

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI
YENİ TÜRK DİLİ BİLİM DALI

DOKTORA TEZİ

MENİNSKİ'NİN THESAURUS LINGUARUM
ORIENTALIUM TURCICÆ, ARABICÆ, PERSICÆ
(DOĞU DİLLERİ TÜRKÇE-ARAPÇA-FARŞÇANIN
HAZİNESİ) ADLI ESERİNDEKİ VULGARİZE
(HALKLILAŞMIŞ) KELİMELEİN FONETİK
AÇIDAN İNCELENMESİ

SİNEM CEYDA BAYSAL
2502080443

TEZ DANIŞMANI
Prof. Dr. HATİCE TÖREN

İSTANBUL-2021

ÖZ

MENİNSKİ’NİN THESAURUS LINGUARUM ORIENTALIUM TURCICÆ, ARABICÆ, PERSICÆ (DOĞU DİLLERİ TÜRKÇE- ARAPÇA-FARSÇANIN HAZİNESİ) ADLI ESERİNDEKİ VULGARİZE (HALKLILAŞMIŞ) KELİMELERİN FONETİK AÇIDAN İNCELENMESİ

Sinem Ceyda Baysal

Osmanlı Türkçesi döneminde, yabancılara Türkçe öğretmek maksadı ile Latin harfleri ile Türkçe üzerine yazılmış sözlük, gramer ve konuşma kitaplarındaki (transkripsiyon metinleri ya da çeviri yazılı metinler) söz varlığı ile Türkçenin tarihî bir döneminin ses özelliklerini incelenmek mümkündür.

Meninski’nin Osmanlı Türkçesi söz varlığını dört ciltlik bir sözlük ve bu sözlüğü tamamlayan grameriyle bir bütün olarak günümüze ulaştırdığı Thesaurus Linguarum Orientalium Turcicæ-Arabicæ-Persicæ (Doğu Dilleri Türkçe-Arapça-Farsçanın Hazinesi) adlı eserindeki halklılaştırılmış, başka bir deyişle, Türkçeleştirilmiş kelimelerin fonetik açıdan incelenmesi bu çalışmanın ana eksenini oluşturmaktadır. Çalışmada XVII. yüzyıl Türkçesi için Meninski (1680)’nin yanı sıra Megiser (1612), Molino (1641), Harsany (1672); sonraki yüzyıl için Vaughan (1709), Holdermann (1730), Viguier (1790) gibi Avrupalı yazarların çeviri yazılı metinlerine yer verilerek söz varlığı malzemesi zenginleştirilmiş; böylece eldeki malzeme ses değişimlerinin incelendiği dört bölümde gerekli açıklamalarla değerlendirilmiştir. Bu değerlendirmelere Meninski’nin Thesaurus’unun kaynaklarından olan Parigi (1665) sözlüğündeki eski harfli malzemeyle ilgili incelemeler de eklenmiştir. Bununla birlikte çalışmadaki bölümlerde çeviri yazılı metin malzemelerinin Avrupalı yazarlar tarafından değerlendirildiği monografik çalışmalara da yer verilmiştir. Buna göre de başka bir alfabenin imkânlarıyla yazıya aktarılan malzeme üzerinden Türkçenin tarihî bir dönemiyle ilgili sonuçlar elde edilmeye çalışılmıştır.

Giriş incelenen çeviri yazılı metinlerin tanıtımına ayrılmıştır. Çalışmada Meninski'nin Thesaurus (= Hazine) adlı eserinde kaydettiği halkılaştırmış kelimeler kimi Avrupalı yazarların metinlerindeki karşılıklarıyla eşleştirilerek eldeki malzeme ses düşmesi, ses türemesi, ses başkalaşması (değişmesi), ses dönüşmesi olmak üzere dört bölümde incelenmiştir. Sonuçta çalışmanın bütün bölümlerinde incelenen malzemeye ilgili değerlendirmelere yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Türkçesi, çeviri yazılı metinler, konuşma dili, yazı dili, şehirli dili, halkılaştırma.

ABSTRACT

PHONETICAL ANALYSING OF VULGARIZED WORDS IN MENINSKI’S BOOK OF THESAURUS LINGUARUM ORIENTALIUM TURCICÆ, ARABICÆ, PERSICÆ (TREASURE OF ORIENTAL LANGUAGES TURKISH – ARABIC – PERSIAN)

Sinem Ceyda Baysal

In the Ottoman Turkish period, it is possible to study phonetical characteristics of Turkish with the help of vocabulary in dictionaries, grammar books and speech books (e.i. transcribed or translated texts) written on Turkish with Latin alphabet. The phonetical analysis of the words in the Thesaurus Linguarum Orientalium Turcicæ-Arabicæ-Persicæ (Treasure of Oriental Languages Turkish – Arabic – Persian) which Meninski’s Ottoman Turkish Lexicon has brought to the present day as a whole with a four-volume dictionary and grammar book that complements the dictionary constitutes the main axis of this study.

In this thesis the vocabulary material was enriched by including translated texts of European authors such as Meninski (1680) besides Megiser (1612), Molino (1641), Harsany (1672) for 17th century, and for the next one Vaughan (1709) Holdermann (1730), Viguier (1790). Thus the material in hand has been evaluated with necessary explanations in four parts where changes in phonetics are analysed. To these evaluations, examinations on the Arabic alphabet material in Parigi (1665) dictionary, which is one of the sources of Meninski’s Thesaurus, are also added. In addition, monographic studies in which translated text materials are assessed by European authors are also included in the parts of this study. Thereafter, it is tried to obtain results about a historical period of Turkish from the material transferred to the text with facilities of another alphabet.

The introduction is devoted to the explanations for the texts studied. In the study, the vulgarized words recorded by Meninski in Thesaurus (=Treasure) were

matched with their equivalents in the texts of some other European writers and the material in hand was examined in four parts, e.i. omission, epentesis, inflexion, phonetical transformation. In conclusion, assessments on analysed material are discussed in all parts of the thesis.

Key Words: Ottoman Turkish, transcribed texts, colloquial language, written language, urban language, vulgarization.

ÖNSÖZ

XVII. ve XVIII. yüzyıl Osmanlı Türkçesinin söz varlığını Latin harfleriyle aktaran Meninski gibi kimi Avrupalı yazarların sözlük, gramer ve konuşma kitapları kaynak olarak alınarak eldeki söz varlığı dildeki gelişmelerle ortaya çıkan ses değişmelerini ve uyumların işleyişini göstermek amacıyla incelenmeye çalışılmıştır.

Türkçenin kendi kelimeleri yanında dildeki alıntı kelimelerin de uğradıkları değişme ve gelişme şartları incelenerek eldeki söz varlığı, günlük ilişkilerde kullanılan İstanbul merkezli ortak konuşma diline ve bu dilin değişik çevreleri, yerel söyleyişleri temsil eden çeşitli kullanım seviyelerine göre değerlendirilmeye çalışılmıştır. Bu değerlendirmede Arapça, Farsça gibi dillerin seslerini ve seslendirme özelliklerini bilen eğitilmiş kimselerin yazıya bağımlı *okuma dili* de çeviri yazılı malzeme üzerinden incelenmiş, böylece Türkçenin tarihî bir dönemindeki söz varlığı seslendirme özellikleriyle ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Arap harfli yazımın aslî biçimleri olduğu gibi aktaran kalıplaşmış yazım geleneğine karşılık, çeviri yazılı metinler dildeki ses değişme ve gelişmelerini, bununla birlikte uyumların söyleyişteki işleyişini Latin harfleriyle aktardıkları örnekler üzerinden günümüze kadar taşımışlardır. Bu sebeple, söz konusu metinler Türkçenin tarihî bir dönemindeki ses özelliklerinin incelenmesinde önemli imkânlar sunarlar.

Çeviri yazılı metinlerdeki söz varlığı üzerinden bu devrin ses ve biçim özelliklerini, hatta anlam dünyasını görebilmek mümkündür. Kimi metinlerdeki karşılıklı konuşma pasajlarıyla da devrin Türkçesinin konuşma dili yansıtılır.

Girişte incelemedeki çeviri yazılı metinlerin tanıtımına yer verilmiştir. Çalışmada Meninski *Thesaurus* (= *Hazine*) (1680)'tan alınan söylenişi halkılaşmış kelimeler çağdaşı Megiser (1612), Molino (1641), Harsany (1672); sonraki yüzyılda Vaughan (1709), Holdermann (1730), Viguier (1790) gibi kimi Avrupalı yazarların çeviri yazılı metin malzemelerindeki karşılıklarıyla birlikte değerlendirilerek *ses düşmesi*, *ses türemesi*, *ses başkalaşması (değişmesi)*, *ses dönüşmesi* olmak üzere dört

bölümde incelenmiştir. Sonuç bu dört bölümdeki incelemelerle ilgili değerlendirmelere ayrılmıştır.

Bu çalışmanın konusunu öneren ve bölümlerini belirleyerek çeviri yazılı malzemenin incelenmesinde bilgi ve tecrübesiyle beni yönlendiren danışmanım Prof. Dr. Musa Duman'a, inceleme sonrasında çalışmanın tamamlanmasını sağlayan danışmanım Prof. Dr. Hatice Tören'e teşekkürü bir borç bilirim.

Açıklayıcı dili Latince olan çeviri yazılı metinleri çalışırken uzun süre sıklıkla yardımına başvurduğum Latin Dili ve Edebiyatı Bölümünden Prof. Dr. Bedia Demiriş'e, sözlük çalışmalarıyla ilgili tecrübesinden istifade ettiğim Prof. Dr. Muhammet Yelten'e, incelemedeki kaynaklara ulaşmamda yardımcı olan Prof. Dr. Yavuz Kartallıoğlu'na ve eldeki metin malzemesini düzenlerken fikir ve önerileriyle destek olan Doç. Dr. Ömer Yağmur'a teşekkür ederim.

İstanbul, 2021

Sinem Ceyda Baysal

İÇİNDEKİLER

ÖZ.....	ii
ABSTRACT.....	iv
ÖNSÖZ.....	vi
TABLolar LİSTESİ.....	xv
KISALTMALAR VE İŞARETLER LİSTESİ.....	xvi
ESER VE YAZAR KISALTMALARI LİSTESİ.....	xviii
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

SES DÜŞMESİ

1.1. ÜNSÜZ DÜŞMESİ.....	95
1.1.1. Damak Ünsüzlerinin Düşmesi.....	95
1.1.1.1. g / ğ > Ø.....	96
1.1.1.2. k / ģ > Ø.....	102
1.1.2. Gırtlak (Boğaz) Ünsüzlerinin Düşmesi.....	105
1.1.2.1. ʔ (hemze) > Ø.....	105
1.1.2.2. ʔ / ʔ (ʔ ayn) > Ø.....	108
1.1.3. Tonsuz Karşılığı Olmayan Ünsüzlerin Düşmesi.....	114
1.1.3.1. /l/ > Ø.....	114
1.1.3.2. /r/ > Ø.....	116
1.1.3.3. /y/ > Ø.....	119
1.1.3.4. /n/ > Ø.....	123
1.1.4. Başka Ünsüzlerin Düşmesi.....	127

1.1.4.1. /h/ > Ø.....	128
1.1.4.2. /d/ > Ø.....	132
1.1.4.3. /f/ > Ø.....	133
1.1.4.4. /v/ > Ø.....	134
1.1.4.5. /t/ > Ø.....	138
1.1.5. Tekleşme.....	141
1.1.5.1. İç Seste.....	141
1.1.5.2. Son Seste.....	150
1.2. ÜNLÜ DÜŞMESİ.....	160
1.2.1. Orta Hece Düşmesi.....	161
1.2.1.1. Kalıcı Düşme.....	161
1.2.1.2. Geçici Düşme (Eklemede Düşme).....	177
1.2.2. Başka Ünlü Düşmeleri.....	178
1.2.2.1. Ön Seste Düşme.....	178
1.2.2.2. Son Seste Düşme.....	182
1.2.3. Hece Binişmesi (Hece Yutulması).....	190

İKİNCİ BÖLÜM

SES TÜREMESİ

2.1. ÜNSÜZ TÜREMESİ.....	192
2.1.1. Ön Seste Türeme.....	193
2.1.1.1. /v/ türemesi.....	193
2.1.1.2. /h/ türemesi.....	194
2.1.1.3. /y/ türemesi.....	196

2.1.2. İç Seste Türeme.....	196
2.1.2.1. /m/ türemesi.....	196
2.1.2.2. /n/ türemesi.....	197
2.1.2.3. /y/ türemesi.....	198
2.1.2.4. İkizleşme.....	199
2.1.3. Son Seste Türeme.....	201
2.1.3.1. /h/ türemesi.....	201
2.1.3.2. /r/ türemesi.....	202
2.2. ÜNLÜ TÜREMESİ.....	202
2.2.1. Ön Seste Türeme.....	203
2.2.2. İç Seste Türeme.....	210
2.2.3. Son Seste Türeme.....	216

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SES BAŞKALAŞMASI (DEĞİŞMESİ)

3.1. ÜNSÜZLERİN BAŞKALAŞMASI.....	219
3.1.1. Tonlulaşma.....	219
3.1.1.1. ç > c.....	221
3.1.1.2. f > v.....	233
3.1.1.3. ħ > ğ.....	234
3.1.1.4. ķ > ğ.....	235
3.1.1.5. k > g.....	237
3.1.1.6. p > b.....	238
3.1.1.7. s > z.....	247

3.1.1.8. t > d.....	255
3.1.2. Tonsuzlaşma.....	285
3.1.2.1. b > p.....	286
3.1.2.2. c > ç.....	300
3.1.2.3. d > t.....	311
3.1.2.4. ğ > h.....	323
3.1.2.5. ğ > k.....	324
3.1.2.6. g > k.....	332
3.1.2.7. j > ş.....	332
3.1.2.8. v > f.....	333
3.1.2.9. z > s.....	336
3.1.3. Damak Ünsüzlerinin Başkalaşması.....	337
3.1.3.1. k > ħ (~ h- Süreklileşme).....	337
3.1.3.2. ħ > k (Süreksizleşme).....	343
3.1.3.3. g / > c.....	347
3.1.3.4. g / ğ > v.....	347
3.1.3.5. g > y.....	358
3.1.4. Gırtlak ve Boğaz Ünsüzlerinin Başkalaşması.....	364
3.1.4.1. ʔ (hemze) > v.....	364
3.1.4.2. ʔ / ʕ (ʕ ayn) > v.....	366
3.1.4.3. ʔ / ʕ (ʕ ayn) > ğ.....	366
3.1.4.4. ʔ / ʕ (ʕ ayn) > h.....	367
3.1.4.5. ʔ / ʕ (ʕ ayn) > k.....	371

3.1.5. Tonsuz Karşılığı Olmayan Ünsüzlerin Başkalaşması.....	371
3.1.5.1. r > l.....	372
3.1.5.2. l > r.....	376
3.1.5.3. y > r.....	377
3.1.5.4. n > m.....	377
3.1.5.5. n > l.....	379
3.1.5.6. l > n.....	380
3.1.6. Dudak Ünsüzlerinin Başkalaşması.....	380
3.1.6.1. b > m.....	380
3.1.6.2. b > f.....	383
3.1.6.3. b > v.....	384
3.1.6.4. v > b.....	387
3.1.6.5. f > p.....	389
3.1.7. Diğer Ünsüzlerin Başkalaşması.....	390
3.1.7.1. ñ > n.....	390
3.1.7.2. ñ > m.....	398
3.1.8. /s/, /z/, /d/, /h/, /t/, /k/, /g/ Ünsüzleri İle İlgili Başkalaşmalar...400	
3.1.8.1. s = s – /s/.....	400
3.1.8.2. z = z – /z/.....	406
3.1.8.3. h = h – /h/ ch = ħ – /ħ/.....	412
3.1.8.4. t = t – /t/.....	429
3.1.8.5. k̡ = k̡ – /k̡/ k ⁱ = k – /k/.....	432
3.1.8.6. gh = ġ – /ġ/ g ⁱ = g – /g/.....	434

3.1.9. Gırtlak Ünsüzlerinin Birbirlerine Değişmeleri.....	436
3.1.9.1. ʔ (hemze) > ʕ / (ʕ ayn).....	436
3.1.9.2. ʕ / (ʕ ayn) > ʔ (hemze).....	436
3.1.10. Ayırışma (Aykırılaşıma)	437
3.1.10.1. Doğrudan Ayırışma.....	437
3.1.10.1.1. f > h.....	438
3.1.10.1.2. f > k.....	438
3.1.10.1.3. j > z.....	439
3.1.10.1.4. m > b.....	439
3.1.10.1.5. m > n.....	439
3.1.10.1.6. n > l.....	440
3.1.10.1.7. n > d.....	441
3.1.10.1.8. r > l.....	442
3.1.10.1.9. r > y.....	443
3.1.10.1.10. s > ç.....	444
3.1.10.1.11. s > ş.....	445
3.1.10.1.12. s > t.....	445
3.1.10.1.13. ş > s.....	448
3.1.10.1.14. t > k.....	449
3.1.10.2. Dağılma ve Çift Değişme.....	450
3.1.10.2.1. ç > ş.....	450
3.1.10.2.2. ş > ç.....	451
3.2. ÜNLÜLERİN BAŞKALAŞMASI.....	454

3.2.1. i/e/é (kapalı e).....	454
3.2.2. Darlaşma.....	496
3.2.3. Düzleşme.....	507
3.2.4. Genişleme.....	515
3.2.5. Yuvarlaklaşma.....	527
3.2.6. İncelme.....	536
3.2.7. Kalınlaşma.....	551
3.2.8. Kısalma.....	577

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

SES DÖNÜŞMESİ

4.1. ÇATIŞMA.....	584
4.2. TOPLANMA.....	585
4.3. GÖÇÜŞME.....	591
4.4. KAYNAŞMA.....	598
SONUÇ.....	604
KAYNAKÇA.....	607
ÖZGEÇMİŞ.....	628

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1.1. Türkçe söyleyişteki eksiz tamlama örnekleri ile ilgili kayıtlar.....	184
Tablo 3.1. Türkçe kelimelerin hece ve kelime sonu sesleriyle ilgili kayıtlar.....	221
Tablo 3.2. Türkçe ve alıntı kelimelerin ön sesleri ile ilgili kayıtlar.....	238
Tablo 3.3. Türkçe kelimelerin hece ve kelime sonu sesleri ile ilgili kayıtlar.....	243
Tablo 3.4. Alıntı kelimelerin hece ve kelime sonu sesleri ile ilgili kayıtlar.....	250
Tablo 3.5. Kalın sıradan Türkçe kelimelerle ilgili kayıtlar.....	256
Tablo 3.6. İnce sıradan Türkçe kelimelerle ilgili kayıtlar.....	261
Tablo 3.7. Türkçe kelimelerde iç seste tonlulaşma.....	268
Tablo 3.8. Türkçe ve alıntı kelimelerin hece ve kelime sonu sesleriyle ilgili kayıtlar.....	274
Tablo 3.9. Türkçe ve alıntı kelimelerin ön sesleriyle ilgili kayıtlar.....	286
Tablo 3.10. Alıntı kelimelerin hece ve kelime sonu sesleriyle ilgili kayıtlar.....	308
Tablo 3.11. Türkçe kelimelerde ğ > v değişmesi ile ilgili kayıtlar.....	348
Tablo 3.12. Türkçe kelimelerde g > v değişmesi ile ilgili kayıtlar.....	354
Tablo 3.13. Türkçe kelimelerde iç seste ñ > n değişmesi ile ilgili kayıtlar.....	391
Tablo 3.14. Türkçe kelimelerde son seste ñ > n değişmesi ile ilgili kayıtlar.....	393
Tablo 3.15. Türkçe kelimelerde ñ > m dudaksılaşması ile ilgili kayıtlar.....	398

KISALTMALAR VE İŞARETLER LİSTESİ

*	varsayılan biçim
→	madde başı gönderme işareti
><	gelişme işaretleri
~	eş zamanlı kullanım
a.	: Arapça
birl.	: birleşik yapı
bkz.	: bakınız
çğl.	: çoklu durumu
d.	: doğrusu
dişi.	: dişilik durumu
f.	: Farsça
Fr.	: Fransızca
Grek.	: Grekçe
günl.	: günlük dilde
İt.	: İtalyanca
krş.	: karşılaştırınız
Lat.	: Latince
Leh.	: Lehçe
Mac.	: Macarca
md.	: madde
Slav.	: Slavca
t.	: Türkçe

Tat. : Tatarca
An. ağl. : Anadolu Ağızları
ET : Eski Tükçe
OT : Orta Tükçe

ESER VE YAZAR KISALTMALARI LİSTESİ

- CLAUS** : **An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish**, London: Oxford University Press, 1972.
- CLOD** : J. C. Clodius, **Compendiosum Lexicon Latino-Turcico-Germanicum**, 1730.
- DEV** : **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat**, 16. Baskı, Ankara, Aydın Kitabevi, 1999.
- DLT** : **Divanü Lugat-it-Türk**, Çev. Besim Atalay, C. I-IV, Ankara, TDK, 2006.
- DS** : **Derleme Sözlüğü** I (2. Baskı 1993), II-XII (1965-1983), 1993, Ankara.
- GIL** : Erika Hitzgrath Gilson, **The Turkish Grammar of Thomas Vaughan: Ottoman Turkish at the end of XVIIth century according to an English 'Transcriptiontext'**, Wiesbaden, 1987.
- H** : J. N. Harsany, **Colloquia Familiaria Latina**, 1672.
- HAZ** : Georgy Hazai, **Das Osmanisch-Türkische Im XVII. Jahrhundert: Untersuchungen An Den Transkriptionstexten Von Jakab Nagy De Harsány**, 1973.
- HI** : J. B. Holdermann, **Grammaire Turque ou Methode Courte et Facile Pour Apprendre la Langue Turque**, 1730.
- KAK** : **Recherches Sur L'Histoire De la Langue Osmanlie Des XVIe Et XVIIe Siècles** AKADÉMIAI KIADÓ, Budapest, 1973.
- TKBS** : **Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü**, C.I-II, Ankara, TDK, 2007.

- KT** : Şemseddin Sami, **Kâmûs-i Türkî** (1900-1901), 7. Baskı, İstanbul, Çağrı Yay, 1996.
- KTR** : Âsım, Ahmed (Mütercim), **Kâmûs Tercümesi (El-Ükyânûsü'l-Basît fî Tercemeti'l Kâmûsi'l-Muhît ve'l-Kâmûsi'l-Vasît)** I-III, 1305 [1887].
- LN** : Ali Ekber, **Dehhoda, Logat-name**, (Çevrimiçi) <https://www.parsi.wiki/> 30 Aralık 2020.
- Mg** : Hieronymo Megiser, **Institutionum Linguae Turcicae**, 1612.
- M Gr.** : F. à Mesgnien Meninski, **Linguarum Orientalium Turcicae, Arabicae, Persicae Institutiones Seu Grammatica Turcica**, C. IV, 1680, Yayına Hazırlayanlar: Stanisław Stachowski, Mehmet Ölmez, İstanbul, Simurg, 2000.
- M Lex.** : F. à Mesgnien Meninski, **Thesaurus Linguarum Orientalium Turcicae-Arabicae-Persicae** (Doğu Dilleri Türkçe-Arapça-Farsçanın Hazinesi) **Lexicon Turcico-Arabico-Persico** (Türkçe-Arapça-Farsça Sözlük, C. I-III, 1680, Yayına Hazırlayanlar: Stanisław Stachowski, Mehmet Ölmez, İstanbul, Simurg, 2000.
- App. Appendix.
- M Comp.** : F. à Mesgnien Meninski, **Complementum Thesauri Linguarum Orientalium, seu Onomasticum Latino-Turcico-Arabico-Persicum, simul idem Index Verborum Lexici Turcico-Arabico-Persici, quod Latina, Germanica, aliarumque Linguarum adjecta nomenclatione nuper in lucem editum** (Doğu Dilleri Hazinesi Eki, ya da Latince-Türkçe-Arapça-Farsça Fihrist ve aynı zamanda Latince, Almanca ve daha başka dillerden yeni karşılıklar eklenmiş Türkçe-Arapça-Farsça Kelimeler Dizini), C. V, 1687, Yayına Hazırlayanlar: Stanisław Stachowski, Mehmet Ölmez, İstanbul, Simurg, 2000.

- MI** : Giovanni Molino, **Dittionario Della Lingua Italiana-Tvrchesca**, 1641.
- P** : J. V. Preindle, **Grammaire Turque D'une Toute Nouvelle Methode D'apprendre Cette Langue En Peu De Semaines Avec un Vocabulaire**, 1791.
- Pg** : Bernardo da Parigi, **Vocabolario Italiana-Tvrchesco**, 1665.
- SN** : Evliya Çelebi, **Seyahatnâme (I-III)** [Evliya Çelebi **Seyahatnamesine Göre 17. Yüzyılda Ses Değişmeleri**, Ankara, TDK, 1995a].
- Stein** : Heidi Stein, **Der Türkische Transkriptionstext des Hieronymus Megiser. Ein Beitrag zur Sprachgeschichte des Osmanisch-Türkischen**, 1975.
- TDES** : **Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü**, 1. Baskı, Ankara, Bizim Büro Basımevi, 1999.
- TMEN:** : **Türkische und Mongolische Elemente im Nuepersischen**, I-IV, Wiesbaden, 1963, 1965, 1967, 1975.
- TS** : **Türkçe Sözlük**, C. I-II, Ankara, 1998.
- TTS** : **Tanıklarıyla Tarama Sözlüğü I** (1995), II-VIII (1996), Ankara.
- TürkSt** : **Türkische Studien Die griechischen und romanischen Bestandteile im Wortschatze des Osmanisch-Türkischen (Türkçe İncelemeleri Osmanlı Türkçesinin Sözvarlığındaki Yunanca ve Latince Ödünçlemeler)**, Hazırlayan: Mehmet Ölmez, Ankara, Kebikeç Yayınları, 1998.
- V** : Thomas Vaughan, **A Grammar of the Turkish Language**, 1709.

Vg : P. F. Viguier, *Éléments De La Langue Turque, Ou Tables Analytiques De la Langue Turque Usuelle, Avec Leur Développement*, 1790.

GİRİŞ

Osmanlı Türkçesi döneminde, yabancılara Türkçe öğretmek maksadı ile Latin harfleri ile Türkçe üzerine yazılmış sözlük, gramer ve konuşma kitaplarındaki (transkripsiyon metinleri ya da çeviri yazılı metinler) söz varlığı üzerinden Türkçenin tarihî bir döneminin ses özelliklerini incelenmek mümkündür. Nitekim Arap harfli yazının aslî biçimleri olduğu gibi aktaran tutucu tavrı sebebi ile yazıdan takip edilemeyen dildeki gelişmelerle ortaya çıkan ses değişiklikleri bu metin malzemelerinin incelendiği monografik çalışmalarda daha önce de değerlendirilmiştir: 1672’de Jakab Harsanyi-Nagy’ın konuşma kitabı **Colloquia Familiaria Turcico-Latina** üzerine György Hazai (1973), 1612’de Hieronymus Megiser’in **Institutionum Lingvæ Tvrcicæ Libri Quatuor**’u üzerine Heidi Stein (1975), 1709’da Thomas Vaughan’ın **A Grammar of the Turkish Language** adlı kitabı üzerine Erika Hitzgrath Gilson (1987) gibi.

Bu dil malzemesi üzerindeki inceleme ve değerlendirmeler söz konusu dönemin eski harfli Türkçe metinlerini Latin harflerine çevirecek araştırmacılar için de değerlidir. Çünkü bu metinlerdeki söz varlığının değerlendirildiği incelemelerle Türkçenin tarihî bir dönemdeki söz varlığı, seslendirme özellikleri ile ortaya konulmaya çalışılır. Böylelikle, Türkçe ve başta iki Doğu dili (Arapça ve Farsça) olmak üzere yabancı dillerden alınmış kelimeler eski harfli yazının kalıplaşmış biçimlerinden sıyrılarak dildeki kullanım alanına göre incelenme imkânına kavuşur.

XVII. yüzyıl Türkçesi söz varlığını dört ciltlik bir sözlük ve bu sözlüğü tamamlayan grameriyle bir bütün olarak gerçek bir hazine gibi bize ulaştıran Meninski’dir, yazar bu dört ciltlik eserine de, hak ettiği değere yakışır şekilde, **Thesaurus Linguarum Orientalium Turcicæ, Arabicæ, Persicæ Lexicon Turcico-Arabico-Persicum** (= Doğu Dilleri Türkçe-Arapça-Farsçanın Hazinesi) adını verir.

Lexicon Turcico-Arabico-Persico (= Türkçe-Arapça-Farsça Sözlük) beş ciltlik bir takım olan **Thesaurus**’un ilk üç ciltlik kısmıdır. Basım yılı 1680’dir. Meninski bu takıma eklediği bir cildi de **Lexicon (1680)**’un birden çok maddesinde Türkçe, Arapça

ve Farsça kelimelere karşılık olarak sıralanmış Latince kelimeleri madde başına alarak düzenler. Bu ek cilt **Complementum Thesauri Linguarum Orientalium seu Onomasticum Latino-Turcico-Arabico-Persicum simul idem Index Verborum Lexici Turcico-Arabico-Persici** (= Doğu Dilleri Hazineleri Eki veya Latince-Türkçe-Arapça Fihrist, aynı zamanda Türkçe-Arapça-Farsça Kelimeler Dizini)'dir. Yayın tarihi de 1687'dir. Meninski'nin bu 4 ciltlik sözlük takımına **Linguarum Orientalium Turcicae, Arabicae, Persicae Institutiones seu Grammatica Turcica** (= Doğu Dilleri Türkçe, Arapça ve Farsçanın Esasları ya da Türkçenin Grameri) adlı bir gramer de ekler. Bunun yayım tarihi de 1680'dir (daha geniş açıklama ve değerlendirmeler için bkz. Tulum, 2011: *Birinci Bölüm* 9-61).

Mertol Tulum **17. Yüzyıl Türkçesi ve Söz Varlığı** (Ankara 2011) adlı eserinde Meninski'nin **Thesaurus** (= Hazine) adlı beş ciltlik eserini ayrıntılı bir biçimde tanıtmış ve değerlendirmiştir (bkz. Birinci Kitap: Birinci Bölüm 9-61; İkinci Bölüm 63-162). Böylece aktardığı çok değerli bilgilerle Meninski'nin aktarma düzeninin yorumlanmasında yol gösterir:

“Meninski'nin belli yollar ve araçlarla kurduğu aktarma düzeninin yorumunda şu ölçü çok önemlidir ve hep göz önünde bulundurulmalıdır. Onun uyumlu biçimleri verirken kullandığı *vul.* ve *vulg.* kısaltmaları *vulgaris* ve *vulgò* kelimelerinin karşılığıdır; bunlardan ikincisi ‘halk arasında, herkesçe’, anlamındadır; birincisi ise, ‘ortak, genel, herkesçe kullanılan’ anlamındadır, buna göre de *vulgaris lingua* ‘herkesçe kullanılan günlük dil, ortak konuşma dili’ anlamına gelir. Sözlüğünde dilin bu seviyesine tam bir açıklık getirir; ‘özenli olmayan, basmakalıp (= trita)’, ‘işlek, yaygın olarak kullanılan (= usitate)’, ‘herkesin kullanmaya alışkın olduğu (= usurpari solita) dil’ demek olduğunu yazar ve Türkçedeki karşılığını da ‘zuḳāḳī dil’ (sokak dili) olarak verir; bu arada *vulgaris*’in anlamını *me’nūs* ‘herkesçe bilinen, alışılmış’ yanında *me’nūsül-isti’māl* ‘kullanımına alışılmış olan, herkesin kullanmaya alışkın olduğu’ ile de pekiştirerek kaydetmeyi ihmal etmez. Onun bu açıklamaları, şüphesiz, İstanbul’da geniş halk kesimlerinin kullandığı *şehirli dil*; okumuşu okumamış ile İstanbul halkının büyük çoğunluğunun sokakta, evde, her türlü iletişimde kullandıkları *ortak dil* ile ilgilidir. Bu nitelikteki dilin karşısı ise, yine onun değerlendirmesi ile: ‘*edebî* (= literalis) dil’, ya da ‘*okumuşların* (= erudita) *dil*’dir. Bununla birlikte, dilin bu iki seviyesinin yanında, Ona göre, bir başka dil seviyesi daha vardır; o da ‘avamın, okuması yazması olmayan alt tabakadan kimselerin dili’ olan *kaba Türkçe* daha doğrusu *cahil köylülerin Türkçesi* (= rudi ac rusticano idiomate Turcico) ile İmparatorluk sınırları içindeki uzak-yakın diyarlardan kopup gelmiş olan, çeşitli milliyetlere mensup insanların temsil ettiği bozuk, karışık bir *taşralı dil*’dir. Böyle bir dili konuşanları ‘bayağı, sıradan kimseler’ (= vulgares homine) ve ‘toplumun cahil alt kesiminden insanlar’ (= plebeium idioma) olarak niteler. Sözlüğünde dilin bu seviyesindeki kullanımları *vitiosè* (= bozuk, kusurlu olarak) notuyla açıklamış olması, dilin muhtelif kullanım seviyelerini ne derecede izlemiş ve incelemiş bulunduğunu, ayrıca derlediği malzemeyi ne ölçüde dikkatli ve titiz bir düzenleme ile işlemiş olduğunu ortaya koyar. Bu

açıklamayı yapmaktaki amacımız Meninski'nin eserindeki malzemeyi değerlendirmekte çok dikkatli olunması gereğinin altını çizmektir" der (s. 71).

Meninski **Thesaurus** (= Hazine)'taki maddeleri anlam ayırıcı işaretler, kısaltmalar, açıklayıcı sözler ve söz öbekleri kullanarak düzenler. Böylece devrinin Türkçe söz varlığını dilin çeşitli kullanım seviyelerinde söyleniş değerlerindeki değişiklik ve ayrılıklara göre düzenleyerek aktarır.

Tulum (2011) **Thesaurus**'ta sözü edilen işaretleri, kısaltmaları, açıklayıcı sözleri ve söz öbeklerini açıklar (bkz. s. 39-49). Bu çalışmada sözlükteki Türkçe söz varlığının incelenmesinde onun açıklamaları, Meninski'nin gramerinden aktardığı Latince çevirileri de olmak üzere, aynen alınarak kullanılmıştır.

Meninski halkılaşmış kimi söyleyişleri açıklama notları kullanarak kaydeder. **Lexicon (1680)**'da Farsça bir birleşikten *kaynaşmayla* gelişen کایا *k'ayayı*, کتخدا *kátħudā* yerine, *vitiosè* (= *bozuk, kusurlu olarak*) notuyla kaydeder: کایا *k'aya*, 'præfectus' *vitiosè pro* کتخدا *kátħudā* (= کتخدا *kátħudā*'ya göre kusurlu olarak) (II-3860).

Farsça asıllı *sel* (< *seyl*) için de aynı notunu kullanır: سل *sel t.* 'torrens' *vitiosè pro* سيل *seyl* (= سيل *seyl e göre kusurlu olarak*) (II-2647). Bunun gibi *düşmen* yerine *erroneè pro* (= *hatalı, kusurlu olarak*) notuyla دشمن *duşmān*, ~ *duşmen* söylenişlerini kaydeder: دشمن *duşmān*, ~ *duşmen* 'inimicus' *erronee pro* دشمن (دشمن'e göre kusurlu olarak) (II-2174). دشمن *düşmen* maddesinde de *vul.* kısaltmasıyla günlük dil için *düşmān* söyleyişini gösterir: دشمن *düşmen f. t. vul. (= günl.) düşmān* 'inimicus, hostis, adversarius' (II-2085); دشمن *düşmen* 'inimicus' → دشمن (II-2175).

Türkçe *buzagryı* da *buzak* söylenişiyile 'nonnullis vitiosè' (= *kusurlu olarak, daha az sayıda*) notuyla kaydeder: بوزاغی *buzagı*, ~ بوزاغو *buzagu t. nonnullis vitiosè buzak* (= *kusurlu olarak, daha az sayıda buzak*) 'vitulus'; **Complementum (1687)**'da ise yalnızca بوزاغو *buzagu*, بوزاغی *buzagı* (= vitulur) ve geniş ünlülü söylenişiyile *bozagu* vardır: بوزاغو *bozagu (dana)* (= juvenus).

Türkçe *kazam* ise *usit.* (= *işlek, kullanımı yaygın*) açıklamasıyla *gazgan* yerine not eder: غازغان *gazgan pro usit.* قزان *kazan* (= *daha sık kullanılan kazam yerine*) (II-

3371). Bununla birlikte ayrı maddelerde ek ünsüzünün korunduğu *ḳazḡan* biçimini de gösterir: قزان *ḳazan*, قزغان *ḳazḡān*, *etiam* (= *yanı sıra*) قزخان *ḳazḡān t. f.* مرجل *mircel*, طنجير *tincir a.* پاتله *pātile*, سرنهين *sernehbün*, هرکاره *herkāre*, طنجره *tāncere f.* ‘ahenum, lebes’ (II-3688); قزغان *ḳazḡan t.* ‘ahenum’ → قزان (II- 3690).

Farsça *gebr* ya da daha çok kullanılan Arapça کافر *kāfir* yerine kaydettiği *gāvur* için de *barbarè* (= *kaba söyleyiş*) notunu kullanır: گاور *gāur*, *gāvur t. barbarè pro* (= کبر *gebr* yerine *kaba söyleyiş*) کبر *gebr*, *vel potiùs pro* کافر *kāfir* (= *ya da daha çok kullanılan* کافر *kāfir* yerine) ‘infideles, quales Turcæ nos passim Christianos vocant, uti à nobis reciprochè vocantur ~ habendī sunt’ (II-3856). Sözlükteki başka bir maddede *gavur* söyleyişini گور *gevr*, ~ *gevür* yerine *vulg.* (= *günl.*) kısaltmasıyla günlük ortak dilin örnekleri arasına ekler: گور *gevr*, ~ *gevür*, *vulg.* (= *günl.*) *gavur*, *pro* (= *yerine*) کبر *gebr*. مجوسى *mecūsī* ‘paganus, infidelis’ *pec.* آتشپرست *āteş perest* ‘ignis cultor, idolara’ (II-4060).

Arapça asıllı *oḡa* (< *vāḳīye*)yı da halkılaşmış söylenişiyile not eder: اوقة *oḡa t. vul.* (= *günl.*) *pro* (= *yerine*) وقیه *vāḳīye* ‘pondo, libra, major 400. drachmarum, *fācīt libras Viennenses duas ~ unam quartam*’ (I-528). **Complementum** (1687)’daki bir açıklama notunda ise *okumuş kimseler* için bir tercih olarak *oḡa* yerine *vāḳīyeyi* kaydeder: اوقة *oḡa*, *seu doctis* (= *ya da okumuş kimseler için*) وقیه *vāḳīye* (*bir oḡa*, [*vāḳīye*] *şerāb*) (= *Occa, oka, vulg. pondo duarum librarum ~ quartæ partis libræ Viennensis*).

Yine ‘*ādū* söyleyişini Arapça aslı عدوّ ‘*ādūvv* yerine *vul.* kısaltması ile kaydeder. Arapça kimi kelimelerin sonundaki و (*şeddeli vav*) Türkçe okunuşta yerini bir uzunluk değerine bırakır: عدوّ ‘*ādūvv*, *vul.* ‘*ādū* (ولى *veli*) دشمن *düşmen* ‘inimicus, hostis’ (II-3231).

Complementum (1687)’da *rudiori vulgo* (= *kaba, cahil halk, avam arasında*) notunu ekleyerek *okumamış kimseler arasında kullanılan* bir söyleyiş olarak da *sahat* gösterir: ساعت *sā‘āt*, *rudiori vulgo* (= *kaba, cahil halk, avam arasında*) *sahat* (= *hora*).

Anlaşılabacağı gibi Meninski, Türkçenin kendi kelimeleriyle birlikte dile alıntılama yoluyla girmiş yabancı kelimeleri de, dildeki kullanım alanına göre,

söyleniş değerlerindeki değişiklik ve ayrılıklara göre düzenleyerek aktarmıştır. Hatta, kimi maddelerde kelimelerin yalnızca seslerindeki benzerliklere dayanan halk etimolojilerine de yer verir. Aşağıda bu maddelerin de örnekleri verilmiştir.

Tulum (2011) eserinin XVII. Yüzyıl İstanbul Türkçesi başlığını verdiği *İkinci Bölüm*ü üç kısma ayırır ve her kısmında ana konu olarak sesler ve ses benzeşmelerini ele alır. Giriş'teki değerlendirmesiyle eski harfli Türkçe metinlerdeki söz değerlerinin günümüze taşındığı çalışmalarda göz önünde bulundurulması gereken ölçüleri ortaya koyar:

“Görüleceği üzere, bu üç kısmın sonuçları bir ortak yatakta buluşur; bu ortak yatak zamanın sosyal ve kültürel şartlarından sürekli etkilenen her dil gibi Türkçenin de iç ve dış değişikliklere uğramış olarak tıpkı toplum bölümleri gibi bölümlere (avam dili-okumuş dili, konuşma dili-okuma dili, günlük dil-edebiyat dili gibi) ayrılabilmesine karşılık, öz yapı özelliklerini koruyarak aktığı tarihî akış yatağıdır” (s. 64).

Tulum (2011) Meninski'nin **Thesaurus**'undaki sözcük varlığı üzerinden Türkçe ve başta iki Doğu dili (Arapça ve Farsça) olmak üzere yabancı dillerden alınan kelimelerin değerlendirmesinde “ ... XVII. yüzyıl için hem Türkçe kelimelerde, hem de başlıca Arapça ve Farsçadan alınma çok sayıda yabancı kelimede taban seslilenmeleri yanında ekleşmedeki benzeşen ve aykırı kalan durumları yansıtan örnekler arasında ‘dil tabakalanması’na göre değerlendirme yapılması gerekliliği ile karşı karşıya bulunmaktayız” der ve bundan sonra “ortak dil, ya da konuşulan dil ile okumuşların yazıdan ve ezberden okuma dili” arasındaki farkları açıklar:

“ ... Doğrudan Meninski'nin yaptığı açıklamalarla ortaya koyduğu gibi, bu yüzyılda ortak dil, ya da konuşulan dil ile okumuşların yazıdan ve ezberden okuma dili arasında çok yönlü ve oldukça yadırgatıcı farklar bulunmaktadır. Bu farklar başlıca alıntı kelimelerin halklaşmalarında değiştirilen yabansı sesler yüzünden; öte yandan, bu olağan gelişmeye aykırı bir durum olarak da, özellikle *tecvid* eğitimi görenlerin *Kur'an* okurken Arapçanın seslerini kendi boğumlanma yerlerine göre söyleme alışkanlığını Türkçe metinleri okurken de sürdürmeleri yüzünden ortaya çıkan okumuşça, ama yapmaca (= sun'î) bir söyleyiş'ten kaynaklanır. Tahsilli kimselerin bir metni ya da ezberlediği bir şiiri okurken, kimi sesleri Türkçenin her şeyden önce uyum düzenini bozan yabansı nitelikleriyle seslendirmeleri toplum içinde ortak konuşma dili yanında bir de okuma dili'nden doğmuş bir okumuş dili meydana getirmiştir [Burada, Bergträsser'in 19. yüzyıl başlarında *İstanbul Türkçesi* üzerine değerlendirmesi için eserinin sonraki kısmını işaret eder.] Buna bir de kullanılan abecenin,

başta ünlüler olmak üzere, Türkçe sesleri kendi değerleriyle aktarabilmekteki yetersizliği ile gelenekten gelen şekiller yüzünden sabitleşen yazımın –özellikle eklerde olduğu gibi– okumada aykırıya yönlendirici etkisi eklenmiş, bu durum bir metnin okumuşlarca seslendirilmesinde, başta damak uyumu olmak üzere, Türkçenin temel ses düzeninin bozulmasına yol açmıştır. Damak ünsüzlerini taşıyan eklerin ekleşmede sıra belirleyici olmaları bakımından Türkçe kelimelerde bu eklerin taban seslerinin tanınmasında sağlıklı bir ölçü teşkil ettiği söylenebilir; ne var ki aynı eklerin alıntı kelimelere eklenişinde ikili durumlar vardır ve bu durum dilin çeşitli kullanım seviyelerinde alıntı kelimelere uygulanan farklı söyleyiş biçimlerini yansıtır” (*İkinci Bölüm: 1. Damak Uyumu* s. 103).

Sonraki yüzyılda Viguier (1790) de gramerinde Fransa Kralına yazdığı ithafta Türkçe öğretiminde geleneksel metotların oldukça eksik ve yetersiz kaldığını açıklarken Arap harfli yazımın dilin ünlülerini karşılamadaki yetersizliğine karşılık ünsüzlerinde sunduğu çeşitlilikle birlikte eski yazıdaki kalıplaşmış biçimlere bağlı bir okuyuşu tercih eden Arapça, Farsça gibi dillerin seslerini ve seslendirme özelliklerini bilen eğitimli kimselerin Türk öğreticilerin (*Maîtres Turcs*) öğretim metotlarını sebep olarak gösterir. Böylece, *yazı dili (okuma dili)* ile *günlük ilişkilerde kullanılan ortak konuşma dilini* ayırır:

“En az duyarlı kulaklara bile hoş gelen ve tatmin eden bu dilin tatlı ve ağır telâffuzunun hoşluğu, yavaş yavaş uyuğunuz altındaki kişilerin çekiciliğini kazanmaya başlamıştır. Fakat onlara gösterilen alışlagelmiş öğretim yöntemi o kadar zorluklarla doludur ki, onların gözünde tam bir başarı umudu çok uzak bir ihtimal olarak görünmektedir. Ancak ilk denemelerden sonra haşmetmeablarının uyuğu altındaki insanlardan çabucak okuma becerisini kazananların sayısı artmış bulunmaktadır ve hemen hemen bir çoğu tercüman olarak yetiştirilecek öğrenciler arasında yerlerini almış durumdadırlar. Ya eksik ünlüleri tamamlamak ve ünsüzlerin belirsizliğini tespit etmek için bu dili en azından vasat bir düzeyde anlamayı zorunlu kılan Türkçe harflerin hazırlık niteliğindeki bilgilerinin öğrenim zorluğu veya yetersizliğinden; ya da sadece kelimelerin imlâlarına uygunluğu endişesiyle okumaya yönelik fakat konuşma dilinden farklı olan Türk hocaların telâffuz biçimlerinden dolayı geleneksel yöntem oldukça eksik ve yetersiz kalmaktadır. Bu usûl aynı zamanda, ilk baştan öğrenilmelerinin gerekliliği iddia edilen terimler bakımından da yanlıştır. Tüccarlara verilen el yazması kitaplarda çok bulunan Farsça ve Arapça deyimler saygın kesime de yabancı gelmektedir. Bu yönüyle de eski yöntem oldukça eksiktir” (Gümüşkılıç, 1992: III).

Gramerdeki *Sözlükte* [X. Essai de Vocabulaire: François-Turc [Sözlük Denemesi: Fransızca-Türkçe] (351-456)] kimi maddelerde halkça söyleyişi *vulg.* kısaltmasıyla kaydeder:

bi huzur (bi houזור) vulg. bö hüzür (beu huzur) ‘importun’ (392); bi huzur ‘inquiet’ (394); çıkıkçı, vulg. çıkırıkçı ‘renoueur de membres disloqués’ (427);

kerpeden vulg. kelpetin ‘tenaille’ (444); *rahatil hülķum vulg. (vulg.?) rahati loķum* ‘tablette de sucre’ ~ *c.* (442); *tuc vulg. tunc* ‘bronze’ (364). Böylece yaygın söyleyiş biçimlerini de aktarır: *ılıca vulg. ma‘den suyu* ‘thermales (eaux), minérales chaudes’ (445); *ķaplan alacası vulg. ķaplan derisi* ‘tigré’ (445) gibi.

Meninski **Lexicon (1680)**’da kelimenin içinde yer aldığı söz öbekleriyle de yaygın söyleyişleri gösterir: زفاف زیف *zifāf, vul. (= günl.) zūfāf gicesi* ‘nox primi concubitūs sponsæ cum sponso’ (II-2451).

Bunun gibi زیوف *züyūf, Act. ‘accisam esse monetam’, ~ vulg. (= günl.) زیوف* *züyūf aķça* ‘accisa, vel improba pecunia, aspra levia, falsa’ (II-2504) [Preindle (1791) *züyuf, kalb aķçe* ‘faux: fausse monnoie’ (324)] .

Yine *sopa* yerine yaygın söyleyiş olarak *ķoban deķeneķini* gösterir: سوبا *sopa t. ex. Græc. (= Greķçeden) vulg. چوبان دکنکی ķoban deķeneķi* ‘baculus capitatus, scipio’ (II-2698).

Halatın da yaygın söyleyişini *gemi halatı* biçiminde bir söz öbeği içinde kaydeder: حالات *halat t. vul. (= günl.) گمي حالاتي gemi halatı* ‘camelus, funis navis’ (I-1795).

Kendir yerine de *kenevirin vul. kısaltmasıyla* kaydeder: کندر *kendir t. vul. (= günl.) کنور kenevir* ‘cannabis’ (II-4035). *Kenevirin* yanı sıra da کندر *kendir* kaydeder: کنور *kenevir t. کندر kendir* ‘cannabis’ (II-4044).

Selāmün ‘áleyķümü [tenvinli şekli *selāmun, ‘ála ‘üzerine’ harf-i cerra ve -kum* ‘siz’ zamiri ile = *Selām üzerinize olsun*] tenvinli ya da tenvinsiz söylenişiyle günlük dilin örnekleri arasına ekler: سلام عليك *selām ‘áleyk, vul. vel (= ya da günl.) السلام عليكم selām ‘áleyķüm, seu (= ya da) السلام عليكم selāmün ‘áleyķüm, aut (= ya da) esselāmü ‘áleyķüm* ‘sit salus aut pax super te, super vos, aut tibi, vobis: salve, salvete’ (II-2650).

Abdülleziz (< Arapça hábba ‘tāne’, belirlilik takısı (= harf-i tārif) el- ve leziz ‘tatlı’ ile *hābbül-leziz*) denen bitkinin halkça söyleyişini ‘ābdül ‘āziz olarak gösterir: عزیز hábب-ی ‘āziz, seu (= ya da) hábbul-‘āziz, vulg. (= günl.) ‘ābdül ‘āziz

‘baccæ foras subnigræ, intus albæ, molles, gustu suaves ac esculentæ’ (I-1717) = Bacca: ‘ábdül ‘ázîz (*ardic yemişi, sarmaşık töhmi*).

Tá‘lîmbâz (Arapça *tá‘lîm* ve Farsça *bâz* ile) yerine *vul.* kısaltmasıyla *tulumbaz* kaydeder: تعلیم باز *tá‘lîmbâz*, seu (= *ya da*) *tá‘limbaz*, *vul.* (= *günl.*) *tulumbaz* ‘tympanum accipitrarium, aliàs dümbelek dictum, ...’ (I-1258), تلوم باز *tulumbaz* V. (= *Vide = Bak*) تعلیم باز (I-1375).

Arapça *hubbâz* yerine *vul.* kısaltması ile kaydettiği *hubbeyz* kaynak dile ait bir söyleyiş farkıdır: → اہم گومجی *ebem gümeci t. خباز hubbâz*, *vulg.* (= *günl.*) *hubbeyz* ‘malva’ (I-31); خباز *hubbâz*, ~ خبازی *hubbâzâ a. خبازی hubâzî f. اہم گومجی ebem gömeci* ‘malva’ (I-1853) **Complementum** (1687)’da Malva maddesinde: خباز *hubbâz*, *vul.* (= *günl.*) *hubbeyz* (*ebem gümeci, hubbâzâ, hubârî, penîrek...*).

Complementum (1687) Locutio maddesinde Arapça *semer* ([*musâmeret*]: *hikâye etmek*) ve *dağan* kelimelerinden oluşan *semerdağan* yerine *vul.* kısaltması ile *samurdağan* kaydeder: Locutio, Verb. söylemeklik, söyleyiş, kelâm, güft, gûy, gû: locutio quæ in somno fit, سمر دغان *semer seu (ya da) vul.* (*günl.*) *samurdağan* (Bu kullanıma başka hiçbir kaynakta rastlamadık, yalnızca **Logat-name**’de دغان maddesinde güvenilir bir yazar ve anlatıcıdan söz ediliyor (ölümü Hicrî 340’dan sonra olarak gösterilir), onun künyesinde *Dogânî* geçiyor).

Farsça طبرخون *táberhûn* maddesinde “bir kızıl rengli ağaçtürki ‘ámme táhrîf *idüp tabulgu dirler*” açıklamasından sonra da *bîd-î táberî, kızıl söğüt, ~ kıri ağaç, tâziyâne, gereboli yemişni* verir (III-3084). **Complementum** (1687)’da *Salix* maddesinde de *táberhûn* yerine *tabulguy*¹ *vul.* kısaltmasıyla not eder: طبرخون *táberhûn*, *vul.* (= *günl.*) *tabulgu* (*kızıl sügüd*).

¹ Abdullah Taymas “DİVANÜ LÜGAT-İT-TÜRK TERCEMESİ” (**Türkiyat Mecmuası**, 2010, 212-252) adlı yazısında 83. maddede *tabulgu* ağacı ile ilgili bilgiler verir: “alçak boylu, kırmızımtırak kabuklu, parmak kalınlığında, gâyet sert ve aynı zamanda kolayca bükülen bir ağaçtır ki, bundan ekseriya kamçı sapı yapılır”. Bu bilgiden sonra eklediği 1. dipnotta bu sözün, lehçelere göre, türlüce söylenişleri olduğunu söyleyerek çalışmalardan aktardığı bu söylenişleri aktarır. Aynı maddede kelimenin Rusçaya da geçerek *tavolga* (daha ziyade Ruslaştırılarak *tavoljnik*) şeklini aldığını yazar, Latinesini *spiraea* olarak gösterir. Ayrıca, Ömer Özgür’ü referans göstererek Anadolu’da bu ağaca *sancı çubuğu* denildiğini de ekler (2010: 236).

Lexicon (1680)'un üçüncü cildindeki *Appendix (= Ek)*'te, Farsça asıllı *kūspe* yerine *vul.* kısaltması ile *kizbeyi* kaydeder: (کزبه bkz. **Logat-name**): App. → اوز *öz t.* adde (= ekle) *şarligān yağınüñ özi, i.q. = idem quod (= yine bu)* کسبه سی *kūspesī, vul.* (= günl.) *kizbesi vel (= ya da)* دردیسی *dürdīsī, vul.* (= günl.) *tortusı* ‘amurca aut retrimmentum olei sesamini’ → کسبه *kūspe* (III-5860 → *öz md.*). **Complementum (1687)**'da Fæx maddesinde کسبه *kūspe, vel (= ya da)* کزبه *küzbe, کزبا küzbā, ~ کزب küzp, ac Arab. (= ve Arapça)* کسج *kūspec (pusa, çökük)*; *Crassamende*: کسبه *kūspe, vul.* (= günl.) *kizbe (kurşun boğı)* ‘recrementum’; کسبه *kūspe* ‘cibre, secir’.

Farsça *bekmāz ~ begmaz* maddesinde de *vul.* kısaltmasıyla *pekmāz* yerine *pekmez* söyleyişini kaydeder: بکماز *bekmāz ~ begmaz f. سجي süci* ‘vinum’, ~ *usit. (= işlek)* پکماز *pekmāz, vul. (= günl.)* پکمز *pekmez t.* ‘sapa, succus uvarum coctione inspissatus’ (I-866).

Kaynaklarda *topuzun* kökeni ile ilgili olarak farklı görüşler bulunmaktadır.² Meninski ise *topuzu* Farsça *debūs*un Arapçalaşmış biçimi *debbūs* maddesinde Türkçe *çomak, buzdığanın* yanında *vul.* kısaltması ile *topuzu* kaydeder: دبّوس *debbūs a. çğl.* دبّابیس *debābīs, pro Pers. دبّوس debbūs, ~ debūs, ~ دپوس depūs, vel (= ya da) deppūs, بوزدغان buzdıgān, ~ چمق çomak, etiam (= yanı sıra) vul. (= günl.)* طوپز *topuz* ‘clava tudes ve metallico capite, quā ferè equites utuntur, estque ceu sceptrum’ (II-2026). **Complementum (1687)**'da Clava, ferrea, aurea maddesinde: دپوس طوپز *topuz, topus, seu (= ya da) دبّوس debbūs, دبوس debūs, çğl. دبّابیس debābīs.*

Torbayı da yazılışının değiştiği birden çok sütunda madde başı yapar: → انبان *embān f. ‘corium mollius’ ~ طغرجق dağarcıq t. توروه torve, seu (= ya da) vul. (= günl.)* torba ‘pera, mantica’ (I-437); توبره *tūbre, tūbere, ~ töbre f. ex quo توروا torvā, ~ torbā t.* ‘saccus pabulatorius, qui cum hordeo vel avena de capite jumentı suspenditur, ut inde comedat, ~ pera viatoria, aut mendici, bulga, in qua res necessarias condunt, &

² Şemseddin Sami **KT**, s. 890; Hasan Eren **TDES** 412'de *topuzun* Türkçe bir kelime olduğu ve *debbūs*un bundan Arapçalaşmış olduğu söylenir. **Steingass** 821 da *topuzu* Türkçe sayar, Ibn Batūta'da geçen *tavābīsın, topuzun* Arapçadaki çoklu şekli gibi görüldüğü bilgisini ekler ve Arapça *dabbūs (çğl. dabābīs)* ile karşılaştır, der; Tuncer Gülensoy **TKBS** 916'de *topuz* Türkçenin kendi kelimesi olarak madde başıdır. **KTR** (II: 235)'de ise *debbūs*un Farsça *debūstan* Arapçalaşmış olduğu *topuzun* da *debbūstan* muharref (= bozulmuş, tahrif edilmiş) olduğu yazar.

de ephippio appendunt' (I-1450); توربه *torba t.* 'saccus, pera' *scribe* (= *yazılır*) ~ → توربه (I-1458); توروه *torvā* 'pera' → توبره (I-1459); طوربا *torba* 'pera, saccus', & c. → توبره (II-3141). **Complementum** (1687)'daki maddelerde ise Farsça *tūbre* (*Appendere: töbre*) yerine *vul.* kısaltmasıyla günlük dilin örnekleri arasına eklenir: = Bisaccium; pabulatorius saccus: توربه *torba*; bulga: توربه *torbā*; mantica, æ: توروه *torva, seu* (= *ya da*) توبره *tūbre, vul.* (= *günl.*) توربه *torba*; appendere: توبره *töbre, vul.* (= *günl.*) توربه *torba*; saccus: توروه *tūbre, vul.* (= *günl.*) توربه *torba*; pera: توبره *tūbre, vul.* (= *günl.*) توربه *torba*.

Farsça *gūlgūn* (*gūl* ve *gūn* 'renk' ile *gūl renkli, pembe*) yerine de *vulg.* kısaltması ile *gūl renklü* söyleyişini verir: گلگون *gūlgūn*, ~ گلگونه *gūlgūne*, ~ کلکونی *gūlgūnī* (*etiam* = *yanı sıra* گلگونه *gūlgūne*, ~ گلفونه *gūlfūne f.*) *vulg.* (= *günl.*) کل رنگلو *gūl renklü*, ~ 'âvretler yüzine sürdükleri kızıl' 'rosacei coloris, ~ rubrica, fucus; *item* ... (III-4000) [Molino (1641) *ghiulghiuli irengh* [gülgülü ireng] 'colore rosato'; **DS VI gülgülü** (I) (1. Kan kırmızı, 2. pembe)].

Türkmen (= Oğuzlar) söyleyişi *Türkmān* (Farsça *mān* 'gibi, benzer') yerine kaydedilir: ترکمان *türkmān, vul.* (= *günl.*) *türkmen* 'Turcomannus, Turca, qui vagatur per pascua' (I-1159).

Farsça *-mend* son ekiyle türetilmiş *ķocamend* yerine **Complementum** (1687)'daki *Ætas* maddesine eklediği *vul.* kısaltması ile de *ķocaman* söyleyişini kaydeder: قوجه مند *seu vul.* (= *ya da günl.*) قوجه مان *ķocaman* (*yaşlı, ihtiyār, sāldār*).

Ehl-i ħibre yerine de *ehl-i kıble*yi gösterir: اهل خیره *ehl-i ħibre vul.* (= *günl.*) اهل قبله *ehl-i kıble* 'censor'; ... اهل قبله *ehl-i kıble* 'notitiam habens partis ad quam se convertere debent orantes', *vul. pro* اهل خیره *ehl-i ħibre, quod V.* (I-569). **Complementum** (1687)'da ise *Gnarusta iş görmüş, her nesneden ħāberdār, kār-dān, hündūs* (ç. *henādise*), *āgāh-dār, ehl-i vuķūf* ve *Censorda mushh, müfettiş, sāhīb-ıyār, ıyār-gīrle* birlikte yalnızca *ehl-i ħibre* kaydedilir.

Bunun gibi *ķible nūmāya* (= Arapça *ķible* ve Farsça *numā* 'gösteren' ile *ķible nūmā: kıble yönünü gösteren pusula*) halk arasında *ķible nāme* de denildiğini söyler. Bu maddede yine *ķible nāmeyi ħibre nāme* yerine verir: اهل قبله *ehl-i kıble, pro* (=

yerine) اهل خبره *ehl-i ħibre, quod vide (= Buna bak)*. Sic قبله نامه *ķible nāme* ‘horologium solare’ *Vulg. est pro* خبره نامه *ħibre nāme. Aliās est in hac significatione usit.* قبله نما *ķible nūmā, q. index loci, seu indicans locum, quò se preces fusuri convertere debent, ut mox dictum est.* (II-3618). **Complementum** (1687)’da ise *Horologiumda güneş sâ‘âtî, sâ‘ât nāme, ħibre nāme, ķible nāme, besitā; Gnomonda ħibre nāme, ķibbe nāme ve Pyxste pusola, ħibre nāme, vul. ķible nāmeyi* kaydeder.

Meninski, استامبول *istambol*’un yerine halkça bir söyleyişi olan اسلامبول *islāmbol* da kaydeder: اسلامبول *islāmbol pro (= yerine)* استامبول *istambol* ‘Constantinopolis’ (I-219) ve: استانبول *istāmbol*. Alijs stultis اسلامبول *islāmbol propriè* قسطنطنيه *ķostantanīye*. ‘Constantinopolis, Byzantium’ (I-176); استنبول *istanbol* ‘Constantinopolis’ V. = *Vide (= Bak)* استانبول (I-205). *İslāmbol* söyleyişine Evliya Çelebi’nin **Seyahatnâme**’sinde de rastlanır (bkz. Dankof, Kahraman ve Yücel, 2006: 11, 12, 13...).

Mübārek maddesinde halk arasındaki yaygın söyleyişlere örnekler verir: *beyrāmūñüz, vel eyyām-i şerifūñüz mübārek oła, vel sæpe subaudito, ferè ut apud nos, mübārek oła, simpliciter* ایام شریف *eyyām-i şerif, pro vulg.* بیرامکز قوتلو اولسون *bayramūñüz ħutlū olsun* ‘felix pascha, aut tibi precor augurorve felicissima festa’ (III-4265).

Meninski yer adlarının da çeviri yazılı karşılıklarını *günlük konuşma dili* ile *edebiyat dili (okuma dili)*’ne göre düzenlemiştir:

بورسا ~ بورسہ *burūse. Prusa, vul. (= günl.) Bursa* ‘Urbs Bithyniæ’ (I-796); بورسہ *bürūsā t. Prusa urbs Bithniæ præcipua, vul. Bursa* (I-914).

بوسنه *bosna t. Bosina, vel (= ya da) Bosna Nom.* ‘Provinciæ notæ’ (I-924) = Bosina, Bosnia, *Regnum:* بوسنه *būsine, vul. (= günl.) bosna.*

Complementum (1687) Buda, *urbs:* بدون *būdūn, vul. (= günl.) budun, ~* بودین *budin:* Budensis, بدونلو *budunlū.* Bassa Budensis, بکلربکیسی *būdūn pāşāsī,* *beglerbegisi* [Vg (1790) *Budim* ‘Bude’ (364)].

morá, mora t. ~ *mora vilāyeti* 'Morea, seu Peloponnesus peninsula Græciæ' (III-5022) = Morea, seu Peloponnesus *peninsula*: *mūre, seu* (= *ya da*) *vul.* (= *günl.*) *mora, mora vilāyeti*.

redūs, ~ riddīs, i.q. = idem quod (= yine bu) defū, ~ rüdūs, vul. (= *günl.*) *rodos, uti etiam scribitur* 'Rhodus insula' (II-2302) = Rhodus, *Insula Asiæ minoris nota*: *rodos. Complementum* (1687) *rodosçik* 'Rhædestum, rhædostum, Redæstum, *vul.* Rodosto, Urbs Thraciæ'.

Buraya kadar verilen örneklerden de anlaşılacağı gibi Meninski **Thesaurus** (= Hazine)'ta XVII. yüzyıl Osmanlı Türkçesi söz varlığını dilin çeşitli kullanım seviyelerine göre düzenleyerek kaydeder. Meninski gibi kimi Avrupalı metin yazarları için göz önünde tutulması gereken bir ölçü de bu yazarların çeviri yazılı malzemelerini *günlük konuşma dili* ile *edebiyat dili (okuma dili)*ne göre düzenlemeleridir. Meninski *edebiyat dili (okuma dili)*ni, XVIII. yüzyılda *Viguier* ise *günlük konuşma dilini* öne çıkararak çeviri yazılı malzemelerini düzenler.

Aşağıdaki örnekler Meninski'nin *okuma diline* göre düzenlediği çeviri yazılı karşılıkları tanıtmak için **Lexicon** (1680)'daki maddelerden seçilmiştir:

işbu māh-i cemāzīyül-āḫırūñ iptidā *güni ki yevmül-cüm'ádūr*, primo die currentis menfis *ġemāzījül-āchyr* dicti, qui dies Veneris eft. (I-13).

Silisre (Silistre) kál'ásini ihkāmde ihtimām itti. Arcem Siliftriam munire, fortificare studuit. (I-86).

اركنه كپروسنك اطرافي مقدما جنكلستان اولوب اكسر مواضعي بتاق و اورمانلغی حرامیلر طوراق *erkene küprisinüñ átrāfī muḳáddemā cingilistān (çengelistan) olüp ekser-i mevāzī'ī bataḵ ve ormanlıġı hārāmīlere duraḵ idi.* Cùm partes Erkienensēm pontem circumstantes fuerint olim arboribus pleni campi, pleraque illa loca erant palustria, & sylvæ prædonum domicilia, *ſeu receptacula*: ... (II-3141).

اغریبوز فرنك تصرّفنده قالب اول رهكزردن اسلام اهلنه چوق ضررلری *agriboz [egriboz] fīrenk tesārrufinde ḵalūp ol rehğuzerden islām ehline çoḵ zārārleri mütereddib olurdı.* Qvia

Eubæa in possessione Francorum seu Italogrum remanferat, ab illo passu Fidelibus seu Italogrum remanferat, ab illo passu Fidelibus seu Orthodoxis (*Juos Mahometanus intelligit*) multum damni contingebat: *quod Er. Perche l'Isola di Negroponte era rimasta nel poter degl' Italiani; però questi faceuano grandissimi danni, e mali a' Fedeli in quelli passi di mare. Sæ. (III-4319).*

Meninski, gramer (1680)'in yedinci bölümünü (177-195) klasik şiire ayırır. Burada Mesihî ve Hâfız'ın divanlarından aldığı birer gazeli çeviri yazılı okunuşlarıyla da kaydeder. Onun Mesihî divanından aldığı gazelin çeviri yazısı da okuma dili için okuyucuya bir fikir verebilir (vezni: مفاعيلن مفاعيلن فعولن *mefā'īlūn mefā'īlūn fe'ūlūn*), sayfa 188'den:

دهانك اوشبو چشم خرده بينه	نه يوزدن كورنه يارب بينه
قشوكه كر هلال اويكنديسه	سن انك قلمه غل اكسوكلكينه
يوزوكه خال و خط كلدي نتاكم	ايكي كافركله بر كونده دينه
الهي سن بنى ايلتمه سينه	صرلماينجه يارك سينه سينه
مسيحي خط كوروب يوزكده ديدي	قومك دشمن يايلاي روم ايلينه

dehānūñ oş-bu çeşmiñhor-de bīne. ne yüzden gö-rüne yārebbi yīne.

ķāşūñeger-hilāl öykün-diise. sen ānūñ ķal-mağıl eksik-ligīne.

yüzūñe ģāl-ü ģātt geldi : nitākim. , iki kāfir gele bir-gün-de dīne.

ilāhī sen-benī ilet-me sīne : sarılmain-ce yārūñ sīnesīne.

mesīhī ģāt-görüp yüzün-de didi : ķomañ düşmen yāyildīrūm-ilīne.

Tulum (2011), Viguier (1790)'nin edebî bir dille tercüme edilmiş olduğunu söylediği **Pend-i Attâr Tercümesi**'nin ilk bölümlerinden alınmış öğütleri (73 adet) gramerinin 284-295. sayfalarında *okuma dili* ve *konusma diline* göre ikili çeviri yazı uygulamasıyla kaydettiğini söyler. Viguier (1790) gramerinde ilk on iki öğüt için iki ayrı söyleyiş biçimi verir. Bu söyleyiş biçimlerini yazarın kendi açıklamasına göre Tulum (2011) şöyle değerlendirir:

“İlk bölüktekilerin kaynağı doğrudan Meddah Ali Efendi’dir, ikinci bölüktekilerde ise yazar ilk 12 öğüt için iki ayrı söyleyiş biçimi vermiş, diğerlerini ise yine Ali Efendi’nin ağzıyla işaretlemiştir. Yaptığı açıklamaya göre, bu 12 öğüt için işaretlediği ilk söyleyiş biçimi okuma (= lecture) dili’ne, bilginler (= [des] Hodjas) ya da [(= ou)] öğrenciler (= des maitres)’in söyleyişleri’ne göredir, hepsi için ikinci söyleyiş biçimi ise konuşma ([de la] conversation) dili’nin söyleyişlerini yansıtır” (s.199).

Aşağıdaki iki farklı söyleyiş biçimi eski harfli yazılışlarıyla birlikte gramerde aktarılır (s. 284-285):

بر كمسه كندینى بلدى فضیلتى آرامق اوزرینه فرض اولدی

1. söyleyiş: *Bir kimse kendini bildi, fazileti aramak üzerine farz oldi.*

2. söyleyiş: *Bir kimse kendini bildi, fazileti aramak üzerine farz oldu* (7. Söz, s. 285-286).

سرکی وکیزلو ایشکی هر آدمه سویلمه غیریہ طیورر هر ادمی سر صقلر صا نمہ

1. söyleyiş: *Sirriñi ve gizlü işiñi her ademe söyleme, ğayriye duyurır. Her ademi sırr saklar sanma.*

2. söyleyiş: *Sırrını ve gizli işini her adama söyleme, ğayrıya duyurur. Her ademi sırr saklar sanma* (11. Söz, s. 287).

Viguiet gibi kimi Avrupalı yazarların metinlerinde Latin harfleriyle yazıya aktardıkları Türkçe diyaloglar da vardır. Bu diyaloglar konuşma dilindeki, yani halk dilindeki farklı söyleyişleri tespit etmekte önemli imkanlar sunarlar. İncelemedeki çeviri yazılı metinlerin tanıtımında bunlara da yer verilmiştir.

İncelemedeki Çeviri Yazılı Metinler

- 1) Meniński, F. à Mesgnien: 2000 **Thesaurus Linguarum Orientalium Turcicae-Arabicae-Persicae** (C. I-V) Stanisław Stachowski, Mehmet Ölmez, İstanbul, Simurg (1680’den tıpkıbasım).

François Meniński hakkındaki bilgileri **Lexicon**’un 1780-1802 yılları arasında yayımlanan ikinci baskısındaki *De vita et scriptis Meninski*’den Stanisław Stachowski aktarır. Bu baskı Bernard de Jenisch, Franciscus de Klezl imzasıyla ve

Kraliyet Doğu Dilleri akademisi mezunlarının katıldığı bir çalışma grubu tarafından **Lexicon Arabico-Persico-Turcico** (Vienna 1780) adıyla dört ciltlik bir sözlük olarak yayımlanır.

Stachowski, **Thesaurus**'un 1680'den yapılan tıpkıbasımı için bir tanıtım yazısı kaleme alır (Stachowski, *François Meninski Yaşamı*, çev. : C. Kazancı, M. Ölmez, 2000: XIII-XXII). Bu yazısında *De vita...*'yi "*Meninski'nin en uzun süre yaşadığı ve öldüğü ülkede yazılan, kısa ama en eski yaşam öyküsü*" olarak değerlendirir. Stachowski'nin aktardığı bilgilere göre, Meninski'nin doğum tarihi çoğunlukla 1623 olarak kabul edilse de ölüm belgelerinde 1620 olarak gösterilmektedir. Doğum yeri ise Totain (bugün: Totainville) Loren Vosges vilayetidir. Stachowski, bugün Meninski'nin Cizvitlerin yanında felsefe öğrenmek amacıyla Roma'ya tam olarak ne zaman geldiğinin bilinmediğini söyler ve oradaki öğrenimini özellikle Doğu Dilleri konusunda yetkin ve oldukça derin bilgisi olan değerli âlim rahip olarak tanıttığı R. P. Giattini. S. J.'nin yanında tamamladığını bilmekteyiz der ve bu bilgi için bir referans gösterir (krş. *Bibliothèque de la Compagnie d'Jesus...*, *Bibliographie*, III. Cilt, Brüksel, Paris MDCCCII, 1394-1400. sütunlar). Meninski'nin Polonya'ya geldiği yıl ve onu oraya çeken nedenler ise bilinmezliğini korumakla birlikte, yurtdışındaki öğrenimi sırasında veya gerçekleştirdiği çok sayıda seyahatlerinden birinde Meninski ile tanışan Prens Michał Kazimierz Radziwiłł'in bu genç dilciyi Polonya'ya getirmiş olma olasılığından söz eder. Buna göre de geliş tarihi 1646 ya da 1647 olabilir, der. Meninski'nin Latince olarak kaleme aldığı 1649'da Danzig'de yayımlanan Lehçe dilbilgisinin önsözünde, birkaç yıldır Polonya'da bulunduğu, Lehçeyi konuşma yoluyla yoğun bir şekilde öğrenmekte olduğu şeklinde aktardığı kendi sözlerinden bu geliş tarihinin anlaşıldığını söyler. Bundan sonra, O dönem Polonya'da, özellikle önce IV. Władysław'ın ve daha sonraları Jan Kazimierz'in eşi Polonya Kraliçesi Ludwika Maria Gonzaga'nın etrafında yoğunlaşmış hâlde yaşayan çok sayıda Fransız arasında olduğu gibi birçok diplomat arasında da genç Meninski'nin, dile olan alışılmışın dışındaki ilgisiyle – bu ilgi daha çok Osmanlı Türkçesine yönelikti – çabucak dikkat çektiğini aktarır. Osmanlıca'yı henüz Roma'da iken ya da daha sonraları Varşova'da kaldığı sürede, yani kraliyet sarayına ve Türkçeyi iyi bilen, Goldene Pforte

(Altınkapı'ya) ve Kırım'a birçok kez elçi olarak gönderilen W. Bieczyński'nin başçevirmenlik makamında bulunduğu kraliyet kaleminin şarkiyat şubesinde şu an bilmediğimiz ilişkileri sayesinde öğrendiği söylenebilir, der. 1653'ün sonunda (2000: XII) Meniński'nin Polonya büyükelçisi M. Bieganowski'nin elçilik heyetiyle İstanbul'a geldiğini ve onun 2 Mayıs 1654'te Polonya temsilcisi olarak geri dönüşüne kadar orada kaldığını yazar. Aynı gün prens M. K. Radziwiłł'e yazdığı mektuptan da onun sözlerini aktarır: 'Sonra efendimiz kralımıza iyi hizmet edebilmek amacıyla Türkçe çalışmak için burada bir süre daha kalmaya o günlerde ikna oldum [...]'. Meniński'nin İstanbul'da kaldığı iki yılda Dîvân-ı Hümâyûn baştercümanı Wojciech Bobowski (Ali Ufkî) ve ilerde Galata Mevlevihanesi postnişini olan Ahmet adındaki bir Türkün yardımlarıyla Türkçesini ilerlettiğini, ondan sonra Varşova'ya döndüğünü, 1655'te Leh Kraliyet çevirmeni W. Bieczyński'nin ölümü üzerine onun bu görevine getirildiğini, buna rağmen Varşova'da uzun süre kalmadığını Kral Jan Kazimierz'in gayriresmî casusu olarak 1657'de tekrar İstanbul'a döndüğünü anlatır, İstanbul'a para havalesinin gecikmesi nedeniyle maddi olarak çok güç durumda kalan Meniński'nin 1659 yazında Varşova'ya geri dönmek zorunda kaldığını, yine aynı yılın 30 Ekim'inde Jan Kazimierz'den aldığı mektup ve emirlerle, üçüncü kez, ancak bu kez serbest Internuntius (ikinci sınıf Papa elçisi) sıfatıyla, IV. Mehmet ve sadrazam Köprülü Mehmet Paşa ile görüşmek üzere Türkiye'ye geldiğini yazar ve o zamanlar padişahın sarayının burada olması dolayısıyla da 10 Şubat 1660'da geldiği Edirne'de iyi ve dostça bir kabul görerek 12 Şubat'ta vezirle, 16 Mart'ta padişahla ve bir gün sonra ise müftü ile yaptığı görüşmelerde '*sine interprete* Türkçe' konuşmuş, her bir işi başarıyla tamamlamış, sadece Köprülü'nün hastalığı dolayısıyla, görüşme için 16 Nisan'a kadar beklemek zorunda kalmış olduğunu yazar. Meniński'nin Varşova'ya dönüşünden sonra da Polonya'da Doğu hizmetleri için bir mütercim ve diplomat okulu projesi hazırladığını ancak bu önerisinin mali nedenlerle kraliyet sarayınca geri çevrildiğinden söz eder, bu nedenden ötürü de Meniński'nin Viyana'ya (1661 ya da 1662) gitmiş ve orada Habsburg Sarayında hizmete başlamış olmalıdır, der. 1662'de imparatorluk kalem odasının Doğu dilleri çevirmenliği görevini üstlenmesinden sonra Türkiye'ye giden elçilik heyetlerine eşlik ettiğini 1665'te Viyana'da Türk elçisi Kara Mehmet Paşa ile 20 yıllık barış görüşmelerini sonlandıracak görüşmelerde bulunduğunu, Buda

Paşasının elçilerini kabul ettiğini ve birçok kez de kendisinin de Buda'ya gittiğini anlatır. Bundan sonra da Meniński'ye İmparatorluğa hizmetlerinden dolayı 1666'da imparatorluk danışmanı ünvanı verildiğini yazar (2000: XIV). 1669'da imparatorluğun bir gemisiyle Kudüs'e seyahate çıkmış, görünüşe göre Lübnan'da bir süre kalmış, sonra Türkiye ve Suriye'de dilbilgisini daha da ilerletmiş olduğunu söyler. Bundan sonra da Kutsal mezardaki Liber Peregrinorum'daki kaydı verir: 'An. 1669, die 8 Junii Illustrissimus Dominus Franciscus de Mesgnien Meninski cum Joanne Filippo Wolfram famulo suo'. 1671 Nisanında Viyana'ya geri dönmüş, 1677'de imparator adına bir kez daha Türkiyeye gitmiş ve sonra Roma'ya geçmek istemişse de anlaşılan bu planı hiçbir zaman gerçekleştirememiştir, der. 8 Eylül 1698'de, Viyana'nın dış semtlerinden Leopoldstadt'taki 'Altın Geyik' (Zum Goldenen Hirsch) adlı evde 78 yaşında ölen Meniński, orada Karmeliter tarikatının bodrum katına gömülmüş ve ölü kayıt defterine 'İmparatorluk Doğu dilleri baş çevirmeni, Saray Savaş Meclisi Üyesi ve Kudüs Kutsal Mezarı Şövalyesi (Kayser. Ober-Dolmetsch der orient. Sprachen, Hof-Kriegs-Rath und Ritter des Heiligen Grabes zu Jerusalem)' olarak kaydedildiğini yazar (burada Stachowski'nin tanıtım yazısından özetlenen yaşamöyküsünün tamamı için bkz. Stachowski, çev. : C. Kazancı, M. Ölmez, *François Meninski Yaşamı*, 2000: XIII-XV).

Stachowski, Meniński'nin bilimsel çalışmaları için 1649'da Latince olarak yazdığı Lehçe dilbilgisi [**Grammatica seu Institutio Polonicæ Linguæ in qua Etymologia, Syntaxis & reliquæ partes omnes exacte tractantur**. In usum exterorum edita Authore Francisco Mesgnien Lotharingo. Cum gratia & Privilegio. S. R. M. Polon. Suec. Dantisci Sumptibus Georgii Försteri Bibliopala Regij. A. D. 1649, 12°, 140 Seiten] yanında aynı yıl yine Danzig'de genç Polonyalıları için bir Fransızca dilbilgisi [**Grammatica Gallica in usum juventutis maximæ Polonæ composita in qua Orthographia, Etymologia, Syntaxis et reliquæ partes omnes suo ordine breviter tractantur**. Authore Francisco Masgnien Lotharingo. Dantisci Sumptibus Georgii Försteri 1649, 118 sayfa] ile bir de İtalyanca dilbilgisi [**Compendiosa Italicæ Linguæ Institutio, in Polonorum gratiam collecta, & in lucem edita**. Authore Francisco Mesgnien Lotharingo. Cum gratia & privilegio. S. R. M. Polon. Suec. Dantisci, Sumptibus

Georgii Försteri Bibliopolæ Regij. A. D. 1649, 66 sayfa] yayımladığını ve bunların her ikisini de S. H. Lubomirski'ye ihtaf ettiğini de kaydeder. İki yıl sonra 1651'de başka bir İtalyanca dilbilgisi yayımladığını da ekler [**Grammatica Italica in qua orthographia, etymologia, syntaxis et reliquæ partes omnes suo ordine breviter tractantur**]. Son yapıtı olarak da J. B. Podesta'nın Farsça dilbilgisini eleştiren 1692'de yayımladığı **Rescriptum** 'u gösterir (Stachowski, *François Meninski'nin Bilimsel Çalışmaları*, çev. : C. Kazancı, M. Ölmez, 2000: XV-XVI).

Stachowski, Meninski'nin en büyük başarısının Türkoloji alanında olduğunu söyler ve onun bu başarısını Osmanlı Türkçesi üzerine yaptığı çalışmalarını 20 yıl boyunca süren araştırmaları ve büyük özverisinin ürünü olarak değerlendirir. Osmanlı Türkçesinin söz varlığını aktardığı **Thesaurus Linguarum Orientalium Turcicæ, Arabicæ, Persicæ Lexicon Turcico-Arabico-Persicum** (= Doğu Dilleri Türkçe-Arapça-Farsçanın Hazinesi)'u ise en büyük ve önemli eseri olarak tanıtır (bkz. Stachowski, *François Meninski'nin Bilimsel Çalışmaları*, çev.: C. Kazancı, M. Ölmez, 2000: XVI).

Lexicon Turcico-Arabico-Persico (= Türkçe-Arapça-Farsça Sözlük) beş ciltlik bir takım olan **Thesaurus**'un ilk üç ciltlik kısmıdır. Basım yılı 1680'dir. Birinci ciltte kapaktan sonra bir ithaf yazısı bulunur: *Sacratissimæ Majestati Leopoldi Romanorum Imperatoris Semper Augusti, Germaniæ, Ungariæ, Bohemiæ Regis, Archiducis Austriæ, & c. Principis O. M. Domini Mei Clementissimi, Humili ac fideli servo Francisco à Mesgnien Meninski*. Bu yazı sayfası numarasızdır. Bu ithafı üçüncü yaprakta *Privilegium Cæsareum*, dördüncü yaprakta onuncu yaprağa kadarsa *Præmium Causam et Modum Operis Hujus Exponens* takip eder. On birinci yaprakta numaralandırılmış iki sütun hâlinde sözlük kısmı başlar. Bu ciltte 1992, ikinci ciltte 1993-4220, üçüncü ciltte ise 4221-5648 *Appendix et auctarium*'le birlikte 5649+432 sütun vardır. Böylece üç ciltlik sözlükteki toplam sütun sayısı 6080'e ulaşır. Sonda iki sayfalık bir *Appendix* (= *Ek*) vardır. Bu *App.* (= *Ek*) Meninski'nin **Thesaurus**'a eklediği **Linguarum Orientalium Turcicæ, Arabicæ, Persicæ Institutiones seu Grammatica Turcica** (= Doğu Dilleri Türkçe, Arapça ve Farsçanın Esasları ya da Türkçenin Grameri) adlı gramerindeki ekleme ve düzeltmeler içindir.

Gramerin dili Latince'dir, yayım tarihi de 1680'dir. Toplam 216 sayfadır. Gramerde ana bölüm sayısı yedidir ve bu bölümlerde alt bölümlere ayrılır (bu bölümlerle ilgili açıklama ve değerlendirmeler için bkz. Tulum, 2011: 59-60). Türkçe kurallarla birlikte Arapça ve Farsçanın kurallarını da içerir. İncelenen örneklerin yanında Latince karşılıkları da bulunur. Bununla birlikte yer yer Almanca, İtalyanca, Fransızca ve Lehçe karşılıklar da aktarılır.

Stachowski, gramerin 1756'da Viyana da Türkçe dilbilgisi ve Leipzig'de bunun diyalog, metin, irdeleme kısımlarının genişletildiği bir baskısının yayımlandığını da kaydeder (Stachowski, *François Meninski'nin Bilimsel Çalışmaları*, çev. : C. Kazancı, M. Ölmez, 2000: XVII).

Tulum (2011) Meninski'nin dört ciltlik bir takım olan sözlüğüne eklediği gramerini ayrıntılı bir biçimde incelemiş ve değerlendirmiştir:

“Meninski, *çağının Türkçesi*'nin bütün söz varlığını toplayıp ek cilt ile birlikte dört ciltlik bir sözlük meydana getirmiş; ama daha önce, uzun yıllar içinde bulunduğu toplumun kullandığı dili seslerinden söz dizimine kadar bütün yapı birimleriyle tanımış ve öğrenmiş olarak bir gramer hazırlamıştır. Bu gramer, sözlüğünde kullandığı çeviri yazı işaretlerinin taşıdığı ses değerlerini bütün ayrıtılarıyla açıkladığı gibi, Türkçe'nin o çağdaki türlü sosyal tabakalarca temsil edilen kullanım özelliklerini de bütün birleşen ve ayrılan yönleriyle sergiler. Böylesi bir gramer, hiç kuşku yoktur ki, sözlüğünün kıymetini büyük ölçüde arttırmakta ve onun güvenilirliğini perçinlemektedir” (ÖN SÖZ: 6-7).

Lexicon (1680)'da Türkçe, Arapça ve Farsça olmak üzere üç doğu diline ait söz varlığı Arap harfli yazımları yanında Latin harfli çeviri yazılı karşılıklarıyla kaydedilir. Bunların açıklamaları da Latince, Almanca, İtalyanca, Fransızca ve Lehçe karşılıklarla aktarılır. Kimi maddelerde ise yalnızca Latince ya da daha az sayıda Latince, Lehçe karşılıklar verilir.

Bu maddelerde sıralanan söz varlığının derlendiği kaynaklar *Prooemium*'da 7^a'dan 8^b'ye kadar olan kısımda gösterilir. Bu kaynakların çoğu çeşitli konularda yazılmış eski harfli el yazmalarıdır. Bir kısmı ise matbu Avrupa eserleridir.

Meninski bu takıma eklediği bir cildi de **Lexicon (1680)**'un birden çok maddesinde Türkçe, Arapça ve Farsça kelimelere karşılık olarak sıralanmış Latince

kelimeleri madde başına alarak düzenler. Bu ek cilt ise **Thesaurus**'un son cildi olan **Complementum Thesauri Linguarum Orientalium seu Onomasticum Latino-Turcico-Arabico-Persicum simul idem Index Verborum Lexici Turcico-Arabico-Persici** (= Doğu Dilleri Hazine Eki veya Latince-Türkçe-Arapça Fihrist, aynı zamanda Türkçe-Arapça-Farsça Kelimeler Dizini)'dir. Bu ciltte 16 (2x) + 1790 ve cildin sonundaki 192 sütunda aktarılan *Appendix*'le (= *Ek*) birlikte toplam 2014 sütun vardır. Yayın tarihi de 1687'dir (eserlerle ilgili burada verilen özet bilgilerin tamamı için bkz. Stachowski, *François Meninski'nin Bilimsel Çalışmaları*, aktaran: C. Kazancı, M. Ölmez, 2000: XV-XXII).

Tulum, **17. Yüzyıl Türkçesi ve Söz Varlığı** (Ankara 2011) adlı eserindeki *Birinci Kitap*'ta Meninski'nin **Thesaurus** (= Hazine) adlı beş ciltlik eserini ayrıntılı bir biçimde tanıtmış ve değerlendirmiştir (Birinci Kitap: Birinci Bölüm 9-61; İkinci Bölüm 63-162). Eserindeki incelemelerde de Meninski'nin kaydettiği çeviri yazılı metin malzemesini yine onun elinden çıkma gramerindeki kendi bilgileriyle değerlendirerek yorumlar. Bu çalışmaya da Tulum (2011)'un Meninski'nin gramerine dayanarak yaptığı değerlendirme ve yorumlar kılavuzluk etmiştir. Gramerde o günkü abecenin harflerini ve ses değerlerini tanıttığı bölümlerdeki açıklamalar da eserinden alınarak çalışmadaki bölümlere eklenmiştir.

Ses İşaretleri

Tulum (2011) eserine eklediği bir tabloda Meninski'nin çeviri yazı harfleri ile kendi kullandığı karşılıkları aktarır. Bu tabloda sürekli art damak ünsüzünü gh = ğ ile gösterir. Bu çalışmada ise gh = ğ (> ğ) iledir. Bu harf karşılığındaki fark ayrı olmak üzere inceleme boyunca Tulum (2011)'un tablosuna uyulmuştur. Aşağıdaki tabloda, bu incelemede (2021) kullanılanlar ilk sırada olmak üzere, Meninski'nin kullandığı çeviri yazı harfleri verilmiştir (bkz. Tulum, 2011: 237):

Ünlüler		Ünsüzler	
a	a	b	b
á	æ	c	ġ

ā	ā	ç	ć
e	e	d	d
é	é	f	f
ı	y	ğ	gh
ĩ	ŷ	g	g ⁱ
ī	ȳ	h	h
i	i	h	ch
ĩ	ĩ	j	ĵ
ī	ī	k	k
o	o	k	k ⁱ
ö	ö	l	l
u	u	ł	ł
u	ù	m	m
ū	ū	n	n
		ñ	n-
		p	p
		r	r
		s	s
		ş	ś
		t	t
		v	w
		y	j

		z	z
		' (ε hemze)	bkz. ε (hemze) > Ø
		' (ε 'ayın)	z

2) MEGISERO, H. (1612), *Institutionum Lingvæ Turcicæ Libri Quatuor*, Leipzig.

1612'de Avrupa'da basılan ilk Türkçe gramer olarak bilinmektedir. Gramerdeki kapakta Hieronymus Megiserus (Megiser)'in arma sahibi bir asilzâde, Saksonya Krallığı seçmeni ve tarihçi olduğu yazar. Agop Dilaçar 1970'te "1612'de Avrupa'da Yayımlanan İlk Türkçe Gramerinin Özellikleri" (TDAY Belleten 1971, 197-210) başlıklı yazısında Megiser'i Leipzig Üniversitesinde profesörlük kürsüsünde bulunmuş geniş bilgili bir dilsever olarak tanıtır. Onun aktardığı bilgilere göre yazar, 1553'te Stuttgart'ta doğmuş, 1616'da Avusturya'nın Linz şehrinde ölmüştür (1970: 200).

Heidi Stein (1975) (aktaran Demiriş, 2012: 129) Megiser'in yaşamını anlatan kısa yaşamöyküsünde doğum ve ölüm tarihlerini 1554-1619 olarak gösterir. 1571-1577 yılları arasında Tübingen Üniversitesi'nde hümanistik eğitimi aldığını yazar. Ayrıca kırk ikisi tarih, coğrafya, filolojiyle ilgili kendisine ait elli sekiz eserinin olduğunu ekler. Megiser'in Türkçe bilgisiyle ilgili olarak da onun Krain'de (Ljubljana) eğitimci olarak çalıştığı yıllarda Türkçe konuşanlarla görüşerek bu dili öğrenmiş olabileceğini tahmin eder (2012: 130).

Gramer kitabı Latince'dir. Alman Kayzeri II. Matthias'a sunulan bir ithaf mektubu (Epistola Dedicotaria) ile başlar. Bedia Demiriş 2012'de "Megiser'in Institutionum Linguae Turcicae Libri Quatuor Eserinin İthaf Yazısı Üzerine Bir Değerlendirme" (Uluslararası Türkçenin Batılı Elçileri Sempozyumu Bildirileri 5-6 Kasım 2012, 127-135) adlı yazısında Megiser'in yaşadığı çağda Türkçe öğrenimiyle ilgili duyduğu gerekliliği bu ithaftan yazarın kendi sözleriyle şöyle aktarır:

“Türkçe için kullandığı “praeclara” / “seçkin”, “honorifica” / “şerefli” ve “manga laude coniuncta” / “büyük bir övgüye layık” ifadeleriyle bu dilin öğrenilmesinin insan yaşamının bütün evreleri için yararlı olduğunu, savaşta olsun barışta olsun, ülke içinde olsun, ülke dışında olsun öğrenilmesi mutlak başka diller kadar Türkçenin de öğrenilmesi gerektiğini vurgular” (s. 130).

Demiriş (2012) Megiser’in ithaftaki bu övgü dolu sözlerini ve Türkçeye olan ilgi ve merakını “... *Tabii ki onun bu düşüncesinde, tahmin edilebileceği gibi, 17. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunun, gücü ve düzenlediği akınlar sebebiyle, Avrupa’da korkulan bir güç olarak yakından tanınmak istemesinin payı büyüktür*” sözleriyle değerlendirir (2012: 130).

Megiser ithafta Türk savaş tarihiyle ilgili bilgilere de yer verir (bu tarih bilgileri ve daha ayrıntılı değerlendirme için bkz. Demiriş, 2012: 130-132).

İthaftan sonra Türk dilinin esasları dört bölümde incelenir:

I. *Continent Partem Isagoges Grammaticæ Turcicæ Priorem*, de orthographia Turc Arabica. Felsefe ve tıp doktoru olarak tanıtılan *Petrus Kirstenius*’un da katkısıyla yazılan bu bölüm Türk Arap yazısı (de orthographia Turc Arabica) olarak tanıtılır. Altı alt bölüme ayrılır. Bu alt bölümlerde ses ve yazı konuları işlenir. Arap alfabesindeki harfler ve ses değerleri tanıtılır. Arap yazısıyla ilgili açıklamalara yer verilir.

II. *Verò Isagoges Grammaticæ Turcicæ Partem Posteriozem*, de Etymologia Turcorum. Bu bölüm asıl gramer kısmıdır. On dört bölümde söz varlığı gramer kategorilerine göre incelenir:

Pars posterior

De Etymologia

Caput I. : De Nominum Declinationibus (= Adlarda Çekim)

Caput II De Comparatione Nominum (= Adlarda Karşılaştırma) (Bugün gramerlerde Karşılaştırma Sıfatları)

Caput III De Speciebus Nominum, feu de Nominibus Derivativis (= Türemiş Adlar)

Caput III : De Nominibus Numeralibus (= Sayı Adları)

Caput V : De Pronominibus (= Zamirler)

Caput VI : De Verbo (= Fiiller)

Caput VII : Conjugationis Verborum exempla (= Çekimli Fiillerin Örnekleri)

Caput IIX : De verbis Passivis (= Edilgen Fiiller)

Caput IX : Observationes aliquot, De formatione Verborum (= Fiillerin Türetimi Üzerine Kimi Gözlemler)

Caput X : De Participio (= Sıfatfiiller)

Caput XI : De Adverbiis (= Zarflar)

Caput XII : De Præpositionibus (= Edat ya da sontakılar)

Caput XIII : De Conjunctionibus (= Bağlaçlar)

Caput XIII : De Interjectionibus (= Ünlemler)

III. *Complectitur diversa linguæ Turcicæ Exercitia, duas Proverbiorum Turcicorum Centurias.* Burada Hristiyanlıkla ilgili dinî metinler vardır. Bu metin başlıklarının Latince'den Türkçeye çevirisi doğrudan Dilaçar (1970)'in makalesinden alınmıştır bkz. (s. 206):

Oratio Dominica (= Rabbanî Dua)

Symbolum Apostolicum (Resullerin İman İkrarı)

Decalogus (= On Emir)

Septem Opera Misericordiæ (= Yedi Hayır İşi: açığı doyurmak, susamışığı kandırmak, çıplağı donatmak, hastaları göre varmak, tutsaklara teselli vermek, ölüleri gömmek, konukları konuklamak)

PSALMUS LI. (= Ellibirinci Mezmur)

Bunlardan sonra 220 Türk atasözü kaydedilir. Bu atasözleri Latince, İtalyanca ve Almanca denkları ile de karşılaştırılır.

Bu atasözü derlemesini Stein bir makalesinde inceler. Stein'in makalesi *17. Yüzyıla Ait Bir Türk Atasözü Koleksiyonu* adıyla Türkçeye çevirilerek yayımlanmıştır (bkz. Stein, çev. Coşkun, 2010).

IV. Dictionarium est Latino-Turcicum ~ *vicißim Turcico-Latinum*. Bu bölüm Latince-Türkçe (Dict. I.) ve Türkçe-Latince (Dict. II.) sözlüktür. Dört bölümde incelenen söz varlığını içerir.

Bu dört bölümdeki sözvarlığı, birinci bölümde aktarılan çeviri yazı sisteminden çoğu kez ayrılır. Başka metinlerden derlenen malzemenin gramere olduğu gibi aktarıldığı anlaşılmaktadır.

Gramerdeki kimi örnek cümleler harekeli eski harfli yazılışları yanında Latin harfli çeviri yazılarıyla kaydedilir (Pars Prior: II. Caput VI). Okuyucuya bu uygulamayı göstermek için aşağıdaki birkaç örnek alınmıştır:

مُفْلِسَمُ أَوْلَ حَقِّ قَتْنَدَه Müfli/em ol hak katinde

اَكْسُوْكُمْ جُفْدُرُ بَنُم exigum gokdur benum.

[Müflisem ol hak katinde / Eksigüm çokdur benüm].

Inops sum penès illum iustum Deum miseria mea magna eft:

هَمْ غَرِيْبَمْ اَنْدَنْ اَرْتُك Hem garibem andan artük

كِمْسَنَمْ يُفْدُرُ بَنُم kim/enem jokdur benum.

[Hem garibem andan artük / Kimsenem yokdur benüm].

صَاَحِرُمْ اَبَادِ هُشْدُرُ بَاتِنُم Sahirum abadu hoşchdur batinum

فِيْرَانُ بُوْش Viranu boşch.

[Zāhirüm ābād u hoşdur bātinum / virān u boş]

Externa mea equidem apparent; fed interiora mea vacua sunt.

Bunlardan sonra Türkçe atasözleri ve deyimler de aynı uygulamayla verilir. Kimi örneklere yer verilir.

Eski harfli yazılışlarda alışılmamış biçimlerle de karşılaşılır:

طَوْقُطْنُ *kafas*, دُوسْتَنُ *do/ten*, آغْچُ طَنْ *agat/chdan* [ağaçdan], تَنْبِيرُ *tetbir*, فِيرَانُ بُوْشُ *viranu bo/čh* [virān u boš] gibi (Pars Prior: II. Caput VI).

Eklemede tonlulaşmanın gösterilmediği kayıtlara da rastlanır: (*ek/ikluku*, *yokliku* gibi (Pars Prior: II. Caput VI).

Ses benzeşmesi ve dudaksılaşma gibi ses olayları da yer yer takip edilmektedir: (benzeşme: GD *sebeb+(ten)* (4) = *sebeb* “Ursache” Stein 72, 247; dudaksılaşma: GD *g'üvey* (3) G *g'üve+= güvey* “Bräutigam”, Stein 93, 130 gibi).

Türkçenin fonolojik yapısıyla ilgili bir kurala da yer verilir. Türkçede alıntıların düzensiz (çift doruklu) heceleri dar bir ünlü türetilerek ikiye bölünür. Buna göre ön sesteki düzensiz çift ünsüzlerde türeme o çift ünsüzün başında ya da arasında olur: *Skender* (*/scendere*) yerine *İskender* (*/İschender*), *Scodra* (*/scodra*) yerine *İşkodra* (*/İ/codara*) (Kuzeybatı Arnavutluk'ta tarihî bir şehir) gibi (bkz. Pars Prior: II. md. 9).

Megiser'in **Institutionum**'u üzerine Heidi Stein 1975'te “Der Türkische Transkriptionstext des Hieronymus Megiser, Ein Beitrag zur Sprachgeschichte des Osmanisch-Türkischen, Der Türkische Transkriptionstext des Hieronymus Megiser, Ein Beitrag zur Sprachgeschichte des Osmanisch-Türkischen” (Karl-Marx Universität, Leipzig, Sektion Africa und Nahost Wissenschaften) bir doktora çalışması yapmıştır. Bu incelemede de Megiser gramerideki söz varlığı Stein'in doktora çalışmasındaki fonetik değerlendirmelere göre aktarılmıştır. **Institutionum**'daki bölümler de çalışmasındaki düzenlemeye göre verilmiştir:

OT (= *Continent Partem Isagoges Grammaticæ Turcicæ Priorem*, de orthographia Turc Arabica), G (= *Verò Isagoges Grammaticæ Turcicæ Partem Posterioriorem*, de Etymologia Turcorum), T (= Liber Tertius = III. Bölüm, *Complectitur diversa linguæ Turcicæ Exercitia, duas Proverbiorum Turcicorum Centurias*), D (= *Dictionarium est Latino-Turcicum ~ vicißim Turcico-Latinum*).

Ses İşaretleri

Megiser **Institutionum** (1612) çeviri yazı tablosu:

ا (elif)	a, e	ص (sad)	ﺽ
ب (be)	b	ض (tzad)	tz
پ (pe)	p	ط (thui)	t
ت (te)	t	ظ (suoi)	ﺽ
ث (se)	ﺽ	ع (ain)	a
ج (cim)	g, dʃch	غ (gain)	g
چ (çim)	g, tʃch	ف (fe)	f
ح (ha)	h	ق (kaf)	k
خ (hi)	ch, h	ك (kef, gief, nief)	k, n, g
د (dal)	d	ل (lam)	l
ذ (sel)	s	م (mim)	m
ر (ri)	r	ن (nun)	n
ز (ze)	z	و (vau)	u, w
س (sin)	s	ه (he)	h
ش (sch)	sch	لا (lam elif)	la
		ي (Ie)	i

Stein (1975)'ın çalışmasındaki çeviri yazı harf karşılıkları tablosu (s. 42-43):

Tabelle der Lautbezeichnung

a = a

b = b (bb)

c = g, dsch, gi, gs, gsi, dg, ds, dsi, dj, j, gh, s, tz

c = tsch, tg, ts, cs, tz, z, zh, ch

d = d (dd)

e = e, ë

è = i

f = f (ff), ph

g, g = g (gg), gh

g' = gi

g' = g, gh

h = h

h = ch

i = i, y

ī = ie

ï = i, y

ī = e

i_u = ü

ï_u = ü

ī_o = o

k, k = k, c (kk, cc, ck), gk, kh, ckh, qu, ch

kk = ck, cch

k' = ki, khi, ckhi, ckj, chi

l, l	=	l (ll), lh,
m	=	<u>m</u> (mm)
n	=	<u>n</u> (nn)
ñ	=	<u>ng</u> , ngh, gn
o	=	o
ö	=	o
p	=	<u>p</u> , ph
r	=	r
s	=	<u>s</u> (ss), <u>ß</u> , ts, sz, c, z, tz
ş	=	<u>sch</u> , ssch, sh, s (ss), ß
t	=	<u>t</u> (tt), th
u	=	<u>u</u> , v
ü	=	<u>u</u> , v
v	=	<u>v</u>
u	=	<u>u</u> , <u>uu</u> , vu, vo, va, uv, uf, uff, vv
- u -	=	ø
y (i)	=	i, j, y, ÿ, ij, ji
-y(i)-	=	ø
s	=	<u>s</u> (ss), ß, z
tz	=	z, c
ks	=	x, xs
sk	=	sch

3) MOLİNO, Giovanni (1641), **Dittionario Della Lingua Italiana-Tvrchesca**, Roma.

Dittionario Della Lingua Italiana-Tvrchesca, 1641’de Roma’da basılan İtalyanca-Türkçe bir sözlüktür. Sözlük yazarı Giovanni Molino hakkındaki bilgileri Elżbieta Święcicka, 2000’de “Interpreter Yovhannēs Ankiwrac’i also called Giovanni Molino” (**Folio Orientalia** XXXVI, 329-342) başlıklı yazısında Venedik Devlet Arşivindeki belgelere dayanarak aktarır. Święcicka’nın aktardığı bilgilere göre arşivdeki 10 Ağustos 1626 tarihli İtalyanca belgede Molino Latin geleneğine bağlı bir Ermeni olarak tanıtılır. Roma’daki Academy of the Neophytes (Colleggio di Neofiti) adlı Katolik okulunda okuduğu bu sebeple İtalyan dili ve yazımını çok iyi bildiği de söylenir. Bununla birlikte çok iyi Türkçe konuştuğu -fakat bu dil eğitim yoluyla öğrenilen dil değil halk dilidir- zeki ve öğrenme arzusu olan biri olduğu için dilini geliştirebileceği ve öteki tercümanların da yardımıyla yazılı dili de öğrenebileceği tahmin edilmektedir . Bu belgede Molino’nun o tarihte otuz dört yaşında olduğu ve Ankara’dan geldiği bilgisi de verilir (2000: 4). 16 Eylül 1626 tarihli başka bir belgede de Constantinople şehrinde yetişenlerin öğrenip kullandığı dil olmasa bile çok iyi Türkçe konuştuğu, zeki ve çalışkan biri olduğu için Osmanlı Türkçesini de birkaç ayda öğrenmeyi başaracağını tahmin edilebileceği yazar (2000: 5). Bunlar, Venedik’teki tercümanlık görevi için düzenlenen belgelerdir. Sonuçta 18 Ekim 1630 tarihli başka bir belgeye göre bu görevi alır. Święcicka yazısına **Sovyet Ermeni Ansiklopedisi**’ndeki bilgileri de ekler. Burada Giovanni Molino’nun asıl adının *Hovhannes Ankyouratsi* (*Ankiwrac’i Yuanni Molino*) olduğu ve XVII. yüzyılın Ermeni kitap yayımcısı olarak tanındığını da yazar. 1637-41 yılları arasında İstanbul Ermeni Patrikhanesi’nin Roma temsilcisi olduğu bilgisini de verir. (2000: 6).

Dittionario (= sözlük), *Cardinal Antonia Barberino* için yazılan bir ithaf mektubu ile başlar. Bundan sonraki birkaç sayfa ise okuyucuya yöneliktir (Alli Benigni Lettori). Burada yazar kendisi hakkında da bilgi verir. Sözlükteki Türkçe karşılıkları nasıl düzenlediğini de açıklar:

“... Sonra Türkçe’de değişik konuşma biçimlerini olduğundan, çoğunu bir yana bıraktım ve İstanbul ağzına yaklaştım. İstanbul ağzı, şimdiki durumda en iyi olanıdır, çünkü Sultan orda oturmuştur. Bu nedenle, benim kullandığım dilin bütün Türkiye’de konuşulan en arı Türk dili olarak alınması gerekir çünkü ben bu dili yıllarca Fransa kıralına ve Venedik Cumhuriyeti’ne çevirmenlik yaptığım İtalyanca sözlüklerin gerçek yorumunu ve anlamlarını Türkçeye karşılaştırmak olanağını bulduğum, Saray’da öğrendim. Türkçenin Avrupa dillerinden değişik söyleniş biçimleri vardır. Türkçe harfler olmadan onları düzgünce söylemek pek güç olduğundan, ilgilenenlere yardımcı olmak amacıyla, elimden geldiğince, en iyi biçimde, Latin harfleriyle gerçek söylenişe yaklaştırmaya çalıştım” (Tanış 1989: Önsöz 48).

Bu kısımdan sonra Latin alfabesi ile İtalyanca madde başlarına Türkçe karşılıkların sıralandığı *sözlük* başlar. Burada 494 sütuna bölünen 247 sayfa vardır. Arkasından *Türkçe Kelimeler Dizini* gelir. *Dizinin* sonuna *Türkçenin Temel Kuralları* başlığında kısa bir gramer özeti eklenir. Bu özeti başlığından önce ise aynı sayfada Osmanlı topraklarında konuşulan dillerin yanı sıra imparatorluğa bağlı krallık ve beyliklerin listesi bulunur. Son sayfada ise sözlükteki kelimeler için düzenlenen bir doğru yanlış cetveli vardır.

Okuyucuya yönelik olarak yazılan birkaç sayfada sözlükteki çeviri yazı sistemi de açıklanır. Buna karşılık Türkçedeki kimi sesleri tanıtmak ve bu seslerin çeviri yazıdaki karşılıklarını göstermek üzere eklenen bilgiler yeterli değildir. Bu durum sözlükteki bütün kelimelerin çeviri yazılı karşılıklarını eksiksiz olarak düzenlemeye imkân vermez. Bu sebeple incelemedeki kimi maddelerde yalnızca yaklaşık karşılıklar verilmiştir:

aşağa enmiş	Afağa ėmisc	3 Abballato
aş[ş]ağa brak-	Affağa brakmak	162 Gettare à baffo
aşağa ko-	Afc-aga komak	120 Difarmare
aşağı, aşağıya	Afc-agi. Afc-aghia	212 In giù, all’ingiu

İncelemede, Molino (1641)’daki örnekler köşeli parantez içine alınmış, ardından da İtalyanca karşılıklarıyla birlikte sütun numaraları verilmiştir:

Molino (1641)	İnceleme
28 Ah voce di rispöder] lepe.	<i>lepe</i> ‘ah voce di rispöder’ (28)

44 Amo da pefcare] Volta. 174 Hamo da pefcare] Volta.	<i>volta</i> ‘amo da pescare’ (44); ‘hamo da pescare’ (174)
65 Bagaglie] Ruba. Italiano.	<i>rubā (Italiano = Īt.)</i> ‘bagaglie’ (65)
79 Candelieri] Sc-amaden.	<i>sc=amaden [šamaden]</i> ‘candelieri’ (79)
83 Cauallarizzo] Gindi. Imrohor.	<i>imrohor (gindi = cindi)</i> ‘cauallarizzo’ (83)
93 Cifterna d’Acqua] Sarnigž	<i>sarnigž [sarnic]</i> ‘cisterna d’acqua’ (93)
154 Fratello] Karindasc. Bilader.	<i>karindasc [karındaş] (bilader)</i> ‘fratello’ (154)
240 Magazino] Maghaza greco.	<i>maghaza [mağaza] (Greco = Grek.)</i> ‘magazino’ (240)
348 Rileuo, importāza] Muhim. Begit.	<i>begit [becit] (muhim [mühim])</i> ‘rileuo, importāza’ (348)
363 Rōzino, cauaallo] At. Beighir. Perf.	<i>beighir [beygir] (Pers. = Fars.) (at)</i> ‘rōzino, cauaallo’ (363)
379 Scarfella, tafca] Gieb.	<i>gieb [ceb]</i> ‘scarsella, tasca’ (379)
383 Schifo, fporco] Napak. Mekruf. Arabo. 416 Sozzo, fporco] Napak. murdar mekruf.	<i>mekruf (Arabo) [< mekrûh] (napak)</i> ‘schifo, sporco’ (383); (<i>napak, murdar</i>) ‘sozzo, sporco’ (416)

Molino (1641)’nun söz varlığı üzerine Ewa Siemienieć Gołaś 2015’te **Turkish Lexical Content in Dittionario della lingua Italiana, Turchesca** by Giovanni Molino (1641) (Krakow 2015) adlı bir çalışma hazırlamıştı. Elżbieta Świąciecka da **Dictionary of Italian-Turkish Language (1641)** by Giovanni Molino: Transcribed, Reversed and

Annotated (Berlin/Boston 2020) adlı çalışmasında bu söz malzemesini yeniden ve daha etraflıca değerlendirmektedir.

Antonio Mascis (1677) ile Giovanni Molino (1641)'nin söz varlığına dayanan bir çalışma da Ömer Yağmur tarafından yapılmış ve 2019'da **Antonio Mascis, Vocabolario Toscana e Turchesco (1677) ve Giovanni Molino, Dittionario della lingua Italiana Turchesca (1641)'ya Göre 17. Yüzyılda Yaşayan Türkçenin Söz Varlığı** (İstanbul 2019) adıyla yayımlanmıştır.

Ses işaretleri

Molino (1641)'nin sözlüğündeki ses işaretlerinin incelendiği daha ayrıntılı bir tablo için Święcicka'nın kitabına bakılabilir (2020: 69, 73: 4.4.2.). İnceleme (2021) hem yazarın kitabının yayımından önce tamamlandığı hem de ses işaretlerindeki değerlendirme farkları nedeniyle sözlük malzemesi onun çalışmasına göre aktarılamadı. Bununla birlikte incelemede ses değişimleri ile ilgili karşılaştırma ve değerlendirmeler için kitabındaki ilgili yerlerin sayfa numaraları verildi. Aşağıdaki tablo aynı sözlük malzemesi için, bu incelemede kullanılanlar ilk sırada olmak üzere, ses işaretlerini göstermektedir:

Ünlüler		Ünsüzler	
a, ā	a	b	b
e	e	c	gi, gz, gź
[en]	ě		
é	-	ç	c+ i, e, u
(i, e)			cź
ï	i, y, ø	d	d
ĩ	e		
i	i, y	f	f

i	e		
o	o	g (ğ, ǵ) ǵ	g, gh ghi
ö	o, oe, eo io	ǧ (ǧ̇, ǧ̈)	ǧ, ggh gh ghi
u	u, v vh	h	ch, h
ü	u, v iu	ḣ, h	ch
		j	
		k (ķ) (ķ)	c, ch, k, ck, q ki
		ķ	ki
		l (ł, Ț)	l
		m	m
		n	n
		ŋ (ŋ̇, ŋ̈)	ng, ngh gh ø
		p	p
		r	r
		s	f, s

			sż
		ş	sc=, s ss
		t	t
		v	v u
		y	j, i gh
		z	s, sz
		‘áyn	bkz. ʔ / (‘ ayn) > Ø
		hemze	bkz. ʔ (hemze) > Ø

4) PARIGI, Bernardo da (1665), **Vocabolario Italiano-Tvrchesco** (Söz Kitabı), Roma.

Enfants de Langue et Drogomans (= Dil Oğlanları ve Tercümanlar)’da Bernard de Paris’nin **Dictionnaire italo-turc** adlı sözlüğü İstanbul’a gelen Kapüsen rahiplerinin hazırladıkları çalışmaların en önemlisi olarak gösterilir (Paris, 1661-62, 3 cilt). Peder Pierre d’Abeville tarafından Fransızcadan İtalyancaya çevrilen bu sözlük 1665’te Propagande Fide tarafından Roma’da bastırılır (Hitzel 1995: 102).

Meninski’nin kaynaklarından olan **Vocabolario Italiano-Tvrchesco** üç ciltlik İtalyanca Türkçe sözlüktür: I. cilt 1-762 [A-D], II. cilt 763-1720 [E-Q], III. cilt 1721-2458 [R-Z]. Sözlükteki iç kapakta söz varlığının Bernardo da Parigi tarafından derlendiği yazar. Parigi de Kapüsen rahibi, Katolik misyoner, Capuccini nel Leuante misyonunun koruyucusu olarak tanıtılır. Yukarıdaki bilgilere ek olarak bu sözlüğün Propagande Fide Kardinallerine ithaf edildiği de yazar. Söz varlığının yalnızca Türk

dilini öğrenmek isteyenler için değil, Türkçe metinlerin çevirisini yapmak isteyenler için de faydalı olacağı not edilir.

Kısa bir ithaf yazısından sonraki birkaç sayfa ise okuyucuya yöneliktir: (Al Benevolo Lettore). Burada söz varlığı derlenirken Türkçe günlük konuşma diliyle birlikte hukuk ve edebiyat dilinin incelendiği anlatılır. Bu incelemeye mektuplar da eklenir. Böylece konuşma dilindeki farklı söyleyişler de aktarılır. Bu farkların İstanbul'da tanınmadığı da not edilir. Bununla birlikte farklı çevrelerdeki dil kullanımı hakkında bilgi verilir:

“... Saygıdeğer başpiskopos sayesinde ‘bir arının farklı çiçeklere konup farklı likörler toplaması gibi’, sadece konuşulan günlük dildeki kelimeleri değil, aynı zamanda Türklerin yazılı dilde, hukuki dilde ve edebiyat dilinde kullandıkları dili de öğrenme imkânı bulduk. Bunun için yazılı Türkçede kullanılmayan birçok Arapça ve Farsça kelimeyi öğrendik, sözlüğü inceleyen herkes, sözlükte birçok farklı dilden kelimenin bulunduğunu fark etmeden sanki tek bir dile aitmiş gibi okuyacaklardır, ancak tam aksi şekilde inanıyoruz ki, Türkçe kitap okuyan herkesin tek bir kitapta birçok kelimenin Türklerin hukuki yazım dilinde ve mektuplarında kullandıkları kelimelerin bir araya gelmiş olduğunu şaşkınlıkla görecektir; mektup yazılırken, Arapça ve Farsça kelimeler ile birlikte yazanın geldiği bölgeye ait yöresel kelimelerin de araya sıkıştırıldığı görülür. Bu yüzden her zaman yazara ve geldiği bölgeye dikkat etmek gerekmektedir ki çoğu zaman kullanılan yöresel kelimeler (diyalekt) İstanbul’da tanınmamaktadır. Macaristan beyleri Macarca kelimeler, Bosnalı beyler Boşnakça, Yunanlı beyler Yunanca kelimeler kullanmaktadır. Kitapları okuyup incelerken İstanbullu eğitimcilerin dahi tanımadığı birçok yöresel dile rastlanmıştır. Türklerin normail yazı dilinde sık sık kullandığı üzere birçok çoğul kelimeyi Arapça orijininde görürseniz şaşırmanın (...)” (Kartalhoğlu 2010: 24).

Vocabolario (= *kelime hazinesi ya da sözlük*)’daki düzenlenme hakkında da bilgi verilir. Alfabe sırasına göre aktarılan İtalyanca kelimelere karşılık olarak harekeli olarak eski harflerle Türkçe, Arapça ve Farsça kelimeler dizilir. Bu kelimelerin üstünde t (= Türkçe), a (= Arapça), p (= Farsça) gibi kısaltmalarla kaynak dil gösterilir: (Acqua vita, acqua arzente ^p عَرَقْ * ^a عَرَقِي * ^t رَاقِي Quarta, misura come di grano ^f جِهَارِيَكْ * ^a مَعْدُودْ * ^t جِيرَكْ * ^a رُبْعْ). Ancak kimi maddelerin düzenlenişi farklıdır: (Calcolato ^a مَعْدُودْ * ^t صَيْلِمِشْ). Kimi kelimeler cümle içinde kullanılır: (Elmettato ^t كِنْمِشْ تُوْغُولْغَه). Bu maddelere az da olsa Batı dillerinden alınan kelimeler de eklenir. Bu düzenlemeyle aynı anlama karşılık olarak aktarılan farklı dillerdeki kelimeler bir maddede toplanır. Ayrıca başka İtalyanca maddelerde karşılık olarak aynı kelimelerin söyleyiş farkları da kaydedilir.

Burada söz varlığının Arap harfli alfabeye aktarılmasının sebepleri de açıklanır. Türkçe kelimelerin Latince karakterlerle kusursuz olarak yazılamadığı anlatılır:

“ (...) سومش *sevmiş* yazabilmek için İtalyanlar ‘*Seumiso*’, Fransızlar ‘*Seumich*’, Polonyalılar ‘*Seumiz*’ şeklinde yazacaklardır. Almanlar, Macarlar, İngilizler, İskandinavlar ve başka şekillerde pratik yaptığımız diğer milletlerin telaffuzları ve alfabesi bizimkinden farklıdır. Bu farklılık, Türk dilinin tam telaffuzunu öğrenmeyi imkânsız hale getirecektir, zira Türk dilinde yabancı dillere tercümesi yapılamayacak birçok ش (şın) gibi harf bulunmaktadır. پاشا kelimesinin İtalyanca telaffuzu ‘passia’ şeklindedir, Fransızlar ‘pacha’, Türklerdeki telaffuz yine ‘passia’ olmaktadır. Diğer harfler de aynı zorluk ile karşılaşılmaktadır. Bu sebeplerden dolayı saygıdeğer okuyucu, harflerin Latin karakterleriyle yazılmamasından dolayı şikâyet etmeyiniz zira bu bir kişiyi memnun ederken yüz kişiyi rahatsız edecektir. Latince karakterlerin kullanılmasının kolaylık sağlayacağını söylemeyiniz çünkü bu itirazın altında bir büyük bir umursamazlık ile birlikte yalan ve kandırmaca bulunmaktadır; zira binlerce Türkçe, Arapça ve Farsça harfi öğrenmek yerine sadece yirmi sekiz karakter öğrenilecektir (...)” (Kartallıoğlu 2010: 24-25).

Bu incelemede (2021), harekeli olarak eski harflerle aktarılan Türkçe kelimelerin Latin harfli okunuşları öne alınarak yanlarına İtalyanca karşılıkları sıralandı, sonlarına da cilt ve sayfa numaraları eklendi. Sözlükte hareke denilen ünlü işaretlerindeki kaymalar da incelemeye düzeltilerek alındı. Kaynak dil için kullanılan kısaltmalara ise yer verilmedi. Kimi maddelerde okunuşlardan önce eski harflerle olan yazılışları gösterildi; kimilerinde ise yalnızca okunuşları verildi.

I-34 Acqua vita, acqua arzente ^p رَاقِي * t عَرَقِي * a عَرَقْ
I-311 Calculato صَيْلَمِشْ * t مَحْسُوبْ * a مَعْدُودْ
I-325 Candeliere شَمْدَانْ * t شَمْعَدَانْ * a
II-1240 Lenzuolo چَرُشَفْ * چَارُشَبْ
II-1348 Menfa, herba نَانَه * نَعْنَه * نَعْنَاغْ
II-1713 Quarta, mifura come di grano چِيرَكْ * t رُبْعْ * a چَهَارِيَكْ ^p
birleşikler ve mastarlar:
I-578 Cuoiaia دَبَاغْ خَانَه

I-338 Far il capo d'opera بِرْ تُحْفَهٗ اِيتْمَكْ * بِيْدَا اِيتْمَكْ
I-377 Metterfi la celata in testa تُوْغُولْغَهٗ كِيْنَمَكْ
cümleler: I-774 Elmettato تُوْغُولْغَهٗ يَا بَاشْلِقْ كِيْنَمِشْ

راقى <i>raqı</i> , عَرَقِي <i>‘árakı</i> , عَرَق <i>‘árak</i> ‘acqua vita, acqua arzente’ (I-34)
صَيْلَمِشْ <i>sayılmiş</i> , مَحْسُوبْ <i>máhsüb</i> , مَعْدُودْ <i>má‘dūd</i> ‘calcolato’ (I-311)
شَمْدَانْ <i>šem‘dān</i> (<i>şamdān</i>), شَمْعَدَانْ <i>şamadan</i> ‘candeliere’ (I-325)
چَرَشَفْ <i>çarşaf</i> , چَارْشَبْ <i>čārşeb</i> ‘lenzuolo’ (II-1240)
نَانَهٗ <i>nāne</i> , نَعْنَهٗ <i>ná‘ne</i> , نَعْنَاغْ <i>ná‘nā</i> ‘mensa, herba’ (II-1348)
چِرْكْ <i>čeyrek</i> , رُبْ <i>rub</i> , چِهَارْيَكْ <i>čihāryek</i> ‘quarta, misura come di grano’ (II-1713)
birleşikler ve mastarlar :
دَبَّاغْ خَانَهٗ <i>debbāg hāne</i> ‘cuoiaia’ (I-578)
بِيْدَا اِيتْمَكْ ، بِرْ تُحْفَهٗ اِيجَادْ اَيْلَمَكْ ، <i>bir tuhfē icād eylemek, peydā itmek</i> ‘far il capo’ (I-338)
تُوْغُولْغَهٗ كِيْنَمَكْ <i>tuğulğa geyinmek</i> ‘mettersi la celata in testa’ (I-377)
cümleler: تُوْغُولْغَهٗ يَا بَاشْلِقْ كِيْنَمِشْ <i>tuğulğa yā başlıq geyinmiş</i> ‘elmettato’ (I-774)

Yavuz Kartallıoğlu’nun **Bernardo da Parigi, Söz Kitabı** (Roma 1665) **İtalyanca-Türkçe Sözlük** (Ankara: Gazi Kitabevi, 2010 / Ankara: TDK, 2015) çalışması da Türk Dil Kurumu tarafından yayımlanmıştır. Bu incelemede Parigi (1665)’nin malzemesi, sözlük maddelerinin düzenlenişindeki ayrılıklar ve ses işaretlerindeki değerlendirme farkları yüzünden yazarın çalışmasına göre aktarılamadı:

Parigi, 1665: I 31 Accusare ^ت قَوْلَامَقْ * ^ت عَمَزْ اِثْمَكْ * ^ت قَوْلَامَقْ

I 614 Denonciare ^ت قَوْلَامَقْ * ^ت عَمَزْ اِثْمَكْ

I 660 Dinontiare, accusare ^ت قَوْلَامَقْ * ^ت عَمَزْ اِثْمَكْ

Kartallıoğlu, 2010: 419 **koğlamak**, **gamāzlamak**, **gamz itmek**, **kolamak** ^ت قَوْلَامَقْ
* ^ت قَوْلَامَقْ * ^ت عَمَزْ اِثْمَكْ * ^ت قَوْلَامَقْ Gammazlamak, şikayet etmek. *accusare* (31); *denonciare*
(614); *dinontiare, accusare* (660)

İnceleme 2021: 1.1.1. ; 3.1.3.4. ^ت قَوْلَامَقْ **koğlamak**, ^ت قَوْلَامَقْ **kolamak**
(*gamāzlamak, gamz it-*) ‘accusare’ (I-31); ^ت قَوْلَامَقْ **koğlamak** (*gamz it-*) ‘denonciare’
(I-614), ‘dinontiare, accusare’ (I-660)

Parigi, 1665: I 300 Butiro ^ت يَاعْ * ^ت صَايَاغِي * ^ت صَادَه يَاعْ

Kartallıoğlu, 2010: 629 **yağ**, **rūḡan^F**, **semin^A**, **semin^A**, **zeyt^A sa yağı**, **şāde^F yağ**,
mūm^F yağı, ^ت يَاعْ , ^ت صَادَه يَاعْ , ^ت صَايَاغِي , ^ت زَيْت , ^ت سَمِنْ , ^ت رُوغْن , ^ت يَاعْ Yağ. 2. Kir. *insogna* (1161); *oglio*
(1464); *tume, materia ontuosa* (2429) 3. Tereyağı, sade yağ. *butiro* (300) [Mol., saiaghi
(sayağı). (sağyağ), 42] 4. Mum yağı. *seuo da far candelle* (2024)

İnceleme 2021: 1.1.1. ; 1.2.2.2. ^ت يَاعْ **yağ**, ^ت صَايَاغِي **sāyağı**, ^ت سَادَه يَاعْ **sāde yağ** ‘butiro’
(I-300).

Parigi, 1665: I 238 Barone ^ت بِيَكْ

I 336 Capitano di galera, quando è sua ^ت بِيَكْ

I 506 Conte, signore ^ت بِيَكْ

I 759 Duca, vuol dire Signore ^ت بِيَكْ

II 1320 Marchese, Signore ^ت بِيَكْ

II 1645 Frefettura ^ت بِيَكْلِكْ * ^ت وَالِيلِي * ^ت وَلَايْتْ حُكُومَتِي

Kartallıoğlu, 2010: 183 **bég** ^ت بِيَكْ 1. Bey (238); *conte, signore* (506); *duca, vuol
dire signore* (759); *marchese, signore* (1320) 2. Kadirga kaptanı, beyi. *Capitano di
galera, quando è sua* (336)

Kartallıoğlu, 2010: 326 **ḥadden ziyāde^A dışarı, ḥadden bīrūn taşra, ḥaddden / ḥaddten ziyāde^A, kıyāsdan ziyāde** حَدَّنْ زِيَادَه بِبِرُون طَشْرَه حَدَّنْ / حَدَّنْ زِيَادَه **oransızlık, kıyāsdan ziyāde** حَدَّنْ زِيَادَه لِكْ * نَهَائِيْسِيْزْلُقْ عَدَالْتِيْزْلُقْ Haddinden fazla. *Fuor di modo* (925); *oltra misura* (1467); *oltra modo* (1468)

326 **hadten ziyāde^A yük** حَدَّنْ زِيَادَه يُوْكَ *Sopracario* (2088).

493 **oransızlık, haddden ziyādelik, nehāyetsizlik, ‘adāletsizlik** حَدَّنْ * أَوْرَانْسِيْزْلُقْ * نَهَائِيْزْلُقْ عَدَالْتِيْزْلُقْ **Aşırılık, fazlalık. Eccesso** (765); *distemperanza, intemperanza* (720); *stemperanza, intemperanza* (2170)

İnceleme 2021: 1.1.5.2. ; 3.1.1.8. حَدَّنْ زِيَادَه * قِيَاْسَدَنْ زِيَادَه *hādten* (2. söyleyişte: *hátten*) *ziyāde (kıyāsdan ziyāde)* ‘oltra modo’ (II-1468).

حَدَّنْ زِيَادَه يُوْكَ *hādten* (2. söyleyişte: *hátten*) *ziyāde yük* ‘sopracarico’ (III-2088).

krş. : حَدَّنْ زِيَادَه * *hādden ziyāde (bī hādd)* ‘sformatamente, smisuratamente’ (III-2031).

حَدَّنْ زِيَادَه * قِيَاْسَدَنْ زِيَادَه *hādden ziyāde (kıyāsdan ziyāde)* ‘oltra misura’ (II-1467)

حَدَّنْ زِيَادَه بِبِرُون طَشْرَه *hādden ziyāde dışarı, hādden bīrūn taşra* ‘fuor di modo’ (II-925).

حَدَّنْ زِيَادَه لِكْ * نَهَائِيْزْلُقْ * أَوْرَانْسِيْزْلُقْ *hādden ziyādelik (oransızlık, nehāyetsizlik)* ‘eccesso’ (I-765).

Parigi (1665)’deki Arap harfli alfabenin bu incelemede kullanılan karşılıkları aşağıdaki gibidir:

آ ، ا	a, ā	س	s
أ ، ا	a, e ı, i u, ü	ش	ş
ء	’	ص	s
ب	b, p	ض	z, d

پ	p	ط	t
ت	t	ظ	z
ث	s	ع	‘
ج	c, �	غ	ġ (>ğ)
چ	�	ف	f
ح	h	ق	k
خ	h	ك	k, g (ğ), ñ
د	d, t	گ	g, ñ
ذ	z	ل	l, ł
ر	r	م	m
ز	z	ن	n
ه	h	و	v, ū
	e, a		u, ū
			o, �
ى	y, ĩ		
	ı, i		
ى	e		
	(�)		

5) HARSANY, J. N. (1672), **Colloquia Familiaria Latina**, K ln.

Georgy Hazai’nin ‘‘Jakab Harsanyi-Nagy’ın Latin Harfleri İle Yazılmış T rk e Metinleri’’, (TDAY - Belleten, Cilt: 19, 1971, ss. 47-59) adlı yazısında aktardığı bilgilere g re, **Colloquia Familiaria Latina**’nın yazarı Jakab Harsanyi-Nagy (doğum

1615) soylu bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelir ve Nagyvárad okulunda öğrenim görür. Bu okulda teoloji bilimlerinin gereği dışında, Erdel hükümdarı sarayından gelen pratik teşvikler nedeniyle Doğu dilleri de ciddiyle öğretilmektedir. Georgy Hazai, buna neden olarak Erdel Beylięi'nin Osmanlı İmparatorluğuyla ilişkileri yüzünden diplomatik faaliyetler için tercüman yetiştirilmesine büyük önem verilmesi olarak gösterir. Harsanyi-Nagy'ın doğrudan doğruya Hükümdar György Rákóczi'nin emriyle Doğu dilleriyle ve özellikle Türkçeyle ilgilenmeye başladığını, bundan sonra da Alman ve Belçika üniversitelerinde öğrenimini sürdürdüğünü ve döndükten sonra Nagyvárad okulunda öğretmen olduğunu; fakat kilise öğretileriyle ilgili yenilikleri ve uzlaşmazlığı yüzünden Nagyvárad'dan ayrılmak zorunda kaldığını ve 1651'de Berlin'e giderek Brandenburg'da Wilhelm Friedrich'in ticaret kâtibi ve diplomatı olduğunu anlatır. Erdel beyliğinin işğüderi olarak Türkiye'de, başkentte ve çeşitli şehirlerde 7 yıl kalmış olduğu bilgisine de yer verir. Ölüm tarihinin kesin olarak bilinmediğini de ekler (1971: 49-50).

Colloquia Türkçe-Latince konuşma kitabıdır. Georgy Hazai, Jakab Harsanyi-Nagy'ya göre kitabın amacının ilgilenenlere günlük Türk dilini tanıtmak olduğunu yazar. Bununla birlikte imparatorluk düzeni, durumu ve gelenekleri üzerine çok geniş bilgi verdiğinden de söz eder (1971: 50).

Georgy Hazai, Jakab Harsanyi-Nagy'ın **Colloquia Familiaria Latina'** adlı kitabı üzerine 1973'te **Das Osmanisch-Türkische Im XVII. Jahrhundert: Untersuchungen An Den Transkriptionstexten Von Jakab Nagy De Harsány** (Budapest 1973) adlı çalışmasında etraflıca bir dil incelemesi yapmıştır. Bu incelemeye göre de Jakab Harsanyi-Nagy'ın Türkiye'de kaldığı 7 yıl içinde geliştirdiğı dil bilgisi ile **Colloquia'yı** yazdığını ve bu sürede öğrendiğı dilin görüntüsünün de, Anadolu'dan çok İstanbul ve Doğu Rumeli doğrultusunu göstermekte olduğı söyler:

“... Bu 7 yıl içinde birçok yeri de dolaşmış, fakat her halde çalışmaları ilk başta İstanbul'a bağlı kalmıştır. Ayrıca, Osmanlı İmparatorluğuna geçen Avrupalıların çok daha az bağlantı kurduğu Anadolu'ya yönelmekten ziyade Rumeli'de dolaşmış olduğuna da muhakkak gözyle bakabiliriz. Öğrendiğı dilin görüntüsü de, Anadolu'dan çok İstanbul ve Doğu Rumeli doğrultusunu göstermektedir. XVI-XVIII. yüzyıllarda Türkiye'ye giden ve az çok orada kaldıktan sonra bir dilbilgisi kitabı veya sözlük hazırlayan tercümanlar, misyonerler gibi

dilcilik meraklısı Avrupalılar genellikle İstanbul'a bağlı kaldıklarından eserleri de esas olarak İstanbul ağzını yansıtmaktadır. Onun için bu eserler aslında, daha çok teşekkül eden yeni Türk yazı ve konuşma diline temel olan İstanbul ağzının ve dil tarihi düzeyinde de Orta Osmanlıca devrinin yazdigârları olarak nitelendirilebilir" (1971: 58).

Bu incelemede (2021) Georgy Hazai (1973)'nin çalışması esas alınmış ve **Colloquia**'daki malzeme yazarın değerlendirmelerine göre aktarılmıştır. **Colloquia** yazarı Jakab Harsanyi-Nagy'ın biyografisi üzerine Gábár Kármán tarafından 2010'da "A 17th Century Odyssey in East Central Europe A Biography of Jakáb Harsányi Nagy" (Central European University, Budapest, Hungary 2010) adlı bir doktora çalışması da yapılmıştır.

Hazai (1973)'nin **Colloquia**'daki yazı sistemini değerlendirdiği tablo (bkz. 3.b. Tabelle der Lautbezeichnung s. 324-325):

a, ā	a, á, ã, â	è	i
b	b	f	f, ph
č	cs, cĵ, cz, ts, tĵ, tsch, tz	ğ	g
d	d	ğ	g, gh, gi, gy (gÿ)
dž	gs, gĵ	ğ	gi, gy, (gÿ)
e, ē	æ, e, ě, é	ğ (ğ , ğ)	g, gh, k
h	ch, h	η (η , η)	ng, n
χ (χ , χ)	ch, kh	o	o
ĩ	i	ö	ö
ĩ	i	ö	o
ĩ	e	p	p
ĩo	o	r	r

i	i, v, y	s	s, sz, ſz, ß, c, ſ
ī	i, ii, ij (ÿ)	š	s, ſ
ı	e	t	t, th
ķ	c, k, ck	u, ū, ȳ	u
ķ	k, ki	ü	ü, ũ
ķ	ki, t (?), ty	ü	u
ks	x	v	v, w
l̥	l	w	u
l̥	l	y (i)	i, j, y
m	m	z	z
n	n	ž	—

Okuyucuya örnek olması için Jakab Harsanyi-Nagy'ın **Colloquia**'sından bir konuşma metni (Hazai, 1973: 40-42):

Nezeman cşıktum (Recte: cşıktun) Ben Nemtzedem?

Magsardan?

Lehten?

V. Birkats [Reg. : bir kats] gün. Bir aj. (p. 12) Bir jil vardır csikali. **[I.]** Taun iokmi ol ßemtlerde? **V.** El hemdu lillah (Reg. : elhemdulillah) jokdur. **I.** Ugsuz luk (Reg. : ugsuzluk) varmi? Iokmi? **V.** Sukur Tangrie ziadeßile ganimet (ugsuzluk) vardır. **[I.]** Ne güzel. Kande (handa) giderßen? **[V.]** Stambola, Nemtşeje, Lehe, Becşe, Budime, Berline, Edrineje, Stetine, Szathmara giderüm sultanum. **I.** Hani joldaslarün? (p. 13) Handadur atlarün? **V.** Jaliniz im (Reg. : jalinizim). Atlarum jokdur. **I.** Joli billermißin? **V.** Bilmen. Billerüm. **I.** Ne şekil gide (vara) billerßen (Reg. : varabillerßen), cşunki ioli bilmezßen. **V.** Allah kerimdür. **I.** Hos bujledur, emma külli

şejün Bebebi (aßli) vár. Ol egşilden eger benüm naßihetüm tutarßen, bir kalauz (delil, rehnumaj. iol gößterigşi) ßana lazum olur. (p. 14) Zira jalinizßen, jodlasün (Recte: joldasün) dahi yoktur. Bir deha jolda lazum olagsak şei vardır. [V.] Nedur ol? I. Dildur ol, jani dili bilmek. Dilßiz hits bir iere, ia hod (Reg. : iahod) gücşile varilur. V. Hangi dili anglarßen? Nemtze, Frantza, Magsar, Leh, Flemeng, Svecs, Ingliß, Mußkov dilimi (Recte: dilini) ßoraßen? (Recte: ßorarßen) (p. 15) I. Jolda ve ol varagsagünüz ßemte kulanmis, hem lazumolagsak dili ßoal iderüm. [V.] Anam, babam, vatam (ßilam) dilinden (lißaninden) gairi bilmem. Symdi görürüm ki, ßen kardas (karindas) gibi ej ögüt (naßihet) verürßen. I. Zahir, hem bujle gyerek. Biz dahi giaur (kiafir) degiliz. V. Benüm kaßimde ßiz Ot manlia (Reg. : Otmanlia) benzerßiniz. (p. 16) I. Hos, Otmanli vilajetinde dogmis im (Reg. : dogmisim), lakin anam ve babam Naßrani (Hriştian) imis (Reg. : Hriştianimis). V. Szen bujle derßen. Nehaiet juregunüzde ne variße, angsak bir Allaha (Khudaia) malum dur (Reg. : malumdur). I. Allah hakki itsün olßun ki, ßeni aldatmam. V. Szagh ol kardas (brazer, brader) daima. Symdiden ßonra inanürüm ßana. Imdi bul bana bir kalauz (p. 17).

6) VAUGHAN, T. (1709) **A Grammar of the Turkish Language**, London.

Gramerin dili İngilizcedir. Yazarı Thomas Vaughan hakkında ise çok az bilgi var. Kapak sayfasında bir tüccar olarak tanıtılır. Vaughan, The Preface (Önsöz)'de kendisine ait bir seyahat belgesi (my Travelling Command) üzerindeki Sultan Mustafa'nın tuğrasından söz eder. Bu belgenin tarihi 1697'dir (s. xvii). Sayfa 9'daki 'The Bill of Exchange' bir önceki sayfada bulunan eski harfli metnin çeviri yazısıdır. İzmir'de Gümrük Emniyet Müdürü Mehmet Ağa ve Sherman Vitkin adındaki bir tüccar arasında düzenlenen borç senedinin yer aldığı bu metindeki tarih ise 2 Zilkade 1109 (16 Nisan 1698)'dir.

Gramer üzerine Erika Hitzgrath Gilson 1987'de **The Turkish Grammar of Thomas Vaughan: Ottoman Turkish at the end of XVIIth century according to an English 'Transcriptiontext'** (Wiesbaden 1987) adlı bir çalışma yapmıştır. Gilson (1987) 26 Nisan 1701 tarihi için bir referansı da G. Ambrose'tan gösterir (G. Ambrose,

‘English Traders at Aleppo’, **The Economic History Review** 3 2 (1931), s. 255n). Buna göre Vaughan’ın adı bu tarihte Halep’teki İngiliz tüccarlardan biri olarak da geçer. Bununla birlikte, gramerin kapak sayfasındaki ‘Late of Smyrna’ notuna bakarak *Vaughan’ın Türkçe konuşulan topraklarda kalışı 1697’den 1709’a kadar en az 12 yıl olmalıdır*, der. (s. 3).

Gramer uzun sayılabilecek bir ön sözle başlar (v-xxiii). Burada yazar kendi grameri için “*Meninski’nin Latince (Thesaurus)’undaki mükemmeliğe olmasa da hemen bütün içeriğini ve biçimini Mr. Seamen’den alır ve onun gramerinin bazı değişikliklerle geliştirilmiş biçimidir*” der. Bu değişiklikleri de kendi gözlemlerine dayanarak aktardığı ya da öteki kitaplardan derlediği diyalog parçaları, atasözleri ve başka sözler olarak açıklar (xvi).

Ön sözden sonra asıl gramer kısmı başlar. Gramerde Türkçe söz varlığı on yedi bölümde incelenir (1-53). Bundan sonra çeşitli uzunlukta beş diyalog yer alır. Bu diyaloglarda Türkçe metinlerin yanına İngilizce çevirileri de eklenir (54-70). Bunları kısa bir Aesop (Esop) masalı ve elli üç atasözü takip eder (71-76). Sonda ise Arap alfabesine göre düzenlenmiş sözlük vardır (76-103).

The Preface (= Ön söz) (v-xxiii)

Turkish Orthography: The Alphabet (= Alfabe)

CHAP. I. : Of Orthography (= Yazım) (1-13)

CHAP. II. : Of the Manner of forming Derivatives; as Nouns from Verbs, and alfo from other Nouns (= Kelime Türetme Yolları) (13-16)

CHAP. III. : Of the Genders (= Adlarda Cinsiyet ‘Keyfiyet’) (17)

CHAP. IV. : Of the Numbers (= Adlarda Sayı ‘Kemiyet’) (18)

CHAP. V. : Of the Cafes and Declenſions (= Adlarda Çekim) (18-20)

CHAP. VI. : Of Compariſon of Nouns (= Adlarda Karşılaştırma) [Bugünkü gramerlerde “Karşılaştırma Sıfatları”] (20-21)

CHAP. VII. : Of Pronouns (= Zamirler) (21-24)

CHAP. VIII. : Of Verbs Auxiliary (= Ekfiil) (25-28)
CHAP. IX. : Of Regular Verbs (= Düzenli Fiiller) (29-39)
CHAP. X. : Of Adverbs (= Zarflar): The Gerunds (= Zarffiiller) (40-43)
CHAP. XI. : Of Conjunctions (= Bağlaçlar) (44-45)
CHAP. XII. : Of Prepositions (= Edatlar) (45-46)
CHAP. XIII. : Of the Interjections (= Ünlemler) (46-47)
CHAP. XIV. : Of Syntaxis (= Söz Dizimi) (47-48)
CHAP. XV. : Construction of Verbs (= Fiillerde Yapı) (48-49)
CHAP. XV. : Of Infinitives (= Mastarlar) (49-50)
CHAP. XVI. : Of Construction of Gerund (= Zarffiilde Yapı) (50-51)
CHAP. XVII. : Of Participles (= Sıfatfiiller) (52-53)
Turkché Tekélumat = Turkish Dialogues [Türkçe Diyaloglar] (54-70)
Evelky Tekelumát = The First Dialogue [Birinci Diyalog] (54-60)
Ikingý Tekélumat = The Second Dialogue [İkinci Diyalog] (61-65)
Uchingý Mukélamý = The Third Dialogue [Üçüncü Diyalog] (66-67)
Dortingý Lacridý = The fourth Dialogue [Dördüncü Diyalog] (68-69)
Beshingý Tekélumat = The fifth Dialogue [Beşinci Diyalog] (70)
Hícayáty Efepós = Eltop's Fables [Ezop Masalları] (71)
Zurub Emfal = Proverbs [Atasözleri] (71-75)
Kelimát Turkché = Turkish Words [Türkçe Kelimeler] (76-103)

Bu çalışmada (2021), Gilson (1987)'in çalışmasındaki fonetik değerlendirmelere göre Vaughan (1612)'in söz varlığı incelenmiştir. Gramerdeki sayfa numaraları da Gilson (1987)'in çalışmasındaki düzenlemeye göre aktarılmıştır. Bu düzenlemeye göre bu numaralarla birlikte kaydedilen rakamlar grameri bölümlere

ayırmak için kullanılır: Preface (1), Grammar (2), Dialogues (3), Proverbs (4), Dictionary (5) (bkz. Gilson 1987: 7).

Sözü edilen çalışmadaki fonetik değerlendirmelerin düzenlendiği tablo şöyledir:

Vaughan (1709)'ın kayıtlarına göre ortaya çıkan fonetik tablo (bkz. s. 63):

/a/ Vau	[ǣ]	[a]	[ä]	
/e/ Vau	[ǣ]	[e]	[è]	
/i/ Vau	[è]	[i]	[ı]	
/o/ Vau	[ǣ]	[o]	[ò]	[ö]
/u/ Vau	[u]	[ù]	[ü]	

Türkçenin sekiz fonemine göre dağılışı gösteren tablo (bkz. s. 64):

/a/	[â]	[a]	[ä]
/e/	[ä]	[e]	[è]
/ı/	[è]	[i]	
/i/	[è]	[i]	
/o/	[â]	[o]	
/ö/	[ò]	[ö]	
/u/	[u]		
/ü/	[ù]	[ü]	

Gilson (1987: 27)'ın çalışmasında Vaughan (1709)'ın transkripsiyon sistemi:

	all. pos.	initial	medial	final
/p/	p			
/b/	b			

/t/	t			
/d/	d			
/k/	k, c		(ck)	(ck)
/g/	g	gh	gh	
/h/	h	(’kh)	(’kh)	
/s/	s	(’s)	(ss)	(ss)
/z/	z	(’dz)	(dz)	
/f/	f		(ph)	
/v/	v		(w)	
/ʃ/	sh	(sc)	(sc)	
/tʃ/	ch(tch)			
/dʒ/		j, g	j, g, dg (gi)	dg, ge
/m/	m			
/n/	n			
/ŋ/			ng, ngh	ng
/l/	l			
/r/	r			
/y/	y		(i)	
/w/	(diacritic)			
/a/	a, au			
/e/	e, a	(ai)	(ai)	
/i/		(i)	(i)	y (ie) (ye)
/ɪ/	y, e			

/o/	o	
/ö/		yo
/u/	u	(ou)
/ü/		yu

Gramerdeki diyaloglardan biri okuyuculara örnek olması için seçildi (Vaughan 1709: s. 70):

Beshingý Tekélumát.	<i>The fifth Dialogue.</i>
Inghilterradán né eyú haberinghiz vardur?	<i>What good News have you from England?</i>
Padishá Divániný ilé eyúgy birlic vardur ishideriz.	<i>We hear that the King and Parliament agree very well.</i>
Bu ghemilerdé nenung vardur, Bazirgan?	<i>What have you by these Ships, Merchant?</i>
'Tchohá, Curshún, ve Calai ; lákin 'Tcho- hadé iky deng, hem Calaidé úch varúl zararlidur ; imdy omarumke rayett idersin Aga.	<i>Cloth, Lead and Tyn , but two Bales of the Cloth, and three Barrels of Tyn are damaged ; wherefore I hope your Worship will be favourable.</i>
Hosh, zaráry gururum ; ol on'Tchoháning egilden altésy yázivír ; ve ol uch varúl Calai iky buchuk yázivér.	<i>Well, I see the Damage ; for those ten Clots write six, and two and a half for those three Barrels.</i>

7) HOLDERMANN, J. B. (1730), **Grammaire Turque ou Methode Courte et Facile Pour Apprendre la Langue Turque**, İstanbul.

Enfants de Langue et Drogomans (= Dil Oğlanları ve Tercümanlar)'da Peder Jean-Baptiste Holdermann (1694-1730), Galata Saint-Benoît misyonunda çalışan bir Cizvit rahibi olarak tanıtılır. Bu gramer kitabının dil oğlanlarının isteği üzerine, onun gözetiminde çalışan bir Fransız elçiliği tercümanı tarafından 1726-1730 arasında hazırlandığı ve İbrahim Müteferrika matbaasında basıldığı da aktarılır. Paris'teki Bibliothèque Nationale'de bulunan elyazması bir nüshaya (Ms. Turc 207)

Holdermann'ın çeviri yazılı karşılıklarıyla Nasreddin Hoca fıkraları eklediği de yazar (Hitzel, 1995: 97a).

Gramerin dili Fransızcadır. Kapaktan sonra tek sayfalık bir doğru yanlış cetveli vardır. Kısa bir ithaf yazısından sonraki *Preface* (Önsöz)'de gramer hakkında bilgi verilir. Bu yazıda bilge, bilgili (şavant: wise; knowledgeable) olarak tanıtılan İbrahim Efendi'nin de adı anılır. Onun bilgisi ve yardımıyla zorlukların kısa sürede aşılarak *Gramerin* tamamlandığı anlatılır.

INTRODVCTION A LA LANGVE TVRQVE [= Türk Gramerine Giriş]'te Explication [= Açıklama] DES TERMES DE LA GRAMMAIRE [= Gramer Terimleri], DES PARTIES DV DISCOVERS [= Konuşma Parçaları] üzerine açıklamalara yer verilir. Bu sayfalar numarasızdır. *Gramerin* ana bölüm sayısı yedidir ve bu bölümlerde alt bölümlere ayrılır.

Aşağıda ana bölümlerin başlıkları ve sayfa numaraları verilmiştir:

Premiere Partie = Bölüm I. : DE L'ORTHOGRAPHE [= Yazım] (3-6)

II. : DES NOMS, & DES PRONOMS (= İsimler ve Zamirler) (6-24)

III. : DV VERBE (= Fiiller) (25-50)

IV. : DES AVTRES PARTIES DV DISCOVERS (= Öteki Konuşma Parçaları [Kelime Türleri: Zarflar, Edatlar, Bağlaçlar, Ünlemler]) (51-60)

V. : DE LA SYNTAXE (= Söz Dizimi) (61-67)

VI. : RECVEIL DES NOMS, ET DES VERBES (= İsim ve Fiil Seçkisi) (68-143)

VII. : DES DIALOGVES (= Diyaloglar) (144-194).

TABLE DE LA GRAMMAIRE TURQUE (= Gramer Tablosu).

Gramerde ses benzeşmesi ve dudaksılaşma gibi ses olayları yer yer takip edilmektedir:

benzeşme: *görişte* (*gueuricheté*) (129), *çokçe* (*tchioktché*) (192); *saatçi* (*saattchi*) ‘horloger’ (111); dudaksılaşma: *gömlek* < *göñlek*: *gömleğ+imi...* (*gueumleghimi bana wir*) (146) *gömlekçi* (*gueumlektchi*) ‘faiseur, ou vendeur de chemise’ (113) gibi.

İki ünlü arasında süreklileşen /g/’nin eriyip yok olmasıyla ortaya çıkan *sesli çatışması* (= *hiatus*) da çeviri yazılı karşılıklarda gösterilir: *یرجیز yerciez* (*ïerdgiez*) (173).

Gramerdeki diyaloglardan biri okuyuculara örnek olması için seçildi (s. 175). Bu diyaloglar eski harfli yazılışlarının yanında çeviri yazılı karşılıklarıyla kaydedilir. Aşağıdaki diyalogda eski harfli yazılışlara yer verilmedi:

ONBIRINDGI MVKIALEMÉ [Onbirinci Mükâleme]	II me. DIALOGVE.
Turktché seuilemek uzré [Türkçe söylemek üzre]	pour parler en Turc.
Ne mutli sena ki boukadar dil bilursyn! [Ne mutli sena ki bu kadar dil bilürsin!]	Que vous êtes heureux de sçavoir tant de langues!
Allah wirsyn sendé eughrenesyn! [Allah virsin sen de öğrenesin!]	Dieu fasse, que vous Les appreniés aussi.
Anlari bilmek pek lazim dur. [Anlari bilmek pek lâzimdür.]	Elles sont fort necessaires a sçavoir.
Guertchek seuilersyn [Gerçek söylersin];	vous dites vray; c’est
Anun itchiun ridgia ideruz ki [Anün için rica iderüz ki],	pour quoy je vous prie
bizé Turktché eughredesyn	de m’apprendre la langue Turque.

[bize Türkçe öğredesin].	
Turktchéï kiamil bilursyn, dirler [Türkçeyi kâmil bilürsin, dirler.].	On dit que vous parlés Parfaitement bien en Turc.
Allah wiré euïle olaïdy! [Allah vire öyle olaydı!]	plût a Dieu qu'il fût vray!
Inan ki, bana euïle didiler. [Inan ki, bana öyle didiler.]	je vous assure qu'on me l'a dit.
Belki ezberden eughrendighim bir katche seuzi seuïlemiche olam. [Belki ezberden öğrendiğim birkaç sözi söylemiş olam.]	Peut être j'ai dit quelques mots, que j'ai appris par cœur.
Olkadar seuïlemeïé iétichir. [Ol kadar söylemeye yetişir.]	Cela suffit pour commencer a parler.
Seuïlediklerimi anlamaz-misyn? [Söylediklerimi anlamaz mısınız?]	N'entendez vous pas ce que je dis?
Anglarim, andgiak seuïleïemem. [Añlarım, ancak söyleyemem].	j'entens bien; mais je ne sçauray parler.
Guidé guidé kolaï eughrenirsyn. [Gide gide kolay öğrenirsin.]	vous parlerez facilement avec le tems.
Turktché eïu seuïlemek itchiun syksyk seuïlemek guerek. [Türkçe eyü söylemek için sık sık söylemek gerek.]	pour bien parler en Turc, il faut parler souvent.

syksyk seuilemek itchiun, bir az bilmek guerek. [Sık sık söylemek için bir az bilmek gerek.]	pour parler souvent, il faut en sçavoir quelque chose.
Ianliche seuilemeie korkarim. [Yanlış söylemeye korkarım.]	j'apprehende de faire des fautes.
Korkma; turktché seuilemek olkadar gutche deül. [Korkma; Türkçe söylemek ol kadar güç deyül.]	N'apprehendez pas; la langue Turque n'est pas si difficile.
Ianliche seuilersem, beni masqhara iderler. [Yanlış söylersem, beni mashara iderler.]	Si je parle mal, on se moquera de moy.
Bilmez-mi syn ki, ianliche seuilemeindgé, eïu seuilemeie eughrenilmez. [Bilmez misin ki, yanlış söylemeyince eyü söylemeye (söylemeğ+e; ama söylemek?) öğrenilmez.]	Ne sçavez vous pas, que pour bien parler, il faut commencer par mal parler.
Guertchek syn. [Gerçeksın.]	Cela est vray.

Holdermann (1730)'da çeviri yazı harfleri ile incelemede kullanılan karşılıkları aşağıda sıralanmıştır. İncelemede kullanılanlar ilk sıradadır:

Ses İşaretleri

Ünlüler		Ünsüzler	
a, ā	a	b	b
e	e	c	dg, dge, dgi
é	-	ç	tch, tchi
ı	i	d	d
i	i	f	f
o	o	g ⁱ	gu, gui
ö	eu, ö	ğ	gh
u	ou	h	h
ü	u	ḥ	qh
		j	j
		k	k
		k	k
		l	l
		ℓ ³	ℓ
		m	m
		n	n
		ñ	n-, ng, gn
		p	p
		r	r

³ İnce / için kimi yerlerde hece ünlüsüne inceltme işareti eklenir: *lākin* (s. 5, 60).

		s	s
		ş	ch, che
		t	t, th
		v	w, v
		y	i, ĩ, j
		z	z
		' (ء hemze)	bkz. ء (hemze) > Ø
		ˆ (ع ʿayn)	bkz. ع / ʿ (ʿ ayn) > Ø

8) VIGUIER, P. F. (1790), **Éléments De La Langue Turque, Ou Tables Analytiques De la Langue Turque Usuelle, Avec Leur Développement**, İstanbul.

Enfants de Langue et Drogomans (= Dil Oğlanları ve Tercümanlar)'da aktarılan bilgilere göre yazar Pierre-François Viguier 20 Temmuz 1745'te Besançon'da (Fransa sınırlarında) doğmuş, öğrenimini bu kentin papaz okulunda tamamladıktan sonra da din adamı olarak kendini eğitime adamaya karar vermiştir. Cizvitlerin Yakındoğu'daki kurumları Papa VI. Pius ve XVI. Louis tarafından Lazaristler'e aktarıldığından, Peder Viguier'in Galata'daki Saint-Benoît'nın başrahipliği görevine getirilmesi üzerine 1783'te İstanbul'a geldiği ve gramer kitabını da bu şehirde kaleme aldığı da anlatılır. Gramer kitabını elçi Choiseul-Goiffier'nin Fransız elçiliği sarayında kurdurduğu matbaada bastırıldığından da söz edilir. Fransız Devrimi'nden sonra ise İstanbul'dan uzaklaştırılan yazarın Paris'e çekildiği ve 7 Şubat 1821'de orada öldüğü bilgisi de verilir (Hitzel, 1995: 98).

Gramer kitabı Fransızcadır. XXXII+463 sayfadır. Kral XVI. Loui'ye *Sunuşla* başlar:

AU ROI = *Krala* (V-VII).

Instructions sur la manière d'étudier ces Éléments (IX-XXII).

Tables analytiques de la langue Turque usuelle (1-32).

DÉVELOPPEMENT des TABLES ANALYTIQUES de la LANGUE TURQUE USUELLE (33-350).

Introduction, ordre de l'ouvrage (34-40).

Bölüm I. : Sons de la langue Turque, exprimés en caractères François [= Fransızca (Latin) harflerle Türkçenin sesleri] (41-54)

II. : Déclinaisons [İsim Çekimleri] (55-90)

III. : Conjugaisons [Fiil Çekimleri] (91-160)

IV. : Conjonctions [Bağlaçlar] (161-177)

V. : Prépositions & Postpositions [Edatlar] (178-203)

VI. : Adverbes & Interjections [Zarflar ve Ünlemler] (204-212)

VII. : Syntaxe [Söz Dizimi] (213-249)

VIII. : Sons de la langue Turque, exprimés en caractères propres à cet idiôme [Türk Dilinin Seslerinin Kendi Harfleriyle (Arap Alfabetiyle) Gösterilmesi] (250-268)

IX. Bölüm Rapport des Caractères Tucs aux Caractères François [Fransızca (Latin) Harflerle Türkçenin Seslerinin Gösterilmesi Hakkında Yazı] (269-282)

Corollaire des neuf Chapitres précédents (282-295)

X. : Application des Principes [Kuralların Uygulanışı]– 23 mükâleme (diyalog) (296-348).

Conclusion (= Sonuç) (349-350)

Essai de Vocabulaire: François-Turc [Sözlük Denemesi: Fransızca-Türkçe] (351-456).

Table: Des Éléments de la Langue Turque [İçindekiler] (457-460)

Liste: DE MM. LES SOUSCRIPTEURS, felon l'ordre de la Soufcription
[Kitap Listesi] (461-462)

Fautes e[ss]entielles à corriger [doğru-yanlış cetveli] (463).

Bu incelemede değerdendirilen malzeme için çoğu kez gramerdeki sözlük (Essai de Vocabulaire: François-Turc [Sözlük Denemesi: Fransızca-Türkçe] 351-456)'ten yararlanılmıştır. Bu sözlük malzemesi üzerine bir çalışmada 2002'de Stanisław Stachowski tarafından **Lexique Turc Dans Le Vocabulaire De P. F. Viguier** (Krakow 2002) adıyla yayımlanmıştır. Bu incelemede Viguier (1790)'nin sözlük malzemesi için ses işaretlerindeki değerdendirme farkları yüzünden Stachowski (2002)'nin çalışmasından yararlanılamamıştır. Onun çalışmasında ilgili maddelerde yazarın sözlükteki kayıtları da parantez içine alınarak gösterilir. Bu incelemede ise aynı kayıtlara her maddede yer verilmedi; malzeme doğrudan onun sözlüğünden alınarak – aşağıdaki ses işaretleri tablosuna göre – aktarıldı:

Viguier, 1790: 363 *boucherie*. fal-qhanè. fal-hanè.

Stachowski, 2002: 240'ta: **salhane** (sal-qhanè, sal-hanè) 'boucherie' (363).

İnceleme (2021) 1.1.4.1. *sal-ḥane, sal-hane* [< *sálḥḥāne*] 'boucherie' (363)].

Viguier, 1790: 363 boyau. bagherfaq. barfaq.

395 *intestin. boyau. baghersaq.*

Stachowski, 2002: 39'da: **bağırsak** (baghersaq), barsak (barsaq) 'boyau' (363); bağırsak (baghersaq) 'intestin, boyau' (395)

İnceleme (2021) 1.1.1.1. *bağırsak, barsak* 'boyau' (363)

bağırsak 'intestin, boyau' (395)

Viguier, 1790: 380 *épilepsie*. tourareq. sar-'a.

Stachowski, 2002: 242'de: **sara** (sara) 'épilepsie' (380).

İnceleme (2021) 1.1.2.2. *sar-'a (tutarık)* 'épilepsie' (380).

Viguier, 1790: 377 *économe*. kiahya. kètqhouda.

395 intendant. kiahya. voyvada. voyvoda.

395 *intendance. adminiftration. kiahyaqeq. voyvadaleq. voyvodaleq.*

Stachowski, 2002: 155'te: **kāhya** (kiahya) 'économe' (377); 'intendant' (395).

155 **kāhyalık** (kiahyaqeq) 'intendance, administration' (395).

170 **kethuda, kāhya** (kèthouda, kiahya) 'économe' (377).

İnceleme (2021) 1.1.4.1. ; 1.1.4.2. ; 1.2.1.1. ; 4.4. **kāhya** (kiahya), **kethuda** 'économe' (377); **kāhya** (voyvada, voyvoda) 'intendant' (395).

kāhyalık (voyvadalık, voyvodalık) 'intendance, administration' (395).

Viguiet, 1790: 397 *judiciaire*. qadeya, mèhkèmèyè mutè-'alleq.

Stachowski, 2002: 153 **kadı** (qade) 'juge' (397); **kadıya müteallık** (qadeya, mèhkèmèyè mutè-'alleq) 'judiciaire' (397).

192 **mehkemeye müteallık** (mèhkèmèyè mutè-'alleq).

İnceleme (2021) 3.1.8.2. **kadıya, mehkemeye müte-'allık** 'judiciaire' (397).

Viguiet, 1790: 401 *manège*. bèguirè binmè ta'limi.

Stachowski, 2002: 45 **begire**: *begire binme talimi* (bèguirè binmè ta'limi) 'manège' (401).

İnceleme (2021) 1.1.3.2. ; 2.1.2.4. ; 3.2.6. **bēgīr** (bèguir) (*b.-e binme ta'limi*) 'manège' (401).

Tulum (2011), Viguiet (1790)'nin edebî bir dille tercüme edilmiş olduğunu söylediği *Pend-i Attar Tercümesi*'nin ilk bölümlerinden alınmış öğütleri (73 adet) gramerinin 284-295. sayfalarında *okuma dili* ve *konusma diline* göre ikili çeviri yazı uygulamasıyla kaydettiğini söyler. Viguiet (1790) gramerinde ilk on iki öğüt için iki ayrı söyleyiş biçimi verir. Bu söyleyiş biçimlerini yazarın kendi açıklamasına göre Tulum (2011) şöyle değerlendirir:

“İlk bölüktekilerin kaynağı doğrudan Meddah Ali Efendi’dir, ikinci bölüktekilerde ise yazar ilk 12 öğüt için iki ayrı söyleyiş biçimi vermiş, diğerlerini ise yine Ali Efendi’nin ağzıyla işaretlemiştir. Yaptığı açıklamaya göre, bu 12 öğüt için işaretlediği ilk söyleyiş biçimi okuma (= lecture) dili’ne, bilginler (= [des] Hodjas) ya da [(= ou)] öğreticiler (= des maitres)’in söyleyişleri’ne göredir, hepsi için ikinci söyleyiş biçimi ise konuşma ([de la] conversation) dili’nin söyleyişlerini yansıtır” (s.199).

Viguiet (1790) aşağıdaki iki farklı söyleyiş biçimini eski harfli yazılışlarıyla birlikte kaydeder (s. 284-285):

كامللك الله دوستلرينك كوكللى تكرر آينه سيدر دائما بكر و آنلرك وجودى الله سراييدر مولانك
علمى اولديغيچون

1. söyleyiş: *Kamilleriñ, Allah dostleriniñ gönülleri Tañrı ainesidir, daima bakar ve anleriñ vücudi Allah sarayıdır, Mevlaniñ ‘ilmi olduğı için.*

2. söyleyiş: *Kamillerin, Allah dostlarının gönülleri Tañrı ayinesidir, daima bakar ve annarın vücudü Allah sarayıdır, Mevlanın ilmi olduğı için.*

الله عاشق اولان كوكل آينه سنى حقه طوتر انى اجى سوزله پاسلنديرن تكرينك دوشمنيدير

1. söyleyiş: *Allahe aşık olan, gönül ainesini Haqqe tutar. Anı aci sözle paslandiran, Tañriniñ düşmenidir.*

2. söyleyiş: *Allaha aşık olan, gönül ayinesini Haqqa tutar. Anı acı sözle paslandiran, Tañrının düşmanıdır.*

كبر كوكلندن خاينلك طوتن آدمده الله نظرى اولمز تكرى دائما كندو رضاسيله قورقوسيله اولان كمسه لره
مرحمت ايدر دنيا مالى ايله كبرلنن كندينى زنكىن صانور هنوز خراب اولمش خبرى يوق اللهدن آيرلمش

1. söyleyiş: *Kibir gönülünden hayinlik tutan ademde Allah nazari olmaz. Tañrı daima kendü rızası ile, korkusu ile olan kimselere merhamet ider. Dünya mali ile kibirlenen kendini zengin sanur; henüz harap olmuş haberi yok, Allahden ayrılmış.*

2. söyleyiş: *Kibir göynünden hayınnıñ tutan ademde Allah nazarı olmaz. Tanrı daima kendi rızasıyla, qorqusuyla olan kimselere merhamet eder. Dünya maliyle kibirlenen kendini zengin sanır; heniz harab olmuş haberi yoq, Allahdan ayrılmış.*

الله يولنه جان ويرن اذيتلرينه صبر و تحمل ايدرسه دوسته واصل اولور سوزيله سويليوب اوزنده اولمزه اول
آدم الله واصل اولمز

1. söyleyiş: *Allah yoline can viren, eziyyetlerine sabr ü tehammül iderse, doste vasıl olur. Söz ile söyleyüb özinde olmazsa, ol adem Allahe vasıl olmaz.*

2. söyleyiş: *Allah yoluna can veren, eziyyetlerine sabr ı tehammül ederse, dosta vasıl olur. Sözüle söyleyib özünde olmazsa, ol adem Allaha vasıl olmaz.*

بر انسان حقدن کلان دردلره محنتلره آجیلره صبر ایدوب شکرینی ارتدرسه تکرینک خاص قولیدر

1. söyleyiş: *Bir insan Haqden gelen derdlere, mihnetlere, acilere sabr idüb şükrini artdırirse, Tañriniñ has qulıdır.*

2. söyleyiş: *Bir insan Haqden gelen derdlere, mihnetlere, acılara sabr edib şükrünü artdırırsa, Tanrının has quludur.*

ای انسان بو عالمه کلمکدن مراد حیوان کبی وقتنی کچرمک هنری دکدر معرفت اللهدن خبردار اولمزه سن
صنمه که بو دنیا مفت مسکندر عمرک کیدر کرا یرینه

1. söyleyiş: *Ey insan, bu ‘aleme gelmeden mürad hayvan gibi vaqtini geçürmek hüner degüldır. Ma‘rifetullahden haberdar olmazsañ, sen sanma ki bu dünya muft meskendir, ömriñ gider kira yerine.*

2. söyleyiş: *Ey insan, bu aleme gelmeden mürad hayvan gibi vaqtini geçirmek hüner deyildir. Ma‘rifetullahdan haberdar olmazsan, sen sanma ki bu dünya muft meskendir, ömrün gider kira yerine.*

بر کسه کندینی بلدی فضیلتی آرامق اوزرینه فرض اولدی

1. söyleyiş: *Bir kimse kendini bildi, fazileti aramaq üzerine farz oldi.*

2. söyleyiş: *Bir kimse kendini bildi, fazileti aramaq üzerine farz oldu*

خلق بیننده عقلنی غایب ایدنلره دلی درلر عبرت کوزيله نظر ایتسک عقلو ددیکن آدملرده دلیک ظهور

ایدر که سویلنن دلایلردن اون قات بتر

1. söyleyiş: *Halk beyninde ‘aqlini ğaib idenlere deli dirler. ‘İbret gözi ile nazar itseñ, ‘ağıllu dedigiñ ademlerde delilik zuhr eder ki söylenen delilerden on ğat beter.*

2. söyleyiş: *Halk beyninde aqlını ğayb edenlere deli derler. İbret gözüyle nazar etsen, ağıllı dediyin ademlerde delilik zuhur eder ki söylenen delilerden on ğat beter.*

آدم اولان سویلیه جك اولدوغی وقت قرشوسنده کی ذاتك قیمتنی بله کلامی دوشونرك تفكر ایدوب اولیه
تقریر ایلیه دلنه کلان سوزی دیمده کندونك جاهلکنی اكله در

1. söyleyiş: *Adem olan söyleyecek olduğu vağit ğarşusindeki zatiñ ğıymetini bile. Kelami düşünerek, tefekkür idüb, öyle tağrır eyleye. Diline gelen sözi demede kendiniñ cahilligini ağnadır.*

2. söyleyiş: *Adem olan söyleyecek olduğu vağit, ğarşısındaki zatin ğıymetini bile. Kelamı düşünerek, tefekkür edip, öyle tağrır eyleye. Diline gelen sözü demede kendinin cahilliyini ağnadır.*

انسانه ایلک ایدرسك ضایع اولمز ایو آد ایله سویلنورسن یراملق ایدرسك کوتی نام ایله فصلك اولور

1. söyleyiş: *İnsane eylik iderseñ zayı‘ olmaz; eyü ad ile söylenirsin. Yaramazlık iderseñ, kötü nam ile fasliñ olur.*

2. söyleyiş: *İnsana eylik edersen, zayı‘ olmaz; eyi adıla söylenirsin. Yaramazlık edersen, kötü namıla faslın olur.*

سرکی وکیلو ایشکی هر آدمه سویلمه غیریه طیورر هر ادمی سر صقلر صا نمه

1. söyleyiş: *Sirriñi ve gizlü işiñi her ademe söyleme, ğayriye duyurur. Her ademi sirr sağlar sanma.*

2. söyleyiş: *Sırrını ve gizli işini her adama söyleme, ğayrıya duyurur. Her ademi sirr sağlar sanma.*

بر دوستك اسرارینی سكا سویلدی كمسه یه سویلمه دیو تنبییه ایلدكده او کلامی صادق ایله صقلرسك

مدحك اولور

1. söyleyiş: *Bir dostıñ esrarını sana söyledi; kimseye söyleme diyü tembih eyledikde, o kelamı sadıklık ile saklarsañ medhiñ olur.*

2. söyleyiş: *Bir dostun esrarını sana söyledi; kimseye söyleme deyî tembih eyledikde, o kelamı sadıklıkla saklarsan medhin olur.*

Viguiet (1790) gramerindeki Türkçe söz varlığını çeşitli çevrelerdeki söyleyiş farklarını değerlendirerek derlediğini de anlatır:

“İstanbul’da seçkin çevrelerde kullanılan fakat bilginler kadar sentaksına dikkat edilmeyen Türk dilinin yanı sıra makamlarında Arap diliyle Fars diline de vakıf olan kanun adamlarının arkadaş ve aile çevrelerinde kullandıkları dili ve başkente sivil işler ile ticaret maksadıyla yazılan mektuplarda kullanılan dili inceledim. Ayrıca avam tabakası arasında kullanılan konuşma dilindeki Gürcülerin, Yahudilerin Rumların ve Asya’daki değişik bölgelerden gelmiş yerlilerin hatalı söyleyişlerini ve telâffuzlarını da inceledim, buna şahit oldum. Eğer bahsettiğimiz bu insanlar topluluklar münevver bir Türk’ün seviyesine gelmek isterlerse kullanılagelen Türk dilini tanımak için telâffuzlara vakıf olmaya çalışmalıdırlar” (Gümüşkılıç, 1992:iii).

Gramerine eklediği açıklayıcı notlarla konuşma dili ve okuma dili arasındaki söyleyiş farklarını da ortaya koyar. Hatta bugün yazıda gösterilmeyen ses değişimlerini bile kaydeder: (*anların* yerine *annarın*, *görsünler* yerine *görsünner* gibi). Buna karşılık eklemadaki ünsüz benzeşmesi az örnekte gösterir (*elbetde*, *elbette*, *gerçekten* yerine *gerçekden*, *kökten* yerine *kökden* gibi).

Türkçe diyaloglara da yer verilir (23 mükâleme (diyalog) s. 299-340). Bu diyaloglarda XVIII. yüzyıl İstanbul Türkçesi konuşma dilini bütün canlılığıyla izlemek mümkündür.

Bunlardan biri okuyuculara örnek olması için seçilmiştir (s. 299):

Evvelki Mükâleme	PREMIER DIALOGUE
Tellal Yahudi Samoyil, Ahtar Mehammed Çelebi kıavl etmeleri üzre.	Sur les conventions faites entre le censal Juif Samuel, l’Èpicier- Droguiste Mehammed Çelebi

Samoyil. – Bu zamanınız hayr olsun, Keyfiniz iyi mi? Ne alemde sin? Dükkânında bir şey kalmamış a!	Samuel. – Je souhaite, que le tems dont vous jouissez soit heureux, Mehemmet Çelebi. Voire santé est-elle bonne? Comment vous portez vous? Ha, il n'est rien resté dans votre boutique?
Mehemmed Çelebi. – Mu-'ammer ol, bazırğân. Ne dir aslı çokdan beri görünmedin? Bir parası çok, aklı az âdem bulamadım ki, seninle bir az şeyini kpalım.	Mehemmed Çelebi. – Vivez longues années, cher négociant. Quel est le motif pour lequel vous n'avez point paru depuis longtemps? vous n'avez pas pu trouver un homme, qui ait beaucoup d'argent, peu d'esprit, afin que nous escroquions quelque peu de chose avec vous.
S. – Mehmed Çelebi, şimdi bir yeni bazırğân geldi. Türkce bilir, amma İstambulun halini bilmez. Sen bu dükkânda olmağdan, bir mükellef dükkân tedarik eyle. Tahmina bir bin guruş kadar da, ne yaparsan yapıb, bul. Ben de bazırğânı aldadırım, şöyle böyle, deyi: bulay ki, o bin guruş ula elinden bir yirmi otuz kese ahce kadar kpaydık! Amma yarısını verir mi sin? Sen de yarı ahceyi aldığdan sonra, bu vilayetde durma.	S. Mehmed Çelebi, tout récemment est venu un nouveau négociant. Il sait le Turc, mais il ne connoît pas l'état des choses à Constantinople. Plutôt que de rester dans cette boutique, préparez en une autre élégante. Tout ce que vous pourrez faire, faites le pour trouver environ un millier de piastres. De mon côté je tromperai le négociant; Lui dirai ceci ~ cela. Fasse le ciel, qu'avec ces mille piastres nous retirions de ses mains une vingtaine, ou une trentaine de bourses d'argent! Quant à vous, après avoir reçu la moitié de l'argent, ne demeurez pas dans ce pays-ci.

M. – Hayde, bakalım. Yarısı çok dur; amma ikisin ben alırım, birin sana veririm. Niçin, dersen; sen burda oturacaksın, ben terki diyar etmeli.	M. – Allez, nous verrons. C'est beaucoup que la moitié; au surplus je prendrai les deux tiers, ~je vous donnerai l'autre. Si vous me demandez le pourquoi; c'est par- ceque vous devez rester ici, ~qu'il me faudra quitter le pays.
S. – Mehmed Çelebi, terki diyar etmeye ne hacet? O ahce yile bir iki yıl dışarda kâr eyle; sonra bir başka tarafa gel. İstanbul büyük; seni nerde bulacak? Allaha ısmarladık.	S. – Mehmed Çelebi, quelle nécessité de l'abandonner? Faites dehors avec cet argent quelque profit un ou deux ans; revenez ensuite dans un autre quartier. Constantinople est grand; où vous trouvera-t-il? Je vous fais mes adieux.
M. – Hoş geldin, safa geldin; işin rast gele: göreyim seni. Ya elimizde olan kusur şeyimiz gider; ya bir az para sahibi oluruz.	M. – Vous avez été le bien venu, votre arrivée m'a fait plaisir; je désire, que vous réussissiez dans votre affaire: je verra, votre habileté. Ou le reste de mon avoir, qui est encore à ma disposition, partira; ou je deviendrai le propriétaire d'un peu de monnaie.

Gramerdeki çeviri yazı tablosu (s. 4):

1° *Voyelles*

a. e. o. ou. è. i. eu. u.

2° *Consonnes*

b. ch. tch. d. f. g. gh.

gu. gui. h. *h*. j. dj. k.

l. l. m. n. n. p. q.

qh. r. s. t. v. y. z.

3° *Ayin*,

ou demi ton ascendant.

Viguiier (1790)'nin çeviri yazı harfleri ile incelemede kullanılan karşılıkları aşağıda sıralanmıştır. İncelemede kullanılanlar ilk sırada verilmektedir:

Ses İşaretleri

Ünlüler		Ünsüzler	
a, ā	a	b	b
e	è	c	dj
é	-	ç	tch
ı	e	d	d
i	i	f	f
o	o	g ⁱ	gu, gui
ö	eu	ğ	gh
u	ou	h	h
ü	u	h	<i>h</i>
		h	qh
		j	j
		k	k
		ķ	q
		l	l

		<i>l</i>	<i>l</i>
		m	m
		ñ	<i>n</i>
		p	p
		r	r
		s	s
		ş	ch
		t	t
		v	v
		y	y
		z	z
		’ (‘ hemze)	bkz. ‘ (hemze) > Ø
		‘ (‘ ‘ayın)	bkz. ‘ / ‘ (‘ayn) > Ø

İncelemedeki Düzenleme

Türkçe ve başta iki Doğu dili (Arapça ve Farsça) olmak üzere yabancı dillerden alınan kelimeler ses değişmelerine göre dört bölümde incelenmiştir. Günlük dile inerek halklılaşan alıntı kelimelerin incelenmesi ise bu çalışmanın ana eksenini oluşturmaktadır. Bu sebeple öncelikle **Thesaurus**’un üç ciltlik ilk bölümü olan **Lexicon** (1680)’da anlam ayırıcı işaretler, kısaltmalar, açıklayıcı sözler ve söz öbekleriyle aktarılan *halklılaşmış kelimeler* yalnızca Latince açıklamaları verilerek yazıya aktarılmış, sonlarına da sözlükteki cilt ve sütun numaraları eklenmiştir. **Thesaurus**’un ikinci bölümü olan **Complementum** (1687)’a ise ancak bu kelimelerin söyleniş değerlerindeki değişiklik ve ayrılıklar kaydedilmiş ise başvurulmuştur.

Meninski'nin **Thesaurus**'taki maddeleri düzenlerken kullandığı anlam ayırıcı işaretler, kısaltmalar, açıklayıcı sözler ve söz öbekleri de Tulum (2011)'un eserinden alınarak incelemede kullanılmıştır (bkz. s. 39-49).

Meninski dört ciltlik büyük sözlüğünde Türkçe söz varlığını bu işaretleri, açıklayıcı sözleri ve söz öbeklerini kullanarak aktarır. Böylece, bu sözlerin söyleniş değerlerindeki değişiklik ve ayrılıkları da gösterir.

Lexicon (1680)'da söyleyişi halklılaştırmış kelimelerin dilin değişik kullanım seviyelerindeki farkları kaydedilmiş ise **Complementum (1687)**'a başvurulmuştur. Bu halklılaştırmış biçimler de, *yazı (edebiyat) dilindeki* asıllarından önce, ~ (= *eş zamanlı kullanım*) işaretiyle sözlük maddelerinin önüne alınarak sıralanmıştır. Böylece, incelenen kelimelerin *XVII. yüzyıl Türkçesinde günlük konuşma dili ile edebiyat dili (okuma dili)*'ndeki biçimleri yan yana verilmiştir.

Thesaurus'taki maddelerden alınarak halkça söyleniş biçimleri aktarılan alıntılar, Meninski gibi Avrupalı kimi yazarların çeviri yazılı metinlerindeki karşılıklarıyla birlikte değerlendirilmiştir. Bunun için XVII. yüzyıldan Meninski **Lex. (1680)**'in yanı sıra Megiser (1612), Molino (1641), Harsany (1672); XVIII. yüzyıldan Vaughan (1709), Holdermann (1730), Viguier (1790) olmak üzere sıralanmıştır. Ayrıca Türkçe söz varlığını yalnızca eski harflerle düzenleyen Parigi (1665)'nin sözlük malzemesi de Latin harfleriyle okunuşları verilerek bu sıralamada değerlendirilmiştir. Avrupalı yazarların çeviri yazılı metin malzemeleri her maddede aynı düzenlemeyle aktarılır. Böylece, madde düzeni aşağıdaki görüntüyü alır:

talih ~ tahh ~ tāli': **M Lex. (1680)** طالع *tāli'*, *vulg. (= günl.) talih*, *Part.* 'oriens, prodiens, efferens, seu quod oritur, & c. ; ~ *pec.* primum diluculum, horoscopus, fortuna; *usit.* 'constellatio, sub qua quis nascitur, genesis, sors, fortuna'; *fērē i. q. (= idem quod = yine bu)* بخت; *tāli' tutıcı, mevlūd tutıcı* 'augur, genethliologus'; *tālī' ı işler, ~ küşāde dūr* 'fortuna ipsi favet, fortunatus est'; *tāli'um yoğtür, vel (= ya da) tāli'um işlemez* 'sors mihi non favet, malè fortunatus sum' ... (II-3075) = Sors, sortis: طالع *tāli'*, *vul. (= günl.) tahh*; efferens; fatum; felicitas; fortuna; genesis... طالع *tāli'*; **Mg (1612)** T *tālī+ (iñ) (talienig [!])* (Proverbia Et); **MI (1641)** *tale* [tālī] 'destino, sorte'

(116); *taleh* [tālīh] ‘distino’ (125), ‘fatto, cioè distino’ (143), ‘fortuna’ (153), ‘sorte, fortuna’ (414), ‘stella per il destino’ (431); *ei taleh* [ey tālīh] ‘ventura, bona sorte’ (476); *kiem taleh* [kem tālīh] ‘suentura, sciagura’ (440), *kiemtalhe d. kiem taleh* ‘maleventura’ (241); **Pg (1665)** طالع *tālī* ‘aventura’ (I-207), ‘caso, ò sorte’ (I-358), ‘destino, sorte’ (I-626), ‘distino, destino’ (I-722); **H (1672)** *taleh* [tālīh] *talih* “Glück; Schicksal” *i* [i; PS] 282; *imüz* [imüz] 88; *talih* [tālīh] *lerine* [lerine; 3. P] 405; *Biz* [siz] 88 (**Hazai** 260); **V (1709)** *ta-ilinghize* 3:64 [tālī] ‘to your Lot’ (**Gilson** 212); **HI (1730)** طالع *tālī*+ (üm) (129); **Vg (1790)** *tālīh* (*talih*) ‘fortune’ (386); *alçaq, fena tālīh* ‘étoile (mauvaise)’ (382); *tālīh dönmesi* ‘revers de fortune’ (429).

(1680) طالعو *tālī* ‘lū’ ‘fortunatus’ (II-3077); **MI (1641)** *talehli* [tālīhli] ‘fortunato’ (153), (*nasibli*) vëturato’ (477); **Pg (1665)** *tālī* ‘li’ ‘aenturato’ (I-207), ‘aenturoso’ (I-207); *tālī* ‘lū’ ‘augurale, augureuole’ (I-210), ‘prospero’ (II-1687), ‘secondo, prospero’ (III-1994); **Vg (1790)** *tālīhli* ‘fortuné’ (386). **Pg (1665)** *tālī* ‘hık’ ‘malaventura’ (II-1295).

(1680) طالعسز *tālī* ‘sız’ ‘sub infausta constellatione natus, malè fortunatus’ (II-3076); **MI (1641)** *talehsis* [tālīhsiz] ‘sfortunato’ (402); *talehsus* [tālīhsüz] ‘infelice, sfortunato; suenturato, infelice’ (208), (440); *talehsuslighilhe* [tālīhsüzliğıle] ‘suenturamëte’ (440); **Pg (1665)** *tālī* ‘sız’ ‘disaenturato’ (I-675), ‘disgratiato’ (I-696), ‘infelice’ (II-1123); **H (1672)** *talih* [tālīh] *Biz* [siz] 88 (**Hazai** 260); **Vg (1790)** *tālīhsiz* ‘infortuné’ (*devletsiz, bahtsız*) (394), ‘malheureux, disgracié’ (401).

(1680) طالعسزلك *tālī* ‘sızlik’ ‘fortunæ adversitas continua, aut ex syderibus contingens’ (II-3076); **Pg (1665)** *tālī* ‘sızlik’ ‘suentura’ (III-2216); **Vg (1790)** *tālīhsızlik* (*devletsızlik*) ‘infortune’ (394), (*bela*) ‘malheur, disgrace’ (401).

MI (1641) *talehi sunmak* [tālīh sun-] ‘tentare la fortuna’ (452); **HI (1730)** طالعسز *tālīhsız ol-* (*talehsız ola*) (163).

Bu maddelerin önündeki sıralama halkılaşmış söylenişlerden günlük ortak dildeki biçimin öne çıkarılmasına dayanır. Buna göre yukarıdaki maddede *talih* öne alınmış daha ileri bir halkılaştırma olan *tahh* söyleyişinden sonra bunların dayandığı asıl biçim *tālī* verilmiştir.

Bunun gibi söyleyiş farklarıyla kaydedilen örnekler de aynı düzenlemeye göre verilir. Farsça *destgāh*tan gelişen *tezgāh* ve *dezgāh* söyleyişleri de buna göre sıralanır:

tezgāh ~ dezgāh ~ destgāh: M Lex. (1680) → تحریف *táhrif* ... v. g. pro دستگاه *destgāh*, ‘officina, laboratorium’ *vulgus scribit ~ dicit* دزگاه *dezgāh*, *aut (= ya da)* *tezgāh (= halk arasında dezgāh ya da tezgāh olarak yazılır, söylenir)* (I-1091); دزگاه *dezgāh*, *tezgāh* ‘textrina, officina operaria’ *vitiosè pro* دستگاه *destgāh (= destgāh’a göre kusurlu olarak)*, *quod V. = Vide (= ona/buna bak)* (II-2073); دستگاه *destgāh f. vul. (= günl.)* دزگاه *dezgāh ‘el irişmesi, seu (= ya da) kudret’* ‘officina, textrina, fabrica seu locus omnis ubi manibus opus peragitur, quo manus pertingit, facultas, potestas, vires, ~ instrumentum, quo vel in quo opus fit’ (II-2078); دستگاه *destgāh*, *Etiam* ‘trapezitæ officina aut mensa’ *vide superiùs* دزگاه *dezgāh* (III-App. 6063); **Pg (1665)** *destigāh* ‘chi dà la mano’ (II-1315); *dezgāh: çulhā dezgāhi* ‘telaro, stromento da tessere’ (III-2250); *gümrükci dezgāhi, sárrāf dezgāhi* ‘banco del banchiere’ (I-231); **Vg (1790)** *tezgāh* ‘métier. machine’ (404).

[LN دزگاه دار *dezgāhdār* { دستگاه دار *dastgāhdār*}] (1680) *dezgāhdār* دزگاه دار ‘numularius, trapezita’; صراف دزگاهی *sárrāf dezgāhi* ‘abacus numularii’, *scribe aliàs ~* → دستگاه *destgāh* (III-App.6063) = Nummularius: دزگاه دار *dezgāhdār*, *krş. collybista:* دستگاه دار *destgāh dār*, **Pg (1665)** *dezgāhdār* ‘banchiere’ (I-231).

(1680) صراف دزگاهی *sárrāf dezgāhi* ‘abacus numularii’ (III-App.6063) **Comp.** (1687) صراف دستگاهی *sárrāf destgāhi* ‘abacus, abacion’; *ama: sárrāf destgāhi, vul. (= günl.) tezgāhi* ‘trapeza’; *serrāf destgāhi, vul. (= günl.) tezgāhi* ‘mensa lignea’; پاپوچی *papuççi dezgāhi* ‘sutrina’; **Pg (1665)** *gümrükci dezgāhi, sárrāf dezgāhi* ‘banco del banchiere’ (I-231).

Türkçe söyleyişte Arapçanın boğaz sesinin değeri kalmamıştır. Meninski’nin kaydettiği halklılaşımış bir kelimedede bu ses (Arapça aslında ünlüsü kısa kapalı hece sonunda) söyleyişte bir uzunluk değeri bırakmıştır. Aşağıdaki maddede günlük ortak dildeki *nāne* söyleyişi öne alınarak *nane* ve daha ileri bir halklılaştırmayla *nana* söyleyişi bunların dayandığı asıl biçimler arasına alınmıştır:

nāne ~ *nane* ~ *nana* ~ *ná‘ne* ~ *ná‘ná‘* ~ *ná‘nā‘*: M Lex. (1680) → پوز *pūz*, ~ پوزینه *pūzīne f.* نعناع *ná‘nā‘ vul.* (= *günl.*) *nāne* ‘mentha’ (I-912); نعنec *ná‘ná‘, nu‘nu‘, ~ potissime* نعناع *ná‘nā‘ a.* (*vul.* = *günl. nane, nana.*) ‘menta’; *item* (= *yine*) نعنec *nu‘nu‘* ‘vir longus, ~ flaccus corpore ac vacillans, *etiam* rima mulieris longa & tenuis, seu arcta, *aut* vulva flaccida’ (III-5213) = Menta ~ mentha: نانه *ná‘ne, vul.* (= *günl.*) *nane, pūz, pūzīne*, → *şecr*, نعنec *ná‘ná‘, ~ voc. pūrper*, mentastrum: یبان نعنec سی *yeban ná‘nesi, nānesi*, Pg (1665) نانه *nāne, نَعْنَعُ ná‘ne, نَعْنَاغُ ná‘nā‘* ‘mensa, herba’ (II-1348); *su ná‘nesi* ‘mensa saluatica’ (II-1348); Hl (1730) نانه *nané* ‘de la menthe’ (92); بیان نانه *yeban nanesi (ieban n.-si)* ‘menthe sauvage’ (92); Vg (1790) *nane* ‘menthe’ (403); *yaban nanesi* ‘menthe sauvage’ (403).

Meninski Farsça bir birleşikten *kaynaşmayla* gelişen *kāhya* (< *kedḥudā[y]*)yı da söyleyiş farklarıyla kaydeder. Bu söyleyişlerde görülen ses değişimlerine göre *kāya* gelişme gösteren son biçimdir. Ancak incelemedeki madde başına günlük ortak dildeki söyleyiş olduğu için *kāhya* alınmıştır:

kāhyā ~ *kāya* ~ *kihaya* ~ *kehiyā* ~ *ked-ḥudā[y]*, ~ *kethudā[y]* ~ *kāthudā* (Farsça: *kadḥudāy* bkz. LN): M Lex. (1680) كاحيا *kāhyā (kāhjā)* ‘præfectus aulæ’, ~ *c. vulg.* (= *günl.*) *pro* (= *yerine*) كتحدا *kethudā (k’etchudā)*, *quod vide* (= *Buna bak*) (II-3835); كايا *kāya (kāja)*, ‘præfectus’, *vitiosè pro* كتحدا *kāthudā (k’etchudā)* (= كتحدا *kāthudā’ya göre kusurlu olarak*) (II-3860); كتحدا *kethudā, ~ كتحداي kethudāy f. t.* (*vul.* = *günl. كاحيا kāhya,*) (*kāhja*) *seu* (= *ya da*) كحيا *kihaya (k’ihaja)* ‘præfectus, vicesgerens, locumtenens, procurator: ~ ... herus, ditior, præcipuus incola, ~ *Astrologis vul.* Alchocoden, genituræ dominus’; *serāy kethudāsi* ‘architriclinus, aulæ magister, ~ curator domûs’; *kapu kethudāsi* ‘agens, residens’; *hāzīne kethudāsi* ‘custos ærarii, thesaurarius’; *kethudā-ī vezīr-ī būdūn* ‘Præfectus Aulæ Vesirii seu Gubernatoris Budensis’; *kethudābeg, vulg.* (= *günl.*) *kihaya beg* ‘locumtenens generalis, seu vice præfectus Janissariorum seu militum prætorianorum’; *kethundā [d. kethudā] yeri* ‘Præfectus Aulæ Generalis ducisve Janissariorum’; *tersḥāne kethudāsi* ‘præfectus, aut vice præfectus armamentarii, pec. nautici’; *şehar kethudāsi* ‘prætor, tribunus plebis’ (II-3870); كتحدا *kedḥudā f. rebbül-beyt ~ müdebbirü fil-ümür* ‘herus, hospes, pater familias, præfectus, ~ ... sponsus, ~ Deus omnipotens’ → كتحدا (II-3889); كهيا *kehiyā*

t. ‘præfectus aulæ’, *vitiosè pro* كَتْدَا *kethudā* (= كَتْدَا *kethudā*’ya göre kusurlu olarak) (II-4106); **Mg** (1612) *D chihaja* (= *kāya*) (**Stein** 28); **MI** (1641) *kiathude* [kathude], *kiahia* [kahya] ‘maior-domo, mastro di casa’ (240); *ciftluk kiahiasi* [çiftlük kâhyası] (248); **Pg** (1665) كَايَه *kāya* (بَيْكُ كَايَه سِي *beyg kāyası*) (*kethudāhık*) ‘tribunato, officio del tribuno’ (III-2331); كَتْدَا *kethudā*, خِيَايَا *hıyāyā* ‘maestro di casa’ (II-1288); كَتْدَا *kethudā*, خِيَايَا *hayāyā* ‘maggiordomo’ (II-1290); **H** (1672) *kihaja* [kihāya] *kāhya* “Vorsteher; Aufseher” 176, 347; *Bi* [sī] 296, 297; *kihaja* [kihāya] 340 (**Hazai** 240); **V** (1709) *kaihyā* 5:89 [kāhyā] ‘a Lieutenant’ (**Gilson** 174); *serai kaihyasy* 5:89 ‘Lord Steward of the Household’ (**Gilson** 174); *ters-hana kaihya* 5:84 ‘the Vice-Admiral’ (**Gilson** 174); **Vg** (1790) *kāhya* (*kiahya*), *kethuda* ‘économe’ (377), *kāhya* (*voyvada*, *voyvoda*) ‘intendant’ (395); *hamallar kāhyası* (303).

(1680) كَتْدَا *kethudāhık* ‘præfectura, vicariatus, vicesgerentia, procuratoris munus’ (II-3870); **Pg** (1665) كَتْدَا *kethudāhık* (بَيْكُ كَايَه سِي *beyg kāyası*) ‘tribunato, officio del tribuno’ (III-2331); **Vg** (1790) *kāhyalık* (*voyvadalık*, *voyvodalık*) ‘intendance, administration’ (395).

(1680) *kethudābeg*, *vulg.* (= *günl.*) *kihaya beg* ‘locumtenens generalis, seu vicepræfectus Janissariorum seu militum prætorianorum’ (*kethudā[y]*: II-3870); **V** (1709) *kaihyabey* 5:97 ‘Lieutenant General of the Janizaries’ (**Gilson** 174).

Lex. (1680)’te XVII. Osmanlı Türkçesi yazı (edebiyat) dilindeki asıl biçimleriyle kaydedilen kimi alıntıların Türkçe söyleyişteki halklılaşmış biçimleri **Comp.** (1687)’ta not edilir. Bu durumda incelemede **Comp.** (1687)’taki biçim madde başı olur:

mehkeme ~ **māhkeme(t)**: **M Comp.** (1687) محكمه *māhkeme*, *vul.* (= *günl.*) *mehkeme* ‘judicium’; محكمه *māhkeme* (*dīvān hāne*) ‘forensis’; محكمه لو *mehkemelü* (*dīvānī*); محكمه يه او قومق *mehkemeye okumaq* ‘citare’; *krş.* [**Lex.** (1680) محكمه *māhkemet*, *māhkeme* ‘locus judicii, tribunal, prætorium’; محكمه كاتبي *māhkeme kātibi* ‘notarius’ (III-4452)]; **Pg** (1665) *mahkeme* ‘auditorio, palazzo del giudice...’ (I-205); *m. baş kātib* ‘protonotario’ (II-1689); *m. kātibi* ‘notaio, notaro’ (II-1442); **H** (1672) *mekjeme* [mekeme] *mahkeme* “Gericht” *de* [de] 407 (**Hazai** 245); **Vg** (1790)

mehkeme, mahkeme ‘justice, tribunal’ (397); *mehkeme* ‘tribunal de justice’ (450); *kadıya, mehkemeye müte-’allık* ‘judiciaire’ (397).

Buna karşılık, **Lex. (1680)**’te halkça söyleniş biçimiyle kaydedilen kimi alıntılar **Comp. (1687)**’ta yalnızca *yazı (edebiyat) dilindeki* asıl biçimleriyle kaydedilmiştir. Buna göre, bir karşılaştırma yapılabilmesi için hem **Lex. (1680)**’teki hem de **Comp. (1687)**’taki kayıtlara yer verilmiştir:

muḥayyar ~ muḥáyyer: M Lex. (1680) مخیر *muḥáyyer, vul. (= günl.) muhayyar* ‘cilicii panni telæve vilioris species, capripilium’ (III-4499); krş. = Capripilium: مخیر *muḥáyyer (sof).*

İncelemede Meninski gibi Avrupalı kimi yazarların çeviri yazılı metinlerine yer verilerek konuşma diline ait söz varlığı malzemesi zenginleştirilmiş; böylece eldeki malzeme incelemenin ayrıldığı bölümlerde gerekli açıklamalarla değerlendirilmeye çalışılmıştır. Bununla birlikte, kimi Avrupalı yazarların metin malzemelerinin işlendiği monografik çalışmalardaki değerlendirmelere de yer verilmiştir. Buna göre de başka bir alfabenin imkânlarıyla yazıya aktarılan malzeme üzerinden Türkçenin XVII. ve XVIII. yüzyıllardaki durumuyla ilgili sonuçlar elde edilmeye çalışılmıştır.

Bu incelemede eldeki çeviri yazılı metin malzemesi *ses düşmesi, ses türemesi, ses başkalaşması (değişmesi), ses dönüşmesi* olmak üzere dört ana bölümde değerlendirilmiştir. Bu dört ana bölüm de alt bölümlere ayrılmıştır. Bu düzenlemede Musa Duman’ın **Evliya Çelebi Seyahatnamesine Göre 17. Yüzyılda Ses Değişmeleri** (Ankara 1995) adlı çalışması esas alınmıştır. Duman eserindeki çalışma düzenini ön sözde açıklar bkz (1995a: ön söz XIV). Bu incelemede alt bölümler ve terim tercihlerinde de yazarın çalışmasına uyulmuştur.

İncelemedeki alıntı kelimeler Türkçede birden çok ses değişikliğine uğramışsa ayrı yerlerde aynı çeviri yazılı malzemenin tekrarlanması yerine bu bölümlere, dolayısıyla değişmelerin gösterildiği alt başlıklara gönderme yapılması tercih edilmiştir. Buna göre incelenen kelimeler önceki

bölümlerde değerlendirilmişse sonraki bölümlerde yalnızca gelişmeli biçimleriyle yer almışlardır.

Meninski **Thesaurus** (= Hazine)'un ilk bölümü olan **Lex. (1680)**'te kullanım sıklığına göre kimi kelimelerin iç maddelerini geniş tutmuştur. Bu gibi maddelerde kelimelerin içlerinde yer aldıkları kelime öbekleri ve cümleler de vardır. Bunları yazar malzeme derlediği eski harfli metinleri gösteren kısaltmaları kullanarak yine eski harfli yazılışları yanında çeviri yazılı okunuşlarını vererek kaydeder. İncelemedeki maddelerde bu kısaltmalara da öbeklerin ya da cümlelerin eski harfli yazılışlarına da yer verilmedi; ayrıca çoğu kez bunlardan yalnızca birkaçı alındı. Bu sebeple incelemedeki maddelerin iç düzenleri doğrudan **Lex. (1680)**'teki maddeleri yansıtmaz.

Thesaurus'un ikinci bölümü olan **Complementum (1687)** ise doğrudan **Lex. (1680)**'in malzemesine dayanır. Meninski bu ciltte **Lex. (1680)**'teki malzemeyi bu kez Latince madde başlarına göre düzenleyerek aktarmıştır. İncelemede bu ek cilde ancak **Lex. (1680)**'ten derlenen kelimelerin söyleniş değerlerindeki değişiklik ve ayrılıklar kaydedilmiş ise başvurulmuştur. Meninski **Lex. (1680)**'te günlük dil için Arapça *lebbeyk* yerine *lepeyk* ve *leppeyi* kaydeder. **Comp. (1687)**'ta ise konuşma dilindeki söyleyiş farklarını da not eder. Bu durumda maddeler hem **Lex. (1680)** hem de **Comp. (1687)**'taki bu söyleyişlere göre düzenlenmiştir. Malzeme **Lex. (1680)**'in maddelerin ardından **Comp. (1687)**'ta Latince madde başlarına karşılık olarak verilen söyleyişlere göre düzenlenir. Bu maddede **Lex. (1680)**'teki ve **Comp. (1687)**'taki söyleyişler ayrılarak madde önüne alınmıştır:

lepeyk ~ leppe ~ lebbeyk:

lepe (~ lepé) ~ lepey ~ lepeyk ~ leppey ~ leppeyk ~ lebbeyk:

M **Lex. (1680)** → تلبيه *telbie*, ~ تلبيه *telbije* [...] لبیک دیمک *lebeyke, seu (= ya da) lebeyk, vul. (= günl.) lepeyk* demek 'dicere: ecce adsum & obedio, seu modo nostro:

quid placet? quid me vis? quid imperas? obsequentem se dedere peragendis *Meccani festi* sacris, aut suscipiendæ *peregrinationi Meccanæ*. ~ colostrum in mamis habere *ouem* (I-1362); لَبَّيْكَ *lebbeyk a. vul. (= günl.) lepeyk, ac (= ve) leppe* ‘vox respondentis vocanti se, ut apud nos: quid placet? quid me vis? *Aliàs propriè significat* ecce adsum & obedio, *seu* paratus consisto ad gerendum tibi morem’ (II-4149) = Placere: لَبَّيْكَ *lebbeyk, vul. (= günl.) leppeyk, ~ leppey*; ecce: لَبَّيْكَ *lebbeyk, vul. (= günl.) lepeyk ~ lepé*; لَبَّيْكَ دِيمَك *lebbeyk dimek (telbie et-)*; quid: لَبَّيْكَ *lebbeyk, vul. (= günl.) lepey, vel (= ya da) lepe*; dicere: لَبَّيْكَ دِيمَك *lebeyk, (vul. = günl. lepe) dimek*; (Neméth Vidin ağzı bkz. Türkçe terc. s. 303 *lepe*); **MI (1641)** *lepe* ‘ah voce di rispöder’ (28); **Pg (1665)** لَبَّيْ *leppe (āh vāh)* ‘ah, voce da rispondere à chi chiama’ (I-77); **H (1672)** *lepe* (1) ≠ *lebbeyk* “bitte” (**Hazai** 342); **V (1709)** *leppéc* 3:57 [leppēk] ‘command!’ (**Gilson** 186); **HI (1730)** لَبَّيْكَ *lebeyk (lebeik soultanum)* ‘Que vous plait’il monsieur’ (146), ‘plait-il, monsieur’ (167), (169).

Buna karşılık değişen söyleyişine uygunlaştırılmış yazılışıyla **Lex. (1680)**’te madde başı da olan Arapçadan alınma *matara* ortak dildeki bugünkü biçimi yanında **Comp. (1687)**’taki bir maddede ünlü değerindeki farkla kaydedilir. Bu durumda bu söyleyiş farkı da madde önündeki sıralamaya alınır:

matara ~ mātárá ~ metāre: [**KTR II** *mithárá, máthárá*, s. 11; **Türkst** 51 مطره *matara*, ‘Schlauch, für Getränke zum Reisen’ Barb. II 770: arab. مطرة, das man auf gr. (= Grek.) μετρητής zurückführt.] **M Lex. (1680)** متاره *metāre* ‘lagna coriacea, *uter ferè complicabilis, quo in itinere uti solent ad potandam aquam*’ (II-4292); مطره *matara t. ex Arab. (= Arapçadan)* ‘lagna seu vas è corio, *aut* uterculus viatoribus ad aquam vinumve secum ferendum commodus; *item metaph.* obesa mollisque fœmina’ (III-4729) = Lagna: مطره متاره *matara*; poculum: مطره *mātárá*; **Pg (1665)** مَتْرَه *matara* ‘fiaschetto di cuoio’ (II-861); **H (1672)** *matara [matara] matara* “Feldflasche” 337; *gsi [dži]* 337, 337 (**Hazai** 274).

Bunun gibi Meninski **Lex. (1680)**’te Hz. Muhammet’ten sonra onun vekili olarak din ve dünya işlerinde müslümanların lideri anlamını vererek *hālīfe(t)* yerine *hālīfay*ı kaydeder. Bundan sonra da *in artibus* notuyla bir zanâatla ilgili olmak üzere *kālfay*ı verir. **Comp. (1687)**’taki Hypodidasculus maddesinde ise *kālfay*la birlikte

ḥalfā da not edilir: خليفة *ḥālīfē*, vul. (= günl.) *ḥalfā*, *ḳalfā* (= Hypodidasculus). Bu durumda gelişmeye göre madde önüne *ḳalfā* ~ *ḥalfā* ~ *ḥalifa* ~ *ḥālīfē(t)* alınmıştır:

ḳalfā ~ ḥalfā ~ ḥalifa ~ ḥālīfē(t): Lex. (1680) خليفة *ḥālīfet*, *ḥālīfē*, com. gen. (= *Communis Generis*) Plur. (= *Pluralis* = çoklu) خلايف *ḥālāif*, ~ خلفا *ḥulefā*, sed hoc posterius proprium est masculino, ‘Successor, Vicarius, ~ Imperator, Rex magnus, ~ Monarcha, ~ q. universalis apud Mahometanos vul. (= günl.) *ḥalifa*, quòd is juxta eosdem sit Vicarius & successor Mahometis, aut quòd habeatur pro Vicario Dei in terris’ ~ in artibus vul. (= günl.) *ḳalfā* ‘Promagister, Proschulus, Hypodidasculus, Vicarius, substitutus’; *ḥālīfetüllāh* ‘Vicarius Dei, in terra, pec. dictus est Adam, ~ inde Imperatores, Reges’; *ḥālīfē-ī zemān* ‘Imperator orbis, vel eo seculo regnans’; yer yüzünün *ḥālīfesi olan* ‘Imperator, faciei terræ, h. e. universi orbis’ (II-1939); قلغه *ḳalfā*, vulg. Promagister, ~ c. = et cátera (= ve diğerleri, vd.) pro (= yerine) خليفة (II-3750) = Hypodidasculus: خليفة *ḥālīfē*, vul. (= günl.) *ḥalfā*, *ḳalfā*; promagister; proschulus; vicarius: خليفة *ḥālīfē*, vul. (= günl.) *ḳalfā* (vekīl, cā-niṣīn, *ḳāim*, ~ *ḳāim meḳām*); **Mg (1612)** D *kalīfē* (2) = *halife* “Kalif” (Stein 105); **Pg (1665)** *ḥālīfē* ‘fabricatore, maestro’ (II-811), ‘imperadore’ (II-1061), ‘monarca’ (II-1390), ‘rè; vicario’ (III-2400); *ḳalfā* ‘sotto maestro’ (III-1767); **H (1672)** *kalfā* [*kalfā*] *kalfā* “der erste Geselle des Meisters” lar [lar] 297 (**Hazai** 238); *calfa* [*kalfā*] *kalfā* “der erste Geselle des Meisters” 323, 323, 323, 329 (**Hazai** 269); **Vg (1790)** *ḳalfā* ‘garçon, dans les arts ~ métiers’ (387).

Çalışmada Meninski’nin kaydettiği halklılaşmış kelimeler malzeme olarak alınarak uğradıkları ses değişmelerine göre dört ana bölümde incelenmeye çalışılmıştır. Bu bölümlerde dilin kendi kelimelerine de yer verilmiştir. Bunlar Meninski’nin **Thesaurus**’ta gelişmeli biçimleriyle aktardığı kelimelerdir.

Bunlardan ses düşmesi Türkçenin kendi kelimeleriyle birlikte dile alıntılama yoluyla girmiş kelimelerde de görülür. Buna göre düşme incelemede Türkçe kelimeler ve dile alıntılama yoluyla girmiş kelimelerdeki örnekleri üzerinden incelenir. Bu örneklerle ilgili kayıtlar da Meninski’nin **Lex. (1680)**’teki maddelerinden alınarak art arda verilir. Bununla birlikte, incelenen malzeme üzerinden karşılaştırma ve değerlendirmeler için Meninski gibi kimi Avrupalı yazarların metinleri üzerindeki monografik çalışmalardaki ilgili bölümlerin sayfa numaralarına da yer verildi.

MENİNSKİ’NİN KAYDETTİĞİ HALKLILAŞMIŞ KELİMELER LİSTESİ

Tulum (2011) eserindeki “Meninski’nin Kaydettiği Halklılaşmış Kelimeler” listesinde halklılaşmış yaklaşık üç yüz kelimeyi a-b-c sırasına göre düzenleyerek aktarır (159-162). Bu listeden önceki açıklamasında derlediği halklılaşmış kelimelerle ilgili kendi açıklamalarına ve değerlendirmelerine yer verir:

“Esas olarak *On.*’dan (*Onomasticum, Thesaurus*’taki ek cilt, bu incemedeki kısaltması *Comp. = Complementum*), gereklikçe, özellikle alıntı kelimelerin söylenişle uygunlaştırılmış yazılışları için, *1Lex.*’ı kullanarak derlemiş olduğumuz, başta Arapça ve Farsça olmak üzere, yabancı dillerden alınma, a-b-c sırasına göre öbeklenmiş kelimeler demeti; yabancı kelimelerin Türklerce seslendirilmesinde, başka ve daha yerinde deyişle, *ortaklaşa halk söyleyişinde* ünlü ve ünsüz değerlerindeki değişimler hakkında yukarıda yapılmış olan açıklamalar için (eserinde bu listeden önceki açıklamaları) daha zengin örnekler sunmakta, ayrıca damak ve dudak uyumları ile ilgili durumu da yazarının kendince ölçü ve sınırlar içinde kalarak yaptığı değerlendirmelerle yansıtmaktadır. Bu listenin bütününden XVII. yüzyıl için çıkarılacak bir takım fonolojik değerlerin Evliya Çelebi’nin Arap harfli abeceyi yine kendince düzene koyarak aktardığı fonolojik değerlerle uygunluk derecesi şaşılacak derecede yakındır” değerlendirmesinden sonra bu kelime demetini aktarmaktaki ikinci amacını açıklar: “Bu önemli husus yanında bu kelime demetini burada aktarmaktaki ikinci amacımız XVII-XVIII. yüzyıl edebiyat diline, şiir ve nesir metinlerine sınır konmaksızın alınmış olan Arapça ve Farsça kelimelerin *ortak dil*’e ne ölçüde indiği konusunda bir fikir vermek, böylece *konusma dili* ile *metinlerin dili* arasında bir karşılaştırma yapmaya imkân sunmaktır” (s. 159).

Bu çalışmada (2021) Meninski’nin kaydettiği halklılaşmış kelimeler için Tulum (2011)’un eserindeki listesinden yararlanılmıştır (s. 159-162). Bununla birlikte, onun esas olarak *On.*’dan (*Onomasticum, Thesaurus*’taki ek cilt, bu incemedeki kısaltması *Comp. = Complementum*), gereklikçe, özellikle alıntı kelimelerin söylenişle uygunlaştırılmış yazılışları için, *1Lex.*’ı (1680’den tıpkıbasım) kullanarak derlemiş olduğu başta Arapça ve Farsça olmak üzere, yabancı dillerden alınma, a-b-c sırasına göre öbeklenmiş yaklaşık üç yüz kelimedenden oluşan kelimeler listesine *1Lex.*’ı ve *Gr.*’i tarayarak Meninski’nin özellikle *vul.* ya da *vulg.* kısaltmaları ile kaydettiği halklılaşmış kelimeleri de ekledik, böylece bu incelemenin Giriş’inde de değerlendirilen kelimelerle birlikte, listeyi dört yüz ellinin üzerindeki halklılaşmış kelime ile yeniden düzenledik. Bu listeye eklenen kelimelerin çoğunu zaten Tulum (2011)’un eserindeki sözlükte (Meninski’nin *Lexicon* (1680)’da kullanmış olduğu

Latince, Türkçe, Arapça ve Farsça bütün kelimeleri içine alan bir dizin özelliği taşıyan Onomasticum'un malzemesini işleyerek hazırladığı sözlük s.s. 241-1960) *günl.* (= günlük dil) kısaltması ile gösterir. Bu halklılaşmış kelimeleri Türkçede uğradıkları ses değişmelerine göre incelemek için aşağıdaki listede bir araya topladık. Elinizdeki çalışmanın inceleme bölümlerinde değerlendirilen ana malzeme bu listedeki halklılaşmış kelimelerden oluşmaktadır. Bununla birlikte kelimelerin çalışmada incelendiği bölümler de aynı listede (→) ok işareti ile gösterildi. Kimi kelimelere ise incelemenin Giriş'inde yer verildi. Bu kelimeler için de Giriş'e bakılması gerektiği aynı işaret ile gösterilmiştir. Bunların çoğu kaynaklarda kökenleri ile ilgili farklı görüşler bulunan kelimelerdir, birkaçı da kelimelerin yalnızca seslerindeki benzerliklere dayanan halk etimolojileridir. Bunlarla ilgili açıklama ve değerlendirmeler için de Giriş'e bakılmalıdır.

A

aba < ‘*ábā* → 1.1.2.2. ; 3.2.8.

ablaḳ < *ebláḳ* → 3.2.7.

abraş < *ebreş* → 3.2.7.

‘*ádū* < ‘*ádüvv* → Giriş

ahri(y)ān < ‘*áhrıyān* → 3.1.8.3.

‘*āk* < ‘*ākḳ* → 1.1.5.2.

‘*ām* < ‘*āmm* → 1.1.5.2.

antalia < ‘*ádāliye*, *adalia* → 1.1.2.2.

astar < *aster* → 3.1.8.1. ; 3.2.7.

‘*áyāl* < ‘*ıyāl* → 3.2.4.

‘*áyār* < ‘*ıyār* → 3.2.4.

ayat < *hayat* ‘*selamlık*’ → 1.1.4.1.

ayna < ‘*āyīne* → 1.2.1.1. ; 3.2.7. ; 3.2.8.

B:

bādem < *bādām* → 3.2.6.

baḥmat < *behīm at* → 1.2.1.1. ;
3.2.7.; 4.4.

barata > *berete* → 3.2.7.

battaḷ, *bataḷ* < *báttāl* → 1.1.5.1. ;
3.2.8.

bayat < *bāyıt* → 3.2.4. ; 3.2.7. ;
3.2.8.

Bayazet < *Bāyezīd* → 3.2.7. ;
3.2.8.

bazarlaşmak < *bāzārlaşmak* →
3.2.8.

beberlenmek < *bebrlenmek* →
2.2.2.

becid < *be-cidd*, *bi-cidd* → 1.1.5.2.
; 3.2.1.

bedesten, *bedestān*, *bezestān* <
bezzāzistān → 3.2.6.

beter < *bed-ter* → 3.1.2.3.

bēgır, *beygır* < *bārgır* → 1.1.3.3. ;
3.1.10.1.8.

berḥodār < *berḥordār* → 1.1.3.2.

bezer < *bī-zār* → 3.2.4. ; 3.2.6.

boḳ < *poḳ* → 3.1.2.1. ; 3.1.3.1.

bora < *büre* → 3.2.4. ; 3.2.7.

boruzan < *boruzen* → 3.2.7.

Bosna < *Būsine* → Giriş

bostān < *büstān* → 3.2.4.

botargā < *butargā* ‘balık yumurtası’ (< İt. *bottarga*) → 3.2.4.

Budun, Budın < *Büdün* → Giriş

buhur, buhur < *buḥūr* → 3.1.8.3. ; 3.2.8.

buhurdān < *buḥurdān* → 3.1.8.3.

burgaz < *burguz* (< Grek.) → 3.2.3.

Bursa < *Bürüsa, Bürüse* → Giriş

C:

caba < *cebā* → 3.2.7. ; 3.2.8.

canavar < *cān[e]ver, cānvār* → 3.2.7. ; 3.2.8.

ceb < *ceyb, cīb* → 1.1.3.3.

cebḥāne < *cebe-ḥāne* → 1.2.1.1. ; 4.4.

ceviz < *cevz* → 2.2.2.

cilid < *cerīd, cirid, cirit, cirīd* → 3.1.5.1. ; 3.2.2. ; 3.2.8.

cive < *jīva* → 3.2.8.

cüdām < *cüzām* → 3.1.8.2.

cüz, cuz < *cüz*’ → 1.1.2.1. ; 3.2.7.

cüzvī < *cüz*’ī → 3.1.4.1.

Ç:

çağana, çağane < *çāgāne* ‘ıkhık, kemānce’ → 3.2.7. ; 3.2.8.

çağaçağ < *çekāçek* ‘çekiş’ → 3.2.7. ; 3.2.8.

çamaşır < *cāme-şūy* → 3.1.2.2. ; 3.1.5.3. ; 3.2.3. ; 3.2.7. ; 3.2.8.

çamazı çoha < *çemāzī çoğa* → 3.2.7. ; 3.2.8.

çamça < *çemçe* ‘kepçe’ → 3.2.7.

çapraz < *çep ü rāst* → 1.1.4.5. ; 3.1.1.7. ; 3.2.7. ; 3.2.8.

çardağ < *çār-tāğ* → 3.1.1.8. ; 3.2.8.

çarğ < *çarḡ* → 3.1.3.2.

çarmık, çarmuk < *çār-miḡ* → 3.1.3.2. 3.2.5. ; 3.2.7.

çarşaf, çarşav < *çār-şeb, çādir-ī şeb* → 1.1.4.2. ; 3.1.2.8. ; 3.1.6.3. ; 3.2.7. ; 3.2.8. ; 4.4.

çarşu < *çār-sū* → 3.1.10.1.11. ; 3.2.8.

çehiz, çeyiz < *cihāz* → 3.1.2.2. ; 3.2.2. ; 3.2.6.

çekic < *çākūc* → 3.2.3. ; 3.2.6.

çengel < *çengāl* → 3.2.6.

çeyrek < *çār yek* → 3.2.6. ; 4.3.

çift < *cüft, cift* → 3.1.2.2. ; 3.2.3.

çihār < *çehār* → 3.2.2.

çilingir, çilinger < *cilānger* → 3.1.2.2. ; 3.2.2. ; 3.2.4.

çimşīd < *şimşād* → 3.1.10.2.2. ; 3.2.2.

çiriş < *siriş, şiriş* → 3.1.10.1.10. ; 3.2.8.

çirkef < *çirk-āb* → 3.1.6.3. ; 3.2.6.

çorba < *şorbā* → 3.1.10.2.2. ; 3.2.8.

çufut, cifut, çifud < *cehūd, cühūd* → 3.1.1.1. ; 3.1.2.2. ; 3.1.2.3. ; 3.1.1.0.1.1. ; 3.2.8.

çuṭ < *cül* → 3.1.2.2. ; 3.2.7.

çulha < *cüllāh* → 1.1.5.1. ; 3.1.2.2. ; 3.2.8. ; 4.3.

çüvaṭ < *cüvāl* → 3.1.2.2. ; 3.2.8.

D.

dara < *der‘āt* “Numidia ejusve pars” → 1.1.2.2. ; 3.2.7.

darab-ḥāne < *zarábhāne; zāreb-ḥāne* → 3.1.8.2.

darb < *zārb* → 3.1.8.2.

davut < *tábl* → 2.2.2. ; 3.1.1.8. ; 3.1.6.3. ; 3.2.5.

devāb < *devābb* → 1.1.5.2.

dık nefes, tık nefes < *zık nefes* → 3.1.2.3. ; 3.1.8.2.

dirāgūş < *derāgūş* → 3.2.2.

divit, divīd, divid < *devāt* → 3.1.1.8. ; 3.2.2. ; 3.2.6.

dülger < *dürüdger, dürüger* → 3.1.10.1.8.

dümbelek, dübelek < *tāblek* → 2.1.2.1. ; 3.1.1.8.

dümmele < *düblet* ‘kabarcık’ → *tumbele* → 3.1.2.3. ; 3.1.10.1.4.

dürbāş < *dür bāş* → 3.2.6.

E.

ebem < *ebemm* ‘rebābül-ebemm’ → 1.1.5.2.

elhák < *elhákķ* → 1.1.5.2.

em < *emm* → 1.1.5.2.

esāme < *esāmī* → 3.2.1. ; 3.2.4.

espāb < *esvāb* → 3.1.2.1. ; 3.1.6.4.

eyreti, egreti < ‘āriyetī → 1.1.2.2. ; 1.2.1.1. ; 3.1.3.5. ; 3.2.6. ; 3.2.8. ; 4.3.

F

farfara, farfare < *ferfār* → 3.2.7.

Fatma < *Fātime* → 1.2.1.1. ; 3.2.7. ; 3.2.8.

fayda < *fāide* → 3.2.7. ; 3.2.8. ; 4.2.

fāiše < *fāhıše(t)* → 1.1.4.1.

fend < *fenn* → 1.1.5.2.

ferece < *ferrāce*, *ferāce* → 3.2.6.

filan, *falan* < *fülān* → 3.2.3.

filcān, *filcan* < *fincān* → 3.1.10.1.6. ;
3.2.8.

fītil < *fetīl* → 3.2.2. ; 3.2.8.

funduḡ < *bunduḡ* → 3.2.3.

furun < *fürün* (< Grek.) → 3.2.3.

fodoḡ < *fūzūlī* → 3.1.8.2. ; 3.2.4. ; 3.2.8.

G:

gāvur, *gāur* < *gebr*, *geber* → 3.1.6.3. ;
4.1.

ḡáybet (söylemek) < *ḡıybet* (söylemek)
→ 2.1.2.3.

gerīz, *kerīz* < *kārīz* → 3.1.1.5.

güle, *güre* < *küre* → 3.1.1.5. ; 3.1.5.1.

H:

ḡafar, *ḡafar* < *ḡáfīr* → 3.1.1.3. ; 3.2.4.

hafta < *hefte* → 3.2.7.

haḡa < *ḡāle(t)* → 3.1.8.3. ; 3.2.7. ; 3.2.8.

ḡalfā, *ḡalfā*, *ḡalifa* < *ḡālīfet* → 1.2.1.1.
; 3.1.3.2. ; 3.2.7.

ḡālī, *ḡālī*, *hālī*, *halı* < *ḡālī*, *ḡālī* →
3.1.3.1. ; 3.1.8.3. ; 3.2.8.

ḡámır, *ḡámūr* < *ḡāmīr* → 3.2.5.

hárār, *ḡárrār* < *ḡárrār* → 3.1.2.4.

ḡardal < *ḡárdel* → 3.2.7.

harman < *ḡırmen*, *ḡármén* → 3.1.8.3. ;
3.2.7.

hasır < *hásīr* → 3.2.7.

hasta < *ḡáste* → 3.1.8.3. ; 3.2.7.

havan < *hāven* → 3.1.8.3. ; 3.2.7. ;
3.2.8.

havuc, *hauc* < *hevc* → 3.1.2.2. ; 4.1.

hazna < *ḡázīne* → 1.2.1.1. ; 3.1.8.3. ;
3.2.7.

hekim < *hákīm* → 3.1.8.3. ; 3.2.8.

hemşeri < *hem-şehrī* → 1.1.4.1. ; 3.2.8.

hándek < *ḡándáḡ* → 3.1.8.3.

hergele < *ḡargele* → 3.1.8.3.

hevenk, *hüvenk* < *āveng* → 2.1.1.2.

heyz < *háyız* → 3.1.8.3.

hezārān < *ḡáyzūrān* → 3.1.8.3.

hına < *hınnā* → 3.1.3.2. ; 3.2.8.

ḡıyār şembe < *ḡıyār-ī şebr* → 1.2.1.1.

hızmet < *ḡıdmet* → 3.1.8.2.

hilāl < *ḡılāl* → 3.1.8.3.

hoḡná < *huḡnet* → 3.2.5.

hoḡta < *ḡoḡta* → *volta* → 1.1.4.4.

ħoros < *ħorāz* (< *Grek. χορός*) ‘Chorea Græcorum’ → 3.1.1.7.

ħoşāv < *ħoşāb* 3.1.2.8.

ħubbeyz < *ħubbāz* → **Giriş**

hunkār < *hūnkār* → 3.1.8.3.

I

‘*ilāḳā* < ‘*ālāḳā(t)* → 3.2.2.

‘*imrānī* < ‘*ibrānī* → 3.1.6.1.

itmān < *idmān* → 3.1.2.3.

İ:

imīrza, *mirza*, *murza* (< *mīrzād*, *emīr zād*) → 3.2.2. ; 3.2.5. ; 3.2.7. ; 3.2.8.

imrohor, *mīrahor* < *mīr(-i) āhor* → 1.2.1.1. ; 3.1.8.3. ; 3.2.5. ; 3.2.8. ; 4.3.

iskerlet < *sıḳārlāt* → 2.2.1.

iştāh < *iştihā* → 4.3.

K:

ḳadı < *ḳāzı* → 3.1.8.2. ; 3.2.8.

ḳadı esker < *ḳāzı (-i)* ‘*āsker* → 1.1.2.2. ; 1.2.1.1. ; 3.1.8.2. 3.2.8.

ḳādīfe < *ḳātīfe(t)* → 3.1.1.8.

kāğır, *kāğir* (*binā*) < *kārgīr* (*binā*) → 1.1.3.2. ; 3.1.8.6. ; 3.2.7. 3.2.8.

ḳahpoğlu < *ḳahpe oğlu* → 4.4.

k’ahyā, *k’aya*, *kihaya*, *kehiyā* < *ked-ħudā[y]*; *káthudā*, *kethudā[y]* → 1.1.4.1. ; 1.1.4.2. ; 1.2.1.1. ; 1.1.4.2. ; 4.4.

ḳalaba < *gálebe(t)* → 3.1.2.5. ; 3.2.7.

ḳalbur, *gálbur* < *ğurbāl* → 3.1.2.5. ; 3.2.5. ; 4.3.

ḳalfat < *ḳálfet* → 3.2.7.

ḳahp, *ḳahup* < *ḳāleb*, *ḳālib* → 3.1.2.1. ; 3.2.5. ; 3.2.7. ; 3.2.8.

ḳāliye, *ḳálye*, *ḳalye* (*misk*) < *gāliye* (*misk*) → 1.2.1.1. ; 3.1.2.5.

ḳalpazan; *ḳálbe zen*, < *ḳálbzen* → 3.1.2.1. ; 3.2.7.

ḳalya, *ḳálye* < *ḳāliye(t)* → 1.2.1.1. ; 3.2.7.

ḳandil < *ḳındil* → 3.2.4. ; 3.2.8.

ḳärenfīl < *ḳärenfūl* → 3.2.3.

ḳarīb < *gārīb* → 3.1.2.5. ; 3.2.7.

ḳarpuz, *ḳarbuz* < *hārbuz* → 3.1.2.1. ; 3.1.3.2.

kāto < *kātib* → 3.2.5.

ḳavğa < *gavgā* → 3.1.2.5. ; 3.2.8.

ḳávvāf < *háfḫāf* → 3.1.1.2. ; 3.1.3.2.

ḳaymaḳam < *ḳāim-i máḳām* → 1.2.1.1. ; 3.2.8. ; 4.2. ; 4.4.

kebin, kebīn < *kābīn* → 3.2.6.

kef < *kāf* ‘yarık’ → 3.2.6.

kefe < *keffe(t)* → 1.1.5.1.

kehrubar, kehrübar < *keh-rübā* → 2.1.3.2. ; 3.2.8.

kelpetin < *kelbetīn* → 3.1.2.1. ; 3.2.8.

kemhā, kamha, kemha < *kemhā* → 3.1.8.3. ; 3.2.7. ; 3.2.8.

kepçe < *kefçe* → 3.1.6.5.

kereste, kireste < *kerāste, kārāste* → 3.2.2. ; 3.2.6.

kereviz < *kerefs* → 2.2.2. ; 3.1.1.2. ; 3.1.1.7.

kerhane < *kārḥāne* → 3.1.8.3. ; 3.2.6.

kerleme, < *kernāme, kār-nāme* → 3.1.5.5. ; 3.2.6.

kervan < *kārvān* → 3.2.6.

kese < *kīse* → 3.2.4.

kestene < *kestāne* → 3.2.6.

keşki < *kāşki* → 3.2.6.

keten < *ketān* → 3.2.6.

ketencik < *ketancığ* ‘deñiz otı, deñiz eriştəsi’ → 3.2.6.

kıble nāme < *ḥıbre nāme* → Giriş

ķına, ḥına, hına < *hinnā* → 3.1.3.2. ; 3.2.8.

ķifāf < *kefāf* → 3.2.2.

kiler < *kilār* → 3.2.6.

ķilise < *ķilisā, kelīsā* → 3.2.1.

ķimnūn < *kemmūn, ķimmūn* → 3.1.10.1.5.

ķisvet < *ķispet* → 3.1.2.1. ; 3.1.6.4.

ķizbe < *kūspe* → Giriş

ķocaman < *ķocamend* → Giriş

ķöfte, kūfte < *kūfte* → 3.2.4.

ķör < *kūr* → 3.2.4.

ķöşe, koşe < *kūşe* → 3.2.4.

ķöy < *kūy* → 3.2.4.

ķulambara < *ġulām pāre* → 3.1.1.6. ; 3.1.2.5. ; 3.2.7. ; 3.2.8.

ķulunc < *ķulenc* → 3.2.5.

krumb < *kerneb, keremb* ‘lahana, kelem’ → 2.2.2. ; 3.2.5.

ķumķuma < *ķumķume(t)* → 3.2.7.

ķutāz < *ķutās* → 3.1.3.1.

ķülçe < *ķülīçe* → 1.2.1.1.

L:

lāġāb < *lāķāb* → 3.1.1.4.

lehem < *láhm* → 2.2.2. ; 3.1.8.3.

lepeyk, lepey, lepe < *lebbeyk* → 1.1.1.2. ; 1.1.3.3. ; 1.1.5.1. ; 3.1.2.1.

leş < *lāş* → 3.2.6.

letembür < *letember* (ama günl. *letember*) → 3.2.5.

leylek, leklek < *láklák* → 3.1.3.5.

limān < *ilimān* → 2.2.1.

limun < *ilimūn* → 2.2.1.

M:

mağaza < *máħzen* → 1.1.3.4.

mağdanos < *má‘dános* → 3.1.4.3.

máhálsız < *máhállsız* → 1.1.5.2.

mahmuz < *mehmūz* → 3.1.8.3. ; 3.2.7. ; 3.2.8.

mahrama < *máķráma, máķreme* → 3.1.3.1.

máhsūm < *má‘sūm* → 3.1.4.4.

maķas < *mıķáss* → 1.1.5.2. ; 3.2.4.

mandat < *mendel* → 3.2.7.

manķur, manķır < *manğur, manğır* → 3.1.8.6.

mantar < *menter* → 3.2.7.

mārol < *mārūle* → 1.2.2.2.

masal < *mesel* → 3.2.7.

masra < *māsūre* → 1.2.1.1. ; 3.2.7. ; 3.2.8.

maşrapa, muşrapa < *meşrebe* → 3.1.2.1. ; 3.2.5. ; 3.2.8.

matará < *mıthára, máthára* → 1.1.4.1.

matrabaz < *medrebāz* → 3.1.2.3. ; 3.2.7. ; 3.2.8.

mátráķá < *mıtráķá(t)* → 3.2.4.

maya < *māye* → 3.2.7. ; 3.2.8.

mayasıl < *māyesıl* → 3.2.7. ; 3.2.8.

mayhoş, māyhoş, < māye-hoş,

meyhoş, meyhoş < *māye-hoş* → 3.1.8.3. ; 3.2.6. ; 3.2.8.

maymun < *meymūn* → 3.2.7. ; 3.2.8.

mehenk, máhenk < *máhákk* → 2.1.2.2.

mehkeme < *máhkeme* → 3.1.8.3.

Mehmet < *Muhámmmed* → 1.1.5.1. ; 1.2.1.1. ; 3.2.3.

mekik < *mekūk* → 3.2.3.

melhem < *merhem* → 3.1.5.1.

mencehıķ < *mencenıķ, mencenıķ;*
memcenıķ ‘*ālet, kızzāf*’ → 3.1.5.4. ; 3.1.10.1.6.

menend < *mānend* → 3.2.6.

menefşe, menekşe < *benefşe* → 3.1.10.1.2.

merdiven, merdüven < *nerdübān, nerdevān* → 3.1.5.4. ; 3.2.3.

mergiz < *merkez* → 3.1.1.5. ; 3.2.2.

meşām < *meşāmm* → 1.1.5.2.

mese < *mesā* ‘*aḥşam*’ → 3.2.6.

meşe < *mīşe* → 3.2.4.

meşim, meyşim < *meşīn* ‘*edepsiz, arsız*’ → 2.1.2.3. ; 3.1.5.4. ; 3.2.8.

meyşim, meyşūm < *meş-ūm* ‘*oğursız, kıtsız, kádemsız...*’ → 1.1.2.1. ; 2.1.2.3. ; 3.2.3

meyve < *mīve* → 3.2.4.

misil-ḥá(y)ir < *mesel-ḥáir* → 3.2.2.

molla < *mevlā, menlā* → 2.1.2.2. ; 2.1.2.4. ; 3.2.5.

muhānnes, muhannat < *muḥānnes* ‘*müennes*’ → 3.1.8.3. ; 3.1.10.1.12.

muhayyar < *muḥáyyer* → 3.1.8.3. ; 3.2.7.

murtad < *mürtedd; mürtadd* → 1.1.5.2. ; 3.2.7.

muştuci < *müjdecı* → 3.1.2.3. ; 3.1.2.7. ; 3.2.5. ; 3.2.7.

mut, mutt < *müdd* ‘ölçek’ → 1.1.5.2. ; 3.1.2.3.

mutpaḥ < *mátbáḥ* → 3.1.2.1. ; 3.2.5.

münāsibet < *münāsebet* → 3.2.2.

müstáķıl < *müstáķıll* → 1.1.5.2.

müsülmān < *müslimān* → 3.2.5. ; 4.3.

N:

nacak < *nācáḥ* → 3.1.3.2. ; 3.2.8.

ná‘lçatamak < *ná‘lçelemek* → 1.1.2.2.

namaz < *nemāz* → 3.2.7.

nar < *enār* → 1.2.2.1. ; 3.2.8.

narg < *nárḡ* → 3.1.1.3.

nasır < *násūr* → 3.2.3.

nekes < *nākes* → 3.2.6.

nişādir < *nüşādir* (*amonyak tuzu*) → 3.2.3.

nişeste < *nişāste* → 3.2.6.

nohud < *nuḥūd* → 3.1.8.3. ; 3.2.4. ; 3.2.8.

noḡta < *nükte* → 3.2.4. ; 3.2.7.

nöbet < *nevbet* → 1.1.4.4. ; 3.2.5.

nuhsend < *nuḥsend* → 3.1.8.3.

nuzla < *nüzle(t)* → 3.2.7.

O

oķa < *váķīye* [*uķīye(t)?*] → 1.1.4.1. ; 3.2.5.

orospī < *rūspī* → 2.2.1. ; 3.1.2.1. ; 3.2.4.

Osmanlū < ‘*Osmānlū* → 1.1.2.2.

‘*Otmān* < ‘*Osmān* → 3.1.10.1.12.

P:

paha < *behā* → 3.1.2.1. ; 3.2.7. ; 3.2.8.

páhīl < *báhl*, *báhīl* ‘*hásīslīk*’ → 2.2.2. ; 3.1.2.1.

páhīl < *báhīl* ‘*hásīs*, *eli pek*’ → 3.1.2.1.

panayır < *penāgīr* (< *Grek.*) → 3.2.7.

pancā < *pence*, *pençe* → 3.2.7.

panzeher < *bād-i zehr* → 2.1.2.2. ; 2.2.2. ; 3.2.8.

papa < *bābe* (*İt. papa* < *Grek.*) → 1.2.2.2.

papuç, *pāpuc* < *pāpūş* → 3.1.1.6. ; 3.1.10.2.2. ; 3.2.8.

para, *pare*, < *pāre* → 3.2.7. ; 3.2.8.

patlican < *bādlīcān*, *bādlīcān* → 3.1.2.1. ; 3.1.2.3. ; 3.2.8. ; 4.3.

payvan < *pāy-bend* → 1.1.4.2. ; 3.2.7. ; 3.2.8.

pekmez, *pekmāz* < *bigmāz* [= *bekmes* ~ *pekmes* (DLT) > *Farsça bigmāz?*] →

Giriş

peksimet, *peksimāt*, *peksümāt* < *beksemāt* [*Fars. beksemāt* ya da *Grek. paksimadi*] → 3.1.1.6. ; 3.2.5. ; 3.2.6.

pelīd < *belīd* ‘*bön*, *şaşkın*, *áhmák*, *sefīh...*’ → 3.1.2.1.

pelīd, *pilid*, *pilit*, *pelīt* < *belūt* ‘*pałamut*’ → 3.1.1.8. ; 3.1.2.1. ; 3.2.2.

perdāh < *perdāht* → 1.1.4.5. ; 3.1.8.3.

pergel < *pergār* → 3.1.10.1.8. ; 3.2.6.

persenk < *bārsenk* → 3.1.2.1. ; 3.2.6.

peş < *pīş* → 3.2.4.

peşembe, *perşembe* < *penç-şembe* → 1.1.3.2.

peşin < *pīşin* → 3.2.4.

peşkeş < *pīş-keş* → 3.2.4.

peşrev < *pīş-rev* → 3.2.4.

peştahta < *pīş-táhtá* → 3.2.4.

peştümāl < *pīştemāl* → 3.2.4.

peynir < *penīr* → 2.1.2.3. ; 3.2.8.

pite < *bide* (< *Grek.*) → 3.1.1.8.

pirinc < *birinc* ‘*oryza*’ → 3.1.2.1.

pirinc < *bürinc* ‘*sufır*, *sufret*’ → 3.1.2.1.

pota, puta < *pūte* → 3.2.4. ; 3.2.7. ; 3.2.8.

pusat < *bisāt* → 3.1.2.1. ; 3.2.5.

put, püt < *büt* → 3.1.2.1. ; 3.2.6.

R:

rabūn < ‘*ārebūn* ‘*pey*’ (Lex.) → *rübūn* → 1.1.2.2.

rafadan, rafedān < *rüfedān* (< Grek.) → 3.2.7.

raḳı, ráḳī < ‘*aráḳī*’ → 1.1.2.2. ; 3.2.8.

rāyhá < *rāyihá(t)* → 1.2.1.1.

reçel < *riçāl* → 3.2.4. ; 3.2.6.

ref < *rāf* → 3.2.6.

reis kitāb < *reisü'l-küttāb* → 1.1.3.1.

revend < *rāvend* → 3.2.6.

ri‘āyā, ri‘āyā < *rā‘āyā* → 3.2.2.

rīsās < *rāsās* ‘*ḳalay*’ → 3.2.2.

rub, rob < *rub* → 3.2.4.

rüb < *rub*‘*rub*‘-*ĩ* *ğroş*’ → 1.1.2.2.

rübār et- < *rübārū et-* → 1.2.2.2.

rübūn < ‘*ārebūn* (Comp.) → *rabūn* → 1.1.2.2.

S:

sabalḥayr < *sábāhu'l-ḥáy* → 1.1.4.1.

sahan, sáhán < *sáhn* → 2.2.2.

sahat < *sā‘át* → 3.1.4.4. ; 3.2.8.

sáhhátler ola < *sıhhátler ola* → 3.2.4.

saḳa, sáḳā < *sáḳḳā* ‘*ābkeş*’ → 1.1.5.1. ; 3.2.8.

salaḥor, selāḥor < *serāḥor* → 3.1.8.1. ; 3.1.10.1.8. ; 3.2.7. ; 3.2.8.

saḷata < *sellütá* (< İt.) → 3.2.7.

samsa < *sembüse* ‘*börek, güşt āgende*’ → 1.2.1.1.

samur < *semmūr* → 1.1.5.1. ; 3.2.7. ; 3.2.8.

samurdağan < *semerdağan* → Giriş

sām yeli < *sāmm yeli* → 1.1.5.2.

sandal < *sándel* (I) ‘*sandal, çinden sandal ağacı*’ (< Ar. *sandal*)

(II) (< Grek. *sandalis*) ‘*ḳayıḳ, zevráḳ, oraniça, zember, ~ zembel*’

(III) *sandal* < *sendel* (< Fr. *sandale*) *başmaḳ, ná‘lín* → 3.2.7.

sandalos < *sendelos; sindelos* ‘*vernix*’ → 3.2.7.

sana‘át, zanaat < *sinā‘át* → 1.1.2.2. ; 3.1.1.7. ; 3.2.4. ; 3.2.8.

santur < *zentūr(?)* → 3.1.1.7.

sara, sáráʿ ḥastahǧı < sárʿ → 1.1.2.2.

sarhoş < serhoş → 3.1.8.3. ; 3.2.7.

sarnic < sıhrīc → 1.1.4.1. ; 2.1.2.2. ; 3.2.4. ; 3.2.8.

satır < sātūr → 3.1.8.1. ; 3.2.3. ; 3.2.8.

savza < sebze → 3.1.8.1.

sayvan, sāyban < sāyebān, sāyevān → 1.2.1.1.

seksene < seksāne ‘bārgir’ → 3.2.6.

sele < selle ‘seped’ → 1.1.5.1.

serhād < ser hādd, → 1.1.5.2.

sersem < sersām → 3.2.6.

sel < seyl → 1.1.3.3.

selv < serv → 3.1.5.1.

seyd < seyyid → 1.1.5.1.

seymen < segbān ‘köpek bekçisi’ → 3.1.3.5. ; 3.1.6.1. ; 3.2.6.

seys < sāis → 3.2.6. ; 4.2.

seysene < sāis-ḥāne → 1.1.4.1. ; 3.2.6. ; 4.2

sıla, sılá < sıle(t) → 3.2.7.

sicil < sicill → 1.1.5.2.

sille < sīlī → 2.1.2.4.

simit < semīd → 3.1.2.3. 3.2.2.

sihhtār, sihtār < silāhtār; silāhtār (-dār) → 3.1.2.3. ; 3.1.3.1. ; 3.2.2.

sofa < soffā → 1.1.5.1.

sofra < süfre → 3.2.5. ; 3.2.7.

softa < sohte → 3.1.10.1.1.; 3.2.4. ; 3.2.7.

sokağ < zukağ → 3.1.2.9. ; 3.2.4. ; 3.2.8.

somat < sümāt → 3.1.8.1.

üstüpa, üstürpa < stropa ‘başı değnek’ → 2.2.1. ; 3.2.2.

sudām < sūdām ‘hayvanların kafalarına musallat olan bir tür hastalık’ → 3.2.5.

sura < sūre → 3.2.7. ; 3.2.8.

sursur < sársár → 3.2.5.

susam < süsen, sevsen → 3.1.5.4.

sübek < sebīke(t) → 1.2.1.1. ; 3.2.5.

sümāk, sumağ < sümāk, summākī (tāş, ~ mermer) → 1.1.5.1.

Ş:

şāk < şākķ → 1.1.5.2.

şalvar < şelvār → 3.2.7. ; 3.2.8.

şamdān, şamadan < şemʿdān → 1.1.2.2. ; 3.2.7. ; 3.2.8.

şamata < şemāte → 3.2.7.

şast < *şest* → 3.2.7.

şatranc < *şátrenc* → 3.2.7.

şebşe < *şevşe* → 3.1.6.4.

şeftelü < *şeft-ālū* → 3.2.6.

şehir, şeher < *şehr* → 2.2.2.

şerefelü < *şürfelü* → 3.2.3.

şirhān yağı < *şirūgān* → 3.1.10.1.7.

şümre < *şemre(t)* ‘*rāziyāne*’ → 3.2.5.

T:

tābbāk < *debbāg* → 3.1.2.3. ; 3.1.2.5.

tābe hāne, tapḥāne < *debbāg hāne* →
1.1.1.1. ; 1.1.5.1. ; 3.1.2.1. ; 3.1.2.3. ;
3.1.8.4. ; 4.4.

tabulgu < *tāberhūn* ‘*kızılt sügüd*’ →
Giriş

tafra < *tefre* → 3.1.8.4. ; 3.2.7.

tāhmīn < *tāḥmīn* → 3.1.8.3.

tahratlanmak < *tāhāretlenmek* →
1.2.1.1. ; 3.2.7.

tahta, táhtá < *táhtá* → 3.1.8.3.

talih, talıh < *tālī*^c → 3.1.4.4. ; 3.2.7. ;
3.2.8.

tām < *tāmm* → 1.1.5.2.

tamah < *támá*^c → 3.1.4.4.

tāne < *dāne* → 3.1.2.3.

tandur < *tennūr* → 3.1.10.1.7. ; 3.2.8.

tarpoş, terpoş < *serpoş* ‘*dürüncik, kapak*’ → 3.1.10.1.12.

tava < *tābe* → 3.1.6.3. ; 3.1.8.4. ; 3.2.7.
; 3.2.8.

tāvḥāne < *tábıḥḥāne* → 1.1.4.1. ;
3.1.6.3.

tavla < *távīlet* → 1.2.1.1. ; 3.2.7.

tebeşir, tebeşür, debeşür < *tebāşir* →
3.1.1.8. ; 3.2.5. ; 3.2.6.

tecir < *secir* ‘*küspe, cibre*’ →
3.1.10.1.12.

tedārik < *tedārük* (*derk* > *idrāk* ‘*elde etmek, anlamak, yetişmekten*’) →
3.2.3.

tefāruk < *tefāriḳ, (tefriḳ çğl. tefāriḳ)* →
3.2.5.

tekir < *tefur, tekur* (< Ermenice
takavor) → 1.1.4.3.

tekeşin < *tekke nişin* → 1.2.2.3. ; 3.2.8.
; 4.4.

tek nefes < *tenk* (< *teng*) *nefes* →
3.1.2.3. ; 3.1.8.2.)

tellāk < *dellāk* → 3.1.2.3.

tellāl < *dellāl* → 3.1.2.3.

telbızlik < *telbıslik* → 3.1.1.7.

tembelid < *tembelūd* ‘yüküñ bir taráfı’ → 3.2.3.

tencere < *táncere* → 3.1.8.4.

tenef < *táneb* ‘ucu eğri mızrak’ → 3.1.6.2. ; 3.1.8.4.

terece < *deriçe* → 3.1.1.1. ; 3.1.2.3. ; 3.2.4.

terkeş < *tīr keş* → 3.2.4.

terid, *tirid* < *serīd*, *sirīd* → 3.1.8.1. ; 3.1.10.1.12. ; 3.2.2. ; 3.2.8.

testi < *tástī* → 3.1.2.3. ; 3.2.8.

tevekellü < *tevekküllü* ‘mütevekkil’ → 1.1.5.1. ; 3.2.3.

tezgāh, *dezgāh* < *dest-gāh* → 1.1.4.5. ; 3.1.1.7. ; 3.1.2.3.

topuz < *debūs*, *debbūs* → Giriş

torba < *torva*, *tübre* → Giriş

töbe < *tevbe* → 1.1.4.4. ; 3.2.5.

tūgā < *dūgvā* ‘māstvā āşı, yogurd āşı’ → 1.1.4.4.

tult < *süls* ‘üçte bir’ → 3.1.8.1.

tulumbaz < *tá’līm̄bāz* → Giriş

tumbele < *dümbele* ‘ūr’ → 3.1.2.3.

tura < *dürre* ‘mıhrāk, kırbaç’ → 1.15.1. ; 3.2.7.

turfanda, *turfende* < *türvende*; *turbanda* → 3.1.2.8. ; 3.2.7.

türkmen < *türkmān* → Giriş

turp, *trup* < *tür[ü]b* → 3.1.2.1. ; 3.1.8.4.

tuşu, *tuşı*, *türşi*, *türşü* < *türşī* → 3.1.8.4. ; 3.2.5. ; 3.2.7.

turtu, *tortı*, *turtı* < *dürdī* → 3.1.2.3. ; 3.2.5. ; 3.2.7.

türāc < *dürrāc* ‘çil kuşu’ → 1.1.5.1. ; 3.1.2.3.

Ü:

urub < *rub* ‘dörtte bir’ → 1.1.2.2. ; 2.2.1.

Urum < *Rūm* → 2.2.1.

Urus < *Rūs* → 2.2.1.

ustura < *üstüre* → 3.1.8.1. ; 3.2.7.

Ü:

üstübec, *üstübāc* < *isfidāc* → 3.2.6.

V:

vallaha < *vāllāhi* → 3.2.4. ; 3.2.8.

vişnāb < *vişne ab* → 4.4.

volta < *olta* (günl. *volta*) → 1.1.4.4.

Y:

yahni, yahnı < *yáhnī* → 3.1.8.3. ; 3.2.7.

yançar ağa < *yeñiçeri ağası* → 1.2.1.1. ; 1.2.2.2. ; 3.1.7.1. ; 3.2.7.

yefte < *yafte* ‘müsellem nāme’ → 3.2.6.

yelpeze, yılpeze < *yelpāze* → 3.2.6.

Yüro < *Yürgi* ‘Gürcü’ → 3.2.5.

Z:

zabun < *zebün* → 3.2.7.

záķūm < *záķķūm* → 1.1.5.1.

zamķ < *zámǵ* ‘çamur’ → 3.1.2.5.

zampara < *zenpāre* → 3.2.7.

zarbuzan < *zárbuzen, zárben* → 3.2.7.

zebil < *zibl, zibil* → 3.2.4.

zekīr < *zihgīr, zehgīr* → 1.1.4.1. ; 3.1.2.6.

zembil < *zimbīl* → 3.2.4.

zemherī < *zemherīr* → 1.1.3.2.

zerdelü < *zerd-ālū* → 3.2.6.

zincāb < *sincāb* → 3.1.1.7.

zincābī < *sencābi* ‘kır, kül rengi’ → 3.1.1.7.

zincef < *sincef* → 3.1.1.7.

zort < *zurāt* → 3.2.5.

zorta, zortát < *zártát* → 3.2.5

zurna, zürna < *sürnā[y]* → 3.1.1.7. ; 3.2.7.

zurnapa < *sürnāpā; zürnepā* ‘zürāfe’ → 3.1.1.7.

zulumpad, zülumpād < *zürümbād* ‘kâfur kokulu, uyarıcı olarak kullanılan bir kök’ → 3.1.2.1. ; 3.1.5.1. ; 3.2.7. ; 3.2.8.

zül-fiķār < *zül-fāķār* ‘iki yüzlü kılıc’ → 3.2.2.

zümrüd < *zümürüd* → 1.1.5.1.

züvāle < *zevāle* → 3.2.5.

SES DEĞİŞMELERİ

Sesler hece, kelime ve söz içinde yan yana geldiklerinde değişikliklere uğrarlar. Dilin gelişmesinde önemli bir rol oynayan (Banguoğlu, 2007: § 33) değişmelerin sebep ve şartlarını dilbilimciler genel dilbilim kuralları çerçevesinde değerlendirirler. Değişmelerde ırkların fizik yapılarındaki farklar, iklim ve coğrafya bağlı sebeplerle birlikte sosyal ve siyasal yapıdaki farklılaşmaların da etkili olduğu düşünülür; üst ya da alt katman dilinin etkisi de incelenir. Dilin yeni sözler elde etmekte kullandığı *örnekseme* ve yazım kurallarının da değişmelerdeki etkisi üzerinde durulur. Çocuklukta dil öğrenimindeki seslendirme yanlışlarının düzeltilmemesi de bu sebepler arasında sayılır. Seslerin söyleyişlerini kolaylaştırma, sözleri en az çabayla seslendirme olarak tanımlanan en az çaba yasası da önemli sebeplerden biri olarak görülür (Üçok, 2007: 160-167).

Üçok (2007), F. de Saussure (*Cours de linguistique générale*, Paris, s. 202) ve M. Grammont (*Traité de phonétique*, Paris 1934, s. 167)'tan aktardığı bu sebepleri sıraladıktan sonra, “anlaşıldığı gibi ses değişmelerini tek bir sebeple açıklama imkânı yoktur; bu değişmelerin sebep ve şartları bütün bu etkenler göz önünde bulundurularak aranmalıdır”, der (s. 161).

Bu incelemede ses değişmeleri terimi, Tahsin Banguoğlu'nun **Türkçenin Grameri** (2007) adlı eseri esas alınarak, kelime kökünde ve eklemeler sırasında kimi *seslerin düşmesi*, yeniden *türemesi* ya da *yer değiştirmesi* gibi olaylar için kullanılmaktadır. Banguoğlu gramerinde bu ses olaylarını *oturuşma* terimiyle karşılar ve çok defa kurallı, bazen de rastlantılı olarak değerlendirdiği bu değişmelerin kelimenin söyleyişini kolaylaştırmak, yabancı kelimeleri Türkçeye benzeştirmek gibi pratik sonuçlar sağladığını söyler (§ 33).

Türkçe kelimelerle birlikte dile alıntılama yoluyla girmiş yabancı kelimelerde de bu değişmeler olmaktadır. Değişmeli biçimlerin kullanıldıkları çevreler ve kullanım sıklıkları değişiktir. Bu sebeple, kullanım sıklığı kazanarak ortak dile yerleşen kimi kelimelerin çeşitli çevrelerde söyleyiş farkları da yaşamaktadır.

BİRİNCİ BÖLÜM

SES DÜŞMESİ

Bir kelimedeki seslerden birinin düşmesidir. Türkçede hem ünlü hem de ünsüz düşmesi görülür. Ön, iç ve son seste olmaktadır. Ünlü düşmesi ön seste daha çok akıcı ve sızıcı ünsüzler önündeki vurgusuz dar ünlülerde örneklerini verir. İç seste ise ortadaki bir sesin ya da hecenin düşmesi biçiminde olmaktadır. Bu örneklerde daha çok kalıcı niteliktedir. Düşme çekimlerde ise açık hece durumundaki orta hece ünlülerinde geçici olarak görülür.

Ünsüz düşmesi ise daha sık iç ve son seste kapanma seslerinde olmaktadır. Ön seste de örneklerini verir. Kimi durumlarda ise eklemeye birkaç yapım ekinin kullanımında ortaya çıkar. Böylece, aynı sesin hece ve kelime sonundaki tekrarından kaçınılmaktadır. Bu, geçici bir düşmedir ve söyleyişi kolaylaştırır.

1.1. ÜNSÜZ DÜŞMESİ

Bir kelimedeki ünsüzlerden birinin düşmesidir. Düşme ön, iç ve son seste görülür. Ön ve son ses düşmesi için çeviri yazılı metinlerde az sayıda örnek kaydedilir. İç ve son seste ise Türkçe kelimelerle birlikte alıntılarda daha çok örnekle karşılaşılır. Bunların çoğu da dildeki çeşitli çevrelerdeki söyleyiş farklarını yansıtır. Bununla birlikte eklemeye küçültme ve karşılaştırma bildiren eklerin kullanımında da ortaya çıkar.

1.1.1. Damak Ünsüzlerinin Düşmesi

Banguoğlu (2007) “Batı Türkçesinde damak sesdeşlerinin düşmesi hâlâ devam eden sürekli bir tarihî olaydır” değerlendirmesini yaparak bu olayın başlangıcını Eski Oğuzca olarak gösterir:

“Eski Oğuzcada erkenden başlamış olduğu anlaşılan bu değişimin dilimize doğru nasıl geliştiğini eski Türkçede ve sonradan kısmen Doğu Türkçesinde devam eden eski şekilleri belgelemektedir. Eklere gelince bunların canlı olanlarından bir çoğu da damak seslerini atmış bulunuyor” diyerek kimi örneklerine yer verir” (Ş 34).

XVII. ve XVIII. yüzyıl Türkçesi söz varlığını aktaran Meninski gibi kimi Avrupalı yazarların da halk dilini, yani konuşma dilini izleyerek yazıya aktardıkları bu söyleyişler çeviri yazılı malzeme üzerindeki dil incelemelerinde değerlendirilir: 1672’de Jakab Harsanyi-Nagy’ın konuşma kitabı **Colloquia Familiaria Turcico-Latina** üzerine Hazai (1973), 1612’de Hieronymus Megiser’in **Institutionum Lingvæ Tvrccicæ Libri Quatuor**’u üzerine Stein (1975) gibi.

Avrupalı yazarların çeviri yazılı metin malzemeleriyle birlikte eski harfli Türkçe metinlerde de bu söyleyişlere rastlanmaktadır. Evliya Çelebi **Seyahatnâme**’sinde (XVII. yüzyıl): “oğlan” olan (acemi o.-lar) (EVLAN) (2); “sinagog < Yun. synagoge” sinago (SYNAĞV) (4); “tabakhane < debbâğhâne” tabahâne (TBEXANE) (8); debbâğhâne (DBAĞHANE) (2); tabbâğ-hâne (TBBAĞXANE) (2); (bkz. Duman, 1995a: § 1).

XVII. yüzyıl Osmanlı Türkçesi söz varlığını üç ciltlik bir sözlükte derleyerek aktaran Parigi (1665) de konuşma dili söyleyişlerine de yer verir; hatta çoğu kez bunları *yazı (edebiyat) dilindeki* asıllarıyla birlikte yalnızca eski harflerle olmak üzere kaydeder. Az sayıdaki Türkçe kelime de bu söyleyişleri de gösterir: قُوْغْلَامَقْ *koğlamak*, قُوْلاَمَقْ *kolamak* (*ğamāzlamak*, *ğamz it-*) ‘accusare’ (I-31); قُوْغْلَامَقْ *koğlamak* (*ğamz it-*) ‘denonciare’ (I-614), ‘dinontiare, accusare’ (I-660); سَايَاغِي *sāyağī* ‘sāde yağ’ < *sağyağr*. يَاعْ *yağ*, صَايَاغِي *sāyağī*, سَادَه يَاعْ *sāde yağ* ‘butiro’ (I-300).

Bu fonetik olay Avrupalı yazarlar tarafından çeviri yazılı malzeme üzerinden de monografik çalışmalarda incelenmiştir. Çalışmada bu incelemelere de yer verilmiştir.

1.1.1.1. g / ğ > Ø

Meninski **Lex. (1680)**’te Türkçe *kazan* kelimesini *usit. (= işlek, kullanımı yaygın)* açıklamasıyla *ğazğan* yerine not eder. Bununla birlikte ayrı maddelerde ek ünsüzünün korunduğu *kazğan* biçimini de kaydeder:

kazan ~ kazğan ~ ğazğan : [CLAUS 682 *kazğan*, 684 *kazan*] **M Lex. (1680)** قازان *ğazğan pro usit.* قزان *kazan (= daha sık kullanılan kazan yerine)* (II-3371); قازان

ḳazan t. ‘ahenum’ → قزان (II-3582); قزان *ḳazan*, قزغان *ḳazgān*, *etiam* (= *yanı sıra*) قزخان *ḳazhān t. f.* *مرجل mircel*, طنجير *tincir a.* پاتله *pātīle*, سرنهبن *sernehbūn*, هرکاره *herkāre*, *تانجره táncere f.* ‘ahenum, lebes’ (II-3688); قزغان *ḳazgān t.* ‘ahenum’ → قزان (II-3690); قزن *ḳazan t.* ‘ahenum’, & c. = *et cátera* (= *ve diğerleri, vd.*) → قزان (II-3692); **MI** (1641) *chasan* [kazan] ‘lauezzo’ (229); *ghasan* [gazan] ‘caldaro’ (111); *kasan* [kazan] ‘caldaia, lauezzo’ (76); **Pg** (1665) قزان *ḳazan*, قزغان *ḳazgān* ‘caldaia’ (I-311), ‘cogola ò pignatta’ (I-429); قزان *ḳazan* (*bağırdan ayaklı tābecik*) ‘paiuolo’ (II-1502); *ayaklı ḳazgān*, *ḳazan* (*bakrak*) ‘lauezzo caldara’ (II-1230); *boyacı ḳazgānı* ‘caldaia da tintori’ (I-311); **V** (1709) *kezan* 5:95 [kăzân] ‘a Kettle’ (Gilson 179); **HI** (1730) *kazan* ‘le chaudron’ (104); **Vg** (1790) *ḳazan* ‘chauderon. chaudière’ (367).

(1680) قزانجی *ḳazancı t.* ‘ærarius, faber caldarius’ (II-3688); **MI** (1641) *kasangi* [kazancı] ‘calderaro’ (76); (*ciolmekgi* = *çölmekci*) ‘pignattaro’ (306); **Pg** (1665) *ḳazancı* ‘calderaro, ò caldaiuolo’ (I-311); **HI** (1730) غزانجی *gazgancı* (*ghazghandgi*) ‘chaudronnier’ (111).

(1680) قزانجی *ḳazancıḳ* ‘ahenum’ (II-3688); **Pg** (1665) *ḳazancıḳ* ‘caldaia piccola’ (I-311).

(1680) قزانجیلیق *ḳazancılıkⁱ* ‘ars ærarii’ (II-3688); **Pg** (1665) *ḳazancıḳḳ* ‘arte del calderaro’ (I-311).

*Kazan*ın Farsçadaki biçimlerini de o dilin kısaltmasını kullanarak aktarır:

Lex. (1680) خازغان *ḥāzgān f. pro* (= *yerine*) قزن *ḳazan t.* ‘ahenum’ (I-1833).

قزخان *ḳāzhān*, ~ قزغان *ḳāzgān f.* ‘ahenum’ → قزان (II-3582).

Lex. (1680)’teki başka bir maddede damak ünsüzlü ekle {-GU} genişleyen *yeygün*ün kullanımına açıklama notu ile sınır çizilir: ييجك *yeyecek*, ~ *rariūs* (= *seyrek, az*) ييگو *yeygü*, *vul.* (= *günl.*) ييو *yeyü t.* ‘comestibile, cibus, ~ refectio, prandium, cœna, cibaria, edulium’ (III-5642).

Święcicka (2020: 99)’nın Molino (1641)’dan aktardığı bir örnekte: cizi (Giszi) 235 Linea ‘çizgi’ cizilemişlik (giszilemisc-lik) 235 Lineamento.

“Düşen damaksı iki sesli arasındaysa bunların *çatışması* (hiatus) ve *büzülmesi* (contraction) ile bir hece düşebilir” (Banguoğlu, 2007: § 34). Çeviri yazılı metinlerde bu tür örnekler de kaydedilir: **Lex. (1680)** *tułğa* < *tuğulğa*; *yirmi* < *yigirmi*; **Vg (1790)** *bağırsak*, *barsak* ‘boyau’ (363) gibi.

Meninski gibi kimi Avrupalı yazarların bu Türkçe kelimelerle ilgili kayıtları aşağıda sıralanmıştır:

tułğa ~ tuğulğa ~ toğulğa : **M Lex. (1680)** تولغه *tułgá* ‘galea’, & c. = *et cátera* (= *ve diğerleri*, *vd.*) → طوغله (I-1478); → توغله *tuğla* t. ‘later coctus, & imbrex’ ~ *f. etiam pro* طوغله *tuğulğa* ‘galea’, & c. = *et cátera* (= *ve diğerleri*, *vd.*) → تولغه *tułğa* (II-3146); طوغله *tułğa*, ~ طوغله *tuğulğa* t. ‘cassis, galea’ (II-3152) = Galea: توغله *tuğulğa*, تولغه طوغله *tułğa* [*tułka* d. *tułgha*] (*başlık*, *seu* = *ya da demir başlık*, *demir takyasi*, *vel* (= *ya da*) *taqyá*, *āşik*, *demir külāh*, *mığfer*, *hūd*); cassis: طوغله *tułğa* (*başlık*, *mığfer*, *zirh külāh*, *terk*, *terke*, *aşik*, *demir başlık*, *hūd*, *beyzâ*); galeatus: توغله لو *tuğulgału*, *tuğalü* (*demir*, *zirh külāhlü*); **Mg (1612)** D *tulga* (2) = *tolga* “Helm” (**Stein** 112); **Pg (1665)** تُوغُولْغَه *tuğulğa* ‘baccinetto, elmo’ (I-221), (*demür külāh*, *demür başlık*) ‘elmetto, elmo’ (II-774); تُوغُولْغَه *tuğulğa*, طُولْغَه *tułğa* (*cebe başlığı*, *külāh*) ‘celata’ (I-377); تُولْغَه *tułğa* ‘morione’ (II-1397).

(1680) → دپه *depe*, ~ *usit.* (= *ya da işlek*) *tepe* ‘vertex, collis, monticulus, apex, summitas, fastigium’ سی *toğulğa tepesi* ‘vertex seu crista galeæ’ (II-2027) = Galea: galeæ crista, سی *tuğulğa tepesi*; **Pg (1665)** *tuğulğa tepesi* ‘cima della celata’ (I-378), ‘cimiero’ (I-410).

Pg (1665) *tuğulğa geyinmek* ‘mettersi la celata in testa’ (I-377); *tuğulğa yā başlık geyinmiş* ‘elmettato’ (I-774).

Sözlükte *yirmi* (< *yigirmi*) kelimesi ön seste y-’nin söyleyişten silindiği biçimiyle *erroneè pro* (= *hatalı olarak*) notuyla kaydedilir:

Lex. (1680) ايكرمى *igirmi* ‘viginti’ *erroneè pro* يكرمی (= *göre hatalı olarak*) (I-601); يگرمى *yigirmi* t. ‘viginti’ (III-5592); **Mg (1612)** GD *iğermi* (9) = *yirmi* “zwanzig” (**Stein** 91, 186); **MI (1641)** *ighirmi* [iğirmi] ‘venti, numero’ (476), ‘vinti, numero’ (482); *ighirmi kieres* ‘venti volte’ (476) [DS VIII *kerez* (I) ‘kez, defa’]; **Pg**

(1665) *yiğirmi* ‘venti’ (III-2379), ‘vinti, numero’ (III-2409); *yiğirmi kerre* ‘venti milioni’ (III-2379); H (1672) *iğirmi* (14) ≠ *yiğirmi* “zwanzig” (Hazai 350); V (1709) *igrimy* 2:16 [igʷrimi] ‘20’ 3:66 (Gilson 224); Hl (1730) *yirmi* (iirmi) (22); Vg (1790) *yirmi* ‘vingt’ (345).

(1680) *yigirminci* t. ‘vigesimus, vicesimus’ (III-5592); Ml (1641) *ighirmingi* [iğirminci] ‘vigesimo, ventesimo’ (480); *ighirmi biringi* [i. birinci] ‘vigesimo primo’ (480); *ighirmi ikingi* [i. ikinci] ‘vigesimo secondo’ (480); Pg (1665) *yiğirminci* ‘ventesimo’ (III-2378), ‘vigesimo’ (III-2402); Hl (1730) *yirminci* (iirmindgi) ‘vintième’ (23).

Lex. (1680)’te sesin bu *süreklileşmenin* ardından eriyip düşmesi طابه خانه *tābe hāne*, *taphāne* (دبّاغ خانه < *debbāğ hāne*)de kapalı hece sonunda olmuştur:

taphāne ~ *tābe hāne* ~ *debbāğ hāne*: [SN “*tabakhane* < *debbāğhāne*” *tabahāne* (TBEXANE)(8); *debbāğhāne* (DBAĞHANE)(2); *tabbāğ-hāne* (TBBAĞ XANE)(2); (Duman, 1995a: § 1)] M Lex. (1680) *debbāğ hāne* ‘coriaria’ (→ *debbāğ a. deriler dibāğāt idici* II-2021); طابه خانه *tābe hāne*, ~ *taphāne* ‘coriarii officina’ (II-3062) = Officina: *debbāğ hāne*, طابه خانه *tābe hāne*, vul. (= *günl.*) طابخانه *taphāne*; coriarius: طابه خانه *tābe hāne* [Pg (1665) *debbāğ hāne* ‘concia’ (I-467), ‘cuoiaio’ (I-578)].

Böyle bir söyleyişi de Meninski *Complementum* (1687)’da bir maddede gösterir, kelime içinde (kapalı hecenin sonunda):

طوغة *tuğla*, طوله *tula* (*keremit*) ‘later, lateres’; طوغة *tuğla* (*keremit*, *ķirmīd*, *ācer*, *veteret*, *vetīret*) ‘imbrex’; کریمید *keremit*, قرمید *ķirmīd* ‘tegula’ krş. Lex. (1680)’te: طوغة *tuğlā* ‘later’ → طوغة (I-1470); طعلة *tuğla* ‘later’ (II-3111); طوغة *tuğla* ‘later coctus, & imbrex’ (II-3146).

Pg (1665) طوله *tula* (*keremit*, *ķarmīt*) ‘tegola, tegolo’ (III-2250); طوله *tuwla*, طوغة *tuğla* (*keremit*) ‘mattoni’ (II-1337) krş. طوغة *tuğla döş-* (*ķaldurum yap-*, *döşeme yap-*) ‘mattonare’ (II-1336); *tuğla döşe-* (*ķaldurum yap-*) ‘lastricare’ (II-1224); *tuğla döşenmiş* ‘mattonato’ (II-1337) [Mg (1612) D *tufla* (2) = *tuğla* “Ziegel” (Stein 75); Ml (1641) *tughlhe* [tuğle] ‘mattoni, quadrello’ (249)].

Tulum (2011) Meninski'nin ğ (ghayn)'ın söylenişi ile ilgili gramerdeki açıklamasını aktardıktan sonra onun kayıtları üzerindeki incelemelerine dayanarak kendi değerlendirmesine yer verir:

“Meninski bu sesin süreklileşmesinden ve bu suretle ortaya çıkan değişimlerden bağımsız bir konu olarak söz etmez; ancak küçültme ekini tanıttığı 39. sayfada, جَز *cigez* ve جَزَجَز *cigáz* eklerinde ğ & ğáyn, ~ جَز جَز جَز gef harflerinin karşıladığı seslerin Türkler tarafından *yumuşak* (= leniter) çıkarıldığını, bu seslerin zorlukla duyulduğunu ve *elcigez*, *atçıgáz*, *sucigáz* kelimelerinin *elciez*, *atçıáz*, *sucíáz* gibi söylendiğini belirttiği gibi, 69. sayfada da *degülem*, *degülim*, *ya da degülüm*'ü halkın aşağı yukarı *deilem*, *deilüm* gibi söylediklerini açıklar. Bunlar iki ünlü arasında süreklileşen /g/'nin eriyip yok olmasıyla ortaya çıkan *sesli çatışması* (= hiatus) için dikkate değer örneklerdir. Bu bilgilerle söyleyişte iki ünlü arasında sadalılaşan /k/ ve /k/ seslerinin süreklileşerek gevşemesi ve erimesinden söz edilmiş olmaktadır ki bu fonetik hadisenin ortak konuşma dili açısından bu örneklerle sınırlı olması elbette düşünülemez; ama o bu açıklamalara ve verdiği örneklere rağmen, bu ses için ayrı bir işaret kullanmamış, ayrıca söyleyişte ortaya çıkan bu fonetik gelişmeyi her kelimedede işaretleme yoluna gitmemiştir” (s. 88).

Meninski gibi Avrupalı kimi yazarların kayıtlarından da bu gelişmeyi izlemek mümkündür. XVIII. yüzyıl Türkçesi için Viguier (1790)'de:

aşağa, ou (= ya da) aş-a-a, ~ vulgairement (=) aşaya; au commoratif (*aşağda, aşada*.); à l'ablatif (*aşağdan, ~ aşādan*) (s. 199).

bakmağa, ou (= ya da) bakma-a pour regarder, asin de regarder, à regarder (s. 204).

olmağa, à être olma-a; olduğu zeman, dans le tems qu'il étoit, lorsqu'il étoit - oldu-u zeman (s. 54) [H (1672) *aşağı* (1) ~ *aşā* (1) ≠ *aşağı* "unten" (Hazai 354)].

Arapçadan alıntı bir sözde bu kez bir ünlüden sonra hece sonunda silikleşerek önündeki ünlüyü uzatır. Meninski'nin çağdaşı Jakab Harsanyi-Nagy'ın **Colloquia** (1672)'sında sayfa 372'de:

istāfirullā (1) ≠ *estağfurullah* "ich bitte Gott um Verzeihung". Sonraki asırda Viguier, 1790: 210: *estağfurullah, istāfirullah* 'Que Dieu nous en préserve, nous en garde' (210) [Lex. (1680) *estāğfürüllah, vul. (= günl.) stagfürüllāh* 'Peto veniam à Deo, parcat Deus, avertat Deus' (I-195) Comp. (1687) *estāğfürüllāh* 'avertere'].

Meninski'nin **Lex. (1680)**'te Grekçe asıllı *ihlamur* için kaydettiği bir tür söyleyişte *silikleşme* hece sonundadır: اولامور *ulamur* 'tilia', *pro* (= *yerine*) اوغلامور *oğlamur* (I-540).

Bir birleşikte: **Lex. (1680)** ... ساده ياغ *sāde yağ*, روغن ساده *ruğân-î sāde. aliàs* (= *diğeri*) *vul. (= günl.) say yağı*, *vel* (= *ya da*) *say yağı*, *aut plausibilius* صاری ياغی *sarı yağı* 'butyrum liquatum' (→ *yağ* III-5545) = Butyrum: صایاغی صای ياغی *sayagı* (*sayaghyy d. sayaghy*), ساده ياغ *sāde yağ*, صاری ياغ *sarı yağı*.

Megiser (1612) *D yağı (jag), sāyağı (fajag)* (2) 'butyrum'; Molino (1641) *saiaghi* [sāyağı] (*tere, iaghi = tere yağı*) 'butiro'; Parigi (1665)'de صایاغی *sāyağı*, سادّه ياغ *sāde yağı* 'butiro' (I-300) ve: Harsany (1672) *Baiag [sāyağı] sağyağı* "Butter" a [a]210 (**Hazai** 256) (75) (bkz. **Tablo 1.1.**).

Kimi örneklerde tonsuzlaşma yanında düşme de görülür: *kışla, kışlak < kışlağ*; *yayla, yaylak < yaylağ*⁴ gibi. **Lex. (1680)**'te:

کیشلا *kışla*, ~ قیشلاق *kışlak t.* (يایلا *yayla*, ~ یایلاق *yaylak*) 'hyberna, ubi hyematur *aut locus commodus ad hyemandum*' (II-3701); قیشلاق *kışlak*, *feré i.q. (= hemen hemen aynı)* قیشلاق *kışlak* (II-3701); قیشلا *kışla* 'hiberna', & c. → قیشلا *ut* (= *ya da*) ~ قیشلامق *kışlamak* 'hibernare' & c. = *et cátera* (= *ve diğerleri, vd.*) → قیشلامق (II-3824); **MI (1641)** *ksc=la* [k(ı)şla] 'luogo d'inuernare' (478); *ksc=lah* [k(ı)şlah] 'luoco di suernare per li soldati' (220); **Vg (1790)** *kışla, kışlak* 'hiver (quartier d')' (390); *kışlamak, kışlak tutmak* 'hiverner' (390).

يایلا *yayla*, ~ یایلاق *yaylak* 'æstiva', & c. = *et cátera* (= *ve diğerleri, vd.*) → يایلا *yayla*, ~ c. (III-5557); يایلا *yayla*, ~ یایلاق *yaylak t.* (قیشلا *kışla*, ~ قیشلاق *kışlak*) 'æstiva, montana, *aut inter montes loca frigidiora, ~ ipse mons*', *yaylak nişin* 'Comp. (= *Compositum Nomen*) in æstivis degens' (III-5645) یایلاقچی *yaylakçi* App. = æstiva.

⁴ Talat Tekin, "A. N. KONONOV, Grammatika sovremennogo turetskogo literaturnogo yazıka, Moskva-Leningrad, 1956, 569 s. (Akademiya Nauk SSSR, İnstitut vostokovedeniya) (**Bellesten**, 1959: 331-378) adlı yazısında şu açıklamaya yer verir: "... Türkçede kelime sonundaki -k sesinin düşmesi hâdisesi ancak -cık, -rak gibi eklerin kelimeye eklenmesinde vukua gelir. *yayla, kışla* kelimelerinin aslı şekilleri *yaylağ, kışlağ*'dir. *ğ* sesinin kendisinden önceki vokal içinde erimesi ile bu kelimeler bugünkü şekillerini kazanmışlardır (krş. *tarılağ > tarla*). *Kışlak, yaylak* şekillerindeki *k* konsonu ayrı bir ektir".

Bu fonetik olay çeviri yazılı metinler üzerine monografik çalışmaları olan yazarlar tarafından da incelenmiştir: Megiser (1612) / Stein, 1975: 93: -ğ- > ø, -ğ > ø; -ğ- > -y- (> ø), -ğ > -y; Molino (1641) / Święcicka 2020: 96: /-g-/ > [-ŋ-] or [-n-], /-g-/ > [-y-], 99: /-g-/ > [ø]; Parigi (1665) / Kartallıoğlu 2010: 78: g/g > ø, Harsany (1672) / Hazai, 1973: 355: -ğ- > -y-; -ğ- > -ø-; Vaughan (1709) / Gilson, 1987: 41: /-g-/ → /length/, /-g-/ → /palatal glide/, 42: /-g/ → ø, /-g/ → /-y/; /g-/ → /y-/. Kimi yazarlar tarafından /g/’nin ince ünlü çevresinde süreklileşerek /y/’ye değişmesi de bu örneklerle birlikte verilmiştir (bu çalışmada ise g > y değişmesi için bkz. 3.1.3.5.).

Eski Türkçeden beri kimi kelime ve eklerde rastlanılan bir damak sesi daha vardır. Bu ses ön ve arka damak olmak üzere iki boğumlanma noktası olan genizsi *ñ*dir (Banguoğlu, 2007: § 20). Bu sesteki değişmeler de kimi Avrupalı yazarlarca aktarılır, monografik çalışmalarda: Megiser (1612) / Stein, 1975: 98: -ñ- > -ğ- (> ø, -u-), -ñ > -ğ; Molino (1641) / Święcicka 2020: 97: /n/ > glide [y]; Harsany (1672) / Hazai, 1973: 358: *ŋ* > *ğ*, *ŋ* (> **nğ*) > *ny*, *ŋ* (> *ğ*) > ø; Vaughan (1709) Gilson, 1987: 51: /*ŋ*/ → /*g*/.

1.1.1.2. k / k̡ > Ø

“+CEK, +CIK, +rEK gibi bir damak sesiyle kapanan ekler bir damaksı ile biten bir kelimeye geldiğinde onun son sesini düşürür” (Banguoğlu, 2007: § 34). Bu düşme, söyleyişi kolaylaştırmak üzere ekleme sırasında olur.

Meninski gibi kimi Avrupalı yazarlar tarafından yazıya aktarılan örnekleri aşağıda sıralanmıştır:

Lex. (1680) بوداچق *budaciḳ* t. *Dimin.* (= *Diminutivum Nomen*) ‘ramulus’ (I-911) krş. [**Pg (1665)** *budaḳciḳ* ‘rametto, ramicello’ (III-1737), ‘vermena, ramicello’ (III-2387)].

(1680) چبوقچق *çubuçḳiḳ*, ~ *usit.* (= *işlek*) چبوقچق *çubucaḳ*, *Dimin.* (= *Diminutivum Nomen*) ‘virgula, bacillus’ (I-1579) **Comp. (1687)** چبوقچق *çubuciḳ* ‘bacillus’ [**MI (1641)** *ciubukgiuk* [çubukcuk] ‘verghetta’ (477)].

(1680) دكنجك *degenecik* [< دكنك *degenek*], *Dimin.* (= *Diminutivum Nomen*) ‘baculus parvus, bacillus’ (II-2113) [Ml (1641) *deghenekgik* [değenekcik] ‘bastoncello’ (69); Pg (1665) *değenekcik* ‘bastoncello’ (I-241)].

(1680) انجك *enicik* ‘catulus’, *dimin* (= *Diminutivum Nomen*) *ab* (-den) انك *enik* (I-446).

(1680) قيوخق *kabucaḳ t.* [< قيوخق *kabuḳ*] ‘siliqua, corticulus’ *Dimin.* (= *Diminutivum Nomen*) (II-3621) [Pg (1665) *kabuḳciḳ* ‘crostetta’ (I-573); Hl (1730) قيوخق *kabucak* (*kaboudgiak*) ‘carrougier’ (87)].

(1680) كوچرك *küçürek* ‘parvulus, pusillus, minor’ → كچرك *kiçirek* (III-4056); كچركرك [d. كچركرك] *küçürek Comparat.* ‘minor, paulò minor’. *i.q.* = *idem quod* (= *yine bu*) *kiçirek vel* (= *ya da*) *giçirek* (III-4056) [Mg (1612) D *kiçrek* (2) = *kiçi+rek* “kleiner” (Stein 277); Pg (1665) *küçürek, kiçirek* ‘piccoletto, piccolino’ (II-1587); *ama: küçürek* ‘più piccolo’ (II-1588)].

(1680) كوچك *köpecik t.* *Dimin.* (= *Diminutivum Nomen*) ‘caniculus’, & c. = *et cátera* (= *ve diğerleri, vd.*) (III-4050) [Mg (1612) D *köpecik* (2) = *köpekciḳ* “Hündchen” (Stein 82); Pg (1665) *köpekciḳ* ‘cagnoletto’ (I-306), ‘catello’ (I-364); V (1709) *cupec* 5:98 [küpek] ‘a Dog’ 2:15 2:17 *cupejuc* 2:15 ‘a little Dog’ (Gilson 183).

(1680) نازق *nāziciḳ* [< نازك *nāzik*] *Dimin.* (= *Diminutivum Nomen*) ‘delicatulus’ (III-5094).

(1680) اوواجق *uvaciḳ vul.* (= *günl.*) *ufaciḳ* ‘minutulus, exilis’ (I-477).

يپراجق *yapraciḳ* ‘foliolum’, & c. = *et cátera* (= *ve diğerleri, vd.*) *Dimin.* (= *Diminutivum Nomen*) *seq.* = *sequiens* (= *sonraki, müteakip*) (III-5559).

يوكسجك *yüksecik, Dimin.* (= *Diminutivum Nomen*) *seq.* = *sequiens* (= *sonraki, müteakip*) ‘subaltus, paulò elevatus’ (III-5629) [Ml (1641) *luksegiuk* [yüksecük] ‘tumulo, luogo alquanto soleuato’ (469); H (1672) *yüksedžik* (1) ≠ *yüksecik* ”ein bißchen hoch” (Hazai 350).

Comp. (1687) الجرق *alçaraḵ* (*a. tut-*) ‘postponere’; الجفرك *alçağraḵ* ‘humilior’; الجفرك *alçaḵraḵ* ‘inferior, vilior’ [**HI (1730)** الجفرك *alçaḵrek* (*altchak rek*) ‘plus vil’] (10)]; دوداجق ~ طوداجق *dudacik*, ~ *dudaciḵ* ‘labellum, labiolum’ [**MI (1641)** *dudakgik* [*dudakcık*] ‘labretto’ (225)]; دوشجك *düşecik* ‘lectulus’ [**Pg (1665)** *düşekcik* ‘letticello’ (II-1243)]; اشجك *eşecik* ‘asellus’ [**MI (1641)** *esc=ekgiuk* [*eşekcük*] ‘asinello’ (62)]; ارماجق *gemüciḵ* ‘ossiculum’; ارماجق *irmaciḵ* ‘fluviolus, rivulus’ [**MI (1641)** *irmagik* [*irmacik*] ‘rusello’ (355); **Pg (1665)** *irmaḵciḵ* ‘ruscello’ (III-1883); **HI (1730)** ارمجق *irmaciḵ* (*irmadgik*) ‘un ruisseau’ (108); **Vg (1790)** *irmaciḵ* ‘ruisseau’ (431)]; قلیجك *kaḷpacik* ‘pileolus’; قازجق *kaḷaciḵ* ‘paxillus’; كوركچك *körükciḵ*, كوروجك *körücüḵ* ‘folliculus’; قولاجق *kuḷaciḵ* ‘auricula’; قويرجق *kuyrucicḵ* ‘cauda’; طمرجق *tumrucicḵ* ‘compes’; صوجق *soucaḵ* ‘frigidior’; ياصدجق *yastucaḵ* ‘pulvillus’; كچيرك *küçücek*, كچيرك *giçirek* ‘minor’ [**MI (1641)** *ghiuciugek* [*güçücek*] ‘piccino’ (304); *ghiuciugiuk* [*güçücük*] ‘minoretto’ (257); **Pg (1665)** *küçükcek+ (den)* ‘insino da fanciullo’ (II-1160); *küçükciḵ+ (den)* ‘de sin, ò fa fanciullo’ (I-624); **V (1709)** *cuchukchuk* 2:15 [*küçükçük*] ‘exceeding small’ (Gilson 185); يومشجق *yumşaciḵ* ‘molliculus’; يورجك *yürecik* ‘corculum’. **HI (1730)** *büyük* grand, *büyücek* (*buiudgek*), un peu plus grand (10), (13); *büyücek*, se forme *büyüceciḵ* (*buiudgedgik*), tant soit peu plus grand’ (13).

Meninski **Gr.**’e konuşma dilinde rastlanan başka örnekleri de ekler: الججق *alçacaḵ*; اتمجك *etmecik*, اتمجك *etecik*, اراجق *iraciḵ* (39); اوزاجق *uzaciḵ* (175) [**HI (1730)** *irak* ‘loin’, اراجق *iraciḵ* (*iradgik*) ‘un peu plus loin’ (13)].

Sözlükte alıntı kelimelerdeki örnekleri de kaydeder: **Lex. (1680)** طبقى *tabaciḵ* *t.* ‘discus parvus, foliolum’ (II-3084) [**Pg (1665)** *tabaḵciḵ* ‘tondetto’ (III-2288)] *ve:* **Comp. (1687)** *ibriciḵ* ‘guttus’ *ve:* **V (1709)** *pashmalyk* 5:83 [*paşmalık*] ‘Shoe-Money, or the Dower of the sultana’ (Gilson 138).

Meninski’nin Arapça asıllı *lebbeyk* için kaydettiği söyleyiş farklarında düşme son sestedir. **Lex. (1680)**’te günlük dil için Arapça *lebbeyk* yerine *lepeyk* ve *leppeyi* kaydeder. **Comp. (1687)**’ta ise konuşma dilindeki başka söyleyiş farkları da vardır. Bu maddenin önündeki söyleyişler hem **Lex. (1680)** hem de **Comp. (1687)**’taki bu farklara göre düzenlenmiştir:

lepeyk ~ leppe ~ lebbeyk:

lepe (~ lepé) ~ lepey ~ lepeyk ~ leppey ~ leppeyk ~ lebbeyk:

M Lex. (1680) → تلبیه *telbie*, ~ تلبیه *telbije* [...] لبيك ديمك *lebeyke*, seu (= *ya da*) *lebeyk*, vul. (= *günl.*) *lepeyk dimek* ‘dicere: ecce adsum & obedio, seu modo nostro: quid placet? quid me vis? quid imperas? obsequentem se dedere peragendis *Meccani festi* sacris, aut suscipiendæ peregrinationi *Meccanæ*. ~ colostrum in mamis habere *ouem*’ (I-1362); لبيك *lebbeyk a. vul.* (= *günl.*) *lepeyk*, ac (= *ve*) *leppe* ‘vox respondentis vocanti se, ut apud nos: quid placet? quid me vis? Aliàs propriè significat ecce adsum & obedio, seu paratus consisto ad gerendum tibi morem’ (II-4149) = Placere: لبيك *lebbeyk*, vul. (= *günl.*) *leppeyk*, ~ *leppey*, ecce: لبيك *lebbeyk*, vul. (= *günl.*) *lepeyk* ~ *lepé*; لبيك *lebbeyk dimek* (*telbie et-*); quid: لبيك *lebbeyk*, vul. (= *günl.*) *lepey*, vel (= *ya da*) *lepe*; dicere: لبيك *lebeyk*, (vul. = *günl. lepe*) *dimek*; (Neméth Vidin ağzı bkz. Türkçe terc. s. 303 *lepe*); Ml (1641) *lepe* ‘ah voce di rispöder’ (28); Pg (1665) لپه *leppe* (*āh vāh*) ‘ah, voce da rispondere à chi chiama’ (I-77); H (1672) *lepe* (1) ≠ *lebbeyk* “bitte” (Hazai 342); V (1709) *leppéc* 3:57 [leppēk] ‘command!’ (Gilson 186); Hl (1730) لبيك *lebeyk* (*lebeik soultanum*) ‘Que vous plait’il monsieur’ (146), ‘plait-il, monsieur’ (167), (169).

İncelemedeki monografik çalışmalarda: Megiser (1612) / Stein, 1975: 81-82; Molino (1641) / Święcicka, 2020: 99, 111; Parigi (1665) / Kartallıoğlu, 2010: 78-79.

1.1.1. GİRTLAK (BOĞAZ) ÜNSÜZLERİNİN DÜŞMESİ

1.1.2.1. ء (hemze) > Ø

Meninski Gr.’in üçüncü bölümünü alfabadeki seslerle ilgili açıklamalarına ayırmıştır. Tulum (2011), Meninski ʾ (elif) ile ilgili açıklamasında Arapçanın bu boğaz sesiyle ilgili açıklamasını şöyle aktarır: “*İbrani alfabesinin ilk harfî olan ʾ (= aleph) gibi aslında çok hafif bir solukla gırtlaktan çıkarılan, ya da gırtlak üzerinde şekillenen bir ünsüzdür. Bazen Latincedeki gibi bir kesme (‘æmulatur’) sestir, bazen de altına gelen ʾ (elif) ile birlikte, a, e, ı, i, o, u, ö, ü yerine geçen bir ünlü değerindedir*” (s. 6).

Tulum (2011) Meninski’nin bu sesle ilgili açıklamalarını yeterli bulmaz: “Onun bu açıklaması bu sesle ilgili işaretlemelerini tam olarak anlatmağa

yetmez. Türkçede bu gün de bir gırtlak çarpması biçiminde söylenen ve bir kesme işaretiyle gösterdiğimiz bu ses hece sesi olarak ön, iç ve son ses olabilir” der ve bu sesin ön, iç ve son sesteki durumu için Meninski’nin **Thesaurus**’undaki uygulamasını örnekleriyle birlikte inceler (örnekler ve değerlendirme için bkz. s. 98-100).

Meninski **Gr.** (1680)’de okunuştaki ayrımın anlaşılabilmesi için ء (hemze)’nin gerekli olduğuna kimi örnek kelimeler üzerinden dikkat çeker. Buna göre:

(...) rariüsque ء hemzelif, nisi distinctionis necessitate exigente, ut in تاليف *teelîf*, compositio, تأثير *teesîr*, impressio, penetratio, سؤال *sü-âl*, interrogatio, مسئله *mesele* quæstio; Ponitur ء ne legantur tâlîf, tāsîr, suvâl, mesele, sic (= böyle) مسؤل *mes-ûl*, non mesûl, فايده *fâ-ide*, non fâyde, vel fayda, ut vulgus dicit (= halk arasında söylendiği gibi fâyde ya da fayda değil, fâ-ide, mesûl değil, mes-ûl) (s.11).

XVIII. yüzyılda Viguiet (1790) de gramerindeki benzer örneklerde bu sesin yerini belli etmek için ayırıcı bir çizgicik kullanır:

ma-il ol- ‘inclination (avoir de l)’ (393), ‘pencher. être incliné’ (413); *ğayb, ğa-ib et-* ‘perdre, être privé’ (414); *hey-et, heyet* ‘astronomie’ (360); *ehli hey-et* ‘astronome’ (360); *mes-ele* ‘question. proposition’ (423); *re-y* ‘sentiment. avis’ (435); *sü-al (dilek, isteklik)* ‘demande’ (374), *sü-al, su-al* ‘question’ (423); *te-lif et-* ‘composer un livre’ (369); *te-sir et-* ‘impression (faire)’ (392) gibi.

Lex. (1680)’te Arapça *şu’um* ‘uğursuzluk’ kökünden türemiş *meş-um* kelimesi ء (hemze) için ayırıcı bir çizgicik kullanılmadan *meşum* biçimiyle de kaydedilir. Bu kelime kaynak dilde de bu biçimiyle kullanılır. Ancak **KTR**’de *meşum* söyleyişi için *hilâf-i efsâh* (= doğru söyleyişe aykırı) notu bulunur (bkz. III, s. 489).

Sözlükteki kayıtlar: مشوم *meşum*, ~ مشؤوم *meş’um*, çğl. مشائيم *meşâyim* ‘infaustus, nefastus’; مشوم اختر *meşum âhter f.* ‘infelix, infausto sidere natus, ignobilis ac vilis’ (III-4688); مېشوم *meşum⁵*, ~ مشؤوم *meş’um*, vul. (= günl.) *meşim* ‘infaustus, nefastus, perversus’ (III-5074)

⁵ مېشوم *meşum* Farsçada da kullanılır: [meyşum]: Arapçadandır, aslı ise mim’in fethi ve şın’ın sükûnu ile مشؤوم [meş-um]dur; ancak hem Arapça hem de Farsçada bu biçimiyle galattır, denilir (bkz. LN).

= Infaustus: میثوم *šūm*, میثوم *meyšūm*, vul. (= günl.) *meyšim*, ~ میثوم *meš'ūm*; nefastus: میثوم *[mešūm]* ~ میثوم *[meš'ūm]* çğl. مشائم *[mešāyim]*, میثوم *[meyšūm]*; perversus: میثوم *[meyšim]* میثوم *[meyšūm]*.

Aşağıdaki örnekte ise ء (hemze) çift doruklu hecenin sonunda (') kesme ile temsil edilir (جـزـ cüz); düşerek hecenin aldığı tek doruklu biçim de bir notla kaydedilir: *communiter = ortak kullanımda cüz, seu usitat.* notuyla ayırıcı bir çizgicik konulur ve böylece ayrı bir hece kurarak söylendiği gösterilir: *küllü cüz', seu usitat.* (= veya işlek ve yaygın olarak) *küllī ve cüz-ī*, sona eklenen *etiam vulg.* notuyla ise /v/'ye değişerek yerini koruduğu biçimiyle not edilir: *etiam vulg. (= yanı sıra günl.) جزوی cüzvī.*

جـزـ cüz' a. çğl. اجزا *eczā* 'pars, particula, parum, ~ usit. quinternio libri; *Coranum quidem solent diuidere in 30. hujusmodi جزـ cüz, quorum singula sunt foliorum ferè 15. aliàs communiter (= ortak kullanımda) cüz, constat in aliis libris 5. foliis, quæ, si liber sit, ut loquimur, in quarto, faciunt phylyram 1 ¼; sin liber sit in folio, faciunt phylyras 2 ½; porro (= ayrıca, bundan başka, son olarak) küllü cüz', seu usitat. (= veya işlek ve yaygın olarak) küllī ve cüz-ī (etiam vulg. = yanı sıra günl. جزوی cüzvī 'in toto & partibus, universim, universa & singula', ~ c. (I-1607).*

Sözlükte ünlü değeriindeki değişikliklerle aktarılan başka bir söyleyiş farkı da *erroneè (= hatalı)* notuyla madde başıdır:

جـزـ *cuz t. erroneè pro جزـ (= جزـ'e göre hatalı olarak)* (I-1677) [V (1709) *juz'khunler* 5:85 [cuzxon] 'Readers of the Alcoran' (Gilson 145) (= Kur'an okuyucuları)].

Bu ses, Meninski (1680) ve Viguier (1790) gibi dikkatli yazarlar tarafından okunuştaki ayrımın anlaşılması için kimi örneklerde ayırıcı bir çizgicik konmak suretiyle belli edilir: جـزـ cüz'. Böylece *Osmanlı Türkçesi yazı (edebiyat) dilinde* metinlerde kalan asıl biçim gösterilir.

İncelemedeki monografik çalışmalarda: Molino (1641) / Święcicka, 2020: 107; Parigi (1665) / Kartallıoğlu, 2010: 79; Harsany (1672) / Hazai, 1973: 337.

1.1.2.2. ʔ /ʕ/ (‘ayn) > Ø

Tulum (2011) Meninski’nin bu ses hakkındaki Gr.’deki açıklamasını şöyle aktarır:

“Bu işareti İbranice ʔ (ayın) karşılığı olan Arapça ve Türkçedeki ünsüz boğaz harfi ʕ (‘ayn) yerine kullanıyorum. Maggio’nun Türkçe gramerinde açıkladığı gibi, ses boğazın alt bölümünde, ağız çokça açılarak alt dişlere dilin ucunu dayamak suretiyle biçimlenir ve boğazdan gelen belli bir gürültüyle burun deliklerinin desteği olmaksızın, annesini çağıran bir dananın sesine benzer bir şekilde çıkarılır. Buna ben de şunu ekleyeceğim: Bu ses kendini bir şey yapmaya zorlayan kişinin acıyla çıkardığı ses gibidir, kesinlikle canlı bir söyleyiş gerektirir” (s. 6).

Tulum (2011) dildeki fonetik değişimleri izlemeye imkân vermemesi yüzünden Meninski’nin bu sesle ilgili işaretlemelerini yetersiz bulur:

“Yazılıştaki var olan ʕ (‘ayn) harfini hemen her Arapça kelimedeki kullandığı özel işaretle aktaran Meninski, ʔ (hemze) için yaptığını bu harf için yapmamış, bu sesin Türkçe söyleyişte ne gibi fonetik değişimlere uğratıldığını aktarmamıştır. Bunun bir ihmâl ve eksiklik olduğunu düşünüyorum; çünkü, aşağıda görüleceği gibi, bu değişimlerin bu yüzyıldan önce bile var olduğu eski Türk abecesi ile yazılmış metinlere yer yer yansıtılmıştır. Bunlar, her şeyden önce, günlük konuşma dilinde bu sesin kullanılmadığını, ayrıca da *hemze* gibi bir takım izler bıraktığını gösterir” (s. 100).

XVIII. yüzyılda Viguiet (1790) de bu sesi kimi örnekler üzerinden inceleyerek bilgili kimselerin dilindeki bir ses olarak tanıtır (s. 46-47). Tulum (2011) da bu ses için onun gramerdeki açıklamalarına yer verir:

“Boğumlanma yerine göre söyleniş değerini açıkladıktan sonra, bu sesi yalnızca çok şiir okuyanların ve bilgili kimselerin (kastı her hâlde *tecvîd* eğitimi görmüş olan okumuşlardır) kullandığını, günlük konuşma dilinde ise bulunmadığını kaydeder. Eserinin başka bir yerinde ise (bkz. 50. s.) bu sesin çift ünlü biçimi alarak incelendiğini ve /ea/ sesini verdiğini yazar ve kimi zaman da bir tek ses gibi (/ae/ = /á/) duyulduğunu ekler”. Bu açıklamadan sonra da kendi değerlendirmesine yer verir: “Bu /á/ ona göre açık /a/’ya yaklaşan bir sestir” (s. 100).

Stein (1975)’in Megiser’in *Institutionum*’u için aktardığı bir kayıta iç seste hece sonunda: “*daefet*”= *davet* “Einladung” (s. 107).

Holdermann (1730) da kimi örneklerde bu sesi benzer biçimde işaretlemiştir:

earaf ‘le purgatoire’ (68); *meaden* ‘métal’ (108); *meazoul* (*m. ol-*) (162), (163); *meazur* (*meazour ola*) (150), (161); *nealband* ‘maréchal’ (111); *krş.* : *atar* ‘épicier’; *yraḵ areb* ‘la Caldée’ (115); *arab* ‘Arabe’ (120); *illet* (133); *mi-mar* ‘architecte’ (111); *cāmi* (*dgiami*) ‘une mosquée’ (106) gibi.

Lex. (1680)’de bu sesin Türkçede ön seste ünlüsüyle birlikte hece olarak düşmesi aşağıdaki söyleyiş örneklerinde gösterilir:

raḳı ~ ráḳī ~ ‘áráḳī : **M Lex. (1680)** عرقى ‘áráḳī, *vul. (= günl.)* raḳı ‘vinum adustum, crematum’ (II-3251); رقى *ráḳī t. vulg. (= günl.)* vinum crematum, *pro (= yerine)* عرقى ‘áráḳī (II-2351); **Pg (1665)** راقى *raḳı*, عرقى ‘áráḳī, عرقى ‘áráḳ ‘acqua vita, acqua arzente’ (I-34); **H (1672)** *rakı* [*rakı*] *raḳı* ”Anisbranntwein” 369 (**Hazai** 253); **V (1709)** *araký* [5:93] [*arakı*] ‘Brandy’ (**Gilson** 200); **HI (1730)** راقى *raḳı* (*raky*) ‘de l’eau de vie’ (95); **Vg (1790)** *raḳı*, *araḳ* ‘eau-de-vie’ (377). **H (1672)** *Rakoci-Giörgy* Ung. *Rákóczi György* ‘EN’; *Rakoci-György* 282 (**Hazai** 253).

(1680) → عرقى صابون *sabun a. f. t.* ‘sapo, smegma’; عرقى صابون ‘áráḳı, *vul. (= günl.)* *raḳı sabun*, ~ *sapunı* ‘Turcicum smegma’ (II-2906).

rabūn ~ ‘árebūn: [**KTR** III, 668 عربون *‘árebūn*, عربون *‘urbūn*, عربان *‘urbān*; III, 668 ربون *rabūn*, اربان *urbān* ~ اربون *urbūn*; **LN** ربون *rabūn*, *muarreb* (= Arapçalaşmış) *fasih değıldir* (= *bozuk, kusurlu bir söyleyiş*) { اربان *urbān*, اربون *urbūn*; [!عربون *‘árebūn*, عربون *‘urbūn*, عربان *‘urbān*}; **Türkst** 62 اربون *urbun*, *armun*, Handgeld’ **Zenker** 24: gr. (= Grek.) *appaβón*, das semitischen Ursprungs ist: hebr. (hebräisch = İbranice) ... , arab. عربون, عربان. Vgl. Lagarde, Bildung der Nomina 203. Im Arabischen Fremdwort und vielleicht auch aus *appaβón* entlehnt: Fränkel, Aramäische Fremdwörter 190.] **M Lex. (1680)** ربون *rübūn f. سفته sefte*, ~ عربون *‘urbūn a.* ‘primæ venditionis pretium matutinique auspicium, ~ *arrha*, ~ *utilitas, lucrum, usura*’ (II-2278); عربان *‘urbān*, عربون *‘urbūn*, ~ ‘árebūn, *vul. (= günl.)* *rabūn* ‘arrhabo, arrha’ (II-3241); عربون *‘urbūn*, ~ *c. V. (= Vide = Bak)* عربان (II-3241) = Arrhabo, arrha, etiam arra, arrabo: عربون *‘árebūn*, *vul. (= günl.)* ربون *rübūn* (*pey, girev*); matutinus, a, um: عربون *‘urbūn*, ربون *rübūn* (*sefte*).

Sembolik bir anlama karşılık olarak kullanılan ‘*ārifāne* (< *Arapça hārīf* ve *Farsça āne* ile *hārīfāne*) yerine kaydedilen *refene* de bu örnekler arasına eklenebilir. Bu biçimiyle Farsçada da vardır: «عارفانه»: رِفْنَه ‘*ārifānenin* remzi ve müştakıdır bkz. LN). Sözlükteki kayıtlar:

M Lex. (1680) عارفانه *refene*, vulg. symbolum, pro (=yerine) ‘*ārifāne*, quod V. (= Vide = Bak) (II-2344); عارفانه ‘*ārifāne* ‘intelligentis instar, ingeniosè, argutè’; item (= yine) usit. (= işlek) عارفانه ‘*ārifāne*, vul. (= günl.) عرفانه ‘*irfāne*, ~ *refene*, ‘symbolum’ (II-3188).

= Symbolum: عارفانه *refene*, vulg. (= günl.) pro (=yerine) ‘*ārifāne*, (şerāb akçası⁶) = Dare: symbolum dare suum, عارفانه سن ويرمك ‘*ārifānesin*, vul. (= günl.) *refenesin* virmek [Ml (1641) *arifane* (hese, pai = pay) ‘scotto, il pagamento che si fà quando più mangiano insieme’ (388-389)].

Bu boğaz sesinin Türkçe söyleyişte ön seste hiçbir fonetik değeri yoktur. Bunu **Lex. (1680)**’teki şu örnekler üzerinden görmek de mümkündür:

آر *ār t. pro* (=yerine) عار ‘*ār a.* ‘pudor’ → عار (I-122); ارلنمق *arlanmak* ‘pudere’ *scribe* ~ → عارلنمق (I-149); عار ‘*ār a.* ‘opprobrium, dedecus, ignominia, ~ opprobrio digne res, ~ usit. pudor, pudibundum, verecundia’ (II-3185); عارلنمق ‘*ārlanmak*, عار ‘*ār et-* ‘pudere, ignominia sibi ducere. عارلنمز ‘*ārlanmaz* ‘pudore destitutus’, & c. = et cátera (= ve diğerleri, vd.) i.q. = idem quod (= yine bu) عارسز ‘*ārsız*, quod vide (II-3188); عارلنمق *qāzı* ‘*āsker*, ~ vulg. (= günl.) *qadı esker* ‘Cardinalis’ (→ قاضی *qāzı* II-3586); عثمانلو ‘*osmānlü*, vul. (= günl.) *osmanlü* ‘Othomanicus, Othomanus, Turca’; واراد عثمانلوسی *varad* ‘*osmānlüsi* ‘Othomani, seu Turcae Varadinenses, scil. praesidarii illius arcis’ (II-3216); عبا ‘*ābā*, vul. (= günl.) *aba* ~ pro (=yerine) عباة ‘*ābāt a.* عبا پوش → عباة (II-3203); عداليه ‘*ādāliye*, seu (= ya da) *adalia*, vulg. (= günl.) pro (=yerine) انتاليه *antalia* ‘urbs maritima, ~ portus in Asia, vulg. Satalia’ (II-3227) gibi.

⁶ **Lex. (1680)** *şerāb akçası* ‘pretium vini, symbolum, pecuniae pro vino, ~ honorarium’ (II-2790); **Pg (1665)** *şerbet akçası*, *hava akçası* ‘beueraggio delli seruitori’; *şerbet akçasın ikrār it-* ‘promettere il beueraggio’; **V (1709)** *şerbett akchesý* 3:65 ‘Money to drink’ (**Gilson** 210); **P (1791)** *şerab akçesi* (*schera ab aktschesi*) (580).

Lex. (1680) Arapça ‘*āriyet*’in ekli biçimi ‘*āriyet*’den gelişen *eyretī* vul. kısaltması ile madde başıdır:

eyreti ~ egreti ~ ‘āriyetī: **Lex. (1680)** اكرتى *egreti* ~ ايرتى *eyreti* ‘fictitius’ *ut* (= *gibi*) اكرتى صاچ *egreti saç* ‘peruca’, *vul.*, *gariter ~ erroneè dicitur pro* عاريت *‘āryet* (= ‘*āryet* yerine halk arasında bozuk, kusurlu olarak söylenir), *quod V. (= Vide)* (I-350); ايرتى *eyretī t. vul. (= günl)* *pro* (= *yerine*) عاريتى ‘*āriyeti*’ ‘alienus, non proprius (~ *q. sine sumptu*) fictitius, factitius, *ut peruca, mutuo acceptus equus, aut vestis*’, ~ *c. ut* (= *gibi*) *eyretī atā binen* ‘equum alienum conscendens’, ~ *c. pertinent ad* عاريت *quod V. (= Vide)* (I-590); عارية *‘āriyet*, ~ عارية *‘āriyet, Plur. (= Pluralis = çoklu)* عوارى *‘āvārī, vulg. (= günl)* *eyret* ‘res commodata, mutuo data, aut accepta, non propria’; ‘*āriyete al-*’ ‘mutuo accipere, mutuari, aliunde accipere’; ‘*āriyete vir-*’ ‘commodare’ ... (II-3188); عاريتى *‘āriyetī, vul. (= günl)* *eyreti, etiam* (= *yanı sıra*) *egreti* ‘mutuo acceptus aut datus, conductus, ~ factitius, aliunde acceptus, non proprius’; ‘*āriyetī saç, vul. (= günl.) eyreti saç*’ ‘falsi, alieni, non proprii crines’ ... (II-3188) = Proprius: عاريتى *‘āriyetī, vul. (= günl)* ايرتى *eyretī*, alienus, non proprius: ايرتى *eyretī, (pro = yerine* عاريتى *‘āriyetī)*; ‘*āriyetī, vul. (= günl)* *eyreti sâç, Ml (1641) egreti* ‘apposticio’ (55); **Pg (1665)** عَيْرَتِي [ayreti?] (*işlenmiş şey*) ‘a posticcio’ (I-139); **Vg (1790)** *eyreti (e. saç)* (*peruğa*) ‘perruque’ (414); *eyreti vermek* ‘prêter’ (420).

Lex. (1680) *der‘at* yerine *vul.* kısaltmasıyla kaydedilen *darā* söylenişine göre hece başında:

درعة *der‘at* “Numidia ejusve pars, *vul. (= günl.) darā, ~ dūr‘āt. Nom. unit. dur‘.* (II-2057); = Numudia, aut ejus pars: درعة *der‘at, vul. (= günl.) dara.*

Lex. (1680)’te halklılaşmış *nāne* kelimesinde düşme hece sonunda bir uzunluk değeri bırakmıştır:

nāne ~ nane ~ nana ~ ná‘ne ~ ná‘ná‘ ~ ná‘nā’: **M Lex. (1680)** → پوز *pūz, ~* پوزینه *pūzīne f. نناع ná‘nā‘ vul. (= günl.) nāne* ‘mentha’ (I-912); ننع *ná‘ná‘, nu‘nu‘, ~* *potissimè نناع ná‘nā‘ a. (vul. = günl. nane, nana.)* ‘menta’; *item* (= *yine*) ننع *nu‘nu‘* ‘vir longus, ~ flaccus corpore ac vacillans, *etiam* rima mulieris longa & tenuis, seu arcta, aut vulva flaccida’ (III-5213) = Menta ~ mentha: نانه *ná‘ne, vul. (= günl.)*

nane, *pūz*, *pūzīne*, → *şecr*, نَعْنَع *ná'ná'*, ~ *voc. pürper*, mentastrum: *yeban* *ná'nesi*, *nānesi*; **Pg** (1665) نَانَه *nāne*, نَعْنَه *ná'ne*, نَعْنَاغ *ná'nā'* 'mensa, herba' (II-1348); *su ná'nesi* 'mensa saluatica' (II-1348); **HI** (1730) نَانَه *nané* 'de la menthe' (92); *yeban nanesi* (*ieban n.-si*) 'menthe sauvage' (92); **Vg** (1790) *nane* 'menthe' (403); *yaban nanesi* 'menthe sauvage' (403).

Çeviri yazılı malzemede söyleyişteki uzunluk değerinin yazıda gösterildiği başka kayıtlar da vardır:

MI (1641) *baasi* [*bá'z+*] *b. kimesne* 'alcuno' (31); *terbii* (*terbie*) [تربيع *terbī'*] (*dord kiosc-ali*) 'quadrangolo' (330) gibi.

Pg (1665) كَابَه *kābe* (*k. var-*) 'pellegrinare, andar alla Mecca' (II-1545) = كَعْبَه *ká'be* (*beytü'l-harām*) 'il tempo della Meccha' (II-1340) gibi.

Vg (1790) *kābe* (*kiabe*) (*mekke*) 'mecque' (403); *mīde* 'estomac' (381); *mīde bozukluğu* 'estomac (mal d')' (381) [**P** (1791) *laanet* 'anathème' (191), (*beddualik*) 'imprécation' (372); *krş. lanet* 'malediction' (402)] gibi.

sara ~ *sará'* *hastahğı*: [*sár' > sár'á*] **M Lex.** (1680) صَرَع *sár'*, *Pl.* (= *Pluralis* = *çoklu*) صُرُوع *surū'*, *vul.* (= *günl.*) *sara hastahğı* 'epilepsia'. / *unde* (= *ve bundan*) مَصْرُوع *másrū'*, حَوَالَه *hávāle* 'epilepsia laborans'. *Item species, pars, modus, ~ pars diei prior ac posterior, scil. ab ortu ad meridiem, ~ hinc ad occasum, unde* (= *ve bundan*) صَرَعَان *sár' ān*, manè & vesper, صَرَعِي النَّهَار *sár'áyyen-nihār*, manè & vesperi *adi?t illum.* (II-2951) = Epilepsia: صَرَع *sár'*, *vel ut vul.* (= *ya da günl. dildeki gibi*) سَارَا' *sará'* *hástahğı* (*tutarık, tutarıkık*); *lues: lues sacra*, صَرَع *sará'* (*tutarık*); **Pg** (1665) صَرَع *sár'*, صَرَع *sará'* 'epilepsia' (II-782), 'mal caduco' (II-1296); **Vg** (1790) *sar-'a* (*tutarık*) 'épilepsie' (380).

şamdān ~ *şamadan* ~ [*şem'ádān?*] ~ *şem'dān*: **M Lex.** (1680) شَمْعَدَان *şem'dān* *a. Comp.* (= *Compositum Nomen*) *vulg.* (= *günl.*) *şamdān*, *vel* (= *ya da*) *şamadan t.* 'candelabrum' (II-2862) = Candelabrum: شَمْعَدَان *şem'dān*, *vul.* (= *günl.*) *şamadan*; **Mg** (1612) *D şamdan* (*şchamdan*) (2) 'candelabrum'; **MI** (1641) *sc=amaden* [*şamaden*] 'candeliere' (79); **Pg** (1665) شَمْعَدَان *şem'dān* (*şamdān*), شَمْعَدَان *şem'ádān* (*şamadan*) 'candeliere' (I-325); **HI** (1730) شَمْعَدَان *şamedan* (*chamedan*) 'chandelier' (105); **Vg** (1790) *şeme*, *şam-'a* 'bougie' (363); *şamdan* 'chandelier' (366).

şem‘dānci Comp. (1687) ‘candelabrum’; **HI** (1730) *şamedancı* (*chamedandgi*) ‘marchand de chandeliers’ (112).

urub ~ rub‘ (~ rubu‘) : **M Lex.** (1680) ربع *rub‘*, ~ *rubu‘*, (*vul. = günl. urub*) *çğl.* ارباع *erbā‘*, دورته بر *dörtte bir* ‘quadrans, quarta pars’ *In ulna vulgo est octans: dividitur enim in octo* ربع *rub‘ seu semiquadrantes, rub‘-ī dāire* ‘quadrans geometricus, seu astronomicus, quadrans circuli’; *rub‘-ī meskūn* ‘quarta pars, seu quatuor partes mundi habitabilis’ (II-2276); *pādişāh-ī rūb‘-ī meskūn* ‘Rex, Imperator, Monarcha mundi, faciei terræ, septem climatum, quatuor habitatarum, q. totius mundi, h. e. potentissimus Monarcha’ (→ پادشاه *pādişāh* I-633); **MI** (1641) *rub* (*ceiregh = çeyreğ*) ‘quarto didodici’ (332); **Pg** (1665) ربع *rub‘* (*çeyrek, çihāryek*) ‘quarta, misura come di grano’ (II-1713); *rub‘ dāire* ‘vn quarto di circolo’ (II-1714); *rub‘ koyun* ‘quarto di castrato’ (II-1714); **V** (1709) *rūp* 5:88 [rūp] ‘a Quarter-part’ (**Gilson** 201); **Vg** (1790) *rub* ‘quart d’aune, de piastre’ (422).

rūb ~ rub‘ (rub‘-ī ġroş):

→ روب *rūb f. Imper. = Imperativus Verbi. rūften*, ~ *Part. comp. (= Participium compositivum Persicum, i. e. quod additum alteri voci efficit nomen compositum)* *sūpūrici* ‘verrens, everrens’, *ut (= ġibi)* خانه روب *hāne rūb* ‘domum everrens’; *item (= yine) vulg. (= günl.)* روب *rūb, pro (= yerine)* ربع *rub‘* ‘quadrans, ~ quarta pars thaleri Imperialis, species monetæ’ (I-2375) = Thalerus: روب *rūb vulg. (= günl.) pro (= yerine)* *rub‘-ī ġroş*; **Pg** (1665) *bir rub‘*, *fulorinūñ bir rub‘* ‘quarto d’vn scudo’ (II-1714); رپ *rup* ‘fiorini moneta’ (II-876).

Lex. (1680)’te *sinā‘át* yerine *vul.* kısalması ile kaydedilen *zanaatta* hece başında işaretlenmez:

zanaat ~ sana‘át ~ sinā‘át: **M Lex.** (1680) صنعة *sán‘át*, *Turc. vulg. corruptè (= Türkler günlük dilde bozuk olarak)* *zanaatı* ‘bene curare & exercere equum suum, ~ ipsa ars bene eum curandi’ (II-2992) = Ars: صناعة *sinā‘át*, *vul. (= günl.) sana‘át* (*sán‘át, hüner, hünerlik, má‘rifet*); **Mg** (1612) *D zaynocī+* (3) = *zanaatçı* ‘Handwerker’ (**Stein** 82, 130, 133); **MI** (1641) *szenaiat* [zenayat] (*pesc=e = peşe*) ‘arte’ (61); *szenaiet* [zenayet] ‘mestiere’ (254) *szeneiat ilhe* [zeneyat ile] ‘artificiato’

(61); **Pg (1665)** صَنَعْتُ *sana'át* 'artigiano' (I-170), 'mestiero, arte' (II-1357); صَنَعْتُ *zana'át* 'esercitio, mestiero, arte' (II-794); **H (1672)** *zanahat* (2) ≠ *sinaat* ~ *zanaat* "Kunst; Handwerk" (**Hazai** 341); **HI (1730)** صنعت *zenaat* 'métier' (110); **Vg (1790)** *san-'at* (*ma'rifet*) 'art' (359); *san-'at*, *zena-'at* 'métier, profession' (404); *zena-'at* (*hāl*) 'profession. état. métier' (421); **MI (1641)** *szenaiatkiar* [zenayatkâr] (*pesc=ekiar* [pešekâr]) 'artegiano' (61).

Bunlara karşılık, kapalı hece içinde kaldığı bir örnekte de yazıda gösterilir:

Lex. (1680) نعلجه لمك *ná'ıçelemek*, *seu* (= *ya da*) *vul.* (= *günl.*) *ná'ıçalamak* 'soleâ ferreâ ocreas calceosve munire' (III-5210) = Solea: نعلجه لمق *ná'ıçalamak*.

XVIII. yüzyıl Türkçesi sözvarlığını *günlük konuşma dili* ile *edebiyat dili* (*okuma dili*) ayırımına göre düzenleyen Viguiier (1790)'nin gramerinde:

ülefē, 'ülufē 'solde' (437); *ülufē*, *ülefē*, (*ta'yin*) 'pension' (414); *ümumen*, 'umumen 'généralement' (388); *san-'at*, *ma'rifet* 'art' (359); *a'raf* 'purgatoire' (422); *kal-'a*, *kal-'e* (*hisar*) 'château. fort' (366), *kal-'a*, *kal-'e*, *kalē* 'rempart' (427); *ta'til* 'vacance, vacations' (452); *tābi'* 'dépendant' (374), 'inférieur' (394), 'partisan' (412), (*nefse uyan*) 'sensuel' (435), 'sujet. dépendant' (441); *safran*, *za'firan* 'safran. crocus' (432); *cemi'*, *cemi'-i* 'total. totalité. tout. ensemble' (447); *ama: aqide* 'pastille' (412); *ar* 'pudeur' (422); *mimar* 'architecte' (359); *nalın* 'sabot' (432); *saleb* 'salep' (432); *camı* 'mosquée' (406) gibi.

İncelemedeki monografik çalışmalarda: Molino (1641) / Święcicka, 2020: 106; Parigi (1665) / Kartallıoğlu, 2010: 79; Harsany (1672) / Hazai, 1973: 337; Vaughan (1709) / Gilson, 1987: 55.

1.1.3. Tonsuz Karşılığı Olmayan Ünsüzlerin Düşmesi

Dilde belli durumlarda en çok düşme eğilimi gösteren sesler damak ünsüzleri ve tonsuz karşılığı olmayan ünsüzlerdir (Banguoğlu, 2007: § 34). **Lex. (1680)**'te *o* < *ol*; *pek* < *berk* gibi örnekler düşmeli biçimleriyle madde başı olmuşlardır.

1.1.3.1. /l/ > Ø

Lex. (1680)'teki kimi Türkçe kelimeler eski ve birincil biçimleri yerine, /l/ düşmesi ile *o*'ya değiştikten sonraki biçimleriyle günlük ortak dil için kaydedilir:

o vul. (= günl.) pro (= yerine) اول *ol t.* 'ille, is, ipse' (I-475); اول *ol, ~ o t.* 'ille ~ idem' (I-535); اولقدر *o kadar, pro (= yerine)* اولقدر *ol kadar t.a.* 'tantum, tot, totidem tantumdem, ~ eò magis' *tā o kadar* 'tantopere, eòusque, usque adeò' (I-526); اولقدر *ol kadar t.a.* 'tantum, quantum' ~ *c.* → اولقدر (I-543) gibi.

Ol ara birleşiginden gelişen *ora* kelimesi de bu gelişmeli biçimiyle kaydedilir:

اورا *ora* 'ei, eum' (I-496); اوراچقه *oracığta* 'ibi, illic' (I-496); اوراده *orada, ~* اورايه *oraya, ~* اورادن *oradan* 'illic, illuc, illinc' → ارا (I-496); اوراده ده *orada* 'ibi' → اول *ol arada, indè:* اول *ol aradan, ~ in* ارا (I-508) = Ibi, illic: اوراده *orada, pro (= yerine)* اول *ol arada;* اوراده *ol aradan, ~ in* اورادن *oradan.*

3. şahıs zamiri *ol*'un çekiminde karşılaşılan *anda, andan, anuñ* biçimlerindeki ön sesler de *ol > o* değişmesiyle *o*'ya benzetilerek *onda, ondan, onuñ* biçimlerine girmiştir. Meninski **Lex. (1680)**'te, bunları da *vul.* kısaltmasıyla günlük dilin örnekleri arasına ekler:

اكا *aña vul. (= günl.) oña. Dat. = Dativum (= yaklaşma durumu, yaklaşma durumu eki) ab. (= -dan)* اول *ol* 'ei' (I-344); انده *andá* انجه *ancá vul. (= günl.) onda* 'ibi, illic' (I-454) ve: اندن *andan t.* 'ab eo, & abinde', ~ *pro (= yerine) andan soñra* 'postea' (I-452); کرش. اکاری ~ اکارو *añarü vul. (= günl.) oñaru; anüñ vul. (= günl.) onuñ* (**Gr. 1680:** 49) ve: **Comp. (1687)** انی *ani* (*kim a. kim buni söyler*) 'alius' ve: انسز *ansız, vel (= ya da) onsız* 'evvelde' 'absque hoc' (III-App.5843).

Ol- fiili emir kipinin 3. tekil şahsında gerileyici benzeşme ile:

Lex. (1680) اوسون *osun pro (= yerine)* اولسون *olsun* 'fiat, benè, ita sit'; اوسون ديمك *osun dimek* 'minari' (I-517); اوسوك او *osuñ ol-* 'pigere, pertæsum esse' *pro (= yerine)* اوصانمق (I-521); اوسوكلك *osuñlık* 'tædium, aversio' *ut (= gibi) osuñlıguñ vardür* 'tædet te, tædio afficeris' (I-521)

Gr. (1680) اوسون *olsunler, osunlar* (s. 68); *olsun olsun di-* 'dicere'; *osun di-* 'minari' [**Vg (1790)** *ossun (au lieu d' olsun) [= olsun yerine]* (349)].

Arapça yapılı bir tamlamada *e/-* belirlilik takısının (= harf-i tarif) söyleyişten düşmesini gösteren bir kayıt da vardır:

Lex. (1680) رئيس الكتاب *reisü'l-küttāb*, *vulg.* (= *günl.*) رئيس افندی *reis efendi q.* ‘caput nominorum aut secretariorum, cancellarius’ (رئيس II-2407) = Ancellarius: رئيس الكتاب *reisü'l-küttāb*, *vul.* (= *günl.*) *reis kitāb*, *reis efendi* [V (1709) *reys effendy* 5:88 ‘Chief of the Writers, or Bookmen’ (Gilson 200)].

Avrupalı yazarlar tarafından konuşma dilinde rastlanan başka söyleyiş örneklerini de kaydeder: Megiser (1612) / Stein, 1975: 85; Parigi 1665 / Kartallıoğlu, 2010: 79-80; Molino (1641) / Święcicka, 2020: 99; Harsány (1672) / Hazai, 1973: 351; Vaughan (1709) / Gilson, 1987: 154.

1.1.3.2. /r/ > ø

Lex. (1680)’te *bile* (< *birle*, *birile*) kelimesi düşmeli biçimiyle madde başıdır:

برله *birle*, *seu* = *ya da birile*, *ferè i.q.* = *ferè idem quod* (= *hemen hemen... gibi*)
ایله ‘cum, unà cum, simul, insimul, unà’ (I-784); بیله *bile t.* ‘simul, unà’ (I-886), (I-1005).

Türkçe *pek* (< *berk*) kelimesi de aynı maddede eski ve birincil biçimiyle yan yanadır:

Lex. (1680) berk *t.* برك *pek t.* ‘*muhkem a. üstüvār f.*’ I-779; برك *pek t.* berk *t.* ‘*iñen, gey, kâtî*’ I-859 [Ml (1641) *bekitmek (tekrarden b.)* ‘risaldare’ (354); Vg (1790) *perk (mühkem, kavi)* ‘ferme’ (384)]. *Aslan* (< *arslan*) söyleyişi ise *vul.* kısaltması ile aktarılır:

aslan ~ arslan : M **Lex. (1680)** ارسلان *arslan t. vul.* (= *günl.*) *aslan* ‘leo’ (I-142);
→ اسد *esed ... ارسلان arslan, vel* (= *ya da*) اصلان *aslan t.* ‘leo, tam terrestris, quàm cælestis, Zodiaci’ → ارسلان (I-211); اصلان *aslan*, ‘leo’ *scribe* → ارسلان (I-258); Mg (1612) TD *aslan* (7) p. 42 T *aslan*+p. 42 = *arslan* “Löwe” (Stein 82); Ml (1641) *aslan* ‘leone, animale’ (231), ‘lione, leone’ (235); Pg (1665) ارسلان *arsalan (dişi a.)* ‘leonessa’ (II-1240); ارسلان *arslan* ‘leone’ (II-1240); H (1672) *aßlan [aslan]* *Aslan* (1) ‘EN’ (Hazai 425); V (1709) *arslan* 5:77 ‘a Lion’ 2:17 (2x) with suff.: 4:73 (Gilson 134); Hl (1730)

ارسلان *arslan* ‘lion’ (80); **Vg (1790)** *aslan, arslan* ‘lion’ (399). **MI (1641)** *aslangik* [aslançik] ‘leoncino’ (231). **Vg (1790)** *aslan-hane* ‘ménagerie de prince’ (403).

(1680) → اسدى *esedī t.* [!] ارسلانلو *arşlanlū*, ~ ارسلانى *arşlani* ‘leoninus, ~ thalarus Leonalis decem aspris levior Imperiali’ (I-211); **V (1709)** *arşlanly* 3:62 ‘Lyon Dollar’ 3:64 (2x) 3:68 3:56 (**Gilson** 134).

(1680) ارسلان دشيىسى *arşlan dişisi* ‘leæna’ & c. = *et cátera* (= *ve diğçerleri, vd.*) (I-142); → اسده *esede, seu* (= *ya da*) اسده *esedet* اصلان دشيىسى *aşlan dişisi* ‘leæna’ (1-211); **Mg (1612)** D *aşlan dişi* (*aşlan di[çhi]*) (2) ‘leæna’; **MI (1641)** *disc=i aşlan* [dişi a.] ‘leonessa’ (231); **Pg (1665)** *dişi arşalan* ‘leonessa’ (II-1240); **H (1672)** *dişi arşlan* (s. 17).

Pg (1665) *arşlan böğürmesi* ‘ruggito’ (III-1882); *arşlan böğürür* ‘il leone ruggi’ (III-1882).

Serpmek fiili /r/ türeme ünsüzü olmadan *sepmek* biçimindeki kullanımıyla da not edilir:

Lex. (1680) سڤمك *sepmek, pro* (= *yerine*) سرڤمك *serpmek* ‘aspergere’, & ~ *pro* (= *yerine*) سڤلمك *seplemek* ‘concinnare pelles, & c. jaculari crebras sagittas’ (II-2543); سرڤمك *serpmek* ‘aspergere, conspergere, subtili aspersione compluere’ (II-2584) [**MI (1641)** *serpmek* (*islatmak*) ‘sbroftare, bagnare’ (376), (*sacimak* [saç-], *dokmek* [dök-]) ‘spargere, spandere’ (417), ‘spruzzare, sbruffare con l’acqua’ (426); **Pg (1665)** *sepelemek, serpmek* (*püskürmek*) ‘spruzzare, bagnar con la bocca socchiusa ò ditta’ & (III-2151); *serpmek* ‘cospargere’ (I-553); **Vg (1790)** *seplemek* ‘corroyer’ (370)].

Lex. (1680)’te Türkçe *kertenkeler* de *kertenkele* söyleyişiiyle kaydedilir: كرتن كلر *kertenkeler, vel* (= *ya da*) كرتنكله *kertenkele* ‘lacerta’ (II-3906) [**TKBS kertenkele** ‘Uzun vücutlu, sivri kuyruklu, çevik, böceklerle beslenen bir tür sürüngen’ = OT. *keler* ‘kertenkelerin genel adı’ (DLT) Krş. *keslinçü* ‘sarı keler’ (DLT) Anadolu ağızlarındaki biçimleri ve açıklamalar için bkz. s. 499].

berhōdār ~ berhōrdār: **M Lex. (1680)** برخودار *berhōdār f. pro* (= *yerine*) = *sequiens* (= *sonraki, müteakip*) برخوردار *pro* (= *yerine*) برخوردار

berħor, berħur ~ berħár برخوردار *berħor ~ berħār* واورسميله *vāv-ī resmīle, h. e. cum otioso seu orthographico* اولوش *ulus, nāsīb* نصيب ‘gloria, prosperitas, sors bona’ ... (I-759); *berħordār, ~ berħárdār f. vul. (= günl.) berħodār, نصيبلو nāsīblū ~ q. = quasi (= yine) معمر mu‘ámmer* ‘felix, & longâ beatâque vitâ fruens. Sic dicunt egregium quid facienti ~ plerumque minoribus se, *berħordār ol, ~ berħordār olasin. sâğ ol, vār ol, çok yaşa, yüzüñ aķ ola* ‘macte, age, vive felix, fis benedictus’ sic (= böyle) *berħordār olsun yüzü aķ olsun* ‘vivat, sit gloriosus, felix, longævus’ (I-759); **Vg (1790)** *berhudar, berhüdar, berħordar* ‘celui qui jouit une heureuse santé, heureux sain’ (182). **H (1672)** *berhurdār(1) ≠ berhordar*”glücklich” (**Hazai** 340).

Farsça asıllı *kārgīr*, bir tür söyleyişte hece başındaki tonlu ön damak ünsüzü /g/’nin boğumlanma noktasının art damağa kaydığı *kāğır* söylenişiyle de kaydedilir:

kāğır ~ kāğır ~ kārgīr (binā): **M Lex. (1680)** کارگیر *kārgīr f. ... ~ solidus ex lapidibus, q. domum sustinens & durabilem reddens murus, enim* کارگیر بنا *kārgīr binā (= kārgīr binā derler)* (II-3842); کاغر بنا *kāğır binā, pro (= yerine) کارگیر بنا kārgīr binā* ‘lapidea domus’ (II-3848) = *Lapideus: کاغر بنا kāğır binā, pro (= yerine) کارگیر بنا kārgīr binā, Vg (1790) kāğır binā (kiaguir bina)* ‘maison de pierre’ (401).

Farsça aslı *pençsembe yerine* ‘halk hatalı olarak perşembe, ~ peşembe biçiminde telaffuz eder’ açıklamasıyla kaydedilen bu söyleyişler Farsça *pençsembe* maddesinde de *vul.* kısaltmasıyla verilir:

perşembe ~ peşembe ~ pençsembe (pençsembe): **M Lex. (1680)** [پنچشنبه *d.* پرشنبه] *perşembe, ~ peşembe, erroneè vulgus effert pro* پنچشنبه *pençsembe f. (= pençsembe yerine halk hatalı olarak perşembe, ~ peşembe biçiminde telaffuz eder)* (I-773); پنچشنبه *pençsembe f. vul. (= günl.) perşembe ~ peşembe* ‘feria quinta, dies Jovis’ (I-895); **Mg (1612)** D *peşembe* (2) D *perşembe* (2) = *perşembe* “Donnerstag” (**Stein** 82); **Ml (1642)** *psembe* ‘giouedi’ (164), (164. 16 *pesc=embe* [peşembe] Ind.); **Pg (1665)** *pençembe*

güni ‘giouedi’ (II-965); **V** (1709) *panchanbe* 2:13 [pänčänbe] *p. gyuny* ‘Thursday’ (Gilson 199); **Hl** (1730) *pencüşenbeh* (*pendgiuchenbeh*) ‘jeudy’ (73); **Vg** (1790) *perşembe* ‘jeudi’ (396).

Lex. (1680)’te kaydedilen Arapça asıllı *zemherîr* yerine kaydedilen *zemherîde* düşme son sestedir:

zemherî ~ zemherîr: M Lex. (1680) زمهریر *zemherîr a.* (*vul. = günl. zemherî*) ‘*şiddet-i berd*’ ‘vehemens frigus, algor, hyemis rigidioris initium’; *kış zemherî* (*pro = yerine zemherîrî*) *vâktî idî* ‘ingruebat rigidior hyems’ (II-2467).

İncelemedeki monografik çalışmalarda: Megiser (1612) / Stein, 1975: 82; Molino (1641) / Święcicka, 2020: 99; Parigi (1665) / Kartallıoğlu, 2010: 80; Harsany (1672) / Hazai, 1973: 350; Vaughan (1709) / Gilson, 1987: 52.

1.1.3.3. /y/ > ø

Meninski **Lex.** (1680)’te kimi Türkçe kelimelerde ön seste y-’nin - düz dar bir ünlü önünde - söyleyişten silindiği biçimleri *erroneè (= hatalı)* notuyla kaydeder:

ایکرمی *igirmi* ‘viginti’ *erroneè pro* یکرمی (= یکرمی’ye göre hatalı olarak) (I-601); *yigirmi t.* ‘viginti’ (III-5592); **Mg** (1612) GD *iğermi* (9) = *yirmi* “zwanzig” (Stein 91, 186); **MI** (1641) *ighirmi* [iğirmi] ‘venti, numero’ (476), ‘vinti, numero’ (482); *ighirmi kieres* ‘venti volte’ (476) [**DS VIII kerez** (I) ‘kez, defa’]; **Pg** (1665) *yiğirmi* ‘venti’ (III-2379), ‘vinti, numero’ (III-2409); *yiğirmi kerre* ‘venti milioni’ (III-2379); **H** (1672) *iğirmi* (14) ≠ *yiğirmi* “zwanzig” (Hazai 350); **V** (1709) *igrimy* 3:66 ‘20’ [iğrimî] (Adamović 232 *igrimî*; NEM 207 *igyrmi*) (Gilson 53); **Hl** (1730) یکرمی *yirmi* (*iirmi*) (22); **Vg** (1790) *yirmi* ‘vingt’ (345).

(1680) یکرمنجی *yigirminci t.* ‘vigesimus, vicesimus’ (III-5592); **MI** (1641) *ighirringi* [iğirminci] ‘vigesimo, ventesimo’ (480); *ighirmi biringi* [i. birinci] ‘vigesimo primo’ (480); *ighirmi ikingi* [i. ikinci] ‘vigesimo secondo’ (480); **Pg** (1665) *yiğirminci* ‘ventesimo’ (III-2378), ‘vigesimo’ (III-2402).

Lex. (1680) ایکت *igit t.* ‘vir’ *erroneè pro* یکت (= یکت’e göre hatalı olarak) (I-601); *ac (= ve)* یکد یکدی *yigit t.* ‘juvenis, vir’ (III-5590); **Mg** (1612) D *iğit* (3) D *yiğit* (2)

= *yig̃it* “Jüngling” (Stein 91); **MI** (1641) *ighit* [iğit] ‘giouanetto sbarbaro’ (164); **Pg** (1665) *yig̃it* ‘adolescente’ (I-43), ‘donzello, giouane’ (I-749), ‘giouane’ (II-965); *yig̃it gibi* ‘giouenilmente’ (II-966); **V** (1709) *ikin ≠ ik̃it?* 5:102 ‘a Youth’ (CLAUS 911 *yigit, osm.* also *igit*) (Gilson 53) **Vg** (1790) *iyiyit* ‘adolescent’ (356), *iyiyit, t̃aze iyiyit (deli kanlı, civan)* ‘jeune homme’ (396).

Pg (1665) *yig̃itli* ‘giouenile da giouane’ (II-966); (1680) *يكتاك yigitlik t.* ‘juventus, virilitas’ (III-5590); **MI** (1641) *ighitluk* ‘giouentu’ (164); **Pg** (1665) *yig̃itlik* ‘giouanezza, giouentu’ (II-965); **Vg** (1790) *iyiyitlik, t̃aze iyiyitlik (genclik, t̃azelik, cāhillik, civanlık)* ‘jeunesse’ (396); *t̃aze iyiyitlik* ‘adolescence’ (356). **Pg** (1665) *igit oł-* ‘ingiouanirsi’ (II-1141); *yigit oł-* ‘cresciuto’ (I-567).

Bunlarla birlikte: [DLT III, 380 *yeñge* 380; CLAUS ED 950; DS VII ünlü değeriindeki değışmeyle: *inge* (I) *yenge*] **M Lex.** (1680) *انكه enge t.* ‘pronuba, ~ fratris mei majoris uxor, minoris autem *baldız* dicitur’ (I-470); *يئكه yenge, al. = aliàs, alioqui (= bazen, başka yerde) enge* (III-5612).

Türkçe *üzüm*’ün halk dilindeki *yüzüm*⁷ söylenişini de not eder. **Comp.** (1687)’ta ise ünlü değeriyle ayrılan başka bir söyleyişini kaydeder:

اوزم üzüm, uzum (nonnullis è vulgo يوزم yüzüm = halk dilinde daha az yüzüm) ‘uva’ (I-513) = Uva, uvæ: *اوزم اوزم uzum, üzüm, ~ vul. (= günl.) yuzum, yüzüm (üzüm, uzum* bkz. Neméth Türk. terc. 1966, *Sözlük*) (**V** (1709) *uzum* 5:80 [uzum] ‘Grapes’ *u. kuru* 5:80 ‘Raisins’. CLOD 621 *usum* 505 *üzüm* Gilson 219).

Damak sesleri eriyerek yerlerinde bir sesli çatışması da bırakırlar. Tulum (2011) “*Türkçede /y/, söyleyişte /v/ gibi ya da süreklileşip /y/’leşen damak ünsüzleri gibi, iki ünlü arasında çok yerde düşer, bu gibi durumlarda yan yana gelen iki ünlü genel olarak iki hece, bazen de diftong teşkil ederler*” der ve Meninski’nin çeviri yazılı

⁷ Gürer Gülsevin (“Ağız Araştırması İncelemelerimizde Yaygınlaşmış Yanlışlıklar (3): *üzüm/ yüzüm; öllük/ yöllük türeme mi düşme mi?*”, (**Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi** 5 (2), İzmir, 2005, 207-213)’e göre *üzüm ~ yüzüm* (Kır. *cüzüm*, Kaz. *jüzüm*)’deki /y/ aslî bir ses özelliği göstermektedir. Türkçe günlük dilde ise *üzüm* biçiminde ortaklaşmış, /y/ ile olan biçim ise ağız malzemesi içinde kalmıştır (**DS yüzüm**).

metin malzemesinden aktardığı kimi örnekler üzerinden kendi değerlendirmesine yer verir ve bununla ilgili olarak Bergträsser (bkz. Türkçe terc. 1936, 23-24)’in tespitlerine bakılmasını önerir (s. 97).

Thesaurus’ta $j = y, i = y, i = yi, i = iy$: *şimdi-e (ama: şimdiye)* (daha fazla örnek için bkz. s. 97-98). Bunun yanına Stein’in Megiser’in **Institutionum**’u için kaydettiği başka bir örnek de eklenebilir: Stein, 1975: 250: D *neree* (2) = *nereye* “wohin”. Avrupalı yazarlar bu sesin söyleyişten silinebildiğini başka örnekler üzerinden de gösterirler: Megiser (1612) / Stein, 1975: 80-81; 82-84; Molino (1641) / Święcicka, 2020: 100; Parigi (1665) / 2010: 80; Harsány (1672) / Hazai, 1973: 350.

Lex. (1680)’te *beygir, bēgir* (< *bārgīr*) (→ 3.1.10.1.8.), *lepeyk, lepey, lepe* (< *lebbeyk*) (bkz. md. 1.1.1.2.). Çeviri yazılı metin malzemelerinin incelendiği monografik çalışmalarda yarı ünlü y’nin söyleyişten silindiği *bēgir* < *beygir* gibi örneklerdeki heceleri tek ünlülü (monophthong) hece olarak değerlendirilir: Megiser (1612) / Stein, 1975: 130; Harsany (1672) / Hazai, 1973: 337.

Lex. (1680)’te *ceb* (< *ceyb, cīb*) de günlük konuşma dilinin örnekleri arasına eklenir. *Sel* (< *seyl*) ise ‘*vitiosè pro*’ (= *kusurlu olarak*) notuyla aktarılır.

ceb ~ ceyb (~ cīb): M Lex. (1680) جب *ceb* t. جيب *cīb* aut (= *ya da*) *ceyb* هميان *hemyān* f. ‘saccus, pera’ (I-1573); جيب *ceyb, cīb*, ~ vul. (= *günl.*) *ceb, usit.* ‘saccus in veste aut femoralibus, pera’ قو *ceybūne, seu* (= *ya da*) vul. (= *günl.*) *cebūne* ko ~ *koy* ‘reponere in saccum’ (I-1697); **Mg (1612)** D *ceb* (2) = *cep* “Tasche” (Stein 72); **MI (1641)** *gieb* [ceb] ‘scarsella, tasca’ (379), ‘tasca, ouero scarsella’ 446; **Pg (1665)** *ceb* ‘sacchetta che si mette alle brache, saccoccia’ (III-1886), ‘tasca’ (III-2245); **HI (1730)** جب *ceb+* (*dgebumde aktchia wardur = cebūmde akça vardür*) (36); جيب *cīb* ‘la poche’ (97); **Vg (1790)** *ceb* ‘poche’ (416). **Pg (1665)** *cebcik* ‘taschetta’ (III-2245).

sel ~ seyl: M Lex. (1680) سل *sel* t. ‘torrens’ *vitiosè pro* سيل *seyl* (= سيل *seyl* e göre *kusurlu olarak*) (II-2647); سيل *seyl*, çğl. سيول *süyül, etiam* (= *yanı sıra*) سيل *sīl* f. ~ vulg. (= *günl.*) *sel* ‘torrens, & fluxus, profluvium aquarum’ (II-2735); **Pg (1665)** *seyl*, *sel* ‘lauazzo’ (II-1228), ‘torrente’ (III-2296); *seyl* ‘fiumara, torrente’ (II-879); *seyl*

āvāzı (*su sadası*) ‘mormorio, come d’acque’ (II-1398); **Vg** (1790) *sel* ‘torrent’ (447); **HI** (1730) *seyl* (*seil*) ‘un torrent’ (108). **Pg** (1665) *seylcik* ‘fossatello’ (II-902).

Lex. (1680)’te günlük dil için kaydedilen Türkçe *öge* (< *ögey*)’de ise bu sesin kelime sonunda söyleyişten silindiği görülür:

öge ~ ögey: [**DLT** *ögey* (ö. *ata, oğul, kız*) I, 123; **CLAUS** 119] **M Lex.** (1680) *ender f. i.q. = idem quod (= yine bu)* در *der* ‘in, intus, supra, intra; item vitricus, noverca, affinis, filiaster’, ~ *i.q. = idem quod (= yine bu)* اوکی *ögey ~ vul. (= günl.)* اوکه *öge* (I-451); *öge v.g. اوکه ana V. usit. (= bak işlek)* اوکی (I-534); *ögey ~ vul. (= günl.)* اوکه *ender f. ‘non proprius, adventitius, ac vitricus’ & c. = et cátera (= ve diğerleri, vd.) v.g. اوکی ögey ata پدر pederī veya peder ender ‘vitricus’; اوکی ana ögey ana, مادر mader ender ‘noverca’; اوکی ögey oğul ‘privignus’* (I-535).

(1680) *öge ana ‘noverca’ V. = Vide (= Bak) usit. (= işlek)* اوکی (öge: I-534); *ögey ana [:] mader ender ‘noverca’* (ögey: I-535); **Mg** (1612) D *üğe ana (uge ana)* (2) ‘noverca’ [**Stein** 92, 110 D *üğe* (8) = *üvey* “Stief-”]; **MI** (1641) *oghia ana ‘matregna’* (249); **Pg** (1665) اوکی اوکی *ögi (ügi, ügiy?) ana ‘madregna’* (II-1287), ‘matregna’ (II-1334); **V** (1709) *auky 5:80 [ögi] au. ana ‘Step-Mother’* (**Gilson** 218); **Vg** (1790) *üvey ana ‘marâtre’* (402).

(1680) اوکی *ögey ata [:] pederī ~ peder ender p. ‘vitricus’* (ögey: I-535); اوکه *öge, ögey ata ‘vitricus’ (bed peder, vel pezer.* I-726); **Mg** (1612) D *üğe baba (üğe ~ vge baba)* (2) ‘vitricus’; **MI** (1641) *oghie baba [öge baba] ‘patregno’* (294); *oighie baba [öge baba] ‘padregno’* (288); **Pg** (1665) *ögi ata (ügi, ügiy?) ‘padregno’* (II-1499), ‘patregno’ (II-1536).

Mg (1612) D *üğe küz, kiz (ügeküs, vgekis)* (2) ‘privigna’ [**Stein** 120 D *küz D kiz* (9) TD *kiz+* (4) = *kiz* “Mädchen”]; **MI** (1641) *oighe, ks [öge kız] ‘figliasta’* (147) (**Święcicka**, 2020: 95: *öyge oighe ks 147 Figliasta CL. 99 ‘öge’, Osm. ‘üvey’*); **Pg** (1665) اوکی *öge (ügi) kız ‘figliasta’* (II-865); **V** (1709) *auky kyz [ögi kız] 5:80 ‘a Step-Daughter’*.

(1680) اوکی قرنداش *ögey kárindās* ‘frater uterinus’ (dāder: II-1997) **Comp.** (1687) *ögey kırındaş*[?] ‘frater’; **HI** (1730) اوکی *ugey (ouguéi kardache = ou. kardaş)* ‘frere’ (93); **Vg** (1790) *üvey kardaş* ‘frère consanguin, utérin’ (386).

(1680) اوگی اوغل *ögey oğul* ‘privignus’ (ögey: I-535) **Comp.** (1687) *öge, ögey oğul* (püser ender, doht ender) ‘privignus’; **Mg** (1612) *D üğē oğul* (uge oğul, vgeogul) (2) ‘privignus’; **MI** (1641) *oighie oghul* [öge oğul] ‘figliastro’ (147); **Pg** (1665) *öge oğlı* ‘figliastro’ (II-865).

İncelemedeki monografik çalışmalarda: Megiser (1612) / Stein, 1975: 130; Molino (1641) / Święcicka 2020: 99-100; Parigi (1665) (yalnızca eski harfli) / Kartallıoğlu, 2010: 80; Harsany (1672) / Hazai, 1973: 337, 350; Vaughan (1709) / Gilson, 1987: 53-54.

1.1.3.4. /n/ > ø

Türkçe *kardaş* (< *karındaş*)’ta bu ünsüz iç seste ünlüsüyle birlikte hece olarak düşer. **Lex.** (1680)’te *karındaş* okuyuş tercihlerini yansıtan başka çeviri yazılı karşılıklarıyla da aktarılır: (~ *karındāş* ~ *karindāş* ~ *kárındaş* ~ *kárindās*). Bu kelime düşmeli biçimiyle *vulg.* kısaltmasıyla aktarılır.

kardaş ~ **karındaş**: **M Lex.** (1680) قرداش *kardaş t.* ‘frater’, *vulg.* (= *günl.*) *pro* (= *yerine*) قرنداش (II-3665); قرداش *karındaş, vulg.* (= *günl.*) قرداش *kardaş t.* ‘frater’; قز *kız karındaş, ~ vulg.* (= *günl.*) *usit.* (= *işlek*) *kız kardaş* ‘soror’; öz *öz karındaş, طوغمش قرنداش doğmuş karındaş, seu ubique* (= *ya da her yerde*) *kardaş* ‘frater germanus’; سود قرنداش *süd kardaş* ‘ollactaneus, ejusdem nutricis lacte educatus’; قرداش *karındaş gibi* ‘fraternè’ (II-3678); → اخ *áh a.* قرداش *kárındaş t.* ‘frater, & amicus’ (I-89); → برادر *bürāder, ~ برادر bürāzer, ~ birāzer f.* قرداش *karindāş, vulg.* (= *günl.*) *kardaş* ‘frater’ (I-744/745); **Mg** (1612) *D kardaş* (6) *T kardaş+ p. 41 = kardeş, kardaş* “Bruder” (Stein 163); **MI** (1641) *karindasc* [karındaş] (*bilader*) ‘fratello’ (154); **Pg** (1665) قرداش *kardaş, قَرْدَاشَلْ karandaş* ‘fratello’ (II-908); *kardaş gibi* ‘fratelnamente’ (II-909); *süd kardaş* ‘fratello di latte’ (II-909); **H** (1672) *kardas [kardaş] kardeş* “Bruder; Schwester” 15, 16, 24, 80; *lar [lar]* 219; *lari [lari; PS]* 221; *larimüzün [larimüzün]* 444; *um [um]* 215 (Hazai 239); *kardas [kardaş] i [i; PS]* 10, 281, 407 *ne;*

um [um] 222; *karindas* [karındaš] *karındaş* "Bruder; Schwester" 15; *um* [um] 215 (Hazai 239); V (1709) *kardash* 5:95 [kardaš] 'a Brother' *arkerdash* 2:17 (Gilson 177); *kerindash* 5:95 [kärındaš] 'a Brother' 2:17 (Gilson 177); Hl (1730) *kardaş* (kardache) 'frere' (93), *kardaş+* (131), (151), (154), (155), (157), (164), (167), (171); Vg (1790) *ķardaş*, *ķarındaş* (*birader*, *bilader*) 'frère' (386); *küçük ķardaş* 'cadet (frère)' (364), 'puiné. cadet' (422); *ķardaş oğlu*, *evladı* 'neveu. fils de frère' (407). Ml (1641) *kharindascgik* [karındaścık] 'fratellino' (154).

(1680) *ķarındaşlıq*, *vulg.* (= *günl.*) *ķardaşlıq* 'fraternitas' (II-3679); Ml (1641) *kharindasc=ligihilhe* [karındaşlıgile] 'fraternamete' (154); *kharin dasc=lik* [karındaşlık] 'fraternità' (154); Pg (1665) *ķardaşlıq*, *ķarandaşlıq* 'fratellanza, fraternità' (II-909).

(1680) *ķız ķardaş t.* 'soror' → *ķarındaş* (II-3690); → *abla* ~ *abuła t.* 'soror', 'Constantinopoli sic vocatur, præsertim natu major' *Dic tu* *ķarındaş vul.* (= *günl.*) *ķız ķardaş* (I-29); → *ķız t.* *ķarındaş vul.* (= *günl.*) *ķız ķardaş* 'soror' (II-3687); Mg (1612) D *ķiz ķardaş* (*kis ķardařch*) (2) 'soror'; Ml (1641) *kis kardasc* [kız kardaş] (*hemsc=ira*) 'sorella' (413); Pg (1665) *ķız ķardaş*, *ķarındaş* 'sorella' (III-2096); V (1709) *kyzkerindash* 2:17 'a Sister' (Gilson 177); Hl (1730) *ķız ķardaş* (*kyz kardache*) 'sœur' (93); Vg (1790) *ķız ķardaş* 'sœur' (437); *ķız ķardaş oğlu*, *evladı*, *yeyen* 'neveu. fils de sœur' (407).

(1680) → *dāder f.* *brāder* *būrāder* 'frater, amicus, benevolus'; *dāder ender*, *aliquando* (= *bazen*) *dādender*, *oğey ķarindās* 'frater uterinus' (I-1997) **Comp.** (1687) *Frater*: *frater natu major vel maximus*, *ulu ķurındaş*; *frater uterinus*, *oğey ķırındaş*, Hl (1730) *ugéy ķardaş* (*ouguéi kardache*) 'frere uterin' (93); *ulu ķardaş* (*oulou kardache*) 'le frere aine' (93); Vg (1790) *üvey ķardaş* 'frère consanguin, utérin' (386).

tüfek ~ tüfenk: M Lex. (1680) *tüfenk t.* (*vulgò etiam = halk arasında tüfek*) 'sclopetum, bombardar'; *av tüfengi* 'longior bombardar, sclopetum venatorium'; *küçük tüfenk*, ~ *at tüfengi*, ~ *gárbil* *pistol.* *پستول* 'sclopetum equestre brevius, sclopus brevissimus'; *ağız tüfengi*: *zebtāne f.* 'fistula, quā globoli flatu ejiciuntur, tubulus

jaculatorius, per quem efflatis glandibus petuntur aves'; *çarhlü*, ~ *çarıklü tüfenk* 'sclopetum rotatum'; *çağmağlū tüfenk*, ~ *tabancalū tüfenk*, ~ *tabanca tüfengi* 'sclopetum cum igniario'; *dirhemlū tüfenk*, ~ *omisso tüfenk*, ~ *boylū tüfenk*, ~ *dalyan tüfengi* 'bombarda major'; *boru ağızlı tüfenk*, aliàs (= *diğeri*) *alay bozan* 'orificij latoris sclopetum'; *şeşhâne nāmlilū tüfenk* 'sulcatum internè sclopetum, q. sexangulare, aut sexlineare'; *tüfenk nāmlisi* 'arundo, fistula'; *tüfenk kundağı* 'sclopeti armamentum'; *tüfenk kuburı* 'bombardæ theca'; *tüfenk kırlı* 'integumentum laneum bombardæ'; *tüfenk güllesi*, *funduğı* 'globus, glans plumbea'; *ağız* 'orificium'; *tüfengüñ tetigi* 'ligula sclopeti'; *tüfengüñ falyasi* 'vasculum pulveri ignem è silice concepturo destinatum in bombardæ'; *tüfenk çubuğı* 'embolus, bacillus immissorius, virga stipatoria, quâ inculcatur farsum'; *tabacasi* 'catulus'; *anahtari* 'clavis'; *burgusi* 'virga sphærospastica, hamata'; *silecegi* 'virga peniculata'; *nişāng'ahi* (d. *nişāngāhi*) 'dioptra, libratrix pinnula'; *tüfenk endāz f. t. Comp. tüfenk atıcı* 'sclopetarius' (I-1296/1298); *توفنك tüfenk* 'bombarda' → *تفنك* (I-1471); **Mg** (1612) D *tüfek* (*tuffek*) (3) 'bombarda, sclopus'; **MI** (1641) *tifengh* [tifeng] 'archibusio' (57) (*57. 15 tifenk* Ind.); **Pg** (1665) *tüfenk* 'archibuso' (I-157), 'moschetto' (II-1402), 'schioppetto, schioppo' (III-1952); *tüfenk funduğı* 'balla d'archibugio' (I-227); *tüfenk kundağı* 'cassa dell'archibuso' (I-157); *büyük tüfenk* 'moschettone' (II-1402); **H** (1672) *tufenk* [*tufenk*] *tüfek* "Gewehr" [*le*] 53; *tüfenk* [*tüfenk*] *tüfek* "Gewehr" 52 *dur* (**Hazai** 262); **HI** (1730) *توفنك tüfenk* (*tufenk*) 'un fusil' (96), *tüfenk+* (*leri*) (165); **Vg** (1790) *tüfeñk*, *tüfek* 'fusil' (387); *ağız tüfeyi* 'sarbacane' (433); *tüfek taşı* 'fusil (pierre à)' (387).

(1680) *تفنكچی tüfenkçi* *Idem* 'scloperarius, ~ qui peritè utitur sclopetis, ~ qui ea conficit' (I-1298); **MI** (1641) *tifenghgi* [tifengci] 'archibuscieri' (57) (*57. 15 tifenkgi* Ind.); **Pg** (1665) *tüfenkci*, *tüfenk endāz* 'archibusiro' (I-157), 'scopettiero' (I-1971); *tüfenkciler* 'archibusieri' (I-157); **MI** (1641) *tifenkgiuk* [tifenkcük] 'schioppo, schioppetto' (383).

(1680) *تفنكلكم tüfenklemek* 'bombardæ ictu conficere' (I-1288); **Pg** (1665) *tüfenklik* 'scopettata' (III-1971).

(1680) *tüfengi doğdur-, ĩur-* ‘onerare, parare jactui’; *at-, boşat-* ‘explodere, exonerare’ (*tüfenk*: I-1298); **Pg** (1665) *tüfenk yā tob at-* ‘scaricare l’archibuso, ò artiglieria’ (III-1937); **Hl** (1730) *tüfenk at- (ataridy = atar idi)* (167).

Lex. (1680)’te *mağaza* kelimesi Arapça *máħzen* yerine *vul.* kısaltması kullanılarak kaydedilir. Arapçadan İtalyancaya geçerek aldığı biçimin Türkçe günlük dildeki söyleyişe aracılık ettiğı görülür:

mağaza ~ máħzen: [Türkst 62 مغازه *magaza* ,Magazin’: ist die europäische Form des arab. مخزن . Vgl. Et. Wtb. D. Alb. 253. Mi. , Türk. El. II 19.] **M Lex.** (1680) مخزن *máħzen*, *vul.* (= günl.) *mağaza* ‘apotheca, cella, horreum, reconditorium’; *máħzenül-esrār* ‘arcanorum reconditorium, ~ servator, celator eorum’; *boğday mahzeni* ‘horreum, granarium’; *bārūt mahzeni* ‘cella pulveraria’ (III-4484); **MI** (1641) *maghaza* [mağaza] ‘magazino (240); **Pg** (1665) *máħzen (řerāb m.-i)* ‘caneua, cantina’ (I-327); *mahzen* ‘caua soterranea’ (I-367), ‘celiero’ (I-379), ‘magazino’ (II-1290), ‘fondaco’ (II-887); *boğday mahzeni* ‘magazino di grano’ (II-1290); *odun mehāzini (çğl.)* ‘legnaio’ (II-1237); *řerāb mahzeni* ‘cantina’ (I-330), ‘cella da metter vino’ (I-379); **Hl** (1730) مخزن *mahzen* ‘une cave’ (103); **Vg** (1790) *mahzen, ou (= ya da) mahsen* (221); *mahzen, mağza (zer-zemin)* ‘cave’ (365), ‘magasin’ (400); *mağza (limonluğ, portakallığ)* ‘serre de jardin’ (436).

Not. Arapçada zarf olarak kullanılan kimi kelimeler tenvin işaretlerinden biri olan ve *iki üstün* denilen⁶ (an) ile yazılır ve okunur. Bunların bir kısmı dilimizde de kullanılmaktadır. **Lex.** (1680)’te: آخراً *āħiren*, نزرأ *názāren*, نسبة *nispeten* gibi.

İncelemedeki monografik çalışmalarda: Megiser (1612) / Stein, 1975: 82; Kartallıoğlu, 2010: 80; Harsány (1672) / Hazai, 1973: 350.

Yazıda bu işaretin gösterilmemesi yüzünden tenvinsiz kalan elifler bir uzunluk değeriyle temsil olunur. Bunun yanında, *tenvinli yuvarlak te*’ler de elifle yazılmıştır: **Lex.** (1680)’te: صورتاً *sūreten* (صورة *yerine*), *vul.* (= günl.) *sūretā* (II-3005):

عجبا *‘ácebā, pro (= yerine)* عجبا *‘áceben* ‘Mirum! Numquid? ~ Itane? (II-3220); احياناً *áhyānā, pro (= yerine)* احياناً *áhyānen* ‘bá’zı kerre’ ‘interdüm, quandoque, aliquando, identidem’ (I-89); اصلاً *aslā, pro (= yerine)* اصلاً *aslān sequente verbo*

negativo ‘minimè, nullo modo, nunquam’ (I-257); دايماً *dāimen*, ~ دايماً *dāimā* ‘continuò, semper, æternum’ (II-2019); ابدأ *ebeden*, ~ *ebedā a.* ‘in æternum, ~ nunquam, *cum nempe sequitur verbum negativum*’ (I-18); أوْلا *evvelā, pro (= yerine)* أوْلا *evvelen* ‘primò, in primis, ante omnia’ (I-538); فرضاً *fārzā, pro (= yerine)* فرضاً *fārzen* ‘tut ki’ ‘planè, omninò, maximè, verò, ~ *q.* ita ut immò, ~ dato casu, supposito’ (II-3499); غالباً *gālībā, ~ غالباً gālīben* ‘potissimùm, ferè, maximè, procul dubio, omnino, apparenter...’ (II-3373); حالا *halā d. hālā* [*< hālen*] ‘nunc, ad præsens, modò’ (I-1714); محضاً *māhzān, seu (= ya da) usit. (= işlek)* محضاً *māhzā* ‘áyni ile, ‘áynen, bayagı’ ‘purè, putè, merè, tantummodo, omnino ut, omnino idem ac’ (III-4446); مرحباً *merhábā, pro (= yerine)* مرحباً *merhábēn* ‘euge, salve, vive felix’ (II-4561); مثلاً *meselen, vul. (= günl.) meselā* ‘exempli gratiā, verbi gratiā’; مثلاً *meselā ki*, ‘ut pote nimirum, quasi’ (III-4378); مقدّمأ *muḳáddemā, pro (= yerine)* مقدّمأ *muḳáddemen* ‘evvel, ilk kerre’ ‘in primis, primò, ~ antehac’ (III-4835); مطلقاً *mutlákán, seu (= ya da) mutlákā* ‘absolutè, planè, prorsus simpliciter’ (III-4733); سابقاً *sābıḳā, pro (= yerine)* سابقاً *sābıḳán* ‘bundan áktem’ ‘antehac, præteritis temporibus, superiùs, præcedenter, olim’ (II-2506); سابعا *sābi‘ā, pro (= yerine)* سابعا *sābi‘án* ‘yedinci’ ‘septimò’ (II-2506); سادسا *sādisā, pro (= yerine)* سادسا *sādisen* ‘altıncı’ ‘sextò’ (II-2519); صورتاً صورتاً *sūreten (صورة yerine), vul. (= günl.) sūretā* (*má‘nen*) extrinsecus, specietenus, in speciem, dicis ergo (II-3005); تحقيقاً *táhḳīkán, ~ vul. (= günl.)* تحقيقاً *táhḳīkā ‘āṣiḳāre, zāhiren, ‘áyān ile* ‘pro certo, verè’ (I-1097); [V (1709) *takykan* 2:43 [takikän] ‘certainly, truly’ (Gilson 211); Vg (1790) *tahḳiḳ, tahḳiḳa, tahḳiḳen* ‘certainment’ (207)] تخميناً *tāḥmīna, ~ tāḥmīna, pro (= yerine)* تخميناً *tāḥmīnen* ‘conjecturaliter, conjectatoriè, conjecturâ, quantum, homo conjicere protest, circumcirca, circiter, plùs minùs’ (I-1117) [Vg (1790) *tahmīn, tahmīna, tahmīnen, tahmīnce* ‘conjecturalement, par conjecture, probablement’ (207)]; واقعاً *vāḳı‘án, vāḳı‘á* ‘düşti ki, ittifāḳ; ferzā’ ‘dato casu, eo contingente, revera’ (III-5324); زماناً *zēmānā, pro (= yerine)* زماناً *zēmānen* ‘interdum, ~ tempestivè’ (II-2464).

1.1.4. Başka Ünsüzlerin Düşmesi

Tonsuz karşılığı olmayan ünsüzlerden başka /h/, /d/, /f/, /s/, /t/ ünsüzleri de düşme eğilimi gösterirler. Bunlardan sızıcı bir gırtlak sesi olan /h/ türlü durumlarda erir ve düşer (Banguoğlu, 2007: § 36).

1.1.4.1. /h/ > ø

Lex. (1680)'te söyleyişi halklılaşmış bir kelimedede *h* ön seste söyleyişten düşmüştür:

ayat ~ hayat ~ háyāt: [KTR II, 465 حائط *hā'it* 'divār, cidār' çğl. حيطان *hītān* ve حياط *hiyāt*] **M Lex. (1680)** ايات *ayat t. vul. (= günl.) pro (= yerine)* حیات *hayat*. 'سلامك *selamlık*' 'atrium domûs' → حیات ~ سلامك (I-575); → حیات ~ حياة ~ حيوة *háyāt [a.] Vita*, ~ *vulg.* vestibulum. حیات بخش *háyāt bāḡṣ*, ~ حیات رس *háyāt res* 'largiens vitam, vivificans, vitalis' (I-1823) = Atrium: حیات *háyāt*, ~ ايات *ayat (hávī, selāmlık)*; vestibulum: حیات *háyāt (dihliz, dehliz, pīṣgāh, giryāt)*; vita: حیات *háyāt, dirlik*, 'umr → حيوة ~ حياة.

Benzer bir örnek de *pro (= yerine)* notuyla Farsça yaygın biçimi yerine madde başıdır: [LN هنگامه , انگامه] **Lex. (1680)** انگامه *engāme, pro (= yerine)* هنگامه *hengāme [f.]* 'tumultus, turba' (III-App.5851).

Çoğu alıntıda rastlanan *h* kimi zaman iç seste eriyerek *sesli çatışması (= hiatus)* ya da *büzülme uzunluğu* meydana getirir (Banguoğlu, 2007: § 36). Bunlardan *fāhişede* Meninski'nin işaretlemesi *h*min iki ünlü arasında erimesi ile (ikili ünlüleşme - diftong) *fayşe* söyleyişini de gösterir:

fāiše ~ fāhiše(t): M Lex. (1680) فاحشة *fāhišet, fāhiše, vulg. (= günl.) fāiše fæm.* (= *fæmininum*) *præc. (= præcedens, pracedentis) ~ pec.* 'inhonesta mulier, meretrix, scortum' (II-3450); **MI (1641)** *fæsc=e [fayşe]* 'adultera' (21); (*rospi, nighier, kahpe*) 'puttana' (329); *fæsc=ea (rosp, kahbe)* 'bagascia, meretrice' (65); **Pg (1665)** *fāhiše* 'meretrice' (II-1352), 'puttana' (1705); **Vg (1790)** *fahişe (orospu)* 'prostituée' (421).

Halklılaşmış söylenişleriyle kaydedilen *hemşerî, hemşeri* (< *hemşehrî*); *sarnic* (< *sīhrīc*); *zekîr* (< *zihgîr, zehgîr*)'de hece sonundadır. Çeviri yazılı metinlerdeki kayıtlar aşağıda verilmiştir:

hemşerî ~ hemşehrî: M Lex. (1680) همشهری *hemşehrî, vul. (= günl.) hemşerî q.* *ejusdem urbis, popularis* (III-5495); **Mg (1612)** D *hemşehrî* (2) = *hemşe(h)ri* "Landsmann" (Stein 57); **MI (1641)** *hemsc=eri* [hemşeri] 'paesano' (289); **Pg (1665)**

hemşeheri, hemşehērümüz ‘nostrate’ (II-1441), ‘paesano’ (II-1499), ‘patrioto’ (II-1536); *hemşehri* ‘compatrioto’ (I-454); **Vg (1790)** *hemşeri, hemşehri* ‘compatriote’ (369).

Sözlükte *sarnıç* da Türkçe günlük ortak dildeki söylenişiyile madde başıdır: (II-2512; 2954). 3015. sütunda *sihrenc* de *pro* (= *yerine*) notuyla *sihriç* yerine kaydedilir. Bunun gibi Parigi (1665)’deki *sarinc* ve *sahric* de Arapça *sihriç*ten değişen söyleyişlerdir:

sarnic ~ sihrenc ~ sihriç: M Lex. (1680) صارنج *sarnic* [*d. md.* سارنج] *f. t.* مصنع *másná* ‘a. صهارج *suhāric*, vel (= *ya da*) صهریج *sihriç* a. ‘cisterna’ (II-2512); صارنج *sarnic* ‘cisterna’ → سارنج (II-2916); صرنج *sarnic* ‘cisterna’ → سارنج (II-2954); صهارج *suhāric*, ~ صهریج *sihriç*, *çğl.* صهاریج *sáhāric* ‘locus in quo colligitur aqua, cisterna, piscina, thermæ’ (II-3014); صهرنج *sihrenc* ‘res cava, vas potorium, seu ampulla, stagnum, vivarum’ *pro* (= *yerine*) صهریج → صهارج (II-3015); صهری *sihri*, *i. q.* = *idem quod* (= *yine bu*) صهریج *sihriç*, *aut pro eo* → صهارج (II-3015); صهریج *sihriç* → صهارج (II-3015); **Mg (1612)** D *sarmış* (2) = *sarnıç* “Zisterne” (Stein 50, 76); **MI (1641)** *sarnigz* [sarnic] ‘cisterna d’acqua’ (93); **Pg (1665)** سارینج *sarinc* (*bürke, mehric*) ‘pozza’ (II-1638); صهریج * سارینج *sarinc*, *sahric* ‘cisterna’ (I-419); **HI (1730)** صارنج *sarnıç* (*sarnitche*) ‘la cîterne’ (102); **Vg (1790)** *sarnıç* ‘citerne’ (368).

Arapça asıllı *matara* günlük ortak dildeki bugünkü biçimi yanında bir söyleyiş farkıyla da kaydedilir: متاره *metāre*. **Comp. (1687)**’taki *Poculum* maddesinde ise ünlü değeriindeki farkla: مطره *mátará*.

matara ~ mátará ~ metāre: [KTR II *mithará, máthará*, s. 11; **Türkst** 51 مطره *matara*, ‘Schlauch, für Getränke zum Reisen’ Barb. II 770: arab. مطرة, das man auf gr. (= Grek.) μετρητής zurückführt.] **M Lex. (1680)** متاره *metāre* ‘lagna coriacea, uter ferè complicabilis, quo in itinere uti solent ad potandam aquam’ (II-4292); مطره *matara t. ex Arab.* (= *Arapçadan*) ‘lagna seu vas è corio, aut uterulus viatoribus ad aquam vinumve secum ferendum commodus; item metaph. obesa mollisque fœmina’ (III-4729) = Lagna: مطره متاره *matara*; poculum: مطره *mátará*; **Pg (1665)** مَتَرَه *matara*

‘fiaschetto di cuoio’ (II-861); H (1672) *matara* [*matara*] *matara* ”Feldflasche” 337; *gsi* [*dži*] 337, 337 (Hazai 274).

Farsça *zihgîr* (*zih* ve *-gîr* ‘tutan’) kelimesinde de hece sonundadır:

zekîr ~ zihgîr ~ zehgîr: M Lex. (1680) → ز zeh, ~ *usit.* (= *işlek*) *zih f.* ... زه كير zehgîr, ~ *zihgîr*, *vul.* (= *günl.*) *zekîr*, *q. nervum prehensens*, ‘annulus osseus *plerumque*, quo pollicem muniunt contra trahendi nervi molestiam’ (II-2487); Ml (1641) *szekir* [zekir] ‘anello d’auolio’ (47); Pg (1665) *zihgîr* ‘anello da tirar’ (I-124); Vg (1790) *zeykir* ‘pouce (bague pour le)’ (418).

Lex. (1680)’te Arapça tamlamada *el-* belirlilik takısı (= harf-i tarif) alan *sábāhtan sabalḥayr*da: → صباح السابح a. صباح الخير *sábāhu’l-ḥáyr* *vul.* (= *günl.*) *sabalḥayr*, *quod* (= *yine*) ~ *sábāhuñüz ḥáyr ola* ‘bonum mane, bonum diem *precor*; respondetur *autem ad primum*, *yā sabbāhu’l-ḥáyr*, *q. etiam bonum manē*’ *vel ad ultimum* ‘*ākibetūñüz ḥáyr ola* ‘extrema vestra sint felicia’ (II-2828).

Tábīḥḥāne yerine günlük dil için kaydedilen *távḥāne*de de görülmektedir:

Lex. (1680) طبخانه *tábīḥḥāne*, *vul.* (= *günl.*) *távḥāne* ‘xenodochium, culina publica’ (II-3084) = Culina: طبخ خانه *tábīḥ ḥāne* (*mátbāḥ*, *vul.* = *günl. mutpāḥ*, *āṣ ḥāne*, *kebāb ḥāne*); xenodochium: طبخانه *tábīḥḥāne* (... *müsāfirler için yapılan tekye*, *rubāt*, *müsāfir ḥāne*) [Vg (1790) *tav-hana* ‘hôpital pour les malades’ (391)].

“Birleşim ve öbekleşme (groupement) hallerinde ikinci kelime başındaki *h* düşer, veya eriyip bir büzülme uzunluğu bırakır” (Banguoğlu, 2007: § 36).

Lex. (1680)’te Farsça bir birleşikten kaynaşmayla gelişen başka bir örnekte كايا *k’aya* söyleyişi كتخدا *káthudā* yerine ‘*vitiosè pro*’ (= *kusurlu olarak*) notu kullanılarak kaydedilir:

k’ahya ~ k’ahyā ~ k’aya ~ kihaya ~ kehiyā ~ ked-ḥudā[y], ~ *kethudā[y]* ~ *káthudā* (Farsça: *kadḥudā[y]* bkz. LN): M Lex. (1680) كايا *k’aya* (*k’aja*), ‘*præfectus vitiosè pro*’ كتخدا *káthudā* (*k’etchudā*) (= كتخدا *káthudā*’ya göre *kusurlu olarak*) (II-3860); كاحيا *k’ahyā* (*k’ahjā*) ‘*præfectus aulæ*’, ~ *c. vulg.* (= *günl.*) *pro* (= *yerine*) كتخدا *kethudā* (*k’etchudā*), *quod vide* (= *Buna bak*) (II-3835); كتخدای *kethudāy* *f. t.*

(*vul.* = *günl.* كحيا *k'ahya*,) (*k'ahja*) *seu* (= *ya da*) كحيا *kihaya* (*k'ihaja*) 'præfectus, vicesgerens, locumtenens, procurator: ~ ... herus, ditior, præcipuus incola, ~ *Astrologis vul.* Alchocoden, genituræ dominus'; *serây kethudâsi* 'architrclinus, aulæ magister, ~ curator domûs'; *kapu kethudâsi* 'agens, residens'; *hâzîne kethudâsi* 'custos ærarii, thesaurarius'; *kethudâ-î vezîr-î bûdûn* 'Præfectus Aulæ Vesirii *seu* Gubernatoris Budensis'; *kethudâbeg, vulg.* (= *günl.*) *kihaya beg* 'locumtenens generalis, *seu* vice præfectus Janissariorum *seu* militum prætorianorum'; *kethundâ [d. kethudâ] yeri* 'Præfectus Aulæ Generalis ducisve Janissariorum'; *tershâne kethudâsi* 'præfectus, *aut* vice præfectus armamentarii, *pec. nautici*'; *şehir kethudâsi* 'prætor, tribunus plebis' (II-3870); كخدَا *kedhudâ f. rebbül-beyt* ~ müdebbirü fil-ümür → كخدَا (II-3889); كهيا *kehiyâ t.* 'præfectus aulæ', *vitiosè pro* كخدَا *kethudâ* (= كخدَا *kethudâ'ya göre kusurlu olarak*) (II-4106); **Mg** (1612) *D chihaja* (= *kāya*) (**Stein** 28); **MI** (1641) *kiathude* [kāthude], *kiahia* [kāhya] 'maiordomo, mastro di casa' (240); *ciftluk kiahiasi* [çiftlük kāhyası] (248); **Pg** (1665) كَايَه *kāya* (بَيْك كَايَه سى *beyg kāyası*) (*kethudāhık*) 'tribunato, officio del tribuno' (III-2331); كَخْدَا *kethudā*, خَيَا *hayāyā* 'maestro di casa' (II-1288); كَخْدَا *kethudā*, خَيَا *hayāyā* 'maggioridomo' (II-1290); **H** (1672) *kihaia* [kihāya] *kāhya* "Vorsteher; Aufseher" 176, 347; *Bi [si]* 296, 297; *kihaja* [kihāya] 340 (**Hazai** 240); **V** (1709) *kaihyā* 5:89 [kāhyā] 'a Lieutenant' (**Gilson** 174); *serai kaihyasy* 5:89 'Lord Steward of the Household' (**Gilson** 174); *ters-hana kaihya* 5:84 'the Vice-Admiral' (**Gilson** 174); **Vg** (1790) *kāhya* (*kiahya*), *kethuda* 'économe' (377), *kāhya* (*voyvada, voyvoda*) 'intendant' (395); *hamallar kāhyası* (303).

(1680) كخدَالِك *kethudāhık* 'præfectura, vicariatus, vicesgerentia, procuratoris munus' (II-3870); **Pg** (1665) كَخْدَالِق *kethudāhık* (*beyg kāyası*) 'tribunato, officio del tribuno' (III-2331); **Vg** (1790) *kāhyalık* (*voyvadalık, voyvodalık*) 'intendance, administration' (395).

(1680) *kethudābeg, vulg.* (= *günl.*) *kihaya beg* 'locumtenens generalis, *seu* vicepræfectus Janissariorum *seu* militum prætorianorum' (*kethudā[y]*: II-3870); **V** (1709) *kaihyabey* 5:97 'Lieutenant General of the Janizaries' (**Gilson** 174).

seysene ~ **seyshâne** ~ **sā(y)ishâne**: [KT 703 *sāyishâne, zebānzedi: seysāne*] **M Lex.** (1680) سَايِسْخَانَه *sāishâne, vul.* (= *günl.*) (*aliàs* = *diğeri* سَكْبَانَه *segbāne*) 'jumentum,

equus onerarius, clitellatus' (II-2529) = Clitellarius *equus*: سايسخانه *sāishāne*, vul. (= *günl.*) *segsāne* (*semerlü bārgīr*, vul. = *günl. begir, pālān at*); jumentum: سايسخانه *sāishāne*, vul. (= *günl.*) سکسانه *segsāne, sejsene* (*bārgīr, mātīyet*); equus: سکسانه *segsāne*, سايسخانه *sejshāne*, vul. (= *günl.*) *sejsene* (*semerlü bārgīr, mağçi, kevel*).

İncelemedeki monografik çalışmalarda: Megiser (1612) / Stein, 1975: 80, 81; Molino (1641) / Święcicka, 2020: 111; Parigi (1665) / Kartallıoğlu, 2010: 81; Harsány (1672) / Hazai, 1973: 350; Vaughan (1709) / Gilson, 1987: 44.

1.1.4.2. /d/ > ø

Farsça asıllı *çarşaf* (< *çārşeb, çādir-ī šeb*)ta düşme kaynak dilde de olmaktadır [د / دُ ش]. چادرشب *čādar* ~ *čādor-šab* (*birl.*): چارچب چادر رختخواب ؛ *čārşab* bkz. LN]. Bu kelime Lex. (1680)'te söyleyiş farklarıyla da kaydedilir (→ 3.1.2.8. ; 3.1.6.3. ; 4.4.).

Farsça bir birleşikten *kaynaşmayla* gelişen *kāhya* (< *kedḥudā[y]*) da söyleyiş farklarıyla kaydedilir. Bu farklarda görülen ses değişimlerinden biri de bu düşmedir: *k'ahyā* ~ *k'aya* ~ *kihaya* ~ *kehiyā* < *ked-ḥudā[y]*; *kāthudā, ketḥudā[y]*. (→ 1.1.4.1.).

Farsça (-*dān*) son ekiyle kurulan *ābdestān* (< *ābdestdān*)da bu örnekler arasına eklenir:

[LN *ābdest[d]ān*] Lex. (1680) آبستان *ābdestān, pro* (= *yerine*) آبستدان *ābdestdān, quod* (= *yine*) ~ آبسدان *ābdestān, ~ آبستا* *ābdestā*: ابريق *ibriq* 'aqualis, gutturnium, ex quo lavandis manibus affunditur aqua' (I-21)

= Aqualis: آبستان *ābdestān*; gutturnium: آبستان *ābdestān, pro* (= *yerine*) آبستدان *ābdestdān*.

Farsça asıllı *usta* (< *üstād*)da son sestedir: Lex. (1680) استا *üstā t. Ex Persico* (= *Farsçadan*) استاد *üstād* 'magister' (I-174); اوستا *ūsta* 'magister', *pro* (= *yerine*) استا (I-516).

Farsçadan *payvan* (< *pāy-bend*)da Türkçe söyleyişte son seste görülür:

rariüs (= *seyrek*) تَكُورَى *tekūrī t.* ‘Princeps, Præfectus, Dominus loci alicujus, etiam Imperator Constantinopolitanus Christianus’, *per contemptum sic à Turcis dictus. V. Leonclavium, qui id. teggūr. legit. ...* استامبول تَكُورَى *istambol tekūri* ‘Imperator Constantinopolitanus’ *Vide etiam* (= *yanı sıra bak*) تَكُرَى *hinc* (= *bundan, buradan, bu kaynaktan*) تَكُور طَاغَى *tekūr dağı* ‘Rhodostum’ *Sæ. (já‘dūd-dīn, ya da já‘ded-dīn: tēcūt-tevārīh, halk arasında hoca tevārīh) i.q. = idem quod* (= *yine bu*) تَكُر طَاغَى (I-1352); **Mg** (1612) *D teggūr (teggiur)* (3) ‘Harmoltes, præles provinciæ’; *D tekūr (techūr)* (2) ‘purus’.

(1680) تَكُور بالَغَى *tekir bahğı* ‘erythrinus, rubellio’ (I-1340); *tekfūr bahğı, pro* (= *yerine*) تَكُور بالَغَى *tekir bahğı* (III-App.6003); **MI** (1641) *tekir balighi* [tekir balıǵı] ‘barbone pesce, ouero triglia’ (68); *tekir balughi* [tekir baluǵı] ‘treglie pesce’ (466); **Pg** (1665) *tekir bahğı, tekil bahğı, tekfūr bahğı* ‘barbone pesce’ (I-236); *tekir bahğı, tekfūr bahğı* ‘triglia pesce’ (III-2332); **HI** (1730) تَكُور بالَغَى *tekir balığı* (*tekir balyghy*) ‘des rougets’ (83); **Vg** (1790) *tekir balığı* ‘rouget. poisson’ (431). **MI** (1641) *tekirgiuk* [tekircük] ‘tregliuccia’ (466).

(1680) تَكُور طَاغَى *tekir dağı nomen urbis aliàs* (= *diğeri*) رودوسچق *rodosçiq dictæ. ‘Rhædestum, aut, ut recentibus, Rhodostum’ V. in = Vide in* (= *içine bak*) تَكُور (I-1340); **MI** (1641) *Tekir daghi* [Tekir Dağı] ‘Rodosto, Città di Romania’ (361); **Vg** (1790) *Tekir Dağı* ‘Rodosto’ (430).

1.1.4.4. /v/ > ø

Lex. (1680)’te ön seste bu düşme *oğa* (< *vákīye*)da gösterilmiştir. **Comp.** (1687)’taki bir açıklama notunda ise *okumuş kimseler* için bir tercih olarak *oğa* yerine *vákīye* gösterilir:

oğa ~ *vákīyet* : [Türkst 65 اوقه *oka*, Oka’ = 400 Drachmen: arab. وَقِيَّة , aus gr. (= Grek.) οὐγκία = lat. *uncia*. Justi, Kurdische Grammatik XIV. ; **RED** وَقِيَّة *vákīyye* (vulg. *oğka*)] **M Lex.** (1680) اوقه *oka t. vul. (= günl.) pro* (= *yerine*) وَقِيَّة *vákīye* ‘pondo, libra, major 400. drachmarum, facit libras Viennenses duas ~ unam quartam’ (I-528); → وَقِيَّة *vukáyyet, çğl. وَقَى vukıy, i.q. = idem quod* (= *yine bu*) اوقِيَّة *uķīyet* ‘uncia’ *aliàs usít. (= işlek) وَقِيَّة vákīyet, seu* (= *ya da*) *vákīye, vul. (= günl.) اوقه oka t.* ‘pondus

librarum 2 1/4' (III-5405) = Occa, oka, *vulg.* pondo duarum librarum ~ quartæ partis libræ Viennensis: اوقه *oḳa*, *seu doctis* (= *ya da okumuş kimseler için*) وقیه *váḳīye* (*bir oḳa*, [váḳīye] şerāb); libra: اوقه *oḳa*, *seu* (= *ya da*) وقیه *váḳīye* (*iki oḳahıḳ; bir o. 'bilibra; libralis'*); **Mg** (1612) D *oka* (*occha*) (1) 'libra'; **MI** (1641) *oka* (*o. dartisi*) 'peso, di libra' (302); **Pg** (1665) اوقه *oḳka*, وقیه *vuḳīye*, اوقیه *uḳīye* 'misura d'vn boccale' (II-1377), 'occa peso' (II-1455), 'pinta, misura' (II-1601), 'vasetto di spetiarij' (III-2361); **H** (1672) *oka* (7) ≠ *okka* "türk. Gewichtseinheit" (**Hazai** 351); **V** (1709) *auca* 5:80 [oka] 'an Oke, or 2 1. 3/4 Averdupoize' (**Gilson** 195).

(1680) اوقه *oḳālu*, *altı oḳalü ḳab* 'sextarius, vas capiens libras tredicimcum dimidio' (I-528) = Bilibris: اوقه *oḳalü*, *seu* (= *ya da*) وقیه *váḳīyelü*.

(1680) اوقه *oḳāhıḳ*, *ut* (= *gibi*) *iki oḳahıḳ* 'dupendium, duæ libræ majores, seu quatuor libræ cum dimidio, *aut* pretium illarum' (I-528).

(1680) → یارم *yarüm* 'medietas, medius, a, um, semi'; اوقه *yarüm oḳa*, *seu* (= *ya da*) وقیه *váḳīyá*, یارم کیله *yarüm kile* 'semissis, semimodius' (III-5538); **Mg** (1612) D *yarüm oka* (*jarun occha*) [*n > m: yarun o.*] (2) 'selibra' [**Stein** 79 *yarun* = *yarüm* ist neben *yarun* = *yarün* aufgeführt!]; **Pg** (1665) *buçuk oḳka* 'misura di mezzo boccale' (II-1377).

Lex. (1680)'te günlük dil için *olta* yerine *volta* biçimi not edilir: اولته *olta*, *vul.* (= *günl.*) *volta t.* 'hamus' (I-541). Hasan Eren (1999), *oltanın* alındığı dil olarak Rumca'yı gösterir: (< R βόλτα), Rumca *voltanın* ise İtalyanca *voltadan* geldiği açıktır, der (**TDES** 306). Sözlükte *olta* halk ağızlarındaki farklı söylenişleriyle de kaydedilir: خولتا *hoḷta*, *vul.* (= *günl.*) *hoḷta* 'hamus' (I-1978) [**DS** VII 2398 *hoḷta* (I) 1. Oltā].

olta ~ **volta** : [Türkst 85 اولته ولته *volta*, *olta*, 'das Lavieren' Jussuf 1240; nach Barb. II 845, roulis; bordée d'un navire': it. *volta*.] **Lex.** (1680) اولته *olta*, *vul.* (= *günl.*) *volta t.* 'hamus' (I-541); خولتا *hoḷta*, *vul.* (= *günl.*) *hoḷta* 'hamus' (I-1978) = Hamus: اولته *olta*, *volta*, *hoḷta*; **Mg** (1612) D *olta* (1) 'hamus'; **MI** (1641) *volta* 'amo da pescare' (44), 'hamo da pescare' (174); **Pg** (1665) *olta* (*çengelcik*, *ç.-ciḳ*) 'amo da pescare' (I-116), 'hamo' (II-1018), 'rampino' (III-1738); *volta* 'girauolta' (II-967); **Vg** (1790) *olta* 'hameçon' (390). **MI** (1641) *voltagiuk* [voltacuk] 'hametto' (174). **MI** (1641) *volta*

vrugi [volta urucı] ‘passeggiatore’ (293); *volta vrmalik* [volta urmalık] ‘spasseggiamento’ (417).

(1680) اولته چالمق *olta, seu (= ya da) vul. (= günl.) volta çałmaq* ‘obambulare, deambulare’ (I-541); ولته چالمق *volta çałmaq* ‘deambulare *ut per cubiculum areamve*’, ~ c. (III-5411); وولته چالمق *volta çałmaq* ‘deambulare’ → ولته *volta, ~* اولته *olta* (III-5417) = Deambulare; obambulare: اولته *olta, volta* ‘deambulatio’; اولته چالمق *olta, vul. (= günl.) volta çałmaq*; **MI** (1641) *volta vrmak* ‘passeggiare’ (293); *volta vrmok* (?) ‘spasseggiare’ (417); **Pg** (1665) *volta çał-* ‘spasseggiare’ (III-2118); **Vg** (1790) *olta vur-* ‘revirer de bord’ (429); *o. , volta vur-* ‘louvoyer’ (400); *ayağ oltası et- (ufacığ ufacığ gez-)* ‘se promener en long ~ en large’ (421).

Farsça asıllı başka bir kelime de düşme iç seste hece başındadır:

tūgā ~ dūgvā (~ duǧbā) (~ duǧyā): [LN دوغبا *duǧbā* ~ دوغباچ *duǧbāc*, ~ دوغوا *duǧvā*, ~ دوغی *duǧvā*, [ی یا ی ی] *duǧī, duǧyā*] **M Lex.** (1680) دوغوا *dūgvā, vul. (= günl.) توغا* *tūgā, etiam (= yanı sıra) دوغبا* *duǧbā*, ~ دوغیا *duǧyā f. ‘māstvā āši, yoǧurd āši*’ ‘cibus cum oxygala paratus, seu, ut cibus cum lacte acido debutyrato, vel seroso paratus’ (II-2178) = Oxygala: دوغوا [*dūgvā*] (*māstvā, yoǧurd āši*).

Yine Farsçadan alınmış bugün ortak dildeki *havlıcanda* hece sonundadır: [LN خاڤلینجان *ḫāvlincān* ~ خاڤلنجان *ḫāvlencān*] **M Lex.** (1680) خاڤلنجان *ḫāvlencān, pro (= yerine)* خاڤلنجان *ḫāvlencān* ‘galanga’ (I-1936).

Çeviri yazılı malzemelerin incelendiği monografik çalışmalarda *tövbe, töbe* gibi örneklerdeki heceler (*ünlü+yarı ünlü = ikili ünlüleşme-diftong > ünlü: tek ünlülü-monofong*) tek ünlülü (monophong) hece olarak değerlendirilir: Megiser (1612) / Stein, 1975: 130, 142-143; Harsany (1672) / Hazai, 1973: 337. Kartallıoğlu (2010: 81) Parigi (1665)’den aktardığı *dölet* (2) < *devlet* (8) örneğini de *v > Ø* olarak gösterir.

Meninski’nin kaydettiği *nöbet* (< *nevbet*) ve *tövbe* (< *tevbe*) söyleyişleri için kayıtları:

Lex. (1680) نوبة *nevbet, vul. (= günl.) nöbet, Act. Ut (= gibi) نوب nevbi. Item usit.* ‘periodus, vices, seu ut vicis una, ordo per vices ad alios perveniens, circuitus,

occasio, opportunitas, ~ hominum turba, ~ excubiæ, vigiliæ *seu* milites alternatim excubias agentes, *aut ipsa* illa actio' (III-5271); **MI (1641)** *nobet* 'sentinella' (396); **Pg (1665)** نوبت *nevbet* (*kanun, mertebe, tertib...*) 'ordine, regola' (II-1481), (*sıra*) 'vicenda' (III-2400); **Vg (1790)** *növbet, nöbet* 'garnison' (387); *nöbet, nevbet* 'tour, rang successif' (447).

(1680) نوبتچی *nevbetçi, nöbetçi* 'excubitor, vigil nocturnus, speculator' (III-5271); **Pg (1665)** *nevbetçi* (*bekçi, gözedici*) 'sentinella, soldato' (III-2010); **Vg (1790)** *nöbetçi* 'sentinelle' (435).

(1680) → تنابوب *tenāvüb* نوبتلشمك *nevbetleşmek*, *vul. (= günl.) nöbetleşmek* 'observare inter se vices & ordinem quemque suum *aliqua in re, ita ~ circa aquam* partim & per vices adaquantes' (I-1410).

(1680) *nöbet ile* 'vicissim, alternatim, ordine & successivè unus post alterum' (III-5271); **Pg (1665)** *nevbet ile (tertib ile)* 'con ordine' (I-464); نوبت *növbet ile* 'a vicenda' (III-2400); **HI (1730)** *nöbet ile (neubet ilé)* 'alternativement' (55); **Pg (1665)** *nevbetsiz (tertibi bozulmuş)* 'inordinato, senza ordine' (III-1152).

Pg (1665) *nevbetile itmek* 'alternare' (I-99); (1680) *nöbet çalmaq* 'clangore tubarum sonituque lituorum, & c. signum dare excubiarum agendarum aut mutandarum' (III-5271).

(1680) *her şeyüñ nöbeti vârdür* 'quælibet res suas habet vices'; *nöbetüne gelür* 'veniet ad tuas vices, tibi quoque ordine continget' (III-5271); **Pg (1665)** *her şeyüñ nevbeti var* 'ogni casa hà il suo rouerscio, la sua vicissitudine' (III-1876).

(1680) نوبتخانه *nöbethâne* 'specula, militaris statio' (III-5271); **Pg (1665)** *nevbethâne (bekçi kulesi)* 'specula, doue si fà la guardia' (III-2122), 'vedetta, veduta, luogo eminente per vedere' (III-2368).

MLex. (1680) توبه *tevbet, ~ usit. (= işlek) tevbe, seu (= ya da) vul. (= günl.) töbe*. گناهندن رجوع *günāhten rücu* 'et- ~ پشیمان او *peşimān ol-* 'conversio ad Deum à peccatis, resipiscentia, pœnitentia, ~ votum amplius non peccandi' توبه و استغفار اندی 'töbe vü istiğfār' 'poenitentiâ ductus se convertit ad Deum & ab eo veniam petijt' (I-

1449); **Mg** (1612) *teḡbe* (Stein 142); **Pg** (1665) *tevbe* (*inābet, pişmanlık*) ‘contritione’ (I-520), ‘conuersione dal peccato’ (I-524), ‘emendamento per colpa’ (II-776); توبه *töbe* (*pişmanlık, keffāret, nedāmet*) ‘penitenza’ (II-1548), ‘ripentimento’ (III-1825); **Vg** (1790) *töbe, tövbe* ‘pénitence’ (414); *tevbe, tövbe, töbe* ‘résipiscence’ (428).

(1680) توبه ايديجي *tevbekār f. töbe idici* ‘pœnitens, voto astrictus’ (I-1450); **Vg** (1790) *töbekār* ‘pénitent’ (414).

(1680) توبه لو *töbelü* ‘qui tale votum fecit, abstinens ex voto’ (I-1450); **Vg** (1790) *töbesiz* ‘impénitent’ (392); *töbesizlik* ‘impénitence’ (392).

(1680) توبه ا *tevbe, vel (= ya da) töbe et- dön- ~ c. ut supra* ‘converti ac reverti ad Deum à peccatis, resipiscere, poenitere, seu votum facere non peccandi, aut faciendi hoc vel illud in specie peccatum, *verbi gratiâ*, abstinendi à vino *quippe Turcis lege prohibito (d. prohibito)*’ (I-1449); **Pg** (1665) *tevbe it-* ‘compungere’ (I-462), ‘conuertirsi’ (I-525); *töbe it-* ‘far la penitenza; pentirsi’ (II-1548), ‘ricognoscere la sua copla’ (III-1791), ‘ripentire’ (III-1825); **Vg** (1790) *töbeye gel-* ‘se convertir’ (370).

1.1.4.5. /t/ > ø

Lex. (1680)’te düşmenin iç seste (hece sonunda) gösterildiği az sayıda örnek vardır. Bunlardan Farsça asıllı *tezgāh, dezgāh* (< *dest-gāh*)’ta düşme kaynak dilde de görülür: [دستگاه *dastgāh* (دست+گاه), دستگاه *dastgah*; دزگاه *dezgāh*] bkz. LN).

Türkçe söyleyişte sondaki çift ünsüzlerden ikincisi düşebilir. Farsça asıllı başka bir kelime de söyleyişte:

perdāh ~ perdāht: **M Lex.** (1680) پرداخ *perdāh pro (= yerine)* پرداه *perdāh* (I-761); پرداخت *perdāht f. Tertia pers. præt. à پرداختن* *perdāhten* ‘perfecit, limavit, ~ q. nomen completio, perfectio, politurai limatio, complementum’, *perdāhtü zīnet virdi* [:] *düzetti* ‘comlevit, rectè instituit, adornavit, perfecit, exornavit, perpolivit, limavit’ (I-761); پرداه *perdāh t. (f. pro = yerine)* پرداخت *perdāht* ‘nitor, lævigatio, limatio, politura ad nitorem’ (I-763); **Pg** (1665) *perdāhte* ‘impomicciato’ (II-1069); *perdāhten* ‘acconciare, ornare’ (I-23), ‘polire’ (II-1616); **Vg** (1790) *perdah* ‘poli (le)’ (417).

(1680) *perdāhlemek* پرداهلمك *perdāh et-* ‘polire, deglabrare, limare, lævigare’; = Deglabrare, lævigare, polire: پرداهلمك *perdāhlamak*; limare: پرداهلمك *perdāhlemek*; **MI** (1641) *perdahlamak* ‘inbrunire’ (200); **HI** (1730) پرداهلمك *perdahlamak* ‘polir’ (124); **Vg** (1790) *perdahlamak* ‘brunir, polir’ (364), ‘polir’ (417). **MI** (1641) *perdahlik* ‘lisciamiento’ (235). **Pg** (1665) *perdāhtlanmış, perdāht olunmuş* ‘polito’ (II-1617).

(1680) *perdāhten* پرداختن *perdāh et-* ‘polire, deglabrare, limare, lævigare’; = پرداخت *perdāht et-* ~ پرداخته *perdāhte et-* [:] *temām et-, düzet-, cilā vir-, işe sūretü zīnet vir-* ‘polire, lævigare, limare, perpolire, perficere, complere, adornare, formam debitam conciliare rei’; **MI** (1641) *perda et-* ‘pulire’ (328); *perdah et-* ‘lisciare, polire’ (235); *sakeli perdah et-* ‘tondare la barba’ (458); **Pg** (1665) *perdāht it-* ‘lisciare, polire’ (II-1261), ‘polire’ (II-1616), ‘strisciare, polire’ (III-2201); **Vg** (1790) *perdah et-* ‘polir’ (417). **MI** (1641) *perdah olunmisc* [p. olunmuş] ‘lisciato’ (235).

st > s ~ z:

tezgāh ~ dezzgāh ~ destgāh: **M Lex.** (1680) → تهریف *tāhrīf* ... v. g. pro دستگاه *destgāh*, ‘officina, laboratorium’ *vulgus scribit ~ dicit* دزگاه *dezzgāh*, aut (= *ya da*) *tezzgāh* (= *halk arasında dezzgāh ya da tezzgāh olarak yazılır, söylenir*) (I-1091); دزگاه *dezzgāh*, *tezzgāh* ‘textrina, officina operaria’ *vitiosè pro* دستگاه *destgāh* (= دستگاه *destgāh*’a göre kusurlu olarak), *quod V. = Vide* (= *ona/buna bak*) (II-2073); دستگاه *destgāh f. vul.* (= *günl.*) دزگاه *dezzgāh* ‘*el irişmesi, seu* (= *ya da*) *ķudref*’ ‘officina, textrina, fabrica *seu* locus omnis ubi manibus opus peragitur, quo manus pertingit, facultas, potestas, vires, ~ instrumentum, quo *vel* in quo opus fit’ (II-2078); دستگاه *destgāh*, *Etiam* ‘trapezitæ officina aut mensa’ *vide superiùs* دزگاه *dezzgāh* (III-App. 6063); **Pg** (1665) *destigāh* ‘chi dà la mano’ (II-1315); *dezzgāh*: *çulhā dezzgāhi* ‘telaro, stromento da tessere’ (III-2250); *gümrükci dezzgāhi, sárrāf dezzgāhi* ‘banco del banchiere’ (I-231); **Vg** (1790) *tezzgāh* ‘métier. machine’ (404).

Pg (1665) *destigāh* ‘chi dà la mano’ (II-1315); *dezzgāh*: *çulhā dezzgāhi* ‘telaro, stromento da tessere’ (III-2250); *gümrükci dezzgāhi, sárrāf dezzgāhi* ‘banco del banchiere’ (I-231); **Vg** (1790) *tezzgāh* ‘métier. machine’ (404).

[LN *dezgāhdār* دزگاه دار { *dastgāhdār* دستگاه دار } (1680) *dezgāhdār* دزگاه دار ‘numularius, trapezita’; صرّاف دزگاهی *sárrāf dezgāhī* ‘abacus numularii’, *scribe aliàs* ~ → *destgāh* (III-App.6063) = Nummularius: دزگاه دار *dezgāhdār*, *krş. collybista*: دستگاه *destgāh dār*, Pg (1665) *dezgāhdār* ‘banchiere’ (I-231).

(1680) صرّاف دزگاهی *sárrāf dezgāhī* ‘abacus numularii’ (III-App.6063) = *Mensa lignea*: صرّاف دستگاهی *sárrāf destgāhī* ‘abacus, abacion’; trapeza: *sárrāf destgāhī*, *vul. (= gūnl.) tezgāhī*, *sutrina: serrāf destgāhī*, *vul. (= gūnl.) tezgāhī*, پاپوچچی دزگاهی *papuççi dezgāhī*, Pg (1665) *gümrükci dezgāhī*, *sárrāf dezgāhī* ‘banco del banchiere’ (I-231).

Türkçeye Farsçadan girmiş *perdāh*, *perdāḥ* (< *perdāht*)’da düşme Türkçe söyleyişte olmuştur; *çapraz* (< *çap-rās*, *çap-o-rāst*)ta ise kaynak dilde de görülür ([*çap-rāst* (birl.) چپ راست *çap-rās*, چپ و راست *çap-o-rāst* bkz. LN).

Aşağıda Meninski gibi kimi Avrupalı yazarların söyleyişçe halkılaşmış bu kelimelerle ilgili kayıtları sıralanmıştır:

çapraz ~ *çepü rāst*: M Lex. (1680) *çapraz t.* ‘noduli aut globuli vestium cum appendicibus villorum aut lemniscorum’ (I-1537); *çeb*, چپ ~ *çep f.* *sol* *صول* ‘sinister, ~ sinistra pars’ چپ و راسته *çepü rāste nāzār kıldı* ‘in dextram ac sinistram, partem respexit’ (I-1573); Pg (1665) *çapras* ‘vncinello d’allacciar saio’ (III-2424); *çapraz* (çopça) چپران ‘fermaglio per affibbiare li vestimenti’ (II-853); ‘satranç tahtasında göz, kapı, hâne’ scacco, vno de quadrelli del scacchiere’ (III-1924); H (1672) *çşafraß [çafraß] çapraz* “quer; kreuzweise” [le] le 433 (Hazai 211). Pg (1665) *çaprazlu* ‘satrançlı’ ‘scaccato, fatto à scacchi’ (III-1923), ‘schiacherato, fatto à modo di scacchi’ (III-1947).

Meninski *usit.* (= *işlek*, *yaygın kullanım*) kısaltmasıyla kaydettiği *fihrist*ten önce *fihris* söyleyişini verir:

[LN Pehlevîce: *pehrist* > *fihrist*, *fihris* (Arapçalaşmış)] M Lex. (1680) *fihris*, فهرس *fihrist f. a. çğl.* *fehāris*: ‘*kanun, asl, kitāb evveli, mecme‘ul-eşyā, defter*’ ‘canon, regula, summa, syllabus, elenchus, seu index capitum libri, quæ in quovis libro continentur, in principio poni solitus, ~ *ipsum*

principium libri', *bá' de ez fihrist-î kitâb* 'post indicem capitum libri, aut ejus exordio finito' (II-3560); **MI (1641)** *fihris (Arabo)* 'indice tauola di vn libro' (205); **Pg (1665)** *fihrist, fihiris* 'indice, tauola di libro' (II-1108); **Vg (1790)** *firist, fihrist, fihris* 'table de livre. index' (442).

Türkçe söyleyişte iç ve son sesteki kapanma seslerinin düşmesi biçiminde de örnekleri gelişir:

HI (1730) چفتچی *çif(t)çi (tchiftchi)* 'laboureur' (111); **Vg (1790)** *çiftci, çifci* 'laboureur' (397); *çifci* 'fermier, métayer' (384) gibi.

İncelemedeki monografik çalışmalarda: Megiser (1612) / Stein: 82; Parigi (1665) / Kartallıoğlu, 2010: 81; Harsany (1672) / Hazai, 1973: 351.

1.1.5. Tekleşme

Türkçe söyleyişte alıntı kelimelerdeki (çoğu Arapça) iç ve son ses ikiz ünsüzleri *tekleşme*ye uğrarlar. **Lex. (1680)**'te bu kelimelerde *tekleşme* günlük ortak dil için kaydedilen biçimleri üzerinden gösterilir: (لَبَّيْكَ *lebbeyk vul. lepeyk*; سَقَا *sáḳḳā, vul. saḳa*; اَبَمَّ *ebemm, vulg. ebem* gibi). Buna karşılık *cellād, ḳubbe[t], kelle* gibi kelimerin asıllarındaki ikiz ünsüzler yazı dilinde de korunur. Bu alıntılar ekleme ya da birleşme sırasında bir sesli önünde yeniden *ikizleşme*ye uğrarlar (Banguoğlu, 2007: § 36).

1.1.5.1. İç Seste

Lex. (1680)'te bu söyleyiş örnekleri *vul. ve vulg.* kısaltmaları kullanılarak aktarılır. Arapça asıllı *kapanda* da *tekleşme* iç sesteki ikiz ünsüzlerde olur. *Sözl.*'te bu kelime Arapça aslı *ḳābbān* yerine madde başıdır:

[**Türkst** 65 کبان ، کپان *keban, képan*, öffentliche Wage' Bianchi II 560: pers. (= Fars.) کپان aus gr. *καμπανός* oder *καμπανόν*, von lat. *campāna*. Vgl. Et. Wtb. d. Alb. 168. Aus dem Persischen arab. قفان. Nöldeke, Pers. Stud. II 39.] **Lex. (1680)** → قپان *ḳapan t. Part. (= Participium = sıfat-fiil)* قپمق *ḳapmaq* 'rapiens, qui rapit, prehendit, ad se trahit', & c. *ut قپان ~ چوب قپان* *sāmān ḳapan: کهربا* *kehrübā f. 'succinum, q. ... aut paleas ad se trahens'*; دمر قپان *demir ḳapan, مقناطیس* *mıḳnātīs* 'magnes'; قوش قپان *ḳuş*

ḳapan, aliàs (= *diğeri*) سچان قپان *sıçan ḳapan* ‘decipulum’; *Item* (= *yine*) قپان *ḳapan* ‘conditorium, repositorium’ *sic* (= *böyle*) قپان اون *un ḳapan* ‘repositorium farinae’ ‘magazeno della farina; sed forsan sic dicitur, quòd in tali loco sic dicto farina ponderatur ac divendatur’ *Est enim* قپان *ḳapan f. t. pro* (= *yerine*) قبان *ḳábbān a.* ‘statera major, trutina’ (II-3611); قبان *ḳábbān a.* ‘statera major, ut modò dictum est, ~ i.q. *emīn, fidus erga alium, ~ i.q. fīstāt, tentorium*’; *ḥumārū ḳábbāne, ~ humuru ḳábbāne* ‘insecti sextipedis genus rotundum, minus scarabæo, clypeato dorso, quod uvidis locis nasci solet’ (II-3611); کبان *kebān, ~ کپان kepān, ac* (= *ve*) کبان *kebbān f. قبان ḳábbān a. قپان ḳapan t.* ‘statera major publica’ (II-3861) = Conditorium: قپان *ḳapan (máḥzen)*; repositorium: (*kiler, embár*); trutina (*ḳıst, ḳıstás*).

Farsça asıllı başka bir örnek de Arapçalaşmış ikiz ünsüzlü biçimiyle kaydedilir:

Lex. (1680) دكان *dūkān f. seu* (= *ya da*) دكان *dūkkān ex Persico* (= *Farsçadan*) *a. çğl. دکاين dekākīn* ‘officina, taberna, ~ fungus arboris mollis, seu extuberans medulla in quercu nascens...’ (II-2104).

Çoğu Arapça asıllı kelimenin iç seste *tekleşmeye* uğrayan örnekleri için çeviri yazılı metinlerdeki kimi kayıtları aşağıda sıralanmıştır:

-bb- > -b-: **M Lex. (1680)** طابه خانه *tābe ḥāne, tapḥāne* < دباغ خانه *debbāğ ḥāne* (→ 1.1.1.1.).

-ff- > -f-: **M Lex. (1680)** كفّة *keffet, keffe, ~ vul. (= günl.) kefe* ‘lanx libræ’ (II-3980) = Lanx: كفه *kefe, كفّة keffet; terāzū keffesi (terāzū tāsi)*; **Vg (1790)** kefe ‘vergette. brosse’ (454); *kefelemek* ‘vergeter’ (454).

M Lex. (1680) كوفه *Küfe* Urbs Cufa, *pro* (= *yerine*) كوفه *kūfet: ~ küffe*, ‘cophinus’ (II-4084).

M Lex. (1680) صفّه *soffā* ‘tabulatum’ → صفّه (II-2629); صفّه *soffet a. soffā, vulg. (= günl.) sofa e. f. çğl. صوف soff* (II-2965); صفّه *soffā, ~ sofa f. t. → صفّه soffet a.* ‘scamnum discubitorium ante domum ferè ex lapidibus structum, ~ pars ephippii, cui insidetur; *usit.* tabulatum instar theatri à terra non admodum elevatum, in cubiculis extructum, & plerumque stratum, ubi Orientales discumbunt suoque modo consident,

thorus' (II-2970); صوفه *sofā* 'thorus, tabulatum', & c. *vulg. pro* (= *yerine*) صفت *soffet*, *seu* (= *ya da*) *soffā* (II-3007).

Pg (1665) صوفه *sofā* 'letto da sederui per mangiare' (II-1244), (*iskemli, oturağ, kürsî*) 'sedia da sedere' (III-1996); صفة *soffā* (*tahta-poş, tahta-bend, çārtāk, kireved*) 'catafalco' (I-363), (*kereved*) 'palco sopra il quale sentano i Turchi e dormano' (II-1504), 'tauolato, sopra il quale si sentano i Turchi' (III-2247); **V (1709)** *safā* 5:89 [sāfā] 'a Stage of Boards, raised about 8 Inches from the Floor' (Gilson 207); **Hl (1730)** صوفه *sofā* 'la salle' (102); **Vg (1790)** *sofā* 'salle. salon' (432), 'vestibule' (454).

-kk- > -k- : M Lex. (1680) ساقه *saqa*, *vulg. pro seq.* (II-2520); → ساقى *sākī a. çğl. سقاة sukkāt*: ~ سقا *sákkā*, *vul. (= günl.) saqa*, *çğl. sákkāyūn* 'aquarius, qui aquam defert præbetve' *etiam* (= *yanı sıra*) سقا *sákkā*, *seu* (= *ya da*) *saqa* (II-2520); سقا *sákkā*, *vul. (= günl.) pro* (= *yerine*) سقا *sákkā a. çğl. سقاؤون sákkāyūne*, *aut* (= *ya da*) *pro* (= *yerine*) ساقى *sākī*, *çğl. سقاة sukkāt* 'aquarius, qui aquam defert præbetve, ~ pocillator' (II-2631) = Aquator, adaquator: سقا *sákkā*, سقا *sákkā*; aqua: aquæ gerulus, سقا *sákkā* (*ābkeş*).

MI (1641) *saka* 'vtraro, chi porta acqua con l'vtre' (489); **H (1672)** *szaka* [*sakā*] *saka* "Wasserträger" 227; *lar* [*lar*] 297 (**Hazai** 256); **V (1709)** *saká* 5:89 [sáká] 'a Water-Carrier' (Gilson 202); **Hl (1730)** سقا *saka* 'porteur d'eau' (111); **Vg (1790)** *saqa* 'porteur d'eau' (418).

M Lex. (1680) زقوم *zákkūm*, *vulg. (= günl.) zákkūm* 'arbor Infernalis, cujus fructūs referunt capita dæmonum; arbor spinosa in valle hiericho frequens, ex cujus fructu salutare elicetur oleum; cibi Arabici genus butyro & dactylis constans, ~ cibus infernalis'; *loğması zákkūm-ı sārī oła od içinde* 'buccella, seu cibus eorum erit arbor infernalis in igne ardens, aut cibus infernalis' (II-2454) = Infernalis: زقوم *zákkūm*, *zákkūm*, ~ شجرة الزقوم *şeceretüz-zákkūm*.

Başka bir yerde *tekleşme* ekle genişleyen biçim üzerinden gösterilir:

-ll- > -l- : M Lex. (1680) جلاه *cüllah*, ~ چلاه *çüllāh*, چلاه *çülāh*, ~ چله *çüleh*, *vul. (= günl.) چله vel* (= *ya da*) چولها *çulhā*, دو قیجی *doğu(y)ici* 'textor' (I-1637); → چله *cüleh*, *seu* (= *ya da*) *cüle f.* 'globulus balistarius', ~ چله *cüleh contractum a* جلاه *cülāh* 'textor'

(I-1644); چَلَّه *çülleh f. 'textor' pro (= yerine)* چَلَّه (I-1644) = Textor: چَلَّه *çulāh, ~* چَلَّه *çullāh, pro (= yerine)* چَلَّه *cüllāh, vul. (= günl.) çulha (nessāc)*; calamus: چَلَّه *çulhaler kāmışçıgr, Mg (1612) D çulha (t/chulha) (2) 'textor'; Pg (1665)* چَلَّه *çulhā, چَلَّه çullāh (bez doḳuyıcı, nesic) 'tessitore, tessaro' (III-2270); Vg (1790)* چَلَّه *çulha (bezi doḳuyucu) 'tisserand' (446). Comp. (1687) چَلَّه çulhalıḳ 'textrina'; Vg (1790) çulhalıḳ 'l'état, le métier de tisserand' (216).*

Comp. (1687) چَلَّه *çulhanūñ pro (= yerine) cüllāhūñ ayaḳlıḡı* 'insila, seu insilia textorum'; چَلَّه *cullāhūñ, vul. (= günl.) çolhanūñ* 'destgāhi, aut (= ya da) vul. (= günl.) dezgāhi 'textrina'; **Pg (1665)** چَلَّه *çulhā dezgāhi* 'telaro, stromento da tessere' (III-2250).

M Lex. (1680) سَلَّه *selle f. vulg. (= günl.) sele, سپد seped* 'corbis, sporta, ~ phtifis, tabes'; سَلَّه *selle bāf, ~ سَلَّه کر selleger* 'qui corbes contexit' (II-2664) = Corbis: سَلَّه *selle, سَلَّه بَاف selle bāf (sepetçi); sporta: سَلَّه selle; Pg (1665) selle* 'coffano, coffino' (I-427); **Vg (1790)** *sele* 'panier pour le linge' (411).

Lex. (1680) تَوَكَّلُو *tevekküllü, vul. (= günl.) tevekillü* 'confidens in Deo & sorte' (I-1477) = Confidens: تَوَكَّلُو *tevekküllü (mütevekkil).*

Lex. (1680) قَلَّه *ḳulle f. t. pro (= yerine) ḳullet a.* 'vertex montis, ~ usit. turris' (II-3755) *krş. [Ml (1641) kule* 'torre, edificio noto' (460); **Vg (1790)** *ḳule* 'cour (bâtiment)' (447)].

-mm- > -m- : M Lex. (1680) سَمُور *semmūr, vul. (= günl.) samur* 'mustela, seu martes scythica, vul. zebellina, ~ ipsa pellis ejus'; *semmūr, seu (= ya da) samur kūrki* 'pellis zebellina'; *sammūr pāçasi* 'pellis ex pedibus mustelæ scythicæ' (II-2676); **Mg (1612)** *samur* (Stein 167); **Ml (1641)** *samur* 'zibellino (animaletto)' (492); **Pg (1665)** *semmūr (zerdevā)* 'gibellino' (II-957), 'martora' (II-1327), 'zibellino' (III-2454); **H (1672)** *szamur [samūr] samur* "Zobel"; *ḡamur [samūr]* 259, 434 (Hazai 256); **V (1709)** 'samūr 5:92 [samūr] 'a Sable (Fur.)' (Gilson 203); **Vg (1790)** *samur* 'zibeline' (456).

(1680) → صَو *su t.* 'aqua, succus, jus, liquor, unda, ~ nitor'; صَو سَمُور *su semmūri, vul. (= günl.) su samuri* 'lutra' (II-2996); **Hl (1730)** سَمُور *su semmūri (sou semmuri)* 'unè loutre' (82); **Vg (1790)** *su samuru, sammuru* 'loutre' (400).

(1680) → كورك *kürk t.* ‘pellicea vestis, ~ pellis vesti contra frigus subducenda’; سمور كوركي *semmūr, vul. (= günl.) samur kürki* ‘pelles sobelinæ, zebellinæ, vestis illis subducta’ (II-4064).

M Lex. (1680) سماع *sümāk merum, purum mendacium, ~ سَمَاق sümāk, ac (= ve) سَمُوق semūk* ‘rhus, pec. opsoniorum, scil. ejus fructus, qui in usum adhibetur’, *inde vulgo sumağ dicitur (= halk arasında sumağ derler)* ‘res quædam subacida, quæ piperis instar cibis insternitur’ ~ *hinc سَمَاق sümāk vā f. Comp. (= compositum nomen) i.q. = idem quod (= yine bu) سَمَاقِيَّة summākīyet a. ‘cibus’ ex سَمَاق sumāk ‘confectus’; item (= yine) سَمَاق طاشی sumāk taşı vulg. (= günl.) seu (= ya da) سَمَاقِي طاش sumākī tās, ~ سَمَاقِي مَرْمَر sumākī mermer ‘porphyrites, porphyreticum marmor’; سَمَاقِي يَشِيل sumākī-ī yeşil ‘porphyrites viridis’ (II-2667); **MI (1641)** *sumaki mermer* ‘porfido, pietra durissima’ (311); *iesc=il sumaki mermer* [yeşil s. m.] ‘serpentino, pietra durissima’ (398); **Pg (1665)** *sumākī* ‘porfido’ (II-1628); *sumākī yeşil* ‘porfido, serpentino’ (II-1628), ‘serpentino, pietra durissima’ (III-2017); **Vg (1790)** *sommaki mermer* ‘porphyre’ (417); *sommaki işi* ‘stuc’ (440).*

Meninski **Lex. (1680)**’te 4457. sütunda *muḥāmmid* maddesinde günlük ortak dil için *Mehmet* söyleyişini kaydeder: *Mehmet* [< *Mehemmet*] < *Muḥāmmid* (→ 1.2.1.1.).

Meninski’nin **Lex. (1680)**’te *yazı dili (edebiyat dili)*’ndeki asıl biçimleriyle kaydettiği kimi örnekler de Megiser (1612), Molino (1641) gibi yazarlar tarafından günlük dildeki söyleyişleriyle yazıya aktarılır:

M Lex. (1680) حَمَال *hāmmāl* ‘bajulus’ (I-1803) krş. [**Mg (1612)** Dict. I, II: D *hamal* (2) ‘bajulus’; **MI (1641)** *hamal* ‘fachino’ (139); **V (1709)** *hamál* 5:86 ‘a Porter (that carries Burdens)’ 2:14 (**Gilson** 165); **Vg (1790)** *hammal, hamal* ‘crocheteur, porte-faix’ (371), ‘porte-faix’ (417)].

M Lex. (1680) حَمَام *hāmmām, çğl. hāmmāmāt* ‘balneum’ (I-1804) krş. [**Mg (1612)** T *haman* p. 13 GD *haman+* (dan) (3) GD *hamam* (4) GT *hamam+* (2) = *hamam* “Bad” (**Stein** 78), T *hamame* p. 17 = *hamam* “Bad” (**Stein** 187); **MI (1641)** *hamam* ‘bagno, cioè stufa (65), ‘stufa’ (438); **H (1672)** *hamam* [*hamām*] *hamam* “Badehaus”

a [a] 198, 421; *da* [da] 407; *gsi* [džī] 297 (Hazai 226); V (1709) *hamám* 4:72 ‘Bagno’ (Gilson 165); Hl (1730) *hamam* ‘un bain’ (106); Vg (1790) *hammam*, *hamam* ‘bain’ (361), ‘étuve. bain chaud’ (382); *dağ hammamı* ‘thermales (bain d’eaux)’ (445)].

M Lex. (1680) حمامجی *hámāmci*, *pro* (= *yerine*) حمامی *hámāmī* ‘balneator’ (I-1804) [Ml (1641) *hamamgi* [hamamcı] ‘stufaruolo’ (438); H (1672) *hamam* [hamām] *gsi* [džī] 297 (Hazai 226); Vg (1790) *hamamcı* ‘maçon’ (400); *hammamcı*, *hamamcı* ‘baigneur-étuviste’ (361)].

-nn- > -n- : [KTR I, s. 16 *hinnā*’] **M Lex. (1680)** حنّا *hinnā*, ~ حنّاء *hinneet* ‘cyprus herba’ aliàs (= *diğeri*) حنا *hinā*, *vul.* (= *günl.*) قنا *kınā* (I-1810); قنا *kınā* ‘china’, & c. = *et cátera* (= *ve diğeri*, *vd.*) → قنه (II-3764); قنا ~ قنه *kınā* ‘china, levisticum, aut pulvis ex eo, quo sibi tingunt fœminæ crines, ungues, & c. quo etiam Poloni Hngarique jubas & caudas equorum, pec. alborum tingunt rubras que efficunt’ (II-3773); قينا اغاجی *kınā ağacı* ‘ligustrum’ *Hinc color ille de quo in* قنه *kınā* (II-3829) = Cyperis, cypris, & cyprus herba: حنّا *hinnā*, ~ حنّاء *hinneet*, حنا *hinā*, *vul.* (= *günl.*) حنا *hina*, *vel* (= *ya da*) قنا *kınā* ‘cyperis, cypris herba’; قنالو *kınālū*, حنالو *hinnālū*; H (1672) *kana* [kana] *kına* ‘Henna’ ile [ile] 407 (Hazai 238); Hl (1730) قنا اغاجی *kınā ağacı* (*kyna aghadgi*) ‘trione’ (86).

قنه لمق ~ قنالماق *kınālū*, قنالو *kınālū* ‘cypro tinctus’ (I-1810); قنه لمق ~ قنالماق *kınālamak* ‘chinâ, seu rubro colore tingere criness, ungues’, ~ c. (II-3766); قنه لمق *hınalamak* ‘tali colore rubro tingere crines, ungues, jubas’ & c. (II-3773).

-pp- (< -bb-) > -p- : lepeyk ~ leppe ~ lebbeyk:

lepe (~ lepé) ~ lepey ~ lepeyk ~ leppey ~ lebbeyk:

(→ 1.1.1.2. ; 1.1.3.3.)

-rr- > -r- : tura⁸ < dirre(t): **Lex. (1680)** → درّة *derret* ‘omasum; dirret, Act. manare copiosè *sudorem*, aquam, menstrua, ~ radiatim ac cum copia effluere lac’, &

⁸ KTR’de *tura* Arapça *dirre(t)*’in halkılaşmış söylenişi olarak not edilir (bkz. I, s. 854). **Lex. (1680)**’te TDES 418 *tura* (1) ‘ipten veya deriden örülmüş kamçı’. ‘Türkmencede ‘kamçı, kırbaç’ olarak kullanılan *dürre* de göz önünde tutulmaya değer bir biçimdir. Kökenini bilmiyoruz.’; TKBS 933 *tura* → *tuğra* ... *tura*² ‘Bazı oyunlarda vurmak için kullanılan düğümlenmiş mendil’ < OT. *tur-* ‘toplanmak; dürümek’+-

c. ... *aut ut dirre (= ya da dirre gibi), Turcis tirre seu vul. tura (= Türkler tirre ya da günl. tura)* ‘strophium contortum, quo inter saltandum aut ludendum se invicem percutiunt, q. ferula’ (II-2048).

دِرّه *dirre f. pro (= yerine)* دِرّه *dirret a.* ‘strophium contortum, seu scutica ex loris torta, nervus taurinus, fissura, descripto, antiæ, propendulus in fronte capillus’ (II-2067)

Lex. (1680) دِرّه *dürre*, ~ *düre f. vul. (= günl.) tura* ‘fascia vel funis in unum contortus, quo alios percutiunt & inter saltandum leniter feriant’ → دِرّه (II-2067).

= Fascia; nervus: دِرّه *dürre*, *vul. (= günl.)* طوره *tura (mıhrāk, kırbaç, buğa siki, sávť)*; strophium: دِرّه *dürret*, دِرّه *dürre*, *vul. (= günl.) tura (mıhrāk)*.

Lex. (1680)’te Arapça *dirre(t)* yerine günlük dil için kaydedilen *tura (mıhrāk, kırbaç, buğa siki, sávť)* için bir madde açılmaz.

Lex. (1680) دُرّاج *dürrāc a. vul. (= günl.) türāc, çğl. دراريج derārīc* ‘attagen’ (II-2043) = Attagen: دُرّاج *dürrāc*, *vul. (= günl.) türāc (çil kuşu)*; **Pg (1665)** دُرّج *dürrec* ‘francolino vcello’ (II-906).

Comp. (1687)’ta *zümürüd* yerine *zümrüd* söyleyişi *vul.* kısaltmasıyla not edilir:

LN زمرد *zumurrud*, (Arapçalaşmış) ‘سماراگدوس’ Yunanî; **Türkst** 37 زمرد *zümrüd*, *zümürüd*, ‘Smaragd’ Barb. II 44; pers. (= Farsça) زمرد (Vullers II 141), das, wie arab. (= Arapça) زمرد (Fränkel 61) wegen des anlautenden Zischlautes auf gr. (= Grekçe) *σμάραγδος*, nicht auf dessen indisches Original zurückgeführt werden muss.] **M Lex. (1680)** زمرد *zümrüd f. t. pro (= yerine)* زمرد *zümürüd*, ~ *zümrüd a.* ‘smaragdus’; قصر زمرد *kasr-ı zümürüd* ‘palatium smaragdinum’ (II-2465) = Smaragdinus: زمرد *zümürüd*, *vul. (= günl.) zümrüd*; **Mg (1612)** D *zimbrüt* (2) D *zümürat* (2) D *ziümüre*k (2) = *zümrüt* ‘Smaragd’ (**Stein** 88, 122, 125, 183); **MI (1641)** *sum rut* ‘zaffiro’ (491); **Pg (1665)** *zümürred (ziberced)* ‘smeraldo’ (III-2063);

a ‘toplanış, dürülmüş’ **An.ağl.:** *tura* (DS.X, 3993-3994) *tura*³ (hlk.) ‘1. Ev duvarlarını dış etkenlerden korumak için üzerine çakılan tahta perde’ = OT. *tura* ‘kalkan, siper’ (DLT) < *tur-* ‘yükselmek, kalkmak’ (DLT) + **-a**.

zümürred hindî ‘smeraldo del pegu’ (III-2063); **H** (1672) *zümrut* [zümṛüt] *zümṛüt* ‘Smaragd’ *lerle* [lerle] 102; *zümṛüt* [zümṛüt] 123, 339 (**Hazai** 267); **Vg** (1790) *zümṛüt* ‘émeraude’ (378).

Lex. (1680) صرّاف *sárrāf* ‘bene mutans & convertens, pretii rerum gnarus, numularius, trapezita, ~ Grammaticus’ (II-2948); krş. **V** (1709) ‘*saraf* 5:91 [säráf] ‘a Money-Changer’ *seráfé* 3:64 *saráfim* 3:64 (**Gilson** 204); **Vg** (1790) *berak* ‘transparent, diaphane, clair’ (448); *beraklık* ‘transparence, clarté’ (448); *sarraf*, *saraf* ‘banquier, changeur’ (361); **HI** (1730) صراف *saraf* ‘changeur de monoye on banquier’ (111).

ss > s: **M Lex.** (1680) قصاب *qassāb* a. ‘... tibicen ~ *usitat*. lanio, qui carnes vendit’ (II-3702); krş. **Mg** (1612) *D kasap* (*ka/ap*) (2) ‘lanio, lanius’; **MI** (1641) *kasap* ‘macellaro, beccaro’ (239); **HI** (1730) قصاب *kasab* ‘boucher’ (110); **Vg** (1790) *kasab*, *qassab* ‘boucher (un)’ (363)].

-tt- > -t- : **M Lex.** (1680) بطل *battāl* a. *vul.* (= *günl.*) *bataṭ* معطل *mu‘áttál*, ارتقى *artuḫ işlemez*, طوتلميان *tutuḫmayan* ‘otiosus, iners, otiosum quid, vanus, irritus, obsoletus, neglectus, frustraneus, vacuus, abolitus, suppressus, antiquatus, nihil ampliùs valens’; *bir battal kuyu var idi* ‘aderat puteus otiosus, *de quo ampliùs non hauriebatur aqua, aut exsiccatus*’ (I-841); → معطل *mu‘áttál*, ... ~ *ut vul.* (= *günl. dildeki gibi*) *bettāl* ‘antiquatus, obsoletus, irritus, otiosus’ (III-4773).

Mg (1612) *D bettel* (2) ‘deformis’; **MI** (1641) *batal* ‘disusato’ (126), ‘inusitato’ (221); **Pg** (1665) بطل *bataṭ* ‘otioso, sfacendato’ (II-1493); *bataṭ rumlı* ‘trauicelli: *kiriş*’ (III-2325); *bataṭ tarla* ‘maiese, maese’ (II-1294); بطل *battāl* (*işsiz, işi yok*) ‘discioperato’ (I-680), (*eğlenen, eğlenici*) ‘indugiatore’ (II-1115), (*mu‘áttál*) ‘inusitato’ (II-1198), (*işsiz*) ‘scioperato’ (III-1958), ‘sfacendato, senza facenda’ (III-2025), ‘vacante, otioso’ (III-2348); *battāl tarla* ‘terreno che si lascia riposare’ (III-2267). **Pg** (1665) *bataḫḫ* ‘otio’ (*işsizlik, kâhillik*) (II-1493); **H** (1672) *battal* [battāl] *battal* (1) ‘ungültig’ 120 (**Hazai** 206).

(1680) بطل *battāl et-* [:] *ibtāl et-*, *mu‘áttál et-*, *boz-* ‘irritum facere & frustraneum, suppressere, abolere, non ampliùs utilem aut usui servientem reddere, otiosum reddere & vanum, infirmare, delere’ (I-841); **MI** (1641) *batal et-* (*asa ko-*)

‘suspendere’ (443); **Pg (1665)** *bataf dur-, tur-* ‘badalucare, badare, indugiare’ (I-221); ‘star in otio’ (II-1493); *báttāl it-* ‘riuocare, annullare’ (III-1859), ‘sopprimere’ (III-2087); *báttāl ot-* ‘inualido’ (II-1189), scioperare’ (III-1958); *báttāl tur-* ‘vacare de beneficiis ecclesiastici’ (III-2349).

-yy- > -y- : M Lex. (1680) میت *mejṭ*, ~ مَيِّت *mejjiṭ*. *Comm. gen.* (= *Communis Generis*) *Pl. san.* (= *Plurale sanum in*) ~ اموات *emvāt* ‘mortuus, ~ usit. ... aut hoc جماعت میت *cemā‘át-ī mejṭ* ‘funus, exequiæ’; میت تاریخی *mejṭ tāriḥi* ‘epitaphium’ (III-5065) = Funus, exequiæ: مَيِّت *cemā‘át-ī meyyit*, *vul.* (= *günl.*) *meyt*; **Pg (1665)** مَيِّت *meyit* (*leş, cenāze, cife, lāşe*) ‘cadauero’ (I-304); مَيِّت *meyt* (*ölü, ölmiş, fevt ohmış, müteveffā, mürde*) ‘morto’ (II-1401); *meyte leş, meyit* (*ölmiş ten*) ‘corpo morto’ (II-1401); *meyte mensūb* ‘funebre, sostantiuo’ (II-924); *meyt ḥáber virici* ‘gridatore delli morti’ (II-999); *meytüñ cemā‘át-ī, cemā‘át-ī meyit* ‘funerale, mortorio’ (II-924), ‘mortorio’ (II-1401); **Vg (1790)** *meyit* ‘funérailles’ (387); *meyyit* (*ölü, leş, cenāze*) ‘cadavre’ (364).

M Lex. (1680) سَيِّد *sejjid* (*vul.* = *günl. sejd [seyd]*) *çğl.* سادة *sādet*, ~ سياید *sejāid*, ~ *sejjāid*, ~ *Pl. pl.* (= *Plurale pluralis*) سادات *sādāt* ‘Dominus, princeps, aliorum, ~ caper annosior, item qui ex familia Mahometis originem ducit’, *aliàs* (= *diğeri*) *şerif, item* (= *yine*) *es-sejjidü...* (II-2728) = Dominus; princeps: *efendī, ağa, beg, beyg, emir, mevlā*; **Pg (1665)** سَيِّد *seyd* (*şerif, ‘áyān*) ‘patritio, nobile’ (II-1536), (*efendī, ağa, beyg, emir*) ‘signore’ (III-2046); سَيِّد *seyid* (*efendī, mevlā*) ‘donno’ (I-749), (*efendī*) ‘sire, epiteto’ (III-2055); سَيِّد *seyyid* (*efendī, ağa*) ‘messere mio signore’ (II-1357); **Vg (1790)** *seyyid* (*şerif, çelebi, emir*) ‘noble’ (407). **Pg (1665)** *seyyidlik* (*efendiḥ, beyglik, emir*) ‘signoria’ (III-2047); *efendiye ve seyde mensūb, seydi* ‘signorile’ (III-2047).

M Lex. (1680) سَيِّدَة *sejjidet [seyyidet]*, *vul.* (= *günl.*) *seidet, sejde [seyde]*, *fæm. præcedentis.* Domina, Princeps’, & c. (II-2729); **Pg (1665)** سَيِّدَة *seyde* (‘*ávret ~ avrat ḥoca*) ‘maestra’ (II-1288), (*ḥatun, kadın, mestüre...*) ‘matrona’ (II-1335), ‘padrona’ (II-1499); سَيِّدَة *seydet* (*kadın, kadıncık, ḥatun*) ‘signora’ (III-2046).

M Lex. (1680) سَيِّدِي *sejjidī [seyyidī]*, *vul.* (= *günl.*) *usit.* (= *işlek, kullanımı yaygın*) سَيِّدِي *seidi [seydī]* ‘dominus meus’; *sic* (= *böyle*) يَا سَيِّدِي *yā sejjidī, vel* (= *ya*

da) seidi [seydi] ‘Mi Domine. Item derivativum Dominicus, Regius’ (II-2729) = Dominus: *ünl. seyyidi, efendim!*; **Pg (1665)** سیدی *seydī* (*efendiye ve seyde mensūb*) ‘signorile’ (III-2047); **H (1672)** *Sejdi-Ahmet [seydi-ahmet] Seyit Ahmet* ‘EN’ 431 (**Hazai** 276).

İtalyancadan dilimize girmiş kelimelerde de iç sesteki bu ikiz ünsüzler çoğu kez *tekleşmeye* uğrarlar:

Lex. (1680) برته ~ باراته *barata t. kellepoş f. t.* ‘pileus ex lana, pileolus’ (I-643); *berete, seu (= ya da) vul. (= günl.) barata t. ‘tākye’* ‘pileus simplex, calantica’ (I-755) [**Türkst** 51 *bareta*, Mütze‘ Barb. I 256: it. *berretta*.]; چاپه *çapa t. mishāt a. kenend f. ‘ligo’* (I-1539); چپا *çapa t. ‘ligo’ & c. → چاپه* (I-1574) [**Türkst** 47 چاپه *çapa*, Hecke, Haue‘: it. *zappa*, ngr. (= Yeni Grek.) *ταπί*. Vgl. Et. Wtb. d. Alb. 382 unter *sepatē*.]; قاپوت *kaput t. ‘cucullus, capitium’* (II-3572) [**Türkst** 52 قاپوت *kaput*, Art mantel mit Kragen und ohne Aermel‘ Barb. II 442: it. *cappotto*, Regenmantel‘.]; پوسوله *pusola t. ex Ital. (= İtalyancadan) ‘pyxis nautica’* (I-929) [**Vg (1790)** *pusula* ‘boussole’ (363), ‘note. petit mémoire’ (408)] [**Türkst** 83 پوسوله *pusula*, Compass‘ Barb. I 418: it. *bussola*].

İncelemedeki monografik çalışmalarda: Megiser (1612) / Stein, 1975: 85-86; Parigi (1665) / Kartallıoğlu, 2010: 81-83; Molino (1641) / Święcicka 2020; Harsany (1672) / Hazai, 1973: 351.

1.1.5.2. Son Seste

Çoğu Arapça asıllı kelimenin son seste *tekleşmeye* uğrayan örnekleri için çeviri yazılı metinlerdeki kimi kayıtlar aşağıda sıralanmıştır:

dd > d :

Lex. (1680)’te, بجد *becid* < *becidd* [ب be- f. + جد *cidd a.*], *bi cidd* şu açıklamayla aktarılır: بجد *becidd* yerine, kusurlu olarak Türkler tarafından çoğu kez بجد biçiminde de yazılır:

M Lex. (1680) بجد *becid* ‘diligenter, instanter’ ... *Aliàs videtur esse comp. ex præpositione Persica ب be ~ Nomine جد cidd a. ita ut sit pro بجد becidd*, ‘est enim Turcis

(1680) *hádd et-* ‘bile-’ ‘acuere’; *hádden tecāvüz et-*, *hádden geç-*, *ez hād güzāšten* ‘modum excedere, enormitas’; *háddini bildür-* ‘aliquem quantus sit *seu* quid hominis sit edocere’; *háddine iriş-* ‘ad justam staturam pervenire, crescere’ (I-1731); *háddini bildür-* ‘aliquem quantus sit *seu* quid hominis sit edocere’ (I-1731); **Pg (1665)** *hádd it-* ‘affilare’ (I-59), ‘aguzzare, arruotare’ (I-77), ‘arrotare’ (I-169); *háddine irişmiş* ‘adulto, cresciuto’ (I-49).

Bir birleşikte *vulg.* kısaltması kullanılarak aktarılır:

Lex. (1680) سرحد *ser hádd*, *vulg.* (= *günl.*) *serhád* ‘extremitas termini aut confinii, confinium, confinia, fines, limes, limites; locus præsiarius in primo aditu situs, *seu* limitaneus, confinis alteri sive hostem sive amicum respiciat’ (II-2587); **MI (1641)** *sehrat (snor)* ‘confine’ (101); **Pg (1665)** *memleketün haddleri, serhádleri* ‘frontiere d’vn, paese’ (II-918).

(1680) سرحدلو *serhádli* ‘confinarius, confinium incola, ~ præsiarius’ (II-2587); **MI (1641)** *sehratli (snnorli, snordasc)* ‘confinante’ (101). **MI (1641)** *sehrata surmek [s.-a sür-]* ‘confinare’ (101).

kk > k : **Lex. (1680)** عاق *‘ākk*, *vul.* (= *günl.*) عاق *‘āḳ*, ~ ‘uḳáḳ, *çğl.* ‘áḳáḳát, ‘áḳáḳá ‘celālī, *azgün, zorba* ‘inobsequens, refractarius, rebellis, *pec.* adversus parentes, principemve suum’; *‘ākk-ī vālideyn olan* ‘qui rebellis est adversus parentes, aut illis debitam detrectat obedientiam’; *‘ākk ot-* ‘āsī ot- ‘immorigerum aut rebellem esse, rebellare’ (II-3193).

Lex. (1680) حق *hákḳ* (*quod Turcis ~ Persis effertur ferè sine* “ حق *hák* = *ki Türkler ve Farşlar şeddesiz söyler*) *ut (= gibi) vāḳf ot-, vācib ot-* ‘accidere, advenire, ~ necessarium, dignum ac idoneum esse, *pec. in pass. item* vincere jure adversarium, certò cognoscere ac dignoscere, ~ rectè justèque facere’; *porrò usit. çğl. huḳūḳ*)(*bātıl*) *gerçek, sıdḳ, doğrı, sedād*, ~ *nāsīb*, ~ *esmā-üllāhten bir ism* ‘verum, rectum, ~ justum, jus, veritas, rectitudo, quod jure debetur, debita gratitudo, ~ unum ex nominibus, *seu* attributis Dei, Deus (~ Hostis)’; *hákḳī dūr* ‘illi debetur, ~ est quod illi debetur’; *hákṭūr* ‘fas est, justum est’; *hákḳ üzre* ‘justè, juridicè’) (*nāhákḳ* ‘injustè, innocenter’ ... (I-1780); **Mg (1612)** D *hak* (2) ‘juřtus’; **MI (1641)** *hak* ‘douere’ (128), ‘ragione’ (336);

hakinden ghieligi [hak(k)+inden gelici] ‘punitore’ (328); **Pg** (1665) *hák* ‘attione giudiciale’ (I-196); *hák ile* ‘douutamente’ (I-755) < *hákk* ‘buona, raggione’ (I-297); ‘dritto, ragione’ (I-757), ‘equità’ (I-783); *hákká benzeyci* (*şebîh bi'l-hák*) ‘verisimile’ (III-2386); *hákk ile, hákkıla* ‘con buona ragione’ (I-463), ‘ragioneuolmente’ (III-1734); **H** (1672) *hak* (2), *hakî* (6), *hakîndan* (7), *hakîni* (2), *haklarîndan* (1), *haktur* (1) ~ *hakkî* (1) ≠ *hak* “Recht” (**Hazai** 351); **V** (1709) *hoc* 2:46 [hâk] ‘of or concerning’; *hakka* 5:86 ‘God’ (voc.) (**Gilson** 164); **Vg** (1790) *hak, hağğ* (*Allah, Tañrı, Bari, Mevla, Halik, Yaradıcı*) ‘Dieu’ (375), ‘droit (lé)’ (376); (*‘adil, doğru, sadık*) ‘juste’ (397); (*‘adil, doğru, sadık*) ‘juste’ (397); (*ücret*) ‘rétribution, salaire’ (429); *hağğı yok, hak sahibi deyil* ‘tort (qui a)’ (447); **Mg** (1612) T *hakliğîne* p. 2 “Rechtmäßigkeit” (**Stein** 187); D *haklık* (2) ‘justitia’. **Vg** (1790) *haksız* (*edaletsiz*) ‘déraisonnable’ (374).

(1680) *nāhákğ* ‘injustè, innocenter’ (I-1780); *nā-hák, nā-hákğ* ‘iniquus, injurius, indebitus’ (III-5088); **MI** (1641) *nehak* ‘aggrauio, torto’ (26); *nahak* ‘ingiusto’ (212); *nahak seraiat, n. sc=eraiat* [şerayat] (*szulum* [zulüm]) ‘ingiustitia’, (212 *Ind.*); **Pg** (1665) *hákşız, nā-hákğ* ‘ingiusto’ (II-1142); *nāhákğ* ‘ingiustamente’ (II-1142); **Vg** (1790) *hákşız, nā hak* ‘injuste’ (394). **MI** (1641) *nahaklighilhe* [nāhákliğıle] ‘ingiustamente’ (212).

MI (1641) *hakinden ghielmek* [hakinden gel-] ‘castigare, punire’ (82); **Pg** (1665) *hákinden gel-* ‘castigato’ (I-361) < *háğğinden gel-* ‘castigare’ (I-361); **Vg** (1790) *hağğından gel- (keskinlik et-)* ‘sévir’ (436), ‘venger. punir’ (453).

Arapça harf-i târif *el-* ve *háğğ* ile *el-hák* ‘gerçek, gerçekten’: **Lex.** (1680) الحق *elhákğ a. cum art. vul. (= günl.) elhák* ‘veritas est, in veritate, verè, realiter, revera’ (I-385).

Lex. (1680) شاق *şākğ, vul. (= günl.) şāk, fæm. ʔ* ‘difficilis, molestus’; *şākğ olmaduğı cihetten* ‘quòd non esset admodum difficile aut grave’; *tekālîf-i şākğ ile* ‘contributionibus excessivis, vix tolerabilibus’; *ot hıdmeti şākğá* ‘illud molestum officium aut ministerium’ (II-2751) = Molestus: شاق *şākğ (güç, zor, zâhmetlû)*.

Lex. (1680) شك *şek f. t. seu (= ya da) şekk a. çğl. şükûk, şübhe, gümân* ‘dubium, dubitatio, suspicio, ~ scandalum’; *şekk et-* ‘dubitare, vereri, suspicari, ~ sub

claudicare *camelum*, incumbere & inhærere *rei*, totum se operire *armis*, ~ transfigere *aliquem* hastâ, cum re alia configere'; *ut in şübhe, şekke brağ...* (II-2836); **Pg (1665)** *şek it-* 'scandalizare' (III-1932); *şekk* 'zizania, scandalo' (III-2456); *şekkile* 'scandalosamente' (III-1933).

mm > m : M Lex. (1680) علم *āmm*, vul. (= *günl.*) (*ām*) (خاص *hāss.*) 'communis, universalis, publicus, popularis, vulgaris, trivialis, ~ *ipsum* vulgus'; *cemī* *hálkâ* *āmm dūr* 'toti populo communis, vulgaris'; *āleme in āmūñi āmm ide gör* 'gratiam tuam in omnes diffunde, communem omnibus fac'; *hāsse-ī āmme* 'sensus communis' (II-3199); **Pg (1665)** *ám (müşterek)* 'incommune' (II-1097); *ám it-* 'accommunare' (I-22).

Lex. (1680) ام *em pro* (= *yerine*) ام *emm a.* 'intentum, propositum' II. سم *vel* (= *ya da*) سم *ut* (= *gibi*) ... *bir birinüñ emü seminde oldılar...* (I-406) = Intentum: ام *emm*, ~ ام *em* (*máksád*, ~ *çğl. mákāsıd, netāic, ac voc. ker*) 'propositum'; ام [em] (*nīyet, mirād, gáráz, kást, máksūd, máksád...*).

Lex. (1680) غم *gám f. t. pro* (= *yerine*) غم *gámm a. çğl. gumūm: káygu, elem* 'mœrer, afflictio animi, dolor, cura, sollicitudo, nxietas, tristitia'; *cānini pūr dūd derūnini gám endūd eylediler* 'animam ejus fumo suspiriorum, & viscera ejus mœrore obducta effecerunt' (II-3424); **Pg (1665)** *gám* 'ansietà, fastidio' (I-133), 'merore, afflittione' (II-1354), 'mestitia' (II-1357); **H (1672)** *gam [gam] gam* "Kummer; Gram" *dan [dan]* 136 (**Hazai** 220); **Vg (1790)** *ğam* (gham) 'désagrément' (374).

(1680) *gám ye-*, *elemü gám çek-* 'mœrore, dolore affici, curis confici, tristari, affligi'; *gám yeme*, ~ *gám çekme* 'noli turbari, aut affligi, aut sollicitus esse'; *def^r-ī gám et-* 'depellere curas aut mœrorem' (II-3424); **Pg (1665)** *gám çek-* 'mi dispiace' (I-710); *def^r(-ī) gám it-* 'disnoiare' (I-702), 'isfogare' (II-1206), 'r'imouere l'animo da pensieri' (III-1814), 'sfastidire, tor via il fastidio' (III-2026).

Lex. (1680) تمام *temām i.q. = idem quod* (= *yine bu*) تام *tāmm*, vul. (= *günl.*) *tām* 'bütün, kāmīl, küllī, āhır' 'integer, perfectus, finitus, absolutus completus, totus, intactus, incolumis, ~ [*sicuti* ~ *tīmām*] Complementum, consummatio, finis, *pec. prægnationis*, ~ supplementum hemistichij *in carmine*'; **Mg (1612)** D *tam olmiş* (*tam*

olmi/ch) (2) ‘factus’; **Pg (1665)** *tāmm* ‘a pieno, à sufficienza (I-138), ‘intiero’ (II-1179).

Arapça *samm* سَامْ kelimesiyle kurulan bir ad takımında: **Lex. (1680)** → سَامْ *sāmm* a. ‘venenosus’; سَامْ يَلِي *sāmm*, ~ *vul.* (= *günl.*) *sām yeli* ‘ventus calidissimus viatores inficiens & enecans’ (II-2524).

nn > n : **Lex. (1680)** حَنَّ *cinn* a. *vul.* (= *günl.*) *cin* a. ‘dæmon, genius, spiritus, angelus, lemures, seu ipsum eorum genus, quia tectum ~ invisibile est...’ (I-1656); **MI (1641)** *gin* [cin] (*sc=eitan* = [şeytan]) ‘diauolo’ (117), ‘satanasso’ (373); **Pg (1665)** *cin* (*şeytān, iblīs*) ‘demonio’ (I-612); **V (1709)** *gyn* 5:85 [cin] ‘a Hobgoblin’ (**Gilson** 144); **Vg (1790)** *cinn* ‘génie. esprit familier’ (388).

(1680) حِنْلُو *cinlū* ‘dæmoniacus, insanus, phreneticus’ (I-1665); **Pg (1665)** *cinli*, -lū ‘demoniaco’ (I-612), ‘diabolico’ (I-632).

MI (1641) *ginleri dauet etmek* [cinleri davet et-] ‘scongiurare’ (386); *ginli olmak* [cinli ol-] ‘spiratarsi’ (423). **Vg (1790)** *cin çarpmış* (*çarplılmış*) ‘obsédé du démon’ (409).

Lex. (1680) فَنَّ *fenn* (*vulg.* = *günl.* *fēn*-, ~ *fēnd*) *çğl.* فُنُون *fünün*, ~ افنان *efnān*, ~ *Plur. pl.* افنانين *efānīn* ‘nev’, *kānūn, üslūb* ‘*hīle, rīv*’ ‘species rei, modus & ratio, *pec.* pars doctrinæ, *item* defraudatio, mora, dilatio, divitiæ, ornatus; *usit.* industria, astutia, stratagema, ars, scientia’; *bir fennüm dağı vardür* ‘superest mihi adhuc ars aut dolus unus’; *fenn ile* ‘arte, industriâ, stratagemate’; *fenn-î ahlāk* ‘ethica’; *bu fende* ‘in hac arte’ (II-3548); → فَنَد *fēnd* f. *bīhūde söz*, ~ *fēned ac* (= *ve*) *fēnd, deriñ çukur* ‘nugæ, verba vana, inutilia, ~ fovea profunda’; *porrò* (= *ayrıca, bundan başka, son olarak*) فَنَد *fēnd* t. *vulgo ignaro* (= *cahil halk arasında*) *pro* (= *yerine*) فَنَّ *fenn* ‘astus, dolus, stratagema’, & c. (II-3551); **MI (1641)** *fēnd* (*huner, al*) ‘stratagema, astutia militare’ (435); **Pg (1665)** *fēn* (*sáná‘át* ~ *sánā‘át, hüner, pīşe*) ‘arte’ (I-170), ‘mestiero, arte’ (II-1357) < *fēnd* (*hüner, má‘rifet*) ‘industria’ (II-1116); *sāhib-î fēnd* ‘industrioso’ (II-1117); **Vg (1790)** *fēnd* (*hile*) ‘stratagème’ (440), ‘tromperie avec astuce’ (450). **Vg (1790)** *fēndbaz, fēndci* (*aldayıcı, aldadıcı, aynacı, hilekār, hilebaz*) ‘trompeur’ (450). **Pg (1665)** *fēndli* ‘artificiale, artificioso’ (I-171).

(1680) فَنّ *fenn ile vul. (= günl.) fendile* ‘strategemate, arte, dolo, dolosè’ (→ آل *āl* I-363); **Pg** (1665) *fend ile* ‘industriosamente’ (II-1117). **Vg** (1790) *fend ile satılma* ‘simulée (vente)’ (436); *fenlenmek, fennenmek* ‘routine (*agir par*)’ (431); *fend et-* (*aldat-, aynacılık, hile, f. et-*) ‘tromper. décevoir. duper’ (450).

tt (< dd) > t : Lex. (1680) مَدّ *müdd, vul. (= günl.) mutt* ‘modius’; *hinc vulg. prov.* المة المة امرود بر مَدّ *ałma ałma, emrūd, seu ut vul. (= ya da günlük dilde olduğu gibi) armut bir mut* ‘poma ne accipito, pyra ad modium usque sumito’ (III-4502) = Mensura, modius: مَدّ *müdd, vul. (= günl.) mut* (ölçek); **Pg** (1665) *müdd* ‘sestiere, misura’ (III-2021), ‘staio, sorte di misura, straro’ (III-2163).

Meninski **Lex.** (1680)’te Arapça kimi tek heceli kelimeleri ise kaynak dildeki ikiz ünsüzlü biçimleriyle kaydeder (دُرّ *dürr* (*Persis sæpe = dūr*); حُسّ *hıss*, حُرّ *hurr*; كَلّ *küll*; مَدّ *medd*; رَدّ *redd*; سَدّ *sedd*; سِرّ *sirr* (~ *sırr*); طَبّ *tıbb*; ضَمّ *zámm*; ظَنّ *zánñ*; ذَمّ *zemm*; ضَدّ *zıdd* gibi). Bu kayıtları yazı dili (edebiyat dili)’ne göre düzenlendiği açıktır.

Arapçadaki birden çok heceli kelimelerin sonundaki ikiz ünsüzlerin Türkçe söyleyişteki durumu da aynıdır :

bb > b:

M Lex. (1680) دَوَابّ *devābb* (*vul. = günl. دَوَاب devāb*) *çğl.* (دَابَّة *dābbet* ~ *dābbe* ‘bestiæ, pecora, jumenta, ~ reptilia’ (II-2152) = Jumentum: دَوَابّ *devābb*; jumenta, *çğl. davarlar*, → ~ دَوَابّ *devābb*, ~ *phr. in mevāşî*, reptile: (*dābbeler, böcekler, hāşerātül-ârz*, ~ *hāşerāt-î ârz*, ~ *simpl. = simplex (= tekli, yalın, tek olarak) hāşerāt*, → دَوَابّ [*devābb*]).

dd > d :

Lex. (1680)’te, *mürtet* günlük dil için yalnızca son hecedeki ünlü değerindeki değişimle kaydedilir; **Comp.** (1687)’ta ise son sesteki *tekleşme* gösterilir:

M Lex. (1680) مُرْتَدّ *mürtedd, vul. (= günl.) murtadd* ‘desertor, religionis, apostata’ (III-4555); → دُونُك *dönük t. mürtedd* ‘apostata, desertor, defector, transfuga’ (II-2194) = Apostata, deficere: مُرْتَدّ *mürtedd, vul. (= günl.) murtad* (*dönük, dönme, azma*); **Mg** (1612) *D murtat* (2) = *murtat* “Abtrünniger” (Stein 161); **Pg** (1665)

مُرْتَاد *murtad* ‘apostata’ (I-139); مُرْتَد *mürted* ‘rinegato, apostata’ (III-1818); **Vg (1790)** *murtad* (*dönme, burma*) ‘apostat’ (358) = Apostasia: ارتداد *irtidād*, *vul.* (= *günl.*) *mürtadlık*; defectio: مرتدك *mürtedlik, seu* (= *ya da*) *vul.* (= *günl.*) *murtadlık* (*riddet, irtidād, dönüklük*).

Pg (1665) *mürted ol-, irtidād it-* ‘sfratarsi, apostatare’ (III-2033); *mürted olmuş, irtidād olunmuş* ‘sfregiare, sfratato’ (III-2033).

II > I:

Kimi örneklerde *tekleşme* ekle genişleyen biçimlerde gösterilir:

M Lex. (1680) مَحَلّ *máháll*, *çğl.* مَحَالّ *máháll*, ‘descendere, *pec.* ex itinere diversari, subsistere, quiscere *in loco, apud alios, ut nomen, çğl. máháll* ‘*hulül idecek mekân, menzil, mevzá*’, *máğarr, yer*’ ‘locus ubi quis diversatur & quiescit, ~ *simpl.* locus, situs, statio, *ac* tempus, opportunitas, ~ *sæpe pro münāsib, sezāvār, accommodatus, opportunus, appositus, dignus*’; *fî máháll-î āḥār* ‘in alio loco, alibi’; *min máhál-î āḥār* ‘ex alio loco, aliunde’; *mürselün ilā máháll-î āḥār* ‘ad vel in alium missus locum’; *máhállinde* ‘suo loco idicetur’, ~ *máháll ile* ‘tempore & loco debito, tempestivè, opportunè, ~ *convenienter, ad rem*’; *ol, bu máhálde* ‘eo loci, & tunc temporis, tunc’; *yeyecek máhálde* ‘inter manducandum, aut tempore comestionis’; *máhálldür*, ~ *máhállü müstáhákķ tür* ‘dignus est eâ re, meretur *id*’; *máháll, seu* (= *ya da*) *máhaldür* ‘*etiam, oportunum est, aut opportunitas*’ ... (III-4453); **MI (1641)** *maheli dur* (*laik olmak*) ‘meritare’ (252); *mehel* (*dusc=er* [düşer]) ‘lecito’; (*laiklik*) ‘merito’; (*frsent. szamani. vakti*) ‘occasione’; (*szaman* [zaman]) ‘opportuno’ (229), (252), (276), (282); *meheli* ‘proposito’ (323); *meheli dur* ‘conuiene’ (106); *meheli ilhe* [meheli ile] ‘a preposito’ (55); *mehelijlhe* [meheliyle] (*minasibetijlhe* [minasibetiyle]) ‘a preposito’ (1); *mehellighilhe* [mehelliyile] (*laikijlhe*) ‘meritamente’ (252); **Pg (1665)** مَحَلّ *máhál* ‘sito, situatione’ (III-2056); *min máhál-î āḥār* ‘d’altro luogo’ (II-1308), *máhál ile* ‘a proposito’ (I-153); مَحَلّ *máháll* ‘luogo’ (II-1275), ‘positione, situatione’ (II-1633), ‘quartiere’ (II-1714), ‘stanza’ (III-2165); *máhállinde* ‘a punto’ (I-153), ‘a tempo’ (III-2255); **HI (1730)** *mehel* (*ne m.-de*) (51); *mehell+* (*mehellindé gueldun = geldün*) (152), (190); **Vg (1790)** *mahal* (*yer*) ‘lieu, endroit’ (399); *mahall*,

mahal ‘quartier. endroit’ (422), ‘réceptacle’ (425); *mahall* (*mekān, yer*) ‘domicile. demeure’ (376). **MI (1641)** *mehellik* ‘opportunità’ (282).

(1680) محلسز *máhállsız*, ~ *vul. (= günl.) محلسز máhálsız* ‘abs re, ineptè, intempestivè’ (III-4456); **Pg (1665)** *máhálsız* ‘d’improviso’ (I-659).

MI (1641) *meheli deghil* [değil] (*dusc=meslik* [düşmezlik]) ‘sconueneuole’ (387); *mehele ver-* estimare, cioè tenere incõtro’ (138).

M Lex. (1680) مستقل *müstáķıl*, *vul. (= günl.) müstáķıl* ‘tollens in se portansque hydriam, altum elatumque *coelum*, efferens se *in volatu avis*, tremore correptus, ~ corripens, *eum febris*, loco moventes & discedentes homines, & *pec. universi*’ → استقلال *istıķlāl* (III-4632); **MI (1641)** *mustakil padisc=ah* [m. pādişāh] ‘monarca’ (260); *mustekil padisc=ah* [m. pādişāh] ‘monarchia’ (318); **Pg (1665)** *müstáķıl* ‘espresso, mandato à posta’ (II-799), ‘speciale, particolare’ (III-2122).

(1680) مستقلاً *müstáķılen* ‘absolutè, expressè, specialiter’ (III-4632); **Pg (1665)** *müstáķılen* ‘particolarmente’ (II-1524), ‘precisamente’ (II-1642), ‘segnalatamente’ (III-1999), ‘singolarmente’ (III-2053).

[**Türkst** 70 سجل *sidžill*, registres des tribunaux, recueils de jugements prononcés en justice’ Barb. II 70: arab. سَجَل aus byzantinisch *σιγίλλων, σιγίλλιον* = lat. *sigillum*. Fränkel, De voc peregr. 17. Lagarde, Bildung der Nomina 101. Unrichtig Korsch, Archiv für slav. Philol. IX 668.] **M Lex. (1680)** سجل *sicill*, *vulg. (= günl.) sicil, çğl. سجّلات sicillāt, defter-i kâzı* ‘protocollum judicis, tabularium, acta publica, matrices tabulæ’; **Pg (1665)** *sicil* ‘protocollo, libro dei notari’ (II-2557); **H (1672)** *şigil s. şigsil 131; şigsil [sidžil] sicil”Register” 131 Biz (**Hazai** 255).

(1680) *sicill et- vulg. (= günl.) sicil et-, sicille kâyd et-, sicillâte geçür-, aut (= ya da) kâyd ittür-* ‘ad acta publica referre, aut consignare, protocollo, aut matricibus tabulis inscribere’; *sicill-i máhfûzde kâydi bulunmadukçe* ‘cùm in actis publicis, aut protocollo inscriptum non inveniatur’ (II-2557); **Pg (1665)** *sicil it-* ‘protocollare’ (II-1689).

mm > m : Lex. (1680) اِبَمَّ *ebemm*, *vulg.* (= *günl.*) *ebem*, *i.q.* = *idem quod* (= *yine bu*) بَمَّ *bemm a.* ‘chorda instrumenti musici gravissima, ~ instrumentum musicum talem chordam habens, ~ *ipsa* vox gravissima, *vulg.* bassus’, رِبَابِ الْاِبَمَّ *rebābül ebem* ‘pandura bassi’ (I-31) = Chorda: بَمَّ *bemm*, اِبَمَّ *ebemm* ‘chorda: chorda instrumenti musici gravissima’; ‘bassus, imus musicæ sonus: بَمَّ *bem*, ~ *in instrumentis* اِبَمَّ *ebem*, ut gravioris soni barbiton رِبَابِ الْاِبَمَّ *rebābül-ebemm*.

مِشَامَّ *meşāmm*, *usit.* (= *işlek*) مِشَامَّ *meşām*, *neglecto*, *ut ferè sit*, *teştido* ‘odoratus, ~ palatum’; *reside-î meşāmleri ohcağ* ‘postquam ad odoratum eorum pervenit, seu odorem ejus perceperunt’; *revāyih-î in-ām-î āmmeleri, cihāniyāne ātr-î meşām olüp* ‘cūm odores beneficentiæ ejus universalis seu in omnes se extendentis mortalibus essent suffitūs odoratum, q. odoratūs hominum suffirent ac recrearent, *i.e.* cum fama summæ illius liberalitatis omnium animos recreâsset, & veluti suavissimo odore perfudisset’; *diyār-î şām-î cennet meşām* Provincia Damascena instar Paradisi suavem odorem spirans. (III-4669) = Palatum: مِشَامَّ [meşāmm] (*şāmm*, seu (= *ya da*) *kuvvet-î şāmm*, *şemm*) ‘odatus’; (... m. , *kām*, *mezāk*).

ss > s :

Lex. (1680)’te *makas* Arapça *ķārṣ* ve *ķarṣ* ‘kes-’ten, *mīkrāz-mīkrās* (*kesecek ālet*) yerine, günlük dilin örnekleri arasına eklenir. *Sözlükte mīkrāz* maddesinde ise bu kez *vul.* kısaltmasıyla *mīkrās* kaydedilir. Bu maddede *mīkrāza* göre bir tercih yapılarak *mīkrās* verilmiş olmalıdır. *Makas* ise günlük ilişkilerde kullanılan ortak dille ilgilidir:

[**KTR** مِقَصَّ *mīkāss* II, s. 393; مِقْرَاص *mīkrās* II, s. 392; مِقْرَاض *mīkrāz* *çğl.* *māķārīz* II, s. 442] **M Lex. (1680)** → صِنْدِي *sındı*, ~ صِنْدُو *sindu t.* مِقَصَّ *maķas t. vul.* (= *günl.*) *pro* (= *yerine*) مِقْرَاص *mīkrās a.* كَاز *kāz f.* ‘forfex, pec. sartorum’ (II-2992); مِقْرَاض *mīkrāz*, [*vul.* = *günl. mīkrās*] *çğl.* مِقَارِيض *māķārīz* ‘forfex’ (III-4837); مِقَصَّ *maķas t. pro* (= *yerine*) مِقَصَّ *mīkāss*, ~ مِقْرَاض *mīkrāz a.* ‘forfices’ → مِقْرَاض *mīkrāz* (III-4841) = Forfex: مِقَصَّ مِقَاص *maķas, pro* (= *yerine*) *mīkāss*, *mīkrāz*, **Mg (1612)** D *makas* + (2) D *makeß* = *makas* “Schiere” (**Stein** 162); **MI (1641)** *makas* ‘forbice’ (152); **Pg (1665)** مِقَصَّ *maķas* ‘cauallette del tetto’ (I-368), ‘stecone, traucello al cuis intessono gl’altri legni’ (III-2170); مِقَصَّ *maķas*, مِقْرَاص *mīkrās* ‘cesoia’ (I-388), ‘forbice’ (II-889); *ķāndīl*

maķası ‘stuzzicatoio, quel ferruccio attaccato alla lucerna...’ (III-2209); **HI** (1730) مقراض *makras* ‘des ciseaux’ (105); **Vg** (1790) *maķas* ‘ciseaux’ (368).

(1680) مقراضچق *mıķrazçıķ*, *Dimin.* [= *ism-i tāsġır Diminutivum Nomen*] *vul.* (= *günl.*) مقصچق *maķasçıķ* ‘forficulus’ (III-4841); **MI** (1641) *makasġik* [makascık] ‘forbicino’ (152); **Pg** (1665) *maķasçıķ*, *mıķrasçıķ* ‘forbicetta’ (II-889); *maķasçıķ* ‘molletta’ (II-1386).

(1680) مقراض شمع *mıķrāz-ı ŧem*‘, *vul.* (= *günl.*) موم مقصى *mum maķası* ‘emunctorium’ (III-4837) = Emunctorium: موم مقصى *mum maķası*, مقراض شمع *mıķrāz-ı ŧem*‘; **MI** (1641) *mum makası* ‘moccarolo di candela’ (258), ‘smoccatore’ (407); **Pg** (1665) *mum maķası* ‘smoccolatoio’ (III-2061); *mum maķası*, *mıķrāz-ı ŧem*‘ ‘moccatoio di candela’ (II-1379); **HI** (1730) موم مقراضى *mum makrası* (*moum makrası*) ‘des mouchettes’ (105); **Vg** (1790) *mum maķası* ‘mouchette’ (406).

1.2. ÜNLÜ DÜŞMESİ

Türkçe kelimelerle birlikte alıntı kelimelerde de ünlüler çeşitli sebeplerle söyleyişten düşer. Bu düşme çoğunlukla iç seste, daha az olmak üzere de ön ve son seste görülür. Bir kelimeyi oluşturan heceler ünlü seslerle kurulduğu için ünlü düşmesi aynı zamanda bu sesin kurucusu olduğu hecenin düşmesi de demek olur. Böylece kelimedeki hece sayısı da azalır (Banguoğlu, 1998: § 37).

Ünlü düşmesinin örnekleri daha çok söyleyiş içerisinde gelişir. Meninski’nin **Lex. (1680)**’teki kayıtlarında bu örneklerin büyük ölçüde günümüzdeki söylenişlerine yaklaştıkları görülür. Kimileri ise kullarımdaki ikili söylenişleriyle kaydedilir (*yukarda ~ yukarıda* gibi).

Farsça yapılı tamlamalarda ve bağlama gruplarında, izafet kesresinin ve bağlama ünlüsünün kullarımdan düşmesi de bir çeşit orta hece düşmesi olarak görülür. Musa Duman (1995a) Evliya Çelebi *Seyahatnâme*’sindeki örneklerini, “*bağlama gruplarında ve Farsça yapılı tamlamalarda orta hecenin durumu kelime veya tamlamaların kullanım sıklığına göre değişmektedir*” değerlendirmesiyle inceler. Bunların yanına belirtisiz isim tamlamalarının iyeliksiz şekilleri olan eksiz

tamlamaları da ekler (§ 20). Meninski gibi kimi Avrupalı yazarların çeviri yazılı metin malzemelerinde bu örneklere de sıkça rastlanır.

1.2.1. Orta Hece Düşmesi

İkiden çok heceli kelimelerde vurgusuz olan orta hece ünlüsü düşer ve bu ünlünün birleştirdiği ünsüzler komşu hecelere bağlanır. Dar ünlülerle, akıcı ve sızıcı ünsüzler bu düşmeyi kolaylaştırır (Banguoğlu, 2007: § 37).

1.2.1.1. Kalıcı Düşme

Türkçe kelimelerde kalıcı düşme örnekleri için Meninski'nin **Lex. (1680)**'teki kayıtları aşağıda sıralanmıştır:

ایروق *ayrık* ~ ایری *ayrı* [< *ayırık*] 'alius, aliud, aliter, ~ ampliùs' (I-591); ایروق *ayruk* 'alius' & c. → ایرق ~ *præc.* (= *præcedens, præcedentis, & c.*) ایرو (I-593); بوینز *boynuz* [< *boyunuz*] 'cornu' (I-951); بینوز *buynuz* 'cornu' → بوینز (I-1013); بوكلم *böklüm* [< *bükülüm*] 'nexus, nodus, flexus' (I-935); چوره *çevre* [< *çevire*] 'circuitus, ambitus' (I-1676); درنك *dirnek*, ~ *dernek* [< *derinek*] 'convocatio, synodus, synagoga, congregatio, lustratio' (II-2063) ا درنك *dernek et-* (III-App. 6062); ديرنك *dirnek* 'convensus, convocatio, lustratio', ~ c. → درنك (II-2212); درلك *dirlik t.* [< *dirilik*] 'vita, media sustentandæ vitæ, stipendium ad vitam...' (II-2060); ديرلك *dirlik t.* 'vita, stipendium', ~ c. → درلك (II-2211); قیوراك *kıvrak* [< *kıvırak*] 'crispum bombycinum' *scribe potiùs = daha çok yazılır*: قوراك (II-3830); اوغلان *oğlan t.* [< *oğulan*] 'adolescens, puer, famulus, servus' (I-524); صالنجق *salıncağ* [< *salınacak*] 'ad librationem trabs suspensa, oscillum, oscilla, orum' (II-2923); توكرك *tükrük* [< *tükürük*] 'sputum' (I-1476); ياكلش 'error' → يكلش (III-5549); ياكلش ~ ياكلش *yañliš* 'error, erratum, mendum, abusus'; *item translate* يكلش *yañliš* 'nequam, pravus' (III-5594) *krş.* [= Abunsio; aberratio; mendum; error; vitium: *yañliš, yañlış ~ yeñhş* [< *yañılış*]; يمرق ~ يمروق *yumruk t.* 'pugnus' (III-5606); يومرق *yumruk* [< *yumuruğ*] 'pugnus', & c. → يمرق (III-5637) gibi.

Aşağıdaki örnekler ise açıklayıcı notlarla eski biçimlerinin yerine kaydedilir:

Lex. (1680) *qarañ t.* ‘tenebrosus, tenebræ, obscuritas’ *pro* (= *yeline*) *qarañu, seu* (= *ya da*) *qarañlü* (II-3658); قراڭلىق *qarañlıq*, ~ قراڭلىق *qarañlıq* ‘tenebræ, caligo, obscuritas’ (II-3658) (bkz. **Tablo 3.6.**); قرداش *qarındaş*, *vulg.* (= *günl.*) قرداش *qardaş t.* ‘frater’ (II-3678) (bkz. 1.1.3.4.).

Buna karşılık, bugün düşmeli biçimleriyle yazı diline yerleşen kimi kelimelerde orta hece ünlüsü korunmaktadır. **Lex. (1680)**’ten daha erken tarihli çeviri yazılı metinlerde ise bu kelimeler de düşmeli biçimleriyle kaydedilir:

Lex. (1680) بيورق *buyuruk t.* ‘imperium, mandatum’ (I-1015) [**Mg (1612)** T *bşuruk* p. 12 = *buyruk* “Befehl” (**Stein** 121); **H (1672)** *bujruk* [buyruğ] *buyruk* “Befehl; Gebot” *ine* [ine; 3.P/444; *ini* [ini; 3. P/473 (**Hazai** 210); **Vg (1790)** *buyurultu* (*em[i]r, ferman*) ‘commandement’ (368), (*em[i]r, ferman, hök[ü]m*) ‘décret. ordonnance’ (373)].

[**Pg (1665)** *buyruk it-, oł-* ‘emancipare’ (II-775), ‘mancipato’ (II-1306), ‘mancipare’ (II-1306); *ama: buyuruk tutma-* ‘disubidire’ (II-727)].

Lex. (1680) دڭنك *degenek t.* ‘baculus, scipio, fustis’ (II-2113) [**Mg (1612)** D *değeneğ* (2) = *değnek* “Stock” (**Stein** 125); **MI (1641)** *deghenek* [değenek] (69); **H (1672)** *değneğle* (1), *degenek* (2) ≠ *değnek* “Stock” (**Hazai** 339); **Vg (1790)** *deynek* ‘bâton’ (362)].

Lex. (1680) كيسى *geyisi t.* ‘indumentum, pec. vestes lineæ, vul. lintheamina (II-4117); كىوسى *geyüsi t.* ‘vestimenta’, & c. *i.q.* = *idem quod* (= *yine bu*) كيسى *geyisi* (II-4124) [**Mg (1612)** D “*geitsi*” (= *giyisi*) (**Stein** 31); D *geysi* (2) “Kleidung” (**Stein** 258)].

Lex. (1680) سويرندىلك *süpüründilik* ‘sterquilinium, locus quo quisquiliæ egeruntur’ (II-2699) [**MI (1641)** *supurindi* ‘scopazze, spazzature’ (387); *supurindulik* ‘scopazzara, luogo doue si butta le scopazze’ (387); **H (1672)** *süpürün#isinden* (1) ≠ *süprüntü* “Kehricht” (**Hazai** 339); **Vg (1790)** *süpründü, süpüründü* ‘balayure’ (361)].

Lex. (1680) اويخو *uyuğu t.* ‘somnus’ → اويقو (I-555); اويقو ~ اويخو *uyuğu* اويخو *uyuğu t.* ‘somnus’ (I-556); اويخو *uyuğu* → اويخو (I-561) [**Mg (1612)** G *uy-* GD *uyu-* (5) = *uyu-* “schlafen” (**Stein** 127) **MI (1641)** *viukü* [uyukü] ‘sonno’ (411);

vhiumamak (*ghege beklemek* [gece bekle-]) ‘veggiare’ (475); **H (1672)** *uyuksüz* (1) [*< uyukusüz*] ≠ *uykusuz* ”schlaflos” (**Hazai** 339); **V (1709)** *auyucu* 5:81 [oyuku] ‘Sleep’ (**Gilson** 218)]; **Vg (1790)** *uyku* ‘sommeil’ (438); (*u.-da gezici*) ‘somnanbule’ (438); (*u. getirici, uyuducu*) ‘somniafere. soporatif’ (438); (*u.-da yürüyücü*) ‘noctambule’ (408); *uykusuzluk* ‘insomnie’ (394).

Lex. (1680) يالکز *yahnız, yālūñüz* ‘solus, solummodò’ (III-5550) [**Mg (1612)** T *yalañız* (2) p. 5, 24 T *yalañuz* GD *yaluñız* (2) = *yalnız* “nur” (**Stein** 184). **MI (1641)** *Ialuus* ‘soletto, solitario’ (409), ‘solo, sola’ (410); **Pg (1665)** *yālūñüz* (*hemān y.*) ‘soletto’ (III-2075); (*münferid*) ‘solo, sola senza compagna’ (III-2078); *yālūñüz, yaluğuz* ‘a huomo per huomo’ (I-77); **H (1672)** *yalınız* (6) ~ *yalinüz* (1) ≠ *yalnız* ”allein” (**Hazai** 358); **V (1709)** *yalinghiz* 5:102 [yālīñiz] [yāliniz] ‘alone’ 3:67 ‘single’ (**Gilson** 221). **MI (1641)** *Ialuusgie* [yaluuzce] ‘solo, solamente’ (410)].

Kimi kelimelerde yapımlık ekler çevresinde bu tür ünlü düşmesi kalıcılaştır. Bunlar ise ikili biçimleriyle madde başıdır:

Lex. (1680) دورلمك *devrilmek, devrilmek* ‘inverti’, ~ c. (II-2164).

قو غولمق *koğulamaq*, ~ قو غلامق *koğlamak* ‘accusare, deferre’ (II-3798).

قو قلمق *koqlamaq*, seu (= ya da) قو قولمق *koqulamaq* ‘oderari’ (II-3798) gibi.

“Ön ve ardamak seslerinin yarattığı büzülmelerde de bir orta hece düşmesi vardır” (Banguoğlu, 2007: § 37). Avrupalı yazarların çeviri yazılı malzemelerindeki kimi örnekleri: **Lex. (1680)** *tulğa* < *tuğulğa*; *yirmi* < *yigirmi*; **Vg (1790)** *kığılıcım, kılıcım* ‘étincelle’ (381); *bağırsak, barsak* ‘boyau’ (363) [**MI (1641)** *bagharsakler, baghr* ‘viscere, interiore’ (482)].

Düşme, Türkçenin kendi kelimeleriyle birlikte alıntı kelimelerde de görülür. **Lex. (1680)**’te halkılaşmış söylenişleriyle aktarılan *ayna, kalfâ* gibi kelimelerdeki *orta hece düşmesi* kalıcı niteliktedir. Farsça bir birleşikten *kaynaşma*yla gelişen *kāhya* (< *kedḥudā[y]*) da bunlardan biridir. Sözlükte konuşma dilinde rastlanan söyleyiş farklarıyla kaydedilir: *k’ahyā* ~ *k’aya* ~ *kihaya* ~ *kehiyā* < *ked-ḥudā[y]*; *kāṭḥudā*,

kethudā[y] (→ 1.1.4.1. ; 1.1.4.2.). Yine Farsçadan: *ḳāliye, ḳālye, ḳalye (misk) < ḡāliye (misk) ‘hoş kokuğu terkīb-i mātū’* (→ 3.1.2.5.).

Lex. (1680)’te halklılaşmış söylenişyle kaydedilen alıntı kelimelerle ilgili kayıtları aşağıda sıralanmıştır:

ayna ~ āyná ~ āyne ~ āyīne: [LN آينه *āyīne*: آينه ، مرآت ، آئينه ، آبگينه] **M Lex. (1680)** *āyná f. t. ~ āyīne [?] f. ‘speculum’* (I-616); آينه *ayīne* [ajīne!] [*d. āyīne*], *vul. (= gūnl.)* آينه *ayna* ‘speculum’ → *āyīne-i iskenderī, ~ iskender, quod ~ āyīne-i ḡitī nūmā, cām-i cihān nūmā...* → آينه (I-620); **Mg (1612)** O *ayne*+ D *ayna* (2) = *ayna* “Spiegel” (**Stein** 162); **MI (1641)** *aina* ‘specchio’ (418); **Pg (1665)** آينه *ayna* ‘specchio’ (III-2121); **V (1709)** *auīné* 5:81 [āyīnā] ‘a Looking-Glass’, with suff. : 4:73 (**Gilson** 136); **HI (1730)** آينه *ayina (āīina)* ‘le miroir’ (103); **Vg (1790)** *ayna, ayine* ‘miroir’ (405); *ayna* ‘tromperie’ (450); *endam aynası* ‘trumeau, miroir’ (451).

(1680) آينه دار *āyīnedār* ‘speculum tenens, *officium aulicum*. ~ mendicus, *ut explicat Gent. quem sis consule’* (I-620) [آينه دار *āyīnedār* ‘ancilla quæ affert & tenet speculum’ → آينه دار *āyīnedār* III-App. 617. 5892].

MI (1641) *ainalanmak* [aynalanmak] ‘specchiarsi’ (418). **Pg (1665)** *ayna bakmak* ‘specchiarsi’ (III-2121); *aynaya bakmak* ‘mirarsi’ (II-1374).

Vg (1790) *ayna (aldayış, aldadış, hile)* ‘tromperie’ (450). (1680) ايناجي *aynaci* ‘impostor’ *Vide infra (aşağıya bak)* آينه جي (I-615); آينه جي *aynāci t.* ‘circuitor, deceptor, impostor’ (I-617) **Comp. (1687)** آينه جي *āynaci (aldayıcı, ḳállāş kişi, telbīs, seu (= ya da) telbīsçi, telbīsḳār...)* ‘impostor’; ايناجي *aynaci (dolapçi, dolayıcı... dolandürici* ‘circuitor, impostor; circulator’; deceptor; fallax’; **Vg (1790)** *aynaci (fendbaz, fendci (aldayıcı, aldadıcı, hilekār, hilebaz)* ‘trompeur’ (450).

Comp. (1687) ايناجيلك *aynacilik (telbīslik, seu = ya da telbīs...)* ‘impostura’; (dolayışıklık, sapa, devr) ‘circuitio’; آينه جيڪ ا *aynacilik et- (renk, mūdāhenet, sıhr et-)* ‘fucus’; **Pg (1665)** *aynaci* ‘specchiaro’ (III-2121); **Vg (1790)** *aynacılık et- (fend et-, aldat-, aynacılık, hile, f. et-)* ‘tromper. décevoir. duper’ (450).

Arapçadan *eyreti*, *egreti* < ‘*āriyetī*’ (→ 1.1.2.2.); *kaḫfa*, *ḫaḫfa*, *ḫalifa* < *ḫālīfe(t)* ve *hegbe* < *ḫāḫībet*; *hekbe* de düşmeli biçimleriyle günlük konuşma dilinin örnekleri arasına eklenmiştir:

hegbe ~ hekbe ~ ḫāḫībet: Lex. (1680) حَقِيْبَة *ḫāḫībet*, seu (= ya da) *ḫāḫībe* çğl. حَقَائِب *ḫāḫāīb* ‘pera, mantica, aut sacciperium aliudve quod post sellam tergumve religatur’, unde vulgare هَكْبَة *hegbe* (I-1787); → تَمْبَة *tembe* f. هَكْبَة *hegbe* ‘sacculus geminus in medio distinctus, ut ab equo utrinque commodè dependeat’ (I-1412); هَكْبَة *hekbe* t. ‘mantica, pera duplex, seu duo marsupia quæ de utroque equi latere appendi solent antè vel ponè ephippium’ (III-5480)

Pg (1665) هَكْبَة *hekibe* ‘bisaccia’ (I-264), ‘bolgia, bisacca’ (I-271); **HI (1730)** هَكْبَة *heybe*+ (*heibelerin-iz* = *heybeleriñiz*) (189); **Vg (1790)** *heybe* ‘sacoché’ (432). **Pg (1665)** هَيْبَة *heybe* (*h.-sinden rücū’ it-*) (*virdüğünü girü at-, tükürdiğini yala-*) ‘ritirare vna cosa data’ (II-1849).

kaḫfa ~ ḫaḫfa ~ ḫalifa ~ ḫālīfe(t): Lex. (1680) خَلِيفَة *ḫālīfet*, *ḫālīfe*, com. gen. (= *Communis Generis*) Plur. (= *Pluralis* = çoklu) خَلَائِف *ḫālāīf*, ~ خُلَفَاء *ḫulefā*, sed hoc posterius proprium est masculino, ‘Successor, Vicarius, ~ Imperator, Rex magnus, ~ Monarcha, ~ q. universalis apud Mahometanos vul. (= günl.) *ḫalifa*, quòd is juxta eosdem sit Vicarius & successor Mahometis, aut quòd habeatur pro Vicario Dei in terris’ ~ in artibus vul. (= günl.) *kaḫfa* ‘Promagister, Proschulus, Hypodidascalus, Vicarius, substitutus’; *ḫālīfetüllāh* ‘Vicarius Dei, in terra, pec. dictus est Adam, ~ inde Imperatores, Reges’; *ḫālīfe-ī zemān* ‘Imperator orbis, vel eo seculo regnans’; *yer yüzünñ ḫālīfesi olan* ‘Imperator, faciei terræ, h. e. universi orbis’ (II-1930); قَلْفَة *kaḫfa*, Imperator orbis, vel eo seculo regnans vulg. Promagister, pro (= yerine) خَلِيفَة (II-3750) = Hypodidascalus: خَلِيفَة *ḫālīfe*, vul. (= günl.) *ḫaḫfa*, *kaḫfa*, promagister; proschulus; vicarius: خَلِيفَة *ḫālīfe*, vul. (= günl.) *kaḫfa* (*vekīl*, *cā-niṣīn*, *ḫāīm*, ~ *ḫāīm meḫām*); **Mg (1612)** D *kalife* (2) = *halife* “Kalif” (Stein 105); **Pg (1665)** *ḫālīfe* ‘fabricatore, maestro’ (II-811), ‘imperadore’ (II-1061), ‘monarca’ (II-1390), ‘rè; vicario’ (III-2400); *kaḫfa* ‘sotto maestro’ (III-1767); **H (1672)** *kaḫfa* [*kaḫfa*] *kaḫfa* “der erste Geselle des Meisters” *lar* [*lar*] 297 (Hazai 238); *caḫfa* [*kaḫfa*] *kaḫfa* “der erste Geselle des Meisters” 323, 323, 323, 329 (Hazai 269); **Vg (1790)** *kaḫfa* ‘garçon, dans les arts ~ métiers’ (387).

hazna ~ hâzîne: Lex. (1680) خزانه *hâzîne f. pro ar. (=)* *hızâne, vul. (= günl.)*
Hazna ‘thesasaurus, gaza, ~ ærarium ædis, horreum, cella, apotheca’ *etiam (= yanı sıra)* *hâzîne, vul. (= günl.)* *hazna ~ sic etiam vulg. vocatur sinus tentorii inferior* (I-1894); **Mg (1612)** T *hazine+* p. 42 D *hazna* (2) D *hazna+* (4) G *hazne* G *hazne+* = *hazne* “Schatz” (**Stein** 105); **MI (1641)** *chasine* [hazine] (*define*) ‘thesoro’ (455); *ghisli chasine* [gizli hazine] ‘thesoreria serreta’ (455); *kilisanin chasnaieri* [hasna yeri] ‘sacrestia’ (367); **Pg (1665)** *hâzîne* ‘camerlengaria’ (I-316), ‘erario’ (II-784), ‘tesoro’ (III-2269); **H (1672)** *hasna, hasnadâr* (1), *hasne, xazne ~ hazine* (1) ≠ *hazine* “Staatsschatz” (**Hazai** 339); **V (1709)** *hazna* 5:86 [hazna] ‘Treasure’ (**Gilson** 167); **Vg (1790)** *hazne, hazine* ‘kazine’ ‘trésor’ (397), (449).

(1680) خزینهدار *hâzînedâr, vul. (= günl.)* *Haznadar* ‘thesaurarius’ (I-1894); **MI (1641)** *chasinadar* ‘thesoriere’ (455); *kilisa chasnadari* ‘sacrestano’ (367); **Pg (1665)** *hâzînedâr* ‘camerlingo, ò camarlingo’ (I-316), ‘thesoriere’ (III-2274); **H (1672)** *hasnadâr* (1) (**Hazai** 339); **V (1709)** *haznadar* 5:86 [haznadar] ‘Lord Treasurer of the Household’ (**Gilson** 167); **Vg (1790)** *haznedar, haznadar, hazinedar* ‘trésorier’ (449). **Mg (1612)**, D *haznadar başa* = “oberster ‘Schatzmeister’” (**Stein** 266).

kalya ~ kâlye ~ kâliye(t): Lex. (1680) قلیة *kâlîyet, kâlîye, vul. (= günl.)* *kalya, çğl. قلیا kâlâyâ* ‘cibus frixus, res in sartagine cocta’ → *infra* قلیه (II-3756); قلیه *kâlîye*, ‘frixus’, & c. → قلیة *kâlîjet*. *Item (= yine)* قلیه *kâlîye f. ‘cineres ex combusta salicornia & similibus parati, quorum usus est in componendo sapone, item lapis levis pumicis instar vel terra quædam durior ex herbis, quæ tincturis inditur; item species cibi, carnes coctæ cum aliis rebus’* → قلی *kîly a. kâlîye seftî* ‘cibus ex amygdalis’ & nucibus; قلیه *kâlîye misk*, ‘zibethum’, & c. → غالیه (II-3757) = Frixus, frictus: قلیه *kâlîye* (kavurulmuş, tâbede pişmiş); cinis: cineres alkali, قلیه *kâlîye, pro (= yerine)* قلیة *kâlîyet*, قلی *kîly, kâlîye-î kâzîrân*; caro: carnes coctæ cum aliis rebus, قلیه *kâlîye*, cibus: cibus frixus, قلیه *kâlîye* (kavurma); **Vg (1790)** *kâlîye, kîlye* ‘kali, soude’ (397).

Lex. (1680)’te *külçe usit. (= işlek, yaygın kullanım)* notu kullanılarak Farsça *kûlîçe* ve Arapça *sebîke(t)*’le bir arada kaydedilir:

külçe t. ‘massa, virga auri vel argenti’, & c. → *külçe* (II-3996); *külçe* t. ‘massa auri rotunda & lata, uti (= gibi) sübeki, seu (= ya da) sebîke, longa’ → *külçe* (II-4090); → *külçe* f. *kurs-î âfîtab, kurs-î mâh Orbis Solis & Lunæ. (...) Panis siligineus orbicularis, ~ rotunditas, discus. Usit. (= işlek)* *külçe* f. *külçe* t. unde (= ve bundan) vul. (= günl.) *kulâc*: سبيكة *sebîket*, seu (= ya da) *sebîke a. massa, virga, vel lamina auri argentine liquati* (II-4007).

Sözlükte günlük dil için aktarılan Türkçe *kulâc, külçe*’nin ‘yığın durumundaki nesnelerin oluşturduğu küme anlamıyla ilgili görünmektedir (bkz. TS). Nitekim *Comp.*’ta bu kelime, bugünkü anlamından başka, bir araya getirilen nesneler için kullanılan *bağ, demet (bir demet otlık), kucağ (bir kucak odun), boğça, deste* gibi kelimelerle birlikte kaydedilir: (bkz. fascis).

Comp.’ta ise günlük dildeki yaygın söyleyiş olarak *külçe* verilmiş, yanı sıra *kulâc* kelimesi de eklenmiştir: = Virga: *virga auri, argenti, & c.*: سبيكة *sebîke, külçe, külçe, vul. (= günl.) külçe, etiam (= yanı sıra) kulâc*, massa: *massa auri, argenti*: سونپاره *sümpâre, külçe külçe* سبيكة *sebîke*); massare: *külçe et-* (yoğur-).

Farsça Sözlükte *külçe*, Arapçada yuvarlak cisimleri bu özellikleriyle karşılamak üzere kullanılan *kurs* kelimesiyle açıklanıp parantez içinde (*nân: ekmek; kurs-ı nân: ekmek, çörek*) notu eklenir. Yine aynı yerde bir başka sözlüğe (Ferheng-i Farsî Mu‘în) gönderme yapılarak *kurs, kurse* kelimeleri verilir (bkz. LN *külçe*).

Lex. (1680)’te *kurs-î âfîtab, kurs-î mâh* takımlarıyla verilen ‘gök cisimlerinin yerden görünen dâire biçimindeki yüzeyi’ ve ikinci olarak ‘*panis siligineus orbicularis, ~ rotunditas, discus*’ bu biçimde yuvarlak bir bütün için (ekmek, çörek) kullanılan iki anlamla da örtüşmektedir.

Arapça asıllı *sebîke* de orta hece ünlüsünü düşürerek aldığı biçimiyle günlük dilin örnekleri arasına eklenir:

sübek ~ sebîke(t) *Lex. (1680)* سبيكة *sebîket, sebîke, çğl. sebâik, vul. (= günl.) sübek* ‘pars liquati auri, vel argenti’; *sîmîn sebîke* ‘massa, virga, lamina argenti’ (II-2546); *külçe* t. ‘massa auri rotunda & lata, uti (= gibi) sübeki, seu (= ya da)

sebīke, longa' → کلیچه *kūlīçe* (II-4090) = Aurum: سبیکه *sebīke*, *vul.* (= *günl.*) *sübek*, *çğl.* سبایک *sebāik* (*sofçe*); massa; virga: سبیکه *sebīke* (*sümpāre* < *sünpāre*, *kūlīçe*, *külçe*).

masra ~ māsūre: Lex. (1680) ماسور *māsūr*, ~ *usit.* (= *işlek*) ماسوره *māsūre f. t. vul.* (= *günl.*) *masra* 'panus, seu ut calamus textorius radio indi solitus cui obvolvuntur fila ~ *ex eodem* instrumentum textorium, seu ferrum, quod in calamum inseritur, ut fila gylando obvolvuntur' (III-4238); مصره *másrá* 'panus', & c. *vulg.* (= *günl.*) *pro* (= *yerine*) ماسوره *māsūre* (III-4700); → دوکچه *dūkçe f.* ماسوره *masura*, ~ یوک اکی *yoñgi* 'panus, seu calamus cui obvoluta fila, quique inditur radio textorio, ~ fusus quo lana contorquendo in fila redigitur' (II-2179).

= Calamus: ماسوره *māsūre*, (*çulhaler kāmışçığı, nayçe*); panus: ماسور *māsūr*, seu *usit.* (= *veya işlek ve yaygın olarak*) ماسوره *māsūre*, *vul.* (= *günl.*) *masra*; **Vg (1790)** *masra* 'tuyau, tube (petit) chalumeau' (451).

samsa ~ sembüse: Lex. (1680) سنبوسه *sembüse f.* سنبوسق *sembūsák a.* ~ *hinc vulgò detortum [halk arasında tahrifle]* صمصه *samsa* 'artocreas, triangulari ferè formâ, pec. genus ejus minus' (II-2681) = Artocrea: börek, *güşť āgende*.

Arapça asıllı *rāyihā* da *usit.* (= *işlek, yaygın kullanım*) notuyla *rāyhā* söylenişle aktarılmıştır:

rāyhā ~ rāyhā(t): Lex. (1680) رایحه *rāyihāt*, ~ *usit.* (= *işlek, yaygın kullanım*) *rāyhā*, *çğl.* روابح *revāyih*, قوڭو *koğu* 'odor è re spirans, fragrantia, etiam fœtor'; *rāihāsini görüñ* 'odorem ejus experiamini'; *rāihā-ĩ kábihāsi hādden aşardı* 'malus odor, seu fœtor ejus erat immenius' (II-2270); **MI (1641)** *raihe* (*koku*) 'odore' (278); **Pg (1665)** رايحه *rāyhā* (*koğu, koğu, bŭy*) 'odore' (II-1461); *bed rāyhā* 'fetore' (II-859), 'puzza, puzzore' (II-1706); **H (1672)** *reha* (1) ≠ *rayiha* "Geruch" (**Hazai** 337); **Vg (1790)** *raytha* (*koğu*) 'odeur' (409); *reyha* (*bed r.*) (*fena, ağır koğu*) 'puanteur' (422).

(1680) رایحه لو *rāyhālŭ* 'odorifer, fragrans, odorem spirans'; *hŭb rāihālŭ* 'optimum odorem spirans' (II-2270); **Pg (1665)** *bed rāyhāli* 'puzzolente' (II-1706); *rāyhālŭ* 'odorifero' (II-1461); **Vg (1790)** *gŭzel raythalı* 'odorant, odoriférant' (409).

Pg (1665) رَايْحَلْنَمَقْ *rayıhlānmaḵ* ‘profumarsi’ (II-1676); رَايْحَلْنَدُرْمَقْ *rayıhlāndurmaḵ* ‘profumare’ (II-1676); *bed rāyhā eylemek* ‘infettare’ (II-1125); *bed rāyhā olunmuş* ‘infettato’ (II-1125).

Farsça asıllı başka bir kelimedeki orta hece düşmesi kaynak dilde de olmaktadır:

sayvan ~ şāyvān ~ sāyevān;

saybān ~ sāyebān: [LN سایه بان [ی / ی] *sāyebān* ‘âfitâb-gîr’; سایبان [ی / ی] *sāyebān* (*birl.*): سایه بان ‘dan ‘âfitâb-gîr’; ساي و ان (*birl.*): [M Lex. (1680) چتر *çetr* f. چادر *çādir*, سر ابرده *serāperde* سایبان *sāyebān*, *saybān*, چارطاق *çardak*, باش اورتوسی ~ *baş örtüsü* ‘tentorium, cortina palatii vel tentorii, umbraculum, umbella, coenaculum, tegumentum capitis, pec. muliebre, ~ velum consessûs Regii’ (I-1582); سایه بان ~ سایبان *sāyebān*, ~ ساپوان *ac* (= *ve*) وان *sāyevān* f. *vul.* (= *günl.*) *sayvan*, ~ *sāyban* ‘umbella, conopeum, umbraculum, tabernaculum, ~ quicquid facit ad umbram parandam, unde & tectum prominens instar umbellæ’ (II-2528); ساپوان *sayvān*, → سایبان (II-2530); سایه *sāyebān*, ~ ساپوان *sāyevān* ‘umbella’ → سایبان (II-2530); صایبان *sāybān* → سایه بان (II-2927); → کازه *kāze*, *gāze*, ~ گاژه *gaje* f. ... *Item i.q.* (= *yine bu*) سایبان *sāyebān*, *sāybān*, *item* lignum quod venatores è regione laquei collocant, ut eo viso feræ terreantur, & rectà in decipulam incurrant, ~ mulctor, *vel* lac vaccarum’ (II-3844)

= Umbella: سایبان *sāybān*, شایوان *şāyvān*, *pro* (= *yerine*) سایه بان *sāyebān*, *sayevan*; umbraculum: سایبان *sāybān*, *sāyvān*; vita: سایبان *sāybān*, *sāyvān*, *q.* = *quasi* (= *yine*) *sāyebān* ‘conopeum; tabernaculum: سایبان [Vg (1790) *sayeban* ‘parapluie, parasol’ (412)].

Başka bir örnek de kaynak dildeki aslı yerine düşmeli biçimiyle kaydedilir. Kimi Avrupalı yazarlar tarafından /p/ çift-dudak sesi önünde ünlüdeki *yuvarlaklaşma* da gösterilir:

pişmān ~ peşimān: Lex. (1680) پشمان *pişmān* f. *t.* ‘pœnitens’ *pro* (= *yerine*) پشیمان (I-833); پشیمان *peşimān* f. نادم *nādim* a. ‘pœnitens, quem pœnitet, pœnitentiâ ductus’ (I-835); Pg (1665) پِشْمَان ~ پِشْمَان *pişmān* ‘penitente’ (II-1548); H (1672) *pişman*

[*pišmān*] *pişman ol*. ‘bereuen’ 19, 224 (Hazai 253); V (1709) *peshimán* 3:63 [pešimān] *p. olmak* ‘repent’ (Gilson 199); Vg (1790) *pişman, peşiman* ‘contrit. repentant’ (370).

MI (1641) *ghioul pusc=manlighi* [gö(n)ül puşmanlığı] ‘conscienza, rimorso’ (103). (1680) *پشیمانلق peşimānhık* ‘pœnitudo, pœnitentia facti’ (I-835); Mg (1612) D *peşmaluk* T *pişmanluk = pişmanlık* “Reue” (Stein 82); MI (1641) *pusc=menlik* ‘penitenza, pentimento’ (298), (298 *pusc=manlık* [puşmanlık] Ind.); Pg (1665) *peşimānhık* ‘compuntione’ (I-462); *pişmanlık* ‘penitenza’ (I-1548); V (1709) *pishmanlık* 4:74 [pişmanlık] ‘Repentance’ (Gilson 200); Vg (1790) *pişmanlık, peşimanlık* ‘contrition’ (370), *pişmanlık* repentir. repentance’ (428).

(1680) *peşimān ol-*: *nedāmet çek-* ‘pœnitere, dolere factum’ (I-835); MI (1641) *pusc=man olmak* [puşman ol-] ‘penitenza, pentimento’ (298), ‘pentirsi’ (299); Pg (1665) *pişmān ol-* ‘conuertirsi’ (I-525), ‘pentirsi’ (II-1552), ‘ripentire’ (III-1825); V (1709) *peshimán* 3:63 [pešimān] *p. olmak* ‘repent’ (Gilson 199); HI (1730) *püşman ol-* (*pucheman olsoun = püşman olsun*) (140), (*pucheman oloursoun = püşman olursun*) (141); Vg (1790) *pişman, peşiman ol-* ‘se repentir’ (428). Pg (1665) *peşimān olmuş* ‘compunto’ (I-463); *pişmān olmuş, olunmuş* ‘contrito di qualche peccato’ (I-520), ‘pentito’ (II-1552).

Arapça asıllı *tavla* (< *tāvīle*) da söyleyişteki bugünkü biçimiyle kaydedilir:

Lex. (1680) *طوله távlá f. ... Item (= yine) tavla f. t.* ‘equile, ~ jugum equorum, seu sex vel octo equi conjugales, similes, ~ generosi’ (II-3153); → *طويلة távīlet, tāvīle, ... Item (= yine) pro (= yerine) vulg. (= günl.) طوله tavla, equile* (II-3156) = Equile: *طوله tavla, طويلة távīlet (āhor, ıstábil, ıstábl)* [Pg (1665) *تأبله tabula (āhor, ıstábil)* ‘stalla’ (III-2163); *tablaci (tavla uşağr. seyis yardımcısı)* ‘stallaro’ (III-2163); *tavlaci (seyis)* ‘palafreniere’ (II-1503), ‘seruitore di stalla’ (III-2020)].

Lex. (1680)’in üçüncü cildindeki 4457. sütunda *muhámmid* maddesinde günlük ortak dil için Mehmet söyleyişini kaydeder: ... *táhmīd, ~ محمد muhámmed, ... e d altri Turchi, vul. (= günl.) Mehmet, ò come molti de nostri Mechmet.*

Comp. (1687)’ta: *فاتمه fātme, vul. (= günl.) fátma* ‘Fatima, seu Fatma’ [H (1672) *Fatma [fatma] Fatma* ‘EN’ 425, 425 (Hazai 271)].

Eksiz tamlama örneğinde: *yeñiçeriagasi*, vul. (= *günl.*) *yançar agâ*
Comp. ‘Aga, vocc Turcica, i.e. dominus’, ~ *c.*’; krş. **Lex.** (1680) *yeñiçeri*,
yeñiçeriler agasi (III-5596).

Arapça, Farsçadan ve kimi Batı dillerinden alınmış kelimeler de bu
biçimleriyle madde başıdır:

[LN *tākīye* ~ *tākīye*] **Lex.** (1680) *tākīyā* ~ *tākīyā t.* ‘pileus, mitra *pec.*
mulierum conjugatarum’ → *دمر تقیه سی* ~ *تاقیه* *demir takyasi* ‘cassis galea ferrea’ (I-
1042) = Pileus, mitra: (*şapka, kaşpa, külāh...*) [**MI** (1641) *takie* [take] ‘beretta’ (71);
Pg (1665) *tākīye* (*tāc*) ‘beretta longa’ (I-254); *tākīyeci* (‘*árākçīnci*’) ‘berettaro’ (I-255)].

[**TürkSt** 59 it. *tavola*] **Lex.** (1680) *tavlā t.* ‘fritillus, calculus’ → *طوله* (I-
1047); *távlā f.* ... *Item* (= *yine*) *طوله* *tavla*, *طولی* *tavlı* ‘calculorum ludus, ~ eorum
alveus, fritillus, tabula lusoria’; *tavla oynā-* ‘calculus ludere’ (II-3153) = Calculus:
calculorum ludus: *طوله* *tavla*, *طوله* *tavla oynr*, fritillus: fritilli lusos: *طوله* ~
طاوله *tavla*, *طوله* *tavla oynr*, lusoria: tabula lusoria: *طوله* *tavla* (‘*ársā*’) [**MI** (1641) *taula*
(*Itano*) ‘tauola, ò tauoliere da giuocare’ (447); **Vg** (1790) *tavla* ‘trictrac’ (450)].

Comp. (1687) ‘ta: *tuğla*, *طوله* *tula* (*keremit*) ‘later, lateres’; *طوغله* *tuğla*
(*keremit, kırmīd, ācer, veteret, vetīret*) ‘imbrex’; *keremit*, *قرمید* *kırmīd*
‘tegula’; krş. **Lex.** (1680) *tuğlá* ‘later’ → *طوغله* (I-1470); *طغله* *tuğla* ‘later’ (II-
3111); *طوغله* *tuğla* ‘later coctus, & imbrex’ (II-3146).

Pg (1665) *طوله* *tula* (*keremit, kırmīd*) ‘tegola, tegolo’ (III-2250); *طوله* *tuwla*,
طوغله *tuğla* (*keremit*) ‘mattonare’ (II-1337) krş. *طوغله* *tuğla döş-* (*kal durum yap-, döşeme*
yap-) ‘mattonare’ (II-1336); *طوغله* *tuğla döş-* (*kal durum yap-*) ‘lastricare’ (II-1224); *طوغله*
döşenmiş ‘mattonato’ (II-1337) [**Mg** (1612) D *tufla* (2) = *tuğla* “Ziegel” (Stein 75); **MI**
(1641) *tughlhe* [tuğle] (141)].

Arapça asıllı bir kelimenin ekle genişleyen biçiminde bir söyleyiş farkı olarak
kaydedilmiştir:

Lex. (1680) طهارتلك táhāretlenmek, *vul. (= günl.) tahratlanmak* ‘mundari aquâ vel terrâ post secessum’ (II-3157) [**H (1672)** *tahret* (1) ≠ *taharet* “rituelle Reinheit” (**Hazai** 339)].

Kaynaşma orta hece düşmesi biçiminde görülür.

Lex. (1680) جبه خانه *cebe hâne f. t. vulg. (= günl.) cebhâne* ‘armamentarium’ (I-1580) [**Vg (1790)** *ceb-hane, cebe-hane* ‘arsenal’ (359)].

Comp. (1687) بهيم ات *behīm at, vul. (= günl.) baḥmat (yebān atı)* ‘equiferus’.

İncelemedeki monografik çalışmalarda: Megiser (1612) / Stein, 1975: 126-128; Parigi (1665) / Kartallıoğlu, 2010: 73-74; Harsany (1672) / Hazai, 1973: 339; Vaughan (1709) / Gilson, 1987: 69.

Dilde alıntı kelimeler gibi kimi tamlama ve birleşiklerde de orta hece düşmesi görülür. Bunlar arasında *imrohor* (< *emīr-ī āḥor*), *ḳaymaḳam* (< *ḳāim-ī māḳām*) gibi gelişmiş biçimleriyle yazı diline yerleşmiş kelimeler de vardır.

Tulum (2011) Meninski’nin işaretlemelerinde rastlanan ĩ = ĩ - /ĩ/ (kısa i)’yi “kısa /i/ değişimi” olarak tanımlar: “*Bu işareti Meninski Farsça ad ve sıfat takımlarında, /e/, /i/ ünlüleriyle sonlanan veya kendisinin yumuşak ünsüzler diye nitelediği ünsüzlerden biriyle kapanan kelimelerden sonra getirilen ünlü için kullanmıştır. Bu ünlü hep orta hecededir, vurgusuzdur ve kısa /i/ değişimidir*” ve sözlükteki örneklerini kaydeder. Bir notla da Bergträsser’in bu sesle ilgili açıklamasına yer verir:

“Bergträsser (Türkçe terc. 1936, 17) buna mırıltı ünlüsü demek ve bu ünlünün büyük ölçüde düşük bir sesle söylendiğini belirterek, bunların aynı zamanda çok kısa olduklarını ve bazen yalnızca belirsiz bir ünlü sesi şeklinde duyulduklarını, bu yüzden izafet ünlüsü /i/’nin niteliğinin (kalitesinin) belirsiz kaldığını ve bu /i/’nin /e/ ve /ı/’ya yaklaştığını söyler” (bkz. s. 80).

Aşağıdaki örneklerde söyleyişten silinen orta hecedeki vurgusuz ses de bu *kısa /i/* değişimidir:

Lex. (1680) امير آخور *emîr-î aḥor*, *vel* (= *ya da*) امير *mîr-î aḥor*, *vul.* (= *günl.*) *Mirāhor* ~ *ineptè imrohor* ‘præfectus stabuli’ = Stabulum: امير آخور *emîr-î aḥor*, ~ امير آخور *mîr-î aḥor*, *vul.* (= *günl.*) *mirāhor* ~ *imrohor* [**Mg** (1612) *emîr aḥiūr* (2) = “Stallmeister” (**Stein** 265); **MI** (1641) *imrohor* (*gindi* [cindi]) ‘cauallarizzo’ (83); **Pg** (1665) امير آخور *āmîr āḥor* ‘maestro di stalla, cauallarizzo’ (II-1288); *emîr āḥor* ‘cauallarizzo’ (I-368); سَرَآخور *serāḥor*, امَرَآخور *emrāḥor*, امَرْخُور *emrḥor* ‘cozzone, colui, che doma i caualli’ (I-560); **H** (1672) *imrehor* [*imrehīr*] + *emîr-î aḥur* “Oberstallmeister” 102, 297 (**Hazai** 232)]. **Lex. (1680)** → امير *emîr* ~ *contractè* (=) مير *mîr*, بك *beg* ... امير آخورلق ~ *emîr-î āḥorhıḳ*, *vul.* (= *günl.*) *Imrohorhıḳ* ‘officium præfecti stabuli’ (I-429).

Lex. (1680) → قَائِم *ḳāim*... قَائِم مقام *ḳāim māḳām* (*pro* = *yerine ḳāim-î māḳām*) ‘Locumtenens, Vicesgerens, Vicarius, pec. Bassæ, Vesirii, aut Gubernatoris provincia absentis, vulg. Caimacam’ ... *Usit.* (= *işlek*) *etiam* (= *yanı sıra*) قَائِم *ḳāim* ‘Ædituus’ (II-3606); قَائِمَقَام *ḳaymaḳām* ‘Locumtenes’ *vulg.* (= *günl.*) *pro* (= *yerine*) قَائِم مقام *ḳaim mekām*, → قَائِم (II-3607) [**MI** (1641) *kaimakam* ‘luogotenente’ (*ieri dutan*) (238), (*vekil*) ‘vicario’ (479); **Pg** (1665) قَائِم مَقَام *ḳāyim māḳām* (*nāyib, menāb*) ‘luogotenente’ (II-1279), ‘vicegerente’ (III-2400); **H** (1672) *kajmekam* [*kaymekām*] (3) *kaymakam* “der oberste Beamte des Kaza; + Stellvertreter” 266; *i [i; Akk.]* 266; *i [i; PS]* 57 (**Hazai** 238); **V** (1709) *kaymacam* (corrected in *Errata*) 5:96 [*kaymākām*] ‘Governour of Constantinople, and next in Office to the Vizier’ (**Gilson** 178); **Vg** (1790) *ḳaymaḳām*, *ḳa-im maḳām* ‘lieutenant de visir’ (399)]. (1680) قَائِم مقاملق *ḳāim māḳāmhıḳ* ‘Officium Locumtenentis’ (II-3606); **Pg** (1665) *ḳāyim māḳāmhıḳ* ‘luogotenenza’ (II-1279). *ḳāyim māḳām it-* ‘delegare’ (I-607), ‘sostituire, sostituire, metter vn altro in luogo suo’ (III-2103); *ḳāyim māḳām olmış* ‘delegato’ (I-608)]; (1680) اُمّ *umm a.* انا *ana t.* ‘mater’; اُمّ غِيلَان *umm-î ḡáylān vul.* ~ *usitatus* (= *günlük, işlek kullanım*) مَغِيلَان *mugáylān* ‘arbor spinosa, spina ægyptiaca’ (I-406/407); مَغِيلَان *mugáylān*⁹, *f. a. pro* (= *yerine*) اُمّ غِيلَان *umm-î ḡáylān*. *Spina Ægyptia scil. Arabica ab Acacia diversa.* (III-4801).

⁹ *mugáylān*: Sahîhi *ümmü gaylân*dır. *Mugáylān* galattır. Maamâfih lisân-ı Osmânî’de *mugáylān* istîmâlî o kadar şayi’dir ki sahîhi fasîh-i nâdir hükmünü almıştır. Binâenaleyh *mugáylām* istîmalde tereddüt etmeyiz. *Ümmü gaylân*, Hicaz bâdiyelerinde kesret üzre bulunan bir ağacın ismidir (**Galatât**, 6-7).

Lex. (1680)'teki kimi maddelerde *vul.* ya da *vulg.* kısaltmaları ile aktarılır:

قاضى عسكر *ḳāzī* 'asker, ~ *vulg.* (= *günl.*) *ḳadī esker* 'cardinalis'; قاضى عسكر *ḳāzī-ī* 'asker, seu (= *ya da*) *ḳāzīyül-*'asker, ~ قاضى عسكر لشكر *ḳāzī-ī leşker*, seu, ut *vul.* (= *ya da günl. dildeki gibi*) *ḳadī leşker* Judex generalis, Judex Regni, *quales sunt duo, ex quibus fit supremus müftī* (II-3586) [Mg (1612) D *kadīlesker* (2) = (Redh.) *qazī-l-*'asker "The Judge of the Army" (Stein 160); Ml (1641) *kasi eskier* [kazī esker] 'capo de giudici' (80), 'giudice generale, ò vero...' (165); H (1672) *kazesker* (3) ≠ *kadiasker* "Heeresrichter" (Hazai 337); V (1709) *kady esker*, *kady leskir* 5:95 (Gilson 174); Vg (1790) *ḳazesker*, *ḳazī 'asker* 'juge d'armée' (397)]; (1680) وكيل خرج *vekīl-ī ḥārc*, *vulg.* (= *günl.*) *vekīl ḥārc* 'dispensator' 'condus promus, opsonator, procurator domūs' (I-1877), (III-5409) [Pg (1665) *vekīl ḥārc* 'siniscalco' (III-2053); H (1672) *vekīl hardž* (3) ≠ *vekīl-i hardž* "Rendant" (Hazai 438)]; (1680) ولي نعمت *velī-ī ni'met*, *vul.* (= *günl.*) *velī ni'met*, ~ *velīyün-ni'ām* 'dominus convivii, convivor, ~ *in genere benefactor, herus, dominus*' (III-5414); وزير اعظم *vezīr-ī á'zām* *vul.* (= *günl.*) *vezīr á'zem* 'supremus vesirius, primus minister portæ (I-289), (III-5368) [Mg (1612) D *vezirazem* (2) 'proto|ymbulus'; H (1672) *vezīr āzem* (22) ~ *vezīr azīm* (4) ~ *vezīr azīm* (1) ≠ *vezīr-i āzam* "Großwesir" (Hazai 438); V (1709) *vizīr* 5:101 [vizīr] *v. azem* 'the Prime Vizier, or Chief Counsellor, who is next in Power to the Grand Signore' (Gilson 220); Vg (1790) *vezīr-i 'azam* 'visir (grand)' (455)].

Serasker birleşğinde *usit.* (= *işlek, yaygın kullanım*) notu kullanılarak aktarılır:

Lex. (1680) سر عسكر *ser-ī* 'asker, seu (= *ya da*) *usit.* (= *işlek, yaygın kullanım*) *ser* 'asker' 'caput, dux exercitus' (II-2575) [Ml (1641) *ser eskier* [ser esker] 'capitano della retroguardia' (80); Pg (1665) *ser-ī* 'asker' 'generale d'essercito' (II-944); V (1709) *serasker* 5:89 'a General' (Gilson 205); Vg (1790) *ser-*'asker 'général d'armée' (388), 'sérasquier' (435)].

Tebdīl sūret ~ *cāme* bir açıklama notu kullanılmadan birleşik kelime biçiminde aktarılır: Lex. (1680) تبدیل صورت *tebdīl sūret* تبدیل جامه *tebdīl cāme* ~ تبدیل صورتلو *tebdīl*

Arabîde *ümmü gaylân*'dan galattır. Mu'cemi dahi gene *mugaylân*dır ki Hicaz'da nâbit bir ağacın ismidir (Tashîhi'l-galatât, 106). Mâruf dikenli ağaç. Doğrusu *ümmü gaylân*dır (Defter-i Galatât, 188).

sūretlū ‘mutato habitu, personatus, vul. incognitò’; *tebdīl-ī cāme et-* ‘mutare vestes’ (I-1055) [Ml (1641) *suret tebdil* ‘finto’ (148); *suret tebdilhilhe d. tebdil ilhe* ‘fintione’ (148); Pg (1665) *tebdil sūret* ‘mascara’ (II-1328); Vg (1790) *tebdili, teptili şekil* ‘métamorphose’ (404)]. *Comp.* تبدیل جامه صورت ا. *tebdīl-ī cāme, sūret et-* ‘mutare’; Ml (1641) *suret tebdire ghirnek* [gir-] (*esbabin deghisc=mek* [değiş-]) ‘strauestirsi, mutar le vesti’ (435); *suret tebdir olmak* ‘strauestirsi, mascararsi’ (435); Pg (1665) *sūret tebdil it-* ‘alterare, contrafare’ (I-98), ‘ammascherarsi’ (I-111), ‘mascararsi’ (II-1328), ‘transformare’ (III-2316); *tebdīl-ī sūret it-* ‘contrafarsi’ (I-515); Vg (1790) *teptili suret et-* ‘se masquer, se déguiser totalement’ (402).

Farsça *hıyārşemberden* gelişmiş *hıyār şembe*, *hıyār-ī şebr* yerine, vulg. kaydıyla bir birleşik biçiminde kaydedilir:

[LN خيارشنبر *hıyārşember* (لحوق خيارشنبر *lá’ūk-ī hıyārşember*] Lex. (1680) خيار *hıyār-ī şebr*, vulg. (= günl.) *hıyār şembe* ‘cassia fistula, ac ipsa arbor’ (I-1982) *Comp.* خيارشنبر *hıyār-ī şebr*, vulg. (= günl.) *hıyār şembe* (şelīhāt) ‘casia, cassia’ [Ml (1641) *chyarsc=embe* [h(i)yarşembe] ‘cassia’ (82); Vg (1790) *hıyar-şembe* ‘casse, remède’ (365)].

Sözlükteki bir kaynaşma örneğinde: Lex. (1680) طابه خانه *tābe hāne, tapḥāne* < دبّاغ خانه *debbāg hāne* (→ 1.1.1.1. ; 1.1.5.1.).

Şiir ve nesir metinlerinden aktarıldığı anlaşılan kimi Farsça belirtme öbeklerinde (izafetlerde) açıklayıcı notlarla da gösterilir:

Lex. (1680) *āteşnihāl, pro separato āteş-ī nihāl f.* ‘ignis sarmentorum’ (I-41); *dāmğūl*, ~ *dām-ī gūl* ‘ur’ ‘struma, scrofula, ~ ganglion, glandula, seu...’ (II-2010); *demğūl q.* = *quasi* (= yine) دامغول (II-2141); *dār-ī būy, dārbuy q.* ‘odoratum lignum aloës’ (II-2000); *men-ī şāhī, vul.* (= günl.) *men şāh*, ... Lib. Amstelod. (II-4918); *murğ-ī āb*, ~ *murğāb* ‘ördek’ ‘anas’ (I-577); *perdedil, pro* (= yeline) *perde-ī dīl f.* ‘yürek kabı’ ‘pericardium, vul. capsula cordis’ (I-767); *tefdīk, pro* (= yeline) *tef-ī dīk* ‘buhur’ ‘vapor ollæ’ (I-1283); *zenmerde, pro* (= yeline) *zen-ī merde*, ~ *zen-ī merdāne f.* ‘virago, fœmina viro similis’ (II-2477) gibi.

Yukarıda *murğ-î āb*, ~ *murğāb* gibi örneklerdeki /ĩ/ (kısa ı)'yı Tulum (2011) "bir /ı/ değişimi" olarak tanımlar ve bu sesle ilgili kimi örnekler üzerinden iki ayrı duruma işaret eder:

"Bunlardan biri Meninski'nin bu ses değişimini Farsça ad ve sıfat takımlarında (izafetlerde) *katı ünsüz harfleri* diye nitelediği ünsüzlerle oluşan ve her zaman ortada bulunan açık hecedeki bağlayıcı düz-dar ünlü için kullanmış olduğudur. Bu ünlü çok kısadır, çok düşük bir sesle seslendirilir. Duyulurluk derecesi çok az olduğu için niteliğini (= kalitesini) belirlemek bazı durumlarda zorlaşır, bu yüzden Bergträsser (Türkçe terc. 1936, 17) buna 'mırıltı ünlüsü' demektedir: ... Bu izafet /ı/'si /ı/ ile sonlanan kelimelerden sonra tek başına bir hece teşkil olarak /ĩ/ ile işaretlenmiştir: *ķāzı-î şehir*; *ķāzı-î āsker*, ancak duyulurluk derecesi pek az, çok düşük bir sesle söylenen bu kısa ünlü düşme eğilimindedir, nitekim: *ķāzı- āsker (sonra: ķazasker)*. (s. 77).

Lex. (1680)'teki kimi maddelerde de bir açıklama notuyla bu biçimlerin söyleyişte yaygınlık kazandığına dikkat çekilir:

pes dīvār, *ard dīvār* 'posterior murus'; *at (= ama) pes-î dīvār*, *dīvār ardı* 'muri posterior pars, seu quod ponè, aut post murum est'; *pes gerden seu (= ya da) pes-î gerden* 'eñse' 'cervix, occiput' (I-814); *pūšt-î pā ~ pūšt-î pāy*, *aut ex frequenti usu (= ya da sık kullanılan)*, *pūšt pāy* 'convexum pedis'; *pūštü pā ur-* 'manibus pedibusque percutere, ~ ...' (I-828); *sāhib-î*, *vel ex frequenti usu (= ya da sık kullanılan)*, *sāhib i'tibār* 'æstimationem possidens, æstimatus, in pretio'; *sāhib tedbîr*; *sāhib ihtiyār*; *sāhib ıktidār*, *sāhib hāne*, *ev sāhibi*, *sāhib devlet* (II-2909) gibi.

Avrupalı yazarlar metinlerindeki kimi örnekler üzerinde de bu düşmeyi gösterirler:

MI (1641) *sahab doulet* [dövlet] 'principe' (318); *sahab d.-luk (milk, saltanet)* 'imperio, dominio' (195); **HI (1730)** *sahib dewlet* 'seigneur' (12); **Vg (1790)** *devlet efendi* (334); *sahib eda*, *e. sahibi* 'solvable' (437)] [**H (1672)** *keļām izzet* (2) ≠ *kelâm-i izzet* "Koran"; *kuran azīm* (1) ≠ *Kuran-i azīm* "der prächtige Koran" (**Hazai** 438)].

Bağlama gruplarında söyleyişte vurgusuz olan bağlama edatı (ünlüsü) de söyleyişten düşer. Bunun sonucunda yapı Türkçedeki tekrar gruplarına yaklaşır (Duman, 1995a: § 66 Not.). **Lex. (1680)**'te bu düşme kimi örnekler üzerinden gösterilir:

evvelü āḥır, vul. (= günl.) evvel āḥır ‘denique, ad extremum’ (I-98); *herc merc* ~ *hercū merc* ‘... , huc illuc facta per regionem, tumultus belli, confusio, chaos’ (III-5459) (*Comp. karış murış, ana baba günü* ‘chaos’); پس پیش *pes pīš, seu* (= ya da) *pesü pīš* ‘öte berü’ ‘horsum, prorsum’ (I-815); گاه بی گاه *gāh bī gāh, seu* (= ya da) *potiūs* (= daha çok) گاه و بی گاه *gāhū bī gāh* ‘vâkıtlü vâkıtsız’ ‘tempestivè & intempestivè, ~ ...’ (II-3858); گیجه و کوندز *gice ve gündüz, ~ sine copula* (= bağlama olmadan) *gice gündüz* ‘diu noctuque’ (II-4095) [HI (1730) *gece gündüz* (*guetche gunduz d. guedgé gunduz*) ‘nuit, & jour’ (54); ama: *gice ve gündüz* (*guidgé we gunduz*) ‘nuit, & jour’ (187); P (1791) *gece gündüz* ‘jour: jour et nuit’ (380)]; اسن *sān* ‘salvus & incolumis’ (II-2918) *sāgū esen, sāg sālim, sāg sālim* ‘salvus & incolumis’ (II-2918) *Comp. اسن و صغا sāgū esen, sāg esen* (*sāg esen emīn, hoş*) ‘salvus’] gibi.

1.2.1.2. Geçici Düşme (Eklemede Düşme)

Konuşma dilinde +ArI eki ile kurulmuş yer zarflarına, +DA, +DAn, +(s)I eklerinin eklenmesi sırasında da orta hecede ünlü düşmesi görülür.

Lex. (1680)’te bu örnekler günümüzde olduğu gibi kullanımdaki ikili biçimleriyle kaydedilir:

ایچروده ~ *içerde* *içerüde ab* (= -den) ایچرؤ *içerü* ‘internè, intrà, intrò, intus, in, ~ q. in domo’; ایچردن ~ *içerden* *içerüden* ‘per ex’ (I-584); ایچرده کی *içerdeki* ‘qui intus est, internus’ (I-584).

دشارده *dışarda* vulg. Extra, ~ c. scribe, طشره ده (II-2084) (= Extra: *taşra, dışarı; taşrada, dışarda*); طشره ده *taşrade*, vul. (= günl.) *dışarda*, ~ *dışaride* ‘extra sine motu, foris’ (II-3107).

یوقاردی *yoḡardá*, یوقارو *yoḡarü*, ~ c. vide infrà (= aşağıya bak) یوقرده *yoḡardá*, یوقاری *yoḡarı* ~ c. (III-5626).

یوقارده *yoḡarda*, ~ یوقروده *vel* (= ya da) *yoḡaride* ‘suprà, superiūs, in superiori parte’; *yoḡardeki* ‘superior, qui supà est’ (III-5626).

yoğarıde, vel (= *ya da*) *yoğarde yazıldığı gibi* ‘uti superius scriptum est’; *yoğarüden, ~ yoğardan* ‘desuper’; *bundan yoğarısı, ~ yoğarısına* ‘quod hinc supra est, aut ultra est’ (III-5627).

HI (1730) *yokarıda (jokarida)*, en haut; *aşağıda (achaghida)*, en bas; *içerde (itcherde)*, dedans; *dışarda (dicharda)*, dehors (52).

Vg (1790) (*aşağa, ou* (= *ya da*) *aşa-a, ~ vulgairement* (= *halkça söyleyiş*) *aşaya*); au commoratif (*aşağda, aşada.*); à l’ablatif (*aşağdan, ~ aşādan*) (s. 199).

Ekleme ile hecesi çoğalmış bir sıra isim tabanları da orta hece ünlülerini her zaman düşürürler (Banguoğlu, 2007: § 38). **Lex. (1680)**’deki kimi kayıtlardan:

اغز agz, seu (= *ya da*) *agiz* ‘os, ~ orificium’ *agzi büyük, ~ büyük ağızlı* ‘bucco’ (I-303); *الن aln, alın* ‘frons’ *alın, ~ alnını burtar-, quod ~ kaşı çat- ~ çattür-* (I-401); *bağr, seu* (= *ya da*) *bağır t.* ‘præcordia, extra, viscera, ~ q. pectus’ *báğrüme... , báğrını...* (I-851) gibi.

Alıntı kelimelerde düzensiz (çift doruklu) hecelerin bölünmesiyle türemiş dar ünlüler de bu durumda her zaman düşerler (Banguoğlu, 2007: § 38). **Lex. (1680)**’deki kimi kayıtlardan örnekler gösterilebilir: *عقل ‘áql > ‘áqlı, ‘áqlı başinde* (II-3298); *قدر kádr > kádır, kádır gicesi, ~ şeb-i kádr; kádrî yüce* (II-3639) gibi.

Birleşiklerde de örneklerini verir. **Lex. (1680)**: *بر بری bir birî* ‘unus alterum, invicem’ (I-741); *بر بر birbîr* ‘singulativ’ → *بر* (I-753) krş. **Comp. (1687)** *bir bir ile* ‘insimul’; *birbiri ile* ‘inter; invicem’; *ديويرش deyvirış, diyüvirış* (II-2224) gibi.

1.2.2. Başka Ünlü Düşmeleri

1.2.2.1. Ön Seste Düşme

Düşme Türkçenin kendi kelimeleriyle birlikte dile alıntılama yoluyla girmiş kelimelerde de görülür. İncelemedeki örneklerde görüleceği gibi çoğunlukla sızıcı ve akıcı ünsüzlerin önündeki vurgusuz dar ünlülerde olmaktadır.

Kimi Avrupalı yazarların Türkçe kelimelerle ilgili kayıtları aşağıda sıralanmıştır:

M Lex. (1680) سِجَاق *sicaḳ* *t.* ‘calidus’, & *c. vulg.* (= *günl.*) *pro* (= *yerine*) اِسْجِاق *issicaḳ* (II-2555); اِسْجِاق *issicaḳ* *t. dimin* (= *Diminutivum Nomen*) *ab* (-den) اِسِّي *issi*, *ubi istud quære* (I-210); اِسْجِاق *issicaḳ*, *dimin* (= *Diminutivum Nomen*) *ab* (-den) اِسِّي *issi* *q.* ‘subcalidus, calidior, *sed pro positivo usitatissimum* calidus, calor, ~ *c. ut in*, اِسْجِاْغَم وار *issicaḡum* *var* ‘caleo’ (I-227) = Calidus: اِسِجِاق *isicaḳ*, *vul.* (= *günl.*) *sicaḳ*.

Mg (1612) D *isīṣak* (2) D *isīcak* (2) D *sīṣak* (2) = (*i*)*sīcak* “(recht) warm” (Stein 50, 70); **MI (1641)** *isigiak* [isicak] (*isilik*) ‘ardore, caldo’ (58), (*isi*) ‘caldo’ 77; **Pg (1665)** اِسِجَق *isicaḳ* (*isi*, *germā*, *germ*) ‘caldo’ (I-312); **H (1672)** *szigsak* [sīdžak] *sicaḳ* “warm; Wärme” 71 ; *βigsak* [sīdžak] 60, 61, 64, 370, 426, 434, 441 (Hazai 258); **V (1709)** *issijac* 5:77 [issicäk] ‘hot’ *isijak* 3:54 ‘warm’ (Gilson 206); **HI (1730)** *ısıcaḡa* (*ısydgiagha kalmaialum*) (171); *ısıcak* (*ısydgiak*) (153), (*hava i. dur*) (177); *ıssıcak* (*Issidgiak*) (146); **Vg (1790)** *sicaḳ* ‘chaud’ (367); *sicaḳ vezni*, *hava-yi vezin*, *ma-addili hava* ‘thermomètre, baromètre’ (445).

MI (1641) *isigiaklik* [isicaklık] (*isilik*) ‘caldezza, calore’ (76); **Pg (1665)** *isicaḳlık* ‘calore’ (I-314), ‘ardore’ (I-160); **Vg (1790)** *sicaḳlık* (*kızgınlık*) ‘chaleur’ (366).

M Lex. (1680) اِسْتِمَا ~ اِسْتَمَه *isitma* *vul.* (= *günl.*) *sitma* *t.* ‘febris’ (I-202); اِسْتَمَه ~ اِسْتِمَا *sitma* *t.* ‘febris’ → *usit.* (= *işlek*) اِسْتِمَا (I-2551); اِسْتِمَا *sitma* *t.* ‘febris’ → اِسْتَمَه ~ اِسْتِمَا (II-2935) = Quercera, quercera febris: اِسْتِمَا *isitma*, *vul.* (= *günl.*) *sitma*, febris: اِسْتِمَا *isitma*, *vul.* (= *günl.*) *sitma*.

Mg (1612) D *sītma* (*ṣītma*) (2) ‘febris’; **MI (1641)** *sitma* ‘febre’ (144); *isitma* (*ghiun asciri i. = gün aşırı isitma*) ‘terzana febre’ (454); **Pg (1665)** اِسْتِمَه *isitma* ‘febre’ (II-845); اِسْتِمَه *sitma* (*s. berūdeti, ditremesi*) ‘ribrezzo, il tremito, che precede il freddo della febre’ (III-1781); اِسْتِمَه *sitma* (*s. ditremesi yā berūdeti*) ‘tremito della febre’ (III-2328); **H (1672)** *Bitma* [*sītma*] *sitma* “Malaria” 4 (Hazai 258); **HI (1730)** اِسْتِمَه *sitma* ‘le frison’ (100); اِسْتِمَا *isytma* (151) (3x); **Vg (1790)** *sitma* ‘fièvre d’accès avec frisson’ (384), ‘frisson de fièvre’ (386); *gizli sitma* ‘fièvre d’accès sans frisson’ (384).

(1680) استمالو *isitmalü t.* ‘febricitans, febre laborans’ (I-203) = Febricitans, *part.* استمالو (1665) *istimalü [!]* *o/-*; Pg (1665) استمالو *isitmaḥu, sitmālū*, Febricitare, febrire: او استمالو *isitmalü, isitmaḥu, sitmālū* ‘affebrato, febricante’ (I-56), ‘febricante, febricoso’ (I-847); *isitmalü o/-, isitma o/-* ‘febreggiare, hauer febre’ (II-847).

(1680) استما طوتر انى *isitma tutar ani* ‘vexat illum febris, febricitat’ (I-202) = Accessio, ut accessus: *isitma, vul. (= günl.) sitma tut-*; *isitma beni tutar*, Pg (1665) *isitma ki dāim tutar* ‘febre continua’ (II-846); Vg (1790) *sitma tutması* ‘accès de fièvre’ (356).

(1680) استمه دترمه سى *isitma titremesi* ‘pilorum arrectio, horror, & mensor febrilis’ (→ دترمه *titreme*, فراشا *ferāṣā*) = Febris: *sarsadan isitma, titreden isitma; isitma titremesi, sovuğı; bir gün āṣürü gelen isitma; üç gün āṣürü tutan isitma; bir gün gelür iki gün gelmez isitma*, Pg (1665) *ditreden isitma* ‘febre con rigore, con freddo’ (II-845); *isitma berūdeti, isitma ditremesi* ‘il freddo della febre’ (II-845); *isitma ditremesi* ‘il tremar della febre’ (II-846); *sitma ditremesi yā berūdeti* ‘tremite della febre’ (III-2328); *sitma berūdeti, ditremesi* ‘ribrezzo, il tremite, che precede il freddo della febre’ (III-1781).

Ml (1641) *her ghiunin sitması* [her günin sitması] ‘febre quotididiana’ (144); *ghiun asciri isitma* [gün aşırı isitma] ‘terzana febre’ (454); Pg (1665) *bir gün gelür iki gün gelmez isitma, isitma müselles* ‘febre quartana’ (II-846); *bir günki isitma* ‘efimera febre’ (II-770); ‘febre d’vn giorno’ (II-846); *gün āṣürü isitma ki bir gün gelür bir gün gelmez* ‘febre terzana’ (II-846), ‘terzana febre’ (III-2268); *her gün gelen isitma* ‘febre quotidiana’ (II-846); *incelik getüren isitma* ‘etica febre’ (II-807); ‘febre etica’ (II-845); Vg (1790) *her günkü, her günlük sitma* ‘fièvre quotidienne’ (384); *sitmayi rib* ‘fièvre quarte’ (384); *sitmayi müsellese* ‘fièvre tierce’ (384).

Konuşma dilindeki bir başka örnek de esas biçimi yanında *pro (= yerine)* notu kullanılarak düşmeli biçimiyle kaydedilmiştir:

M Lex. (1680) امز غنمق *ıımızğanmaḥ* ‘dormitare’, *oyanıkḥgile ıımızğanmaḥ arasinde iken* ‘inter vigiliam & somni initium, seu semisomnum’ (I-419); ایمز غنمق *ıımızğanmaḥ* ‘dormitare’ → امز غنمق (I-613); مز غنمق *mızğanmaḥ, pro (= yerine)* امز غنمق

ımuızganmak (III-4600) = Corybantiare, dormire: امز غنمق *ımuızganmak* (*uyukla-, açık göz ile uyu-*)

[Pg (1665) *ımuızganmak* ‘sonnicchiare, legghiermente dormire’ (III-2084); *ımuızganmak* ‘dormitare’ (I-753), ‘rappagare, addormentare’ (III-1742); V (1709) *emizghenmec* 5:78 [emizgen-] ‘to slumber = uyu-, uyukla-’ (Gilson 170)].

Lex. (1680)’te Arapça bir sözün *vul.* kısaltması ile kaydedilen söylenişinde biçiminde ilk hece ünlüsü duyulurluğunu yitirmiştir. Burada, *darlaşmanın* ardından bu olay gerçekleşmiş olmalıdır. Nitekim Harsany (1672) ve Viguier (1790)’deki kayıtlarda bu ünlü dar olarak tespit edilmiştir:

Lex. (1680) *estâğfürüllah*, *vul.* (= *günl.*) *stağfürüllāh* ‘Peto veniam à Deo, parcat Deus, avertat Deus’ (I-195) Comp. (1687) *estâğfürüllāh* ‘avertere’ [Vg (1790) *estağfirullah*, *ıstāfirullah* ‘Que Dieu nous en préserve, nous en garde’ (210)].

Farsça asıllı *nar* da Türkçe günlük ortak dildeki biçimiyle kaydedilir. Bu biçimiyle, *Farsça Sözlükte*, kaynak dilde de var olan bir söyleyiş farkı olarak, *muhaſſef* (= *kolayca söylenecek ya da yazılacak biçimde kısaltılmış*) notuyla aktarılır: (bkz. LN *nār*, *enār*):

M Lex. (1680) انار *enār f. vul. (günl.) nār t.* ‘malum punicum, seu granatum’; انار اغاجی *enār ağacı* ‘malus punica’ (I-434); نار *nār f. aliās (= diğeri) f.* ‘malum punicum, seu granatum’; نار اغاجی *nār ağacı* ‘malus punica’ (III-5092); Ml (1641) *enar aghagi* [ağacı] ‘melo granato, albero’ (250); *enar meıue* [e. meyve] ‘melo granato, frutto’ (250); *nar meıue* [n. meyve] ‘granato pomo’ (169); Pg (1665) *enār, nār* ‘granato pomo’ (II-988), ‘melagranata’ (II-1343), ‘pomo granato’ (II-1621); *nār ağacı* ‘granato albero’ (II-988); *nār çiçeği* ‘succiola, fiore di granato doppio’ (II-2213); H (1672) *nar* [nār] *nar* ‘Granatapfel’ a [a] 210 (Hazai 248); V (1709) *nar* 5:100 ‘a Pomegranate’ (Gilson 193); Hl (1730) انار *enar* ‘grenade’ (88); نار اغاجی *enar ağacı (aghadgi)* ‘grenadier’ (85); Vg (1790) *nar* ‘grenade’ (389).

(1680) انارستان *enaristan vul. (günl.) narhık, nar bağçası* ‘hortus malis punicis consitus’ (I-434).

İncelemedeki monografik çalışmalarda: Megiser (1612) / Stein, 1975; Molino (1641) / Święcicka, 2020: 95; Parigi (1665) / Kartallıoğlu, 2010: 73; Harsany (1672) / Hazai, 1973; Vaughan (1709) / Gilson, 1987: 69-70.

1.2.2.2. Son Seste Düşme

Lex. (1680)'te düşme az sayıdaki Türkçe kelimede son seste gösterilir. Bunlardan *buzagi*, ~ *buzagu* yerine '*nonnullis vitiosè*' (= kusurlu olarak, daha az sayıda) notu kullanılarak *buzak* söylenişi kaydedilir:

بوزاغو *buzagu* t. 'vitulus' → بوزاغي (I-807); *buzagi*, ~ بوزاغو *buzagu* t. *nonnullis vitiosè buzak* (= kusurlu olarak, daha az sayıda *buzak* kullanılır) 'vitulus'; بوزاغي *buzagu eti*, & et 'caro vitulina' (I-918) = Juvenius: بوزاغو *bozagu* (*dana*); vitulur: بوزاغو *buzagu*, بوزاغي *buzagi*, vitulina caro: *buzagi eti*, lumbus: *buzaginün* *oñurgası*; **Mg (1612)** T *buzagi*+ p. 8 D *buzak* (2) = *buzagi* "Kalb" (**Stein** 90); T *buzagiler*+ p. 8 = *buzagi* "Kalb" (**Stein** 196); **MI (1641)** *busaghi* [*buzagi*] (*dana*) 'vitello' (471), 'vitello' (483); **Pg (1665)** بوزاق *buzak*, بوزاغو *buzagu* (*dana*, *sığır buzagu*) 'giouenco manzo' (II-965), 'vitello' (III-2417); *buzagunun* *oñurgası* 'lonza, ò schiena di vitello di latte' (II-1267); *süd buzagusı* 'vitello di latte, vitella mongana' (III-2418); **H (1672)** *buzaglar* (1) ≠ *buzagi* "Kalb" (**Hazai** 339); **V (1709)** *bozaghy* 5:82 [*bozagi*] 'a Calf' (**Gilson** 143); **HI (1730)** بوزاغي *buzagi başı* (*bouzaghy bachi*) 'une tête de veau' (74); **Vg (1790)** *buzagi*, *buzaga* 'jouvenceau' (397), 'veau' (453). **Pg (1665)** *buzak bahı* 'vecchio marino pesce' (III-2367)].

(1680) بوزاقلق *buzaklık* t. 'otlak şeklinde' 'cordum, fænum autumnale, sicilimentum' (I-918). **Pg (1665)** *buzagi doğurmak*, *buzagulamak* 'suitellare, far il vitello' (III-2221).

İkincisi ise düşmeli biçimiyle günlük ortak dildeki yaygın kullanım olarak kaydedilir:

M Lex. (1680) اي ey t. *vul.* (= *günl.*) *pro* (= *yerine*) اي eyü 'bonus' → اي (I-575); اي eyü t. *bonus*, *pulcher*, *egregius*, *benè*, *pulchrè*, *egregiè*; eyü *ādem* 'bonus vir, homo frugi, probus'; eyüdür 'bonus est, bonum est, ~ benè valet'; eyü *dirliklü* 'homo

bonæ vitæ, ~ bonæ conditionis ac provisionis'; *eyü sîretlü* 'bonæ indolis ~ vitæ'; *eyü vallâh di-* 'annuere, adulari' (I-617).

[**Mg (1612)** GTD *ey* (13) p. 7, 15, 19, 23, 25 GT *ey+* (4) p. 23, 26, 38 TD *eyi* (3) = *iyi* "gut" (**Stein** 83); **MI (1641)** *ei* [ey] 'bono' (75); *pek, ei, kaieti ei* 'bonissimo' (75); 'ottimo' (287); *ejj* 'migliore' (255) (*ey* 'migliore' Ind.); **Pg (1665)** *ey* (*sālîh*) 'esemplare, huomo da bene' (II-792); *eyü, ey* 'buono' (I-297); *eyü* (*güzel, hoş*) 'ben, bene' (I-251); **H (1672)** *ey* (53), *eyi* (1), *eyü* (3) ≠ *iyi* "gut; wohl" (**Hazai** 339); **V (1709)** *eyu* 5:80 [ëyú] 'good' 2:20 (3x) 2:21 (2x) 2:40 2:47 3:64 'right' 3:64 (2x) 3:65 3:67 (2x) 3:70 4:72 (2x) *eyumy* 3:56; *eyúgy* 3:70 [ëyúci] 'wery well' 3:67 (**Gilson** 173); **HI (1730)** *eyü* (*eïü*), bon, bien & c. (51), (160), (2x), (180), (184), (189), *eyü+* (130), (146), (147), (148), (153), (154), (2x), (156), (2x), (157), (160), (173), (182), (184) (3x); *eyüçe* (*eïudgé*) (62), (151), (176); *pek eïü* (152), (153), (159), (162), (164), (171), (2x), (172), (2x), (176), (2x), (182), (183), (188), (190); *pek eïü adem+* (*dur*) (179), (*a*) (182); *pek eïü dur* (190); *eyü hoş* (*eïü qhoche*) (162); *eyü fena* (*eïü fena*) (176); **Vg (1790)** *eyü, eyi* (286); *eyi* 'bon' (363); *eyi, eyice; pek eyi, pekey* 'bien, fort bien' (208); *pek eyi* 'excellent' (382); *eyisi* 'meilleur. mieux' (403)].

(1680) *eylik usitat.* (= *işlek*) *pro* (= *yerine*) *eyülik* 'bonitas, ~ bonum beneficium'; *eylik et- c. c. dat. pers.* (= *verme durumu eki ile, bir kişiye*) 'benefacere, gratificari, beneficio, afficere'; *eylik bilmez* 'ingratus'; *eylik bilmezlik* 'ingratitude' (I-606); *eylük* 'bonitas' & c. *pro* (= *yerine*) *eylik* (I-608); *eyülik* 'bonitas' & c. → *eylik* ~ *eyülikler zühür et- ~ vücude gel-* 'beneficia oriri, promanare, resultare' (I-619); **Mg (1612)** *eylük* (**Stein** 234); **MI (1641)** *eylik* [eylik] 'giouamento' (164), 'seruigio, appiacere' (398); *eylik* 'benefitio' (70); **Pg (1665)** *eylik* 'beneficenza' (I-252), 'beneficio' (I-253); *eylik idici* 'benefico' (I-253); **H (1672)** *eydže, eylik etc.* (= *vd.*) (26) (**Hazai** 339); **V (1709)** *eyülic* 4:73 [ëyülik] 'Good' *eyüliké* 4:73 (**Gilson** 173); **HI (1730)** *eyuliğ+* (*eïoulighi*) (130); *eylik+* (*eilikleri*) (*eiliklerini*) (130), (2x), (143), (163); *eylikler ile* (187); *eyliyini* (*eïliïini*) (162), (163); **Vg (1790)** *eylik* (*mal*) 'bien' (362), 'bienfait' (*kerem*) (362), 'bonté' (*merhamet*) (363), 'service. bon office' (436); *eylik bilme* 'reconnaissance. gratitude' (425); *eylik bilmek* 'gratitude (avoir de la)

(389), ‘reconnoître’ (425); *eylik bilmez* (*namkôr*) ‘ingrat’ (394); *eylik edici* ‘charitable’ (366); *eylik sahibi* ‘serviable’ (436).

(1680) *eylik et- c. c. dat. pers.* ‘benefacere, gratificari, beneficio, afficere’; *eylik bil-* ‘beneficium agnoscere, gratum esse’; *eîligine çalış-* ‘procurare ejus bonum, prodesse’ (I-606); **MI** (1641) *eilik etmek* ‘giouare’ (164); *eylik etmek* ‘benfare’ (71); **Pg** (1665) *eylik bil-* ‘ricognoscere’ (III-1791); **HI** (1730) *eyluğine çalış-* (... *eîlouguiné tchalichirum*) **Vg** (1790) *eylik et-* ‘servir. rendre service’ (436).

Lex. (1680)’te Arapça *hâss* maddesinde Grekçe asıllı *marulun yazı dilinde* karşılaşılan ماروله *mārūle* biçimi yanında *vulg.* kısaltmasıyla مارول *mārol* söylenişi kaydedilir: *hâss a. ماروله mārūle, seu vulg. (= ya da günl.) مارول mārol* ‘lactuca’ (I-1894).

Jakab Harsanyi-Nagy’ın **Colloquia** (1672)’sında az sayıdaki örnekle de konuşma dilinde rastlanan söyleyiş farklarını kaydeder. Onun örneklerini Hazai (1973) incelemesinde sayfa 339: 15.c.’de gösterir.

Not. Bu düşmeye iyelik eklerinin kullanımdan düşmesiyle ortaya çıkan eksiz tamlamalar da örnek olarak gösterilebilir. Bugün de bu tamlamalar eksiz biçimleriyle kullanılırlar: (*dişbudak, -ğr, şişkebab, -br, sacayak, -ğr* bkz. TS).

Tablo 1.1. Türkçe söyleyişteki eksiz eksiz tamlama örnekleri ile ilgili kayıtlar

M Lex. (1680)	Mg (1612)	MI (1641)	Pg (1665)	H (1672)	V (1709)	HI (1730)	Vg (1790)
ارپه صویی <i>arpa suyi</i> <i>vel (= ya da) vul. (= günl.)</i> ارپه صو <i>arpa şu</i> <i>d. su</i> ‘zythum, cerevisia’ (I-130)		<i>arpa sui</i> [suy] acqua d’orzo’ (15)	<i>arpa suy</i> ‘acqua d’orzo’ (I-33) <i>arpa suyi</i> ‘ceruisia’ (I-388)	<i>arpasu</i> (2) ≠ <i>arpasuyu</i> ”Bier” (2) (Hazai 457)		<i>arpà suyi</i> (<i>a. souüi</i>)’la biere’ (75); (<i>a. s. iç</i>) (194)	<i>arpa suyu</i> ‘bierre à boire’ (362)
ات بازاری <i>at bāzārī</i> , ~ <i>bazar</i> ‘forum				<i>at pazar</i> (1) ≠ <i>atpazarı</i>		ات بازاری <i>at bazarı</i> (<i>at bazarı</i>) ‘le marché aux	<i>at pazarı</i> ‘marché aux

equorum' (I-134)				"Pferdemarkt" (Hazai 457)		chevaux' (106)	chevaux' (402)
ات میدانی <i>at meydāni</i> , ~ <i>vul.</i> (= <i>günl.</i>) <i>at meydān</i> hippodromus' (I-35) <i>at meydāni</i> 'hippodromus' ~ <i>c.</i> → ات <i>at</i> (III-5069)	<i>at maydan</i> (2) 'hippodrom' (Stein 265)		<i>at meydāni</i> 'hippodromos' (II-1025) ¹⁰ , <i>at miydān nişāni</i> 'fine della mossa' (II-1403)	<i>at meydān</i> (2) ≠ <i>atmeydāni</i> "Hippodrom" (Hazai 457)		ات میدانی <i>at meydāni</i> (<i>at meidani</i>) 'hippodrome' (106)	<i>at meydāni</i> 'hippodrome' (390)
بال صویی <i>baṭ suyī</i> , ~ <i>vul.</i> (= <i>günl.</i>) بال صو <i>baṭ su</i> 'hydromeli, mulsum' (I-679)			<i>baṭ suy</i> 'molso, molso' (II-1387)	<i>balsu</i> (1) "Honigwein" (Hazai 457)			<i>baṭ suyu</i> 'hydromel' (391)
بالق بازار <i>baḥḥ bazar</i> , ~ <i>bazari</i> ¹¹ 'forum piscarium' (I-687)	D <i>baluk bazar</i> (<i>baluk baṣar</i>) (2) 'forum piscarium'	<i>baluk baszari</i> [bazarı] 'pescaria' (302)	<i>baḥḥ bāzārı</i> 'pescaria, doue si vende il pesce' (II-1572)				<i>baḥḥ pazarı</i> 'poissonnerie' (417)
بت بازار <i>bit bazari</i> , <i>vul.</i> (= <i>günl.</i>) بت بازار <i>bit bāzār</i> 'forum scrutarium' (I-651)				<i>bitpazar</i> (1) ≠ <i>bitpazarı</i> "Trödelmarkt" (Hazai 457)			
ایچ اوغلان <i>iç oğlan</i> , ~ <i>iç oğlanı</i> 'ephebus, cubicularius, intimus famulus' 'hācib,		<i>iczoghlanı</i> ¹² [iç oğlanı] 'paggio' (289)	<i>iş oğlanı</i> 'paggio' (II-1502)	<i>içşoghlanı</i> [içoğlanı] <i>içoğlanı</i> "Zögling, der für den Staatsdienst vorbereitet"			<i>iç oğlanı</i> (<i>dolab oğlanı</i> , <i>iç ağası</i>) 'page de seigneur' (411)

¹⁰ ... 'lizza' (II-1263), 'mossa' (II-1402), 'stadio' (III-2161).

¹¹ **Comp. (1687)** بالق بازار *baḥḥ bāzār*; *bāzārı* 'forum'.

¹² *iczoghlanler odası* [iç oğlanlar odası] (*ekiegiek ier* [ekecek yer], *erkian ieri* = [erkân yeri]) 'seminario' (395).

ḥāsseki' (I-582)				wird" (2) (Hazai 272)			
قپو اغاسی <i>kapı ağası</i> 'magister, aulæ intimæ' <i>etiam</i> (= <i>yani sıra</i>) <i>vulg.</i> (= <i>günl.</i>) <i>kapı ağa</i> ¹³					<i>kapy aga</i> 5:94 'Chief of the White Eunuchs' (Gilson 176)		
موصل بزی <i>musul bezi,</i> <i>seu</i> (= <i>ya da</i>) <i>vul.</i> (= <i>günl.</i>) <i>musulbez</i> 'tela inde afferri solita' (III-5026)							
نباتی شکر <i>nebātī</i> <i>şeker,</i> ~ شکر نبات <i>şeker nebāt,</i> <i>vulg.</i> (= <i>günl.</i>) <i>nöbet şeker</i> ¹⁴			<i>nebāt şeker</i> 'zuccaro candido' (III-2458)				<i>nöbet şeker,</i> <i>nebat</i> 'candit (sucre)' (365)
اوق میدانی <i>oḡ meydāni,</i> <i>vul.</i> (= <i>günl.</i>) <i>oḡ meydan</i> ¹⁵				<i>Ok mejdān</i> [<i>okmeydān</i> 1] <i>Okmeydan</i> 1 'EN' (3) (Hazai 275)			
پاپا <i>papa seu</i> (= <i>ya da</i>) ریم پاپا <i>rim papa</i> ¹⁶ 'Papa'	D <i>Rim Papa</i> <i>Papa</i> (<i>muffti</i>) (2) 'Romanus Papa'	<i>Erim</i> [<i>Irim</i>] <i>Papa</i> (<i>mufti</i>) 'Pontefice, Papa' (310) <i>Irim</i>	<i>Rīm Popa</i> 'sommo pontefice' (II-1511)				

¹³ 'dux janissariorum seu militiae praetorianae' (II-3620).

¹⁴ ... 'sacchari albi, & indurati species, saccharum candium' (بلوچ *eböluc* ~ *abluc*: I-30) **Comp. (1687)**
nebātī şeker, شکر نبات *şeker nebāt,* ~ نبات شکر *nebāt şeker,* *vul.* (= *günl.*) *nöbet şeker* 'saccharum'.

¹⁵ 'palæstra jaculatoria, seu campus ubi se in illa arte exercent, q. campus sagittarum' (III-5069).

¹⁶ **Comp. (1687)** بابة *bābet,* *vul.* (= *günl.*) پاپا *papa,* ریم پاپاسی *rīm papasi* 'Papa'; پاپا *papa,* ریم پاپا *rīm papa,* → بابة *bābet, bābe* 'Pontifex Judæorum'.

Romanus' (I-623)		<i>Papa</i> 'Papa' (291)					
صالی <i>saḥ</i> , صالی کونی ~ <i>saḥ gūni</i> 'dies martis, feria tertia' (II-2923) Comp. صالی <i>saḥ</i> , <i>vel</i> (= <i>ya</i> <i>da</i>) صالی کونی کون <i>saḥ</i> <i>gūni</i> , <i>gūn</i> 'dies'	D <i>salī gūn</i> (<i>falligūn</i>) (2) 'dies Martis' (<i>salī</i> (2) = salī "Dienstag" Stein 169)	<i>salī ghiun</i> [salī gūn] 'martedi' (247)	<i>saḥ gūni</i> 'Martedi' (II-1326)		<i>saly gyuny</i> 2:13 s. <i>gyuny</i> 'Tuesday' (Gilson 203)		
ساده یاغ <i>sāde</i> <i>yağ</i> , روغن ساده <i>ruḡán-ī</i> <i>sāde</i> : <i>aliās</i> (= <i>digeri</i>) <i>vul.</i> (= <i>gūnl.</i>) <i>say</i> <i>yağ</i> , <i>vel</i> (= <i>ya</i> <i>da</i>) <i>say</i> <i>yağ</i> ¹⁷	D <i>yağ</i> (<i>jag</i>), <i>sayağ</i> (<i>jajag</i>) (2) 'butyrum'	<i>saiaghi</i> [sāyağī] (<i>tere</i> , <i>iaghi</i> = <i>tere yağ</i>) 'butiro' (75)	صایاگی <i>sāyağ</i> , ساده یاغ <i>sāde yağ</i> 'butiro' (I- 300)	<i>Ḃaiag</i> [sāyağ] <i>sağyağ</i> "Butter" a [a/210 (Hazai 256)		<i>say</i> صایاگی <i>yağ</i> (<i>saī</i> <i>iaghy</i>) 'du beurre' (75)	<i>say yağ</i> 'beurre' (362)
تره یاغی <i>tere</i> <i>yağ</i> , ~ <i>tere</i> <i>yağ</i> ¹⁸ t. 'butyrum recens' (I- 1165)		<i>tere iaghi</i> [tere yağī] (<i>saiaghi</i> = <i>sayağ</i>) 'butiro' (75)			<i>tery-yag</i> 5:84 [teriyag] 'Butter' (Gilson 214)	<i>teré yağ</i> (<i>teré</i> <i>iaghy</i>) 'du beurre frais' (75)	<i>tere yağ</i> 'beurre frais' (362)
یبان اصمه <i>yeban asma</i> , ~ <i>asmasi</i> 'labrusca' (I-260)		<i>iaban</i> <i>asmasi</i> [yaban asmasī] 'lanbrusca, vite saluatica' (226)	<i>yeban</i> <i>asmasi</i> 'vite saluatica' (III-2417)				<i>yeban</i> <i>asma</i> 'lambruch' (87); <i>yeban</i> <i>asmasi</i> 'lambruch. lambrusqu e' (398)
یوز اقلغی <i>yüz</i> <i>aqlıgı</i> , <i>vul.</i>							<i>yüz aqlıgı</i> 'victoire'

¹⁷ ... *aut plausibilius* صاری یاغی *sarı yağ* 'butyrum liquatum' (→ یاغ *yağ* III-5545); **Comp. (1687)** صای
صاری یاغ *sarı yağ* 'butyrum'. *sayağ* (*sayaghy d. sayaghy*) ساده یاغ *sāde yağ*, صایاگی یاغی

¹⁸ *tire yağ* 'butyrum recens' (→ تیره *tire f.* I-1501); تیره یاغی *tere yağ*, *tere yağ* 'butyrum recens'
(→ یاغ *yağ* III-5545); **Comp. (1687)** تیره یاغی *tire yağ*, *vul.* (= *gūnl.*) تیره یاغی *tere yağ* ~ *yağ* 'butyrum'.

(= günl.) yüz aklı ¹⁹							(zafər) (454)
Comp. (1687) alay begi, vel (= ya da) beg 'dux'; alay beg 'magister' kül suyu, ~ kül su 'lixivium'			alay begi (serdār, alay çavuş) 'maestro di campo' (II-1288), maliscalco ' (II-1301)		alai beg 5:78 'a Colonel or Brigadeer' (Gilson 132)		kül suyu, küllü su 'lessive' (398)
saç ayak 'tripus' (II-2507)	D sac ayak (sadgajak, sadjajak) (2) 'tripes, tripus'	sagz aiak [sac ayak] 'trepiedi' (466)	sac ayağr ²⁰			saç ayak (satche aiak) 'le trepie' (104)	sacayağ 'trépied' (449)
یگجری اغاسی yeñçeriğa si, vul. (= günl.) yançar ağa Comp. (1687) Aga, vocc Turcica, i.e. dominus', ~ c. :krş. Lex. یگجری yeñçeri, yeñçeriler ağasi (III-5596)							

Lex. (1680)'teki kimi birleşik yapılar eksiz tamlama biçimindedir. Bunlardan *kayın ana, ata, süd ana* gibi örnekler bugün de eksiz olarak kullanılırlar:

¹⁹ 'albedo faciei, h. e. honor, gloria ex laudabili operatione, felix successus, victoria' (I-342).

²⁰ (ocağ demürü, saçağ, se-pâye) 'trepie, trepiede di cucina' (III-2329), 'tripode, trepie' (III-2334).

ğara ğurbağa ‘bufo’ (II-3682) [TS 1207 *kara kurbağası*] **Comp.** (1687) *ğura ğırbağa* ‘bufo’ [H (1730) *kura kurbağa (koura kourbagha)* ‘crapaud’ (82); Vg (1790) *ğara, siyah ğurbağa* ‘crapaud’ (371)].

انا قاین *ğain ana* ‘socrus’ (II-3607) **Comp.** (1687) قاین انا *ğain ata* ‘socer’; قاین انا *ğain ana* ‘socrus’; قاین انا *ğain ata* ‘socrus’.

riyāl ğroş (riāl) ‘Thalerus Hispanicus’ ‘İspanyol parası’ [KT 677 *riyāl*: (İspanyolcadan) yirmi beş kuruşluk bir İspanya ve Avusturya gümüş sikkesi];

deş budak [d. *diş budak*] ‘acer, aceris’; *diş budak ağacı* ‘fraxinus’ [Hl (1730) *diş budak ağacı (diche boudak aghadgi)* ‘frêne’ (86); Vg (1790) *dış budak* ‘frêne’ (386)] [TDES 115 → *diş. dişbudak* ‘Kerestesi sert ve değerli bir orman ağacı (Fraxinus)’; TKBS 289 *dişbudak* ‘Dişbudak ağacı’ < *tış* [< **taş*] ‘dış’+*budak*. Krş. DLT. *taşık* ~ *tışık* ‘dışarı çıkmak’ TS 602 *dişbudak*, -ğī].

Bugün eksiz olarak kullanılan kimi birleşikler ise **Lex.** (1680)’teki kayıtlarda iyelik ekini korumaktadır:

قاضی کوی *ğazı, ğadı köyi* ‘Chalcedon, Civitas olim, nunc pagus Bithyniæ’; (II3586) [Ml (1641) *ğadi kioi* ‘Chalcidonia, d’Asia’ (88).

Pg (1665) قاضی کوی *ğadı köy* ‘Calcedone Città d’Asia’ (I-309); Hl (1730) قاضی کوی *kazi köy (kazi keui)* ‘calcedoine’ (117); Vg (1790) *Ğadı-köyü* ‘Calcédoine’ (364)].

(1680) رودوسجق *tekir dağı nomen urbis aliàs (= diğeri)* ‘Rhædestum, aut, ut recentibus, Rhodostum’ → تکور (I-1340).

Ml (1641) *Tekir daghi* [dağı] ‘Rodosto, Città di Romania’ (361); Vg (1790) *Tekir dağı* ‘Rodosto’ (430); *Bozça Adası* ‘Ténédos’ (444); *Çanağ Ğal-esi* ‘Dardanelles’ (372)].

Farsça bir birleşik de günlük dilin örnekleri arasına eklenir:

M **Lex.** (1680) روبارو *rübārū*, ~ *usit.* (= *işlek*) روبرو *rüberū f.* ‘yüze yüz vel (= *ya da*) yüzbeyüz’ ‘facie ad faciem, coram, oppositè, comparativè ad invicem’ ا روبارو

rūbārū et- quod vulg. (= günl.) روبر *rūbār et-* (II-2376); روبرو *rūberū f.* ‘coram, ex adverso i facie ad faciem’; روبرو او *rūberū o/-* ‘opponi, objici unum alteri, ex adverso esse’; روبرو محاربه او *rūberū, muhārebe et-* ‘facie ad faciem pugnare, manūs conserere’ (II-2376) = Collatio: روبر *rūbār (muḳābele)*

Pg (1665) *rūbā it-, rūberū it-* ‘paragonare’ (II-1513); *rūberū it-* ‘confrontare’ (I-483).

1.2.3. Hece Binişmesi (Hece Yutulması)

Banguoğlu (2007) kelime içinde eklemeye ve birleşmeye yan yana gelen benzer iki heceden birinin düşmesi olarak açıkladığı *hece binişmesi* (hablologie)’ni hece düşmesinin özel bir hâli olarak değerlendirir (§ 38).

Lex. (1680)’te *kimse* (< *kim+ise*) ise *kimesne* (< *kim+ise+ne*) biçimiyle de madde başıdır: كمنه *kimesne*, ~ كمنه بر *bir kimesne...* (II-4019); كمنه *kimse*, هیچ *kimse*, هیچ *bir kimse...* (II-4019). Buna karşılık Megiser (1612)’de tek şekilde kaydedilir: *kimse* (Stein 285) Yalnızca Pars Prior: II. Caput VI’daki örnek cümlelerde bir yerde كمنه *kimesne* geçer.

Şimden (< *şimdiden*) *geri*, sonra söz öbeğinde *hece binişmesine* uğramış ilk unsur *usit.* (= *işlek, yaygın kullanım*) notuyla kaydedilir:

شمدنصكره *şimden soñra*, ~ *usit.* (= *işlek*) شمدن صكره *aut (= ya da)* شمدنصكره *şimden soñra, ita (=)* شمدن كرو *şimden girü* ‘abhinc, posthac, inposterum’ (II-2858) [**Pg (1665)** *şimden soñra* ‘per l’auuenire’ (II-1555).

[**H (1672)** *şimden* (1) ~ *şimdi* (4) ≠ *şimdi*”jetzt” (**Hazai** 360); **V (1709)** *shimdan* 2:42 [šimdän] ‘henceforth’ [sh. sungrá] (**Gilson** 210)].

Lex. (1680) شمدن كرو *şimden girü* ‘abhinc, in posterum’ → شمدى (II-3930) [**Mg (1612)** *G şinden gërü* (**Stein** 309).

[**Pg (1665)** *şimden girü* ‘di mano in mano, di quà inanzi’ (I-654), ‘di quà auanti’ (I-666), ‘di quì innanzi’ (I-714), ‘hor mai’ (II-1028), ‘per l’auuenire’ (II-1555); *şimdiden*, *şimden girü* ‘da hora inanzi’ (I-585), ‘da quì à dietro’ (I-590)].

Arapça *tekye* Farsça *nişin* “oturan” *tekye nişin* birleşigi ise *tekke nişin*in hece yitimine uğramış *tekeşin* söyleyişiyile günlük dilin örnekleri arasına eklenir:

Lex. (1680) تکه نشین *teke nişin*, *vul. (= günl.) tekeşin idem* ‘monachus cœnobia affixus’ → تکیه (I-1354); → تکیه نشین *tekye nişin Comp. (= Compositum Nomen)* ‘in cœnobia sedens, ei affixus monachus’ (I-1355). **Comp. (1687)** تکه نشین *tekke nişin*, *vul. (= günl.) teke şin* ‘cœnobia’; تکه نشین *tekke nişin* ‘claustralis, monachus; monachus’; تکیه نشین *tekye nişin* ‘cœnobia’.

Pazartesi, *cumartesi* gibi birleşiklerin *hece binişmesine* uğramış biçimleri ise yazıya aktarılmamıştır:

Lex. (1680) بازار ایرته سی *bāzār irtesi ~ ertesi* ‘dies lunæ, feria secunda’ (I-651) [Mg (1612) D *bazar ertesi (baʿar erteʿi)* (2) ‘dies lunæ’; Pg (1665) *bāzār irtesi* ‘lunedî’ (II-1273); V (1709) *bazar irtasy* 2:13 [bazar irtäsi] ‘Monday’ (Gilson 198); Hl (1730) *bazar ertesi* ‘lundy’ (72); *cuma ertesi (dgiuma ertesi)* ‘samedy’ (73); Vg (1790) *bazar, pazar ertesi* ‘lundi’ (400) *cum-’a ertesi* ‘samedi’ (433); Mg (1612) D *cuma ertesi* (3) “Sonnabend” (Stein 133); V (1709) *jumaë irtasy* 2:13 [cumä ertäsi] ‘Saturday’ (Gilson 144)].

Çeviri yazılı malzemede hece yutumu bağlı morfepler üzerinden de izlenebilir. Meninski Gr. (1680)’de ‘in familiari sermone’ (= senli benli konuşmada) açıklamasıyla (şimdiki zaman ekinde -yür): ... quod est loco Gerundii in وب ~ یور *üb*, یورر *yürür*, incedit, pergit, quod in familiari sermone contrahitur ad یور *yür*, ut سویور *seveyür*, pro سوه یورر *seveyürur*, vel سوي یورر *seviyürur*, quasi سوب یورر *sevüb yürür*, uti etiam dicitur, سوب طورر *sevüp durür*, amat, stat, vel incedit amans vel amando. Sic ایدیور *vel* ایده یور *ideyür*, pro ایدیورر *idiyürür*, & hoc pro ایدوب یورر *idüp yürür*, vel ایدوب طورر *idüp durür*, facit, کلیور *geliyür*, pro کلیورر *geliyürür*, venit, ferè diceres Italicè *Viene, vā, stā amando, facendo, venendo*. (159). Başka bir yerde gelecek zaman çekiminde: *eyleyceğın (ne ejleğegin bilmez)*, nescit quid facturur sit, ~ *ne eyleyesin bilmedi*, non scivit quid faceret. (s. 161).

İncelemedeki monografik çalışmalarda yalnızca Hazai (1973: 360) Harsany (1672)’deki örneklerde bağlı morfepler üzerinden hece yutumunu gösterir.

İKİNCİ BÖLÜM

SES TÜREMESİ

Türkçede ses türemesi, hem ünlü hem ünsüz hem de yarı ünlü türemesi biçiminde görülür. Ön seste türeme, Türkçenin kendi kelimelerinde ve dilimize yabancı dillerden girmiş kelimelerde farklı şartlarda olmaktadır. İç ve son ses türemeleri ise büyük ölçüde alıntı kelimelerin Türkçenin hece yapısına yabancı ses birliklerinin dar bir ünlü türetilerek düzenlemesiyle örneklerini verir. Türeme eklemede de kolaylıklar sağlamaktadır. Türkçe kelimelerde düzenli biçimde görülen iç ses türemesi ise yardımcı ünlülerle olur (Banguoğlu, 2007: § 39).

2.1. ÜNSÜZ TÜREMESİ

Türkçede türeme ön, iç ve son seste görülür. Ön sesteki türemeye vurgusuz ya da zayıf söz başı ünlülerinin ses değerleri korunur. Buna yuvarlak ünlü önünde /v/ türemesiyle *vur-* (< *ur-*) örnek olarak gösterilebilir.

Türeme dile alıntılama yoluyla girmiş yabancı kelimelerde de görülür. Sözlükte Farsça asıllı *hevenk*, *hüvenk* (< *āvenk*) ve *havruz* (< *ābrīz*) türemeli biçimleriyle kaydedilir. Bunlardan *hevenk* söyleyişi işlek, yaygın kullanım açıklaması ile not edilir. İç seste ise düzenli olarak eklemede karşımıza çıkar. Kelime kök ve gövdeleriyle yapım ya da çekim ekleri arasında çatışmayı önlemek için bir ünsüz türetilir. Bu kurallı bir durumdur.

Bundan başka sebeplerle de dilin hem kendi kelimelerinde hem de alıntı kelimelerde türeme görülür. Sözlükte türemeli biçimleriyle kaydedilen çoğu alıntı kelime için ortak ve yaygın kullanım notu kullanılır. Bunların bugün ortak kullanımdaki söylenişleri de dikkate alındığında, o devirde türemeli biçimleriyle yaygınlık kazanarak dile yerleştiklerini söylemek mümkündür.

Türeme kelimelerin söylenişteki kolaylıklarıyla ilgili olarak görülür. Son seste türeme yalnızca iki kelimede kaydedilir. **Lex. (1680)**'te Farsçadan alınma *kehrībār* (< *kehrübā*) türemeli söylenişle günlük dilin örnekleri arasına eklenir. İkinci örneği ise

Gilson (1987) Vaughan (1709)'dan aktarır: *turnac* [turnāk] 5:85 'a Crane (Bird)' (CLOD 261 *turna*) (1987: 42).

2.1.1. Ön Seste Türeme

2.1.1.1. /v/ türemesi

Lex. (1680)'te Türkçe *vur-* (< *ur-*) kelimesi türemeli biçimiyle ortak ve yaygın söyleyiş olarak kaydedilir:

اورش *uriş*, *vel* (= *ya da*) *uruş*, *vul.* (= *günl.*) *vuriş* 'percussio, ictus' (I-502)

اورشمق *uruşmak* *vul.* (= *günl.*) *vuruşmak* 'pugnare, configere, praeliari' (I-502)

اورمق *urmağ* *vul.* (= *günl.*) *vurmağ* 'ercutere, cædere, verberare, ferire; item Infigere, applicare, admovere' (I-504)

اورشمق *vuruşmak* 'percutere se invicem, pugnare' → اورشمق *uruşmak* (III-5359)

ورمق *vurmağ*, *vulg.* percutere, cædere, & c. → اورمق *urmağ* (III-5362)

ورمق *vurmağ*, 'cædere', & c. *pro* (= *yerine*) اورمق *urmağ* (III-5417).

Bu kelime XVII. yüzyılda Megiser (1612) ve Molino (1641) metinlerinde ön türemesiz kaydedilir:

Mg (1612) T *ur-*; **Ml (1641)** *vrisc* [uriş] 'colpo, cioè botta' (97); *iusune vrisc* [yüzüne uriş] 'rifacciamento' (351); *vrnak* [ur-] (*daiak vrnak* [dayak ur-]) 'appoggiare, pontellare' (54), (310); *iera vrnak* [yere ur-] 'sbattere per terra' (374); *dabancia vrnak* [dabanca ur-] 'schiaffare, dar de schiaffi' (381).

Parigi (1665) [/ Kartallıoğlu, 2010: 86: *ur-* (49), *vur-* (4)]'de çoğu kez türeme olmadan, bir maddede ise ikili biçimiyle kaydedilir:

urici (*dārib*) 'battitore' (I-245), 'percuotitore' (II-1556), (*kötek basıcı yā çahcı*) 'frustatore' (II-919); *uriş* (*top ile döğiş*) 'batteria' (I-244), 'battitura' (I-245), 'colpo' (I-439), 'ingoffo' (II-1143); *ur-* 'bussare' (I-300), 'colpire' (I-439), 'dar le calci', 'percuotere' (II-1556); *uruşmış* 'battuto, percosso' (I-245), 'percosso' (III-1556); *uruş-*

‘colpeggiare’ (I-439), ‘percuotersi l’vn l’altro’ (II-1556); *ama: vuruş-, uruş-* ‘battersi l’vno l’altro’ (I-244).

H (1672) *vur* [*vur*] *vurmak* ‘‘schlagen; treffen’’ *miştür* [*miştür*] 199; *ur* [*ur*] 407; *urlar* [*urlar*] 210, 387, 402 (**Hazai** 266).

V (1709) *vurmak* 5:80 ‘to strike’; also *urmak* 5:80 [or-] *orulmaz* 4:73 (**Gilson** 220);

HI (1730) *ur-* (*ourdum asyladgiaghy*) ‘jâi (j’ ai?) frappé ce vaurien’ (Chapitre 1) (61), (62), *ur-* (*up*) (130), (*-ur idy*) (167), (*dy*) (179); *bir sille urduğı...* (*bir sille ourdoughy...*) (179).

Vg (1790) *vur-* ‘frapper’ (386), (*at-*) ‘ruer’ (431), (445); *vurul-* frappé (être) (386), *vuruş* ‘coup’ (370).

Lex. (1680)’te başka bir örnek ise ikili biçimiyle madde başıdır: اولومق اولمق *uľmaq, ~ vuľmaq* ‘ululare, *canem, ~ rugire leonem*’ (I-544).

2.1.1.2. /h/ türemesi

Lex. (1680)’te Farsça *āveng usit*. (= *işlek, yaygın kullanım*) notu eklenerek /h/ ön türemesiyle kaydedilir. Bu not, /v/ diş-dudak sesi etkisiyle ilk hece ünlüsünün yuvarlak sıraya geçtiği *hūvenk* söylenişi yanına eklenmiştir:

M Lex. (1680) آونك *āvenk* f. اصمه *asma*, اصلمش نسنه *asılmiş nesne* ‘uvæ pendulæ, & aliæ res appensæ’ *Et hinc* آونك *avenk* et- اصمق *asmaq* ‘appendere *uvas post vindemiam*’ → هونك (I-551); هونك *hūvenk*, ~ *usit*. (= *işlek*) *hevenk, pro* (= *yerine*) هونك *āvenk* ‘uvæ (aliique fructūs) suspensæ, ut diutiūs integræ durent’ (III-5517); **MI (1641)** *heuengh vsumi* [heveng üzümü] ‘vua da saluare, o attaccare’ (490); **Pg (1665)** آونك *eveng* ‘pendolo d’vue attaccate insieme’ (II-1547).

Ağız araştırmalarında /h/ ön türemesiyle de tespit edilen *avlu* (< *Grek. aúli*) için de **Lex. (1680)**’teki kayıtlar söyleyişteki ortak biçimleri gösteren bir sıralamaya göre düzenlenir. Aşağıdaki iki maddenin ilkinde *avlü*, ikincisinde *avli* öne alınarak yanına da ~ (= *eş zamanlı kullanım*) işaretiyle Arapça *hāvlī* eklenir:

[Türkst 43 اولی ، حولی ، اولو *avle, havle, Hof, Viehhürde, Hausflur*: gr. (= Grek.) *ἀὐλή*.] Lex. (1680) اولو *avlü, pro (= yerine)* اولی *avli, ~ حولی hávli* ‘area’ → اولی (I-546); اولی *avli, ~ حولی hávli* ‘impluvium, area’ (I-548).

Başka bir maddede de, *avli* yerine, günlük dil için *hávli* gösterilmiştir: حولی *hávli, çğl. hávālī, Fæm. (=) hávlīyet, çğl. hávlīyāt* ‘anniculum animal, pec. ungulâ solidâ præditum’ *item (= yine) vul. (= günl.) hávli* ‘atrium’, *pro (= yerine)* اولی *avli* (I-1822).

Türkçe *ağhka* göre de bir tercih yapılarak *avli* biçimi *vul.* kısaltmasıyla aktarılır: → اغلق *ağhka q.* ‘sepimentum reticulatum, septum, septa, ~ q. impluvium’; *koyun ağh, an pro = yerine ağhğı* ‘septum, stabulum pecorum non tectum’ *Et hinc f. vul. (= günl.)* اولی *avli* (I-305-306).

Comp. (1687)’taki bir maddede *hávli* yanında bu kez de *avli* biçimiyle kaydedilmiştir: اولی *avli, حولی hávli* (اغلق *ághka, fāzā*) ‘impluvium’ [Ml (1641) *auli* ‘corte’ (109); Hl (1730) *awli* ‘la cour’ (103); Vg (1790) *avli, avlu* ‘cour de maison’ (371)].

Bugünkü *hörgüç*²¹ ise Lex. (1680)’te *örgüç* biçimiyle madde başıdır: اوركج *örgüç r. = rare (= seyrek, az)* ‘gibbus, f. camel’ (I-502); اوركج *örgüclü* ‘gibbosus’ (I-503).

²¹ Gürer Gülsevin “Ağız Araştırması İncelemelerimizde Yaygınlaşmış Yanlışlıklar (3): *üzüm/ yüzüm; öllük/ yöllük türeme mi düşme mi?*” (Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi 5 (2), İzmir, 2005, 207-213) başlıklı yazısında: “Ana Türk Dili (bazılarına göre Ana Altay Dili)’nde aslı bir “*p-” önsesi bulunduğu, bu “*p-”lerin Moğolca ve Tunguzcada “h-” ve “f-” seslerine dönüştüğü, Türk dilinde ise önce “h-”ye dönüşüp, ardından da düştüğü ve “ø-” olduğu, yaklaşık 100 yıldır araştırmacılar tarafından söylenmektedir” - burada eklediği 14. dipnotta konu ile ilgili bibliyografyaya yer verir - “Ancak, “h-”li şekilleri düşürmeyip koruyan bazı örnekler de, serpinti hâlinde yaşayan dialektlerde yaşamaktadır. Hatta, Halaççada, eski “*p-” sesi, düzenli olarak “h-” şeklinde korunmuştur. Bu konuda da Türkoloji literatüründe yayımlanmış pek çok araştırma vardır. Maalesef, özellikle Türk dilindeki “*p- > h- > ø-” konusu, Türkiye Türkolojisinde lâıyıkıyla izlenemediğinden, hemen her yayımda “*hörgüç, harık*” gibi kelimeleri “*öntüreme*” başlığı altında görmekteyiz” dedikten sonra G. Doerfer (16. dipnotta: “Materialien zu türk. h- (I)”, UAJb, s.94-96)’in Halaççada h- ile başlayıp da eski bir “*p-”ye uzandığını düşündüğü kelimeleri onun çalışmasından aktarır. ... 2001’deki “Türkiye Türkçesi Ağızlarında #h Sesi Üzerine” (TDAY Belleten, 49 (2001), 129-146) yazısında Türkiye Türkçesi ağızlarında h/ ile başlayan kelimeleri incelerken, Altay dilleri grubundaki karşılaştırmalar sonucunda, eski bir “*p-”den geldiği düşünülebilecek olanları da verdiğini söyler ve o listeden kimi kelimeleri gösterir. Bunlardan *hayva, holta, horak, höllük, hörgüç, höyük* gibi kelimelerdeki h-’yi de - bir öntüreme değil - Ana Türk dilindeki bu aslı sesin devamı olarak değerlendirir (liste ve değerlendirmelerin tamamı için 2011: 210-212).

Buna karşılık Farsça *āb-rīz*'den gelişen *havruz* ön türemeli biçimleriyle madde başıdır:

Lex. (1680) خوروز *hávruz*, *hauroz t.* 'matula' **Comp. (1687)** خوروز *hávruz* (*bevildān, mibvel, ~ mibvelet, kemzdān*) 'matula'.

[**MI (1641)** *haurus* 'orinale vaso' (284), 'secchia, pitale' (391), 'zangola, pitale' (491); **Pg (1665)** خوروز *hávruz* (*kārūre, ördek, sidik çömlegi*) 'ciangola' (I-403), 'pitale, zangola' (II-1605), 'vrinale' (III-2441), 'zangola, pitale' (III-2451); خوروز *hávruz* 'secchia da far i suoi bisogni' (III-1992); **Vg (1790)** *havruz* 'urinal. ördek. pour les hommes. pour les femmes, les enfants' (452)].

Türeme örneklerini inceleyen başka çalışmalar için bkz. : Megiser (1612) / Stein, 1975: 87, 88; Parigi (1665) / Kartallıoğlu, 2010: 86; Vaughan (1709) / Gilson, 1987: 44.

2.1.1.3. /y/ türemesi

Ön seste y- türemesi az sayıdaki örnekte kaydedilmiştir. **Lex. (1680)**'te Arapça asıllı *esir*'in konuşma dili için aktarılan *yasır* söyleyişi *vul.* yanında *Tart.* (= *Tatarca*) kısaltması kullanılarak kaydedilir:

اسیر *esir a.* [*vul. = günl. Tart. yasır*] çğl. اسرا *aut* (= *ya da*) *usit.* (= *işlek*) اسارا *esārā* 'captivus, mancipium, servus' (I-227) [**H (1672)** *yasir* (4) ~ *yesir* (1) ≠ *esir* "Gefangener" (**Hazai** 352); **Vg (1790)** *yesir, yasir, esir* 'captif' (365)].

Avrupalı yazarlar tarafından y- ön türemesiyle başka örnekler de not edilir: Megiser (1612) / Stein, 1975: 87; Harsany (1672) / Hazai, 1973: 352; Vaughan (1709) / Gilson, 1987: 53.

2.1.2. İç Seste Türeme

2.1.2.1. /m/ türemesi

Lex. (1680)'te *dümbelek* kelimesi *táblek* yerine günlük ortak dil için kaydedilir. Arapça *ṭábl* 'davul' ve Farsça küçültme ekiyle *ṭábl-ek* 'davulcuk' için gelişme *táblek* > [*deblek*] > *dübelek* > *dümbelek* biçiminde düşünülebilir:

dü[m]belek ~ táblek: [LN دُنبَك [دُ مَب] *dombak* { [دُ مَب] *dombak*; [تُ مَب] *tombak* }, *tombak* Ar. *ṭábl-ek* yanında [دُ ل] *doplek* ‘ṭábl-ı ḥurd’]; **M Lex. (1680)** دُنبَك *dümbelek* *t.* ‘parvulum tympanum ex ære, etiam ex terra pelle obductum, quo pueri utuntur, ut (= gibi) دِمَامَة (II-2146); طَبَلَك *táblek*, *vul.* (= günl.) *dümbelek* *f. Dimin.* (= *Diminutivum Nomen*) ‘tympanulum; aut tympanum ex duabus ollis tergo conjunctis & corio superinductis: ~ mitra, pileolus, vitta’ (II-3087); → طَنْبَل *támbel* *f.* دُنبَك *dübelek* ‘tympanum parvum’ *i.q.* = *idem quod* (= *yine bu*) طَبَلَك (II-3129); = Tympanum: دُنبَك *dübelek*, دُنبَك *dümbelek* (تَعْلِيمَبَاز *tá‘līm bāz*, *vul.* = günl. *tuḷumbāz*); ahenotympnum: دُنبَك *tá‘līm bāz*, *vul.* (= günl.) *dümbelek* (*duhūlbāz* ‘*davulcu*’) [**Pg (1665)** دُنبَك *dümbek* ‘nacchera’ (II-1414)].

Holdermann (1730)’daki bir diyalogda kaydedilen bir söyleyişte: *belkim* (162), (168); ama: *belki* (175).

İncelemedeki monografik çalışmalarda: Molino (1641) / Święcicka, 2020: 100.

2.1.2.2. /n/ türemesi

Arapça ve Farsça asıllı kimi alıntılarda iç seste /n/ türemesi görülür: **Lex. (1680)**’te: مَوْلَا *molla* < مَوْلَا *mevlā*, مَنَلَا *menlā* (→ 2.1.2.4.); *sarnic* < سَرْنِج *sahrīc* (→ 1.1.4.1.); *mehenk*, *máhenk* < مَحَكْ *máhákk*; *pānzeher* < پَانْزَهَر *pā[d] [-ī] zeh[e]r*, بَاد [-ī] *zehr*.

Lex. (1680)’te günlük dile inmiş alıntı kelimelerle ilgili kayıtları aşağıda sıralanmıştır:

mehenk ~ máhenk ~ máhákk: **M Lex. (1680)** مَحَكْ *máhákk* [a.], *vul.* (= günl.) *mehenk* ‘lapis lydius’; *máhákke* (*vul.* = günl. *mehenge*) *ur-*; *máhákke çat-*, *idem* (= *aynı, önceki gibi*) *máhákke çek-* (III-4451) = Lydius lapis: مَحَكْ *máhákk*, ~lapis; index: مَحَكْ *máhákk*, *vul.* (= günl.) *mehenk*; lapis: مَحَكْ *máhákk*, *vul.* (= günl.) *máhenk*; *máhákke* (*mehenge*) *ur-*, *çat-*, *çek-*; **Pg (1665)** *mehek*, *mehenk taşı* ‘paragone, pietra dal tocco’ (II-1513); **MI (1641)** *mehenk tasc=i* [mehenk taşı] ‘paragone, pietra’ (291); **Vg (1790)** *mehenk taşı* ‘pierre de touche’ (415).

pānzeher ~ pā[d] [-ī] zeh[e]r, ~ bād [-ī] zehr: [LN بِاد زَهَر, پَانْزَهَر] **M Lex. (1680)** پَاد زَهَر *pādzehr*, *vel* (= *ya da*) *q.* = *quasi* (= *yine*) *pād-ī zehr*, ~ بَاد زَهَر *bad*,

vel (= *ya da*) *badizehr*, *vul.* (= *günl.*) *panzeher f. compositum est ex* پاد *pād*, ~ زهر *zehr* *q.* ‘venenum tollens, pellens, alexipharmacum, ~ lapis bezeor’ (I-632); پازهر *pāzeher f. est pro* (= *yerine*) پادزهر *pādzeher*, *quod V.* (= *buna bak*) (I-654); پانزهر *pānzeher* ‘bezeor’ → پادزهر (I-691); **Mg** (1612) *D benzaher* (2) = *panzehir* “Gegengift” (**Stein** 65, 160); **Pg** (1665) پَانْ زَهْر *pānzechir* ‘contraueleno’ (I-519); **Vg** (1790) *pan zehir* ‘contrepoison. antidote’ (370).

Çalışmalardaki örnekleri için bkz. : Molino (1641) / Święcicka, 2020: 100; Parigi (1665) / Kartallıoğlu, 2010: 87; Harsany (1672) / Hazai, 1973: 352.

2.1.2.3. /y/ türemesi

Bu türeme örneklerinin çoğunu Arapça ve Farsçadan alınma kelimeler oluşturur. **Lex.** (1680)’te *meyšim*, *meyšūm* < *mešūm*, *meš-ūm* (→ 1.1.2.1. ; 3.2.3).

Sözlükte Arapça *mešīn* de *vul.* kısaltması ile *meyšim* söylenişiyle kaydedilir: مشين *mešīn a. vul.* (= *günl.*) *meyšim t.* ‘perversus, nequam, inhonestus’ (III-4690) = inhonestus: *edebisiz*, ‘ársız, *bī-edeb*, *bī-edebāne*, *mürdār*, *fāşık*, *fāhış*, *fāhhāş...*’.

Farsça asıllı *peynir* (< *penīr*) günlük dildeki türemeli biçimiyle aktarılır. Harsany (1672)’de göçüşmüş biçimiyle de not edilir: *penyir* (1) ≠ *peynir* “Käse” (**Hazai** 352). Parigi (1665)’de ise *yazı* (*edebiyat*) *dil*indeki asıl yazılışı korunur: يَزِير *penīr* ‘cascio’ (I-357), ‘formaggio’ (II-893)].

Meninski **Lex.** (1680)’teki kimi kayıtlarda alıntıların, Arapça asıllarında, hece ünlülerinin uzunluk değerlerini korur:

قيمة *kīmet*, *vul.* (= *günl.*) *kīymet* ‘pretium, valor *rei*, ~ mensura, *ac* statura hominis’ (II-3827) [Preindle (1791) *kimet* ‘estime’ (314)].

[**KTR** *gāybet* I, s. 222] غيبة *gībet*, *gībe*, (*vulg.* = *günl.* *etiam* = *yanı sıra gāybet*) *Act.* ‘absentem traducere, obtrectare, ~ *ipsa* vituperatio absentis, obtrectatio, ~ *quidem* vera, *nam* falsa *būhtān dicitur*, fermo quo quid clanculum de absente dicitur, *pecul.* quod audire minüs gratum est’; *gībet et-* ~ *vul.* (= *günl.*) *gībetle-*, ~ *gībet söyle-* ‘obtrectare, detrahare alicut, vituperare absentem’ (II-3440); غيبتمك *gībetlemek*,

ğáybetlemek, غَيْبَت *ğībet et-* (bir kimesneî geç-) *Comp.* ‘absens’ [Vg (1790) *ğáybet, ğıybet, kaybet et-* ‘détracter, médire’ (375)].

İncelemedeki monografik çalışmalarda: Megiser (1612) / Stein, 1975: 88; 129-132; Molino (1641) / Święcicka, 2020: 95, 112; Harsany (1672) / Hazai, 1973: 336; Parigi (1665) / Kartallıoğlu, 2010: 87.

2.1.2.4. İkizleşme

Türkçede iç seste iki ünlü arasında bulunan ikinci hece başı ünsüzü kimi durumlarda *ikizleşmeye* uğrar. Böylece, açık olan ilk hece kapalı heceye dönüşür. Bu tür *ikizleşme*, Türkçede aslî uzun ünlüleri belirlemede ölçü olarak kabul edilir ve kaybolan ünlü uzunlukları sonucu gelişen bir çeşit ünsüz uzaması olarak değerlendirilir (Tekin 2005: *Mak. 3*, s. 225-232). Bu kelimeler için Meninski’nin **Lex. (1680)**’daki kayıtları aşağıda sıralanmıştır:

Lex. (1680) *issi* (krş. *sicağ md.*) (I-226) [Tekin: *issi-* ‘sıcaklık’ < **isig*] ; *assī* (I-261) [Tekin: *assī* ‘fayda, kâr, kazanç’ < **āsīg*]; *kıssa* (II-3711) [Tekin: *kıssa* < *qāsa*] ve ikincil uzun ünlü bulunduran bir örnekte: *issi* ‘sāhib’ [Tekin: *issi* ‘sahibi’ < **ī-sī* < **iyī*].

İkizleşme vurguyla ilgili olarak da görülür. Konuşma sırasında anlatıma güç ve aşırılık vermek amacıyla bir hece diğer heceye göre daha baskılı söylenir. Bu vurgulu söyleyiş sebebiyle kimi kelimelerde ikinci hece başındaki ünsüz *ikizleşmeye* uğrar.

Sözlükteki kimi Türkçe kelimelerdeki ikizleşmeler de bu vurgulu söyleyişle açıklanabilir:

Lex. (1680) *evvet*, اَوْت *evet t.* ‘ita, ita sane, etiam’ (I-483); *eved*, اَوْد *evved ita, etiam* (= *yanı sıra*) *pro* (= *yerine*) اَوْت (I-493); *yassağ t. pro* (= *yerine*) يَصَاق *yessağ, vel* (= *ya da*) يَصَاق *yassağ* ‘vetitum, proclamatum, interdictum, prohibitio, proclamatio, ~ vetitus, prohibitus, interdictus, proclamatus’; *yassağ et-* ‘vetare, inhibere, interdicere, proclamare’ (III-5578); *yassağçi*, ~ *sine* ~ (= *şedde olmadan*) *yassağçi* ‘satelles, custos’ (III-5578).

Bugün ikiz ünsüzlü biçimiyle yazı diline yerleşmiş olan *yassı* (< *yası*) da Sözlükte bu biçimiyle kaydedilir:

Lex. (1680) يَصَّى *yassı* ‘latus, superficiei amplius’ (III-5579) [**Mg (1612)** D *yasî* (2) D *yotsî* = *yassî* “flach” (**Stein** 258); **Vg (1790)** *yassı* ‘plat. applati’ (416)]; يَصِيلِمَقْ *yassılamaq* ‘latum facere, dilatare, ampliare, extendere’ (III-5579).

Türkçeye yabancı dillerden girmiş kimi kelimelerdeki (*cüzzam* < جَازَم a.) ikizleşmeler de kaybolan ünlü uzunluklarına bağlanarak açıklanır (bkz. Tekin 2005: *Mak.* 3, s. 225-232).

Bugün ikiz ünsüzlü biçimiyle yazı diline yerleşmiş Arapça asıllı *cüzzamda* ikinci hece ünlüsü Sözlükte uzunluk değerini korur: [**Lex. (1680)** جَازَم *cüzām a. vul.* (= *günl.*) جَازَم *cüdām* (I-1591)].

Bu alıntı kelimeler arasında *molla*, *sille* yanında *teneşşür* de vardır. Bunlardan *molladaki* ikizleşme Farsçada da görülür (bkz. LN). Meninski gibi kimi Avrupalı yazarların bu kelimelerle ilgili kayıtları aşağıda sıralanmıştır:

molla ~ **mollā** ~ **mevlā**, ~ **menlā**: [LN مَوْلَا {مولی (a.)}; [م'ل' لا] ملا: Arapça مَوْلَا 'dan alınmıştır. مَوْلَا her ikisinin de aslı مَوْلَا ya da مَوْلَانَا 'dır; ملا: M Lex. (1680) → قَاضِي *kāzı* (قاضٍ *kāzın*) *Part.* (= *Participium* = *sıfat-f'il*) ~ *vulg.* (= *günl.*) *kadı*, *Pl.* (= *Pluralis* = *çoklu*) قِضَاة *kuzāt* ‘Judex, qui jus dicit, prætor’ ~ quia hujusmodi Judices sunt legis periti ~ ipsis q. Ecclesiastici, قَاضِي *kāzı etiam dici potest q. apud nos Episcopus, sicuti* مَوْلَا *mevlā, seu (= ya da) menlā, vulg.* (= *günl.*) *mollā, dici potest Archiepiscopus...* (II-3586); مَوْلَا *menlā* ‘judex, dominus’, & c. *pro (= yerine) vel (= ya da) مَوْلَا mevlā* (III-4987); مَوْلَا *mevālī, Pl.* (*mevlā dan çoklu*) ‘domini, principes, heri, ~ judices’, مَوْلَا *vul.* (= *günl.*) *mollalar t. dicti...* (III-5004); مَوْلَا *mevlā, (aliis etiam muvellā, ~ vul. = günl. molla)* ‘judex, præses, pec. in majori Civitate, ~ Dominus, etiam Deus: *pro (= yerine) مَوْلَا mevlā. Vide (= Bak) مَوْلَا mevlā* (III-5035); مَوْلَا *mevlā, Pl.* (= *Pluralis* = *çoklu*) مَوْلَا *mevālī: ... Usit. Dominus, Præses, Judexve Civitatis metropolis, ~ ipse Deus. ... (hic vulgo molla dicitur (= halk arasında molla söylenir) Vide (= Bak) مَوْلَا mevlā, ac (= ve) Pl.* (= *Pluralis* = *çoklu*) مَوْلَا *mevālī* (III-5037); **Pg (1665)** مَوْلَا *mevlā* (*efendi, seyd, seyyid*) ‘donno’ (I-749); **H (1672)** *molla*

[*molla*] *molla* "Theologiestudent; geistlicher Richter" 433; *larun* [*larun*; *Gen.*] 285 (Hazai 246); V (1709) *mollá* 5:99 'a Judge and Governour of a Province, next in degree to the *Kadiliskirs*, who are chose out of the *Molla*'s, as the *Mufti* is usually one of the *Kadyliskiers*' (Gilson 190).

sille ~ sili: M Lex. (1680) سله *sille* t. 'colaphus, alapa' (II-2664); → سيله *sile* f. 'grex armentum, quorumvis animalium multitudo, & alapæ inflictio' *hoc habes supra in* سله *sille* (II-2735); سيلي *sili* f. شيله *şepile*, vul. (= *günl.*) سله *sille* 'colaphus, alapa' (II-2735); → شيله *şepile* t. r. (*rare = seyrek, nadir*) 'colaphus' → سيله *vel* (= *ya da*) سله (II-2773); Pg (1665) *sille* 'boffetto, schiafto' (I-270), 'mostaccione' (II-1403), 'schiaffo' (III-1947), 'tempione, percossa' (III-2254); *bir sille* 'guanciata' (II-1006), 'sgunciata' (III-2041); Vg (1790) *sille* 'soufflet sur la joue' (438); *sille* 'taloche. tape' (443).

(1680) *sili zeden, sille ur-* 'colaphum impingere'; *sili horden* 'alapâ *vel* alapis cædi'; *sili hor, ~ sili hâre, hore* 'qui colaphis sæpe cæditur, *vel* eos patitur' (سيلي *sili* II-2735); Hl (1730) *sillé ur-* (179); Vg (1790) *sille vur-* 'souffleter' (438).

teneşşür ~ ten(e)şüy: M Lex. (1680) تنشّر *teneşşür* ... ~ *usitat.* tabula seu mensa, supra quam eluitur aut lavatur corpus demortui antequam ad sepe liendum efferatur' *puto esse pro Persico* تنشوى (I-1423); تنشوى *tenşüy* ~ *teneşüy* f. 'locus per quem aqua & colluvies effunditur, ~ tabula in qua ante sepulturam cadavera lavantur; *item* aqua immunda in qua vestes, corpora, ~ vasa fuere lota' (I-1424); Ml (1641) *tenesc=iur* [teneşür] 'cadaletto, ouero cadiletto' (75); *tenesc=ur* [teneşür] 'cataletto, bara doue si portono li morti' (84); Pg (1665) *teneşşir* (*tābūt*) 'cassa di morti' (I-358).

İncelemedeki monografik çalışmalardaki ikizleşme örnekleri ve değerlendirmeler için bkz. Parigi (1665) / Kartallıoğlu, 2010: 89; Harsany (1672) / Hazai, 1973: 351; Vaughan (1709) / Gilson, 1987: 55.

2.1.3. Son Seste Türeme

2.1.3.1. /h/ türemesi

Farsça asıllı *peydah* (< *peydā*)'taki türeme kimi Avrupalı yazarlar tarafından kaydedilir. Molino (1641)'da: *peidah* [peydah] 'buggia, menzogna' (75), (*k(i)she*,

masal) ‘fauola’ (143), ‘inétione, finta; fauola’ (220), (252) *peidahgiuk* [peydahcuk] ‘fauoletta’ (143); *peidahlik* [peydahlık] ‘generatione’ (160); *peidah eden = peidah edigi* [peydah edici] = *peidaheden* [peydah eden] ‘generatore’ (160-161), ingegnere’ (211); *peidah et- [peydah et-]* ‘generare’ (160), ‘procacciare, cercare; produrre’ (319) ve Viguier (1790)’de: *peyda, icad edici* ‘inventeur’ (395); *peyda, icad et-* ‘inventer’ (395); ama: *peydah et- (p. , hasil et-)* ‘susciter’ (442), (*fena yara hasil, p. et-*) ‘ulcérer’ (451).

Vaughan (1709)’ın kayıtların birkaç örneği de Gilson (1987: 44-45) aktarır.

2.1.3.2. /r/ türemesi

Meninski **Lex. (1680)**’te Farsça asıllı *kehrübar* (< *kehrübā*) kelimesini türemeli biçimiyle günlük ortak dilin örnekleri arasına ekler:

kehrübar ~ kehrubar ~ kehrübā ~ kāhrübā[y]: **M Lex. (1680)** قهربان *qāhrīban* ‘succinum’ *Al. = aliās, alioqui* (= *bazen, başka yerde; başka, başka bakımdan, başkaca, ayrı*) قهربا *qāhreba, pro* (= *yerine*) کهربا *kehrübā f.* (II-3813); کاهربا *kāhrübā, ~ کاهربای kāhrübāy f. Comp.* (= *Compositum Nomen*) صمن قاپیچی *saman kāpici, چوب قپان çop kapan, q. stramen paleasve rapiens trahensve, Electrum, succinum* → *usit.* (= *işlek, yaygın kullanım*) کهربا *kehrübā* (II-3858); کهربا *kehrübā f. i.q.* (= *hemen hemen aynı*) کاهربا *kāhrübā, vul.* (= *günl.*) *kehrübar, صمان قپان saman kapan* ‘paleas, festucave rapiens, i.e. succinum, electrum’; *kehrübā ḥāsiyet* ‘virtute succini prædita res, i.e. attractiva’ (II-4103) = *Electrum: کاهربا kāhrübā, ~ usit.* (= *işlek, yaygın kullanım*) کهربا *kehrübā, vul.* (= *günl.*) *kehrübar (saman kapan); succinum: کهربا kehrübā, vul.* (= *günl.*) *kehrubar (saman kapan, çop kapan, qāhrīban?); Pg (1665) kehrübar* ‘ambra pietra’ (I-108); **Vg (1790)** *kehribar* ‘ambre jaune’ (358), ‘succin. ambre jaune’ (440).

Kartallıoğlu (2010) Parigi (1665)’nin malzemesinden yalnızca bu örneği aktarır (88-89).

2.2. ÜNLÜ TÜREMESİ

Türkçede ön ve iç ses türemeleri büyük ölçüde alıntı kelimelerde görülür. Bu türeme alıntı kelimelerin ses yapısından kaynaklanır. Türkçe, hece yapısına yabancı

ses birliklerini türeme yoluyla kendi seslendirme düzenine uydurur. İç ses türemeleri de aynı şekilde seslerin çıkışını kolaylaştırmak ihtiyacıyla ortaya çıkar.

2.2.1. Ön Seste Türeme

Türkçede ünlü türemesi ön seste akıcı ve sızıcı ünsüz bulunduran alıntı kelimelerde görülür. Alıntıların (çoğu Arapça) düzensiz (çift doruklu) heceleri de dar bir ünlü türetilerek ikiye bölünür. Buna göre ön sesteki düzensiz çift ünsüzlerde türeme o çift ünsüzün başında ya da arasında olur (*iskele* < *İt. scala*).

Meninski gibi Avrupalı çeviri yazılı metin yazarlarının türemeli olarak kaydettikleri bu kelimelerle ilgili kayıtları aşağıda sıralanmıştır:

[**Türkst** 77 اسقندیل *iskandil*, Senkblei‘ Barb. I 54: it. *scandaglio*; Jal 1324 gibt auch die Form *scandiglio*; ngr. (= Yeni Grek.) *σκαντάλι, σκαντίλι*.] **Lex.** (1680) اسقندل *iskándil* ‘bolis, idis’ (I-216); **Ml** (1641) *iskiendel* [iskendel] ‘scandaglio’ (378); **Pg** (1665) اسقندیل *iskándil* ‘scandaglio di marinari’ (III-1932); **Vg** (1790) *iskandil* ‘sonde de navire’ (438).

Ml (1641) *iskiendel salmak* ‘scandagliare’ (378); **Vg** (1790) *iskandil atmak, sarkıtmak* ‘sonder en mer’ (438).

[**Türkst** 45 اسقاره, اسقره *eskara*, Rost‘: ngr. = Yeni Grek. *σκάρα* aus agr. (= Antik Grekçeden) *ἐσχάρα*.] **Lex.** (1680) اسقاره *ışkare, üşkara t.* ‘craticula’ (I-216); اسقره *ışkará, üşkara t.*, *ışkara...* ‘crat[i]cula’ (I-216); **Mg** (1612) D *skara* (2) “Bratrost” (**Stein** 128); **Pg** (1665) اسقَرَه [*ışkará, üşkara, ışkara*] ‘gradella’ (II-985), ‘graticola’ (III-994); **Hl** (1730) اسقاره *eskara* [iskara] ‘le gril’ (104); **Vg** (1790) *ışkara* ‘gril’ (389).

[**Türkst** 30 اسقردیون *iskardium*, wilder Lauch, allium silvestre‘ Blau 153, 17. Persisch (= Farsça) اسقوردیون nach Vullers I 99: gr. (= Grek.) *σκόρδιον*, eine Pflanze mit Knoblauchsgeruch‘ zu *σκόρ(ο)δον*.] **Lex.** (1680) اسقوردیون *usqurdýūn, ex Græco* (= Grekçeden) ‘scordium’ (I-216).

[**Türkst** 77 *iskele*, Landungsplatz‘ Barb. I 55: lat. *scala*; über e vgl. Et. Wtb. d. Alb. 406 f.] **Lex.** (1680) اسکله *iskele t.* ‘emporium, scala, portus maris & fluvij’ (I-217); **Mg** (1612) D *skele* (3) = *iskele* “Landungsbrücke” (**Stein** 128); **Ml** (1641) *isghele*

[isgele] ‘ripa, riuu’ (352), ‘gratella’ (170); *isghelhe* [isgele] ‘gradella da cocere il pesce’; *iskelhe* [iskele] (*ghecid* = geçid) ‘traghetto, passaggio’ (462); **Pg (1665)** اسكَّله *eskele* (*bender*) ‘cioè poro di mare’ (III-1927); **Vg (1790)** *iskele* ‘échaffaud’ (377), ‘échelle de corde’ (377); **V (1709)** *escale* 5:99 [eskäle] ‘a Sea-Port’ (**Gilson** 172).

[**Türkst** 46 *iskemle*, *vulg.* auch [= yine] *iskemni*, Stuhl’: mgr. (= Orta Grek.) σκάμνον, σκαμνος, σκαμνίον, ngr. (= Yeni Grek.) σκαμνί aus lat. (= Latinceden) *scamnum*. (...)] **Lex. (1680)** اسکمله *iskemle* ‘sedile, sedes, scamnum’ (I-217); **Mg (1612)** D *ışçemli* (2) = *iskemle* “Stuhl” (**Stein** 56); **MI (1641)** *iskemri* (*Greco* = *Grekçe*) ‘scabello, banco picciolo’ (376), (*oturagiak* [oturacak], *kiursi* [kürsi]) ‘sedia’ (392); **Pg (1665)** اسکملى *eskemli* (*oturak, neşimen*) ‘banco’ (I-231); اسکمنى *eskemni*, اسکملى *iskemli* ‘desco, banco’ (I-620); اسکملى *iskemli* ‘cassabanca’ (I-359), ‘scabello, banco piccolo’ (III-1923), ‘scanno, seggio’ (III-1933), ‘sedia da sedere’ (III-1996), ‘seggio, vedi, sedia’ (III-1998); **H (1672)** *skemle* (1) ≠ *iskemle* “Stuhl” (**Hazai** 338); **V (1709)** *eskemly* 5:77 [èskemli] ‘a Chair or Stool’ *iskemly* 3:55 (**Gilson** 172); **HI (1730)** *iskemli* ‘la chaise’ (104), (161); **Vg (1790)** *iskemle* ‘chaise, banc’ (366), ‘selle. siège pour s’asseoir’ (435), ‘tabouret’ (442).

[**Türkst** 22 استاقوس *istakos, estakos*, Hummer‘, auch ‚Flusskrebs‘: gr. (= Grek.) στακός, aus ἄστακός, Hummer‘.] **Lex. (1680)** استاقو *istakos, ex Græco* (= *Grekçeden*), ‘astacus, cancer marinus longus’ (I-174); **Pg (1665)** أوستاقوس *ostokos* ‘gambaro grosso di mare’ (III-936), ‘ragosta, gambaro grosso di mare’ (III-1734); **Vg (1790)** *istakos* (*karavides*) ‘écrevisse’ (377).

[**Türkst** 66 استوروس, استاوروز *istavroz, istavros*, Kreuz, Crucifix’: gr. (= Grek.) σταυρός.] **Lex. (1680)** استاوروس *istavros ex Græco* (= *Grekçeden*) ‘signum crucis, ~ crux’ (I-176)

[**Türkst** 77 استيف *istif, mit etmek*, Ballast, Waaren einladen‘ Barb. I 52: it. *stivare*, Ballast einladen‘; ngr. στιβάρω.] **Lex. (1680)** استيف *istif t.* ‘fartus, confertus, plenus’ (I-196); استو *istiv* ‘confertus’ → استف (I-206); **Pg (1665)** *istiflemek* ‘stiuare, strettamente vnire le robbe nel nauiglio’ (III-2180); **Vg (1790)** *istiflemek* (*gemiye yükleme, istiflemek*) ‘embarquer des marchandises’ (378).

Lex. (1680) اسكدار *üsküdār t. N. oppidi è regione Constantinopolis in Asiâ siti* ‘Chalcedon’ ‘Scutaro’ (I-216) [**Mg (1612)** D *Skutarī = Üsküdar* “EN” (**Stein** 128); **MI (1641)** *Vsghiudar [Üsgüdār]* ‘scutari città’ (390); **H (1672)** *skudār* (2) ~ *skudur* (1) ≠ *Üsküdar* ‘EN’ (**Hazai** 338)].

[**Türkst** 54 *üsküf, üskuf* ,Art Mütze‘, alte Kopfbedeckung der Janitscharenofficiere, seit 1826 verschwunden. Barb. I 56. 168: it. *scuffia* ,Haube, Mütze‘; ngr. *σκούφια*. Deutschen Ursprungs.] **Lex. (1680)** اسكوف ~ اسكف *üskuf* ‘كلاه *külāh*’ ‘pileus nocturnus, ~ nauticus’ ~ pileus Ianissariorum, ac intimorum servorum Imperatoris *Baltaciler* dictorum’; *sırmaļu üskuf* ‘auro distinctus pileus, seu integumentum Ianissariorum (quod autem in eo recta stat supra frontem vocatur يغلق *yağhık*)’ (I-217); اسكوف *üskuf* ‘janissariorum praefectorum pileus’, & c. → اسكوف (I-517); **Mg (1612)** D *uskuf’a* = (Redh.) *uskyuf* “a tall cap” (**Stein** 84); **Pg (1665)** اسكوف *üskuf* (*keçe*) ‘feltro’ (II-850), ‘mitra dei gienizzeri’ (II-1378); [**P (1791)** *uskuf* (*pişbeg*) ‘éveque’ (317)].

[**Türkst** 49 استوپو, استوبی *üstüpi, istubi, istupi*, Werg‘: ngr. (= Yeni Grek.) *στουπί* von *στύπη*.] **Lex. (1680)** استبی *üstübī* ‘stupa’ (I-177); اوستبی *üstübī* ‘stuppa’, *pro* (= *yerine*) استبی (I-516); اصلوبی *uslubi* ‘stupa’ *err. pro* استبی *üstübī err. pro* (= *ye göre hatalı olarak*) (I-259); **MI (1641)** *stubi* ‘stoppa’ (433); **Pg (1665)** استوپی *üstüpi* ‘stoppa’ (III-2183); *üstüpiden* ‘di stoppa’ (III-2183). **(1680)** استبيلمك *üstübilemek* ‘stupa opturare’ (I-177).

Sıkarlāta ön türemeli *iskerlet* söylenişi *vul.* kısaltmasıyla aktarılmıştır:

[**Türkst** 55 اسكرلت *iskerlet*, اسقرلات *eskarlat*, auch سكرلت, سقرلات *sikerlet, sekarlat* ,Scharlachtuch; scharlachroth‘: it. *scarlatto*. (...)] **Lex. (1680)** اسكرلت *iskerlet* ‘purpura’ (I-217); سقرلات سقرلات *sıkarlāt, vul. (= günl.)* اسكرلت *iskerlet* ‘coccineus, purpureus pannus’ (II-2633); سقرلات *sıkalat, saḳalat f.* اسكرلت *iskerlet* ‘purpureus pannus’ & c. (I-2635); سكرلت *sikerlet t.* ‘purpureus pannus’, *i.q. = idem quod (= yine bu)* اسكرلت *vel (= ya da)* سقرلات *iskerlet. firfir, kırmız, parangün, ercüvân* (I-2641) = Cocceus: اسكرلت *iskerlet, sıkarlat*; اسكرلتدن *iskerletten* ‘kırmızden, kırmızı’; murex: اسكرلت بوجكى *iskerlet böcegi; ‘firfir, kırmız, parangün, ercüvân*.

Mg (1612) D *şkerlet* (2) = (Redh.) *iskerlet* “Scarlet” (**Stein** 128); **MI (1641)** *iskerlet irengi krmisi* [iskerlet irengi k(1)rmızı] ‘colore di scarlato’ (96); *iskerlet ciuka* [çuka], *chrnisi ciuka* [k(1)rmızı çuka] ‘scarlato, panno’ (379); **Pg (1665)** اسْقَرَلْد *isqarled* ‘porpora’ (II-1628), ‘scarlato’ (III-1938); *isqarledli* ‘di scarlato’ (I-678), ‘di porpora, porporino’ (II-1628).

Meninski kimi örneklerde ise ön sesteki bu ünsüz çiftlerinin İstanbul’un okur-yazar kesimi tarafından asıl biçimlerindeki gibi söylediğini kaydeder:

Gr. فرنك *frenk*, *vul.* (= *günl.*) *frenk* (125); krş. **Lex. (1680)** فرنك *frenk f. t. q.* = *quasi* (= *yine*) *frenk*, (...) ‘Francus, Italus, seu Franci, ~ omnes Europae populi brevioribus utentes vestibibus, ~ galeris, *pec.* Itali ~ Italia’; *frenkistan* ‘Italia’ (II-3510); **MI (1641)** *frengh (Talian)* ‘Italiano’ (225); **Pg (1665)** أَفْرَنْكْ [!] *efrenk*, [!] فِرَنْكْ *frenk* ‘Franco, Latino’ (II-906); أَفْرَنْجْ [!] *efrenc*, فِرَنْكْ *frenk* ‘Latino’ (II-1224); **H (1672)** *frenk* (1) ≠ *Firenk* “Franke; Europäer” (**Hazai** 338); **V (1709)** *frenk* 5:94 ‘a Name first given to the *French*, and now apply’d to all foreign Christians’ (**Gilson** 159); **HI (1730)** *frenk (frenk salata)* ‘cerfeuil’ (92); **Vg (1790)** *frenk (efrenc)* (avrupalı) ‘Européen’ (382); (*efrenc*) franc. , ‘européen’ (386); *frenk çiçeyi* ‘maladie vénérienne’ (401).

(1680) *frenkistan* ‘Italia’ (II-3510); **MI (1641)** *Frenghistan* ‘Italia’ (225).

[**Türkst** 23 استريدیه *istridia*, *estridia*, Auster’: gr. (= Grek.) στρίδι, ‘Auster’ aus (= ya da) ὁ στρίδιον, vom Plural.] **Lex. (1680)** استريدیا *istiridia vul.* (= *günl.*) *stridia*, *ex Græco* (= *Grekçeden*) ‘ostrea’ (I-187) = Ostrea: استريدیا *istiridia*, *stridia*; **MI (1641)** *stridia (strigz= stric)* ‘ostrega’ (286); **Pg (1665)** استريدیه *istiridye* ‘ostrega’ (II-1493); **HI (1730)** استريدیه *estridia* ‘des huitres’ (84); **Vg (1790)** *istiridya*, *istiridya* ‘huitre’ (391).

[**Türkst** 22 اسقومرو *eskumru*, *uskumru*, Makrele’: gr. (= Grek.) σκουμπρί, agr. (= Antik Grek.) σκόμβρος, Daraus auch lat. *scomber*, it. *scombro*.] **Lex. (1680)** اسقوموری *sıkomori*, *vul.* (= *günl.*) *sşumri*, *ex Græco* (= *Grekçeden*) (II-2635) **Comp. (1687)** اسقوموری *sıkomori*, *isşombri* ‘uskumru’ ‘scombrus’; **MI (1641)** *vsghiumri balighi* [usgumrı balığı] ‘scombro, pesce detto macarello’ (385); **Pg (1665)** اسقومبری *isşombri* ‘lacerto, sgombro pesce’ (II-1211); اسقونبری *isşonbri* ‘scombro,

pesce' (III-1962); Hl (1730) اسقومرى *iskomri* 'un harang' (84); Vg (1790) *usķumru* 'maquereau. poisson' (402).

[Türkst 75 استورپه *esturpa*, Besen aus Tauenden' Barb. I 52, bei Bianchi I 75 استرپا *istropa*, perche, verge': it. *stropo*.] Lex. (1680) اوسترپه *üstürpa vul.* (= *günl.*) *Stropa t.* دكنك *degenek*, صوپه *sopa* 'pastorum magnus baculus, scipio' (I-516), ستروپه *stropa t. ex Græco* (= *Grekçeden*) 'baculus crassior & brevior ad differentiam, (*sopa*, 'longioris pastorum' (II-2520) = Baculus: استروپه *üstrupa, vul.* (= *günl.*) *stropa*; Pg (1665) اوستوروپه *usturupa* (*ķamçı, ķırbaç*) 'corregia, scorregiata' (I-540), 'scorreggia, striscia di cuoio' (III-1975), 'scuridia, sferza di cuoio da batter caualli' (III-1987), 'staffile, ferza di cuoio' (III-2161); استوروپدان *usturupadan* 'palascherma' (II-1503); *ķrş.* استوروپدان *istur[u]padan* (*kürek yeri*) 'forcola doue si lega il remo' (II-891).

XVIII. yüzyıl İstanbul Türkçesi için Viguiet (1790)'de: *ispino, ispinos* [*< Grek. spínos*] 'pinson. oiseau: ispinos, kuş' (415); *iskorçina* 'scorsonère' (*Lat. scorzonera, İt. scorzone*) (*botanik*) (434); *şķorpit* 'illeti' [*< Fr.*] 'scorbut' (434); *şķorpitli* 'scorbutique' (434); gibi.

Türkçede düzensiz çift ünsüzlerden başka, akıcı ünsüzler de ön seste bulunmaz. Bu sebeple, /r/ ve /l/ ünsüzleriyle başlayan alıntılarda da ünlü türemesi olur. Ancak bu ön türemeli biçimlere yerel söyleyişlerde rastlanılır.

Lex. (1680)'te ön seste akıcı ünsüz bulunduran alıntı *liman, limon* kelimeleri türemeli biçimleriyle de madde başıdır. Comp. (1687)'ta *liman* kelimesi için günlük ortak dilde türemesiz biçimiyle söylendiğine dikkat çeken *vul.* kısaltması kullanılır: [Lex. (1680) اليمان *ilimān t.* 'portus, & littus' (I-405)] Comp. (1687) اليمان *ilimān, vul.* (= *günl.*) *limān*; اليمانلق *ilimanlıķ, vul.* (= *günl.*) *limanlıķ* 'malacia']. Bu kısaltma *limon* için Lex. (1680)'e eklenir: [المون *ilimūn vulg.* (= *günl.*) *limun* 'limonium malum'; المون اغاجى *ilimūn ağacı* 'arbor limonia' (I-401) ve Comp. (1687) ليمون *limun, seu* (= *ya da*) اليمون *ilimun* 'citreus'; *ilimunlıķ* 'citretum'].

Bu ön türemeli biçimlere yerel söyleyişlerde rastlanır. Bunlardan *urub < rub* (→ 1.1.2.2.) ve *Urum* (*< Rūm*)'la ilgili Avrupalı yazarların kayıtları aşağıda aktarılmıştır:

Lex. (1680) روم *rūm t. f. a. vul. (= gūnl.) urum* ‘Græcia Romano olim imperio subjecta, ~ Græcus, Romanus, *item* Rumelia, Europa, ~ totum Imperium Turcicum’; *rūm ḥálkī* ‘Populus Romanus, Romani’; *báhrūr-rūm* ‘Mare mediterraneum’; ... *bilād-ī rūm* ‘Regiones urbesque Græciæ, imperium Græcum’; *rūm īlī* ‘Græcia cisinarina, seu modò Rumelia, ~ pro Europa’ (II-2387); **Mg (1612)** D *Urum* (4) D *Urum+* (4) D *Rum* (4) D *Rum+* D *Rim* (4) = *Rum* “Europa, Griechenland” (**Stein** 125); **MI (1641)** *Vrum* (*Iunan*) ‘Greco’ (171), ‘Rom’ (362); **Pg (1665)** *Rūm* ‘Greco’ (II-996); *Rum tavuğī* ‘gallina Greca’ (II-934); **H (1672)** *Rum [rūm] Rum* “Grieche; Kleinasien” 164, 167, 167, 221, 223, 36 *den*, [*den*]48; *e [ye]*224; *nūn [nūn; Gen.]*223 (**Hazai** 253); **V (1709)** *Rum* 2:15 ‘a Greek’ *rum sultany* 2:47 ‘the Prince of Greece’ *Ruming* 2:48 (**Gilson** 201); **HI (1730)** اورم *urum (ouroum)* ‘Grec’ (120); **Vg (1790)** *Rum, Urum* ‘Grec’ (389); *Rumiyyet* ‘Grèce’ (389).

(1680) رومجه *rumce, pro (= yerine) rūmice vul. (= gūnl.) urumce* ‘Græcè, Græco idiomate’ (II-2389); **Pg (1665)** *Rumca* ‘Greco’ (II-996).

(1680) *rūm īlī* ‘Græcia cisinarina, seu modò Rumelia, ~ pro Europa’ (II-2387); **Mg (1612)** D *Rum vilaget* (2) *Urum memleket* = “Griechenland” (**Stein** 265, 266); **MI (1641)** *Rumeli* ‘Europa, terza parte del mondo’ (139), ‘Romania, paese’ (362); *Vrum eli* (*Vilaiati Iunani*) ‘Grecia’ (171), ‘Macedonia’ (239); *Vilaiati Vrum* ‘id’ (362); *Vilaiat Achaya Vrumeli* ‘Prouincia Achaia’ (324) [Īt. *prouincia Achaia*: Achaia il. LTS Achāi/a -ae Batı Yunanistan’da bölge; Yunanistan; Roma’da eyalet; -cus s.]; **Pg (1665)** *Rum ili, Rum vilāyeti* ‘Grecia’ (II-996); *Rum ili vilāyeti* ‘Europa’ (II-809); *Rum yili* ‘romelia, prouincia’ (III-1866); **H (1672)** *urūmeli* (1) ~ *rūmeli* (5) ≠ *Rumeli* ‘EN’ (**Hazai** 338); **V (1709)** *Rumilly* 2:15 [*rumilli*] ‘Greece’ 5:95 ‘Thrace’ (= land of Rome) (**Gilson** 201); **HI (1730)** روم ایلی *rumili* ‘l’Europe’ (114); **Vg (1790)** *Rumili, Rumeli* ‘europe, avroupa’ (382); *Urum vilayeti* ‘grèce, la grèce’ (354). **Mg (1612)** D *Rumuli Beglerbeg* (1) ‘supremus Europæ præfectus’.

Lex. (1680) اورس *urus t.* ‘Ruthenus, ~ Russia’ (I-501); اوروس *urus* ‘Russia’ → اورس (I-508); روس *rūs t.* ~ *vulg. (= gūnl.) urus* ‘Russia, provincia, ~ Russus, seu Ruthenus’ (II-2383); **MI (1641)** *Rus Vilaiati* ‘Ruscia, Prouintia’ (366); **Pg (1665)** *Rūs* ‘Russo, popolo che è di Russia’ (III-1883); *Rūs vilāyeti* ‘Russia regno’

(III-1883); **H (1672)** *Rusz [rus] Rus* "Russe" 363 den (**Hazai** 253); **HI (1730)** *Rus (rous)* 'Russien' (121); *Rus memleketi* 'la Russie' (116); **Vg (1790)** *Urus* 'Russe' (431); *Urus memleketi* 'Russie' (431).

Farsçadan alınma *rūsbāden* gelişen söyleyiş de günlük dilin örnekleri arasına eklenmiştir:

Lex. (1680) اورسپی *oruspi t.* فحبه *kāhpe* 'meretrix, scortum' (I-502); روسپی *ruspi t. f. ~ vul. (= günl.)* اورسپی *oruspi* 'meretrix, scortum, adultera, mœcha'; روسپی پاره *rūspī pāre* 'ganeo, meretricarius, adulterarum meretricum sectator' (II-2383); **Mg (1612)** D *orospī* (2) = *orospu* "Hure" (**Stein** 174); **MI (1641)** *rosp (faesc=ea, kahbe)* 'bagascia, meretrice' (65); *rospi* 'bagascia, meretrice' (65), (*faesc=e, nighier, kahpe*) 'puttana' (329); **Pg (1665)** روسپی *rūspī*, اورسپی *oruspi* 'meretrice' (II-1352); روسپی *rūspī (kāhpe, fāhiše)* 'bagascia' (I-222), 'lupa, meretrice' (III-1279), 'sgualdrina, puttana vile' (III-2041); **H (1672)** *orospī* (1) ≠ *orospu* "Hure" (**Hazai** 372); **Vg (1790)** *orospu* 'prostituée' (421). **Pg (1665)** *rūspīci (zānī, fāsīk)* 'puttanieri' (II-1706).

(1680) اورسپی اوغلی *oruspi oğh, quod efferunt ferè oruspogh (= ki hemen hemen oruspogh söylenir)* 'meretrix filius, spurius' (I-502); روسپی اوغلی *ruspi oğh vul. (= günl.)* اورسپی اوغلی *oruspi oğh, q. = quasi (= yine) oruspogh* ولد زنا *veled-ī zinā, ~ hārāmzāde* 'meretricis filius, nothus, ~ nequam, astutus' II-2383) **Comp. (1687)** روسپی اوغلی *ruspi oğh, vul. (= günl.) oruspogh* 'meretrix; nothus'; روسپی *ruspi, oruspī oğh* 'filius'; **Pg (1665)** *rūspī oğh* 'bastardo' (I-241); **Vg (1790)** *orospu oğlu (piç, kāhpe o.)* 'bâtard' (362). **Pg (1665)** *oruspilik* 'arte di meretrice' (II-1353).

Pg (1665) *rūspilīgile* 'puttanescamente' (II-1706); *rūspilik (kāhpelik)* 'puttanesimo' (II-1706); (1680) روسپيلك *ruspilik vulg. (= günl.)* اوروسپيلك *oruspilik* 'ars meretricia, scortationis exercitium' (II-2384).

(1680) روسپيلك *rūspilik et-* 'meretriciam artem exercere' (II-2384); **Pg (1665)** *rūspilik it-* 'puttaneggiare' (II-1706).

Lex. (1680)'te Farsçadan alınma *erişte* (< *rişte*), *oruc* (< *rūze*) ise ön türemeli biçimleriyle madde başıdır. Bunlar türemeli biçimleriyle dile yerleşmiş kelimelerdir:

رشته *rişte*, *rarius* (= *seyrek*) *reşte*, *pro* (= *yerine*) ارشته *erişte* ‘iplik, ~ dizi’ (II-2318).

اورج *oruc t.* الصوم *sávm a.* روزه *rūze f.* ‘jejunium’ (I-500); اورج *oruc t.* ‘jejunium’ → اورج (I-508).

İncelemedeki monografik çalışmalarda: Megiser (1612) / Stein, 1975: 125-126; Molino (1641) / Święcicka 2020: 105-106; Parigi (1665) / Kartallıoğlu, 2010: 84; Harsany (1672) / Hazai, 1973: 338; Vaughan (1709) / Gilson, 1987: 69.

2.2.2. İç Seste Türeme

Türkçe kendi hece yapısına aykırı çift doruklu (düzensiz) heceleri ünlü türemesi yoluyla kendi ses düzenine uydurur. Batı dillerinden alınma kimi kelimelerin düzensiz heceleri de aynı kurala uyar. Bu gibi kelimelerin çift doruklu hecelerinde türeme, ünsüz çiftinin önünde ya da arasında olur: *frenk q.* = *quasi* (= *yine*) *frenk* gibi. Bu gibi örneklerde türeme dar ünlü ünsüz çiftinin arasındadır. Farsça ve çoğu kez de Arapçadan alınma kelimelerin sonlarındaki düzensiz çift ünsüzlerde de türeme dar ünlü bu ünsüz çiftinin arasına girer: جوز *ceviz* < *cevz* gibi. Böylece alınma kelimelerin çift doruklu (düzensiz) heceleri türeme yoluyla Türkçenin tek doruklu (düzenli) hecelerine göre yeniden düzenlenir.

Meninski bu kelimeleri türemeli de olmak üzere iki biçimde kaydeder:

Lex. (1680) فرنك *frenk q.* = *quasi* (= *yine*) *frenk* ‘Francus, Italus, seu Franci, & omnes Europæ populi brevioribus utentes vestibus, & galeris, pec. Itali, & Italia’ (II-3510).

[**Türkst** 76 فرقة *farkata* ,Fregatte‘ Barb. II 411: it. *fregata*, span. *fragata*, ngr. *φεργάδα*. Das Wort ist unbekannten Ursprungs. (...)] **Lex. (1680)** فرقة *fırkata t.* ‘fregata’ (II-3505); فورقة *fırkata* ‘navigii species’ → فرقة (II-3557) [**MI** (1641) *f(i)rkata* ‘fregata legno di mare’ (154); **Pg** (1665) *fırkata* (*fusta*) ‘barca armata’ (I-237), ‘bergantino’ (I-255); **Vg** (1790) *fırkata* ‘galère (demie)’ (387); *fırkatacı* (çektirici) ‘galèrien volontaire’ (387)].

[**Türkst** 66 خريستيان *christian*, Christ': gr. (= Grek.) *χριστιανός*. Auch *keristian* Zenker 697 b aus it. *cristiano*.] **Lex.** (1680) خريستيان *ħristi(y)ān*, *ex latino* (= *Latinceden*) 'Christianus' *ħristi(y)ān dinin tutan...* (I-1881); خريستيان *ħristiyān* 'Christianus', *pro* (= *yerine*) خريستيان (II-3666) [**Mg** (1612) D *kristi' anliük* = *ħristiyanlık* "Christentum" (**Stein** 105); **H** (1672) *ħristiyān* (22), *ħristiyān* (24), *kristiyān* (1) ≠ *ħristiyan* "Christ; christlich" (**Hazai** 338); **Vg** (1790) *ħristiyan*, *ħristiyan (isevi)* 'Chrétien' (367)].

[**Deny** 1995: § 96 *klapotos* (< *Grek.*)] **Lex.** (1680) قلابدان *kılabudan*, *kılabudan* 'aurum argentum ve in fila contortum'; **Vg** (1790) *kılabıdan*, *kılabdan* 'fil de soie surmenté d'or ou d'argent trait' (385). (1680) قلابدانلو *kılabudanlü*, *kılabudanlü* 'ex auro in fila diducto & contorto factus' (II-3378).

Lex. (1680) قرال *kırāl*, *kral t. ex Slav.* (= *Slavcadan*) 'Rex, Princeps' (II-3659) [**Mg** (1612) D *kral* = *kīral* "König" (**Stein** 128); **H** (1672) *kral* (10) ~ *kīral* (1) ≠ *kıral* "König" (**Hazai** 338); **V** (1709) *k'ral* 5:96 [k^aral] 'a King' (**Gilson** 181); **Vg** (1790) *kıral* 'roi' (430)]. (1680) قراللق *kırallıq*, قراللو *kırallü* (II-3659) [**Vg** (1790) *kırallı* 'royal' (430); *kırallık* 'royauté' (431)].

Lex. (1680) تلومبه *tulumbá t.* 'hydraula, ..., machina in altum premens aquam' (I-1375); طولمبه *tulumba f.* 'hydraula' *tromba*, ~ *c.* → تلومبه (II-3153) = Ctesibia machina: تلونبه *tülumba* [**Pg** (1665) *tulumba (gemi t.-si)* 'tromba di naue' (III-2337); **Vg** (1790) *tulumba (dolab)* 'machine hydraulique' (400), 'pompe. machine' (417), 'trocar. trois-quarts' (450); *ağız tulumbası* 'siphon' (437); *tulumba çek-* 'pomper' (417); *tulumba kovası* 'piston' (416)].

Türeme ünlü geniş de gelir: **Lex.** (1680) غروف *grof*, *ferè* (= *hemen hemen, aşağı yukarı, neredeyse*) *gorof* "bey" *ex Germ.* (= *Almancadan*) 'comes, ~ *præfectus urbis*' (II-3398).

[**Türkst** 64 غروش *guruş*, Piaster' Barb. II 383: mlat. (= Orta lat.) *grossus*, it. *grosso*. Vgl. Mi. , Türk. El. I 64. Kluge u. *Groschen*.] **Lex.** (1680) غروش *groş*, *ferè* (= *hemen hemen, aşağı yukarı, neredeyse*) *goroş t.* 'Thalerus, Imperialis' 'mādenī para'

(II-3398) [Ml (1641) *ghrosc* [groş] ‘grosso moneta’ (172) (172. 4 *gros* Ind.); Pg (1665) غُرُوشْ *goroş* ‘grosso, moneta d’argento’ (II-1003), ‘piastra, moneta’ (II-1585); H (1672) *gros* [groş] *kuruş* ‘Piaster; Kurusch’ (20); *le* [le] (4); *tan* [tan] (1); *groş* [groş] *tan* [tan] (1); *ten* [ten] (1) (Hazai 223); V (1709) *grush* 2:10 [gruş] ‘Dollar’ 2:9 (2x) 2:10 *rial g.* 3:56 ‘Ryal, or weighty Dollars’; *esedde g.* 3:68 ‘Lyon Dollars’; *seviglia g.* 3:68 ‘weight Money’ (Gilson 184); Hl (1730) *groş+* (*ghroch*) (*deurt* = *dört gh.-a* ‘à quatre écus’) (67); *gruş* (*ghrouche*) (145), *gruş+* (*a*) (149), (184), (185), (*e*) (192); Vg (1790) *guruş*, *gruş*, *ķuruş*, *ķruş* ‘piastre’ (415); *ķara ķuruş* ‘taler, daler (monnoie)’ (443)].

Bunlarla birlikte: Lex. (1680) غراش *ğraş*, *ğıraş* ex Germ. (= *Almancadan*) ‘grossus nummus triplaris tres cruciferos continens’ (II-3387).

Meninski kimi örneklerde ise bu ünsüz çiftlerinin İstanbul’un okur-yazar kesimi tarafından asıl biçimlerindeki gibi söylediğini kaydetmiştir:

[Türkst 31 → *ķarnabit*, Blumenkohl: ... Aus *κράμβη* stammt کرنب *kurunb* = *lahana* Blau 164, 102. Vgl. Löw, Aramäische Pflanzennamen S. 214. Nöldeke, Pers. Stud. II 44.] [Farsça *keremb* bkz. LN] Comp. (1687) کرنب *kerneb*, *keremb*, vul. (= *günl.*) *krumb* (*lahana*, *kelem*) ‘brassica’; krş. [Lex. (1680) کرنب *kerenb*, *seu potiūs* (= *ya da daha çok*) *kerneb*, a. ‘crambe, brassica, caulis ~ cibus, jusculum ex brassica’ II-3928] [Vg (1790) *ķarnabit* ‘chou-fleur’ (367)].

Lex. (1680) سقومورى *sıqomori*, vul. (= *günl.*) *skumri* ex Græc [< Grek. *skombros*] ‘scombrus’ = Halec, halex: سقومرى اسقمرى بالغى *sıqumrı*, *usqumrı balığı*.

[Türkst 47 ترپزه, طراپزه *terapeza*, *terabeza*, drei- oder vierfüssiger Tisch, Esstisch: gr. *Τράπεζα*.] Lex. (1680) تره پزه *tirepeze*, vul. (= *günl.*) *trapeze* ‘mensa, scamnum magnum & latum’ (I-1166); طراپزه *trapeze*, *trapeze t.* ‘mensa lignea, scamnum’ ~ *ķorķuķık*, adminiculum, balaustræ, lorica *pontis*, *ponticūs* ... ~ *pro* (= *yerine*) *dīvān* ‘tribunal’ (II-3093) [Mg (1612) D *terpeze* (2) = (Redh.) *tirapeza* ‘a table’ (Stein 89, 128)].

[Türkst 34 پراسه *prasa*, Lauch': gr. (= Grek.) *πράσον*, vom Plural.] Lex. (1680) پراسه *prasa* t. 'porrum' (I-746) [Mg (1612) D *prasa* (*pra//a*) (2) 'porrum'; Ml (1641) *prasa* 'porro, herba' (311); Pg (1665) *pırasa* 'porro, frutto' (II-1629); Hl (1730) پراسه *prasè* 'du poireau' (76); Vg (1790) *prasa* 'poireau. porreau' (417)].

Bursa (< *Prusa*) da kelimenin kendi ünlüsü iki ünsüz arasına alınmıştır:

[Türkst 55 پروسيا *prusia*, Berliner Blau' Barb. I 398: it. *Prussia*, Preussen'.] Lex. (1680) بروسه *burūse*. *Prusa*, vul. (= günl.) *Bursa* 'Urbs Bithyniæ' (I-796) [H (1672) *brusa* (3) ≠ *Bursa* 'EN' (Hazai 338); Hl (1730) *Brusa* (*brousa*) 'Prusse' (118); *Brusa*+ (*ia* = *ya*)].

Buna karşılık, Meninski ve kimi Avrupalı yazarlar Türkçe *bırak*- kelimesini /br/ ünsüz çiftinin arasındaki ünlü değerini işaretlemez:

M Gr. (1680) *braḳmak*, *quod etiam Doctiores efferunt quasi biraḳmak* (s.19); Mg (1612) T *brak* p. 38 D *brak*- (2) T *braḡ*- p. 6 = *biraḳ*- "lassen" (Stein 126); Ml (1641) *brakmak* 'tralasciare' (463); H (1672) *brak* (3), *braḡ* (2) ≠ *biraḳmak* "lassen; verlassen" (Hazai 338); V (1709) *brakmish* 3:67 [*brak*-] *demiry b.* 'at Anchor' (Gilson 140); Vg (1790) *biraḳmak*, *biraḳmak*, *burakmak*, "abandonner" (355)]. Buna *bire* ünlemi (*bīre*, *seu* (= *ya da*) vul. (= günl.) *bre* (*est hoc bre quasi imperantis aut despicientis*) (Gr. s. 25); [V (1709) *bré* 2:46 'out!' 3:54 (Gilson 142); Hl (1730) *bré* (60), (146), (167), (169), (172)] ve Farsça: *türb*, *seu* (= *ya da*) *türüb* vul. (= günl.) *trup* ve *tirāş*, (= günl.) *traş*, Mg (1612) D *traşla*- (4) = *tiras et*- "rasieren" (Stein 126); Hl (1730) *kalem traş* (*kalem trache*) 'canif' (94), *kalemtraş*+ (*in*) (180); V (1709) *trash* 5:84 [*traş*] t. *itmec* 'to shave' *kelem trash* 5:95 'a Pen-knife' (Gilson 215); Vg (1790) *ḳalem-tıraş* 'canif' (365); eklemede: *acımtıraḳ* 'rance' (424); *sarımtraḳ* 'tirant sur le jaune' (446); *yeşimtrek* 'verdâtre' (453)] kelimeleri de eklenir.

Tulum (2011), bu gibi örnekleri "/br/, /tr/ arasında /i/'nın tutunamadığını ve duyulurluk değerinin /ø/ olduğunu gösterir. Batı dillerinden gelmiş olan *bratva*, *brava*, *transi*, *trinketa* kelimelerinde de aynı durum söz konusudur" değerlendirmesiyle

aktarır (s. 77). Meninski gibi kimi Avrupalı yazarların kayıtları da **Lex. (1680)**'teki işaretlemelerle ortaklaşmaktadır.

Batı dillerinden geçen başka örnekler için de **Lex. (1680)**'te benzer kayıtlar vardır:

Lex. (1680) *brava* 'sera' (I-750) (**Comp. (1687)** *brava* (*kilid, kufi, manda*) 'sera'); *krş. , bardæ in Conf. (= Confabulari) bradvā* 'latus & incurvus culter fabri lignarij ad parandas scandulas' (I-644) (**Comp. (1687)** *barda, vulg. Conf. (= günlük konuşma dilinde) bratva* 'incurvus'); *transi* 'navis oneraria supra Danubium' (I-1139); *tirinketa* 'dolon, velum parvum navis' (II-2063) (**Comp. (1687)** *dirinketa, trinketa* 'velum') [**MI (1641)** *trinketa* 'trinchetto della naue' (467)] [**Türkst** 84 ترينكته *trinketa*, ترينكت *tirinket*, Fockmast' Barb. I 464. Jussuf 1204: it. *trinchetta*. ترينكتين *trinketin*, kleiner Fockmast'. Jal 1490.] [**V (1709)** *Tribolús* 5:93 [trëbolús] 'Tripoly' *Trebolús* 5:93 (Gilson 216)]; سلسره *silsire, vul. (= günl.) silistre* 'Silistria, Nom. urbis ad Danubium prope Valachiaë fines' *item (= yine) silistre ~ silistire*²² t. 'fistula celeustis' (II-2654); سلسره *silisre [silistre] kál'ásini ihkāmde ihtimām itti* 'Arcem Silistriam munire, fortificare studuit' (→ احكام ا *ihkām etmek muhkem et-*) (I-86) (**Comp. (1687)** سلسيره *silistire, silistre*= Silistria, *Urbs Bulgariaë ampla.*) [**H (1672)** *silistre* (1) ≠ *Silistre* 'EN' (Hazai 368)].

Sonda çift ünsüz bulunduran alıntıların heceleri aralarına bir dar sesli türetilerek düzenlenir. **Lex. (1680)**'te düzenli hece yapısıyla aktarılan bu örneklerden kimileri şunlardır:

بخل *báhl, báhl* > *páhl* (I-722); ابر *ebr* 'bulut'; ebür *pūşān...* (I-22); اصل *asıl, seu* (= *ya da*) *asıl; rūsül asıl...* (I-256); جوز *cevz a. vul. (= günl.) ceviz ~ ...* (I-1677); خصم *hısm, seu* (= *ya da*) *hısm* (I-1905); خصم *hısm* (I-1905); شهر *şehr, ferè* (= *hemen hemen*) *şehir, şehir* (II-2886); صحن *sáhn, vul. (= günl.) sáhán, çğl. suhūn* 'büyük kádáh, ev ortası' *vul. (= günl.) sahan* (II-2939); طبل *tábl a. (vul. = günl. davul t.)* (II-

²² **Comp. (1687)** سلسيره *silistire* 'fistula: fistula celeustis'; **Pg (1665)** *silistre* 'fiscio, ò fischietto di comito' (II-877); [silistire] 'frascchetto di comito' (II-908); **KT** سلسره [selsere]: Gemilerde askeri hizmet başına davet için çalınan kemik düdük; **Türkst** 84 سلسيره *silistra*, Pfeife' [= düdük] Barb. II 92: gr. (= Grek.) *συρίστρα*.

3087); عقل ‘áql > ‘áql; ‘áqlī başinde... (II-3298); غسل *gusl*, ~ *güsül*, خانه غسل *güsül hāne*; غسل *gusl et-* ... (II-3405); قدر *kádr*; *kádır gicesi*, ~ *şeb-ī kádr*; *kádrī yūce* (II-3639); قول *kávl*; *bu taráfūñ kávlü fī ‘lī bir kávułde yedī āy ve bir kávułde üç āy...* (II-3800); مهر *mühr*, *mühür* (III-5052) ve ببرلنمك *beberlenmek* [< *bebrlenmek*] (I-704) **Comp.** (1687) ‘yüksege binmek, tekebbürlenmek, yavuzlanmak, gárrālanmak, zālīm olmak’ ‘ferocire’ gibi.

Çok heceli kelimelerin sonundaki çift ünsüzlerde türeme:

Lex. (1680) اصطبل *istábīl a.* [< *istábl*] ‘āhor’ (I-254); كروز *kereviz* [< *kerefs*]; çift ünsüzler önünde türeme: بزركوار *büzürgüvār f.* [< *büzürkvār*, *buzurgvār*] ‘*uhu*’ (I-808); دردمند *derdimend f.* [< *derdmend*] ‘*zevāllū* *derdümendlik et-* (II-2054); دستبرد *destübürd f.* [< *destbürd*] ‘*záfer*’ (II-2077); مهربان *mihrübān f.* [< *mihrbān*] ‘*şefkātli*’ (III-5053); مرغزار *murğuzār* [< *murğzār*, *merğzār*] ‘*çā(y)ir*, *çemen*’ (III-4577); شهریار *şehriyār f.* [< *şehryār*] ‘*sultan*, *ulu beg*’ (II-2887); ضربوزن *zarbuzan*, *pro* (= *yerine*) *zárbüzen* [< *zárben*] ‘*top*, *alay topi*’ (II-3037) ve: بردبار *bürdibār* [< *bürdbār*] ‘*hāmmāl*’ **Comp.** (1687) ‘*lator*’.

İki örnekte türeme ünlü geniş de gelmiştir: *lehem* [< *láhm*] (II-4214), *sehel* [< *sehl*] (II-2722), *şehar* [< *şehr*, *şehir*] (II-2886); *zeher* [< *zehr*, *zehir*] (II-2488) gibi.

Kimi Farsça kelimelerde ünlü türemesi ekin önünde olmaktadır. **Lex.** (1680)’teki kimi örnekleri aşağıda sıralanmıştır:

بادبان *bādbān*, *bādübān f.* بلکن *yelken* ‘*velum navis*’ (I-631); بارگاه *bārgāh*, *bārigāh f.* ‘*icāzet yeri*, *pādişāhler kápusi*, *otağ*, ~ *q.* = *quasi* (= *yine*) *yük yeri* ~ ...’ (I-646); دستوان *destüvān f.* ‘*hāmmām nātūr*’ ‘*famulus balnei*, *qui custodit vestes eorum qui lavantur*’, *i.q.* (= *yine bu*) *sequens* (= *izleyen*, *bir sonraki*) (II-2079); روزگار *rūzigār f.* *t.* ‘*ventus*, *aër*, *mundus*, *tempus*, *seculum*, *fortuna*, ~ *vanitas*’ (II-2380); پاسبان *pāsübān*, *seu* (= *ya da*) *pāsbān bekçi* ‘*custos*, *vigil nocturnus*’ (I-655); شادمان *şādümān*, *şādimān*, ~ *şādmān*, شاذمان *şāzümān f.* ‘*ferih*, *feráhnāk*’ ‘*lætus gaudens*, *hilaris*, *exhilaratus*’ (II-2744).

Farsça ön eklerden sonra türeme: **Lex.** (1680) پادشاه *pādişāh f.* *Compositum pariter ex* پاد *pād*, ~ شاه *şāh*, *quod sic explicant...* پادشاه *pādşāh ergo*, *seu*

(= ya da) vul. (= günl.) *pādiṣāh*, ~ پادشه *pādiṣeh*... (I-632); زهر *pādzehr*, vel (= ya da) *q.* = *quasi* (= yine) *pād-ī zehr*, ~ باد زهر *bad*, vel (= ya da) *badizehr*, vul. (= günl.) *panzeher f. compositum est ex* پاد *pād*, ~ زهر *zehr q.* ‘venenum tollens, pellens, alexipharmacum, ~ lapis bezeor’ (I-632).

Arapça asıllı *zulmeṭ*’in türemeli biçiminin dar bir alandaki kullanımı ise *rar.* = *rariūs* (= *seyrek, az*) notuyla kaydedilir:

Lex. (1680) ظلمة *zulmeṭ*, ~ *rar.* = *rariūs* (= *seyrek, az*) *zulumet* ‘karañulık’ ‘tenebræ, obscuritas’ (II-3175) [**Ml (1641)** *szulumat* [zulumat] (*karanluk*) ‘tenebre, oscurita’ (451); **Pg (1665)** *zulumet* (*z. it-*) ‘annebbiare’ (I-129)].

Türkçe kelimelerde de iç seste ünlü türemesi görülür. **Lex. (1680)**’te Türkçe bir kelime iç seste türemeli biçimiyle de madde başıdır: ابلا *abla* ~ *abuḷa t.* ‘soror’, *Constantinopoli sic vocatur, præsertim natu major* قز قزنداش *kız karındāṣ vul. (= günl.) kız kardeş* (I-29); **Comp. (1687)**’ta ise *vul.* kısaltmasıyla ortak kullanımdaki yaygın biçimiyle kaydedilir: = Soror: ابوله *abuḷa*, *vul. (= günl.) ابلا* *abla*.

Bunlara küçültme sıfatları yapan ekler almış Türkçe kelimelerdeki iç ses türemeleri de eklenebilir:

ازاجق ~ ازجق *azacik* ‘paululum’ (I-156); بركك *bircik*, ~ *biricik Dimin.* (= *Diminutivum Nomen*) ‘unicus’; ama güçlendirme sıfatlarında: چبچهvre ‘circumcirca’; dübdüz ‘planus, planè æqualis’ (I-1576) gibi.

İncelemedeki monografik çalışmalarda: Megiser (1612) / Stein, 1975: 125; Molino (1641) / Święcicka 2020: 95, 106; Parigi (1665) / Kartallıoğlu, 2010: 84; Harsany (1672) / Hazai, 1973: 338; Vaughan (1709) / Gilson, 1987: 69.

2.2.3. Son Seste Türeme

Bu türeme az sayıdaki örnekte ek kalıplaşmasıyla görülür. Bunlar **Lex. (1680)**’ten daha erken tarihli metinlerde de konuşma dilindeki türemeli biçimleriyle aktarılır:

بعض *bá'zī a.* [*quod ~ بعضي bá'zī scribitur,*] *çğl. eb'āz* 'pars rei, quidam *omnis gen. gen. num sed substantivè sumitur, nonnulli, nonnulla, aliqui, quidam* (*bá'zisi; ... bá'zilerinüñ; bá'zı kerre; bá'zı kimesne; bá'zı yerlerde*) (I-847).

غير *gáyri, in Turcicis usurpatur sæpe pro غير gáyri* 'alius, alter, ~ præter' (II-3445) [Mg (1612) G *kayri* G *kayr* GTD *gayri* (22) D *gayr* (2) GTD *gayri*+ (6) = *gayr(i)* "anderer" (Stein 67)].

*Selvi*deki türeme ise Lex. (1680)'ten daha erken tarihli çeviri yazılı metinlerde gösterilmiştir:

Mg (1612) D *serbi* D *self* (2) = *selvi, servi, serv* "Zypresse" (< *pers. sarw*) (Stein 48, 75, 79); Ml (1641) *selui aghagi* [*selvi ağacı*] 'cipresso (albero)' (92); Pg (1665) سرو *servi*, سرو *serv*, سرو *serüf* 'cipresso' (I-415); سرو *selvi* (*ağ selvi*) 'oppio, albero' (II-1475), 'pioppo, albero' (II-1603)

[Lex. (1680) سرو *serv a. f. t. vul. (= günl.) selv* 'cyparissus, cupressus'; *epitheta hujus sunt ferè serv-ī āzād, serv-ī bülend* 'cupressus libera, alta'; *serv-ī nāz, q.* 'superba, delicata' ... (II-2604); سرو *selv t. vulg. (= günl.) pro (= yerine) سرو serv* 'cupressus' (II-2662) (→ 3.1.5.1.)].

İncelemedeki monografik çalışmalarda: Harsany (1672) / Hazai, 1973: 338; Parigi (1665) / Kartallıoğlu, 2010: 86.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SES BAŞKALAŞMASI (DEĞİŞMESİ)

İncelemede *ses değişimleri* terimi, Tahsin Banguoğlu'nun *Türkçenin Grameri* (2007) adlı eseri esas alınarak, kelime kökünde veya eklemeler sırasında *seslerin düşmesi*, yeniden *türemesi* ya da *yer değiştirmesi* (§33) gibi olaylar için kullanılmaktadır. *Ses başkalaşması* terimi ile de bir sesin seslilenme (telaffuz) noktası bakımından kendisine yakın başka bir sese dönüşmesi incelenmiş olmaktadır ki sonuç olarak bu başkalaşmalar da ses değişimleridir. Buna göre de bu bölümde *ses başkalaşması (değişmesi)* terimi, incelemenin bütünü için bir üst başlık olarak verilen *ses değişimleri* teriminden dar anlamda kullanılmaktadır.

Ses başkalaşması Türkçenin kendi kelimeleriyle birlikte dile alıntılama yoluyla girmiş yabancı kelimelerde de olmaktadır. Çeviri yazılı metinlerdeki kayıtlar üzerinden dönemin konuşma dili öğelerinin büyük ölçüde günümüzdeki biçimlerine yaklaştığı görülmektedir. Buna göre, alıntı pek çok kelime Türkçedeki çok yönlü benzeşmelere ve değişmelere uğrayarak Türkçeleşmiştir. Bu da genellikle benzeşme ile olmaktadır. Bunlar bir sesin kendinden sonraki sese (ilerleyici benzeşme) ya da kendinden önceki sese (gerileyici benzeşme) yahut da uzak bir sese (uzaktan benzeşme) etki etmesi sonucu olan benzeşmelerdir (Duman, 1995a: 85).

Türkçenin kendi kelimeleriyle birlikte dile alıntılama yoluyla girmiş yabancı kelimelerde bu benzeşmelere uğrarlar. Ekle genişleyen kelimelerde de uyum kanunları olarak işleyişlerini sürdürürler.

Ses Benzeşmeleri; Ünlü benzeşmeleri, Ünlü-Ünsüz Benzeşmeleri ve Ünsüz Benzeşmeleri olarak incelenir. Ünlü benzeşmeleri olan dil ve dudak benzeşmesi Türkçedeki genellikleri sebebiyle damak uyumu ve dudak uyumu (kanunları) adını alır. Ünlü-Ünsüz Benzeşmeleri de *içseste tonlulaşma*, *ünsüzlerde atlama*, *ünlülerde darlaşma* ya da *ünlülerde incelme* ve *dudak seslerinin benzeşmesi* gibi olaylar olarak incelenir. Ünsüz benzeşmeleri de daha çok yan yana daha az olarak da birbirine yakın olan ünsüzlerin etkileşmeyle benzeşmesi biçimindeki değişimler olarak gösterilir. Bu değişimler de benzeşme biçiminde olur ve *sesleşme benzeşmesi* ile *boğumlanma*

benzeşmesi olarak görülür. Bu benzeşmenin tam zıddı olan *ayrışma* da yine bu karşılıklı etkiyle açıklanır (Banguoğlu, 2007: III. Kısım : SESLERİN BENZEŞMESİ).

Meninski **Lex. (1680)**'te alıntıların günlük dile inerek halklılaşan söyleyişlerindeki uyumlu işleyişi yazıya aktarmıştır. Tulum (2011) **17. Yüzyıl Türkçesi ve Söz Varlığı: Birinci Kitap**'ta Meninski'nin **Thesaurus** (= Hazine) adlı beş ciltlik eserini ayrıntılı bir biçimde tanıtmış ve değerlendirmiş olduğunu söyler. Çalışmasını üç kısma ayırır ve her kısmında ana konu olarak sesler ve ses benzeşmelerini ele alır. Meninski'nin çeviri yazılı metin malzemesi üzerinde de, eserindeki bu bölümde, damak uyumu yanında dudak uyumunu da gelişim süreci içinde inceler (bu inceleme ve değerlendirmeler için : İkinci Bölüm 1. Damak uyumu s. 103-140, 2. Dudak uyumu s. 141-156).

Dildeki genellikleri sebebiyle bu benzeşme kuralları *sesli uyumu kanunları* adını alır (Banguoğlu, 2007: § 58). İncelemede bu ses kanunlarının işleyişi Meninski'nin **Lex. (1680)**'te kaydettiği kimi alıntıların Türkçe söyleyişteki halklılaşmış biçimleri üzerinde gösterilmiştir.

Bununla birlikte, Ünlü-Ünsüz benzeşmeleri ve ünsüz benzeşmeleri (ünsüz uyumu kanunu) de ses değişmelerini oluştururlar. Duman (1995a) “benzeşme de, özellikle kalıcı benzeşme, bir başkalaşma olayı olduğu için bunları başka sebeplerle meydana gelmiş başkalaşmalarla birlikte değerlendirmek mümkündür” (s. 85) der ve çalışmasında bu başkalaşmaları, Ses Başkalaşması (Değişmesi) başlığında üçüncü bölümde inceler (bkz. Duman, 1995a).

3.1. ÜNSÜZLERİN BAŞKALAŞMASI

3.1.1. Tonlulaşma

Türkçede *t/d*, *k/g* değişmeleriyle de ön seste de tonlulaşma olmaktadır. Daha sık iç seste iki ünlü arasında ya da bir akıcı sesle ünlü arasında görülmektedir. Bu gelişmeye dile alıntılama yoluyla girmiş yabancı kelimelerde de rastlanır.

Türkçe kelimelerde hece sonunda patlamalı tonlu /b/, /c/, /d/, /g/ - /ğ/ hariç - yerine tonsuz karşılıkları olan /p/, /ç/, /t/, /k/ ünsüzleri bulunur. Bunlar, eklemede iki

ünlü arasında (*güç / güce* gibi) ya da tonsuz karşılığı olmayan, hepsi tonlu /l/, /m/, /n/, /r/, /y/ ile bir ünlü arasında kaldıklarında ya değişmez tonsuz kalırlar (*altında, sepeti* gibi) ya da tonlulaşırlar (*dört > dördü, uç > ucu* gibi) (Banguoğlu, 2007: § 68).

Eski harfli yazıda çoklukla p/b'nin ʙ (be), benzer biçimde ç/c'nin de ɟ (*cim*) harfleriyle temsil olunmaları, bu seslerde süreç içerisinde ortaya çıkan değişimleri izlemeye imkân tanımamaktadır (Tulum, 1991: 26). Bu harflerin Türkçe kelimelerle birlikte, alıntı kelimelerde bu sesleri karşılamak üzere ortak kullanılmış olduğunu düşünmek ve bu durumu yazı geleneği ile açıklamak mümkündür.

Tulum (2011) Türkçe söyleyişte hece ve kelime sonunda bulunmayan tonlu seslerin yazıdaki varlığını kalıplaşmış biçimlerin korunmasıyla açıklar. Bunların eklemeye tonsuz başlı ünsüzler almalarını da söyleyişin yazıya aktarılması olarak değerlendirir (bkz. s. 158).

Türkçede hece ve kelime sonunda bulunmayan tonlu seslerin yazıdaki varlığı ses değerindeki değişimle de ilgili görülür. Bu değişmeye Molino (1641) ve Viguier (1790)'deki kimi kayıtlarda iç sesteki ünsüz gruplarında da rastlanılır. Evliya Çelebi (XVII. yüzyıl) SN'deki benzer kayıtlarla birlikte bu gibi örnekler Develi ve Duman tarafından fonetik bir olayın yazıya aktarıldığı söyleyiş farkları olarak değerlendirilir (Bu gruplar ve açıklayıcı bilgi için Develi 1995: III. Bölüm §1.2. ; Duman, 1995a: § 116).

Öte taraftan, hece ve kelime sonundaki tonlulaşma örnekleri kök hecede bulunan uzun ünlüyle ilişkilendirilerek de açıklanır (Tekin 1975: § 45, 46, 47). Nitekim Avrupalı yazarların çeviri yazılı karşılıklarda tonlu seslerle de aktardıkları Türkçe *borc* (< *bōrc*), *uc* (< *ūç*) gibi kelimeler kök seslerinde aslî uzunluk taşırlar (bkz. Tekin 1975: 259, 261). Bunlardan *uc* (< *ūç*) çeviri yazılı karşılıklarında yalnızca tonlu sesle kaydedilir (bkz. 3.1.1.1.). Bunun gibi -rt/-rç ünsüz gruplarındaki tonlulaşma da bu ilişkiye dayandırılarak değerlendirilir (Tekin 1975: § 45). Bu tonlulaşmada /r/'nin önündeki ünsüz üzerindeki etkisi de gözardı edilmemelidir (Banguoğlu, 2007: § 81).

Bu sebeplerle, söz konusu yazılışları, ünlü uzunlukları ve çevrelerindeki diğer seslerin etkisiyle değişebilen ses değerlerini de gözardı etmeden değerlendirebilmek gerekir (Duman, 1995a: **Tonlulaşma** s. 86-114).

3.1.1.1. ç > c

Meninski **Comp. (1687)**'ta *çehizi vul.* kısaltmasıyla ön seste tonlu /c/ ile de not eder: جهازلو *cihāzlü, vul. = günl. ce(y)izlū* 'dotatus [Viguiier (1790) *ciyez* (djiyèz) 'dot'. **DS III 875** *cehiz (1) ceh (1), cehez, ceniz, ceyiz*].

*Çufut*yanında tonlu /c/ ile *cifut* söyleyişini de kaydeder: **Lex. (1680)** چفود *çifud*, ~ *cifut* 'Judæus' *Vulgare est ~ despectivum, pro (= yerine) يهودى yehūdī* (I-1626) [Preindlle (1791): *cufut (umran, umrani)* 'Hébreux' (359); *cufut, yahud, yehud* 'Juif' (383); 'religion: prendre la religion juive, *yahud, çufut dinine gir-; yahud, c. cemaeti* 'Synagogue'] [**DS III 898** *cifut* [→ *cıdırılı (II) -I*], *cifut*, 1009 *cufut* (1); *cufut* (2)].

İç seste tonlulaşma, aşağıdaki örneklerde de görüleceği gibi, iki ünlü arasında ya da bir akıcı sesle ünlü arasında görülür. Bu gelişmeye dile alıntılama yoluyla girmiş yabancı kelimelerde de rastlanır. Alıntı bir kelimenin **Comp. (1687)**'ta kaydedilen bir söyleyiş farkında iç seste iki ünlü arasında gösterilir:

دریچه *deriçe*, ترجه *terece* (*reff, sehvet*) 'fenestella, *dimin*'; *pencere, palatır r. = rare (= seyrek, az) baca, tâk, revzen, revzene* 'fenestra' krş. [**Lex. (1680)** *دریچه deriçe f. 'pencere, büyük kapı içinde ittükleri küçücek kapı'* 'fenestra, ~ portula in majori porta (II-2070)]; **Pg (1665)** *deriçe, terece* 'balcone' (I-225), 'finestra' (II-872).

Bu tonlulaşmanın hece ve kelime sonundaki durumu ise b/p ünsüzlerinin durumuna benzerdir. Türkçede hece ve kelime sonunda bulunmayan tonlu ünsüzlerin eski yazıda tonsuz karşılıklarıyla birlikte aynı harflerle temsil olunmaları bir yazım karışıklığı olarak da görülür (Tulum, 1991: 26).

Türkçe *borc* (< *bōrc*), *uc* (< *ūç*) gibi kelimeler de kök seslerinde aslı uzunluk taşırlar (bkz. Tekin 1975: 259, 261). Bunlardan yalnızca *uc* (< *ūç*) metinlerin tamamında yalnızca tonlu sesle kaydedilir.

Tablo 3.1. Türkçe kelimelerin hece ve kelime sonu sesleriyle ilgili kayıtlar:

M Lex.	Mg	MI	Pg	H	V	HI	Vg
(1680)	(1612)	(1641)	(1665)	(1672)	(1709)	(1730)	(1790)
اچ <i>ac</i>, <i>aut</i> (= <i>ya da</i>) اچ <i>aç</i> <i>acıkmış a.</i> [!] <i>açlı t.</i> ‘jejunus, famelicus, fame stimulatus’ (I-55)	G <i>acığ-</i> (<i>mak</i>) D <i>acuk-</i> (<i>mak</i>) (2) = <i>acik</i> “Hunger bekomm en” (Stein 73)	<i>agzimak</i> [acı-], <i>agz olmak</i> [ac ol-] ‘affamare hauer fame’ (23)	اچ <i>ac</i>, اچلی <i>ach</i> ‘famelico’ (II-819); <i>ac gözli</i> ‘goloso’ (II-980), ‘insatiabile’ (II-1156), ‘mangione’ (II-1311); <i>achık</i> ‘fame’ (II-819); اچ <i>aç</i> (<i>a. gözli</i>) ‘diluuiatore, diluuiione’ (I-653)	<i>acş</i> [ač] aç ”hungrig ” <i>tur</i> [tur] 58 (Hazai 201)	<i>adg</i> 5:76 [ac] ‘hungry’; <i>adglik</i> 5:76 [aclik] ‘Hunger’ (Gilson 131)	<i>acık-</i> (<i>karnym</i>) <i>adgykti</i> = <i>acıktı</i>, <i>ou bien</i> <i>simplement</i> (= <i>ya da yalnızca</i>) <i>açım</i> (<i>atchım</i>) ‘j’<i>aifaim</i>’ (28)	<i>ac</i> ‘affamé’ (356); <i>ac gözli</i> ‘gourmand’ (388); <i>ac gözülü</i> ‘gourmandise’ (388); <i>acıkdır-</i> ‘affamer’ (356), <i>ķarnı acıkdır-</i> ‘faim (avoir)’ (383); <i>ac ķarnına</i> ‘jeun (à)’ (396); <i>achık</i> ‘faim’ (383)
اڭاچ <i>ağaç</i>, <i>seu</i> (= <i>ya da</i>) <i>ağac t.</i> ‘arbor; <i>item</i> virga, bacillus; ~ trabs, lignum, frustum ligni, baculus’; ... <i>porrò</i> (= <i>bundan başka, son olarak</i>) اڭاجدن <i>ağaçtan</i> ‘ligneus’ (I-295); اڭاچ <i>ağaç</i> ‘arbor’ → اڭاچ (I-299)	TD <i>ağaç</i> (15) p. 42 OGTD <i>ağaç+</i> (15) p. 11, 18, 19 = <i>ağaç</i> “Baum” (Stein 90); D <i>ağacı</i> (10) = <i>ağacı</i> “sein Baum”, T <i>ağacı</i> p. 11 “den Baum” (Stein 245)	<i>agagz</i> [ağac] ‘albero, arbore’ (29), ‘arbore’ (57); <i>aghagz</i> [ağac] ‘braccio, cioè la misura...’ (73)	اڭچ ~ اڭاچ <i>ağac</i> ‘albero’ (I-82); اڭچ ~ اڭاچ <i>ağaç</i> (<i>kızılt a.</i>) ‘alno albero’ (I-97), ‘orno albero’ (II-1486)		<i>agadg</i> 5:77 [agac] ‘a Tree’ 4:72 (Gilson 131)	<i>ağac</i> (<i>aghadge</i>) ‘arbre’ (84); <i>ağaç+</i> (<i>den</i>) (157), (<i>leri</i>) (157); <i>ağaç kavımı</i> (<i>aghatche kawouni</i>) ‘citron’ (88)	<i>ağac</i> ‘arbre’ (359), ‘tige d’arbre’ (445); <i>kızıl ağac</i> ‘aune. arbre’ (360); <i>ağac kıvunu</i> ‘cédrot’ (366), ‘poncire’ (417)

اڭاچچاق <i>ağaççık</i>, <i>Dim.</i> 'arbusculum' (I-296)		<i>aghagzgu</i> <i>k</i> [ağaccuk] 'alborsello' ' (30)	<i>ağaccik</i> 'albuscell o, arbuscello' ' (I-83); <i>ağa(c)cik</i> 'arbuscell o' ' (I-156); <i>ağachık</i> 'pomero, luogo piantato d'alberi fruttiferi' (II-1621)				
بورج <i>borc</i> 'debitum, creditumv e, æs alienum'; <i>boynüme</i> <i>borc tür</i>, <i>borcüm</i> <i>dür</i>; <i>borc</i> <i>et- ~ usit.</i> (= <i>işlek</i>) <i>borce gir-</i>, <i>~ borçlan-</i> ; <i>borc</i> <i>öde-</i>, <i>borcını</i> <i>öde-</i>, <i>borctan</i> <i>çık-...</i> (I-913)	T <i>borçī</i> p. 23 = <i>borcu</i> "die Schuld" (Akk.) (Stein 245)	<i>borgz</i> [borc] 'debito' (114), 'obligo' (276)	بورج <i>borc</i> 'credito, cosa che si deue' (I-565)		<i>bordg</i> 5:82 [borc] 'a Debt' (Gilson 142)		<i>borc</i> (<i>deyn</i>, <i>deyin</i>) 'dette passive' (375), (<i>minnet</i>, <i>zimmet</i>) 'obligatio n. dette. devoir' (408)
بورچلنمق <i>borçlanm</i> <i>ağ</i> 'debita contrahere' (I-913) بورچلو <i>borçlü</i>, ~ بورچلی <i>borçlı t.</i> 'debitor, debens, <i>seu</i> qui debet <i>aut</i> tenetur, obligatus' (I-913)		<i>borgzli</i> [borçlı] 'debitore' (114), 'indebitat o' (204)	<i>borçli</i> 'debitore' (I-599)	<i>borgsli</i> [bordžli] <i>borçlu</i> "verschul det; verbunde n" <i>dür</i> [dür] 112, 386 (Hazai 209)	<i>bordg-lu</i> 5:82 'a Debtor' (Gilson 142)		<i>borçlu</i> (<i>verecekli</i> , <i>deyinli</i>, <i>medyun</i>) 'débiteur' (372), 'obéré' (408), 'redevabl e' (426); <i>bir biri</i> <i>için</i> <i>borçlu</i> 'solidaire, obligé solidaire

							ment' (437)
		<i>borgz uermek</i> [borc ver-] 'accomm odare, cioè imprestar e' (9)	<i>borcdan kurtulmağ</i> 'leuarsi da debiti' (II-1248); <i>borcını ödemek</i> 'sdebitars i' (III- 1988); <i>borc eylemek</i> 'far debiti' (II-825); <i>borc itmek</i> 'caricarsi di debiti' (I-347); <i>borc idinmek,</i> <i>borc itmek,</i> <i>borclü olmağ</i> 'indebitar si' (II- 1106)				<i>borcdan kurtulmağ</i> , <i>borcunu edā etmek,</i> <i>borcunu vermek</i> 'acquitter sa dette' (356); <i>borclu,</i> <i>verecekli olmağ</i> 'devoir de l'argent' (375); 'endetté (être)' (379)
بولاماج <i>bulamac</i> 'puls, pappa' (I- 939)			بُلامَج <i>bulamac</i> 'panata, panniccia' (II- 1508); <i>süd b.</i> 'farinata' (II-833); <i>b. aşı,</i> <i>südli b.</i> 'polenta' (II-1615); <i>südli b.</i> 'formenta to' (II- 893), 'pappa, & papparott a dei bambini' (II-1512)				

گنج <i>genc t.</i> 'juvenis, tener' (II- 4032)	D <i>genç</i> (<i>gentsch</i>) : <i>yigīt</i> (<i>ligīt</i>) 'juvenis'; D <i>genç</i> (<i>y</i>) <i>iğīt</i> (<i>gensluk</i> , <i>gent/chig</i> <i>it</i>) 'juventus',		گنج <i>genc</i> 'adolesce nte' (I- 43), 'donzello, giouane' (I-749)				<i>genc</i> (<i>tāze</i> , <i>kūçük</i> , <i>cāhil</i>) 'jeune. peu âgé' (396)
		<i>gencciğē</i> <i>z</i> 'giouanet to' (II- 965)					
گنجك <i>gençlik t.</i> 'juventus' (II-4034)		<i>ghiengzli</i> <i>k</i> [<i>genclik</i>] 'adolesce nza' (19)	<i>genclik</i> 'giouanez za, giouentū' (II-965)			<i>genclik</i> (<i>guendgeli</i> <i>k</i>) (142); <i>gençlik+</i> (<i>guentchli</i> <i>kden</i>) (127)	<i>genclik</i> (<i>tāzeli</i> , <i>cāhillik</i> , <i>civanlık</i> , <i>yiyyitlik</i> , <i>tāze</i> <i>yiyyitlik</i>) 'jeunesse' (396)
گنجلنمك <i>genclenm</i> <i>ek</i> , گنج او <i>genc o-</i> , <i>tāzelenme</i> <i>k</i> 'juvenesc ere' (II- 4034);			گنج <i>gençlenm</i> <i>ek</i> 'ringouen ire' (III- 1819); <i>genclenm</i> <i>iş</i> 'ringioue nito' (III- 1820); <i>genc o-</i> 'ingiouani rsi' (II- 1141)				<i>genclenm</i> <i>ek</i> 'rajeunir' (423)
گچ <i>geç t.</i> 'tardus, tardè, serò'; <i>geç</i> <i>vaḳtī</i> , ~ <i>vaḳtī</i> (II- 3879); گچ <i>giç pro</i> (= <i>yerine</i>) گچ <i>geç</i> 'serò, tardè,	D <i>geç</i> (<i>get/ch</i>) (2) 'tardè'; GD <i>geçinde</i> (3) = <i>gecinde</i> "spät" (Stein 245)	<i>ghiegz</i> [<i>geç</i>] 'lento, tardo' (231), 'tardo' (445)	گیچ ~ گچ <i>gic (g. ādem)</i> 'squitato, pigro' (III- 2158); گچ <i>giç (g. hāsıl olan meyve)</i> 'serotine,		<i>ghedg</i> 3:61 [<i>geç</i>] <i>gh.</i> <i>gheldim</i> 'I came late'; <i>gechinle</i> <i>rde</i> 2:42 [<i>geçen</i>] 'heretofore'	گچ <i>geç</i> (<i>guetché</i>) 'tard'; <i>geçenlerde</i> (<i>guetchenl</i> <i>erdé</i>) 'autrefois' (54)	<i>geç</i> 'transport de meubles, d'effets. déménage ment' (449)

tardus', & c. (II- 4109)			frutti che vengono più tardi degl'altri' (III-2016)		(Gilson 160)		
			<i>giccek</i> 'tardetto' (III-2243)				
كچلك <i>geçlik</i> 'tarditas', & Vide كچلك (II- 4110)		<i>ghiegzlik</i> [geclik] 'lentezza' (231); <i>ghiegzluk</i> [geclük] 'ritardanz a' (357)	<i>giclik</i> 'lentezza' (II-1239)				
گۈچ <i>güc</i> , <i>güç</i> 'vis, violentia, robur, potentia, occupatio, ~ q. adj. <i>difficilis</i> ...'. گۈچ ايله <i>güc</i> <i>ile...</i> (II- 4054)	T <i>güç</i> (<i>gut/ch</i>) (PROVE RBIA ET)		گۈچ <i>güc</i> 'difficile' (I-642), 'forza, violenza' (II-900), 'sforzame nto' (III- 2032); <i>güc idici</i> 'oppresso re' (II- 1476), sforzatore ' (III- 2033); گۈچ <i>güç</i> 'costringi mento' (I- 555)	<i>güçile</i> (1), <i>güçünüze</i> (1), <i>güçile</i> (2), <i>güçtür</i> (1) ≠ <i>güç</i> a"schwie rig" (Hazai 346)	<i>gyugimi</i> z 3:64 [giyüç] <i>ishimiz</i> <i>g. o dur</i> 'that's our Business ' (Gilson 163)	<i>güç</i> (<i>gutche</i> <i>deül</i>) (176); <i>güç</i> <i>midür?</i> (<i>gutche-mi</i> <i>dur?</i>) (187)	<i>güc</i> (<i>çetin</i> , <i>müşkül</i> , <i>müşgül</i>) 'difficile' (375); <i>güclük</i> (<i>çetinlik</i> , <i>müşküllü</i> <i>k</i> , <i>müşgüllü</i> <i>k</i>) 'difficulté ' (375); <i>güçüne</i> <i>gel-</i> 'se choquer de' (367), 'peine (causer de la)' (413)
گۈچسز <i>güçsüz</i> 'vacuus à negotiis rebus ve agendis' (II-4056)			<i>gücsüz</i> 'senza esser costretto (I-555), 'senza violenza' (III-2411)				
گۈچلنمك <i>güçlenme</i> <i>k</i> 'indignari ' (II- 4057); كحلو [d.							<i>güçlenme</i> <i>k</i> 'rajeunir' (423)

[گچلو] <i>güclü,</i> <i>güçlü</i> ‘potens, valens validus, robustus’ (II-4057); گوج لورك <i>güclürek</i> <i>Compar.</i> ‘robustior , potentior, validior’ (II-4057)							
گوجله <i>gücle,</i> <i>gücile</i> ‘vix, ægrè’, & c. → گوج <i>güc</i> (II-4057)		<i>ghiugilhe</i> [gücile] ‘a gran fatica’ (26)	<i>güc ile</i> ‘espugnat ore’ (II-800), ‘forzatam ente’ (II-900); <i>güç ile</i> ‘sbalzare, cacciar via con empito’ (III-1912), ‘strauolge re’ (III-2195)			<i>gücile</i> (<i>gudgilé</i>) (136); ... <i>güci</i> (<i>Ich</i> <i>gudgi...</i>) (143)	
کریچ <i>kerpic,</i> <i>kerpüc</i> ‘later ferè stramini admixtus’ (II-3904); کریچ <i>kerpüc</i> ‘later’, & c. <i>Vide</i> کریچ (II-3905)			کریچ کریچ <i>kerpüc</i> ‘mattone crudo grosso fatto colla palea’ (II-1337)		<i>kerpidg</i> 5:97 [kerpic] ‘Sun- dry’d Bricks’ (Gilson 180)		<i>kerpic</i> ‘brique cuite au soleil’ (364)
کریچی <i>kerpüçci</i> ‘laterarius’ (II-3905)			کریچی <i>kerpüçci</i> (<i>keremitci</i>) ‘mattonai				

کرپچلو <i>kerpiclü</i> ‘lateritius’ (II-3904); <i>krş.</i> Comp. (1687) کرپچلو <i>kerpiçlü</i> ‘lateritius’			o’ (II-1336)				
قلیج ~ قلیج <i>kılıc</i> ‘framea, acinaces, acinacis, harpe, ~ <i>in gen.</i> ensis, gladius’; قلیج لجندن <i>kılıcten</i> <i>geç-</i>, <i>geçür-</i>... (II-3744)	D <i>kilic</i> (<i>chiligs</i>), D <i>kiliç</i> (<i>kilit/ch</i>) (3) ‘gladius, acinaces’ [Stein 29 D “chiligs”]	<i>kiligz</i> [kilic] ‘scimitarra’ (384)	قلیج <i>kılıç</i> ‘scimitarra’ (III-1956), ‘spada’ (III-2110); قلیج <i>firik</i> <i>kılıçı</i> ‘stocco, spada lunga, e stretta’ (III-2182) قلیج <i>kılıçdan</i> <i>geç-</i> ‘andar à fil di spada’	<i>kilič</i> (4), <i>kiliče</i> (1), <i>kiličünüzden</i> (1), <i>kiličiüle</i> (1), <i>kiličiüle</i> (1), <i>kiličle</i> (2), <i>kiličle</i> (1), <i>kiličten</i> (1) ≠ <i>kılıç</i> ”Schwert” (Hazai 346)	<i>kilich</i> 5:97 [kilič] ‘a Sword’ 2:24 4:72, with suff.: 2:24 (2x) (Gilson 180)	قلیج <i>kılıc</i> (<i>kylydge</i>) ‘le sabre’ (96)	<i>kılıc</i> ‘glaive’ (388), ‘sabre’ (432)
قلیجی <i>kılıççı</i> ‘machæropœus, gladiarius, gladiorum framearu mve artifex’ (II-3745)	D <i>kiliçi</i> (2) = <i>kiliççi</i> (Stein 85)	<i>kiligzi</i> [k(i)licci] ‘spadaro, chi fà spade’ (416)	قلیجی <i>kılıççı</i> ‘spadaro, chi fà spade’ (III-2111)				
قلچلو <i>kılıclü</i> ‘frameam habens, gestans, acinace instructus, e..., & qui gladio egregiè			قلچلو <i>kılıçlü</i> ‘spadacino’ (III-2111)				

utitur' (II-3756)							
فورقنچ <i>korḡunc</i> 'timidus', & c. (II-3790); فورقونچ <i>korḡunc</i> 'meticulosus, horribilis', & Vide فورقنچ (II-3791)			فورقنچ ~ فورقونچ <i>korḡunc</i> 'formidabile' (II-894), 'horribile, spauenteuole' (II-1029), 'pauroso' (1538), 'terribile' (III-2267), 'spauente uole, spauentos o' (III-2120), 'tremendo, pien di spauento' (III-2328)				
فورقنچلق <i>korḡunchı</i> <i>ḡ</i> 'formidabilitas, terribilitas' (II-3790)			<i>korḡunchı</i> <i>ḡ</i> 'spauento' (III-2120); فورقنچلغله <i>korḡunchı ḡıla</i> 'formidabilmente' (II-894), 'spauentosamente' (III-2120); فورقنچلق <i>korḡunchı</i> <i>ḡ</i> 'formidabilità' (II-894)				
صغرتماج <i>siḡirtmac</i> 'bubulcus' (II-2959)			ص ~ غرتماج صغرتماج <i>siḡirtama</i> c 'bouaro' (I-280),				

			‘guardian o di bestiame’ (II-1008)				
تقاج <i>tıkac</i> ‘epistomi um’, & c. → طقاج (I- 1302); طقج ~ طقاج <i>tıkac t.</i> ‘obturame ntum’ (II- 3115)			طَفَجْ <i>tıkac</i> ‘cocone’ (I-426), ‘stoppaio’ (III- 2183), ‘turacciol o col quale si turano i vasi’ (III- 2343)				
توج <i>tuc f.</i> <i>t.</i> ‘æs campanu m, Corinthia cum, massa ex ære & stanno, unde campanæ & tormenta bellica parantur’ (I-1453) Comp. (1687) طوج توج <i>tuc</i> ‘metallum ’; توجدن <i>tuctan</i> , توجلو <i>tuclü</i> ‘æneus’ <i>tuchu</i> (<i>şebeli</i>) ‘bronzino ' (II-290)	D <i>tuç</i> (<i>tut/ch</i>) (2) ‘orichalc um’	<i>tugz</i> [tuc] ‘bronzo’ (74), ‘ottone, metallo’ (287)	<i>tuc (şebe)</i> ‘bronzo’ (II-1358)			توچ <i>tuç</i> (<i>toutche</i>) ‘le bronze’ (108)	<i>tuc vulg.</i> (= <i>hlk.</i>) <i>tunc</i> ‘bronze’ (364)
اوج <i>uc t.</i> ‘extremita s, funis, ~ cuspis acumen, ~ causa,	D <i>uc</i> (2) = <i>uç</i> “Spitze” (Stein 74)	<i>vgz</i> [uc] (<i>siuri</i> = sivri) ‘acutezza , cioè punta’	أَوْجْ <i>uc</i> ‘stremità’ (III- 2197); أَجْه <i>uc+a</i> ‘fianco’				<i>uc</i> ‘bout’ (363), ‘extrémité . bout’ (383), ‘pointe’

ratio' <i>biçağ uci;</i> <i>köyüñ o</i> <i>bir</i> <i>ucinde;</i> <i>baş</i> <i>ucinde...</i> (I-489)		(16), 'ponta' (311); <i>vgi</i> [uc+1] 'estremi- tà' (138)	(II-860); أوجی <i>uc+1</i> 'cima, punta' (I- 409), 'punta' (II-1700); أوجی <i>uc+1</i> , أوجلی <i>uch</i> 'acuto, puntuto' (I-36)				(417); <i>uc-</i> <i>u (ucunu</i> <i>bozmağ)</i> 'river, abattere la pointe' (430); <i>uclu</i> 'pointu' (417)
~ صاغديچ صاغديچ <i>sagdıç t.</i> 'compater' , ~ pronubus' (II-2919)	D <i>sagdıç</i> (2) = <i>sagdıç</i> "Pate" (Stein 91)	<i>sagdugz</i> [sağduc] 'compare' ' (99)	~ صاغديچ صاغديچ <i>sagdıç</i> 'compare' (I-452), 'padrino' (II-1499); صاغديچه <i>sagdıça</i> (<i>ebe</i>) 'commare' ' (I-445), 'madrina che tiene nel battesimo' (II- 1287)				
حاج ~ حج <i>haç t.</i> <i>çelipā</i> 'crux' (I- 1701); حاج <i>haç t.</i> 'crux Christiano rum' <i>usit.</i> (= <i>işlek</i>) حاج <i>haç</i> (I-1830)	D <i>haç</i> T <i>haç</i> + p. 2 = <i>haç</i> "Kreuz" (Stein 104); T <i>haç</i> p. 2 = <i>haç</i> "Kreuz" (Stein 187)	<i>hacz</i> [haç] 'croce' (110)	حاج <i>hāc</i> 'croce' (I- 571); <i>hāc</i> <i>nişānı</i> 'segno della croce' (I- 199); <i>hāc</i> <i>ile</i> <i>nişānılamı</i> 'crocito' (I-571)				<i>haç, haç</i> 'croix' (372)
			<i>hāclamağ</i> 'far in croce' (II- 824), 'incrocic- ciare' (II- 1103); <i>hāclanmış</i> 'incrocic-				

			hiato' (II-1104)				
<i>haç et-istavros et-</i> 'crucem facere, signo crucis se munire' (I-1701); ... <i>adde (= ekle)</i> خاجه <i>hacá</i> فوقمق <i>qomaq</i>, خاجلمق <i>hāclamaq</i>, ا چارمىخ <i>çarmih et-</i> 'crucifigere, ~ in crucem formare' (I-1830); krş. Comp. (1687) <i>hāc</i> خاج <i>et-</i> خاجلمق <i>haclamaq</i> 'crux'.		<i>chacia ghiermek</i> [haça ger-] = <i>chacz vsdune mchlama k</i> [haç üsdüne m(1)hla-] 'conficcare in croce' (101), <i>chacia ghiermek</i> [haça ger-] 'crocefigere' (110)					<i>haça çıkarmaq, mihlamaq</i> 'crucifier' (372)
<i>kirec</i> 'calx'; <i>kirec ocağı</i> 'calcaria, calcarium, fornax calcaria'; <i>kirec taşı</i> 'calx viva'; <i>kirec südi</i> 'albarium' (II-3906)	D <i>kireç</i> (<i>kiret/ch</i>) (2) 'calx'	<i>kiregz</i> [kirec] 'calce, ò vero calcina' (76), 'malta, cioè calcina' (242)	کِرْجُ <i>kirec</i> 'calcina' (I-310); <i>kireç ocağı</i> 'calcinatio, ò camino da far calcina' (I-310), 'fornace di calcina' (II-895)		<i>kiredg</i> 5:97 [kirec] 'Lime' (Gilson 182)		<i>kirec</i> 'chaux' (367)
Comp. (1687) کِرْچِی <i>kireççi</i> 'calx'		<i>kiregzgi</i> [kirecci] 'calcinaro' (76)	کِرْچِی <i>kireççi</i> 'fattore di calcina' (I-310), 'fornaciario, chi			<i>kireççi</i> (<i>kiretchethi</i>) 'chaufournier' (113)	

			cuoce la calcina' (II-895)				

Bu yazılışları, ünlü uzunlukları ve çevrelerindeki diğer seslerin etkisiyle değişebilen ses değerlerini de gözardı etmeden değerlendirebilmek gerekir (Duman, 1995a: **Tonlulaşma** s. 86-114). Öte yandan, eski yazının kalıplaşmış yazılış biçimlerini koruması nedeniyle dildeki gelişmeleri yansıtmakta yeterli olamadığı çok açıktır. Bu noktada çeviri yazılı metinlerin aktardığı malzeme önem kazanmaktadır. Meninski eski harfli yazılışların yanındaki çeviri yazılı karşılıklarda söyleyiş özelliklerini de aktarma tercihinin kullanmıştır. Türkçede hece sonunda söyleyişte bulunmayan tonlu seslerle işaretlenen kimi kelimelere getirilen ek ünsüzlerinin tonsuz karşılıklarıyla bulunmaları da bu tercihin bir sonucudur.

İncelemedeki monografik çalışmalarda: Megiser (1612) / Stein, 1975: 67-69; 71; Molino (1641) / Święcicka, 2020: 99; Harsany (1672) / Hazai, 1973: 342; Vaughan (1709) / Gilson, 1987: 49.

3.1.1.2. f > v

Lex. (1680)'te bu tonlulaşma Arapça ve Farsçadan alınmış kimi kelimeler üzerinden iç seste gösterilmiştir. Aşağıdaki örneklerde iki ünlü arasında kalan tonsuz /f/ sesi tonlu karşılığı olan /v/'ye değiştirmiştir:

خَفَّاف *ḥaffāf* 'ocrearum venditor; ~ *Nom. loci* leonibus abundantis prope Cufam' (I-1918); قَوَّاف *ḳavvāf*, *vulg.* (= *günl.*) *pro* (= *yerine*) خَفَّاف *ḥaffāf* 'calceorum aut ocrearum venditor' 'çizmeci' (II-3775); **MI (1641)** *ghafaf* 'calzolaio, vendi scarpe' (77); **HI (1730)** خَفَّاف *ḥaffaf* (*qhaffaf*) 'marchand de souliers' (113); **Vg (1790)** *ḳafaf* 'souliers (marchand de)' (438).

M Lex. (1680) كَرْسَب *keresb*, ~ *kerseb* f. كَرْفَس *kerefs*, *vulg.* (= *günl.*) *kereviz* 'apium, selinum' (II-3917); كَرْفَس *kerefs*, *kerfēs*, *vul.* (= *günl.*) *kerefiz*, ~ *kereviz* (II-3921); كَرْوَز *kereviz* 'apium' *pro* (= *yerine*) كَرْفَس *kerefs* (II-3930); **Pg (1665)** كَرْوَز *kereviz*

kereviz ‘apio herba’ (I-138); **Hl** (1730) كرفس *kerefis* ‘du sellery’ (76); **Vg** (1790) *kereviz* ‘céleri’ (366).

Farsça asıllı *kevgir* (< *kefgîr*, *kefk gîr* bkz. **LN**)’de ise sesteki tonlulaşma hece sonundadır. Sözlükte bu değişmeli söyleyiş ‘*erronee*’ (= *hatalı*) notuyla aktarılır. **Comp.** (1687)’ta ise yalnızca *kefgîr* kaydedilir:

M Lex. (1680) كوكير *kevgîr* ‘rudicula’, *erronee pro* كفكير *kefgîr* (= كفكير *kefgîr*’e göre hatalı olarak) (II-4089); كفكير *kefgîr f. Composit. i. q. = idem quod* (= *yine bu*) كفچه *kefçe*, كپچه *kepçe* ‘rudicula, quā despumant ollas’ (II-3983) = Cochlear; trulla; rudicula; colatorium *kefçe, kefgîr, mıtŋáhá*; **Pg** (1665) *kefgîr* ‘schiumoso’ (III-1952); **V** (1709) *kefkin* 5:97 ‘a Scummer’ [?] (**Gilson** 179); **Vg** (1790) *kevgir* (*kèvguir*) ‘écumoire’ (377); *kevgir sahan* ‘passoire de cuivre’ (412).

İncelemedeki monografik çalışmalarda: Megiser (1612) / Stein, 1975: 75-76; Parigi (1665) / Kartallıoğlu, 2010: 100; Vaughan (1709) / **Gilson**, 1987: 45.

3.1.1.3. ħ > ğ

Lex. (1680)’te Arapça asıllı kelimelerdeki خ (ħ)’nın Türkçe söyleyişte tonlu ğ (ğ) sesine değişmesi aşağıdaki örneklerde kaydedilmiştir. Alıntı bir kelimenin halklılaşmış biçiminde ön seste gösterilir:

خفير *háfîr a.* ‘protector, tutor, paracletus, ~ quod à viatoribus extorquetur pro custodiis viarum’ *f. id quod vul. dicitur ġafâr* (= *halk arasında ġafâr derler*) → خفارة (I-1921) = Extorquere: خفير *háfîr*, *vul.* (= *günl.*) *háfâr*, protector; tutor, *oris*: خفير (*yaramazdan saklayıcı, himâyetçi, hāmî*).

Ihlamur da, bir tür söyleyişte, hece sonunda tonlu ğ (> ğ) sesiyle kaydedilir: (او غلامور *oġlamur*). Buna göre gelişme Parigi (1665)’deki *oġlamur*la birlikte şöyle düşünülebilir: فلامور *filamur* > *oġlamur* > او غلامور *oġlamur* > اولامور *ulamur*. [**Türkst** 33 او غلامور *oġlamur*, *ixlamur*, او غلامور *oġlamur*, فلامور *filamur*, Linde‘ Barb. I 24. II 425. Radloff I 1005. 1023: *ngr.* (= Yeni Grek.) *φλαμούρι*, Linde‘ (...)] **Lex.** (1680) او غلامور *oġlamur t.* ‘tilia’ (I-524); اولامور *ulamur* ‘tilia’, *pro* (= *yerine*) او غلامور *oġlamur* (I-540); فلامور *filamur t. seu* (= *ya da*) اغاجی *filamur ağaci* ‘tilia, philyra’ (II-3543)

= Tilia: فلامور *filamur*, seu (= *ya da*) اغاجى *filamur ağacı*, → اولامور *ulamur*, فلامور *qavaq*, او غلامور *oğlamur*, اغاره *ágāre*, philyra, phylyra, phylura chartæ: فلامور.

[Pg (1665) أُوْخْلَامُورُ *oḥlamur* ‘teglia, albero, tiglia’ (III-2250), ‘teglia, teglia’ (III-2275); *o. ip* ‘stramba, fune fatta di scorza d’albero’ (III-2190); Hl (1730) او غلامور *oğlamur ağacı* (*oghlamour aghadgi*) ‘tilleul’ (86); Vg (1790) *ihlamur* ‘tilleul’ (445)].

Sözlükte bir alıntı kelime de son sesteki değişmeyle günlük dilin örnekleri arasına eklenir:

M Lex. (1680) نرخ *nārḥ*, ~ *ferè vul.* (= *hemen hemen günl.*) *narg* ‘æstimatio, seu constitutio pretii rerum pec. annonæ, seu pretium annonæ aliûs ve rei à prætore impositum’ (III-5160) = Indictio: نرخ *nārḥ* (*teklîf, hārâc*); Pg (1665) *nārḥ* ‘tassa’ (III-2245); Vg (1790) *narḥ* ‘taux. taxe’ (444).

(1680) *nārḥ et-, nārḥ ko-, nārḥ nihāden* ‘pretium rerum constituere, unicuique pretium imponere & id promulgare’; *nārḥ-ī cārī üzre* ‘juxta constitutionem pretii currentem aut currentis’ (نرخ *nārḥ* III-5160); Ml (1641) *nargheri endurmek* (*pahaleri endurmek*) ‘abbassare i pretij’ (3); *narghi ko-* ‘tassare, mettere il prezzo’ (446); Hl (1730) *narḥ ko-* (*narḥ kodyler*) (129); Vg (1790) *narḥ ver-* ‘taxer’ (444).

Harsany’nin Colloquia (1672)’sından Hazai (1973)’nin incelemesinde bu kez -ğ- > -h-: değişmesiyle sayfa 355’te: *kihathāneyi* (1) ≠ *Kâğıthane* ‘EN’.

Viguiet (1790)’de -ğ- > -h-: *istifra, istifrah* [< *istifrag*] ‘vomissement’ (456); *istifrah etmek* ‘vomir’ (456).

3.1.1.4. k > ğ

Türkçe söyleyişte bu patlayıcı tonsuz ses tonlu /ğ/ sesine dönebilmektedir. Lex. (1680)’te ön seste bir Türkçe kelimede kaydedilir: غازغان *gazğan pro usit.* قزان *qazan* (= *daha sık kullanılan kazan yerine*) (II-3371) (→ 1.1.1.1.).

Lex. (1680)’te kimi Türkçe kelimelerde iç seste (hece sonunda) gösterilir:

اوغشماق *agşırmaq* ‘sternutare’ (I-304); اوغشماق *ogşamaq* ‘demulcere’ → اوغشماق (I-524); *yog, pro* (= *yerine*) يوق *yok* (III-5625); يوقسه *yohse*, يوغسه *yogse*, يوقسه *yokse* (III-5615); يوغسا *yogsá aliäs*, ~ c. (III-5625) gibi.

Mg (1612) G *yokse* = *yok* “as gibt nicht” (**Stein** 193), *yoğise* (vgl. s. 244) G *yokse* = “oder” (**Stein** 241), T *yoğise* p. 40 = *yok ise* “wenn es nicht gibt” (**Stein** 244); **Hl (1730)** *yokdür* (*iokdur*) ‘il n’y a point’ (*ioghdi*), يوغسه *yoğise* (*yoghise*, *yoğidi*, *yoğiken*) (37), *yoğisa* (*yoghisa*) (138); يوقسه *yoksa* ‘si non’ (57); **Vg (1790)** *yoğusa* (325); يوقسول *yoğsul* ‘pauper’, & c. *pro* (= *yerine*) يوقسول *yohsul* (III-5581); **Vg (1790)** *yoksul* (*züyürd*) ‘indigent’ (393); *yoksulluk* ‘indigence extrême’ (393).

Lex. (1680)’te Türkçe *ark* kelimesi son seste *arg* yerine kaydedilir: ارغ *arg t.* ‘canalis’ (I-144); ارغ *árk f. pro* (= *yerine*) ارغ ‘canalis’ (I-145); **Vg (1790)** *ark* ‘digue’ (375).

Kimi alıntılarda iç seste iki ünlü arasında kalan bu tonsuz ses tonlu karşılığına değişmiştir. Bu aslında ünlü-ünsüz benzeşmesidir. Türkçenin kendi kelimelerinde görülen bu benzeşmeye alıntı kelimelerde de rastlanır:

M Lex. (1680) لقب *lākāb*, *vul.* (= *günl.*) *lāgāb*, *çğl.* القاب *elqāb* ‘cognomen, cognomentum, ~ titulus’ → القاب (II-4189); **MI (1641)** *laghab* ‘cognome, cioè nome della casata’ (94), ‘sopranome’ (413); **Pg (1665)** *lākāb* ‘cognome’ (I-428), ‘nome posticcio’ (II-1438), ‘sopranomato’ (III-2089); **Vg (1790)** *lağab* ‘sobriquet. surnom’ (437).

(1680) *lākāb kımak, virmek* ‘cognominare, cognomentum imponere alii’ (II-4189); **Pg (1665)** *lākāb virmek* ‘sopranomare’ (III-2089); **Vg (1790)** *lağab kımak* (*nam, ad, l. kımak, demek*) ‘surnommer’ (442). **Pg (1665)** *lākābı virilmiş* ‘sopranomato’ (III-2089).

nağara ~ *nākāre*: **M Lex. (1680)** نقاره *nākāre f. vul.* (= *günl.*) *nağara* ‘*ahenotympanum minum ex duobus ahenis compositum quod duobus bacillis pulsatur*’ (III-5231); **MI (1641)** *naghara* ‘nacara’ (266).

İncelemedeki monografik çalışmalarda: Megiser (1612) / Stein, 1975: 65-67; 69; 73-74; Molino (1641) / Święcicka, 2020: 98, 100, 109; Parigi (1665) / Kartallıoğlu, 2010: 100; Harsany (1672) / Hazai, 1973: 341; Vaughan (1709) / Gilson, 1987: 40-42.

3.1.1.5. k > g

Lex. (1680)'te az sayıdaki örnekte bu patlayıcı tonsuz ses ön seste tonlu karşılığı /g/ye değişmiştir. **Comp. (1687)**'ta ise az sayıdaki Türkçe kelimedede not edilir: *görlik* < *körlik* [*kûr+lik*]: كورلك *görlik* (= despectus); *krş.* : *körlik* (= cæcitas) Hieronymus Megiser'in **Institutionum** (1612)'u için Stein (1975)'in incelemesinde sayfa 66'da: D *gör* (2) TD *kör* (3) TD *kör+* (4) = *kör* "blind".

Tulum (2011) bunun yanına Türkçe *giriş* (< *kiriş*) kelimesini de ekler ve "sayılarının azlığına bakıldığında, bu gibi değişik biçimlerin dar bir kullanım alanında varlık bulduğu, topluluk dili ile ilgili bulunduğu söylenebilir" der (s. 91).

Meninski (1680)'nin söyleyişteki halkılaşmış biçimleriyle aktardığı kelimelerle ilgili kayıtları aşağıda sıralanmıştır:

كاريز *kārīz* f. اوغون *oğun*, i.e. = *id est* (= yani, demek ki) yer altında su yolu 'canalis subterraneus aquæ deducendæ inservies; cloaca' (II-3843); كيريز *kerīz*, *gerīz*, *pro* (= yerine) *usit.* (= işlek) كاريز *kārīz* (II-3935); **Pg (1665)** كاريز *kārīz* 'acquaio di cucina' (I-34), 'chiauica' (I-395), 'fosso intorno alli campi per far correr l'acqua' (II-902), 'rigagno' (III-1803), 'solchi da condur l'acqua' (II-2073); *kārīz-i āb (bori, su yolu, künk, mecrā-yı mā)* 'canale da condurre l'acqua' (I-323); كاريز *kārīz*, كيريز *gerīz* 'fogna, condotto d'acque, ò d'immonditie sotterraneo' (I-885); كاريز *kārīz*, كيريز *kerīz* 'scolatoio d'vna trombetta' (III-1960); *bir şherüñ aruğı, kārīzi ~ gerīzi* 'cloaca d'vna città' (I-424); **Vg (1790)** *geriz* 'cloaque' (368), (*lağım*) 'égout' (378).

M Lex. (1680) كره *küre* f. t. كره *küret* a. vulg. (= günl.) *etiam* (= yanı sıra) *güle* 'globus tormentarius, aliusve quivis, sphære, pila' (II-3932); گوله *güle* f. 'rhombus; (...) item globus jaculatorius; vitta, pileus' *pro* (= yerine) كره *güre* (II-4005); گوله *güle* 'globus tormentarius' & c. *pro* (= yerine) كره *güre*, → كره *küret* (II-4092); **Pg (1665)** *küre(t)* 'yel topu' 'ballone' (I-228); *küre* 'bir top' 'balla da giuocare' (I-227); **Vg**

(1790) *gülle* (*guiullè*) ‘boulet’ (363); *küre* ‘sphère. globe’ (439); *küre-i arz* ‘sphère, globe terrestre’ (439); *küre-i sema* ‘sphère céleste’ (439).

Sözlükte *merkez vul.* kısaltması ile *mergiz* söylenişyle kaydedilir: *mergiz* < *merkez* (→ 3.2.2.).

İncelemedeki monografik çalışmalarda: Megiser (1612) / Stein, 1975: 65-67; 71; 73-74; Parigi (1665) / Kartallıoğlu, 2010: 100; Harsany (1672) / Hazai, 1973: 341; Vaughan (1709) / Gilson, 1987: 40-42, 54.

3.1.1.6. p > b

Eski harfli yazıda çoklukla p/b’nin ب (be), benzer biçimde ç/c’nin de چ (*cim*) harfleriyle temsil olunmaları, bu seslerde süreç içerisinde ortaya çıkan değişimleri izlemeye imkân tanımamaktadır (Tulum, 1991: 26). Bu harflerin Türkçe kelimelerle birlikte, alıntı kelimelerde bu sesleri karşılamak üzere ortak kullanılmış olduğunu düşünmek ve bu durumu yazı geleneği ile açıklamak mümkündür. **Lex. (1680)**’te *peksimet*, *papuç*, *pamuk*, *pembe* ön seste پ (p) ve çeviri yazıda bu harfin ses karşılığı olan tonsuz /p/ ile, ancak kimi metinlerde پ (p) ve ب (b) ile ya da bu harflerle olmak üzere ikili yazılışlarıyla kaydedilir. Bu kelimeler Evliya Çelebi (XVII. yüzyıl)’de de ikili yazılışlarıyla aktarılır (bkz. Duman, 1995a: § 106).

Tablo 3.2. Türkçe ve alıntı kelimelerin ön sesleri ile ilgili kayıtlar:

M Lex. (1680)	Mg (1612)	MI (1641)	Pg (1665)	H (1672)	V (1709)	HI (1672)	Vg (1790)
پکسمات <i>peksimāt</i> , vul. (= <i>günl.</i>) <i>peksimet</i> , <i>quod</i> (= <i>yine</i>) ~ پکسیمت <i>peksīmet</i> t. ‘biscoctus panis, buccellat	D “ <i>pechmet</i> ” (= <i>peksimet</i>) (Stein 29)	<i>beghsimet</i> [beysimet] [gh = g ⁱ > ğ, y] ‘biscotto’ (72); <i>peisimet</i> [peysimet] ‘pane biscotto’ (290) <i>beghsimet</i> <i>gik</i> [beysimet]	بکسیمت <i>beksimet</i> , * بکسیمات بکسیماط <i>beksimāt</i> ‘biscotto’ (I-265); <i>beksimet</i> <i>hurdahğı</i> ‘mazzam urro, rottame del				<i>peksimet</i> , <i>pesmet</i> ‘biscuit (gros)’ (362)

um' (I-863) → كك <i>kāk f.</i> كك <i>ká'k a. ...</i> پكسمات <i>peksümāt</i> , <i>peksimet</i> 'panis biscoctus, ~ furfur, pupilla oculi, parvus, minutus, ~ homo, infans, puer, ~ magister' (II-3850)		cik] (<i>nochul</i> [nokul]) 'biscottell o' (72)	biscotto' (II-1338)				
پاپوچ <i>pāpuc t.</i> <i>vulg. pro</i> <i>Persico</i> پاپوش <i>pāpuş</i> (<i>Farsça</i> <i>pāpuş</i> <i>yerine</i> <i>günl.</i> پاپوچ <i>pāpuc</i>) باشمق <i>başmağ</i> كفش <i>kefş</i> <i>f.</i> 'calceus Turcicus, ferè <i>instar</i> crepidæ, quem nempe induunt exuuntqu e egredient es, vel ingredient es cubiculu m' (I-625); پاپوش	GD <i>papuç</i> (4) GD <i>papuç+</i> (2) = <i>pabuç</i> "Schuh" (Stein 70)	<i>babugz</i> <i>dabani</i> [babuc dabani] 'suola delle scarpe' (442); <i>pabugiler</i> [pabucler] 'scarpe' (379) (379) <i>pabugzler</i> Ind.); <i>papugz</i> <i>kalibi</i> [<i>papuc</i> <i>kalibi</i>] 'forma di scarpe' (152); <i>tek</i> <i>pabugz</i> [pabuc] 'scarpa' (379)	بَابُوحْ <i>babuc+</i> (<i>ci</i>) 'caligaro ' (I-312); پَابُوحْ <i>papuc</i> , پَايْ پُوشْ <i>pāy pūş</i> 'scarpa' (III-1939); <i>ağac</i> <i>papuc</i> (<i>ná'lin</i>) 'zoccolo' (III-2456); پَابُوحْ <i>papuç (p.</i> <i>ḳāḥbi)</i> 'forma delle scarpe' (II-892); <i>papuç</i> <i>tablası yā</i> <i>tabanı</i> 'suolo, ò suola delle scarpe'		<i>papuch</i> 5:81 [BaBuč] 'a Shoe or Slipper' <i>babuch</i> 5:81, <i>papuchle</i> <i>rimy</i> 3:55 (Gilson 198)	پاپوچ <i>papuç</i> (<i>papoutc</i> <i>he</i>) 'des souliers' (97); پاپوچ <i>papuc+</i> (<i>papoudg</i> <i>elarimi</i> <i>sil</i>) (167)	<i>pabuc</i> 'galoche sans talon; pantoufle', mule' (387), 'pantoufle. mule' (411), (433); <i>eski</i> <i>pabuc</i> 'savate' (433); <i>köselesi</i> <i>ince pabuc</i> (<i>ḳondura</i>) 'escarpin' (381)

<i>pāpūš f.</i> <i>Comp. (=</i> <i>Compositum</i> <i>Nomen)</i> ‘indumentum pedis, calceus’ ~ <i>c. ut in</i> پاپوچ ~ <i>pāpūšini</i> <i>geydürme</i> <i>yüp</i> ‘non permitten do, ut indueret calceos’) (I-625)			(III-2223)				
		<i>pabugz</i> <i>giuk</i> [pabuccuk], <i>papugigha</i> <i>s</i> [papuciğā z] ‘scarpa picciola’ (379) (379 <i>pabugiuk</i> [pabucuk], <i>pabugiugh</i> <i>as</i> [pabucuğā z] Ind.)					
پاپوچی <i>papuççi t.</i> بشمقچی <i>başmağçı</i> چزمه جي <i>çizmeci</i> ‘sutor, calceolari us, qui calcement a concifit’ (I-625) Comp. (1687) پاپوشچی <i>pāpūšçi,</i> <i>vul. (=</i> <i>gūnl.)</i>	D <i>papuççi</i> (<i>paput/ch</i> <i>gi</i>) (1) ‘jutor’	<i>babuci</i> [ci = ç[1] = *<i>babuççi</i>] ‘calzolaio, quello che fa le scarpe’ (77)	<i>babucci</i> ‘caligaro’ (I-312)		پاپوچی <i>papūççi</i> (<i>paputch</i> <i>etchi</i>) ‘cordonn ier’ (110)	<i>pabuccu</i> (<i>ķonduracı</i>) ‘cordonnie r’ (370)	

<i>pāpucçi</i> 'sutor'							
		<i>pabugi</i> <i>cıkarmak</i> [pabucı çıkarmak-] 'discalzars i, cauarsi le scarpe' (121)					<i>çorab,</i> <i>pabuc giy-</i> 'se chausser' (367)
پاموق <i>pamuḡ t.</i> 'gossipiu m', <i>pro</i> (= <i>yerine</i>) پنبوق (I- 691); پانبوق <i>pambuḡ</i> 'gossipiu m' → پنبوق (I- 691); پموق <i>pamuḡ t.</i> 'gossipiu m', <i>pro</i> (= <i>yerine</i>) پنبوق <i>sic</i> (= <i>böyle</i>) پموق ايلكي <i>pamuḡ</i> <i>ipligi</i> 'fila gossipina' (I-889); پنبوق <i>pambuḡ,</i> <i>seu</i> (= <i>ya</i> <i>da</i>) ~ پمق پموق <i>pamuḡ t.</i> پنبه <i>pembe f.</i> قطن <i>kutn</i> <i>a.</i> 'gossipiu m' پنبوق ايلكي <i>pambuḡ</i> <i>ipligi</i> 'fila gossipina' پنبه	T <i>bambuk</i> p. 33 D <i>pambuk</i> (2) = <i>pamuk</i> "Baumw olle" (Stein 64)	<i>pambuk,</i> <i>pembegh</i> 'banbace' (67); <i>pambukde</i> <i>n,</i> <i>pembeghd</i> <i>en</i> 'di bombace' (67)	بنبوق <i>banbuḡt</i> 'veste di bombagi a' (I- 230); بامبوق <i>bambuḡc</i> <i>ı</i> 'mercant e di bambage' (I- 1350); پاموق <i>pamuḡ,</i> پنبه <i>penbe,</i> پنبوق <i>panbuḡ</i> 'bambac e, bambagi a, vedi cottonne' (I-230); پامك <i>pamuk,</i> پنبوق <i>panbuḡ,</i> پنبه <i>penbe</i> 'cottonne, bambace' (I-558)	<i>pambuk</i> (1) ≠ <i>pamuk</i> "Baumw olle" (Hazai 352)	<i>panbúk</i> 5:83 [panbúk] 'Cotton' <i>p. iplíc</i> 5:83 'Cotton- Yarn' (Gilson 198)	<i>pambuḡ,</i> <i>pamık</i> 'coton' (370)	

→ زار (I-893)							
			بَامْبُوق <i>bambuq</i> I 'mercant e di bambage ' (II-1350); پَنبُوقِ <i>panbuqı</i> 'bambaci naro' (I-230)				
			پَنبِه <i>penbe</i> 'bambac e, bambagi a, vedi Cottone' (I-230); 'cotton e, bambace ' (I-558); کَرَش. پَنبِه <i>benbe</i> (<i>rişte-ı</i> <i>b.</i>) (<i>iplik</i>) 'cotton filato' (I-559)				
پَنبُوقْلُق <i>pambuqla</i> <i>mağ</i> 'gossipio subducere ac munire vestem' (III-App.5968)							

Meninski **Lex. (1680)**'te Arapça *gūlām* 'oğlan' ve Farsça *bāre* 'dost' ile *gūlām bāre* (= *oğlancı, lûtî*) tonlu bir sesle ünlü arasında /b/ ile kaydeder: غلام پاره ~ غلامپاره *gūlām pāre, vul. (= günl.) kuḷambara* 'puerorum amoribus deditus, sodomita' ~ c. (II-3418).

Meninski gibi kimi Avrupalı yazarlar Türkçe kelimelerin hece sonu sesleri için belli kelimelerde benzer kayıtları sunmaktadır. Türkçe *dip*, *kap* ve *sarp* kelimeleri Meninski ve çağdaşı metin yazarları tarafından hece sonunda tonlu /b/ ile kaydedilir. Bunlardan *dip* ve *sarp* kelimeleri Meninski tarafından bu sesin tonsuz karşılığıyla da işaretlenir: (دب ~ دب *dib*, ama: دب *dip*: *d. ocağümüz*, ikincisi eklemede: **Comp. (1687)** صربلىق *sárbılık* ‘durities’; ama **Lex. (1680)**’te: صربلىق *sárbılık*); *kap* ise her üç metinde de tonlu /b/ sesi ile aktarılır. Bu örneklerden ikisi Ana Türkçede uzun ünlülü kelimeler sınıfındadır: *kab* (< *kāp*), *dib* (< *tūp*) (bkz. Tekin 1975: 252-271). Nitekim aslî uzun ünlüler bu tür tonlulaşmanın sebeplerinden biri olarak kabul edilmektedir (Tekin 1975: § 45, 46, 47).

Bunlar, XX. yüzyılda Deny tarafından da son sesleri tonlu /b/ ile olan kelimeler demetinde sıralanır: *kab*, *dib* (*p*); eklemede: *kab-ı*, *dib-e* (Elöve 1941: 122).

Tablo 3.3. Türkçe kelimelerin hece ve kelime sonu sesleri ile ilgili kayıtlar:

M Lex. (1680)	Mg (1612)	Ml (1641)	Pg (1665)	V (1709)	H (1730)	Vg (1790)
دب <i>dib</i> ‘fundum’, دبندہ <i>dibine...</i> , دبندن <i>dibinden</i> ‘funditus’ (II-2019) دب <i>dib</i> ²³ : <i>dip</i> <i>ocağümüz</i> ... (II- 2207)	<i>D dibi</i> (2) = <i>dip</i> “Grund” (Stein 264); <i>D dipkaia</i> “rupes”	<i>dib</i> ‘fondo’ (151) <i>ier</i> <i>dibindhe</i> [yer <i>dibinde</i>] ‘sotteraneo’ (414); <i>dibine</i> <i>ghietmek</i> [<i>gítmek</i>] ‘andare à fondo’ (46); <i>dibini</i> <i>ciokmek</i> [<i>çökmek</i>] ‘sfondare, rompere’ (402).	دب <i>dib</i> ‘fondo delle cose concaue’ (II-888); <i>dibe dek</i> <i>yokla-</i> ‘sprofondar e’ (III-2149) ... ²⁴		<i>dib+</i> (<i>en</i> <i>dibde</i>) ‘tout au bas’ (53)	<i>dib</i> ‘abyeme’ (355), fond, le dessous (385); <i>dibi bucağı</i> ‘recoin (coin)’ (425); <i>endibde</i> ‘tout au bas’, <i>endibden</i> ‘d’en bas’ (207)

²³ دبلىك ~ دبلىك *diblik* materia pro fundo, vel ipsum fundum, basis’ (II-2025), (II-2208); دبلىكلو *dibliklü* (II-2208).

²⁴ *dibe dek yoklanmış* sprofondato’ (III-2149); *dibelik kes-* ‘ritagliare afatto’ (III-1847), ‘tagliare intieramente’ (III-2236); *diblıkh değenek* ‘ferrato nella punta, come vn bastone’ (II-856); *diblik* ‘ghiera che si metre alla estremità’ (II-953); *fuçınun dibini çıkar-* ‘sfondare, romper il fondo’ (III-2031).

ايب <i>ip</i>... <i>ipte</i> <i>gezen</i>... → ايب; <i>ipsız</i>... ~ <i>ferè i.q.</i> = <i>ferè idem</i> <i>quod</i> (= <i>hemen</i> <i>hemen</i>... <i>gibi</i>) ايبى صاپى <i>ipi</i> <i>sapi yok</i>... → ايب	D <i>ip</i> (<i>organ</i>) (2) ‘funis’, <i>iplik</i> (2) “filum”	<i>ip</i>²⁵ (<i>vrgan</i>) ‘corda, funa’ (107), ‘fune’ (157)	<i>ib</i> ‘corda’ (I-553), ‘fune’ (II- 923) ايب <i>ip</i> (<i>i.</i> <i>bük-</i>) ‘attortigliare , far corde’ (I-197)²⁶	<i>ip</i> 5:76 ‘a Rope, or Halter’; <i>iplic</i> 5:76 ‘Thread, Mohair- Yarn’; <i>panbuk i.</i> 5:83 ‘Cotton- yarn’ (Gilson 172)	ايب <i>ip</i> ‘une corde’ (105)	<i>ip</i> ‘corde (370); <i>iplicek</i> (<i>ince damar</i>) ‘fibre’ (384); <i>iplik</i> ‘fil’ (385), ‘séton’ (436); <i>iplik</i> <i>işle-</i>, <i>eyir-</i> ‘tordre la filasse, filer’ (446).
قَب سَقَاب <i>kab t.</i> ‘vas vasis, <i>pec.</i> ex quo bibitur’; ... قَابى <i>kabi</i> (II-3569) قَب <i>kab</i> ‘vas’, & c. → قَاب (3607)	<i>T kab</i> (<i>khab+in</i>)	<i>kab</i>²⁷ (<i>szeitun</i> <i>iaghi kabi</i> [<i>zeytun yağı</i> <i>kabi</i>) ‘ogliaruolo, vaso d’oglio’ (279)	قَاب <i>kab</i> ‘cadina’ (I- 305)²⁸		<i>tuz kabi</i> (<i>touz kabi</i>) ‘une saliere’ (105)	<i>kab</i> (<i>zarf</i>) ‘envelopper’ (380), ‘vaisseau. vase’ (452), (453); <i>sirke</i> <i>kabi</i> ‘vinaigrier’ (455); <i>tuz kabi</i> ‘salière’ (432) <i>kaplamak</i> ‘envelopper. doubler extérieurement ’ (380)
قَبْلُو بَغَه <i>kaplū bağa</i>		<i>kaplibagha</i> = <i>kaplıbağa</i> ‘tartaruca’ (446)	قَبْلُو بَغَه <i>kaplubagha</i> (<i>deñiz k.-sı</i>)		قَبْلُو بَغَه <i>kaplu</i> <i>bağa</i>	<i>kaplumbağa</i> ‘tortue’ (447)

²⁵ *iplighi cesmek* [ipliğı *çöz-] ‘disfilare’ (123).

²⁶ *ipci* ‘cordaro’ (I-534); ‘funaro’ (II-923); *iplik* ‘cottonne filato’ (I-559); ‘filo, accia’ (II-868); ‘refe, filo da cuscire’ (III-1755); *bir iplik* ‘agugliata di filo’ (I-76); *bükülmüş iplik*, *täfte olmuş iplik* ‘accia, filo’ (I-19); ‘azza accia’ (I-219); *iplik geçür-* ‘infilare’ (II-1127); *iplik geçürülmüş* ‘infilato’ (II-1127); *iplik gibi*, *iplik kadar* ‘filo à filo’ (II-868); *iplik kalemi* ‘legno sopra il quale s’auolge il filo’ (III-1863); *iplik sar-*, *yumaқта-* ‘gomitolare’ (II-981); ‘intarsiare’ (II-1168); ‘indouinar il filo’ (II-1113); *iplik iplik it-* ‘sbrandellare’ (III-1920); *ipün bükümünü çöz-* ‘storcere vna fune, contrario di torcere’ (III-2184); ‘suolgere, contrario d’auuolgere’ (III-2223); *papuc dikecek iplik* ‘spago da cuscire le scarpe’ (III-2112); *tesbîh tânesi iplikden çıkar-* ‘disfilare la coronetta’ (I-693); ‘sfilare della coronetta’ (III-2029); *yigne kulağına iplik geçür-* ‘infilar vn ago, infilzare’ (II-1127); *yumağa iplik sar-* ‘adepennare’ (I-41); ‘agomitolare’ (I-73); ‘innaspere’ (II-1149).

²⁷ *tase dutagiak kablar* [*tase dutacak kablar*] ‘rinfrescatoi’ (351); *tuskabi* ‘saliera’ (369).

²⁸ ... ‘doglio, zirro di terra’ (), ‘stouiglie, ogni vaso da seruirsi’ (III-2185), ‘vaso’ (III-2362), ‘ogliaruolo vaso’ (II-1464); *ağzı kırık kab* ‘sboccato, vaso con bocca rotta’ (III-1919); *bir kab içür-* ‘stanniare vn vaso’ (III-2165); *gümüşt kab* ‘vaso d’argento’ (III-2362); *süd sıgacağ kab* ‘secchia da monger il latte’ (III-1992) ~ *süd sağacağ kab* (*gerdel*) ‘cafarca, vaso da pigliar il latte quando si munge l’animale’ (I-306); قَابى *âteş kabı sakısı* ‘scaldaletto, da scaldar[e] i letti’ (III-1927); *gözlik kabı* ‘stuccio d’occhiali’ (III-2204); *şerâb kabı* ‘vaso di vino’ (III-2362); *yağ kabı* ‘vaso da oglio’ (III-2362); *zeytün kabı* ‘ogliaruolo vaso’ (II-1464).

'testudo' (II-3619)		<i>kaplubagha</i> = kaplubagha (<i>tosbagha</i> = <i>tosbagha</i>) 'testudine' (454)	'chelidro' (I-392) قَبْلُو يَغَه <i>kaplubagha</i> 'biscia, tartaruca' (I-265) ²⁹		(<i>kourbagha</i>) 'tortue' (82)	
صَافِ <i>sap t.</i> 'manupriu m' → صَافِ (II-2505); صَافِ ~ صَب, <i>seu</i> (= <i>ya da</i>) صَافِ <i>sap³⁰ t.</i> 'manubriu m, capulus, scapus, caulis, culmus' (II-2905)		<i>sap</i> 'manico di ogni stromento' (243)	صَافِ ~ صَافِ <i>sab</i> 'piede del grano (III-1589) ³¹ , صَافِ <i>sab</i> , صَافِ <i>otun</i> <i>sapi</i> 'gambo' (II- 936) ³²	' <i>seb</i> 5:91 [säb] 'the Handle of a Knife' (Gilson 203)		<i>sap</i> 'manche d'outil' (401); 'manivelle (grande) de bois' (401); <i>sap geçir</i> - 'emmancher' (378); <i>havan</i> <i>eli, sapi</i> 'pilon' (415)
صَرب <i>sárb</i> 'asper, durus, arduus, scaber, acerbus...' (II-2948), صَربَلِق <i>sárbliḳ</i> 'asperitas, durities, acrimonia, corrosio' (II-2949) krš. Comp. (1687) صَربَلِق	<i>sarb</i> (Proverbia et).		صَرب <i>sarb</i> 'aspero' (I- 176), 'aspro al tatto' (I- 178), 'corrosiuo' (I-544), ... ³³			<i>sarb</i> 'raboteux' (423)

²⁹ ... 'ciandra, tartarucca' (I-307), 'gagiandra, tartarucca' (II-931), 'tartarucca' (III-2245), 'testudine, tartarucca' (III-2273).

³⁰ صَافِ *saplü t.* 'manubriatus, manubrium habens' (II-2905); صَب *vel* (= *ya da*) صَافِ *sap t.* 'manubrium' → صَافِ (II-II-2928).

³¹ ... 'gambo' (II-936); 'gambo di fiori ò frutti' (II-1588); 'manico, d'instrumento' (II-1312); صَافِ *sab* *çıkar*- 'smanicare' (III-2061); صَافِ *sab, yemişüñ sabı* 'picciuolo, gambo di fiori ò frutti' (II-1588).

³² *baḳla sapi* 'gambo della faua' (II-936); *rumhuñ ve mızraguñ sapi* 'hasta della picca' (II-1018); *tereke sapi* 'fusto di frumento, ò d'altre herbe' (II-929); 'gamba del fromento' (II-935); 'zampillo' (III-2451); *üzüm sapi* 'raspo' (III-1745); *yemişüñ sapi* 'bigolo picciolo delli frutti' (I-263).

³³ ... 'difficile' (I-642), 'forte, duro' (II-898), 'sottrattione, parte d'aritmetica' (III-2108), 'scabroso, razzo nel toccare' (III-1923), 'suttrattione, sottrattione' (III-2231); *sarb iş* 'negotio difficile' (II-1427); *sarb ligām (gem)* 'morso dura' (II-1399); *sarb yer* 'luogo aspro' (II-1275), 'scabroso, luogo difficile'; *sarbliḳ* 'corrosione' ~ *sarblik* 'asprezza, crudeltà' (I-178).

<i>sárbhık</i> 'durities'						
طایمق <i>tapmaq</i> ; طایمق <i>tapmaq</i> → طایمق	GT <i>dap-</i> (2) p. 9 D <i>tap-</i> (2) = <i>tap-</i> "anbeten" (Stein 61)	<i>tap-</i> 'adorare' (20); <i>tapmalik</i> 'adoratione' (20)	طَبْ- <i>tab-</i> (at <i>tabdur-</i>) 'maneggiare il cauallo' (II-1309) طَابْ- <i>tap-</i> 'adorare' (I- 45); <i>tapmaqılık</i> 'adoratione' (I-45)	<i>tapmak</i> 5:92 'to worship' (Gilson 212)		<i>tap-</i> (<i>puta</i> <i>tapıcı</i>) 'idolâtre' (391).
طوب سَـطوپ <i>top t.</i> 'sphæra, pilai globus, glomus...' ³⁴		<i>top</i> ³⁵ 'balla' (66); 'pala' (289)	توب <i>tob</i> 'artiglieria' (I-172), 'balla da giocare' (II- 1505), 'bombarda' (I-273), 'canone, bombarda' (I-328) ³⁶	<i>tóp</i> 5:84 [töp] 'a Cannon' 3:67 'Guns'; <i>topgy</i> 5:84 [topci] 'a Gunner' (Gilson 215)	<i>top tolu (top</i> <i>tolou)</i> (166)	<i>top</i> 'balle à jouer'

İncelemedeki monografik çalışmalarda: Megiser (1612) Stein, 1975: 64-65; 69-70; 72; Parigi (1665) / Kartallıoğlu, 2015: 100; Harsany (1672) / Hazai, 1973: 341-342; Vaughan (1709) / Gilson, 1987: 37-38.

³⁴ ... طویى *topı* (II-3133); طوپچی *topçı t.* (II-3135)... *zurüb-î* طوب *tüb-î* (*top-î*) *kal'á kûb ile* (II-3481), (II-4049).

³⁵ *oin topi* [o(y)in topi] 'palla da giocare' (289); *topgi* [topci] 'bombardiere' (73); *topi bosc=atmak* [boşat-] 'sparare l'artiglieria' (417).

³⁶ *tob atmak* 'bombardare' (I-273); 'sbarrare l'artegliarfa' (III-1915); 'sparare l'artiglieria' (III-2114); *tobciğez* 'balletta, ballonciuolo, ballonchio, balluzzo' (I-228); *tob funduğ* 'balla d'artiglieria' (I-227); *tob ile döğış*, urış 'batteria' (I-244); *tob kağısı* [t. atışı] 'sbalzo che fà la palla' (III-1912); *tob uruş* 'bombardata' (I-273); *tob oynayacak yer* 'tripotto' (III-2334); *tüfenk yâ tob atmak* 'scaricare l'archibuso, ò artiglieria' (III-1937); *yel tobi* 'ballone' (I-228); 'palla da calcio, da vento' (II-1505); *طوب top* 'palla da giocare' (II-1505); *topci* 'bombardiere' (I-273); *top çalacak ~ çececek âlet* 'archetto, rachetta' (I-157), 'racchetta da giocare alla palla' (III-1722); *topı sıkılamak, doldurmak* 'caricar il cannone' (I-347); *bir topı kundağtan çıkarmak* 'dismontare vna bombarda' (I-701); *top iğne, toph i.* 'aco da pomolo, spilletto' (33); 'ago da pomolo' (I-73); 'spilletto, spillo, aco dal pomolo' (2137); (*top kabza tepesi*) 'pomo della spada' (II-1622); *toplü kâtife* 'veluto paloco' (III-2373); *top oynamak* 'giuocare alla palla' (II-1505); *kantar veznesi, topı* 'romano, quel ferro della statera che fâil contrapeso, emostra le libre, & oncie' (III-1865); *mişk topı* 'palla muschiata' (II-1505).

³⁷ ... boule' (363), 'canon' (365), 'masse' (402), 'pelote. paume' (413), 'pièce d'étoffe, de toile' (415), 'rame de papier' (424); *top atılması* 'salve de canons' (433); *top oyna-* 'peloter' (413).

3.1.1.7. s > z

Bu değişmeye daha çok alıntı kelimelerde rastlanmaktadır. Aşağıdaki örneklerde görüleceği gibi, sızıcı tonsuz bir diş sesi olan /s/ iç ve son seste tonlularak /z/ sesine dönebilmektedir.

Lex. (1680)'te bu değişme kimi Türkçe kelimelerde hece sonunda gösterilir:

قزقنمق ~ قزقنمق *kızkanmak* 'æmulari, invidere, zelotypiâ, laborare' (II-3690)
Comp. (1687) قزقنمق *kızkanmak*, قسقنمق *kışkanmak* (*gönülemek, gönilemek, hâsed etmek, ~ çekmek*) 'invidere'; قدوز *quduz, qodoz*, ~ قدوس *qodos t. 'rabidus'* او *quduz ol-* 'in rabiem agi' (II-3646); قوطوز *qoduz, quduz* 'rabidus', ~ c. → قدوز (II-3725); قوطوز *quduz, qodoz* 'rabidus', & c. → قدوز (II-3797).

Başka bir kelime tonlu bir sesle ünlü arasında değişme kaydedilir: قومصيلمق *qumsılamaq, aliis* (= *diğeri*) *qumzulamaq, pro* (= *yerine*) غمآلماق *gâmmâzlamaq* 'deferre, accusare' Unde قومضى *qumzı, pro* (= *yerine*) غمآز *gâmmâz* 'delator, sycophanta' (II-3807) [YTS 148 **qumsı** Tezvirci, ara bozucu' **qumsulanmak** Yaltaklanmak [**qumsuluk**] – **itmek** Ara bozmak].

Sözlükte Farsça asıllı kimi kelimeler Türkçe söyleyişteki değişmeli biçimleriyle kaydedilmiştir. Ön seste değişmeli biçimleriyle aktarılan alıntı kelimelerle ilgili çeviri yazılı metinlerdeki kayıtlar aşağıda sıralanmıştır:

[LN زنجف *zincef*, سنجف *sincef* 'سجاف' bkz. Arapça: سجاف] **M Lex. (1680)** زنجف *zincef f.* 'fimbria, margo vestis duplicata, vel expansa foras' (II-2471); سنجف *sincef, ~ vul. (= günl.)* زنجف *zincef t.* 'fimbria, margo vestis replicata, vel expansa foras, vel etiam intus' (II-2684); **MI (1641)** *szingief* [zincef] 'fregi cioè ornamento delle vesti' (155); **Pg (1665)** زنجف *zencif* (*saçak*) 'fregi d'vna veste' (II-912); زنجف *zincef* 'paramento' (II-1514); *karacanuñ zincefi* 'paramento di vestito' (II-1514); **V (1709)** *zingif* 5:89 [zëncif] 'the Facing of a Vest' (Gilson 227). **Pg (1665)** *zencifli* ferece 'veste con le maniche corte, e paramenti' (III-2393).

(LN [ز/زَ] زنجاب *zincāb*, *zencāb* { [س/سَ] سنجاب *sincāb*, *sencāb*}) M Lex.

Lex. (1680) [سنجاب و سنجابی bkz. سنجابی و برنگ سنجاب *zincābī* زنجابی [ز] LN]

MLex. (1680) زرنā *zurnā vul. (=günl.) pro (=yerine)* سرنا (II-2443); سرنā *sürnā*³⁸

³⁸ [LN سۇرنا *sumnā*. سورناي *'in muhaffefi*=); سورنا *sūmnā mürekkebe* = birleşik {سورناي} *sumnā* صُرْنا; سُرنَا {سورناي} *sumnā* = birleşik {سورناي} *sumnā* صُرْناي *sumnay*: سور و نای *'dan* Arapçalaşmış birl. {، سورناي، } *[sumnā]* صُرْنا ~ سورنا. *zurnā* زُرنَا: {صورناي، سورناي، طورنا، زرني، زورني، زرنا، زورنا، سورنا، سورنאי}

Lex. (1680) سرنازن *sürnāzen*, *vul. (= günl.) zurnazan* ‘lituo canens’ (II-2602) سرناجی *sürnaci*, *vul. (= günl.) zurnaci* **Comp. (1687)** ‘lituus’; **Pg (1665)** *zurna çahıcı* ‘pifararo’ (II-1595).

M Lex. (1680) زرنپا *zürnāpā* ‘camelopardalis’ *Vide (= Bak)* سرنپا *Castello tamen est zürnepā*, *vul. (= günl.) pro (= yerine) زرافه zürāfe* (II-2443); زورنپا *zurnapā*, *vulg. Camelopardus* → سرنپا (II-2484); سرنپا *sürnāpā [f.]*, *vul. (= günl.) zurnapa* ‘camelopardalis’ (II-2602); **Mg (1612)** D (*surnapa*) (2) ‘camelopardalis’; **MI (1641)** *surnapa* ‘giraffa (animale) (164), (164 szurnapa [zurnapa] Ind.)’; **Pg (1665)** زورنپا *zurnepā* ‘giraffa, animale’ (II-966).

M Lex. (1680) صنعة *sān‘āt*, *Turc. vulg. corruptè (= Türkler günlük dilde bozuk olarak) zanaatı* ‘bene curare & exercere equum suum, ~ ipsa ars bene eum curandi’ (II-2992) = Ars: صناعت *sān‘āt*, *vul. (= günl.) sana‘āt (sān‘āt, hüner, hünerlik, mā‘rifet)*; **Mg (1612)** D *zaynocī+* (3) = *zanaatçı* “Handwerker” (**Stein** 82, 130, 133); **MI (1641)** *szenaiat* [zenayat] (*pesc=e = peşe*) ‘arte’ (61); *szenaiet* [zenayet] ‘mestiere’ (254) *szeneiat ilhe* [zeneyat ile] ‘artificiato’ (61); **Pg (1665)** صَنَعْتُ *sana‘āt* ‘artigiano’ (I-170), ‘mestiero, arte’ (II-1357); *zana‘āt* ‘esercitio, mestiero, arte’ (II-794); **H (1672)** *zanahat* (2) ≠ *sinaat* ~ *zanaat* “Kunst; Handwerk” (**Hazai** 341); **HI (1730)** صنعت *zenaat* ‘métier’ (110); **Vg (1790)** *san-‘at (ma‘rifet)* ‘art’ (359); *san-‘at, zena-‘at* ‘métier, profession’ (404); *zena-‘at (hāl)* ‘profession. état. métier’ (421); **MI (1641)** *szenaiatkīar* [zenayatkār] (*pesc=ekīar* [peşekār]) ‘artegiano’ (61).

Lex. (1680)’te Farsça *zentūr* yerine *vul.* kısaltmasıyla *santur* gösterilir. Buna karşılık Farsçada: سنطور *santūr* (bkz. LN). Bu tür yanlışlara kaynak sözlüklerdeki yanlışların aynen aktarılması sebep gösterilebilir:

M Lex. (1680) زنتور *zentūr f. vul. (= günl.) santur t.* ‘cymbalum, instrumentum musicum quadrangulum fidibus æneis instructum, quæ duobus bacillis, seu virgulis pulsantur’ (II-2471) = Cymbalum: صنتور *santur*, زنتور *zentūr (def, çañraġu)*, **MI (1641)** *santur* ‘cimbala’ (90); **Pg (1665)** صَنْتُر *santur* ‘cembalo’ (I-380); **Vg (1790)** *santur* ‘tympanon’ (451) [Türkst 61 سنطور *santur*, Musikinstrument mit Saiten, die mit

Stäbchen geschlagen werden‘ Barb. II 220: gr. *ψαλτήριον*, zunächst aus arab. سنطير, und dies aus aram. ... Justi-Jaba 245.].

Viguier (1790)’de değişmeli biçimleriyle yazıya geçirilen başka örnekler de vardır. Türkçe *sırtlan* da ikili biçimiyle kaydedilir:

sırtlan, *zırtlan* ‘hiène’ (390) [Mg (1612) D (*zırtlan*) (2) ‘hyæna’]; *zevzevat*, *sebzevat* ‘légume’ (398) *ve*: *zebil* ‘réservoir d’eau (legs pour un)’ (428); *zümbül* ‘hyacinthe’ (391) [(H 1672) *zabr*(1) ≠ *sabir*”Geduld” (Hazai 341)] gibi.

Lex. (1680)’te günlük ortak dil için aktarılan alıntı kimi kelimelerde de hece ve kelime sonundadır: *çapraz* < *çep ü rāst* (→ 1.1.4.5.); *tezgāh*, *dezgāh* < *dest-gāh* (→ 1.1.4.5.); *kereviz* < *kerefs* (→ 2.2.2. ; 3.1.1.2.).

İncelemedeki monografik çalışmalarda: Megiser (1612) / Stein, 1975: 74; Harsany (1672) / Hazai, 1973: 341, 346; Parigi (1665) / Kartallıoğlu, 2010: 101; Vaughan (1709) / Gilson, 1987: 47.

Tablo 3.4. Alıntı kelimelerin hece ve kelime sonu sesleriyle ilgili kayıtlar:

M Lex. (1680)	Mg (1612)	MI (1641)	Pg (1665)	H (1672)	V (1709)	HI (1730)	Vg (1790)
فلز <i>filiz</i> , <i>vel</i> (= <i>ya da</i>) فلس <i>filis</i> (II-3544) فليس <i>filis</i> (II-3547)							<i>filis</i> , <i>filiz</i>
<i>filis</i> <i>çıkarma</i> , <i>filislenmek</i> (II-3547)							<i>filislenm</i> <i>ek</i>
كرفوز <i>kürfüz</i> , ~ كرفوس <i>kürfüs</i> (?) كورفوز <i>körfüz</i> , <i>korfüz</i> (II-4063)		<i>kiorfas</i> (<i>Giszirei</i> [<i>Cizire-i</i>] <i>k.</i>) (107); <i>kiorfús</i> (167)	<i>körfez</i> (<i>Cezire-i</i> <i>k.</i>) (I-535) <i>körfüz</i> <i>deñiz k.-i</i> (II-980)			كورف <i>körfez</i> ‘un golfe’ (107)	<i>körfez</i> (370), (388)

			<i>görfüzli</i> 'golfoso' (II-980)			کورفوز <i>körfozli</i> (<i>keurfozl</i> <i>i</i>) 'de corfou' (121)	
پاپاز <i>papaz</i> ~ پاپاس <i>papas</i>		<i>papas</i> (318), (367) <i>papaslar</i> (318)	<i>papas</i> , <i>papaz</i> (II- 1658); <i>papas</i> (396), (1887)	<i>papaß</i> [<i>papas</i>] <i>papaz</i> (Hazai 252)	<i>papás</i> 5:83 [<i>papás</i>] 'a Greek Priest' (Gilson 198)		<i>papaz</i> 'prêtre' (420)
		<i>basc</i> = [<i>baş</i>] <i>papas</i> 'arciprete' (57)		<i>baspapaz</i> [<i>başpapa</i> <i>z</i>] <i>başpapas</i> (Hazai 206)			<i>baş</i> <i>papaz</i> 'pontise' (417)
پاپازلق <i>pāpāzhīk</i> (III- App.5893)		<i>papasluk</i> (367), (367)	<i>papashīk</i> 'sacerdot io' (III- 1887)				<i>papazlık</i> (420), (432)
بويراز بويراس <i>boyrāz</i> ~ <i>boyras</i> , <i>boyras</i> (I) = Borealis: بويراز <i>boyraz</i> , <i>boryaz</i> , بويراز <i>boyraz</i> , <i>boryāz</i> = Ventus		<i>poiras</i> [<i>poyras</i>] (<i>Greco</i>) (56), (463)	<i>d. پويراس</i> <i>poyiras</i> , فورياس <i>foriyas</i> پويراز <i>poyraz</i> (I-154); پويراس <i>poyras</i> , پويراز <i>poyraz</i> (I-275), (II-996); پويراس <i>poyras</i> (III- 1876); پويراز <i>poyraz</i> (III- 2380)			پويراز <i>poryaz</i> (<i>poriaz</i>) (70)	<i>poyraz</i> (408); <i>poryaz</i> (<i>yıldız</i> <i>p.-i</i>) (448)
			<i>poyrazhī</i> (I-275)				
چراسيا <i>çerāsīā</i> ف. قراسيا <i>qārāsīā</i> a. <i>kirās</i> , كراس	D <i>kirez</i> (4) = <i>kiraz</i> (Stein	<i>ghiras</i> (87); <i>ghiras</i> <i>aghagi</i>	<i>kirāz</i> (<i>gūlnār</i>) (I-418), (I-418);			كراس <i>kires</i> 'cerise' (88),	<i>kires</i> , <i>kiras</i>

<i>aut (= ya da)</i> <i>kires</i> (I-1595); قراس <i>ķirās t.</i> (II-3657); كراس <i>ķirās</i> , ~ كرس <i>kires t.</i> قراس <i>ķirās a.</i> ~ كراز <i>ķirāz</i> , <i>kirez</i> (II-3900); كيراس <i>ķirās</i> (II-4112)	160) <i>kirez</i> <i>ağacı</i> (Stein 266, 268)	[gh. ağacı] (87)	<i>ķirāz</i> <i>ağacı</i> (I-418)			<i>ķires+</i> <i>(güzel k.-dür)</i> (173); (... <i>tourfanda</i> <i>k.</i>) (173); كراس اغاجی <i>ķires</i> <i>ağacı (k. aghadgi)</i> (85)	‘cerise’ (366)
			<i>ķirāzistān</i> , <i>ķirazlık</i> ‘ciregeto’ (I-418)				
<i>متریز meteriz</i> ‘castrensis fossa’, ~ <i>c. v. infā</i> (= <i>bak aşağıda</i>) مترس <i>meteris</i> , ~ <i>metriz</i> , (III-4321); مترس <i>meteris</i> (III-4321)		<i>meteris</i> (69), (352), (431); <i>sū meterisi</i> , <i>meteris</i> (59)	<i>meteris</i> (<i>sed, paḷaṅka</i>) ‘diffesa, riparo’ (I-641), ‘riparo diffesa’ (III-1824), (III-2332); متریس <i>meteris</i> (II-1514); متریز <i>meteriz</i> , مترس <i>meteris</i> (bastiyon (< <i>Īt. paḷaṅka</i>) ‘bastione’ (I-241); متریز <i>meteriz</i> (III-2247); متر ز <i>meteriz</i> (III-1945)				

مترسجی <i>meterisçi</i> (III-4321)							
<i>meteris</i> <i>kazmak</i> 'meterise <i>girmek</i> (III- 4321)							
چركس <i>çerkes</i> (I-1602)			<i>çirkez</i> (I- 415); <i>çirkez</i> <i>vilâyeti</i> (I-415)	<i>Csirkaß</i> [<i>çörkas</i>] <i>Çerkez</i> 363 den (Hazai 212)		چركس <i>çerkes</i> (<i>tcherkes</i>) (120)	<i>çerkes</i> (340), (367)
چركسلىك <i>çerkeslik</i> , <i>aut usit.</i> (= <i>ya da daha işlek</i>) چركسلىك <i>çerkezlik</i> (I- 1602)							
تلبیس <i>telbīs</i> 'ört-, <i>hâkķı</i> <i>setr et-</i> ~ <i>i.q. = idem</i> <i>quod (= yine</i> <i>bu) tedlīs</i> ... <i>Sape</i> <i>tamen dicunt</i> <i>pro hoc</i> <i>telbīsliū, ~</i> <i>pro illo</i> تلبیسلىك <i>telbīslik</i> (I- 1362)		<i>telbislik</i> (467)	<i>telbīslik</i> (<i>tezvīr</i> , <i>müzevvīr</i> <i>lik</i>) (II- 816), <i>telbislik</i> , <i>telbislik</i> (<i>tezvīr</i>) (II-818)	<i>telbīz</i> [<i>telbīz</i>] + <i>telbīs</i> " 83, 134, 369 <i>dūr</i> ; <i>dūr</i> [<i>dūr</i>] 387 (Hazai 261)			<i>telbis</i> (<i>şirret</i>) (392), (<i>karışdırıcı</i>) (447)
تلبیسلىك <i>telbīslik</i> , <i>vul.</i> (= <i>günl.</i>) <i>telbīzlik Ut</i> تلبیس, ~ <i>telbislik et-</i> <i>telbislig ile</i> (I-1363)		<i>telbislik</i> (467)	<i>telbīslik</i> (<i>tezvīr</i> , <i>müzevvīr</i> <i>lik</i>) (II- 816), <i>telbislik</i> , <i>telbislik</i> (<i>tezvīr</i>) (II-818)				<i>telbislik</i> (<i>şirretlik</i>) (392), (447)
			<i>telbīslik</i> <i>it-</i> (I- 515)				<i>telbislik</i> <i>et-</i> (447)
وافتىز ~ وافتىز <i>aut (= ya da)</i> وافطىز ~							<i>vaftiz</i> (361)

وافتس <i>vaftız</i>, <i>vāftiz</i>, ~ <i>vaftıs t. Ex</i> <i>Græco.</i> (= <i>Grekçeden</i>) (III-5322)							
وافتزكن <i>vāftizgen</i> (III-5322)							
وافتيز ا <i>vaftiz etmek</i> (III-5322) وافتيز لمق <i>vaftızlamak</i>, & c. <i>ut</i> (= <i>gibi</i>) وافتيز ا <i>vaftiz etmek</i> (III-5322)							<i>vaftizlem</i> <i>ek</i>, <i>vaftiz</i> <i>etmek</i> (361)
yalnızca tonsuz ünsüzle: افروس <i>āforos</i> <i>Græc.</i> (= <i>Grekçe</i>) ‘excommuni catio, anathema’; <i>āforos et-</i> ‘<i>máhrum et-</i> ’, ‘excommuni care, à cætu piorum, consilique abigere’ (I- 317)							<i>aforos</i> <i>etmek</i>, <i>aforosla</i> <i>mağ</i> ‘excomm unier’ (382)
<i>istaḵos</i>, <i>ex</i> <i>Græco</i> (= <i>Grekçeden</i>) (I-174)							
استاورس <i>istavros</i>, <i>ex</i> <i>Græco</i> (= <i>Grekçeden</i>) ‘signum crucis, ~ crux’ (I-176)							

Lex. (1680)'te Arapça *mühendis* de *rariüs* (= *seyrek*) notuyla *mühendiz* söylenişiyle kaydedilir:

مهندس mühendis, ~ rariüs (= seyrek) mühendiz 'geometra, qui fodiendos dimetitur dirigitque subterraneos aquæ ductus aliave opera' (III-5060) [**Vg (1790)** *mühendis* 'mathématicien' (403)].

Grekçe asıllı *horos* ise *vul.* kısaltmasıyla *horāz*, ~ خورز *horez* biçimleri yerine kaydedilir:

[**Türkst** 61 خورا *χora*, Tanz', bei Bianchi I 759 خروس *χoros*, I 788 خوراز *χoraz*: gr. *χορός*. Vgl. Osttürk. خوران, danse en se tenant les mains' Pavet de Courteille 313.] **Lex. (1680)** [I] خروس *horos f. t.* 'gallus, ~ gallus gallinaceus' [II] *Item (= yine) ex Græco* (< *Grekçeden*) 'Chorea' (I-1888); خوراز *horāz*, ~ خورز *horez*, *vul.* (= *günl.*) *horos* 'Chorea Græcorum' → خروس (I-1969). [II] خورز *horoz t.* 'choreæ', & c. → خروز *seu* (= *ya da*) خروس *horos*; خورز رومیان *horoz-ı rūmiyān* 'Choria Græcorum, ~ nom lusûs دست بنده *dest bende dicti*, quo manus mutuas comprehundunt in saltando' (III-App. 6058) = Chorea Græcorum: خروس ~ خورز ~ خوارز *horos, horoz* (chorea: *râks, semâ', destbend*); **Mg (1612)** D *horos* (4) = *hora* "Chor, Tanz" (**Stein** 105); **Pg (1665)** *horos* 'ballo' (I-228), 'carola' (I-350), 'danza' (I-589), 'tresca, ballo' (III-2329), 'tripudio' (III-2334); **H (1672)** *horos [horos] hora* "eine Art Tanz" 74, 74 (**Hazai** 228); **Vg (1790)** *hora* 'danse' (372).

Pg (1665) *horos depici* 'ballarino, ballatore' (I-227), 'danzatore' (I-589), 'trescante' (III-2329); *horos depici* 'âvret 'ballarina' (I-228); *horos depmeklik* 'ballamento' (I-227), 'danzamento' (I-589). **(1680)** *horos tepmek* 'choreas ducere' (I-1888); **Mg (1612)** D *horos *tepmek (horofadmek)* (4) 'choreas ducere, tripudiare, saltare'; **MI (1641)** *choros tepmek* 'ballare (ò danzare)' (66); **Vg (1790)** *hora tepmek* 'danser' (372).

3.1.1.8. t > d

Tulum (2011) Meninski'nin **Gr.**'de /t/ harfi ile ilgili açıklamasını şöyle aktarır:

“Meninski bu harfi o günkü abecenin ت (te) ve ط (tı)’sı yerine kullandığını söyledikten sonra ط (tı) harfinin Arapçadaki ses değeriyle ilgili şu açıklamayı yapar: ‘Bu harfin neredeyse /th/ imiş gibi, ya da iki t /tt/ söyleniyormuş gibi üst dişleri kuvvetle vurarak daha güçlü bir şekilde ve soluklu bir sesle söylenmesi doğru olur’. Bu arada ‘Almanların bazen yaptıkları gibi, /t/’yi /d/ gibi söylemeye dikkat etmelisiniz’ diye bir uyarıda bulunur: ‘Türklerde ise, aşağıda açıklanacağı gibi, bu harf çoğu zaman diğeriyle yer değiştirir’ der (s. 5), daha sonra yaptığı açıklamada bu değişimi şöyle izah eder: ‘... bununla birlikte ط (tı) Türkçenin kendi kelimelerinde /d/ sesini verir ve onun yerine konur: her ikisi de *durmak* okunan طورمق ve دورمق’ta olduğu gibi; sık sık توتمق *tutmak* gibi de yazılan طوتمق *tutmak* yerine دوتمق *dutmak* da aynıdır” (s. 7) (s. 96).

Değişme Türkçenin kendi kelimeleriyle birlikte dile yabancı dillerden girmiş kelimelerde de olmaktadır. Tulum (2011)’a göre “*Meninski’nin aktardığı yazılış biçimleri ile çok sayıdaki kelime Türkçede ön seste görülen t- > d- değişimini değerlendirmeye oldukça geniş imkân sağlar*” (s. 96).

Meninski’nin **Lex. (1680)**’te kalın sıradan kelimeler için kaydettiği çeviri yazılı karşılıklar Megiser (1612), Molino (1641) ve Harsany (1672) metnilerindeki okunuşlarla da desteklenmektedir. Buna göre, incelemede kullanılan bütün malzeme birlikte değerlendirildiğinde, Türkçe kelimelerde ön seste t > d değişmesinin yaygınlık kazandığını söylemek mümkündür.

Tablo 3.5. Kalın sıradan Türkçe kelimelerle ilgili kayıtlar:

M Lex. (1680)	Mg (1612)	MI (1641)	H (1672)	V (1709)	HI (1730)	Vg (1790)
تاش <i>taş, tış, vel (= ya da) dış → طاش, (I-1189); داش <i>dış vulg.</i> Exterior (II-2084); طاش → طاش <i>item (= yine) usit. (= işlek) dış (taş) (II-3106); طیش <i>dış → طاش (II-3161)</i></i></i>	GD <i>daş</i> (5) TD <i>taş</i> (9) TD <i>taş+</i> (3) = <i>taş</i> “Stein” (Stein 61)	<i>disc</i> [dış] <i>d. tarafī</i> ‘esteriore’ (138)		<i>dash</i> 2:42 [daš] ‘without, abroad’ <i>dasherde</i> 2:42 (Gilson 212)		<i>dış</i> ‘extérieur (l’.)’ (383) <i>dışarı, dışarı</i> ‘extérieur (l’.)’ (383)
طاشره <i>taşra, vul. (= günl.) dışarı;</i>	GD <i>dışrade</i> (3) GD <i>dışrasinde</i>	<i>discari</i> [dışari ~ dışarı]	<i>daşra</i> [daşra]	<i>disharé</i> 3:67 [dişäre]	طاشره <i>dışarda (dicharda)</i>	<i>dışardaki, dışradaki</i>

طشړه ده <i>tašrade</i>, vul. (= <i>günl.</i>) <i>dišarda</i>, ~ <i>dišaride</i> (II-3107); طشړی <i>dišari</i>, vulg. (= <i>günl.</i>) <i>pro</i> (= <i>yerine</i>) طشړه <i>tášrá</i>, ~ <i>pro</i> (= <i>yerine</i>) طشی <i>taši</i>, vel (= <i>ya da</i>) <i>díši</i>, طشړیسی <i>dišarisi</i>, دشاری <i>dišari</i> (II-3107)	(4) G <i>dišrasinde</i> = <i>dišra</i> (Stein 188)	<i>disari kou</i>-, <i>discari</i> <i>cikar</i>- [<i>dišari</i> ~ <i>dišari</i> çıkar-] ‘cacciare fora’ (75); <i>discraki</i> ‘estrinsico’ (138); <i>disc=rasi</i> ‘esterno’ (318)	<i>tašra</i> “+drauße n; außen” 31 (Hazai 213)	‘without’ (= outside of), <i>disherde</i> 3:66 ‘abroad’ (Gilson 149) <i>dashré</i> 5:92 [<i>dašrá</i>] ‘abroad, without’ 2:42 <i>dashra</i> (2:46) (2x) ‘without Doors, on the out side, out of, of, or from’ (Gilson 212)	) ‘dehors’; طشړه <i>tašra</i> ‘hors’ (59), (141); طشړه ده <i>tašrada</i> (<i>tacherad</i> <i>a</i>) ‘hors du pays’ (52), (141)	‘extérieur’ (383)
داغ <i>dag</i> ‘mons’ → طاغ (II-2005); طاغ <i>dag</i> → داغ (II-3070), طغ <i>dag</i> → طاغ (II-3110)	D <i>tag</i>+ (2) D <i>dag</i> (2) GD <i>dag</i>+ (3) = <i>dag</i> “Berg” (Stein 61)	<i>dagh</i> [dağ] ‘montagna’ (261)	<i>dag</i> [dağ] <i>dağ</i> “Berg” <i>da</i> [da] 472; <i>lar</i> [lar] (Hazai 213)	<i>dag</i> 5:87 [dag] ‘a Hill or Mountain’ 5:92, with suff. 4:72 (Gilson 147)	داغ <i>dag</i> (<i>dagh</i>) ‘une montagn e’ (107); <i>dag</i>+ (<i>a</i>) (187); <i>dag burni</i> (<i>dagh</i> <i>bourni</i>) ‘une montagn e’ (107).	<i>dag</i> ‘montagne’ (405); <i>dag</i> <i>adamısı</i> ‘montagnard’ (405); <i>dag</i> <i>burnu</i> (<i>burn</i>, <i>burun</i>) ‘promontoire. cap. pointe’ (421); <i>lūbnan</i> <i>dağ</i> ‘mont liban’ (405); <i>keşiş dağı</i> ‘mont olympe’ (405)
داغتمق طاغتمق <i>dağıtmaq</i> ‘dispergere, dissipare, fundere...’ (II-2005); طاغتمق <i>dağıtmaq</i> → داغتمق (II-3070)			<i>dagid</i> [<i>dağid</i>] <i>dağıtmaq</i> “zerstreuen; verteilen” <i>erler</i> [<i>irler</i>] 50, 235 (Hazai 213)			
طاغلمق <i>dağılmaq</i> →		<i>daghilmalik</i> [dağılmalık]		<i>daghick</i> 5:82		

II- داغلمق (II-3071); طغلمق <i>dağılmak</i> → طاعلمق (II-3111)		] ‘sbandimen to’ (374)		[dagik] ‘spread or scatter’d’ (Gilson 147)		
داقمق <i>daqmaq</i> , <i>taqmaq</i> ‘affigere, appendere, erectum infigere’ (II-2007), دقمق <i>daqmaq</i> , <i>seu</i> (= ya da) <i>taqmaq</i> → داقمق (II-2103); طقمق <i>taqmaq</i> → داقمق (II-3115)	T <i>dak</i> - p. 27 = <i>takmak</i> “anhängen” (Stein 61)					
دانق <i>danıq</i> ‘testis, testimonium’ → طانق (II-2014); طانق <i>danıq</i> (II-3078); طانقلق <i>danıqlıq</i> ‘testimoniu m’ طانقلق <i>danıqlıq et-</i> (II-3078)	O <i>danuk</i> + = <i>tanık</i> “Zeuge” (Stein 61)					
دوغان <i>doğan</i> ‘falco’ & c. → طوغان <i>vel</i> (= ya da) طغان (II-2177); طوغان <i>doğan</i> (II-3145); طوغانجی <i>doğançı</i> (II-3146); (1680) طوغانجىك <i>doğançılık</i> (II-3146)	D <i>dağan</i> (2) D <i>doğan</i> + (2) D <i>dovan</i> D <i>doğan</i> = <i>doğan</i> “Falke” (Stein 90)		<i>dogan</i> [<i>doğan</i>] <i>doğançı</i> “Falkner” <i>gsi</i> [<i>dži</i>] 297 (Hazai 215)	<i>dogan</i> 5:93 [dogan] ‘a Hawk, or Faulcon’ (Gilson 150)	طوغان <i>doğan</i> [<i>doghan</i>] ‘un faucon’ (78)	<i>doğan</i> ‘gerfaut’ (388)
دورق <i>doruk</i> ‘vertex, cacumen, apex,						<i>doruklamaq</i> ‘combler’ (368)

culmen, cum ulus' (II- 2163); طوق <i>doruk</i> → دورق <i>doruk</i> (II-3142)						
دوغرو <i>doğru</i> , دوغري <i>doğrı</i> 'rectus, ~ recta' ~ c. → طوغرو (II- 2177); طغرو <i>doğru</i> , ~ طغري <i>doğrı</i> → طوغرو (II- 3111); طوز <i>doz</i> <i>doğru</i> planê rectus, <i>vel</i> recta (II- 3144); دوغرولق <i>doğruhlık</i> , ~ دوغريلق <i>doğrılık</i> 'rectitudo → طوغرولق (II-2177)	GTD <i>doğrı</i> (5) p. 27, 28, D <i>doğrı+</i> (2) = <i>doğru</i> "gerade" (Stein 90); D <i>doğrı+</i> (<i>dogrılık</i>) (2) 'ju[stitia'	<i>doğrı</i> (<i>dogrı</i>) 'verita' (477); (<i>doghri</i>) 'fidele' (146), 'giusto' (165), 'leale, reale' (229); <i>dogru</i> [<i>doğru</i>] (<i>d.</i> <i>adem</i>) 'huomo di verita' (185)	<i>dogrı</i> [<i>doğrı</i>] <i>doğru</i> "gerade; richtig" (12); <i>dogru</i> [<i>doğru</i>] (3) (Hazai 215)	<i>dogru</i> 5:88 [<i>dogru</i>] 'upright, honest' 5:93 'strait, (not crooked) (Gilson 151)	طوغرو <i>doğru</i> (<i>doghrou</i>) 'droit' (59), (157), (166), (174)	<i>doğru</i> (<i>düz</i>) 'droit' (<i>emin</i> , <i>sadık</i>) (376), 'fidelle' (384), (<i>açık, tabi-</i> <i>adı</i>) 'franc. ingénu' (386); 'juste' (397); 'véritable' (454); <i>doğruluğ</i> (<i>eminlik</i> , <i>sadıklık</i>) 'fidélité' (384); <i>gün</i> <i>doğrusu</i> 'est (vent d')' (381)
طوغو <i>doğu</i> 'ortus'; طوغوسی ~ کون <i>gün doğusu</i> 'ortus solis' (II-3146)		<i>ghiun</i> <i>doghisi</i> [<i>gün</i> <i>doğısı</i>] (<i>g.</i> <i>D.</i> <i>orusghier</i> [orusger]) 'leuante, vento' (233); <i>ggiun</i> <i>doghusi</i> [<i>gün</i> <i>doğısı</i>] 'oriente leuante' (284)			<i>gün</i> <i>doğusu</i> (<i>gun</i> <i>doghousi</i>) 'est' (70), 'le lever du soleil' (72)	<i>gün doğusu</i> (<i>meşriğ</i>) 'levant, orient' (399); <i>g. d.-na</i> <i>düşen vilayet</i> (<i>meşriğ</i> <i>vilayeti</i>) 'levant, pays du' (399); <i>doğusuna</i> <i>düşen vilayet</i> (<i>meşriği</i>) 'pays du levant' (399)
دوداق <i>dudağ</i> , <i>dodağ</i> 'labium' (II- 2157); دوطاغ <i>dudağ</i> → دوداق (II-	D <i>dutak</i> (3) T <i>dudak</i> = <i>dudak</i> "Lippe" (Stein 69)	<i>alt dudaghi</i> [<i>a. dudağı</i>] 'il labro di sotto' (179), 'labro di	<i>dudak</i> [<i>dudağ</i>] <i>dudak</i> "Lippe" <i>ini</i> [ini]; 3. P/139			<i>dudağ</i> 'lèvre'; <i>alt dudağ</i> , <i>alt</i> <i>dudağı</i> 'lèvre inférieure'; <i>üst</i> <i>dudağ</i> , <i>üst</i> <i>dudağı</i> 'lèvre

2176); طوداق <i>dudaḳ</i> → دوداق (II-3140)		sopra' (225); <i>vst dudaghi</i> [üst dudağı] 'il labro di sopra' (179), 'labro di sopra' (225)	(Hazai 216)			supérieure' (399)
دومان <i>duman</i> 'nebula', ~ c. → طومان <i>vel</i> (= <i>ya da</i>) طمان (II-2190), طمان <i>tumān</i> → ظومان [d. طومان] (II-3125), طومان <i>duman</i> , <i>tuman</i> (II-3154)	D <i>duman</i> (3) 'nebula, nubes'	<i>duman</i> 'caligo' (77), 'fumo' (157), 'nebia' (268)			طومان <i>duman</i> 'le brouillar d' (70)	<i>duman</i> 'brouillard' (364); <i>dumanlandırmak</i> 'ternir en soufflant' (445); <i>dumanlı</i> 'terne, sans éclat' (445); 'trouble, brouillé' (450)
دودقال <i>dutḳal</i> 'gluten' → طوتقال (II-2158); طوتقال <i>tutḳal</i> 'gluten, colla' (II-3137); طوتقاللماق <i>tutḳallamak</i> 'conglutinar e' (II-3137)	D <i>tutgal</i> (2) D <i>tutkal</i> (2) D <i>tutkal</i> - (3) = <i>tutkal</i> "Leim" (Stein 69); D <i>tutkala</i> - (3) = <i>tutkalla</i> - "loimen" (Stein 85)	<i>tutkal</i> 'colla, materia tenace' (94); <i>tutkallanmak</i> 'incollare' (202)				<i>tutḳal</i> (<i>bayağı t.</i>) 'colle' (368); <i>yedi kule tutḳalı</i> 'colle forte'; <i>tutḳallamak</i> 'coller' (368)
توتماق <i>tutmak</i> 'tenere', & c. → طوتماق (?); دوتماق <i>tutmaq</i> → طوتماق (II-2156); دوتماق ~ طوتماق (II-3137)	D <i>dud</i> - (<i>mak</i>) (4) TD <i>tut</i> - (<i>mak</i>) (13) = <i>tutmak</i> "halten" (Stein 61)	<i>dut</i> - (<i>mak</i>) 'prendere, pigliare' (316); <i>dudt</i> - (<i>mak</i>) (<i>al</i> -) 'pgliar, prèdere' (306); <i>tut</i> - (<i>mak</i>) 'tenere, ritenere' (451)	<i>tut</i> [<i>tut</i>] <i>tutmak</i> "halten; festnehmen (27) (Hazai 262), (1) (Hazai 277)	<i>tutmak</i> 5:93 'to hold' 2:29 <i>tutmac</i> 2:29, <i>duttiler</i> 2:48 <i>dutty</i> 2:48, with suff.: 3:63 (Gilson 216)	<i>tut</i> - 151, 151, 166, 166, 170, 171, 171, 187, 187, 187.	<i>tut</i> - (<i>maḳ</i>) 'arrêter' (359); (aldat-) 'attraper' (360) 'contenir, retenir' (370), 'empoigner' (379), (<i>saḳla</i> -) 'garder' (387); (<i>tabi</i> 'ol-) 'observer. suivre' (409), 'prendre. saisir' (419); saisir' (432); (<i>farz et</i> -) 'supposer.

						imaginer' (441); (442); 'tenir' (444)
تول <i>tul t.</i> 'vidua', <i>vitiosè pro</i> دول (= دول'a göre kusurlu olarak) (I- 1478)				<i>dûl</i> 5:93 [dûl] 'a single Person' <i>d.</i> <i>adam</i> 5:93 'a Widower' <i>d. kary</i> 5:93 'a Widow' 5:93 4:71 (Gilson 152)		

Tablo 3.6. İnce sıradan Türkçe kelimelerle ilgili kayıtlar:

M Lex. (1680)	Mg (1612)	MI (1641)	H (1672)	V (1709)	HI (1730)	Vg (1790)
دمرگو <i>demregü,</i> <i>temregü</i> 'lichen impetigo' (II-2139); دمرن <i>demren,</i> <i>temren</i> 'cuspis teli' (II-2139)						
تيزه <i>tîze</i> 'matris meæ soror, matertera' (I-1505); ديزه <i>de, vel (= ya</i> <i>da) teyeze</i> 'amita' (II- 2212) Comp. (1687) ديزه <i>teyeze</i> 'amita'	D <i>teyze</i> (<i>teî/e</i>) (2) 'proavia'				تيزه <i>teyeze</i> (<i>teîézé</i>) 'tente maternelle' (93)	<i>teyze</i> 'tante maternelle' (443); <i>teyze oğlu</i> (<i>hālā, t. o.</i>) 'cousin, fils de tante paternelle ou maternelle' (371); <i>amca,</i> <i>daye, hālā,</i> <i>teyze oğlu,</i> <i>evladı</i> 'neveu. fis d'oncle, de

						tante' (407)
تپه <i>tepe</i> → دپه 'vertex' (I-1064); دپه <i>depe</i> , ~ <i>usit.</i> (= <i>işlek</i>) <i>tepe</i> (II-2027)	D <i>depe</i> (4) D <i>depe</i> + D <i>tepe</i> = <i>tepe</i> "Hügel" (Stein 61)	<i>tepe</i> 'cima, sommita di qualche cosa; colle cioè monticello; cima del capo' (90), (94), (178)				<i>tepe</i> 'cime' (367), (<i>bālā</i>) 'faite, cime' (383); 'panache' (411); 'somet. sommité' (438), 'panache' (411)
دپمه <i>depme</i> , <i>seu</i> (= <i>ya da</i>) <i>tepme</i> , ~ دپنه <i>tepne</i> 'ictus calcis vel pedis', دپمه <i>tepme</i> اورمق <i>urmak</i> (II-2025); دپنه <i>tepne</i> → دپمه (II-2026)						<i>tepme</i> 'coup-de-pied' (371), 'recul de canon' (425)
تپمك <i>tepme</i> → دپمك (I-1063); دپمك <i>depme</i> , <i>seu</i> (= <i>ya da</i>) <i>usit.</i> (= <i>işlek</i>) <i>tepme</i> 'calcitrare, calce ferire' (II-2025)		<i>tepme</i> 'tirare calci' (456)	<i>tep</i> [<i>tep</i>] <i>tepme</i> "schlagen" <i>er</i> [<i>er</i>] 74; <i>maḥi</i> [<i>mesi</i>] 74			
تپرنمك <i>teprenmek</i> 'moveri' → دپرنمك (I-1057); دپرنمك <i>teprenmek</i> (I-2023)						<i>teprendirmek</i> 'agiter' (357); <i>tepreniş</i> , <i>teprenme</i> (<i>işaret</i>) 'geste' (388); <i>teprenme</i> 'geste' (388); 'mouvement' (406); <i>teprenmek</i> 's'agiter'

						(357); (harekete gel-, hareket et-) ‘se mouvoir’ (406)
دېرتمك <i>de,</i> <i>seu (= ya da)</i> <i>tepretmek</i> ‘movere’ (II- 2023)	D <i>depret-</i> (mek) (2) = <i>tepretmek</i> “in Bewegung setzen” (Stein 61)					<i>tepretmek</i> (harekete getirmek) ‘mouvoir’ (406)
ترلمك <i>terlemek</i> ‘sudare’ → درلمك (I- 1161); در <i>der, ~ usit.</i> (= <i>işlek</i>) <i>ter</i> ‘sudor’ (II- 2040); درلمك <i>terlemek</i> (II- 2061)		<i>ter</i> ‘sudore’; <i>terle-</i> (mek) ‘sudare’ (440)	<i>ter [ter] ter</i> ”Schweiß” <i>leri [leri]; 3.</i> P/62 (Hazai 261)			<i>ter</i> ‘sueur’ (441); <i>terledici,</i> <i>ter getirici</i> ‘sudorifiqu e’ (441); <i>ter</i> <i>delikleri</i> ‘pore: gözenek’ (417); <i>terlemek</i> ‘suer’ (441)
ترلك <i>terlik</i> ‘socchi coriacei’, ~ <i>c. Ut</i> <i>communiūs</i> <i>scribitur, in</i> درلك ~ <i>similiter</i> (I- 1161); درلك <i>derlik, seu</i> (= <i>ya da</i>) <i>usit. (=</i> <i>işlek</i>) <i>terlik</i> (II-2060)		<i>terlik</i> ‘pedali di lino, scarpini’ (296)		<i>terlic</i> 5:84 [terlik] ‘a Leather- Sock’ (Gilson 214)	<i>terlik</i> ‘des chaussons’ (97)	<i>terlik</i> ‘chausson de peau’ (367)
تلكى <i>tilki</i> ‘vulpes’, <i>pro</i> (= <i>yerine</i>) دلکى (I- 1373); دلکى <i>tilkü</i> → دلکى (II-2126); دلکى <i>dilkī,</i> <i>tilkī,</i> ~ دلکى	TD <i>dilki</i> (3) p. 42 D <i>tilki</i> (2) = <i>tilki</i> “Fuchs” (Stein 62)	<i>tilki</i> ‘volpe, animale’ (487); <i>tilkigiuk</i> [tilkicük] ‘volpetta’ (487)	<i>tilki</i> “Fuchs” 434 (Hazai 262)	<i>dilcu</i> 5:87 [dilkū] ‘a Fox’ (Gilson 215)	تلكى <i>tilki</i> ‘renard’ (81).	<i>tilki</i> ‘renard’ (427); <i>tilkilik et-</i> ‘renard (agir en)’ (427)

<i>tilkü</i> (II-2126); دلكىچك <i>tilkicik</i> ‘vulpecula’ (II-2127) ... ³⁹						
دترمك <i>titremek</i> ‘tremere, trepidare’ (II-2028); دترتمك <i>dit</i> , <i>seu</i> (= ya da) <i>titretmek</i> ‘tremorem inducere, tremefacere’ (II-2028); دترشمك <i>titreşmek</i> ‘tremere inter se’ (II-2028)	D <i>ditre-</i> (<i>mek</i>) (2) = <i>titremek</i> “zittern” (Stein 61)	<i>titre- (mek)</i> ‘tremare’ (466), ‘tremazzo, tremori’ (466), ‘tremolare’ (466)		<i>ditremec</i> 5:87 [<i>ditre-</i>] ‘to tremble’ (Gilson 215)		<i>titire-</i> (<i>mek</i>), <i>titre-</i> (<i>mek</i>) ‘trembler’ (449)
درپی <i>dörpi</i> , <i>türpi</i> ‘lima’ (II-2048); دورپی <i>durpi</i> ‘pila, lima’, ~ <i>c.</i> → درپی (II-2161); درپيلمك <i>dörpilemek</i> ‘limare, <i>lignum</i> , <i>ungulam</i> <i>equi</i> , ~ <i>c.</i> (II-2048)						
دوكنمك <i>dü</i> , <i>tükenmek</i> ‘terminari, finiri, compleri, expirare’ (II-2183)		<i>dukiadigi</i> [<i>dükedici</i>] ‘consumator e’ (104); <i>dukiatmek</i> [<i>düket-</i>] ‘consumare’ (104); <i>dukiatmelik</i> [<i>düketmelik</i>] ‘consumatio ne’ (104);	<i>düken</i> (2) ≠ <i>tükenmek</i> ”zu Ende gehen” (Hazai 341)			<i>tükenmez</i> (<i>nihayetsiz</i>) ‘infini’ (394) <i>tüketmek</i> ‘finir’ (385)

³⁹ دلكىچىلك *tilkicilik* ‘vulpeculæ motus, adulatio’ (II-2127); دلكلنمك *dil*, *seu* (= ya da) *tilkilenmek* ‘adulari’ → دلكيلنمك (II-2126); دلكيلنمك *tilkilenmek*, ~ دلكولنمك *tilkülenmek* (II-2127); دلكيلنيجى *tilkilenici* ‘adulator’ (II-2127).

		<i>tukienmisc</i> [tükenmiş] ‘strutto, consumato’ (437); <i>tukietmek</i> [tüket-] ‘finire’ (148)				
درلو <i>dürlü</i> ‘genus, species, varietas’ درلو درلو <i>dürlü dürlü</i> , <i>seu</i> (= ya da) <i>usit. (=işlek)</i> <i>türlü türlü</i> (II-2061); دورلو <i>dürlü</i> → درلو (II- 2164); تورلو <i>türlü</i> ‘species, varij’ & c. → درلو (I- 1459); طورلو <i>turlü vulg.</i> Genus, species, ~ c. <i>Pro</i> (= <i>yerine</i>) درلو (II-3143)	D <i>gayri</i> <i>türlü (gairi</i> <i>turlü)</i> (2) ‘aliter, secus’	<i>durli. Durli</i> ‘diuerso’ (126); <i>durlü</i> <i>durlü</i> ‘varietà, diuersità’ (473)	<i>turlü [turlü]</i> <i>türlü</i> ”Art; verschiede n” (51); <i>dur [dur]</i> (1) (Hazai 262)	<i>turlu</i> 3:68 [turlu] <i>t. t.</i> ‘diverse’ (Gilson 217)	<i>dürlü (her</i> <i>dürlü...)</i> (157)	<i>türlü, dürlü</i> ‘espèce’ (381); <i>türlü türlü</i> , <i>dürlü dürlü</i> ‘de plusieurs sortes’ (54); <i>dürlü</i> <i>dürlü et-</i> , <i>ko-</i> ‘diversifier’ (376); <i>türlü türlü</i> <i>olma</i> ‘variété, diversité’ (453)
توتون ~ توتون <i>tütün</i> ‘fumus’, & c. → دتون (I- 1452); دتون <i>dütün, tütün</i> → دوتن (II- 2029); دوتن ~ دوتن <i>dütün</i> , <i>tütün</i> (II- 2156)	T <i>tütün+</i> (<i>tutun</i>) (<i>den</i>) (SENTEN TIAE TURCICA E)	‘ <i>tutun</i> ‘fumo’ (157); <i>tutunli</i> ‘fumoso’ (156)		<i>tutun</i> 5:83 [tutun] ‘Smoak or Tobacco, <i>t.</i> <i>ichmec</i> 5:93 ‘to smoak Tobacco’ (Gilson 217)	توتن <i>tutün</i> (<i>toutun</i>) ‘tabac’ (90); ‘la fumée’ (95)	<i>tütün</i> ‘fumée’ (387), ‘tabac à fumer’ (442); <i>tütnek</i> , <i>tütünlemek</i> ‘fumer’ (387)

Tulum (2011) “*kalın sıradan kelimelerin yazımında görülen ط (tı) ~ د (dal) = /d/ veya ط (tı) = /t/ = /d/ değişimi ince sıradan kelimelerde د (dal) = /d/ = /t/ veya ت (te) = /t/ şeklinde görülür*” değerlendirmesini yapar (s. 96).

Dildeki alıntı kelimelerde de ön seste tonlulaşıma olmaktadır: *davut*, *tavut* < *táb(ı)l*; *dut*, *dud* < *tūt*; *dümbelek*, *dübelek* < *táblek* gibi. Bunlardan *dut* **Lex. (1680)**'teki gibi Evliya Çelebi (XVII. yüzyıl)'de de çok şekillidir: **SN** *tut* (tVt) (1); *şecere-i t.-i gūnāgūn* (tVt) (1); *dut* (DVt) (1); *dud* (DVD) (31); *dud-ı* (DVD-ı) (2) (Duman, 1995a: § 114).

Bu değişimin görüldüğü halklılaşmış kelimeler için Meninski gibi kimi Avrupalı yazarların kayıtları aşağıda sıralanmıştır:

M Lex. (1680) *davut t.* 'tympānum' → طبل (II-2016); دهل *dühül f.* طبل *tábl, vul. (= günl.)* طول *davut* 'tympānum'; دهل باز *dühül bāz, Comp. (= Compositum nomen)* طبل باز *tábıl bāz, طولی davulci* 'tympānotriba' (II-2202); داول ~ داول *davut t.* 'tympānum' *vul. (= günl.) pro (= yerine)* طبل *tábl* → طبل (II-3079); طبل *tábl a. (vul. = günl. davut t.)* چغل. طول *tubūl, ~ اطلال átbāl* 'tympānum militare, ~ tributum, ~ homines, populus'; *tábl-ı bāz* 'tympānum exiguum, quod equorum ephippiis ferè affigitur'; *aliàs (=) tábıl bāz, Comp. (= Compositum Nomen)* 'tympānista'; *sed pro hoc usitatius est tábıl zen* → طول (II-3087); طول *tavut, davut t.* 'tympānum' ~ c. *davut çał-* 'tympānum pulsare' ~ c. *pro (= yerine)* طبل *tábl* (II-3150).

MI (1641) *daul* 'tamburo' (445); **Pg (1665)** طبل *tábl (t. āsāyış)* 'ritirata d'vn essercito il tamburro del riposo' (III-1851); طول *tavut (~ davut), طبل tabıl* 'tamburo' (III-2239), 'timpano' (III-2277); **Vg (1790)** *davul* 'tambour' (443); *küçük davul* 'tambourin' (443). **V (1709)** *tab'lalém* 5:83 [tab'lalém] 'a Kettle-Drum' (**Gilson** 211).

(1680) داول خانه *davut hane, pro (= yerine) mehter hāne*, 'musica bellica' (II-3079); طبلخانه *tábılhāne*, 'tympānum' ~ c. *vul. (= günl.) davut hāne* 'tympānorum & lituorum ludus, qui cani solet ante ducem exercitūs' → طولخانه *in* طبل (II-3087); **H (1672)** *daulhāne* (1) ≠ *davulhane* "Trommel" (**Hazai** 336).

(1680) طولی *davulci*, tympānista, & c. (II-3079); طبل *tábbāl, vul. (= günl.) davulci* 'tympānista' (II-3083); طولی *davulci* 'tympānista' → طبل (II-3152); **MI (1641)** *daulgi* [-cı] (*mehder*) 'sonatore di tamburo' (445); **Pg (1665)** طولجی *davulci*, طبل زن *tábıl zen* 'sonatore di tamburro' (III-2084); طولجی *davulci* 'tamburino, sonator di tamburo' (III-2239).

(1680) *tábl zeden, vel (= ya da) tábl, vulg. (= günl.) dauł çal-* ‘tympanum pulsare’; *tábl-ī ārām çal-, vel (= ya da) tábl-ī āsā(y)ış çal-* ‘receptui canere’; *tábl-ī kārzār, item (= yine) tábl-ī bešāret çaldürüp* ‘tympanum læti novi pulsari jussit’ (II-3087); **Pg (1665)** *tábl āsāyış çal-* ‘suonar la ritirata’ (III-1851), ‘sonar à raccolta’ (III-2083); *davuł çal-* ‘sonar del tamburro’ (III-2083), ‘tuonar il tamburo’ (III-2239).

[LN *tūt*; تود *tūd*] **M Lex. (1680)** *tūt a. f. t.* ‘morum’; *tūt-ī hálv: aḡ ve tatlū tūt* morum album & dulce; *aliàs ~ peculiariter dicitur firsād a. tut-ī hāmiz: ḡara tūt* ‘morum acidum & nigrum’; *tūt-ī váhšī, ~ tutül ‘álīḡ: böğürtlen yemişi* ‘morum sylvestre, i.e. fructus rubi’; *tūt aḡacı* ‘morus’ (I-1451); *dūt t.* ‘morum’, & c. → *توت* (II-2155); *dud t.* ‘morum’, & c. → *توت ~ دوت* (II-2157); **Mg (1612)** *D tut (thut)* (2) ‘morus alba’; **Ml (1641)** *duk [d. dut?] aghagi* [aḡacı] ‘moraro, albero’; *dut meıue* [meyve] ‘moraro, frutto’ (262); **Pg (1665)** *dūt* ‘celsa, mora’ (I-380), ‘gelsa, mora, frutto’ (II-943), ‘mora frutto’ (II-1394); *dūt aḡacı* ‘celso, albero’ (I-380), ‘gelso, albero’ (II-943), ‘moraro, albero’ (II-1395); **H (1672)** *dut* (1) ”Maulbeere” 224 (**Hazai** 216); **Hl (1730)** *tut (tout)* ‘des meures’ (88); *tut aḡacı (tout aghadgi)* ‘meurier’ (85); **Vg (1790)** *tut, dut* ‘mure. fruit’ (406).

Sözlükte *tebeşür* tonlu ünsüzlü söylenişiyle de **Lex. (1680)**’te madde başıdır:

(تباشیر) [!] تباشیر *tebeşür t. vulg. creta vide etiam (= bak ayrıca)* *تباشور* (II-2024); ... *Item (= yine) usit. (= işlek) tebāşīr [f.] vul. (= günl.) tebeşir, vel (= ya da) tebeşür t.* ‘creta, gypsus’ (I-1050) [**Ml (1641)** *debessir* ‘zesso, gesso’ (492); *debesc=ir* [debeşir] ‘gesso’ (162); *debesc=irlemek* [debeşirmek] ‘gessare, ingessare; ingessare’ (162), (212); *debesc=irlenmisc* [debeşirlenmiş] ‘ingessato’ (212)].

Tiftik yerine bir maddede değişmeli *diftik* biçimi de kaydedilir:

Lex. (1680) *تفتیک teftik, ~ تفتك teftik, seu (= ya da) usit. (= işlek, yaygın kullanım) tiftik f. t.* ‘lana caprina subtilis instar serici, *cujus pretium sæpè transcendit*’ (I-1280); *diftik, seu (= ya da) tiftik* ‘lana caprina subtilis’ ~ c. *scribe, ~ → تفتیک ~ adde (= ekle)* ‘lineum tomentum’ (II-2097).

Pg (1665) دِفْتِكْ *diftik* (*didemekler*) ‘sfilacci di tela per le ferite’ (III-2028); تَفْتِكْ *tiftik* (*fitil*) ‘tasta da metter nelle piaghe’ (III-2245); **V (1709)** *teftik* 5:84 [teftik] ‘Goat’s Hair’ (**Gilson** 215).

Lex. (1680) دِفْتِكْلَمْكْ *diftiklemek* ‘carpere lanam, *vel* fila telæ’ (II-2098) [**Pg** (1665) دِفْتِكْلَمْقْ *diftiklamak* ‘disfilare della tela’ (I-693); *diftiklemek* ‘sfilacciare’ (III-2028); *diftiklenmek* ‘sfilacciarsi’ (III-2028)].

Lex. (1680) قَادِرْغَه *qadırğa*, ~ *qatırğa*, *çektürme* ‘tiremis’; *qadırğáyá qo-*, *sür-*; *qadırğa balıǵı*, ~ *cezire balıǵı* (II-3576); قَاتِرْغَه *qatırǵa* ‘tiremesi’ & c. → قَادِرْغَه (II-3627) [**MI** (1641) *kadrgha* [kad(ı)rga] (*ciekdırme* [çekdirme]) ‘galea’ (158); **Vg** (1790) *qadırğa balıǵı* ‘baleine, poisson’ (361)].

Son seste de benzer bir karışıklık bulunmaktadır. Meninski **Lex. (1680)**’te *ard*, *ardtan*, *ardçe*; *geçid*, *geçidçi gibi* kelimeleri eklemeye tonsuz başlı ünsüzlerle kaydeder. Tulum (2011) Türkçe söyleyişte hece sonunda bulunmayan tonlu ünsüzlerin yazıdaki varlığını kalıplaşmış biçimlerin korunmasıyla açıklar. Bunların eklemeye tonsuz başlı ünsüzlerle eşleşmelerini de söyleyişin yazıya aktarılması olarak değerlendirir (bkz. s. 158).

Diğer taraftan, tonlulaşma örnekleri kök hecede bulunan uzun ünlüyle ilişkilendirilerek de açıklanır (Tekin 1975: § 45, 46, 47). Nitekim tonlulaşan örneklerin büyük bir kısmı aslî uzunluk taşımaktadır: [Tekin 1975: *ārt* ‘ard’ (s. 250); *tāt* ‘tat-’ (s. 254); *qānat* ‘kanat’ (s. 252); *sūt* (s. 270); *yūrt* (s. 263); *qūrt* ‘kurt, böcek’ (s. 262)]. Bunun gibi -rt/-rç ünsüz gruplarındaki tonlulaşma da bu ilişkiye dayandırılarak değerlendirilir (Tekin 1975: § 45). Bu tonlulaşmada /r/’nin önündeki ünsüz üzerindeki etkisi de gözardı edilmemelidir (Banguoğlu, 2007: § 81).

Tablo 3.7. Türkçe kelimelerde iç seste tonlulaşma:

M Lex. (1680)	Mg (1612)	MI (1641)	H (1672)	V (1709)	HI (1730)	Vg (1790)
اودا <i>oda</i> ‘camera’ & c. → اوده (I-493); اوده	D <i>hoda</i> (2) D <i>oda</i> (3) = <i>oda</i>	<i>oda</i> ‘camera’ (77), ‘magione,	<i>oda</i> [oda] <i>oda</i> ”Zimmer; Kammer;	<i>audá</i> [oda] 5:79 ‘a Chamber’ <i>haz oda</i>		<i>oda</i> ‘chambre’ (366); <i>yer</i> <i>odası</i> ‘rez-

~ اودا <i>odā</i> (I-494); → <i>ḳamara...</i> اوده اوطه <i>oda</i> (II- 3598)	“Zimmer” (Stein 87)	ouero stanza’ (240), ‘stanza, habitatione’ (430)	+milit. Einheit” (13) (Hazai 249); (26) (Hazai 275)	5:86 (Gilson 194)		de chaussée’ (chambre du) (430)
اودن <i>odun</i> ‘lignum’ → اودون (I- 494); ~ اوطون اودون <i>odun</i> (I-494); اوطون <i>odun</i> → اودون (I- 521); اودونجي <i>odunci</i> ‘lignator’ (I-494)	D <i>odun</i> (2) ‘lignum’; D <i>odunli</i> (2) ‘ligneus’	<i>odun</i> ‘legno’ (230); <i>Ianar</i> <i>odun</i> ‘tizzzone di fuoco’ (457)		<i>audun</i> 5:79 [odun] ‘(Fire) Wood’ (Gilson 194)	اوطون <i>odun</i> ‘du bois’ (95)	<i>odun</i> ‘bois’ (363), ‘tison sur le feu’ (446); <i>ufaḳ odun</i> ‘rondin’ (430); <i>odunlu</i> ‘bois (qui est de)’ (363), <i>parça odun</i> ‘buche’ (364); <i>odunlu</i> ‘qui est de bois’ (363); <i>odunluḳ</i> ‘boucher’ (364)
خاتون <i>ḥātūn</i> <i>a. F. t.</i> خاتون <i>ḥātūn</i> <i>aliās</i> <i>barbarum</i> , <i>vul.</i> قادن <i>ḳādun</i> ‘domina, patrona’ (I- 1830); قادن <i>ḳādın</i> , <i>ḳādün</i> , ~ <i>Dim.</i> قادنچي <i>ḳādıncıḳ</i> , <i>ḳadünciḳ t.</i> <i>Vulg.</i> (= <i>günl.</i>) <i>pro</i> (= <i>yerine</i>) <i>ḥātūn</i> ‘‘ (II- 3577)	D <i>hatan</i> (2) G <i>hadun</i> D <i>kadun</i> (3) D <i>kadīon</i> = <i>hatun</i> , <i>kadīn</i> “Dame, Frau” (Stein 69)	<i>kadun</i> ‘madonna’ (239), ‘signora, padrona’ (404)	<i>kadin</i> [<i>kadīn</i>] <i>kadın</i> ”Frau” (2) (Hazai 237); (4) (Hazai 273)	<i>hatún</i> 2:20 ‘Woman’ (Gilson 166); <i>kadyn</i> 5:95 [<i>kadın</i>], [<i>kadun</i>] ‘a Matron’ <i>kadun</i> 5:95 (Gilson 174)		<i>ḳadın</i> , <i>hatun</i> (<i>hanım</i>) ‘dame’ (372), ‘femme’ (384), ‘madame’ (400)
خاتونچي <i>ḥātūncıḳ</i> , <i>vul.</i> (= <i>günl.</i>) قادنچي		<i>kadungiuk</i> [<i>kaduncuk</i>] ‘signora, padrona’ (404)				

<i>kādıncık</i> (I-1830)						
ادا <i>ada t.</i> (<i>quod scribitur etiam</i> = اده ~ اظه) 'insula' (I-107); اظه <i>ada</i> 'insula' → ادا (I-274)			<i>ada</i> [ada] <i>ada</i> "Insel" <i>larde</i> [larde] (1) (Hazai 201)	<i>adé</i> 5:76 [adä] 'an Island' (Gilson 131)	اظه <i>ada</i> 'une isle' (107)	
<i>ķuduz</i> , <i>ķodoz</i> , ~ قدوس <i>ķodos</i> <i>t.</i> 'rabidus' قدوز او <i>ķuduz of-</i> 'in rabiem agi' (II-3646); قطور <i>ķoduz</i> , <i>ķuduz</i> 'rabidus', ~ <i>c.</i> → قدوز (II-3725); قوطوز <i>ķuduz</i> , <i>ķodoz</i> 'rabidus', & <i>c.</i> → قدوز (II-3797).						<i>ķuduzluķ</i> 'rage' (423)

Lex. (1680)'te Türkçe söyleyişteki kimi tonlulaşma örnekleri de ikili biçimleriyle aktarılmıştır. Aşağıdaki örneklerde iki ünlü arasında ya da ünlü ile tonlu bir ses arasındaki ses tonlu karşılığına değişmiştir. اچتمق *acitmak* ~ اچدمق *acidmak* gibi

ikinci biçimlerde hece sonunda /t/ yerine çeviri yazıda tonlu /d/ ile karşılanan ses eski harfli yazılışında د (dal) ile işaretlenmiştir:

acitmak ~ اجمق acidmak, ~ اجدرمق acidürmak ‘facere dolore, seu dolorem parare, adferre’ *Transit. (= Transitivum verbum)* اجمق vel (= ya da) اجمق acimak (I-58) آدم ادمق ādūm admak ~ atmak, ادملق adlamak ~ simpliciter (= tek olarak) ادملق adūmlamak ‘passum facere, gressum ferre, vestigium facere, crura divaricare, & uno passu prætergredi’ (I-116); دتمك ditmek r. = rare (= seyrek, az) ‘in minutas partes discernere, aut carpere minutim’ (II-2029); ددمك didmek, pro (= yerine) دتمك ditmek (II-2040); گؤتمك gütmek, كودمك güdmek ‘agere, pellere, pastum ducere pecora’ (II-4053); گؤتمك güdmek ‘agere, pascere, pecora’ & c. → گؤتمك gütmek (II-4059) gibi.

Alıntı kelimelerde de örnekleri gelişir. *Ḳadife* ve *pidede* iki ünlü, *çardağa* ise akıcı bir sesle ünlü arasında kalan tonsuz ses tonlu karşılığına değişmiştir:

[LN چارطاق *çār-tāḳ* (birl.)] **M Lex. (1680)** چارطاق *çār taḳ f. seu (= ya da) vul. (= günl.)* چارداق *çardaḳ* ‘quatuor columnis constans, h.e. cœnaculum. Superior pars domûs antrorsum patens’ (I-1546); چارداق *çardaḳ t. رواق revāk* ‘cœnaculum, pergula’ *est pro (= yerine)* چارطاق *çār tāḳ*, ~ پایه چارداق *bülend pāye çardaḳler* ‘excelsa peristylia’ (I-1600); سرتاق *sertāk f. i.q. = idem quod (= yine bu) vulg. (= günl.)* چارطاق *vel (= ya da)* چارداق *çārdāk* (II-2594); → عیوان *eyvān*, ~ ایوان *īvān f. a.* چارطاق *çārtāk, vul. (= günl.)* چارداق *çārdāk* (I-618); → چار *çār f. Contract. à چهار çihār* ‘quatuor’; ... چارداق *çār tāḳ* (I-1545); → چتر *çetr f.* چارطاق *çardaḳ* (I-1582); **Pg (1665)** چارطاق *çārtāk* (~ چارداق) ‘catafalco’ (*soffa, tahta-poş, tahta-bend, kireved*) (I-363); چارداق *çardaḳ* ‘altana’ (I-98); چارداق *çardaḳ* ‘poggiuolo della casa’ (II-1614).

M Lex. (1680) کتيفة *kātīfet, kātīfe, vul. (= günl.)* کادife, چگل *kātāyif*, ~ کتوف *kutuf* ‘holosericum’ (II-3726); **Mg (1612)** D *katife* (2) = *kadife* “Samt” (**Stein 70**); **MI (1641)** *ghatife* ‘veluto, drappo di seta’ (475); **Pg (1665)** *kātīfe* ‘veluto, drappo di seta’ (III-2372); *kātīfe kātīān* ‘veste di velluto’ (III-2394); *kırmızı kātīfe* ‘veluto cremesino’ (III-2373); *kürkli kātīfe* ‘peluzzo, drappo fino di seta veluto’ (II-1546); *nağışlı kātīfe, çiçekli kātīfe* ‘veluta alto basso figurato’ (III-2372); *toplu kātīfe* ‘veluto paloco’ (III-2373); **Vg (1790)** *kadife* ‘velours’ (453).

Hl (1730) قطیفه جی *kadifeci (kadifedgi)* ‘marchand de velour’ (111). (1680) قطیفه دن *ḡadīfeden*, ~ قطیفه لو *ḡadīfelū* ‘holosericus’ (II-3726); = Holosericus: قطیفه لو *ḡadīfelū*, دن *ḡadīfeden*; Vg (1790) *ḡadifeli* ‘velouté’ (453).

قطیفه چچکی (1680) *ḡadīfe çiçeği* ‘amarantus’ (II-3726); = Amarantus: قطیفه چچکی *ḡadife çiçeği*; Pg (1665) *ḡatīfe çiçeği* ‘amaranto fiore’ (I-104); Hl (1730) *katifē çiçeği* (*k. tchitchégui*) ‘amarante’ (89); Vg (1790) *ḡadife çiçeği* ‘amaranthe’ (358), ‘souci. fleur’ (438).

Pide de *vul.* kısaltmasıyla tonsuz ünsüzlü söylenişyle not edilir. **Lex.** (1680)’teki maddelerde eski harfli yazılışa bağlı olarak ilk hecedeki ünlünün bir uzunluk değeriyle işaretlendiği başka farklar da kaydedilir:

[**Türkst** 57 پیده *pide*, ‘dünner Brotkuchen’ Jussuf 955: ngr. (= Yeni Grek.) *πίτα*. Eine Vermuthung über den Ursprung des weit verbreiteten Wortes habe ich Et. Wtb. d. Alb. 340 ausgesprochen.] **M Lex.** (1680) بیده *bide*, *vul.* (= *günl.*) *pīte t.* ‘placenta’ (I-734); پیده *pīde*, *pīte t.* ‘placenta, collyra’ (I-980) = Collyra, collyris, panis species; libum: پده ~ پیده *pide*, placenta, scriblita: پده پیده *pide*, *pīte*; **Ml** (1641) *bide* ‘pizza, focaccia’ (308); **Pg** (1665) پده *pide (boğaç, kara etmek)* ‘focaccia’ (II-882); پیته *pīte* ‘ischiaciata’ (II-1204), ‘scaceiata, focaccia’ (III-1924), ‘schiacciata, focaccia’ (III-1947), ‘soccenericcio, ane cotto sotto la cenere’ (III-2064); *pīte etmeği* ‘pizza, focaccia’ (II-1608); *bağluva pite, dervend pitesi, Arnavud pitesi* ‘torta, viuanda’ (III-2297); *incir pitesi* ‘torta di fichi’ (III-2297); *çörek yağlu yā penirli pite* ‘buccelato sfogliata’ (I-294); **Vg** (1790) *pide*, *pīte* ‘gâteau sec’ (387).

Kerpeten kelimesinde tonlulaşıma akıcı bir ses ile bir ünlü arasındadır:

Pg (1665) *kerpeden* ‘forbice’ (II-889); **Vg** (1790) *kerpeden vulg. (hlk.) kelpetin* ‘tenaille’ (444); **Ml** (1641) *kielpetun* ‘tenaglia’ (451) krş. [**Lex.** (1680) کلبتان *kelbetān a.* کلبتین *kelbetin f. vul. (= günl.) kelpetin t.* (II-3994)].

Çeviri yazılı metinlerdeki kimi örneklerde bu tür tonlulaşmayla not edilir. Çeviri yazılı metin yazarları konuşma dilindeki başka örnekleri de kaydeder: Megiser (1612) / Stein, 1975: 60-63; 68-70; 71; Molino (1641) / Święcicka, 2020: 98; Parigi

(1665) (eski harfli sözlük) / Kartallıoğlu, 2010: 101; Harsany (1672) / Hazai , 1973: 341-342, 344; Vaughan (1709) / Gilson, 1987: 38-40, 54.

Molino (1641)'daki⁴⁰ kimi örneklerin de iç sesteki ünsüz gruplarında sesteki nitelik değişmesi yazıya aktarılır.

-st- ünsüz grubunda: *desdere* 'secca, sega' (391), 'sega, stromento da segare' (392); *desdihat* 'poliza di propria mano' (209); *destichatlik* 'sottoscrittione' (415); *destikat* 'cedula' (85), 'scritta di propria mano' (389); *desdur al-* 'togliere la licenza' (457) < *destur* 'licenza' (234); *destur vermek* 'licentiare' (234) ve: Viguiet (1790) *safrâ basdırması* 'collation' (368); *suya basdırmağ* 'rouir' (431) *yasdık, yastık* 'traversin. chevet' (449); *yastık* 'chevet, coussin' (367) gibi.

Evliya Çelebi (XVII. yüzyıl) SN'de de bu söyleyiş örneklerine de rastlanır:

"astar < Far. âster" asdar (aSDAR) (3); "*fıstık* < Ar. *fustuk* < Far. *piste*" *fısdık* (FSDQ) (1); "*mastçı* = 'saray yoğurtçusu'" *mastıcı* (m. başı) (MASTCY) (1); *masdıcı* (MASDCY) (1); "*nişasta* < Far. *nişâste*" *nişasda* (NŞASDE) (1), *nişasdacıyân* (1); "*pasta* < İt. *pasta*" *pasda* (PASDE) (1), *pastá* (PASTE) (1); (PSTE) (1); (PstE) (1); "*yektâ*" (*dür-i y.*) *yekdâ* (YKDA) (1) (bkz. Duman, 1995a: § 115).

Develi tarafından bu örnekler fonetik bir olayın yazıya aktarıldığı söyleyiş farkları olarak değerlendirilir. Develi, SN (burada -st- ünsüz grubunda) ve kimi çeviri yazılı metinlerde bulunan bu özellikteki belli ünsüz gruplarını ayırıcı özelliklerine göre

⁴⁰ başka ünsüz gruplarında: *basc=ghagia* [başgaca] 'separatamento' (397); *ama: basc=kagia* [başkaca] 'speciale, particolare' (418); *bohdengi* [-gi = -ci] [< bühtan] 'calummiatore' (77); *enisc=dhe* [enişde] 'cognato' (94); *esghier* [esger] (*e. pusi*) 'imboschata di soldati' (192); *ama: eskieri* [esker+i] 'militia' (256); *esghi* [esgi] (*e. demirler*) 'ferri vecchi' (144); *ama: eski* (*euel*) 'antico, e vecchio' (52); *isghele* [isgele] 'ripa, riu' (352); *gratella* (170); *isghelhe* [isgele] 'gradella da cocere il pesce'; *ama: iskelhe* [iskele] (*ghecid* = geçid) 'traghetto, passaggio' (462); (*isc=ghiembe* [işgembe] (*karin*) 'trippa, pâcia' (467); *ama: isc=kiembhe* [işkembe] 'trippagrassa, ventraccio' (181); (*isghenge* [isgence] Ind.); *isghenge* [isgence] *et-* 'flagellare' (149); *isghengelenmisc* [isgencelenmiş] 'flagellato' (150); *ama: iskiengelenmisc* [iskencelenmiş] 'tormentato' (459); *isdeigidur* [isteicidur] 'volonteroso' (487); *Isdambol bogasi* 'stretto di Constantinopoli' (436); *mehder* (*daulgi*) 'sonatore di tamburo' (445) *krş.* [(1680) *mihter f. Comp.* (= *Compositum Nomen*) 'major; princeps, dominus, praefectus, caput' (III-5048); *mehter t.* 'musicus bellicus, ut tympanista, tubicen, & c. ; *item* servus à tentoriis; atriensis' (III-5048)]; *sokda* (*saghird* = sagird) 'scuolare' (389); *ama: sokta* (sc=aghird [şagird]) 'scolare' (385); (*sokta* Ind.); *tachdhe* [takde] (*tauola* Ind.); *tachdhe perdesi* (*tachdeilhe bolmek*) 'taulato, diuisa da tauola' (447); *takdaden dosc=eme* [döşeme] 'solaio fatto da tauole' (409) (*tach/de/den* Ind.); *ama: takta, biti* 'cimice, animalletto' (91); *tachtagiuk* 'tauoletta' (*tachdegiuk* Ind.) (447) ve: V (1709) *egsirmec* (5:78) [egsir-] 'to sneeze' (Gilson 132) gibi.

inceler. Bu örneklerde nötr (yansız) duruma geçen ünsüzün yanındaki ünsüzü etkileyerek onu da ses değeriinde bir değışmeye ittiğine (aSDar *vd.*) dikkat çeker ve anlam ayırıcı bir özellik olarak gerekmediğı durumlarda, çevredeki diğeri seslerin tesiriyle, bu gruplardaki ünsüzlerin tonlu-tonsuz özellikleri vurgulanmamalıdır, der. Ayrıca D sınıfı eklerin şedde kullanılarak yazılmasını da bu *yansızlaşma* (nötürleşme = neutralization) teorisinden faydalanarak açıklar (Bu gruplar ve açıklayıcı bilgi için bkz. Develi 1995: III. Bölüm §1.2.).

Parigi (1665)’de Arapça *sā‘âte* {+DE ده} bulunma durumu eki د (dal) harfi şedde ile eklenir:

* حَدَّتْ زِيَادَه *sā‘átde* (*sā‘ádde*) ‘giusto all’hora’ (II-976); buna karşılık: * حَدَّتْ زِيَادَه *hádten* (2. söyleyişte: *hátten*) *ziyāde* (*kıyāsden ziyāde*) ‘oltra modo’ (II-1468); * حَدَّتْ زِيَادَه *hádten* (2. söyleyişte: *hátten*) *ziyāde yük* ‘sopracarico’ (III-2088); *krş.* : * حَدَّتْ زِيَادَه *hádten ziyāde* (*bī hādd*) ‘sformatamente, smisuratamente’ (III-2031); * حَدَّتْ زِيَادَه *hádten ziyāde* (*kıyāsden ziyāde*) ‘oltra misura’ (II-1467); * حَدَّتْ زِيَادَه *hádten ziyāde* *dışarı*, *hádten bīrūn taşra* ‘fuor di modo’ (II-925); * حَدَّتْ زِيَادَه *hádten ziyādelik* (*oransızlık*, *nehāyetsizlik*) ‘eccesso’ (I-765).

Tablo 3.8. Türkçe ve alıntı kelimelerin hece ve kelime sonu sesleriyle ilgili kayıtlar:

M Lex. (1680)	Mg (1612)	MI (1641)	H (1672)	V (1709)	HI (1730)	Vg (1790)
ارد <i>ard</i> ‘posterior pars, tergum’; ... اردان <i>ardtan</i> ‘a tergo, ponè’ ~ <i>ardinden</i> , <i>idem</i> (= <i>aynı, önceki gibi</i>) <i>ardin</i> ‘averso gradu’; ... <i>ardince</i> ‘post eum, & retro	<i>art</i> ‘‘hinter’’: <i>ardinde</i> , <i>ardine</i> (Stein 279)	<i>ardinden</i> ‘da dietro’ (112); <i>ardine</i> ‘indietro’ (206)		<i>ard</i> 2:46 ‘behind, or after’ (Gilson 134)	<i>ardinda</i> ‘derriere’ (52)	<i>ard</i> ‘behind’ (76); <i>ardına</i> , <i>soñra gelen</i> ‘subséquent’ (440); <i>arddan</i> <i>gidici</i> ‘traineur (soldat)’ (448)

eum' ... <i>ardinde</i> 'post eum', ~ <i>i.q. = idem quod (= yine bu) ardince sine motu; at cum motu; dices ardine</i> 'post eum' (I-137)						
گچیت <i>geçit</i> 'transitus', & c. → گچد (II-3879); ~ گچید <i>geçid</i> 'transitus, locus, quo transitur, vadum'; <i>geçid hâkķı</i> , ~ <i>geçid aķçasi</i> 'jus seu vectigal, quod penditur ad transeundum, portorium' (II-3879); گچدی <i>geçidçi</i> 'portitor' (II-3880)	D <i>geç</i> (<i>get/ch</i>) (2) 'tardè'; GD <i>geçinde</i> (3) = <i>gecinde</i> "spät" (Stein 245)	<i>ghecid</i> [geçid] 'traghetto, passaggio' (462); <i>ghiecid</i> [geçid] 'ponte' (310)				<i>geçid</i> 'gué' (389), 'passage' (412); <i>geçidci</i> , <i>giden gelen</i> 'passant. allant, venant' (412)
قناد ~ قناد <i>kanad t.</i> 'ala'; <i>âskerü n kanatleri</i> 'alæ, seu cornua exercitûs'; <i>kapu kanadleri</i> 'valvæ, fores' (II-3765); قناد <i>kanad t.</i> 'ala' → قناد (II-3767)	D <i>kanat</i> (2) 'ala'	<i>kusc kanadı</i> [kuş kanadı] 'ala d'vcello' (28); <i>kanatli</i> 'alato che hà ali' (28); <i>kanatli</i> 'alato che hà ali' (28)				<i>kanad</i> 'aile' (357), 'nageoire' (407), 'volet de fenêtre' (456); <i>kanadlı hayvan</i> 'volaille' (456)
سد <i>süd</i> 'lac'; <i>süd hane</i> 'lactaria cella'; <i>süd</i>	D <i>süt</i> , <i>çüt</i> (?) (<i>fut, t/chut</i>) (2) 'lac'	<i>sut</i> 'latte' (228)		<i>süd</i> 5:90 [s süd] 'milk' (Gilson)	سود <i>süd</i> 'du lait'; سودچی <i>südçi</i>	<i>süd</i> 'lait' (397); <i>süd ana</i> 'nourrice'

<i>rengi</i> ‘color lacteus’; <i>süd mavisî</i> ‘cæsius color, ferè cyaneus’; <i>süd kızusi</i> ‘agnus subrumus’ (II-2570); <i>سود süd t.</i> ‘lac’ → <i>سد</i> , ~ <i>adde</i> (= <i>ekle</i>) <i>süd mâye tut-</i> , ~ <i>süd koyula-</i> , ~ <i>süd yoğurd ol-</i> ‘coaguları lac’; <i>yağı alunmuş süd</i> ‘butyro exutum lac’; <i>süd ana</i> ‘nutrix, quæ lactavit’; <i>süd kırdas</i> ‘collactaneus’ (II-2700) ... ⁴¹				209) <i>sagmak</i> 5:90 [sag-] <i>sud s.</i> ‘to milk’ (Gilson 202)	<i>(sudtchi)</i> ‘marchand de lait’ (75)	(408); <i>süd mavisî</i> ‘bleu céleste’ (363); <i>süd mayası</i> ‘présure’ (419) <i>kesilmiş süd</i> ‘lait caillé doux’ (397); <i>süd ver-</i> ‘allaiter’ (357)
<i>يورت yort</i> , ~ <i>يورد yord</i> , <i>yurd t.</i> <i>memleket</i> ‘ditio, dominium, regio, regnum, ~ possessio, bona’ (III-5616); <i>يورد yord</i> , <i>yurt</i> ‘ditio’ & c. → <i>يورت yort</i> (III-5616); <i>يورتلندرمق yortlandarm uq</i> [d. <i>yortlandurm</i>		<i>iurd</i> [yurd] ‘habitacolo, stanza’ (173), ‘paese’ (289), ‘stanza, habitazione’ (430)				

⁴¹ *südçi f. südçi kıarı* ‘lactaria, lactis venditrix mulier’ (II-2572); *südlük* ‘lactinicia’ ~ *pro* (= *yerine*) *südlü aş* (II-2573); *südlük* ‘lactinicia’, & c. → *سدلك* (II-2702); *südlü* ‘lacteus, lacte abundans, cum lacte paratus’ (II-2573); *südlü* ‘lacteus’, & c. → *سدلو* (II-2702); *südlü aş* ‘pulmentum, ut oryza lacti incocta’ (II-2573)

<i>ak</i>] ‘in possessione m bonorum inducere’ (III-5616)						
قورت <i>seu</i> (= <i>ya da</i>) قورد <i>ḡurd t.</i> ‘vermis, & lupus’; <i>ipek vel</i> (= <i>ya da</i>) <i>ibrişim ḡurdi, ḡurti; et ḡurti; ağac ḡurdi; söğüt ḡurdi; yıldız ḡurdi</i> (II-3786); قورد <i>ḡurd t.</i> ‘vermis, ~ lupus’ → قورت <i>ḡurt,</i> ~ <i>adde</i> (= <i>ekle</i>) <i>ḡurd pencesi, vel</i> (= <i>ya da</i>) <i>pançası</i> ‘bistorta herba’ ... (II-3788)	T <i>kurti</i> p. 25 = <i>kurdu</i> “den Wolf”, D <i>kurti</i> (2) = <i>kurdu</i> “sein Wurm” (Stein 242)	<i>churd</i> [kurd] ‘lono, cioè lupo animale’ (237); <i>churt</i> [kurt] ‘verme, vermo’ (477)	<i>kurt</i> [kurt] <i>kurt</i> ”Wolf” (2) (Hazai 243)		<i>kurd</i> (<i>kourdy</i>) ‘unloup’ (80); <i>yıldız kurdi</i> (<i>iildyz kourdy</i>) ‘mouche luisante’, <i>ipek kurdi</i> (<i>i. kourdy</i>) ‘ver-a soie’ (83)	<i>ḡurd</i> ‘loup’ (400), ‘ver, qui a des pieds’ (453); (453); <i>ḡurdlanmış</i> ‘vermoulu’ (454); <i>ḡurt</i> ‘mite’ (405)
قوردچغاز <i>ḡurdçigâz, Dimin.</i> (= <i>Diminutivum Nomen</i>) ‘vermiculus’ (II-3788); قورتلو <i>ḡurtlū</i> ‘vermiculosus’ (II-3787); قوردلو <i>ḡurtlū</i> ‘lupis abundans, ~ usit. Vermiculosus’ & c. → قورتلو (II-3788)						
<i>ve:</i> اند <i>and</i> ‘jusjurandum, juramentum’; <i>and iç:-</i>			<i>ant</i> [ant] <i>ant</i> ”Schwur”	<i>and</i> 2:31 [and+] <i>a. ichmec</i> ‘to swear’		<i>and</i> (<i>yemin</i>) ‘jurement’ (397), ‘serment’ (435); <i>and,</i>

<i>yemîn et-...</i> (I-448); <i>اندلو</i> <i>andlu ~ antlü</i> <i>t. 'juratus, ~</i> <i>adjuratus' (I-</i> <i>452)</i>			(1) (Hazai 204)	(Gilson 134)		<i>yemin et-</i> 'serment (prêter)' (435); <i>hilaf</i> <i>yere and iç-</i> 'se parjurer' (412)
~ یوغورت <i>ac (=</i> <i>ve) ~ یوغورد</i> <i>yogurd</i> 'oxygala, oxygalum' (III-5625) = Lac: یوغرد یوغورت <i>yogurt</i>	D <i>yoğurt</i> (2) D <i>yuğurt</i> (2) D <i>yuğurda =</i> <i>yoğurt</i> "Joghurt" (Stein 91)	<i>ioghurt</i> [yoğurt] 'gioncata' (163), 'giungata' (165); <i>iogurd</i> [yoğurd] 'latte agro' (228)			یوغورت <i>yoğurt</i> (<i>ioughourt</i>) 'du lait aigre' (76)	<i>yoğurt</i> 'caillé, lait, aigre' (364), 'lait caillé aigre' (397); <i>yoğurt</i> <i>bağlat-</i> 'cailler (faire)' (364)
<i>dat t.</i> 'gustus' <i>scribe, ~ →</i> طات ~ داد (II- 1994); داد <i>dād t.</i> 'gustus, sapor', ~ → طات (II- 1995); طات <i>tat</i> 'gusta', <i>imperativus</i> طاتمق, ~ <i>Nom. Pro (=</i> <i>yerine)</i> داد <i>dād,</i> 'gustus...' → داد (II- 3062); طاد <i>tat t.</i> 'gustus' → <i>usit. (=</i> <i>işlek)</i> داد (II- 3063)	GD <i>dat-</i> (<i>mak</i>) (72) = <i>tat- (mak)</i> "kosten" (Stein 61)	<i>dad</i> 'sapore' (372), 'sapore, cioè gusto' (373)	<i>dad [dad]</i> <i>tat</i> "Geschma ck" <i>i [i; PS]</i> (1); <i>dad [dad]</i> <i>tatmak</i> "schmecke n; kosten" <i>ub [ub]</i> (1) (Hazai 212)	<i>tatmak</i> 5:92 'to tast' (= taste) (Gilson 213)		<i>tat, dad</i> 'goût' (388); <i>tat-</i> 'goûter' (388)
دادلو <i>usit. (=</i> <i>işlek)</i> 'insipidus' داتلو <i>datlü,</i> <i>tatlü →</i> طاتلو (II-1997); طتلو ~ طاتلو <i>ac (= ve)</i> دادلو <i>tatlü t.</i> 'dulcis, suavis, sapidus' (II- 3062); طتلو	G <i>datli</i> TD <i>tatli</i> (6) T <i>tatlu = tatli</i> "süß" (Stein 61)	<i>datli</i> 'dolce' (127); (<i>sc=irin =</i> <i>şirin)</i> 'soaue, dolce' (408); <i>tatli</i> (<i>t. Sosli</i>) 'affabile grauole nel parlare' (22-23);	<i>datli [datli]</i> <i>tatli</i> "süß" (1) (Hazai 213)			<i>tatli</i> 'délicat (mets)' (373), 'doux'

<i>tatlü</i> , 'dulcis', ~ طتمق <i>tatmaq</i> , 'gustare' & c. → طاتلو ~ طاتمق ~ c. (II-3090)		<i>tatlü</i> 'suaue, dolce' (439)				
طاتلولق <i>tatlühk</i> 'dulcor, dulcedo, sapor, suavitas' (II- 3063)		<i>tatlilighilhe</i> [tatliligile] 'affabilmen te' (23), 'soauement e, dolcemente ' (408), 'soauement e, dolcemente ' (439); <i>datlilik</i> (<i>sc=irinlik</i>) 'adolecimen to' (19), 'dolcezza' (127), 'soauità, dolcezza' (408); <i>tatliluk</i> (<i>sc=irinlik</i>) 'suauità, dolcezza' (439)				<i>tatlılık</i> 'délicatesse d'un mets' (373), 'douceur' (376), (<i>lezzet</i>) 'suavité' (440)
داتسز <i>datsız</i> , ~ داتلو <i>datlü</i> → طاتلو ~ طاتسز (I- 1994) طاتسز داتسز <i>tatsız t.</i> <i>dādsız</i> 'insipidus...' طاتسز آدم; <i>tatsız ādem</i> (II-3062); طاتسز لك <i>tatsızlık q.</i> 'insipiditas, insulsitas' (II-3062)				<i>tatsis</i> 5:92 'without Tast or Savour' 4:72 'tastless' (Gilson 213)		<i>tatsız</i> 'fâde' (383), 'insipide' (394); <i>tatsızlık</i> 'insipidité' (394)
دمد ~ دمت <i>demet t.</i> 'fascis, merges,		<i>demet</i> 'fascio' (142); <i>bughdai</i>				<i>demet</i> 'botte de foin' (363), (<i>kucağ</i>)

fasciculus'; اوتلق دمتی <i>otluğ demeti</i>, <i>vel (= ya da)</i> دمدی <i>demedi</i> 'fascis foeni'; قونده دمتری <i>kunda</i> <i>demetleri</i> 'fascis virgultorum aut sarmentorum '; چالی دمدی <i>çalı demedi</i> <i>fere idem</i>, 'fascis sentium', & c. بر دمت پداوره <i>bir</i> <i>demet</i> <i>pedavra</i> 'fascis scandularum aut tenuium asserum' (II- 2137)		<i>demeti</i> [bugday demeti] 'fascio di spighe' (142)				'fagot' (383); <i>çiçek</i> <i>demeti</i> 'bouquet de fleurs' (363) 'paquet' (411); <i>demetle-</i> 'empaqueter ' (378), 'fagoter' (383)
دمتچک <i>demetçik</i> 'fasciculus' (II-2137); دمتمک <i>demetlemek</i> 'in fascis colligare' (II-2137)						
جاسوس <i>cāsūs</i> a. f. t. vul. corruptè چاشد <i>çāşid çğl.</i> <i>cevāsīs</i> 'cūst <i>ü cū</i> <i>eyle(y)icî</i> 'explorator, speculator, nuntij captator' (I- 1550) = Explorator: جاسوس <i>cāsūs</i>, (vul. = <i>günl.</i> <i>Çāşid</i>) (<i>çğl.</i> <i>Cevāsīs</i>,		<i>giasus</i> [cāsūs] 'spione' (422); <i>giasus</i> [cāsūs], <i>ciasc=ut</i> [çaşut] (<i>chamsz</i>= hamz) 'spia, spione' (421)	<i>çşait</i> [çāşit] <i>çaşit</i> "Spion" (3) (Hazai 211)			<i>çaşid, şaşid</i> 'espion' (381)

<i>cevvās, göçzi, mütecessis, ḥāber gīr, ḥāber cū...)</i>						
جاسوسی <i>cāsūsī a. F.</i> جاسوسلق ~ <i>cāsūshk t.</i> <i>Vul. (=</i> <i>günl.) چاشتلق</i> <i>çaşıthk</i> ‘exploratio’ (I-1551) = Exploratio: جاسوسلق <i>cāsūshk,</i> <i>çaşıthk</i> (<i>yoklayış,</i> <i>pervās,</i> <i>dīdebānhk,</i> <i>cāsūsī,</i> <i>āzmāyış,</i> <i>āzmūn</i>) جاسوسلق ا <i>casūshk et-</i> جاسوسلمق <i>cāsūsłamaḵ,</i> <i>vul. (= günl.)</i> <i>çaşıdlamaḵ</i> (<i>yokla-</i> , <i>cāsūsī</i> <i>kerden,</i> <i>çeşmü gūş</i> <i>ol-)</i> Comp. (1687) ‘explodere’		<i>ciasc=itlam</i> <i>ak</i> [çaşıtla-] ‘spionare’ (422); <i>ciasc=utla</i> <i>mak</i> [çaşıutla-] ‘spiare, cioè vedere quello che si fa’ (421), ‘tenere le spiè à qualcuno’ (452)				

Sözlükte günlük dile inmiş kimi alıntı kelimelerin son sesleri de aksine bir gelişmeyle tonlu /d/ ile kaydedilmiştir:

[LN Arapça دوات *devāl* tan دویت *devīl*] **M Lex. (1680)** دواة (*seu = ya da* دوات) *devāt, çğl.* دوی *devā, ~* دوايات *devāyāt, à tribus ad decem ~ Pl. pl. (= Plurale pluralis)* دوی *düvī, divī* ‘atramentarium, ~ cortex colocynthidis, melonis, uvæ; calamaro’ *vulgò dicitur divit (= halk arasında divit derler), q. esset =* دویت (II-2152); دويد *divit f., ~* دويد *divīd* ‘atramentarium’, *pro (= yerine)* دوات (II-2197); دیویت *divit* ‘atramentarium’, *pro*

(= *yerine*) دوات *devāt* → دوت ~ دوت. *Item* (= *yine*) *divid* 'atramentarium' *pro* (= *yerine*) دوات (II-2222) = Atramentarium: دود ~ دويت *divit*, *vulg.* (= *günl.*) *pro* (= *yerine*) دوات *devāt*.

Mg (1612) D *dibit* (2) D *divit* (4) = *divit* "Schreibzeug" (**Stein** 48); **MI (1641)** *diuit* [divit] 'calamaro' (76); **Pg (1665)** *divit*, دَوَاتْ *devāt* 'calamaro da metter inchiostro' (I-307); (*kālemdān*) 'pennaiuolo' (II-1549); **V (1709)** *divit* 5:88 'a Standish, or Inkborn' 3:58 3:59, with suff. 3:59 3:57 (**Gilson** 150); **HI (1730)** *divit* 'écriture' (94); *divid*+ (*in*) (180); **Vg (1790)** *divit* (*hokka*) 'écriture' (377). **Pg (1665)** *divitcik* 'calamaretto' (I-307).

→ تنقیس *tenkīs* دواته مرکب قویمق *devate, seu* (= *ya da*) *vul.* (= *günl.*) *divite mürekkeb koymak* 'atramento instruere atramentarium, ~ probrosis verbis, conviciis, vel scommate petere aut lædere' (I-1433) = Atramentarium: دواته مرکب قویمق *devāte, (vul. = günl. divide) mürekkeb kuymak*.

[**KTR** II, s. 459 *ballūt*] **M Lex. (1680)** بلوط *belūt* a. *vul.* (= *günl.*) *pelīd* 'glans, & ipsa quercus' *hinc* شاهبلوط *šāhbelūt* 'regia glans' *i.e.* 'Castanea' ~ بلوط الارض *belūtul erz q.* 'quercus humi repens' *i.e.* Chamædrys. (I-885); *pelīt* ~ *pilit* *pelīd t. Quod scribitur* 'glans' *ab Arab. (= Arapçadan)* بلوط *hinc* اغاجی *pelīd ağacı* 'quercus, robur' (I-888); → *pelīd*, ~ *pelīz* f. ... *Item* (= *yine*) *pelīd t.* 'glans', ~ *stupidus* → بلوط (I-888) = Glans: *pelīd, pilid*, بلوط *belūt* (*pałamut*); quercus, ûs: بلوط اغاجی *belūt ağacı* (*mīše, vul. = günl. meşe*); robur, oris: *pelīd ağacı* (*mīše ağacı*) = Glans: *pelīd, pilid*, بلوط *belūt*; quercus, ûs: بلوط اغاجی *belūt ağacı*; robur, oris: *pelīd ağacı*; **Mg (1612)** D *pelīt* (2) = *pelīt* "Eichel" (**Stein** 166, 172 *balūt* > *tk. Belut* > *belūt* > *pelīt*); **MI (1641)** *pellit* 'ghianda frutto' (162); *pelud aghagi* [ağacı] 'rouere, albero' (364); **Pg (1665)** *pelīd* (*p. ağacı*) 'cerro albero, quercia che non fa frutto' (I-387); *pilid*, پِلُود *pellūd* 'ghianda piccola' (II-952); *pilit* (*meşe ağacı*) 'rouere, albero' (III-1876); بلوط اغاجی *biht ağacı, ballūt ağacı* 'quercia, albero' (II-1716); **Vg (1790)** *pelid* 'gland' (388). **Pg (1665)** *pilithk* (*pıhtık?*) 'roueretto, luogo piantato di roueri' (III-1876).

Lex. (1680)'te: ارغاد *irġad* [*< Grek. Ergatês*] 'mercenarius, operarius pretio conductus' (I-144) [**Mg (1612)** D *argat* (2) 'mercenarius'; **Ml (1641)** *irghat* 'mercenario' (252); **Pg (1665)** ارغاد *irġad* 'lavoratore à giornata' (II-1230), 'manouale' (II-1316), 'mercenario' (II-1351), 'operario che lavora per salario' (II-1473); **V (1709)** *irġad* 5:77 [irġad] 'a Day Labourer' (Gilson 170)].

Lex. (1680)'te Arapça asıllı başka bir kelime *vul.* kısaltmasıyla aktarılır:

مفرط *mefrât*, *vul.* (= *günl.*) *mefred*, *pro* (= *yerine*) مفرط *müfrât*. Immanis, excessivus. Grande: eccesivo, smisurato: *ut suprâ habes in* مفرد *mefred* (III-4809) = Eccesivus: مفرط *mefrât* (*aşûrî idici, mütecâviz, hâdten ziyâde, zâid...*).

Buna karşılık son seste د (dal) harfiyle yazıldığı hâlde ses karşılığı tonsuz /t/ ile aktarılan başka bir örnek:

متره پوليد *mitropolit ex Græco.* (= *Grekçeden*) 'Metropolita, Archiepiscopus Græcus' (III-4324) [**Ml (1641)** *medrobolut tagi* [tâcî] 'mitra' (258); **Pg (1665)** متره پوليد *mitropolit* 'muḳâddem, reis' 'prelato' (II-1647)].

Bu gibi söyleyiş örnekleri söz konusu devreye ait eski harfli bir metinde de ت (te) ve د (dal) ya da yalnızca د (dal) ile yazıya geçirilir:

SN '*irgat < Yun. Ergatês* [Baydur 1953]' *irġad* (1. *ammāl*) (*ERĠAD*) (1); *irġadân* (1); *irgat* (*ERĠAT*); 1. *bazarı, irgatlık* (*ERĠAT-lık*) (1) '*metropolit < Fr. metropolit*' *mitropolid* (*MtREPVLYD*) (1) '*pellit < Ar. bellût* [Şevki, sh. 191, 263]; *balût* [Deny 1955, § 97] '*belîd* (*BLYD*) (1) (bkz. Duman, 1995a: § 116).

Türkçede hece ve kelime sonunda bulunmayan bu sesin yukarıdaki örneklerdeki varlığı ses değerindeki değişmeyle de ilgili görülür. Nitekim bu örneklerde de *yansız ünsüzden* bahsetmek mümkündür. Bunlar sesteki nitelik değişmesinin yazıya aktarıldığı söyleyiş farkları olarak incelenir (bkz. Duman, 1995a: § 116).

Eklemeye Tonlulaşma: Eski harfli yazımda *k/g* değişimi /g/ için ayrı bir işaret kullanılmadığı için ayırt edilemez. *ç/c* değişimi de bu iki ses için çoklukla ج (cim) harfi kullanıldığı için belirsiz kalır. Çeviri yazılı metinlerin Avrupalı yazarları

tarafından aktarılan yazıçevrimli karşılıklarda Türkçe ve dile alıntılama yoluyla girmiş kelimelerde ekleme ve birleşmedeki bu tür tonlulaşmalar *t/d*, *ç/c*, *k/g* (>ğ) *k/g* (>ğ) değişimleri üzerinden takip edilebilir.

Aşağıda bu değişimlerle ilgili örnekler için çeviri yazılı metin malzemelerinden kimi örneklere yer verilmiştir:

k/g (>ğ):

Lex. (1680) دكنك *degenek* / چوبان دكنكى *çoban degenegi* (II-2113); دوشك *düşek* / pupla düşek, düşegi (II-2173); اتمك *etmek*, vul. (günl.) *ekmek* / çavdar etmegi, ev etmegi (I-49) gibi.

Viguiier (1790) bu sesin ince ünlü çevresinde söyleyişte /y/'ye değiştiğini kaydeder:

bebeyi (göz b. , *bebek* ‘prunelle de l’œil’ (422); *böceyi* (boğ b.) ‘chenille’ (367), ‘hanneton’ (390), (*ateş b.*) ‘mouche luisante’ (406); *çiçeyi* (ay ç.) ‘héliotrope, tournesol’ (390), *firenk marazı*, *zahmeti*, *uyuzu*, ç. , *yeli* ‘maladie vénérienne’ (401), *gelincik* ç. ‘pavot. rouge. plante’ (413), *düyün* ç. ‘renoncule’ (427), *kadife* ç. ‘amaranthe’ (358), ‘souci, fleur’ (438); *ekmeyin içi* ‘mie’ (404); *eksiyini e. tamamlamak* ‘suppléer’ (441) gibi.

Lex. (1680) اياق اوزره *ayağ* / اياق اوزره *ayağ üzre ~ usit.* (= işlek) اياغه فالقمق *ayagă kalk-* (*mağ*) (I-576); بيتراق *beyrak*, *bayrak* / التنده *bayrağı altında* (I-981); برقمق ~ برقمق *brağ-* (*mağ*) (I-747-778) / براغلمش *brağılmış* (III-4324) gibi.

ç/c: **Lex. (1680)** اغاچ *agaç*, seu (= ya da) *agac* / *agaç kavun agaci* (I-295); كوج *güc*, *güç* / ايله *güc ile...* (II-4054) (bkz. 3.1.1.1.)

t/d: **Lex. (1680)** دمت *demet* / اولتق دمت *otluğ demeti, vel* (= ya da) دمدى *demedi* (II-2137); ايشتمك ~ ايشتمك *işit-* (*mek*) (I-233, I-597) / اشوري *işidici* (II-4079); ايتمك ~ ايتمك *it-* (*mek*), vul. (= günl.) *et-* (*mek*) (I-581) / اشوري ايديجى *aşüri idici* (I-250) (bkz. 3.1.1.8.).

Birleşik kelimelerde ve söz içinde yan yana gelen kelimelerde heceleşme kuralına göre *Lex*. (1680)'ten seçilen kimi kayıtlarda:

-g _ V- < -k _ V- : ديمكله *dimeg ile* (II-2020).

-ğ _ V- < -k _ V- : اياغ اوزره فالقمق *ayağ üzre* (I-577), قولايغله *kolayhğ ile* (II-3804), يوغ ايلمك *yog eyle- (mek)*, يوغ اول *yog ol- (mağ)* (III-5625) gibi.

Holdermann (1730)'da bir örnekte okuyuşu göstermek için bir açıklama notu kullanır:

-ğ _ V- < -k _ V- : *iokiken* [yokiken], *lisez (= oku) ioghiken* [yoğiken], n'êtant pas (4).

Viguiet (1790)'deki kayıtlarla örnekler çoğaltılabilir:

-ğ _ V- < -k _ V- : *bakmak ile, bakmağ ıla, bakmağla* (193); *bakmağa, ou (= ya da) bakma-a* 'pour regarder, asin de regarder, à regarder' – 'au lieu de' *bakmak, ou (= ya da) bakmağ için* (204); *sağlığ olsun* (320), *sağlığ ıla* (321); *yoğ et-* 'anéantir' (358); *yoğ ol-* 's'anéantir' (358); *yoğ udu* (160), (247).

-y _ V- < -g _ V- < -k _ V- : *görmeye* 'pour voirr, asin de voir, à voir – au lieu de' *görmek için, ou (= ya da) görmey için* (204); *girmey üzre* (315); *görmek ile, görme yile*, 'mieux encore' ~ *görmey le* 'en voyant' (193).

İncelemedeki monografik çalışmalarda: Megiser (1612) / Stein, 1975: 73-74; Molino (1641) / Święcicka, 2020: 96, 98, 99; Harsany (1672) / Hazai, 1973: 345; Vaughan (1709) / Gilson, 1987: 41.

3.1.2. TONSUZLAŞMA

Türkçe kelimelerle birlikte dilimize yabancı dillerden girmiş kelimelerde de sıklıkla görülen bir gelişmedir. *d/t, g/k* değişimleri de ön seste tonsuzlaşma olmaktadır. Dildeki kural gereği dile alıntılama yoluyla alınan yabancı kelimelerin hece sonu tonlu sesleri de tonsuz karşılıklarına değişir (b-p, c-ç, d-t, ğ-k, g-k, z-s). Türkçe kelime içinde de yan yana gelen ünsüzler kurallı olarak birbirlerini etkileyerek tonlu-tonlu, tonsuz-tonsuz düzeninde eşleşirler. Dildeki alıntılar da söyleyişte bu

kurallı duruma uyar. Tulum (2011) da değerlendirmesinde söyleyişteki bu durumun Meninski'nin işaretlemelerine çok büyük ölçüde geçirildiğini söyler (bkz. s. 157).

Türkçenin hece sonu sesleri için geçerli olan bu kural alıntılarının günlük dile inerek halklılaşanlarında söyleyişe uygun olarak işlemektedir. Tulum (2011), “*Meninski'nin işaretlemeleri Türkçe ve yabancı kelimelerde bu kurallı durumu apaçık yansıtır, ancak söyleyişteki benzeştirme bir çok ekin tek şekilli kalıplara sahip olması yüzünden yazılıştta görülmez*” değerlendirmesini yapar (s. 157).

Onun işaretlemeleri bu uyumun alıntı kelimelerde de büyük ölçüde işlediğini gösterir. **Lex. (1680)**'te Arap harfli yazımın yanında aktarılan çeviri yazılı karşılıklar söyleyişteki bu düzenli işleyişin alıntı kelimelerdeki görüntüsünü yansıtır. Bu işleyiş, kimi Avrupalı yazarların metinlerinden de, bu yazarların söyleyişi yazılışa aktarma tercihleri ölçüsünde, takip edilebilir.

3.1.2.1. b > p

Çeviri yazılı metinlerin Avrupalı yazarları kimi Türkçe kelimeleri ön septe eski biçimlerindeki asıl sesleri olan tonlu /b/ ve bunun tonsuz karşılığı /p/ ile olmak üzere ikili yazılışlarıyla kaydeder. Buna karşılık, Meninski **Lex. (1680)**'e bu gibi kelimelerin günlük ortak dilde tonsuz /p/ ile olan biçimlerinin yaygın olduğunu gösteren notlar eklemiştir.

Tablo 3.9. Türkçe kelimelerin ön sesleriyle ilgili kayıtlar

M Lex. (1680)	Mg (1612)	MI (1641)	Pg (1665)	H (1672)	V (1709)	H (1730)	Vg (1790)
بکار <i>biñar</i> , <i>puñar</i> 'fons, puteus' → بیکار (I- 860) ⁴²	<i>biñar</i> (2) = <i>pñar</i> "Quelle" (Stein 97, 169)	<i>puar</i> [pu(ñ)ar] (cesc=m e [çeşme]) 'fontana , fonte'	بُكَار <i>biñar</i> 'fontana, fonte' (II- 888)				<i>pınar</i> (<i>çeşme</i>) 'source' (439)

⁴² بکار *buñar*, *puñar* t. 'fons & puteus' → بیکار (I-934); بیکار *biñar*, ~ *buñar*, ~ *puñar* t. 'fons, puteus' (I-1001); → پایاب *pāyāb* 'potentia, vis, robur'; *item* (= *yine*) ... ~ *sunūñ dibi* 'fundus aquae', ~ بیکار ایابی *piñar ayağı* 'ostium fontis' (I-698); → چشمه *çeşme* f. t. بکار *biñar*, vul. (günl.) *puñar* t. 'fons' (I-1618).

		(151); <i>puar sui</i> [pu(n)ar suy] (<i>cesc=m</i> <i>e sui</i> [çeşme suy]) ‘acqua di fontana’ (14)					
بشمق <i>bişmek</i> , ~ <i>usit.</i> (= <i>işlek</i>) بشمك <i>pişmek</i> ‘coqui, ~ maturescer e, <i>seu</i> experientia m rerum consequi’ (I-833)	D <i>pişmek</i> (<i>pischmek</i>), D <i>pişürmek</i> (<i>pischurme</i> k) ‘coquere’		<i>bişmek</i> ‘cuocersi’ (I-578)	<i>piş</i> [piş] <i>pişmek</i> ”kochen; backen” <i>memis</i> [<i>memiş</i> ; Part.] (1) (Hazai 253)	<i>bishmec</i> 5:82 [biş-] ‘to dress Meat’ (Gilson 199)	بشمش <i>pişmiş</i> (<i>piche</i> <i>miche</i>) (153), (188), <i>pişmem</i> <i>iş</i> (<i>pichm</i> <i>émiche</i>) (190)	<i>pişmek</i> ‘se cuire’ (372); <i>pişirmek</i> ‘cuire’ (372), ‘rôtir’ (431), <i>tatlı</i> <i>pişmiş</i> ‘succulent’ (440); <i>tekrar</i> <i>pişirmek</i> ‘recuire’ (425)
پره <i>püre</i> , <i>pire t.</i> ‘ázzām a. <i>keik f.</i> ‘pulex’ (I- 798) ⁴³	D <i>pire</i> (2) ‘pulex’	<i>pire</i> ‘pulce, pulice’ (328)	<i>bire</i> ‘polino’ (III- 1616); <i>pire</i> ‘pulce, pulice’ (III-1698)			پیره <i>piré</i> ‘une puce’ (82)	<i>pire</i> ‘puce’ (422)
			<i>pirelemek</i> ‘spulciare , leuar le pulci’ (III- 2152); <i>pireli</i> , <i>pür</i> <i>pire</i> ‘pieno di pulci’ (II- 1698)				
پیره اوتي <i>pire oti</i> ‘pulicaria,			<i>pire oti</i> ‘agrimoni a herba;			<i>pire oti</i> ‘herbe aux	

⁴³ *püre t.* ‘pulex’ → پره (I-917); پیره *pire* ~ پوره *püre t.* ‘pulex’ → پره اوتي *pire oti* ‘pulicaria, seu psyllium’ (I-986); → پره *kejk f.* *büre, püre, pire t.* ‘pulex’ (II-4119).

<i>seu psyllium'</i> (I-986)			<i>herba da pulice'</i> (II-1021)			<i>puces'</i> (92)	

Lex. (1680)'te Türkçe *parmak* da پ (pe) harfinin ses karşılığı tonsuz /p/ ile işaretlenir: [پرمق پارمق *parmaḳ* (I-647), (785)]. Vaughan (1709) [*barmak* 5:81 'a Finger' (Gilson 198)] ve Holderman (1730)'da ise [*barmak* 'le doigt' (99)] tonlu karşılığıyla olan eski ve birincil biçimiyle kaydedilir.

İncelemedeki monografik çalışmalarda: Megiser (1612) / Stein: 64-65; 70, 72; Molino (1641) / Święcicka, 2020: 97, 107-108; Parigi (1665) / Kartalhoğlu, 2010: 101; Harsany (1672) / Hazai, 1973: 341.

Ön sesteki değişimde kelimedeki tonsuz ünsüzlerin etkisi (uzaktan benzeşme) de değerlendirilir. Türkçe söyleyişte hece ve kelime sonunda tonsuz karşılığına değişen sesler bu değişmeye etki ederler (*patlican* < *bādlīcān*, *bādlīcān* gibi).

Lex. (1680)'te yer yer çeviri yazılı karşılıklarda alıntıların hece ve kelime sonu sesleri yazılışa bağlı kalınarak tonlu seslerin harf karşılıklarıyla kaydedilir. Buna karşılık, daha erken tarihli kimi metinlerde bu sesler de söyleyişteki gibi tonsuz seslerin harf karşılıklarıyla yazıya aktarılır : [برنج *birinc*, vul. (günl.) *pirinc* f. t. 'oryza' (I-787) Megiser (1612) / Stein 1975: 116: D *perinç* (2) D *pirinç* (2) = *pirinç* "Reis". Parigi (1665)'de برنج *birinc* 'riso, legume' (III-1839); krş. پرينج *pirinc* (p. ayırtlamak) 'nettar il riso, ò altri legumi' (II-1431) gibi].

Lex. (1680)'te halkılaşmış alıntı kelimelerle ilgili kayıtlar aşağıda sıralanmıştır:

paha ~ behā: M **Lex. (1680)** كوزلك ~ قيمت *paha* a. t. vul. (= günl) *paha* 'gözellik' 'pretium, æstimatio, valor, pulchritudo, elegantia'; *husnū behā* 'pulchritudo, elegantia'; *pūr behā vū şeref* 'pulcherrimus & nobilissimus, pretiosus'; *girān behā*, ağır *behā ~ behālū* 'carus, pretiosus, carò, caro pretio'; *behā-ī hūn* 'pretium sanguinis, quod ab homicida proximis amicis occisi penditur, ut remittant poenam talionis'; *beḥāsine deger q.* 'valet suum pretium' (I-952/953); **Mg (1612)** D *pahaa* (2) 'pretium'; **MI (1641)** *baha+* (dur) 'brauo' (73); *paha* 'pretio, valuta' (318), 'stima, valuta' (432),

(*kymet*) ‘valore, cioè prezio di qualche cosa’ (472); **Pg (1665)** *behā* ‘apprezzazione’ (I-150), ‘costo, valuta’ (I-554), ‘istimatione’ (II-1208), ‘pretio, legi pregio’ (II-1659); **H (1672)** *bahā*(1) ~ *pahā*(15) ≠ *paha* ‘Preis’ (**Hazai** 341); **V (1709)** *bahasy* 5:81 [bāha] ‘the Price (of anything)’ 3:62 (2x) (**Gilson** 197); **HI (1730)** *baha+* (*sini*)(185); *pahalli+* (*dur*) (185); **Vg (1790)** *paha* ‘prix. valeur; (420); *paha defteri* ‘facture’ (383); *eksik paha* ‘rabais’ (423); *pahasını artır-* ‘renchérir. enchérir’ (427).

(1680) بهالو *behālū*, vul. (= *günl*) *paha* قىمتلو *kıymetlü* (اوجوز *ucüz.*) ‘carus, pretiosus’; *behalū ot-* ~ *behāde ot-* ‘carum esse, ~ fieri’; *ağır behālū*, *girān behā* ‘pretiosus, magni pretij’ (I-955); **Pg (1665)** *behālī*, -*lū* ‘caro, di molto valore’ (I-350), ‘mercato caro’ (II-1351), ‘pretioso’ (II-1659); **H (1672)** *pahālī* (3) (**Hazai** 252); **HI (1730)** *pahalli*(*dur*) [-*dür*] (185); **V (1709)** *bahaly* 5:81 [bāhalī] ‘dear (not cheap)’ 3:62 (2x) (**Gilson** 197); **Vg (1790)** *pahalı* ‘cher, pour le prix’ (367).

V (1709) *bahāligy* 3:63 [bahālicī] ‘(I have seen many Merchants, but I never saw one so dear as you)’ (**Gilson** 197); **Pg (1665)** *behāluḥk* ‘carestia’ (I-346); **Vg (1790)** *pahalılık* ‘cherté’ (367); **MI (1641)** *pahasus* [*pahasuz*] (*muft*) ‘senza costo’ (397); **Pg (1665)** *behāsız* ‘senza pretio’ (II-1659); **Vg (1790)** *pahasız*, *pahası yok* ‘inappréciable’ (393).

(1680) *behā ile āzād et-*, *behā ile girü at-*, ~ *çıkar-* ‘redimere pretio’; *behā vü i’tibār buhur* ‘in pretio erit’; *behā biç-*, *behā kât et-* ‘appretiare, taxare, constituere pretium’; *behāye çık-* ‘pretium ingravescere, intedi, carius vendi’; *behāyī ziāde et-*, *behālū et-* ‘augere pretium’; *behāsin azaft-* ~ *indür-* ‘pretium deprimere’ (به *behā* I-952); **MI (1641)** *paha biczmek* [paha biç-] ‘estimo de i beni’ (138); *pahasi barisc=mak* [pahası barış-] (*barisc=mak*, *kymet barisc=masi* [barışması]) ‘accordo di prezzo’ (11); *pahaleri endurmek* (*narghleri endurmek*) ‘abbassare i pretij’ (3); *paha ver-* ‘proferire’ (321); **Pg (1665)** *behā biç-* ‘valutare’ (III-2356); *behā ko-* ‘appreciare’ (I-148); *behā ko-*, *behā taḳdīr it-*, *tāḥmīn it-* ‘apprezzare, stimare’ (I-150); *behā ko- yā it-*, *tāḥmīn it-*, *taḳdīr behā it-* ‘stimare, apprezzare’ (III-2176); **Vg (1790)** *paha kes-*, *biç-* ‘apprécier’ (359); *pahasın kes-*, *say-* ‘estimer. indiquer le prix’ (381). **MI (1641)** *pahasi bicilmisc* [pahası biçilmiş] ‘estimato’ (138).

Arapça *bādincān* Farsça *bādingān*dan alıntıdır. **Lex. (1680)**'te *patlican* söyleyişiyle günlük dilin örnekleri arasına eklenir:

patlican ~ badlicān ~ badilcān: M Lex. (1680) بادلجان *badlicān*, *badilcan*, ~ *vul.* (= *günl.*) *patlican* 'melongena' (I-640); بادنجان *bādincān*, ~ بادنكان *bādingān* 'melongena' *uti* (= *gibi*) بادلجان *bādlicān* (III-App. 5898); بادنجان *bāzincān*, *i.q.* = *idem quod* (= *yine bu*) بادنجان *bādincān* 'melongena, unde possess'; بادنجانى *bāzincānī* (III-App.5899); باشكان *bāšingān* 'melongena' (III-App.5905); **Vg (1790)** *patlican* 'mélongène. aubergine' (403).

pelid ~ belid: M Lex. (1680) بليد *belid*, *vul.* (= *günl.*) بليد *pelid t.* 'stupidus, stolidus, vecors, ~ quem ad alacritatem nullus excitat motus. (I-888); ... *item* (= *yine*) بليد *pelid t.* 'glans', ~ stupidus → بليت ~ بليد (I-888) = Stolidus: بليد *pelid*, stupidus: بليد [belid] (*bön, şaşkın, áhmák, sefih...*).

Meninski **Lex. (1680)**'te, Arapça asıllı *peñá* (< *belūt*) tonsuz ünsüzle kaydeder. Buna karşılık son seste (ـ) harfi ile yazılışını çeviri yazıda bu tonlu sesin harf karşılığıyla not eder (بليد *pelid*). Bunun eski harfli yazılışına bağlı bir okuyuş tercihini yansıttığı söylenebilir. Türkçede hece ve kelime sonunda bulunmayan bu sesin kimi örneklerdeki varlığı da ses değerindeki değişimle ilgili olarak da değerlendirilir (benzer örnekler ve değerlendirme için bkz. 3.1.1.8.).

Persenkin Farsçadaki biçimleri: [پارسنگ *berseng* {~ بارسنگ *bārseng* ~ پا سگ *pā seng* پارسنگ *pārseng* ~ پاره سگ *pāre seng*} bkz. LN]. **Lex. (1680)**'te de *vul.* kısaltması ile *persenk* söylenişi ile kaydedilir:

persenk ~ bersenk ~ bārsenk: M Lex. (1680) برسنگ *bersenk* ~ بارسنگ *bārsenk f.* *vul.* (= *günl.*) *persenk t.* ترازو *terazu* 'æquipondium, quod apponitur ad æquilibrium faciendum' (I-772).

pirinc ~ birinc: M Lex. (1680) برنج *birinc*, *vul.* (*günl.*) *pirinc f. t.* 'oryza' (I-787); **Mg (1612)** D *perinç* (2) D *pirinç* (2) = *pirinç* "Reis" (Stein 116); D *pirinç*, *pirinç çorba* (*pirint/çh*, *perinzht/forba*) (2) 'oriza'; **MI (1641)** *piringz* [pirinc] 'riso' (355); **Pg (1665)** برنج *birinc* 'riso, legume' (III-1839); **V (1709)** *perindg* 5:83 [pèrinc] 'Rice' (Gilson 199); **HI (1730)** پرينچ *pirinç* 'du ris' (76); **Vg (1790)** *pirinc* 'riz' (430). **MI**

(1641) *piringilik* [pirinçlik] ‘risara’ (354). **Vg (1790)** *pirinc tarlası* ‘rizière’ (430); *pirinc çorbası, çorba* ‘soupe au riz’ (439). **Pg (1665)** پرينچ *pirinc ayırtla-* ‘nettar il riso, ò altri legumi’ (II-1431).

pirinc ~ bürinc: [LN [پ. ر / ر]] **M Lex.** (Arapçalaşmış) ‘bağır’] **M Lex.** (1680) *bürinc, vul. (günl.) pirinc f. t.* ‘æs cyprium, cuprum flavum, orichalcum’ = Cuprum: cuprum flavum, برنج *bürinc, vul. (günl.) pirinc f. t.* (I-787); **Pg (1665)** برنج *birinc* ‘lattice, metallo’ (II-1226), ottone, metallo’ (II-1495); **HI (1730)** پرينچ *pirinç* (*pirintche*) ‘l’airain’ (108); **Vg (1790)** *pirinc* ‘airain’ (357); ‘laiton’ (397); *pirinc tel* ‘laiton (fil de)’ (397).

pusat ~ pusāt ~ bisāt: **M Lex.** (1680) بساط *bisāt a. çgl. büsut* دوشك *düşek* ‘stratum, aulæum, tapes, storea, ~ quicquid in solo, aliove loco expanditur, sive ad cosidendum, sive ad decumbendum’ ... *hinc puto oriri vulgare, pusat, quod plerique scribebant, nempè* ‘apparatus, instrumentum’ *i.q. = idem quod (= yine bu) آلت alet* → پوساد (I-815); *pusāt t. pro (= yerine) بساط bisāt a. آلت ālet* ‘apparatus, instrumentum, utensile, arma, vasa’; *at pusatı* ‘phaleræ, ornatus equi’; آلت *ālet pusat* ‘arma’ (I-922); **Pg (1665)** پُوصَات *pusāt* ‘arnesi’ (I-166), ‘a stuccio’ (I-190), ‘stuccio’ (III-2204); **Vg (1790)** *pusad (avadanlık)* ‘outil’ (411). **Pg (1665)** *pusāt ile gitmek* ‘affardellare’ (I-54).

put ~ püt ~ büt: **M Lex.** (1680) بüt *f. vul. (= günl.) püt vel (= ya da) put* صنم *sánem a.* ‘idolum, omnis figura quæ adoratur ~ *metaph.* Amasium, dilectus, *vel* dilecta, formosa’ (I-705); پوت *put t.* ‘idolum’ *vitiosè pro (= بت e göre kusurlu olarak)* (I-909); **Mg (1612)** D 1 *put: suret (puth: fureth = suret)* ‘imago, idolum’; D 1, D 2 *put* ‘idolum, *putlar* ‘idola’; **MI (1641)** *put* ‘idolo’ (189), ‘statua’ (430); *puti asim* [put-i azîm] ‘simulacro, statua’ (404); **Pg (1665)** پُوت *put* ‘idolo in pittura’ (II-1039), ‘idolo scolpito’ (II-1039), ‘simolacro’ (III-2050); *putlar* ‘idoli’ (II-1039); **H (1672)** *put [put] put* “Götze” *a [a] (1) (Hazai 253); Vg (1790)* *put* ‘idole’ (391).

(1680) بütkede *f. i.q. = idem quod (= yine bu) بüt hāne, ~ i.q. = idem quod (= yine bu) میخانه meyḥāne* خرابات *ḥārābāt* ‘delubrum, ~ taberna vinaria, caupona’ (I-708); بüt hāne, ~ بت کده *aut (= ya da) بütkede* ‘fanum idolorum,

delubrum' ~ *illis nempe Turcis i.q. = idem quod = yine bu* كليسا *kelisā vel (= ya da)* كنيسا *kenisā* 'templum Christianorum, propter imagines, quæ ibi coluntur' (I-705); **Pg (1665)** *put ḥānesi* 'tempio d'idoli' (III-2254).

(1680) بته طييجى *büte vul. (= günl.) putá tapıcı* 'idoli cultor, idololatra' (I-705); **Vg (1790)** *puta tapıcı* 'idolâtre' (391). **Pg (1665)** *puta tapuçihk* 'adoratione de gl'idoli' (II-1039);

(1680) بت پرست ~ بتپرست *büt perest vul. (= günl.) pütperest* 'idoli cultor, idololatra' (I-705); **MI (1641)** *put peres* 'idolatra' (189); **Pg (1665)** *puta tapan, put perest* 'adorator degl' idoli' (II-1039); **H (1672)** *put perešt [put perest] putperest* "Idolanbeter" (1) (**Hazai** 275); **Vg (1790)** *put-perest* 'gentil. payen' (388), *put-perest, puta tapıcı* 'idolâtre' (391); 'paganisme' (411).

MI (1641) *put pereslik* 'idolatria' (189); **Pg (1665)** *puta tapuçihk, put perestlik* 'adoratione de gl'idoli' (II-1039); **Vg (1790)** *put perestlik* 'païen' (411).

MI (1641) *putlere tamak* [!] [tap-] 'adoratione d'idoli' (20); **Pg (1665)** *puta tap-, puta perestış it-* 'adorare gli idoli' (I-45), 'idolatrare' (II-1039).

(1680) بويراز بويراس *boyraz ~ boyras, poyras t. Ex Græco (= Grekçeden)* 'şimāl' 'boreas, borealis ventus' (I-949) = Borealis: بويراز *boyraz, boryāz*, ventus: بويراز *boyraz, boryaz* (→ 3.1.1.7.).

Sözlükte Arapça *bāhl* ve aynı kökten *bāhīl* da günlük ortak dil için tonsuz ünsüzlü söylenişleriyle kaydedilir:

Lex. (1680) بخل *bāhl, seu ferè (= ya da hemen hemen... gibi) bāhīl, vul. (= günl.) etiam (= yanı sıra) pāhīl* 'avaritia, tenacitas, parcitas, ~ q. invidia' (I-722).

بخيل *bāhīl a. vul. (= günl.) pāhīl*, ~ باخل *bāhīl*, ~ *intensiūs* بَخَال *bāhḥāl* 'avarus, tenax' (I-723); **Pg (1665)** *bāhīl* 'auaro' (I-204), 'parco, scarso' (II-1515), 'scarso, tenace' (III-1940), 'stretto, come uomo stretto' (III-2199), 'tenace, uomo stretto' (III-2256).

Pg (1665) *bāhīlliğile* 'scarsamente' (III-1940); (1680) بخيللى *bāhīlhk, ~ bāhīlī* 'vitium avaritiæ, aut tenacitatis' *ferè i.q. = ferè idem quod (= hemen hemen... gibi,*

aşağı yukarı bununla aynı) بخل (I-723); **Pg (1665)** *bāhīllik* ‘tenacità’ (III-2256); **H (1672)** *pahīllik* (1) ≠ *bahīllik*”Geiz” (**Hazai** 341).

Bir Türkçe kelime tonsuz ünsüzlü söylenişiyse madde başıdır:

Lex. (1680) بوخ *poḥ* t. vul. (= günl.) بوق *boḥ* → بوق (I-910); بوق *boḥ* t. بوخ *poḥ* t. ‘stercus merda’ بوخ ~ بوجكى بوق *boḥ böcegi* → بوجك (I-933); **Mg (1612)** D *bok* (4) ‘fæx, merda; [stercus]’; **MI (1641)** *bok* ‘merda, ò sterco’ (252); **Pg (1665)** *boḥ, boḥ* ‘merda’ (II-1352); *boḥ* ‘sterco’ (III-2172); **V (1709)** *bók* 5:82 ‘a Sir-Reverence’ (**Gilson** 141); **Vg (1790)** *boḥ* (*necaset*) ‘merde. excrément’ (404).

(1680) بوجكى بوق *boḥ böcegi* → بوجك (I-933); **HI (1730)** *boḥ böceyi* ‘chenille’ (82); **Vg (1790)** *boḥ böceyi* ‘chenille’ (367), ‘hanneton’ (390).

Pg (1665) *boḥçı* ‘caua cessi’ (I-367); *boḥçılar* ‘netta cessi’ (II-1431); *krş.* : *boḥcı* ‘sentiniere’ (II-2011); **V (1709)** *bókgy* 5:82 [bökci] ‘a Gold-Finder’ (**Gilson** 142).

MI (1641) *boklamak* ‘smerdare’ (407); **Pg (1665)** *boḥlamak* ‘smerdare, imbrattar di merda’ (III-2063), ‘smerdato’ (III-2063); **MI (1641)** *boklanmisc* [boklanmış] ‘smerdato’ (407). **Pg (1665)** *boḥlu* ‘merdaso’ (II-1352).

Çeviri yazılı metinlerde değişmeli söylenişleriyle kaydedilen başka örnekler de vardır: Megiser (1612) / Stein 1975: 65, 72, 247; Parigi (1665) / Kartallıoğlu, 2010: 101; Harsany (1672) / Hazai, 1973: 342, 343, 353; Vaughan (1709) / Gilson, 1987: 37-38, 54.

Lex. (1680)’te *ḳapan* (< *ḳábbān*), *lepeyk*, *lepey*, *lepe* (< *lebbeyk* → 1.1.1.2. ; 1.1.1.3. ; 1.1.5.1.); *maşrapa*, *muşrapa* (< *meşrebet*)’da iki ünlü arasında; *zulumpad*, *zülumpād* < *zürümbād*, *ḳalpazan* (< *ḳálbe zen*, *ḳálbzen*); *ḳarpuz*, *ḳarbuz* (< *ḥárbuz*), *kerpeten* (< *kelbetān*)’de ise akıcı bir sesle ünlü arasında tonlu /b/ sesi tonsuz karşılığına değişmiştir. Bu değişimin uzaktan benzeşmeyle kelimedeki tonsuz ünsüzlerin etkisiyle olduğu düşünülebilir. *Rençperde* (< *rencber*) ise komşu ünsüzle yakın benzeşme olduğu söylenebilir. Buna göre, hece sonundaki tonlu /c/ sesi Türkçe söyleyişte tonsuz karşılığına değişerek yanındaki ünsüzü de tonsuzlaştırmış olmalıdır.

Bunlardan yalnızca *ķapan* bugün ortak dildeki söylenişiyle madde başıdır. *Rençper* ise Farsça aslı yanında *seu* (= *ya da*) notuyla kaydedilmiştir:

Lex. (1680) رنچبر *rençber*, *seu* (= *ya da*) *rençper f. Comp. (= Compositum Nomen)* ‘operarius, qui operi aut lucro faciendo laborem impendit, *pec. Mercator...* *rençper gemisi* ‘navis mercatorum’ (II-2365).

Mg (1612) D *rençper (rent/per)* (2) ‘calo’; **Ml (1641)** *reciper* [reçper] (*r. haki* [hak(k)ı]) (*olufè*) ‘mercede’ (252); *ireciper* [ireçper] (*cialisc=ian* [çalışan], *ireciper*) ‘laboria’ (225); **Pg (1665)** رنچبر *rençper* ‘artefice, artigiano’ (I-170), ‘mecnico’ (II-1340), ‘operario che lauora per salario’ (II-1473); *rençper gemisi* ‘naue di mercantia’ (II-1421); *ama*: رنچبر *rençber gemisi* ‘vascello di mercantia’ (III-2361); **Vg (1790)** *rençber (ehli san-’at)* ‘artisan’ (360); *rençper, rençber* ‘manouvrier. journalier’ (401), ‘ouvrier, journalier’ (411).

(1680) رنچبرلك *rençberlik* ‘lucratiō panis proprio labore, mercatura’ (II-2365); *ama* : **Comp. (1687)** رنچبرلك *rençperlik* ‘mercatura, negotiatio’; **Pg (1665)** رنچبرلىق *rençperhık* ‘mecnica erte’ (II-1340).

Lex. (1680)’te Farsça kısaltmasıyla aktarılan *ķabuk* ise, iç seste (hece başında) ب (b) ~ پ (p) harfleriyle işaretlenmiştir:

يوكرك *cüst* جست *ķevik* چوك *ķālāk* چالاک *cābük f. جابك* ~ چاپوك *ķapük*, ~ چاپك *ķapük*, *yügrük* تيزرو *tizrev* ‘velox ingenio, opere, manibus, cursu; agilis, promptus, rapidus, expeditus manibus, celer ingenio, velox cursu’; *cüstü* جست و چاپك *cüstü ķapük idem cüstü ķapük*, چاپك سوار *ķapük süvār* سپهسالار *sipehsālār* ‘velocissimus eques, alios præcurrens, coryphæus, heros, antesignanus’ (I-1538); *ķapük* چاپوك ‘agilis’ → چاپك (I-1539) [**Pg (1665)** چاپك *ķapük* ‘agile’ (I-71), ‘scarso, agile’ (III-1940), ‘suelto, huomo destro, agile’ (III-2215), ‘tosto, veloce’ (III-2300), ‘veloce del cauallo, ò dell’acqua’ (III-2372); چاپوك *ķapük* ‘attiuo’ (I-196), ‘celere’ (I-379), ‘destro, habile’ (I-627); **Vg (1790)** *ķapık (tez)* ‘agile’ (357), (*keskin, ateşli*) ‘prompt. actif. vif.’ (421); *ķapık aķıcı (tez, sür-’atli)* ‘rapide’ (424); *ķapıklık (keskinlik, ateş)* ‘agilité’ (357), ‘promptitude. activité. vivacité’ (421); (*tezlik, sür-’at*) ‘rapidité’ (424); ‘vélocité’ (453)].

Lex. (1680)'te halkılaşmış söylenişyle kaydedilen alıntı kelimelerle ilgili kayıtlar aşağıda sıralanmıştır:

kalpazan ~ kalpezan ~ kálpezen ~ kálbezen ~ kálb(î)zen: M Lex. (1680) → قلب *kálb* t. f. 'falsus, improbus'; قلب زن *kálbe zen*, vul. (= günl.) *kalpazan* 'adulterator moneta, falsæ monetæ cuser' (II-3740); قلب زن *kálben*, *kálbizen*, vulg. (= günl.) *kalpezen*, *kalpazan* 'adulterator monetæ', & c. → in primo قلب *kálb* (II-3742) = Adulterator monetæ: قلب زن *kálbezen*, vul. (= günl.) *kalpezan*; Ml (1641) *kalbasen* (Persiano) 'battitore di moneta falsa' (69); Pg (1665) قلب زن *kálben* 'chi fà falsa moneta' (II-1392); قلب زن *kalpazan*, قلب زن *kálben* 'falsificatore di moneta' (II-818); H (1672) *kalpezan* [*kalpezan*] *kalpazan* "Fälscher; Spitzbube" (1) (Hazai 238); Vg (1790) *kalpazan* 'faux-monneyeur' (384).

(1680) قلب زن *kálpezenlik* 'adulteratio monetæ, seu ars ipsa adulterandi eam' (II-3740). (1680) قلب زن *kalpezenlik et-* 'adulterare ex professo monetam' (II-3740) **Comp.** (1687) Adulterare: قلب زن *kálbizenlik*, vul. (= günl.) *kalpazanlık et-*; Pg (1665) *kalpazanlık it-* 'falsificare moneta' (II-818); Vg (1790) *kalpazanlık et-* 'falsifier la monnoie, faire la fausse monnoie' (383).

karpuz ~ karbuz ~ ħárbuz: M Lex. (1680) → آبجو *ābcū* f. خربز *ħárbuz*, seu (= ya da) *karbuz* t. 'melopepo, anguria, ~ insula (I-16); → آبخور *ābħor* ~ ابشخور *abişħor*. Item (= yine) قاون *kavun*, قریز *karpuz* 'melopepo' (I-17); → قاربوزه *ħárbüze* f. قاربوز *kāvun*, *karpuz* 'melo, pepo, anguria' (I-1875); قاربوز *karpuz* t. 'anguria' (II-3578); قاربوز *karpuz* t. 'anguria', & c. → قاربوز (II-3662); Ml (1641) *karpus* 'anguria, cucumero' (49); Pg (1665) قاربوز *karpuz* 'cocomero, melone d'acqua; cucumero' (I-426); قاربوز [*karpuc?*] 'melone d'acqua' (II-1345); H (1672) *karpuz* [*karpuz*] *karpuz* "Wassermelone" a [a] (1); lar [lar] (1) (Hazai 239); V (1709) *karpúz* [5:95] [karpúz] 'a Water-Mellon' (Gilson 177); Hl (1730) قاربوز *karpuz* 'melon d'eau' (88); Vg (1790) *karpuz* 'melon d'eau, pastéque' (403).

(1680) → ابو *ebū*, ~ بو *bu*, in regimine. 'pater' → اب *eb* ... أبو لیس قریوزی *ebu leys karpuzi* 'colocynthis' (I-32).

(1680) أبو جهل قريوزى *ebu cehel karpuzi* ‘colocynthis’ (II-3578); **Pg (1665)** *ebū cehel karpuzi* ‘coloquintida, zucchetta amamare medicinale’ (I-436). **HI (1730)** *iki karpuz bir kıltuğa sığmaz* (*İki karpouz bir koltougha syghmas*) (132).

kelpetin ~ kelbetin: **M Lex. (1680)** کلبتان *kelbetān a.* کلبتین *kelbetīn f. vul.* (= *günl.*) *kelpetin t.* ‘forceps caput geminum & incurvum habens, quo candens ferrum prehendit faber ferrarius, ~ quo clavi eximuntur’, & c. (II-3994) = Forceps, forcipes: کلبتان *kelketān* [!] (*kısaç, māşe*); **MI (1641)** *kielpetun* ‘tenaglia’ (451); **Vg (1790)** *kerpeden vulg.* (= *hlk.*) *kelpetin* ‘tenaille’ (444).

maşrapa ~ meşrebe(t) ~ muşrapa: **M Lex. (1680)** → آبدان *ābdān f.* مشربه *meşrebe vulg.* (= *günl.*) *muşrapa* ‘vesica, vas potorium, aquarium, receptaculum, aquæ, labrum, cisterna, piscina, stagnum, lacus, & quodcunq; vas, ubi quid bibendumservatur: ...’ (I-20); مشربة *müşrebet, müşrebe, ~ meşrebe, vul.* (= *günl.*) *maşrapa* ‘vas potorium, cirnea’ (III-4677) = Hyperoon: مشربة *meşrebet, meşrūbet*, vas, vasis: مشربة *müşrebet, meşrebe, vul.* (= *günl.*) *maşrapa*; ‘cirnea; lacus, ūs; receptaculum: مشربة *meşrebe, vul.* (= *günl.*) *maşrapa*; **Pg (1665)** مشربة *maşrapa* ‘boccale da gettar l’acqua alle mani’ (I-269), ‘piaschetto’ (II-1585).

zulumpad ~ zülumpād ~ zürümbād: **M Lex. (1680)** زرنباد *zürümbād a. f. vulg.* (= *günl.*) *zülumpād* ‘zedoaria’ (II-2444) = Cedoria, zedoaria: زرنباد *zürümbād, vul.* (= *günl.*) *zulumpad* (*cedvār*); zedoaria: زرنباد (*cedvār, cidvār, zedvār*: ‘bitki’).

İncelemedeki monografik çalışmalarda: Megiser (1612) / Stein, 1975; Molino (1641) / Święcicka 2020: 97; Parigi (1665) / Kartallıoğlu, 2010: 101; Vaughan (1709) / Gilson, 1987: 37-38.

Türkçe kelimelerdeki gibi dile alıntılama yoluyla girmiş yabancı kelimelerin iç sesleri de tonlu-tonlu, tonsuz-tonsuz düzenine göre düzenlenir. **Lex. (1680)**’teki çeviri yazılı karşılıklar söyleyişteki bu düzenli işleyişin alıntı kelimelerdeki görüntüsünü yansıtır:

hb-hp: **Lex. (1680)** قحبه ~ قحبه *qāhpe* (II-3633), قحبه *qahpe, pro* (= *yerine*) قحبه (II-3813) [**Mg (1612)** D *qahpe* (3) D *qahp*+(*oğli*) (2) = *qahpe* “Hure” (**Stein 57**); **MI (1641)** *qahbe* (*faesc=ea* [faeşea], *rosp*) ‘bagascia, meretrice’ (65); *qahpe* (*rospi*,

nighier, kahpe) ‘puttana’ (329); **Pg (1665)** فَحْبَه *káhpe* ‘bagascia’ (I-222), ‘lupa, meretrice’ (II-1279), ‘puttana’ (II-1705), ‘sgualdrina, puttana vile’ (III-2401); **V (1709)** *cahpé* 5:97 ‘a Whore’ (Gilson 174). رهبر او *rehper o-* (**Comp. (1687)** ‘dirigere’)].

kb-kp: **Lex. (1680)** مقبرة *mákperet, re, kabr, mezār* (III-4825); *ama*: مقبوض *mákībūz* (III-4825) [**V (1709)** *mahapúz* 5:99 [māhpúz] ‘a Pledge or Hostage’ (Gilson 187)], مقبول *mákībūl* (III-4826) [**MI (1641)** *makbuli* ‘grato, cioè accetto’ (170); *makpere* (*meszar* = *mezar*) ‘sepolcro’ (397) *ama*: *makbere* ‘tomba’ (458), tumulo, sepulchro’ (469); **Pg (1665)** مَقْبَرَه *mákpere* (*türbe, mezār, kabr, merkád, maşat, meşhed*) ‘monimento, monomento’ (II-1392), ‘tomba’ (III-2286); *ama*: مَقْبَرَه *mákbere* ‘auello’ (I-206), ‘spolchro, sepoltura’ (III-2014), ‘tumulo’ (III-2341); **H (1672)** *makpere* (4) ≠ *makbere* ‘Grabstelle’ (Hazai 353)].

sb-sp: **Lex. (1680)** اسباب *espāb* < *esbāb*, (*sebebden çğl.*); اسباب *espāb* < *esvāb*, (*sevbden çğl.*) (I-172) [**Mg (1612)** D *i/pap* (*geit/î*) (2) ‘vestis’; *i/pag* [!] ‘vestis’; **MI (1641)** *espab* (*gheinegek* = *geyenecek*) ‘facolta, cioè robba’ (140), ‘vestimēto, habito’ (478); *esbab* (*rubā, şey*) ‘robba’ (361), ‘stabile, cioè robba’ (428); **Pg (1665)** اسباب *esbāb* ‘robbe’ (I-222), ‘robba’ (III-1862); **H (1672)** *espāp* (6), *espāplari* (1), *espāplarle* (1) ≠ *espap* ‘Kleid; Anzug’ (Hazai 343); **V (1709)** *espab* 5:99 [*espab*] ‘Goods’ 3:69 (2x), with suff. 3:69 (2x); *gheyecék e.* 3:69 ‘wearing Apparel’ (Gilson 156); **HI (1730)** اسپاپ *espap* ‘habit’ (96); اسپاب *espab+* (*imi*) (148); اسباب *esbab+* (*ini*) (147); **Vg (1790)** *esbab, esvab* (*libas*) ‘habit. habillement. vêtement’ (389)].

(1680) اسباط *espāt* (I-173); اسبق *espāk* (I-173); اثبات *ispāt* (I-51) [**MI (1641)** *ispat et-* ‘riprouare’; **HI (1730)** اثبات *isbat*, ‘preuve’, *lisez* (= okunur) اثبات *ispat*⁴⁴ (3); **Vg (1790)** *ispat* ‘preuve’ (420), *ispat eyle-* (*göster-*) ‘démontrer’ (374)].

(1680) اسباع *ispā* ‘*eksik yer kımayup temām et-*’ (I-173), کسبت *kispet* (II-3947); نسبة *nispet, nispeten* (III-5171), اورسبی *oruspī* (I-502), تسبیح *tespīh* (I-1175), تسبیح *tespī* ‘*bir nesnei yedı bölük et-*’ (I-1175), تسبیط *tespīt* (I-1175), تسبیغ *tespīg* ‘oğlan

⁴⁴ Türkçe söyleyişte ب (bæ) kelime başında, sonunda ve ق (kaf), ك (ghiaef), ط (thi), ص (sad), س (sin), ش (chin), ج (dgim), خ (qhæ), ث (se), ت (te) gibi ünsüzlerden sonra (پ) p olarak seslendirilir notunu ekler (s. 3).

düşür-' (I-1175), *ama:* تسبیح *tesbîh* (I-1174) ... [Mg (1612) D *tesbîh* = *tespih* "Rosenkranz" (Stein 70); Ml (1641) *nispet* 'dispetto' (124), 'onta, dispetto' (281); *tesbehgi* [-gi = -ci] 'coronaro, che fa le corone' (108); Pg (1665) تَسْبِيح *tesbîh* 'preghiera, preghi, prieghi' (II-1645); نِسْپَتْ *nispet* 'despetto, ò dispetto' (I-625); Vg (1790) *tesbîh* 'chapelet' (366); *nispet* 'dépit' (374), 'rapport, relation' (424), 'rosaire. Grand chapelet' (431)].

şb-şp: Lex. (1680) اشبه *eşpeh* 'daha güzel' (I-230); اشباح *eşbâh* 'doğuşıklık, dolab' (I-230), اشباع *işbâ'* et- 'doyurmağ' (I-230), *ama:* اشباع *işpâ'* et- (Comp. (1687) 'saturare').

tb-tp: Lex. (1680) مطبخ *mátpáh*, vul. (= *günl.*) *mutpáh* (III-4725), krş. مطبخ *mutbáh* (Comp. (1687) 'coquina'); مطبخ *mátpá'* (III-4726); مطبق *mutpák* (III-4726).

Sözlükteki bir kaynaşma örneğinde hece sonunda gösterilmiştir: Lex. (1680) طابه خانه *tābe hāne*, تابه خانه *debbāg hāne* (→ 1.1.1.1. ; 1.1.5.1. ; 1.2.1.1.).

Sonraki yüzyılda Viguiet (1790) konuşma dilindeki başka örneklerini de yazıya geçirir: *cübbe* 'manteau ou vêtement intérieur' (402); *cübbe*, *cüppe* 'veste orientale' (454); *tebdili*, *teptili şekil* 'metamorphose'.

Preindle (1791) tarafından başka bir söyleyiş örneği de kaydedilir: *Kipris adası* 'Cypre l'isle' (273) [Hl (1730) *kybrys* 'Chypre' (116); Viguiet (1790) *kıbrıs* 'Chypre' (367)].

Meninski Lex. (1680)'ten aktarılan kimi örneklerde de çeviri yazılı karşılıklarda gösterilir:

عجلمك 'áceblemek 'mirari' (II-3220); *ama:* Comp. (1687) عجلمك 'áceplemek 'mirari'; عيب 'ájib ~ 'áib, çğl. 'uyüb. 'ār, kábāhāt, noḵsān 'vitium, macula, defectus, dedecus, opprobrium, pudor' (II-3360); *ama:* Comp. (1687) عيب *ájip* [áyp] 'dedecus'; عيلمك 'áiplemek, seu usit. (= veya işlek ve yaygın olarak) عيلمك 'ájiplamağ 'vituperare, vitio vertere, accusare, criminari, dedecorare, dedecore afficere' (II-3361); ادب *edeb a. t.* 'humanitas, honestas, civilitas, elegantia morum & doctrinæ, boni mores, doctrina, scientia, modestia, verecundia, ~ regula, lex, jus' (I-110); *ama:* terk-î edeptür 'est

incivilitas, inurbanitas, contra bonos mores' (I-111); ايسم *ebsem*, *seu* (= *ya da*) *epsem* t. 'tacens, quietus' (I-26); ابتدا *ibtidā* ~ *seu ferè* (= *ya da hemen hemen*) *iptidā* 'inchoatio, initium, principium, exordium, primæ vices' (I-13); كسب *kesb*, *seu* (= *ya da*) *kesp* 'lucratiō, acquisitiō, & quæstus, lucrum' *kesp et-* 'kazan-' 'lucrari, acquirere, conquirere, colligere, quæstum facere, quæritare victum'; *kārū kesp içün* 'ad victum sibi quærendum panemque, *ut loquimur*, lucrandum'; *kesp-ī hālālinden* 'de proprio legitimè acquisito' (II-3947); كسب *kisp*, لاف *lāf* 'jactantia, inanis gloriatio' (II-3947); نصب *nāsp*, 'erectio, plantatio, constitutio', *seu* (= *ya da*) *nāsp et-* 'plantare, erigere, constituere, præstituere, præficere, ~ ponere, figere, efferre, clevere, erectum constituere, consistere *circum aliquid*, malè habere, dolore afficere *morbūm...*'; *nāspül-āreb* 'cantūs musici genus Arabibus usitatum (حدّا *hudā* subtilius' (III-5191) gibi.

Lex. (1680) اسب بد نژاد *esp-ī bed nijād* 'equus ignobilis' (III-5163); غصب *gāsp* 'violenta ereptio, *seu* (= *ya da*) غصب *gāsp et-* 'violenter eripere, & diripere, deprædari, ~ *ex vi* adigere *ad aliquid*, ~ *vi* depilare *corium cutemve*, ~ ...' (II-3408).

Tulum eserine (2011) eklediği bir notla da kimi örnekler üzerindeki kendi değerlendirmesine yer verir: "*Meninski'nin örnekleri arasında bulunan –esp-ī serkeş, gāsp olunmuş, hāspince, hāspel-māktūr, nāsp olunmağ; –āht-ī be'īd, ākt-ī meclis, ākt-ī nikāh, ceht ü kār, son seste tonsuzlaşan /b/ ve /d/'nin iki ünlü arasında kalması durumunda yeniden tonlulaşmadığını da göstermektedir*" (s. 158).

Türkçe söyleyişteki bu kurallı durum günlük ortak dil için kaydedilen kelimelerde de işaretlenir:

Lex. (1680) قالب *kāleb*, ~ *kālib*, *vulg.* (= *günl.*) *kaḷup* 'forma, formula, modus, ad quem, *vel* in quo aliquid effingitur; *item* (= *yine*) *kāleb*, dactyli immaturi rubescentes, ~ *diversum à matre colorem habens ovis*, ~ *Part. Vertens, convertens*' (II-3592) **Comp. (1687)** قالب *kāleb*, *kaḥb* 'modulus'.

Mg (1612) D *kalup* (3) = *kalip* "Leisten" (Stein 182); **Ml (1641)** *kalip*, *papugz kalibi* [kalip, papuc kalıbı] 'forma di scarpe' (152); **Vg (1790)** *kaḷib* 'forme. moule' (386); 'moule' (406). **Ml (1641)** *kalibgik* [kalıbcık] 'formetta' (152).

Lex. (1680) قالبلمق *kāhlplamaḳ, ḳaḥplamaḳ* ‘formare, fingere, ~ in volumen complicare, componere *telam, pannum*’ (II-3592) **Comp. (1687)** قالبلمق *ḳáleblamaḳ, seu (= ya da) vul. (= günl.) ḳaḥplamaḳ* ‘formare’; قالبلمق *ḳaḥplamaḳ* ‘fingere’; **Vg (1790)** *ḳalıba ifrağ etmek* ‘mouler’ (406).

Lex. (1680) ترب *türb, seu (= ya da) türüb f. vul. (= günl.) trup* ‘raphanus’ (I-1139); ترب *türub, trup* ‘raphanus’, *scribe ~ → ترب* (II-1163); طروب *turp, trup t. vulg. Raphanus → ترب* (II-3141).

Mg (1612) D *trup* (2) = *turp* “Rettich” (**Stein** 89); **Ml (1641)** *turp* ‘rauano’ (338); **Pg (1665)** طروب *turb* ‘rafano, radice’ (II-1729), ‘ramolaccio’ (III-1737); **Hl (1730)** ترب *trub (troub)* ‘des raves’ (76); **Vg (1790)** *turp* ‘raifort’ (423), ‘rave’ (425); *bayır turpu* ‘radis. raifort’ (423); *fireñk turpu*, ‘rave (petite)’ (425); *kestane turpu* ‘raifort rond ~ noir’ (423). **Ml (1641)** *turpgighas* [turpcığaz] ‘rauanello’ (338); **Pg (1665)** *turbciğáz* ‘rauano, rauanello’ (III-1748).

Türkçede hece ve kelime sonunda bulunmayan tonlu seslerin ortak söyleyişte tonsuz karşılıklarına değişmesi **Lex. (1680)**’teki çeviri yazılı malzemedan takip edilebilir: كباچی *kebābçi* (II-3681); كتابچی *kitabçi* (II-3868); كتابچی *kitābçiḳ* (II-3868); ادبدر *edebtür* (I-111), *edebtür* (**Comp. (1687)** ‘auris’); منصبتن *mánsıbtēn*; سببتن *sebebtēn* (I-535); ضربتن *zárbtēn* (*vulg. = günl. darbten*) (II-3036) gibi.

Meninski gibi kimi Avrupalı gramer ve sözlük yazarları da bu kurallı durumu yer yer yazıya aktarırlar. İncelemedeki monografik çalışmalarda: Megiser (1612) / Stein, 1975: 72, 247; Harsany (1672) / Hazai, 1973: 343.

3.1.2.2. c > ç

Lex. (1680)’te *çamaşır, çehiz, çift, çul* gibi kelimeler gelişmeli biçimleriyle günlük ortak dilin örnekleri arasına eklenirler. Bunlardan *çehiz* **Comp. (1687)**’ta *vul. kısaltması* kullanılarak tonlu /c/ ile de not edilir: جهازلو *cihāzlü, vul. = günl. ce(y)izlū* ‘dotatus). Bu söyleyiş farkı sonraki yüzyılda Viguier (1790) tarafından da yazıya aktarılır: *ciyez* (djıyèz) ‘dot’ [**DS** III 875 *cehiz (1) ceh (1), cehez, ceniz, ceyiz*].

Halkılaşmış söylenişyle kaydedilen alıntı kelimelerle ilgili kayıtlar aşağıda sıralanmıştır:

çamaşır ~ cāme şūy: M Lex. (1680) چاماشیر *çamaşır t. vul. (= günl.) pro (= yerine)* جامه شوی *cāme şūy f. 'lotor, vul. usitat. involucrum aut fascis vestium linearum, uti indusiorum, strophiorum, subligacularum, ~ c. aut simpl. Linteamina'* (I-1561); چاماشیر *cāme şūy vul. (= günl.) çamaşır ~ طون یوچی don yuici 'lotor', & c. →* چاماشیر (I-1563) = Involucrum, involucre: چاماشیر *çamaşır, vulg. (= günl.) pro (= yerine)* جامه *cāmeşīr*; linteamen, linteamina: چاماشیر *çamaşīr, fullo: جامه شور cāmeşūr* [LN جامه شور *cāme-şūr* bkz. جامه شو *cāme şū(y)*]; lotor, lotrix: جامه شوی *cāme şūy, vul. (= günl.) چاماشیر çamaşır, Ml (1641) ciamasc=ir* [çamaşır] 'lauandara' (228); Pg (1665) جامه شوی *cāme sūy 'lauanda, acqua attificiata'* (II-1227); V (1709) *chamashiré* 3:55 [çamaşır+] *onlery ch. verdim* 'I have given them to the washer' (Gilson 145); Hl (1730) چاماشیر *çamaşır+ (tchamachirimi guetursyn)* (147); Vg (1790) *çamaşır* 'linge' (399).

(1680) چاماشیر بیقچی *çamaşır yayka(y)ici* 'lotor, lotrix' → جامه شوی *çamaşır yayka(y)ici* (I-1561); Hl (1730) چاماشیر *çamaşır+ (tchamachirdgiii gueurursen...)* (147); Vg (1790) *çamaşır* 'blanchisseur de linge' (362), 'laveur, laveuse de lessive' (398).

Vg (1790) *çamaşır yıkaamak* 'blanchir le linge' (362), 'lessiver. faire la lessive' (398).

çehiz ~ çeyiz ~ çihāz ~ cihāz, ~ cehāz, ~ ce(y)iz: M Lex. (1680) جهاز *cehaz [d. cehāz], ~ cihāz a. ~ جهاز çihāz f. t. 'paraphernalia, dos filiæ concessa, supellex, vestes, strata, quæ secum sponsa defert in domum mariti, sic apparatus, ac supellex, quam viator circumfert in itinere, ~ apparatus resque necessariæ funeris', vul. dicitur corruptè çehiz, çejiz (= halk arasında bozarak çehiz, çeyiz derler)* (I-1690); جهاز *çehiz, çihiz f. i.q. = idem quod (= yine bu) cihāz 'vestimenta & sarcinæ sponsæ, quæ in domum mariti asportat, ~ cibi genus ex concisis carnibus'* (I-1697) = Dos: جهاز *cehāz, cihāz, ~ جهاز çihaz, vul. (= günl.) çehiz, ~ q. = quasi (= yine) çejiz, parapherna, parahernalia: جهاز çihāz, cehāz, ~ جهاز çihāz, vul. (= günl.) çehiz, çejiz, Pg (1665) جهاز çehiz*

cihāz ‘dote d’una moglie’ (I-753); **Vg** (1790) *çeyiz, cehaz, cihaz, cihez, ciyez* ‘dot’ (376) [DS III 875 *cehiz* (1) *ceh* (1), *cehez, ceniz, ceyiz*].

Comp. (1687) جهازلو *cihāzlı, vul. (= günl.) ceizlū*; جهازسىز *cihāzsız* ‘dotatus: indotata mulier’; **Pg** (1665) جهازسىز *çihāzsız* ‘indotato’ (II-1113).

(1680) kızá *çihāz etmek* [,] *techiz etmek* ‘dotare, cum dote, apparatu & paraphernalibus expedire filiam’ (I-1690); **Pg** (1665) kızına *cihāz virmek* ‘far la dote alla figliuola’ (I-753); *cihāz virmek yā itmek* ‘dotare’ (I-753); *çihāz virmek* ‘dar la dote’ (I-594); **Vg** (1790) *çeyiz etmek* ‘doter’ (376).

çift ~ cüft ~ cift: M Lex. (1680) (I) *cift f.* ‘duplex, par, mas & foemina’ (I-1624); *cüft f. i.q. = idem quod (= yine bu)* ‘jugum; ~ par, compar’, & c. *i.q. = idem quod = yine bu*, *çift f. t. ~ cüft زوج zevc, اش eş, مقارن muqārīn* ‘coniux, maritus & uxor, socius, par, bini, duo boves sub eodem jugo, seu jugum boum, compar, gemellus’; *çiftmi tekmi...* (I-1624).

(1680) *çift etmek, çiftlemek* (I-1624); **Pg** (1665) *tek ve çift oynamak* ‘giuocare à pari ò dispari’ (II-972), ‘scaffare, giuocar à paio scaffo’ (III-1926).

(II) *çift t. مزعه mezre ‘á a. کشت kişt f. ‘ager, arvum’ çift sür- zirā‘át et-, nádás et-; çift sürmeklik, zirā‘át* (I-1624).

MI (1641) *cift* [çift] ‘coltivateur’ (111), ‘pari, e dispari’ (292); *cift surugi* [çift sürücü] ‘coltivateur’ (111); **Pg** (1665) *çift* ‘coppia, paio’ (I-531); *bir çift, bir zevc* ‘paio, e paro’ (II-1502), ‘vn paro’ (II-1520); *tek mi çift mi* ‘pari impari, giuoco’ (II-1517), ‘paro ò imparo, giuoco...’ (II-1520); **H** (1672) *csift [çift] çift* “Paar” (3); *i [i; PS]* (1) (**Hazai** 212); **V** (1709) *chift* 5:85 [çift] ‘a Pair (of any thing)’ (**Gilson** 146); **Vg** (1790) *çift* ‘couple’ (371), ‘pair’ (411), ‘paire (la)’ (411); ‘rames (paire de)’ (424); (*saban*) ‘charrue’ (366); ‘joug de bœufs’ (397).

(1680) *چفتچی çiftçi zārī, dihkān* ‘agricola, arator, villanus, rusticus’ (I-1624); **Mg** (1612) D *çifci* (2) = *çiftçi* “Bauer” (**Stein** 82); **MI** (1641) *ciftgi* [çiftci] ‘agricoltore, lauorator di campi’ (27), ‘aratore, bifolco’ (57); *ciftgi sapani* [çiftci sapanı] ‘aratro’ (57); **Pg** (1665) *çiftci* ‘agricoltore’ (I-75), ‘coltivateur’ (I-440), ‘contadino’ (I-504),

‘cultore’ (I-577), villano’ (III-2406); **Hl (1730)** چفتچی *çiftt/çi* (tchiftchi) ‘laboreur’ (111); **Vg (1790)** *çiftci, çifci* ‘laboureur’ (397); *çifci* ‘fermier, métayer’ (384). (1680) چفتجیلیق *çiftçilik dihkānī* ‘agricultura’ *ut* (= gibi) چفت سورمکلك (I-1625); **Vg (1790)** *çiftcilik* ‘agriculture’ (357).

(1680) چفتلك *çiftlik t. ~ in his confiniis ex Hung. = ex Hungarico* (= *Macarcadan*) *major. záy‘ a. dih f.* ‘prædium, villa’ (I-1625); **Ml (1641)** *ciftluk kiahiasi* [çiftlük kâhyası] ‘massaro, cioè chi hà cura della villa’ (248); **Pg (1665)** *çiftlik* ‘tenuta, possessione’ (III-2262), ‘possessione di terrano’ (II-1634), ‘villa possessione’ (III-2405); **Vg (1790)** *çiftlik (tarla)* ‘champ’ (366); (*mal*) ‘domaine’ (376); *çiftlik, çiftlik* ‘ferme. métairie (384), ‘maison de campagne’ (401).

(1680) *çiftlik kethudasi, seu* (= *ya da*) *usit. (= işlek) vul. (= günl.) kihayasi* ‘villicus’ (I-1625); **Pg (1665)** *çiftlik kethudāsi* ‘gastaldo, fattore di villa’ (II-939), ‘lavoratore di terreno’ (II-1230).

(1680) چفتلشمك *çiftleşmek* ‘copulari, sociari, ~ copulare se invicem, coire, *pec. De avibus*’ (I-1625); **Pg (1665)** *çift itmek, çiftleşdürmek* ‘appareggiare, congiungere’ (I-142); *çiftleşmek* ‘appareggiarsi’ (I-142).

(1680) چفتلنمك *çiftlenmek* او چفت *çift ot-* ‘conjugari, copulari, *etiam matrimonio*’ *ferè ut* (= *aşağı yukarı gibi*) چفتلشمك → اولنمك (I-1625).

(1680) *çifte koşmak* (I-1624); **Mg (1612)** D *çiftt/ *sür-* (*t/chiffzurmek*) (2) ‘agrum colere’; D (*t/chiftt/churmek, t/chiffet/churmek* [!]) (2) ‘arare’; **Ml (1641)** *cift surmek* [çift sür-] ‘agricoltura’ (27), ‘arare’ (57), ‘coltiuire il campo’ (97); *ciftinden airmak* [çiftinden ayır-] ‘scompagnare’ (386); **Pg (1665)** *çift bozmağ* ‘dispariare’ (I-705); *çift sürmek* ‘arare’ (I-155), ‘coltiuire, vedi coltiuire’ (I-577), ‘lavorare il terreno’ (II-1230); *çift sürmeklik* ‘aratione’ (I-155), ‘coltiuamento, coltiuatione, coltura’ (I-440), ‘lavoro di terreno’ (II-1230); **Hl (1730)** *çiftliyè girmek* (*tchiftlié guirelum*) (174); **Vg (1790)** *çift sürmek* ‘labourer’ (397). **Ml (1641)** *cift surulmisc* [çift sürülmüş] ‘coltiutato’ (97).

çufut ~ cühüd, ~ cehüd ~ çifud ~ cifut: **M Lex.** (1680) چفود *çifud, ~ cifut* ‘Judæus’ *Vulgare est ~ despectivum, pro* (= *yerine*) يهودی *yehūdī* (I-1626); جهود *cehūd*

a. پك چالشیجی *pek çalışıcı* ‘laboriosus, animosus, qui valde conatur & allaborat ~ *usit*. (= *işlek*) *cühūd f. t. (pro quo vul. = çufut) pro (= yerine)* يهودی *yehūdī a.* ‘Judæus’ (I-1696) = Judæus: جهود *cehūd, cühūd, vul. (= günl.)* چفود *çufut, cehūdī, يهودی* *yehūdī, يهودی* *yehūzī, Judaicè: يهودیجه* *yehūdīce, يهودانه* *yehūdāne, جهودانه* *cühūdāne, چفوتجه* *çufutçe; Mg (1612) D şifut (2) D şifut+ (2) D çifut = çifit* “Jude” (Stein 49, 170); **MI (1641)** *ciufut* [çufut] (*Iahudī*) ‘Giudeo’ (165), ‘Hebreo’ (174); **Pg (1665)** *çifut* ‘Giudeo si dice ancora, ma e parola ingiuriosa, e di spreggio’ (II-968); **V (1709)** *gehūd* 5:85 [cehūd] ‘a Jew’ 4:74 (Gilson 144); *chefut* 5:85 [çufut] a Jew, (by way of Reproach so called) *tchufudán* 3:57 (abl.) (Gilson 146); **HI (1730)** *Yahud* (iahoud) ‘Iuif’ (120); **Vg (1790)** *çifit* (*yahudi, ‘ibrani*) ‘juif. hébreu’ (397).

Farsça asıllı *çilingir* ve *çulha* < *cüllāh* (→ 1.1.5.1.) gibi kelimelerde Türkçe söyleyişteki tonsuz ünsüzlü biçimleriyle kaydedilir:

çilingir ~ çilinger ~ cilānger: M Lex. (1680) *cilānger f. دمرجی* *demirci* چلانکر *çilingir* ‘faber claustrarius’ (I-1637); چلانکر *çilinger, vel (= ya da) çilingir t.* ‘claustrarius, qui claves facit’ = Faber: چلانکر *çilinger, pro (= yerine)* چلانکر *cilānger, claustrarius: چلانکر çilinger, çilingir ‘kilidçi’; MI (1641) cilinghir* [çilingir] (*anakdargi* = *anakdarcı*) ‘chiauaro, che fa le chiaue’ (88); **Pg (1665)** *çilingir* (*kilidci, anahtarçı*) ‘chiauaro’ (I-395), ‘magnano’ (II-1292), ‘merciaiuolo’ (II-1352); **Vg (1790)** *çiliñgir, çilingir* ‘serrurier’ (436).

çorab ~ çorāb (cevreb): [LN جَوْرَب *cawrab a. (çğl. جوارب) ‘pāy-tāba’; جوارب* *corāb, cūrāb ‘pāy-tāba’ = a shoe-sock] M Lex. (1680)* چراب *çorāb ‘socci’ → چوراب* (I-1594); چوراب *çorāb t.* ‘tibiale medium, seu socci lanei acu texti’ (I-1675); *cevreb, çğl. جوارب* *cevārib, ~ جواربه* *cevāribe ‘socci’ ~ hinc چوراب çorab t.* (I-1675); **MI (1641)** *ciorab* [çorab] (*diz, ciorabi* [diz ç.-ı]) ‘calzetta’ (76); **Pg (1665)** چوراب *çorab ‘pedale di lana, fatto’ (II-1542); örülmüş çorab ‘tessuto coll’aco’ (III-2270); چوراب çorab (diz çakşırı) ‘calza, calzette’ (I-315); V (1709) chorab* 3:55 [çorab]; **HI (1730)** *cevreb* ‘des bas’ (97); چوراب *çorap+ (tchioraplarimi)* (146); **Vg (1790)** *çorab* ‘bas’ (361); *iç çorabı (ayağ bezi) ‘chausson d’étoffe ou de linge’ (367); dizge, çorab bağı ‘jarretière de guêtre, de bas’ (396). Vg (1790) çorabcı ‘tricoteur’ (450).*

[LN چوبگان , چوپگان; چوپگان Pehlevî: چوب + گان (birl.) چو / چو] ço[w]gān: (birl.) چوگان (1680) **M Lex.** چوگان *çögen t. ferè pro (= hemen hemen, aynen... yerine, bedel)* چوگان *çevgān ~ cevkān* ‘baculus incurvus’, ~ c. اوق چوکنی *oḵ çögenī* ‘bacillus incurvus, seu aduncus ad colligendas è terra deciduas sagittas’ (I-1682); چوگان *cevkān ~ çevgān*, ~ *çevkān f. t.* ‘clava lusoria, baculus incurvus, quo ligneas pilas impellunt, ~ ex similitudine malleus militaris’ (I-1682) [**MI (1641)** *cioghien* [çöğen] (*ciubuk = çubuk*) ‘verga, bacchetta’ (477), ‘virga, verga, bacchetta’ (482); *padisah cioghieni* [pādišāh çöğeni] ‘scetro, bastone reale’ (380)].

Bunun yanına, *usit.* (= *işlek, kullanımı yaygın*) notu eklenerek چ (çim) harfiyle olan yazılışı ve bu harfin ses karşılığı olan tonsuz /ç/ ile olan biçimleri sıralanmıştır:

Comp. (1687) چوگان *cevkān*, ~ *usit.* (= *işlek, kullanımı yaygın*) *çevgān* ‘malleus’; **MI (1641)** *cioghien* [çöğen] ‘verga, bacchetta (477), ‘virga, verga, bacchetta’ (482).

Arapçadan alıntı *hançer*de bir tonlu sesle ünlü arasında görülür:

MI (1641) *chanciar* [hançar] ‘pugnale’ (328); **Pg (1665)** حَنْجَر *hānçer* ‘pugnale alla Turchesca’ (II-1697) < حَنْجَر *hānçer* ‘daga’ (I-586); pistolese, pugnale’ (II-1605); **H (1672)** *handžar* (1) ≠ *hançer*”zweischneidiger Dolch” (**Hazai** 342); **V (1709)** *hanjar* 5:86 [hancar] ‘a short Dagger’ (**Gilson** 49) **Vg (1790)** *hançer* ‘poignard. dague’ (417). **MI (1641)** *chanciargik* [hançarcık] ‘pugnaletto’ (328).

Parigi (1665)’de Farsça asıllı *çifte* (< *cufte*) kelimesi de günlük dildeki biçimiyle not eder: چِفْتَه *çifte* (ç. *çat-*) ‘springere’ (III-2149).

İncelemedeki monografik çalışmalarda: Megiser (1612) / Stein 1975: 67-68, 70-71; Parigi (1665) / Kartallıoğlu, 2010: 101; Harsany (1672) / Hazai 1973: 341, 342, 346.

Türkçede kurallı olarak alıntı kelimelerin iç ses ünsüzleri de birbirlerini etkileyerek benzeşirler. Meninski söyleyişteki bu kurallı durumu alıntılarda da kaydeder:

sc-sç: (1680) تسجيع *tesçî* (I-1176); تسجيل *tesçil* (I-1176); مسجد *mesçid* (III-4600); مسجد *mesçūd* (III-4643); مسجد *mesçūr* (III-4643); *ama*: تسجيس *tescīs* (I-1176) [Mg (1612) D *meskit* (*me/chit*) (2) ‘templum’; Pg (1665) مَسْجِدْ *mescid* ‘moschetta, doue li Turchi fanno l’oratione’ (II-1402), ‘pieue, chiesa catedrale, ò parrocchiale’ (II-1594), ‘tempio, luogo sacro’ (III-2254); H (1672) *mesçit* (1) ~ *mesçit* (1) ≠ *mesçit* “Moschee” (Hazai 347); V (1709) *megid*⁴⁵ 5:99 [mecid] ‘a Church or Mosque’. – KAK 277 osm. forms *meçit*, *meçid* (Gilson 188)].

şç-şç: (1680) مشجذ *müşçiz* (III-4675), مشجر *meşçer* (III-4675), مشجر *mişçer* (III-4675); اشجار *eşcār* (I-235).

Farsça asıllı *rençper*in kaynak dildeki asıl biçiminde hece sonunda bulunan tonlu /c/ sesi, Türkçe söyleyişte tonsuz karşılığına değişerek yanındaki ünsüzü de tonsuzlaştırmıştır. Bunun yanında, hece sonundaki tonlu ünsüzlerin asıllarındaki kalıplaşmış yazılışlarının yazıda korunduğu kimi örneklerde, sona gelen ek ünsüzü ya da bu örnekteki gibi hece başındaki ünsüz, çeviri yazısında tonsuz karşılığıyla işaretlenmiştir. Bu işaretlemeler, metin yazarlarının söyleyişte işleyen bu kurallı durumu yazıda gösterme tercihlerini yansıtmaktadır:

Lex. (1680) رنچبر *rençber*, seu (= ya da) *rençper* f. *Comp.* (= *Compositum Nomen*) ‘operarius, qui operi aut lucro faciendo laborem impendit, *pec.* Mercator... *rençper gemisi* ‘navis mercatorum’ (II-2365).

Mg (1612) D *rençper* (*rent/per*) (2) ‘calo’; **MI** (1641) *reciper haki* [reçper hak(k)ı] (*olufè*) ‘mercede’ (252); *ireciper* [ireçper] (*cialisc=ian* [çalışan], *ireciper*) ‘laboria’ (225); **Pg** (1665) رَنْجَبْر *rençper* ‘artefice, artigiano’ (I-170), ‘mecnico’ (II-1340), ‘operario che lauora per salario’ (II-1473); *rençper gemisi* ‘naue di mercantia’ (II-1421); *ama*: رَنْجَبْر *rençber gemisi* ‘vascello di mercantia’ (III-2361); **Vg** (1790) *rençber* (*ehli san-’at*) ‘artisan’ (360); *rençper*, *rençber* ‘manouvrier, journalier’ (401), ‘ouvrier, journalier’ (411).

⁴⁵ (Gilson, 1987: 49: /s/ → Ø *mecid*, /cc/ > /c/ : *mescid* > **meScid* > **meccid* > [mecid] Korkmaz, Güneybatı, p. 73 notes -zc- > -cc-).

(1680) رنجبرلك *rencberlik* ‘lucratiō panis proprio labore, mercatura’ (II-2365); krş. **Comp.** (1687) رنجبرلك *rencperlik* ‘mercatura, negotiatio’; **Pg** (1665) رَنْجَبْرَلِقْ *rencperhık* ‘mecnica erte’ (II-1340).

Lex. (1680)’te Farsça *pencşembe* de hece sonundaki tonlu ünsüz çeviri yazıda tonsuz karşılığıyla kaydedilir:

پنجشنبه *pencşembe f. vul. (= günl.) perşembe ~ peşembe* ‘feria quinta, dies Jovis’ (I-895); **Comp.** (1687) پنچشنبه [؟ پنچشنبه *pençşembe*] ‘dies’ [**Pg** (1665) پَنْجَنْبَه *pençenbe günü* ‘giouedi’ (II-965); **V** (1709) *panchanbe* 2:13 [pānčänbe] *p. gyuny* ‘Thursday’ (Gilson 199); **Hl** (1730) *pencüşenbeh* (*pendgiuchenbeh*) ‘jeudy’ (73)].

Alıntılarda kelime sonundaki tonlu ünsüzlerin durumu tıpkı hece sonundaki gibidir. **Lex.** (1680)’te Farsçadan alınmış *pabuç* (< *pāypūš*) kelimesi son seste ج (cim) harfiyle yazılarak madde başına alınmıştır: (پاپوچ *pāpuc*). Eklemede hece sonundaki ünsüzle birlikte sona gelen ek ünsüzü de **Comp.** (1687)’ta (پاپوچجی *papuççi* ‘calcearius’) ج (cim) harfiyle işaretlenmiştir. **Lex.** (1680)’te ise hece sonu ünsüzü چ (çim), sona gelen ek ünsüzü ise ج (cim) harfleriyle yazıldığı hâlde çeviri yazısında uyumlu olarak not edilir: (پاپوچجی *papuççi*) **Comp.** (1687)’ta: (پاپوشچی *pāpūšçi, vul. (= günl.) pāpucçi* ‘sutor’).

Lex. (1680)’te Meninski’nin son seste ج (cim) harfiyle yazıya aktarıp çeviri yazılarını da bu harfin ses karşılığı olan tonlu /c/ ile kaydettiği *burūc, renc, evc* gibi alıntı kelimelerin çoğu metinlerde kalan biçimlerdir. Birkısım alıntı kelime *vul.* ve *vulg.* kısaltmalarını kullanarak aktardığı karşılıklarda hece ve kelime sonu seslerini tonlu /c/ ile kaydeder. Bu kayıtları, yazıdaki kalıplaşmış biçimlere bağlı kalan dar bir çevrenin okuma tercihi olarak değerlendirmek mümkündür.

Tablo 3.10. Alıntı kelimelerin hece ve kelime sonu sesleriyle ilgili kayıtlar:

M Lex. (1680)	Mg (1612)	MI (1641)	Pg (1665)	V (1709)	H (1730)	Vg (1790)
هوج <i>hevc, seu (= ya da) vul. (= günl.) havuc, hauc t.</i>	<i>hauç</i> (2) = <i>havuç</i> “gelbe Rübe” (Stein 84, 130)	<i>haugz</i> [hauc] ‘carota, sorte di	خَاوُجْ <i>havuc</i> ‘carota frutto’ (I-350); يَانْ خَاوُجِ		هوج <i>havuc (hawoudge)</i> ‘du servi’ (76)	<i>havuç</i> ‘carotte’ (365)

‘siser’ <i>yebān havuc</i> ‘siser sylvestre, ~ pastinaca’ (III-5512)		radice’ (81)	<i>yebān havcı</i> ‘pastinaca saluatica’ (II-1532)			
برنج <i>birinc</i> , vul. (= <i>günl.</i>) <i>pirinc</i> f. t. ‘oryza’ (I-787)		<i>piringz</i> [pirinc] ‘riso’ (355)	برنج <i>birinc</i> ‘riso, legume’ (III-1839)	<i>perindg</i> 5:83 [pèrinc] ‘Rice’ (Gilson 199)	برنج <i>pirinç</i> (<i>pirintche</i>) ‘du ris’	<i>pirinc</i> ‘riz’ (430); <i>pirinc çorbası</i> , <i>çorba</i> ‘soupe au riz’, ~ c. (439); <i>pirinc tarlası</i> ‘rizière’ (430)
	D <i>pirinç</i> , <i>pirinç çorba</i> (<i>pirint/ch</i> , <i>perinzht/orb a</i>) (2) ‘oryza’					<i>pirinc çorbası</i> , <i>çorba</i> ‘soupe au riz’ (439)
			برنج <i>pirinc ayırtla-</i> ‘nettar il riso, ò altri legumi’ (II-1431)			
		<i>piringilik</i> [pirinçlik] ‘risara’ (354)				
برنج <i>bürinc</i> , vul. (= <i>günl.</i>) <i>pirinc</i> f. t. ‘æs cyprium, cuprum flavum, orichalcum’ = Cuprum, cuprum flavum, برنج <i>bürinc</i> , برنج <i>pirinc</i> ‘sufre’ (<i>sufref</i>) (I-787)						

			برنج <i>birinc</i> (<i>şebe</i> , <i>tücās-</i> <i>asfer</i>) 'lattice, metallo' (II-1226), 'ottone, metallo'		پرنج <i>pirinç</i> 'l'airain' (108)	<i>pirinc</i> 'airain' (357), 'laiton' (397); <i>pirinc tel</i> 'laiton (fil de)' (397)
پاپوچ <i>pāpuc t.</i> <i>vulg. pro</i> <i>Persico</i> پاپوش <i>pāpuş</i> (= <i>Farsça</i> پاپوش <i>pāpuş</i> بشمق <i>yerine</i>) کفش <i>başmak</i> <i>kefş f.</i> ⁴⁶	GD <i>papuç</i> (4) GD <i>papuç+</i> (2) = <i>pabuç</i> "Schuh" (Stein 70)	<i>pabugiler</i> [pabucler] 'scarpe' (379) (<i>379</i> <i>pabugzler</i> [pabucler] Ind.); <i>papugz</i> <i>kalibi</i> [papuc kalibi] 'forma di scarpe' (152); <i>tek</i> <i>pabugz</i> [pabuc] 'scarpa' (379)	بَابُوح <i>babuc+</i> (<i>cı</i>) 'caligaro' (I-312); پَابُوح <i>papuc</i> , پَابُوش <i>pāy</i> <i>pūş</i> 'scarpa' (III-1939); <i>ağac papuc</i> (<i>ná'lin</i>) 'zoccolo' (III-2456); پَابُوح <i>papuç</i> (<i>p. kâhı</i>) 'forma delle scarpe' (II- 892); <i>papuç</i> <i>tablası yā</i> <i>tabanı</i> 'suolo, ò suola delle scarpe' (III-2223)	<i>papuch</i> 5:81 [BaBuç] 'a Shoe or Slipper' <i>babuch</i> 5:81, <i>papuchleri</i> <i>my</i> 3:55 (Gilson 198)	پاپوچ <i>papuç</i> 'des souliers' (97); پاپوچ <i>papuç+</i> (<i>lerimi</i>) (167)	<i>pabuc</i> 'galoche sans talon; pantoufle', mule' (387), (411), (433); <i>eski</i> <i>pabuc</i> 'savate' (433); <i>köselesi</i> <i>ince pabuc</i> 'escarpin' (381)
		<i>pabugz</i> <i>giuk</i> [pabuccuk] 'scarpa picciola' 379 (<i>pabugiuk</i> [pabucuk] Ind.); <i>papugighas</i> [papuciğas 'scarpa				

⁴⁶ ...'calceus Turcicus, ferè *instar* crepidæ, quem nempe induunt exuuntque egredientes, vel ingredienti cubiculum' (I-625); پاپوش *pāpūş f. Comp. (= Compositum Nomen)* 'indumentum pedis, calceus' ~ c. *Ut in* پاپوش ~ *pāpūşini geydürmeyüp* 'non permettendo, ut indueret calceos' (I-625).

		picciola' 379 (379 <i>pabugiugh</i> <i>as</i> [pabucuğas] Ind.)				
پاپوچی <i>papuççi t.</i> بشمقی <i>başmağçi</i> چزمه جی <i>çizmeci</i> 'sutor, calceolarius, qui calcementa conciſit' (1- 625) = Sutor: پاپوشچی <i>pāpūşçi, vul.</i> (= <i>günl.</i>) <i>pāpucçi</i> 'sutor'	D <i>papuççi</i> (<i>paput/chgi</i>) 'sutor'	<i>babuci</i> [babuç[1] = babuççi] 'calzolaio, quello che fa le scarpe' (77)	<i>babucci</i> 'caligaro' (1-312)		پاپوچی <i>papuççi</i> 'cordonnie r' (110)	<i>pabuccu</i> 'cordonnie r' (370)
		<i>pabugi</i> <i>cikarmak</i> [pabucı çıkar-] 'discałzarsi , cauarsi le scarpe' (121)				<i>pabuc</i> <i>giymek</i> 'se chausser' (367)

3.1.2.3. d > t

Lex. (1680)'te bu tonsuzlaşmanın kaydedildiği alıntı kelimeler ortak kullarımdaki bugünkü biçimleriyle büyük ölçüde benzerlik içindedir. Arapça asıllı *tellāk* (تَلَّاک < *dellāk*) ve *tellāl* (تَلَّال < *dellāl*) kelimeleri 'vitosè pro' (= kusurlu olarak) notuyla kaydedilir.

Farsça asıllı *tarçin* da eski harfli yazılışının yanında söyleyişteki değişmeli biçimi ile de not edilir: *دارچین* *darçin, tarçin. Comp. (1687)*'ta ise ikili yazılışıyla not edilir; ancak söyleyiş tek şekilde gösterilir: *طارچین* ~ *دارچین* *tarçin* 'cinnamomum'.

Lex. (1680)'teki kayıtlara incelemede başka ses değişimleri için yer verilmiş ise, buradaki değişme için aynı kayıtları tekrarlamak yerine, önceki alt bölümlere gönderme yapılması tercih edilmiştir:

tābe ḥāne, tapḥāne < debbāḡ ḥāne (→ 1.1.1.1. ; 1.1.5.1. ; 1.2.1.1. ; 3.1.2.1.); *tezgāh, dezgāh < dest-gāh* (→ 1.1.4.5. ; 3.1.1.7.); *türāc < dürrāc* (→ 1.1.5.1.); *tura < dūrre(t) (mıḥrāk, kırbaç, buğa siki, sávı)* (→ 1.1.5.1.).

Söyleyişteki halklılaşmış biçimleriyle kaydedilen alıntılarla ilgili kayıtlar aşağıda sıralanmıştır:

tābbāk ~ debbāḡ: M Lex. (1680) دَبَّاع debbāḡ a. 'derīler dibāḡāt idici' 'coriarius, alutarius, qui pelles in coria concinnat'; دَبَّاع خانة debbāḡ ḥāne 'coriaria' (II-2021); طَبَّاق tābbāk 'coriarius' *vulg. err. pro* دَبَّاع debbāḡ (=دَبَّاع debbāḡ'a göre kusurlu olarak günlük dilde) (II-3083); **Pg (1665)** دَبَّاع debbāḡ 'acconcia, corame' (I-23), 'conciatore di pelli' (I-468), 'cuoiaio' (I-578).

[Evliya Çelebi (XVII. yüzyıl) **Seyahatnâme**'de: *tabak (t.-laruñ) (TBAQ-laruñ)* (1); *tabbāḡ (TBBAḠ)* (13); *tabbāḡ-lık (TBBAḠ-lık)* (2); *tabg ét- (TBḠ)* (1); *debāgat (DBAḠt)* (3); *debbāḡ-lar (DBBAḠ-LAR)* (6); *debbāḡ oḡlı (DBBAḠ)* (2); *debbāḡ-lık (DBBAḠ-lık)* (1); *Debbak oḡlı (DBBAQ)* (1); *debbaklar (DBAQ-lar)* (1) (Duman, 1995a: § 124)].

tāne ~ dāne: M Lex. (1680) دَانَة dāne f. *vul. (= günl.)* tāne 'hābbe, ~ kuş yemi' 'granum, acinus, bacca, ~ illicium, esca, illecebra, seu grana sparsa ad alliciendam avem ad laqueum, ~ globus tormenti; item scientia, notitia, doctus, frumentum quodvis, semen, pec. fructûs, ~ tuberculum, pec. grani instar'; üç dāne, seu (= ya da) tāne 'tria grana, ~ quod dicimus numero tres...' (II-2014); طَانَة tāne, dāne 'granum', & c. → دَانَة (II-3078); **Mg (1612)** T *tane (bir tane)* (Capita Religionis); **MI (1641)** *dane* [dāne] 'grano' (170); *birdanegiuk* [bir dānecük] (*ekrani iok*) 'vnico, singulare' (485); *birdenegik* [bir denecik] (*ekrani iok*) 'singulare, vnico' (405); *boghda dane* [boğda(y) dāne] 'formento grano' (152); *boghдай danesi* [boğday dānesi] 'granelli di grano' (170); **Pg (1665)** دَانَة dāne 'granello d'altre cose' (II-990), 'pasto, cibo' (II-1532); *buğday dānesi* 'grano di formento' (I-991); طَانَة tāne (*tesbīh t.-si iplikden çıkar-*)

‘disfilare la coronetta’ (I-693), ‘sfilare della coronetta’ (III-2029); **H (1672)** *dāne*+ (1) “Korn; Stück” (**Hazai** 213); *tāne* (1) “Korn; Stück” (**Hazai** 260); **Vg (1790)** *dāne, tāne* ‘grain’ (389); *bir tāne* ‘unique’ (452).

(1680) *danelemek* ‘resolvere in grana’, *danelenmek* ‘resolvi in grana’ (II-2015). (1680) *danelü* ‘granosus’ (II-2015); **MI (1641)** *daneli* [dāneli] ‘granata, cioè che ha molti grani’ (169); **Pg (1665)** *dānelü* ‘granoso’ (II-991).

(1680) *dāneye gelmek*: *dāne āvürden* ‘grana afferre, semen proferre’; *dane dökme* ‘allicere, inescare, illecebris in laqueum inducere’ (*dāne* II-2014); **Pg (1665)** *dāne dök* ‘escare, far l’escato’ (II-790), ‘inescare’ (II-1118).

tarçin ~ darçin: [Farsçada: *dār-çīn* (*birl.*) bkz. **LN**] **M Lex. (1680)** *darçin*, *tarçin* ‘cinnamomum’ (II-2001) *tarçin t.* ‘cinnamomum’, & c. → *darçin* (3064); **Mg (1612)** *D tarçin* (2) *D tarçin* (2) = *tarçin* “Zimt” (**Stein** 71); **MI (1641)** *darçin* [darçin] ‘cannella (79), cinamomo’ (91); *tarcion* [tarçon] ‘dragoncello, *herba*’ (129); **Pg (1665)** *dārçīn* ‘cannella’ (I-326), ‘cinamomo’ (I-410); **HI (1730)** *darçin* (*dartchin*) ‘de la canelle’ (77); *darçin ağacı* [*d. aghadgi*] ‘canelle’ (87); **Vg (1790)** *tarçin* ‘canelle’ (365).

tellāk ~ dellāk: **M Lex. (1680)** *tellāk f.* ‘puer balnei’, *vitiosè pro* دَلَّاک (= *e göre kusurlu olarak*) (I-1360); *dellāk, vul.* (= *günl.*) *tellāk* ‘qui fricat, puer, seu famulus balnei, qui fricando, lavando, radendo, venam secando operam navat, ~ tonsor *sive* in balneo, *sive* extra’ (II-2117) = Fricare: *dellāk* (*mālīşker*); tonsor: (*kırkıci, berber*); illinere & illinire: *dellāk, tellāk* (*mālīşker*); **Mg (1612)** *D telek* (2) = *tellāk* “Badediener” (**Stein** 86); **V (1709)** *talac* 5:84 [tālak] ‘one who rubs those that go into the Bagno’ (**Gilson** 213); **Vg (1790)** *tellak* ‘bain (frotteur au), (garçon de)’ (361).

tellāl ~ dellāl: **M Lex. (1680)** *tellāl* ‘præco’, *vitiosè pro* دَلَّال (= *e göre kusurlu olarak*) (I-1360); *dellāl a. vul.* (= *günl.*) *tellāl* ‘*kuṭağuz*’ ‘ductor, viæ dux, ~ argumentum, probatio; *usit.* Præco, proxeneta, ~ auctionator, *qui per forum incedens res venales circumfert, ~ augendo pretio divendit, (in Persia autem talis præco in vendendo mulos tantum & equos.)*’ *Item dissimulator, sycophanta*’ (II-2117) =

Monstrator: دَلَّال *dellāl*, *Fæm.* دَلَّالَه *dellāle* ‘ductor; dux; institor: دَلَّال *dellāl vul. (= günl.) tellāl*; præco; proxeneta: دَلَّال *tellāl*; proxeneta: دَلَّال حَقَّى *tellāl hâkķı*, **MI (1641)** *tellal* ‘incantatore che vende per incanto’ (200), ‘sensale’ (395); **Pg (1665)** دَلَّال *delāl* ‘banditore, chi fa il grido’ (I-233); دَلَّال *dellāl* ‘precone’ (1642), ‘publicatore’ (III-1696); **V (1709)** *talal* 5:84 [tälal] ‘a Crier’ (**Gilson** 213); **Vg (1790)** *tellal* ‘courtier’ (371).

(1680) دَلَّالِلق *tellāhķ*, دَلَّال خدمتى *tellāl hıdmeti*, ~ دَلَّال حَقَّى *tellāl hâkķı* ‘præconis & proxenetæ munus & merces, seu proxeneticum’ (II-2118) = Proxeneta: دَلَّالِلق *tellāhķ*; دَلَّالِلق *tellāhķ et-*; promulgare: دَلَّال ندا *tellāl nidā* ‘[!] et-; **MI (1641)** *tellallik* ‘sensaria’ (395); **Pg (1665)** *dellāhķ* ‘publicatione’ (II-1696).

(1680) *tellāl ile çağırmaķ* ‘promulgare præconis voce’; *bir tellāl nidā ittı* ‘præco promulgavit, indixit’ (II-2117); **MI (1641)** *tellal ciaghirmak* [t. çağır-] (*nida et-*) ‘grida, cioè bando’ (171); **Pg (1665)** *dellāl çağırmaķ* ‘publicare colla trombetta’ (II-1696); *borı ile dellāl çağırmaķ* ‘publicare colla trombetta’ (II-1696); *dellāl ile çağırmaķ* ‘promolgare’ (II-1680); *dellālün çağırması (yasaķ)* ‘grida, bando’ (II-998); *dellāl yorıcı* ‘promolgatore’ (II-1680).

[**LN** دایه (ى ى) *dāye*, **TKBS** 283 *taya* ‘dadi’ < Tü. *Tāy+ana* bk. T. Tekin, “Amca ve Teyze Kelimleri Hakkında”, **TDAY-Belleten** 1960] **M Lex. (1680)** دایه *dāye f. vul. (= günl.) taya* ‘nutrix, altrix’ (II-2019) طایه *dāye, vul. (= günl.) taya* ‘nutrix’, ~ c. → دایه (II-3081) = Nutrix: طایه ~ دایه *daye, daya*; دایه لك *dāyelik*, دایه ویرمك *dayeye* *virmeķ*; **Mg (1612)** D *taya* (2) = (Redh.) *daye* “a nurse” (**Stein** 161); **MI (1641)** *taia* [taya] ‘alleutrice, nutrice’ (34), ‘balia, nutrice’ (66), ‘balia, notrice’ (66), notrice, baila (272), nutrice, nena, balia’ (275); **Pg (1665)** طایه *taya* ‘alleutrice’ (I-93), ‘balia, nodrice’ (I-227), ‘nena, balice’ (II-1428), ‘nutrice’ (1450); **Vg (1790)** *daye (amca, daye, hālā, teyze oğlu, evladı)* ‘neveu. fis d’oncle, de tante’ (407). (1680) دایه لك ~ طایه *dāyelik* ‘nutricis officium aut prosessio’ (II-3081).

terece ~ deriçe: Comp. (1687) *deriçe*, *terece* (*reff, sehvet*) ‘fenestella, dimin’; (*pencere, palatır r. [?], baca, tāk, revzen, revzene*) ‘fenestra’ krş. [**Lex. (1680)** *deriçe f. ‘pencere, büyük kapi içinde ittükleri küçücek kapi’* ‘fenestra, ~ portula

in majori porta (II-2070)]; **Pg (1665)** *derīce, terece* ‘balcone’ (I-225), ‘finestra’ (II-872).

terzi ~ derzi: M Lex. (1680) *terzī t.* ‘sartor’ → درزی (I-1149); *derzī f. t. vulg. (= günl.)* *terzī ‘ḥáyyāt a.’* ‘sartor’ (II-2055) = Sartor: درزی ~ ترزی *terzī*, درزیلر *terziler kisesi*; **Mg (1612)** D *terizi* (2) = *terzi* “Schneider” (**Stein** 125); **Pg (1665)** *derzī* ‘calzolaio’ (I-315), ‘sarto, sartore’ (III-1908); **H (1672)** *terzī* (1) “Schneider” (**Hazai** 261); **HI (1730)** *derzī* ‘tailleur’ (110); *derzī+ (ié) [ye]* (148); *dur (dür)* (148); **Vg (1790)** *terzi* ‘tailleur d’habit’ (443).

testi ~ tástī; M Lex. (1680) *destī f. t.* ‘vas argillaceum pitorium, lagena testacea; vas, seu theca quævis, labrum fictile patens, lavando & coriis inspissandis aptum’; *pīš destī f. Comp ut pīš destī kerd, ~ sebūk destī kerd: tiz tutti* ‘properavit, citò confecit’ (II-2082); *tástī* ‘capula fictilis, ansata hirnea’ ‘boccale di terra’, ~ c. → دستی (II-3106) = Congius; vas, vasis: دستی *destī*, fidelia, lagena: دستی *destī*, *testī*, hirnea ansata: دستی *tástī*, *vul. (= günl.) testī*; hydria: دستی *testī*, *büyük testī*; **Mg (1612)** D *testī* (4) “Krug” (**Stein** 172); **Pg (1665)** *destī* ‘brocca, vaso di terra’ (I-287), ‘vaso con due maniche’ (III-2362); **MI (1641)** *desti* ‘brocca, cioè vaso di terra’ (74); **V (1709)** *destý* 5:87 [destí] ‘a Jar with two Handles’ (**Gilson** 214); **HI (1730)** دستی *desti* ‘la cruche’ (104); **Vg (1790)** *testi* ‘cruche à ventre médiocre’ (372). **(1680)** دستی *destī* ‘vas pitorium cum duabus ansis’; دستیچك *desticik*, *Dimin. (= Diminutivum Nomen)* ‘vasculum argillaceum’ (III-App.6063); **Pg (1665)** *desticik* ‘brocchetta’ (I-287).

Sözlükte Farsça *dürdī* yerine günlük ortak dil için, ünlü değerindeki farklarla birlikte, uyumlu söylenişyle *turtu* kaydedilir. Bu değerlendirme *yazı dilinde*ki Farsça biçime göredir:

M Lex. (1680) *dürdī a. f. vul. (= günl.) torti* ‘tartarum, fæx, amurca, sedimentum cujusque rei’, *ut (= gibi)* درد (II-2054); *durdi, torti* ‘fæx’, & c. *vitiosè pro* *dürdī* (= *dürdī* ye göre kusurlu olarak) (II-2162); *tortī t.* ‘tartarum, fæx’ (II-3096); *turti t.* ‘amurca’, ~ شراب طورثیسی *şerāb turtısı* ‘fæx vini, tartarum’ → *turti* (II-3141) **Pg (1665)** *dürdī* ‘feccia’ (I-847); *yağūñ dürdī* ‘feccia d’oglio’ (I-847); (*dürdī*’z-zeyt) ‘morca’ (II-1395); *turti* ‘tartaro del vino

ò raso dele botti' (III-2245); Vg (1790) *tortu* 'lié' (399), 'marc fèces' (402), 'tartre' (443).

Pg (1665) *dürdili* 'feccioso' (II-847); (1680) *dürdülü şerāb*, *vul. (= günl.) tortülü şerāb* 'fæculentum vinum' (II-2054); *dürdülü, vul. (= günl.) tortülü*, شراب طورتيسی *şerāb turtisi, turtı, pro (= yerine) dördi* 'fæcatus & fæculentus'; ياغ درديسی کسبه سی *yağ küspesi, dördüsi, seu (= ya da) vul. (= günl.) turtusi* 'tartarum, fæx vini oleum'; fæx, fæces, ~ fex, feces: *şerāb dördisi, vul. (= günl.) turtusi*; Pg (1665) *dürdili şerāb* 'vino premuto col torchio' (III-2408).

tumbele ~ dümbele: M Lex. (1680) *tumbele, vulg. (= günl.) pro (= yerine) dümbele, aut (= ya da) dümbel f. اور ü* 'struma' (II-3154); *dümmel* (Pers. = Farsça: *dünbel*) *çğl. demāmīl* 'furunculus, tumoris genus' (II-2141) [Arapça: *dümbel f. چبان çibān* 'furunculus, apostema, bubo inguinarius' (II-2146) = Apostema: *düblet, vul. (= günl.) dümmele, dümbel (kārḥ, kabarcık, çibān, verm)*; furunculus: *dümmāl, dümmel, ~ dümbel, dümbāle, dümbele*; bubo inguinarius; *ulcus, eris: dümbel (yara, kārḥā, kārḥ ~ kūrḥ, rīṣ)*; Vg (1790) *dühmele* 'apostème' (358).

Arapça ضيق *zīk* (, ~ *záyık*) ile kurulan bir birleşikte, o dile özgü bir ses olan ض (dad)'ın Türkçe söyleyişte /d/ ve /z/ dış sesleri ile iki türlü söylenişi verilmiş (ضيق نفس *zık nefes, vul. (= günl.) dık nefes*); bunun yanında ayrı bir maddede günlük dil için kaydedilen *dık-nefes*'ten gelişen طقفنس ~ طق نفس *tık nefes* biçimi de gösterilmiştir:

zık nefes; ضيق نفس ~ *dık nefes* ~ طق نفس *tık nefes* ~ طقفنس

تک نفس ~ تکنفس *tenk nefes*; تنك نفس ~ *tek nefes*; تك نفس ~ *tek nefes*; تنك نفس ~ *tenk nefes*; تکنفس *tenk nefes*; ضيق *záyık, ~ zīk, ... teknefes vul. (= günl.) pro (= yerine) طقفنس ~ تيق نفيس*; ضيق *záyık, ~ zīk, ... zīku'n-nefes* 'nefes darlığı' 'asthma' ضيق نفس *zık nefes, vul. (= günl.) dık nefes, unde f. vulgare (= unde ferè vulgare = ve bundan halk arasında) tek nefes* 'asthmaticus' (II-3060); → *nefes ... ضيق النفس zīku'n-nefes, pro quo vul. usit. (= halk arasındaki işlek, yaygın kullanımı yerine) tek nefes ~ تنك نفس ~ tek nefes* 'asthmaticus' (III-5224) = *zīk nefeslü, vul. (= günl.) tek nefeslü* 'asthmaticus' (III-5224) = *zīk, tenk nefes, ~ vul. (= günl.) teknefes, zīk nefeslü* Asthmaticus: انتك نفسضيق

(*sohugan*); asthma: ضيق النفس *zīku 'n-nefes*, تنك نفسلك *tenk nefeslik* (*nefes darlığı, sohugan renci*); ضيق النفس *zīk, tenk nefes ol-*; dyspnoea: تنك نفسلك *tenk, tek nefeslik*, ضيق النفس *zīku 'n-nefes* (*gögüs darlığı*); تنك نفس *tenk, tek nefes*; **Ml (1641)** *dik nefes* (*auasi dutulmisc = āvāzı dutulmıŝ*) ‘rauco’ (338); **Pg (1665)** تنك نفس *tenk nefes* (*zīku 'n-nefes*) ‘asmatico’ (I-176), ‘a stretta di petto’ (I-189), ‘stretezza di petto’ (III-2199); ضيق نفس *zīk nefes* ‘chi hà strettezza di petto’ (III-2199); **Vg (1790)** *tık-nefes* ‘poussif’ (418); *tık-nefeslik, zık-nefes* ‘asthme’ (360); *tık nefesli, tık nefes* ‘poussif’ (418).

Ml (1641) *dk nefesluk* [d(ı)k nefeslük] (*ghioks darlighi* [göks darlığı] ‘stretezza di petto’ (436); **Pg (1665)** *tenk nefeslik* ‘ansiamiento’ (I-133), ‘asmo’ (I-176); **Hl (1730)** طق نفسلق *tek nefeslyk* ‘l’asthme’ (101); **Vg (1790)** *tık-nefeslik, zık-nefes* ‘asthme’ (360); *tık nefesli, tık nefes* ‘poussif’ (418). **Pg (1665)** *tenk nefes ol-, tenk nefesliği ol-* ‘ansiare’ (I-133).

Arapça asıllı *defter* de **Comp. (1687)**’ta bir yerde tonsuz ünsüzlü söylenişyle de not edilir. Çeviri yazılı metinlerde bunun gibi başka örnekler de kaydedilir:

دفتر *defter, tefter* ‘codex’ [**Ml (1641)** *tefter* ‘inventario’ (220); **H (1672)** *tefter* (2) ~ *defter* (4) ≠ *defter*”Heft” (**Hazai** 341); **Vg (1790)** *defter, tefter* ‘cahier, catalogue, registre’ (364), inventaire’ (395), ‘inventaire’ (395), ‘liste. catalogue’ (399), ‘registre. régître’ (426), ‘répertoire’ (428), ‘rôle. catalogue’ (430) ‘tarif’ (443)].

Lex. (1680) دلبند *dülbend f. i.q. = idem quod (= yine bu) destār* ‘tela alba subtilissima ex gossipio; involucrum capitis’ (II-2120) [**Ml (1641)** *dulbend* ‘velo del capo delle donne’ (475); *defne, tefne* ‘laurier’ (398); **H (1672)** *tulbent+ [le]* (1) ≠ *tülbent* “Musselin; Turbantuch” (**Hazai** 262); **V (1709)** *dulbend* 5:93 [dülbend] ‘Muslin’ 3:56 (**Gilson** 216); **Vg (1790)** *dülbend, tülbend* ‘mousseline’ (406); *tülbend* ‘voile de femme’ (455)].

Alıntı kelimelerin hece ve kelime sonundaki tonlu seslerinin Türkçe söyleyişte kurallı olarak tonsuz karşılıklarına değişmesine daha önce b/p, c/ç değişmeleriyle ilgili bölümlerde yer verilmiştir. Benzer şekilde bu tonsuzlaşma da söyleyişin yazılışa aktarıldığı örnekler ölçüsünde takip edilebilir.

Tonsuzlaşma Arapça *demn* kökünden türetilen *idmān* ve Farsça asıllı *patlican* (< *bādlīcān*, *bādlīcān* → 3.1.2.1. ; 4.3.) gibi kimi alıntılarda iç seste hece sonundadır:

itmān ~ idmān : M Lex. (1680) ادمان *idmān*, *seu ut vul. (= ya da günl. dildeki gibi)* *itmān* ‘exercitatio, exercitium’ (I-116); **Pg (1665)** *idmān* ‘esercitio, studio’ (II-794).

(1680) ادمان *idmān et-* ‘exercere se, *seu ut Golius reddit*, continuum esse in aliqua re’ (I-116) **Comp. (1687)** ادمان *idmān*, *itmān et-* ‘exercere, exercitare’; **Pg (1665)** *idmān it-* ‘auezzare’ (I-209), ‘esercitare la sua memoria’ (II-793); **Vg (1790)** *itman et-* (işle-) ‘exercer’ (382). **(1680)** ادمان ايله *idmān ile* ‘exercitatione, praxi’ (I-116).

matrabaz ~ mátrábāz ~ matrabāz ~ metrebāz, ~ medrebāz: [LN مدره باز] **M Lex. (1680)** مدره باز *medrebāz*, *metrebāz* ‘propola’, & c. → مطره باز *matrabaz* (III-4518); مطرباز *matrabāz t.* ‘propola, revenditor’ (III-4278); مطره باز *matrabaz*, ~ مدره باز *medrebāz* ‘propola’, & → مطرباز (III-4730) = Propola: مدره باز *medrebāz*, *vul. (= günl.)* مطره باز *matrabaz* (*bit bāzārci*, *çerçi*, *bāzārci*, *hordevāt satıcı*); revendere: مطربازلق *matrabazlıq et-*; cauponari, cauponariam exercere: مطربازلق سورمك *mátrábāzlıq sür-* (*meyhānecilik sür-*); **Ml (1641)** *madrabas* ‘reuenditore’ (343), (*tekrarden satigi = satıcı*) ‘riuenditore’ (359); **Pg (1665)** مڈره بآز *medre bāz*, *metre bāz* ‘comprauendi’ (I-460), ‘incettatore’ (II-1089), ‘riuenditore, riuendagliuolo’ (III-1856); **Hl (1730)** مطرباز *matrabaz* ‘revendeur’ (113); **Vg (1790)** *madrabaz* (*mürtekir* [< *muhtekir*]) ‘revendeur’ (429).

Farsça *müjdeden* Türkçe ekle türeyen *müjdelikte* iç seste *j > ş* değişmesinin ardından *benzeşmeyle* sonraki hece başı ünsüzü de tonsuz karşılığına dönmüştür. Bunun gibi yine *müjdelemek* yerine *muştulamak*: **Lex. (1680)** مزدولق *müzduhıq*, *pro (= yerine)* مژده لك *müjdelik*, *vul. (= günl.)* *muştuluq* ‘nuntius bonus lætusve, aut donum nuntianti dari solitum’ *V. seq. (= aşağıdakine bak)* مژده *müjde*, *ibique* مزدولمق *muzdulamak*, *seu (= ya da)* *muştulamak*, مژده لمك *müjdelemek* (III-4597) (→ 3.1.2.7.).

Farsça bir birleşikte de ayrı maddelerde gösterilir. Bu birleşikte aynı değişiklik kaynak dilde de olmaktadır:

[Farsçada: كتخدا *kethudā*, ~ كدخدا *kedhudā* ~ كتخدای *kethudāy* bkz. LN] **Lex.** (1680) كتخدا *kethudā*, ~ كتخدای *kethudāy* *f. t.* (*vul.* = *günl.* كحیا *k'ahya*,) (*k'ahja*) ~ كحایا *kihaya* (II-3870); كدخدا *kedhudā* *f.* → كتخدا (II-3889) (→ 1.1.4.1. ; 1.1.4.2.).

İncelemedeki monografik çalışmalarda: Megiser (1612) / Stein, 1975: 60-64; 69-70; 71-72; Molino (1641) / Świecicka, 2020: 98; Parigi (1665) / Kartallıoğlu, 2010: 101-102; Harsany (1672) / Hazai, 1973: 341; Vaughan (1709) / Gilson, 1987: 38-40.

Türkçedeki ana kural gereği alıntı kelimelerin iç ses ünsüzleri de birbirlerini etkileyerek benzeşirler. Bu kurallı durum alıntıların günlük dile inerek halklılaşanlarında söyleyişe uygun olarak işlemektedir:

hd-ht: (1680) عهدة *uhde(t)*, *seu* (= *ya da*) *ohte*, ~ *uhte* (II-3356); مخدود *máhtūd*, ~ متخدد *müteḥáddid* (III-4481); مخدور *máhtūr*, *i.q.* = *idem quod* (= *yine bu*) مخدّر *muḥádder* (III-4481); مخدوع *máhtū* (III-4481); مخدوم *máhtūm*, مخدوم كائنات *máhtūm-ī kāināt* (III-4481); مخدي *muḥtī* (III-4481); ayrıca: *siḥhtār*, *siḥhtār* < *silāhtār*; *silāhtār* (-*dār*) → 3.1.3.1.).

hd-kt: V (1709) *selictar* 5:90 [sèliktar] ‘a Sword-bearer’ *s. aga* 5:90 ‘the Grand Signore’s Sword-bearer’ (Gilson 206) (CLOD 709 *silahdar vulgo seliktar* ‘Schwerd – Traeger, Hoff-Marschall’).

kd-kt: (1680) اقدام *ıktām* (I-336), اقدم *áktēm* (I-338), تقدير *tákdīr*, *seu* (= *ya da*) *táktīr* (I-1308), تكدير *tektīr* ‘*bulanık et-*’ (I-1339), تكديس *tektīs* ‘*hürmen et-*’ (I-1339); مقدسی *máktēsī*, ~ *muḥáddesī*, ~ *usit.* (= *işlek*) *ḳudsi* (III-4833), مقدم *máktēm* ‘seferden gel-’ (III-4834), مقدود *máktūd* (III-4835), مقذور *máktūr* (III-4835), مقدار *miḳtār* (III-4832), ملكدار *milktār*, *mülktār* (III-4897), مقدم *muḳtem* (III-4834), موسقدان *mūsıḳtān* (III-5024), عقدة *uḳde(t)*, *uḳte* (II-3296) [Mg (1612) T *taktir*+ p. 10 O *taktiūr* T *taktur* (2) p. 9 = *takdir* “Schicksal” (Stein 70); Ml (1641) *mikdar* ‘somma, cioè cōto di denari’ (411); Pg (1665) مِقْدَار *miḳdār* ‘parte, cioè alcuni’ (II-1521); تَقْدِير *tákdīr* ‘destino, sorte’ (I-626), ‘fatalità’ (II-838), ‘fato, destino’ (II-839), ‘predestinatione’ (II-1643); H (1672) *taktīr* (3) ≠ *takdir* “Schätzung” (Hazai 354); V (1709) *tactar* 5:84 [taktār] ‘ones Destiny’ (Gilson 211); Vg (1790) *taḳdis et-* ‘*dédier*’ (373)].

(1680) بيراقدار *bayraqtār* (I-982), امكدار *emekdār, seu (= ya da) emektār* (I-422) [Ml (1641) *bairakdar* [bayrakdar] ‘alfiere, banderaio’ (32), ‘vessilliere, alfiere’ (478); *emekdar* ‘faticante’ (143), ‘laborio’ (225), ‘operario’ (282); V (1709) *bayractar* 5:81 [bayräktar] ‘an Ensign-bearer’ (Gilson 138); Vg (1790) *bayraḡdar* (‘*alemdar*’) ‘porte-enseigne. enseigne’ (418)].

sd-st: (1680) تصديق *tástīd* (I-1209); تصدير *tástīr* ‘öñürtmek ~ *ibtidā et-*’ (I-1209), تصديق *tástīr* ‘baş agırtmak’ (I-1209); تصديق *tástīḡ* (I-1210).

şd-şst: كشت دار *küşt tār* ‘etlü cānlü’ (Comp. (1687) ‘carnosus’).

Lex. (1680)’te Farsça asıllı *beter* de *bedter* yerine *f. (= Farsça) t. (= Türkçe)* kısaltmalarıyla kaydedilir. Bu kelime de iç seste /d/ *tam benzeşmeye* (= *eşitleşmeye*) uğrar:

dt > tt > t. **Lex. (1680)** بدتر *better, beter* ‘pejor, pessimus’ (*eşerr*: I-235); بتر *beter f. t. pro (= yerine)* بدتر *bedter* ‘yaramazrak’ ‘pejor, ~ pejus, deterior, ~ deterius’ (I-706); بدتر *bedter f. ‘peior, deterior & deterius’ & c. → بتر* (I-726).

[Ml (1641) *beter* (*sc=indi dahi b. [şindi dahı b.]*) ‘adesso più che mai’ (18); Pg (1665) *beter, bedter* ‘peggiore’ (II-1543); H (1672) *better* (1) ≠ *beter* “übler” (Hazai 353); Vg (1790) *beter eyle-* ‘détériorer’ (375); *beter ol-* ‘empirer’ (378)].

Dile alıntılama yoluyla girmiş yabancı kelimelerin son sesleri de tonsuz karşılıklarına değişir. *Sözlük*teki çoğu örnekte söyleyişteki bu durum eski harfli yazılışların yanındaki çeviri yazılı karşılıklarda gösterilir:

Lex. (1680) عهد *áht*, عقد *áḡt*, عهد *áḡt-ī áht et-* (II-3354), *cáht* (عهد *cehd*, vul. (= *günl.*) *cáht*, كار *cehtü kār* (I-1692); قصد *kást*, بد *kást-ī bed*, قصد *kást et-*, او *kástı ot-* (II-3705) **Comp. (1687)** جريد جرد *cirit* ‘missile’; دردمند *dertmend*, vel (= *ya da*) *derdimend* دردناك *dertnák* ‘affectus’; krş. [Lex. (1680) دردناك *derdnák*]; دردللو *dertlü* ‘affectus, dolor’; krş. [Lex. (1680) دردللو *derdlü* (II-2053)] gibi.

Dildeki alıntı kelimelerin söylenişle uygunlaştırılmış yazılışlarında da bu seslilendirme düzeni gösterilir. *Çufut* (< *cehūd, cūhūd*) bu özellikteki yazılışıyla

Comp. (1687)'ta not edilir: (چفوتچه *çufutçe* 'Judaicè') [چفوت *çifut* 'giudeo si dice ancora...' (II-968)] (→ 3.1.2.2.) *ve: mutt, mut < müdd 'ölçek'* (→ 1.1.5.2.).

Lex. (1680)'te *simit* de günlük dilin örnekleri arasına eklenir:

سميد semīd, ~ سميد semīz a. f. t. vulg. (= günl.) simit 'panis albus, similagineus, simila'; *سميد اونی simīd uni* 'similago, pollen' (II-2677) [**Pg (1665)** *سميد simīd (s. uni)* 'fiore di farina' (II-875); **Vg (1790)** *simid (s. unu)* 'semoule' (435)].

Grekçeden alıntı *horyat*, ~ *hoyrat*ta tonsuz ünsüzlü söylenişle kaydedilir:

[**Türkst** 38 خويات ، خويات *χοيرات, χορις*, grober, ungeschlechter Mensch' Barb. I 719: gr. (= Grek.) *χοριάτης* [khoriates] ,Bauer' von *χοριον*.] **Lex. (1680)** *خورياد horyād f. vul. (= günl.) horyat, ~ hoyrat ex. Græc. (= Grekçeden)* (I-1970); *خوريادلق seu (= ya da) خورياتلق horyathk, Abstr. 'Rusticitas'* (I-1970); *خويرات hoyrāt 'Rusticus', & c. pro (= yérine)* *خورياد* (I-1980).

Aşağıdaki alıntıların son sesleri ise د (dal) ve ت (te) harfleriyle ikili yazılışla kaydedilir; buna karşılık çeviri yazılı karşılıkları çoğu kez söyleyişe uydurularak tonsuz /t/ ile aktarılır:

Lex. (1680) *سرت sert t. 'asper, durus, ~ severus homo, austerus, rigidus'* (II-2585); *سرد sert t. 'rigidus', & → سرت* (II-2589); *سرد serd f. 'figidus, ~ frigus'* (II-2590) *eklemede: سردلك serdlik, sertlik 'asperitas, rigor, ~ frigiditas'* (II-2591) [**Vg (1790)** *sert (pek)* 'dur' (376); *sertlik* 'roideur. rudesse' (430)]; *سپت sepet 'corbis' → سپد* (II-2536); *سپد seped, sepet f. t. 'corbis, cista plexa viminea'* (II-2537) [**Vg (1790)** *seped* 'panier. mannequin' (411); *balık sepedi* 'nasse' (407)]; *eklemede: سپدچك sepedçik* 'canistellum, cophinus, qualus' (II-2537) *ve: کروت ~ کروت kerevet 'lectica, lectus, grabatus, theatrum'* (II-3930) [**Hl (1730)** *kerevet* 'lit de repos'; **Vg (1790)** *kerevet, kerevit* 'lit (bois de)' (399)]; *کرم ~ کرم keremit 'imbrex, tegula, later coctus'* (II-3926); *کرمچی keremitçi 'kerpüççi' 'laterarius'; کرمتلو keremitlü 'lateritius, ~ tegulis tectus'* (II-3926); *کرمید keremit 'tegula', & c. → کرم* (II-3928); *ama: کرمید keremid → کرم keremit* (II-3676), (II-3927) [**Hl (1730)** *kiremid* 'le toit' (103); *کرمچی kiremidçi (kiremidtchi)* 'faiseur de tuiles'; **Vg (1790)** *kiremid, keremid* 'tuile'

(451)]; كليلچی *kilitçi* (II-4007); كليلمك *kilitlemek* (II-4007) [Ml (1641) *taklitgi* [taklitci] ‘scenico’ (380); Hl (1730) *kilidçi (kilidtchi)* ‘serrurier’ (113); Vg (1790) *kilid* ‘serrure’ (436); *asma k.* ‘cadenas’ (364); *kilidlemek* ‘cadenacer’ (364)] gibi.

Tulum (2011) Türkçe söyleyişte hece sonunda bulunmayan tonlu seslerin yazıdaki varlığını kalıplaşmış biçimlerin korunmasıyla açıklar. Bunların eklemeye tonsuz başlı ünsüzlerle eşleşmelerini de söyleyişin yazıya aktarılması olarak değerlendirir (bkz. s. 158). Nitekim XIV. ve XV. yüzyılın eski harfli Türkçe metinlerinde de bu tür işaretlemelere rastlanır. Tulum (2009) bu işaretlemeleri “*Yazımın henüz kalıplaşmadığı XIV. ve XV. yüzyıl metinlerinde karşılaşılan باشتن baş-tan, طرفتن taraf-tan, ایچتی iç-ti, قاچتی kaç-tı ve ایشتی / ایشندی işitti gibi yazılışlar, bu uyumun, tıpkı kalınlık-incelik uyumu gibi, eskiliğini ve süregeldiğini gösterir*” değerlendirmesiyle aktarır (s. 190).

Meninski **Lex. (1680)**’te Türkçe kelimelerle birlikte Arapça, Farsça gibi dillerden alınmış kimi kelimeleri eklemeye tonsuz başlı eklerle işaretlemiştir:

اردتن *ardtan* (I-137), اتتن *attan* (I-332), اغاچتن *ağaçtan* (I-296), بورچتن *borçtan* (II-3787); قلیچی *kılıççı* (II-3745), قوردچغز *kurdçığáz* (II-3788); ama: قوردچغز *kurdçığáz* (II-3925); Arapçadan: بابه *bābte* (I-622), حصاده *hısāde* (I-1766); غیبتن *gāybten*, حدتن *hādten* (I-1731), منصبتن *mānsıbtten*, سببتن *sebebtten* (I-535), سودتن *sūdten* (II-3949), توجتن *tuctan* (**Comp. (1687)** ‘æneus’); ضربتن *zārbten* (*vulg. = günl. darbten*) (II-3036); Farsçadan: دلپسندده *dilpesendte* (II-3836); **Comp. (1687)** تاجکز *tācçigez* ‘coronula’ ~ تاجغز *tācçığáz* ‘corolla’; Bunların yanına başkaları da eklenebilir: (*rencperlik Comp. (1687)* ‘mercatura, negotiatio’ ve: شرابدار *şerābtār* (II-2791) [**Mg (1612)** D (*saraptar*) (2) ‘pocillator Turcæ’]; طرفقان *tāraqtān* (II-3101). Bir örnekte ise eski harfli yazılış değiştirilmiş olduğu hâlde ب (be) korunmuştur: ابدال *abdāl* (I-19).

Parigi (1665)’nin eski harfli sözlüğünde: سَاعَتَه *sā‘átte* (söyleyiş: *saatte*) ‘all’hora determinata’ (I-628), سَاعَتَدَه *sā‘átde* (söyleyiş: *saadde*) ‘giusto all’hora’ (II-976), سَاعَتَدَه *sā‘átde* ‘ne anco à questa hora’ (II-1424).

İncelemedeki monografik çalışmalarda: Harsany (1672) / Hazai, 1973: 341, 354; Vaughan (1709) / Gilson, 1987: 38-40, 54.

Meninski'nin ayrılma durumu ekiyle ilgili gramerdeki açıklaması da söyleyişteki düzenli işleyişi yansıtır. Onun gramerdeki bu açıklamasını Tulum (2011) şöyle aktarır: "...د (dal) ile yazılmasından ötürü, دن'i birçok okur yazar, kurallı olarak *den* ve *ten* gibi telaffuz eder; ama, önceki hece ünlüsünde *a*, *o*, *u*, *ı* bulunuyorsa, özellikle *konuşma dilinde* (= in vulgari sermone) çoklukla *dan* ve *tan* gibi söylenir (s. 27) (s.156).

Holdermann (1730) da eski harflerin ses değerlerini açıkladığı bölümde söyleyişteki işleyişi benzer okunuşları kaydederek destekler:

guitti [gitti] , & non pas (= değil) *guitdi* [gitdi], il est allé. Au contraire ط thi, se change souvent en , د (dal) ex: دورمق *dourmak* [dur- (mak)], & non pas (= değil) طورمق *thourmak* [tur- (mak)], rester (3-4).

3.1.2.4. ğ > h

Arapçadaki boğazlı tonlu /ğ/ sesi Türkçe söyleyişte sızıcı tonsuz /h/ sesine değişebilmektedir. Meninski **Lex. (1680)**'te bu değişmeyi ön seste gösterir: *hárār*, *hárār* [< *gîrāre(t)* KTR II, s. 54]. Farsça Sözlükte aynı kelimenin *ayrışmayla* gelişen başka söyleyiş farkları da kaydedilir: خرار [*hárār*], خرال [*hárāl*], خارال [*hārāl*] bkz. LN).

Meninski'nin **Lex. (1680)**'teki başka bir maddede ise değişmeli biçimiyle günlük dilin örnekleri arasına eklenir:

حرار *hárār* t. 'saccus', ~ c. vul. (= günl.) pro (= yerine) خرار *hárār*, seu potiùs (= ya da daha çok) غرار *gárār* (I-1739); غرار *gárār*, ~ غراره *gárāre* f. pro (= yerine) خرار *hárār*, *hárār* 'saccus magnus ex cilicio & pilis caprinis' (II-3386) = Saccus: حرار *hárār*, vul. (= günl.) pro (= yerine) خروار *hárār* ~ غرار *gárār* (*cüvāl*, *çüvāl*, *cüvāhık*, *çğl. cevāhık*); cilicium: حرار [*hárār*] (*çul*, *çül*, *kıldan gömlek*) [Pg (1665) خرار *hárār* 'saccone, pagliariccio' (III-1887)].

Lex. (1680)'teki Farsça asıllı *bahçe*, *bakçe* (< *bağçe*)'de hece sonundaki değişmeli biçimiyle '*vitiosè pro*' (= *kusurlu olarak*) notu eklenerek kaydedilir: باخجه *bahça vitiosè pro* (= باغجه'e göre kusurlu olarak).

Bu ses, Türkçede kalın sıradan kelimelerde /k/ tonsuz art damak sesinin süreklileşmesiyle tanınır. Halk ağızlarına ait söyleyiş örneklerinde karşılaşılan bir ses olarak bilinmektedir.

İncelemedeki monografik çalışmalarda: Megiser (1612) / Stein, 1975: 94; Molino (1641) / Święcicka, 2020: 96; Harsany (1672) / Hazai (1973) 355.

3.1.2.5. ğ > k

Türkçe söyleyişte Arapçadaki tonlu boğazlı /ğ/ sesinin tonsuz art damak /k/ sesine değişmesi *kaḷaba* (< *ḡálebe*), *kaḷbur*, *ḡálbūr* (< *ḡirbāl*), *kaḡva* (< *ḡávḡā*) gibi çoğu Arapça ve Farsça asıllı kelime üzerinden kaydedilmiştir. Bunlara konuşma dilindeki söyleyiş farkları da eklenir: (*kaḡarīb* < *ḡárīb* **Comp.** (1687) ‘advena’ gibi).

Lex. (1680)’te günlük dil için kaydedilen alıntı kelimelerle ilgili çeviri yazılı metinlerdeki kayıtlar aşağıda sıralanmıştır:

kaḷaba ~ *ḡálebe(t)*; *kaḷaba dīwānī* (~ *divanı*) ~ *ḡálábe*, ~ *ḡálábá dīwānī* ~ (*ḡálebe(t) dīwānī*): **M Lex.** (1680) *kaḷaba*, *pro* (= *yerine*) *ḡálebe* (II-3738); *قلبه kaḷaba*, *قلبه لق kaḷabaḥk* ‘turba’, & c. → *ḡálebe* (II-3743); *ḡálebet*, *ḡálebe vul.* (= *günl.*) *etiam* (= *vei hem, yanı sıra*) *kaḷaba* ‘victoria, excessus, praevalentia, praedominium, superioritas, multitudo & copia praepollens’; *ḡálebe dīwānī vul.* (= *günl.*) *kaḷaba divanı* ‘solennis conventus procerum ad aulam, ut cūm numerantur stipendia militiæ, q. multitudinis conventus’ (II-3418-3419) [**Comp.** (1687) *ḡálábe*, *vul.* (= *günl.*) *kaḷaba dīwānī* ‘multitudo’]; **MI** (1641) *kalaba* ‘calca, cioè multitudine di huomini’ (76); **Pg** (1665) *ḡálebe* ‘soggiogatione’ (III-2070), ‘vittoria’ (III-2419); *ḡálebe*, *ḡálebehk* ‘follo, calca’ (II-886), ‘moltitudini, frotta’ (II-1388).

(1680) *ḡálebehk*, *vul.* (= *günl.*) *kaḷabaḥk*, *pro* (= *yerine*) *ḡálebe* ‘multitudo compressa hominum, praepollens copia’; *ḡálebehk*, *seu vul.* (= *ya da günl.*) *kaḷabaḥk büyümiş* ‘invaluit multitudo hominum’ *ḡá*, *vel* (= *ya da*) *ḡálebe* *kaḷabaḥk etme* ‘ne comprimas homines, tumultum ne facias, q. secede, ne comprimatur populus, aut augeatur multitudo’) (II-3419) [**Comp.** (1687) *ḡálebe* *لق*]

gálebehik, seu vul. (= ya da günl.) kalabahik; gálábáhik büyümiş ‘multitudo’]; **MI** (1641) *kalabalik* ‘folla, calca’ (151); *ademler kalabalighi* ‘calca, cioè multitudine di huomini’ (76); *kalabaluk* ‘turba, calca’ (469); **Pg** (1665) *غَلْبَهُ لِقُ gálebehik* ‘calca di popolo’ (I-308), ‘follo, calca’ (II-886), ‘frotta’ (II-918), ‘furia, calca’ (II-927), ‘moltitudini, frotta’ (II-1388), ‘pressa, calca’ (II-1655); **H** (1672) *kalabaluk* (1), [(ğ)a] (1) “Menschenmenge”; (**Hazai** 238); **Vg** (1790) *kalabalık (çokluk, sürü)* ‘affluence’ (357), (*karış-murış*) ‘confusion, embarras’ (369), ‘presse, foule’ (419), ‘tracas’ (447), ‘croupe, multitude’ (451); *etba kalabalığı, kalabalık* ‘train, suite de valets’ (448).

Pg (1665) *galebe eyle-* ‘soprauanzare, superare’ (III-2093); *galebe it-* ‘ottenere vittoria, vedi, vincere’ (II-1494), ‘riportare la vittoria’ (III-1828), ‘superare, vincere’ (III-2224); *galebehik it-* ‘far tumulto’ (III-2342).

kaľbur ~ gálbūr ~ ġirbāl: **M Lex.** (1680) *غربال ġirbāl, çğl. غرابيل ġarābīl*: *قالبور kaľbur* ‘cribrum, secerniculum, pec. Majus’; *بند غربال ġirbāl bend, Comp.* (= *Compositum Nomen*) *قالبورجی kaľburci* ‘cribrorum confector’ (II-3388); *غلبار ġilbār f.* ‘cribrum’ (II-3418); *غلبور ġáľbūr f.* ‘cribrum’ *i.q. = idem quod (= yine bu)* *غلبار (II-3419)*; *قالبور kaľbur t.* *غربال ġirbāl a. f.* *غلبور ġáľbūr*, ~ *غريبيل ġárbīl* ‘cribrum’ (II-3592); *قالبور kaľbur* ‘cribrum’ → *قالبور sic (= böyle) قالبورلماق kaľburlamak* ‘cribrare’ → *قالبورلماق (II-3743)*; **Mg** (1612) *kalbur* (Stein 167); **MI** (1641) *ghalbur* ‘criuello’ (110); **Pg** (1665) *قالبور kaľbur*, *غربال ġirbāl* ‘cirinichio, ò cernichio’ (I-419), ‘criuello’ (I-570); **Vg** (1790) *kaľbur* ‘crible’ (371), ‘van’ (452).

(1680) *قالبورلماق kaľburlamak = قالبوردن كچورمك kaľburdan geçürmek*, *غربل ġárbel et-*: *غريبيل ġárbīl, vel (= ya da) ġirbāl zeden* ‘cribrare’ (II-3592); **MI** (1641) *ghalburlamak* ‘criuellare’ (110); **Pg** (1665) *kaľburlamak* ‘conciare il grano, e legumi’ (I-467), ‘cribrare’ (I-569), ‘criuellare’ (I-570), ‘stacciare, cernere’ (III-2160); **Vg** (1790) *kaľburlamak* ‘cribler’ (371), ‘vanner’ (452). **Pg** (1665) *kaľburlanmış* ‘criuellato’ (I-570), ‘stacciato’ (III-2160).

kaľye ~ káliye ~ ġāliye;

kaľye misk ~ káliye misk ~ kályá misk ~ káliye misk ~ ġāliye misk: **M Lex.** (1680) *غاليه ġāliye f.* ‘hoş kokulu terkib-i mátbū’ *كاليه مسك kályá misk* ‘compositio suave

olens, zibethum' (II-3374); قالیه *ḳāliye* 'zibethum' → غاليه (II-3596); *ḳālye misk*, 'zibethum', & c. → غاليه (II-3757); → مسك *misk f. a. t.* ~ مشك *müşk f.* 'moschus, aut ut alii scribunt muscus'; غاليه مسك *ḡāliye misk, vel (= ya da) ḳāliye misk* 'zibethum' (II-4651) = Zibethum: غاليه *ḡāliye*, غاليه مسك *ḡāliye misk*, ~ قالیه قلیه مسك *ḳālye, ḳālye misk*.

ḳavḡa ~ *ḡāvḡā*: **M Lex.** (1680) *ḡāvḡā, vul. (= günl.) ḳavḡa a. f. t.* 'strepitus, tumultus, turba, contentio, rixa, votiferatio, clamor ejus ve promotio' (II-3436); قوغا *ḳavḡa, pro (= yerine) ḡāvḡa* 'contentio, tumultus', & c. (II-3798); **Mg** (1612) *kauga* (**Stein** 142); **MI** (1641) *kauga* 'contrasto' (106), 'tenzone, cōtrasto' (452); *kaugha* 'irrisione; rissa, contesa; romore' (222), (356), (362), 'tumulto, rumore' (469); **Pg** (1665) *ḡāvḡā* [?] غوغا *ḡāvḡā* 'baruffe' (I-238), 'briga' (I-286), 'contentione, contrasto' (I-509), 'differenza, discordia' (I-640), 'discordia' (I-685), 'disettaione, contesa' (I-679), 'disputa' (I-714), 'dissentione' (I-716), 'gridata, contese di parole' (II-998), 'riotta, contesa' (III-1823), 'rissa' (III-1843), 'sciarre' (III-1954), 'tenzone, contesa' (III-2262), 'tumulto, commotion di gente' (III-2342), 'zuffa, questione' (III-2458); **H** (1672) *gauga* (6) *kauga* (1) ≠ *kavga* "Streit; Zank" (**Hazai** 336); **V** (1709) *kavḡā* 5:96 'an Embroil or Quarrel' (**Gilson** 178); **Vg** (1790) *ḳavḡa (ittifaksızlık)* 'discorde' (375), (*ṣamata*) 'tintamarre' (446); *ḳavḡa, ḳavḡā* 'dispute' (376), 'querelle' (*azar*) (422).

(1680) غوغا *ḡāvḡāci, vul. (= günl.) ḳavḡaci* 'rixosus, contentiosus, qui rixas quærit & movet' (II-3437); **MI** (1641) *chavghagi* [kavgacı] 'rissoso' (356); *kaughagi* [-cɪ] 'tumultuoso' (469); **Pg** (1665) غوغا *ḡāvḡāci* 'brigante, brigoso' (I-286), 'commettimale chi nodrisce...' (I-447), 'contentioso' (I-509), 'discordeuole, litigioso' (I-685), 'riottoso' (III-1823), 'torbolento' (III-2290), غوغا جی 'scapigliato, cattiuo, chi fa sempre questioni' (III-1934); *ḡāvḡā idici* 'gareggioso' (I-938); *ḡāvḡā ḳoparıcı* 'tumultuoso' (III-2342); **H** (1672) *gauga+ [džī]* (1) (**Hazai** 221); *kauga+ (džī)* (1) ≠ *kavgacı* "zänkisch; Krakeeler" (**Hazai** 239); **Vg** (1790) *ḳavḡacı (azarlayıcı)* 'querelleur' (423); **MI** (1641) *chaugasus* [kavgasuz] 'pacifico' (288).

(1680) غوغا *ḡāvḡā et-* 'rixari, vociferari, contendere, tumultum facere' (II-3436); **Mg** (1612) *T kauga kopar-* (*khauga coparmak*) (Proverbia Et); **MI** (1641)

chauga etmek ‘rissare’ (356); *kaugai men etmek* ‘achetare il rumore’ (88); *buciak kaugasi etmek* [buçak k.-sı et-] ‘accortelare, cioè fare alle cortellate’ (11); *kaughe etmek* ‘tumultuare’ (469); **Pg (1665)** *gávġā it-* ‘altercare’ (I-99), ‘contendere, contrastare’ (I-507), ‘entrar in parole’ (I-781), ‘gridare con parole, contendere’ (II-998), ‘rissare’ (III-1843); *gávġāda buhun-*, *gávġāda oł-* ‘esser in differenza, in discordia’ (I-640); **Vg (1790)** *ķavga et-* ‘disputer’ (376), ‘se quereller’ (423), *şamata, ķavga et-* ‘tempêter’ (444).

ķılıf ~ ġilāf: M Lex. (1680) قلف *ķılıf t.* ‘involucrum seu theca ex tela, panno, corio, in qua vas argenteum, etiam ensis cum vagina, cervical, digitus vulneratus, ~ c. Servantur, ne pulvere, aere inficiantur’, ~ c. (II-3749); غلاف *ġilāf, çġl. غلف ġulf, ~ ġulūf, ~ hinc Pl. Pl. (= Plurale pluralis) غلف ġullef:* ‘*ķılıc ķını, ~ her nesnenüñ ķabi ve zārñ*’ ‘Vagina ensis, cultri, & c. ~ theca cujusque rei, etiam præputium’; **Mg (1612)** D *ķilif kitabı (kiliſf kitabı)* (2) ‘involucrum libri’; **Pg (1665)** غلاف *ġilāf* ‘fodero di spada’ (II-884), ‘guaina’ (II-1005); *ķılıc ķını, ġilāfı* ‘sfodera della spada’ (III-2030); **Vg (1790)** *ķılıf* ‘gaine’ (387).

Pg (1665) *düşek ġilāfı* ‘paliariccio, saccone’ (II-1502), *ġilāfine vaẓı it-, ķına, ġilāfe ķo-* ‘inguainare’ (II-1145); *ķılıc ġilāfinden ķınından çıkar-* ‘sfodrare la spada’ (III-2029), ‘sguainare’ (III-2040).

Lex. (1680)’te Arapça *ġulām* ‘oğlan’ ve Farsça *bāre* ‘dost’ ile *ġulām bāre* (= *oğlancı, lûtî*) de *ķulāmbara* söylenişyle günlük dilin örnekleri arasına eklenir: غلام پاره *ġulām pāre, vul. (= günl.) ķulāmbara* ‘puerorum amoribus deditus, sodomita’ ~ c. (II-3418) (ayrıca bkz. 3.1.1.6.).

Meninski konuşma dilindeki başka söyleyiş farklarını da aktarmıştır:

Comp. (1687) غريب *ġārīb, vul. (= günl.) ķarīb* ‘advena’; **Gr. (1680)** غیری *ġáyri (ġájri), vel (= günl.) بر غیری bir ġáyri, vulg. (= günl.) ķayrı, pro Arab. غير ġáyri* (s. 54) [**V (1709)** *gherib* 5:97 [gerib] ‘a Stranger’ 2:26 4:74 (**Gilson** 159); **Hl (1730)** *ghairi*, outre, *andan gh.*, ‘outre cela’ (59); *ghaïri*, ‘autre’ (60); **Vg (1790)** *ġayrı, ķayrı* ‘différent, dissemblable, divers’ (375)].

Parigi (1665) / Kartallıoğlu, 2010: 101: Türkçe bir kelimedede:

فِيحْرُ دَمَقْ ~ فِيحْرُ دَمَقْ *kıcırdamak* = *gıcırdamak* ‘bruire’ (I-290), ‘scricciolare’ (III-1981); قِجْرُ طَنَمَقْ *kıçirtatmak* ‘battere dei denti’ (I-243).

Bu tonlu sesin Türkçe söyleyişte iki ünlü arasında tonsuz art damak ünsüzü /k/’ya değişmesi Farsça asıllı bir kelimeye gösterilir: *çaḳal* (< *şāḡāl*). Bu kelime söyleyişteki biçimine uygunlaştırılmış yazılışıyla *Sözl.*’te madde başıdır:

[LN ‘ش / ش : *şāḡāl, şōḡāl*] M Lex. (1680) چقال *çaḳal t. şāḡāl* ‘hylax animal, quod ex lupo ~ cane nasci traditur, frequens in Asia’ (I-1627); شقال *şāḡāl, şigāl f. چقال* *çaḳal t.* ‘hylactor, hylax, licisca, ex vulpe ~ cane prognatum creditur animal, frequens in Asia minore’ (II-2821) = Hylactor, hylax, ex vulpe ~ cane prognatum, frequens in Asia: چقال *çaḳal*, شقال *şāḡāl, şigāl*; licisca: چقال *çaḳal*, شقال *şēḡāl*; V (1709) *chakāl* 5:85 [čākál] ‘a kind of Bastard Fox’ (Gilson 145).

Lex. (1680)’te Türkçe *ilḡar* yanında *r. = rare (= seyrek, az)* notu eklenerek *ilḡār* söylenişle aktarılır:

[TMEN 1 § 70 *ilḡa-* < Moğ.] M Lex. (1680) الغار *ilḡār t.* ‘expeditus incessus’, *ut (= gibi) كتمك الغار* *ilḡār ile ḡitmek, vel (= ya da) varmak* ‘exercitum, aut equites expeditè, ac leviter procedere, h. e. Relictis impedimentis properare’ (I-390)

(1680) ايلغار *ilḡar t. ايلكار* *ilḡār = rare (= seyrek, az) تعجيل* *tá‘cīl* ‘properatio, expeditus incessus’ → الغار ~ ايلغار *ilḡār et- i.q. = idem quod (= yine bu) كتمك* *vide ibidem (= bak orada) الغار* (I-606) [Ml (1641) *ilgharilhe ḡhethmek* ‘trottare, andar di trotto’ (468)]; ايلغارجيلر *ilḡārciler*, ‘volones, expediti milites’ (I-606); ايلكار *ilḡar tart. F.* ‘cursor’ *i.q. = idem quod (= yine bu) ايلغار* ‘expeditus incessus’ & c. *Ut (= gibi) سليمان ايلكار فرمايد* *süleymān ilḡār fermāyed* ‘Solimanum celeri expeditione proficisci jubet’ (I-606).

*Manḡır*⁴⁷ da tonlu bir ses ve ünlü arasında kalan tonlu art damak *ḡ* sesinin tonsuz karşılığına değiştiği *mánḡır*, ~ *mánḡūr* biçimleriyle günlük ortak söyleyiş için kaydedilmiştir:

⁴⁷ Jean Deny *Türk Dili Gramerinin Temel Kuralları, Türkiye Türkçesi* (Çev. Oytun Şahin, 1995: § 86)’nde *manḡır* (para, metelik)’in *bakır*la yakınlığının olabileceğini; ancak böyle bir benzerliği içine alabilecek olan **banır* şeklinin (karş. § 90) kendi bildiği kadarıyla hiçbir yerde görülmediğini söyler.

M Lex. (1680) → حَبَّة *hábbet*, *seu* (= *ya da*) *hábbe*, *çğl. hábbāt* ‘دانه *dāne*’ ‘una bacca, unum granum’, ~ منقر *mánkır*, *vulg.* (= *günl.*) *manğır* ‘obolus’ (I-1719); → فلس *feles* ‘inopia’, ~ *fels*, *seu usit.* (= *veya işlek ve yaygın olarak*) *fils*, ... : پول *puł*, منقور *mánkır*, *seu* (= *ya da*) *vulg.* (= *günl.*) *manğır* ‘obolus’, ~ quicquid ei simile, *ut squama piscis, aut umbilicus libri, vel habenæ equinæ* (II-3545); منغر *manğır t.* ‘obolus’, *pro* (= *yerine*) منقر *mánkır* (III-4973); منغور *mánğur* ‘obolus’, & c. → منقر *vel* (= *ya da*) منقور (III-4974); منقر *mánkır*, ~ منقور *mánkūr*, *vul.* (= *günl.*) *manğır* ~ *manğur* ‘numus æneus, obolus, numisma’; *bir iki mánkır muhtāc...* (III-4979); **Mg (1612)** D *mangur*+ (2) = *manğır* ‘Geld’ (**Stein** 168); **MI (1641)** *manghr* ‘bagattino, moneta’ (65), ‘quattrino’ (332); *manghir* ‘quadrino’ (330); **Pg (1665)** منقر *manğır nuḥās* (*eski musávver*, ‘átik musávver’) ‘medaglia’ (II-1340); منغور *manğur*; منغر *manğır*; منگیر *menğır* (*puł*) ‘quattrino’ (II-1715); منگیر *menğır* (*puł*) ‘piccioli, bagattini, moneta’ (II-1587); منگیر *menğır* (*puł*) ‘bagattino’ (I-223), منگور (*puł, dinār*) ‘dinaro’ (I-660); منگیر *menğır*, منغر *manğır* (*ağçe, puol*) ‘denaio’ (I-613); **V (1709)** *menghir* 5:99 [mānKır] ‘a small Copper Piece, valued at about half a Farthing, now out of use’, *mankır* 3:63 *churuc m.* ‘brass Farthing’ (**Gilson** 187); **Vg (1790)** *mañğır* (*manguer*) ‘médaille. jetton’ (403).

(1680) → توتماج *tutmāc* سى منقر شوربه *mánkır şorbasi*, *vul.* (= *günl.*) *manğur çorbasi* ‘puls cum frustulis massæ quadratis’ (I-1452).

(1680) → قزل *kızıl t.* ‘ruber, rubicundus, ~ falsus nummus, ~ aureus ducatus’; قزل منقور *kızıl manğır*, *seu vulg.* (= *ya da günl.*) *kızıl manğır vel* (= *ya da*) *manğır* ‘ruber obolus, æneus’ (II-3690).

İtalyancadan dilimize girmiş *marangoz* da **Lex. (1680)**’te söyleyiş farklarıyla kaydedilmiştir. Bunlardan *maranço t.* (= *Türkçe*) kaydıyla madde başıdır. Başka bir maddede ise *marançon* yerine *vel usit.* (= *ya da işlek*) notuyla *marangun* gösterilir:

مارانقون *maranço t. Ex Ital.* (= *İtalyancadan*) ‘faber lignarius’ (III-4235); مارانقون *marançon*, *vel usit.* (= *ya da işlek*) مارانغون *marangun t.* (III-4549) [**TürkSt** 48 مارانغوز *marangoz*, seltener مارانغون *marangon*, ‘Tischler’ ngr. (= Yeni Grek.) *μαραγκός*, ‘Tischler’; it. *marangone*, ‘Zimmergesell’].

Türkçeye Arapça aracılığıyla girmiş *mıknatıs* ise hece sonunda tonsuz /k/ sesiyle olan biçimiyle de **Lex. (1680)**'teki maddelerde sıralanır: (*mıknātīs*, ~ *mıknātīs* ~ *mágnātīs* ~ *mágnātīs*, *mıgnātīs*):

[**Türkst** 36 مغنيطيس، مقناطيس *magnitis*, *maknatis*, *vulg. meḫladiz*, Magnet'; Barb. II 776. 780: gr. (= Grek.) μαγνήτης.] **M Lex. (1680)** مغناطيس *mıgnātīs*, *mágnātīs*, ~ مغناطيس *mágnātīs*, *aut* (= *ya da*) مغنيطيس *mágnītīs*, μαγνήτις, 'magnes' → مقناطيس *mıknātīs* (III-4799); مقناطيس *mıknātīs*, ~ مقنطيس *mıknātīs t. etiam* (= *ve, hem, yanı sıra*) مغناطيس *mıgnātīs*: دمر قپان *demir kapan t. 'magnes'*; *mıknātīs-ī şimşir-ī şāh-ī kişvergīr...* (III-4850) = Magnes, *etis*: مقناطيس *mıknātīs*, مغناطس *mágnātīs*, مغنطيس *mágnātīs*, ~ مغنيطيس *mágnītīs v. phr. in* مقناطيس *mıknātīs*; **Mg (1612)** D *muchlati taʿch* [m. (?) taş] (2) 'magnes'; **MI (1641)** *miknatus dasc=i* [mıknatus daşı] 'calamita, pietra che tira il ferro' (76); **Pg (1665)** *mıknātīs taşı*, *mıknātīs sengi* (*mıhladır sengi*) 'calamita pietra' (I-308); **Vg (1790)** *mıhladı taş* 'aiman (aimant?) (pierre d')' (357).

Çeviri yazılı metinlerde Farsça asıllı başka bir kelimenin hece sonundaki tonlu /ğ/ sesi de, patlayıcı tonsuz /k/ sesi ile kaydedilir. **Lex. (1680)**'te ise bu sesin sürekli art damak ünsüzü /h/ ya değiştiği biçimi 'vitiosè pro' (= *kusurlu olarak*) notu eklenerek aktarılır:

باغچه *baḫčá vitiosè pro* باغچه (= باغچه'ye göre kusurlu olarak) (I-629); باغچه *bağça t. 'hortus, paradisus, viridarium'* (I-671); باغچه *bāḫçe 'hortus', pro* (= *yerine*) باغچه *bāḡçe* (III-App.5920).

[**Mg (1612)** D *baḫčī* (2) = *bahçe* "Garten" (**Stein** 104); **MI (1641)** *bakgia* [bakca] 'gardino' (163), 'horto, giardino' (176), 'orto, giardino' (285); **Pg (1665)** باغچه *bāḡçe* 'giardino' (I-289), 'horto, doue sono alberi' (II-1030), 'orto, giardino' (II-1488); **H (1672)** *bakče* (4) ≠ *bahçe* "Garten" (**Hazai** 347); **V (1709)** *bakché* 5:81 [bakčä] 'an Orchard' (**Gilson** 137); **HI (1730)** باغچه *baḡçe* (*baghtché*) 'le jardin' (102), (157), *baḡçe+ (dé)* 'dans le jardin' (67), (155), (173), (*īe*) [*ye*] (157), (172), (172); باغچه *baḡçe üzré* (*baghtché üzré*) 'DV Iardin' (156); باغچه *bakçe+ (baktchéden)* 'par le jardin' (67); **Vg (1790)** *baḡçe* 'vignerón' (455); *baḡçe, bahce* 'jardin' (396)].

MI (1641) *bakgiagik* [bakcacık] ‘horticello’ (176), ‘orticello’ (285); *bakgiagiuk* [bakcacuk] ‘giardinetto’ (163); **Pg (1665)** بَقَّحَة جَقَّ *bağcacık* ‘giardinetto’ (II-956).

(1680) باغچوان *bağcāvān* V. in باغچه بان (I-671); باغچه جي *bağcáci* t. ~ *usit.* (= *işlek*) باغچوان *bağcāvān*, *pro* (= *yerine*) باغچه بان *bağcábān* f. بستانجي *vel vulg.* (= *ya da günl.*) بوستانجي *bostanci* (I-671).

Mg (1612) D *bahçiban* (3) = *bahçıvan* “Gärtner” (Stein 49, 104); **MI (1641)** *bakgiuan* [bakcivan] ‘hortolano; ortolano’ (176), (285); **Pg (1665)** *bāğčebān*, *bāğčevān*, *báhčevān* ‘giardiniero’ (II-956), ‘hortolano’ (II-1030), ‘ortolano, giardiniero’ (II-1488); **H (1672)** *bakčevān* (1) “Gärtner” (Hazai 347) **Vg (1790)** *bahçevan* (*bostanci*) ‘jardinier’ (396)].

Lex. (1680)’te Türkçe *boğçada* hece sonundadır: بوڭچا *boğça* t. → بوغچه (I-933); بوغچه *boğça* ‘involucrum, tegmen ex tela aut corio confectum plerumque quadrangulum cui involvuntur vestes *vel* lintheamina’ (I-931).

Başka bir Türkçe kelimeye son seste ünlü düşmesinin ardından bu kez “*nonnullis vitiosè (= kusurlu olarak, daha az sayıda)*” notuyla kaydedilir: بوزاڭی *buzagı*, ~ بوزاڭو *buzagu* t. *nonnullis vitiosè buzak* (= *kusurlu olarak, daha az sayıda buzak*) ‘vitulus’ (I-918).

Türkçe *çıkırık* için ‘*pro (= yerine)*’ notuyla چغریق *çığrık* da kaydedilir: چغریق *çığrık*, *pro* (= *yerine*) چغریق (I-1622); چغریق *çıkırık* t. ‘girgillus, tornus’ (I-1627) [**MI (1641)** *cigrik* [çığrık] ‘torno, instrumento’ (460)].

Arapçadan alınma iki kelimeye değişme son sestedir: *tābbāk* < *debbāğ* (→ 3.1.2.3.); *zamk* < *zámğ*.

[**KTR II**, s. 713 صَمَغْ *samğ*] **M Lex. (1680)** → تُول *tūl* f. *zámğ*, *vul.* (= *günl.*) *zamk*, ~ چامر *çamur* ‘gummi, gluten, ~ coenum, lutum’, ~ اوق تولى *oğ tuli* (I-1478) = Gluten & glutinum: *zámğ*; **MI (1641)** *szamk verigi aghagz* [*zamk verici ağac*] ‘albero che suda della ragia, ò gomma’ (29-30); *aghagziler samchi* [ağacler zamkı],

samch [zamk] ‘gomma d’alberi’ (168); **Pg (1665)** صَمَغ *samğ* ‘gomma’ (II-981); *samğ-ĩ* ‘Árebĩ’ ‘gomma Arabica’ (II-981); **Vg (1790)** *zamk* ‘gomme’ (388).

Pg (1665) *samğlamağ* ‘gommare’ (II-981); *mürekkēb samğlamağ, mürekkebe s. komağ* ‘mettere gomma nell’inchiestro’ (II-1360); **Vg (1790)** *zamğlamağ* ‘gommer’ (388).

İncelemedeki monografik çalışmalarda: Megiser (1612) / Stein, 1975: 67; Parigi (1665) / Kartallıoğlu, 2010: 102; Vaughan (1709) / Gilson, 1987: 40-42.

3.1.2.6. g > k

Bu patlayıcı tonlu sesin tonsuz karşılığı /k/ ile yer değiştirdiği kimi Farsça asıllı kelimeler Türkçe söyleyişteki gelişmeli biçimleriyle **Lex. (1680)**’te madde başıdır: *kösele* [gūsāle < gevsāle < gāv-sāle] (II-4077), *köşe* [< gūşe] (II-4082), *küstāh* [< gustāh] (II-3948), *küşāde* [< guşāde] (II-3960).

Yine aynı dilden alıntı *zekīr* (< *zihgīr, zehgīr*) ise iç seste hece başındaki değişme ile kaydedilir (→ 1.1.4.1.).

İncelemedeki monografik çalışmalarda: Parigi (1665) / Kartallıoğlu, 2010: 102; Harsány (1672) / Hazai, 1973: 341; Vaughan (1709) / Gilson, 1987: 40-42.

3.1.2.7. j > ş

Lex. (1680)’te bu tonsuzlaşma Farsça *müjdede* iç seste hece sonunda gösterilmiştir. Bu kelimedede *benzeşme*yle sonraki hece başındaki ünsüz de tonsuz karşılığına değişmiştir:

مزدولق *müzduhık, pro* (= *yérine*) مژده لك *müjdelik, vul.* (= *günl.*) *muştuluğ* ‘nuntius bonus lætusve, aut donum nuntianti dari solitum’ *V. seq.* (= *aşağıdakine bak*) مژده *müjde, ibique* مزدولمق *muzdulamağ, seu* (= *ya da*) *muştulamağ, مژده لمك müjdelemek* (III-4597).

مژده *müjde, ~* مژدكانه *müzdegāne, i.q. = idem quod* (= *yine bu*) مزد *müzd, Vul.* (= *günl.*) *muştuluğ: بشارة beşāret* ‘lætus nuntius, evangelium’ *müjde et- [=] müjdelemek, vul.* (= *günl.*) مشتلمق *muştulamağ* ‘annuntiare, alicui bonum lætumque

nuntium, læti quid, evangelizare' (III-4598); مُشْتَلَق *muştuluk, pro (= yerine)* مژده لك *müjdelik, vel (= ya da)* مژده *müjde* (III-4674); **MI (1641)** *musde = musc=tuluklik* [!] 'annuntiatione' (52); *musc=de* [müşde] 'nuntio' (275); **Pg (1665)** مُشْتَلَق *muştuluk* (*pişkeş, nevrüziye, 'ıydiye*) 'mancia, buona mano' (II-1306); مُشْتَلَمَق *muştılamağ = müjde itmek* (*hâber vir-, bildür-, i' lām it-, beşâret it-*) 'annonciare' (I-131); **H (1672)** *muştuluk* (1) ≠ *müjdelik* "Geschenk für den Überbringer einer guten Nachricht" (**Hazai** 368); **V (1709)** *mushtulúk* 5:100 'a reward, or Present for good News' (**Gilson** 191); **Vg (1790)** *müjde, mücde, muştu* 'nouvelle (bonne)' (408).

(1680) مژده جی *müjdecı* 'nuntius lætæ rei & optatæ' *V. In præc. (= præcedens, præcedentis, & c.)* مژده *müjde* (III-4598); مُشْتَجِ *müştüci pro (= yerine)* مژده جی *müjdecı* 'lator boni novi' & c. (III-4673); مُشْتَلُوجِ *muştuluci, pro (= yerine)* مژده جی *müjdecı, quæ vide in ~ post* مژده *müjde* (III-4674); **MI (1641)** *musc=degi* [müşdeci] 'nuntio' (275).

(1680) مژده لك *müjdelemek = müjde et-, vul. (= günl.)* مُشْتَلَمَق *muştılamağ* 'annuntiare alicui bonum lætumque nuntium, læti quid, evangelizare' (III-4598); مُشْتَلَمَق ~ مُشْتَلَمَق *muştılamağ* 'annuntiare quid læti' مژده لك *müjdelemek* (III-4674); **Vg (1790)** *müjdelemek, mücdelemek, muştılamağ* 'nouvelle (donner une bonne)' (408).

MI (1641) *musc=de vermek = musc=duluk vermek* 'nuntiare' (275); *musc=tuluk ver- (bildürmek)* 'annuntiare, auuisare' (52).

3.1.2.8. v > f

Lex. (1680)'te Türkçe bir kelimede bu değişme iç seste (hece başında) *vul.* kısaltması kullanılarak not edilir:

اواق *uvatmağ vul. (= günl.)* *ufatmağ* اواق *uvağ, ufağ et-* اواقلمق *uvağlamağ, ufağlamağ* 'comminuere, disfringere, concidere in partes, vel...' (I-476).

اواق *uvaciğ vul. (= günl.)* *ufaciğ* 'minutulus, exilis' (I-477).

اواق *uvağ vul. (= günl.)* *ufağ t.* 'minutus, tenuis, exilis' *uvağ et- → اواق* [uvatmağ] ~ *uvağ, uvağ; ufağ, ufağ* 'minutim, minutatim' *ut (= gibi) uvağ uvağ, seu*

(= *ya da*) *ufağ doğranmış* ‘concisus in minutissimas partes’; *ekmek uvağı, seu* (= *ya da*) *ufağı* ‘micæ, mica’ *ufağ saman ~ doğranmış saman* ‘defectum stramen’; *ufağ yağmur* ‘pluvia minutula, tenuis’ اواق افچه *ufağ akçæ* ‘moneta’ (I-480); **V (1709)** *ufak* 5:80 [ufák] ‘small, little’ 3:56 (2x) 3:59 3:65 (2x) (**Gilson** 217); **HI (1730)** اوافق *ufak* (*oufak*) (141), (152), (153); **Vg (1790)** *ufağ, ufağ tefek (küçük)* ‘petit’ (415); *ufağrak* ‘friable’ (386); *ufağ tefek şey* ‘minutie. bagatelle’ (405).

(1680) اواقلمق *uvaqlamak ~ ufaqlamak i.q. = idem quod (= yine bu)* اواتمق (I-480); اواتمق *uvatmak* ‘comminuere’ → اواتمق (I-486); اوافاتمق *ufatmak* ‘comminuere’ *pro (= yerine)* اواتمق (I-525); (1680) اوانمق ~ *melius (= yeğlenen, öncelik verilen, tercih edilen)* اوانمق *uvanmak, vul. (= günl.) ufanmak* شیشه اوندی *şişe uvandı, ufandı* (I-553); **Mg (1612)** D *ufanmek* (2) = *ufan* – “zerbröckeln” (**Stein** 193). **MI (1641)** *vfagiuk etmek* [ufacuk et-] ‘sminuzzare’ (407).

Turfanda Lex. (1680)’teki açıklama notları ile konuşma dilindeki söyleyiş farklarıyla kaydedilir. Buna göre *türvende* yanında, *usit. (= işlek)* notu ile aktarılan *turbanda* ve *turfende* de söyleyiş farklarını yansıtır:

turfanda ~ turfende ~ türvende, ~ turbanda: [Türkst 35 طرفنده *turfanda* ,Erstlingsfrucht‘ hat man auf gr. (= Grek.) πρωτοφάνης ,frühreif‘, von Erstlingsfruchten, zurückgeführt; doch vgl. Pers. ترهنده ,res quaevis ornata, recens ac vigens‘ Vullers I 442; arab. طرفه ,res primum visa, nova‘. Aus dem Türk. Ngr. (= Yeni Grek.) τροφαντό in Cerigo, πανδώρα XIX 20.] **M Lex. (1680)** طرفنده *turfende, vul. (= günl.) turfanda* → طرفنده (I-1154); ترونده *türvende, vul. (= günl.) turfanda* ‘præcox fructus, ~ *usit. Primitiæ fructuum, vul. novalia*’ (I-1164); طرفانده (~ طرفنده *turfende*) *t. ‘primitiæ fructuum aliarumque rerum, de novo, aut primùm prodiens quid, novalia’* (II-3099) = Primitiæ: ترونده *türvende, usit. (= işlek)* طرفانده *turbanda, ~ طرفنده turfende* (érken yetişmiş yemiş); fructus: طرفنده طرفنده *turfanda*; novalia: طرفانده طرفانده *turfanda* ترونده *türvende*; novus, præcox: ترونده *türvende, vul. (= günl.) turfanda*; **MI (1641)** toruanda [torvanda] (iei = yey) ‘moderno, nuouo’ (259); **Pg (1665)** ثورفندۀ *turfanda* ‘frutti nuoui, primi’ (II-920); تروندۀ *türvende, طرفندۀ turfanda* ‘primiticcio frutto che si matura à buon hora’ (II-1662), طرفانده *turfanda* ‘pirimitie’ (II-1663); **HI (1730)** *turfanda*

kires (tourfanda kires) (173); **Vg** (1790) *turfanda* ‘précoce (fruit). primeur’ (419), ‘prémices’ (419), ‘primeur’ (420).

Farsça asıllı *çarşaf*a *b > v* değişmesinin ardından son sestedir:

çarşaf ~ çarşef ~ çarşav ~ çārşeb ~ cādir (-i) şeb: **M Lex.** (1680) چارشب *çārşeb* ~ چارشف *çarşef vul.* (= *günl.*) *çarşaf* ‘sindon lecticaria’ → چادر (I-1546); → چادر *cādir f. t.* چادر شب *cādir şeb pro* (= *yerine*) *cādir-i şeb*, ~ *contractè* (=) چارشب *çārşeb vul.* (= *günl.*) *çarşef*, *seu* (= *ya da*) چارشف *çarşaf* ‘toral, seu sindon lecticaria’ (I-1542); → چار *çār f. Contract.* à چهار *çihār* دورت *dört* ‘quatuor’; چارشب *çārşeb*, ~ چارشف *çarşef* ‘sindon lecticaria’ (I-1545); → بطانه *bitāne a. Item* (= *yine*) چارشب *çārşeb*, *vul.* (= *günl.*) *çarşaf* ‘lenteamina lecti’ (I-842); → شادکونو *şādgūne f.* اورگان و چادر شب *organ ve cādir şeb vulg.* (= *günl.*) *çarşaf*, ~ ... (II-2744) = **Toral**: چادر شب *cādirşeb*, *vul.* (= *günl.*) چارشاف *çar şaf*; **lindeum**: چارشب *çarşeb*, *seu* (= *ya da*) *vul.* (= *günl.*) *çarsav*, **lindeamen**: چارشب *çārşeb*, چادر شب *cādirşeb vul.* (= *günl.*) *çarşav*; **Mg** (1612) *D çarşaf (t/charšaff)* (4) ‘lodix, lenteamina, toralium’; **MI** (1641) *ciarciar* [çarçar] ‘lenzuolo’ (231); **Pg** (1665) چارشب *çarşaf*, چارشف *çārşeb* ‘lenzuolo’ (II-1240); **HI** (1730) چارشف *çarşaf+ (lar)* (192); **Vg** (1790) *çarşaf* ‘drap de lit’ (376).

Farsça asıllı *hoşaf* da son seste *b > v* değişmesinin gösterildiği ara biçimiyle not edilir:

Lex. (1680) خوشاب *hoşāb*, ~ خوشاو *hoşāv*, *pro* (= *yerine*) خوش آب *hoş āb f.* ‘aqua, in aqua uvæ passæ, pruna, ficus, ~ mala Armeniaca sicca sunt macerata ~ unā cocta; *item* aqua limpida, clara; herbae ac olera recentia’; خوشاب *dür-r-i hoşāb* ‘unio pellucidus, undulatus’ (I-1974) **Comp.** (1687) ارک خوشابی *erik hoşābi*, *vul.* (= *günl.*) *hoşāvi* ‘prunum, pruna’ [**Mg** (1612) *D hoşaf (hoššaph)* (2) ‘potus ex uvis pal[is]’].

İtalyancadan alınmış *istif* de tonsuz ünsüzlü biçimiyle Türkçe kaydıyla madde başıdır. Bu kelime, Parigi (1665) ve Viguier (1790)’de yalnızca tonsuz ünsüzlü biçimiyle kaydedilir:

[**Türkst** 77 استيف *istif*, *mit etmek* ‚Ballast, Waaren einladen‘ Barb. I 52: it. *stivare* ‚Ballast einladen‘; ngr. *στίβαρον*.] (1680) استيف *istif t.* ‚fartus, confertus, plenus‘ (I-196); استو *istiv* ‚confertus‘ → استف (I-206).

Pg (1665) *istiflemek* ‚stiuare, strettamente vnire le robbe nel nauiglio‘ (III-2180); **Vg** (1790) *istiflemek* (*gemiye yüklemek, istiflemek*) ‚embarquer des marchandises‘ (378).

İncelemedeki monografik çalışmalarda: Megiser (1612) / Stein, 1975: 75; Harsány (1672) / Hazai, 1973: 253; Vaughan (1709) / Gilson, 1987: 45, 54.

Viguiet (1790)’de: *vesvese, fefese* ‚scrupule. peine de conscience. incertitude‘ (434); *vesveseli, fefeseli* ‚scrupuleux‘ (434); *fetfa (hökm)* ‚décision‘ (373).

Molino (1641) ve Viguiet (1790)’nin kayıtlarında Türkçe *alev*de son sestedir: Molino (1641)’da: *ateş alefi* ‚fiamma di foco‘ (146); *alefgik* [alefcik] ‚fiammetta, poca fiamma‘ (146); Viguiet (1790)’de: *alev, alef* ‚flamme‘ (54) *alev* ‚flamme‘ (385) [Holdermann (1730) *alev (alew)* ‚la flamme‘ (95)].

Parigi (1665)’de Farsçadan alınma *selv*min türemeli biçiminde görülür:

سَرْوِي *servi*, سَرْو *serv*, سَرْوْف *serüf* ‚cipresso‘ (I-415); *servi kızalağı* ‚frutto del cipresso‘ (I-415); سَلْوِي *selvi* (*aķ selvi*) ‚oppio, albero‘ (II-1475), ‚pioppo, albero‘ (II-1603).

3.1.2.9. z > s

Lex. (1680)’te Arapça asıllı *sokak* kelimesi günlük ortak dildeki halklılaşmış söylenişle kaydedilir. Bu kelimedede değişme tonsuz ünsüzlerin benzeştirici etkisiyle ön sestedir:

sokak ~ zuḳāḳ: **M Lex.** (1680) زقاق *zuḳāḳ a.* ازقّة *eziḳḳāt*, سقاق *sokak t.* ‚platea angustior, angiportus, ~ tale spatium inter series palmarum; *usit. simpl.* Platea, vicus, forum‘; *báhruz-zuḳāḳ* ‚fretum gaditanum‘ (II-2453); سوقاق *sokak t. vulg.* (= *günl.*) *pro* (= *yerine*) *præc.* = *præcedens, præcedentis* (= *geçen, önceki, sabık*) سوك *sūk a.* ‚vicus, platea‘; *çıkmaz sokak* ‚vicus exitum non habens‘; *sokak laḳırdısı* ‚trivialis discursus,

nova vulgi' (II-2713); چقمز سوقاق *çikmaz soḳaḳ* 'impervia platea, seu quæ terminator aliquà domo, angiportus'; سوقاق *soḳaḳ t. vulg.* platea, vicus, & c. → سوقاق (*soḳaḳ soḳaḳ ve çarşu çarşu...*) (II-3008); → اسواق *esvāk a. çğl.* (سوق *sūk vul. (= günl.)*) سوقاقلر *soḳaqlar* 'vici plateæ'; Pg (1665) زُوقاق *zuḳāk* 'via, strada' (III-2398); *çikmaz zuḳāk* 'strada senza vscita' (III-2188); زُوقاق *zuḳāk*, سُوقاق *soḳaḳ* (*şherün z. -leri*) 'strade d'vna città' (III-2188); H (1672) *sokak* (1), *sokak+* (11) "Straße" (Hazai 258); Hl (1730) سوقاق *sokak* 'la rüe' (106); Vg (1790) *soḳaḳ* 'rue' (431); *daracık s.* 'ruelle. rue étroite' (431). Pg (1665) زُوقاقچق ~ دُوقاقچق *zuḳākciḳ* 'chiasso' (I-395), 'stradetta' (III-2188); *zuḳākda, soḳaḳda, zuḳāk zuḳāk* 'per la strade' (III-2188). (1680) *zuḳākī, zuḳākī dil, ~ zuḳāk dili* (*nāhv* (II-2453)).

Kimi yazarlar da aktardıkları çeviri yazılı malzemede alıntı kelimelerin iç seslerindeki ünsüzleri söyleyişteki kurallı duruma uyarak tonsuz-tonsuz biçiminde düzenler. İncelemedeki monografik çalışmalarda: Megiser (1612) / Stein, 1975: 74; Harsany (1672) / Hazai, 1973: 346, 353; Parigi (1665) / Kartallıoğlu, 2010: 102; Vaughan (1709) / Gilson, 1987: 46-47, 54.

3.1.3. Damak Ünsüzlerinin Başkalaşması

3.1.3.1. *ḳ > ḥ (~ h- Süreklileşme)*

Türkçe *hani, handa, handan, haçan* gibi kelimeler Eski Türkçede ön seste art damak /k/ sesi ile tespit edilmiştir (bkz. Gabain, 2007: *Sözlük*). Bunlar **Lex. (1680)**'te bu sesin süreklileşerek /h/'ye değiştiği söylenişleriyle not edilir:

حچان *haçan t.* 'quando' *vul. (= günl.) pro (= yerine)* قچان (I-1727); قچان *қақан t. vul. (= günl.) haçan, متی metā a. key f. زمان ne zemān?* 'quando'; قچانكه ~ قچانكه *қақанки 'quando, cùm'; قچانه دک қақане дек 'quousque' (II-3632); қанда қанда 'ubi', & → қанде (II-3600); қанда қанда vul. (= günl.) handa қни қани, این eyne a. күсә күсә f. 'vbi, quo?' (II-3768) қани *қани t.* 'ubi, quo', & c. → қни (II-3602); қни қани, ~ қани қаниya, vul. (= günl.) *hani, ~ haniya?* 'ubi, ubi tandem, ubi ergo?' (II-3773) *ve: дахи дахи t. vul. (= günl.) daha (II-2038) = Ubi: қни қани, vul. (= günl.) hani, қанда қанда, vul. (= günl.) handa, қаниya, haniya, нрде nerede, pro (= yerine) не yerde, = Unde? қандан қандан, vul. (= günl.) handan, не yerden, vul. (= günl.) nereden.**

Bunlardan yalnızca bir kelimedeki *süreklileşme* gösterilmez: **Lex. (1680)** قنغی *ḳaṅgī* (II-3711); buna karşılık: Megiser (1612) / Stein, 1975: 284: *hangī* ve Harsany (1672) / Hazai, 1973: 226: *hangī*; 238: *kangisidur*.

Türkçe kimi kelimeler de bu patlayıcı tonsuz sesin sızıcı bir nitelik kazanması ise aradaki geçiş biçimleriyle kaydedilir. Türkçedeki /ḳ/ > /h/ > /h/ > /h/ gelişmesini izlemek mümkündür:

M Lex. (1680) حوطاس *hotas* *Vul. lemniscus plerumque ex crinibus equi marini pendens à collo equi* (I-1821).

→ غجفاو *ḡacḡāw* f. خوتاز *ḡotāz* ‘crines equi marini, quos equis amuleti loco appendunt aureæ capsulæ vel sericeo sacculo inclusos, aliquid, quod imponitur collo equi’ (II-3381).

→ قسطاس *ḳistās, ḳustās...* ~ i.q. = *idem quod* (= yine bu) غجفاو *ḡacḡāw* f. ... → قوتاز *ḡutāz* t. *Puto enim fuisse scribendum* قسطاس *ḳutās, non* قسطاس (= *değil*) (II-3695).

قسطاس *ḳutās* f. t. *etiam* (= ve, hem, yanı sıra) قسطاس *ḳustās, ~* غجفاو *ḡacḡāw* ‘nodus fimbriatus ex cauda seu crinibus equi marini, qui de equorum collo suspenditur, aureâ plerumque capsulâ vel serico sacculo obtectus’ (II-3718).

قوتاز *ḡotaz, ḡutaz* ‘nodus fimbriatus ex crinibus equi marini’, & c. → قسطاس (II-3782).

= Crines: خوتاز *ḡotāz* (غجفاو *ḡacḡāw*); equus: قسطاس *ḳutās, vul. (= günl.)* قوتاز *ḡutāz* (قسطاس *ḳistās, ḳustās, غجفاو ḡacḡāw*); nodus: قسطاس *ḳutās* (*butrak, budak, böklüm, uru*).

M Lex. (1680) خالی *ḡālī* f. t. *vul. (= günl.) ḡālī* ‘tapes major, peristoma, aulæum’ *pro* (= yerine) قالی *ḳālī* (I-1844).

قالی *ḳālī* f. t. *pro* (= yerine) *usit. (= işlek)* خالی *ḡālī, vul. (= günl.) ḡālī* ‘tapetis strative genus mollioris faciei villosæ, & pretiosioris ac majoris, aulæum’ (*ḳālī vü pister*) → خالی (II-3596).

= Aulæum, ~ auæa: خالی *hālī*, قالی *kālī*, vul. (= *günl.*) *halī*, perisromata: خالی *hālī*, tapes: قالی *kālī*, aut (= *ya da*) vul. (= *günl.*) خالی *hālī*, خلیجه *hālice*.

Mg (1612) GD *hal* (3) GD *hal*+ = *halī* “Teppich” (**Stein** 104); **Ml (1641)** *chali* ‘tapeto’; *chaliler* ‘tapezzarie’ (445); **Pg (1665)** قالی *kālī*, خالی *hālī* ‘tapeto di valuta’ (III-2242); **Hl (1730)** قالی *kāly* ‘le tapis’ (103). **Mg (1612)** GD *halcī* (3) GD *hal* (3) = *halī(cī)* “Teppich (macher)” (**Stein** 127). (1680) خالیجه *hālice t. Dimin.* (= *Diminutivum Nomen*) خالی *hālī t.* ‘tapes minusculus, aut pulchellus’ (I-1845); قالیجه *kālīce* ‘tapes minor’, & c. → خالیجه (II-3596) = Tapes: خالیجه قالیجه *halice, kalice*, sternere: قالیلر *kaliler (hahler) ile oda(y)i dūşe-*; **Pg (1665)** قالیجه *kalīce* ‘tapeto di valuta’ (III-2242).

Türkçede bu ses iç seste (hece sonunda) de sızıcı bir nitelik kazanır. Bugün bu nitelikteki söyleyiş farklarına yerel söyleyişlerde rastlanır:

اھسیرماق *aḥsırmaq* ‘sternutare’, *pro quo usitatius* اقسیرماق *aḳsırmaq* (= *daha yaygın olan* اقسیرماق *aḳsırmaq yerine*) (I-100); اخترلمق *aḫtarılmaq pro* (= *yerine*) *aḫtarılmaq pass. sequentis.* (I-91); اخترمق *aḫtarmah t. ~ ... (plerique scribunt* اھتارماق *aḫtarmah = daha çok* اھتارماق *aḫtarmah yazarlar*) ‘invertere in caput’ (I-91); فرخلق *ḳırḫıḫ, pro* (= *yerine*) اھتارماق *aḫtarmah* ‘tonsura’ (II-3664); قرخمق *ḳırḫmaq, pro* (= *yerine*) قرخمق *ḳırḫmaq* ‘tondere’ (II-3664); قورقو *ḳorḳu, ~ قورخو* *ḳorḫu t.* ‘timor, metus, formido, terror, periculum’ (II-3790); قورخو *ḳorḫu, ‘timor’, & c. → usit. (= işlek)* قورقو (II-3788); قوڭو *ḳoḳu, قوڭو* *ḳoḫu t.* ‘odor’ (II-3799); اوڭشماق *oḡşmaq ~ اوڭشماق* ‘demulcere, blandiri, lenocinari’ (I-493); یوڭسه *yohse, یوغسه* *yogse, یوقسه* *yokse* (III-5615); یخسول *yohsul t.* ‘pauper’ (III-5563) *ve:* اخشام *aḫşam* ‘vesper’ (I-100) gibi.

Dildeki alıntı kelimelerde de örneklerini verir. Bunlardan *makramada* hece sonundadır. Bu *süreklileşme*de Parigi (1665)’de kayıtlı *maḥrama* bir ara biçim olarak görülebilir: *mahrama, maḥrama < mákrámá, maḳrama*:

mahrama ~ mákrámá ~ maḳrama: **M Lex. (1680)** مقومه *mákrámá, vul. (= günl.) mahrama t.* یاغلق *yaḡlıḳ t.* ‘strophium, sudarium’; ال مقومه سی *el maḳraması, mahraması, دستمال* *destmāl, destimāl f.* ‘manutergium, mantile’ (III-4839) = Linteolum; muccinium; sudarium; strophium, strophium: مقومه *mákrámá, vul. (= günl.) mahrama*; **Ml (1641)** *mahrama (iaghlik = yaḡlık, destimal)* ‘fazoletto’ (143); **Pg (1665)**

[!] مَحْرَه مَه سِي *maḥrama* (*yüz ve el m.-si*) ‘asciugatoio, sciugatore’ (I-173); مَقْرَه مَه *mákrámá* (*destimāl*) ‘faccioletto’ (II-812), ‘fazzoletto, fazzoletto, pezzuolo’ (II-845), ‘moccichino, sazzoletto da naso’ (II-1379); *aş mákrámási* (*pīšgīr, silecek, yağlık, silecek mendili, destemāl, el mákrámási*) ‘guardapanno’ (II-1007), ‘mesale’ (II-1355), ‘saluietta’ (III-1900), ‘touaglia da sciugar le mani...’ (III-2300); **H (1672)** *mahrama*+ [*lar*] (1) “Tuch” (**Hazai** 244); **V (1709)** *makramá* 5:99 [*makramä*] ‘a Handkerchief or Towel’ *makrameyi* 3:55 (**Gilson** 187); **HI (1730)** مَقْرَه *maḥrama* ‘mouchoir’ (96); **Vg (1790)** *mahrama* (*yağlık*) ‘mouchoir’ (406), (*diz peşkiri*) ‘serviette’ (436).

(1680) → اَبْدَسْت سَمَقْرَمَه *ābdest f. ... ābdest maḥraması, aliās (= diğeri)* حَوْلِي مَقْرَمَه *havli vaḥrama* [!] *seu (= ya da) vulg. (= günl.) mahrama* ‘manutergium, mantile, *ut plurimum villosum*’ (I-21); → اَل *el t.* ‘manus ~ *metaph. Potestas*’ ... اَل *el maḥraması vul. (= günl.) el mahraması* ‘mantile, manutergium’ (I-367); حَوْلِي مَقْرَمَه *hávli, ~ hávli maḥrama* ‘sudarium villosum’ (I-1822); → دُورِيَسَه *dūrīse f.* حَوْلِي مَقْرَمَه *hávli ve saçaqlü mákrámá* ‘strophium, linteum villosum, tomentosum & fimbriis cinctum, ~ tapetum laciniatum incisâ fimbriâ’ (II-2165); **MI (1641)** *kauli mahrama* (*el ius mahraması*) ‘asciugatore’ (61); *el ius mahraması* [*el yüz mahraması*] ‘sciugamano’ (384), ‘touaglia da sciugare le mani’ (461); **Pg (1665)** *el mákrámási* (*silecek, destmāl*) ‘sciugamano, sciugatoio’ (III-1959), ‘touaglia da sciugar le mani...’ (II-2300); *hammām mákrámási* ‘sudario, sciugatorio’ (III-2213); *yüz ve el maḥraması ~ maḥraması* [?] ‘asciugatoio, sciugatore’ (I-173).

*Silāhdār*da hece sonundaki değişmeyle **Comp. (1687)**’ta iki yerde kaydedilir:

M Lex. (1680) سِلَاحْدَار *silāhtār, vul. (= günl.) sihtār* ‘ensifer, Schwerdtträger, Hoffmarschalck’ (II-2648); سِلَاحْدَار *silāhtār, vul. (= günl.) sihtār* ‘armiger’ *i.q. = idem quod (= yine bu)* سِلَاحْدَار (II-2654) = Ensifer: سِلَاحْدَار *silāhtār, vul. (= günl.) sihtār*, spatharius: سِلَاحْدَار *silāhdār, vul. (= günl.) sihtār*, armiger: سِلَاحْدَار *silāhtār, vul. (= günl.) sihtār*, ~ سِلَاحْدَار *silāhtār*, machærophorus: سِلَاحْدَار *silāhtār, vul. (= günl.) sihtār*; **MI (1641)** *szilchdar* ‘scudiere’ (389), (*389 szilhdar* [*sil(1)hdar*] Ind.); **Pg (1665)** سِلَاحْدَار *sihtār* ‘armigero’ (I-166), سِلَاحْدَار *sihtār* ‘chi porta la spada del rè, ò del padrone’ (III-2111); **H (1672)** *siliḡ, siliḡtār, siliḡdār ~ siliḡtār* (1)

siliḳdār ≠ *silāhtar* "Waffenträger" (Hazai 347); V (1709) *selictar* 5:90 [sèliktar] 'a Sword-bearer' *s. aga* 5:90 'the Grand Signore's Sword-bearer' (Gilson 206).

Çuha da *süreklileşme* iç seste hece başındadır. Sözlükte bu söylenişle günlük ortak söyleyiş için not edilir:

M Lex. (1680) چوقه *çoha t. vul. Pannus, & c. scribe, ~ → چوقه* (I-1673); چوقه *çoḳa t. vul. (= günl.) çoha* 'pannus'; چوقه نك اني *çoḳanüñ eni, enligi* 'latitudo panni' (I-1681); **Mg (1612)** D *çoha* (2) D *çoha+* (2) = *çuha* "Tuch" (Stein 114); **MI (1641)** *cioka* [çoḳa] 'panno' (290); **Pg (1665)** *çoḳa* 'panno' (II-1510); *çoḳa parçacıḡi* 'scampoletto' (III-1931); **H (1672)** *çuha* (4) *çuha+* (4) ≠ *çuha* "Tuch" (Hazai 212); **V (1709)** *cho'khá* 5:85 [čoha] 'Wollen Cloth' *tchohá* 3:68 'Cloth' 3:70, with suff.: 3:69 3:70 (2x) (Gilson 147) **HI (1730)** چوقه *çoka (tchioka)* (183), (184), *çoka+ (lari)* (184), *(si)* (184), *(mi)* (167), *(iada)* (184); **Vg (1790)** *çoha, çuha, çoḳa* 'drap. étoffe' (376).

(1680) چوقه جى *çoḳaci, vul. (= günl.) çohaci* 'pannifex, ~ panni venditor aut mercator' (I-1681); **Pg (1665)** *çoḳaci* 'drappiere' (I-757), 'mercante di panno' (II-1350), 'pannaiuolo' (II-1510); **H (1672)** *çuha+ [džiya]* (Hazai 212). (1680) چوقه جيلك *çoḳacilik* 'ars conficiendi pannum aut vendendi' (I-1681).

Comp. (1687) چوقه دار *çoḳadār* 'vestiarius'; **H (1672)** *çuha+ [dār]* (1) (Hazai 212); **HI (1730)** چوقه دار *çokadar+ (dür)* (*bir tchiokadar dur*) 'C'est un valet' (163); **Vg (1790)** *çohadar* 'valet de pied' (452). **Pg (1665)** *çoḳa ḥāne* 'bottega doue si fà il drappo' (I-278), 'drapperia' (I-757).

(1680) → اين *in vul. (= günl.) en* 'latitudo rei planæ' اينى *çoḳanüñ ini, vul. (= günl.) çohanüñ eni* 'latitudo panni' (I-614); → چوقه *çoḳa t. vul. (= günl.) çoha* 'pannus'; چوقه نك اينلى *çoḳanüñ eni, ~ enligi* 'latitudo panni' (I-1681); *krş.* چوقه نك اينلى *çoḳanüñ éni, énlīgi* **Comp. (1687)** 'latitudo'; **Pg (1665)** *çoḳanuñ enniliḡi* 'larghezza d'un drappo' (II-1221).

(1680) چومازى چوقه *çimazi çoḳa, seu (= ya da) vul. (= günl.) çoha* 'pannus ruber, cramœsius, vul. cremesinus'; چومازى چوقه *çamazı çoḳa* 'cremesinus pannus' (I-1647)

Comp. (1687) چمازی چوقه *çemāzī, çamazı çoğa, seu (= ya da) vul. (= günl.) çoha* ‘cramesius pannus’.

(1680) دوپلا چوقه *dupla çoğa, seu (= ya da) çoha* ‘panni species’ (II-2155).
terebiçka çoğasi, seu (= ya da) çohasi t. ‘panni vilioris genus’ (II-3095).
→ لوندره *londra...* لوندره *londra, vel (= ya da)* لوندره چوقه سی *londra çoğasi, çohasi* ‘pannus vilior Hungaricus, seu ejus species’ (II-4210); **H** (1672) *İngliz çuhası* (212);
V (1709) *londra chokhá* 5:98 ‘Course (Suffolk, Gloucester, & c.) Cloth’ (**Gilson** 147);
Vg (1790) *İngiliz (Inguiliz) çoha, çohası* (221); **Mg** (1612) *D fendra çohası (fendra t/çoha/i)* (2) ‘pannus Flandren[is]’.

çoğa yüzi, āvāresi **Comp.** (1687) ‘facies’; چوقه سپورکه سی *çoğa, vul. (= günl.) çoha süpürgesi* **Comp.** (1687) ‘scopula’; **MI** (1641) *cioka supurghiasi* ‘scopetta da nettare i panni’ (387); *cioka supurghiesi* [çoğa süpürgesi] ‘scoulo da da nettar i drappi’ (389); *iskerlet ciuka* [çuka] = *chrmsi ciuka* [k(1)rmızı çuka] ‘scarlato, panno’ (379); *saia ciukasi* [saya çukası] ‘saio’ (368) [**DS X** *saya* (III) (1. *Yeldirme* 2. *Manto* 3. *Kadın giysisi, entari* 4. *Yelek, cepken... üçetek*)]; **Pg** (1665) *çoğa süpürgesi* ‘scopetta di nettar i panni’ (III-1971), ‘scouolo da nettar i panni’ (III-1980), ‘spazzola, scopette di saggina’ (III-2121) .

Pg (1665) *çoğa çibuğıla döğmek, çibuğlamak* ‘vergare il panno’ (III-2384); *çoğa çibuğıla döğülmiş, çibuğlanmış* ‘vergato panno’ (III-2384); *çoğa kırkmağ* ‘cimare il pannolano’ (I-409); *çoğa pestevin evvel kesmek, bütün çoğa pestevinden bir pāre kesmek* ‘scapezzare vna pezza di panno ò drappo, leuar il primo taglio’ (III-1934).

Lex. (1680)’te son sesteki *süreklileşmenin* yazıya aktarıldığı örnekler de vardır:

چوراک *çorak*, ~ *usit. (= işlek)* چوراک یر *çorak yer* ‘salsuginosa, paludinoso, palustria & sterilia loca’; *ubi etiam scribitur* چوراک *çorah* → شوره (I-1675); → شوره *şüre* *f.* چوراک یر *çorak yer*. ~ *çorak yer ki anda ekîn ve eyü otlar olmaz* ‘salsuginosus locus, aut terra infœcunda’ (II-2876).

بوخ *poḥ t. vul. (= günl.)* بوق *boḥ* ‘stercus, merda’ → بوق (I-910); بوق *boḥ t.* بوخ *poḥ t.* ‘stercus, merda’ (I-933).

İncelemedeki monografik çalışmalarda: Megiser (1612) / Stein, 1975: 57; Molino (1641) / Święcicka, 2020: 101; Parigi (1665) / Kartallıoğlu, 2010: 103; Harsany (1672) / Hazai, 1973: 347.

3.1.3.2. ḥ > k (Süreksizleşme)

Arapçadaki sızıcı damak sesi خ (ḥı)’nın Türkçe söyleyişte patlayıcı /k/ sesine döndüğünü gösteren **Lex. (1680)**’teki kayıtlar alıntı kelimelerin günlük dildeki biçimlerine göre düzenlenir: *ḳávvāf* (< *ḥáffāf*); *ḳaḷḫa*, *ḫalfa*, *ḫalifa* (< *ḥálifet*) ve Farsçadan: *ḳarpuz*, *ḳarbuz* (< *ḥárbuz* → 3.1.2.1.) gibi. Sözlükteki kayıtlar:

Lex. (1680) خفتان *ḫáftān a. f.* (~ *pro eo ḫáffān = ḫáffān yerine*) *geyim, geçim* ‘indumentum militare, hamatus thorax, lorica’ (I-1918); قفتان *ḳaḫṭān t.* ‘vestis interior, pec. Serica, vestis talaris, toga, ~ vestis honoraria, quā Principes Orientales donant hospites, Legatos’, & c. *iç ḳaḫṭān* ‘vestis interior, tunica;’; *üst ḳaḫṭān* ‘toga, vestis superior’ (II-3733).

خميره *ḫumbere f.* كوپچك *küpçik* ‘seria parva, in qua quid reconditur’ (I-1942); قمبره *ḳumbara t.* ‘ignis missilis glans, seu globus ignitus’; *el ḳumbarasī* ‘globus ignitus manu missilis’ → قومبار (II-3759); قمبره ~ قومبار *ḳumbara* ‘pyxis pecuniaria’ → قمبره (II-3806); قمبره جی *ḳumbaraci* ‘ignitorum globorum jaculator aut artifex’ (II-3806).

Arapçadaki aslında gırtlak sesi ح (ha)’yı ön seste bulunduran *ḥinnā* (> *kina*) için **Comp. (1687)**’ta, bu sesin patlayıcı /k/ sesine döndüğünü gösteren *ḳinanın* yanında, sızıcı art damak sesiyle işaretlendiği *ḫina* biçimi de eklenir: حنّا *ḥinnā*, ~ حنّاء *ḥinneet*, حنا *ḥinā*, *vul. (= günl.)* حنا *ḫina*, *vel (= ya da)* قنا *ḳinā* ‘قنالماق *ḳinaḫamaḳ*, حنا *ḫina* *urmak*, حنا *ḫina*; حنا اورمق *ḫina urmak* ‘cyperis, cypris herba’.

Maskara, hece başında sızıcı art damak sesinin nitelik değiştirerek patlayıcı /k/ sesine değiştiği söylenişle Megiser (1612) ve Molino (1641)’da kaydedilmiştir:

M Lex. (1680) مسخرة *másháret* [a.] ‘ludus, ludibrium, deridiculum’ *usít. (= işlek)* *vul. (= günl.)* *maṣḫara* ‘ridiculus, ludio, ludius, festivus, scurra, ~ homo

larvatus', *maṣḥara oṭ-*; *maṣḥara et-*, *maṣḥaraya tut-* → مسخره لق *maṣḥarahīk* (III-4646); **Mg (1612)** T *maskara*+ p. 31 = *maskara* "Maske" (**Stein** 105); **MI (1641)** *maskara* 'faceto, burleuole' (139-140), 'mascara' (247); *maskara latifesi* 'scherzo di buffone' (381); *maskare* 'buffone' (74); *maskare adem* 'uomo burleuole' (187); *maskare deisc=i* [deyişi] 'buffonesco' (74); **Pg (1665)** *maṣḥara* 'boffone' (I-270), (*maṣḥara idici*, *dāhik*, *mūdhiḥ*) (I-295), 'ironia' (II-1200), 'iscede, scherzo' (II-1204), (*tāḳlīd idici*, *muḳāllid*) (II-1208), 'ridicoloso' (III-1795), (*ḥorata idici*) 'schernitore' (III-1946); **Vg (1790)** *maṣḥara* 'bouffon' (363), (*rūsṣay*) 'fable. risée. opprobre' (383), 'jouet' (397), 'masqué' (402); 'homme original' (410); 'ridicule' (430).

(1680) مسخره جی *maṣḥaraci* 'facetis, ridiculus, ludio' (III-4646); **Pg (1665)** *maṣḥara idici* (*mezelenici*, *ḥorata idici*, *dāhik*) 'beffaggiatore' (I-248), (*mezelenici*) 'burlatore' (I-299), (*maṣḥaraya aḥıcı*, *dāhik*, *mezelenici*) 'deleggiatore' (I-688), (*dāhik*, *istihzā' idici*) 'derisore' (I-619), 'sbeffatore' (III-1916), (*ḥorata idici*) 'schernitore' (III-1946).

Pg (1665) *maṣḥaraḷamaḳ* (*ḥorata it-*) 'sghignare, farsi beffe ridendo' (III-2036), 'sgrignare, vedi sghignare' (III-2040); *maṣḥaraḷanmaḳ* (*maṣḥaraya aḥ-*, *mezelen-*) 'berlinguare' (I-255), 'berteggiare' (I-256), 'ischernire' (II-1204), 'ruzzamenti' (III-1885), 'sbeffamento' (III-1916); *maṣḥaraḷanmış* (*maṣḥaraya aḥınmış*) 'beffato' (I-248), (*mūdhiḥ*, *maṣḥaraya aḥınmış*, *istihzā' oḷunmış*) 'buffoneggiato' (I-295), (*mezelenmiş*) 'schernito' (III-1946).

Pg (1665) *maṣḥarahıǵā lāyık*, *maṣḥarahıǵā ve ihānete müstehāk* 'scherneuole' (III-1945); *maṣḥarahıǵıla* 'ridicolosamente' (III-1795); (1680) مسخره لق *maṣḥarahīk* 'scurrilitas, ludibrium, joci' (III-4646); **MI (1641)** *maskaralīk* 'buffonaria' (74), 'facetia, burla' (139); *maskaraluk* 'sbeffamento' (374); **Pg (1665)** *maṣḥarahīk* (*ḥorata*, *lātīfe*, *meze*) 'baie' (I-224) (*mezeliḥ*, *dihk*, *istihzā'*) 'derisione' (I-619) (*ḥorata*, *lātīfe*) 'buffoneria' (I-295), (*istihzā'*) 'dileggiamento' (I-650), 'cosa da ridere, ridicola' (III-1795), 'ruzzamenti' (III-1885), 'sbeffamento' (III-1916), (*ḥorata*, *mezeliḥ*) 'schernimento, scherno' (III-1946), 'stratio, scherno' (III-2194); *maṣḥaralīk* (*ḥorata*, *mezeliḥ*, *göl-*) 'beffa, burla' (I-248), (*kināye*) 'facetia da ridere' (II-813), 'gabbo' (II-

930), (*istihzā*’, *istihkār*) (II-1203); **Vg (1790)** *maskaralık* ‘dérision’ (374), (*latife*, *horata*) ‘facétie’ (383), ‘jouet’ (397), ‘masqué’ (402), (*istihza*) ‘raillerie’ (423).

Pg (1665) *maşharalik it- (horata it-, mezele-, maşhara aṭ-, istihzā’ it-)* ‘schernie’ (III-1946).

Mg (1612) T *maskaraluḡe al- (maṣcaraluge almak)* (SENTENTIAE TURCICAE) [**Stein** 187 T *maskaraluḡe* p. 31 = *maskaralık* “Spottmaske”]; **MI (1641)** *maskaraligha dutmisc* [maskaralıḡa dutmış] ‘sbeffato’ (375); *maskaralik et-* ‘bessare, schernire’ (70), ‘sbeffare’ (374), *maskaraluk et-* ‘schernire’ (381) ... *maskara ol-* ‘immascararsi’ (193), ‘maskararsi’ (248); *maskre olmisc* [mask[a]re olmuş] ‘beffato’ (70); **Pg (1665)** *maşhara it-, maşharaya aṭ- (horata it-, mezele-, látife it-, istihzā’ it-)* ‘beffare, schernire’ (I-248), (*istihzā’ it-*) ‘deleggiare’ (I-608); *maşharaya aṭ- (istihzā’ it-, alda-)* ‘deludere’ (I-612), *maşharaya aṭ- (horla-, istihzā’ it-)* ‘deridere’ (I-619), ‘fischiare à dietro d’alcuno’ (II-877), ‘sbeffare, vedi, beffare’ (III-1916), ‘stratiare, burlare’ (III-2194); *maşhara ol- (mezelen-)* ‘esser schernito’ (III-1946); **HI (1730)** *maşhara it- (maşqhara iderler)* (176); **Vg (1790)** *maşkara et-* ‘baffouer’ (361), (*istihza et-*) ‘railler’ (423); *maşkara ol-* ‘risée (devenir la)’ (430); *maşkaraya al-* ‘ridiculiser’ (430); ‘tourner en ridicule’ (447).

Pg (1665) *maşhara olunmış (maşharaya alınmış, istihzā’ olunmış)* ‘deleggiato’ (I-608), (*maşharaya alınmış*) ‘deriso’ (I-619), *maşharaya alınmış (maşhara olunmış, meze olunmış, istihzā’ olunmış)* ‘dileggiato, beffeggiato’ (I-650), ‘sbeffato’ (III-1916).

Sözlükteki *kayağan* maddesinde *çark* Farsça aslı *çarḥ* yerine değişen söyleyişine uygunlaştırılmış yazılışıyla kaydedilir:

çark ~ çarḥ ~ çerḥ: **M Lex. (1680)** چرخ *çarḥ f.* ‘motus circularis, ~ quicquid tali motu seu in orbem movetur, chorea, & ... , ... çerḥ-ī kīne sāz, çarḥ-ī ḡáddār, ~ çarḥ-ī sitemkār ‘invidum, iniquum cœlum, seu mundus aut fortuna, astra’, & c. (I-1598); → قياغن *kayağan... چرخ çark f. pro (= ferè pro = hemen hemen yerine)* چرخ *çarḥ* ‘mola da arruotar i coltelli’ *etiam vocant قياغن seu (= ya da) قياغن kayağan* (II-3818); **MI (1641)** *ciark* [çark] (*tekierlek = tekerlek*) ‘rota’ (364); **Pg (1665)** *çarḥ (gök, semā, āsmān,*

felek, gerdün, sipihr) ‘cielo’ (I-407); (*düniyā, ‘ālem, cihān, giti*) ‘il mondo’ (II-1392); (*tekerlek, tekerlik*) ‘rota, ruota’ (III-1873); ‘ruota’ (III-1882); *bir çārḥuñ çevrisi, itrafi* ‘il giro d’vna ruota’ (II-967); **Vg (1790)** *çark* ‘tour (roue de ce)’ (447); *çarkcı (bileyici)* ‘remouleur. gagne-petit’ (427).

(1680) چرخلو *çārḥlū*, *vul.* (= *günl.*) چرخلو *çarklū* ‘rotâ instructus’; چرخلو توفنك *çārḥlū tüfenk* ‘bombarda rotata’ (I-1599); چرخلو *çarklū* ‘rotatus’, & c. *Pro* (= *yerine*) چرخلو (I-1602).

(1680) چارقي *çarkaci* ‘volo’, & c. → چارقي (I-1602); چارقي *çarkaci seu* (= *ya da*) چارقيلر *çarkaciler* ‘volones, primum agmen’ (I-1546); **MI (1641)** *carkagilik* [çarkacılık] (*gienk gighies* = cenkciğes) ‘scaramuccia’ (379); **Vg (1790)** *çarkacılık* ‘picorée. maraude’ (415).

(1680) چارقيلق *çarkacihk et-* ‘primum agmen ducere, velitari’ (I-1546); **Pg (1665)** *çarḥacihk it-* ‘scaramuccia; scaramucciare’ (III-1936).

çarmık ~ çārmuk ~ çārmīḥ: **M Lex.** (1680) چارمق *çārmuk* *Vulgare est pro sequenti* (I-1547); چارمخ *çārmīḥ f. vul.* (= *günl.*) *çārmuk t.* ‘funes quibus firmantur ligna ~ probè extenditur funis super quem saltant funambulones, quòd quatuor clavis seu palis firmentur dicti funes in quatuor latera extensi ~ ipsa ligna ad sustentandum illum principalem funem erecta seu plantata’ ... ~ *usit.* (= *işlek*) *pro* (= *yerine*) حاج *haç* ‘crux, patibulum’ (*Est enim* = چار *çār* quatuor, ~ *clavus* = *میخ*) ‘croce’, چارمخ *çarmīḥ et- cānbāz ipini muhkem ger-* ‘firmiter tendere funem’ (I-1547) = *Lignum*: چارمخ *çārmīḥ, vul.* (= *günl.*) *çarmık*; crucifigere: چارمخ *çārmīḥ et*, **Pg (1665)** چارمخ *çārmīḥ it-* (*ḥaca ve sālībe ḳo-*, *ḥaca ve sālībe ger-*, *sālḫ it-*) ‘crosifigere’ (I-571); چارمخ *çārmīḥ olunmıṣ* (*ḥaca ve sālībe ḳonulmıṣ*) ‘crocifisso’ (I-571).

nacaḳ ~ nācāḥ (~ nācuḥ): [LN *nācāḥ* ‘teberzeyn’ ~ *nācāḥ*] **M Lex.** (1680) ناجاق *nacaḳ* ‘malleus militaris’, ~ c. *Vide* (= *bak*) ناجخ *nācāḥ*, ~ نجق *nacaḳ* (III-5086); ناجخ *nācuḥ f. نجق nacaḳ t.* ‘malleus militaris, securis bellica; hasta bicuspidalis’ *nācuḥ-ī tīz-ī* ‘umūr şikāf, quod explicatur yá‘nī ‘umr yarici keskin nacaḳ ki ecelden ‘ibārettür... (III-5086) نجق *nacaḳ t.* ‘malleus bellicus, securis manualis’ (III-5142); **MI (1641)** *nagiak* [nacak] (*balta*) ‘acchetta, cioè manara’ (7); **Pg (1665)** *nacaḳ* (*keser*,

ḳáddūm, tişe) ‘ascia’ (I-173), (*odun baftası, fe’s, bafta, teber*) ‘scure per legno’ (III-1987), *nacaḳ iki keskin ile, bafta iki ağız ile* ‘bipenne’ (I-264); *nacaḳciḳ* ‘scure piccola’ (III-1987).

İncelemedeki monografik çalışmalarda: Megiser (1612) / Stein, 1975: 59, 104-106; Molino (1641) / Święcicka, 2020: 101, 109; Parigi (1665) / Kartallıoğlu, 2010: 103; Harsany (1672) / Hazai, 1973: 347, 348; Vaughan (1709) / Gilson, 1987: 44.

3.1.3.3. g > c

Çeviri yazılı metinlerde az sayıdaki örnekte bu değişme gösterilir. **Lex. (1680)**’da *cenerāl t.* (= *Türkçe*) kısaltmasıyla madde başıdır: جنرال *cenerāl t. Ex Italico* (= *İtalyancadan*) Generalis, Dux exercitūs. *Generale* (I-1662) [**P (1791)** *ceneral* (*paşa, aga, baş*) ‘général’ (347)].

Farsça asıllı başka bir kelimenin Arapçalaşmış biçiminde de bu değişme görülür. *Sözlükte cāmuş* kelimesi Farsça *gāvmiṣ* yerine günlük dilin örnekleri arasına eklenir: كاموس *gāmūs* ‘bubalus’ *pro* (= *yerine*) كاموش (II-3854); گاو میش *gāvmiṣ*, *vul.* (= *günl.*) *cāmuş*, ‘su sığırı’ ‘bubalus’ (II-3857) [**Vg (1790)** *camuṣ* (*su sığırı, manda*) ‘bufle’ (364)].

Harsany (1672)’den Hazai (1973: 349)’nin aktardığı bir örnekte: *göüher*, *göüher ~ džöüher ≠ Gevher* ’EN’.

Türkçe *gevezenin ceveze* söylenişi ise Preindle (1791) tarafından kaydedilir: *ceveze* (*yanşak, sayklayci, farfara, fortacı*) (208), (*yanşak*) ‘jaseur’ (368) [**MI (1641)** *ghieuese* [geveze] ‘strano, fastidioso’ (435); **Vg (1790)** *geveze* (*çok söyleyici, yanşak*) ‘babillard, bavard’ (361)].

Vaughan (1709)’daki Türkçe bir kelimeyi de Gilson (1987, 162) ekler: *junully* 5:85 [cünüllü], ‘a Voluntier’.

3.1.3.4. g / ğ > v

Türkçede yuvarlak ünlü komşuluğunda damak ünsüzleri bir çeşit dudaksılaşmayla sızıcılaşarak /v/’ye dönüşmektedir (Banguoğlu, 2007: § 77). Bu

değişmenin örneklerini daha Batı Türkçesine geçişte görmek mümkündür: (*sovumak*, *sovuk* Timurtaş, 2005: 81).

Meninski'nin kimi Türkçe kelimelerle ilgili **Lex. (1680)**'teki kayıtları aşağıda sıralanmıştır. Bu kelimelerde yuvarlak ünlü komşuluğundaki damak ünsüzleri süreklileşerek bir çeşit dudaksılaşmayla /v/ ([w] bilabial glide = çift dudaksıl kayıcı Göksel ve Kerslake 2005: 6)'ye değişmiştir. Hatta kimilerinde bu dudak sesinin, söyleyişte süreklileşerek düşen damak ünsüzleri gibi, iki ünlü arasında düşmesi de gösterilir: (*sovuḡ*, ~ *usitat*. (= *işlek*) *souḡ* gibi). Bunlardan *ḡova* da Meninski tarafından /v/ ([w] bilabial glide = çift dudaksıl kayıcı)'nin başka bir diş-dudak sesi /f/ ([Φ] voiceless bilabial fricative = ötümsüz çift dudaksıl sürtünmeli Göksel ve Kerslake 2005: 6) ile yer değiştirdiği *ḡofa*, *ḡufa* söylenişleriyle günlük dilin örnekleri arasında eklenir. *Sözlükte kulavuz*⁴⁸ da *ḡulaḡuz* yerine *vul* kısaltmasıyla kaydedilir.

Tablo 3.11. Türkçe kelimelerde ḡ > v değişmesi ile ilgili kayıtlar:

M Lex. (1680)	Mg (1612)	MI (1641)	Pg (1665)	H (1672)	V (1709)	H (1730)	Vg (1790)
قولاغز <i>ḡulaḡuz</i> , vul. (= <i>günl.</i>) قولاوز <i>ḡulavuz</i> ⁴⁹		<i>chlagus</i> [k(1)laḡuz] 'capo, ò guida' (80); <i>ghlagus</i> [gh(1)laḡuz] 'condotta, cioè guida' (100);	قولاغز <i>ḡulaḡuz</i> 'capo, guida' (I- 337), 'guida' (II- 1013), 'scorta, guida' (III- 1976); قولاغز	<i>kalaḡuz</i> (8) ≠ <i>kılavuz</i> "Wegwei ser; Fremden führer" (Hazai 336)	<i>kolaghiz</i> 4:75 [kolagiz] (incorec t translatio n: 'Ears') <i>culajüz</i> 3:67 [kulaguz] 'skillful		<i>ḡılavuz</i> 'pilote' (415); <i>ḡulavuz</i> , <i>ḡılavız</i> , <i>ḡulaḡuz</i> 'conduct eur' (369)

⁴⁸ **DLT** 375 *kulabuz*, **Dizin** 376 *kulavuz*. Clauson (1972: **EDPT** 617)'un Gerhard Doerfer (**TMEN**)'e (Doerfer'in de A. Zeki Velidi Togan'a) dayanarak aktardığı bilgiye göre *kılavuz*, Gürgen (Ürgenç) Harezmcesinden alıntıdır. Günay Karaağaç "Sözlüklerimizde Halk Etimolojisi" (**Belgü** 2020) adlı yazısında *kılavuz*'un kökeniyle ilgili olarak Clauson (1972: **EDPT** 617), M. Räsänen (**VEWT**), Ramstedt (Ramstedt-21), Ahmet Topaloğlu (**MTS**) gibi bilim adamlarının görüşlerini aktardıktan sonra "*Tarihsel Türkçenin başlangıcından çok önce türetilen bu söz, Türkçenin kendi sözüdür*" der. Clauson (1972: **EDPT** 617)'un açıklamalarından sonra da Çuvaşça ve Moğolca üzerinden kelime kökünü inceler, daha sonra da "*Dediğimiz gibi, tarihsel Türkçenin başlangıcından çok önce türetilen bu söz, Türkçenin birçok komşusuna verdiği kendi sözüdür*" diyerek bu sözle ilgili komşu dillerdeki çalışmalara yer verir (bunlar için bkz. 2020: 12-14).

⁴⁹ قولاغز *ḡulaḡuz* → قولاغوز (II-3740); قولاوز *ḡulavüz* 'dux viæ', ~ قلاوزلمق *ḡulavüzlamak* 'viam præmonstrare', & c. → قولاوز *seu* (= *ya da*) قولاغوز (II-3740); قولاغز ~ قولاغوز *ḡulaḡuz*, vul. (= *günl.*) قولاوز *ḡulavuz* 'dux viæ, & caput, antesignanus' (II-3801); قولاوز *ḡulavuz* 'dux viæ, & c. قولاغز (II-3803).

		<i>ghlaghus</i> [gh(1)lağuz] ‘guida, scorta’ (173), ‘induttore’ (207); <i>klaghus</i> [k(1)lağuz] ‘pedota, guida per mare’ (297)	<i>ķulağız</i> ‘conduttore, guida’ (I-476)		Master’ (pilot) (Gilson 180)		
		<i>ghlaghusci</i> (<i>ghiami gh.</i>) ‘condottier o di nau’ (101)					
قولاغزلىق <i>ķulağuzla maķ</i> (II-3802); قولاوزلىق <i>ķulavuzla maķ</i> ‘ducere’, & c. V. قولاغزلىق (II-3803)		<i>ghlaghusla mak</i> [gh(1)lağuz lamak] ‘guidare’ (173); <i>klauslamak</i> ‘menare, guidare’ (251)					<i>ķulavuzl amaķ</i> (<i>götürmek</i>) ‘conduire’ (369)
		<i>klauslanmısc</i> [k(1)lauslanmış] ‘menato, condotto’ (251)					
قولاغزلىق <i>ķulağuzlı ķ</i> قولاغزلىق <i>ķ</i> <i>ķulağuzlı ķ et-</i> (II-3802); قولاوزلىق <i>ķulavuzlı ķ</i> ‘ductus, directio’, → قولاغزلىق ~ <i>adde</i> (= <i>ekle</i>) انك		<i>ghlaghusluk etmek</i> [gh(1)lağuzluk] etmek ≠ <i>ghlaghusla mak</i> [gh(1)lağuz lamak] ‘guidare’ (173)					

قولاوزلغيله <i>anüñ</i> <i>kuṭavuzlı</i> <i>ğı ile...</i> (II-3803)							
قغا <i>koğa</i> 'urna' → قوغا (II- 3731); قوغه <i>koğa, vul.</i> (= <i>günl.</i>) <i>kofa, kufa</i> 'situla, urceus, urna, cantharus' (II- 3798) = Situla, sitella: قوغه <i>koğa,</i> <i>kuğa, vul.</i> (= <i>günl.</i>) قوفه <i>kofa</i>			قوغه <i>koğa</i> 'secchia d'vn pezzo di legno' (III-1992)				<i>kuva,</i> <i>kova</i> 'seau' (434); <i>tulumba</i> <i>kovası</i> 'piston' (416)
قوغولماق <i>koğulama</i> <i>k, ~</i> قوغلامق <i>koğlamağ</i> 'accusare, deferre' <i>pro</i> (= <i>yerine</i>) قولامق <i>kovlamağ</i> (II-3798); قولامق <i>kovlamağ</i> , ~ قوغلامق <i>koğlamağ</i> 'accusare, culpare, deferre' (II-3803)			قوغلامق <i>koğlamağ,</i> قولامق <i>kolamağ</i> (<i>ğamāzlam</i> <i>ağ, ġamz</i> <i>it-</i>) 'accusare' (I-31); قوغلامق <i>koğlamağ</i> (<i>ğamz it-</i>) 'denonciar e' (I-614), 'dinontiare , accusare' (I-660)				
قوماق <i>kovmağ</i> 'pellere, insequi, fugare, expellere,	D <i>kov-</i> D <i>kof-</i> (3) = <i>kov-</i> "verjagen" (Stein 94)	<i>koumak</i> [<i>kov-</i>] <i>disari</i> <i>koumak</i> 'discacciar e, mandar	قوماق <i>kovmağlık</i> (<i>itivirmekli</i> <i>k</i>) 'discaccia mento' (I-	<i>kov-</i> (5) "verjage n; fortjagen			<i>kovmağ</i> 'chasser. Expulser' (366),

abigere' (II-3807) قَوومق <i>kovmak</i> 'pellere, expellere' , & c. = (=) → قَوومق <i>kovmak</i> (II-3810)		fuori' (121)	676); قَوومق <i>kovmak</i> (<i>kaçur-</i> , <i>tarh it-</i>) 'cacciare, spingere fuora' (I- 303); قَوومق <i>kovmak</i> (<i>ırak sür-</i>) 'scacciare lontano' (III-1924)	" (Hazai 242)			'expulser' (383)
صوق ~ <i>raro</i> (=) صوق <i>sovuğ</i> , ~ <i>usitat.</i> (= <i>işlek</i>) <i>souk</i> 'frigus, ~ frigidus' (II-3008); صومق <i>sovumak</i> , <i>aut</i> (= <i>ya da</i>) <i>q.</i> = <i>quasi</i> (= <i>yine</i>) <i>soumak</i> (II-3012)	GD <i>souk</i> (5) G <i>souk</i> + (10) D <i>sok</i> (2) = <i>soğuk</i> "kalt" (Stein 93); G <i>souke</i> = <i>soğuk</i> "Kälte" (Stein 188)	<i>souk</i> 'freddo (155), fresco, freddo' (155), 'tepidito' (453)	صوق <i>sovuğ</i> 'freddo' (II-911)	<i>sauk</i> (3) ≠ <i>soğuk</i> "kalt" (Hazai 336)	' <i>su-ok</i> 5:92 [suøk] 'cold' <i>suók</i> 2:21 (Gilson 207) [' <i>su-ök</i> 5:92 'cold' <i>süók</i> 2:21]	صوق <i>souk</i> (<i>hava soouk-mi dur?</i>) (177); <i>soutma ğa</i> (<i>soout magha ko</i>) (152)	<i>soğuk</i> , <i>sovuğ</i> 'froid' (386)
		<i>souklamak</i> 'tepidirsi' (453)	<i>souklanmak</i> 'infrigidire , diuenir freddo' (II- 1134)				<i>soğuklanmak</i> (= <i>soğuk olmak</i>) (<i>üşümek</i>) 'froid (avoir)' (386); <i>sovutmak</i> 'refroidir' (426)
			<i>souklanmış</i> [<i>souklanmış</i>] 'intepidito' (453)				
صوقلق <i>souqlıq</i> وقلغله			<i>souqlıq</i> 'freddura' (II-911),				<i>soğukluk</i> , <i>sovuqluk</i>

<i>soukhgile</i> (II-3008); MI (1641) <i>soukluk</i> 'tepidezza' ' (453)			'freschezza', 'freddezza' (II-914)				'froid' (386)
		<i>souk etmek</i> 'far tepido' (453)	<i>souk ol-</i> 'far freddo' (II- 826)				<i>soğuk ol-</i> 'froid (avoir)' (386)
توق ~ تاوق <i>tavuk</i> , ~ <i>tauk</i> 'gallina' (I-1047); طاوق <i>tauk</i> , <i>tavuk</i> 'gallina' → تاوق (II-3079); طوق <i>tavuk</i> → تاوق (II-3147)	T <i>tavik</i> p. 38 D <i>tauk</i> (8) O <i>tauk</i> + = <i>tavuk</i> "Huhn" (Stein 94)	<i>tauk</i> 'gallina' (159)	تاوق <i>tavuk</i> 'gallina' (II-934)	<i>tauk</i> (2) ≠ <i>tavuk</i> "Huhn" (Hazai 336)	<i>ta-uk</i> 5:84 [tawúk] 'a Hen' <i>taúk</i> 2:17 4:71 (2x) <i>täughy</i> 4:71 <i>taükdan</i> 4:71; <i>kara t.</i> 5:95 'a Black- Bird' (Gilson 213)	طاوق <i>tavuk</i> (<i>tawouk</i>) 'une poule' (78), (188)	<i>tavuk</i> 'poule' (418)
		<i>Hind taughi</i> [Hind tauğı] 'gallina d'India' (159)	<i>Hindistân ve Mısır tauğı</i> 'gallina d'india' (II-934)			<i>hind tavuğı</i> (<i>tawou ghy</i>) 'un coq d'inde' (78)	<i>tavuk</i> (<i>hind tavuğu</i>) 'coq- d'inde' (370)
	D <i>gara tauk</i> (<i>garatauk</i>) (2) 'turdus vilcivorus' ; (<i>kara tauk</i>) (2) 'merula'; (<i>jabantauk</i> [<i>k</i>]) (2) 'perdix alpina'				<i>kara t.</i> [<i>taúk</i>] 5:95 'a Black- Bird' (Gilson 213)	<i>kara tavuk</i> (<i>k. tawouk</i>) 'merle' (78)	<i>ğara tavuk</i> 'merle' (404)
دوغان <i>doğan</i> → طوغان <i>vel</i> (= <i>ya da</i>) طغان 'falco' (II-2177);			طوغان <i>doğan</i> 'falcone' (II-815)				

طوغان <i>doğan</i> (II-3145)							
سوغان <i>soğan</i> 'cepa', & c. <i>in litera</i> ص (II-2712); ~ سوغان صوغان <i>soğan</i> 'cepa, cepe' (II-3006)	D <i>soğan</i> (2) = <i>soğan</i> , <i>sovan</i> "Zwiebel" (Stein 91)	<i>soghan</i> [soğan] 'cipolla' (92)	صوغان <i>soğan</i> 'cipolla' (I-414)	<i>soğan</i> (1) ≠ <i>soğan</i> "Zwiebel" (Hazai 355)		صوغان <i>soğan</i> (<i>soghan</i>) 'des oignon s' (76)	<i>soğan</i> , <i>sovan</i> 'oignon. (bulbe)' (409); <i>ada soğanı</i> 'scille' (434)
→ 'ārūs, <i>Comm gen.</i> (= <i>Communis Generis</i>) <i>gelin</i> , ~ كويكي <i>göyegi</i> 'sponsus' (II-3253); كوي كو <i>göyegü</i> 'sponsus, ~ gener (II-4101)	GD <i>güvey</i> (3) G <i>güve</i> + = <i>güvey</i> "Bräutigam" (Stein 93)	<i>ghiueghi</i> [güyegi] 'genero, cioè marito della figlia' (161), <i>ghiueghi</i> [güyegi] 'sposo' (425)	<i>güyegü</i> (<i>dāmād</i>) 'genero, marito della figliola' (II-946); <i>güygü</i> (<i>ḥātīb</i>) 'sposo' (III-2147)			كويكو <i>guyegu</i> (<i>gouiégou</i>) 'gendre' (93)	<i>güveyi</i> (<i>guiuvèyi</i>) 'beau-fils, gendre' (362), 'époux' (380)
			قوڭشى <i>kovuş</i> (<i>qadırğa k. -i</i>) [<i><koğuş</i>] 'corsia della galea' (I-547)				

Meninski ile birlikte kimi Avrupalı yazarlar art damak ünsüzü /ğ/ ve seslendirme farklarını her yerde (Viguiier ayrı olmak üzere; çünkü bu yazar art damak ünsüzünün süreklisi için *gh*'yi verir) yalnızca (ğ) = *gh* ile kaydederler. Bu sebeple, incelemede hece sonunda ve ünlü arasında sızıcı niteliğiyle bulunduğu ortada olan bu ses /ğ/ yerine /ğ/ ile gösterilmiştir.

Meninski'nin iç seste iki ünlü arasında tonlu ön damak ünsüzünü bulunduran ince sıradan Türkçe kelimelerle ilgili kayıtları aşağıda verilmiştir. Bu örneklerde eski harfli yazılışların yanında kaydedilen çeviri yazılı karşılıklarda bu ses, her yerde /g/ ile kaydedilir. Bu durum, Meninski'nin çeviri yazılı karşılıkları yazıya bağlı bir okuyuş tercihinine göre düzenlemesinin sonucu olarak değerlendirilebilir. Nitekim bu ve benzeri örneklerdeki ön damak ünsüzü aynı okuyuş tercihinine göre yazıya bağlı kalınarak hep /g/ ile söylenmiştir. Konuşma dili için kaydedilen kimi örneklerde ise yuvarlak ünlü komşuluğunda ise sızıcılaşarak bir çeşit dudaksılaşmayla /v/'ye dönmüştür.

Bunlardan *güvercinde* ünlü arasında bulunan tonlu ön damak ünsüzü /g/, Meninski (1680), Parigi (1665) ve Holdermann (1730)'da (kef) harfiyle, yazı çevirimli karşılığı da bu harfin ses karşılığı olan *g* (> *ğ*) ile kaydedilir. Bu kelimenin Evliya Çelebi (XVII. yüzyıl) *Seyahatnâme*'sinde ise çok sayıda /v/ ile yazıya geçirilmiş örneği bulunur (SN *güvercin* (20) Duman, 1995a: § 143). Buna göre çeviri yazılı metinlerdeki kayıtlar yazılışa bağlı bir okuyuşta ortaklaşmaktadır. Söyleyişteki bu değişme Avrupalı gramerciler arasında, sonraki asırda Viguier (1790) tarafından yazıya aktarılır: [*güvercin* (*guiuvèrdjin*)]; bunun gibi *üvey* de değişmeli biçimiyle not edilir: [*üvey ana* 'marâtre' (402)].

Üveyik de Meninski (1680)'den daha erken tarihli Megiser (1612)'de *vfe(y)ik*, sonraki asırda Holdermann (1730)'da ise ön damak sesi /g/'nin sızıcılaşarak /y/'leştigi *üyeyik* söylenişiyse yazıya geçirilir. *Güve* ise incelenen metinlerin tamamında bugün yazı dilinde olduğu biçimiyledir.

Tablo 3.12. Türkçe kelimelerde g > v değişmesi ile ilgili kayıtlar:

M Lex. (1680)	Mg (1612)	MI (1641)	Pg (1665)	H (1672)	V (1709)	H (1730)	Vg (1790)
~ کوکرجین کوکرجین <i>göğercin t.</i> 'columba, columbus' <i>tahta</i> <i>gögecini</i> 'livia'; <i>çakşirlü</i> <i>göğercin</i>	D <i>güüercin</i> (2) D <i>güüerşin</i> (2) D <i>yüğarcın</i> (Stein 94)	<i>ghioghier</i> <i>gin</i> [göğarcın] 'colomba ' (95); <i>ghioghier</i> <i>gin</i> [göğercin]	کوکرجین گوکرجین ~; <i>göğercin</i> 'colombo ' (I-436), 'palombo ' (II- 1507)			کوکرجین <i>göğercin</i> (<i>gueuguer</i> <i>dgin</i>) 'pigeon'; <i>ev</i> <i>göğercini</i> (<i>ew gu.-i</i>) 'pigeon domestiqu	<i>güvercin</i> (<i>guiuvèr</i> <i>djin</i>) 'colomb e. pigeon' (368), 'pigeon' (415); <i>yaban</i>

‘columbus domesticus pedibus valde plumosis’; <i>yebān göğercini</i> ‘columba fera’ (II-4086)		‘palumbo , ò colombo’ (290); <i>ghioghier gin iaurusi</i> [göğercin yaurusi] ‘colombino, cioè piccione’ (95)				e’; <i>yeban göğercini (ieban gu.-i)</i> ‘pigeon sauvage’ (80); <i>göyercin (alty gueuierdgin)</i> (188), <i>göyercin+ (ler)</i> (190)	<i>güvercin i</i> ‘pigeon ramier’ (415)
		<i>ghioghier gin adasi</i> [Göğercin Adası] ‘Isole di Colombi’ (223)					
		<i>ghioghier gingi</i> [göğercin ci] ‘palumbiere’ (290)					
<i>göğercinlik</i> ‘columbarium, peristereon, peristerotrophium’ (II-4086)		<i>ghioghier ginlik</i> [göğercinlik] ‘colombio’ (95), ‘palumbata’ (290)					<i>güvercinlik</i> ‘colombier’ (368)
كوه <i>güve</i> ‘tinea, vermis’ (II-4097); → بيو <i>bīv</i> f. كويه <i>güye</i> vul. (= <i>günl.</i>) <i>g’uvei</i> [?] ‘tinea pannum, vel/pellens rodens’ (I-1014)		<i>ghiuue</i> [güve] ‘tarlo, verme che rode il legno’ (446), ‘tarme, vermi che rode i panni’ (446), ‘tignola’ (455)	كُوْه <i>güve</i> ‘tignuola, che rode i panni’ (III-2275)			كوه <i>güve</i> (<i>guvé</i>) ‘teigne’ (82)	<i>güve</i> (<i>guüvè</i>) ‘teigne. insecte’ (444)
			<i>güvelem ek</i> ‘rodere				

			delli tarme' (III- 1863)				
اوگندره <i>ögündüre</i> ~ <i>ögendüre</i> 'stimulus quo punguntur ac propellunt ur boves' (I-533)			اوگندره <i>ögendere</i> 'guia' (II- 1013), 'pongolo, ponzetto, pencicar uolo' (II- 1623), 'stimolo, stroment o che punge' (III- 2177)				
اوگيك <i>öge(y)ik t.</i> تحتہ كوكرجنى <i>táhtá</i> <i>gögercini</i> 'palumbus, palumbes, & livia' (I- 535); اوگيك <i>üve(y)ik</i> , <i>pro</i> (= <i>yerine</i>) اوگيك (I- 557) = Livia columba: اوگيك <i>öge(y)ik</i>	D <i>üfeyk</i> (2) = <i>üveyk</i> "Wildtau be" (Stein 94)		اوگيك <i>ögeyik</i> (<i>ķumrı</i>) 'tortora, vcello, tortore' (III- 2297)			اوگيك <i>üveyik</i> (<i>uieīik</i>) 'pigeon ranier [?]' (78)	
دوگمك <i>dögmek</i> 'tundere, verberare', & c. → <i>usit.</i> (= <i>işlek</i>) دوگمك (II- 2112); دوگمك <i>dögmek</i> (II-2181)		<i>doghmek</i> [döğ-] 'bastonar e' (69), 'battare' (69), 'sbattere, percuoter e' (374)	دوگمك دوگمك [dögmek 'bastonar e' (I- 241), 'battere' (I-243), 'pestare' (II-1575)	<i>düğ</i> (5) ≠ <i>dövmek</i> "schlage n" (Hazai 355)	<i>ducmec</i> 5:88 [düg-] 'to beat, smite' (Gilson 151)		<i>döv-</i> , <i>döy-</i> 'battre' (362), 'piler' (415)

اوڭمك <i>ögmek</i> 'laudare' (I-533)	GTD <i>üğ-</i> (6) p. 7, 30 = <i>öv-</i> "loben", T <i>üğül-</i> p. 31 T <i>ül-</i> p. 31 = <i>övül-</i> "gelobt werden", GD <i>üğün-</i> (3) = <i>övin-</i> "sich loben" (Stein 92)	<i>oghmek</i> [öğ-] 'laudare, lodare' (228)	اوڭمك <i>ögmek</i> 'auantare' (I-201), 'laudare' (II- 1228), 'lodare' (II- 1264), 'predicar e, lodare' (II- 1643), 'vantare' (III- 2358)		<i>aucmec</i> 5:80 [òg-] 'to praise' (Gilson 196)		öy- 'vanter' (452)
					<i>auvmak</i> 5:80 [ov-] 'to rub with the Hands' (Gilson 194)		
سوڭمك <i>sögmek</i> 'increpare, convitiari, corripere verbis' (II- 2713)		<i>soghmek</i> [söğ-] 'ingiuriar e' (212), 'oltraggi are' (280); <i>sogmek</i> [söğ-] (Irs <i>eksikligh</i> <i>i = irz</i> <i>eksikliği</i>) 'scorno, ingiuria' (387), (<i>soghisc</i> = <i>söğiş</i>) 'villania' (481)	سوڭمك <i>sögmek</i> 'adontare , far dispetto' (I-44), 'dire villania' (I-667), 'ingiuriar e' (II- 1141)	<i>süğer</i> (1) ~ <i>süğmez</i> (1) ≠ <i>sövmek</i> "ausschi mpfen" (Hazai 355)	<i>sugmec</i> 5:90 [süg-] 'to revile' (Gilson 208)		<i>sövmek</i> , <i>söymek</i> 'outrager' (411)

Lex. (1680)'te bir Türkçe kelimedede iç seste yuvarlak ünlü komşuluğundaki ön damak ünsüzü /g/, söyleyişte hem /v/ hem de /y/ seslerine değişen ikili söylenişle kaydedilir:

گؤم *güvem* t. ‘prunum spini’, & c. *pro* (= *yerine*) گؤم *gügem*, *vel* (= *ya da*) *güyem* (II-4092) [Pg (1665) گؤم *gügem* ‘prugnolo, prugno saluatico’ (II-1695).

Duman (Mak. 2008: 82) Türkçedeki bu fonetik kuralı “*kelime köklerinde düz ünlülü hecelerin sonunda sızıcılaşan veya hece ünlüsüne uzunluk katarak silikleşen bu ünsüzler, iç seste yuvarlak ünlüye komşu oldukları durumlarda ise bir çeşit dudaksızlaşmayla sızıcılaşarak /v/’ye dönüşmektedirler*” açıklamasıyla inceler ve dipnotta (bkz. 9. dipnot) bu kurala uymayan ve bugünkü şekilleriyle farklılık gösteren Viguiet (1790)’deki kimi örnekleri kaydeder:

döymek (*dövmek*) ‘battre’ (362), ‘piler’ (415); *düyme* ‘bouton’ (363); *göys*, *göyüs*, *göks* ‘poitrine’ (417), ‘sein’ (434); *öynünden* (231); *öyrenmek* ‘apprendre’ (359), ‘enseigner’ (380), ‘s’instruire’ (395); *öyret* (175); *söyme*, *sövme* ‘outrage’ (411); *söyütlük* ‘saussaie’ (433); *züyürd* (241), ‘indigent’; *züyürdlük* ‘indigence’ (393); *öyüt*: *öyüt* ‘avertissement, avis’ (360); (*nasihat*) ‘conseil, avis’ (369) [Hl (1730) *öyüd+ün* (*euüudun*)] gibi.

İncelemedeki monografik çalışmalarda: Megiser (1612) / Stein, 1975: 94; Parigi (1665) / Kartallıoğlu, 2010: 103; Molino (1641) / Święcicka, 2020: 96; Vaughan (1709) / Gilson, 1987: 45.

3.1.3.5. g > y

Tulum (2011) Meninski’nin bu harf ve temsil ettiği sesle ilgili gramerdeki açıklamasını şöyle aktarır:

“Üzerinde küçük bir *i* (ⁱ) bulunan *g* (= *gⁱ*)’yi Farsça گ (gef) harfi yerine icat ettim. Bu harfin sesi, ardından onunla tek bir hece oluşturan başka bir ünlü geliyormuş gibi, *i*’ye karışmış, ya da *i* eklenmiş bir sert (= *durum*) *g* gibi çıkarılır; bunun örneği tek heceli *g’ef*’te görülebilir ki, bunu Fransızların *guief*’ya da *guef*, Lehlerin *gief*, Macarların genelde *gyef* olarak yazmaları mümkündür. Almanlarda ise, başka bir çok harf gibi, bu ses de güçlülükle çıkarılır” (s. 4).

Bundan sonra, “Meninski’nin, bu /g/’nin söyleyişte iki ünlü arasında süreklileşerek gevşemesi ve erimesiyle ilgili olarak yaptığı açıklama için yukarıda verilmişti” diyerek, bir üstte غ (ghayn)’ın söylenişi ile ilgili açıklamalarını gösterir.

Eserindeki açıklamaya bu incelemede birinci bölümde yer verilmişti (→ 1.1.1.1.). “Bir ince ünlüden sonra süreklileşerek /y/’ye dönüp dönmediği meselesine gelince: bu ses değişmesi ile ilgili olarak şu önemli değerlendirmede bulunur” diyerek **Gr.**’deki açıklamasını aktarır: “... yukarıda açıklandığı gibi, *i* ile birlikte söylenen sert *g* gibidir, fakat bu ‘*ekleme i*’ söylenmez; *b* önünde, daha doğrusu *b*’den sonra ك kⁱ gibi; ya da en azından, hemen hemen *bey* ve *beyüm* gibi söyledikleri *begⁱ* & *begⁱüm*’ de olduğu üzere, aynen Grekçede à’ya konulan *i* (= ıota) gibi söylenir..” (**Gr.** 7) (s. 88).

Meninski **Lex.** (1680)’te bu kelimenin çeviri yazısını iki biçimde de kaydeder: بيك *beyg t.* ‘dominus’ *pro* (= *yerine*) *usit.* (= *işlek, yaygın kullanım*) بك (I-1000); *krş.* بيكك *beglik pro* (= *yerine*) بكك (I-1003).

Tulum (2011) bu işaretleme farklarını **On.**’daki (**Onomasticum**, *Thesaurus*’taki ek cilt, bu incemedeki kısaltması **Comp.** = **Complementum**) kayıtlar üzerinden değerlendirir: “*Bir madde hariç* (→ *regulus*, بك *beg*) *yer aldığı bütün maddelerde* (→ *comes, dominus, dynasta, gubernator, præfactus, princeps*) بك *beg*, بيك *beyg* olarak iki söyleniş biçimi kaydedilmiş olan kelimenin ikinci biçimdeki *yg*’nin tek bir ses için, bugünkü abecemizde yumuşak *ge* adını verdiğimiz ğ yerine kullanılmış bulunduğu Meninski’nin yukarıdaki açıklamasından anlaşılmaktadır” ve “ancak Meninski bu sesi gerektiği yerlerde her zaman bu özel işaretle (*yg*) aktarmamıştır, bunun sebebini de yukarıdaki açıklamasının sonunda yaptığı şu uyarıyla verir” der: “... Sen ise böyle söylemekten kaçın!” (s. 89).

Eski harfli بيك yazılışına Parigi (1665)’de de rastlanır: بيك *beyg* ‘barone’ (238), ‘conte, signore’ (I-506); ‘duca, vuol dire signore’ (I-759), ‘marchese, signore’ (II-1320); ‘capitano di galera, quando è sua’ (336); **Mg** (1612) GD *beğ* (8) T *bēğ* p. 41 OGTD *beğ*+(25) p. 25 = *bey* “Herr”, D *beğzade* (2) = *beyzade* “vornehm” (**Stein** 91), T *bēğ* p. 41 (“Beeg”) = *bey* “Herr” (**Stein** 94); **MI** (1641) *begh* [gh = ğ, y] ‘signore’ (Ind.); **H** (1672) *beğ* (13), *beğlerbeğ*, (4) ≠ *bey* “Herr; Fürst” (**Hazai** 354); **V** (1709) *beg* 5:81 [beg], [bey] ‘a Lord’ 2:15 *bey* 5:81 5:97 (**Gilson** 139); **HI** (1730) بيك *bei* [bey], le prince, ce qu’il faut éviter’ (4); *begh, beghler* [gh = ğ, y] ‘les princes’ Int. ; *beg b. hazretleri*, sa grandeur & c. (61); **Vg** (1790) *bey* ‘prince’ (420); *bey-zāde* ‘chevalier. noble’ (367).

Pg (1665) بَيْكَلِيك *beyglik* (*vilāyet hükümeti, vālilili [vāliliği?], sancağ*) ‘prefettura’ (II-1645); **MI (1641)** *beiligh* [beyliğ] (*sazrbilhe [!] [d. szarbilhe b. zarbile b.]*) ‘tirannia, signoria violenta’ (456); **V (1709)** *beglik* 2:15 [beglik] ‘a Lordship’ (Gilson 140); **HI (1730)** *beghler* [gh = ğ, y] ‘les princes’ Int. (61); **Vg (1790)** *beylik* (*muḳate-‘a yer*) ‘fief’ (384); (*miri*) ‘fisc’ (385); ‘principauté’ (420).

Lex. (1680)’te bu fonetik olayın aktarıldığı örnekler arasında söylenişlerine uygunlaştırılmış ى (ye)’li yazılışlarıyla kaydedilenler de vardır. Bu kayıtlar, kimi Avrupalı sözlük ve gramer yazarlarınca da desteklenmektedir:

aker eger ‘ephippium’, *scribe*, ~ → ایر (I-349); ایر *eyer t.* ‘ephippium’ (I-589) [**Mg (1612)** D *eğir* (4) D *eyer* (2) = *eyer* “Sattel” (Stein 93); **MI (1641)** *at eieri* [at eyeri], *eier* [eyer] ‘sella di cauallo’ (394); **Pg (1665)** ایر *eyer*; اكر *eger* ‘sella, che si pone sopra il cauallo’ (III-2003); **H (1672)** *eğir* (1), *eğirle* (1) ≠ *eyer* “Sattel” (Hazai 334); **HI (1730)** ایر *eyer* (*eïer*) ‘une selle’ (96); **Vg (1790)** *eyer* ‘selle de cheval’ (435). **MI (1641)** *eiergi* [eyerci] (*saragz* [sarac]) ‘sellaro, maestro di selle’ (394). **Vg (1790)** *eyerlemek* ‘enharnacher’ (379); ‘seller’ (435)].

Lex. (1680)’te: اكر اوتى *egir oti* ‘acorus vel acorum’ (I-349); → ريواع *rīvāc f. kuzı kulağı*, ~ اوتى ایر *eyir oti*, seu (= *ya da*) اكر اوتى *egir oti* ‘acetosa, ~ acorus’ (II-2411) [**HI (1730)** اكر اوتى *eger oti* (*eguer oti*) ‘acore’ (90); **Vg (1790)** *eger otu* (*èguièr otou*) ‘acorus’ (356)].

Meninski **Lex. (1680)**’teki başka bir örnekte *vul.* kısaltmasını kullanır: تكل *tegel, vel, ut vul.* (= *ya da günlük dildeki gibi*) *teyel* ‘sutura cum serico prostans’ (I-1345) [**Pg (1665)** تيل *teyel* ‘trapunto’ (III-2313); *teyel it-* ‘trapuntare, trarugnare’ (III-2313)].

Buna göre bu gibi kelimelerde yazıda ك (kef) harfiyle karşılanan tonlu ön damak ünsüzü günlük söyleyişte süreklileşip y’leşmiştir; yani bu gelişme $g > ğ (= y)$ geçişiyle gerçekleşmiştir. Böylece, yazıya geçirilecek kadar yaygınlık kazanmamış benzer örneklerde eski harfli yazıda ك (kef) ile yazılan bu sesin sızıcı niteliğiyle bulunduğunu düşünmek mümkündür. Tulum (2011), Meninski “*On.*’da bu fonetik değişimin örneklerine yer vermiştir” diyerek kimi örnekleri sıralar: “سكبان *segbān*,

vul. seymen (→ canis, custos); تكل *tegel, teyel* (→ sutura); توى *tüy, tüg* (→ calamus), توى *tüy* (→ depilare, horror, pena, pluma, villus, villosus). Arapçadan alınma ‘*āriyetī*’ kelimesinin halklılaşmış söylenişinin yazıda hem ك (kef)’li, hem de ى (ye)’li biçimlerinin bulunduğu aktarılması (ايرتى *eyreti*, اكرتى *egreti* → fictitius), ك ile yazıldığında da bu harfin, تكل *tegel, teyel*’de olduğu gibi, sesçe /ğ/ = /y/ değerini taşıdığını gösterir ki, yukarıdaki örneklerden *tüy*’deki durum (توى *tüy, tüg*) da bunu tersinden doğrulamaktadır; yani: /y/ = /ğ/. **Lex. (1680)**’te bulunan şu not da harf (ك) = ses (/ğ/ = /y/) değeri ilişkisini yorumlamak açısından aydınlatıcıdır: توى *tüy, tü* (*quod à nonnullis vitiosè scribitur* توك (= kusurlu olarak, daha az sayıda توك biçiminde de yazılır), bkz. s. 1482) değerlendirmesini yapar (bkz. s. 88-89).

Lex. (1680)’te Türkçe *tüyün* değişen söyleyişine uygunlaştırılmış yazılışına dikkat çekilir:

توى *tüy, tü* (*quod à nonnullis vitiosè scribitur* توك (= kusurlu olarak, daha az sayıda توك biçiminde de yazılır) ‘pilus, villus, penna, calamus anserinus, ~ pluma’ (I-1482) = Calamus: توى *tüy, tüg*.

Mg (1612) D *tüy* (2) T *tüg*+ = *tüy* “Feder, haar” (**Stein 93**); **Pg (1665)** توى *tüy* ‘penna in commune’ (II-1549), ‘piuma’ (II-1607); *ayva tüy* ‘penna mata, la piuma più leggiera’ (II-1549); *deve tüy, boz rengi* ‘leonato colore’ (II-1240); **H (1672)** *tüy* “Feder; Haar” (**Hazai 262**); **Hl (1730)** توك *tüy* (*deve tuü* = *tüyi*) ‘gris’ (109); **Vg (1790)** *tüy* ‘plume’ (416), (kııl) ‘poil’ (417); *deve tüyü* ‘jaune fauve’ (396) v: [**Vg (1790)** *iyne, îne* ‘aiguille’ (357); *toplu iyne, toplu* ‘épingle’ (380)].

(1680) تويجكز *tüycigez*, ‘lanugo’ seu (= ya da) ايوا تويجكز *ayva tüycigezler* ‘prima lanugo’ (I-1482); **Vg (1641)** *tüyceyez* ‘duvet’ (377).

(1680) تويلنمك *tüylenmek* ‘implumari, plumescere, lanugine vestiri’ (I-1482); **Hl (1730)** *tüylenmek* (*tuülenmek*) ‘commencer à avoir des plume’ (124) **Vg (1641)** *tüylenmek* ‘plumes (pousser aes)’ (416).

(1680) تويلو *tüylü* ‘plumeus, plumosus, villosus, pilosus’ (I-1483); **Pg (1665)** *tüylü* ‘piumoso’ (II-1608); **Vg (1641)** *tüylü* ‘velu’ (453); *tüysüz* ‘ras. sans poil’ (424); *tüyün yolmak* ‘plumer’ (416).

Ayrıca **Lex. (1680)**'te: دكل *degül*, *vul. (= günl.) de(y)il t. 'non' ~ pro (= yerine)* دكلدر *degüldür, deil dür* 'non est' (II-2108).

Türkçe kelimeler yanında alıntı kelimelerde de örneklerine rastlanır. Bugünkü *eğreti iğreti*, Arapça 'āriyetin ekli biçiminden gelişmiştir: *eyreti, egreti* < 'āriyetī (→ 1.1.2.2. ; 1.2.1.1.).

Farsça asıllı *seymen* (< *segbān*) de halkılaşmış söylenişiyile bu örnekler arasına eklenir:

M Lex. (1680) سكبان *segbān f. vul. (= günl.) seymen*, 'köpek bekçisi' 'canum custos & ductor, ~ miles ex cohorte Janissariorum primariis proxima, *item ex satellitio Principium*'; *pāṣā segbānleri vul. (= günl.) seymenleri* 'satellitium Bassæ [paşa muhafızı]'; *segbān başi* 'tribunus seu præfectus unius ex cohortibus primariis janissariorum, *unde gradus est ad zâğârci başi, qui est ut apud nos in peditatu generalis vigiliarum præfectus*' (II-2639); **MI (1641)** *seimen* [seymen] (*ieiceri*) 'fante, soldato' (142); **H (1672)** *sēmān* (2) ~ *seğan* (1), *seğban* ≠ *seymen* "Hundewärter" (**Hazai** 337); **V (1709)** *secban* 2:14 'Keeper of (the Emperour's) Dogs' (**Gilson** 204).

Meninski, *leklek* yerine günlük dil için *leylek* söylenişini kaydeder. *Farsça Sözlükte* لكلك *leklek* (~ لگلك *legleg*)'ten Arapçalaşmış notuyla لقلق *lâqlâq* ve لقلق *lâqlâq* biçimleri verilir. Arapça لغلغ *lâglâg* için de *leklek*ten başka bir kuş notu kullanılır (bkz. LN لغلغ md.):

M Lex. (1680) لغلغ *lâglâg, pro (= yerine) لقلق lâqlâq* 'ciconia, at avis alia juxta alios' (II-4183); لقلق *lâqlâq, etiam (= ve, hem, yanı sıra) لقلق lâqlâq, çğl. لقلق leqālîq, vulg. (= günl.) لكلك leklek t. 'ciconia'* (II-4190); لكلك *leklek t. f. pro (= yerine) لقلق lâqlâq a. 'ciconia'* (II-4194); ليلى *leylek 'ciconia', vulg. (= günl.) pro (= yerine) لكلك leklek 'ciconia'* (II-4219); **Mg (1612)** D *leylek* (2) D *leğlek* (2) = *leylek* "Storch" (**Stein** 93); **MI (1641)** *leilek* [leylek] 'cicogna, vccello' (90); **Pg (1665)** لقلق *lâqlâq, لكلك leklek 'cicogna'* (I-406); **HI (1730)** ليلى *leylek (leilek) 'cicogne'* (78); **Vg (1790)** *leylek 'cigogne'* (367).

Comp. (1687) قره لقلق *kara lâqlâq, seu (= ya da) vul. (= günl.) leklek* 'Ibis'; **HI (1730)** *kara leylek (k. leilek) 'cicogne noire'* (78).

Meninski'nin bu örneklerdeki işaretlemeleri, kimi Avrupalı sözlük ve gramer yazarlarının kayıtlarıyla da buluşur. Çeviri yazılı metinlerdeki kayıtlardan bu fonetik olayın söz konusu devrede gerçekleştiği anlaşılmaktadır. Tulum (2011) “*Türkçede g > ğ (= y) gelişmesi XVII. yüzyıl içinde gerçekleşmiş sayılır, ancak bu da transkripsiyon metinleri üzerindeki çalışmalardan elde edilmiş bir sonuçtur. Halbuki önceki yüzyıllara ait Arap harfli metinler üzerinde yapılacak ciddi ve sabırlı bir araştırma bu ses değişikliğinin tarihini çok daha eskiye götürebilir*” diyerek bu değerlendirmesini destekleyecek XIV. ve XV. yüzyıllara ait eski harfli Türkçe metinlerdeki kimi örneklerini kaydeder: “*Bizim doktora çalışmamızda (1968, yayımlanmamış inceleme bölümü) verdiğimiz, biri XV. yüzyıla ait (Tazarru‘-nāme : بیلدویي bildüyi < بلدوکی bildügi), diğeri Dede Korkut metninde bulunan (گۆيە < göye < گۆگه göge) iki örneğe son olarak Semih Tezcan Süheyl ü Nevbahar’da (XIV. yy.) bulunduğu bir örnek eklemiştir: گۆي < گۆك (üstinde)” (s. 88-89).*

Bunlar arasında özellikle Viguier (1790), XVIII. yüzyıl konuşma dilinde değişik çevrelerdeki seslendirme farklarını da yazıya aktararak daha fazla örnek kaydeder. Bugünkü yazıda *yumuşak g* (ğ) denilen harfle yazılan bu sesin konuşma dilinde süreklileşip /y/’leştiğini gösteren çok sayıda örnek onun tarafından yazıya aktarılır:

beyenmek ‘déplaire’ (374), ‘vaniteux’ (452); *böyrülce* ‘faséole’ (383), *deyirmen* ‘moulin’ (406); ‘trémie’ (449); *deyirmenci* ‘meunier’ (404); *deyirmi* ‘arrondir’ (359), ‘circulaire’ (367); *deyişmek* ‘permuter, échanger’ (414); *güyüm* (*guiuyum*) ‘coquemar’ (370); *krş. gugüm* (*gougum*) ‘chaudron’ (239); *leyen* ‘bassin’ (362); *yiyyit* ‘adolescent’ (356); *yiyyitlik taze y.* ‘adolescence’ (356), (396); *deymede* ‘pense pas, crois pas (je ne le)’ (414); *deymek* ‘valoir’ (452); *deyne* ‘bâton’ (362); *diyne-* ‘écouter’ (377); *iyden* (231); *iyne, ĩne* ‘aiguille’ (357); *toplu, toplu iyne* ‘épingle’ (380); *öyleden evel* ‘avant-midi’ (204); *çiy* ‘rosée’ (431) gibi [H1 (1730) *çiy* (*tchii*) ‘la rosée’ (70); P (1791) *çī, çīg* ‘frimas’ (339)].

Çekirdek yanında *çeyirdek* söylenişi de kaydedilir: *çekirdek* ‘noyau’ (408); *çekirdek, çeyirdek* ‘pépin’ (414). Bu örnekler arasında *ciyer, eyer, meyer, şayırd, züyürd* gibi alıntı kelimeler de vardır. Ayrıca alıntı *dirig* kelimesi ise *dirig, diriga*

biçiminde aksine bir gelişmeyle bulunmaktadır, bağlı hece ünlüsünün uzunluğunu kaybetmesi bu seslilendirme farkına sebep olabilir (Duman, 2008: *Mak.* s. 98):

ciyer, *ğara c.* ‘foie’ (385); *ağ ciyer* ‘poumon’ (418); *ağ ciyer yarası* ‘vomique, abcès au poumon’ (456); *ciyer harareti* ‘gratelle’ (389), (422); *ğara c. şişi, şişmesi* ‘squirre au foie’ (440); *eyer* ‘si, supposé que’, *meyer* ‘au reste’ (169); *şayırd* ‘disciple; ‘écolier; (*çırak*) élève’ (375), (377), (378); *züyüird* ‘indigent’; *züyüirdlük* ‘indigence’ (393) gibi *krş. dirig, diriga* ‘cela est fâcheux, malheureusement’ (211).

Holdermann (1730) da benzer kayıtları sunar: *اكر eyer* (*e. isem, isen, ise...*) (32), (33), (35), (43), (44), (45), (46); *بوكرولجه beüruldge* [böyrölce] ‘faseole’ (75); *gueuierdgin* [göyercin] (190); *gugum* [gügüm] ‘un poêlon’ (105); *اكنه igne* [(y)iğne] ‘aiguille’ (104); *ignedgi* [iğneci] ‘marchand d’aiguille’ (111) gibi.

İncelemedeki monografik çalışmalarda: Megiser (1612) / Stein, 1975: 53 *ğ-* (*ğ-*) = *y-*; 53-55: *y-* = *g-* (*ğ-*); 56: *-y-* ≠ *-g-* (*-ğ-*); 91: *-y-* ≠ *-ğ-*; *-y* ≠ *-ğ*; 93: *-ğ-* > *-y-*; *-ğ* > *-y*; Molino (1641) / Święcicka, 2020: 96: */-ğ-/* > */-y-/*; Parigi (1665) / Kartallıoğlu, 2010: 103: *-G-* < *-y-*; Harsany (1672) / Hazai, 1973: 347: *-ğ-* > (**-ğ-* >) *-y-* 355: *-ğ-* > *-y-*; *-ğ-* > *-ø-*; Vaughan (1709) / Gilson, 1987: 42: */-ğ-/* → */-y-/*; */ğ-/* → */y-/*.

3.1.4. Gırtlak ve Boğaz Ünsüzlerinin Başkalaşması

3.1.4.1. ء (hemze) > v

Arapçanın bu boğaz sesinin açık ilk heceden sonraki hecelerin başında söyleyişte /v/’ye değişerek yerini koruduğu biçimler **Lex. (1680)**’te *vul.* ve *vulg.* kısaltmalarıyla kaydedilir:

تفویل tefevvül, pro (= yerine) تفاءل tefee-ül ‘fāl, fālcilik’ ‘bene ominari, pec. Ex nomine, præsagire’ (I-1299); *رأس reeās, vul. (= günl.) رواس revvās* (II-2249); *رأس revvās, رأس reeās* ‘qui pecorum mactatorum capita venundat’ (II-2372); *فؤاد fūād, vulg. (= günl.) فுவād, ~ perperam (= hatalı olarak) fevād* ‘yurek, kâlb’ ‘cor, præcordia, animus, *propriè* cor, pulmo, jecur de arteria simul pendentia’ (II-3553); *مؤاتاة müātāt, vul. (= günl.) müvātāt* ‘convenire, consentire, adstipulari, obedire, obsequi, morem gerere, ~ favere, opem ferre, suppetias venire’ (III-4995); *مؤاخاة müāhāt, etiam (= yanı*

sıra) *vul.* (= *günl.*) مواخاة *müvāḥāt* ‘*karındaşlık*’ ‘fraternitas, seu ut fraternitatis & amicitiae nexus cultusque’; مؤاخات *müāḥāt et-* ‘fraternitatem inire...’ (III-4997); مؤانس *müānis*, ~ *vul.* (= *günl.*) مؤانس *müvānis* ‘familiaris, consuetudine junctus, ~ is cuicunque quis ... aut cum eo se oblectat sodalis’ (III-5005); مؤثوة *mevsüet* ~ مؤثوة *mevsüvvet* ‘læsa aut luxata manus’ (III-5011); مؤدب *müeddib*, (*etiam* = *yanı sıra müveddib*) ‘edibleici’ ‘castigans, corripuens, ~ bonis moribus ac literis imbuens, instituens...’ (III-5016); مؤرخ *müerriḥ*, ~ *müverriḥ* ‘adscripto tempore notans epistolam vel librum & chronologus, historicus, ~ ...’ (III-5019); مؤكّد *müekkid*, ~ مؤكّد *müvekkid* ‘muhkem idici, kat kat idici’ ‘firmans, confirmans, constringens, nectens, compingens, ...’ (III-5034) gibi.

Çift ünsüzlü hecenin son sesi olduğu başka bir örnek bu biçimiyle de madde başıdır. Söyleyişteki bu durum Meninski gibi kimi Avrupalı metin yazarları tarafından da yazıya aktarılmıştır. **Lex. (1680)**’te:

جزو *cüzv*, *vul.* (= *günl.*) *pro* (= *yerine*) جزء → جزوی (I-1612); جزوی *cüzvī*, *vul.* ‘pars una, parum, paucus, pauci’ ~ جزوی *bir cüzvī* → جزئی (I-1612) [H (1672) *džüzvī* (2) ≠ *cüzi* “gering; unerheblich” (Hazai 348); Vg (1790) *cüz-i* (*c.-i titire-*) ‘trembloter’ (449)].

جزویچه *cüzvice*, *Dimin.* (= *Diminutivum Nomen*) ‘paululum’ *alii scribunt* → جزیجه (I-1612) [Vg (1790) *cüz-i*, *cüz-ice*; *cüzvī*, *cüzvice* ‘peu, un peu’ (207)].

Lex. (1680)’te Bu sesin /y/’ye değişerek söyleyişteki yerini koruduğu biçimi de kaydedilir:

جزئی *cüzj*, ~ جزئی, ~ *vul.* (= *günl.*) جزوی *cüzvī* ‘particula, parum, paucus, pauci’; *küllī vecüz-ī* → جزء *Item* (= *yine*) *cüzjī behāne ile* ‘levi de causa & prætextu’; ... *Porro* (= *bundan başka, son olarak*) *cüz-ī ihtiyār*, ~ *ihtiyār cüzjī* ‘liberum arbitrium’ (I-1612).

Meninski’nin **Gr.**’de kaydettiği örneklerden biri üzerinden bu ayrım şöyledir: (سؤال *sü-āl* s. 11). Viguier (1790) de ayırıcı bir çizgicik konmak suretiyle (*su-a*) ya da ise yalnızca bir ünlü olarak: (سؤال *süāl*) [Carbognano (1794) سؤال *süāl* (626)]. Harsany

(1672) / Hazai, 1672: 348: *džüzvī* (2) ≠ *cūzi* “gering; unerheblich”; *sovāl* (4) ~ *soāl* (15) ≠ *sual* “Frage”; Holdermann (1730) سوال *sūāl* (*sual*) ‘demande’ (5); *sūāl it-* (182).

3.1.4.2. ʾ / ʿ / (‘ ayn) > v

Çeviri yazılı metinlerde Arapçanın bu boğaz harfi az sayıdaki kelimedede hece başında bu değişimle kaydedilir:

[SN *mavna* (MAVNE) (1); *mavuna* (MAVVNE) (9) (Duman, 1995a: § 66, 148)] Molino (1641) *mauona* ‘galeazza, galea grossa’ (158); Parigi (1665) معنه *má‘une* ‘galeazza’ (II-933); Viguier (1790) *mavna*, *mavuna* ‘mahone’ (401) krş. [Lex. (1680) ماونه *mauna*, ~ ماهونه *mahuna* ‘triremis major’ = Triremis major: ماهونه *mahona* ‘triremis’ (*çektürme*, *kaçırğa*, *çektüri*) ve: Harsany (1672) / Hazai, 1973: 348: *dovā* (1) ~ *doā* (2) ≠ *dua* “Bittgebet”]; .

3.1.4.3. ʾ / ʿ / (‘ ayn) > ğ

Meninski Lex. (1680)’te bu sesin sızıcı tonsuz damak ünsüzü /ğ/ (= ğ)’ya değiştiğini gösteren bir söyleyiş örneğini kaydeder:

mağdanos ~ *má‘dános* ~ *má‘denos* ~ *má‘denoz*: [Türkst 32 مغدانوس *magdanos*, Petersilie: ngr. (= Yeni Grek.) μακεδονήσι, von Makedonien. Et. Wtb. d. Alb. 253.] M Lex. (1680) معدنوز *má‘denoz*, q. = quasi (= yine) معده نواز *mi‘de nüvāz*, aliàs (= diğeri) معدنوس *má‘denos*, etiam (= yanı sıra) vulgo (= halk arasında) مغدانوس *mağdanos* t. ‘petroselinum, apium’ (III-4763); مغدانوس *mağdanos* t. ‘petroselinum’, & c. ~ معدنوز *má‘denoz* (III-4793); → بویانک *būyānek* f. معده نوس *má‘denūs*, *mağdanos*. Petroselinum Macedonium. (I-948) = Apium: معدنوس *má‘dános*, vul. (= günl.) مغدانوس *mağdanos*; petroselinum: معدنوس *má‘denos*, vul. (= günl.) مغدانوس *mağdanos*; caucalis: *yeban mağdanosı*; Mg (1612) D *mandanos* (2) ‘petroselinum’; Pg (1665) معدنوس *má‘denos* (~ *má‘dános*), مغدانوس *mağdanos* ‘petrosello, petrosemolo’ (II-1577), ‘rucchetta herba’ (III-1880); *yebān mağdanosı*, y. *mi‘de nüvāzi* ‘petrosello saluatico’ (II-1577); Hl (1730) معدنوس *meadinós* ‘du persil’ (76); Vg (1790) *mağdanos*, *maydanos* ‘persil’ (414).

Parigi (1665)'de söyleyişteki başka bir örneği de not eder: مَعْصُومٌ *má'sūm*, مَعْصُومٌ *mağsum* 'bambino' (I-230), 'pargoletto' (II-1517); *mağsūm gibi* 'puerilmente' (II-1697); *mağsūm gibi it-* 'pargoleggiare' (II-1517).

3.1.4.4. ʾ / ʿ / (ʿ ayn) > h

Türkçe söyleyişte bu patlayıcı gırtlak sesi sızıcı bir gırtlak sesi olan tonsuz /h/'ye değişmiştir. Meninski'nin Türkçe günlük söyleyiş için aktardığı kimi kelimelerde ise değişme hece sonunda gösterilir:

máhsūm ~ *má'sūm*: **M Lex. (1680)** معصوم *má'sūm* 'defensus, præservatus, immunis servatus, innocens, ~ *hinc* puerulus, infans'; *güuāhten* [d. *günāhten*] *má'sūm* 'servatus, immunis à peccato, peccati expers, innocens' (III-4771); → مخدوم *máhtūm*, *item* (= *yine*) *vul.* (= *günl.*) *máhsūm*, 'infans, puerulus' (III-4481) = Infans: معصوم *má'sūm*, *vel* (= *ya da*) *máhsūm al.* = *aliàs, alioqui* (= *bazen, başka yerde; başka, başka bakımdan, başkaca, ayrı*) *máhtūm*; defensus; innocens; peccatum: *günāhten má'sūm*; puerulus, puellus; præservatus: معصوم *má'sūm*; **Mg (1612)** D *maxumler* (= *masum*) (Stein 38); **Pg (1665)** مَعْصُومٌ *má'sūm*, مَعْصُومٌ *mağsum* 'bambino' (I-230), 'pargoletto' (II-1517); *mağsūm gibi* 'puerilmente' (II-1697); **Vg (1790)** *mağsım, mahsun* (çocuk) 'enfant' (379); *mağsımlık* (çocukluk) 'enfance' (379). **Pg (1665)** *mağsūm gibi it-* 'pargoleggiare' (II-1517).

talih ~ *tahh* ~ *tālī'*: **M Lex. (1680)** طالع *tālī'*, *vulg.* (= *günl.*) *talih, Part.* 'oriens, prodiens, efferens, *seu* quod oritur, & c. ; ~ *pec.* primum diluculum, horoscopus, fortuna; *usit.* 'constellatio, sub qua quis nascitur, genesis, sors, fortuna'; *fērē i. q.* (= *idem quod* = *yine bu*) بخت *tālī'* *tutici, mevlūd tutici* 'augur, genethliologus'; *tālī' ı işler, ~ küşāde dūr* 'fortuna ipsi favet, fortunatus est'; *tālī'um yoktür, vel* (= *ya da*) *tālī'um işlemez* 'sors mihi non favet, malè fortunatus sum' ... (II-3075) = Sors, sortis: طالع *tālī'*, *vul.* (= *günl.*) *tahh*; efferens; fatum; felicitas; fortuna; genesis... طالع *tālī'*; **Mg (1612)** T *tālī+* (*iñ*) (*talienig* [!]) (Proverbia Et); **MI (1641)** *tale* [tālī] 'destino, sorte' (116); *taleh* [tālīh] 'distino' (125), 'fatto, cioè distino' (143), 'fortuna' (153), 'sorte, fortuna' (414), 'stella per il destino' (431); *ei taleh* [ey tālīh] 'ventura, bona sorte' (476); *kiem taleh* [kem tālīh] 'suentura, sciagura' (440), *kiemtalhe d. kiem taleh*

‘maleventura’ (241); **Pg (1665)** طَالِعُ *tāli‘* ‘aventura’ (I-207), ‘caso, ò sorte’ (I-358), ‘destino, sorte’ (I-626), ‘distino, destino’ (I-722); **H (1672)** *taleh [tālīh] talih* “Glück; Schicksal” *i [i; PS]* 282; *imüz [imüz]* 88; *talih [tālīh] lerine [lerine; 3. P]* 405; *Biz [siz]* 88 (**Hazai** 260); **V (1709)** *ta-ilinghize* 3:64 [tālī] ‘to your Lot’ (**Gilson** 212); **Hl (1730)** طالع *tāli+ (üm)* (129); **Vg (1790)** *tālīh (talih)* ‘fortune’ (386); *alçaq, fena tālih* ‘étoile (mauvaise)’ (382); *tālīh dönmesi* ‘revers de fortune’ (429).

Pg (1665) *tāli‘ hık* ‘mal Ventura’ (II-1295). **(1680)** طَالِعُو *tāli‘ lü* ‘fortunatus’ (II-3077); **MI (1641)** *talehli [tālīhli]* ‘fortunato’ (153), (*nasibli*) vēturato’ (477); **Pg (1665)** *tāli‘ li* ‘aenturato’ (I-207), ‘aenturoso’ (I-207); *tāli‘ lü* ‘augurale, augureuole’ (I-210), ‘prospero’ (II-1687), ‘secondo, prospero’ (III-1994); **Vg (1790)** *tālīhli* ‘fortuné’ (386).

(1680) طَالِعِز *tāli‘ sız* ‘sub infausta constellatione natus, malè fortunatus’ (II-3076); **MI (1641)** *talehsis [tālīhsiz]* ‘sfortunato’ (402); *talehsus [tālīhsüz]* ‘infelice, sfortunato; suenturato, infelice’ (208), (440); *talehsuslighilhe [tālīhsüzliğıle]* ‘suenturamēte’ (440); **Pg (1665)** *tāli‘ sız* ‘disaenturato’ (I-675), ‘disgratiato’ (I-696), ‘infelice’ (II-1123); **H (1672)** *tālīhsiz* (1) (**Hazai** 260); **Vg (1790)** *tālīhsiz (devletsiz, bahtsız)* ‘infortuné’ (394), ‘malheureux, disgracié’ (401).

(1680) طَالِعِزْكَ *tālī‘ sizlik* ‘fortunæ adversitas continua, aut ex syderibus contingens’ (II-3076); **Pg (1665)** *tāli‘ sizlik* ‘suentura’ (III-2216); **Vg (1790)** *tālīhsizlik (devletsizlik)* ‘infortune’ (394), (*bela*) ‘malheur, disgrace’ (401).

MI (1641) *talehi sun-* [tālīh sun-] ‘tentare la fortuna’ (452); **Hl (1730)** طَالِعِز *tālīhsiz ol-* (*talehsiz ola*) (163).

tamah ~ táamá’: **M Lex. (1680)** طَمَاح *tamah* ‘aviditas’, *pro (= yerine)* طَمَع *támá’* (II-3125); طَمَاح *támmāh q. = quasi (= yine)* شَرِه *şerih* ‘avidus’, *q. = quasi (= yine) pro (= yerine)* طَمَاع (II-3125); طَمَع *támá’* (*vul. = günl. tamah*) ~ طَمَاعَة *támā‘át, ac (= ve)* طَمَاعِيَة *támā‘īyet, او* *hárīs ol-* ‘concupiscere, laborare concupiscentiā, eāque plenum esse; ~ *usit.* حَرَص *hirs, آز āz*, ‘ipsa concupiscentia, aviditas, gula, avaritia, cupido’ (II-3127); **MI (1641)** *tamah* ‘auaritia’ (64), ‘ingordigia’ (212); **Pg (1665)** طَمَع *támá’* ‘appetito’ (I-145), ‘avidità’ (I-211), ‘cupidità’ (I-579); **V (1709)** *temá* 4:71 [temā] ‘Covetousness’ (**Gilson** 212).

(1680) طمعكار *támá'kār*, vulg. (= *günl.*) *tamahkar* ~ طمعلو *támá'lü t.* حریص *hārīs* a. 'avidus, cupidus, concupiscens, appetens, avarus, gulosus'; **MI** (1641) *tamahkiar* [tamahkār] (*chasis* [hasis]) 'auaro (64), 'ingordo' (212); *tamahkiar adem* [tamahkār ādem] 'huomo ingordo' (188); **Pg** (1665) *támá'kār* 'appetente' (I-144), 'auaro' (I-204), 'cupido' (I-579), 'ingordo' (II-1144), 'volontarioso, desideroso' (III-2334), 'vago, bramoso' (III-2352); **H** (1672) *tamākār* "habgierig" (**Hazai** 260); **Vg** (1790) *tama'kār*, *tamahkār* 'avare' (360).

(1680) طمعكارلق *támá'kārḥıq t.* ~ طمعكارى *támákārī* 'aviditas, avaritia', *ferè ut* (= *aşağı yukarı gibi*) طمع *támá'* (II-3127); **MI** (1641) *tamahkiarluk* [tamahkārlik] 'ingordigia' (213); *tamahkiarlukilhe* [tamahkārlik ile] 'ingordamente' (213); **Pg** (1665) *támá'kārḥıq* 'cupidigia, auaritia' (I-579); **Vg** (1790) *tama'kārlik*, *tamahkārlik* 'avarice' (360); *çirkin tamahkārlik* 'sordide avarice' (438).

MI (1641) *tamahlik* 'cupidigia, auaritia' (112); **Pg** (1665) *támá'hıq* 'cupidigia, auaritia' (I-579); **Vg** (1790) *tamahsız* 'désinterressé [?]' (375).

(1680) *támá et-: hırs et-* 'appetere, concupiscere, avere, avidè expertere, ambire'; *támá' idüp*, ~ *támá'-ı hām ile*, ~ *támá belāsi ile* 'avidè, cupiditate aut avaritiā motus' (II-3127).

Molino (1641) başka söyleyiş örneklerini de kaydeder: *taham* (*Arabo*) [*< tá'ām*] (*k([ı]da, ieiegiegh* [yeyeceğ]) 'cibo' (90), 'esca, cioè cibo' (135), 'nutrimento' (275) [**Vg** (1790) *ta-'am* 'mets' (404), 'nourriture' (408), (*yemek*) 'repas. nourriture' (428)]; *muteh* [*< mutī*] 'vbediente' (473) [Megiser (1612) / Stein 1975: 117: T *mute* p. (p. = page = sayfa) 30 = *muti* "gehorsam"; Viguier (1790) *muti'* 'obéissant' (408); *muti'siz* (*ita-'atsiz*) 'désobéissant' (375); *ta-'am* 'aliment' (357); *krş. matah* (*yiyecek*) [*< metā'*] 'denrée' (374)] gibi.

Hece sonundaki bu değişimin hece başında da olduğunu gösteren başka örnekler de vardır.

Saa'in yanına **Comp.** (1687)'ta *rudiori vulgo* (= *kaba, cahil halk, avam arasında*) notu eklenerek *okumamış kimseler arasında kullanılan* bir söyleyiş farkı olarak *sahat* kaydedilir:

sahat ~ **sā'át**: **M Lex.** (1680) ساع *sā'*, ~ *usit.* (= *işlek*) ساع *sā'át* 'horæ' *Pl. sequentis* (II-2516); ساع *sā'át*, *vul.* (= *günl.*) *sahat*, *çğl.* ساع *sā'*, ~ ساع *sā'āt* 'hora, ~ horologium; ~ tempus præsens, momentum'; *es-sā'ātü* 'tremenda illa resurrectionis hora'; *sā'āten* 'per paululum temporis', *min sā'ātihi* 'protinus, èvestigio', ~ *sā'ātün sev'ā* 'hora gravis, tempus adversum'; *sā'át be-sā'át* (~ *etiam* = *yanı sıra sā'át fesā'át*) 'de hora in horam; in horas'; ... ساعته اول *ol sā'ätte* 'eâ ipsâ horâ'; ... güneş *sā'āti* 'horologium solare, sciothericum, solarium'; *kum sā'āti* 'arenarium horologium, clepsammidion'; *su sā'āti* 'arenarium horologium, clepsammidion'; *koyün sā'āti* 'horologium portatile'; *pīş, seu* (= *ya da*) *vulgo* (= *halk arasında*) *peştahta sā'āti* 'horologium mensale'; *çalar sā'át* 'horologium tintinnabulo horas designans'; *sā'át tut-* 'adhibere horologium' (II-2516) = Hora: ساع *sā'át*, *rudiori vulgo* (= *kaba, cahil halk, avam arasında*) *sahat*; **Mg** (1612) D *sahat* (2) = *saat* "Stunde" (**Stein** 107); **MI** (1641) *sahat* 'hora' (176); *sahatilde* [sahat ile] 'incontinente, subito' (203); *sahatindhe* [sahatinde] 'immadiatamente' (193); *bü sahet* (*bü vakt*) 'ad hora' (18); *her sahathe* (-e) 'a ogn'hora' (52); *ciark sahati* [çark sahatı] 'horologio' (176); *ghiunesc sahati* [güneş sahatı] 'horologio di sole' (176); *kum sahati* [kum sahatı] 'horologio à poluere' (176); *su sahati* [su sahatı] 'horologio d'acqua' (176); **Pg** (1665) ساع *sā'át* 'hora' (II-1028), 'horologio' (II-1029); *ākreb sā'át* 'horologio, che nun suona' (II-1029); *çalan sā'át* 'horologio, che batte l'ora' (II-1029); *kum sā'āti* 'horologio d'arena' (II-1029); *sā'át çañi* 'campana d'orologio' (I-321); *sā'át iğnesi* 'verga dell'orologio, gnomone che mostra l'ora' (III-2384); **H** (1672) *sahat* (11) ≠ *saat* "Uhr" (**Hazai** 348); **V** (1709) 'sa-at 5:91 'an Hour, a Clock or Watch' 2:50 3:68 *saätdán* 3:54 (**Gilson** 202); **HI** (1730) ساع *saat* (*s. katchedé dur* = *s. kaçdedür*) (145), *saat+* (*de*) (164), (*dan berü*) (156); (*vtche* = *üç s.*) (143); (*tchialar saat* = *çalar s.*) 'une horloge' (104); ساع *sahat* (*bir tcheïrek s.* = *bir çeyrek s.*) 'un quart d'heure' (71); *bir sahat* 'une heure'; *bir çeyrek sahat* (*b. tcheïrek s.*) 'un quart d'heure' (71); *üç çeyrek sahat* (*utchetcheïrek s.*) 'trois quarts d'heure' (72); *yarım sahat* (*ïarım s.*) 'une demie-heure' (71); **Vg** (1790) *sa-'at*

‘heure. horloge. montre’ (390), ‘montre de poche’ (405); *bir sa-’at, bir sa-’atlık yol (üç mil)* ‘lieue’ (399); *çalar sa-’at* ‘sonnante (horloge, montre)’ (438); *kum sa-’ati* ‘sablier’ (432); *münebbili sa-’at* ‘réveille-matin. horloge’ (429); *güneş, şemis sa-’ati* ‘solaire (horloge). cadran au soleil’ (437).

(1680) ساعتچی *sā’âtçi* ‘horologarius, automatarius’ (II-2517); **MI** (1641) *sahatgi* [sahatcı] ‘horlogiero’ (176); **Pg** (1665) *sā’âtci* ‘horologiero’ (II-1029); **HI** (1730) ساعتچی *saatçi (saattchi)* ‘horloger’ (111). (1680) ساعتلى *sā’áthk* ‘spatium unius horæ’ (II-2517).

Lex. (1680)’te bugünkü söylenişle *mavna*, ماونه *mauna*, ~ ماهونه *mahuna* olmak üzere ikili söylenişle kaydedilir. Bu kelime Batı dillerinde de kullanılır:

Lex. (1680) ماونه *mauna*, ~ ماهونه *mahuna* ‘tiremis major’ = Tiremis major: ماهونه *mahona* ‘tiremis’ (*çektürme, kadirğa, çektürü*) [**SN** *mavna* (MAVNE) (1); *mavuna* (MAVVNE) (9) (Duman, 1995a: § 66, 148)] **MI** (1641) *mauona* ‘galeazza, galea grossa’ (158); **Pg** (1665) معنه *má’une* ‘galeazza’ (II-933); **Vg** (1790) *mavna*, *mavuna* ‘mahone’ (401) *ve.* **H** (1672) *nahlet* (1) ≠ *lânet* “Fluch” (**Hazai** 247); *zanahat* [*zanahat*] *zanaat* “Kunst; Handwerk” (2) = *sana’ât* (**Hazai** 266)].

İncelemedeki monografik çalışmalarda: Megiser (1612) / Stein, 1975: 107; Molino (1641) / Święcicka, 2020: 106, 107; Harsany (1672) / Hazai, 1973: 348.

3.1.4.5. ʾ / ʿ / (‘ayn) > k

Arapça kimi kelimelerde hece sonundaki boğaz sesi ع (áyın) patlayıcı tonsuz art damak sesi /k/’ya değişmiştir. Bu kayıtlarda söyleyiş farkları aktarılır.

Megiser (1612) / Stein, 1975: 107: T *cemakt+* p. 2 = *cemaat* “Gemeinde”, D *maksum+* (2) “Kind” sowie in der Schreibung “daefet” = *davet* “Einladung”.

Viguiet (1790) *maşım, mahsun* (çocuk) ‘enfant’ (379); *maşımlik* (çocukluk) ‘enfance’ (379). Harsany (1672) / Hazai, 1973: 348: *iktikāt* (12) ≠ *itikāt* “Glaube” (< *i’ tikād*).

3.1.5. Tonsuz Karşılığı Olmayan Ünsüzlerin Başkalaşması

Tonsuz karşılığı olmayan ünsüzlerin de söyleyişte birbirlerine değiştikleri görülür. Bu örneklerle Türkçenin kendi kelimelerinde (*güleş* < *güreş*; *gülgen*, *gülgem* < *gürgen* gibi) ve daha sık da alıntı kelimelerde rastlanır: (*melhem* < *merhem* gibi). Bunların bir kısmı *ayrışma* ile ortaya çıkmaktadır: (*dülger* < *dürüdger*, *dürüger*, *filcan*, *filcân* < *fincân*; *pergel* < *pergâr* gibi). Bunlar arasında Farsça birleşik yapılardan gelişen şu kelimeler de bulunmaktadır: *kerleme*, < *kernâme*, *kâr-nâme*; *salâhor*, *selâhor* < *ser-âhor* gibi.

Lex. (1680)'te, Batı dillerinden kimi alıntılar da ortak söyleyişteki bugünkü biçimleriyle madde başıdır:

تولمبه ~ تلمبه *tulumba* < *İt. tromba*; اسکمله *iskemle* < *Grek. scamni* (→ 2.2.1.); لودوس *lodos* → لدوس, لدوس *lodos t.* < *Grek. notos* (II-4162, II-4206) [**HI** (1730) *lodos* 'sud-oüest (sud-ouest?)' (70); **Vg** (1790) *lodos* 'notus. vent du midi' (408), 'sud-ouest' (441)].

3.1.5.1. r > l

Lex. (1680)'te Türkçe *güreş* kelimesi, hece başındaki bu değişimle günlük dilin örnekleri arasına eklenir. Bununla birlikte eski ve birincil biçimiyle fiil ismi olarak da madde başıdır:

M Lex. (1680) کورش *güreş* 'luctatio' *pro* (= *yerine*) کورش *güreş* (II-3998); کورش *güreş*, *vul.* (= *günl.*) *güleş t.* 'lucta, luctatio, colluctatio, luctamen'; کورش *güreş* *yeri* 'palæstra' (II-4062); کورش *güleş t.* 'lucta' *pro* (= *yerine*) کورش *güreş* (II-4091) = Lucta, luctatio, luctamen: کورش *güreş*, *vul.* (= *günl.*) کورش *güleş*, *palæstra*: کورش *göreş yeri*; **MI** (1641) *ghiuresc* [güreş] 'lotta, giuoco di braccio' (236); **Pg** (1665) کورش *güleş*, *güleşçilik* 'lotta' (II-1269); *cenk*, *güleş meydānı* 'agone' (73), *güleş meydānı*, *güreş meydānı* 'luogo da giostrare' (II-1278); **V** (1709) *guresh* 5:98 [gureš] 'Wrestling' (**Gilson** 163); **Vg** (1790) *güleş* 'lutte' (400).

(1680) کورشچی *güreşçi t.* 'luctator' (II-4062); کورشچی *güreşçi*, *vul.* (= *günl.*) کورشچی *güleşçi* 'luctator'; **MI** (1641) *ghiuresci* [güreşçi] 'lottatore' (236); *ghiuresc ci*

bassi [güreşçi başı] ‘capo di lottatori’ (236); **Pg (1665)** *güleşci, güreşici* ‘lottatore’ (II-1269).

Ml (1641) *ghiuresc=cilik* [güreşçilik] ‘lottamento’ (237); **Pg (1665)** *güleşçilik* ‘lotta’ (II-1269); *güleşmeklik, güreşçilik* ‘lottamento’ (II-1269).

(1680) *کورشمک küreşmek t. ‘luctari’* (II-4063); *کورشمک güleşmek, ‘luctari’ pro (= yerine) güreşmek* (II-4091) = Colluctari, luctari: *کورشمک güleşmek, vul. (= günl.) güleşmek; Pg (1665) güleşmek ‘far alle braccia’* (II-823), ‘giuocare alle braccia’ (II-972), ‘lottare’ (II-1269); **Vg (1790)** *güleşmek ‘lutter’* (400). **Ml (1641)** *ghiuresclemek* [güreşlemek] ‘lottare’ (237).

Bugünkü *gürgen* (bkz. **TS** *gürgen*) kelimesi de iç seste (hece sonunda) bu değişme ile *gülgen* ve son seste $n > m$ değişmesi ile *gülgem* biçimleriyle kaydedilir. **Comp. (1687)**’ta, ön seste $g > (ğ) > y$ süreklileşmesi ile *yürgen* (*y.-den*) biçimiyle de yazıya geçirilir:

Lex. (1680) *گولگن gülgen, al. = aliàs, alioqui (= bazen, başka yerde; başka, başka bakımdan, başkaca, ayrı) گولگم t. ‘carpinus, species arboris’ al. = aliàs, alioqui (= bazen, başka yerde; başka...) ~ اق گولگن ‘fagus’ ‘ağ ağac, ka(y)in ağacı’* (II-4091) = Fageus, faginus, fagineus: *یورگندن کلگندن yürgenden, pro (= yerine) gülgenden (ka(y)in ağacinden, ağ gülgenden, gülgenlü; gülgen, ka(y)in kızalağı.*

Pg (1665) *گولگن gülgen, kayin ağacı ‘carpino, albero’* (I-351); *اگ گولگن, گورگن gürgen (ağ gürgen), kayin ağacı ‘faggio albero’* (II-814); **Hl (1730)** *gülgen ağacı (gulguen aghadgi) ‘charme’* (86); *ak g. a.-i ‘fau’* (87).

Sözlükteki şu iki örnek değişmeli biçimleriyle de madde başıdır, ilk örnekte *aykırılışma* ile: *dülger* (< *dürüdger, dürüger* → 3.1.10.1.8.); *cilid* (< *cerid, cirid*).

Bunlardan ilki söyleyişteki bugünkü biçimiyle aktarılır, ikincisi ise kullanımdaki söyleyiş farklarıyla not edilir. Bunun gibi *güle, güre* < *küre(t)* de söyleyişteki değişmeli biçimleriyle kaydedilir (→ 3.1.1.5.). Avrupalı yazarların çeviri yazılı metinlerindeki kayıtları aşağıda sıralanmıştır:

[KTR I, 586 *cerīd*] **M Lex. (1680)** جلد *cilid t. 'zagaglia' pro (=yerine)* جريد *cirid* (I-1640); جرد *cirid* 'missile', & c. → جريد (I-1600); جريد *cirid t. 'telum, missile, seu instar ejus baculus, quem in se invicem, pec. Equites jactant';* جريد اوينمق *cirid oynamaq*, ~ جريد اتمق *cirīd atmaq* 'missili jactando se exercere' (I-1606) = Telum: جريد *cirīd, vul. (=günl.) cilid*, pilum: جلد *cilid (hışt, hárba, cidā)*; gesum: جلد *cilid*, جرد *cirid (süñü, hárba, nīze)*; missile: جلد *cilid, vul. (=günl.)* جرد جريد *cirit (cidā, hışt)*; **V (1709)** *gerit* 5:85 [cerit] 'a short Dart, or Javelin'; **Vg (1790)** *cirid* 'dard non ferré' (372).

(1680) جلدچی *ciridçi* 'missilia jaculandi peritus' (I-1606) = Missile: جلدچی *cilidçi, ciridçi*; جلد جريد اتمق اوينمق *cilid, cirid atmaq, oynamaq*.

Farsça *zürümbāddā* da iç seste (hece başında) bu değişme gösterilmiştir: *zulumpad, zülumpād < zürümbād 'cedvār, cidvār, zedvār. bitki' (→ 3.1.2.1.).*

Lex. (1680)'te Arapça asıllı *merhem* de hece sonundaki bu değişmeyle aktarılır. Molino (1641) ve Prendle (1791)'da başka bir söyleyiş farkında ise hece sonunda değişen ünsüz sonraki hece ünsüzüyle yer değiştirmiştir:

[**Türkst** 42 ملهم *melhem*, vulgär für مرهم *merhem*, Pflaster, Salbe' Barb. II 785. 754: arab. مرهم *neben (=yanında)* ملغم aus gr. (=Grekçeden) μάλαγμα, erweichendes Pflaster'.] **M Lex. (1680)** مرهم *merhem a. f. t. (vul. =günl. melhem,)* چغل. مراهم *merāhim*: ~ مرهمه *merheme f. 'emplastrum, quod vulneribus imponitur'; merhem behā, & behāsī 'honorarium aut merces pro emplastro, pretium emplastri' (III-4588)* ملهم *melhem t. 'emplastrum, unguentum'; ak melhem, q. Album emplastrum, cerotum; resul melhemi, ~ hunkār melhemi: unguentum apostolorum, sağız melhemi, unguentum citrinum; kāfir, vel (=ya da) sarı melhemi, unguentum aureum; fesliğen melhemi, unguentum basilicu; kassāb melhemi, unguentum althææ → مرهم merhem (III-4901); Mg (1612) D marhem (2) = melhem "Salbe" (<pers. marham) (Stein 79); Ml (1641) mehlem (surulegek [sürülecek]) 'vnguento' (485); ghiul mehlemi [gül mehlemi] 'vnguento rosato' (485); Pg (1665) melhem 'empiastro' (II-778), 'impiastro' (II-1065), 'onguento' (II-1471), 'vnguento' (III-2425); ak melhem 'ceroto, impiastro' (I-386); çinkār m.-i, resul m.-i 'papaz merhemi' 'vnguento apostolorum' (III-2425); diñdürici m., söndürici m., m. mutfi 'lenituo' (II-1239); fesliğen m.-i 'vnguento*

basilico' (III-2425); *göl m.* 'vnguento rosato' (III-2426); *kāfir m.-i, (sarı m.)* 'vnguento aureo' (III-2426); *kāssāb m.-i* 'vnguento basilico' (III-2425); *saķız m.-i* 'vnguento citrino' (III-2425); *melhem yaķı, melhem bizi* 'piastrello' (II-1585); **Vg (1790)** *melhem* 'emplâtre d'onguent tendre' (378), 'onguent tendre' (409). **Pg (1665)** *melhem keş (miblāg)* 'firça' 'spatola vsata da spetiali' (II-2119).

مرهمجی merhemci, vul. (= günl.) ملهمجی melhemci Comp. (= Compositum Nomen) 'unguentarius'; **MI (1641)** *mehlemgi* [mehlemci] 'vnguentaro' (485).

(1680) *مرهملك merhemlemek → مرهم merhem* (III-4588); **Pg (1665)** *melhemlemek, merhemlemek* 'empiastrare' (II-778), 'empiastrare, metter vnguento' (II-1064). (1680) *merhem ur-, merhemlemek* 'emplastrum applicare, imponere' (III-4588).

Farsça asıllı *selv*de çift ünsüz grubunda söyleyişteki bu değişme gösterilir (سرو *serv a. f. t. vul. = günl. selv*). Parigi (1665)'de ise ünsüz çiftinin önünde ve arasında bir ünlü değeriyle yazıya aktarılır: (سروی *servi*, سرو *serv*, سروف *serüf*). Megiser (1612)'deki kayıta bu ünsüz çiftinde dudak ünsüzü /v/, söyleyişte, başka dudak sesiyle yer değiştirmiştir: (*serbi, selff*). Bu kayıt, Parigi (1665)'deki *serüf* biçimiyle de desteklenir:

[LN *serv* Pehlevî: *serv*; Ferheng-i Vendidād: *serb* (s. 206); Taberî: *sevr*; Arabî: *serv*] **M Lex. (1680)** سرو *serv a. f. t. vul. (= günl.) selv* 'cyparissus, cupressus'; *epitheta hujus sunt ferè serv-î āzād, serv-î būlend* 'cupressus libera, alta'; *serv-î nāz, q.* 'superba, delicata' ... (II-2604); سرو *selv t. vulg. (= günl.) pro (= yeline)* سرو *serv* 'cupressus' (II-2662) = Cupressus: سرو اغاجی *serv, vul. (= günl.) selv ağacı, seu simpl. = simplex (= ya da tekli, yalın, tek olarak)* سرو *serv (سرو قدّ serv kâdd)*; **Mg (1612)** D *serbi* D *self* (2) = *selvi, servi, selv* "Zypresse" (< pers. Sarw) (**Stein** 79); **MI (1641)** *selui aghagi* [selvi ağacı] 'cipresso (albero)' (92); **Pg (1665)** سروی *servi*, سرو *serv*, سروف *serüf* 'cipresso' (I-415); *servi kozağı* 'frutto del cipresso' (I-415); سلوی *selvi* (*aķ selvi*) 'oppio, albero; pioppo, albero'; **HI (1730)** *servi azad* 'cedre' (86); *servi ağacı (serviaghadgi)* 'cyprès' (85); **Vg (1790)** *selvi* 'cyprès' (372).

(1680) *serv-i sehî* ‘Cyparissus in rectitudinem excrescens, *cujus duo rami in rectum protenduntur; item...*’ (II-2606); *serv kıdd f. Comp. (= Compositum Nomen)* ‘Cupressûs staturâ præditus, & c. (II-2606); *serv-i kūhî* ‘Cyparissus sylvestris aut montana, *i. e. Juniperus*’ (II-2606).

Comp. (1687) سرولك *servlik*, *vul. (= günl.) selvlik* ‘cupressetum’; **MI (1641)** seluilik [selvilik] ‘cipressetto, loco piantato di cipressi’ (92); **Pg (1665)** *servilik* ‘cipressetto’ (I-415).

Pg (1665) *aķ selvi* ‘oppio, albero’ (II-1475), ‘pioppo, albero’ (II-1603); *aķ selvi ağachık* ‘luogo piantato d’oppi’ (II-1475); *yer selvi* ‘belvedere, *herba*’ (I-251).

Lex. (1680)’te Farsça asıllı *pergelde* son seste bu değişme gösterilir (→ 3.1.10.1.). Bu dilden *semender* de değişmeli biçimiyle eş zamanlı kullanım işaretiyle not edilir: سمندر *semender a. f. (~ سمندل semende)* ‘salamandra’ (II-2675) [LN سَمَنْدَر: Yunanca’dan «سالامندرا»; Fransızca: «سَمَنْدَل»; «سالامندر» ‘ateşte yanmadığına inanılan bir kuş’] **HI (1730)** *semender* ‘salamandre’ (82); **Vg (1790)** *semender* ‘salamandre’ (432).

“Dilimizde *uzaktan eşitleşme* (égalité à distance) örnekleri de görülür” (Banguoğlu, 2007: § 85). **Lex. (1680)**’te Arapça asıllı bir kelime bu değişme *vulg.* kısaltmasıyla kaydedilir: قرق *ķárķár* ‘terra æquabilis mollisque, ~ indusium muliebre’, ~ *vulg. (= günl.) pro (= yerine) قرقل ķárķál, quod vide (= buna bak)* (II-3673); قرقل *ķárķál, çğl. ķárāķıl* ‘indusium muliebre’ (II-3673).

İncelemedeki monografik çalışmalarda: Megiser (1612) / Stein, 1975: 79: Parigi (1665) / Kartallıoğlu, 2010: 103; Vaughan (1709) / Gilson, 1987: 52.

3.1.5.2. 1 > r

Lex. (1680)’te Farsça asıllı bir kelime bu değişme iç seste görülür. Bu kelime değişmeli söylenişleriyle Farsçadaki asıl biçimi yanında not edilmiştir: قاطبان ~ قلتبان *ķalteban, etiam (= yanı sıra) قرتبان ķartabān* ‘vir qui mulierem meretricem habet, quive in scortatione conjugis fuæ acquiscit’ (II-3744).

Kimi Avrupalı yazarlar tarafından *müslüman* da değişmeli söylenişleriyle kaydedilmiştir: Megiser (1612) / Stein, 1975: 79: *G müsürman* + TD *müsülman* (3) =

müslüman “Mohammedaner”; Harsany (1672) / Hazai, 1973: 247: *musurmān* (11) *musurmān*+ (9) ≠ *Müslüman* “Muselman”; Viguier (1790) *müslüman*, *müslî iman*, *müsürman* ‘musulman’ (406).

3.1.5.3. y > r

Farsça asıllı *çamaşır* ve *teneşşür* kelimelerinin kaynak dildeki asıl biçimlerdeki -*şūy*’da bu değişme görülür: **Lex. (1680)** *çamaşır* (< *cāme-şūy*) (→ 3.1.2.2.); *teneşşür* (< *tene-şūy*, *ten-şūy*) (→ 2.1.2.4.).

3.1.5.4. n > m

Lex. (1680)’te bu değişmenin örnekleri alıntı kelimeler üzerinden gösterilir. Farsça asıllı *merdiven* de günlük ortak dilin örnekleri arasına eklenir:

merdiven ~ **merdüven** ~ **merdüvan** ~ **nerdevān**, ~ **nerdübān** ~ **merdübān**: [LN نردبان *nerd-e-bān* {نردبام *nerd-e-bām* (Şirāzī) ~ نوردبان (İsfahānī) ~ نردووان *nerdūvān* (...)} ~ نردوآن (اردوان; نردوآن (...)) ~ نردبان] **M Lex. (1680)** *merd-e-bān* {نردبان} **M Lex. (1680)** *merdübān* ~ نردبان *merdūvan* ‘scala’, ~ *c. vitiosè pro* نردبان *nerdūban* (= نردبان *nerdūban*’a göre kusurlu olarak) ‘scala’ (III-4567); نردبان *nerdübān*, ~ نردووان *nerdevān* *vul.* (= *günl.*) *merdüven* ‘scala’; *nerdübān ayağı* ‘gradus scalæ’ (III-5160) = Scala, æ: نردبان نردووان *nerdevān*, *nerdübān*, *vul.* (= *günl.*) *merdiven*; *degirmi*, *burma nerdübān* ‘cochlea’; **Mg (1612)** D *nerdibe* (2) T *merdüban*+ p. 20 = *merdiven* “Leiter” (**Stein** 76); T *merdüban* p. 20 = *merdiven* “Leither” (**Stein** 187); **MI (1641)** *merdeban* ‘scala’ (377); *deghirmi merdeban* [değirmi merdeban] ‘scala à lumaca’ (377); *merdiuen aiaghi* [merdiven ayağı] ‘scalino, grado della scala’ (377); **Pg (1665)** *merdiven*, *nerdübān* ‘scala per scendere, e salire’ (III-1926); *değirmi nerdübān* ‘scala à lumaca’ (III-1927); *gemi nerdübānı* ‘scala d’vna naue’ (III-1927); *nerdibān başı* ‘pesulo, sedia, ò appoggio di pietra’ (II-1576); *nerdivān ayağı* (*basamağ*, *derece*, *şademe*, *pāye*) ‘scaglione, scalino’ (III-1926); **HI (1730)** نردبان *nerdiban* ‘l’escalier’ (102); **Vg (1790)** *merdiven*, *nerdūban* ‘échelle’ (377), ‘escalier, escabeau’ (381). **Pg (1665)** *dīvāre nerdübān ile çık*- ‘scalare le mura’ (III-1927).

Lex. (1680)'te *mencehik* hece sonundaki değişmeyle *memcenik* söylenişiyile de kaydedilir: منجنیق *mencenik*, (*nonnulli scribunt etiam = bununla birlikte bazen منجنیق memcenik yazılır*) ~ *quoque (= ve de) ممجنیق memcenik*, *vulgo Turcarum (= ve aynı zamanda Türkçe günlük dilde) منجلق mencehik*, *çgl. منجنیقات mencehikāt*, مجانیق *mecānik*, ~ مجانیق *mecānik*, à *Græco (= Grekçeden)* (III-4946) (→ 3.1.10.1).

Arapça *meşin* de günlük dil için *meşim* söylenişiyile kaydedilir. Buna göre değişme son sestedir: مشین *meşin a. vul. (= günl.) meşim t.* ‘perversus, nequam, inhonestus’ (III-4690) = inhonestus: edebsiz, ‘ársız, bî-edeb, bî-edebâne, mürdâr, fâsık, fâhış, fâhhâş...’.

Türkçe *kurşun* da son seste değişmeli olarak **Comp. (1687)**'ta not edilir: قرشوم *kurşum (funduk, güre, güle)* ‘globus’; قرشون قرشون *kurşun* ‘plumbum’; *kurfun* ‘glans’ krş. **Lex. (1680)** قرشون ~ قرشون *kurşun t.* ‘plumbum’ (II-3668, II-3788) [**Mg (1612)** D *kurşun (kurfchun, kurfun)* (2) ‘plumbum’; **MI (1641)** *ghurghursc=in boki* [gurgurşın boki] ‘schiuma di piombo’ (383); **V (1709)** *kurshun* 5:96 ‘Lead’ 3:68 (2x) *curshun* 3:68 with suff.: 1:19 (**Gilson** 184); **HI (1730)** قرشون *kurşun (kourchoun)* ‘le plomb’ (108), (166); **Vg (1790)** *kurşun* ‘balle de plomb’ (361), ‘plomb’ (416)].

Farsça *sūsen* (bkz. LN) yerine günlük dil için aktarılan *susam*⁵⁰ ise günlük dildeki yaygın kullanımı yansıtmaktadır:

Lex. (1680) سوسن *sūsen a. f. vul. (= günl.) susam* ‘iridis flos, lilium’ (II-2711); سوسام *susam vulg. (= günl.) pro (= yerine) سوسن sūsen* (II-2711) = Lilium: سوسن *sūsen*, ~ *sevsen*, *vul. (= günl.) susam (zámbák)*; *sūsen otı*, ~ *göl sūseni*; *carex: sūsen otı, batağ sūseni*. [**MI (1641)** *susam* ‘giglio’ (163); **Pg (1665)** *sūsen* ‘giglio azzurro’ (II-958); *göl sūseni* ‘giglio dei stagni’ (II-958); *sūsen otı* ‘carice; giglio celesto’ (II-958); **Vg (1790)** *susam* ‘glayeul’ (388)].

⁵⁰ **KT** *susam* {Arapça *simsim* denilen mâruf habbe; *susam yağı = şırlağan*; *susam çiçeği* = doğrusu: *sūsen çiçeği*; *susam adası* = doğrusu: *Sīsām*. Galatât Sözlükleri, *susam-sisam*: *Sisām* Arabî olan *simsim*den bozmadır (**Mecmûam**, 102). İkisi de yanlıştır. Doğrusu *simsim* olup Arapçadır. Fransızca *sesam* [sésame] tâbiri de bundan muharref olmalıdır (**Mecmûam**, 110). Doğrusu Arabî *simsim* veya *sevsen*dir (**Defter-i Galatât**, 150).

İncelemedeki monografik çalışmalarda: Megiser (1612) / Stein, 1975: 76-78; Parigi (1665) / Kartallıoğlu, 2010: 103; Harsany (1672) / Hazai, 1973: 349.

3.1.5.5. $n > 1$

Lex. (1680)'te iç seste bu değişmenin *ayrışmayla* gelişen örnekleri günlük dilin malzemesi içerisinde aktarılır: *mencehık < menceñık, menceñık, memcenik 'ālet, kázzāf'; kerleme < kernāme; filcān < fincān* (→ 3.1.10.1.6.).

Farsça birleşikten gelişen başka bir örnek değişmeli biçimiyle madde başıdır:

kerleme ~ kernāme ~ kārñāme: M Lex. (1680) کارنامه *kārñāme f. Comp. (= Compositum Nomen)* اورنگ *örnek* 'specimen, exemplar, forma rei parandæ in charta expressa delineatave' (II-3843); کرلمه *kerleme*, 'delineatio' ~ پuto esse pro کارنامه *kernāme, aut (= ya da)* کارنامه *kārñāme* (II-3924); کرلمه *kernāme* 'exemplar, delineatio' → کارنامه (II-3928) = Graphis: کارنامه *kārñāme, vul. کرلمه kerleme (resm, müsevvede)*, delineatio: کرلمه *kerleme, seu (= ya da)* کارنامه *kārñāme (resm, hātt, testūr)*, delineare: کرلمه *kerleme, pro (= yerine) kārñāme et- (resm et-, çiz-, çizle-, satırta-)*; **MI (1641)** *kierleme* [kerleme] 'descrittione, disegno' (115), 'figura, ouero modello di fabrica' (147), 'oggetto, disegno' (279), 'schizzo, disegno di qualche lauoro' (383), 'verbo' (477); **Pg (1665)** *kerleme (resm, bir tasvīrūñ resmī)* 'disegno' (I-621), 'disegno, schizzo' (I-690). **MI (1641)** *kierlemeli* [kerlemeli] 'figurato' (147).

(1680) کرلمه *kerleme et-* 'delineare' (II-3924); **MI (1641)** *kierlemesi et-* 'dissegnare' (124); *kierlemesi et-* 'dissegnare' (124); **Pg (1665)** *kerleme it- (resm it-)* 'designare' (I-623). **MI (1641)** *kierlemesi olmisc* [kerlemesi olmuş] = *kierlemeli* [kerlemeli] 'figurato' (147).

Farsçadan alınma *nekeste* ön sesteki değişmeyle Viguiet (1790) kaydeder: *lekes, nekes* 'mesquin, chiche' (404); *lekes* 'taquin' (443); *lekeslik* 'taquinerie' (443) [**Lex. (1680)** نکس *nekes, vulg. (= günl.) pro (= yerine)* ناکس *nākes* → ناکس (III-5250)].

İncelemedeki monografik çalışmalarda: Megiser (1612) / Stein, 1975: 79; Parigi (1665) / Kartallıoğlu, 2010: 103; Harsany (1672) / Hazai, 1973: 348.

Viguier (1790) *zil poş* ‘housse de cheval’ (391) [Holdermann (1730) *zil poş* (*zilpoche*) ‘une housse’ (96) [Lex. (1680) زین پوش *zīn poş* (*eyer örtüsü, gāşīye*) ‘tegumentum ephippii exterius, ~ ornatius, quod cingulo astringitur ipsi ephippio’ (II-2502)].

Jakab Harsanyi-Nagy’ın **Colloquia**’sında bugün yazıya aktarılmayan kimi söyleyiş örneklerini de kaydeder. Bir kullanım örneğinde eklemeye *ilerleyici benzeşme*yle bu değişme görülür. Hazai, 1973: 353: *nl > nn* : *osmānnī* ~ *osmānlī* (11), *otmānlī* (12) ≠ *Osmanlı* “Osmane”.

3.1.5.6. *l > n*

Kalın ve ince /l/ iç seste geniz-diş sesi /n/’den sonra söyleyişte çoğu kez *tam benzeşme* (= *eşitleşme*) uğrayarak /n/’ye dönebilir (Banguoğlu, 2007: § 85).

Bugün yazıya aktarılmayan bu benzeşmenin XVIII. yüzyıl konuşma dilindeki örnekleri ise Viguier (1790) tarafından kaydedilir:

hayınnık [< *hayınlık*] (171), *hızannık* [< *hızanlık*] (192), *ozannık* [< *ozanlık*] (230), *göstersinner* [< *göstersinler*] (174), *görsünner* [< *görsünler*] (194), *duymasınnar* [< *duymasınlar*] (248), *annarın* [< *anların*] (284) gibi.

Alıntı bir kelimedeki değişmeyi de not eder: *ninevfer* ‘nénufer’ (407) [Lex. (1680) *nîlevfer, nîlûfer* ‘nymphaea, vul. nenuphar’].

Kartallıoğlu (2010: 103) Parigi (1665)’nin eski harfli sözlüğünden de örnekler aktarır.

3.1.6. Dudak Ünsüzlerinin Başkalaşması

3.1.6.1. *b > m*

/b/’nin /n/, /ñ/ geniz seslerinin etkisi ile /m/’ye dönmesi biçiminde meydana gelen bir uzaktan benzeşme olayı olarak değerlendirilir (Banguoğlu, 2007: § 85).

Lex. (1680)’teki kimi alıntılar değişmeli biçimleriyle günlük dilin örnekleri arasına eklenir:

manķa ~ banķa, ~ manģa: [Türkst 63 *banka*] **M Lex. (1680)** بنقه *banķa t. Ex Ital. (= İtalyancadan) vul. (= günl.) manķa* ‘transtra’, ‘banca di galera’ (I-902); منغه *manģa t. ‘transtra’, ‘banchi di galera’; Pg (1665) banģa (oturaķlar)* ‘trasti della galera’ (III-2318); *banķa* ‘banchi doue stanno li schiaui’ (I-231).

menekķe ~ menefķe ~ benefķe: **M Lex. (1680)** بنفشه *benefķe f. vul. (= günl.) menekķe* بنفسج *benefsec a. ‘viola, ~ violaceus’; saru benefķe [:] ķeb boy* ‘leucojum luteum’; *aķ ve kızil frenk benefķe* ‘leucojum Italicum album & rubrum’; *ķıtmır, seu (= ya da) usit. (= işlek) ķátmár benefķe* ‘bellis, die Maßliebe und gefuelte Viol’ (I-902); *menefķe*, & *menekķe* منکشه *menekķe* ‘Malvasia, Urbs & emporium Moreæ peninsulæ,’ ~ *pro (= yerine) benefķe* بنفشه *benefķe* ‘viola’ (III-4976); **MI (1641) meneusc=eh** [menevķeh] ‘viola, fiore’ (482); **Pg (1665) benefķe, benefsec** ‘viola, fiore proprio di marzo’ (III-2409); **HI (1730) benefķé (benefché)** بنفشه *benefķé* ‘violette’ (89); *menekķe* منکشه *menekķe* ‘Malvoisie’ (118); **Vg (1790) menekķe** ‘violette’ (455); *fırenk m.-si* ‘giroflée’ (388). **(1680)** بنفشه *benefķe kōki* ‘iris, radix iridis’ (I-902); **Pg (1665) benefķe kōki** ‘pianta di viola’ (III-2409).

Farsça asıllı *beneviķ* kelimesi de değişmeli biçimiyle madde başıdır: **Lex. (1680)** بنویش *beneviķ t. pro (= yerine) منویش* (I-905); *meneviķ t. ‘purpureus, puniceus, thyrius color’* (III-4989); **MI (1641) meneuisc** [meneviķ] ‘violato, color di viola’ (482); **HI (1730) meneviķ (menewiche)** منوش *meneviķ* ‘couleur de pourpre’ (109) [LN بنفش (f.); منویش (a.)].

Sözlükte hece başında *seymen* < *segbān* ‘köpek bekçisi’ (→ 3.1.3.5.) ve sonunda bu benzeşmenin gösterildiği birer örnek vardır:

‘ımrānī ~ ıbrānī: **M Lex. (1680)** عبرانی *ıbrānī (vul. = günl. عمرانى ımrānī) ~ عبرى ıbrī* ‘Hebraicus, pec. Hebraica lingua’; *nāmūs-ı ıbrānī* ناموس عبرانى *ıbrānī* ‘Lex Judaica’ (II-3206); **Pg (1665) ıbrānī** ‘Ebreo’ (II-763), ‘Hebreo’ (II-1021); **Vg (1790) ıbrani** ‘hébraïque’ (390), *(yahudī, cıfit)* ‘juif. hébreu’ (397).

Çevirili yazılı metin yazarları tarafından konuşma dilindeki başka örnekler de aktarılır. Molino (1641)’da: *mahane, bahene, sahene (vsur)* ‘scusa’ (390) < *bahane*

‘excusatione’ (135) ve Viguiet (1790): *bahane, mahana* (‘özl, özlür’) ‘excuse’ (382); *bahane, behane, mahana* ‘prétexte’ (420).

Böyle bir benzeşme olmadan da örnekleri gelişir:

imhık ~ ibhık: [DS VII 2454 *ıblık* ‘Enenmiş horoz’] **M Lex.** (1680) ابلق *ibhık t.* *Vulg.* (= *günl.*) *imhık* ‘*dik-ı máhsı a.*’ ‘capo’ (I-30); **Mg** (1612) D *imlük* (2) ‘capo’; **MI** (1641) *iblik* ‘cappone’ (81); **Pg** (1665) *imlik* ‘cappone’ (I-340); **HI** (1730) ابلق *iblyk* ‘chapon’ (78); **Vg** (1790) *ibhık, ımlık* ‘chapon’ (366).

Sözlükte *gübre* değışmeli *gümre* biçimiyle de madde başıdır. **Comp.** (1687)’ta ise bu biçim *vul.* kısaltması ile not edilir:

Lex. (1680) كبره *gübre* ‘*fışkı*’ ‘*fimus*’ (II-3863); كوبره *gübre t.* ‘*fışkı, ters, tezek*’ ‘*fimus, stercus, sterquilinum*’ (II-4050); كمره *gümre t.* ‘*fimus*’, & c. → كومره (II-4019); كمره *gümre t.* ‘*fimus, stercus*’ (II-4093) = *Fimus, ~ fimum*: كبره *gübre, etiam* (= *yanı sıra*) *vul.* (= *günl.*) كمره *gümre*.

[**MI** (1641) *ghiubre* [gübre] ‘*letame, sterco*’ (232), ‘*sterco*’ (431); *at ghiubresi* [at gübresi] ‘*sterco di cauallo*’ (431); *okius ghiubresi* [öküz gübresi] ‘*sterco di bue*’ (431); **Pg** (1665) *gübre* ‘*concime, letame*’ (I-468), ‘*letame*’ (II-1242), ‘*sterco d’animali*’ (III-2172); **Vg** (1790) *gübre (guiubre) (fışkı)* ‘*fiente*’ (384), ‘*fumier (vieux)*’ (387)].

(1680) كوبره لمك *gübrelemek* ‘*stercorare*’ (II-4050); كمر لمك *gümrelemek* ‘*stercorare*’, & c. → كومره لمك (II-4093); كمره لمك *gümrelemek* ‘*stercorare agrum*’ (II-4093) [**Pg** (1665) *gübrelemek* ‘*stercorare*’ (III-2173)].

Dudak ünsüzlerinin yan yana geldikleri ünsüzleri kendilerine benzeştirerek dudak sesi yapmaları da bu tür bir benzeşmedir. Bu benzeşmede geniz-diş sesi /n/ iç seste çift dudak ünsüzleri /b/, /p/ önünde geniz-dudak sesi /m/’ye döner (Banguoğlu, 2007: § 84).

Lex. (1680)’te bu alıntı kelimeler çeviri yazıda benzeşmeli biçimleriyle aktarılır:

انبار *embār* ‘apothecæ, horrea, granaria’, *seu usit. pro singulari* ‘horreum, granarium, promptuarium...’ (I-436); پنبه زار *pembezār f. پنبه‌خاڭ Comp.* ‘seminarium, ubi gossipium nascitur’ (I-894); چنبر *çember* ‘fascia, pec. quâ mulieres caput cingunt, ~ torques, numella, ~ *usit.* circulus dolii...’ (I-1660); زنبق *zâmbâk f. a. t.* ‘lilium, item jasminum album ejusve oleum’ (II-2470); زنبور *zembūr* ‘yebân arū’ ‘apis, ~ vespa, crabro’ (II-2470); زنبیل *zembīl f. زبیل zibīl, ~ زنبیل zimbīl a. çğl.* زنبایل *zenābīl* ‘corbis, cophinus, sportula ex spartis, vimine, vel foliis palmæ contexta, quæ plerumque supernè constringitur’ (II-2470); سنبیل *sümbül, ~ سنبيله sümbüle, pro (= yerine) سنبیل sümbül a.* ‘spica, ~ *spec.* Aromatica, *aliàs vulgò t. f. hyacinthus flos.*’ (II-2669); سنبيله *sümbület, usit. (= işlek) سنبيله sümbüle, çğl. senābil, q. Nom. Unit. سنبیل sümbül, ‘una spica’, ~ genericè başağ ‘spica’* (II-2681); شكنب *şikemb, ~ شكنبه şikembe, ~ اشكنبه işkembe* ‘venter, pec. pantex, ventriculus, omasum’ ~ *c.* (II-2848); شنبوی *şemboy Nom.* ‘floris, viola, *puto, flava, pro (= yerine) شنبوی şebboy* (II-2866); شنبه *şembe* ‘dies, feria’, ~ *pro (= yerine) bâzâr gūni* ‘dies dominicus’; *dü şembe* ‘feria secunda’; *se şembe* ‘feria tertia, & c. *Quæ vide suis in locis*’ (II-2866); عنبر *âmbēr* ‘ambarum, *seu vul.* ambra, notum odoramneti genus, ~ ...’ (II-3338); منبر *mimber, member, çğl. منابر menābir* ‘locus elatior in templo, suggestus, pulpitem’ (III-4931); منبع *membâc* ‘*kâynağ, su çıkacak yer*’ ‘scaturigo, scatebra, fons aquæ; ~ profluvium’ (III-4932) gibi.

Harsany (1672) / Hazai, 1973: 353: *mimbāt* (6) ≠ *minbāt* “darauf”; *tembīh* (5) ~ *tembī* (4) ≠ *tembih* “Warnung”.

Viguiier (1790) *anberiyye, amberiyye* ‘liqueur’ (399); *anberiyye* ‘ratafia’ (424); ‘rossolis’ (431); *cambaz* ‘danseur de corde’ (372); *cambaz, canbaz, cañbaz* ‘maquignon’ (402); *tombağ, tonbağ* ‘similor. tombac’ (436).

Molino (1641)’da Türkçe sayı grubu benzeşmeli biçimiyle de not edilir: *ombir ingi* [-inci] ‘vndecimo’ (484) ≠ *onbir* ‘vndici’ (484).

3.1.6.2. b > f

Lex. (1680)’te alıntı *zencefīl*’de iç seste (hece başında) bu değişme gösterilir:

zincefîl ~ zin-zencebîl: M Lex. (1680) زنجبیل *zencebîl* [a.] (*etiam = yanı sıra* *vul. = günl.* زنجفیل *zincefîl*) اوت *issî ot* ‘zinziber’, *zencebîl-î şāmî* ‘helenium’; *item* (= *yine*) *zencebîl*, ‘vinum, pec. Quod Paradisi fore dicunt, ~ fons, seu potus paradisi’ (II-2471); زنجفیل *zincefîl* → زنجبیل (II-2472) = Zingiber, zinziber: زنجبیل *zin-zencebîl*, زنجفیل *zincefîl*, Mg (1612) D *zenşefîl* = *zencefîl* “Ingwer” (Stein 50); Ml (1641) *szengebil* [zencebil] ‘zenzere’ (492); Pg (1665) *zencebîl* ‘gengero, sorte di spetie’ (II-946); *zincefîl*, *zencebîl* ‘zenzeuere’ (III-2454); V (1709) *zingifil* 5:89 [zèncifil] ‘Ginger’ *zengifil* 3:68 (Gilson 227); Vg (1790) *zencebil*, *zencefîl* ‘gingembre’ (388).

Tenef de değişmeli biçimiyle günlük dilin örnekleri arasına eklenir:

tenef ~ táneb: M Lex. (1680) تنف *tenef t. vul.* funis, quo tabernaculum tenditur *pro* (= *yerine*) طنب *aut* (= *ya da*) طناب (I-1429); طناب *tināb*, ~ *tánāb a.* (*vulg. = günl.* تنف *tenef t.*) ‘funis, quo tentorium tenditur’ → طنب (II-3128); طنب *tánāb* ‘curvitas hastæ, ~ tentorii funis’ (II-3129); طنب *tunub*, çğl. اطناب *átnāb*, *item* (= *yine*) طناب *tināb sing. cujus plurale quidam volunt esse hoc ipsum* طنب *tunub*, ‘funis, quo tabernaculum tenditur’: ~ *tunub*, radix arboris, ~ tendo corporis, pec. colli’ (II-3129) = Funis: *íp, hábl, resen*, ... funis funesve tentorium طناب *tināb*, طنب *táneb*, *vul. (= günl.) tenef*, çğl. طنب *tunub*, اطناب *átnāb*, (çinnāb, áhīyet).

3.1.6.3. b > v

Lex. (1680)’te bu değişme alıntı kelimeler üzerinden gösterilir. Arapça asıllı *davul*, *tavul*, *tábıl* (< *tábl*)’da, iç seste çift dudak ünsüzü /b/, akıcı bir dış-dudak sesi olan /v/ ile yer değiştirmiştir (→ 3.1.1.8.).

Farsça asıllı *dervend* (< *der-bend*) de değişmeli biçimiyle *t.* (= *Türkçe*) kaydıyla aktarılmıştır. Kaynak dilde de bu değişme görülür (bkz. LN).

Lex. (1680) دربند *derbend f.* دروند *dervend t.* ‘via angusta inter montes, locus à prædonibus peruculosus, clisuræ, ~ repagulum ac aliud quodvis, quo firmatur porta ne recludi possit, ~ captivus, vinctus’ *derbend et-* ‘vincire, vinculis onerare, ~ ligare, captivum facere’; *derbend bi, vel* = *ya da pitesî* ‘scriblitæ genus’ (II-2047); دروند

dervend t. ‘clisura’, ~ *c.* → دربند (II-2066) [Ml (1641) *derbent* ‘derben, loco’ (115)].
(1680) *derbendçi* ‘custos angustiarum montis’ (II-2048).

tava ~ *tāva* ~ *tāvā* ~ *tāve* ~ *tave* ~ *tābe*, ~ *tabe* ~ *tāba* ~ *taba*: [LN تابه *tāba*; تاوه *tāva*: تابه *tābeden*] M Lex. (1680) *tāba f. vul.* (= *günl.*) تاوه *tava t.* ‘sartago, in qua quid frigitur, ~ patella’ (I-1029); تاوا *tāvā, seu potiùs* (= *ya da daha çok*) *tāve f. t.* ‘sartago’ *pro* (= *yerine*) تابه *tābe* (I-1047); تاوه *tāve f. vul.* (= *günl.*) *tāva* ‘sartago’ → پای تاوه *pāy tāve*, پای تابه *pāy tābe* ‘pedis involucrum, seu tæniæ, quæ obvolvatur pedibus’ (I-1047); طابه *tabe, vul.* (= *günl.*) *tava* ‘sartago’ & *c.* → تابه (II-3062); طاهو *tava t. vulg. sartago, frixorium. Est autem pro* تابه *tābe* (II-3079) = Sartago, *inis*: تابه تاوه *tābe, tave, vul.* (= *günl.*) *tava*; frixus, frictus: *tābede pişmiş*; patella: تابه *tabe, taba, vul.* (= *günl.*) *tava*; frixorium: طاهو *tava, pro* (= *yerine*) تابه *tābe*; frigere, à frigo: *tābede, tavada pişürmek*; Mg (1612) D *taba* (2) = *tava* “Pfanne”; Ml (1641) *taua* [tava] ‘fressora, padella (155), padella, o frissora’ (288), ‘teggia, tegame, vaso di rame’ (448); Pg (1665) تابه *tābe* ~ تاوه *tāve* ‘fressoia’ (II-915), ‘padella da frigare’ (II-1498); تاوه *tāve* ‘teggia, vaso da far torte’ (III-2250); طاهو *tava* ‘fersora, ò padella’ (II-857); V (1709) *tavé* 5:84 [tavá] ‘a Frying-Pan’ (Gilson 213); Hl (1730) طاهو *tava (tawa)* ‘la poêle’ (104); Vg (1790) *tava* ‘poêle, poëlon’ (416). Pg (1665) *tābecik* ‘padelletta’ (II-1498).

Lex. (1680) → کباب تابه سی *kebāb tābesi* ‘caro assa, vulg. assatura’; *kebāb* کباب *kebāb tābesi*, *tavasí* ‘assati adipis excipula’ (II-3860); Ml (1641) *kiabab tauasi* [kebab tavası] ‘ghiotta vaso per cogliere il grasso’ (162); Pg (1665) تابه *tabe* ~ *tebe* [?] *kebāb t.-si* ‘ghiotta’ (II-953).

Sözlükte barbarè (= *kaba söyleyiş*) notuyla aktarılan *gāvur* da dudak ünsüzlerinin birbirleriyle yer değiştirmesine örnektir. Farsçada da bu dudak ünsüzleri birbirleriyle yer değiştirir [Farsçada: گبر *gabr* ‘ateş-perest’; گور *gavr*, (*govr*) → کبر bkz. LN]. *Sözlükteki* kayıtlarda /v/’nin söyleyişte iki ünlü arasında erimesiyle ortaya çıkan *ünlü çatışması* da gösterilmiştir:

M Lex. (1680) گاور *gāur*, *gāvur t. barbarè pro* (= کبر *gebr yerine kaba söyleyiş*) *gebr*, *vel potiùs pro* کافر *kāfir* (= *ya da daha çok kullanılan kافر kāfir yerine*)

‘infideles, *quales Turcæ nos passim Christianos vocant, uti à nobis reciprocè vocantur* ~ *habendi sunt*’ (II-3856); کبر *kebr*, seu (= *ya da*) *gebr* f. مجوسى *mecūsī a*. ‘ignicola, infidelis quivis, paganus, Persa antiquus, ac eorum Sacerdos, ~ thorax ferreus’ *oʻl kebr-i, vel* (= *ya da*) *gebr-i nāsipās* ‘Ille paganus ingratus’ (II-3862); گور *gevr*, ~ *gevür*, *vulg.* (= *günl.*) *gavur*, *pro* (= *yerine*) کبر *gebr*. مجوسى *mecūsī* ‘paganus, infidelis’ *pec.* آتشپرست *āteş perest* ‘ignis cultor, idolara’ (II-4060) = Infidelis: کبر *kebr*, *keber*, *gebr*, گور *gevr*, *vul.* (= *günl.*) *gaur*, *çğl. vulg.* (= *günl.*) گورلر *gaurler*, *pro* (= *yerine*) کافرلر *kāfirler*, ignicola: کبر *kebr*, *gebr*, گور *gevr*, *quod dicitur gaur* (= *ki gaur derler*); کبر *kebr*, گور *gevr*, *gevür*, magismus: کبرى *kebrī*, *gebrī*, adorator: کبر *gebr*, idololatra: گور *gevr*; **Mg** (1612) *D gaur* (7) = *gāvur* “Ungläubiger” (**Stein** 84, 131); **Pg** (1665) کافر *kāfir*, گاور *gaur* ‘infedele, che non hà fede’ (II-1123); **H** (1672) *gaur* (10) ≠ *gāvur* “Christ; Giaur” (**Hazai** 336); **V** (1709) *cyafir* 5:97 [kīafir] ‘a Renegade, or Apostate’ *kiafir* 2:14 ‘an Infidel’ (**Gilson** 174); *ga-our* 5:97 [gawur] ‘an Infidel, or Heretick’ (5:97); *kizil bash gaour* 5:95 ‘a red Head Persian Heretick’ (**Gilson** 159); **Vg** (1790) *gāvur* (*guiavour*) (*dinsiz*) ‘infidelle’ (394); *kāfir* (*kiafir*) (*binamus*) ‘impie’ (392). **Vg** (1790) *kāfirlik* (*kiafirlik*) (*binamusluk*) ‘impieté’ (392).

Lex. (1680)’te Arapça asıllı bir kelime de değişmeli biçimiyle kaydedilir: ثرقى *sūrḳubī*, *çğl. irreg.* ثرقیة *sūrḳubīyet*, *vul.* (= *günl.*) ثرقوی *sūrḳuvī* ‘vestis lineæ candicantis genus, quod in Ægypto textitur’ (I-1520).

távḥāne > *tábīḥḥāne*de ilk unsur *táb(ı)ḥta* düşme görülür. Buna göre değişme hece sonundadır: طبخانه *tábīḥḥāne*, *Comp.* (= *Compositum Nomen*) *vul.* (= *günl.*) *távḥāne* ‘xenodochium, culina publica’ (II-3084) = Culina: طبخانه *tábīḥ ḥāne* (*mátbāḥ*, *vul.* = *günl. mutpāḥ*, *āş ḥāne*, *kebāb ḥāne*); xenodochium: طبخانه *tábīḥḥāne* (... *mūsāfirler için yapılan tekve, rubāt, mūsāfir ḥāne*) [**Viguiet** (1790) *tav-hana* ‘hôpital pour les malades’ (391)].

Lex. (1680)’te bugün ortak dildeki *kulübenin* değişmeli biçimleri arasında *kaliva* da vardır: قالیه *kaliba* t. ex *Sclav.* ‘casa, tugurium’ (II-3743); قالیه *kaliva* ‘tugurium, casa’, & c. *Vide* (= *Bak*) قالیه (II-3757); قالیه *kaliba* ‘gurgustium’ *Vide* (= *Bak*) قالیه (II-3804); قالیه *koliba* ‘tugurium’, & c. *V. = Vide* (= *Bak*) قالیه (II-3805).

Söyleyişteki değişmeli biçimleriyle kaydedilen *çarşafa*: *çarşaf*, *çarşav* < *çār-seb*, *çādir-ī seb* (→ 1.1.4.2. ; 3.1.2.8.). Farsça asıllı *hoşaf* da kaynak dildeki biçimleri arasında bir tercih kullanılarak aktarılır:

[LN خوشاب *hoşāb*; خوشاو *hoşāv*; خوش آب *hoş āb*) Lex. (1680) خوشاب *hoşāb*, ~ خوشاو *hoşāv*, *pro* (= *yerine*) خوش آب *hoş āb f.* ‘aqua, in qua uvæ passæ, pruna, ficus, & mala Armeniaca sicca sunt macerata, & unâ cocta; *item* aqua limpida, clara, ~ herbæ ac olera recentia; *item* (= *yine*) *adject.* = *adjectivum* (= *sıfat*) *tāze vü ter* ‘recens, humidus, ~ undulatus’, در خوشاب *dür-i hoşāb* ‘unio pellucidus, undulatus’ (I-1974) = Prunum, pruna: خوشاب *hoşāb*, ~ خوشاو *hoşāv*; aqua: ارک خوشابی *erik hoşābi*, *vul.* (= *günl.*) *hoşāvı* [Mg (1612) D *hoşaf* (*hoşāph*) (2) ‘potus ex uvis pal[is]’].

Lex. (1680)’te *çirkef* de ünlü değeriindeki farkla gelişmeli biçimiyle madde başıdır:

çerkef ~ çirkef ~ çirk-āb: [LN چركاب *çerk-āb* (*birl.*)] M Lex. (1680) چركف *çerkef t.* ‘colluvies’ *pro* (= *yerine*) چركاب (I-1602); چركاب *çirkāb f. t.* ‘colluvies, illuvies’ (I-1602) = Colluvies: چركاب *çirkāb*, چركف *çirkef* (*bulaşık su, gübrelik, mezberelik*); M Lex. (1641) *cirkief* [çirkef] ‘scafa’ (376); *sehir cirkiefi* [şehir çirkefi] ‘scolatoio della città’ (385); Vg (1790) *çirkef* ‘crasse’ (371); *çirkefli* ‘crasseux’ (371).

İncelemedeki monografik çalışmalarda: Megiser (1612) / Stein, 1975: 47-48; Parigi (1665) / Kartallıoğlu, 2010: 102.

3.1.6.4. v > b

Arapça asıllı *espāpta* (< *esvāb*) akıcı bir diş-dudak ünsüzü olan /v/ hece başında çift dudak ünsüzü /b/’ye değişerek kelimedeki öteki tonsuz seslerin benzeştirici etkisiyle tonsuzlaşmıştır. Bu değişmeye *esbāb* (*sebepten çğl.*) örneklik etmiş gibi görünmektedir:

espāb ~ *esvāb*: M Lex. (1680) اثواب *esvāb vul.* (= *günl.*) *espāb*, *çğl.* ثوب *sevb*’ten ‘vestes, vestimenta, res’; ... *cæterum vulgo* (= *ancak halk arasında*) اسباب *espāb*, *confunditur cum* اثواب *esvāb* (= اثواب *esvāb ile karışır*) ‘vestes, lintheamina, ~ res, mobilia’; *eyü espāb* ‘bona res’; *espābü eskāl* ‘res, vestimenta, supellex, impedimenta’;

ve sâir eşpābü eşyâlerin gâsp idüp ‘aliasque vestes ac res deprædati’ → اسباب *espāb a. Çğl.* (سبب *sebeb*) = Vestimentum: (tekli anl. *geyisi, geyecek*), res: (*eşyā, áhvāl,...* *İt. ruba, uruba*; metā‘ ç. *emti‘át, emti‘á; kumaş ç. ákmişe*), merx: (*metā‘lık, çerçi espābi < esbābi*); **Mg** (1612) D *i/pap (geit’i)* (2) ‘vestis’; *i/pag* [!] ‘vestis’; **Ml** (1641) *esbab* (*rubā, şey*) ‘robba; stabile, cioè robba (361), (428); *ev esbabi* ‘massaritia di casa’ (248); *esbap* (*e. dolabı*) ‘saluarobba’ (370); *espab* (*gheinegek*) ‘facolta, cioè robba’ (140); vestimēto, habito’ (478); **Pg** (1665) اسباب *esbāb (pusat, eskāl)* ‘bagaglie, robbe’ (I-222), (*māl, rızk, metā‘*) ‘robba’ (III-1862); (*soyka, libās, geysi, ton, tonhık, cāme*) ‘veste’ (III-2392); اسباب *isbāb (güzel i.)*, (*eyü i. ile mülebbes*) ‘sfoggiare, vestir sontuoso’ (III-2030); **H** (1672) *eszpap [espāp]* ‘Kleid; Anzug’ (2); *eßpap [espāp]* (4); *lari [ları, PS]* (1); *larle [larle]* (1) (**Hazai** 219); **V** (1709) *espab* 5:99 [espab] ‘Goods’ 3:69 (2x), with suff. 3:69 (2x); *gheyecék e. 3:69* ‘wearing Apparel’ (**Gilson** 156); **Hl** (1730) اسپاپ *espap* ‘habit’ (96); اسپاب *espab+* (*imi*) (148); اسباب *esbab+* (*ini*) (147); **Vg** (1790) *esbab, esvab* (*libas*) ‘habit, habillement, vêtement’ (389); *esbab* (*libas*) ‘robe’ (430); *matem esbabı* ‘lugubre (habit), de deuil’ (400); *yıpramış, eskimiş esbab* ‘habit usé’ (452); *esbab deyişdirme* ‘travestissement’ (449).

Ml (1641) *esbabin deghisc=mek* [esbabin değışmek] (*suret tebdire ghirmek*) ‘strauestirsi, mutar le vesti’ (435); **Vg** (1790) *esbab deyişdirmek* ‘travestir’ (449).

Kispet de halk arasındaki değışmeli söylenişıyle not edilir:

kispet ~ kisvet: **M Lex.** (1680) کسبت *kispet* ‘forma, habitus’ *vulgare puto pro کسوة kisvet* [a.] (II-3947) = Habitus: کسبت *kispet*, کسوة *kisvet* (*tárz, kıyāfet, kesim, sīmā, semt, üslúb*); indumentum: کسوة *kisvet* (*geyisi, geyecek*).

Sözlükte *şebşe* de Farsça aslı *şevşe* yerine değışmeli olarak günlük ortak dilin örnekleri arasına eklenmiştir:

شوشه *şūşe, şevşe f. سبيكه sebike* ‘virga auri vel argenti’, ~ *vul. (= günl.) شیشه* *şebşe t. ‘tavan tahtaleri arasine mıhladukleri tahtacikler’* ‘assulæ, quales fabri lignarii interponunt asseribus laquearis; festucæ, sordes...’ (II-2877).

Lex. (1680)’te bu değışme Macarca asıllı *varoşta* ise ön sestedir:

باروش *bāroš* ‘suburbium’ → واروش (I-648); *vāroš t. Ex Hung. = Ex Hungarico (= Macarcadan)* ‘oppidum, ~ suburbium’ (III-5317) *ve. Vg (1790)*’de: *boyvada, boyvoda, voyvoda* ‘vayvode’ (453).

İncelemedeki monografik çalışmalarda: Megiser (1612) / Stein, 1975: 47-49; Parigi (1665) / Kartallıoğlu, 2010: 102.

3.1.6.5. f > p

Lex. (1680)’te Farsça asıllı *kepçe* anlamca yakın diğer kelimelerle ayrı maddelerde gösterilir. LN’de, *kefçe* yanında, o dildeki bir söyleyiş farkı olarak *kepçe* de not edilir.⁵¹ Nitekim Meninski de *Sözlükte* *kepçeyi* her iki dilin kısaltmalarını kullanarak kaydeder:

Lex. (1680) کبچه *seu (= ya da)* کبچه *kepçe f. t. i.q. = idem quod (= yine bu)* کفچه *kefçe f.* ‘cochlear, pec. Ligneum majus, trua, ~ rudicula, spatha, quâ commovetur & commiscetur quid, ~ trulla’ (II-3862).

→ کچه *keçe f. pro (= yerine)* کفچه *kefçe* ‘rudicula, trua, cochlear magnum; item uncus ferreus vel ligni oblongi sæpe duplicis aut triplicis in laniena cui appenduntur carnes’ (II-3885).

کفچه *kefçe f.* کبچه *kepçe* → کپچه *kepçe* ‘cochlear, pec. ligneum majus, rudicula, spatha, quâ commovetur & commiscetur quid’ ~ c. (II-3981).

→ کیمچه *kümce, pro (= yerine)* کفچه *kefçe* ‘cochlear’ (II-4016) = Tudicula: کبچه *kebçe*; ‘cochlear, cochleare; rudicula; spatha; trulla; trua, æ; tudicula, dimin. : کفچه *kefçe*; cochlear, cochleare; rudicula; spatha; trua, æ; trulla: کبچه ~ کپچه *kepçe*; [Pg (1665) کَنَجَه (?) *kepçe* ‘cucchiaro grande’ (I-575); کَنَجَه *kepçe* ‘mescola’ (II-1355); ‘mestola’ (II-1358), ‘ramaiuola’ (III-1736); کَنَجَه * کَنَجَه *kepçe* ~ کفچه *kefçe* ‘romaiulolai ramaiuolo’ (III-1865); V (1709) *kebché* 5:94 [keBčé] ‘a Ladle’ 5:97 (Gilson 179) [HI (1730) کپچه *kepçe* (*keptché*) ‘l’écumoire’ (104); Vg (1790) *kepçe* ‘pot (cuiller à)’ (418)].

⁵¹ bkz. LN کپچه [kepçe] {کفچه anlamındadır}; کفچه [kefçe] چمچه [çamça]. (Burhān) (Ferheng-i Cihāngirī) کچه چمچه. کفج. کپج. کپچه. کبچه (...). کفگیر. کمچه. چمچه.

Prendle (1791) bu değişmeyi başka bir alıntı kelimeye not eder: *serprazi* ‘éminence’ (301) [Lex. (1680) *serefrāz*, ~ *serfirāzī* f. Comp. (= *Compositum Nomen*) ‘eminens, exaltatus’, & c. (II-2595).

Harsany (1672)’deki az sayıdaki örnekte bu kez $p > f$ değişmesiyle hece sonundadır. Hazai, 1973: 348: *çafıras* (1) $\neq$ *çapraz* ”quer; kreuzweise”; *kanaf*(1) $\neq$ *kınaf* ”Bindfaden; Schnur”.

3.1.7. Diğer Ünsüzlerin Başkalaşması

3.1.7.1. $\tilde{n} > n$

Arka ve ön damak olmak üzere iki boğumlanma noktası olan bu genizsi sesin günlük ortak dilde diş sesi /n/’ye değiştiğini gösteren Türkçe kelimelerle ilgili kayıtlar aşağıda verilmiştir. Kimi kelimelerde konuşma dilinde varlığını sürdürdüğü de görülür. Hatta bir kısım kelime de ses $n > \tilde{n}$ değişmesiyle aktarılır:

Lex. (1680) انكين *engīn*, *eñgin* ‘vastus, amplius, ~ altum mare, altum’ (I-470); *çeyñemek pro* (= *yerine*) چينمك *çeynemek* (I-1699). Comp. (1687) چتين *çetin*, چتيك *çetiñ* ‘difficilis; gravis’ krş. [Lex. (1680) چتين *çetin* ‘difficilis, arduus’ (I-1583)].

Viguiet (1790) de bu sesin XVIII. yüzyıl konuşma dilindeki varlığını ayırıcı bir işaretle *n* (*italik* $n = \tilde{n}$) gösterir. Türkçedeki kimi kelimelerde konuşma dilinde korunduğunu gösterir:

soñ, *son* ‘fin, but, issue’ (53); *soñraki*, *son* ‘dernier’ (374); *sonuna bak* ‘regardes, considères quelle sera la fin’ (53); *don*, *doñ* ‘gelée’ (387); *yanılmaz*, *yañılmaz* ‘infaillible’ (394) gibi. Bununla birlikte konuşma dilindeki başka *damaksılaşıma* örneklerini de yazıya aktarır : *sañsar* ‘fouine’ (386); *kerteñkele* ‘lizard’ (399); *koñdağ* ‘maillot’ (401); *yañgın* ‘incendie, embrâsement’ (393) gibi (örneklerin tamamı ve değerlendirme için bkz. Yağmur, 2017).

Alıntı kelimelerdeki *damaksılaşımayı* da kaydeder: *eñginar* ‘artichaut’ (359); *İñgiliz* ‘anglois’ (358); *piyañgo* ‘loterie’ (400); *mañsıb*, *mañsub* ‘charge, office’ (366), (*mertebe*) ‘dignité, place’ (375), *mañsıb (isti’-mal, iş)* ‘emploi’ (379), ‘place. emploi’ (416); *palañka*, *palañğa* ‘palanque’ (411) gibi.

Lex. (1680)'te değişmeli örneklerin bir kısmı günlük ortak söyleyiş için not edilir. Bir kısmı ise ikili biçimleriyle ayrı maddelerde gösterilir. Kimi söyleyiş örneklerinde ise sesteki değişme yazıyla da aktarılır.

Tablo 3.13. Türkçe kelimelerde iç seste ñ > n değişmesi ile ilgili kayıtlar:

M Lex. (1680)	Mg (1612)	MI (1641)	Pg (1665)	H (1672)	V (1709)	HI (1730)	Vg (1790)
بوئالمق <i>buñalmak</i> (I-934); بونالمق <i>bunalmak</i> 'suffocari, elanguere' → بوئالمق (I-944)							
قراڭلق <i>qarañlıq</i> , قراڭولق <i>qarañuhıq</i> 'tenebræ, caligo, obscuritas' (II-3658); قراڭلق <i>qaranlıq</i> 'tenebræ', & c. → قراڭلق <i>qarañlıq</i> (II-3660)	D <i>karanlık</i> 'tenebræ'; D <i>karanlık</i> 'obscuro', obscuro; D <i>karanlık</i> 'caligo'	<i>charanlık</i> 'oscuratio ne, oscurita' (285); <i>karanlık</i> 'infuscatio ne; offuscatio ne; oscurio; oscurio' (210), (279), (286), (390); <i>karanlık</i> 'infuscatio, oscurio; tenebre, oscurita' (210), (451)	<i>qarañuhıq</i> , <i>qaranlıq</i> 'buiio' (I-29), 'oscurita' (II-1489); <i>qarañuhıq</i> 'offuscatio ne' (II-1463); <i>qarañulık</i> 'infuscatio ne' (II-1132)	<i>karanlık</i> + [tur] "Dunkelh eit; dunkel" (Hazai 238)	<i>karanlık</i> 5:95 [karanlık] 'Darknes s' (Gilson 177)	قراڭلق <i>karanlık</i> (<i>karanlık</i>) 'les tenebres' (72)	<i>qaranlık</i> , <i>qaranlık</i> 'obscur. obscurit é' (409), (zulmet) 'ténèbre s' (444)
قوناك <i>qonaq</i> , al. = aliàs, alioqui (= bazen, başka yerde; başka...			<i>qonaq</i> (baş kiri) 'forfora della testa' (II-891)				

<i>koñuḡ t.</i> vulg. (= <i>günl.</i>) قوناق <i>koṇaḡ</i>, <i>koṇuḡ</i> (II-3799); ... <i>İtem</i> (= <i>yine</i>) قونق <i>koṇaḡ</i>, 'porrigo', & c. <i>pro</i> (= <i>yerine</i>) فوكاق <i>koñḡaḡ</i> (II-3809) = Furfuratio ; porrigo; porriginos us: <i>kellik</i>, <i>bert</i>, <i>baş</i> <i>koñḡaḡ</i>, <i>baş kiri</i>, <i>al.</i> = <i>aliās</i>, <i>alioqui</i> (= <i>bazen</i>, <i>başka</i> <i>yerde</i>; <i>başka</i>, <i>başka</i> <i>bakımdan</i>, <i>başkaca</i>, <i>ayrı</i>) <i>koṇuḡ</i>							
قوناقلو <i>koñḡaḡlū</i>, <i>koṇaḡlū</i> 'furfurosus' (II-3799)			<i>koṇaḡlū</i> <i>başı ḡ.</i> 'forforoso' (II-891)				
قوكشو <i>koñḡṣū</i>, ~ فوكشى <i>koñṣi t.</i> 'vicinus' (II-3799); قونشو <i>koṇṣu</i> 'vicinus' & c. → فوكشو (II-3808)	T <i>kumṣi</i> (2) p. 9, 10 = <i>komṣu</i> "Nachbar" (Stein 98, 174)	<i>komsc=i</i> [<i>komṣi</i>] 'vicino' (480)	<i>koñṣi</i> 'propinquo , vicino' (II-1682), 'vicino, prossimo, chi abità appresso' (III-2401); <i>koñṣu</i> 'prossimo, vicino' (II-1687)	<i>konṣi</i> (6) ≠ <i>komṣu</i> "Nachbar" (Hazai 242)			<i>komṣu</i>, <i>koñṣu</i> 'proche. voisin' (420), 'voisin' (456)

فوكشولق <i>koñşulıq</i> 'vicinitas' (II-3800)		<i>komsc=ul uk</i> [komşuluk] 'vicināza' (480)	<i>koñşilik</i> 'vicinanza, vicinità' (III-2400)		<i>kunghili kde 3:60</i> [kuñşilik] 'Neighbo rhood' (loc.) (Gilson 182)		<i>koñşulu k,</i> <i>koñşulu k</i> 'voisina ge' (456)

Tablo 3.14. Türkçe kelimelerde son seste ñ > n değişmesi ile ilgili kayıtlar:

M Lex. (1680)	Mg (1612)	MI (1641)	Pg (1665)	H (1672)	V (1709)	H (1730)	Vg (1790)
درينك <i>deriñ</i> 'profundus , altus' (II- 2071) درين <i>t.</i> 'profundus , <i>pro</i> (= <i>yerine</i>) <i>usit.</i> (= <i>işlek</i> , <i>yaygın</i> <i>kullanım</i>) درينك <i>derin</i> (II-2071)	T <i>deriñ</i> (2) = <i>derin</i> "tief" (Stein 97)	<i>derin</i> 'abisso; profondo' (5), (321)	<i>deriñ</i> 'basso, profondo' (I-240), 'cauo, concauo' (I-374), 'concauo' (I-465), 'cupo, profondo' (I-580), 'profond o' (I- 1675)	<i>derin</i> "tief" (214)			<i>derin</i> 'profond' (421); <i>derinlik</i> 'profond eur' (421)
درينلك <i>derinlik</i> 'profundita s' (II- 2071)		<i>derinlik</i> 'pelago, profondita; profondita' (297), (321)	<i>deriñlik</i> 'baratro, abisso' (I-234), 'concauit à' (I- 465), profondit à' (II- 1675); <i>diriñlik</i> (çay <i>diriñliğin</i> <i>i yokla-</i>) 'tentare il guazzo' (III- 2260)				<i>derinlik</i> 'profond eur' (421)

قالك <i>kaḥn</i>, ~ قالن <i>kaḥn</i>, <i>kaḥun</i> ‘crassus’ (II-3594); قالن <i>kaḥun t.</i> ‘crassus’ & c. → قالك <i>kaḥn</i> (II-3596)	D <i>kalīn</i> = <i>kalīn</i> “dick” (Stein 168)	<i>ghalin</i> ‘grosso, cioè di quantita grāde’ (172); <i>kalīn</i> ‘denso; ottuso, grossolano ,’ (115), (287)	<i>kaḥn</i> ‘denso’ (I-614); <i>kaḥn</i>, <i>kaḥn</i> ‘massicc o’ (II- 1330)	<i>kalīn</i> ≠ <i>kalīn</i> “dick; voll” (Hazai 238)			<i>kaḥn</i> ‘épais, pour les solides’ (380); (<i>iri</i>, <i>büyük</i>, <i>şişman</i>) ‘gros’ (389); <i>kaḥn</i> <i>laḥm</i> <i>aḥ</i>, <i>kaḥn</i> <i>laḥm</i> <i>aḥ</i> ‘épaissir un solide (380); (<i>irilenme</i> <i>k</i>, <i>şişman</i> <i>olmak</i>) ‘grossir. devenir gros’ (389)
قالك <i>kaḥn</i> ‘crassities’ (II-3594)			<i>kaḥn</i> ‘grossett o’ (II- 1002); <i>kaḥn</i> ‘crassitu dine’ (I- 561), ‘grossezz a’ (1002), ‘spessezz a, grossezz a’ (III- 2130)				
قولك ~ قولك <i>kaḥn</i>, <i>kaḥn</i>, vul. (= <i>günl.</i>) قولك <i>kaḥn</i> ‘cingula’; <i>kaḥn</i> çek- قولك <i>kaḥn</i> ‘stringere cingulas’ (II-3803); قولك <i>kaḥn</i>	D <i>at kolan</i> (<i>ath colan</i>) (2) ‘cingula’	<i>kolan</i> ‘cengia da cauallo’ (86)					<i>kolan</i> ‘sangle’ (433), ‘ventrièr e’ (453)

‘cingula’, & c. → قولاك (II- 3803) = Cingula: tenk, zîr tenk							
→ قولان kulan, kulan ‘pullus asini’ ~ cingula, pro (= <i>yerine</i>) قولاك (II- 3803) = Pullus: koduḡ, kuduḡ, sopa, tevleb(et), ḡâr-güre: pullus asini ... ~ cingula, pro (= <i>yerine</i>) قولاك							
(1) يالک yahñ <i>seu potiùs</i> (= <i>ya da daha çok</i>) يالن yahñ ‘detectus, nudus’; yahñ yüzlü ‘detectam habens extendens e faciem’; yahñ ayaḡ ‘nudipes, nudis pedibus’ Item (III- 5550); يالن yahñ ‘nudus’, & c.		<i>ialin aiak</i> [yalın ayak] ‘scalzo, senza scarpe’ (377)	<i>yahñ</i> ‘solitudin e’ (III- 2076); <i>yahñ</i> (<i>bâtıl</i>) ‘vanità’ (III- 2358); <i>yahñ</i> <i>ayaḡ</i>, <i>yahñ</i> <i>ayaḡ</i> (<i>çıplak ayaḡ</i>) ‘scalzato, scalzo’ (III- 1930)				

<i>Ut (= gibi)</i> يالك <i>yahñ</i>, <i>yahn kıhc</i> ‘nudus, evaginat gladius’; <i>sic yahn</i> <i>et-</i> ‘evaginare, nudare <i>gladium</i>’ (III-5550)							
ياننجق <i>yahncağ</i>. <i>Blanditiv.</i> (يالن <i>yahn</i>, ‘nudus, detectus, evaginat ’, & c. (III- 5551); ياننجق <i>yahncağ</i> ‘nudus’ → ياننجق (III- 5604)			<i>yahñcağ</i> (çiplak) ‘ignudo’ (II- 1041); <i>kıhc</i> <i>yahñcağ</i> ‘sfoderat a spada’ (III- 2030)				<i>yahncağ</i> ‘érésipè e’ (381); <i>yahnkat</i> ‘simple (fleur)’ (436)
يالکز <i>yahñiz</i>, <i>yālññüz</i> ‘solus, solummod ò’; <i>yapa</i> <i>yahñiz</i> ‘solus’; <i>yāhñiz</i> <i>degül</i> ‘non solum’ (III-5550); يالکزلق <i>yahñizhık</i>, <i>yapa</i> <i>yahñiz</i> ‘solus’ (III-5550)	T <i>yalañiz</i> (2) p. 5, 24 T <i>yalañuz</i> p. 25 GD <i>yaluñiz</i> (2) = <i>yalniz</i> “nur” (Stein 97)	<i>ialuus</i> ‘soletto, solitario’ (409); <i>ialuus</i>, <i>ialuusgie</i> [- ce] ‘solo, solamente’ (410)	<i>yālññüz</i> (<i>hemān</i> <i>y.</i>) ‘soletto’ (III- 2075); (<i>münferi</i> <i>d</i>) ‘solo, sola senza compagn ia’ (III- 2078); <i>yālññüz</i>, <i>yafuğuz</i> ‘a huomo per huomo’ (I-77); <i>yālññüzli</i> <i>k</i> ‘solitudin e’ (III- 2076)	<i>yaliniz</i> (6) ~ <i>yalinüz</i> (1) ≠ <i>yalniz</i> “allein; ledig” (Hazai 370)	<i>yalingh</i> <i>iz</i> 5:102 [yáliniz], [yáliniz] ‘alone’ 3:67 ‘single’ (Gilson 221)		<i>yahniz</i> (salt) ‘seul’ (436), ‘solitaire ’ (437) <i>yahnizhık</i> (<i>halvet</i>, <i>tenhalık</i>) ‘solitude’ (437)
(2) يالك <i>yahñ t.</i> ‘flamma, ~	D <i>yaliñ</i> (2) = <i>yaliñ</i>						

splendor'; (<i>od yahûlî</i> , 'âlev= flamma; <i>aydın</i> , <i>aydınlık</i> = splendor) (III-5550)	"Flamme" (Stein 98)						
دکسز <i>deñsiz</i> 'immodest us, dissolutus, insolens' (II-2107); دنسز <i>densiz</i> 'impudens' , <i>vitiosè pro</i> دکسز (=دکسز'e <i>göre</i> <i>kusurlu</i> <i>olarak</i>) (II- 2147)							<i>deñsiz</i> 'débauch é, dépravé, corromp u' (372), 'insolent' (394); 'méprise, erreur' (404), (<i>ğalat</i>) 'solécism e, erreur' (437); <i>deñsizlik</i> 'insolenc e' (394); <i>deñsiz</i> <i>et-</i> 'débauch ér, dépraver, corrompr e' (372)

[DLT *yengeç* III, 384; CLAUS 944 *yeñeç* → *yeñgeç*; 950 *yeñgeç* (? *Lengeç*). Osm. *yengeç*, Çağ. *lengeç*; DS V-1752 *engeç*] Lex. (1680) *يکچ* *yengeç*, *q.* = *quasi* (= *yine*) *yeñgeç t. serâtân* 'cancer, pec. Fluvialis' (III-5612); *لنکچ* *lengeç t.* 'cammarus, cancer', & c. Vide (= *Bak*) *usit.* (= *işlek*) *يکچ* (II-4200).

Comp. (1687)'ta bir eksiz tamlama örneğinde: *يکچری اغاسی* *yeñiçeriagasi*, vul. (= *günl.*) *yançar ağa* 'Aga, vocc Turcica, i.e. dominus', ~ c. ' ; krş. Lex. (1680) *يکچری* *yeñiçeri*, *yeñiçeriler ağasi* (III-5596).

Meninski *Sözlük*teki kayıtlarda, *okuma diline* göre, bu genizsi sesi aslı niteliğiyle işaretler. Bu ses, ince sıradan kelimelerin bir bölümünde de art damaksı niteliğiyle görünür (*deñiz*, *iñıldı* gibi). Tulum (2011) bu işaretleme farklarını şöyle

değerlendirir: “*Aslında fonetik sebeplere bağlı olarak /i/’ye yakın /ı/ değiştiği bir sesle seslendirmeyi yansıtan bu tür söyleyişler, yaygın olarak kullanılmayan, ikincil biçimlerdir*” (s. 94).

Bu sesin, yanına bir /g/ eklenerek söylenişi bir kelimedede gösterilir:

Lex. (1680) تڭرى *tañrı* vul. (= günl.) *tangri* t. ‘Deus’; تڭرى تعالیٰ *tañrı te‘ālā* ‘Deus excelsus’ (I-1342); تڭرى *tangri* t. ‘Deus’ → تڭرى (I-1436) [H (1672) *tañrı* ≠ *Tanrı* ”Gott” (Hazai 357)].

Tulum (2011) Meninski’nin *Gr.*’de bu söyleyiş farkıyla ilgili açıklamasını şöyle aktarır: “ ... *Bu kelimeyi cahil halk bir /g/ katarak songra şeklinde söyler, bu da sadece, yani re’den önce söz konusudur; çoğu kez tangri şeklinde söyledikleri tan-ri örneğinde olduğu gibi*” (s. 4-5) (s. 94). *Gr.*’deki açıklamayla bu biçimlerin konuşma dilindeki kullanımına bir sınır çizilmiştir.

İncelemedeki monografik çalışmalarda: Megiser (1612) / Stein, 1975: 97-98; Molino (1641) / Święcicka 2020: 97; Parigi (1665) / Kartallıoğlu, 2010: 104; Harsany (1672) / Hazai, 1973: 357; Vaughan (1709) / Gilson, 1987: 51.

3.1.7.2. ñ > m

Dudaksılaşma yuvarlak ünlüler önünde bu değişimle de örneklerini verir. Meninski **Lex. (1680)**’te Türkçe *gömlek* kelimesini değişmeli biçimiyle günlük dilin örnekleri arasına ekler; buna karşılık değişmeye uğrayan başka kelimeleri eski ve birincil biçimleriyle kaydeder; ancak bunların da daha erken tarihli metinlerde değişmeli biçimleriyle aktarıldığı görülür. Buna göre, Meninski’nin bu kelimelerin çeviri yazılarını yazıdaki eski biçimlere göre düzenlediği söylenebilir.

Tablo 3.15. Türkçe kelimelerde ñ > m dudaksılaşması ile ilgili kayıtlar:

M Lex. (1680)	Mg (1612)	MI (1641)	Pg (1665)	H (1672)	V (1709)	HI (1730)	Vg (1790)

طکڑ <i>doñüz</i> ⁵² , 'porcus' <i>pro</i> (= <i>yerine</i>) طوکڑ (II-3116)	D <i>domuz</i> ⁵³ (8) = domuz "Schwein" (Stein 98)	<i>dous</i> ⁵⁴ 'porco' (311); <i>domus</i> ⁵⁵	<i>toñuz</i> ⁵⁶ 'ciacco, porco' (I-401)	<i>domuz</i> (1) ~ <i>donuz</i> (1) ≠ <i>domuz</i> "Schwein" (Hazai 358)	<i>domúz</i> 5:93 [domúz] 'a Hog' (Gilson 151)	<i>doñuz</i> (<i>ieban don-ouzy</i> [<i>ieban doñuzı</i>]) 'sanglier' (80)	<i>domuz</i> ⁵⁷ 'cochon' (368)
قوکش <i>koñşü</i> , ~ قوکشی <i>koñşi t.</i> 'vicinus' (II-3799) قونشو <i>konşu</i> ⁵⁸ 'vicinus' & c. → قوکش (II-3808)	T <i>kumşî</i> (2) p. 9, 10 = <i>komşu</i> "Nachbar" (Stein 98)	<i>komsc=i</i> ⁵⁹ [komşî] (<i>yakin</i>) 'vicino' (480)	<i>koñşî</i> ⁶⁰ 'propinquo, vicino' (II-1682), ' <i>koñşu</i> 'prossimo, vicino' (III-1687)	<i>konşî</i> (6) ≠ <i>komşu</i> "Nachbar" (Hazai 358)	<i>kungshili</i> <i>kde</i> 3:60 [kuñşilik] 'Neighborhood' (Gilson 182)		<i>komşu</i> , <i>koñşu</i> ⁶¹ 'proche, voisin' (420), 'voisin' (456)
اوکرغه <i>oñurgá</i> 'spina dorsi' (I-531); اوکورغه <i>oñurgá</i> → اوکرغه (I-534).			<i>oñurgá</i> 'schiena' (III-1950), 'spina della schiene' (III-2137)				<i>omurga</i> , <i>omurğa</i> ⁶² 'échine, épine du dos' (377)
قورمال <i>qumral</i> , <i>etiam</i> (= <i>yani sıra</i>)			<i>qumral</i> (<i>açık k.</i>)				<i>qumral saçlı</i>

⁵² *doñüz* 'porcus, sus' (II-3149); *doñüz etmegi*, ~ *buhür-i Meryem alması* 'cyclaminum'; *doñüz alması* 'tubera'; *doñüz pastürması* 'lardum, laridum'; *doñüz budı* 'perna'; *doñüz burnı* 'rostrum suis'; *doñüz çobanı*, *doñüzçi* 'subulcus'; *doñüz kıllı* 'seta'; *doñüz yavrısı* 'porcellus, nefrens'; *doñüz damı*, *doñüz hık*, ~ *doñüz châne* 'hara, suile'; *idem eadem doñüz dāmi*, *ac* (= *ve*) *doñüz evi* 'grandis sporta...'; *doñüz bağı* 'porcus marinus, delphin'; *yaban doñuzu* 'aper'; *dişi doñuz*, ~ *doñüz dişisi* 'sus, scrofa'; *doñüz gibi* 'instar porci, ~ *porcorum more*' (II-3150); *doñüz hık* 'hara, suile' (II-3150).

⁵³ D *yaban domuz* (2) = "Wildschwein" (Stein 265).

⁵⁴ *dousgik* [douscık] 'porchetto' (311).

⁵⁵ *domusler achori*, *domus dami* 'stalla di porci' (429).

⁵⁶ 'porco' (II-1627); *toñuz bağı* 'porco marino' (II-1627); *toñuzcik* 'porcello, porco piccolo' (III-1627); *dişi toñuz* 'porca, scrofa' (II-1626), 'scrosa' (III-1983).

⁵⁷ *dişi domuz* 'trueie' (451); *domuz ayağı* 'tire-bourre' (446); *domuz balığı* 'dauphin' (372); *domuz elması* 'truffe' (451); *domuz pastürması* 'jambon' (396); *domuz yağı* 'lard' (398), 'sain-doux' (432); *yabani domuz*, *yaban domuzu* 'sanglier' (433); *yonus*, *domuz balığı* 'dauphin' (372).

⁵⁸ قوکش *koñşılık* 'vicinitas' (II-3800).

⁵⁹ *komsc=uluk* [komşuluk] (*yakunluk*) 'vicināza' (480).

⁶⁰ vicino, prossimo, chi habitā appresso' (III-2401); *koñşilik* 'vicinanza, vicinità' (III-2400).

⁶¹ *komşuluk*, *koñşuluk* 'voisinage' (456).

⁶² *omurgha*, *omurğa gemiyi* "vertèbre" (454).

قومران ḳumran ⁶³ (II-3806)			‘biondo’ (I-264)				‘rousseau’ (431)
كمك gümlek ‘indusium’ → كومك (II-4021); كوكك göñlek, vul. (= <i>günl.</i>) كومك gömlek ⁶⁴	TD ḡümlek (5) p. 17 = gömlek “Hemd” (Stein 98, 110)		göñlek (<i>demir</i> ~ <i>demür</i> g.) ‘cotta di maglia’ (I-558), ‘giacco di maglia’ (II-955); gömlek ⁶⁵ ‘camiscia’ (I-320)	gönlek (2) ≠ gömlek “Hemd” (Hazai 358)	gumlec 5:98 [giumlek] ‘a Skirt or Smock’ (missp. for <i>shirt</i> ?) 4:75 ‘shirt’ ghyumle ghim’le 3:55 (Gilson 161)	كومك gömlek ⁶⁶ (<i>gueumle</i> k) ‘chemise’ (96)	gömlek ‘chemise’ (367)

İncelemedeki monografik çalışmalarda: Megiser (1612) / Stein, 1975: 98;
Harsany (1672) / Hazai, 1973: 358.

3.1.8. /s/, /z/, /d/, /h/, /t/, /k/, /g/ Ünsüzleri İle İlgili Başkalaşmalar

3.1.8.1. s = s - /s/

Meninski, Arap harfli eski yazının üç ayrı harfini çeviri yazıda s = s - /s/ ile karşılar. Tulum (2011), onun bu uygulaması ile açıklamasını şöyle aktarır: “*Bu harfî, ث (se), س (sin) ve ص (sad) harflerini karşılamak için kullanıyorum. Bu harf İtalyanca ve Lehçe s ile -sera, sarà kelimelerinde olduğu üzere- Fransızcada kelime başlarındaki s gibi söylenir. Bununla birlikte bu harf ص (sad) için kullanıldığında daha güçlü olarak ve ıslıklı bir şekilde belirtilerek söylenmelidir*” (Gr. s. 5).

⁶³ ‘castanei coloris’; *açık ḳumra* ‘flavus’; *ḳumran saḳal* ‘barba castanea, subnigra, ex rufo nigra’

⁶⁴ ‘indusium, interula’ (II-4088); كومك *gömlek* ‘indusium’ ~ c. → كوكك (II-4093).

⁶⁵ *yoñden gömlek* ‘cilicio’ (I-409); *gömlekci* ‘camisciario’ (I-320); *gömlekcik* ‘camisciotto’ (I-320); *gömlek geymek* ‘incamicciarsi’ (II-1082); *gömlek geyinmiş* ‘camisciato’ (I-320).

⁶⁶ *gömleğimi...* (*gueumleghimi bana wir*) (146) *gömlekçi* (*gueumlektchi*) ‘faiseur, ou vendeur de chemise’ (113).

Meninski'nin gramerindeki açıklamasından sonra kendi değerlendirmesine yer verir:

“*Meninski'nin katı ünsüz harfleri* olarak adlandırdığı harfler arasında bulunan bu harfin farklı boğumlanma değeriyle Arapça kelimelerde kendisinden önceki ve sonraki ünlülerin kalın okunmasına yol açtığını ünlüler konusunda belirtmiştik, O'nun yukarıdaki değerlendirmesi, Arapça kelimelerdeki söylenişleriyle ilgili olmalıdır: *sábāh, tásdīq, sıbyān, subh* gibi; çünkü bilindiği gibi, bu harf kalın sıradan kelimelerin yazımında س (sin) ile birlikte Türkçe'nin olağan /s/ sesi yerine de kullanılmıştır” diyerek Türkçe kelimelerdeki örneklerini sıralar (s. 95).

Bu açıklamalardan söz konusu harflerin Türkçede aynı ses değerini karşılamak üzere ortak işaretler olarak kullanıldıkları anlaşılmaktadır. Çeviri yazılı metinlerdeki kayıtlar bu tercihte ortaklaşıldığını gösterir. Kimi metinlerde bu harflerin Arapçadaki ses değerleriyle ilgili açıklamalara da yer verilir (Meninski, Vaughan gibi); ancak çeviri yazıda aynı ses değerini karşılamak üzere ortak işaretler olarak kullanıldıkları görülür. Aynı zamanda bunların kelimelerin ince ve kalın sıradaki hecelerini belirlemede kullanıldıkları da bilinmektedir. Bunu, günlük dilin örnekleri üzerinden görmek mümkündür.

Lex. (1680)'te ilgili maddelerden derlenen örnekler aşağıda sıralanmıştır:

Kalın sıradan hecelerde: س (sin) yerine ص (sad):

M Lex. (1680) استار *astar* ‘subductura’, ~ c. → استر (I-174)

آستر *aster vul. (= günl.) astar f. t.* ‘subducturæ serviens tela crassior & rarior, ~ ipsa subductura, seu tela, aut pannus subductus’ (I-185)

اصدار *astar, erroneè pro استر (= استر) e göre hatalı olarak* ‘subductura’ استر (I-253).

MI (1641) *astar (ters. a.)* ‘rouerscio’ (364); **Pg (1665)** آستر *astar* ‘fodera, sopanno’ (II-883); **V (1709)** *ester* 5:77 [ästär] ‘the lining of a Garment’ (Gilson 135); **Vg (1790)** *astar* ‘doublure’ (376), ‘tableau (fond de)’ (442); **HI (1730)** استار *astar* (*astargi = astarcı*) ‘lingier’ (113).

astarlamaḵ ‘astarlamak’ (I-174); استارلمق *astarlamaḵ* ‘subducere’ (1680) استارلمق (I-187); **Pg** (1665) استر لمق *astarlamaḵ* ‘foderare’ (II-883), ‘soppanare, foderare’ (III-2086); **Vg** (1790) *astarlamaḵ* ‘doubler un habit’ (376).

(1680) استرلق *astarlḵ* ‘subductura, seu tela pro subductura’ *ut (= gibi) donlḵ, vel (= ya da) kaftanḵ* ‘tela, vel pannus pro veste interiori’ ~ ‘quantum sufficit pro subducenda veste’ (I-187).

(1680) استرلنمش *astarlānmiṣ* ~ استرلو *astarlū* ‘habens subducturam, seu subductus’ (I-187); **Pg** (1665) *astarlānmiṣ* ‘foderato’ (II-883).

M Lex. (1680) سختیان *sáḥtiyān*, *erroneè pro* سختیان *sáḥtiyān* (= سختیان *sáḥtiyān*’a göre hatalı olarak) (II-2938).

M Lex. (1680) ساطور *sātūr f. t. vul. (= günl.) satır* ‘culter major & latior laniorum, quo carnes dissecant, clunaculum’ (II-2515)

صاتور *satur t.* ‘clunaculum’ *erroneè pro* ساطور (= ساطور’a göre hatalı olarak) (II-2907).

M Lex. (1680) صواد *savat t. (f. pro = ferè pro = hemen hemen, aynen... yerine, bedel)* سواد *encaustum*; سوادلمق *savatlamaḵ*, سواد سورمك *sávāt sürmek* ‘encausto pingere’ (II-2999) = Encaustum: صواد *ḥamat* [!] (*savat?*) (*mīnā*); سواد سورمك *savad sürmek* (*mīnālamaḵ, mīnā etmek*); صواتلو *savatlı* (*mīnālanmiṣ*).

M Lex. (1680) صوزه *savza t. vul. (= günl.) pro (= yerine)* سیزه *sebze f.* ‘olera’ (II-3006).

M Lex. (1680) صلاحور *salahor, pro (= yerine)* سراخور *serāḥor* ~ جره خور *cereḥor t.* ‘*kāl‘á-ī tá‘mīr itmege mu‘āf olan köylerüñ sükkānine dirler*’ ‘pagorum incolæ à vectigali exempti cum onere arcem aliquam, ubicunque opus est, reparandi’ (II-2978).

[**Tükst** 49 اسطرلاب *usturlab, esterlab*, سطرلاب *suturlab*, Sternhöhenmesser‘ Zenker 509a. Barb. I 53: (gr. = Grek.) *αστρολάβος*.] **M Lex.** (1680) استرلاب *üstürlāb* ‘astrolabium’ → اسطرلاب (I-187); اسطرلاب *üsturlab a. t. f.* ‘astrolabium’; *eline usturlāb alüp* ‘apprehenso astrolabio’ (I-213) = Astrolabium: اسطرلاب *vel (= ya da)*

ac (= *ve*) استرلاب *usturlāb*, ~ سطرلاب *suturlāb*. **Pg** (1665) اصطراب *usturlāb* ‘astrolabio’ (I-190); **Vg** (1790) *usturlab* ‘astrolabe’ (360).

Bunlar yanında söyleyişe uygunlaştırılmış yazılışlarıyla aktarılan başka örnekler de kaydedilmiştir:

M Lex. (1680) سفرة *süfret, süfre*, çğl. سفر *süfer*, *vul.* (= *günl.*) *sofra* ‘cibus viatoris, commeatus viæ, ~ mensa, *pec.* Corium orbiculare quod solo instertur, mappa’; *münâkkaş süfre-î âsümân* ‘acupicta, seu stellis distincta cœli mensa, *i.e.* expanium’, & c. *süfre nişîn* ‘mensæ assidens, conviva’ (II-2626); سفره *süfre, seu* (= *ya da*) *vul.* (= *günl.*) *sofra a. f. t.* ‘mensa’, & c. → سفرة (II-2627); **Mg** (1612) D [*sofra*] (D “*tsophra*” **Stein** 31, D *soffra* **Stein** 37); **MI** (1641) *sofra* ‘tauola; mensa, ò tauola; tauola, doue si mangia’ (54), (251), (446); **Pg** (1665) سُفْرَه *süfre (sofra)* ‘mensa’ (II-1348), ‘tauola da mangiare’ (III-2247); صُفْرَه *sofra* ‘refettione’ (III-1755), ‘sedia dell’uomo’ (III-1997); **H** (1672) *sofra* (2) “gedeckter Eßtisch” (**Hazai** 258); **V** (1709) *sofrá* 5:90 ‘a Table’ (**Gilson** 207); **HI** (1730) صوفره *sofra* ‘la table’ (104); [سفره] *sufra+* (*dan*) (190); **Vg** (1790) *sofra* ‘table’ (442).

Comp. (1687) همسفره لك *hemsüfrelik, seu* (= *ya da*) *vul.* (= *günl.*) *hemsofrahık* ‘convictus’; **Pg** (1665) *sofrada yoldaş, hem sofrá* ‘commensale’ (I-445); **Vg** (1790) *hemsofra (hemkāse, ekil)* ‘commensal’ (368).

(1680) سفره پشكر *sofra peşkeri* → پشكر پشكير *peşker, vul.* (= *günl.*) *silecek* (I-832); **Mg** (1612) D *sofra testemeli* (*/ofrate/temeli sudarium lat. Silecek*), *peşkir (pet/chkir)* (2) ‘mappa’; (**Stein** 64, 125, 159 D *testemal* (2) D *testemel+* (Redh.) *destmal* “a towel”); **MI** (1641) *sofra besi* [*sofra bezi*] ‘touaglia d’appareechiare’ (461); *sufraresi* [*sufra bezi*] ‘mantile touaglia’ (244).

Mg (1612) D **yaraklamak sofrá (raraklamak /offra)* (2) ‘men|am parare’ [**YTR** 235 *yarakla-: hazırla-*]; **MI** (1641) *sofrái haszır et-* [*sofrayı hazır et-*] ‘apparecchiare la tauola’ (54); **Vg** (1790) *sofrayı izzetle-* ‘benir la table’ (362).

(1680) *süfre, seu* (= *ya da*) *sofra kırudan* ‘catillo, helluo’ (II-2626); **MI** (1641) *sofra duchiaden* ‘pacchiona’ (287) (287 *sfra dukieden* Ind.); *sufra dukieden* [dükeden] (*ciok ieigi* = çok yeyici) ‘mangione’ (243).

(1680) *süfrei*, vul. (= günl.) *sofra(y)i kur* ‘sternere mensam’; *sufrai kaldürmak* ‘tollere mensam, aut fercula ex ea’ (II-2626); **Pg** (1665) *sofray kaldur* ‘leuar la tauola’ (II-1247), ‘sparecchiare’ (III-2115); **Hl** (1730) [سفره] *sofra kur*- (*sofrai kouroun* = s.-yı kurun) (152); *sufra kur*- (*soufra kouroulmiche dur* = kurulmuşdür) (190); *sufraya otur*- (*soufraia otouralum* = oturalüm) (190); **Vg** (1790) *sofrayı izzetlemek* ‘benir la table’ (362); **Ml** (1641) *sofrade eli usatmak* [s.-de eli uzat-] sporgere la mano in tauola (424-425).

[Arapça سماء *simāt*]: **M Lex.** (1680) سماء *sümāt*, vul. (= günl.) *somat* ‘mensa, pec. Apparata seu cibis instructa, epulæ, cibi’ (II-2667) **Comp.** (1687) سماء *somāt* (*nefâis, hūn, hān, ni‘metler*) ‘dapes’; (*yeyecek, manca, ni‘met, tā‘ām...*) ‘epulæ’; سماء *somat* (*hān, hūn, etiam hūn, māidet, çğl. mevāid*), mensa lignea: *pādişāhlerün somatı* ‘mensa’. **Pg** (1665) سماء *somat-ı* ‘ámme (*dükeli halkuñ sofrası*) ‘tauola commune, doue mangia chi vuole’ (III-2247).

[LN استره *ostor-a* (-e) ~ ستوره *sotūra* (-e)] **M Lex.** (1680) استرا *üstūra t.* ‘novacula’ → استره (I-186);

استره *üstüre* vul. (= günl.) *ustura f. t.* موسى *musā a.* ‘novacula, Scheer = Messer’ (I-187); اوسترا *üstūrā* ‘novacula’, *pro* (= *yerine*) استره (I-516) = Novacula: اوسترا استره *üstūra*, → استره [sütüre], ستوره [sütüre], موسى [musā]; استره لك *usturalik*, استره قبوری *üstūra kuburı*, theca: استرا قبوری *ustura kuburı*, استره لق *usturahık* (*üfturahık* [!]).

Mg (1612) *D ustra* (2) = *ustura* “rasierrmesser” (**Stein** 128); **Ml** (1641) *vstura* [ustura] ‘rasoio da barbiero’ (338); **Pg** (1665) اوسترة *ustura*, ستره *sütüre* ‘rasoio’ (III-1745); **Vg** (1790) *ustura* ‘rasoir’ (424).

(1680) استره لق *usturahık*, aliàs (= *diğeri*) استره قبوری *ustura kuburı* ‘theca novacularum, pectinumque’ (I-188).

Kartallıoğlu (2010: 104-106) çalışmasında Parigi (1665)’deki başka örnekleri de gösterir.

ص (sad) yerine س (sin) (ince ünlüler için):

M Lex. (1680) سراط *sirāt a.* ‘via’, *pro* (= *yerine*) صراط *sirāt* (II-2579).

M Lex. (1680) صومه *fume*, ~ *usit.* (= işlek) سومه *süme*, ~ *q.* = *quasi* (= yine) *sümme* ‘vanitas’, *seu potiùs, adverb = adverbium* (= zarf), *sumeye, sumeye, ~ fume yere, sumeligile*, باطلًا *batılen a.* ‘in cassum, vanum, frustra, gratis’ *sumeye, ~ fume yere çalış-* ‘in vanum laborare, oleum & operam perdere’; *fumesine geldüm* ‘frustra veni’ (II-3012); سومه *sume* ‘in vanum’, & c. → صومه *sūme*, ~ c. (III-App.6072).

Mg (1612) T *sime+* p. 3 = (Redh.) *suma* “uselessly” (Stein 122); **MI (1641)** *iok iere, sumeie* [yok yere, sumeye] indarno (in vano)’ (204); **H (1672)** *sūme+ [ye]* (1) “überschüssig” (Hazai 259).

Parigi (1665)’deki kimi örneklerde de ص (sad) yerine س (sin) kullanılır, bkz. Kartallıoğlu, 2010: 104.

Arapçada ث (se) harfinin temsil ettiği peltek ses yine bu dilden alınmış kelimelerin kalıplaşmış yazılışlarında korunmuştur. Tulum (2011) “*Meninski’nin değerlendirmesine göre, Arapçada ث (se) harfinin temsil ettiği peltek ses /th/ Türkçede ortak konuşma dilinde yer bulmamıştır; ancak bu ses tecvid bilenlerce, özellikle Kur’an okurken gerçek değeriyle, dilin dış arasına sokulmasıyla çıkarılır* (s. 5, 6). *Sözlükte bu sesin Türkçe söyleyişte /t/’ye de dönebildiğinin örnekleri de kaydedilmiştir*” (s. 95) der ve Sözlükteki kimi örneklerini kaydeder.

Meninski’nin **Lex. (1680)**’teki örneklerle ilgili kayıtları:

M Lex. (1680) ثلث *sülüs*, ~ *süls*, ~ ثلث *selīs* اوچه بر *üçte bir, vul.* (= günl.) *tult* ‘tertia pars; *et hinc moneta argentea Lotharingica, ~ Polonica tertiam thaleri Leonalis partem valens: vocatur vulgo tult, pro* ثلث *süls* (= halk arasında ثلث *süls* yerine *tult* denir) ‘vn testone’; *süls-ī leyh: iki yatsi* ‘tertia noctis vigilia seu pars’ (I-1530).

(Farsçada: **LN** ثريت [terīf], ثريد [terīd] ve: ثريد [serīd] ثريد *den muarreb* = Arapçalaşmış kelime) **M Lex. (1680)** ثريد *serīd*, ~ ثريده *serīdet*, çğl. ثرد *sürd*, ~ ثرايد *serāid*, *Communiter tam Turcis, quàm Persis* (= hem Türklerde hem Farslarda) ثريد *terīd*, ~ *vul.* (= günl.) *tirīd, etiam* (= yanı sıra) ثريت *terīt f.* ‘panis intritus frustulatim, *vel* in micis fractus in scutella ut affundatur jusculum *vel* lac, intrita, ~ offa è jure, ~ fructus in liquorem inditus, qui cum liquore maceratur aut editur, etiam tabellæ panis

jusculo aut offæ inditæ, *aut* carni suppositæ’; ثريد *serīd e. vul. (= günl.) terīd ~ tirīd e.* ‘intritam facere, in particulas confringere, & interere panem’ (I-1521); = Intritus: ثريد *serīd*, ~ ثريدة *serīdet*, *çğl.* ثرد *sūrd*, ~ ثرايد *serāid*, *usit. (= işlek)* ثريد *terīd, tirīd, terīd*, intinctus: ثريد *sirīd*, *vul. (= günl.)* ثريد *tirīd*; Pg (1665) سريد *serīd*, تيريد *tirīd* (çorbacık) ‘brodetto’ (I-288); تيريد *tirīd* ‘intingolo’ (II-1180); تيريد *tirīd ~ سريد serīd* (şorbā) ‘polta, poltiglia’ (II-1619); *tirīd otları* ‘herbe da mangiare, da far minestre’ (II-1022); Vg (1790) *tirīd* ‘potage’ (418), ‘soupe potage au pain’ (439).

Comp. (1687) ثرد ثريد *sered, serīd, vul. (= günl.) terit e.* ‘interere’; ثرد ثريد ثريد *serd, serīd, terīd, tirīd e.* ‘intritus’ Vg (1790) *ekmeyi tirīd et-* ‘mitonner. faire tremper’ (405).

İncelemedeki monografik çalışmalarda: Megiser (1612) / Stein, 1975: 107; Parigi (1665) / Kartallıoğlu, 2010: 104; Harsany (1672) / Hazai, 1973: 359.

3.1.8.2. z = z – /z/

Meninski, Arap harfli eski yazının bu ayrı harflerini çeviri yazıda z = z – /z/ ile karşılar. Tulum (2011), onun bu uygulaması ile *Gr.*’deki açıklamasını şöyle aktarır:

“Meninski ‘Bu harfi Türklerin ذ (zal), ز (ze), ض (zad) ve ظ (zı) harflerini temsil etmek için kullanıyorum’ dedikten sonra son ikisinin daha güçlü bir sesle çıkarılmasının doğru olduğunu belirtir; ardından da: ‘ama bu harfin İtalyanca ya da Almancada olduğu gibi değil de Fransızların *zélé, zelo* ‘gayretli’ ve Lehlerin *zábic* ‘öldürmek’ söyleyişlerinde olduğu gibi /z/ şeklinde söylenmesini istiyorum’ uyarısını yapar (s. 5). Daha sonra harflerin söyleniş değerlerini ele aldığı bölümde ض (zad) için yaptığı açıklama şudur: ‘Okumuş Araplar arasında ذ (zel) gibi, ama ondan daha güçlü bir peltek sesle söylenir, ancak bunun aksine tahsilsiz kimselerin söyleyişinde böyle bir pelteklik bulunmaz, Türkler tarafından *kāzı, remázān* yerine *kādi, ramadan* diye okunan قاضى رمضان gibi az sayıdaki Arapça kelimedede Lehçenin /d/’si gibi çıkarılır, bu günün Türkleri ise *çift z* ‘ye yakın biçimde Fransızcanın /z/’si gibi, ya da duyulurluğu yüksek bir ısıklık gibi telaffuz ederler’ (s. 7). ظ (zı) ‘ya gelince: bu sesin söyleniş biçiminin tamamen ض (zad) gibi olduğunu söylemekle yetinir” (s. 7).

Değerlendirmesinde de “ ض (zad) ve ظ (zı) harfleri, yukarıda ünlüleri incelerken birkaç kez söz ettiğimiz gibi, Meninski’nin katı ünsüz harfleri diye adlandırdığı bölümde yer alan harflerdir, Arapçada ve az sayıda Farsça kelimedede önceki

ve sonraki ünlüler açısından belirleyicidir, kalın ünlülerle birlikte bulunur” der ve Meninski’nin malzemesindeki örneklerini kaydeder (s. 98).

Sözlükte ضرب (dad)’ın Türkçe söyleyişte diş sesleri /d/ ve /z/ ile karşılandığını gösteren kimi örneklerde /d/ ile olan seslendirme *vul.* ve *vulg.* kısaltmalarıyla aktarılır:

M Lex. (1680) جذام *cüzām a. vul. (= günl.)* جذام *cüdām* ‘morbi genus, elephantia, quā sæpe extrema membrorum exeduntur pereuntque, relictis albis vestigiis, lepra, ~ *vul.* leprosus, *máráz-ĩ cüzāmden bĩ ārām olup* ‘leprâ infectus, & cruciatus’ (I-1591); *زام cüzām t.* ‘leprosus’, & c. *pro (= yerine)* جذام (I-1609) = Leprosus: *ala tenlũ, ebrās, berīs, alacá...*; **Pg (1665)** جذام *cüzām* ‘lebbroso’ (II-1232); *cüzām toñuz* ‘domuz *cüzzamı*’ ‘porco leproso’ (II-1627); **H (1672)** džudam (4) + *cudam* ‘heruntergekommener, verarmter Mensch’ (Hazai 225); **Vg (1790)** *cüzam, cüdām* (*miskinlik*) ‘lépre. Ladrerie’ (398).

Vg (1790) *cüzamlı, cüdamlı* ‘lépreux. Ladre’ (398). (1680) جذاملق *cüzāmhlık, seu (= ya da) vulg. (= günl.)* جذاملق *cüdāmhlık* ‘ipsa lepra, ejusve morbus’ (I-1591); **MI (1641)** *giudamluk* [cudamluk] ‘lebbra, sorte di male; lepra, infermita’ (229), (231); **Pg (1665)** جذاملق *cüzāmhlık* ‘lebbra’ (II-1232), ‘lepra, lebbra’ (II-1241), ‘mal di san lazarò’ (II-1297).

Lex. (1680) جذام خانہ *cüzām hāne*, مسكين خانہ *miskin hāne* ‘elephantiacotrophium’ (I-1591).

M Lex. (1680) چرتاوی *çirtāvi t. فضولی fuzūlī, seu (= ya da) fuzūl, vul. (= günl.)* fodul *ögünici atup tutici* ‘jactator, jactabundus’ (I-1598).

فضولی *fuzūlī*, (~ *fuzūl, vul. = günl. fodul*) چرتاوی *çirtavī*, ‘*ögünici*’ ‘qui supervacaneis occupatur & rebus ad se non spectantibus, ardelio, extra modum se efferens’ (II-3529)

فضول *fāzūl, etiam (= yanı sıra) fuzūl, vul. (= günl.)* fodoḡ ‘excedens modum, exuberans *vir, pecul.* Capite, ~ *præda ejusve pars, quæ dividi nequit, uti equus unus*’, ~ *fuzūl, ...*’ (II-3529)

fodola t. (*f. = ferè = hemen hemen*) فضله *fuzlá* (II-3556); **Vg** (1790) *fodul* ‘fier’ (221), (*tafralı*) ‘fier. Arrogant’ (384); *fodulcağ* ‘un peu plus fier’ (221); *fodul çehre, sima* ‘morgue’ (405); *fodolluğ* (*tafra*) ‘fierté. Arrogance’ (384).

M Lex. (1680) طق ~ طقفنس *teknefes vul.* (= *günl.*) *pro* (= *yerine*) ضيق *tıķnefes*, ضيق *záyķ*, ~ *zıķ*, ... ضيق النفس *zıķu’n-nefes* ‘*nefes darhğı*’ ‘asthma’ ضيق *zıķ nefes, vul.* (= *günl.*) *dıķ nefes, unde f. vulgare* (= *unde ferè vulgare = ve bundan halk arasında*) *tek nefes* ‘asthmaticus’ (II-3060); → *nefes ... ضيق النفس zıķu’n-nefes, pro quo vul. usit.* (= *halk arasındaki işlek, yaygın kullanımı yerine*) *tek nefes* ~ *tek nefeslü* ‘asthmaticus’ *tenk nefes* ضيق نفسلو *zıķ nefeslü, vul.* (= *günl.*) *tek nefeslü* ‘asthmaticus’ (III-5224) = Asthmaticus: انتك نفسضيق *zıķ, tenk nefes, ~ vul.* (= *günl.*) *teknefes*, ضيق *zıķ nefeslü* (*soľuğan*); asthma: ضيق النفس *zıķu’n-nefes*, *tenk nefeslik* (*nefes darhğı, soľuğan renci*); *tenk, tek nefes* ضيق تنك نفس او; *dynspœa*: *tenk, tek nefes*, **MI** (1641) *dik nefes* (*auasi dutulmisc = āvāzi dutulmış*) ‘rauco’ (338); **Pg** (1665) *tenk nefes* (*zıķu’n-nefes*) ‘asmatico’ (I-176), ‘a stretta di petto’ (I-189), ‘stretzezza di petto’ (III-2199); *zıķ nefes* ضيق نفس ‘chi hà stretzezza di petto’ (III-2199); **Vg** (1790) *tıķ-nefes* ‘poussif’ (418); *tıķ-nefeslik, zıķ-nefes* ‘asthme’ (360); *tıķ nefesli, tıķ nefes* ‘poussif’ (418).

MI (1641) *dk nefesluk* [d(ı)k nefeslük] (*ghioks darlighi* [göks darlığı]) ‘stretzezza di petto’ (436); **Pg** (1665) *tenk nefeslik* ‘ansiamento’ (I-133), ‘asmo’ (I-176); **HI** (1730) طق نفسلق *tek nefeslyk* ‘l’asthme’ (101); **Vg** (1790) *tıķ-nefeslik, zıķ-nefes* ‘asthme’ (360); *tıķ nefesli, tıķ nefes* ‘poussif’ (418). **Pg** (1665) *tenk nefes ot-, tenk nefesliğı ot-* ‘ansiare’ (I-133).

M Lex. (1680) ضرب *zárċ... kellesini yek zárċten* (*vulg. = günl. darbten*) *uçurdı* ‘caput ejus uno ictu amputavit’ (II-3036); **MI** (1641) *szarbilhe* [zarbile] ‘a gran forza’ (26); **Vg** (1790) *zarbli* (*ķavi, keskin, ķuvvetli*) ‘fort’ (386); *sikke zarb et- (sikke vur-)* ‘monnoyer’ (405); *üçe, dörde zarb et-* ‘tripler. Quadrupler’ (450).

M Lex. (1680) *zárċ-ĩ mesel* ‘modus loquendi, aut phrasis proverbialis, adagium’ (II-3035); *Vaughan* (1709) *zurub* 4:71 [zurub+] *z. Emsal* ‘Proverbs’ (**Gilson**

227) [DEV 192 ضروب *durûb* (*darb'in çğl.*) *durûb-i emsâl* 'darbimeseller, atasözleri']; H (1672) *zarbumesel* (5) ≠ *zarbimesel* "Sprichwort" (Hazai 335); Vg (1790) *zarbi mesel* 'proverbe' (421).

M Lex. (1680) ضربخانه *zârebhâne*, vul. (= *günl.*) *darabhâne* 'officina monetaria' ضرب (II-3037); Comp. (1687) ضربخانه *zârb*, *zârábhâne*, vul. (= *günl.*) *darabhâne* (*dâruz-zârb*, *mîhkede*) 'monetarius'; monetaria' ضربخانه *zârbhâne*, vul. (= *günl.*) *darabhâne* 'officina'; Ml (1641) *sareb chane* [*zarebhâne*], *sarb chane* [*zarbhâne*] 'zecca, luogo doue si batte denari' (491).

M Lex. (1680) قاضی *kāzī* (قاضٍ *kāzīn*) Part. (= Participium) ~ vulg. (= *günl.*) *kadı*, çğl. *kuzāt* 'Judex, qui jus dicit, prætor ~ quia hujusmodi Judices sunt legis periti ~ ipsi q. Ecclesiastici, قاضی *kāzī* etiam dici potest q. Apud nos Episcopus, sicuti قاضی *kāzī* *mevlā*, seu (= *ya da*) منلا *menlā*, vulg. (= *günl.*) *mollā*, dici potest 'archiepiscopus' (II-3586); Mg (1612) D *kadī* (*kadī*) (2) 'judex'; D *kadīlesker* (2) = (Redh.) *qazī-l-asker* "The Judge of the Army" (Stein 160); Ml (1641) *kadī* [*kadı*], *kasī* [*kazı*] 'giudice' (165); *kasī* [*kazı*] 'superiore, vincitore dell'inimico' (442); Pg (1665) قاضی *kāzī* 'giudice' (II-969), 'luogotenente criminale' (II-1279); H (1672) *kāzesker* (3) ≠ *kadıasker* "Heeresrichter", aber *kādī* (3) ≠ *kadı* "Kadi" (Hazai 359); V (1709) *kady* 5:95 [*kādī*], [*kazī*] 'a Judge who presides over a City for a Year, like a Lord Mayor, but with greater Power' caddy 1:18 *kazy* 5:95; *kadı esker kady leskir* (Gilson 174); Vg (1790) *kadı* (*hakim*) 'juge' (397); *kadıya*, *mehkemeye müte-'allık* 'judiciaire' (397).

(1680) قاضيلق *kāzīhık*, vul. (= *günl.*) *kadıhık* 'diöcesis, jurisdictio, ~ officium Judicis' (II-3587); Pg (1665) قاضيلق *kāzīhık* 'giudicatura' (II-969), 'giuridittione' (II-974). Ml (1641) *kasılık etmek* [*kazılık et-*] 'giudicare' (165).

(1680) قاضى عسكر *kāzī* 'asker, ~ vulg. (= *günl.*) *kadı esker* 'cardinalis'; قاضى عسكر *kāzī-i* 'asker, seu (= *ya da*) *kāzīyül-asker*, ~ قاضى لشكر *kāzī-i leşker*, seu, ut vul. (= *ya da* *günl. dildeki gibi*) *kadı leşker* Judex generalis, Judex Regni, quales sunt duo, ex quibus fit supremus müftī (II-3586) [Mg (1612) D *kadīlesker* (2) = (Redh.) *qazī-l-asker* "The Judge of the Army" (Stein 160); Ml (1641) *kasī eskier* [*kazī esker*] 'capo de giudici' (80), 'giudice generale, ò vero...' (165); H (1672) *kazesker* (3) ≠ *kadıasker*

”Heeresrichter” (Hazai 337); V (1709) *kady esker, kady leskir* 5:95 (Gilson 174); Vg (1790) *ķazesker, ķazi 'asker* ‘juge d’armée’ (397)].

ve. H (1672) *Ramazan [ramazān]* “der Fastenmonat” (Hazai 253); V (1709) *ramazan* 5:88 ‘Lent, or a Feast of a Moon, or Month’ 5:82 2:13 ‘9th Month’ (Gilson 200); Hl (1730) *ramazan* ‘mars’ (74); Vg (1790) *remezan, ramazan, ramadan* ‘jeune des mahométans’ (396), ‘ramazan. Ramadan’ (424) [Lex. (1680) رمضان *remázān* (II-2361)].

Birleşik yapılarda da ilk unsurdaki bu türlü seslendirme yine günlük dil için kaydedilmiştir:

M Lex. (1680) → قاسم *ķāsım* Nomen, propr. ~ dies. S. Demetrii, *juxta Calendarium antiquam, ferè festum S. Martini, à qua die initium videtur sumere hyems, adeoque cessatur à bello; uti æstas exordiri, ~ belli campus aperiri videtur in festo S. Georgii secundum Calend. Antiq. ~ dicitur* خضر اللز *hızır ellez, seu (= ya da) vulg. (= günl.) hıdrellez* (II-3583) [Mg (1612) D *hıdırle* (2) D *đırıles* (2) = (Redh.) *Khizr-Ilyas* “Elias” (Stein 107)].

M Lex. (1680) ضيق النفس *zıķu'n-nefes, nefes darlığı* ‘asthma’; *zıķ nefes, vul. (= günl.): dıķ nefes, unde f. vulgare (= unde ferè vulgare = ve bundan halk arasında) tek nefes* ‘asthmaticus’ (II-3060); Ml (1641) *dik nefes (auasi dutulmisc [āvāzı dutulmuş]) ‘rauco’* (338); *dk nefesluk* [d[ı]k nefeslük] (*ghioks darlighi* [göks darlığı]) ‘strettezza di petto’ (436); Vg (1790) *tıķ-nefeslik, zıķ-nefes* ‘asthme’ (360); *tıķ nefesli, tıķ nefes* ‘poussif’ (418).

Meninski gibi Avrupalı kimi çeviri yazılı metin yazarları alfabedeki sesleri tanıttıkları bölümlerde bu seslerden kimilerinin daha güçlü, sert ya da peltek söylendiğine dair bilgiler vermişler (Vaughan, Holdermann gibi); ancak çeviri yazıda harfleri Türkçenin kendi sesleriyle işaretlemişlerdir. Bu durum söz konusu harflerin dilin ses değerlerini temsil bakımından ortaklaştıklarını göstermektedir.

Lex. (1680)’teki bir kayıt bu harflerin yazıda birbirleriyle yer değiştirebildiklerini göstermek üzere seçilmiştir: (جزام *cüzām t. pro (= yerine)* جزام).

Bilindiği gibi, aynı zamanda bu harfler Türkçenin ince-kalın sıradaki hecelerini düzenlemek üzere de kullanılır.

Parigi (1665)'de kimi kelimelerin değiştirilmiş yazılışları bu düzenlemeye göredir:

Kalın sıradan hecelerde:

ظ (zı) yerine ض (zad): تَيْقُضُ *teyaḳuz (ile)* 'attentamente' (I-194); (لُكْ) *teyaḳuzlik* 'auertenza' (I-208); تَيْقُضُ *teyaḳḳuz (ile)* 'auertitamente' (I-209); اما: تَيْقُضُ *teyaḳuz it-* 'disindormirsi' (I-698) = تَيْقُضُ *teyáḳḳuz* 'oyanuk ol-'; مُتَيْقُضُ *müteyaḳız* 'ben auisato, prudente' (I-213); مُتَيْقُضُ *müteyaḳız (muḳáyyed)* 'attento' (I-194) = مُتَيْقُضُ *müteyaḳḳız (m. idici, uyandırıcı)* 'destatore' (I-626).

İnce sıradan hecelerde:

ذ (zel) yerine ز (ze): مَبْتَزَلْ *mübtezel (alçaḳlanmış, ḥorlanmış)* 'auilito' (I-212) = مَبْتَزَلْ *mübtezel* 'ignobile' (II-1040).

ذخيرہ *zahıre (azıḳ, zevāde)* 'mesa, vittouaglia di viadanti; prouisione di bocca, ...' (II-1355) = ذخيرہ *záḥıre (yoḷ z.-si yā azuḡı)* 'viatico, prouisione del viuere nel viaggio' (III-2399).

Farsçada belli kelimelerde bir ünlü yanında د (dal) yerine kullanılan ذ (zel) harfinin, eski yazıda, ز (ze)'ye değiştiği yazılış bir örnek üzerinden gösterilir:

Lex. (1680) جادو *cādū*, ~ جادی *cādī*, ~ جادو *cāzū*, ~ جاذی *cāzı t. f.* 'magus, incantator, fascinator, veneficus...' (I-1543); جاذو *cāzū* جاذی *cāzı* جاذیق *cāzıḳ*, ~ ج. → جادو (I-1544); جازو *cāzu* 'magus', *vitiosè pro* جادو (= جاذو) *ya göre kusurlu olarak* (I-1550); krş. امید *ümīd*, ~ امید *ümīz*, ~ cum (= şedde ile) امید *ümmīd* 'spes, expectatio, desiderium' (I-427); کاغذ *kāḡıd etiam (= yanı sıra)* کاغذ *kāḡız* 'charta, ~ litera seu epistola' (II-3848).

Farsçadaki bu olay Arapça bir kelime yoluyla Türkçe söyleyişe de girmiştir: خدمة ~ خدمت *ḥıdmet vul. (= günl.) hizmet* (I-1867) (→ 3.1.8.3.).

İncelemedeki monografik çalışmalarda: Parigi (1665) / Kartallıoğlu, 2010: 104-106; Harsany (1672) / Hazai, 1973: 359; Vaughan (1709) / Gilson, 1987: 44, 55.

3.1.8.3. h = h – /h/ || ch = ħ – /ħ/

Tulum eserinde (2011) h = h – /h/ harfî için açıklamalarında “*Bu işareti ح (ha) ve ه (he) harfleri yerine kullandığını, ancak bunların da söyleniş bakımından aralarında farklılık gösterdiklerini bildiren* (s. 4) *Meninski*’nin aşağıdaki açıklamalarına yer verir:

“ح (ha) harfî Fransızca *hardi* ‘cesur’ kelimesindeki /h/ gibi, ya da Lehçe *hardy* ‘güçlü’ kelimesindeki ve Almanca *haben* ‘malik olmak’ kelimesindeki /h/ gibi güçlü bir sestir; böylece gırtlakta hasıl olan /hh/ (*çift h*) gibi bir ses etkisi vererek biçimlenir. Oldukça değişik bir ses karşılığı olan bu ح (ha) abece dağarcığının ه (he) harfinden oldukça farklıdır. ه (he) sesçe İtalyanca, Fransızca, Lehçe ve Almanca /h/ değerindedir ve bu ses aslında Fransızcadaki *h* ile yazılan ses gibi, tamamen yumuşak bir solukla meydana getirilir” (s. 6). *Meninski*’nin bu açıklamadan sonra da: “Onun değerlendirmesine göre, Arapça kelimelerde bulunan ve sürtünmeli bir gırtlak ünsüzü olan /ħ/ değerini yitirmiş, yerine yine bir gırtlak ünsüzü olan *soluklu* (*aspirées*) sızmalı tonsuz bir /h/ sesine bırakmıştır” der (s. 89).

Bu sesin bugünkü gibi tonlu ve tonsuz iki çeşidi bulunan soluklu bir gırtlak sesine dönüştüğünü gösteren kimi örnekler **Lex. (1680)**’teki malzemeden derlenerek aşağıda sıralanmıştır. Tulum (2011) “... *bu sesin aslında tam da Arapçadaki gibi söylenmeyip, bugünkü gibi tonlu ve tonsuz iki çeşidi bulunan soluklu bir gırtlak sesine dönüştüğünü gösteren örnekler bulunduğunu bildirmiştik*” (s. 89) diyerek Arapça asıllı *lehim* örnek gösterir. Görüleceği üzere *Meninski*’nin işaretlemeleri, metinlerini Türkçe konuşma dilinin seslerini dikkate alarak düzenleyen çeviri yazılı metin yazarları tarafından da desteklenmektedir. Bunlardan değişen söyleyiş değerine uygunlaştırılmış yazılışıyla da kaydedilen örnekle ilgili kayıtlar aşağıda verilmiştir:

M Lex. (1680) → لهم *lehem* ~ *lehm*, *Act.* ‘citò & unâ vice inglutire’; *item sed perperam vulgo* (= *ama halk arasında hatalı olarak*) لهم *lehm t. pro* (= *yerine*) لحم *lâhm a.* ‘consolidatio, metallorum, ferruminatio’ *sic* (= *böyle*)^۱ لهم *lehm e. pro* (= *yerine*) لهم *lâhm e.* ~ *usit.* (= *işlek*) لهملك *lehimlemek*, *pro* (= *yerine*) لهملك *lâhimlemek* ‘ferruminare, consolidare, metalla’; *atque hâc omnia refer ad* لهم *lâhm* (II-4214) = *Caro*: لهم *lâhm* (çğl. *luhūm*): *et, kūšt*, *Consolidatio, verb.*: لهم *lâhm*, *vul.* (= *günl.*) *lehem* (*iltiyām, cebr*); *ferrumen & ferruminatio*: لهم *lehem*, *vulg.* (= *günl.*) *pro* (= *yerine*) لهم

lāhm (→ *kebd, keṣṣīr*); ferruminatus: لحم *lehımlü* (*mersūs*) [Pg (1665) لهم *lehim* ‘saldatura’ (III-1893), *lehim, lehimlemeklik* ‘saldamento’ (III-1892); Vg (1790) *lehim* ‘soudure’ (438)].

= Consolidare: لحم *lāhm*, vul. (= günl.) *lehem e.* (*pek, muhkem etmek, berkitmek, pekiştürmek, istihkām virmek, iltiyām etmek*); ferruminare: لهم *lehm e.* vulg. (= günl.) *pro* (= yerine) لحم *lāhm e.* لهمك *seu* (= ya da) لهمك *lehimlemek*; plumbare: لهمك *kurşun ile lehimlemek, pro* (= yerine) لهمك *lāhimlemek* (*kurşunlamak*), لحم *lāhm*, vul. (= günl.) *lehm e.* [Ml (1641) *lehimlemek* (*tekrardan bekirmek*) ‘risaldare’ (354), ‘saldar’i metalli’ (369); Pg (1665) *lehimlemek* ‘rassodare’ (III-1746), ‘saldare i metalli’ (III-1893); Vg (1790) *lehimlemek* (*lehim etmek*) ‘soudere’ (438). Pg (1665) *lehim bozma* ‘dissaldare’ (I-715); Vg (1790) *lehim etmek* ‘soudere’ (438)].

Bunun yanına ح (ha) yerine ه (he) ile ا (elif)’in aynı sesi karşılamak üzere kullanıldığını gösteren şu örnekler de eklenebilir:

هايقرمق *haykıрма* ‘clamare, vociferari, boare’, & c. → حيقرمق *haykıрма* (III-5432); حيقرمق *haykıрма* ‘clamare’ & c. → هايقرمق (I-1827) = Clamare: هايقرمق حيقرمق *haykıрма*; inclamare: هيقرمق *heykıрма*; هايلمق *haylama*, ~ حيلمق *háylama* ‘curare’; هايلمز *haylamaz* ‘non refert, non obest’ (III-5432) = Curare: هايلمق *haylama*, هايلمز *haylamaz* ‘kayır-, gör-, gözet-...’.

Tulum (2011) eserinde verdiği örnekler üzerinden kendi değerlendirmesini ekler: “Bu örnekleri vermekle, günlük dilde Arapçanın /h/ sesinin gerçek değeriyle artık kullanılmaz olduğunu, sadece okumuşların Kur’an veya bir Türkçe metni yüzünden ya da bir şiiri ezbere okurken çıkarmaya alışmış oldukları bir ses olarak dar bir alanda varlığını koruduğunun anlatılmış olduğunu belirtmiş oluyoruz” (s. 90).

Meninski Lex. (1680)’te Arapça حارون *hārūn* yerine bir notla هارون *hārūn* biçimiyle kaydeder:

M Lex. (1680) هارون *hārūn, seu rectius حارون hārūn a. t.* (= ya da doğru biçim حارون *hārūn*) ‘refractarius, reftitor equus, qui ab aliis separari non vult’ (I-1705); حارون *hārūn a. vulg.* ~ erronee حارون *hārūn* (= günlük dilde hatalı olarak حارون *hārūn*)

‘refractarius, reftitator equus’ ~ *c.* → حارون (I-1751); هارون *hārūn* ‘refractarius equus’, *scribe* ~ → حرون *hārūn*, *aut* (= *ya da*) حارون *hārūn* (III-5428) = Refractarius: حرون *pro* (= *yerine*) حارون *hārūn* (*çahğ, çahk*) (*pec de equo* = *at ve eşek için*: ‘*inādç*’); restitäre: حرون حارون *harun*; حرونلق *harunlık et-* (*dur-*) [Pg (1665) حارون *hārūn at* ‘restio’ (III-1774); حارون *hārūn at*, حارون *hārūn at* ‘rozza, cauallu cattiuo’ (III-1879); Vg (1790) *harun (sert)* ‘*rétif*’ (429). Pg (1665) *hārūn olmağ* ‘*restiuare fà il cauallu quando non vuol camminare*’ (III-1774)].

ch = *h* – /*h* / ile ilgili değerlendirmesinde Meninski’nin gramerdeki açıklamalarına yer verir:

“Kullanılmakta olan abecenin خ (*hı*) ‘sı yerine *ch* ‘yi koyan *Meninski*, bu işaretin temsil ettiği sesin Almanların /*ch*/ sesini çıkarırken beliren ısıklık gibi, ya da sürtünmesiz değil de Lehlerinki gibi biraz daha kuvvetlice çıkarılması gerektiğini söyler ve ‘/ch/ Almanlarınkinden daha serbest bir solukla, ağzı iyice gererek göğsün derinliğinden çıkarılmalıdır’, diye ekler (s. 3). Daha sonra bu sesi ح (*ha*) ve ه (*he*) ‘nin temsil ettiği seslerle karşılaştırarak: ‘خ (*hı*) Türkçe söyleniş biçimiyle gırtlaktan bir miktar yukarıda oluşan güçlü bir ses verir ve daha ziyade Lehlerin /*ch*/ ‘sı gibi güçlüce bir söyleniş vardır, küçük bir baskı ile ve Almanların baskısız çıkardıkları /*ch*/ gibi ıslıksız çıkar’ (s. 6-7).

Meninski’nin sözlüğünde verdiği örnekler üzerinden kendi değerlendirmesini ekler:

“Verdiği örneklere göre, bu ses de günlük ortak söyleyişte yer yer nitelik değiştirmiş, kalın ünlü ardında sızıcı tonsuz, kimi zaman da tonlu bir /*h*/ sesine dönmüştür” der ve kimi örneklerini kaydeder. Bundan sonra da “Örneklere görüldüğü gibi, Türkçedeki /*h*/ > /*h*/ > /*h*/; /*k*/ > /*h*/ > /*h*/ > /*h*/ geçişleri yazıya da yansıtılmıştır; Arapçadaki sızıcı damak sesi خ (*hı*) ‘nın bile, Türkçe söyleyişte, gırtlak sesi ح (*ha*) gibi, kalın ünlü ardında sızıcı tonsuz bir /*h*/ sesine döndüğünü gösteren şu örnekte olduğu gibi” diyerek *On.* ‘daki şu örneği kaydeder: حلقه *hálkâ* (→ *annulus*), حلقه *hálkâ* (→ *annulus*) (s. 90).

Lex. (1680)’te *havyann* Türkçe kısaltmasıyla kaydedilen söylenişinde de gösterilir: خييار *hábyar*, خويار ~ خويار *havyar*, ~ *havyār t. Barbarum. Ova piscium, pec. sturionis in massam condita* (I-1859) [Ml (1641) *chauiar* ‘cauiale’ (84)].

Kimi Avrupalı yazarların metinlerindeki kayıtlar da ilgili örneklerdeki bu işaretlemeleri desteklemektedir. Günlük konuşma dilindeki bir örnek için **Lex. (1680)**’te: *hālī, hālī, hālī, hālī* < *qālī, qālī* (→ 3.1.3.1.).

خ (ḥı) yerine ح (ha) (her ikisi de kalın ünlü için eş değerde): Bu gırtlak ünsüzlerini karşılayan harflerden önceki ve sonraki ünlü değeri için kullanılan æ (= á), günlük dilin kendi kelimelerinde Türkçenin kendi /a/ sı ile işaretlenmiştir:

M Lex. (1680) احریان *áhriyān t.* → اخیان (I-82); اخیان *áhriyān, vul. (= günl.)* *ahri(y)ān t. f.* ‘homo ignarus rerum, nesciens quid agat, religionis suæ imperitus, eamvè non curans’ (I-100) = Ignarus: اخیان *áhriyān (bī-vukūf)* [**Mg (1612)** T *ahri(y)an (achri an lu) (-den)* (COROLLARIVM)].

M Lex. (1680) سختیان *sáhtiyān f. t. ~ sıhtiyān a.* ‘corium, ex pelle caprina, cordubense’ (II-2566); سختیان *sáhtiyān, erroneè pro سختیان* *sáhtiyān (= سختیان* *sáhtiyān’a göre hatalı olarak)* (II-2938) [**Mg (1612)** D *sahtī’an* (2) = *sahtiyān* “saffian” (**Stein** 104); **MI (1641)** *sakdyan* [sakd(i)yan] ‘cordoano’ (107); **Vg (1790)** *sahtiyān* ‘marroquin’ (402)]. سختیانجی *sáhtiyānci t.* ‘alutarius, corii caprini parator aut venditor’ (II-2566).

Farsça *āb-rīz*den gelişen *havruz* çeviri yazıda iki biçimde madde başıdır:

M Lex. (1680) خوروز *hávruz, hauroz t.* ‘matula’ (I-1970) = Matula: خوروز *hávruz (bevildān, mibvel, ~ mibvelet, kemzdān)* [**MI (1641)** *haurus* ‘orinale vaso’ (284), ‘secchia, pitale’ (391), ‘zangola, pitale’ (491); **Pg (1665)** خوروز *hávruz (kārūre, ördek, sidik çömleği)* ‘ciangola’ (I-403), ‘pitale, zangola’ (II-1605), ‘vrinale’ (III-2441), ‘zangola, pitale’ (III-2451); خوروز *hávruz* ‘secchia da far i suoi bisogni’ (III-1992); **Vg (1790)** *havruz* ‘urinal, ördek, pour les hommes’; *havruz* ‘pour les femmes, les enfants’ (452)].

M Lex. (1680) → بحور *buhūr a. çğl. báhr* ‘maria’ ~ *vul. (= günl.) pro (= yerine)* بخور *buhūr* ‘exhalatio, vapor’ (I-718); بخور *buhūr* ‘thymiama, suffitus, nempe res ipsa, quæ ad suffitionem adhibetur, ut thus, agalloche, storax’, & c. (I-723) = Styrax, *vul.* storax, *acis*: بخور *buhūr, seu (= ya da) vul. (= günl.) buhur (karabuhur)*; **Pg (1665)** *buhūr* ‘incenso’ (II-1088), ‘perfumo, profumo’ (II-1560), ‘profumo’ (II-1676), ‘storace, ragia odorifera’ (III-2183); **V (1709)** *bukhúz* 5:82 (? Misspeling for *bukhur*) ‘a Perfume’ (**Gilson** 143); **HI (1730)** بحور اغاجی *buhur ağacı (bouhour aghadgi)* ‘storax’ (86).

(1680) بخورجی *buhurci f. t.* ‘aromatarius, unguentarius’ (I-723); **Pg** (1665) *buhūrci* ‘profumiere’ (II-1676).

(1680) *buhūrlamağ* ‘suffire, incensare’ (I-723); **Pg** (1665) *buhūrlamağ* ‘incensare’ (II-1088), ‘profumare’ (II-1676), ‘suffumicare’ (III-2218); **Vg** (1790) *buhurlamağ* (*günlüklemek*) ‘encenser’ (379); (1680) بخورلمه *buhūrlama* ‘suffitus’ (I-723).

(1680) بخور مريم *buhūr-ī meryem* ‘suffitus Mariæ, *h. e.* Cyclamon’ (I-723); **Pg** (1665) *buhūr-ī meryem* (*tavşan kulağı*) ‘ciclamino *herba*’ (I-406); *meriyem buhūr* ‘storace, calamit’ (III-2184); **Vg** (1790) *buhur meyrem* ‘storax. styrax’ (440).

M Lex. (1680) بخوردان *buhurdān a. f. vul. (= günl.) buhurdān* ‘thuribulum’ (I-723); **Pg** (1665) *buhurdān* ‘incensiere’ (II-1088), ‘toribolo’ (III-2292), ‘turibolo, incensiero’ (III-2345); **HI** (1730) بخوردان *buhurdan (boughourdan)* ‘encensoit’ (95); **Vg** (1790) *buhurdan* ‘encensoir’ (379). (1680) بخوردانلق *buhurdanlıq* ‘thuribulum, suffitorius focus’ (I-723).

M Lex. (1680) خرمن *hürmen, ~ hürmen f. vul. (= günl.) harman* ‘fruges, *pec. Demessae, aut etiam triturate, messis, area hordeum, ubi frumentum tritatur...*’ (I-1886); **Mg** (1612) *D hürmen* (2) ‘ventilabrum’; **MI** (1641) *charman (bughda charmani* [buğda(y) harmanı]) ‘aia da grano’ (28); *charman, ieri* [harman yeri] ‘aia doue si batte il grano’ (28); *charman szamani* [harman zamanı] ‘raccolta, tempo di raccogliere il grano’ (334); **Pg** (1665) خرمأن *hürman (ḥ. yā biçiş zemānı)* ‘raccolta, tempo di mietere’ (II-1723); خرمأن *hürman* ‘aia doue si batte il grano’ (I-78), ‘ara da batter il frumento, aia’ (I-154); **Vg** (1790) *harman* ‘aire’ (357).

(1680) خرمنجی *hürmenci t.* ‘triturator’ (I-1886); → بیچی *biçici. خرمنجی hürmenci vul. (= günl.) harmanci* ‘messor’ (I-714); **MI** (1641) *charmangi* [harmancı] ‘chi batte il grano all’aia’ (28).

(1680) → کاهبان *kāhbān f. Composit. خرمن دوکیجی hürmen döğici* ‘triturator’ (II-3858). → دوکمک *dögmek خرمن دوکمک hürmen vul. (= günl.) harman dögmek* ‘triturare, messem excutere’ (II-2181); **Pg** (1665) *hürman sür-* (*deres it, buğday deres it-, davar ayağı ile basdur-*) ‘trebbiare’ (III-2326), ‘trecare, batter di grano’ (III-2329); *hürmen*

sürmekliği ‘tritura’ (III-2335); *hırmən sürmeklik* (*buğday deres itmeklik, deres itmeklik*) ‘trebbiatura’ (III-2326), ‘tresca, battitura di grano’ (III-2329); *hırmən sürülmüş* (*deres olunmuş*) ‘trebbiato’ (III-2326).

M Lex. (1680) *haste* f. یاره لو *yaralü* ‘vulnaratus, faucius’. ~ *metaph.* = *metaphoricè* (= *mecazlı, mecazen*) *usitat.* (= *işlek*) *vul.* (= *günl.*) *hasta, vel* (= *ya da*) *hasta, صيرو* *sáyru* ‘æger, ægrotus, morbidus, infirmus, lassus’; *hastá mizāc, Comp.* (= *Compositum Nomen*) ‘valetudinarius’; *hastá dil* ‘corde infirmus & saucius’; *oť háyāt báhş-ī haste-dilān(-ī)* ‘ālem ‘ille vitæ restitutor faucia corda habentibus mortalibus’ (I-1895); **Mg (1612)** GD *hasta* (8) G *haste* GTD *hasta+* (7) p. 4 G *hast+* D *haste* (2) = *hasta* “krank” (Stein 104); **MI (1641)** *chasta* [hasta] ‘ammalato’ (39), ‘indisposto, ouero amalato’ (205), ‘infermo’ (209); *chastaler odasi* [hastaler odası] ‘infirmaria’ (209); **Pg (1665)** *haste* (marazlı, mārīz, renclü, bīmār) ‘amalato’ (I-103), ‘egroto, infermo’ (II-771); **H (1672)** *hasta* (2) “krank” (Hazai 227); **V (1709)** ‘*khastá* 5:87 ‘sick’ *hasta* 2:15 4:73 (Gilson 166); **Vg (1790)** *hasta, haste* ‘malade’ (401).

Pg (1665) *hastacağı* (mārīz, sāhib-ī firāş) ‘mal sano’ (III-1904); *hastacığaz* ‘malaticcio’ (II-1295). **Lex. (1680)** *hastalık*, *vul.* (= *günl.*) *hastahık* خسته لق ‘morbus, ægritudo’; *hastalıgá oğramağ* ‘incidere in morbum’ (I-1896); **Mg (1612)** D *hastalık, -lik* (*haftalık*) (1) ‘morbus’; *hastaluk, -lük* (*haftalük*) (4) ‘ægritudo, morbus; infirmitas; valetudo adver[sa]’; **MI (1641)** *chastalık* [hastalık] ‘indispositione, infermita; infermita; malattia’ (205), (209), (241); **Pg (1665)** *hastahık* خسته لق ‘infermità’ (II-1124), ‘mala dispositione’ (II-1294); **H (1672)** *hasta+ [liğa]* (1), [*likta*] (1) (Hazai 227); **V (1709)** ‘*khastalık* 5:87 ‘Sickness’ *hastalık* 2:15 (Gilson 166); **HI (1730)** *hastalığı* (*qhastaligui*) (151); *hastalık* (*qhastalyk*) ‘maladie’ (100), (142) (2x); **Vg (1790)** *hastalık, hastelik* ‘maladie’ (401); **HI (1730)** *hastalanmak* (*qhastalanmak*) ‘devenir malade’ (113); **Vg (1790)** *hastalanmak, hastelenmek* ‘malade (tomber)’ (401).

(1680) *hastá olmağ* ‘infirmari, ægrotare’; *hastá hāl olmağ* ‘malè habere, affligi’; *hastayá düşekmi sorarsın, vel* (= *ya da*) *hastayámi düşek sorarsın* ‘num ægrotum interrogas de lecto, seu an jacere velit? Prov. æger de cibo interrogatur, sano absque interrogatione datur; ægrotum interrogas, an edere velit, subaudi, non me sanum; ~ qui dare vult aliis, non debet dicere, vultis?’ (*haste* I-1896); خسته لغه

اوغرامق *hastahgá oğramak* ‘incidere in morbum’ (خسته لك *hástalik* I-1896); **Mg** (1612) *D hasta ol- (chasle [!] olmak, hafta olmak)* (2) ‘ægrotare’; **MI** (1641) *chasta olmak* ‘ammalare, ammalarsi’ (39); **Pg** (1665) *hástá olmak* ‘amalarsi’ (I-103), ‘cascar in infermità’ (I-357); **HI** (1730) خسته *hasta bakmak üzre (qhasta bakmak uzré)* (193).

M Lex. (1680) خزینه *házīne f. pro ar. خزانة hízāne, vul. (= günl.) Hazna* ‘thesaurus, gaza, ~ ærarium ædis, horreum, cella, apotheca’ *etiam (= yanı sıra)* خزینه *házīne, vul. (= günl.) hazna ~ sic etiam vulg. vocatur sinus tentorii inferior* (I-1894); **Mg** (1612) *T hazine+ p. 42 D hazna (2) D hazna+ (4) G hazne G hazne+ = hazne* “Schatz” (**Stein** 105); **MI** (1641) *chasine [hazine] (define)* ‘thesoro’ (455); *ghisli chasine* [gizli hazine] ‘thesoreria serreta’ (455); *kilisanin chasnaieri* [hasna yeri] ‘sacrestia’ (367); **Pg** (1665) خزینه *házīne* ‘camerlengaria’ (I-316), ‘erario’ (II-784), ‘tesoro’ (III-2269); **H** (1672) *hasna, hasnadār* (1), *hasne, xazne ~ hazine* (1) ≠ *hazine* “Staatsschatz” (**Hazai** 339); **V** (1709) *hazna* 5:86 [hazna] ‘Treasure’ (**Gilson** 167); **Vg** (1790) *hazne, hazine ‘kazine’* (397), ‘trésor’ (449); *hazne cem etmek* ‘thésaurier’ (449).

(1680) خزینهدار *házīnedār, vul. (= günl.) Haznadar* ‘thesaurarius’ (I-1894); **MI** (1641) *chasinadar* ‘thesoriere’ (455); *kilisa chasnadari* ‘sacrestano’ (367); **Pg** (1665) *házīnedār* ‘camerlingo, ò camarlingo’ (I-316), ‘thesoriere’ (III-2274); **H** (1672) *hasnadār* (1) (**Hazai** 339); **V** (1709) *haznadar* 5:86 [haznadar] ‘Lord Treasurer of the Household’ (**Gilson** 167); **Vg** (1790) *haznedar, haznadar, hazinedar* ‘trésorier’ (449). **Mg** (1612), *D haznadar başa* “oberster ‘Schatzmeister’” (**Stein** 266).

M Lex. (1680) خدمت ~ خدمة *hıdmet vul. (= günl.) hizmet* ‘قوللق *kuḥḥk, kuḥḥuk*’ ‘servitium, ministerium, officium, obsequium, munus, commissio’ (I-1867); **Mg** (1612) *GTD hizmet* (6) *GD hizmet+ (5) = hizmet* “Dienet” (**Stein** 105); **MI** (1641) *hismet* [hizmet] ‘officio’ (279), ‘seruigio, appiacere’ (398), ‘seruitù’ (399); **Pg** (1665) خدمت *hizmet* ‘commissione’ (I-448), ‘debito, officio’ (I-599), ‘officio, servitio’ (II-1463), ‘servitio, seruiggio’ (III-2020); *hizmetden mu‘āf* ‘esente d’ogni carico’ (II-792), ‘libero d’ogni cario’ (II-1251); **H** (1672) *hizmet* (7), *hizmet+ (37)* “Dienst; Amt” (**Hazai** 228); **V** (1709) *khidmet* 5:86 [xidmet], [hizmét] ‘Service’ 3:58 *hizmettinghiz*

3:55 (Gilson 168); Hl (1730) خدمت *hidmet+* (*inuzdé*) [*inüzdé*] (169); Vg (1790) *hizmet* (*kulluk*) ‘service’ (436).

(1680) خدمتچی *hidmetçi* ‘officiosus, qui libenter servitia præstat’; *i.q. sequens* (= *izleyen, bir sonraki*) (I-1868). (1680) خدمتکار *hidmetkâr* بنده *bende* ‘servus, famulus, minister’; خدمتکار قز *hidmetkâr kız* ‘ancilla’ (I-1868) = Famulus: خدمتکار *hidmetkâr*, *vul.* (= *günl.*) *hizmetkâr*; ancilla: *hidmetkâr* (*kız*), *vul.* (= *günl.*) *hizmetkâr kız*, Mg (1612) *hizmetkâr* ~ *hizmetgâr* (Stein 140) Ml (1641) *hismetkiar* [*hizmetkâr*] ‘famiglio’ (141); (*kullukgi* [= *kullukcı*]) ‘garzone, famiglio’ (159), ‘seruitore...’ (399); Pg (1665) *hidmetkâr* ‘famiglio, fante’ (II-820), ‘ministro, seruitore’ (II-1370); *eyü hidmetkâr* ‘seruitieuole’ (III-2919); H (1672) *hizmetkâr* (3), *hizmetkâr+* (3) (Hazai 228); V (1709) ‘*khidmetcar* 5:86 [*xidmetkar*], [*xizmetkar*] ‘a Servant’ ‘*khizmetcar* 5:86 (Gilson 168); Hl (1730) *hidmetkâr+* (*qhydmetkiarin*) (181), (189); *hidmetkâr* (*qhyzmetkiar*) (167), *hidmetkâr+* (170) (2x), (165), (189); Vg (1790) *hizmetkâr* ‘domestique (un)’ (376), (*besleme*) ‘serviteur volontaire’ (436). (1680) خدمتکارلق *hidmetkârlıq*, *vul.* (= *günl.*) *hizmetkârlıq* ‘famulatus’. Ml (1641) *hismetli* [*hizmetli*] ‘seruitioso’ (399).

(1680) *hidmet et-*: *kullıq et-* ‘servire, servitium præstare famulari’ (I-1867); Mg (1612) D *hizmet et-*, *etmeg+* (*hismet etmek, etmeg*) (2) ‘servire’; Ml (1641) *hismet et-* [*hizmet et-*] ‘servire’ (399); *hsmeti eda et-* [*h(i)zmeti eda et-*] ‘adempire l’officio’ (18); Pg (1665) *hidmet it-* ‘ministrare’ (II-1370), ‘servire’ (III-2019); V (1709) *hizmet aîle* 3:65 ‘wait on!’ (Gilson 168); Vg (1790) *hizmet et-* (*h.*, *kulluk et-*) ‘servir’ (436).

Lex. (1680) ... Item (= *yine*) خالة *hālet*, seu (= *ya da*) *hāle*, *vul.* (= *günl.*) *hala* ‘matertera’ (I-1843); Ml (1641) *halà* ‘zia da canto di padre’ (492); Pg (1665) *hāle* (*ümmetü*) ‘zia da canto di padre’ (III-2454), (‘*ámca kızi*) ‘cugina, sorella germana’ (I-576); Hl (1730) خاله *hala* ‘tante paternelle’ (93); Vg (1790) *hala* ‘tante paternelle’ (443); *hala, teyze oğlu* ‘cousin, fils de tante paternelle ou maternelle’ (371); *hala oğlu, evlâdı* ‘neveu, fils de tante’ (407).

Lex. (1680) حرمانده *harmanda* ‘mulio, mulorum onerariorum curator’ (I-1750); *hârbende f.* قترجی *kâtırcı* ‘mulio’ (I-1876) = Mulio, *onis*: حرمانده *hârmānde*, →

خَارْمَنْدَه *hārbende*, onerarius equus: حرمانده [hārmānde]; **Pg (1665)** خَارْمَنْدَه *hārbende*, *harmanda* (*ḳātirci, bāggāl*) ‘mulatiere’ (II-1408).

M Comp. (1687) خونکار *hūnkār*, *vul. (= gūnl.) hunkār* ‘Imperator’; خونکار *hunkār*, *vul. (= gūnl.) Hunkār* ‘Turca, Turcus’; خونکار [hūnkār] ‘occisor’; **krş. Lex. (1680)** خونکار *hunkār* ‘Imperator’, & c. → خونکار (I-1954); خونکار *hūnkār*, *Comp. (= compositum nomen)* ‘*ḳan idici*’ ‘Imperatore, rè de Turchi, der tuerckische Keyser (I-1979); **Mg (1612)** GD *hūnkār*(5) = *hūnkār* ‘Herrscher’ (Stein 105); **MI (1641)** *hunkiar* [hunkār] ‘Imperadore’ (195); **Pg (1665)** خُنْكَار *hunkār* (*ḥudāvendigār*) ‘Imperadore’ (II-1061), ‘ré’ (III-1750), ‘Gran signore, del ré de Turchi’ (III-2046); **H (1672)** *hūnkār*(8), *hūnkār+*(9) *hūnkār* ‘Herrscher’ (Hazai 229); **Vg (1790)** *hūnkār* (*padişahi ali ‘osman*) ‘empreur des turcs, grand-seigneur, le sultan’ (378).

Lex. (1680) میخوش *maihoş* ‘subacidus’ (III-4260); میخوش *meyhoş* ‘subacidus, dulcis ~ acidus’ (III-5068); → ترش شیرین *türş şirîn f. Comp. (= Compositum Nomen)* مایه خوش *māye hoş, seu (= ya da) vul. (= gūnl.) mai hoş* ‘subacidus’ (I-1151); مایه خوش *māye hoş, Comp. (= Compositum Nomen)* ‘gratus sapor, dulcis ad acidum declinans’ (*pro = yerine usit. = işlek* میخوش *may hoş, vel = ya da mey hoş*) (II-4262) = Declinans: مایه خوش *māye hoş, vul. (= gūnl.)* میخوش *māyhoş, seu (= ya da)* میخوش *meyhoş*, dulcis: میخوش *meyhoş*, مایه خوش *māye hoş*, acidulus: میخوش *meyhoş, vul. (= gūnl.)* *meyhoş*, subacidus: میخوش *meyhoş, vul. (= gūnl.)* *mayhoş*, gratus: مایه خوش *māye hoş*; **MI (1641)** *maiahos* [mayahoş] ‘acetoso’ (8); **Pg (1665)** مَيْخُوش *meyhoş* (*ekşice, türüşrek...*) ‘agro dolce, alquanto agro’ (I-75), ‘dolce amaro’ (I-739).

M Lex. (1680) كَمَا *kemhā* [f.], *vul. (= gūnl.) kemhā, etiam (= yanı sıra)* كَمَا *kimhā* ‘pannus sericeus Damascenus floribus majoribus distinctus, Damast’ (II-4016) = Damascenus: كَمَا *kemhā, vul. (= gūnl.)* كَمَا *kemhā*, vestis, is: كَمَالُو *kemhālū* (*sof, istebrāk-ī hāmra*); **MI (1641)** *kiamcha* [kiamha] ‘Damasco’ (113); **Pg (1665)** كَمَا *kemhā* ‘Damasco, pano di seta’ (I-586); *kemhā libāsi* ‘veste di Damasco’ (III-2393).

(1680) كمخاجى *kemhāci*, *kemhaci* ‘ejusmodi telæ pannivæ sericei textor, Damastweber’ (II-4016); **Pg (1665)** *kemhāci* ‘tessitore di Damasco’ (I-586), ‘tessitore di seta’ (III-2270).

(1680) كمخالو *kemhālu*, *k'amhalū* ‘ex eo panno facta vestis’; *kemhā libāsi* ‘vestis talis’ (II-4016).

Lex. (1680) امير آخور *emīr-ī aḥor*, *vel (= ya da)* امير آخور *mīr-ī aḥor*, *vul. (= günl.)* *Mirāhor* ~ *ineptè imrohor* ‘præfectus stabuli’ = Stabulum: امير آخور *emīr-ī aḥor*, ~ امير آخور *mīr-ī aḥor*, *vul. (= günl.)* *miraḥor* ~ *imrohor* (→ 1.2.1.1.).

Lex. (1680) مخنث *muḥānnis*, Flectens, inflectens, ~ مخنث *muḥānnes*, *vul. (= günl.)* مخنث *muḥānnes*, *vel (= ya da)* *muḥannat*, ~ *Golio muḥānnis* Exoletus, qui corpus prostituit cinædis, cinædus, ~ *vul.* homo nihili, stultus, ignavus, effoeminatus, pussillanimis, abjectus (III-4497) [**MI (1641)** *muchanet (korkak)* ‘timido, di poco animo’ (455)].

Lex. (1680) مخير *muḥáyyer*, *vul. (= günl.)* *muḥayyar* ‘cilicii panni telæve vilioris species, capripilium’ (III-4499) *krş.* = Capripilium: مخير *muḥáyyer (sof)*; **Pg (1665)** مخير *muḥáyyer (şāl)* ‘velo grande di seta, che le donne mettono sopra le spalle, massimamente l’estate quando sono in casa’ (III-2372), ‘stamigna, sortedi tela fatta di pelle di capra’ (III-2163).

Lex. (1680) نهود *nohud t.* ‘cicer’, & c. → نهود *noḥūd* (III-5148); نهود *nuḥūd t. f. vul. (= günl.)* *nohud* ‘cicer’ (III-5153); **Mg (1612)** D *nohut* (2) = *nohut* “Kichererbse” (**Stein** 105); **MI (1641)** *nochut* ‘ceci, legume’ (85), ‘cesare, legume’ (87); *iaban nochuti* ‘cece seluaggio’ (85) (*85 iaban nokudi Ind.*); **Pg (1665)** نهود *noḥūd (hummus)* ‘ceceri, ceci’ (I-376), ‘cicere, ò ceci’ (I-405); *Firink noḥūdı (mürdümük, mās)* ‘pisello, legume’ (II-1605); **H (1672)** *nohud [nohu#] nohut* “Kichererbse” *tan [tan]* (1) (**Hazai** 249); **V (1709)** *nukhud* 5:100 [nuxud] ‘Pease’ (**Gilson** 194); **HI (1730)** نهود *nohud (nohoud)* ‘des pois’ (75); **Vg (1790)** *nohud* ‘pois’ (417); *nohud suyu* ‘purée de pois’ (422).

Lex. (1680) نخسند *nuhsend*, *vul.* (= *günl.*) نحسند *nuhsend* ‘sagax, folers, dexter, providus’ (III-5152); نخسندلك *nuhsendlik*, *nuhsendlik*, *Abstr.* Sagacitas, solertia’, ~ *c.* (III-5152).

Lex. (1680) سرخوش *serhoş*, *vul.* (= *günl.*) sarhoş ‘keyflü, sekrân a. , mest f.’ ‘ebrius; *propriè* bonum, *seu* lætum caput habens, ~ sub ebrius, non totaliter ebrius’ (II-2589); **Mg (1612)** D *sarhoş* (2) D *isorhoş* = *sarhoş* “betrunken” (Stein 105); **Ml (1641)** *serhosc* [serhoş] (*mestane*) ‘imbriaco’ (132); *sc=arhosc* [sarhoş] ‘embriaco; ubriaco’ (132), (*mestane*) ‘vbriaco’ (474), Ind.; *sc=erhosc* [serhoş] ‘ebrio’ (130); **Pg (1665)** *serhoş* ‘briaco’ (I-286), ‘cotto dal vino’ (I-558), ‘imbriaco’ (II-1048); **H (1672)** *sarhoş* (3) *sarhoş* “betrunken” (Hazai 257); **V (1709)** *serhosh* 4:75 [särhoş] ‘drunk’ *ser’khosh* 5:89 (Gilson 203); **Vg (1790)** *sarhoş* (*keyf*) ‘enyvré’ (380), (*keyf*, *keyfli*) ‘ivre’ (396).

(1680) سرخوشلىق *serhoşlık* ‘ebrietas’ (II-2589); **Ml (1641)** *sc=arhosc=lik*, *-luk* [sarhoşlık, -luk] ‘embriachezza’ (132); Ind. ; *sarbosc=lik* [!] ‘imbriachezza’ (192); **Pg (1665)** *serhoşlık*, ‘briacchezza’ (I-286), ‘ebrezza, ebrie’ (II-763), ‘embriachezza’ (I-776), ‘imbriachezza’ (II-1048); **H (1672)** *sarhoş+ [liktan]* (2) (Hazai 257); **Vg (1790)** *sarhoşluk* ‘ivresse’ (396). **Pg (1665)** *serhoşlıktan mestānelikden ayıl-* ‘disebriare’ (I-689); *serhoşlikden mestānelikden ayılmağ* ‘sbriacare’ (III-1921).

(1680) *serhoş etmek*: *keyf* yetiştürmek, *keyf* virmek ‘inebriare’; *serhoş olmak*: *keyflü olmak* ‘inebriari’ (→ سرخوش *serhoş* II-2589); **Ml (1641)** *sarhosc olmak* [sarhoş ol-] ‘imbriacare’ (192); *sc=arhosc etmek* [sarhoş et-] ‘inebriare’ (207); *sc=arhosc, olmak* [sarhoş ol-] ‘embriacare’ (133); **Pg (1665)** *serhoş it-* (*mest it-*, *sekrân it-*) ‘briagare, imbriagare’ (I-286), ‘ebriare’ (II-763), ‘imbriacare’ (II-1048), ‘inebriare’ (II-1117); **Vg (1790)** *sarhoş, keyf olmak, sarhoşlanmağ* (*keyflenmek*) ‘s’enyvrer’ (380).

Lex. (1680) تخمين *tāhmīn*, *vul.* conjectura → تخمين (I-1101); تخمين *tāhmīn*, *vulg.* (= *günl.*) *tāhmīn* ‘conjectura, opinatio, *seu* opinio’ (I-1116); **Pg (1665)** *tāhmīn* ‘estimo, estimatione’ (II-804); **H (1672)** *tāmīn* (2), *tāmīn+* (1) ≠ *tahmin* “Mutmaßung; Schätzung” *ümüzle [ümüzle]* (Hazai 260); **Vg (1790)** *tahmin* ‘conjecture’ (369).

(1680) تخميناً *táhmīna, táhmīna, pro (= yerine)* تخميناً *táhmīnen* ‘conjecturaliter, conjectatoriè, conjecturâ...’ (I-1117); **Pg (1665)** *táhmīnen, táhmīn ile* ‘con estimatione, apprezzatione’ (II-803); **Vg (1790)** *tahmin, tahmina, tahminen, tahmince* ‘conjecturalement, par conjecture, probablement’ (207).

(1680) *táhmīn et-: zánm et-* ‘opinari’ (I-1116); **Pg (1665)** *táhmīn it-* ‘far conto, stimare’ (I-511), ‘machinare’ (II-1285), ‘ponderare’ (II-1622); *táhmīn olunacak* ‘estimare, credere’ (II-803); *táhmīn olunmuş* ‘stimato, apprezzato’ (III-2177).

Lex. (1680) تحتہ *táhtá t.* ‘tabula’, & c. → تحتہ (I-1086); تحتہ *táhtá f. t. vul. (= günl.)* تحتہ *táhtá t.* ‘asser, tabula, mensa’ (I-1108); **Mg (1612)** D *tahta* (3) = *tahta* “Brett” (**Stein** 104); **MI (1641)** *tachde* ‘tauola’ Ind; **Pg (1665)** *tahta (levh)* ‘asse, tauola’ (I-180), ‘colonnelli da segare’ (I-436), ‘tauola, asse’ (III-2247); **H (1672)** *takta+* (2) “Brett” (**Hazai** 260); **V (1709)** *tahtá* 3:65 [tahtá] ‘a Board, or Plank’ *tahtayé* 3:65 (**Gilson** 211); **Vg (1790)** *tahta* ‘ais; (*teneke, namlı*) lame; planche, plaque, tole, plaque de fer’ (357), (398), (416), (416), (446).

MI (1641) *tachtagiuk* [tahtacuk] ‘tauoletta’ (447); **Pg (1665)** *tahtacik* ‘tauoletta’ (III-2248). (1680) تحتہ لو *táhtálu, tahtalu* ‘plancatus, tabulatus, ex asseribus, plancis ve constans’.

(1680) *táhtá bitī* ‘cimex’ (I-1108); **Mg (1612)** D *tahta bitī (tachta, bitī)* ‘cimex’; **MI (1641)** *takta bitī* ‘cimice, animaletto’ (91); **Pg (1665)** *táhta bitī* ‘cimice’ (I-410); **HI (1730)** *tahta bitī (taqhta bitī)* ‘punaise’ (82); **Vg (1790)** *tahta bitī* ‘punaise’ (422). (1680) *tahta gögercini* ‘livia columba’ (I-1108).

Pg (1665) *tahta külāh* ‘berlina’ (I-256); **H (1672)** *tahtakula ~ takta* (2), *tahtakula* (1) ≠ *tahtakula* “Holzfessel” (**Hazai** 347); **V (1709)** *t. kula* 5:83 ‘a Pillory’ (= wooden cap) (**Gilson** 211).

(1680) *demir tahta* ‘lamina, tabula ferrea’ (I-1108); **Vg (1790)** *demir tahtası, tahta* ‘tole. plaque de fer’ (446).

(1680) *ağça tahtası* ‘abacus’ (I-1108); **Pg (1665)** *ağça tahtası ve sofrası* ‘tauola di banchieri’ (III-2247).

(1680) *cedvel tahtası* ‘regula, gnomon’ (I-1108); **Pg** (1665) *cedvel tahtası* ‘regolo, per tirar regole; riga colla quale si riga la carta’ (III-1803).

Pg (1665) *tahta bend* (*soffa, tahta-poş, çārtāk, kireved*) ‘catafalco’ (I-363); *tahta sanduk* ‘cassa di mercantia’ (I-358); *fuçı tahtası* ‘doga, ò doua’ (II-738); **MI** (1641) *tachdhe perdesi* ‘tauolato, diuisa de tauola’ (447).

MI (1641) *takdaden dosc=eme* [döşeme] ‘solaio fatto da tauole’ (409); **Pg** (1665) *tahta döşmesi, tábáká* ‘solaio’ (III-2072); **Vg** (1790) *tahta düşemesi* ‘plancher’ (416).

(1680) *tahta poş* ‘prominens porticus’ (I-1108); **MI** (1641) *taktaposc* [taktapoş] ‘palco di legname’ (289); **Pg** (1665) *tahta poş* (*soffa, tahta-bend, çārtāk, kireved*) ‘catafalco’ (I-363), ‘galeria’ (II-933), (*kereved, kāmerye, tahta bend*) ‘teatro’ (III-2249).

(1680) *táhtá kaçmak: masharāhğá almak* ‘irridere, illudere’ (I-1108); **MI** (1641) *tachdhe ilhe bolmek* [t. ile bölmek] ‘tauolato, diuisa da tauola’ (447); **Pg** (1665) *tahta ile bir yer döşemek* ‘lastricare con tauole’ (II-1224); *tahta ile döşemek* (*tavanlamak*) ‘soffittare, far la soffitta’ (III-2069); *tahta ile döşenmiş* (*tavanlanmış*) ‘intauolato’ (II-1169).

Lex. (1680) *تخم tuḥm seu (= ya da) tuḥum, vul. (= günl.) tohum f. t.* ‘semen’
تخم مرغ tuḥm-ı murğ ‘yumurta’ ‘ovum’ (I-1115); *دفنه تخمي defne tōhmi* ‘baccæ lauri’ (II-2100); **MI** (1641) *tochum* (*adem tochumi*) ‘sperma, seme dell’uomo’ (420); *tohum* (*ciekirdek = çekirdek*) ‘seme, semenza’ (395); **Pg** (1665) *toḥum* ‘coccia d’alcuni alberi, ò frutici’ (I-425), (*ekin, zer, kişt*) ‘seme, semenza’ (III-2004); *defne ağacı toḥumu* ‘orbachello, frutto di lauro & simili alberi’ (II-1478); *defne toḥumu* ‘bacche, frutti del lauro’ (I-220); *sarmaşık toḥumu* ‘coccia di hedera’ (I-425); *şalgam toḥumu* ‘semenza di rapa’ (III-2004); **H** (1672) *toḥum+ [i]* (1), *tohum+ [i]* (1) “Samenkorn” (**Hazai** 262); **Vg** (1790) *tohum* ‘graine’ (389), ‘semence’ (435); *boy tohumu* ‘fénugrec’ (384); *sinameki tohumu* ‘follicules de séné’ (385).

(1680) *تخملق tuḥumlamak* ‘seminificare in spicas, in semen ligari’ (I-1116)
Comp. *تخملق toḥumlamak* ‘seminificare’; *تۆھۇملماق töḥumlamak, töḥum çıkarmak,*

virme, *ölmez diken töhmi* ‘semen, ~ sementis’; *tohüm ekmek* ‘serere’; **Pg** (1665) *tohumlamak (dāneye gelmek)* ‘far semenza, semenzire’ (III-2004); *tohumlanmak (başak tutmak)* ‘far il grano’ (II-827), *tohumlenmek (başaklanmış, başak tutmak, dāneye gelmek)* ‘granare, granire, faril granello’ (II-988); *tohumlanmış (başaklı, dāneye gelmiş)* ‘granato, chi hà molti grani’ (II-988).

M Lex. (1680) *yāhni f. t. vul. (= günl.) yahni* ‘caro elixa’ (III-5563) = Caro: *yāhni, vul. (= günl.) yāhni*; elixus: *yāhni, vul. (= günl.) yahni*; **Mg** (1612) *D yahni* (2) = *yahni* “ein Fleischgericht” (Stein 104); **MI** (1641) *iachni* [yahni] (*chasc=li* [haşlı]) ‘alesso, cioè lessso’ (32), ‘lesso’ (232); **Pg** (1665) *yāhni* ‘alesso’ (I-84), (*ğaynamış*) ‘alesso, bollito’ (I-85), ‘bollito’ (I-272), ‘carne lessa’ (I-349), ‘lesso’ (II-1242).

Comp. (1687) *yāhni et-* ‘elixare’; **MI** (1641) *iachni et-* [yahni et-] (*chasc=lama* [haşla-]) ‘alessare’ (32); **Pg** (1665) *yāhni it-* (*ğaynat-*) ‘alessare’ (I-84); *bağık y. it-* ‘marinare il pesce’ (II-1323); *bağık y. olmış* ‘marinato’ (II-1323).

Farsça *hāne* kelimesiyle kurulan bir birleşikte de bu değişme kaydedilmiştir:

Lex. (1680) *kerhāne f. i.q. = idem quod (= yine bu) کارخانه* (II-3907); *کارخانه kārḥāne f. vul. (= günl.) kerhane* ‘officina opificis’ (II-3840); **MI** (1641) *kiarchane* [kārḥāne] ‘bottega doue si labora’ (73); **Vg** (1790) *ker-hāne* ‘manufacture (lieu destiné à une)’ (402); *ğocu, araba hāne, ker-hānesi* ‘remise de voiture’ (427).

Farsça asıllı *perdāhta* ¹ (elif) harfi hecenin kalın sıradan ünlüsünü göstermekte yeterli sayılmıştır: **Lex.** (1680) *perdāh ~ پرداخ*, *perdāh*, *پرداخت* *perdāht* (پرداختن *perdāhten*) (→ 1.1.4.5.).

Meninski **Comp.** (1687)’ta Farsça asıllı bir kelimedeki /h/ > /ħ/ değişimini de yazıya aktarmıştır: *هیز اوغلان* *hīz, ħīz oğlan* ‘muḥānnes’ ‘cinædus’; *هیز* *hīz, ~ ħīz* [hīz, ~ ħīz] ‘puş’ ‘sodomiticum scortum, puer’). Bu kelime *Farsça Sözlükte* *هیز* [hīz], ~ *ħīz* [ħīz] olmak üzere ikili yazılışıyla bulunur (bkz. LN). Bu örnek için Tulum (2011) “*Farsça* *هیز* *hīz* > *Türkçede* *ħīz* örneğindeki /h/ > /ħ/ değişimi daha da ilgi çekicidir; bu, /ħ/ muhtemelen damak sesinden çok /ı/ ardında gırtlak sesi olan tonsuz bir /h/ gibi söylenir olmalıdır” der (s. 90).

Arapçaya özgü bu harflerin hecelerin kalınlık-incelik sırasını düzenlemekte kullanıldığını göstermek üzere **Lex. (1680)**'ten alınan örnekler ise aşağıda sıralanmıştır:

خ (hı) yerine ه (he) (ince ünlü için):

(Farsça: kadḫudā[y] bkz. **LN**) **M Lex. (1680)** كهيا *kehiyā t.* 'præfectus aulæ', *vitiosè pro* كتخدا *kethudā* (= كتخدا *kethudā*'ya göre kusurlu olarak) (II-4106) (→ 1.1.4.1.).

M Lex. (1680) خزان *ḥázūrān*, خيزران *ḥáyzūrān*, ~ خيزور *ḥáyzūr* 'radices arundinis fartæ Indicæ quæ longè latequè serpunt, *sunt flexiles vasculis contexendis idoneæ, quin ipsa illa arundo farta, ~ ...*'; خزان دکنی *ḥázūrān degenegi, vulg. (= günl.) hezaren degenegi* 'scipio arundineus talis' (I-1892); خيزران *ḥáyzūrān, etiam (= yanı sıra)* خيزور *ḥáyzūr a. f.* 'radix arundinis fartæ Indicæ, quæ longè latequè serpuit, unde scuta contexuntur, cujus truncus scipiones, seu baculos manuales suppeditat'; *aliàs vul. Turc. dicitur* هزاران *hezārān (Türkler halkı hezārān der)* (I-1987) = Arundo: خزان *ḥázūrān*, خيزوران *ḥáyzūrān, vul. (= günl.) hezārān; scipio, onis:* خزان دکنی *ḥázūrān, vul. (= günl.) házeren degenegi (degenek, başlü d. , sopa).*

M Lex. (1680) هرکله *hergele pro (= yerine)* خرکله *ḥárgele* 'grex equorum', & c. (III-5462); **Pg (1665)** هرکله *hergele (at sürisi, ḥáyl)* 'gregge di caualli' (II-997); خرکله *ḥárgele (atlaruñ sürisi)* 'armento di caualli' (I-166).

M Lex. (1680) → خلال *ḥilāl a. ... Item (= yine), ut sing. vul. (= günlük dildeki tekli biçim)* اخلال *áḥille* 'dentiscalpium' → هلال *hilāl* (I-1926); ... *porrò (= ayrıca, bundan başka, son olarak)* هلال *hilāl, vulg. dentiscalpium, pro (= yerine)* خلال *ḥilāl* (III-5482) = Dentiscalpium: خلال *ḥilāl, vul. (= günl.) hilāl, çğl. áḥillet; dişleri ḥilālta-*; auriscalpium: خلال *ḥilāl, vul. (= günl.) hilāl 'kulağ karıştüracak'; Gr. خلالل ḥilālḥ [!] (ḥilālḥ?), vul. (= günl.) ḥilālḥ (s. 40)* **Mg (1612)** D *hilal* (2) = (Redh.) *khilal* "any instrument shaped like a pin" (**Stein** 105); **MI (1641)** *hilal* 'cura denti' (112), 'steccadente, curadente' (430); **Pg (1665)** خلال *ḥilāl* 'curadenti, ò nettadenti' (I-580), 'steccadenti' (III-2169), 'stuzzicadenti' (III-2208); هلال *hilāl* 'nettadente' (II-1430), 'scalzadenti, curadenti' (III-1930); **Vg (1790)** *hilal* 'cure-dent' (372).

Meninski **Lex. (1680)**'te *hándekte* sesteki bu nitelik değişmesini yazıya aktarmıştır:

M Lex. (1680) خندق *hándáḳ a. f. t. (vul. = günl. هندك hándek) çğl. خنادق hánādīḳ* 'fossa circa hortos, vineas, urbem' (I-1951); **MI (1641)** *chandek* [ḥandek] (*ciuchur* = *çukur*) 'fossa' (153); **Pg (1665)** خندق *hándáḳ (bir hisāruñ h.-i)* 'fosso d'vna città' (II-902); **Vg (1790)** *hendek* 'fossé' (386). **MI (1641)** *chandekgiuk* [handekcuk] 'fossetta' (153).

Comp. (1687)'ta *vul.* ve *vulg.* kısaltmasıyla söyleyişteki bu durumu başka örnekler üzerinde de gösterir; ancak değişen söyleyiş değerine uygunlaştırılmış yazılışları eklemeyiz:

M Comp. (1687) حكيم *hákīm, vul. (= günl.) hekim* 'medicus'; krş. [**Lex. (1680)** حكيم *hákīm* 'álīm' 'doctus, sapiens, sciens, qui res solide & cum iudicio agit, Doctor, Philosophus, Medicus']; **Mg (1612)** D *ekim* (2) D *hekim* (2) = *hekim* "Arzt" (**Stein** 80); **MI (1641)** *hekim (tib)* 'medico' (250); **Pg (1665)** حكيم *hákīm (~ hekim) (tábīb, etibbā, hūkemā)* 'medico' (II-1342); *hákīm (~ hekim) başı* 'protomedico' (III-1689); **H (1672)** *hekīm* (2), *hekīm+* (1) "Arzt" (**Hazai** 227); **V (1709)** *haikym* 5:86 [*hāykim*] 'a Physician' (**Gilson** 167); **HI (1730)** حكيم *hekim* (193); **Vg (1790)** *hekim (tabīb)* 'docteur. médecin' (376); *hekim (tabīb)* 'médecin' (403).

Comp. (1687) حكيملك *hekīmlik* 'ars'; **Vg (1790)** *hekimlik* 'médecine. art' (403). **MI (1641)** *hekimligh* etmek [hekimliḡ et-] 'medicare' (250).

M Comp. (1687) حيض *háyz, vul. (= günl.) heyz, حية háyzát, hīzát, çğl. حيض hīz* ('ávretlerüñ ayhıḡı, vel = ya da āyhıḡı), *hālet-ī háyzinde* 'menstrua'; krş. [**Lex. (1680)** حيض *háyz, ~ محيض máhīz, ~ محاض máhāz* 'menstrua pati'; *hālet-ī háyzinde* 'tempore menstruorum' I-1826]; **Pg (1665)** حيض *háyz (ay başı, kan gör-)* 'marchese delle done' (II-1320).

M Comp. (1687) محكمه *máhkeme, vul. (= günl.) mehkeme* 'judicium'; محكمه *máhkeme (dīvān ḥāne)* 'forensis'; محكمه لو *mehkemelü (dīvānī)*; محكمه يه اوقومق *mehkemeye oḡu-* 'citare'; krş. [**Lex. (1680)** محكمة *máhkemet, máhkeme* 'locus iudicii, tribunal, prætorium'; محكمه كاتبى *máhkeme kātibi* 'notarius' (III-4452)]; **Pg (1665)**

محكمة *máhkeme* ‘auditorio, palazzo del giudice...’ (I-205); *m. baş kâtib* ‘protonotario’ (II-1689); *m. kâtibi* ‘notaio, notaro’ (II-1442); **H (1672)** *mekeme+ [de]* (1) “Gericht” (**Hazai** 245); **Vg (1790)** *mehkeme, mahkeme* ‘justice, tribunal’ (397); *mehkeme* ‘tribunal de justice’ (450); *qadıya, mehkemeye müte-’allık* ‘judiciaire’ (397).

Görüldüğü gibi Meninski, yazımı değiştirilmiş olanlar dışında, eski harfli yazıda ح (ha) ve (hı)’lı yazılışları korumuş; hece ünlüsünün ince sıraya geçtiği biçimlerde de ح (ha)’yı *h* ile karşılamıştır; ayrıca *edebiyat dili (okuma dili)*’ne göre değerlendirdiği örneklerde de bu seslerin yanındaki ünlü değerini æ (= á) ile göstermiştir (Tulum, 2011: 67)

ه (he) yerine ح (ha) (kalın ünlü için):

[LN هاون *hāvan*] **M Lex. (1680)** هاون *hāvan*, *Vulg. mortarium, vitiose pro* هاون *hāven* (هاون *hāven*’e göre *kusurlu olarak*) (I-1818); هاون *hāven*, ~ *hāvün* [f.], *vul. (= günl.)* *havan* ‘pila, mortarium, in quo quid contunditur’; هاون *hāven destesi*, ~ *deste* ‘pilum, pistillum’ (III-5430); هاون *hevān, havan* ‘mortarium’, *scribe* ~ → هاون *haven* ~ *c.* → ~ هون *hūn* (III-5511) = Mortarium: هاون *hāven*, *vul. (= günl.)* هاون *havān* ~ *agāç havān*; **MI (1641)** *heuen* [heven] ‘mortaro, mortario’ (263); **Pg (1665)** هاون *hāven* (*havan*) ‘mortario, mortaro’ (II-1399); **HI (1730)** هاون *havan (hawan)* ‘le mortier’ (104); **Vg (1790)** *havan* ‘mortier, pour piler’ (406).

(1680) دوجك *dögecek t.* هاون *havan eli* ‘pistillum’ (II-2179) = Pistillum: هاون *hāven*, *vul. (= günl.)* *havan eli, destesi (dögecek)*; **Pg (1665)** هون *heven destesi*, هاون *havan eli* ‘pestatoio, pistello’ (II-1575); هون *heven eli* ‘pistello, pestatoio’ (II-1605); **Vg (1790)** *havan eli, sapı* ‘pilon’ (415).

M Lex. (1680) محموز *máhmūz* ‘calcar’, *vitiosè pro* مهموز *máhmūz* (= مهموز *máhmūza* göre *kusurlu olarak*) (III-4459); مهموز *mehmuz seu (= ya da) mahmuz t. pro* (= *yerine*) مهمز *mihmez a.* ‘calcar’; خوروس مهموزی *ħoros mahmuzi* ‘calcar galli’ (III-5059) = Calcar: مهموز *mehmūz*, *vul. (= günl.)* *mahmūz*. calcar galli, خوروس مهموزی *ħoros mahmuzi*.

Mg (1612) D *maħmuz* (2) T *maħmuz+* = *mahmuz* “Sporn” (**Stein** 58); T *mahmuze* p. 30 = *mahmuz* “Sporn” (**Stein** 187); **MI (1641)** *mahmus* [mahmuz]

‘sperone; sprone’ (420), (426); **Pg (1665)** *máhmūz* (~ *mahmuz*) ‘sperone, da far caminar il cauallo’ (III-2128), ‘sprone, sperone’ (III-2150); *horos mahmuzi* ‘sperone del gallo’ (III-2128); **Vg (1790)** *mahmuz* ‘éperon’ (380); *horoz mahmuzu* ‘ergot de coq.’ (381).

(1680) مهموزلق *mahmuzlamaḵ* ‘addere calcar’ (III-5060); **Ml (1641)** *mahmuslamak* [mahmuzla-] ‘speronare’ (420); (*vstune ol-*) ‘spronare’ (426); **Pg (1665)** *mahmuzhḵ* ‘spronata’ (III-2150).

Pg (1665) *at mahmuzlamaḵ* ‘spronare il cauallo’ (III-2150); *mahmuz ile kındurmaḵ* ‘speronare il cauallo’ (III-2128).

Prendle (1791)’daki kimi örneklerde hece ünlüsünün /e/ ile işaretlendiği biçimlerde de bu nitelik değişmesi görülür: *hereket* ‘action’ (181), ‘commotion’ (252) [**H (1672)** *hereket* (1) *hareket et.* “aufbrechen” (**Hazai** 228)]; *hesret* ‘désir’ (283), ‘envie’ (308); *hesretle-* ‘désirer’ (283); *tehemül* (*t. sabre...*) ‘intolerable’ (379) v. **V (1709)** *muhebbet* 2:29 [muhebbet] *m. itmec* ‘to love’ (**Gilson** 190).

Vaughan (1709)’daki iki örnekte خ (hı) için kullanılan harf korunarak hece ünlüsündeki farkla bu değişme aktarılır: *kherdg* 5:86 [häre] ‘Expences’ *harge idersinghiz* ‘spend’ (**Gilson** 166); *khemir* 5:87 [xemir] ‘Dough’ (**Gilson** 165).

ه (he) yerine خ (hı)’nın kalın ünlülü söyleyişi göstermek üzere işaretlendiği bir örnek de Parigi (1665)’de kaydedilmiştir:

خَوَه *hava* (*şerbet aḵçası, h. aḵçası*) ‘bahşiş’ ‘beueraggio delli seruitori’ (I-258); *h. iḵrār it-, şerbet aḵçasın iḵrār it-* ‘promettere il beueraggio’ (II-1679) = هَوَاْ hevā, هَوَاْ hevā(y) ‘aere’ (I-51), ‘aria elemento’ (I-163) [**Ml (1641)** *haua* ‘aere’ (22), ‘aereo, ciera, vista’ (22); *haue* ‘aria’ (59); **Vg (1790)** *hava* ‘tems. air’ (444)].

İncelemedeki monografik çalışmalarda: Megiser (1612) / Stein, 1975: 103-105; Parigi (1665) / Kartallıoğlu, 2010: 104-106.

3.1.8.4. t = t – /t/

Türkçe için sesçe denk olan bu iki harf alıntı kelimelerde hecelerin kalınlık-incelik sırasını düzenlemekte kullanılır. Bu özellikteki örnekler Farsça ve Arapça asıllı kelimelerden oluşmaktadır:

Farsça asıllı kimi kelimeler hece ünlüsünün kalın sıradaki söylenişini aktarmak üzere ت (te) yerine ط (tı) ile kaydedilir:

ت (te) yerine ط (tı) (kalın ünlülü söyleyiş için):

[LN تابه *tāba*; تاوه *tāva*: تابه’den] **M Lex. (1680)** تابه *tāba f. vul. (= günl.)* تاوه *tāva t. ‘sartago, in qua quid frigitur, ~ patella’* (I-1029); تاوا *tāvā, seu potiūs (= ya da daha çok)* تاوه *tāve f. t. ‘sartago’ pro (= yerine)* تابه *tābe* (I-1047); تاوه *tāve f. vul. (= günl.)* تابه *tāva ‘sartago’ → پای تاوه ~ تابه پای تابه pāy tāve, ~ پای تابه pāy tābe ‘pedis involucrum, seu tæniæ, quæ obvolvatur pedibus’* (I-1047); تابه *tābe, vul. (= günl.)* تابه *tāva ‘sartago’ & c. → تابه (II-3062); تاوه tava t. vulg. sartago, frixorium. Est autem pro تابه tābe (II-3079) (→ 3.1.6.3.).*

M Lex. (1680) ترب *türb, seu (= ya da) türüb f. vul. (= günl.) trup ‘raphanus’* (I-1139); ترب *türub, trup ‘raphanus’, scribe ~ → ترب (II-1163); تورب turp, trup t. vulg. Raphanus → ترب (II-3141) (→ 3.1.2.1.).*

M Lex. (1680) ترش *türüş, ~ türş vul. (= günl.) turşu ‘acidus, salsus, salsuminosus, acer, asper, & tetricus’; türş rû ‘austerus vultu’; rû-î türş kerdan ‘austerum exhibere vultum’; türş gešten ‘acescere’* (I-1150); ترشی *türşi, türşü t. pro (= yerine)* ترش *türş, seu (= ya da) türüş f. ‘salsus, acidus, acidè conditus, salgama, acetaria’; lahana türşisi ‘acida brassica’; hıyār türşisi ‘aceto conditi cucumeres’; türşi olmış hıyār gibi ‘instar cucumeris aceto conditi’* (I-1151); تورش *türş ‘acidus’ erroneè pro ترش (= ترش’e göre kusurlu olarak)* (I-1458); تورشی *turşu, ~ تورشی turşi t. vulg. salsus, acidè conditus → ترش ~ ترشی (II-3142); Pg (1665) تورشی turşı (ekşilik) ‘acetosita’* (I-32), ‘agrezza’ (I-75); ترش ~ ترش *türüş (ekşi, hām, kekre, sirkeli, hāmız) ‘agro’* (I-75), ‘garbo, brusco’ (II-937), ‘acetosita’ (I-32); ترش *türş (ekşi) ‘garbo’* (I-292).

(1680) ترشيلمك *turşilemek t. ‘acidum reddere, fermentare’* (II-3142).

fastolo' (II-837), 'suntuoso' (III-2085); *tafralü* 'brauo' (I-284); **Vg (1790)** *tafralı* (*fodul*) 'fier, arrogant' (384).

(1680) *tafra satmaḵ* 'fastum præ se ferre aut affectatam magnificentiam & superbiam' (II-1286); *tafra satmaḵ* (II-3113); **Pg (1665)** *tafra itmek, tafra satmaḵ* 'pompeggiare' (II-1622); *tafra satmaḵ* 'brauare, far il brauo' (I-284).

Tābbāḵ da değişen söyleyiş değerine uygunlaştırılmış yazılışıyla ön seste د (dal) yerine ط (tı) ile kaydedilir. Bu yazılışta hece ünlüsü de *katı harfler* (literas duriores: Meninski **Gr.** 1680: 5) öbeğindeki ünsüzler yanında işaretlenen ünlü değeriyle (æ = á) aktarılır: *debbāḡ* < *tābbāḵ* طَبَاق.

M Lex. (1680) *debbāḡ a. 'deriler dibāḡāt idici'* 'coriarius, alutarius, qui pelles in coria concinnat' (II-2021); طَبَاق *tābbāḵ* 'coriarius' *vulg. err. pro debbāḡ* (= *debbāḡ'a göre kusurlu olarak günlük dilde*) (II-3083); **Pg (1665)** *debbāḡ* 'acconcia, corame' (I-23), 'conciatore di pelli' (I-468), 'cuoiaio' (I-578).

tābe ḥāne, taphāne طابه خانه < *debbāḡ ḥāne* (→ 1.1.1.1. ; 3.1.2.1. ; 3.1.2.3.).

Lex. (1680)'te Arapça başka bir kelimedede de Türkçe için sesçe denk olan bu iki harf birbiriyle yer değiştirmiştir: *qatar* 'series camelorum', *erroneè pro قطار* 'قطار' *a göre hatalı olarak* (II-3626).

Aşağıdaki iki örnekte hece ünlüsünün ince sıraya geçişini göstermek üzere bu kez ط (tı) yerine ت (te) kullanılarak bu düzenleme yapılmıştır:

ط (tı) yerine ت (te) (ince ünlü için): *tāncere* yerine *tencere*. **Lex. (1680)** *tencere* 'olla ænea, lebes' *scribitur sæpiùs* طنجره (I-1415); *tāncere t.* 'olla ænea, lebes' → *tencere* (II-3129); *tāneb* yerine *tenef* (→ 3.1.6.2.).

Parigi (1665)'deki örnek yazılışlar için Kartallıoğlu (2010: 104-106)'nın çalışmasına bakılabilir.

3.1.8.5. $\text{ḵ} = \text{ḵ} - /ḵ/ \parallel \text{k}^i = \text{k} - /ḵ/$

Tulum (2011) Arapça kelimelerde /i/ ardındaki boğazlı /k/ sesinin ön damaksıllaşması ve /kⁱ/ (*ıslak* k) gibi söylenir olması için Meninski'nin yazımı değiştirilmiş olarak kaydettiği ترکیم *terkîmi* ilgi çekici bir örnek olarak görür ve Arapçada ق (*kaf*) ile ترقیم biçiminde yazılan ve 'yazma, yazı ya da rakamla belirtme; çizme, karalama; sözleşme' anlamlarına gelen bu kelimenin **On.**'da (bu çalışmada kısaltması **Comp. 1687**) iki yerde (→compactum, compromissum) üç kez böyle yazıldığını; buna karşılık **Lex. (1680)**'in ilk baskısında yer verilip '*vitosè pro ترقیم*' (= ترقیم *e göre kusurlu olarak*) açıklaması konulduğunu, ikinci baskıda (1780 baskısı) ise hiç yer verilmediğini yazar. Bunun yanında "*tefrîk, tâtbîk gibi kelimelerin bu gün ön damaksıl /k/ ile tatbik, tefrik, talik biçiminde söylenir olmaları, bu gelişmenin XVII. yüzyılda da var olduğunun bir delili sayılmalıdır*" değerlendirmesine yer verir (s. 78).

Meninski'nin **Thesaurus**'unun kaynaklarından olan Parigi (1665)'nin İtalyanca-Türkçe sözlüğünde de (harekeli eski harfli sözlük) bu kelimeye rastlanır:

ترقیم *terqîm it-* (*yaz-, tâhrîr it-, zeber it-, nüşten, nüvişten, ketb it-*) 'metter in scritto' (II-1362), 'scriuere' (III-1983); krş. ترقیم *terqîm it-* (*göz kulağ aç-, dikkâtîle gör-*) 'notare, metter ben à metne' (II-1442); *terqîm olun-* (*yazıl-, yazıldur-*) 'scriuersi' (III-1983); *terqîm olunmış (nişanlı, nişanlanmış)* 'notato' (II-1442)].

Sözlükte Arapça asıllı *hándâk* da *vul.* kısaltmasıyla kelime sonunda ön damaksıl niteliğiyle aktarılır:

Lex. (1680) خندق *hándâk a. f. t.* (*vul. = günl. هندك hândek*) *çğl.* خنادق *hânâdîk* (→ 3.1.8.3.)

Sözlükte Farsça *horāk* **Comp. (1687)**'taki bir maddede art damaksıl /k/ ile de kaydedilir. Burada hece ünlüsü Türkçenin *ortalama a* sesi ile işaretlenir:

Lex. (1680) خوراك *horāk t.* 'cibus, edule quidvis, & penus' (III-App.6058) **Comp. (1687)** خور *hor*, خوراك *horāk* (*yeyecek, yeygü, vel = ya da yeyü, āş...*) 'cibus'; krş. penus: خوراق *hōraq* (*ev içün zâhîre, zâdü zevâd, ükl, âzık, hordenî*) (bkz. LN خوراك *horāk* (*birl.*) خور *hor* ve – اك *āk*).

Ön ve art damak sesiyle olmak üzere ikili biçimiyle ayrı maddelerde değerlendirilen örnekler de bulunmaktadır.

Sözlükte fişkı da iki biçimde madde başıdır; ancak *seu potiūs (= ya da daha sık)* notu kullanılarak art damaksıl /k/ ile olan biçimi kaydedilir:

Lex. (1680) فشقی *fīṣḳī* ‘fimus’ → فشکی (II-3524); فشکی *fīṣḳī*, *seu potiūs (= ya da daha sık)* فشقی *fīṣḳī t.* ‘göbre’ ‘fimus’ (II-3524) [**Mg (1612)** D *fuṣka* (2) = *fīṣḳī* “Mist” (Stein 120); **Pg (1665)** فشقی *fīṣḳī* (*gübre, ters, tezek*) ‘letame’ (II-1242), ‘sterco d’animali’ (III-2172); **Vg (1790)** *fīṣḳī* (*gübre*) ‘fiente’ (384), ‘fumier frais’ (387); *eski fīṣḳī* ‘terreau’ (445)]; فشکی *fīṣḳī*, فشقی *fīṣḳī* ‘fimetum’ (II-3524); فشکی *fīṣḳī*, *seu (= ya da)* فشکی *fīṣḳī*, ‘göbrelemek’ ‘stercorare agrum’ (II-3524); **Pg (1665)** *fīṣḳī* ‘concimare, stabbiare’ (I-468); انجق *inciḳ t.* ‘crus’ → انجك (I-446); انجك *inciḳ*, ~ انجوك *incuk t.* ‘crus, os cruris’ (I-446); انجق *inciḳ* ~ انجك *inciḳ* ‘crus’ → انجك [**Vg (1790)** *inciḳ* ‘jambe (os de la)’ (396)].

Viguiier (1790)’de: *pak, paḳ* ‘chaste; limpide; (temiz) propre. net; (perhizkār) pur. continent; saint’ (temiz) (366), (399), (421), (422), (‘aziz, mübarek, veli çğl. evliya) (432); *paklik, tiryak, tiryak* ‘thériaque’ (445); *zevḳ* ‘délices. volupté’ (373), ‘volupté’ (456); *zevḳ edici* ‘voluptueux’ (456); *zevḳ etmek* ‘s’amuser’ (358); *zevḳ ettirmek* ‘amuser’ (358); *zevḳli* ‘délicieux. voluptueux’ (373); ‘voluptueux’ (456); *zevḳ ü sefā (şenlik)* ‘divertissement’ (376); *zevḳ ü sefā sürmek* ‘se divertir’ (376); *krş. zevklenme* ‘ironie. tanz’ (396), ‘moquerie. dérision’ (405); *zevkleme* ‘se moquer’ (405) gibi.

3.1.8.6. gh = ġ – /ğ/ || gⁱ = g – /g/

Lex. (1680)’te Farsça asıllı bir kelime, bir tür söyleyişte, hece başındaki ön damak ünsüzü /g/’nin boğumlanma noktasının art damağa kaydığı biçimiyle de yazıya aktarılmıştır:

M Lex. (1680) کارگیر *kārgīr f.* ... ~ solidus ex lapidibus, q. domum sustinens & durabilem reddens murus, *dicitur enim* بنا کارگیر *kārgīr binā (= بنا کارگیر kārgīr binā derler)* (II-3842); کاغر بنا *kāgīr binā, pro (= yerine)* بنا کارگیر *kārgīr binā* ‘lapidea domus’

(II-3848) = Lapideus: كاغر بنا *kāgīr binā, pro (= yerine)* كاركير بنا *kārgīr binā, Vg (1790)* *kāgīr binā (kiaguir bina)* ‘maison de pierre’ (401).

Lex. (1680)’te tonlu ön damak ünsüzü /g/’nin hece sonunda art damak ünsüzü ile yer değiştirdiğini gösteren bir kayıt daha vardır. Ancak *communiter* notuyla ortak kullanım için ön damak /g/’si ile olan biçimi gösterilir:

اغدش *igdiş, an* اگدج *igdic, communiter (= ortak kullanım)* اگدج *igdic* ‘cantherius, equus castratus’ (I-299); ايدج *igdic* ‘castratus equus’ → اغدش (I-599); ايدج *igdic* ‘cantherius’ → ايدج *enenmiş hayvan* (I-601).

Bu ortak biçim **Comp. (1687)**’ta da *vul.* kısaltması ile aktarılmıştır: اغدش ايدج *igdiş, seu (= ya da)* ايدج *igdiş, vul. (= günl.)* اگدج ‘equus’; اگدج *igdic, vel (= ya da)* ايدج *igdic, agdiş, at* ايدج *igdiş at (birdün)* ‘cantherius, equus castratus’.

Bir maddede ise *igdic* yanında *iḡdic* biçimi de kaydedilir: ايدج *igdic, iḡdic* ‘castratus’.

MI (1641) *iḡdisc at* [igdiş at] ‘cauallo castrato’ (83); **Pg (1665)** *igdiş at, igdiş* ‘cauallo castrato’ (I-369); **HI (1730)** ايدج *igdiş (igudiche, [d. iguediche])* ‘cheval chatré’ (80) [CLAUS 103 *igdiş*, 104 *igdişci*].

Meninski gibi kimi Avrupalı yazarların metinlerinde bu değişimin hece başında ve sonunda gösterildiği başka örnekler de kaydedilmiştir:

Pg (1665) منقر *manḡır nuḡās (eski musávver, ‘átīk musávver)* ‘medaglia’ (II-1340); منقر *manḡur, mangır, mengir (puḡ)* ‘quattrino’ (II-1715); منقر *menḡir (puḡ)* ‘piccioli, bagattini, moneta’ (II-1587); منقر *menḡür (puḡ)* ‘bagattino’ (I-223), *(puḡ, dinār)* ‘dinaro’ (I-660); منقر *menḡür, mangır (aḡçe, puḡ)* ‘denaio’ (I-613).

V (1709) *menghir* 5:99 [mänKír] ‘a small Copper Piece, valued at about half a Farthing, now out of use’, *mankır* 3:63 *churuc m.* ‘brass Farthing’ (**Gilson** 187) gibi.

Vg (1790) *riḡ (regh), riḡ (righ)* ‘poussière pour l’écriture’ (418); *riḡdan, riḡden* ‘poudrier’ (418) [**Lex. (1680)** ريك *riḡ f. قوم kum.* ‘arena, sabulum; pulvis, qui scripturæ inspergitur, ut pec. materia quædam metallica aurum referens’; *riḡdān Comp. (=*

Compositum Nomen) ‘theca arenaria’ (II-2409)] *ruġen (rughèn)* ‘vernir; ruġenlemek’ ‘vernir, vernisser; *ruġen sürmek* = *ruġen ile parlatmak* ‘vernir, vernisser’ (454) [**Lex.** (1680) *rūġán f. يāġ. ‘omnis pinguedo, adeps, butyrum, oleum’* (II-2386)] gibi.

3.1.9. Gırtlak Ünsüzlerinin Birbirlerine Değişmeleri

3.1.9.1. ء (hemze) > ʾ / (‘ayn)

Lex. (1680)’te *araba* ön seste Arapçanın boğaz sesi ع (áyın)’la işaretlenerek madde başına alınmıştır:

عربه ‘*árābe f. ‘currus, pec. duarum rotarum, neque in India alii’ Vulg. (= günl.)*
araba t. ‘currus omnis generis; carro’, ~ c. Vide usitat. (= bak işlek) → عربه (II-3238).

Başka bir maddede ise *usit. (= işlek)* notu kullanılarak *elif*’le işaretlendiği biçimi ile aktarılmıştır:

عربه *etiam (= yanı sıra)* عربه ‘*árebe, seu (= ya da) usit. (= işlek)* *araba t. ‘currus omnis generis’* (II-3241); عربه جي ‘*árebeci, seu usit. (= veya işlek ve yaygın olarak)* *arabaci ‘auriga, ~ carpentarius, plaustrarius’* (II-3241); عربه جيلك ‘*arabacilik ‘ars aurigandi, ~ carpentaria’* (II-3241).

Ön seste *elif*’le işaretlendiği maddede ise *erroneè (= hatalı)* عربه notu ile bu yazılış hatalı olarak değerlendirilmiştir. Bu not, eski harfli Türkçe metinlerde sıkça rastlanan ع (ayın)’lı yazılışa göre düzenlenmiştir:

عربه *araba ‘currus’, erroneè pro عربه (= عربه’ye göre hatalı olarak) quod vide (= buna bak)* (I-125).

Arabanın Türkçeden Arapçaya bu yazılışla girdikten sonra o dildeki ع (ayın)’lı yazılışla eski harfli Türkçe metinlere döndüğü anlaşılmaktadır. *elif*’le yazılışının hatalı notuyla aktarılması ise Arapçanın seslerini eğitim yoluyla öğrenmiş dar bir çevrenin o dildeki biçimleri asıllarındaki gibi yazma ve okuma tercihini göstermektedir.

3.1.9.2. ʾ / (‘ayn) > ء (hemze)

Lex. (1680)'te Türkçe *alev* kelimesi de yukarıdakine benzer biçimde ع (ayın)'lı yazılışıyla madde başına alınmış; ancak yanında bu kez *vulg.* kısaltması kullanılarak günlük dildeki biçimiyle kaydedilmiştir: علونمك 'álevlenmek, seu (= ya da) *vulg.* (= günl.) *alavlanmak* 'in flammas erumpere' (II-3320) [**Ml (1641)** *alef* 'vampa, fiamma' (472); *ateş alefi* 'fiamma di foco' (146); *alefgik* [alefcik] 'fiammetta, poca fiamma' (146); **Vg (1790)** *alev, alef* 'flamme' (54)].

3.1.10. Ayrışma (Aykırışma)

Banguoğlu (2007) "bu olayı boğumlanma noktaları aynı ya da birbirine yakın ünsüzlerden birinin başka bir boğumlanma noktasına atlayarak benzerinden uzaklaşması" olarak tanımlar ve söyleyiş güçlüğü çekilen kelimelerde tekrarı ya da ses *itişmesini* giderme ve ses *akışmasını* sağlama gibi sebeplere bağlayarak açıklar (§ 87).

3.1.10.1. Doğrudan Ayrışma

Türkçe kelimelerde *ayrışma* oldukça seyrektir. **Lex. (1680)**'te bu kelimelerle ilgili kayıtlar aşağıda sıralanmıştır:

Lex. (1680) *kırpmak* X قرقمق *kırkımak* 'tondere, detondere' (II-3674) [**Pg (1665)** *kırk-* 'tondere, tosare' (III-2287), 'tosare' (III-2298), 'trucciolare, tondere' (III-2340); **Vg (1790)** *kırp-*, *kırk-* (*doğra-*, *kes-*) 'découper' (373); *kırk-* (*kes-*, *kıy-*) 'tailler' (443), 'tondre' (446); *kırkıcı* tondeur (446); *kırkıl-* tondu (être) (446)]; نستہ *neste f. pro* (= *yerine*) نسنه *nesne* 'res, quid, *diciturque loco rei nominandæ quæ tunc in memoriam nondum venit*' (III-5172); دپمه *depme, seu* (= ya da) *tepme* ~ دپنه *tepne* 'ictus calcis vel pedis' (II-2025); دپنه *tepne t. V. = Vide* (= *Bak*) دپمه (II-2026) [**Vg (1790)** *tepme* 'coup-de-pied' (371), 'recul de canon' (425)] gibi.

Türkçedeki kimi ses değişimleri de örneklerini *ayrışmayla* vermektedir: **Lex. (1680)** پیره *püre > pire* (bkz. 3.2.3.).

Alıntı kelimelerde daha çok sayıda örnek görülür. Özellikle bu kelimelerdeki değişimlerin bir kısmı *ayrışmayla* ortaya çıkar: (*dülger* < *dürüdger, dürüger, filcan* < *fincân; pergel* < *pergâr* gibi). Bunlar arasında Farsça birleşik yapılardan gelişen şu kelimeler de vardır: (*salaḥor, selāḥor* < *ser-āhor* gibi).

3.1.10.1.1. f > h

Banguoğlu (2007) “iç seste /ve t’den önce *f* > *h* değişmesine daha çok halk dilinde rastlanır ki bunu da ayrışmanın bir türü olarak saymak lâzım gelir” der (§ 87). Buna göre *ihlamur* (< *Grek. filamur*) da *ayrışma*yla gelişmiştir. Bu kelime **Lex. (1680)**’te konuşma dilinde rastlanan söyleyiş farklarıyla kaydedilir. Ortak söyleyişteki bugünkü biçimiyle ise Viguier (1790) tarafından aktarılır: *ihlamur* ‘tilleul’ (445) (→ 3.1.1.3.).

Arapça asıllı *müflis*in konuşma dilinde rastlanan bir söyleyiş farkı da *Viguier* (1790)’de kaydedilir: *mühlüs* [< *müflis*] ‘banqueroute, failli’ (361).

Molino (1641)’de *h* > *f* değişmesi de bir söyleyiş örneğinde gösterilir: *mekruf* (*Arabo*) [< *mekrûh*] (*napak*) ‘schifo, sporco’ (383), (*napak, murdar*) ‘sozzo, sporco’ (416); *ama: mekrûh* ‘exécrable’ (382).

Lex. (1680)’te Arapçadan alıntı *çufut*a değişme iç seste hece başındadır:

جهود *cehūd a. چالشيجى pek çahşici* ‘laboriosus, animosus, qui valde conatur & allaborat ~ *usit. (= işlek) cühūd f. t. (pro quo vul. = çufut) pro (= yerine) يهودى yehūdī a. ‘Judæus’* (I-1696) (→ 3.1.2.2.).

Sözlükte Farsça asıllı *softa*da ise hece sonundadır:

سواخته *sohta, vul. (= günl.) softa* ‘studiosus academicus, alumnus’, & c. → سواخته (II-2999) = Seminarium: سواخته *sohtá, vul. (= günl.) softa*; academia: سواخته لر *sohteler, vul. (= günl.) softaler (tālibler, tālibān)*; studiosus, *a, um: سواخته softa (tālib, ‘ilme tālib, ~ tālib-ī ‘ilm, okur yazar, şāgird)*; **Mg (1612)** D *sohta (sochta)* (2) ‘schola[sticus]’; **MI (1641)** *sokda* ‘scuolare’ (389); *sokta* ‘scolare’ (385); **H (1672)** *szofta [softa] softa* “Medresestudent” *lar [lar]* (1) (**Hazai** 258).

3.1.10.1.2. f > k

menekşe ~ menefşe ~ benefşe: M Lex. (1680) بنفشه *benefşe f. vul. (= günl.) menekşe* بنفسج *benefsec a. ‘viola, ~ violaceus’ saru benefşe [:] şeb boy* ‘leucojum luteum, viola lutea’; *ağ ve kızıl frenk benefşe* ‘leucojum Italicum album & rubrum’; *kıtmır, seu (= ya da) usit. (= işlek) kıtmár benefşe* ‘bellis’ (I-902); *منفشه menefşe, &*

بنفشه *menekşe* ‘Malvasia, Urbs & emporium Moreæ peninsulæ,’ ~ *pro* (= *yerine*) *menekşe* ‘viola’ (III-4976); **MI** (1641) *meneusc=eh* [menevşeh] ‘viola, fiore’ (482); **Pg** (1665) *benefşe, benefsec* ‘viola, fiore proprio di marzo’ (III-2409); **HI** (1730) بنفشه *benefşe (benefché)* ‘violettes’ (89); *menekşe (menekché)* ‘Malvoisie’ (118); **Vg** (1790) *menekşe* ‘violettes’; *fırenk m.-si* ‘giroflée’ (388).

(1680) بنفشه کوی *benefşe köki* ‘iris, radix iridis’ (I-902); **Pg** (1665) *benefşe köki* ‘pianta di viola’ (III-2409).

3.1.10.1.3. j > z

müzduhlık ~ *müjdelik*: **M Lex.** (1680) مزدولق *müzduhlık, pro* (= *yerine*) مژده لك *müjdelik, vul.* (= *günl.*) *muştuluğ* ‘nuntius bonus lætusve, aut donum nuntianti dari solitum’ *V. seq.* (= *aşağıdakine bak*) مژده *müjde, ibique* مزدولماق *muzdulamağ, seu* (= *ya da*) *muştulamağ, مژده لمك* *müjdelemek* (III-4597) (→ 3.1.2.7.).

3.1.10.1.4. m > b

Lex. (1680)’ten Arapça *dümmel[e]*’den *dümbel[e]*’örnek olabilir (→ 3.1.2.3.).

3.1.10.1.5. m > n

Lex. (1680)’te Arapça *kemmūn* (*ya da belki Grek. kýminon*) yerine *vulg.* kısaltmasıyla aktarılan *kimnūn* da *ayrışmayla* gelişmiştir. Bu kelime günlük ortak dildeki bugünkü biçimiyle sonraki yüzyılda Viguier (1790) tarafından yazıya aktarılır:

kimnūn ~ *kemmūn*, ~ *kimmūn*: **M Lex.** (1680) کمنون *kimnūn, vulg.* (= *günl.*) *pro* (= *yerine*) کمنون *kemmūn, kimmūn a.* ‘cuminum’; یبان کمنون *yebān kimnūn, seu* (= *ya da*) *kimnūnī* ‘cnicus’ (II-4022); کمنون *kemmūn* ‘cuminum’; کمنون حلو *kemmūn-ī hálv* ‘anisum’, ~ کمنون ارمنی *kemmūn-ī ermenī* ‘careum’ → کمنون (II-4023); **Pg** (1665) *kiminun, kemmūn* ‘cimino’ (I-410); *kiminun otı* ‘comino’ (I-444); **HI** (1730) کمنون *kinion* [!/] ‘cumin’ (91); **Vg** (1790) *kimyon* ‘cumin’ (372).

Ayrışma daha çok /l/, /n/, /r/ ünsüzleri arasında olur. Farsça asıllı *pergefin* kaynak dilde de *ayrışmayla* gelişen biçimleri vardır (bkz. LN پیرگال).

3.1.10.1.6. n > 1

filcān ~ fincān: [Türkst 51 پینکان *pinḳān*, 'Schüssel zum Aderlass' Jussuf 955; *penḳēn*, 'Getreideschwinge' [Burada bir dipnot var] Bianchi I 393; *pingan*, 'Schröpfeisen' Barb. I 412: pers. پینکان, فنکان, 'Schale, Wasseruhr', aus gr. *πίνακα* (Acc.). Justi, Kurd. Gramm. XIV. Die arabische Form des Wortes ist als فنجان *fīndžan*, 'kleine Kaffeetasse' im Türkischen gebräuchlich.] **M Lex. (1680)** پینکان *pingān f.* فنجان *fīncān tās*, ~ *sā'āt şışesi* 'cyathus fictilis, catinus, clepsydra' (I-903); فلجان *filcān* 'scutella, cyathus ex argilla', *vulg. (= günl.) pro (= yerine)* فنجان *fīncān* (II-3543); فنجان *fīncān t. f. vulg. (= günl.)* فلجان *filcan*: بنگان *bingān f.* 'catinus, clepsydra; ~ *usit.* cyathus fictilis' (II-3550); **MI (1641)** *fīngian* [fincan] (*kadeh, peimane* [peymane], *ayak, pyalhe* [piyāle]) 'bicchiere' (70), 'gotto, cioè bicchiere da bere' (168); *fīngian iarani* [fincan yārāni] 'içki arkadaşı' 'compagno à bere' (71); **Pg (1665)** فنجان *fīncān* 'tazzetta di faenza' (III-2249); *farfūrī f.* 'tazzetta, come di vetro bianco, di porcellana' (III-2249); پینکان *pingān (tas)* 'tazza, vaso da bere' (III-2248); **V (1709)** *fīnjan* 5:94 [fincan] 'a Coffee-Cup' (Gilson 159); **Vg (1790)** *filcan (f. milcan)* 'petite tasse' (224); *altı filcan kahve* 'six tasses de café' (229).

çiltiyān, ~ çintiyān : [TTS *çintiyān* 'kadın şalvarı'; DS III *çinti, çintan, çintiyān, cintiyon, cintiyān* (1) 'içi astarlı kadın donu, şalvar'] **M Lex. (1680)** چلتیان *çiltiyān*, ~ چنتیان *çintiyān* 'femoralia, ferè ut nostratia' (I-1639); چنتیان *çinti(y)ān t.* 'femoralia' *Vide (= Bak)* چلتیان (I-1661); **MI (1641)** *cintian* [çinti(y)an] (*ciaksc=ir = çakşır*) 'calzoni' (77), *cintijan* [çintiyān] (*sisc = şış*) 'spada [= kılıç]' (416) [DS III *çintiyān* (2) 'kılıç, kama']; **Pg (1665)** *çintiyān* 'bracha longa alla Franca' (I-281); **Vg (1790)** *çiltiyān* 'culotte de drap, pour les femmes' (372) [Preindle (1791) *çintyan, çiltyān* 'caleçons' (227), 'fémorales' (325)].

mencehḳ ~ menceṇḳ ~ menceṇḳ ~ menceṇḳ, ~ memcenḳ : [LN منجنیق *menceṇḳ* (*muarreb* = Arapçalaşmış) 'seng-endāz'; Farsça من چه نیک *men çe nīk* den; Türkst 71 منجنیق *mendženik*, 'Belagerungsmaschine' Barb. II 788: auch im Persischen und Arabischen, aus gr. (= Grek.) *μαργαβικός* bei den Byzantinern.] **M Lex. (1680)** منجنیق *menceṇḳ*, (*nonnulli scribunt etiam = bununla birlikte bazen* منجنق *menceṇḳ yazılır*) ~

quoque (= ve de) ممجنيق *memcenik*, *vulgo Turcarum* (= ve aynı zamanda Türkçe günlük dilde) منجلق *mencehik*, çğl. منجنيقات *mencenikāt*, مجانيق *mecānik*, ~ مجانيق *mecānik*, à *Græco* (= Grekçeden) ‘manganum, scil. machina bellica petraria, quâ jaciuntur saxa & moles; *usit.* machina bellica, aries, trochlea, *seu ut* machina quâ attolluntur structuræ gravioris suppositis palis, vel bellica petraria, *seu* catapulta, quâ saxa grandia, & pila jaciuntur in obsessum locum, muros, & turres’; *tertīb-ī mencenikleri ihraḳ idüp* ‘incensis machinis trochleisque bellicis’ (III-4946) = Machina: (*ālēt*); balista, *seu* ballista: (*kāzzāf*); **Pg (1665)** *mincinik* (*hīle*, *irbe*) ‘machina, istromento’ (II-1285), ‘mole’ (II-1384); *mincinikī*, *mincinikci* (*hīlekār*) ‘machinatore’ (II-1286).

Pg (1665) *mincinik ile hīle it* ‘machinare qualche inganno’ (II-1285); *mincinik it* ‘appuntellare’ (I-152).

3.1.10.1.7. n > d

Lex. (1680)’te halkılaşmış söylenişle kaydedilen *tandır* da Arapça *tennūr*’dan *ayrışmayla* gelişmiştir (→ تنور bkz. LN). Farsça Sözlükte *tenūr* yanında *tandūr* da kaydedilir. Nitekim Meninski’nin günlük dil için aktardığı *tandūr* için *f.* (= Farsça) kısaltmasını da kullanmıştır:

tandur ~ tandūr ~ tennūr: M Lex. (1680) تنور *tennūr*, *vulg.* (= günl.) *tandūr f.* ‘furnus manualis, focus, clibanus Persicus ex ferro, ~ fornax subterranea’; *tennūr āṣūb f.* ‘rutabulum’; *tennūr tāb* ‘res omnis, quâ accenditur & fervidus redditur clibanus, *pec. follis, aut aliud*, quo ventitur ignis, ipsa ventilatio, foramen, per quod sub terra in ferreo furno ignis excitatur’; *tennūr tāb-ī tennūre f.* ‘flabellum, ventilabrum’; تنورخانه *tennūr ḥāne*, ~ تنورستان *tennūristān* ‘pistrinum, locus, ubi pinsitur panis’ (I-1438); تنور *tendūr*, *vulg.* (= günl.) *tandur t.* ‘hypocaustum, quod ex luto confectum in triclinio ponitur: *cui ligneo circumposito scabello convivæ aut consebūs ejusdem socii pedes imponunt, quos strato tegunt ad calorem agendum*’ → تنور *tennūr* (III-App.6006); **Pg (1665)** تنور *tennūr* ‘fornace’ (II-895).

Molino (1641)’da kaydedilen bir söyleyiş farkı da *ayrışmayla* gelişmiştir: *giehendem [cehendem] [< cehennem]* ‘inferno’ (209).

3.1.10.1.8. r > l

Bu değişme daha çok /l/, /n/, /r/ ünsüzleriyle örneklerini verir. Farsça asıllı *pergel*’in kaynak dilde de *ayrışmayla* gelişen biçimleri vardır (bkz. LN پَرگال).

Meninski gibi Avrupalı kimi yazarların kayıtları:

pergel ~ pergār : M Lex. (1680) پَرگَار *pergār f. vul. (= günl.)* *pergel* ‘circinus’; پَرگَار (I-780); *pergār vār* ‘instar circini’ (I-780); پَرگَال *pergel t.* ‘circinus’ *pro (= yerine)* (I-783); **Mg (1612)** D *pergel* (2) ‘circinus’; **MI (1641)** *perghial* [pergāl] ‘compasso, sesto’ (99); **Pg (1665)** پَرگَار *pergār*, فَرْجَار *fercār*, پَرگَال *pergel* ‘compasso, sesto’ (I-454); پَرگَار *perkār*, فَرْجَال *fercel* ‘sesta, compasso’ (III-2021); **Vg (1790)** *pergel* (*pèrguièl*) ‘compas’ (369).

(1680) پَرگَارلَمَق *pergārlamak, vul. (= günl.)* *pergellemek* ‘demetiri circino’ (I-780); پَرگَالَمَك *pergellemek* ‘circino metiri’, *pro (= yerine)* (I-783); **Pg (1665)** *pergārlemek* ‘compassare’ (I-454); **Vg (1790)** *pergellemek* ‘compasser’ (369).

dülger ~ dūrūdger (~ -ker) ~ dūrūger: M Lex. (1680) دُرودکَر *dūrūdker, vel (= ya da) ger*, ~ دُرودکَر *dūrūger f.* دُلکَر *dülger* ‘faber lignarius’ (II-2065); دُلکَر *dülger* ‘faber lignarius’ & c. → دُولکَر (II-2126); دُلکَر *dülger* ‘faber lignarius, materiarius, etiam murarius, coementarius’; *dülger başi* ‘magister caementarius, architectus’ (II-2189); **Mg (1612)** *dülger* (Stein 142); **MI (1641)** *durghier* [dürger], *dulghier* [dülger] ‘falegname, marangone’ (140); *dulghier* [dülger] ‘marangone’ (244); *damdulgheri* [dam dülgeri] ‘acconcia tetti’ (10); **Pg (1665)** *dülger* (*neccār*) ‘carpentiero’ (I-351), ‘falegname’ (II-816), ‘marangone’ (II-1318), ‘mastro d’ascia’ (II-1333); *dülger başi* (*mi’mār, re’sü’n-neccār*) ‘architetto’ (I-157); **HI (1730)** دُولکَر *dülger* (*dulguer*) ‘charpentier’ (112); **Vg (1790)** *dülger* (*dulguièr*) ‘charpentier’ (366).

(1680) *dülgerlik* ‘ars & fabrica materiaria, lignaria’ (II-2189); **Pg (1665)** *dülgerlik* (*neccārlik*) ‘lavoro di legnaiuolo’ (II-1231).

(1680) *dülger balığı* ‘aurata, piscis’ (دُولکَر *dülger* II-2189); **Pg (1665)** *dülger balığı* ‘dorade, pesce’ (I-752), ‘orata, pesce’ (II-1477); **HI (1730)** دُلکَر *dülger balığı* (*dulguer balyghy*) ‘dorade’ (84); **Vg (1790)** *dülger balığı* ‘dorade’ (376).

Bir birleşikten gelişen aşağıdaki örnekte de kaydedilir:

salāhor ~ selāhor ~ serāhor: M Lex. (1680) سراخور *serāhor* ‘equiso, præfectus stabuli, domator equorum’, ~ *c. vulg. (= günl.)* صلاحور (II-2578); سلاخور *selāhor* V. (= *Vide = Bak*) سراخور (II-2648); صلاحور *salāhor, pro (= yérine)* سراخور *serāhor*, ~ جرہ خور *cerehor t. ‘kál‘á-ī tá‘mīr itmege mu‘āf olan köylerüñ sükkānine dirler’* ‘pagorum incolæ à vectigali exempti cum onere arcem aliquam, ubicunque opus est, reparandi’ (II-2978) = Magister: سراخور *serāhor, vul. (= günl.)* salaḥor (*rāyız çğl. rūvvāz*); domitor: سلاخور *selāhor (ser āhor, silāḥsūr)*; equiso, & equisio: سراخور *serāhor (sāis, vul. = günl. seys, sūtūrbān)*; domare: سراخورلق *serāhorlıq (silāḥsorlıq)*; præfectus: (*imrohor*).

Farsça *şirūgān* (< *şir-rawgān*)’dan hece başında *ayrışmayla şirhğamn* geliştiği düşünülebilir:

şirhğān yağı ~ şirūgān: M Lex. (1680) شرلغان ياغي *şirhğān yağı* ‘oleum sesaminum’ (II-2804); شیربخت *şirbāht f. شیروغن ياغي şirūgān, vul. (= günl.) şirhğān yağı*, سمسیم ياغي *simsim yağı* ‘oleum sesaminum’ (II-2896); شیروغن *şirūgān f. ‘oleum sesaminum’* (II-2897); ياغ *yağ t. ‘rugān’* ‘oleum, adeps, butyrum, omnis pinguedo, ac unguentum’; شرلغان ياغي *şerlağan yağı, Vide (= Bak) شرلغن şerhğān* (III-5545) = Oleum: oleum sesaminum, شرلغان ياغي *şirliğān yağı (sirliğhān jaghy), vide (= Bak) شیروغن şirūgān*, سمسیم ياغي, شیربخت, *simsim yağı, Pg (1665) شرلغان ياغي şirhğān yağı* ‘oglio di susamo’ (II-1464).

3.1.10.1.9. r > y

Meninski **Lex. (1680)**’te Farsça asıllı *beygiri* günlük dilin örneklerine ekler. اولاق *ulaḥ* (I-540) maddesinde de söz öbeği içinde bir söyleyiş farkını kaydeder: *ulaḥ bargirleri, aliās (= diğeri) menzil bargirleri, vul. (= günl.) begirleri* ‘equi celites, veredi’.

beygir ~ begir ~ beygīr ~ bargir ~ bārgir ~ bārgīr: M Lex. (1680) بارگیر *bārgīr f. vul. (= günl.) beygir* ‘dossuarius, qui fert onus, usitatē, jumentum, equus ordinarius’ (*nobilior enim vocatur at*) (I-647); بیگیر *beygīr, vulg. Equus (lat. equus: davar, ~*

Tart. alaşa) *pro* (= *yerine*) بارکیر *bārgīr* (I-1004) = Equus: بارکیر *bārgir vul.* (= *günl.*) *beygir*; caballus: بارکیر *bārgīr, vul.* (= *günl.*) *beygir, semerlü bārgīr; ulaḡ, menzil bārgirleri*; onerarius: بارکیر *bārgīr, vul.* (= *günl.*) *begir*; mannulus: بارکیرجک *bargircik*; **Mg** (1612) G *begür* (2) D *begür* (2) G *begür*+ (10) = *beygir* “Zelter” (Stein 130); **MI** (1641) *beighir* [*beygir*] (*at*) ‘rōzino, cauuallo’ (363); **Pg** (1665) بَارْگِيرُ ، بَارْگِيرُ *bārgīr* (*hāmmāl atı, sāyishāne*) ‘cauallo di soma’ (I-370), ‘rozzone, cauallo di poco prezzo’ (III-1879), (*eşek*) ‘somaro, somiere, chi porta soma’ (III-2079); ‘araba *bārgīr*’ ‘cauallo da tirare’ (I-370); پارْگِيرُ *pārgīr* ‘ronzino, cauallo’ (III-1870); **H** (1672) *bēgir* (3) ≠ *beygir* “Lastpferd” (Hazai 337); **HI** (1730) بارکیر *bargir (barguir)* ‘cheval de charette’ (80); **Vg** (1790) *bēgir (bèguir)* (*b.-e binme ta‘limi*) ‘manège’ (401); *beygir (bèyguir)* ‘cheval coupé’ (367); چُرُوک *beygir, at* ‘rosse’ (431).

(1680) بارکیر دکرمنی *bārgir degirmeni* ‘jumentaria mola’ (I-647); → *degirmen t.* ‘mola’ دکرمنی *at, bārgir, eşek degirmeni* ‘mola jumentaria, asinaria’ (II-2106); → اولاق *ulaḡ* ‘cursor, veredarius’; اولاق *ulaḡ bargirleri, aliàs (= diğeri)* منزل بارکیرلری *menzil bargirleri, vul.* (= *günl.*) *begirleri* ‘equi celites, veredi’ (I-540); → منزل *menzil* ‘hospitium, locus ubi quis divertit aut subsistit, mansio, domus, locus ubi petitur aqua, ~ i.q. ...’ منزل بارکیرلری *menzil bārgirleri, vul.* (= *günl.*) *beygirleri* ‘veredarii equi’ (III-4955).

3.1.10.1.10. s > ç

çiriş ~ şiriş ~ şirīs ~ sirīş : [LN سیریش [sirīş]; شَرِيس *ten Arapçalaşmış*] **M Lex.** (1680) چَرِش *çiriş t.* ‘gluten’ (II-1601); سَرِيش *siriş f. vulg.* (= *günl.*) چَرِش *çiriş* ‘amylum sutorum, textorum, compactorum glutinis instar, colla, gluten, ichtyocolla; colla’, ~ *c.* → چَرِش (II-2608); → ثرط *sert, pro* (= *yerine*) ثلث *selt* ‘stercus liquidum & tenue cameli & elephantis, Item per similitudinem quandam’ *i. q. = idem quod (= yine bu)* شَرِيس *şirīs seu* (= *ya da*) چَرِش *çiriş* ‘amylum gluten ve sutorium’ (I-1520) = Ichthyocolla: شَرِيش *şiriş, seu* (= *ya da*) چَرِش *çiriş*; amylum: سَرِيش *siriş*, چَرِش *çiriş* (*bahık tutkaḡ*); gluten & glutinum: چَرِيش *çiriş*, ~ شَرِيش *şiriş (tutkaḡ)*; **Pg** (1665) چِيرِش

çiriş ‘colla che si fà con acqua freddo è certa poluere vsata da Turchi, fatta con vna cipolla simile al prasso’ (I-431). Hl (1730) چريشچي *çirişçi* (*tchirichetchi*) ‘colleur’ (113).

(1680) چريشلمك *çirişlemek* ‘glutinare’ (II-1601); Pg (1665) *çirişlemek* (*tutkaḥlamak*) ‘incollare’ (II-1094); *çirişlenmiş* ‘incollato’ (II-1095).

3.1.10.1.11. s > ş

çarşu ~ *çārsū* : (LN چارسو [چ / چ] *ça(ā)hār-su[y]* (*birl.*): چارسو. چارسو *çārsū[y]*) M Lex. (1680) *çārsū f. vul.* (= *günl.*) چارشو *çārsū* [!] [*çārşū*] ‘forum, platea’ (I-1546); → *çar f. Contract.* à (=) چار *çihār* دورت *dört* ‘quatuor’; چارسو *çar sū*, ~ *vul.* (= *günl.*) چارشو *çārsū* [!] ‘forum’ (I-1544); → چار *çehār*, *vul.* (= *günl.*) *çihār*, ~ *contractè* *çar f.* دورت *dört* ‘quatuor’ چارسو *çehārsu i.q.* = *idem quod* (= *yine bu*) چارسو *çārsū* ‘forum’ (I-1689) Pg (1665) چارشو *çārsū* ‘fiera, mercato’ (II-864), ‘foro, mercato’ (II-897); H (1672) *çarşı+* (5) *çarşı* “Basar; Markt” (Hazai 211); V (1709) *charshuyé* 3:56 [*çarşu*] ‘(to) the Bazar (or Shops)’ (dat.) (Gilson 145); Hl (1730) چارشو *çarşū* (*tchiarchu*) ‘le marché’ (106); Vg (1790) *çarşı* ‘marché public stable’ (402). Pg (1665) چارشو *çarşūda bāzārda sat-* ‘vendere al mercato’ (III-2374).

Comp. (1687) tan: سایبان *sāybān*, شايوان *şāyvān*, *pro* (= *yerine*) سایه بان *sāyebān*, *sayevan* ‘umbrella’.

مقناطيس *mıknātīs*, مغناطس *mágnātīs*, مغنطيس *mágnātīs*, ~ مغنيطيس *mágnītīs v. phr. in* مقناطيس *mıknātīs* ‘magnes, *etis*’.

Vaughan (1709)’ın kayıtlarından Gilson (1987: 48) kimi örneklerini gösterir.

3.1.10.1.12. s > t

Arapçada ث (se) harfinin temsil ettiği peltek ses yine bu dilden alınmış kelimelerin kalıplaşmış yazılışlarında korunur. Tulum (2011) bu sesle ilgili Meninski’nin gramerdeki şu açıklamalarına yer verir:

“*Meninski*’nin değerlendirmesine göre, Arapça’da ث (se) harfinin temsil ettiği peltek ses /th/ Türkçede ortak konuşma dilinde yer bulmamıştır; ancak bu ses *tecvid* bilenlerce, özellikle *Kur’an*

okurken gerçek değeriyle, dilin dış arasına sokulmasıyla çıkarılır (s. 5, 6). *Sözlükte* bu sesin Türkçe söyleyişte /t/'ye de dönebildiğinin örnekleri kaydedilir" (s. 95).

Bu örnekler için Meninski gibi kimi Avrupalı yazarların çeviri yazılı metinlerindeki kayıtları aşağıda sıralanmıştır:

tult ~ süls: M Lex. (1680) ثلث *sülüs*, ~ *süls*, ~ ثلث *selīs* اوچده بر *üçte bir*, vul. (= *günl.*) *tult* 'tertia pars; et hinc moneta argentea Lotharingica, ~ Polonica tertiam thaleri Leonalis partem valens: vocatur vulgo tult, pro ثلث *süls* (= halk arasında ثلث *süls* yerine *tult* denir) 'vn testone'; *süls-ī leyk*: iki yatsi 'tertia noctis vigilia seu pars' (I-1530); Ml (1641) *sulus* (Arabo) (daira ortası) 'diametro' (117); Vg (1790) *tült* (üçde bir) 'tiers' (445).

'otmān ~ 'osmān ~ 'usmān : M Lex. (1680) عثمان *'usmān*, seu (= ya da) *'osmān*, vul. (= *günl.*) *'otmān* 'pullus otidis, seu tardæ, ~ serpens ejusve pullus: ~ Nom. viri, pec. primi modò regnantium in Turcia Imperatorum' (II-3216); عثمانلو *'osmānlü*, vul. (= *günl.*) *osmanlü* 'Othomanicus, Othomanus, Turca'; و اراد عثمانلوسی *varad 'osmānlüsi* 'Othomani, seu Turcæ Varadinenses, scil. præsidarii illius arcis' (II-3216); Mg (1612) T *Otmanli* (2) p. 34 T *Otmanli*+ p. 34 G *Ottomanli* = *Osmanli* "Osmane" (Stein 107); H (1672) *otmānlī* (12), *otomān* ~ *osmān* (10), *osmanli* (11), *osmānnī* ≠ *Osmanli* "Osmane; osmanisch" (Hazai 359); Hl (1730) عثمانلى *Osmanly* 'Ottoman' (119), *Osmanli* (137); Vg (1790) *'osmanli* 'ottoman' (410), 'turd' (451). Hl (1730) *osmanly vilayeti* 'la Turquie' (114); Vg (1790) *'osmanli memleketi* 'turquie' (451).

tecir ~ secir: M Lex. (1680) تجير *secir*, vul. (= *günl.*) *tecir* 'crassamentum & velut fæx rei cujusque expressæ' ~ i.q. *escer* 'crassus latusque, pec. obtusiore capite & brevis sagitta' (I-1518) = Crassamen, crassamentum: تجير *secir* (*küspe, cibre*).

Lex. (1680)'te vul. kısaltmasıyla kaydedilen *terid*, *tirid* < *serid*, *sirid* için Farsça *Sözlükte*, ثريت [terit], ثريد [terid] yanında, serid: ثريد *den* Arapçalaşmış notu vardır (bkz. LN md.). Buna göre, ön sesteki /t/'li biçimler Farsça ve Türkçe için ortakdır:

terīd ~ terid ~ terit ~ terīt ~ tirit ~ tirid ~ tirīd ~ serīd[et], sirīd: [Farsçada: ثريت [terīt], ثريد [terīd] ve: ثريد [serīd] ثريد *den* Arapçalaşmış bkz. LN] **M Lex. (1680)** ثريد *terīd vel (= ya da) tirīd* ~ ثريت *terīt f. 'intrita' → ثريد (I-1167); serīd, ثريدة serīdet, çğl. ثرد sūrd, ~ ثرايد serāīd, Communiter tam Turcis, quàm Persis ثريد terīd, ~ vul. (= günl.) tirīd, etiam (= yanı sıra) ثريت terīt f. 'panis intritus frustulatim, vel in micas fractus in scutella ut affundatur jusculum vel lac, intrita, ~ ex offa è jure, ~ fructus in liquorem inditus, qui cum liquore maceratur aut editur, etiam tabellæ panis jusculo aut offæ inditæ, aut carni suppositæ' ثريد serīd et- vul. (= günl.) terīd ~ tirīd et- 'intritam facere, in particulas confringere, & interere panem' (I-1521) = Intritus: ثريد serīd, ~ ثريدة serīdet, çğl. ثرد sūrd, ~ ثرايد serāīd, usit. (= işlek) ثريد terīd, tirīd, terid, intinctus: ثريد sirīd, vul. (= günl.) ثريد tirid; **Pg (1665)** سرید serīd, تيريد tirīd (çorbacik) 'brodetto' (I-288); تيريد tirīd 'intingolo' (II-1180); تيريد tirīd ~ سرید serīd (şorbā) 'polta, poltiglia' (II-1619); *tirīd otları* 'herbe da mangiare, da far minestre' (II-1022); **Vg (1790)** *tirid* 'potage' (418), 'soupe, potage au pain' (439) **Comp. (1687)** ثرد ثريد sered, serīd, vul. (= günl.) *terit et-* 'interere'; ثرد ثريد ثريد serd, serīd, terid, tirid et- 'intritus'.*

Farsça bir birleşikten gelişen bir örnekte de söyleyişteki bu değişme yazıya aktarılmıştır:

tarpoş ~ terpoş ~ serpoş: **M Lex. (1680)** سرپوش *serpoş f. vulg. (= günl.) tarpoş* درنجك *dürüncik, ~ کپاک kapak* 'mitra virginum supernè lata'; سرپوش انداز *serpoş endāz ol-* 'abjicere, projicere pileum, patientiam amittere' (II-2585) = Mitra: سرپوش *serpoş vul. (= günl.) terpoş, pileus, tegmen, velum: سرپوش serpoş; Pg (1665) terpoş* 'beretta delle done' (I-254); **V (1709)** *tarpush* 5:83 [tärpuş] 'a Woman's Head-Dress' (Gilson 212).

muhānnes, ~ muhannat ~ muḥānnes: **M Lex. (1680)** مُحَنَّت *muḥānnis, Flectens, inflectens, ~ مُحَنَّت muḥānnes, vul. (= günl.) مُحَنَّت muḥānnes, vel (= ya da) muhannat, ~ Golio muḥānnis. Exoletus, qui corpus prostituit cinædis, cinædus, ~ vul. homo nihili, stultus, ignavus, effoeminatus, pussillanimis, abjectus (III-4497) = Effoeminatus: مُحَنَّت muḥānnes, vul. (= günl.) muhannat (müennes); Ml (1641) muchanet (korkak) 'timido, di poco animo' (455).*

Hieronymus Megiser'in **Institutionum** (1612)'u için Stein (1975: 107) incelemesinde kendi örneklerini aktarır.

3.1.10.1.13. ş > s

Farsça *ışkençe* bu ayrışma ile *ışkençe* biçiminde de kaydedilmiştir:

Lex. (1680) اشکنجه *ışkençe* 'cruciatus' → اشکنجه (I-217); اشکنجه *ışkençe* ~ اشکنجه *şikençe* f. 'cruciatus, tortura, fidiculæ, tormentum, *quo veritas extorquetur*' (I-244); اشکنجه *şikençe* f. *usitat.* (= *işlek*) اشکنجه *ışkençe* t. 'uḡūbet, tá'zīb, 'ázāb 'pœna, tormentum, cruciatus, tortura, fidiculæ' *şikençe* vir-, 'torquere'; *şekençe* çik- 'torqueri' (II-2848); **Mg (1612)** D *şkençe*(2) = *ışkençe* "Folter" (**Stein** 128); **MI (1641)** *ischienge* [?] 'supplicio' (443), tormento, martorio (443); *ışkenge* [ışkençe] 'tormento' (459); *iskienge cesc=ni* [ışkençe çeşni] 'tormento, martorio' (459); *gian ışkengesi* [can ışkencesi] 'tormento dell'animo' (459); **Pg (1665)** *ışkençe* 'colla, la corda tormento' (I-431), 'crucio' (I-573); *ışkençe* 'bistento' (I-267), 'martirio, tormento' (II-1327), 'pena, punitione' (II-1546), 'pena, punitione' (II-1546), 'supplicio' (III-2228); *şikençe* 'tormento, tortura' (III-2293), 'tortura, tormento' (III-2298); **Vg (1790)** *ışkençe* ('azab) 'torture. question' (447), (*cefa*) 'tourment' (447).

(1680) اشکنجه لمک *ışkencelelemek* = *ışkençe* vir- *scribitur etiam* (=) اشکنجلمک (I-244); **Vg (1790)** *ışkencele-* 'tourmenter' (447); **Pg (1665)** *ışkencele-* 'collare, dar la colla' (I-432), 'scempiare, tormentare' (III-1943), 'istorcare' (II-1208); *ışkencele-* 'far penare' (II-829), 'martoriare' (II-1327), 'dar la tortura' (III-2298).

Mg (1612) T *ışkencelemiş* (*iskhengelemiçh*) (SYMBOLVM APOSTOLICVM); **MI (1641)** *iskiengelenmisc* [ışkencelenmiş] tormentato (459); *ksghengelen misc*, doğru yanlış cetvelinde: *isghengelhnmisc* [ışgencelenmiş] 'flagellato' (150); **Pg (1665)** *ışkencelenmiş* 'tormentato' (III-2292).

(1680) *ışkençe* çek- 'torqueri, cruciari, torturam pati' (I-244); *ışkençe* vir- 'torturam dare, fidiculis applicare' (I-244); **MI (1641)** *isghenge et-* [ışgence et-] flagellare (149); *iskienge ver-* [ışkençe ver-] tormentare, dare della corda (459); **Pg (1665)** *ışkençe* çek- 'esser trauagliato' (II-2322);

işkence it- ‘dar la corda’ (I-593); *şikence çek-* ‘tormentato’ (III-2292); **Vg** (1790) *işkence et-* (= *işkencelemek*, *cefa et-*) ‘tourmenter’ (447).

(1680) *شكنجه ويرمك* *şikencelemek*, *i.q.* = *idem quod* (= *yine bu*) *شكنجه ويرمك* *şikence virmek* ‘orquere’ (II-2848); **Pg** (1665) *şikencele-* ‘tormentare’ (III-2292). (1680) *şikence vir-*, ‘torquere’; *şekence cik-* ‘torqueri’ (II-2848).

3.1.10.1.14. t > k

ekmek ~ etmek : **M Lex.** (1680) *اتمك etmek*, *vul.* (= *günl.*) *اتمك* *ekmek t.* ‘panis’; *etmek içi* ‘medulla panis’; *etmek kabuğu* ‘crusta panis’; *etmek hurdesi* ‘micæ’; *beyaz etmek* ‘panis albus’; *sıyâh etmek* ‘panis ater’; *hâss etmek* ‘panis similagineus’; *çavdar etmegi* ‘siligineus panis’; *bayat etmek* ‘panis hesternus, durus’; *hâmir siz, mâyesiz etmek* ‘azymum’; *ev etmegi* ‘panis cibarius’ (I-49); *اتمك etmek* ‘panis’ → *اتمك* (I-360); **Mg** (1612) *D etmek* (2) ‘panis’; **MI** (1641) *ekmek* ‘pane’ (290); **Pg** (1665) *اَتْمَكْ etmek* ‘pane’ (II-1508); *etmek ayvası* ‘cotogno grosso’ (I-558); *etmek aşısı* ‘panadella’; *etmek dilimi* ‘fetta di pane’ (II-859); *étmek içi* ‘mica del pane, miga midolla’ (II-1365), ‘midolla del pane’ (II-1366), ‘mollica del pane’ (II-1386); *itmek* (*kızdırılmış i. dilimi*) ‘rostizzana di pane’ (III-1873); **H** (1672) *etmek* (6), *etmeğe* (1), *etmeği* (1) ~ *ekmeğini* (1), *ekmekçioğli* (1) ≠ *ekmek* “Brot” (**Hazai** 358); **V** (1709) *etmec* 5:76 [etmek] ‘Bread’ 2:14 (**Gilson** 154); **HI** (1730) *etmek* ‘le pain’ (12), (74); **Vg** (1790) *ekmek (nan)* ‘pain’ (411); *bayat etmek* ‘rassis (pain) depuis plus d'un jour’ (424); *soğuk etmek* ‘rassis (pain) (424); *ekmek aşısı* ‘panade’ (411); *ekmek kenarı* ‘croute de pain’ (372); *ekmek ufağı* ‘miette de pain’ (404); *ekmeyin içi* ‘mie’ (404); *ekmeyi tirid etmek* ‘mitonner, faire tremper’ (405).

(1680) *اتمکچی etmekçi t.* ‘pistor & venditor panis’ (I-50); *اتمکچی etmekçi t.* ‘pistor’ → *اتمکچی* (I-360); **Mg** (1612) *D etmekçi* [etmekçi] (2) ‘pistor’; (-da) panisq. = Et, ...; **MI** (1641) *ekmekçi* [etmekçi] ‘panettiere, fornaro’ (290); **Pg** (1665) *etmekçi* ‘fornaio’ (II-895), ‘panattiere’ (II-1508), ‘pistore’ (II-1605); **H** (1672) *ekmekçioğli* (1) ≠ *ekmek* “Brot” (**Hazai** 358); **V** (1709) *etmecy* 5:76 [etmekçi] ‘a Baker’ 2:14 (**Gilson**

154); **Hl (1730)** اتمکچی *etmekçi (etmektchi)* ‘le boulanger’ (12), (110); **Vg (1790)** *ekmekci* ‘boulanger’ (363).

H (1672) *Ekmekcsi-Ogli [ekmekčioğlu] Ekmekçioğlu* “EN” (**Hazai** 218).

(1680) اتمکچیلک *etmekçilik* ‘ars & professio pinsendi & vendendi panem, furnaria’ (I-50); **Vg (1790)** *ekmekcilik* (411).

Pg (1665) *etmeği furuna ko-, sa-* ‘informare’ (II-1131); *etmeği uva-* ‘minuzzare il pane’ (II-1372); *etmeğün içini ov-, etmeğün içini uva-* ‘fregolare il pane’ (II-912).

İncelemedeki monografik çalışmalarda: Molino (1641) / Święcicka 2020: 112; Parigi (1665) / Kartallıoğlu, 2010: 104; Harsany (1672) / Hazai, 1973: 354; Vaughan (1709) / Gilson, 1987: 54.

3.1.10.2. Dağılma ve Çift Değişme

Banguoğlu (2007), ayrışmanın bir türüsü olarak da birleşik, *kaymalı* /ç/ ve /c/ ünsüzlerinin iç seste dış ünsüzleri önünde çözülmesi olarak tanımladığı ‘dağılma’ hadisesini verir ve bunlar çoğu zaman söyleyişte meydana geldikleri /tʃ/ /dj/ sesliklerinden birincilerini düşürüp dişeti sesleri /ʃ/ ve /j/’ye dönerler diyerek kimi örneklerini kaydeder (§ 88).

3.1.10.2.1. ç > ş

Lex. (1680)’te Farsçadan alıntı tek örnekte ilerleyici benzeşme ile son sestedir:

kişniş ~ kişnic [-c > -ç]: [LN *kişnīc, kişnīz*] **M Lex. (1680)** کشنج *kişnic, ~ usit.* (= *işlek, yaygın kullanım*) کشنش *kişniş t. f.* ‘coriandrum’; شکرلنمش *şekerlenmiş kişniş, ~* کشنش *kişniş şeker* (II-3969); کشنش *kişniş* ‘coriandrum’ *usit. est* (= *işlek*) کشنج *kişnic, vel* (= *ya da*) کشنش (II-3701) [**Mg (1612)** D *kişmiş* (2) = *kişniş* “Koriander” **Stein** 76); **Ml (1641)** *kisc=nisc vsumi* [kişniş üzümü] ‘vua passa’ (490); **Hl (1730)** *kişniş (kicheniche)* ‘coriandre’ (90); **Vg (1790)** *kişniş* ‘vesce’ (454); **P (1791)** *kişniş* ‘coriandre’ (263)].

Çeviri yazalı metinlerdeki başka örnekler için bkz. Megiser (1612) / Stein, 1975: 49-50; 70; Molino (1641) / Świącicka 2020: 99, 108, 110; Megiser (1612) / Gilson, 1987: 48.

3.1.10.2.2. ş > ç

Bu sızıcı ses kimi Türkçe ve alıntı kelimelerde patlamalı /ç/ sesine değişir. Bu değişimin ön seste olduğu alıntı *çaķaķ, çorba, çoban* gibi kelimeleri Meninski **Lex. (1680)**'te günlük ortak dildeki bugünkü biçimleriyle kaydeder. Bunlardan *çimşir*in ise konuşma dilinde söyleyiş farklarının bulunduğu söylenebilir:

çaķaķ ~ şāgāl: M Lex. (1680) چقال *çaķaķ t. شغال şāgāl* 'hylax animal, quod ex lupo ~ cane nasci traditur, frequens in Asia' (I-1627); شغال *şāgāl, şīgāl f. چقال çaķaķ t.* 'hylactor, hylax, licisca, *ex vulpe ~ cane prognatum creditur animal, frequens in Asia minore*' (II-2821) = Hylactor, hylax, ex vulpe ~ cane prognatum, frequens in Asia: چقال *çaķaķ, شغال şāgāl, şīgāl*, licisca: چقال *çaķaķ, شغال şegāl* (→ 3.1.2.5.).

çimşid ~ şimşād: M Lex. (1680) شمشاد *şimşād, ~ شمشار şimşār f. vulg. (= günl.)* چمشید *çimşid t.* 'buxus, buchsbaum [şimşir ağacı]' (II-2860) = Buxus, buxum: چمشیر *çimşir, شمشاد şimşād (buķs, hoş say)*; **Mg (1612) D** *çimşir* (2) = *şimşir* "Buchsbaum" (Stein s. 49, ayrıca bkz. s. 50); **Ml (1641)** *cimsc=ir* [çimşir] 'bosso (albero)' (73); **Pg (1665)** *çimşir, şimşād (ş. ağacı)* 'bosso, albero' (I-277); *şimşād kutısı* 'bossolo di bosso' (I-278); **Hl (1730)** چمشیر اغاجی *çimşir ağacı (tchimchir aghadgi)* 'bouis' (87); **Vg (1790)** *çimşir* 'buis' (364).

çorba ~ şorba ~ şorbā, ~ şorvā ~ şūrvā: [LN شوربا şorbā, şūrbā ~ شوروا şūrvā (birl.)] **M Lex. (1680)** چوربا *çorba t.* 'jusculum, offa', ~ *c. Vulgare est pro شوربا şorba* (I-1675); شوربا *şorbā, شوروا şūrvā f. vul. (= günl.)* چوربا *çorba* 'jusculum, offa, pulmentum non spissum' (II-2875); شوروا *şorvā f.* 'Jusculum' → شوربا (II-2876) = Jusculum: شوربا *şorba, vul. (= günl.)* چوربا *çorba, شوروا şorvā, خوربا ħorbā: küftelü ve kıymalü şorba*, jurulentus: شوربالو *şorbalü, seu ut vul. (= ya da günl. gibi)* چوربالو *çorbalü*; **Mg (1612) D** *çorba (t/orba)* (2) 'jus'; **Ml (1641)** *ciorba* [çorba] 'minestra' (251); **Pg (1665)** شوربا *şorbā ~ چوربا çorba* 'brodo' (I-288); چوربا *çorba* 'zuppa' (III-2458); شوربا

şorbā (aş) ‘menestra’ (II-1347); H (1672) *čorba* (1) ≠ *çorba* “Suppe” (Hazai 212); V (1709) *churbé* 5:85 [čurbä] ‘Broath’ *churbasý* 4:72 (Gilson 146).

(1680) شورباجی *çorbaci* ‘præfectus cohortis Janissariorum’ → I-1675); شورباجی *şorbaci, vul.* (= *günl.*) شورباجی *çorbaci* ‘præfectus cohortis Janissariorum, seu militum Prætorianorum’ (II-2875) = Præfectus: (*kapudān, yüz başı, yaya başı*); H (1672) *čorba*+ [džī] (5), [džilar] (1), [džisi] (1) (Hazai 212). Pg (1665) *çorbacik* ‘brodetto’ (I-288).

(1680) شورباجيلك *şorbacilik* ‘officium dignitasve præfecti cohortis Janissariorum, præfectura, Capitaneatus’ (II-2875).

Mg (1612) D *pirinç, pirinç çorba* (*pirint/ch, perinzht/orba*) (2) ‘oriza’; Pg (1665) *hâste şorbâsı* ‘brodo d’ammalati’ (I-288); *şorbâ etmek aşı* ‘panadella’ (II-1508); *mürdümük ş.-sı, mâş ş.-sı* ‘brodo di ciceri’ (I-288); Vg (1790) *pirinc çorbası, çorba* ‘soupe au riz’ (439).

İncelemedeki monografik çalışmalarda: Megiser (1612) / Stein 1975: 49, 51; Parigi (1665) / Kartallıoğlu, 2010:104; Harsany (1672) / Hazai 1973: 348; Vaughan (1709) / Gilson, 1987: 49.

Megiser (1612)’de kimi Türkçe kelimelerle birlikte alıntı kelimelerde de bu değişmeyi kaydeder. Bu kelimelerde değişme iç sestedir: bkz. Stein, 1975: 48.

Meninski Lex. (1680)’te az sayıdaki Türkçe kelime de bu değişme son seste gösterir:

اغدش *ıgdış, an* اغدج *ıgdic, communiter* (= ortak kullanım) اكدج *ıgdic* ‘cantherius, equus castratus’ (I-299); ايغدج *ıgdic* ‘castratus equus’ → اغدش (I-599); ايكدج *ıgdic* ‘cantherius’ → ايغدج ‘*enenmiş hayvan*’ (I-601) (→ 3.1.8.6.).

بغداچ قورمق *bâgdac t. q.* ‘crurum compositio’, unde (= ve bundan) ~ بغدج *bagdaç kurmak* ‘sedere in terrâ more Turcico pedibus sub se in crurum compositis’ (I-850); بغداش *bagdaş, potiùs scribendum quàm* بغداچ *bagdaç* (ve daha çok *bagdaç yazılır*). Sic (= böyle) بغداش قورمق *bagdaş kurmak* ‘sedere sartorum more’ & c. (App. III-5955) = Incoxatio, sessio more Turcarum & sartorum nostratium: بغداش *bagdaş, vul.*

(= *günl.*) بغداد *bağdac*, بغدادش قورمق *bağdaş kurmak*, بغدادالمق *bağdałamak*. Pg (1665) *bağdaş otur-* ‘raccosciare’ (III-1725); H (1672) *bağdač* (1) ≠ *bağdaş* ”Türkensitz” (Hazai 205) ve: Farsça asıllı *papuç* (< *pāpūš*)’ta son sestedir (→ 3.1.1.6.).

Alıntı kelimelerde iç seste (hece sonunda) /j/’den /c/’ye (ses ikâmesi) de kaydedilmiştir:

Lex. (1680) اجدر *ecder* ‘draco’, *pro* (= *yerine*) اژدر *ejder*, *quod vide* (= *Buna bak*) (I-59) [Mg (1612) D *eşterha* (2) = *ejderha* “Drache” (Stein 70); Ml (1641) *esc=der* [eşder] ‘basilisco’ (68), ‘dragone’ (129); Hl (1730) اژدر *acder* (*adgedér*) ‘dragon’ (82); Vg (1790) *ajder*, *acder* ‘dragon’ (376) ve: *müjde*, *mücde*, *muştı* [j > c (ç) > ş] ‘nouvelle (bonne)’ (408); *secde*, *sejde* ‘adoration’ (356); *sejde kıl-* ‘adorer’ (356)].

“Genizsileşme yoluyla eşitleşmiş içses sesdeşlerinin (ünsüzlerinin) de bazı hallerde yeniden ayrılmaya uyup birincisinin *ağızsılaşıma*ya uğradığı görülür” (Banguoğlu, 2007: § 88).

XVIII. yüzyıl Osmanlı Türkçesi konuşma dilindeki bu tür söyleyişler Viguiet (1790) tarafından kaydedilir:

ñl > ñn > ğn:

ağnamaz mısın? (= *Anlamaz mısın?*) (165), *ağnarlık* (= *anlarlık*) (241), *ağnadır* (= *anladır*) (286) [Preindle (1791) *anla-*, *ağna-* ‘comprendre, entendre’; *anla-*, *añla-* entendre (254)].

ve: Harsany (1672) / Hazai, 1973: 353: *diğnemek* (13) ≠ *dinlemek* “zuhören”.

ñl > ñn > yn:

diñlemek, *diñnemek*, *diynemek* ‘écouter’ (53), (175), *diñlemek*, *diñlemek*, *diynemek* ‘écouter’ (377), *diyneici* (= *dinleyici*) (177), *diynemeyib* (= *dinlemeyip*) (227), *göynüne* (= *gönlüne*) *göynünü* (= *gönlünü*) (291).

3.2. ÜNLÜLERİN BAŞKALAŞMASI

3.2.1. i/e/é (kapalı e)

Mertol Tulum 2011’de yayımladığı **17. Yüzyıl Türkçesi ve Söz Varlığı** (İstanbul 2011) adlı eserinde *i/e/é (kapalı e)* meselesini Meninski’nin çeviri yazılı malzemesi üzerinden inceleyerek değerlendirmiştir (bkz. s. 69-73 *é = é – /é/ kapalı e*).

Musa Duman (2008) da “*Klasik Osmanlı Türkçesi Döneminde i/e Meselesine Dair*” (Mak. 41-74) adlı makalesinde, ünlü değişimleri içinde kök hecede *i > e* ve *e > i* gelişmesine uğramış kelimelerin Batı Türkçesinin bugüne uzanan tarihî sürecinde, Eski Anadolu dönemi eserlerinden başlayarak Klasik Osmanlı Türkçesi devresindeki seslendirme durumlarını yazılı kaynakların yardımıyla tespit etmeye çalışmıştır.

Bu incelemede XVII. yüzyıldan Meninski **Lex. (1680)**’in yanı sıra Megiser (1612), Molino (1641), Harsany (1672); XVIII. yüzyıldan Vaughan (1709), Holdermann (1730), Viguier (1790) gibi Avrupalı yazarların metin malzemelerine de yer verilerek eldeki malzeme genişletilmeye çalışılmıştır. Bununla birlikte Meninski’nin *Thesaurus*’unun kaynaklarından olan Parigi (1665)’nin İtalyanca-Türkçe sözlüğü (harekeli eski harfli sözlük) de, incelemedeki kelimelerin okumaları yapılarak, çalışmaya eklenmiştir. Böylece bütün malzeme, Duman’ın makalesindeki düzenlemeye göre, önce kimi Türkçe kelimeler (*i/e/é kapalı e*), sonra da Türkçedeki değişimle benzerlik gösteren alıntı kelimeler (*i > e*, *e > i* değişimleri) üzerinden sıralanarak aktarılmıştır.

Tulum (2011) *é = é – /é/ kapalı e* sesiyle ilgili açıklamalarında önce bu sesle ilgili kendi değerlendirmesine yer verir:

“Türkçede /e/’den farklı bir kök sesi olan bu ünlünün, yazıya yansıyan örneklerle dayanılarak, Osmanlı Türkçesi’ndeki tarihî gelişme sürecini aydınlatmak ayrı ve oldukça güç bir değerlendirme konusudur. Ne var ki, bu sesin şehirli dilinde gittikçe alçalarak sonunda açık /e/ ile birleştiği, buna karşılık Anadolu ağızlarında korunarak günümüze kadar geldiği söylenebilir. Birkaç kelimeye görülen gelişme ise, *kapalı /e/’nin /i/’ye yükselmesinden çok, açık /e/’den /i/’ye geçiş gibi görünmektedir: getmek > gitmek, eşitmek > işitmek*. Meninski bu gibi kelimelerde eski biçimleri göstermez, bu durum değişimin şehirli dilinde tamamlanmış olduğu şeklinde yorumlanabilir” (s. 69).

ve yaygın söyleyişleri verir” diyerek bu konuyla ilgili bir değerlendirme için G. Neméth (1965; Terc. 1996, 32-33)’e bakılmasını önerir.

Bundan sonra da Meninski’nin kaydettiği örnekler üzerinden açıklama ve değerlendirmelerine devam eder:

“Meninski’nin yaptığı bu bilinçli sıralamanın (krş. *kapalı /e/* ile ilgili bulunmayan bir kelime: *yine, yene*) değiştiği durumlarda bir kısaltma kullanarak gerekli düzenlemeyi yapmayı da ihmal etmez: *ينه yene, vel usit.* (= *ya da işlek, kullanımı yaygın*) *yine*. Kimi yerde, yaygın ortak söyleyişi öne koymuştur: *درنك dernek, dirnek* (congregatio, diribitorium); *بر yer, yir* (terra); *يرمك yermek, yirmek* (obloqui); ancak bu gibi yerlerde çoğu kez tek bir yazılış (yaygın söyleyişe bağlı yeni yazılış) bulunduğu dikkat edilmelidir” diyerek ekler “gerek köklerde, gerekse eklerde görülen, kalıplaşmış biçimler yanında değişik ve yeni yazılışların uyumların gelişme sürecinde ortaya çıkan fonolojik değişmelerle yakından ilgisi bulunmaktadır (özellikle iyelikli geçmiş zaman isim-fiili *دغى < دغى ، دغى* (s. 70).

i/e/é (kapalı e) meselesi bu incelemede Meninski’nin **Lex. (1680)**’daki malzemesi üzerinden değerlendirilmeye çalışılmıştır. Nitekim Tulum (2011) da “*Thesaurus*’un üç ciltlik ilk bölümü olan **Lex. (1680)**’te de sıralama **On.** [= **Onomasticum**, bu incelemedeki kısaltması **Comp. = Complementum**] gibidir” der. Buna göre:

“/i/’li şekiller önce, /e/’li şekiller sonra; ancak bazı kelimelerde ikinci sıradaki /e/’li biçimlerden önce *vul.* kısaltması bulunur: *اتمك ~ ايتمك itmek, vul. etmek, ايومك ivmek, vul. evmek, ويرمك virmek, vul. vermek*; buna karşılık bazılarında bulunmaz: *ديمك dimek, دمك demek, ديمك dirmek, dermek, ديرلمك dirilmek, درلمك derilmek, ارمك irmek, ermek*. Şüphesiz **On.**’da durum daha açık ve anlaşılırdır, ancak **Lex.**’teki bütün örnekler iyice değerlendirilirse, görülebilir ki, Meninski’nin /e/’li yerlerde *vul.* koyarak yaptığı açıklama, Boeschoten’in (1988, 86) ileri sürdüğü gibi, onun bir “düzeltici tutum (= corrective attitude) uygulaması olarak yorumlanamaz. Boeschoten *kapalı /e/* ile ilgili kısa, ama özlü değerlendirmesinde, sınırlı sayıda kelime ve örnek kullanmak yüzünden, *Thesaurus*’ta Meninski’nin bu meseleyle ilgili işaretlemelelerinin ve yaptığı düzenlemenin anlamını bize göre tam olarak kavrayamamıştır” (s. 70).

Tulum (2011), Boeschoten’in *kapalı /e/* ilgili “kısa, ama özlü” olarak tanımladığı değerlendirmesini yorumladıktan sonra Meninski’nin belli yollar ve araçlarla kurduğu aktarma düzeninin yorumunda aktardığı çok değerli bilgilerle kendi değerlendirmesini aktarır (Bu değerlendirmeye Giriş’te yer verilmişti, oraya

bakılabilir) ve *kapalı /é/* ile ilgili açıklamalarına Meninski'nin çeviri yazılı metin malzemesini yorumlayarak devam eder:

“Bu değerlendirmenin ışığında /é/ meselesine dönecek olursak, şunu rahatlıkla söyleyebiliriz: *ortak konuşma dili* dediğimiz *şehirli dil*'nde, /e/'li şekiller çoğunluktadır, kullanım sıklığı bakımından baskındır.

Öte yandan Meninski'nin /i/ ile /e/ arasında bir *kapalı /e/'*nin ortak konuşma dilindeki durumunu yansıtmada konusundaki tutumu da *düzenleyici* değil, *var olanı olduğu kadarıyla aktaran dikkatli bir gözlemci* tutumudur; gramerinde kullanmamakla birlikte (ديمك *dimek*, دمك *demek* biçimlerinde yazar ve ikinci yazılış biçiminde ilk hecedeki sesin Fransızcadaki /é/'ye yakın söylendiğini kaydetmekle yetinir), sözlüğünde bu ses için ayırıcı bir işarete yer vermiştir: /é/. Yaptığı işaretlemelere göre, bu yarı yükselmiş ünlü, yalnız Türkçe kelimelerde değil, alıntı kimi kelimelerde de bulunmakta, dilde farklı bir ses olarak varlığını duyurmaktadır (s. 71).

Bu değerlendirmesinden sonra da *kapalı /é/'*yi Meninski'nin malzemesine dayanarak kimi Türkçe ve alıntı kelimeler üzerinden gösterir. Bundan sonra da örneklerdeki işaretleme ve sıralamaya göre değerlendirmelerine devam eder: “*Bu kelimelerin /i/'*li yüksek biçimleri yazılışı yansıtan, okuma dili ile ilgili biçimler; yarı yüksek /é/'li ve alçak /e/'li biçimleri ise, yazarın yer yer koyduğu usit. (= işlek, kullanımı yaygın) açıklamasından tereddütsüz anlaşılacağı üzere, günlük konuşma dilindeki biçimlerdir” (s. 72).

Bir notla da “بيل , تيز , ديو”deki gibi ی (ye) ile yazılan ünlü sesle ilgili açıklamalarına yer verir:

“بيل , تيز , ديو”deki gibi ی (ye) ile yazılan ünlü sesin Farsçada, /e/ okunduğu bilinir: *bel*, *tez*, *dev*. Bu sesin fonetik bakımdan Türkçe *kapalı /e/'*ye ne ölçüde benzer olduğu ayrı bir konudur; ancak Türkçede kimi kelimelerin açık hecesinde bu sesin edebiyat dilinde *uzun i (î)* olarak değerlendirildiği (*dîv*, *mîşe*, *tîz* gibi) aruzla yazılmış şiirlerden açıkça anlaşılmaktadır. Meninski bu gibi kelimelerde *kapalı olmayan /e/'*li şekillerinin yaygın olduğunu kaydeder: ميشه *mîşe*, *vul. meşe*, ama: ديو *dîv*, *rarus* (= *seyrek*, *az*) دو *div*, *dev*” (s. 72).

Bu açıklamasından sonra da kimi kelimeler üzerinden é = é – /é/ (*kapalı e*) ile ilgili değerlendirmelerini sürdürür (değerlendirmenin tamamı için bkz. s. 69-73).

Aşağıda Meninski gibi kimi Avrupalı yazarların metin malzemelerinden alınan Türkçe kelimeler (i/e/é *kapalı e*), sonra da Türkçedeki değişimle benzerlik gösteren

alıntı kelimeler (i > e, e > i değişmeleri) üzerinden sıralanmıştır. Bu ses değişiklikleri aynı metinler üzerindeki monografik çalışmalarda daha önce de değerlendirilmiştir: 1672’de Jakab Harsanyi-Nagy’ın konuşma kitabı **Colloquia Familiaria Turcico-Latina** üzerine Hazai (1973), 1612’de Hieronymus Megiser’in **Institutionum Lingvæ Tvrcicæ Libri Quatuor**’u üzerine Stein (1975), 1709’da Thomas Vaughan’ın **A Grammar of the Turkish Language** adlı kitabı üzerine Gilson (1987). Bu monografik çalışmaları yapan Avrupalı yazarların metin malzemelerini değerlendirirken Türkçe *et-*, *de-* gibi kelimelerde *kapalı* /e/ sesini de gösterdikleri görülür. Bununla birlikte XVII. ve XVIII. yüzyıl Türkçesinin söz varlığını başka bir alfabenin imkânlarıyla tespit eden bu metinlerdeki malzeme (aşağıda malzemesi incelenen çeviri yazılı metinler) topluca değerlendirildiğinde Meninski’nin malzemesiyle ilgili değerlendirmenin sonucuyla aynı yerde buluşur. Bu metinlerde /e/’li şekillerin çoğunlukta olduğu görülür, dolayısıyla bu durum kullanım sıklığını göstermektedir. Buna göre Tulum’un *ortak konuşma dili* dediği *şehirli dil*’nde, /e/’li şekillerin çoğunlukta, dolayısıyla da kullanım sıklığı bakımından baskın olduğu değerlendirmesi Molino (1641), Hazai (1672) gibi yazarların malzemeleri için de yapılabilir.

Nitekim Duman (2008)’ın bu meseleyi çeviri yazılı metinler ve kimi eski harfli Türkçe metinler üzerinde incelediği makalesindeki açıklamaları da bu değerlendirmeyi desteklemektedir:

“... çeviri yazılı metinler, Molino’nun söylediği (Önsöz, Tanış) ve daha önceki çalışmalarda da tespit edildiği gibi (Neméth, Hazai) İstanbul ağzının söyleyiş biçimlerini aksettirmektedir ve bunlara yakın söyleyiş özelliği taşıyan Türkçe metinler de muhtemeldir ki büyük ölçüde bu ağzın özelliklerini göstermektedirler. Bu açıdan bakıldığında tarihî dönem metinlerindeki kimi kelimelerin ve eklerin söyleyişleri, bugün yazı dilinin esasını teşkil eden İstanbul ağzıyla paralellik gösteriyor. Ya da bunlar, tek şekilli olarak yazıya geçirilmeyip gelişmeli ve aslı şekillileriyle birlikte bulunabiliyorlar. Molino’nun Önsözü bu hususta önemli bilgiler ihtiva etmektedir (Ön sözdeki açıklamalara çeviri yazılı metinlerin tanıtımında daha önce yer verilmişti) (*Mak.* s. 47-48).

Bu değerlendirme sonuçları Vaughan (1709), Holdermann (1730), Viguier (1790) gibi Avrupalı yazarların çeviri yazılı malzemelerini kapsar. Nitekim bu

malzemelerde de, özellikle Viguier (1790)'in XVIII. yüzyılda İstanbul'un konuşma dilini aktardığı örneklerde, /e/'li şekiller çoğunluktadır.

Institutionum Lingvæ Turcicæ, Hieronymus Megiser [Mg (1612)]:

Megiser (1612) / Stein, 1975: 133:

OTD ét- (10) p. 2, 12, 13, 16, 26, 27, 31 GT éd- (4) P. 8 OGTD et- (13 = et- “machen”, O él+ GD el+ (14) = il “Land”, OGTD gèrü (8) p. 6 D gèrü+ (2) = geri “zurück”, D gèmiş (2) TD yemiş (3) T yemiş+ = yemiş “Frucht”, D yèr- D èr- (3) = yer- “jem. schlecht machen”.

1975: 116-117:

e > i : TD nice (3) p. 23 T nice+ (2) p. 32 D niçe (3) = nice (= nasıl) “wie” (< nece), D ferici (2) D fereci = ferace “Umhang”.

i > e : TD eyi (3) p. 42 GTD ey (13) p. 7, 15, 19, 23, 25 GT ey+ (4) p. 23, 26, 38 = iyi “gut”, GD eğer- (4) = eğil “sich bücken”, TD eğri (8) p. 27, 28 D eğri+ (2) = eğri “krumm”, D gey- (4) D gé- (2) D gey- (2) = giy- “anziehen”, D yene (2) = yine “wieder”, T en- p. 2 = in- “herabsteigen”, T este- p. 31 GTD iste- (18) = iste- “wollen”, D leğen (5) = liğen “Schüssel”, T senek+ p. 42 TD sinek (3) T sinek+ = sinek “Fliege”, D şemşek (2) = şimşek “Blitz”, D delirliak (2) G dilirliğ G dilirliğ+ G dirlik T dirliğ+ = dirilik “Leben”.

Alıntılarda: D bellur (2) = billur “Kristall”, T etikat p. 13 = itikat “Glaube”, D etiraf (2) = itiraf “geständnis”, D ferişte (2) = (Redh.) firishte “an angel”, O feli = fiili “tatsächlich”, D gete (2) = (Redh.) qisa “The cucumber”, D perinç (2) D piriñç (2) = piriñç “Reis”, D sehir D sahir (3) = sihir “Zauberei”, D acep (2) = acip “wunderbar”, D bahare (2) = bahri “Eisvogel”, D meras (3) D mirat+ (2) = miras “erbschaft”, T mute p. 30 = muti “gehorsam”, D pöyner D peniür = peynir “Käse” (Stein 116, 117).

Dittionario Della Lingua Italiana-Tvrchesca, Giovanni Molino [Ml (1641)]:

besle-: beslemek ‘alleuare, nutrire’ (34); beslenmisc [beslenmiş] ‘alleuato’ (34).

beş: besc [beş] ‘cinque, numero indeclinabile’ (91); besc=er besc=er [beşer beşer] ‘à cinque, à cinque’ (91), besc=ingi [beşinci] ‘quinto’ (333).

de-: demek ‘dire’ (120); de indi ‘adunque’ (22), derim ‘dico, affermo’ (117).

eğil-: eghilmek [eğilmek] ‘chinare, chinarsi’ (88) ialuarmagha eghilmek [yalvarmağa e.] abbassarsi à pregare (3).

el: Vrum eli ‘Grecia’ (171) ‘Macedonia’ (239), Bulgar eli ‘prouincia Rodope’ (325).

elçi: elci [elçi] ‘ambasciatore’ (40); elcilik [elçilik] ‘ambasciaria’ (40).

erken: erikienden [erikenden] ‘alla buon’ hora’ (32); eri kienden ‘per tempo, à buon’ hora’ (449).

erte: ertesi ghiun [gün] ‘seguinte, il di seguente’ (393).

et-: edigi [edici] hesap e. ‘abachiere, abachista cioè computista’ (2), etmek ‘fare’ (142), terk etmek ‘abbandare l’impresa (3), ioldasc=lik etmek [yoldaşlık et-] ‘accompagnare’ (10).

ev-: eumek [ev-] ‘accelare, cioè affrettare’ (7), ‘affrettare’ (25), ‘fretta, prescia’ (155); euigi [evici] ‘frettoloso’ (155).

gece: ghiege [gece] ‘notte’ (273).

geç: ghiegz [gec] ‘lento, tardo’ (231), ‘tardo’ (445).

git-: ghietmek [get-] ‘allontanarsi, partirsi’ (35), ‘andare’ (45).

giy-: gheimek [gey-] ‘vestire’ (479); gheinmek [geyn-] ‘vestirsi’ (478).

in-: endürmek ‘abbassare’ (3); enmek ‘calare, scendere’ (77), ‘descendere’ (115); ‘discendere, smontare’ (121); endirmek okiesi e. [endir-ökesi e.] ‘sfogare, sborar la colere’ (402); enisc [eniş] ‘calata, discesa’ (77), ‘discesa, calata’ (121), ‘scesa, discesa’ (380); enmisclik [enmişlik] (3).

irin: irin ‘marcia’ (244); irinli ‘marcioso’ (245); irinlenmisc [irinlenmiş] ‘ammarcire far marcia’ (43).

işit-: escitmek [eşit-] ‘intelligenza’ (218), ‘sentire, vdire’ (396); esc=idilmemis [eşidilmemiş] ‘inaudito’ (215).

nice: nige [nice] ‘a che modo’ (14), ‘a qual modo’ (55), ‘come’ (97), nige ke ‘si come’ (403).

ver-: vermek ‘dare’ (113), ‘offerire’ (279); verigi [verici] (meiue verigi agagz [meyve verici ağac] ‘albero fertile’ (29); odungzuermek [ödünc ver-], borgzuermek [borc ver-] ‘accommodare’ (10); verilmisc [verilmiş] ‘dato’ (113).

ye-: iemek [yemek] ‘mangiare’ (243), ‘pacchiare’ (288), kusc=luk ieiegeghi iemek [kuşluk yeyeceği ye-] ‘pranzare, desinare’ (313).

yedi: iedi [yedi] ‘sette’ (400), iedi kieres [yedi keres] ‘settenario numero’ (400), iedisc=er iedisc=er [yedişer yedişer] ‘a sette à sette’ (400), iedi ius [yedi yüz] ‘settecento’ (400).

yel: iel [yel] ‘correggia’ (108), ‘vento’ (476).

yemiş: iemisc [yemiş] (meiue [meyve]) ‘frutto’ (156), iemisc=ci [yemişçi] ‘fruttaruolo’ (156), iemisc=li [yemişli] ‘fruttuoso’ (156).

yer: ier [yer] ‘luogo’ (238), ‘paese’ (289).

yetmiş: ietmisc [yetmiş] aded ‘sessanta, numero indeclinabile’ (400), ietmisc kieres [yetmiş keres] ‘settanta volte’ (400).

yine: iene [yene] ‘al medesimo luogo’ (36), ‘solito’ (410).

Alıntı Kelimeler:

bel: bel ‘zappa’ (491); bellemek ‘rizappare’ (361), ‘zappare’ (491).

dev: deu [dev] ‘gigante’ (163).

dimağ: damagh ‘palato’ (180).

ferişte: fresc=deh [freşdeh] (melek) ‘angelo’ (48).

kese: kiesc [kese] ‘borsa’ (73), ‘sacchetto picciolo’ (367).

meyve: meıue [meyve] ‘cotogno, frutto’ (109) ‘frutto’ (156); alma m. ‘melo, il pomo’ (250); pomo, frutto’ (310); aiua [ayva] m. ‘melo cotogno, frutto’ (250); badem m. ‘mondola frutto’ (243); erigh [eriğ] m. ‘pruno, frutto’ (326); dal meıuejle doli, meıueli dal [dal meyveyle doli, m.] ‘ramo pieno di frutti’ (31), aghagz meıuesi [ağac m.-si] ‘frutto del albero’ (31); szeitun meıue [zeytun m.] ‘vliua frutto’ (484).

peşin: pesin ‘inanti, tratto’ (199) (*199* pesc=in [peşin] Ind.).

peşkir: pesc=ghir [peşgir] ‘touaglietta, saluietta’ (461).

peşkeş: pesckiesc [peşkeş] ‘dono, ouero presente’ (128), ‘presente cioè dono’; pesc=ghiesc vermek [peşgeş ver-] ‘presentare, donare’ (316).

peş tahta: pesc=takta [peştakta] ‘scrigno (riposta di scritture)’ (389).

peynir: penir ‘cascio, formagio’ (82); peınir [peynir] ‘formaggio’ (152).

pişekār: pesc=ekiar [peşekār] ‘artegiano’ (61).

şen: sc=en [şen] ‘allegro’ (34); sc=enlik [şenlik] ‘allegrezza’ (34); sc=enlighile [şenliğıle] ‘allegramente’ (33); sc=en etmek [şen et-] ‘allegrare alcuno’ (34); tel: tel: filo del’aco (147) tez: tes ‘ad un tratto’ (22), (de indi) ‘sù, via, presto (438), (ansiden) ‘subito, subitaneo’ (439), ‘tantosto’ (445); teslighilhe [tesliğıle] ‘affrettare con ogni prestezza’ (25); infretta; prestamente’ (211), (317); teslik ‘celerità’, (86), ‘prestezza’ (317); tes tes ‘presto, presto’ (318); szijade tes ‘prestissimo’ (317); szebillik (fakirlik) ‘tenuità, pouertà’ (453); zembil: szembil [zembil] ‘sporta, cesta’ (425); szembilgiuk [zembilcük] ‘sportella’ (425); zincir: szengir [zencir] halkaleri ‘anelli della catena’ (47), ‘catena’ (84); szengirgik [zencircik] ‘catenella’ (84).

Vocabolario Italiana-Tvrchesco⁶⁷, Bernardo da Parigi [Pg (1665)]:

bel: Ъ bel ‘lombo’ (II-1266), ‘reni, parte della schiena’ (III-1766).

⁶⁷ Bu incelemede Parigi sözlüğündeki bütün maddelere yer verilmemiştir. Burada değerlendirilen kelimelerin geçiş sıklıkları için Yavuz Kartallıoğlu’nun çalışmasına başvurulabilir (Ankara: Gazi Kitabevi, 2010: 90-94 / Ankara: TDK, 2015).

beş: بَـشْ beş ‘cinque’ (I-412); on beş ‘quindici’ (II-1719); on beşinci ‘quindécimo’ (II-1719); beşer beşer ‘cinque à cinque’ (I-412); beşinci ‘quinto’ (II-1720); beş kat ‘di cinque doppi’ (I-751); beş köşeli ‘pentagono figura’ (II-1552); beş yıl ‘lustrò, spatio di cinque anni’ (II-1282).

de-: دَمَكْ demek: denilmez ‘inessabile, vedi indicibile’ (II-1117); denilmez şey ‘inesplicabile’ (II-1119); denilmiş ‘detto, sopradetto’ (I-630); derler ‘si dice’ (III-2043); deyiş ‘prouerbio’ (II-1692); bir deyiş ‘sentenza, ò detto breue’ (III-2010); deyviriçi ‘narratore’ (II-1415), ‘rapportatore’ (III-1742); deyvirişmiş ‘narrato’ (II-1415), ‘preallegato’ (II-1640), ‘raccontato’ (III-1724); deyviriş ‘narratione’ (II-1415), ‘raccontamento’ (III-1724); deyvirmek ‘contare, narrare’ (I-505), ‘esprimere, proferire’ (II-799), ‘narrare’ (II-1415), ‘raccontare’ (III-1724) ‘recitare’ (III-1754); deyvirmek (sebebi d.) ‘dire la cagione’ (I-667).

didüğü (d.-ni ispat etmek) ‘prouare la sua sentenza’ (II-1690); (d.-m gibi itsünler) ‘sia fatto, come ho detto’ (III-2043); (d.-ün gibi olsun) ‘sia come hauete detto’ (III-2043); (evvelden didüğü...) ‘ricapitolatione’ (III-1783); (evvelden didüğüni...) ‘ricapitolare, riepilogare’ (III-1783).

دِيمَكْ dimek (eytmek) ‘dire’ (I-666); dinilmek ‘allegato’ (I-90); dinilmez ‘allegrezza’ (II-1108), ‘inestimabile’ (II-1119).

der-: دَرْمَكْ dermek (bir yere divşürmek) ‘ragunare in vn luogo’ (III-1734).

دِرْمَكْ dirmek (divşürmek, cem‘ etmek, bölük etmek...) ‘congregare, adunare’ (I-488).

el: اِيلِي (Rūm) ili ‘Grecia’ (II-996), اِيلِي (Rūm) yili ‘romelia, prouincia’ (III-1866).

elçi: اِيلْچِي ilçi ‘ambasciatore’ (I-106), ilçilik, ilçihk ‘ambasciata’ (I-106), ‘imbasciaria’ (1044), ‘legatione’ (II-1234); ilçilik hizmetinde olmak ‘far l’vfficio d’ambasciatore’ (I-107).

er-: اِيرْمَكْ irmek ‘capitare’ (336), ‘raggiungere, arriuar alcuno’ (III-1732); irişmek ‘aggiungere, arriuare’ (I-66), ‘attingere’ (I-195), ‘auallare, arriuare’ (I-200),

‘capitare’ (I-336), ‘peruenire’ (II-1571); ‘giognere, arriuare’ (II-959), ‘giongere, arriuare’ (II-960), murādına irişmek ‘ottenere’ (1494); irişmeklik ‘gionta, arriuata’ (II-961); irişmiş ‘gionto, arriuato’ (II-961).

ertesi: اِرْتَسِي irtesi (e. gün) ‘l’altro hieri’ (II-1214), اِیْرْتَسِي irtesi (bāzār i.) ‘lunedì’ (II-1273), اِیْرْتَسِي (cum‘ á i.) ‘sabbato’ (III-1885); (i. gün) ‘il giorno sequente’ (II-964), ‘il di sequente’ (III-2000).

et-: اِیْتْمَك itmek (acı itmek) ‘amareggiare’ (I-105), (ağır itmek) ‘far pesante’ (II-1571), (sūret itmek) ‘dissimulare’ (I-716), (tesmiye itmeklik) ‘nominatione’ (II-1439), itdürmek ‘accostumare, assuefare’ (I-29) ...

اِیْتْمَكْلِیْ etmekliğı (étmekliğı) (qatı‘ e. , musāhābetüñ kesmesi) (II-1177); اِیْتْدُرْمَك etdürmek (hāz e.) ‘aggradire’ (I-67), (imtizāc e.) ‘vsare, costumare’ (III-2443).

gece: گِجَه gece: her gice yā bitün gece uykusızlık itmek ‘vegghiare tuta la notte’ (III-2370); ... gece ile yürümek ‘andar à frognuolo andar la notte’ (II-916); گِجَه لَنْمَك gecelenmek (gice geçmek) ‘pernottare’ (1563).

گِجَه gice ‘notte’ (II-1443), ‘sera’ (III-2015); bu gice ‘sta sera’ (III-2167); bütün gice ‘intera notte’ (II-1444); dün gice, düş ‘hieri notte’ (II-1024); gice vaqti ‘vespro, vespero, sera’ (III-2392); yaram gice (dün yarısı) ‘mezza notte’ (II-1364); gice bekçiliğı ‘guardia di notte’ (II-1008); gicede ‘nella notte’ (II-1443); giceden (II-1443); gice geçmek (gecelenmek) ‘pernottare’ (II-1563); gicelenmek ‘annotarsi’ (I-132); giceli ‘notturmo’ (II-1444); gice olmak ‘farsi notte’ (II-1443); giceye karşı (III-2390).

gene: گَنَه gene ‘da capo, di nuouo’ (I-586), ‘di nuouo’ (I-661), ‘di nuouo’ (II-1449), ‘più d’vna volta’ (II-1607); gene kımak ‘reintegrare’ (III-1761); gene yā tıkrār yakmak ‘raccendere’ (III-1722).

گِنَه gine (yene) ‘ancora, di nuouo’ (I-119); kemiğı gine eñ yerine kımak ‘rimettera vn osso slogato’ (II-1491); gine mu‘tād itmek (yene alışdurmak) ‘accostumare di nuouo’ (I-29); gine yakmak (yene göyündürmek) ‘accendere di nuouo’ (I-17).

geri: كِيرُو girü ‘da capo, di nuouo’ (I-586), ‘indietro’ (II-1108), ‘dietro’ (I-637), ‘di nuouo’ (I-661), ‘retro’ (III-1776); girüce ‘retro, dietro di noi’ (III-1776); giride ‘indietro’ (II-1108); girü kımak ‘posporre’ (II-1633) ...

giy-: كَيِّمَك geymek (babuc g. , ayakkaıı geydürmek) ‘calzare’ (I-315), biribirinüñ esbâb geymek ‘soprauestire’ (III-2093); babuc geyinmek ‘calzarsi’ (I-315), çiçekden tâc geymek, çiçekden tâc geydürmek ‘ghirlandare’ (954); çizme geymek, çizme geydürmek ‘metter li stiuali’ (II-1362); gömlek geymek ‘incamicciarsi’ (II-1082); geyenmek ‘vestirsi’ (III-2394), başmak geyenmiş ‘pantosolato’ (II-1511); geyimlü ‘bardato’ (I-237) ...

كَيْدُرْمَكْ giydürmeklik (kılağı g.) ‘rintuzzamento’ (III-1822); كَيْدُرْمِشْ giydürülmüş (kılağı büzülmüş) ‘rintuzzato’ (III-1822).

in-: اَنْدُرْمَكْ endürmek ‘disenfiare’ (I-690), ‘disgrauare’ (I-696), ‘scaricare’ (III-1937), ‘bassare’ (I-240), ‘sgonfiare’ (III-2038); endürülmüş ‘basso, abbassato’ (I-240), ‘scarco, scarico’ (III-1936); endürülmüş yük ‘carica si dice quando la cosa è scaricata’ (I-347); eniş ‘china, discesa’ (I-397), ‘contrabassa’ (I-512), ‘costa pendino’ (I-553).

اِنْمَكْ inmek ‘abbassarsi’ (I-4); indürmek ‘reprimere’ (III-1768); indürmeklik ‘abbassamento’ (I-3); indürmesi ‘sgonfiamento’ (III-2038) inci ‘discendente’ (I-678); iniş ‘calata, scesa’ (I-308), ‘discesa’ (I-679), ‘scesa d’vna montagna’ (III-1944); inmiş ‘abbassato da se’ (I-5), disceso’ (I-679) ...

işit-: اِشْتِمَكْ işitmek ‘ascoltare’ (I-174), ‘esaudere’ (II-789), ‘odire, vdire’ (II-1460), ‘sentire, intendere’ (III-2011), ‘vdire, sentire’ (III-2365); azacıık işitmek (sezinmek) ‘ascoltar di nascosto’ (I-174); sabr ile işitmek ‘ascoltare patientemente’ (I-174); diğkat ile işitmek ‘tendere le orecchie’ (III-2257), ‘vdire attentamente’ (III-2365); hūfiyeten işitmek için kulaık tutmak, gizlice işitmek ‘origliare, osolare, orecchiare, cercar di sentire nascostamente’ (II-1481); işitmeklik ‘ascoltatione, ascolramento’ (I-174), ‘vdità, l’vdire’ (III-2365); işitmez ‘inesorabile, implacabile’ (II-1118).

ver-: دَيُورْمَكْ deyvermek (sebebi d.) ‘dire la cagione’ (I-667).

وِيرْمَكْ virmek ‘dare’ (I-591); and virmek ‘far giurare’ (II-973); bir dem emān virmek ‘dar vn poco di tempo’ (III-2255); cān virmek ‘animare’ (I-127); çihāz virmek ‘dar la dote’ (I-594); icāzet virmek ‘dar vdiēza’ (III-2365); ihtiyāc virmek, zāhmet virmek ‘apportar di saggio’ (I-673); söz virmek ‘infrascare, dar parole’ (II-1133); viren ‘vinoso, che rende assai’ (III-2409); virilmiş ‘dato’ (I-597), ‘donato’ (II-747); deyvirme ‘narrare’ (II-1415); ezberden deyvirme ‘raccontare à mente’ (II-1349); koyvirme (ellerinden salıvirme) ‘allentare delle sue mani’ (I-92) ...

ye-: يَمَكْ yemek ‘rodere’ (III-1863), ‘mangiar ehere’ (II-1311), ‘pascere’ (II-1526); yenilür ‘buono da mangiare’ (II-1311); yemek (ekel itmek) ‘mangiare’ (II-1310), yerken ‘cenando’ (I-380), ‘trà il mani’ (III-2300); yeycek ‘nodrimento’ (II-1437); yeyecek ‘alimento’ (I-86), ‘cibo’ (I-405) ...

يَيَجْكُنْ (?) ye[y]cek+ (den) bākīyesi (yé[y]cek+den) ‘auanzature della tauola’ (I-203), y.+den soñra ‘doppo il mangiare’ (II-1311), y.+den tetsinmisi (?) ‘nausea’ (II-1423); يَيَجْكُنْ yeycek+ (den) yā tā‘āmdan tetsinmesi ‘fastidio deicibi’ (II-836)...

yedi: يَدِي yedi ‘sette, numero’ (III-2023); on yedi ‘dicisette’ (I-635); yedinci ‘settimo’ (III-2024); yedişer yedişer ‘sette à sette’ (III-2023); yedi yıl ādem ‘settenario’ (III-2023).

yel: يَلْ yel ‘vento’ (III-2379); kara yel ‘maestro vento’ (II-1289), ‘vento maestro’ (III-2380); yelciğāz ‘venticello’ (III-2379); yel değirmeni ‘molino à vento’ (II-1385); yelden ‘di vento’ (III-2380); yellü ‘ventoso’ (III-2381); yellühk ‘ventosità’ (III-2381)...

yel-: يَلْمَكْ yelmek ‘aggirare, andar vagabondo’ (I-66), ‘errare, andar di quà e di là’ (II-785), ‘vagare, andar vagabando’ (III-2351)...

yem: يَمْ yem ‘inescamento’ (II-1118), ‘mangia per li caualli’ (II-1310), ‘pasto, cibo’ (II-1532); hayvān yemi ‘pastura, pascolo’ (II-1533); yemlemek ‘escare, far l’escato’ (II-790); yemliğ+ (koyun yemliğine saman yā otlık komağ) ‘metter paglia nella mangiatoio delle pecore’ (II-1361); yemlik ‘greppia, doue mangia il cauallo’ (II-997).

yemiş: يَمِشْ yemiş (meyve) ‘frutto’ (II-920); çitlenbık yemişi, kuş yemişi ‘frutto del stinco’ (III-2178); koca yemişi ‘corbezzolo frutto’ (I-533), ‘rossello, frutto’ (III-1872); yemişci (meyve satıcı) ‘fruttaruolo’ (II-920)...

yer: يَر yer, يِير yer (yér) ‘terra’ (III-2265), يِير yer (yér) ‘posta, sito’ (II-1635); çalı yer (yér) ‘alboretto’ (I-83); çay akacak yer (yér) ‘condotto di fiume’ (I-475); yer (yér) fāydası ‘terratico, quel che si pagan el seminar nell’altrui terreno’ (III-2266).

يَر yer ‘sito, situatione’ (III-2056), ak yer ‘terra cretosa’ (III-2265); bakacak yer ‘luogo alto da vedere’ (II-1275); bataklı yer ‘luogo paludoso’ (II-1276), ‘paludoso’ (II-1507); batağ yer ‘luogo doue si giace’ (II-956); çalı yer ‘boschetto di virgulti & frasche inutile’ (I-277), ‘campo deserto e spinoso’ (I-322), ‘dumoso’ (I-760); kuvvetlü yer, kalın yer ‘terra, che ogni anno si coltiua’ (III-2265); yerde ‘ad alcun luogo senza moto’ (I-37); yere ‘vgale al pauimento’ (III-2398), yerli ‘natio, natiuo’ (II-1419)...

yet-: يَتْمَكْ yitmek ~ yetmek (yétmek) ‘bastare, esser à sufficienza’ (I-241), يَتْمَكْ yetmek ‘amaturare’ (I-106), ‘esser à sufficienza’ (III-2218); yetecek ‘a pieno, à sufficienza’ (I-138); yeter ‘abbastanza’ (I-5)...

yetiş-: يَتِشْمَكْ yetişmek ‘amaturarsi’ (I-106), ‘conseguire, ottenere’ (I-493), ‘giognere, arriuare’ (II-959), ‘giongere, arriuare’ (II-960), ‘giungere, arriuare’ (II-971), ‘raggiungere, arriuare alcuno’ (III-1732), ‘toccar il punto’ (III-2284)...

yetmiş: يَتْمِشْ yetmiş ‘settanta’ (III-2023); yetmişinci yıl ‘l’anno settuagesimo’ (I-131); yetmişlik ‘settantena’ (III-2023).

yine: يَنِّه yine (gine) ‘ancora, di nuouo’ (I-119), ‘di nuouo’ (I-661), ‘più d’vna volta’ (II-1607); yine almak ‘riassumere, ripigliare’ (III-1778); yine bakmak, yine bakmağa varmak ‘ritorna à vedere’ (III-1852), ‘tornar à riuedere’ (III-2294); yine bilmek (hatarına getürmek) ‘raffigurare, venir in memoria’ (III-1729); yine bitmek ‘ricrescere delle piante’ (III-1793); yine bölmek, paylaşmak ‘ripartire’ (III-1824); yine göyündürmek (gine yakmak) ‘accendere di nuouo’ (I-17); yine söylemek ‘repetere’ (III-1767), ‘ripetitione’ (III-1825); tekrār yā yine yatmak ‘ricolcarsi’ (III-1788)...

Alıntı Kelimeler:

bel: بَل bel (çapa, kürek) ‘forcella di ferro’ (II-890), ‘vanga’ (III-2357); bellemek (çapalamak, kazmak) ‘zappare’ (III-2452).

dimağ: دِمَاعٌ dimāğ (biyn, beyni, máğz) ‘ceruello, ceruice’ (I-388), (damak, kām) ‘palato del podesta’ (II-1503).

dev: دِيو dīv (‘ ifrīt) ‘gigante’ (II-957); دِيوِي dīvī ‘gigantino’ (II-957); dīv şekli ‘forma di gigante’ (II-892).

ferište: فَرِيشتَه firište (melek, sürüs) ‘angelo’ (I-125).

kese: كَيْسَه kīse ‘borsa’ (I-276), ‘scarsella, borsa’ (III-1940); tezkere kīsesi ‘borsa di cuoio alla Turchesco, in forma di libro’; kīsecik ‘borsetta’ (I-276); kīsecik ‘scarseletta’ (III-1940); kīsedən çıkarmak, hārc itmek ‘sborsare’ (III-1919); kīseye kōmak, kīselemek, der kīse itmek ‘imborsare’ (II-1046); kīseye kō, der kīse itmek ‘intascare’ (II-1168).

meşe: مَيْشَه mīşe ‘selua’ (I-277); mīşe ağacı ‘rouere, albero’ (III-1876); mīşelik ‘bosco, selua’ (I-277), ‘foresta’ (II-891); mīşe yer ‘luogo di quercia’ (II-1277).

meyve: meyve ‘frutto; (çürümiş, azılmış m.) ‘frutto smaccato’ (III-2059); (giç hāsıl olan m. , m. mübtıye) ‘serotine, frutti che vongono... (III-2016); meyvedār ‘fruttifero’ (II-920); meyvedārhlık ‘fruttuosità’ (II-921); meyvesiz ‘infruttuoso’ (II-1135); meyve satıcı ‘fruttaruolo’ (II-920).

peş: پَيْش pīş (p. akça almak) ‘toglier auanti li denari’ (III-2286); pīş be-rev (ilerü git) ‘và dinanzi’ (III-2348); pīşe’z-zemān (zamanından evvel) ‘auanti tempo’ (I-202); pīş-ī ‘ásker ‘antiguardia’ (I-135).

peşin: پَيْشِين pīşin ‘precedente’ (II-1640); پَيْشِين pīşin (bi’l-vech[-ī] pīşin) ‘in forma d’auanza’ (I-203); pīşin akça virmek ‘auanzare danari, dar danari auanti’ (I-202).

peşkeş: پَيْشَكَش pīşkeş ‘dono, presente’ (I-749); پَيْشَكَش pīşkeş ‘mancia, buona’ (II-1306); پَيْشَكِش pīşkiş, پَيْشَكِش peşkiş ‘presente, dono’ (II-1653).

peşkir: پَشْكِرْ [!] peškîr ‘mantile di tauola’ (II-1317); پِشْكِرْ [!] pîškîr ‘touaglia d’apparecchiar la mensa’ (III-2300); پِشْكِرْ pîškîr ‘guardapanno’ (II-1007), ‘mesale’ (II-1355), saluietta’ (III-1900).

peşrev: پِشْرِو pîşrev (ilerü gidici) ‘precursore’ (II-1642); pîşrevlik itmek (ilerü geçmek, gitmek) ‘passar innanzi’ (II-1528); matrağcınıñ pîşrevi ‘leuata come quella del schermitore’ (II-1248); پِشْرِو pîş rev ‘ricercata nel fuonare’ (III-1785).

peş tahta: پِش تَحْتَه pîş tahta ‘banca, tauolino da scriuere’ (I-230), ‘scannello daciuiere’ (III-1933); pîštahtanuñ sürmesi (sürme, sanduqçık, sanduqçıgaz) ‘cassetta’ (I-360), pîštahtanuñ sürmesi (sürme) ‘tiratoio di casse’ (III-2281).

peşteamal, peştamal: پِشْتَمَال peşteemāl (eteklik, öñlik) ‘gremiale, gremiolo’ (II-997).

peynir: پَنِیر penîr ‘cascio’ (I-357), ‘formaggio’ (II-893); penîr kañbı ‘forma di cascio’ (II-892); penîr satıcı ‘casciaruolo’ (I-357); penîr suy ‘siero’ (III-2045).

cāmūs p.-i ‘prouatura, sorte di formaggio’ (II-1690); çörek yağlı yā p.-li pite ‘buccelato, sfogliata’ (I-294); kova p.-i ‘gioncata’ (II-960), ‘ricotta’ (III-1792); tāze p. ‘felciata’ (II-849).

terkeş: تِيرَكَش tîrkeş ‘carcasso’ (I-344), ‘coccana’ (I-425), ‘faretta’ (II-833), ‘turcasso’ (III-2344); تِيرَكَش [tirkeş] ‘la custodia dell’arco’ (I-583).

tez: تِيزْ , تِيزْ tîz, tîz ‘acceleratamente’ (I-17), ‘auaccio, tosto, presto’ (I-200), ‘correndo val tosto’ (I-541); tîzce ‘espeditamente’ (II-796), ‘prestamente’ (II-1656).

vire, vere: وِيره vire (emān, sulh, salāh) ‘trattato, accordo’ (III-2320), (vā‘ de ile şart) ‘tregua, triegua’ (III-2327); vire itmek (virilmek, sulh itmek) ‘arrendersi’ (I-168).

zibil: زَبِيلْ zebil (süpürindi, süpürindilik, çöb) ‘mondezza della casa, mondiglia’ (II-1391).

Colloquia Familiaria Turcico Latina, Jakab Harsanyi-Nagy [(H 1672)]

Harsany (1672) / Hazai, 1973: 334-335:

e ≠ i: ešrākī (1) ≠ ĩşrakī "Name des Angehörigen einer islamischen Sekte"; hedāyadžīk (1), hedāyeler (1), hedāyetullādur (1) ~ hidāyetullādur (1) ≠ hediye "Geschenk"; kefāyet (3) ~ kifāyet (1) ≠ kifayet et. "genügen; hinreichen"; kese (6) ~ kisesiz (1) ≠ kese "ohne (Geld)-beutel".

i ≠ e: eđir (1), eđirle (1) ≠ eyer "Sattel", firāset (4) ≠ feraset "Scharfsinn"; hisāp (11) ≠ hesap "Rechnung"; mubāširet (3) ≠ mübaşeret et. "anfangen"; muhālifet (1) ≠ muhalefet et.; niče (5) ~ ničeye (2) ~ ničiye (2) ~ nečiye (1) ≠ nice "wie"; nidžāt (1) ≠ necat "Rettung; Befreiung"; tesķir (1) ~ teskere, teskeredži (1) ≠ tezkere "kurzes Schreiben; Schein"; vidā (2) ≠ veda "Abschied".

Bu bölümde incelenen kelimelere göre Hazai 1973'ten:

besle: besle "ernähren; verpflegen" (Hazai 207).

beş: beş (6) beş+ (5) ≠ beş "fünf" (Hazai 207).

de-: dè (1) ~ de (97) ≠ demek "sagen" (Hazai 340).

el: el (1) el+ (3) ≠ el "fremd" (Rumeli, Urumeli) (Hazai 218).

elçi: elçi (9) elçi+ (15) ≠ elçi "Gesandter; Botschafter" (Hazai 218).

er-: èr (4) ≠ ermek "gelangen" (Hazai 340).

ertesi: ertesi (1) ≠ ertesi "der folgende Tag" (Hazai 219).

et-: èt (47), èd (109) ~ et (57), ed (65) ≠ etmek "machen; tun" (Hazai 340).

ev-: ev- [me; Imp.] (1) ≠ evmek "eilen" (Hazai 219).

gece: geče (2) ~ gedže (10) ≠ gece "Nacht" (Hazai 342).

gene: gine (1) ≠ gene "wieder; abermals" (Hazai 222).

geri: geri+ (4) ≠ geri "hinten; zurück" (Hazai 222-223).

giy-: gey- (6) ≠ giymek "anziehen" (Hazai 340).

in-: èn ≠ inmek "herabsteigen" (Hazai 340).

işit-: işid+ (5) işit+ (16) ≠ işitmek "hören; erfahren" (Hazai 234).

nice: niče (5) ~ ničeye (2) ~ ničiye (2) ~ nečiye (1) ≠ nice "wie" (Hazai 334).

vér (19) ~ ver (105) ≠ vermek "geben" (Hazai 340).

ye-: ye- (10) ≠ yemek "essen" (Hazai 236).

yedi: yedi (3) yedi+ (1) ≠ yedi "sieben" (Hazai 236).

yem: yem (3) ≠ yer "Futter" (Hazai 236).

yer: yer+ (32) ≠ yer "Erde; Ort" (Hazai 236).

yet-: yet- (6) ≠ yetmek "genügen" (Hazai 236).

yetiş-: yetiş (3) ≠ yetişmek "hinreichen; erreichen" (Hazai 236).

yetmiş: yetmiş (4) ≠ yetmiş "siebzig" (Hazai 236).

yine: yine (1) ≠ yine "wieder; abermals" (231), yine (20) ≠ yine "wieder; abermals" (Hazai 236).

Alıntı kelimeler:

ferište: ferište (1) [ek], ferište+ (1) +ferište ≠ ferište "Engel" (Hazai 220); kese: kese (6) ~ kisesiz (1) ≠ kese *kese* "ohne (Geld)-beutel" (Hazai 334); *klise* (6) ≠ *kilise* "Kirche" (Hazai 338); mescit: mesçid (1) ~ mesçit (1) ≠ mesçit "Moschee"; ta ħli ≠ tahlit "Nachahmung" (Hazai 347); meyve: meyve+ (5) ≠ meyva "Frucht" (Hazai 245); peynir: penyir (1) ≠ peynir "Käse" (Hazai 253); peşkir: peşkîr (1), peşkîr+ (1) ≠ peşkir "Handtuch" (Hazai 253); peşkeş: peškeş (8), peškeş+ (4) ≠ peşkeş "Geschenk" (Hazai 253); peştamal: peştimāl (1) ≠ peştamal "Schurz" (Hazai 340); şen: şenlik (1) ≠ şenlik "Fröhlichkeit, Freude" (Hazai 255); terkeş: terkeş+ (2) ≠ tirkeş "Köcher" (Hazai 261); tez: tez (14) ≠ tez "schnell; geschwind" (Hazai 262); zincir: zindžir (1) ≠ zincir "Kette" (Hazai 267).

Thesaurus Linguarum Orientalium Turcicae-Arabicae-Persicae Lexicon
Turcico-Arabico-Persicum, C. I-III [M Lex. (1680)]:

bel: بل *bel* (*scribitur sæpius* بيل *bil* = sıklıkla بيل *bil* yazılır) [I] ‘pala, sarculum, rutrum, bipalium, bidens, ligo, ~ rastrum’ [II] *Item* ‘lumbi, medium, corporis, cinguli locus’ (I-867).

بيل *bil f. t. vul. (= günl.) bel* [I] ‘pala, ~ [II] lumbus, seu lumbi → بل ~ *imdāline bil, bel, bağlamak* (I-1004) **Comp. (1687)** بل بيل *bel; bél kırmak* ‘lumbus’.

beri: برو *berü*, بري *berī* ‘huc, ex hac parte, ~ abhinc’ (I-789).

بري *berī pro (= yerine)* برو *berü t.* ‘huc’ → برو (I-800).

besle-: بسلّمك *beslemek* ‘alere, nutrire, enutrire, sustentare, fovere, educare, ~ saginare’ (I-822).

beş: بش *beş* ‘quinque’ (I-826).

de-: دي *dī, vul. (= günl.) de t.* ديمك *dimek* دمك *demek* ‘dic’ دي ايمدي *di, de imdi* ‘agedum, eja ergo’ (II-2206).

der-: درمك *dermek*, ~ *dirmek* ‘congregare, colligere, coacervare, cogere, ~ fructûs carpere’ → ديرمك (II-2062).

ديرمك *dirmek*, ~ درمك *dermek* ‘congregare, colligere, cogere, coacervare, ~ carpere flores, fructûs’ (II-2211).

dernek: درنك *dirnek*, ~ *dernek* ‘convocatio, synodus, synagoga, congregatio, lustratio’ (II-2063).

درنك *dernek et-* (III-App. 6062).

ديرنك *dirnek* ‘convensus, convocatio, lustratio’, ~ *c.* → درنك (II-2212).

devşir-: دوشرلمش *devşirilmiş participia pass. sequentium* (II-2173).

دوشرلمك *devşirmek*, ~ *devşürmek* ‘colligere, cogere’ ~ *c.* → ديوشرلمك (II-2173).

ديوشرلمش *divşürilmiş* ‘collectus, congregatus, coacervatus, contractus’ (II-2222).

ديوشرلمك *divşürilmek* colligi, congregari, ~ *c. pass. sequentis* (II-2222).

divşürmek, دوشرمك *devşirmek* ‘colligere, cogere, congregare, aggregare, accumulare...’ (II-2222).

divşürme ‘collectio, ~ collectus, seu collectitius’ (II-2223).

divşürici ‘collector’ (II-2223).

el: *rûm îli* ‘Græcia cisinarina, seu modò Rumelia, ~ pro Europa’ (II-2387).

elçi: *elçi* ‘legatus, ablegatus, nuntius’ *Frequentiùs scribitur* ايلچي *ilçi* (I-384).

ilçi vul. (= günl.) ايلچي *elçi* ‘legatus, ablegatus, nuntius’ (I-605).

ilçilik ‘legatio, & ipsum officium legationis’ (I-605).

er-: ايرمك *irmek* ~ *ermek* ‘pervenire’ → ارشمك (I-150).

ارشمك ~ ايرمك → ارشمك *irmek* ‘pervenire’, ~ c. (I-592).

ايرشمش *irişmiş* ‘pervenire’ (I-591).

er: ارکن *erken*, ارجه *erce* ‘manè, maturè, tempestivè’ (I-123).

اير *ir, vul. (= günl.)* *er* ‘manè, maturè’ → ار (I-589).

ertes: ارته *irte, vul. (= günl.)* *erte* ‘manè, & perendie’; ارته طوغدي *irte doğdı* ‘orta est dies, diluculum factum est’ (I-135).

ايرته *irte* ‘manè, ~ die sequenti’, ~ c. → ارته (I-590).

üst eşik اوست اشك *eşik vul. (= günl.)* *eşik* ‘limen’, اشك *eşik* ‘superliminare’ (I-241).

ايشك *işik t.* ‘limen’ اشك (I-597).

et-: ايتمك *itmek, vul. (= günl.)* *etmek* (pro ايتمك = ايتمك *yerine*) ‘facere, agere, præstare’ (I-50).

ايتمك *itmek, vul. (= günl.)* *etmek* ‘facere, agere, præstare, peragere, reddere’ (I-581).

ev-: ايو *ev ~ iv* festinatio → ايو (I-475).

ايو *iv*, *vul.* (= *günl.*) *ev* ‘festinatio, properantia’ (I-618).

ايوتلمك *ivetlemek vul.* (= *günl.*) *evetlemek* ‘festinare’ *inferius* ايومك (I-618).

ايوكن كشي *ivegen kişi* festinans homo, præproperus (I-619).

ايومك *ivmek, vul.* (= *günl.*) *evmek*, ايوتلمك *ivetlemek vul.* (= *günl.*) *evetlemek* ‘festinare, properare, celerare’ (I-619).

ايوه كن *īvegen*; præproperus → ايوكن (I-619).

ايوي *ivi* ‘festinatio’ *pro* (= *yerine*) ايو (I-619).

gece: كجه *gice, gece* ‘nox’ & c. (II-3885).

كيجه لك *gecelik* ‘pileus nocturnus’, & c. → كيجه لك (II-3885).

كيجلك *gicelik* ‘una nox, noctis spatium, ~ pileus nocturnus *etiam* vestis nocturna’ (II-4109).

كيجلمك *gicelemek, vul.* (= *günl.*) *gecelemek* ‘pernoctare’ (II-4110).

كيجلنمك *gicelenmek* ‘nocte ineunte pervenire’ (II-4110).

كيجه *gice, vul.* (= *günl.*) *gece* ‘nox, vespera, ~ heri vesperi’ (II-4110).

كيجه لك *gicelik* ‘nox una’, & c. *gicelemek*, pernoctare, & c. Vide paulo superius (II-4110).

كيجه لو *gicelü* ‘nocturnus’ (II-4110).

geç: كچ *geç* ‘tardus, tardè, serò’ (II-3879).

كچ *giç pro* (= *yerine*) *geç* ‘serò, tardè, tardus’ & c. (II-4109).

كچلك *geçlik* ‘tarditas’, & → كچلك (II-4110).

gene: كنه *gene*, ~ *gine* denuò rursus, ~ tamen, nihilominus (II-4044).

gerçek: كركچك *gerçek* ‘veritas, verum, ~ quidem’ *gerçekten* ‘seriò, reverà’ (II-3907).

gerek: كرك *gerek* ‘opus, necessitas, necessarius, oportet, ~ *replicatum* sive, sive: tam, quàm cùm, tùm’, & c. (II-3922).

geri: كرو ~ كيرؤ *girü* ‘rursus, denuo, retro, pone’ (II-3929).

giri: كري *giri* ‘rursus, retro’, *pro (yerine) usit. (= işlek)* كرو (II-3934).

git-: كتمك *gitmek* ‘ire, incedere, abire, proficisci’ (II-3872).

گیتمك *gitmek* ‘ire’ & c. → كتمك (II-4109).

giy-: كيدورمك *geydürmek* ‘vestire’ (II-4111).

گیدورمك *geydürmek*, *i.q. = idem quod (= yine bu)* كيرمك كيدورمك *geydürmek* ‘vestire’ (II-4114).

گیدورمك *geydürmek* ‘vestire’, *i.q. = idem quod (= yine bu)* كيرمك *geydürmek* (II-4124).

in-: اينمك انمك *inmek vul. (= günl.) enmek* ‘escendere, desiderare, aut decrescere *aquam*, deprimi, minui *pretium*’ (I-471); انمش *inmiş, enmiş* ‘delapsus, depressus’ (I-471).

en: ان *en, vel (= ya da) in* ‘latitudo panni’ → اين (I-433).

انسز *ensiz* (انلو *enlü*) ‘arctus, non latus *panus*’ → اين (I-458).

انلو *enlü* ‘latus pannus’ → اينلو (Lex. 470).

اين *in vul. (= günl.) en* ‘latitudo rei planæ’; چوقه نك اينى *çoğanüñ ini, vul. (= günl.) çohanüñ eni* ‘latitudo panni’ (I-614).

انسز *insiz t. vul. (= günl.) ensiz*, ‘arctus, minimè latus *pannus*’ → اينسز (I-616).

اينلك *inlik* ‘latitudo’ *i.q. = idem quod (= yine bu)* اين *in* (I-616).

اينلو *inlü, vul. (= günl.) enlü* ‘largus, latus, *pannus*, aut *alia res plana*’ (I-616).

irin: اريك *irin* ‘pus’ → اريك (I-147).

اريك *irin ~ erin* ‘pus, suppuratio’ *scriptum etiam invenies* اريك (I-153).

ايرك *irin* ‘pus’ (I-591).

işit-: اِشْتَمَك *işitmek* ‘audire, auditus’ (I-233).

اِشْتَمَك *işitmek* ‘audire’ → اِشْتَمَك (I-597).

ای: *ey t. vul. (= günl.) pro (= yerine)* ایو *eyü* ‘bonus’ → ایو (I-575).

ایو *eyü t.* ‘bonus, pulcher, egregius, benè, pulchrè, egregiè’ (I-617).

keçe: کچه *keçe* ‘pannus coactilis seu ex lana caprea coacta, ~ *pec. talis stragula* aut tapes ~ pileus seu integumentum capitis Janissariorum, *uti (= gibi)* اسکوف *üsküf* *keçe parsi* ‘pars lanæ coactæ’ (II-3885).

کیچه *kiçe* ‘coacta lana, penula’, & c. → *usit. (= işlek)* کچه *keçe* (II-4110).

nerede: نرده *nerede?* ‘Ubi, quo in loco? *pro (= yerine)* نه یرده *ne yerde, vel (= ya da)* نه اراده *ne arade* (III-5161).

nerede: نرده *nerede* ‘Ubi?’ نرده دن *nereden*, ‘unde & quà?’ نرده یه *nereye*, ‘quo?’ ~ نرده لو *nerelü*, ‘cujas?’ *sunt pro (= yerine)* نه یرده *neyerde*, نه یرلو *neyerlü*, ~ c. (III-5162).

nice: نیجه *nice* ‘Quomodo?’ (III-5297).

نیجه *niçe* ~ نه *niçe* ‘Quàm multi, quot, ~ quantum?’ (III-5297).

ver-: ویرمک *virme*, *vul. (= günl.) vermek* ‘dare, præbere, largiri, porrigere’ (III-5422).

ویرمک *virme* ‘dare’, & c. → ویرمک *virme* (III-5362).

دیویرلمک *deivirmek, dijüvirme, deiverme* ‘dicere, edicere, recitare, narrare, exponere’ (II-2224).

ye-: ییجک *yeyecek*, ~ *rariüs (= seyrek, az)* ییگو *yeygü*, *vul. (= günl.)* ییو *yeyü t.* ‘comestibile, cibus, ~ refectio, prandium, cœna, cibaria, edulium’ (III-5642).

yedi: یدی *yedi* ‘septem’ (III-5565).

یدنجی *yedinci* ‘septimus’ (III-5565).

یدیشر *yedişer* ‘septeni’ (III-5565).

yeg: یگ *yeg* ‘bonus’; یگرکدر *yegrektür* ‘melius est, satius est, præstat’ (III-5588).

yel: ييل *yil*, seu *usit.* (= veya işlek ve yaygın olarak) *yel* ‘ventus, aura’ → يل *yel* (III-5645).

yel *etiam* ييل *q.* = *quasi* (= *yine*) *yil* ‘ventus, aura’ (III-5596).

yem: يم *yem* ‘cibus, esca, pabulum jumentorum, hordei aut avenæ modiolus, seu quantum equo sufficit ad unam refectiorem, illecebræ, esca, illix *ad capiendas aves*’ (III-5605).

yemiş: يمش *yemiş* ‘comedit, ~ qui comedit, *ab* يملك *yemek*’ ten *Item*

ymış *yemiş* ‘fructus’ (III-5607).

yen: ييك *yiñ*, seu *usit.* (= veya işlek ve yaygın olarak) *yeñ* ‘manica’ → يك *yeñ* (III-5644).

yeni: ييكي *yiñi* ‘novus’, & c. *pro* (= *yerine*) يكي *yeñi* (III-5645).

yeñi ‘novus’ (III-5595).

yeñilik ‘novitas’ (5596).

yer: يير *yir*, seu (= *ya da*) *yer* ‘locus, terra’ → ير (III-5643).

yer, ~ *yir* ‘locus, ~ terra’ (III-5566)

yerçizez *ycizez*, *Dimin.* (= *Diminutivum Nomen*) ير *yer* ‘locus, parvulus’ (III-5572).

yerlenmek ‘migrare’ (III-5574).

yerlü, yerli ‘vernaculus, loci, ejusdem loci, indigena, incola’ (III-5574)

yetiş-: يتشمك *yetişmek* ‘pervenire, sufficere, attingere, assequi, ~ maturum esse’ (III-5561).

yetmiş: يتمش *yetmiş* ‘septuaginta’ (III-5562).

yine: يينه ~ يينه *yine, yene* ‘denuo, rursus, adhuc, iterum, ~ tamen, utique’ (III-5613).

Alıntı Kelimeler:

bel *t.* (*scribitur sæpius* ييل *bil* = *sıklıkla* ييل *bil* yazılır) [I] ‘pala, sarculum, rutrum, bipalium, bidens, ligo, ~ rastrum’ (I-867).

بیل *bil* f. t. vul. (= *günl.*) *bel* [I] ‘pala, ~ [II] lumbus, seu lumbi → بل ~ *imdāline bil, bel, bağlamak* (I-1004).

= Pala, sarculum, rutrum, bipalium, bidens: بل *bel, vel* (= *ya da*) *çatal* (بیل) *bél*; ligo: بیل *bil, seu* (= *ya da*) *bél*; rastrum: بیل *bil, seu* (= *ya da*) *bél*; marra: بیل *bel* (*çatal, ç. bél; çapa, kazma, kürek, külünk, kölünk...*).

becid: بجد *becid, pro* (= *yerine*) بجد *becidd, bicidd* (*mühimm*) **Comp.** (1687) ‘serious’.

cirit: جرد *cirid* ‘missile’, & c. → جريد (I-1600).

جريد *cirid* t. ‘telum, missile, seu instar ejus baculus, quem in se invicem, pec. equites jactant’; جريد اوينمق *cirid oynamak, ~* جريد اتمق *cirid atmak* ‘missili jactando se exercere’ (I-1606).

جريدچی *ciridçi* ‘missilia jaculandi peritus’ (I-1606).

جلد *cilid* t. ‘zagaglia’ *pro* (= *yerine*) جريد *cirid* (I-1640).

= Telum: جريد *cirid, vul.* (= *günl.*) *cilid*; pilum: جلد *cilid* (*hışt, hárba, cidā*); gesum: جلد *cilid, جرد cirid* (*sünü, hárba, nize*); missile: جلد *cilid, vul.* (= *günl.*) جرد *cirit* (*cidā, hışt*); جلدچی *cilidçi, ciridçi*; جريد اتمق اوينمق *cilid, cirid atmak, oynamak*.

çıra: (1680) چرا *çerā, ~ çirā* f. نيه *neye* ‘Cui, ad quid?’ نيچون *niçün* ‘quare, quapropter’ Item (= *yine*) *çerā* f. otluq ‘pascuum, pratum, pastura, ipsa animalium pastio...’ (I-1593).

چراغ *çerāğ* f. t. چراق *çerak, ~ çirak* t. سراج *sirāc* a. ‘lucerna, lampas, ellychnium, lychnus; item usit. metaph. cliens, vul. creatura’ *çerāğ efrūhten* f. *çerag yak-* ‘accendere lumen, lampadem, lucernam, candelam’; *çerāğ-ī efrūhteñüz olaum...*; *çerāğ-ī ālem efrūz* ‘lucerna mundum illuminans, ~ notus omnibus cliens’; *çerāğ şüden* ‘coruscare, lucidum esse ~ clientem fieri’; *çerāğ pere, ~ çerāğ vere, Comp.* (= *Compositum Nomen*) ‘lucerna, laterna, ~ papilio circa eam volitans’; *çerāğ dān, Comp.* (= *Compositum Nomen*) ‘lampas, pec. major, qualis de laquearibus suspendi solet, ~ ipsum lucernæ corpus ejusque pars, cui incumbit, ~ capsula lignea, vel fictilis,

in qua reponitur ellychnium, *vel* locus, ubi collocatur'; *çerāğ vāse*, *Comp.* (= *Compositum Nomen*) 'papilio, pyralis circa lucernam volitans' (I-1595).

چراق *çirak*, *çerak* *t.* 'lucerna, candela, ~ *in his confīniis* candelabrum' *est pro* *præc.* = *præcedens, præcedentis* چراغ (= *önceki maddede geçen* *yerine*) (I-1595).

= Lampas lucerna, lumen.... چراغ *çerāğ*, *çirāğ*, ~ چراق *çirak*; قندیل *kındıl*, *vul.* (= *günl.*) *usit.* (= *işlek, yaygın kullanım*) *kandil*, *çğl.* قنادیل *kânādīl*.

dimāğ: دماغ *dimāğ a. f. vul.* (= *günl*) *demāğ çğl.* ادمغه *edmıǵá*. *beyni*, ~ *üst çeñe* 'cerebrum, ~ palatum'; *item* maxilla superior, continens faciei ossa, pars mollior inter fauces, ~ petio, *ac* (= *ve*) *demāğ*, palatum, rigidus, immotus vultus *præ fastu aut gravitate*; *porrò* (= *ayrıca, bundan başka, son olarak*) امّ الدّماغ *ümmüd-dimāğ*, 'membrana cerebri, meninx' (II-2135).

= Cerebrum: دماغ *dimāğ*, *demāğ* (*ilık, beyni, mágz*); palatum: (*üst çeñe, beyni*).

dev: دیو *dīv f.* شیطان *şeytān* اکنده شیطان *āgende şeytān* 'diabolus, dæmon, gigas, ~ genius, spiritus, animus hominis, fungus terræ niger, hirudo sanguisuga' *Usit* (II-2219).

dev t. 'gigas', & c. *vitiosè pro* دیو *dīv* (*dīv'e göre kusurlu olarak*) (II-2151)
= Gigas: دیو *dīv*, ~ *rariüs* (= *seyrek, az*) *div, dev.*

ferište: فرشته *firište f.* (*vul. = günl. ferište*) *i.q. = idem quod* (= *yine bu*) فرسته *firiste* 'missus, legatus, apostolus, ~ *proprie* angelus' (II-3497).

فرشتگان *firiştegān*, فرشته *firište' nin çğl.* 'angeli, apostoli' (II-3497).

فرشتگانى *firiştegānī*, *Derivat.* 'angelicus, apostolicus, ~ titulus Imperatoris Abyssinorum' → فرستگانى (II-3497).

= Angelicus: فرشته *ferište* (*melek*); angelus: فرشتگان *firiştegān* (*çğl. melāik, ~ melāike*); فرشتگانى *firiştegānī* (*melege mensūb, melekī*); apostolicus: فرشتگانى *firiştegānī* (*resūlī, peygāmberī*); apostolus; legatus; missus: فرشته *firište*.

fitil: فتيل *fetīl. usit.* (= *işlek*) فتيل *fetīl, vul.* (= *günl.*) *fītīl* 'ellychnium, ~ funiculus igniarius pro bombardis, & turunda' (II-3469); فتيلة *fetīlet, fetīle, fītīle, i.q. = idem quod* (= *yine bu*) فتيل *fetīl, çğl.* فتایل *fetāyil* 'ellychnium, ~ funis bombardicus, *item* balanus,

scil. id quod sedi imponunt medici ad dejiciendum alvum: *hacerül fetilet*, ‘amanthus lapis, quòd ardet ellychnii instar’ (II-3469).

kilise: کلیسیا *kelisā*, ~ کلیسه *kelise*, *vulg.* (= *günl.*) *kilise*, *etiam* (= *yanı sıra*) کلیسیا *kelisyā aliis* (= *başkaları*) کنیسا *kenisā* ‘ecclesia, templum Christianorum, Ethnicorum, Juæorum, delubrum; item dolor, morbus, ægritudo’; *erbāb-ī kelisā* ‘Christiani’ (II-4008).

kese: كسه *kese* ‘pera, crumena’ & c. *vulg.* (= *günl.*) *pro* (= *yerine*) کپسه *kise* (II-3957).

meşale: ... ~ مشعلة *miş‘álet*, *vul.* (= *günl.*) *meş‘ále* ‘laternæ, ~ splendores, flammæ’ (مشاعل *meşā‘ıl* III-4668).

مشعل *meş‘ál* ~ مشعلة *meş‘álet*, *meş‘ále*, *çğl.* مشاعل *meşā‘ıl* ‘laterna, teda, fax, pec. instrumentum ferreum in quo ignis accenditur lucis ergo, ut qualibus noctu utuntur, ~ i.q. مشعل *miş‘ál*. (III-4680).

meşe: مشه *meşe* ‘quercus, sylva’, & c. *Scribe* ~ میشه *mīşe* (III-4688).

میسه *mīşe* ‘quercus & quercetum, sylva’; میشه اغاجی *mūşe ağacı* ‘quercus, robur’ (III-5074).

میسه لك *mīşelik* ‘quercetum & sylva’ (III-5074).

هر چانور ~ ارسلان یتاغی *arşlan yatağı*, میشتستان *mişistān* اورمان *orman* *bīşe f.* بیشه *bişe* یتاغی *her cānever yatağı*, ~ کورلك *korlık* ‘sylva, quercetum, lustrum leonis & aliarum ferarum, sylva densa & perplexa’ (I-994).

= Quercetum; sylva: بیشه *bīşe*, میشه *mīşe*, میسه لك *mūşelik*, میسه لك *mīşelik*; robur: میسه اغاجی *mīşe ağacı*, quercus: میشه *mīşe*, *vul.* (= *günl.*) *meşe*.

meyve: میوه *mīve*, ~ *vul.* (= *günl.*) *etiam* (= *yanı sıra*) *meyve f.* یمش *yemiş t.* ‘fructus quivis’; میوهء باغ مرادم *mīve-ī bāğ-ī mūrādūm* ‘fructus horti mei desiderii’; میوه *mīveler çğl.* fructūs, ~ bellaria’; میوه های کوناگون *mīvehā-ī gūnāgūn* ‘varii, seu variarum specierum fructūs’ (III-5080).

mīve ḥāne Comp. (= Compositum Nomen) ‘oporophylacium, oporothea’ (III-5080).

mīve dār, Comp. (= Compositum Nomen) ‘fructifer, fructibus onustus’, *ut (= gibi) dirāht-ī mīvedār*, ‘arbor fructifera, fructibus onusta’ (III-5080).

mīvelik ‘fructuosus, fructifer, fructibus abundans’ (III-5080).

mīvelü ‘fructuosus, fructifer, fructibus abundans’ (III-5080).

مسجد *mezket*, ~ *mezkit*: مزکت *mezket*, ~ *mezkit*, *vul. (= günl.) pro (= yerine)* *mesçid* ‘delubrum; oratorium, sacellum, parvum templum’ (III-4600) [LN مزکت *mezkit* ‘مزکت’, ‘مزکت’; *mezgit* (nemāz-ḥāne ve mescid) ‘مزکت’ (küçük mescid); *mejkit* (mescid, *mezkit*) ‘مزکت’ bkz. [مسجد, مزکت, مزکت] = Delubrum; oratorium, sacellum, parvum templum: مزکت *mezkit*, sacellum: مزکة *mezket* (مسجد *mesçid*, *çğl. mesācid*, *má‘bid...*).

نیشتەر *neşter*, *neşter t.* ‘scalprum, phlebotomon’ (III-5183) [LN نیشتەر *nīşter*, *nīşter*: نیشتەر *nīşter* in muhaffefi] = Scalprum: نیشتەر *neşter*, *nīşter*.

پیش *piş* *f.* (پیش *piş*’e göre kusurlu olarak) *ut (= gibi)* پیش *peş*, *vitiosè pro* پیش *peş*, *peşkeş*, *pişkeş* ‘munus’ & c. → پیشکیش (I-827).

پیش *piş f.* (پیش *peş*) اوک *ön* ‘anterior pars, antierius, antrorsum, ante, coram, præ oculis’ Item (= yine) مقتدا *muḳtedā* عزیز *‘áziz muhterem*, & c. *piş ez in: bundan evvel; piş ez ān ki: min ḳābl-ī en; piş āmeden: ilerü gel- ~ tá‘urruz et-; piş āvürden; piş keşiden; piş refen: ilerü geç-; der piş kerdin: táktīm et-; der piş şüden; esp-ī piş rev; ...pişü pes...* (I-989).

پیشین *peşin t.* ‘anticipatè’, *pro (= yerine)* پیشین (I-835).

پیشین *pişin f.* الرورك *ilerürek*, ~ اوپله وقتى [öyle] *vaḳtī* ‘anterior, antiquus, priscus, ~ tempus meridianum, ~ usit. anticipatus, anticipatè’; *pişin söyle-; pişin çek-, ~ pişin vir-; ber vech-ī pişin, āyīn-ī pişin üzre...* (I-995).

پشکیر *peşker*, *vul. (= günl.)* سلجک *silecek* ‘mantile’; *sofra peşkeri* ‘mappa, ~ mantile longum’ → پیشگیر [*pişgīr (birl.)*] (I-832).

پیشکیر *pişkîr*, seu vul. (= ya da günl.) *peşkîr* ‘mapella’ (I-933) = Mantile: پیشکیر
pişkîr, seu (= ya da) vul. (= günl.) *peşkir*, *sofra pişgîr*, seu (= ya da) *peşkiri*.

peşkeş: پیشکش *peşkeş* vul. munus, xenium → پیشکش (I-832).

پیشکش *pîşkeş* f. vulg. (= günl.) *peşkeş* تحفه *tuhfe*, ~ تکلف *tekellûf* هدیه *hedîye*
‘donum, donarium, munus, pec. quod majoribus, aut saltem æqualibus offertur
egregium’; *pîşkeş çek-*, pro (= yerine) vir-, ~ *pîşkeş kıl-* ‘munera offerre, donare,
offerre’ (I-993).

peştahta: پیشتخته *peştáhtá*, vul. Scriptorium, seu scrinium cum atramentario, &
scripturis. *Scribe tu*, ~ → پیش تخته (I-828).

پیشتخته *pîštahta* ‘scrinium scriptorium, ubi charta, atramentarium & cætera
scriptioni necessaria servantur’ (I-991) = Scriptorium: پیش تخته *pîştáhtá*, vul. (= günl.)
peştahta; scrinium: پیش تخته *pîštahta*; horologium: *pîş tahta sâ‘átî*.

peştamal: پیشتمال *peştümāl* ~ *piştemāl* ‘præcinctorium’ → پیشتمال (I-829).

پیشتمال *piş*, *peştümāl* ‘subligar, præcinctorium, subligaculum linteum’ (→ فوته
fûte, *futa*, *fota* f. t. II-3555) = Præcinctorium: پیشتمال *piştemāl*, vul. (= günl.) *peştümāl*
(فوته فوطه *futa*, *fota*, *õñ bezi*).

peşrev: پیشرو *peşrev*, vul. præambulum & c. → پیشرو (I-831).

پیشرو *pîşrev* f. *pîşûvâ*, *õñce gidici* ~ *hünerde ve sán‘átte ilerü olan*, ~ *çarkacılar*
‘dux, antistes, quem imitantur, aut sequuntur alij, antesignanus, anteambulo, qui
præcedit, ~ primum agmen; item præludium in musicis, quod præcinitur aut pulsatur
ante cationem ipsam’ (I-992) = Præambulum: پیشرو *p[î]şrev* vul. (= günl.) *peşrev*.

peynir: پنیر *penîr* f. vul. (= günl.) *peynîr* t. جبن *cūbn*, *cūbün* a. ‘cæseus’ (I-
906).

پنیر *penîr* *māye* f. ‘coagulum lactis’ (I-906).

پنیر *peynir* pro (= yerine) پنیر *penîr* → پنیر (I-1012).

پینیر *peynir t. vul.* (= günl.) *pro* (= *yerine*) پینر *penir f. جبن cūbn a.* ‘caseus’;
peynir südi ~ usit. (= *işlek*) *peynir suyī, koyun peyniri, keçi peyniri, kaşkaaval peyniri,*
dil peyniri, teleme peyniri, lor peyniri... (I-1014).

piyaz: پیاز *piyāz, peyāz* تازه صوغان *tāze soğan bāsl* ‘recens cepa’ (I-966).

reçel: ریچال *riçāl, ~ ریچار riçār f. ریسار rīsār a. Turcis* *reçel* ‘electuarium,
seu conditum quodvis cum melle aut saccharo, talesve fructus: salgama, seu
conditanea ex aceto & oxygala...’ *aliās vulgare reçel est, quod dicimus electuarium,*
arteriaca, confectio, condita’ (II-2404).

şen: شن *şen t. pro quo usit.* شین *scribitur* ‘hilaris, lætus’; شن او *şen ol-* ‘hilarem
 esse, lætari’ → شین (II-2864).

şenlik: شنلك *şenlik t.* ‘hilaritas, lætitia, gaudium, festivitas’, & c. → *usit.* (= *işlek*)
 شينلك *cum inde derivatis* (II-2870).

şin: شن ~ شين *şin, seu usit.* (= *veya işlek ve yaygın olarak*) *şen t.* ‘lætus, hilaris,
 festivus, ~ cultus, amœnus, ædificiis, incolisque haud carens, populosus, frequentatus
 locus’ شن اولالم *şen olañüm d. olañüm* ‘læti ac hilares simus’ (II-2902).

şenlik: شنلك ~ شينلك *şenlik t.* ‘hilaritas, lætitia, gaudium, festivitas, solemnitas publica,
 triumphus, ~ cultura ~ amoenitas loci’ شينلك *şenlik et-;* شينلكه *şenligile;* دايم شينلكده
dājmā şenlikte olañız, ~ دايم شينلكر اولالا dājmā şenlikler ola... (II-2902).

şenlenmek: شينلنمك *şenlenmek* ‘populari, coli’; *kārye-ī mezbūre şenlenmek şartı ile...* (II-
 2903).

tel: تل *tel ~ تیل tīl seu* (= *ya da*) *tél t.* ‘filum, stamen ferreum, aureum, æreum, ~
 talis fides aut chorda instrumenti musici, ut citharæ, *Item* penna *sive* struthionis, *sive*
 falconum honoris ergo supra pileum gestari solita’ (I-1356).

tellü: تيلو *tellü* ‘plumatus, ~ filis ferreis, aureis intertextus, & plumis ornatus’ *sic* (= *böyle*)
altun tellü ‘plumas aureas, aut quid simile habens in pileo’ *Ah.* → تل (I-1373).

tél: تيل *tél ~ تیل tīl* ‘stamen ferreum, penna’, & c. → تل (I-1507).

tillü: تيلو *tillü, téllü* → تيلو (I-1508).

terkeş: تر کش *terkeş f. بلك bilek* ‘carpus’, ~ *q. = quasi (= yine)* تیر کش *tir keş* ‘pharetra’, *terkeş rīht i.q. = idem quod (= yine bu) siper endaht, h. e. = hoc est (= budur, işte bu) máglūb oldu...* (I-1159).

تیر کش *tirkeş f. vul. (= günl.)* تر کش *terkeş i.q. = idem quod (= yine bu)* تیردان *tirdān* ‘pharetra, theca arcūs, & sagittarium, quod inde extrahantur’ → تر کش (I-1500).

tez: تر tez t. ‘citò’ *scribe* ~ → تیز (I-1167).

تیز *tīz, vul. (= günl.) téz t. usit.* ‘promptus, citus, celer, ~ *adverb. = adverbium (= zarf) i.q. = yine bu (= yine bu) zūd f. ‘ácele ile, ‘álet-tá‘cīl, fevrī, fevrice, ‘álel fevr, sūr‘át ile’* ‘citò, celeriter, properanter, promptè, subitò, actutum, citatim, ocyus’ *tīz, seu tez oł-; tīz, tez oł-, ~ tez var, tez tut, tīz, seu tez bāzār, dāhı tīz, vul. (= günl.) daha téz...* (I-1504).

تیزچه *tīzçe t. ~ تیزیّه tiziye, teziye* ‘celeriūs, quantocyus, citiūs’ (I-1504).

تیزلك *tizlik, tezlik t.* ‘celeritas, velocitas, promptitudo, ~ iracundia, facilitas ad iram concipiendam’ (I-1504).

تیزلنمك *tizlenmek, tezlenmek* ‘promptum esse, celerem esse, properare, ~ citò irasci’ (I-1505).

تیز *tīz, tez, vel (= ya da)* تیزیّه *tiziye, teziye t.* ‘promptè, prae manibus, quantocyūs’ *ut (= gibi)* تیز *tīz, tez, vel (= ya da)* تیزچه *tīzçe, tezçe* (I-1505).

vire, vere: ویره *vere t.* ‘fides, creditum’, & c. → ویره *vire* (III-5364).

ویره *vire, vul. (= günl.) vere* ‘fides, deditio, induciæ’, *oł şehir vire ile alünd; vire et-; vire kağıdı...* (III-5423).

= Creditum: ویره *vire, vére (teslīm, istislām, itā‘át; vá‘de ile olan sulh); fides: vire, seu (= ya da) vul. (= günl.) vere; deditio; induciæ: ویره vire, vere; vere ile.*

yelpaze: ییلپزه *yilpeze, yelpeze* ‘flabellum’ ~ c. → ییلپازه *yelpāze, ~ c.* (III-5646).

zembil: زنبیل *zibbīl, ~ زنبیل zimbīl, ~ zembīl, çğl. zenābīl* ‘cophinus, canistrum’, & c. → زنبیل (II-2428).

zembīl f. زبیل *zibīl*, ~ زنبیل *zimbīl* a. *çğl.* zenābīl ‘corbis, cophinus, sportula, ex spartis, vimine, *vel* foliis palmæ contexta, quæ plerumque supernè constringitur’ (II-2470).

zembīl bāf f. زنبیلجی *zembīlci* ‘corbium contextor’ (II-2471).

zencir: زنجیر *zencūr* f. ‘catena’ *pro* (= *yerine*) (II-2472).

zencīr ~ zincīr f. t. ‘catena’ (II-2472).

zibil: زبل *zibl*, *zibil*, & *vul.* (= *günl.*) *zebil*, ترس *ters* ‘fimus, sordes, quisquiliæ, stercus’ زبل الكلب *ziblül kelb* ‘merda canis’ *Ah.* (II-2426).

zibildān a. f. كمره لك *gümrelük*, ~ چوپلک *çöplik* ‘fimetum, locus, in quem sordes conferuntur’ (II-2426).

Arapça asıllı başka bir kelimedede bir açıklama notu kullanılarak son seste gösterilmiştir:

esāme: اسامه *esāme* [*f. pro* = *yerine*, اسم *esāmī* a. *ism*’den *çğl.*] *q.* Nomina, Catalogus, seu album militum, *q.* ipsum nomen inscriptum albo *ut*, * انك اسامه سى *anun esāmesi*, *f. pro* = *yerine esāmisi*, *çahındı* ‘exauctoratus est, *q.* ipsius nomen deletum est ex albo’ *esāmī-ī münife ve meğāzī-ī şerīfleri...* (I-171) Album: *esāmesi*, (*esāmisi*) *çahındı*; catalogus: اسمی *esāmī* (*defter*, *rūz nāme*); authorati milites: اسمیلو *esāmīlū* (*yazılmış kuḥ*) [H (1672) *eḥame* [*esāme*] *esame* ”Namenregister” *Bini* [*sini*]; **eḥameḥni* s. *eḥame* (*ḥini*) (Hazai 219)].

Comp. (1687) سلطان بایزید *sultān bāyezid*, (*vul.* = *günl.* *bayazet*,) *altunleri*, *sarı dirhemleri* ‘abaculi’.

bezer ol-: بیزار *bīzār*, (*vul.* = *günl.* *bezer*) *olmak*, *osanmak*, *osuñ olmak*, *bezme* ‘fastidire’; *bīzār*, (*oslanmış*, *becān āmede*); *bezme*, *bīzār olmak* (*osanmak*, *sıkılmak*) ‘pertæsus’; *bīzār olmak*, *bezme* (*bıkmak*, *osanmak*, *ecem*, *behem āmeden*, *göñül bulanmak*) ‘nausea; tædium’.

terece: دریچه *deriçe*, ترجه *terece* (*reff*, *sehvet*) ‘fenestella, *dimin*’; (*baca*, *tāk*, *revzen*, *revzene*) ‘fenestra’.

tere yağı: تیره یاغی *tire yag*, vul. (= *günl.*) تیره یاغ *tere yag*, vel (= *ya da*) *yagı* ‘butyrum’.

A Grammar of the Turkish Language, VAUGHAN, T. [V (1709)]

Vaughan (1709) / Gilson (1987) sayfa 61’den:

/e/ → /i/:

chilic 5:85; ‘Steel’, *il* 2:15 ‘(country)’; *irtasy* 2:13 ‘(the following day)’; *diryá* 5:88 ‘the Sea’; *ghige* 2:42 ‘Night’; *tizgé* 3:61 ‘out of Hand’; further the following verbs: *di-* ‘to say’; *ir-* ‘to arrive’; *iT-* ‘to do’; *vir-* ‘to give’; *yi-* ‘to eat’.

devy 4:75 ‘Camel’; *eskemly* 5:77 ‘a Chair’; *minarý* 5:99 ‘Steeple’; *shau-id* 2:43 ‘perhaps’; *temizuk* 2:99 ‘Bill of Exchange’.

/i/ → /e/:

chekdy 3:58 ‘(exited)’; *eyu* 5:80 ‘good’; *keriké* 5:95 ‘(a Mohair Cloak)’; *nene* 5:100 ‘a Grandmother’; *peshimán* 3:63 ‘(to repent)’; *zengif* 5:89 ‘the Facing of a Vest’.

alté 3:70 ‘six’; *degghermen* 5:87 ‘a Wind-Mill’; *fiker* 3:66 ‘(thought)’; *peyner* 5:83 ‘Cheese’; *sahel* 2:42 ‘a little’; *yilderim* 5:102 ‘a Thunderbolt’.

Bu bölümde incelenen kelimelere göre:

besle-: beslemec 5:81 ‘to maintain, or nourish’ (Gilson 139).

beş: besh 2:16 ‘5’ 1:17 3:56 3:67 beshdan 3:63 with suff.: (= ekli biçimleri) 3:57 3:64 3:70 (Gilson 139).

de-: dimec 5:87 [dè] ‘to say’ dersin 3:59 diduc 2:52 (2x) dimishler 4:75 dir 3:66 (2x) dirlerke 3:66 dirsenghiz 3:61 de, de imdy 2:43 ‘go on!’ (Gilson 148).

devşir-: devshirmec 5:88 ‘to gather’ (Gilson 149).

devşirme: devshyrméh 5:88 ‘a Collection (of Christian Children to make Janisaries of)’ (Gilson 149).

elçi: elchy 5:78 [elçi] ‘an Ambassador, Resident, or Agent’.

er-: ermec 5:77 ‘to reach unto’ (**Gilson** 155).

ertesi: bazar irtasy 2:13 [bazar irtäsi] ‘Monday’ (**Gilson** 198); jumaë irtasy 2:13 [cumä értäsi] ‘Saturday’ (**Gilson** 144).

et-: itmec 5:76 [êD-] ‘to do’ with suff.: (= ekli biçimleri) 2:9 2:10 2:14 2:52 3:57 (2x) 3:56 3:61 3:63 3:66 3:69 3:70 4:71; etmadim 3:61 etmayub 4:71 (**Gilson** 157).

gece: ghedge 5:97 [gèce] ‘Night’ ghege 5:81 ghige 2:42 (**Gilson** 159).

ghedge kushy [gece kuşu] 5:97 ‘a Bat or Owl’ (**Gilson** 160).

geç: ghedg 3:61 [geç] gh. gheldim ‘I came late’ (**Gilson** 160).

geç-: ghechmec 5:97 [geC-] ‘to pass (in Payment)’ ghedgdy 3:57 ‘(morning) is past’ with suff.: (= ekli biçimleri) 2:50 (2x) 3:56 3:57 (2x) 3:58 3:64; ghechegéc yer 5:97 ‘a Passage’ (**Gilson** 160).

geçen: gechinlerde 2:42 [gečën] ‘heretofore’ (**Gilson** 160).

giy: gaymec 5:97 [gäy] ‘to dress ones self’ gaïmec 2:30 ‘to clothe’; gheyegék espab 3:69 ‘wearing Apparel’ (**Gilson** 161).

giyin-: gäïnmec 2:30 [gäyn-] ‘to be clothed’ gäïninge 3:55 siz g. ‘whilst you dress yourself’ (**Gilson** 161).

indir-: indiring 3:62 ‘lower (or bate!)’ (**Gilson** 172).

iniş: inysh 5:79 ‘a Dexcent (down Hill)’ (**Gilson** 172).

nice: nige 5:100 [nice] ‘how?’ 2:43 3:56 3:57 3:58 (2x), 3:59 3:66 3:69; niche 2:42 (4x) 3:67; nicheyadec 2:42 ‘until, as long as’ nicheyadeghin 2:42 ‘until, as long as’ (**Gilson** 193).

ver-: virmec 5:101 [vër-] ‘to give’ 2:29 (3x) 5:90 5:91 5:92 5:95 vermec 2:52, with suff.: (= ekli biçimleri) 2:52 (3x); with suff.: (= ekli biçimleri) 1:20 3:55 3:57 3:59 (2x) 3:61 3:62 (2x) 3:63 (4x) 3:64 (2x) 3:65 (2x) 4:71 4:72 4:73 (6x) 4:74 (2x) (**Gilson** 200).

ye-: yemek 5:102 [yè-] ‘to eat’ yi 4:74 (Gilson 223).

yedi: yeddy 2:16 [yeddi] ‘7’ 3:66 elly yeddysher 1:19 (Gilson 223).

yel: yel 5:102 ‘the Wind’ yel esmec 5:102 ‘to blow’ (Gilson 223).

yel-: yelmec 5:102 ‘to blow’ (Gilson 223).

yem: yem 4:71 y. virmeghe ‘to feed’ (Gilson 223).

yemiş: yemish 5:102 ‘Fruit’ (Gilson 223).

yer: yer 5:101 ‘the Ground, a Place’ with suff.: (= ekli biçimleri) 2:41 2:42 (2x) 4:75; ghechegec y. 5:97 ‘a Passage’ y. kazmak 5:101 ‘to rake’ (Gilson 224).

yetmiş: yetmish 2:16 ‘70’ 1:19 (Gilson 224).

yine: yiné 2:42 [yiné] ‘again’ 2:52 3:57 (Gilson 224).

Alıntı kelimeler:

cirit: gerít 5:85 [cerít] ‘a short Dart, or Javelin’.

çerağ, ırağ: chirag 5:85 [čirag] ‘a Lamp’ (Gilson 146).

ferište: ferishté 5:94 ‘an Angel’ (Gilson 158).

mescit: megid 5:99 [mecid] ‘a Church or Mosque’ (Gilson 188).

meşe: meshé 5:99 ‘a Wood’ (Gilson 189).

meyve: mivé 5:99 [mivé] ‘Fruit’ (Gilson 189).

peşkeş: peshkesh 5:83 ‘a Present’ (Gilson 199).

peştemal, peştamal: pestermal 5:83 [pest^əmal] ‘a Towel us’d at the Bagno’ (Gilson 199).

peynir: *peynēr* 5:83 [peynèr] ‘Cheese’ (Gilson 199).

tel: tell 3:68 carat. ‘Brass Wire’ (Gilson 213).

tez 5:84 [tèz] ‘quickly, presently’ 2:42 niche t. ‘how soon’ 3:54 3:55 3:57 (2x) 3:61 3:64 3:67 (2x) 4:73 ‘soon’; tizgé 3:61 ‘out of hand’ (Gilson 214).

teziyé 3:64 ‘now’ (Gilson 214).

**Grammaire Turque ou Methode Courte et Facile Pour Apprendre la Langue
Turque, Holdermann, J. B. [Hl (1730)]**

bel: بل bel ‘les reins’ (99).

besle-: بسلّمك beslemek ‘nourrir’, beslenmek ‘être nourri’ (50), (123).

beş: بش beş (beche), on beş (onbeche) (21), beş bin (beche bin) (22), beşinci (bechindgi) (23), beşer (bécher) ‘cinq à cinq’ (24).

de-: ديمك dimek ‘dire’, دينمك dinmek ‘être dit’ (50), dirler, *ou* (= *ya da*) dinür (dinur) ‘on dit’ (28), دى ايمدى di imdi ‘courage’ (57) (çekimli biçimleri) (147), (164), (179), (168), (163), (169), (175) (2x), (178) (4x), (178), (179), (5x).

de imdi [دى ايمدى] (160), dediğin kadar (dediguin kadar) (160).

el: روم ايلي Rum ili (roumili) ‘l’Europe’ (114).

en: inli (tenleri inli deñul-mi?) ‘Les manches, ne sontelles pas trop larges?’ (148).

enişte: enişte (enicheté) ‘beau-frere’ (93).

erken: erken ‘de bonne heure’ (54), (192), erken+ (den) (190), (dur) (186), (192).

ertesi: ertesi (bazar ertesi) ‘lundy’ (72); cuma ertesi (dgiuma ertesi) ‘samedy’ (73).

et-: ايتمك itmek ‘faire’, ne forme que le verbe transitif itdürmek ‘faire faire’ (27), (çekimleri) (134), (143), (143), (143), (144), (145), (152), (152), (159), (159), (164), (166), (168), (182), (189), (190), (192); rica iderüz ki... (ridgia ideruz ki...) (175).

ev-: اوتلرسن evetlersin (ewetlersyn) (155), (161).

gece: كيجه gece (guedgé) ‘la nuit’ (27), (71), (142), (144), (171); gece ile (guiédgéilé) ‘pendant la nuit’ (54); gecelemek (guedgélemek) ‘demeurer la nuit’ (27);

كيجه لك gecelik (guedg elik) ‘robbe de chambre’ (97); yarı gece ( ari g.) ‘minuit’ (72); gece g nd z (guetche gunduz [d. guedg  gunduz]) ‘nuit, & jour’ (54).

gice (guidg ) (145), (187), (191), (193), (193), gice+ (d r) (186), (niz) (191), gice ve g nd z (guidg  we gunduz) ‘nuit, & jour’ (187).

ge : كيج gec (guedge) (134); كچ ge  (guet  ) ‘tard’ (guitche) (144), (145), (165); ge enlerde (guet enlerd ) ‘autrefois’ (54).

geri: ger de (gu rud ) ‘en arri re’ (53); gir  (guiru) (131).

gene: gene (gu n ) ‘de rechef’ (55), (157).

giy-: giyinmek (guinmek [d. gu inmek]) ‘s’habiller soi m me’ (27), giyinmek  zr  (gu inmek uzr ) (146), (gue idur) (146), giyersin (gu iersyn) (147), (148), giy rl r (gu iur r) (149), geyd rmek (gue idurmek) ‘habiller’ (113).

in-: enel m (enelum) (188), enel m mi (enelum-mi?) (174).

irin: ايركلنمك irinlenmek ‘suppurer’ (126).

i it-: i it- (ichitdum ki = i itd m ki...) ( ekimli bi imleri) (65), (142), (151), (157), (163), (178), (178), (178).

nice: nic  (nidg ) ‘de m me que’ (55), ‘comment’ (57), (67), (150), (151), (161), (164); ni   (nitch ) (132).

ver-: virmek (wirmek) ( ekimli bi imleri) (15), (146), (148), (151), (153), (158), (165), (166), (167), (170), (175), (175), (180), (190), (184), (185) (4x), (187), (188), (192), (192), (194).

ye-: ye (  ) ( ekimleri) (154), (153), (154), (154), (155), (155), (155), (166), (168), (168), (173), (189), (190), (190).

yeyecek (   edgek) ‘tout ce qui se mange’ (74).

yedi: iedi (yedi) (21), ( edi ghrouche) (192).

yel: yel (bach   el [ba  yel]) ‘le vent cardinal’; (dgianbi  el) ‘le vent collateral’; (latif  el) ‘un petit vent’; (sa ht  el) ‘un vent fort’ (kara yel) ‘nord-ouest (vent de)’ (70)

yemiş: yemiş (ïemiche) (173), (191).

yer: yer+ (ïer) (bütün ekli şekillerde) (157), (164), (166), (166), (167), (173), (184); yerlü yerince (ïerlü ïerindgé) (168).

yetiş-: yetişir (ïetichir) (151), (160), (176), (189), (ïetichirsin-iz) (186).

yetmiş: yetmiş (ietmiche) (22).

Alıntı Kelimeler:

bel ‘beche’ (diş = tarım aleti) (105); çeyrek: bir çeyrek sahat (bir tcheïrek sahat) ‘un quart d’heure’ (71); üç çeyrek sahat (utche tcheïrek sahat) ‘trois quarts d’heure’ (72); dimağ: دماغ dimagh ‘le palais’ (98); meşe: ميشه mişé (miché), ‘chesne’; ميشه لك mişélik (michélik) ‘lieu plante de chesne’ (13); ميشه اغاجی mişe ağacı (miché aghadgi) ‘chêne’ (86); meyve: ميوه meyve+ (meïveden) (157); peynir: پينر peynir (peinir) ‘du fromage’ (75); kese: kise+ (sinden) (19); peşin: پيشين peşin viren... (pechin wiren...) (143); peşkir: peşkir+ (yüz peçekiri) (168); pişkir+ (diz pichekiri) ‘une serviette’ (105); peş tahta: پيش تخته peş tahta (peche taqhta) ‘le pupitre’ (94); tez: تيز tez ‘vivement’ (53), (146); tiz (152), (165), (171), (179), (190); tiz eyle imdi (168), (179); zembil: زنبيل zenbil ‘panier’ (105).

Éléments De La Langue Turque, Ou Tables Analytiques De la Langue Turque Usuelle, Avec Leur Développement, M. Viguier [Vg (1790)]

bel: bel ‘reins’ (426); bel ağrısı ‘néphrétique (maladie)’ (407).

besle-: besleme ‘nourrisson’ (408), (hizmetkār) ‘servante à gage’ (436); beslemek ‘alimenter’ (357), ‘nourrir’ (408), (geçindirmek) ‘sustender. entretenir’ (442).

beş: beş kat ‘quintuple’ (423); beşde bir ‘quint’ (423); beşlik ‘paras (piece de 5. 10. 20.) (411).

beşik: beşik ‘berceau’ (362).

bez: bez 'glande' (388), 'toile' (446); ayak b.-i 'chausson d'étoffe ou de linge' (367); bulaşık b.-i 'torchon' (446); dimi b.-i 'futaine' (387); sini b.-i 'nappe' (407); kendir bezi 'canevas, grosse toile' (365); bez dokumak 'toile (faire de la)' (446).

beze-: bezemek (donatmak) 'decorer, orner' (373); bezenmek, düzenmek 's'orner' (410).

de-: demek, dimek (söylemek) 'dire' (375), demek (söylemek, tınmak, lağırdı etmek) 'parler. causer' (412); 'prétendre, assurer' (419), 'surnommer' (442); denilen, denilmiş 'surnommé' (442); denilmez 'indicible' (393).

devşirme: devşirme 'perception. recouvrement' (414), 'quête' (423), 'récolte' (425), 'recrue de soldats' (425); devşirmek (yığmak) 'amasser' (358), (koparmak) 'cueillir' (372), 'percevoir. recueillir. recouvrer' (414), 'quêter' (423), (cem etmek) 'rassembler' (424), ('asker yazmak) 'recruter' (425), (tahsil etmek) 'recueillir' (425), (etek, eteyini kaldırmak, toplamak) 'trousser un habit. se trousser' (451); devşirilmek (cem etmek) 'se rassembler' (424).

deyiş: deyiş 'permutation' (414); deyişdirmek, tebdil etmek 'changer' (366), 'transformer' (448); deyişdirme 'variation' (453).

eğri: eyri 'oblique. de biais' (408), 'tortu' (446), 'travers (de)' (448); eyrilik 'travers. biais' (449).

eşik: eşik 'seuil' (436).

evetle-: evetlemek 'accélérer' (355), 'se hâter. se presser' (390).

ikiz: ikiz, ekiz 'jumeau' (397).

elçi: elçi bey, elçi 'ambassadeur' (358), 'internonce' (395); elçilik 'ambassade' (358), 'légation' (398).

en: enli 'large' (398); enlilik 'largeur. large' (398), 'travers. largeur' (449).

enişte: enişte 'frère (beau-)' (386).

ertesi: bazar, pazar ertesi 'lundi' (400); cum-'a ertesi 'samedi' (433).

eşik: eşik 'seuil' (436).

et-: etmek, itmek 'faire' (383), (işlemek, kılmak, yapmak) 'opérer' (409), (vermek; eylemek) 'procurer' (420); etdirmek (zor ula kılmak, e.) 'réduire. contraindre' (426); deyiş etmek, savka etmek 'troquuer'; edinmek 'se procurer' (420).

gece: gece, gice 'nuit' (408); yarı gece, gece yarısı 'minuit' (405); gecelik 'nuitée' (408).

gene: gene düşmek (sendelemek) 'retomber' (429).

gerçek: gerçek 'certain' (366), 'véritable' (454), 'vrai' (456).

geri: geri akmak (gelmek) 'refluer' (426); geri gitmek 'reculer' (426); geri götürmek 'remener' (427); geri çekmek 'retirer' (429).

git-: gitme 'train, allure' (448).

giy-: giymek 's'habiller. se vétir' (389), 'se vétir' (454), giydirmek 'habiller. vétir' (389), 'vétir' (454).

in-: enmek (gemiden çıkmak) 'se débarquer' (372), 'descendre' (374); endirmek (alçaklamak) 'abaisser' (355), (gemiden çıkarmak) 'débarquer' (372), 'descendre quelque chose' (374) (çökmek) 'fléchir' (385), 'rabaiss. rabattre' (423); eniş (yokuş) 'penchant, pente, ou descente, ~ montée' (413).

incir: incir 'figue' (385).

irin: irin 'pus' (422), 'sanie' (433); irinleme 'suppuration' (441); irinlemek 'suppurer' (441); irinli 'purulent' (422), 'sanieux' (433).

işit-: eşiden, işiden auditeur, eşidici, işidici 'auditeur' (360), eşitmek, işitmek 'entendre' (380); işitmek (icâbet etmek) 'exaucer' (382); işidilmemiş 'inouï' (394).

iyi: iyi, eyisi 'meilleur, mieux' (403); eylik 'bonte' (363).

ver-: vermek 'attribuer' (360), 'fournir' (386), vermek, virmek 'donner' (376), (kayıll ol-) 'octroyer. concéder' (409), (eylemek, etmek) 'procurer' (420), 'résigner' (428), (vaz geç-) 'transmettre. céder' (448); veresi, veresiye 'crédit. contrat sans

argent' (371); veresi vermek, veresiye vermek 'avancer de l'argent' (360), veresi, veresiye vermek 'crédit (donner à)' (371).

ye-: yemek 'manger' (401); yeyecek 'denrée' (374).

yedek: yedek at 'cheval de main' (367).

yedi: yedi kule tutkalı 'colle forte' (368).

yel: yel 'air' (357), (rüzgār, rüzigār) 'vent' (453), 'vesse' (454); kara yel 'nord-ouest (vent de)' (408); firenk yeli 'maladie vénérienne' (401); yel birikmesi, toplanması 'ventosité' (453), yel mumu 'flambeau' (385), 'torche' (446); yellemek (aç-) 'éventer' (382); yellenmek 'vesser' (454).

yem: yem 'charme. attrait' (366); yem atmak 'charmer. attrayer' (366); yemleme 'trainée de poudre' (448); yemlemek (çekmek) 'attirer' (360); yemlik 'crèche' (371), 'râtelier d'écurie' (424).

yemiş: yemiş (meyve) 'fruit' (387), meyveli, yemişli olmak, meyve, yemiş vermek 'fructifier' (387) böyürtlen yemişi (386).

yer: yer (mekān, mahall) 'domicile. demeure' (376), (mahal) 'lieu. endroit' (399), 'place' (416), (hāl, yol, sıra) 'rang' (424), (zemin) 'sol. terrain' (437), 'terre. endroit' (445); boş yer 'le vide' (454); düz yer (ova) 'plaine' (416); demir atılır yer 'mouillage de navire' (406); gizli yer 'cachette' (364); yer altında (zer zemin) 'souterrain' (439); yerli 'habitant' (389), (vilayetli) 'indigène' (393); yere vurmağ 'terraser. jeter par terre' (445); yer vermek 'céder la place' (365).

yetiş-: yetişmek, yetmek 'arriver' (359), 'atteindre' (360), 'parvenir' (412), 'suffire' (441); yetiştirici 'maturatif' (403); yetişmeme 'insuffisance' (395); yetişmez 'insuffisant' (395).

yetmiş: yetmiş yaşında 'septuagénaire' (435).

yeyni: yeyni hafif, yenil 'léger' (398).

Alıntı Kelimeler:

bel: bel 'bêche' 'kürek' (362); bellemek 'bêcher' (362).

bez: bez 'toile' (446).

cirit: cirid 'dard non ferré' (372).

çerağ, çırağ: çerağ (yel mumu) 'flambeau' (385).

dev: div (ifrit) 'géant' (387).

incir: incir 'figue' (385).

dimağ: demağ, dimağ 'cerveau' (366), 'palais de la bouche' (411).

ferište: ferište (melek) 'ange' (358).

kese: kese 'bourse' (363).

kilise, kilse 'église' (378).

meşe 'chêne' (367).

meyve: meyve (yemiş) 'fruit' (387); meyveli (yemişli) olmak, meyve (yemiş) vermek 'fructifier' (387).

neşter: neşter 'lancette' (398).

peşin: peşin 'anticipation (par) *d'avance*' (358); (nüḳud ahce) 'comptant (argent)' (369); peşin duymak 'pressentir' (419); peşin görme 'prévision' (420); peşin görmek 'prévoir' (420); peşin görmeklik 'prévoyance' (420); peşin görücü 'prévoyant' (420); peşin söyleme 'prédiction' (419); peşin söylemek (haber vermek) 'prédire' (419).

peşkeş: peşkeş 'régal. présent' (426); peşkeş vermek 'régaler. faire un présent' (426).

peşkir: peşkir (diz peşkiri) (mahrama) 'serviette' (436).

peş tahta: peştahta (çekmece) 'bureau, armoire' (364), 'pupitre' (422).

peşteamal, peştamal: peştamal (futa) 'tablier' (442).

peynir 'fromage' (387).

reçel: reçel 'conserve, en général' (369).

şen ‘alégre’ (357); ‘jovial’ (397); şenlendirmek ‘réjouir’ (426); şenletmek ‘peupler’ (415) şenlik ‘alégresse’ (357), (zevk ü sefâ) ‘divertissement’ (376); ‘réjouissance’ (426); şen olmak ‘se réjouir’ (426).

tel: tel ‘fil plat d'argent trait doré’ (385), ‘trait (métal)’ (448); pirinc tel ‘fil de laiton’ (397); tel kapan ‘ratière, de fil de fer’ (424).

tez ‘agile’ (357), (çapık açıcı, sür-'atli) ‘rapide’ (424), ‘vîte’ (455); tez, tezce ‘vîte, plus vîte, très-vîte’ (209); tez inanıcılık ‘prévention’ (420); tez inanmak se prévenir. avoir de la prévention’ (420); tez inanır ‘crédule’ (371); tez kirlenir ‘sâissant. qui se sâlit’ (432); tezlik ‘agilité’ (357), (çapıklık, sür-'at) ‘rapidité’ (424); teziye ‘now’ (64), ‘vitesse’ (455).

zembil: zembil ‘corbeille’ (370).

zincir: zincir ‘chaine’ (366), zincirde, zincirlenmiş, zincirli ‘enchainé’ (379), zincirleme (sıra) ‘enchainement’ (379), zincirlemek, zincire kırmak ‘fers (mettre aux)’ (384); zincirlenmiş ‘enchainé’ (379); zincirli ‘enchainé’ (379).

3.2.2. Darlaşma

/g/, /ğ/, /y/ tonlu ön damak sesleri geniş yuvarlak ünlüler üzerinde daraltıcı bir etki yaparlar (Banguoğlu, 2007: § 73).

Darlaşma ön damak seslerinden başka /d/, /t/, /l/, /n/, /r/, /s/, /z/ dış ve dış eti ünsüzleri /c/, /ç/, /ş/ ile /f/ dış-dudak ünsüzünün önündeki ve ardındaki ünlülerde de görülür.

Yalnızca Preindle (1791)’daki bir kayıta dış eti sesi /n/ ile kapanan hecenin ünlüsü aksine bir gelişmeyle geniş sıradan gösterilir: *şirün* (ş. *sözlü*) ‘parleur agréable’ (458) < *şirin* ‘suave’ (544); *şirin sözlü* ‘flateur’ (332).

a) Düz ünlülerde:

/a/ > /ı/ :

Arapça asıllı kelimelerde, o dile özgü bir ünsüz boğaz harfi olan ع (‘áyn)’ın hece ünlüsünde:

M Lex. (1680) علاقة ‘*álāḳát*, ‘*álāḳá*, ~ *vulg.* (= *günl.*) *etiam* (= *yanı sıra*) ‘*ılāḳá* ‘affectus studiumque animo fixum, *pec.* litigii, *vel* amoris, *vel* artis ac prosessionis, ~ quod satis est ad sustinendam vitam, ~ *usít.* relatio, pertinentia, jus, necessitudo, *aut* prætensio, communicatio, commercium’; ‘*álāḳási yoḳtúr* ‘nullum ad id jus habet, nihil ipsi ad hoc’; ‘*álāḳási ne* ‘quid ad ipsum, quid juris ad id habet?’; ‘*álāḳá-ı kárābet* ‘affinitatis aut proximitatis nexus, necessitudo, relatio’; ‘*álāḳá-ı ezeliye* ‘æterna relatio’ (II-3308).

H (1672) *ılaka* (3) ≠ *alâka* ”Verhältnis; Interesse” (**Hazai** 334); **HI (1730)** علاقة *alaka*+ (*m*) (135); **Pg (1665)** ‘*ılāḳá* ‘corrispondenza’ (I-542), ‘intelligenza, lega’ (II-1170), ‘pretensione’ (II-1658); **Vg (1790)** ‘*alaḳa* (*mehabbet, mühabbet, gönül*) ‘affection’ (356).

(1680) ‘*álāḳásini kes-*, *cum Abl.* ‘jure se abdicare, ab eo recedere’; ‘*álāḳám kesildi* ‘id ad me amplius non attinet, ab omni jure recessi’ (‘*álāḳá[t]*: II-3308); **MI (1641)** *ilaka et-* (*karisc*=*mak* [karış- (mak)]) ‘ingerire’ (211); *illaka, et-* ‘hauer da fare con alcuno’ (174) (174, 211 *ilaka et-* Ind.); **HI (1730)** *alakasini kesmek* ‘N’auoir plus rien a pretendre’ (127); *elakam kesildi* (131); **Vg (1790)** ‘*alaḳa et-* (*mühabbet, gönül ver-, gönül bağla-, sev-*) ‘affectionner’ (356).

Lex. (1680) رعايا *rā‘āyā*, *vul.* (= *günl.*) *rī‘āyā*, رعية *rā‘īyet ten çğl.* ‘subditi, coloni’. *Vulgo quoque pro singulari sumitur, rā‘āyā fuḳārāsi*, ~ *rā‘āyā derdümendleri q.* ‘subditorum pauperrimi, seu miseri, afflicti subditi’; *rā‘āyā vü fuḳārā* ‘subditi, ~ pauperes’ → برايا (II-2329); *berāyā* [:] برية *berīye* den çğl. ‘خلق’ *ḥálḳ* ‘populus, creaturæ’, ~ *usít.* = *işlek, yaygın kullanım*) (رعايا *rī‘āyā*), *tārefeynüñ rī‘āyā vü berāyāsi* ‘utriusque partis subditi & vassalli’; *ḥālīḳul berāyā* ‘creator hominum’ (I-751) = *Colonus*; *subditus*; *vasallus*: رعايا *rī‘āyā*, çğl. رعية *re‘īyet*; *rī‘āyāler* (çiftçi, köylü, fellāh; tābi‘, mutī‘...; (*ḥāvāsu* ‘āvām); *vehia*: *rī‘āyā arabası*; *nobilis*: *rī‘āyā vü berāyā*; *sipāhī vü rī‘āyā*.

MI (1641) *raiā* [rayā] ‘vasallo, suddito’ (473); **Pg (1665)** رعايا *rā‘āyā* ‘ciurmaglia, gente bassa’ (I-423), ‘plebe’ (II-1610), ‘popolazzo’ (III-1626); رعييت *rā‘āyyet*, رعايا *rā‘āyā (tābi‘)* ‘soggetto, vassallo’ (III-2219); *vācibü’r- rā‘āyā* ‘degno

d'honore' (I-607); H (1672) *rāyā* (7) ≠ *reaya* "Untertan(en)" (Hazai 337); Vg (1790) *ri-'aya* 'sujet. vassal' (441), (453). Pg (1665) *rā'āyāḥk* (*feth itmeklik*) 'sogettione' (III-2070).

Pg (1665) *rā'āyā oḥ- (tābi' oḥ-)* 'soggetto' (III-2070); *rā'āyā üzerine hārāc bıraḳ-, ḳo-* 'carcare il popolo di gabella' (I-344); *rā'āyā üzerlerine bir ḳonsolos dik-, nāsb it-* 'crera vn console sopra il popolo' (I-562).

M Lex. (1680) رصاص *rāsās* [a.], *vul. at minüs benè* (= *halk arasında daha az beğenilen söyleyiş*) *rīsās* 'قلای *ḳalay*' 'stannum, plumbum, seu potiùs genus plumbi & stanni: illud'; *rāsās-ī esved*, 'nigrum': *hoc rāsās-ī ebyāz* 'album dicitur' (II-2321) = Plumbum: رصاص *resās, rusās*; stannum: رصاص .

Başka bir örnek de *vul.* kısaltmasıyla yalnızca Lex. (1680)'te kaydedilmiştir:

Lex. (1680) عارفانه *ārifāne* 'intelligentis instar, ingeniosè, argutè'; *item* (= *yine*) *usit.* (= *işlek*) عارفانه *ārifāne, vul. (= günl.) یرفانه* 'urfāne, ~ refene, 'symbolum' (II-3188) (→ 1.1.2.2.).

Arapça *zū* 'sahip', harf-i tārif *el-* ve *fāḳār* 'yarık' ile kurulan *zūl-fāḳār*da *vulg.* kısaltmasıyla kaydedilir:

Lex. (1680) → فقار *fāḳār*, Coll. فقارة *fāḳāret*, Unit. Vertebra dorsis: ذوالفقار *zūl-fāḳār*, *vulg. (= günl.) fiḳār* Nom. 'gladii, qui Mahometis fuit' (II-3535) = Gladius: ذوالفقار *zūl-fiḳār* (*iki yüzölü kıhc*).

Sözlükte Farsça *bāzārgān* yerine kaydedilen *bāzīrgānda*:

[LN بازارگان *bāzārgān* ~ بازركان *bāzargān*] M Lex. (1680) بازارگان *bāzārgān f.* 'mercator' V. = Vide (= Bak) *usit. Turcis* (= *Türkler arasındaki yaygın kullanım*) بازارگان (I-651); بازارگان *bāzīrgān f. t. pro* (= *yerine*) بازارگان *bāzārgān f. تاجر tācir a. (etiam Plur. pro sing. tüccār) خواجه ḥocá* خواجه *ḥocáki f. t. 'mercator'; bazīrgān başi* 'Præcipuus, primarius mercator, Director commercij' *pāṣānūñ bāzīrgān başisi olan Abram nām tüccār* (*pro = yerine تاجر tācir*) 'primarius mercator bassæ nomine Abram' (I-652).

Mg (1612) OT *pazirġan* (2) p. 27. D *bazarġan*+ (2) = *bezirġân* “jüdischer Kaufmann” (**Stein** 124); **MI (1641)** *basirghian* [bazirġân] ‘mercante’ (252); **Pg (1665)** بازرگان *bāzergān (tācir)* ‘mercantante, mercante’ (II-1350), ‘negotiatore’ (II-1427), ‘trafficante’ (III-2304); **H (1672)** *bezirgian* [bezirġân] *bezirġân* “(jüdischer) Kaufmann” (1); *bezirgyan* [bezirġân] (2) *lara* [lara] (1) (**Hazai** 207); **V (1709)** *bezirgan* 5:81 [bazirġan] ‘a Merchant’ 3:63 (2x) 3:66 3:70 *baziryan* 3:66 3:67, with suff.: 2:9 (3x) 2:10 (2x) (**Gilson** 140); **Vg (1790)** *bazirġân (bazerġuian)* ‘marchand’ (402), ‘négociant’ (407); *bazirġân gemisi* ‘navire marchand’ (407).

(1680) بازرگانلق *bāzırġānhġ*, ~ بازرگانى *bāzırġānī* ‘mercatura, negotiatio’ (I-652); **Mg (1612)** D *bazarġanluk, -lük (baġargianluk, baġargianlük)* (2) ‘merces’; **Pg (1665)** *bāzergānhġ (alış viriş, tūcāret)* ‘commercio, traffico’ (I-446), ‘mercantia, attione del mercante’ (II-1350), (*tūcāret, māsłáhāt görmekliġi, mu‘āmele*) ‘maneggio, trasico’ (II-1310), ‘traffico’ (III-2304).

(1680) بازرگانلق *bāzırġānhġ et-*: بازرگانى کردن *bāzırġānī kerdn* ‘negotiationem, aut mercaturam exercere’ (I-652); **MI (1641)** *basirghianlik etmek* [bazirġānlık et-] (*alisc verisc etmek*) ‘trafficare, mercantare’ (462); **Pg (1665)** *bāzergānhġ it-* ‘negotiare, trafficare’ (II-1427), ‘trafficante’ (III-2304).

Arapça *silāh* ve Farsça *-dār* ‘sahip ve malik olan’ ile *silāhdārda darlaşma* ikinci hece ünlüsünde *vul.* kısaltmasıyla kaydedilir: *sihhtār, sihġtār < silāhtār; silāhtār (-dār)* → 3.1.2.3.).

Günlük dil için kaydedilen *çehiz, çeyiz (< cihāz)* de /h/’nin /y/’ye değişmesiyle ikinci hece ünlüsü de darlaşmıştır (→ 3.1.2.2.) ve bundan başka *çilingir, çilinger (< cilānger)* (→ 3.1.2.2. ; 3.2.6.).

Birleşikte: فرحان او *feráhān, an (= ya da) ferihān ol-* ‘lætari, exultare’ (II-3490) = Exultare, exsultare; lætari: فرحان او *feráhān ol-* (*sevinmek, feráhlenmek*).

İncelemedeki monografik çalışmalarda: Parigi (1665) / Kartallıoğlu, 2010: 95; Harsany (1672) / Hazai, 1973: 369; Vaughan (1709) / Gilson, 1987: 60.

/e/ > /i/:

Lex. (1680)'te Arapça *enīn erron. pro (= hatalı olarak)* notuyla dar ünlülü söylenişle kaydedilmiştir:

این *inīn* 'gemitus' *erron. pro (= hatalı olarak)* این *enīn* (I-616); این *enīn* a. 'gemitus'; *āhū enīn ve nāle-ī hāzīn* 'suspiria, gemitus, tristesque planctus, aut lamentationes' (I-474).

Zencefīl de ilk hecede dar ünlülü söylenişle günlük dilin örnekleri arasına eklenmiştir:

Lex. (1680) زنجبیل *zencebīl* [a.] (*etiam = yanı sıra vul. = günl. zincefīl*) این *issī ot* 'zinziber', *zencebīl-ī šāmī* 'helenium'; *item (= yine) zencebīl*, 'vinum, pec. quod Paradisi fore dicunt, ~ fons, seu potus paradisi' (II-2471); زنجفیل *zincefīl* → زنجبیل (II-2472) = Zingiber, zinziber: زنجبیل *zin-zencebīl*, زنجفیل *zincefīl* (bkz. 3.1.6.2.).

Farsça *ferāvān* da dar ünlülü biçimiyle madde başıdır:

Lex. (1680) فراوان *fīrāvān f. چوق* *çok*, وافر *vāfir*, 'multus, copiosus, abundans, sufficiens, opulentus, ~ multum, affatim'; *nimet-ī fīrāvān* 'lautæ epulæ, cibi copiosi'; 'aşk-ī fīrāvān ile 'cum magno amore & alacritate' (II-3487) [LN فراوان *ferāvān* 'bisyyār, vāfir'].

Çoğu Arapça ve Farsça asıllı *divit*, *simit*, *tiftik* gibi alıntı kelimelerin iç seste hece ünlülerindeki *darlaşma* da gösterilir. Kimi kelimelerin konuşma dilindeki söyleyiş farkları da not edilir:

cirit, *cirid*, *cirīd* < *cerīd*, *cilid* (→ 3.1.5.1.); *çilingir*, *çilinger* < *cilānger* (→ 3.1.2.2. ; 3.2.2.); *imūrza*, *mırza*, *murza* (< *mīrzād*, *emīr zād*) 'beg zāde' (→ 3.2.5.); *kereste*, *kireste* < *kerāste*, *kārāste* (→ 3.2.6.); *pelīd*, *pilid*, *pilit*, *pelīt* < *belūt* (→ 3.1.1.8. ; 3.1.2.1.); *terīd*, *terid*, *terit*, *terīt*, *tirit*, *tirid*, *tirīd* < *serīd*, *sirīd* (→ 3.1.8.1. ; 3.1.10.1.) ve *kilise* < *kilīsā*, *kelīsā* (→ 3.2.1.).

Türkçeye İtalyancadan girmiş başka bir kelime de dar ünlülü söylenişle Parigi (1665) tarafından kaydedilir:

برته *barata*, برته *birete* ('árákıye, 'árákçīn) 'beretta' (I-254) [Lex. (1680) برته *berete*, seu (= ya da) *barata t. kellepoş f. t.* 'pileus ex lana, pileolus' (I-643); برته *berete*, seu (= ya da)

vul. (= günl.) barata t. tákye ‘pileus simplex, calantica’ (I-755)] [**Türkst** 51 باراته *barata*, Mütze‘ Barb. I 256: it. *berretta*.].

Lex. (1680)’te Türkçe günlük dildeki söylenişleriyle aktarılan kimi alıntı kelimelerle ilgili kayıtlar aşağıda sıralanmıştır:

[LN چهار [چ / چ]] **M Lex. (1680)** چهار *çehār*, *vul. (= günl.) çihār*, ~ *contractè* چار *çār f.* ‘دört dört’ ‘quatuor’; *çehār pā* [:], ~ *dört ayaklı* ‘quadrupes, jumentum’; *çehār pare*, *çār pāre* ‘assumentum calcei’; ~ quatuor partes, in quatuor divisum partes, ~ ex quatuor patibus constans; *çehār bālīş*, *pro (= yérine) serīr, táht* ‘thronus, solium Regis, *ceu quaternis pulvinaribus instructus locus, vel consessus*’; *çehār hāne* ‘ventriculus ovinus, omasum, ~ farcimen ex eo cum oryza carnibus, butyro & aromatibus confectum, ~ segmenta offæ oblonga juri incocta’; *çehārdeh* ‘quatuordecim’; *çehārdehüm* ‘decimus quartus’; *çehār rūze* ‘quatriduus, *vel* quatuor dies durans, *seu* quatuor dierum’; *çehār sāle* ‘quatuor annorum’; *çehārsu i.q.* = *idem quod (= yine bu)* چارسو *çārsū* ‘forum, *scil.* quadrilaterum, *quia quatuor plateis plerumque adiri solet*’ → چارشنبه *Item (= yine) çehār şembe* ‘dies mercurij, feria quarta’ → چارشنبه *sic çehār sād* ‘quadringenti’; *çehār kūşe* ‘quadrangularis’; *çehār māhe* ‘quadrimestris’; چهاريك *çehār yek*, ~ *çehārik* ‘ex quatuor unus, ~ una quarto, pars quarta’ (I-1689).

Pg (1665) *çihār (dört, erbá)* ‘quattro’ (II-1715); *çihār de (on dört, ‘aşer)* ‘quattordici’ (II-1714); *çihārum (dördinci, rābī)* ‘quarto’ (II-1714); *çihār yek (çeyrek, rub)* ‘quarta, misura come di grano’ (II-1713); *ç. y. koyun (rub ‘koyun)* ‘quarto di castrato’ (II-1714); **V (1709)** *chahar* 2:16 [čahar].

(1680) چهاركوشه *çihār köşe* ‘quadrangularis’ (III-App.6032); **MI (1641)** *ciarkiosc=a* (dort kiosk-li) ‘quadrato’ (330); *ciarkiosc=asi* ‘quadro, cioè pittura’ (330); *ciarkasc=a* [!] *kiremit* ‘mattone, quadrello’ (249); **Pg (1665)** *çār köşe tabağ (tebsi, kıyma tahtası)* ‘tagliero’ (III-2237); *çehār, çihār köşe (dört köşeli)* ‘quadrangolo’ (II-1707); *çehār, köşe (murábbá)* ‘quadro’ (II-1708), ‘squadrato’ (III-2155); *çehār köşe tabağ* ‘tondo di legno’ (III-2288).

(1680) *çehār pāre itmek* ‘in quatuor dissecare partes’ (I-1689); **Pg** (1665) *çār ~ çehār köşe itmek* (*dört köşeli itmek, murábbá‘ itmek*) ‘squadrare’ (III-2154); *çehār pāre itmek* (*dört pāre itmek, çeyreklendürmek*) ‘isquartare’ (II-1207).

M Lex. (1680) فتيل *fetīl. usit. (= işlek)* فتيل *fetīl, vul. (= günl.) fitil* ‘ellyphnium, ~ funiculus igniarius pro bombardis, & turunda’ (II-3469); فتيلة *fetīlet, fetīle, fitīle, i.q. = idem quod (= yine bu)* فتيل *fetīl, çğl.* فتایل *fetāyil* ‘ellyphnium, ~ funis bombardicus, item balanus, scil. id quod sedi imponunt medici ad dejiciendum alvum: *hācerül fetīlet*, ‘amanthus lapis, quòd ardet ellyphnii instar’ (II-3469).

MI (1641) *fitil* ‘corda d’archibuso’ (107), ‘sfilacci di tela per le ferite...’ (401), ‘tasta di lino da mettere nelle piaghe’ (446); **Pg** (1665) فتيل *fitil (tiftik)* ‘stoppino della lucerna’ (III-2183); (*tiftik*) ‘tasta da metter nelle piaghe’ (III-2245); فتيل *fitil* ‘corda d’archibuso’ (I-533), ‘filaccia’ (II-867), ‘miccia’ (II-1365); *kāndīl fitīli* ‘pauero della lucerna’ (II-1537); *kāndīlūñ fitīli* ‘lucignuolo, stoppino’ (II-1271), ‘taccolo, lucignuolo della lucerna’ (III-2233); **HI** (1730) فتيل *fitil* ‘la mèche’ (95); **Vg** (1790) *fitil* ‘mèche’ (403), ‘plumasseau. tampon de charpie’ (416); *tiftik fitīli, fitil* ‘tente. rouleau de charpie’ (445); *musluḡlu fitil* ‘lavoir déteché. fontaine avec son robinet’ (398).

(1680) الفتيل *fitil almak, seu (= ya da)* فتيل *fitilin almak* ‘illaqueari, capi re’; ياره به فتيل صالمق *yāreye fitil salmak* ‘turundam imponere in vulnus’ (II-3469).

M Lex. (1680) دراغوش *derāḡūş, vul. (= günl.) dirāḡūş f. Nom. verbale* قوجش *ḡuciş* ‘amplexus, ~ quisquiliæ, ~ sordes, quæ everruntur’ (II-2044); **Pg** (1665) دراغوش *dirāḡūş (ḡuciş, tá‘ānuḡ)* ‘collata’ (I-432); دراغوش *dirāḡūş, dirāḡūşluḡ (ḡucaḡlamaklıḡ, ḡuciş, mu‘ānākā)* ‘abbracciamento’ (I-8).

(1680) دراغوش کردن *derāḡūş kerdēn, ~* دراغوش *dirāḡūş et-: قوجلاماق ḡucaḡlamak, قوجماق ḡucmak* ‘amplecti, in brachiis susceptum applicare pectori’ (II-2044); **Pg** (1665) *dirāḡūş kerdēn (ḡucmak, ḡucaḡlamak)* ‘abbracciare’ (I-8).

M Lex. (1680) كفاف *kefāf [a.], (etiam vul. = yanı sıra günl. kifāf)* ‘par, compar, similis alteri, ~ pars victūs aut sustenraculi sufficiens, ut per quam à rogandis hominibus abstinere potest. Aliàs (= diğeri) *kefāf-ī nefis* ‘sufficiencia ad victum, seu

ad sustentandum corpus'; *vech-ī kefāf* 'medium aut quantitas sufficiens'; *kefāf, kifāf* *ḳadar* 'quantum ad victum sufficit' (II-3977) = Sufficientia: كفاف (*kifāyet, iktifā*).

M Lex. (1680) کاراسته *kārāste* [f.] 'asserres aliaque materialia domui fabricandæ' & c. → کراسته (II-3840); کراسته *kerāste, vul. (= gūnl.) kireste* 'asserres, tabulæ, & alia ligna seu materialia ad fabricam requisita, materia'; صاحبکراسته *sāhib kerāste* 'probè armatus, magno *scil.* membro virili instructus' (II-3900) = Transferre: کاراسته *kārāste, vul. (= gūnl.) kereste nāklī içün*; materia, materies; tabula: کراسته *kerāste*; asser: کراسته *keraste, vul. (= gūnl.) kereste*; materialis: کراسته *kerāste, kereste*; lignum: کراسته *kerāste, vul. (= gūnl.) kireste*.

MI (1641) *kieresta* 'materia, cioè legname' (249); **Pg (1665)** کراسته *kirāste* 'legname da fabricare' (II-1237); **Vg (1790)** *kereste* 'matériaux' (403), (*madde, asl, asıl, bab*) 'matière' (403).

(1680) کراستهجی *kerāsteci* 'materiarius, apud quem venduntur & secantur afferes aliaque ligna ad fabricam necessaria' (II-3900) = Materiarius: کراستهجی *kirāsteci*, کراسته لو *kirastelü, kerestelü*.

M Lex. (1680) سمید *semīd*, ~ سمیز *semīz a. f. t. vulg. (= gūnl.) simit* 'panis albus, similagineus, simila'; سمید اونی *simīd uni* 'similago, pollen' = Simila, ~ similago: سمید *simid, semid (çörek, gevrek)*; pollen, inis: سمید اونی *simid unr*, **Pg (1665)** *simīd uni* 'fiore di farina' (II-875); **Vg (1790)** *simid unu* 'semoule' (435).

M Lex. (1680) تفتیک *teftik*, ~ تفتک *teftik, seu (= ya da) usit. (= işlek) tiftik f. t.* 'lana caprina subtilis instar ferici, cujus pretium sæpè transcendit; stamen' = Lana: تفتیک تفتک *teftik, seu (= ya da) usit. (= işlek) tiftik (ince yapağ)*.

Pg (1665) دِفْتِک *diftik (didemekler)* 'sfilacci di tela per le ferite' (III-2028); تفتیک *tiftik (fitil)* 'tasta da metter nelle piaghe' (III-2245); **V (1709)** *teftik* 5:84 [teftik] 'Goat's hair' (Gilson 215).

Pg (1665) دِفْتِکْلَمَک *diftiklamağ (bezün telini çıkarmağ)* 'sfrangiare' (III-2033); *diftiklemek* 'sfilacciare' (III-2028); *diftiklenmek* 'sfilacciarsi' (III-2028).

Sözlükte Arapça asıllı *divit* de günlük ortak dildeki dar ünlülü söylenişiyle aktarılır: *divit, divīd, divid* < *devāt* (→ 3.1.1.8.).

Farsça asıllı *rūšenā* iç seste dar ünlülü söylenişiyle madde başıdır:

Lex. (1680) روشنā *rūšinā* f. نورلو *nūrlū* ‘lucidum quid, relucens, pec. vultus’ (II-2385) [LN روشنā *rūšenā* ‘nūr’].

Arapça *münāsebet* de dar ünlülü söylenişiyle günlük dilin örnekleri arasına eklenir:

Lex. (1680) مناسبة *münāsebet* [a.], vul. (= günl.) usit. (= işlek) *münāsibet* ‘convenientia, proportio, connexio, relatio’; *münāsibet düşerse*, si se oportunitas obtulerit (III-4923).

Pg (1665) *münāsebet* ‘corrispondenza’ (I-542), ‘proportione’ (II-1683); *münāsebet ile* ‘a proposito’ (I-153), ‘conueneuolmente’ (I-522), ‘decentemente’ (I-601); *nāmünāsibet söz* ‘spropósito’ (III-2151); **Vg (1790)** *münasibet*, *yaşımaz haves* ‘appétit désordonné... (au figuré)’ (359).

(1680) *münāsibetsiz* ‘absurdus, abs re, inconveniens, minimè appositus, aut congruus’; (III-4923); **MI (1641)** *minasibetsus* ‘senza comparatione’ (397); **Pg (1665)** *münāsebetsiz* ‘sproporcionado’ (III-2151); **Vg (1790)** *münasibetsiz* ‘impropre’ (392). **(1680)** *münāsibetsizlik* ‘absurditas, incongruentia’ (III-4923); **Vg (1790)** *münasibetsizlik* ‘inconvenient’ (393).

(1680) *münāsibet et-* ‘similem esse; accommodare se’ (III-4923); **Pg (1665)** *münāsebet it-* ‘accostarsi ad alcuno’ (I-28), ‘corrispondere’ (I-543).

Çeviri yazılı metinlerde söyleyiş farklarını yansıtan başka örneklere de rastlanır. Parigi (1665) / Kartallıoğlu, 2010: 95; Harsány (1672) / Hazai, 1973: 334-335.

Bunlardan başka **Lex. (1680)**’te günlük dil için aktarılan *çimşid*’n son hece ünlüsündeki dar ünlü bir uzunluk değeriyle gösterilir :

şimşād, ~ شمشاد *şimşār f. vulg. (= günl.) çimşīd t.* (II-2860) = Buxus, buxum: چمشیر *çimşir*, شمشاد *şimşād (buks, hoş say)* [LN شمشاد *şamşād, şimşād*, شمشار *şimşār*] (→ 3.1.10.2.2.).

Farsça *be-* eki ve Arapça *cidd* ile *be-cidd*deki *darlaşma* ise **Comp. (1687)**'ta kaydedilmiştir: *becid < be-cidd, bi-cidd. Comp. (1687) بجد becid, pro (= yerine) بجد becid, bicidd (mühimm) 'serious'.*

Sözlükte *merkez* de ikinci hece ünlüsünün darlaştığı bir söyleyiş farkıyla not edilir:

مرکز *merkez, vul. (= günl.) mergiz a. 'centrum'; porro (= ayrıca, bundan başka, son olarak) مرکز merkez, 'etiam locus ubi quis consistit degitve, pec. militum castra!, merkezūd-dāire; ... merkez-ī ḥāk ve... (III-4581).*

Arapça *mesā* ' kelimesinde de hece ünlüsü uzunluk değerini yitirerek /e/'leşmiştir. Sözlükteki bir kullanım örneğinde hece ünlülerindeki *darlaşma* da kaydedilir:

امشام *mesā, ~ vul. (= günl.) mese, ~ امسا imsā) (صباح sábh, ~ اصباح ispāh) اخشام aḥşam 'vesperinum tempus, vesper, vespera'; مسا الخير mesel-ḥáir, ferè vul. (= hemen hemen günl.) misil-ḥá(y)ir 'bonus vesper' (III-4604).*

aḥşamüñüz ḥá(y)ir ola, مسا الخير mesel-ḥá(y)ir, Vul. (= günl.) mişıl-ḥa(y)ir (mişyl-chair) 'bonus vesper, bonum vesperum precor'; 'āḳıbetüñüz ḥā(y)ir ola, q. 'extreme vestra sint felicia', vel ad secundum يا مسا الخير yā misıl ḥa(y)ir. (I-101) [Harsany (1672) / Hazai, 1973: 368: misilhayir [< vulgärer. misalḫeyr < hochar. masa'alḫayr] "guten Abend].

b) Yuvarlak ünlülerde:

/o/ > /u/ :

Meninski **Lex. (1680)**'teki kimi Türkçe kelimeleri ikili söyleniş biçimleriyle kaydeder:

o ~ *ufluḡ* *t.* ‘canalis’ → اولق (I-548); اويالمق *oyaḷamaḡ*, *vel* (= *ya da*) *uyaḷamaḡ*, ~ اويالندرمق *oyaḷandürmaḡ* ‘differre, negligere, ludere, ludificare’ (I-554) *ilk ve sonraki hecede*: برو *boru* ‘tuba’ ~ *buru* ‘contorsio’, & c. → بورو (I-790); *boru t. f. būḡ a.* ‘tuba, buccina, & tubus, canalis’ (I-917); بوري *burī*, *borī f. t.* ‘tuba, ~ acumen’ *f.* ‘extremum clavi’ → بورو (I-917).

kalın sıradan ünlüyle: اورو *örü t.* بولكم *böklüm* ‘plexus, nodusi seu plicatura crinium’ (I-507); اورو طورمق *uru durmaḡ* ~ اوزره اورو طورمق *ayaḡ üzre uru durmaḡ* ‘assurgere in pedes ex loco, ubi sedebat’ (I-508); برنجق *buruncıḡ t.* ‘calantica’ (I-787); بورنجق *buruncıḡ* → برنجق (I-917) [Vg (1790) *bürüncük* ‘crépe’ (371); *b. şerid* ‘dentelle’ (374)].

Lex. (1680)’te *ihlamur* için kaydedilen bir söyleyiş farkında: اولامور *ulamur*, *pro* (= *yeline*) اوغلامور *oḡlamur* < *Grek.* (→ 3.1.1.3.).

İtalyancadan alıntı başka bir kelime de dar ünlülü söylenişle not edilir: *üstürpa*, *üstürpa* < *stropa* ‘başlı değnek’ (→ 2.2.1.).

Bunun gibi *fanus* için **Comp. (1687)**’ta kaydedilen bir tür söyleyişte *darlaşma* önceki hece ünlüsünde de gösterilir:

[**Türkst** 76 فانوس *fanus*, *fānos*, Laterna, Leuchthurm‘ Bianchi II 346. Auch arabisch und persisch: gr (= *Grek.*) φανός.] **Lex. (1680)** فانوس *fānūs*, *fānos a. f. t.* ‘laterna, pharus’; *item* susurro; *ḥıyāl-ī fānūs gibi* ‘instar phantasiæ susurronis’ (II-3459) = Pharus, pharos: فانوس *fānūs*, *fānos*, فنوس *fünūs*.

İncelemedeki monografik çalışmalarda: Megiser (1612) / Stein, 1975: 112-113; Molino (1641) / Święcicka 2020: 94, 104; Parigi (1665) / Kartallıoğlu, 2010: 95; Harsany (1672) / Hazai, 1973: 329; Vaughan (1709) / Gilson, 1987: 62.

/ö/ > /ü/ :

Lex. (1680) اورمك *örmek* ~ *ürmek* بولكم *bökmek* ‘intexere, plectere, nectere, plicare, contorquere *crines, funem*’ (I-506); اوزمك *özmek*, *üzmek* قوپرمق *ḡoparmaḡ* ‘vi extrahere, revellere, frangere, ~ rumpere trahendo’ (I-514); *yalnızca dar yuvarlak ünlülü*: اورسلمك *ürselemek* ‘attrectare, complicare, contrahere, plicis deformare

vestem’, ~ *c.* (I-502); اورسلنمش *ürselenmiş* ‘replicatus, complicatus, contractus’ (I-502) gibi.

İncelemelerdeki monografik çalışmalarda: Megiser (1612) / Stein, 1975: 109; Molino (1641) / Święcicka, 2020: 94; Harsány (1672) / Hazai, 1973: 331; Vaughan (1709) / Gilson, 1987: 62.

3.2.3. DÜZLEŞME

Yuvarlak olan dudak ünlülerinin türlü ses etkileriyle düz ünlülere değişmesidir. Daha çok diş ünsüzleri etrafında ve bir diş-dudak ünsüzü olan /f/’nin ön seste bulunduğu alıntı kelimelerin hece ünlülerinde görülür. Türkçedeki kimi kelimelerde *aykırılışma* ile de örneklerini vermektedir: **Lex. (1680)** پیره *püre* > *pire*; بکار *buñār*, > *biñār*, *piñār* gibi (→ 3.1.2.1.).

/u/ > /a/ :

Lex. (1680)’te aşağıdaki alıntı kelimelerde ilk hecede kaydedilir:

M Lex. (1680) فلان *fülān*, *fœmin.* (= *fœmininum*) ة, *vulg. pro utroque genere, filan*, ~ *falan t. Hispanicè fulano. Nomen, seu pronomen certi ac innominati.* ‘hic vel ille, talis & talis’; *yā fülān, quod (= yine) yā fül*, ~ *yā fülā* ‘ò quidam’; *fülānistān* ‘talis & talis locus’; ... ~ *fülāninci* ‘tantus’ (II-3543) (→ 3.2.3.)

Burgaz da günlük ortak dil için son hecede geniş ünlülü söylenişle aktarılır:

M Lex. (1680) برغوز *burguz t. vul. (= günl.) burgaz* ‘oppidum, castrum’ → بورغوز (I-775); *burguz*, ~ *burgaz* → بزغز (I-914) = Castellum, castrum: بورغوز *burgoz* (*diz, kál‘á, kástál, hısār, kirmān, hısn, dergāle*); oppidum: برغوز [Türkst 42 ... arabisch, aus vulgärlat. *burgus*. Nöldeke, Zeitschr. der deutschen morgenl. Gesellschaft XXIX, 426. Das lateinische Wort ist gr. (= Grek.) *πύργος*. Aus dicsem direct stammt türk. *borgos*, ‘Schloss, Thurm’ Barb. I 295. Auch das alte Pyrgos in Thrakien heisst heute بورغوس oder بورغاز].

Bunlardan başka Meninski'nin **Lex. (1680)**'te halklılaşımış söylenişleriyle kaydettiği *Mehmet* için halk ağızlarındaki *Mehemmet* söylenişleriyle birlikte değişme: *Muhámmmed* [> *Mehemmet*] > *Mehmet* (→ 1.1.5.1. ;1.2.1.1.).

İncelemedeki monografik çalışmalarda: Harsany (1672) / Hazai, 1973: 335; Parigi (1665) / Kartallıoğlu, 2010: 96.

/u/ > /ı/ , /ü/ > /i/:

Lex. (1680)'teki bir maddede *işbu* (< *uş bu*) işaret sıfatı düz ünlülü biçimiyle *usit*. (= *işlek, yaygın kullanım*) notuyla kaydedilir:

ايشبو *işbu* 'hic, hicce, idem, præsens' (I-230); اوشبو *oşbu, pro* (= *yerine*) *usit*. (= *işlek*) ايشبو *işbu* 'hic, hicce, præsens' (I-517); ايشته *işte*, ~ اوشته *oşte* 'ecce, en' (I-234); اوشته *oşte* 'ecce, en' → ايشته ~ اشته (I-518).

Türkçe *aşık* kelimesinde, ikinci hecedeki yuvarlak ünlü önceki hece ünlüsüne benzeşerek düzleşmiştir:

اشوق *aşuq vul.* (= *günl.*) اشق ~ اشيق *aşık* 'poples, & ludus, qui fit ossiculis poplitum vervecinorum, seu illa ipsa ossa'; sic اشق اوينمق *āşik oynamak* 'ludere ossiculis illis' (I-250).

İtalyanca aracılığıyla alınmış *fırkatada* kelime başındaki *fi-* çift ünsüz grubunda türeme ünlü, dar yuvarlak ve dar düz olmak üzere iki biçimde de kaydedilir:

[**Türkst** 76 فرقة *farkata* ,Fregatte' Barb. II 411: it. *fregata*, span. *fragata*, ngr. *φεργάδα*. Das Wort ist unbekannten Ursprungs. (...)] **Lex. (1680)** فرقة *fırkata t.* 'fregata' (II-3505); فورقة *furkata* 'navigii species' → فرقة (II-3557); **Pg (1665)** *fırkata* (*fusta*) 'barca armata' (I-237), 'bergantino' (I-255); **MI (1641)** *firkata* 'fregata legno di mare' (154); **Vg (1790)** *fırkata* (galerie [demi]) (387); *fırkatacı* 'galérien volontaire' (387); *fregata* (*karavela*) 'vaisseau d'un rang inférieur' (452).

Lex. (1680)'te Türkçeye Arapçadan girmiş kelimelerdeki /u/ sesi yumuşak harfler bölümündeki harflerin önünde ve ardında /ü/ ile kaydedilmiştir. Aşağıdaki örneklerde ünlüdeki değişme de /u/ yerine /ü/ > /i/ biçimindedir:

فلان *fūlān*, *fæmin*. (= *fæmininum*) ة, *vulg. pro utroque genere, filan*, ~ *falan t. Hispanicè fulano. Nomen, seu pronomen certi ac innominati. ‘hic vel ille, talis & talis’; yā fūlān, quod (= yine) yā fūl*, ~ *yā fūlā* ‘ò quidam’; *fūlānistān* ‘talis & talis locus’; ... ~ *fūlāninci* ‘tantus’ (II-3543)

[Pg (1665) *fūlān* (*bunculayın*) ‘cotale’ (I-557), ‘tal, tale’ (III-2238); *fūlān fūlān* ‘quello ò questo nel raccontare’ (II-1716); H (1672) *fīlān* (1) ≠ *filān* ”irgendeiner” (Hazai 372); V (1709) *falan* 3:68 *turlu turlu f. shei* ‘divers other things’ (Gilson 158); *fulāny* 2:46 [fulāni] *aē f.* ‘is there anybody?’ (Gilson 159); Hl (1730) *filan* (*f. paşa...*) (161); *falan* (*f. aghaden euturi... = f. ağaden ötürü...*) (179); Vg (1790) *filān* ‘tel (un)’ (444)].

Farsça asıllı kimi kelimeler de *vul.* kısaltmasıyla kaydedilmiştir: *çift* < *cüft*, *cift* (→ 3.1.2.2.); *merdüven*, *merdiven* < *nerdübān*, *nerdevān* (→ 3.1.5.4.). Önceki maddelerde incelenmeyen başka örneklerle ilgili kayıtlar:

[Farsçada: نوشادر *nū-nevşādir* bkz. LN] M Lex. (1680) نشادر *nūşādir*, *vul.* (= *günl.*) *nişādir*, ~ نوشادر *nūşādir*, *etiam* (= *yanı sıra*) نوشاذر *nūşāzir* ‘sal ammoniacus, ammoniacum’; *alii scribunt* نشاطر *nişādir* (III-5179) = Ammoniacum sal: نشادر *nişādir* (*ášķ*).

Lex. (1680) گریختن *gūrīhten*, ~ *vul.* (= *günl.*) *girihten f.* ‘kaç-, *firār et-*’ ‘fugere, aufugere, confugere, ~ effugere, ~ recedere, retrocedere paululam’ (II-3935) (Farsçada: *gūrīhten*: kaç-, *firār et-* bkz. LN).

Bunlardan Farsça asıllı *çift* (< *cüft*, *cift*) kelimesi bugünkü söylenişiyile kaynak dildeki aslı yanında kaydedilir (→ 3.1.2.2.).

Lex. (1680)’te *findık* ve *fırın*ın hece ünlülerindeki *düzleşme* gösterilmez. Buna karşılık, daha erken tarihli çeviri yazılı metinlerde ve Evliya Çelebi (XVII. yüzyıl) **Seyahatnâme**’sinde bu kelimeler de düz ünlülü söylenişleriyle kaydedilir: “*findık* < *Ar. funduk*” *findık* (فندق) (1); (فندق) (3); *Findıklı* (1); *findıklık* (1); “*fırın* < *Yun. furun*” *fırın* (فرن) (2); *furun* (فُرُون) (7); *Mahalle F.-cı* (فُرُونجی) (1); *fırın* (FRN) (9) (Duman, 1995a: § 242, 244).

[**Türkst** 30 فندق *fendek*, Haselnuss': gr. (= Grek.) *ποντικὸν (κάρπov)* dass. Aus dem Türkischen wieder ngr. (= Yeni Grek.) *φουντούκι*. Vgl. Mi., Tü. El. I 60. Pers. (= Farsça) فندق , arab. (= Arapça) فندق Vullers II 693. Fränkel 139. Der weiche Dental kommt auf Rechnung der griechischen Aussprache.] **M Lex.** (1680) فندق *funduk* a. f. t. فندق *bunduk* a. 'nux avellana, ~ glans seu globus sclopeti'; *funduk gibi... funduk ağacı* 'arbor nucis avellanæ'; *funduk kıran* 'nucifrangibulum' (II-3551) = Glans: فندق *bunduk*, seu usit. (= veya işlek ve yaygın olarak) فندق *funduk* (*kurfun*, *tüfenk funduğı*, *göllesi*, *gülesi*, *âteşbār*); globulus: فندق *funduk*, → فندق [*bunduk*]; nux: فندق *fonduk*, فندق *bunduk*, avellana, nux avellana: فندق *funduk*; *funduk ağacı*.

Mg (1612) D *funduk* = *findik* "Haselnuß" (**Stein** 120); **MI** (1641) *findik* [f(i)ndik] 'nocella, ouero mociola'; *findik aghagi* [f(i)ndik ağacı] 'nocello, albero' (271); **Pg** (1665) فُنْدُوقُ *funduk*, فُنْدِيقُ *findik* 'auellana' (I-206); *funduk*, *findik ağacı* 'auellano' (I-206); فُنْدُوقُ *funduk*, بُنْدُوقُ *bunduk* 'nocciuolo albero' (II-1435); *funduk ağacı* 'nocciuolo albero' (II-1435); *top funduğı* 'balla d'artiglieria' (I-227); فُنْدُوقُ *funduk* (f. *tüfek mermisi*) 'palla d'archibugio' (II-1505); **H** (1672) *funduk* [*funduk*] *findik* "Haselnuß" (1) (**Hazai** 220); **HI** (1730) فندق *funduk* (*foundouk*) 'noisette' (88); فندق اغاج *funduk ağacı* (*foundouk aghadgi*) 'noisetier' (85); **Vg** (1790) *findik* 'avelline' (360), 'noisette' (408); *findik sıçanı* 'souris' (439). **H** (1672) *fundukli* [*fundukli*] *Fındıklı* 'EN' da [*da*](1) (**Hazai** 335).

Sözlükte fırında Molino (1641) ve Viguier (1790) tarafından kaydedilir:

Lex. (1680) فرن *fürün* a. vul. (= günl.) *furun* 'furnus, in quo panis coquitur, ad differentiam تنور *tennūr*, quod vide. (= buna bak) etiam (= ayrıca) fornax' (II-3509); فرن *furun* t. 'furnus, ~ fornax' → فرن (II-3513).

→ دَاش *dāş* f. ... چولمکچی *çölmekçi furuni*, ~ simpl. = simplex (= tekli, yalın, tek olarak) فرن *furun* 'fornax, pec. calcaria, furnus figuli, ~ ...' (II-2004) [**Türkst** 44 فرن *furun*, Backofen': lat. *furnus*, mgr. (= Orta Grek.) *φούρνος*. Arabisch فرن *furn*: Fränkel 27.].

Mg (1612) D *furun* (2) = *firin* "Backstube" (**Stein** 120); **MI** (1641) *kiregz frini* [kirec f(i)rını] 'fornace' (152); *furin* 'forno' (152); **Pg** (1665) فُرُنْ *furun* (*külüçe*, *zeğ*)

‘forno’ (II-897); *şışe furunı* ‘vetraia doue si fa il vetro’ (III-2395); *furun küreği* ‘pala da forno’ (II-1503); *furun süpürgesi (köşegi)* ‘riauolo’ (III-1778), (*köşegi*) ‘scouazzo da nettar il forno...’ (III-1980); **HI (1730)** فرون *furun (fouroun)* ‘un four’ (94); **Vg (1790)** *fırın, furun* ‘boulangerie’ (363), ‘four. fournaise’ (386).

(1680) فرونجی *furunci (etmekçi)* ‘furnarius, ~ pistor’; *اتمکچی* *etmekçi* (II-3513); **MI (1641)** *furungi* [furunci] ‘fornaio’ (152); **Pg (1665)** *furunci* ‘fornaio’ (II-895); *furuncık* ‘fornello’ (II-895).

MI (1641) *f[ı]rine ko-* ‘informare’ (210); **Pg (1665)** *etmegi furuna ko-, sal-* ‘informare’ (II-1131); *furuna konulmuş* ‘informato’ (II-1131); *furundan çıkar-* ‘sforzare, cauar dal forno’ (III-2031).

Buna karşılık, *fıstık* düz sıradan söylenişiyile kaydedilmiştir:

[**Türkst** 30 فستق *festek*, ‘Pistazie’: arabisch, (= Arapça) aus gr. (= Grekçeden) *πιστάκιον*. Et. Wtb d. Alb. 109. Persisch (= Farsça) پیسته.; **LN** فُسْتُق *fustuk*, فُسْتُق *fusták*: Farsça پیسته’den Arapçalaşmış] **M Lex. (1680)** فستق *fistik, fistuk*, ~ *fusták a. t. بسته büste f.* ‘pistacia, ~ pinus fructus, etiam fagus’; *fistik ağacı* ‘pinus, ~ arbor pistaciorum’; *çam fistuğı* ‘pinus’; *şām fistığı* ‘pistacia’ (II-3520); **Mg (1612)** *fistuk* (2) = *fistik* ‘Pistazie’ (< *fustuk*) (**Stein** 170); **MI (1641)** *fisik* [fis(t)ık] ‘pigna, frutto’ (306); *fistik* [f(ı)stık], *sc=am fistighi* [şam f(ı)stığı] ‘pestacchio, sorte di frutto’ (302); *fistik aghagi* [f(ı)stık ağacı] ‘pigna, albero’ (306); *fistik* [f(ı)stık] ‘pino, il frutto’ (307); **Pg (1665)** فُسْتُق *fistik* ‘pestacchio frutto, pistacchio’ (II-1575); *şām fistığı* ‘pinocchio, pinottolo’ (II-1601); *fistik ağacı* ‘pestacchio, albero’ (II-1575); **HI (1730)** فستق *fistik (fystyk)* ‘des pignons’ (77); *şam fistiki ağacı (cham fistyki aghadgi)* ‘pistache’ (86); **Vg (1790)** *fistik* ‘pignon. amande de la pomme de pin’ (415); *şam fistığı* ‘pistache’ (416).

(1680) فستقلق *fistikhık* ‘pistacetum’ (II-3520) = Pinus: *çām fistıgr*, pistachium: *şām fistıgrı, fistuğr*, pistacerum: فستقلق *fistikhık*.

(1680) فستقی *fistikī deriv.* ‘colore pistaciorum præditus, color hyalus, Venetus’ (II-3520) = Hyalinus, hyalus color; venetus: *fistikı vè. spadiceus*, ~ spadix: *fistikı renk*; **Pg (1665)** *fistikī (çemenī)* ‘verde chiaro’ (III-2383); **HI (1730)** فستقی *fistiky* ‘couleur de verre’ (110); **Vg (1790)** *fistikı* ‘verre (couleur de)’ (454).

Aşağıdaki örneklerde kısalan ünlü /ü/ yerine /i/'ye değişerek düzleşmiştir. Halklılaşmış kimi örnekler de söyleyiş farklarıyla birlikte kaydedilmiştir:

çamaşır < *cāme-şūy* (→ 3.1.2.2. ; 3.1.5.3.); *çufut*, *cifut*, *çifud* < *cehūd*, *cühūd* (→ 3.1.2.2. ; 3.1.2.3.); *meşim*, *meşūm* < *meşūm*, *meş-ūm* (→ 1.1.2.1.); *tekfūr bağı*, *pro* (= *yerine*) *tekir bağı* (III-App.6003); *tekir dağı* (→ 1.1.4.3.).

Nasırda ikinci hece ünlüsündeki *düzleşme Comp. (1687)*'ta bir maddede not edilir. Bu kayıta da ilk hece ünlüsü *katı harfler* (literas duriores: Meninski *Gr.* 1680: 5) öbeğindeki bölüğündeki harflerin önünde ve ardında işaretlenen ünlü değeriyle æ (= á) kaydedilmiştir:

Lex. (1680) ناصور *nāsūr f.* چوقدنقی یاره *çoktanğı yare*, *seu* (= *ya da*) اسکی جراحة *eski cerāhāt* 'vulnus vetus seu inveteratum' ~ *hinc* (III-5102)

Comp. (1687) ناصور *nasur*, نصر *násır* 'callus'; ناصورلو *nasurlü*, ~ نصرلو *násırlü* 'callosus'; ناصورلق *nasurhık*, *nasurluhık* (*işlemekten el katılanması*) 'callositas'; نصر *násır bağlamağ* (*peklenmek*) 'concallere'.

MI (1641) *nasir*, *eti* 'callo' (77); **Pg (1665)** نَاصُور *nāsūr* 'callo, durezza alla mani' (I-313); **Vg (1790)** *nasır* (*tavuk götü*) 'cal, durillon, cor aux pieds' (364).

(1680) ناصورلنمق *nasurlanmağ* 'callum obducere' (III-5102); **Pg (1665)** *nasurlanmağ* (*siğil çıkmağ*) 'far il callo; hauer calli alle mani' (I-313), 'far il callo' (II-823), 'incallire, mettere sopra' (II-1082).

(1680) ناصورلو *nasurlü* 'callosus' (III-5102); **Pg (1665)** *nasurlü* 'calloso' (I-313).

Lex. (1680) چاکوج *çākūc f.* 'malleus' *pro* (= *yerine*) چکج *çekic t.* (I-1555); چکج *çekic*. چاکوج *çākūc f.* 'malleus' (I-1629) [**Mg (1612)** D *çekiç* = *çekiç* "Hammer" (**Stein** 171); **Vg (1790)** *çekic* 'marteau à fourchette' (402); **HI (1730)** چکج *çekiç* (*tchékitche*) 'un marteau' (106)] چکجلمک *çekiclemek* 'malleare' (I-1630).

Lex. (1680) ساطور *sātūr f. t. vul.* (= *günl.*) *satır* 'culter major & latior laniorum, quo carnes dissecant, clunaculum'; صاتور *satur t.* 'clunaculum', *erroneè pro* ساطور

(=ساطور'a göre *göre hatalı olarak*); **Pg (1665)** صاتور *satur (sikkīnū'l-kássāb)* 'coltello grosso del beccaio' (I-440); *avcı s.-ı* 'spedo da cacciatore' (I-304).

Mekik kelimesi de düz sıradan söylenişiyile günlük dilin örnekleri arasına eklenir:

مكوك *mekūk f. vul. (= günl.)* مكك *mekik* 'radius pectenve textorum' (III-4870) = Radius: (*béz tārākı, küpriye, menküb*) [**Pg (1665)** مكك *mekek* 'naucella di tessitore, dragola' (II-1422)].

Karanfil ise son hecede dar ve geniş ünlülü olarak iki biçimde de kaydedilir: قرنفل *ḳārenfīl, ḳārenfūl a. f. t.* 'caryophyllum; item flos caryophyllus, leucoion' (II-3679) [**Vg (1790)** *ḳārenfīl* 'girofle' (388); *ḳāranfīl, ḳārañfīl, ḳāreñfīl* 'œillet. fleur' (409)].

Tedārik ve *tembelid* de düz ünlülü söylenişleriyle günlük dilin örnekleri arasına eklenir:

Lex. (1680) تدارك *tedārūk [a.] vul. (= günl.) tedārik usit.* 'apparatus, præparamenta, præcautio, provisio'; *yetişmek ~ aňlamak, ~ 'assequi, comprehendere, consequi, potiri, reparare, resarcire: assequi se invicem, ~ ultimos assequi primos'* (I-1120); **MI (1641)** *taderik* 'apparecchio' (54), 'prouedimento' (324); **Pg (1665)** تدارك *tedārīk* 'apparecchio' (I-141); **H (1672)** *tedarik [tedārīk] tedarik* "Anschaffung" (10) (**Hazai** 261); **Vg (1790)** *tedarik (zahire, zahre)* 'munition' (406), (*hazırlık*) 'préparatif. préparation. apprêt' (419); 'véhicule' (453).

MI (1641) *taderikgi* [-gi = -ci] 'apparecchiatore' (54), 'proueditore' (324); (*324 taderik edigi* Ind.); **Pg (1665)** *tedārīk idici* 'proueditore' (II-1691).

(1680) تداركلنمك *tedārūklenmek* 'præparare se' *i.q. = idem quod (= yine bu)* تدارك كورمك (I-1121). **Pg (1665)** *tedārīklik* 'apparamento' (I-140), 'guarnimento' (II-1010), 'ordinatione' (II-1480), 'prouedimento, prouisione' (II-1691).

(1680) *tedārūk gör-, ~ tedārūkin gör; tedārūklen-: hāzırılan-, bel bağla-, dāmen der miyān et-* 'præparare, apparare, providere sibi, accingere se' (I-1121); **MI (1641)** *taderik et-* 'prouedere (324); *taderLik [!]* *et-* 'preparatione; 'presentire, antiuedere,

indouinare; rimediare, prouedere' (316), (317), (349); **Pg (1665)** *tedārik it-* 'prouedere' (I-896), 'prouedere, far prouisione' (II-1690), 'prouedere à qualche cosa' (II-1691); **Vg (1790)** *tedarik, tertib et- (gör-)* (418); **Vg (1790)** *tedarik et-* 'munir' (406); 'pouvoir' (418); -) 'préparer. faire des préparatifs. apprêter' (419); *tedarik et, gör- (hazırla-)* 'préparer. faire des préparatifs. apprêter' (419); *tedarik ver-* 'munir' (406).

Lex. (1680) *تنبلود tembelud, vul. (= günl.) tembelid t. yüküñ bir tārāfı* 'media sarcina, una pars oneris jumento imposici ac ex utroque latere pendentis; est potiùs quicquid supellectilis imponitur jumentu clitellis, quibus insidet etiam aliquis' (I-1412) = Medius: *تنبلود tembelūd, vul. (= günl.) tembelid (yüküñ bir tārāfı)*; **MI (1641)** *tembellit* 'viluppo, fagotto' (481).

İncelemedeki monografik çalışmalarda: Megiser (1612) / Stein, 1975: 121; Parigi (1665) / Kartallıoğlu, 2010: 96; Harsany (1672) / Hazai, 1673: 211; Vaughan (1709) / Gilson, 1987: 63.

Kimi metinlerde bağlama ünlüsünün önceki hece ünlüsüne benzeşerek *düzleşmesi* de aktarılır:

Harsany (1672) / Hazai, 1973: 375: *emn i emān* (1) ≠ *emnü eman* "Sicherheit"; *džān i gönül* (1) ≠ *canü gönül* "Seele und Herz"; *dīn u meseb* (1) ≠ *dinü mezhep* "Lehre und Religion".

Viguiet (1790) *sabr u tehammül it- yerine sabrı tehammül et-* (284) gibi.

/ü/ (< /u/) > /e/ :

Farsçadan alıntı *zemberekte* benzeşmeyle:

M Lex. (1680) *زنبرك zemberek* 'arcubalista'; *zemberek aşığı* 'astragalus arcubalistæ'; *zemberek okı* 'sagitta, quæ ex arcubalistæ tubulo ejicitur, aut sagitta incurvi ferri, quo arcubalista tensa tenetur' (II-2470); → *کمانکوره kemānküre f. زنبورک zemburek, seu (= ya da) vul. (= günl.) zemberek* 'arcubalista' (II-4015); **Mg (1612)** D *zemberek (semberek)* (2) 'balista'; **MI (1641)** *szenberegh*, 'balestra, sorte d'arme' (66), (*66 szemberek [zemberek] Ind.*); **Pg (1665)** *زنبرك zemberek* 'balestra' (I-226); *zemberek aşığı* 'cocca della balestra' (I-425), 'noce della balestra' (I-1435); *zemberek*

oķı ‘bolcione saetta della balestra’ (I-271), ‘frezza di balestra’ (II-915), ‘quadrello, freccia di balestra’ (II-1708); **Vg (1790)** *zemberek* ‘ressort’ (428).

(1680) زنبركچی *zemberekçi* ‘balistarius’ (II-2470); **Mg (1612)** D *zemberekçi* (*femberekgi*) (2) ‘balistarius’; **MI (1641)** *szembereghi* [zembereği] ‘balestriere’ (66) (*66 szemberekgi* [zemberekci] Ind.); **Pg (1665)** *zemberekçi* ‘balestriere’ (I-226).

Arapçadan alıntılanan kimi kelimelerde değişme /u/ yerine /ü/’den /e/’yedir.

Lex. (1680)’te: *tevekellü* < *tevekküllü* ‘mütevekkil’ (→ 1.1.5.1.).

Şürfelü de günlük ortak dile *şerefelü* söylenişiyle eklenir:

شرفلو *pro* (= *yeline*) ~ شرفه لو *şürfelü*, *vul. (= günl.) şerefelü* ‘pinna habens æditicium’, ~ porticum aut podium supra descriptum habens turris templi’; اوچ *üç şerefelü mināre* ‘turris templi tres habens porticus, è quibus ædituus indicit preces’ (II-2803).

Parigi (1665)’den başka örnekleri de Kartallıoğlu (2010: 96) aktarır.

3.2.4. Genişleme

Dar ünlülerin türlü ses etkileriyle geniş ünlülere dönüşmesidir. Türkçe ve alıntı kelimelerde geniş sıradan komşu hece ünlüleri dar ünlüleri benzeştirir. *Terkeş, reçel* gibi kelimelerde ünlülerin komşu hece ünlülerine benzeşmeyle görülür.

/ı/ > /a/ :

Lex. (1680)’teki bir birleşikte orta hece ünlüsünde gösterilmiştir:

[DLT *ságrı* I-421; LN ساغری *ságrı* ~ ساغری *sāgārī* (*Türkī*) ~ سغری پوش *ságrı pūş* (*birl.*)] **M Lex. (1680)** صاغری ~ صغری *ságrı* = *rare* (= *seyrek, az*) ‘equi tergum’; صاغری پوش *ságrıpoş*, *vul. (= günl.) sağrapoş* ‘ephippii stragulum’ (II-2919) = Stragula, stragulum: سغری پوش *ságrıpoş*, *vul. (= günl.) sağra poş* (*keçe, kebe, çul...*); ephippium: سغری پوش *ságrıpoş*, *vul. (= günl.) sağra poş*, tegmen, tegumen, tegumentum: سغری پوش *ságrıpoş*, *seu (= ya da) vul. (= günl.) sağrapoş* (*ğāşīye...*); صغری پوش *ságrı pūş* (*ğāşīye, kestüvān*) ‘dorsuale’; **Pg (1665)** صغری *ságrısı* (*atuñ kıçı, arkası, dümm-ı esb*) ‘gropa del cauallo’ (II-1001).

Türkçe *kardeş* kelimesinin orta hece ünlüsündeki genişleme *Parigi* (1665) tarafından kaydedilir:

قَرْدَاشْ *kardeş*, قَرْنَدَاشْ *karandaş* ‘fratello’; *kardeşlik*, *karandaşlık* ‘fratellanza, fraternità’ [SN *karandaş* (قرانداش) (1) (Duman, 1995a: § 246)].

Bir birleşikte Arapçadan alınmış bir kelimenin ilk hece ünlüsü, *katı harfler katı harfler* (literas duriores: Meninski *Gr.* 1680: 5) öbeğindeki harfler önünde ve ardında işaretlenen ünlü değeriyle not edilmiştir:

Comp. (1687) صَحْتَر اوله *sıhhátler*, *vul. (= günl.) sáhhátler ola* ‘proficere’; *krş.* : سِنَا‘át, *vul. (= günl.) sana‘át (sán‘át, hüner, hünerlik, má‘rifet)* ‘ars.

Lex. (1680)’te açıklama notları kullanılarak günlük dilin örnekleri arasına eklenen kelimeler aşağıda sıralanmıştır. Bunlardan ‘*áyāl* ve ‘*áyārda genişleme* Arapçadaki boğaz ünsüzü ع (áyn)’ın hece ünlüsünde olmuştur. ‘*áyāl* yalnızca **Comp. (1687)**’ta kaydedilir:

Comp. (1687) عِيَال ‘*iyāl*, *vul. (= günl.) ‘áyāl (ev bárķ, ehl-ī beyt, ehlūd-dār);* liber: عِيَال ‘*áyāl (oğullar, oğlancıklar, evlād, ferzendān)* ‘familia’; *krş.* [Lex. (1680) عِيَال ‘*iyāl*, عِيَال ‘*áyyil in çğl.* ‘liberi, domestici, quos quis sustentandos, habet, familia’ (II3369)]; **Pg (1665)** عِيَال ‘*áyāl (ehl-ī ‘áyāl)* ‘fameglia, famiglia’ (I-819).

M Lex. (1680) عِيَار ‘*iyār*, *vul. (= günl.) ‘áyār*, ‘justæ quantitatis modulo aut notâ definire, ac signare *mensuras, pondera*, ~ *ipse* modulus ac nota justæ mensuræ ponderil ve ~ *quod vulg. proba*’; *müstáķīmül ‘iyār*, ~ *dürüst ‘iyār*, ~ *usit. (= işlek, yaygın kullanım) temām ‘iyār* ‘justi ponderis aut mensuræ, signatus, *vulg. bonæ* aut justæ probæ’; *item (= yine) dürüst ‘iyārān, rāst ‘iyārān* ‘justè ponderantes’; *sāhīb ‘iyār*, ~ ‘*iyār gīr* ‘qui explorat aut ponderat aurum, gemmas, & c. ponderis aut mensuræ explorandæ præfectus, censor, numularius’ (II-3358); → الجق عيارلو *atçaķ t. الجق atçaķ* ‘*iyārlü, aut (= ya da) vul. (= günl.) ‘áyārlü* ‘inferioris mensuræ aut ponderis’ (I-383) = Obrussa: عِيَار ‘*iyār*, *vul. (= günl.) ‘áyār: tāmūl-vezn ve sāhīhul-‘iyār*, **Vg (1790)** ‘*ayar* ‘titre des métaux’ (446).

Lex. (1680)’te alıntı kimi kelimeler açıklama notları kullanılarak günlük dildeki geniş ünlülü olarak kaydedilmiştir.

Aşağıdaki alıntı kelimelerin de hece ünlülerinde *genişleme* olmuştur: **Lex.** (1680) *ḥafar* < *ḥáfīr* (→ 3.1.1.3.); *maḥas* < *mıḥáss* (→ 1.1.5.2.); *sarnic* < *sıhrīc* (→ 1.1.4.1.); *saḫat* < *sāḫīt* [ساقط *sāḫīt*, ~ ... ~ *quod vul.* (= *günl.*) *saḫat*, ‘mancus, mutilis’ (II-2519)]; *sarnic* < *sıhrīc* (→ 1.1.4.1. ; 2.1.2.2.); *bayat* < *bāyīt* (**Comp.** (1687) *بایت* *bayat* ‘exoletus’; *بیات* *bāyīt*, *vul.* *bayat* ‘hesternus’); *sáná‘át* < *sinā‘át* (→ 1.1.2.2. ; 3.1.1.7.).

Ḳandil de ortak söyleyişteki bugünkü biçimiyle aktarılır. **Comp.** (1687)’ta kaydedilen bir söyleyiş farkında ise ilk hece ünlüsü, *katı harfler* (*literas duriores*: Meninski *Gr.* 1680: 5) bölümündeki harflerin önündeki ve ardındaki ünlü değeri için kullanılan æ (= á) ile işaretlenir; sonraki hece ünlüsünde de uzunluk değeri korunur. Bu fark Arapça sesleri o dildeki gibi seslendirebilen bilgili kimselerin okuma tercihlerine göre düzenlenmiş olmalıdır:

[**Türkst** 46 قندیل *kandil*, Lampe’: mgr. (= Orta Grek.) *κανδήλα* aus lat. *candela*. Das türkische Wort ist aus dem Arabischen aufgenommen. Fränkel 95.] **M Lex.** (1680) قندیل *ḳindīl*, *usit.* (= *işlek*) *ḳandil* çğl. قنادیل *ḳánādīl* ‘lucerna, lampas, pec. qualis in templo suspenditur, scil. illud candelabrum in quo multae lucernae (II-3769); قندیل *ḳindīl*, *vul.* (= *günl.*) *usit.* (= *işlek*) *ḳándīl*, çğl. *ḳánādīl*, چراغ *çerāğ*, *çirāğ*, ~ *çirāk*: قندیللو *ḳándillū* ‘lampas’; **MI** (1641) *kandil* ‘spera, lampada’ (419); **Pg** (1665) قندیل *ḳandil* ‘carcasso’ (I-344), ‘lampada di vetro’ (II-1216), ‘lucerna’ (II-1271); *ḳándīl fītīlī* ‘pauero della lucerna’ (II-1537); *ḳándīlūñ fītīlī* ‘lucignuolo, stoppino’ (II-1271), ‘taccolo, lucignuolo della lucerna’ (III-2233); *ḳandil maḫası* ‘stuzzicatoio, quel ferruccio attaccato alla lucerna per i smoccollarla’ (III-2209); **V** (1709) *kandil* 5:96 ‘a lamp’ (**Gilson** 176); **HI** (1730) قندیل *kandil* ‘lampe’ (95); **Vg** (1790) *ḳandil* ‘lampe’ (398). (1680) قندیللو *ḳandillū* ‘lampadibus ornatus, illuminatus’ (II-3769).

M Lex. (1680) مطرقة *mıtráḳát*, *vul.* (= *günl.*) *mátráḳá* ‘malleus fabri ferrarii, ~ *propriè* virga, quâ ad dividendum concutitur lana aut gossipium’ (III-4729); **Pg** (1665) مطرقة *mátráḳá* (*çekiç*, *ḥāysek*, *tepük*) ‘martello’ (II-1327); *dāribū’l-mátráḳá* (*çekiçley[i]ci*) ‘martellatore’ (II-1326).

[**Türkst** 65 قنطار *kantar*, 'Gewicht von vierundvierzig Oka'; auch 'Wage'. Barb. II 541: arabisch, aus gr. (= Grek.) *κεντηνάριον* = lat. *centenarium*. Fränkel 203.] **M Lex.** (1680) قنطار *ḳintār*, vul. (= *günl.*) *ḳantar*, *çğl.* قناطر *ḳánātīr* 'centenarium, talentum, sive sit pondus 1200. unciarum, vel 120. librarum, sive auri summa & quantitas utrem taurinum implens, *usit.* 45. وقية *vāḳīye* seu occarum, *scil.* centum nostrarum librarum pondus' = Centenarium: قنطار *ḳántār*, *ḳintār*, قنطار *ḳintār*, *ḳantar*, → *adana ḳantarı* 'talentum'; æquipondium: قنطار وزنه سی *ḳantar veznesi*, **Pg** (1665) قنطار *ḳántār* 'cantaro, sorte di peso' (I-330), 'peso grande' (II-1574), (*mīzān*) 'stadiera, stromento da pesare' (III-2160); *ḳántār veznesi*, *topı* 'romano, quel ferro della statera che fa il contrapeso, e mostra le libre, & oncie' (II-1865); **V** (1709) *cantar* 5:97 [ḳántār] 'a Steel-yard; and also 100 *Lidré*, or 123 l. 4 Ounces British' *cauch c.* 3:67 'what Burden' (in ref. to ships), *on bing c.* 3:67 '500 Tuns, (or 10 000 Kintals)', *c. curshún* 3:68 'Lead in Slabs' *cantarine* 1:19 (**Gilson** 176); **Vg** (1790) *ḳantar* 'peson. romaine' (414), 'romaine. peson' (430).

Pg (1665) *ḳántārcı* (*tartıcı*, *vezzān*) 'pesatore' (II-1572); **Vg** (1790) *ḳantarcı* (*veznedar*) 'peseur' (414).

Lex. (1680)'te Arapça yemin bildiren sözde de son seste gösterilir: والله *ve a. vāllāhi*, vul. (= *günl.*) *vallaha* 'per DEUM *jurando*' (III-5309) [Harsany (1672) / Hazai, 1973: 264: *vallaha* [*vallāha*] *vallaha* "bei Gott!" (2); *vallahibillahi* [*vallāhibiḷlāhi*] *vallahibillahi* "bei Gott!" (1)].

İncelemedeki monografik çalışmalarda: Megiser (1612) / Stein, 1975: 118, 184; Molino (1641) / Święcicka, 2020: 94; Parigi (1665) / Kartallıoğlu, 2010: 97; Molino (1641) / Święcicka, 2020: 104; Vaughan (1709) / Gilson, 1987: 61.

/i/ > /e/ :

Lex. (1680)'teki kimi kelimelerde yakın hece ünlülerinin benzeştirici etkisiyle uzunluk değerini kaybeden /i/'nin /e/'leşmesi biçiminde gösterilir:

kese < *kīse*, *meşe* < *mīşe*, *meyve* < *mīve*, *peş* < *pīş*; *peşin* < *pīşin*, *peşkeş* < *pīş-keş*, *peşrev* < *pīş-rev*, *peştahta* < *pīş-tāhtá*, *peştümāl* < *pīşte-māl*, *reçel* < *rīçāl*, *terkeş* <

tırkeş, tez < tīz. zebil < zibil, zibl, zembil < zimbīl, esāme < esāmī, Comp. (1687)’tan: bezer ol- < bīzār ol-; terece < derīçe (maddeler için bkz. 3.2.1.).

Çeviri yazılı metinlerde söyleyişteki başka benzeşme örnekleri de kaydedilir: Megiser (1612) / Stein, 1975: 184-185; Parigi (1665) / Kartallıoğlu, 2010: 97; Harsány (1672) / Hazai, 1973: 334.

/u/ > /o/ :

Lex. (1680)’te aşağıdaki Türkçe kelimeler geniş ünlülü söylenişleriyle kaydedilir. Bu gibi kelimelerde Rumeli ağzının tesiri olduğu açıktır:

Lex. (1680) اوسانمق اوسانمق *osanmak* ‘pertæsum esse, ~ c. (I-515), (I-519); اوغراشمق اوغراشمق *oğraşmak* ‘congregi, concurrere, ~ configere’ (I-522), (I-523); اورمك *öfürmek* ~ *vul. (= günl.)* اوفلمك *öflemek* ‘flare, sufflare’ (I-525); اوركمك *örkmek* ‘terreri, terrefieri, subsilire ex repentino terrore’ (I-503); اورپرمكن *örpermek* ‘oriri, pullulare herbam’ (I-497); *geniş ünlülü de olmak üzere ikili biçimleriyle*: اويارمق *uyarmak* ~ *oyarmak* ‘expergefacerere, ~ accendere’ (I-553); بورك *börk, bürk* ‘külāh’ ‘galerus acuminatus, pileus ve pluvialis, aut etiam alius quivis’ (I-915) gibi.

İncelemedeki monografik çalışmalarda: Megiser (1612) / Stein, 1975: 113; Molino (1641) / Święcicka, 2020: 93, 104; Parigi (1665) / Kartallıoğlu, 2010: 97; Harsany (1672) / Hazai , 1973: 328; Vaughan (1709) / Gilson, 1987: 63.

Kimi Arapça kelimelerdeki /u/ sesinin /o/ ile yer değiştirmiş olduğu görülür:

Arapçadaki boğaz ünsüzü ع (áyn)’ın ön seste bulunduğu bir kelimedeki hece ünlüsünde:

Lex. (1680) عثمان *‘usmān, seu (= ya da) ‘osmān, vul. (= günl.) ‘otmān* ‘pullus otidis, seu tardæ, ~ serpens ejus ve pullus: ~ *Nom. viri, pec. primi modò regnantium in Turcia Imperatorum*’ (II-3216).

Türkçe söyleyişte ön seste fonetik değer taşımayan bu ses kelimenin ekleniş genişleyen biçiminde işaretlenmez:

Lex. (1680) عثمانلو *‘osmānlü, vul. (= günl.) osmanlü* ‘Othomanicus, Othomanus, Turca’; واران عثمانلوسی *varad ‘osmānlüsi* ‘Othomani, seu Turcæ Varadinenses, *scil. præsidiarii illius arcis*’ (II-3216).

عثماني *‘osmānī, Fœm. (= عثمانیّة ‘osmānīyet. Idem, Othomanicus, Othomanus, Turcicus, Turca. Item (= yine) ‘osmānī, species monetæ, quæ rub ‘-ī dirhem-ī şer‘-īdür, quarta pars est drachmæ legalis, scil. decem asprorum, aut ut Brat. quadraginta... (II-3216).*

بورہ *büre f. vul. (= günl.) bora* بورك *bevrāk, ~ f. burağ a. ‘nitrum, aphronitrum, chrysocolla’, vul. Borax, an borros bure-ī ermenī f. nitrūn a. nitrūm būre-ī zergerān idem, seu i.q. tinkār, vul. ‘capistrum auri’ (I-917).*

حقنة *huḳnet, seu (= ya da) vul. (= günl.) حقنه hoḳná çğl. حقن hoḳán ‘clyster, ænema; clystere, lavement’ (I-1786) = Clyster, clysterium, clymus: حقنه hoḳna, çğl. حقن hoḳan; Ml (1641) hoḳna ‘christiero’ (89), ‘seruitiale, crestiero’ (399); Pg (1665) حقنه hoḳna ālātı ‘borsetta far clisteri’ (I-276), ‘cristiere’ (I-570), ‘seruitiale’ (III-2019); V (1709) hakná 5:86 [hakná] ‘a Glister’ (Gilson 169); Vg (1790) hoḳna, ihtikan, tenḳıye ‘clystère. lavement’ (368).*

حقنه صالمق *hoḳna salmaq* استحقان *istihḳān et- ‘injacere, immittere clysterem’ (I-1786) = Clyster, clysterium, clymus: ويرمحقنه صالمق hoḳna salmaq, virmek; ‘lavman şiringası’.*

لقمة *loḳmet, loḳmá (etiam = yanı sıra لقمة lāḳmet) çğl. لقم loḳám ‘bucea, bolus, quantum ore contineri potest unâ vice; item Edulii genus in globi modum convolutum è farina uvis passis & oleo concinnatum, vel cum defruto in offam indito, & oleo fesamino frixum’; loḳma loḳma, ~ loḳma loḳma et... (II-4190) [Vg (1790) loḳma ‘morceau (petit). bouchée’ (405)].*

نحود *nohud t. ‘cicer’, & c. → نخود noḥūd (III-5148); نخود nuḥūd t. f. vul. (= günl.) nohud ‘cicer’ (III-5153) [Hl (1730) nohud (nohoud) ‘des poix’ (75)].*

رُبّ *rübb a.* ~ رُب *rüb f. vul. (günl.) rub* ‘succus rei cuiusvis, pec. fructuum coctione inspissatus dulcisque, vul. (= *günl.*) rob, ~ conditum eo constans’ (II-2271) = Citreus: citreus succus coctione inspissatus, vul. (*günl.*) rob, رُبّ *rubb, vul. (günl.) rub.*

سَوَاحْتَه *sohta, vul. (= günl.) softa* ‘studiosus academicus, alumnus’, & c. → سَوَاحْتَه (II-2999).

صَحْبَة *suhbet, seu ferè (= ya da hemen hemen) sohbət, ~ صحابة sáhābet* ‘socium aut comitem esse, ~ *usit.* societas, consortium, amicitia, vul. conversatio, colloquium, consessus’; صَحْبَتِ ا *suhbet et-: الفت ülfet...* (II-2936).

نَقْطَة *noqtát, noқта, çğl. نقط noqat, ~ نقاط nıķāt* Punctum. *Item etiam* macula, vocalis, ac particula rei, pec. pars pabuli ab aliis separata. (II-5238).

زَقَاق *zuķāk a. ازقّة ezıķķát, سَقَاق soķaķ t.* ‘platea angustior, angiportus, ~ tale spatium inter series palmarum; *usit. simpl.* platea, vicus, forum’; *báhruz-zuķāk* ‘fretum gaditanum’ (II-2453).

صُوف *sūf, sof* ‘lana etiam caprina, ~ vellus’; *sof ipligi* ‘fila lanæ caprinæ’ (II-3007); **MI (1641)** *sof* ‘ciambellotto’ (89); **Vg (1790)** *sof* ‘camelot’ (365); ‘poil de chèvre’ (417).

Kimi alıntılarda bu yer değiştirme /u/ yerine /o/’dan /ö/’yedir:

Lex. (1680) شَعْلَة *şu‘let, seu ferè (= ya da hemen hemen) şö‘let, usit. (= işlek)* شَعْلَه *şö‘le, çğl. شعل şu‘ál* ‘lumen, splendor, fulgor, micatio, coruscatio; pars ignis ardens, ~ flamma, *item* albedine mistus alius in cauda color’; *şö‘le vir-* ‘flammare, ardere, splendere, coruscare, micare’; *şö‘le dār, şö‘le zen, ~ şö‘le ver, Comp. (= Compositum Nomen) şö‘leli* ‘flammans, in flammis erumpens, ~ emicans, resplendens’ (II-2821).

تَحْفَة *töhfə a. çğl. tuháf, hedīye ermágān, ~ turfə nesne* ‘munus, donum, res egregia donari digna, ~ *adjective* elegans, egregius, donari dignus’; *bir töhfə icād et-* ‘mirum quid adinvenire, pulchram inventionem edere; *porrò (= ayrıca, bundan başka, son olarak) töhfə et-* ‘donare, offerre’ (I-1095)

صحبة *suhbet*, seu *ferè* (= *ya da hemen hemen*) *sohbet*, ~ صحابة *sáhābet* ‘socium aut comitem esse, ~ *usit.* societas, consortium, amicitia, ~ *vul.* conversatio, colloquium, consessus’: صحبت *suhbet et-* الفت *ülfet et-* ‘societatem alere, ~ *vul.* conversari, consuescere, colloqui’ *Item* (= *yine*) *çğl.* صاحب *sāhib*, ‘socii’ ~ *söhbət* ‘comites’; الصّحبة مؤثرة *ās-söhbātü müessiretün* ‘conversatio aut societas est penetrativa aut contagiosa’; *söhbət-i medīdten soñra* ‘post longam conversationem’ (II-2936)

تهمت *tühemet*, ~ *usitat.* (= *işlek*) *töhmaet çğl.* تهم *tühem* ‘opinio, suspicio, aut id, de quo quis suspectus habetur; culpa, crimen ~ *i.q.* = *idem quod* (= *yine bu*) *serzeniş* ‘probrum, ignominia, violentia, ~ attribuere...’ (I-1491)

تهمتلو *töhmaetlü* ‘reus, suspectus, accusatus’ (I-1492)

طعمة *tö‘met*, *tö‘me*, *çğl.* طعم *tu‘ám* ‘*yemeklik*’ ‘esca, res edulis, invitatio ad convivium, prandium, locus ubi editur, modus lucrandi, ~ licium, subtegmen’ *usit.* ‘esca, pabulum’ (II-3109).

Farsçadan alınma kimi kelimelerde de örnekleri **Lex. (1680)**’te kaydedilir: *orospi* < *rūspi* (→ 2.2.1.); *tohum*, *tohüm*, *töḥ(u)m* < *تخم tuḥ(u)m* (→ 3.1.8.3.); *شوخ şūḥ f. t.* ~ *şoḥ* ‘jovialis, alacer, hilaris, lascivus; petulantiae obnoxius’; *şoḥ çeşm*; *şoḥ tábí‘át*; *şoḥ renk...* (II-2873); *شوخی şoḥī*, ~ *شوخلق şoḥlık* ‘jovialitas, petulantia, lascivia, imputentia’ (II-2874) *ve: Mg (1612) T noş et- (noʃch et-) (< nūş f.)* (Sententia Et).

Bir birleşikte ünlüdeki bu değişme ikinci unsurda gösterilir:

Lex. (1680) سلاح شور ~ سلاحشور *silāh şūr*, ~ *şor Comp.* (= *Compositum Nomen*) ‘politor armorum, digladiator, ~ equorum domitor’ (II-2648); *سلاحشورلى silāhşorlık* ‘digladiatio, ~ equos domandi disciplina’ (II-2648); *سلاحشور silāhşor*, ‘digladiator’ → *سلاحشور* (II-2654).

Bunun gibi kimi Farsça kelimeler de ikili biçimleriyle kaydedilir:

Lex. (1680) بوس *bos*, *būs f.* ‘öp-, öpış, öpicî’ ‘osculatio, osculum, ~ ...’ (I-922); پوست *post*, *pūst f. t.* ‘derî’ ‘pellis, cutis, corium crudum, non paratum’ (I-923); پوست پیرای *pūst pirāy* ‘*debbāğ*’ ‘alutarius’ (I-923); پوست کاله *post kāle*, *post-i kāle* ‘*seplenmeduḥ derî, kürk tasmāsı*’ (I-923); پوستکی

posteki f. 'squama...' i.q. = idem quod (= yine bu) پوست (I-923); پوستین postīn, pūstīn f. 'kürk' 'vestis pellicea' (I-923); پوستین دوز pūstīn dūz f. 'kürkçī' 'pellio' (I-923); بوسه buse, bose f. 'kuble opış, ~ metaph. = metaphoricè (= mecazlı, mecazen) şeftālū, vul. (= günl.) şeftelū (I-924); پوش poş, seu (= ya da) pūş f. 'ortū, geysi' 'operimentum, indumentum, tegumentum' (I-926); şāh būy, boy 'ambra, ambarum & muscus eorumque odor' (II-2760); شب بوی şeb bū, شب بو şeb būy 'viola flava' (II-2766) [Vg (1790) şebboy 'violier. girofflier' (455)] gibi.

Farsça bir kelime Türkçe günlük söyleyiş için ilk hecede geniş ünlülü biçimiyle kaydedilir:

Lex. (1680) بوره būre f. vul. (= günl.) bora بورك bevrāk, ~ f. burağ a. 'nitrum, aphronitrum, chrysocolla, vul. Borax, an borras' (I-917).

Başka bir örnek de hece ünlüsündeki *genişlemeye* günlük ortak söyleyiş için not edilir:

Lex. (1680) البورى elbüri a. cum articulo (= el- ile) 'cephali genus ita dictum à بوره bure oppido Ægypti, ex cujus piscis ovis conficitur بوتارغا butargā vul. (= günl.) Botargā (I-918).

Arapça ve Farsça asıllı çoğu kelime bugün ortak dildeki geniş ünlülü biçimleriyle aktarılır. Bunların bir kısmı günlük dilin örnekleri arasına eklenir:

Lex. (1680) بستان būstān a. f. t. vul. (= günl.) bostān 'hortus inprimis olitorius, aut florifer, nam fructiferis arboribus consitus vocatur bağçá f. t. purè autem Persicè significat çok kökulu, multo odore fragrans locus' (I-817); فضولى fuzūlī, (~ fuzūl, vul. = günl. fodu), فضول fāzūl, etiam (= yanı sıra) fuzūl, vul. (= günl.) fodoḡ 'çirtavi, ögünici' 'qui supervacaneis occupatur & rebus ad se non spectantibus, ardelio, extra modum se efferens' (II-3529); كوشه kūşe, koşe, vul. (= günl.) köşe f. 'bucağ, zāviye, künc, ~ kab kaçagun kulbi, ac (= ve) dögmenün iligī' 'angulus, ansa cujusque vasis, ~ laquolos globi vestiarii: item theca supellecticaria, seu arca viminea, quæ in itinere circumferri solet, extremum ac velut angulus arcûs, crenæ inhæret nervus, ac

uterus' (II-4082); پوته *pūte f. vul. (= günl.) puta, pota* 'catinus aurifabri, aut monetarij, in quo liquefit aurum vel argentum, vul. Crucibulum' (I-909) [Türkst 51 پوطه *pota*, 'Schmelztiegel' irdenes Gefäß' Barb. I 418: it. *potta*. Et. Wtb. d. Alb. 349.]; سفرة *süfret, süfre, vul. (= günl.) sofra* 'cibus viatoris, commeatus viæ, ~ mensa, pec. corium orbiculare quod solo instertur, mappa' (II-2626) *ve: turtu, tortı, turtı < dürdī* (→ 3.1.2.3.) gibi.

Bir örnekte *seu usit. (= veya işlek ve yaygın olarak)* notu kullanılmıştır:

Lex. (1680) زور *zūr, seu usit. (= veya işlek ve yaygın olarak) zor f. t.* 'güç, kuvvet' 'robur, potentia, vis, violentia (II-2483); زوربا *t. çğl.* 'tumultuarii, seditiosi, rebelles, perduelles' (II-2483); زورباز *zorbāz a. f.* 'fortis, robustus' (II-2483); زورمند *zormend f.* 'robustus, validus, viribus pollens' (II-2484).

Kimi kelimeler ise ilgili maddelerde ikili biçimleriyle kaydedilir:

Lex. (1680) فوته *fūte, futa, fota f. t.* پیشتمال *piş, peştümāl* 'subligar, præcinctorium, subligaculum linteum' (II-3555) [Vg (1790) *futa (peştēmal)* 'tablier' (442)]; کوچک *kūçek, k'oçek f. کچی kiçi, ~ کوچک kūçük t.* 'exiguus, parvus, ~ modus quidam musicus' (II-4056); کور *k'or, kör t. f.* 'cæcus'; *kör ot-; kör et-; kör yılan; ... kör dil; k'or bâht...* (II-4060); کورلک *körlik* 'cæcitas' (II-4065); کوردل *k'ordil f.* 'vecors', & c. → کور (II-4061); کور نمایش *k'or nümāyiş f. Comp. (= compositum nomen)* 'obscurus, tenebrosus' (II-4067); کوری *kūrī, k'orī, ~ gurī f. کورلک körlik* 'cæcitas' (II-4068); کوی *kūy, k'oy f. محله mähälle* 'vicus, platea' *etiam* pagus, vicinia, diversorium, *sed hic ut plurimum profertur köy. Lege seq.* (II-4099); کوی *köy t. f. kend, yan, ~ çıkmaz soḳaḳ* 'pagus, vicus, villa, vicinia, latus, pars, & platea exitu carens seu unâ parte clausa' *köyinde; köyünde; köy subaşısi...* (II-4099); کویچه *kūyçe* 'platea angusta, ~ cella' (II-4100); کویداش *köydāş* 'popularis, ejusdem pagi' (II-4101); کویلو *köylü* 'paganus, rusticus' (II-4101); سفرة *süfre(t) yerine sofra* (→ 3.1.8.1.)

Lex. (1680)'te *vul.* ya da *vulg.* kısaltmaları kullanılarak günlük dilin örnekleri arasına eklenen kelimeler için kayıtlar aşağıda sıralanmıştır:

بو (= بوی - رایحه) *bostān*, (*birī*) بوستان *muḥáffefī* 'بوستان' (Pehlevî (*birī*)) بوستان [LN
 besātīn بساطین *çğl.* *büstān a. f. t.* (*vul. = günl. bostān*) **M Lex. (1680)** بوستان (*dan*) وستان
 'hortus *inprimis* olitorius, aut florifer, nam fructiferis arboribus consitus vocatur bağça
f. t. purè autem Persicè signicat çok koķuħ, multo odore fragrans locus', *büstān ebrūz*,
 ~ *büstān efrūz*, *Comp. (= Compositum Nomen)* 'oħ ot turki kıztı kádife gibi çiķegi olur;
herba est, inquit Hál. cujus flos est instar holoserici rubri, ~ varjis nominibus
appellatur, máħmūr çiķegi, sultan bürki, beg bürki (an = ya da böregi) gül-i yūsūf, ~
nonnullus emīr-i āşıķān, amaranthus purpureus in primis ex Persia missus. ~ ult.
Colchicum, ~ Harmala, seu ruta sylvestris'; *büstānini suvar-* 'adaquare, irrigare suum
 hortum' (I-817); بوستان *bostan, q. = quasi (= yine) bositān f. t. i. q. = idem quod (= yine*
bu) بوستان *büstān f.* 'viridarium, hortus olitorius'; *bostan tahtasi* 'area horti, pulvini' (I-
 923); **Mg (1612)** D *bostan* (2) 'pomarium'; **Pg (1665)** بوستان *büstān (bostān, bostan)*
 'giardino' (II-956), 'orto, giardino' (II-1488); *bostān tarağı (toprak tarağı)* 'trebbia'
 (III-2326); **V (1709)** *bostan* 5:82 [bustan] 'a Garden' *bustan* 2:14 (**Gilson** 142); **Vg**
 (1790) *bostan* 'jardin, potager' (396), 'verger' (454).

(1680) بوستانجی *bostancı t.* 'hortulanus' (I-923); **Mg (1612)** D *bostancı* (2)
 'hortulanus, pomarius'; **Pg (1665)** *bostancı* 'giardiniero' (II-956), 'ortolano,
 giardiniero' (II-1488); **H (1672)** *bostāndži* (2) ≠ *bostancı* "Gemüse Gärtner; Soldat der
 Hofgarde" (**Hazai** 269); **V (1709)** *bustangy* 2:14 [bustancı] 'a Gardner' (**Gilson** 142);
Hi (1730) *bostancı+* (*bostandgi+a*) (173); **Vg (1790)** *bostancı* 'jardinier' (396). **Pg**
 (1665) *bostāncik* 'cortile, giardino' (I-549); *bostānciķ* 'giardinetto' (II-956);
 'horticello' (II-1030). (1680) بوستانجیلک *bostancıħ* 'ars hortulani' (I-923). **Pg (1665)**
bostānħık (tīmār itmeklik çift sürmeklik) 'coltiuamento, coltuatione, coltura' (I-440).
Mg (1612) D *bostancı başa* (2) "oberster Gärtner" (**Stein** 265).

(1680) *büstānini suvarmaķ* 'adaquare, irrigare suum hortum' (I-817); **MI**
 (1641) *bostani suuarmak* [bostanı suvar-] 'adacquare il giardino' (16).

Lex. (1680) *kūfte t.* 'cibus ex carne trita conglobata' *Polpette: unde kūfte*
ħor 'parasitus, eruditæ gulæ homo' (II-3981); *kūfte... pecul. vul. (= günl.) kūfte,*
vel (= ya da) köfte, 'cibus ex parte minutim concisa' → *kūfte* (II-4084). **Vg (1790)**
köfte-ħor 'l'escroc' (323).

Farsça asıllı *köşe*de değişme kısalan ilk hece ünlüsündedir:

Lex. (1680) گوشه *kūşe, k'oşe, vul. (= günl.) köşe f. bucağ, zāviye, künc, ~ kab kaçagun kulbi, ac (= ve) döğmenün iligi* 'angulus, ansa cujusque vasis, ~ laquelos globi vestiarii: *item* theca supellecticaria, *seu* arca viminea, quæ in itinere circumferri solet, *extremum ac velut* angulus arcûs, crenæ inhæret nervus, ac uterus'; *k'oşe-î çeşm* 'hirquus'; *k'oşe-î çeşm ile nâzâr et-, nâzâr sağ-, bağ-* 'limis, ~ q. angulis oculorum intueri'; *koşe bekoşe aradiler, ~ köşe köşe* 'quæsiverunt illum de angulo in angulum'; ... *k'oşe-î çizi* 'extremitas rei'; *koşe-î ciger, (~ ciger koşe, Comp. = Compositum Nomen)* 'lobus jecoris seu cordis, ~ quia jecur amoris sedes est, dilectus'; *k'oşe-î dihen, ~ k'oşe dihen, âvürd* 'gena, aut ut bucca'; *k'oşe-î zemîn* 'angulus aut tractus terræ'; *k'oşe k'emân* 'cornu & crena arcûs cui immittitur nervus'; *k'oşegîr, Comp. (= Compositum Nomen)* 'angulum tenens, inhabitans, aut sibi eligens, in angulum secedens vitam solitariam amplectens'; *k'oşegîr ol-* 'secedere in angulum aut ad partem, ab operando desistere'; *k'oşe nişîn* 'qui sedet in angulo, solitariam ducens vitam' (II-4082); **MI (1641)** *kiosc=e* [köşe] 'angolo, cantone' (48); 'cantone' (79); *kiosc=e bekleien* [köşe bekleyen] 'tagliacantoni' (444); **Pg (1665)** گوشه *gūşe (bucağ, zāviye, peygüle)* 'angolo' (I-125), (*bucağ, zāviye, peygüle, künc*) 'cantone' (I-331); **H (1672)** *köşe [köşe] köşe* "Ecke; Winkel" *li [li]* (426) (**Hazai** 242) **V (1709)** *cushé* 5:98 [küşe] 'a Corner' (**Gilson** 183); **Vg (1790)** *köşe* 'angle' (358), 'coin, angle' (368); *üç köşe* 'triangle' (449); *üç köşe billur* 'prisme. verre prismatique' (420). **Pg (1665)** *gūşecik* 'cantoncino' (I-331).

(1680) گوشه *köşeli, seu (= ya da) گوشه لی köşeli* 'angularis, angulos habens: *ut (= gibi) گوشه لو çār köşeli, seu (= ya da) گوشه لو چهار köşeli* 'quadrangularis, quadratus' *sic (= böyle) گوشه سه se, vel (= ya da) گوشه سی köşeli*, triangularis, & c. (II-4083); **MI (1641)** *dort kiosc=[elli (ciarkiosc=a [çarkioşa])* 'quadrato' (330); *altî kiosc=eli* [altî köşeli] (*teslis*) 'sestile, di sei angoli' (399); **Pg (1665)** *gūşeli (bucağlı)* 'di molto cantoni' (I-331); *beş köşeli* 'pentagono figura' (II-1552); *dört köşeli (çehār, çihār köşe, murábbá')* 'quadrangolo' (II-1707), 'squadrato' (III-2155); *üç köşeli (müselles)* 'triangolo' (III-2330); **H (1672)** *köşe [köşe] li [li]* (1) "Ecke; Winkel" (**Hazai** 242); **Vg (1790)** *dört köşeli* 'quadrangulaire' (422); *üç köşeli*

(*üç oluklu şiş*) ‘stylet’ (440), ‘triangulaire’ (449). **Pg (1665)** گوشه *köşelik (zāviyehik)* ‘cuneo, cugno’ (I-577); *dört köşelilik (terbî‘lik)* ‘quadratura’ (II-1707).

(1680) چهارکوشه *çihār köşe* ‘quadrangularis’ (III-App.6032); **MI (1641)** *ciarkiosc=a* [çarkioşa] (*dort kiosc=[e]li*) ‘quadrato’ (330); *ciarkiosc=asi* [çarkioşası] ‘quadro, cioè pittura’ (330); **Pg (1665)** *çār köşe tabağ (tebsi, kıyma tahtası)* ‘tagliero’ (III-2237); *çehār, çihār köşe (dört köşeli, murábbá‘)* ‘quadrangolo’ (II-1707), ‘squadrato’ (III-2155); *çehār köşe (murábbá‘)* ‘quadro’ (II-1708); *çehār köşe tabağ* ‘tondo di legno’ (III-2288).

Pg (1665) *dört köşeli it- (çehār, çār köşe it-)* ‘squadrare’ (III-2154); *dört köşeli olmuş (terbî‘ olmuş)* ‘quadrato’ (II-1707).

/ü/ > /ö/ :

İncelemedeki monografik çalışmalarda: Megiser (1612) / Stein, 1975: 112; Molino (1641) / Święcicka, 2020: 93; Harsany (1672) / Hazai, 1973: 329.

3.2.5. Yuvarlaklaşma

Yuvarlak bir ünlünün ya da dudak ünsüzünün etkisiyle (benzeşme) düz ünlünün *yuvarlaklaşması*dır. Türkçenin kendi kelimelerinde de bu etkilerle ünlü *yuvarlaklaşmaya* uğrar.

Meninki’nin **Lex. (1680)**’teki kimi Türkçe kelimelerle ilgili kayıtları aşağıda sıralanmıştır:

Lex. (1680) چوبق *çubuk t.* ‘virga’, & c. *vide infra* (= *aşağıya bak*) چوبق (I-1578); چوبق *çubuk, vel* (= *ya da*) *çibuk t.* ‘virga, bacillus, ~ tubus longior ad tabacum sumendum in fumo’; *demir çibukleri* ‘clathri, cancelli’; *asma çibukleri, ~ uzum çibukleri* ‘palmites, sarmenta’; *kızıl çubuk* → *kızıl* (I-1579) [V (1709) *chibúk* 5:85 [čibúk] ‘the wooden Stem of a Tobacco Pipe’ (Gilson 147); Vg (1790) *çubuk, çibuk, çibuk, çibık* ‘baguette’ (361)]; یاردم *yardüm t.* ‘auxilium, subsidium’ (III-5537); یردم *yardüm t.* ‘auxilium’, & c. → یاردم *yardüm* (III-5572) [MI (1641) *yardum (imdat)* ‘aiuto’ (28); *yardım (imdad)* ‘appoggio, soccorso’ (55); V (1709) *yerdum* 2:14 [yerdum] *y. idigy* ‘a Helper’ (Gilson 222)]; بچاق *biçak* ‘culter’ (I-711); بجاقچي

biçağçı ‘cultrarius’ (I-711); *بیچق* *biçağ* ‘culter’ → *بیچاق* (I-712); *بیچقچی* *biçağçı* ‘cultrarius’ (I-713); *eski harfli yazılışına uydurulmuş bir yazı çevrimli karşılıkla: بیچق biçāğ* ‘culter’ → *بیچاق* (I-974) [Vg (1790) *biçağ, buçağ, biçağ, piçağ* ‘couteau’ (371)].

Türkçe *bıldırcın* da ilk hecede bir dudak sesi yanında yuvarlak ünlülü biçimiyle madde başıdır. **Comp. (1687)**’ta ise bu biçimiyle günlük dil için not edilir:

Lex. (1680) *بلدرجین* *boldürčin* t. ‘coturnix’ (I-874); *بولدرجن* *boldurcin* t. ‘coturnix’ → *بلدرجین* (I-940); *بلدرجین* *büldürčin*, ‘coturnix’ (→ *صفرا sáfrā, fæm. ásfer* II-2968) **Comp. (1687)** *بلدرجن* *bildürčin*, *aut vul.* (= *ya da günl.*) *بولدرجن* *boldürčin* ‘coturnix’ [Mg (1612) D *bultirşin* (2) D *buldurşin* (2) = *bıldürčin* “Wachtel” (bkz. 1.3.2.3.); Hl (1730) *بولدرجن* *bildürčin* (*byldurdgin*) ‘une caille’ (77); *bildürčin* (*altı bildurdgin* = *altı b.*) (188); *bildürčin+* (*ler*) (190); Vg (1790) *bıldırcın* ‘caille’ (364)].

Lex. (1680) *قربغه* *ķirbağa, ķurbağa* t. ‘rana’, & c. → *بغه* *bağa, ~ adde* (= *ekle*) *قربغه* *ķurbağa oti* ‘botrys’; *قربغه* *ķurbağa taşi* ‘bufonius, batrachius lapis’ (II-3662); → *بغه* *bāgā* ‘ranarum genus’, *ut* *قربغه* *ķirbağa, seu* (= *ya da*) *vul.* (= *günl.*) *ķurbağa* ‘rana coaxans’ (I-853); → *ķara* t. *قربغه* *ķara ķurbağa* ‘bufo’ (II-3682); *قوربغه* *ķurbağa* ‘rana’, & c. → *قربغه* *seu* (= *ya da*) *بغه* (II-3786) [Hl (1730) *قوربغه* *ķurbağa* (*kourbagha*) ‘grenouille’ (82); Vg (1790) *ķurbağa* ‘grenouille’ (389); *ķara, siyah ķurbağa* ‘crapaud’ (371)].

Lex. (1680)’te, *ıhlamur* da ön ses ünlüsünde *yuvarlaklaşma* bir söyleyiş farkında aktarılır: *او غلامور* *oğlamur* t. ‘tilia’ (I-524) (→ 3.1.1.3.).

Bunlardan başka hem **Lex. (1680)**’te hem de **Comp. (1687)**’ta Rumeli ağzı özelliklerini gösteren başka söyleyiş örnekleri de kaydedilir:

Lex. (1680) *اغو* *āgo* t. *pro* (= *yerine*) *اغا* *agā, in his confinys* ‘frater natu maximus (Soror autem maxima vocatur abuła) (I-307)

→ *اغا* *agā, quod in citerioribus confinys dicitur* *اغو* *āgo*; *alij autem fratres vocant se in ysdem confinys, بورو būro pro* (= *yerine*) *برادر būrāder* (I-293)

كاتو *kāto*, *pro* (= *yerine*) كاتب *kātib* [a.]; کاتو *kāto*, *ex Slav. vel Bosnensi idiomate*, *pro* (= *yerine*) كاتب *kātib* ‘scriba, ~ doctus’ (*yazıcı*) (II-3835) = Scriba; doctus: *oğmuş*, ‘*ālim*...)

گورک *gürk*. *Item* (= *yine*) کور [d. کورک] *görg*, ~ گورگی *görgi*. *Nom. propr. Christianorum, Giorgio, quod alii scribunt* یورک *yürg*, ~ یورگی *yürgi*, *yorgi* (II-4064) = Georgius, *Nom. Christ.* گورک *gürk*, گورگی *gürgi*, یورگی *yürgi*, یورک *yürk*: ~ *vul.* (= *günl.*) یورو *yūro* [Hl (1730) *Gurci* (*gourdgı*) ‘Georgien’ (119); Vg (1790) *Gürcü* ‘Géorgien’ (388)].

Lex. (1680)’te Arapça ve Farsça asıllı kelimelerde /b/, /v/, /m/ dudak ünsüzlerinin çevresindeki düz ünlülerin *yuvarlaklaşmaya* uğradıkları görülür. Çoğu değişmeli kelime söyleyişe yerleşerek yazılışa da geçmiştir:

çarmık, *çarmuk* < *çār-mīh* (→ 3.1.3.2.); *davul*, *tavul* < *táb(ı)l* (→ 3.1.1.8. ; 3.1.6.3.); *hāmūr*, *hāmur* < *hāmūr*, *ha(v)uc* < *hevc* (→ 3.1.2.2.); *imrohor*, *mirahor* < *mīr(-i) āhor* (→ 1.2.1.1. 3.1.8.3.); *kałbur*, *gālbūr* < *gīrbāl* (→ 3.1.2.5. ; 4.3.); *kałıp*, *kałup* < *kāleb*, *kālib* (→ 3.1.2.1.); *krumb* < *kerneb*, *keremb* (→ 2.2.2.); *ķumār*, *ķumar* < *ķumār*, *maşrapa*, *muşrapa* < *meşrebe* (→ 3.1.2.1.); *mutpaḥ* < *mátbāḥ*; *molla* < *mevlā*, *menlā* (→ 2.1.2.2. ; 2.1.2.4.); *nöbet* < *nevbet*; *oķa* < *vāķīye* (→ 1.1.4.1.); *peksimet* < *peksimāt*, *peksümāt* (→ 3.1.1.6.); *pusat* < *bisāt* (→ 3.1.2.1.); *töbe* < *tevbe* (→ 1.1.4.4.); *zorta*, *zortāt* < *zártāt*, *zuvāle* < *zevāle* gibi.

/a/ > /u/ :

M Lex. (1680) مطبخ *mátpáḥ*, *vul.* (= *günl.*) *mutpáḥ*, *çğl.* مطابخ *mátābīḥ* ‘locus ubi coquitur, coquina, culina’ (III-4725) = Culina: مطبخ *mátpáḥ*, *vul.* (= *günl.*) *mutpáḥ*; coquina: مطبخ *mutbāḥ*; **Mg (1612)** D *matbaḥ* D *mutbaḥ* (2) D *mutpak* (4) = *mutfāk* “Küche” (Stein 119); **MI (1641)** *mutbak* (*asc=chane* [aşhane]) ‘cucina’ (111), ‘dispensa’ (124); **Pg (1665)** مطبخ *mátpáḥ* (*aş hāne*, *kebāb hāne*) ‘cucina’ (I-575); **HI (1730)** مطبخ *metbaḥ* (*metbaqh*) ‘la cuisine’ (102); **Vg (1790)** *mutpaḥ*, *matbaḥ* (*aş-hāne*) ‘cuisine’ (372). **MI (1641)** *mutbakgi* [mutbakcı] ‘dispensiere’ (124).

(1680) امینی *mutpáh emīni* ‘præfectus culinæ, archimagirus’ (III-4725) **Comp.**
(1687) مطبخ امینی *mutbáh emini* ‘archimagirus’ [Mg
(1612) D *mutpak emin* (2) D *mutbaḥ emin* (2) = “Küchenvorsteher” (Stein 265)].

Bir dudak sesinin etkisi olmadan da *yuvarlaklaşmanın* görüldüğü örnekler de kaydedilir:

Lex. (1680) صرصر *sársár*, *vulg.* (= *günl.*) *sursur a. i.q.* = *idem quod* (= *yine bu*)
صرار *sárrār* ‘gryllus ~ vehemens sonus, frigidus ac vehemens ventus, ~ *Nom.* fluvii in
Babyloni... (II-2950) **Comp.** (1687) صرصر *sársár* (*souḵ yel*) ‘frigidus; vehementior,
vehementissimus’.

صدام *sīdām*, *vul.* (= *günl.*) *sudām* ‘morbi genus capita jumentorum infestans’
(II-2942).

Comp. (1687) رصاص *resās*, *rusās* ‘plumbum’; رصاص ‘stannum’ (→ 3.2.2).

İncelemedeki monografik çalışmalarda: Parigi (1665) / Kartallıoğlu, 2010: 97;
Harsany (1672) / Hazai, 1973: 335.

/a/ > /o/ :

Lex. (1680) زورت *zort t.* ‘crepitus ventris’ → اضطراب *aut* (= *ya da*)
ضطراب (II-2484); اضطراب *zárt*, *zárt* (*usit.* = *işlek, yaygın kullanım*) اضطراب *zurāt*, ~
ضطراب *zárīt*, *Act. osur-*, ‘crepitum ventris emittere, pedere’, *seu* (= *ya da*)
zort vir-, *idem* ‘pedere’ (II-3055); اضطراب *zort* ‘crepitus ventris’, & c. →
ضطراب (II-3055); اضطراب *zártát*, *seu* (= *ya da*) *zortát*, *zorta* ‘crepitus lenior aut
surdus ventris halitus’ (II-3040).

i – a – o > *i – o – o*: imrohor, mirahor < mīr(-i) āḥor (→ 1.2.1.1. ;
3.1.8.3.).

İncelemedeki monografik çalışmalarda: Megiser (1612) / Stein,
1975: 119; Vaughan (1709) / Gilson, 1987: 60.

/e/ > /ü/:

Arapça *şümrede* /m/ çift-dudak ünsüzü etkisiyle: **Lex. (1680)** شَمَار *şemār*, شَمْرَة ~ *şemret*, *vul.* (= *günl.*) *şümre* ‘foeniculum’, Syris ~ *Ægyptiis* (II-2855) = foeniculum, feniculum: *rāziyāne*, *rāziyānec*, *v.* (= *Vide = Bak*) *şümre*, *şemār*, *besbās*.

Lex. (1680)’te /b/ çift-dudak ünsüzü etkisiyle: سَبِيكَة *sebiket*, *sebīke*, *çğl.* سَبَايِك *sebāik*, *vul.* (= *günl.*) *sübek* ‘pars liquati auri, *vel* argenti’; *sīmīn sebīke* ‘massa, virga, lamina argenti’ (II-2546) (→ 1.2.1.1.).

Farsça *zūvāle* (< *zevāle*)de ise dış-dudak ünsüzü /v/ etkisiyle:

Lex. (1680) زَوَالِه *zevāle*, ~ *usitat.* (= *işlek*) *zūvāle f.* ‘*ḥāmīr zūvālesi*, ~ *her nesneki tōp gibi yus yumrı ve des degirmi olā*’ ‘massa conglobata ad pinsendum inde minores panes, ~ omnis res instar globi rotunda, ut panis, globus lusorius, ~ qui ex arcubalista, *vel* funda emittitur; *idem* lignum trifidum, *seu* in tres ramos dissectum, pistoribus in cribrando usitatum.’ (II-2480) **Comp. (1687)** زَوَالِه *zevāle* (*günde*, *ferzāde*, *ferezdak*, *ferezdākāt*) → زَوَالِه *zūvāle* ‘globus’.

İncelemedeki monografik çalışmalarda: Megiser (1612) / Stein, 1975: 163; Parigi (1665) / Kartallıoğlu, 2010: 98; Vaughan (1709) / Gilson, 1987: 163.

Farsça *letemberde yuvarlaklaşma* son hece ünlüsünde /b/ çift-dudak sesi etkisiyle görülür. Bu kelime günlük ortak kullanım için ise dar ünlülü söylenişyle kaydedilir:

Lex. (1680) لَتْنَبُر *letnebūr*, *letembūr*, *vulg.* (= *günl.*) *letember f.* ‘*tembel, kāhīf*’ ‘piger, ignavus’ ~ ... *çok yeyici*’ ‘qui multum comedit, heluo’ (II-4150).

Bunun gibi Farsçadan *muştuluk* < *müjdelik* (→ 3.1.2.3. ; 3.1.2.7.). *Pehlivanda* çift dudak ünsüzü /p/ önünde orta hece ünlüsü uzunluk değeriyle işaretlenmiştir:

Lex. (1680) پهلوان *pehlūvān* [f.] ‘athleta, heros, imperator, pugil, fortis, nervosus, luctator, robustus, pectoratus, bellicosus, strenuus miles’; *pehlūvān-ī sipihr q.* ‘cœlestis heros’; *pehlūvān-ī pūr zor* ‘robustus bellator’; *pehlūvān tekkesi* ‘palæstra’ (I-960); **MI (1641)** *pehleuan* [pehlevan] lottatore (236); **Vg (1790)** *pehlivan* ‘athlete, heros; lutteur’ (360), (390), (400).

(1680) *pehlūvānhk* ‘ars digladiatoria, luctatoria; strenuitas, robur, fortitudo’ (I-960).

[**Ste.** pāzānāk ‘a pimp, a pander’; ... Erm. *pozavak*] (1680) پوزونك *pūzevenk* t. ‘leno’ → پوزونك ~ *ibi* (= *orada*) پوزونكلك (I-812); پوزونك *pūzevenk* t. ‘leno’ (I-921); **Ml** (1641) *pusurenk* ‘ruffiano, ruffiana’ (365), ruffiano, che va sul polito’ (365); *babuluk pusurengi* ‘ruffiano di bordello (genelev pezevengi)’ (365) [**DS** II *babulluk* (I) ‘meyhane’]; **V** (1709) *pessiwin*k 5:83 [pessivink] ‘a Pimp’ (Gilson 199) (**KAK** 329 Osm. *pezivenk*); **Vg** (1790) *pezeveñk*, *pūzeveñk* (*kerata*, *deyyus*) ‘maquereau, corrupteur’ (402). **Ml** (1641) *pusurenkgiuk* [-cük] ‘ruffianello’ (365).

(1680) پوزونكلك *pūzevenklik* ‘lenocinium’ (I-921); **Ml** (1641) *pusuranklik* [!] ‘ruffianesimo’ (365), (365 *pusurenklik* Ind.); *pusurenklik etmek* ‘ruffianare’ (365).

/e/ > /ö/ :

Lex. (1680)’te *nevet* < *nöbet* (→ 1.1.4.4.). Başka bir örnek de **Comp.** (1687)’taki bir maddede yuvarlak ünlülü söylenişle not edilmiştir:

Lex. (1680) لاک *lāk* f. *vulg.* (= *günl.*) لک *lekk* a. ‘lacca, tinctorium quoddam, quo pannos colore rubro inficiunt: *item* linter lutarius, in quo lutum subigitur; mactra’; لاک *lāk* pūšt *Comp.* (= *Compositum Nomen*) ‘testudo’ (II-4133) = Lacca, tinctorium: لاک *lāk*, *vul.* (= *günl.*) لک *lekk*, لک *lūk*, رنك *reng-i lāk*; mactra: لاک *lāk* (*lārenk*, *lāvük*, *nāve*, *fīye*); testudo: لاک پشت [lāk pūšt]; لاکجه *lākce*, *seu* (= *ya da*) لاکچه *lākçe*, i.q. = *idem quod* (= *yine bu*) *seq.* = *sequiens* (= *sonraki*, *müteakip*) (II-4133) [**Vg** (1790) *lök* ‘laque’ (398)]

Avrupalı yazarlar *yuvarlaklaşmayı* başka söyleyiş farklarında da kaydetmiştir: Megiser (1612) / Stein, 1975: 122; Molino (1641) / Święcicka, 2020: 104; Parigi (1665) / Kartallıoğlu, 2010: 98; Harsany (1672) / Hazai, 1973: 335.

1 (< /i/) > /u/

Lex. (1680)'te Farsçadan alınmış *duvar* kaynak dildeki asıl biçimiyle madde başıdır: [ديوار *divār* f. t. (II-2219)]; Buna karşılık: Megiser (1612) / Stein, 1975: D *du^uar* (2) D *duvar*+GT *dīvar* (3) D *dīuar* (2) T *dīuar*+ = *duvar* "Mauer" ; *Molino* (1641) *duar* 'muro, ouero muraglia' (265), 'muraglia' (265); *duuar ciatlaghi* [duvar çatlağı] 'sfessura del muro' (401); ayrıca: *turşu*, ~ *turşi* ~ *türşi*, *türşü* < *türşī* (→ 3.1.8.4.).

Tefāriқта yuvarlaklaşma bir dudak sesinin etkisi olmadan görülür:

Lex. (1680) تفارق *tefāriq*, *vul.* (= *günl.*) *tefāruḳ* (*f. pro* = *ferè pro* = تفريق [:] تفريق) *tefriḳ*, *aut* = *ya da* تفريقه *tefriḳā* dan *çğl.*) 'cimelia, raritates, seu res pretiosæ donatu dignæ'; *tuháf-ī firāvān ve tefāruḳ-ī bī girān tedārükü iḥrāc ittı* 'apparavit deprompsitque permulta munera ac innumera cimelia dono mittenda' (I-1276) = Cimelia; egregius; raritas: تفارق *tefāruḳ* (*negāğ*, *cevāhir*, *tōhfē*, *yādigār*, *bizle*, *lātife*).

Alıntı kimi kelimelerde dudak ünsüzü etkisiyle türeme ünlü yuvarlaklaşmıştır:

ḥámır, *ḥámūr* < *ḥāmīr* (→ 3.2.5.); *ḥávruz*, *hauroz* < *āb-rīz* 'bevıldān' (→ 3.1.8.3.); *ḳalıp*, *ḳalıp* < *ḳāleb*, *ḳālib* (→ 3.1.2.1.); *ḳulunc* < *ḳulenc*, *ḳumar* < *ḳimār*; *tábıṭ* > *tavıṭ* > *davıṭ* (→ 2.2.2. ; 3.1.1.8. ; 3.1.6.3.).

Kumarda /m/ çift-dudak sesi etkisiyle ilk hece ünlüsündeki *yuvarlaklaşma* da kaydedilmiştir:

Lex. (1680) قمار *ḳimār* [a.] 'aleâ ludere ac certare', ~ *usit.* (= *işlek*) قمار *ḳimār*, *vul.* (= *günl.*) *ḳumar* 'alea ~ aleatorius quivis ludus, pec. quo captatur lucrum, aliàs lege Mahometanâ prohibitus, *ḳumar oynı idem*, aleatorius, ludus, ~ c. *ḳumar at-* 'aleam jacere, sortiri'; *ḳumār kağıd*, ~ *kağıdı* 'folia lusoria' (II-3758); **Pg (1665)** قمار *ḳimār* (*ḳ. kağıdı*) 'carte da giuocare' (I-354); *ḳimār oynayacak yer yā ḥāne* 'ridutto da giuochi di carte' & c. (III-1798); **Vg (1790)** *ḳumar* 'jeu avec de l'argent' (396).

(1680) *ḳumārbāz*, *Comp.* (= *Compositum Nomen*) 'aleator'; *ḳumārbāzhıḳ* 'habitus aleatorius, seu aleatorii lusus professio exercitiumve' (II-3758); **Vg (1790)** *ḳumarbaz* 'joueur avec de l'argent' (397).

Lex. (1680) قولنج *ķulenc*, *ķulinc*, ~ *usit.* (= işlek, yaygın kullanım) *ķulunc* ‘colicus dolor, morbus ex frigore ortus cervicem & ...’ (II-3805) [Vg (1790) *ķulunc* (*sancı*) ‘colique’ (368), ‘torticolis’ (446)].

Arapçadan alıntı *hamurda* /m/ çift-dudak ünsüzü önünde hece ünlüsündeki *yuvarlaklaşma* da aktarılmıştır:

Lex. (1680) خمور *ķāmūr* ‘massa’, *pro* (= *yerine*) خمير *ķāmīr* ~ خمور *ķumūr*, خم *ķámrdan* çğl. ‘vina’ (I-1945); خمير *ķāmīr*, ~ *vulg.* (= *günl.*) خمور *ķāmūr* a. ‘acīn içine *ķāttükleri māye*’ ‘fermentum, quod inditur massæ panis, ~ *usit.* ipsa massa subacta, *vul.* pasta, ~ *hesternus*, aut antè coctus panis, isque mucosus’; *ķāmīr māye*, *ķāmīr māyesi*, اصل *āsl*, seu (= *ya da*) *asīl*, منشأ *menşee* ‘fermentum, ~ causa, fons, origo, anima rei’; *ķāmīr teknesi* ‘mactra’; *ķāmīrsiz etmek* ‘azymus panis’ (I-1945); Ml (1641) *chamur*[hamur] (*iughrulmisc* = *yuğrulmuş h.*) ‘massa, ouero pastone’ (248); Pg (1665) خمير *ķāmīr* ~ خمور *ķāmūr* ‘massa, pasta’ (II-1329), ‘pasta, pastone’ (II-1532); *ekşi ķāmīr* ‘fermento’ (II-855); *māye, ekşi ķāmīr* ‘lieueto’ (II-1255); V (1709) ‘*khemir* 5:87 [xemir] ‘Dough’ (Gilson 165); Vg (1790) *hamur* ‘pâte’ (412), ‘pâtisserie’ (413); *ķāmīr (top)* ‘masse’ (402). Vg (1790) *hamurlu* ‘pâteux’ (412); Pg (1665) *ķāmīrsiz etmek*, *māyesiz etmek* ‘pane non lieuetato’ (II-1255), ‘pane azimo’ (II-1509); *ķāmīrsiz, ķāmīrlenmemiş, māyesiz fātīr* ‘azimo’ (I-219); *māyeli etmek, ķāmīrlü etmek* ‘pane lieuito’ (II-1509).

Pg (1665) *ķāmīr tekne kazağısı* ‘radimadia’ (III-1728); *ķāmīr teknesi* ‘gauettone’ (II-941), ‘madia’ (II-1287), ‘marna’ (II-1325), ‘mattera grande’ (II-1335); Vg (1790) *hamur teknesi* ‘hucre, pétrin’ (391).

(1680) *ķāmīr, vul.* (= *günl.*) *ķāmīr yoğurmak* ‘pinsere panem, subigere massam’; *ķāmīre ķo-*, *tāķmīr et-* ‘fermentare, fermentum imponere massæ’ (I-1945); Pg (1665) *ķāmūr yoğurmak* ‘impastare il pane’ (II-1058); *māye ķāmūre ķomak* ‘informantare, metter il leuieto’ (II-1131); *ķāmīr olmak* ‘lieuetare’ (II-1255); *ķāmīr olunmuş* ‘leuato, fermentato’ (II-1248), ‘lieuetato’ (II-1255).

Farsça asıllı *mīrzada* benzer durumda *yuvarlaklaşma* kaydedilmiştir:

Lex. (1680) امیرزا *imīrza* vul. (= günl.) *mirza*, vel (= ya da) *murza* ‘eques Tartaricus, ~ in Persia Princeps; Nobile Tartaro, e Prencipe in Persia’ (I-419); میرزا *mirzā*, vul. (= günl.) امیرزا *imīrza* t. q. = *quasi* (= yine) میرزاد *mīrzād*, امیرزاد *emīr zād*, بك زاده *beg zāde* f. ‘princeps seu magni domini filius, eques, baro, comes’ (III-5071) = Baro: میرزا *mīrzā* ‘comes, eques’; مرزا *mirzā*.

İncelemedeki monografik çalışmalarda: Megiser (1612) / Stein, 1975: 120; Molino (1641) / Święcicka, 2020: 104; Parigi (1665) / Kartallıoğlu, 2010: 98; Harsany (1672) / Hazai, 1973: 335; Vaughan (1709) / Gilson, 1987: 62.

/i/ > /ü/:

Alıntı iki kelimede /m/ çift-dudak ünsüzü etkisi ile: **Lex. (1680)**’te *peksimet*, *peksimāt*, *peksümāt* < *beksemāt* [*Farsça beksemāt* < *Grek. paksimadi*] (→ 3.1.1.6.) ve **Comp. (1687)**’ta: موم مقصی *mum maqası*, مقرأض شمع *mūkrāz-ī šem* ‘emunctorium’ (→ 1.1.5.2.).

Arapça *zifāf*’ın hece ünlüsündeki *yuvarlaklaşma* bir söyleyiş biçiminde gösterilir:

Lex. (1680) زفاف کیجه سی *zifāf*, زفاف *zifāf*, vul. (= günl.) *zūfāf gicesi* ‘nox primi concubitūs sponsæ cum sponso’ (II-2451).

Müslümanda iç seste /m/ çift-dudak sesi etkisiyle görülür:

Lex. (1680) مسلمان *müsülman* t. f. ‘Fidelis, orthodoxus, verè credens in Deum, *ipsis* Mahometanus’; *aliàs* مسلمان *müslimān* est Pl. p. *præc.* (= *præcedens*, *præcedentis*, & c.) مسلم *müslim*, i.e. ‘Orthodoxi, Fideles’ (III-4656); **Mg (1612)** *müsülman* (TD) *müsülman*+ (T) *müsürman*+ (G) “Mohammedaner” (**Stein** 79); **H (1672)** *Muşzurman* [*musurmān*] *Müslüman* “Muselman” *dan* [*dan*] (1); *Muðurman* [*musurmān*] (19) (**Hazai** 247); **V (1709)** *musulman* 5:100 [musulman] ‘a true Believer’ (*in Mahomet*) (**Gilson** 191); **Hl (1730)** *müsülman*+ (*den*) (182); **Vg (1790)** *müslüman*, *müsli iman*, *müsürman* ‘musulman’ (406). **Mg (1612)** G *müsürmance* = *müslüman* “Mohammedaner” ... (**Stein** 190).

(1680) مسلمانلق *müsülmānhk*, ~ مسلمانى *müsülmānī* ‘fides, religio Mahometana, proriè vera fides’ *Item* (= *yine*) مسلمانى *müsülmānī*, ‘ad veram fidem pertinens’, *müsülmānlık degül* ‘non est actio boni orthodoxi, seu ut putant boni Mahometani, nefandum est’ (III-4656); → تقوى *táqvā a. مسلمانلق müsülmānhk, seu* (= *ya da*) *vul.* (= *günl.*) *müsülmānhk* ‘timor Dei, pietas, religio, abstinencia’ (I-1325). **Vg (1790)** *müslüman ol-* ‘turban (prendre le)’ (451).

Buna karşılık bir dudak sesi olmadan da görülür. **Lex. (1680)**’te: *tebeşir, tebeşür, debeşür < tebāşir* (→ 3.1.1.8.).

Avrupalı yazarlar tarafından aktarılan kayıtlarda dudak ünsüzleri *b, m, p, v* ve diş-dudak *f* ünsüzü etkisinde ya da bu ünsüzler olmadan *yuvarlaklaşma* görülür: Megiser (1612) / Stein, 1975: 122; Parigi (1665) / Kartallıoğlu, 2010: 98; Harsany (1672) / Hazai, 1973: 335; Vaughan (1709) / Gilson, 1987: 61.

3.2.6. İncelme

Türkçeye alıntılama yoluyla girmiş yabancı kelimelerde yakın hece ünlülerinin etkisiyle kalın ünlülerin ince sıraya geçmesidir. /y/, /ş/, /ç/ ön damak ve diş eti ünsüzlerinin çevrelerindeki ünlüler üzerinde inceltici bir etki yaptıkları da bilinmektedir.

Meninski’nin kalın sıradan ince sıraya geçmiş Türkçe kelimelerle ilgili **Lex. (1680)**’teki kayıtları:

ياشیل *yaşil* ‘viridis’, *pro* (= *yerine*) ياشیل *yeşil* (III-5544); شش ~ شيش *şış* [*< şış*] ‘veru, ensis, gladius, ~ tumor, inflatio, tuber’ (II-2899); اوشبو *oşbu, pro* (= *yerine*) *usit.* (= *işlek*) ايشبو *işbu* ‘hic, hicce, præsens’ (I-517) krş. الما *alma* ‘pomum’ → المة (I-399); المة *alma* ‘pomum, malum’; *alma ağacı* ‘pomus, malus’ (I-401) [**Mg (1612)** OTD *alma* (6) p. 18 = *elma* “Apfel” (**Stein** 163); **V (1709)** *alma* 5:78 [älma] ‘an Apple’ (**Gilson** 154); **Hl (1730)** *elma* ‘pomme’ (88); **Vg (1790)** *elma* ‘pomme’ (417); *elma ağacı* (352)].

Lex. (1680)’teki kimi Türkçe kelimeleri de ön ve ilk hece iç seste /i/ ile kaydetmiştir:

ıraḳ, irāḳhıḳ, irāḳlamaḳ; ırılmaḳ, ırılaiḳ, ırılaiş; ırmaḳ; [Deny 1955, 64; Türkçe terc. 1995, 51 ırak yerine irak, ırmak yerine irmek] ırılmaḳ (ayrılmaḳ yerine); ama: ırılmaḳ bundan ırılmaḳ; [ırılmaḳ, Bergsträsser] ıslamaḳ, ıslanmaḳ, ıslatmaḳ (ama: ıslatmaḳ, ıslamaḳ (Comp. ‘mağefacere’), ıslanmaḳ (→mağefieri, madre), ıslanmış (Comp. ‘mağefactus’); [ıslatmaḳ, Neméth Vidin ağzı bkz. Türkçe terc. s. 27] dış, d. ḳapı; ama: taşı ya da dışı; dışarı, dışari; dışarda, ~ dışaride; dışarisi; ama: (dış ~ taş, dışardaki; taş, tış ya da dış, dışarı, dışarısı Comp. ‘exterior’, dışarda ‘exteriùs’); sıçramaḳ, sıçrařmaḳ, sıçraiş ama: sıçrayış (Comp. ‘saltatio’), sıçramaḳ, sıçrařmaḳ (Comp. ‘saltare’), sıçrayış, sıçrama (Comp. ‘saltus’); yıl, yılıḳ, yilden yile; yılan, ama: yılan baluğı; yıldız, aḥşām yıldızı ama: yıldız; bunlar yanında: sıcaḳ, sıcaḳ (< isicak, issicak, issicak), sıtma, sıtma (< isıtma, ısıtma).

Tulum (2011) “*Meninski’nin örnekleri arasında kalın sıradan şu Türkçe kelimelerde ön septe ve ilk hece iç sesinde i ile işaretlenmiş örnekler de yer alır*” diyerek yukarıda Lex. (1680)’ten aldığımız örnekleri On. (Onomasticum, Thesaurus’taki ek cilt, bu incelemedeki kısaltması Comp. = Complementum)’daki maddelerden aktarır ve ardından bu örneklerle ilgili değeriendirmesine yer verir:

“Neméth’in Vidin ağzı için dikkat çekici bulduğı *ıslat-* ile (bkz. Türkçe terc. s. 27) Bergträsser’in kaydettiğı *ırılmaḳ*, Meninski’nin işaretlemelerinin yerindeliliğini ve güvenilirliğini ortaya koyar. Nitekim Deny de (1955, 64; Türkçe terc. 1995, 51) *ırak* yerine *ıraḳ* ve *ırmak* yerine *ırmaḳ* söyleyişlerinin Meninski gibi eski ve dikkatli yazarlar tarafından belirtildiğini, bunun muhtemelen *kitaplarda kalmış* olan daha kibar bir söyleyiş olduğunu yazar. Bu kelimelerde ince duyulan ünlüye *d, s, r, y* gibi seslerin eşlik ettiğı gözden gözden ırak tutulmalıdır; nitekim Meninski dış ünsüzleri /d/, /t/, /l/, /n/, /r/, /s/, /z/; dış eti ünsüzleri /c/, /ç/, /ř/ ile damak önü ünsüzü /y/’nin dar kalın ünlüler üzerindeki inceltici etkisini, kalın sıradan taban ve gövdelerle eklerde /ı/ ve /u/ ünlülerini çoklukla *i* ve *ü* ile işaretlemek suretiyle oldukça düzenli bir biçimde gösterilmiştir” (s. 76-77).

Tulum (2011) “*Meninski æ ile işaretlediğı bu ünlü sesin İtalyanca ve Fransızcadaki /a/, ya da Lehçe ve Macarcanın /a/’sı gibi bir açıklıkla ve olağan bir kısalıkta çıkarıldığını söyler* (s. 3)” diyerek bu sesi şöyle tanıtır:

“Boğumlanma noktası /e/’den geride, /e/ ile /a/ arasında, dilin biraz geri çekilmesi ve yükseltilmesiyle nitelik kazanan, /a/’nın daralmış ve incelmış bir değişimi (= variant) olan bu sesi, Arapça ve Farsça kelimelerde, Arap abecesindeki ‘*katı harfler*’ (*litteras duriores*) diye adlandırıp öbeklediği; ص (sad), ض (zad), ط (tı), ظ (zı) harfleriyle temsil edilen çift sesli (tumturaklı = emphatic) ve ح (ha) – خ (hı), ع (‘áyn), غ (gayn), ق (kaf) harfleriyle temsil edilen damak ardı ve gırtlak ünsüzlerinden önce ve sonra, hece sesi olarak, hemen yerde æ ile işaretlemiştir: *hærem, æhbāb, æzhiye, ætbāk, zænn, ‘ælem, gælebe, ægleb, kælem, æklām...* gibi” (s. 66 æ = á – /â/ (kapalı a)).

Bununla birlikte “*bu ses işaretlerinden ط ص خ غ yalnızca Fars abecesinde bulunmakta, dolayısıyla, Farsçadan geçen kelimelerde söz konusu ünsüz harfleri yanındaki ünlü de æ ile karşılanmış olmaktadır*” der ve *hæx, sæd, tæpīden, gæltān* örneklerini verir (s. 66).

Meninski sözlükte *yazı (edebiyat) dili* için kaydettiği örneklerde bu ünlü sesleri açık ya da kapalı hecelerde düzenli bir biçimde işaretler. Tulum (2011) değerlendirmesinde:

“Arapçadan geçen kelimelerde ek ünlülerini ince sıraya geçirerek Türkçenin büyük ünlü uyumunu etkileyen bu yabansı ses, geçmişte medrese okumuş, *tecvid* [Not: Arapça bir kelime olan *tecvid*, aslında ‘bir şeyi güzel yapmak’ demek olup, ‘harfleri boğumlanma yerlerine göre, kendi özellikleri ile söylemek’ anlamındaki ‘*tecvidü’l-ḥurūf*’tan kısaltmadır.] öğrenmiş kişilerin söyleyişinde var olmuştur ve varlığını ekleşmede uyumu bozar biçimde bugün de yine okumuşların dilinde sürdürmektedir” der ve kimi örneklerini kaydeder: *hârfi, saâtiniz, dikkâtsiz, lugâtler* (s. 66).

Bununla birlikte Meninski *konuşma dilinde* uzun ünlülerin kaybolan uzunluk değerlerini de aynı dikkatle gösterir. Bunlardan *uzun a* (/ā/) ünlüsü kimi kelimelerde kaybolan uzunluk değerinin ardından komşu hece ünlülerinin etkisiyle /e/’leşmiştir. *Ceylan* < *cāyran?* (< *Moğolca cegeren*) Türkçe günlük söyleyiş için ilk hece ünlüsündeki incelmeyele kaydedilir. Bugün günlük ortak dildeki söyleyişiyle ise sonraki yüzyılda Viguiet (1790) tarafından aktarılır:

[TMEN 1 § 171 < Moğ. *cegeren*, ~ Pers. *ceran*; LN جیران (*Türkî*) *gázāl, āhū*] M Lex. (1680) جایران *cāyran*, vulg. (= *günl.*) *ceyrān* ‘dorcadis species in Ægypto, Arabia & India frequens capreâ nostrate major’ (I-1571) = Dama: جیران *ceyran*; dorcas,

caprea: جیران *ceyrān* (*karaca, sığın, şahid-ı vuhūş, gázāl*) [Pg (1665) جیران *ceyrān* (*geyk*) ‘daino’ (I-586); Hl (1730) جیران *ceyran* (*dgéiran*) ‘un daim’ (80); Vg (1790) *ceyran* (*sığın*) ‘daim: ala geyik’ (372); *ceylan* (*ğazal*) ‘gazelle’ (387)].

*Bādem*de ikinci hece ünlüsündeki incelme yanında Parigi (1665)’deki bir tür söyleyişte hece başında /d/’nin /y/ sesine dönmesi de kaydedilir:

[LN بادم *bādam*, بادام *bādām*; باذام *bāzām*: بادم *bādām*’den Arapçalaşmış] M Lex. (1680) بادم *bādām*, vul. (= günl.) *bādem f. t.* ‘amygdalum’; اغاجی *badam ağacı* ‘amygdalus’ (I-631); بادم *bādem* ‘amygdalum’ & c. *i.q.* = *idem quod* (= yine bu) بادم; بادم *bağala bādem* ‘amygdala vividia, quæ cum cortice comeduntur’ (I-640); باذام *bāzām*, pro (= yerine) بادم *bādām* ‘amygdalum: item viri’ (III-App.5899); Mg (1612) D (*baigan* [?]) ‘amygdala’; Ml (1641) *badem aghagi* [badem ağacı] ‘mandola albero’ (243); *badem meıue* [meyve] ‘mandola frutto’ (243); Pg (1665) بایام *bāyām* (~ *payam*), بایام *bayam*, بادم *bādem* (*levz*) ‘amandola’ (I-104); *bayam ağacı, dirāht-ı bādem* (*şecerü’l levz*) ‘amandola albero’ (I-104); بایام *bāyām* (~ *payam*), بادم *bādem* ‘mandola, ò mandorla’ (II-1308); *payam ağacı* ‘mandolo albero’ (II-1309); Hl (1730) بادم *badem* ‘amandes’ (87); بادم اغاجی *badem ağacı* (*badem aghadgi*) ‘amandiér’ (84); *acı badem ağacı* (*adgi badem aghadgi*) ‘amandier amer’ (87); Vg (1790) *badem* ‘amande’ (358). Ml (1641) *bademgik* [bademcik] ‘mandolino’ (243).

Farsça *māye-hoştan māyhoş, mayhoş* yanında *meyhoş* da kaydedilir: *māyhoş, mayhoş, meyhoş, meyhoş* < *māye-hoş* (→ 3.1.8.3.).

Farsça asıllı *kervān* da, *kārvān* yerine, ilk hece ünlüsünün uzunluk değerini yitirerek /e/’leştiği söylenişle günlük dilin örnekleri arasına eklenir:

M Lex. (1680) کاربان *kārbān*, ~ کاروان *kārvān f. یولچیلر yolciler, قافلہ kāfile* ‘caravana, cohors iter simul facientium, viatores’ → کاروان (II-3840); *kārvān* ~ کاربان *kārbān*, vul. (= günl.) *kervān* ‘caravana, viatores, cohors iter facientium’; *kārvān başı* ‘præfectus ejusmodi cohortis’ (II-3843); کروان *kervān f.* ‘caravana, cohors mercatorum aut peregrinorum simul itinerantium’ (II-3930); Ml (1641) *kjaruan* [kārvān] ‘carauana’ (81); Pg (1665) کاروان *kāruvān* ‘carauana, ò condotta’ (I-343); V

(1709) *carravan* 3:62 [käraván] ‘caravan’ (Gilson 180); Vg (1790) *kervan* ‘caravanne’ (365).

(1680) → کاروان ~ کربان سرای *kervān serāy* ‘diversorium publicum’ (II-3930); کربان سرای *kārvān serāy* ‘diversorium, hospitium publicum viatorum, locus, ubi Caravanæ consident’ (II-3843); Mg (1612) D *karavansaray* (2) = *kervansaray* ‘Herberge’ (Stein 162); Pg (1665) کربان سرای *kārubānserāy (ḥān)* ‘forestaria’ (II-891); کربان سرای *kārubānserāy*, کربان سرای *kerubānserāy* ‘diuersorio’ (I-733); کروان سرای *kerevānserāy (ḥān)* ‘hosteria doue si alloggia’ (II-1031); Vg (1790) *kervan seray, kervan sarayı (menzil- ḥāne)* ‘hôtellerie. auberge’ (391).

Aynı dilden alıntı *kārḥāne* de *vul.* kısaltması ile *kerhane* söyleyişi ile kaydedilir:

Lex. (1680) کرخانه *kerḥāne f. i.q. = idem quod (= yine bu)* کارخانه (II-3907); کارخانه *kārḥāne f. vul. (= günl.) kerhane* ‘officina opificis’ (II-3840) (→ 3.1.8.3.).

Arapça *Raf*’ın de bir söyleyiş farkı Comp. (1687)’ta not edilir: راف *rāf, vul. (= günl.) ref (pervāz, efrīz)* ‘coronix’; راف *rāf (ken, musándere)* ‘cuneus’ [Hl (1730) راف *raf* ‘la corniche’ (103); Vg (1790) *raf* ‘corniche’ (370), ‘tablette’ (442)].

Lex. (1680) كاف *kāf a. Comm. gen. (= Communis Generis)* ‘litera’ ك *kāf, vul. (= günl.) kef, ~ yarıḳ* ‘fissura, rima, foramen parietis’; *ṣikāf-ī kāf gibī* ‘instar fissurae aut foraminis literæ ك *kāf, و نون kāfū nūn* ‘nomina duorum capitum Alcorani’ (II-3848).

Lex. (1680)’te ر *rā* harfî yerine *vulgo [halk arasında]* açıklayıcı notuyla *re* kaydedilir: ر *rā f. vulgo [halk arasında]* *re* ‘nomen literæ hujus, ر re’ (II-2249).

Sözlükte Arapça سائس *sā’is* yerine *sā’is > sāyis > seys*: سائس *sāis, vul. (= günl.) seis, çğl. ساسة sāset* ‘rector, administrator, pec. equiso, qui carandis regundisque præest jumentis, hippocomus’ (II-2529) = Equiso, & equisio, equus: سائس *sāis, vul. (= günl.) sejs*; hippocomus: سائس *sāis, vul. (= günl.) sejs*, agaso: سائس *sejs*.

Farsça aslı yerine *vul.* kısaltmasıyla *put* yanında *pūt* söyleyişi de verilir:

Lex. (1680) بت *büt f. vul. (= günl.) püt vel (= ya da) put* صنم *sánem* a. ‘idolum, omnis figura quæ adoratur ~ *metaph.* Amasium, dilectus, *vel* dilecta, formosa’ (I-705) (→ 3.1.2.1.).

[LN لاش *lāṣ* { لاشه *lāṣe*, لاش }] **M Lex. (1680)** لاش *lāṣ f. vul. (= günl.) leṣ t.* ‘cadaver, ~ panis orbiculatis genus, *i. q.* = *idem quod* (= *yine bu*) لواش *levāṣ* (II-4131); لاش *leṣ t. vulg. (= günl.) pro (= yerine)* لاش *laṣ* ‘cadaver’ → لاش (II-4170); **Mg (1612)** D *leṣ+i (leṣchi)* ‘cadaver’; *leṣ (leṣch)*, cadaver; **Ml (1641)** *lesc* [leṣ] ‘cadauero del corpo morto’ Ind. ; *lesc ighini* [leṣ (y)ıǵını] ‘massa, ò montoni di corpi morti’ (248); **Pg (1665)** لاش *lāṣ* ‘puzza, puzzore’ (II-1706); لاش *leṣ*, لاشه *lāṣe* ‘cadauero’ (I-304), ‘corpo morto, cadauero’ (I-538); *meṣte leṣ (ölmiṣ ten, meṣit)* ‘corpo morto’ (II-1401); **H (1672)** *leṣ [leṣ] leṣ* “Kadaver” ile [ile] (1); ini [ini] (1) (**Hazai** 244); **Vg (1790)** *leṣ (ölü, meṣyit, cenāze)* ‘cadavre’ (364); ‘charogne’ (366). **Ml (1641)** *oluler lescleri saimak* [ölüler leṣleri say-] 52.2 Ind. ; **Hl (1730)** *Ya devlet baṣe ya kuzgun leṣe (Ia dewlet baché ia kousghoun leché)* ‘Viure, ou mourir’ (131).

Üstübec, Farsça *isfīdācten galattır* notuyla *üstübāc* ~ *üstübec* yerine kaydedilir. *Sözl.*’teki başka bir maddede ise Türkçe günlük söyleyiş için *üstübec* not edilir:

Lex. (1680) استوباج *üstübāc* ~ استوبج *üstübec* سفیداجدن غلطر *isfīdācten gālāttür q.* *erroneè pro (= hatalı olarak)* سفیداج *isfīdāc f.* ‘cerussa’ [beyaz boya] (I-207)

استوبج *isfīdāc a. f.* سفیداب *isfīdāb f. q.* ‘aqua alba, cerussa’, ~ c. *V. in* ~ استوبج *quod* ~ *vul. (= günl.) üstübec scribitur.* (I-215)

استوبج *üstübec* ‘cerussa’, *pro (= yerine)* استوبج (I-516) = Cerussa: استوبج *üstübec*, استوباج *üstübāc*, *pro (= yerine)* سفداج *isfīdāc*, *sipīdāh*: cerussa usta, *serenc*, *isrenc*; cerussare: *üstübeclemek*.

V (1709) *stubetch* 3:68 [stubeč] ‘White (Lead)’ (**Gilson** 218) [kurşundan elde edilen beyaz boya].

Dildeki alıntı kelimelerden kimileri söyleyiş farklarıyla da aktarılmıştır: *çehiz*, *çeyiz* < *cihāz* (→ 3.1.2.2. ; 3.2.2); *divīt*, *divīd*, *divīd* < *devāt* (→ 3.1.1.8. ; 3.2.2.); *seys* < *sāis* (→ 4.2.) gibi.

Meninski'nin **Lex. (1680)**'teki çeviri yazılı metin malzemesi incelemede daha önceki bölümlerde ses değişimleri için değerlendirilmiş ise, *inceleme*de bu malzemeyi tekrarlamak yerine, ilgili yerlere gönderme yapılması tercih edilmiştir. Buna göre de aşağıda yalnızca uyumlu söylenişleriyle kaydedilen halklılaştırılmış kelimelere yer verilmiştir.

İlerleyici:

e – a > e – e : *çengel* < *çengāl*; *keten* < *ketān*; *ketencik* < *ketancik* 'deñiz otı, deñiz eriştəsi' → 1.1.5.1. ; 3.2.6.); *mese* < *mesā* 'aḥşam' (→ 3.2.2.); *pergel* < *pergār* (→ 3.1.10.1.8.); *sersem* < *sersām* (**Lex.** II-2592; II-2593); *seymen* < *segbān* 'köpek bekçisi' (→ 3.1.3.5. ; 3.1.6.1.).

e – a – u (> e – a – ü) > e – e – ü: *şeftelü*, *şeftālū* < *şeft-ālū*; *zerdelü* < *zerd-ālū*.

e – i – a > e – i – e: *peksimet*, *peksimāt*, *peksümāt* < *beksemāt* (→ 3.1.1.6.).

i – a > i – e: *çirkef* < *çirk-āb* (→ 3.1.6.3.); *kiler* < *kilār*.

i – a (> i – e) > e – e: *bezer* < *bī-zār*, *reçel* < *riçāl* (→ 3.2.4.).

ü – a > ü – e: *gülbenk* < *gülbānk*ⁱ (**Lex.** II-3994).

Gerileyici:

a – e > e – e : *bedye* < *bādye*; *çeyrek* < *çār yek* (→ 4.3.); *eyreti*, *egreti* < 'āriyetī (→ 1.1.2.2. ; 1.2.1.1. ; 3.1.3.5. ; 4.3.); *kelek* < *kālek*; *menend* < *mānend*; *nekes* < *nā-kes*; *pefte* < *pāfte*, *pafta*; *persenk*, *bersenk* < *bārsenk* (→ 3.1.2.1.); *revend* < *rāvend*; *yefte* < *yāfte*.

a – a – e > e – e – e: *seysene* < *sāis-ḥāne* (→ 1.1.4.1. ; 4.2).

a – i > e – i: *bēgīr*, *beygīr* < *bārgīr* (→ 1.1.3.3. ; 3.1.10.1.8.); *kebīn*, *kebin* < *kābīn*; *gerīz*, *kerīz* < *kārīz* (→ 3.1.1.5.); *seys* (< *seyis*) < *sāis* (→ 3.2.6. ; 4.2).

a – i > e – i (> e – e): *keşki* < *kāşki*.

a – u (> e – ü) > e – i: *çekic* < *çākūc* (→ 3.2.3.).

İlerleyici ve Gerileyici:

e – a – e > e – e – e: *ferece* < *ferāce*, *ferrāce*; *kendene* < *kendāne* ‘prasa’; *kereste*, *kireste* < *kerāste*, *kārāste*; *kerleme* < *kernāme* (→ 3.1.5.5.); *kestene* < *kestāne*; *seksene* < *seksāne* ‘*bārgīr*’; *yelpeze*, *yilpeze* < *yelpāze*.

e – e – a > e – e – e: *bedesten*, *bedestān*, *bezestān* < *bezzāzistān*.

e – a – i > e – e – i (> e – e – ü): *tebeşir*, *tebeşür*, *debeşür* < *tebāşīr* (→ 3.1.1.8.; 3.2.5.).

i – a – e > i – e – e: *nişeste* < *nişāste* (→ 3.1.8.4.).

i – a – e > i – e – e (> i – i – i): *çilingir*, *çilinger* < *cilānger* (→ 3.1.2.2.).

Söyleyişteki uyumlu biçimleriyle aktarılan alıntı kelimelerle ilgili *Meninski*’nin **Lex. (1680)**’teki kayıtlarına aşağıda yer verilmiştir:

İlerleyici:

e – a > e – e :

M Lex. (1680) چنگال *çengāl*, ~ چنگاله *çengāle f. i. q. = idem quod (= yine bu)* چنگل *çengel* ‘*digiti hominis comprehendentes, pugillus, unguis avium, etiam hominis, ferae, pec. quadrupedis; item vellicatio, compressio summis digitis, ~ ...* (I-1664); چنگل *çengel f. t.* ‘*uncus, harpago, ~ ut (= gibi)* چنگال *çengāl* ‘*ungues & avium rapacium rostrum...*’ (I-1664); **Mg (1612)** D *çengel* (*t/çengel*) (*lenger*) (2) ‘anchora’; **Ml (1641)** *cianghiel* ‘*oncino, rampino*’ (281); *cienghiel* [çengel] ‘*rampegone, uncino*’ (337), ‘*vncino, rampino*’ (484); *kui ciengheli* [kuyı çengeli] ‘*vncino da pozzo*’ (484); **Pg (1665)** چنگال *çengāl*, چنگل *çengel* ‘*graffio da cauar le cose del pozzo*’ (II-987), ‘*vncino*’ (III-2424); چنگل *çengel* ‘*arpione*’ (I-167), ‘*cagna*’ (I-306), ‘*carpione da cauar il secchio dal pozzo*’ (I-351), ‘*guera*’ (II-1012), ‘*oncino*’ (II-1470), ‘*ronciglio, ronciglione*’ (III-1869); *çengel çivisi* ‘*rampino, sorte di chiodo*’ (III-1738), ‘*vncinello, chiodo à modo d’vncino, per preder qualche cosa*’ (III-2424); *gemi kaçacası yā çengāli* ‘*vncino da legar le naui*’ (III-2424); چنگل *çingel* ‘*incino, rampino*’; **Vg (1790)** *çengel* ‘*crochet*’ (371), ‘*harpon*’ (390).

Pg (1665) *çengelciḳ* ‘hamo’ (II-1018); *çengelciḳ* ‘rampino’ (III-1738). **(1680)** *çengellü* ‘aduncus’ (I-1664); **Pg (1665)** *çengelli* (*çengellenmiş*) ‘arrampinato’ (I-168), ‘rampinato’ (III-1738); **Vg (1790)** *çengelli* ‘crochu’ (371).

(1680) *çengellemek* ‘inuncare, ab unco suspendere, uncis manibus prensare’ (I-1664); **Pg (1665)** *çengellemek*, *çengelemek* ‘arrampinare’ (I-168), ‘rampinare’ (III-1738), ‘roncigliare, pigliar col ronciglio’ (III-1869), (*kancaḷamak*) ‘vincinare’ (III-2424).

Pg (1665) *çengelden kurtulmak* (*ilişikden kurtulmak*) ‘disuncinarsi’ (II-729); **Vg (1790)** *çengel ile tutmak* ‘accrocher’ (356).

M Lex. (1680) *ketān* f. t. *ketān*, *Poëtis* (= *şiiir[de]*) *ketten*, *etiam* (= *yanı sıra*) *keten* ‘linum’; *item* (= *yine*) *yebān ketān*, *keten* ‘linaria’; *ketān rengi* ‘ruffus color lineus’; *porrò* (= *ayrıca, bundan başka, son olarak*) *ketān* ‘alga, muscus aquaticus, ~ spuma’ (II-3869); *keten*, ... *Item* (= *yine*) *keten* ‘linum’, & c. → *ketān*, ~ *adde* (= *ekle*) *keten bez*, ~ *bezi* ‘lineus pannus, tela’; *keten taramak* ‘pectere linum’ (II-3873); → *biz* ~ *bez* ‘subula, ~ tela’; *ketān bizi, seu, ut vul.* (= *günl.*) *keten bezi* ‘tela linea, linteum’ (I-986); **MI (1641)** *kieten* [keten] ‘lino’ (235); *besz kieten, besi* [bez keten, bezi] ‘tela, che si fa col filo’ (448); **Pg (1665)** *keten*, *ketān* ‘lino’ (II-1259); *keten bez* ‘drappo di lino’ (I-757); *keten üstüpsi, kettānün üstüpsi* ‘stroppa di lino’ (III-2183); *bez keten* ‘pannilini’ (II-1510); *hās ketān* ‘lino fino’ (II-1259); **Vg (1790)** *keten* ‘lin’ (399).

(1680) *ketānci, ketenci* ‘linarius, qui curat vel vendit linum’; **Pg (1665)** *ketenci, ketānci* ‘linaruolo’ (II-1257); **HI (1730)** *ketancı* (*ketandgi*) ‘merchand de lin’ (113). **(1680)** *ketenlü* ‘lineus’ (II-3873). **Pg (1665)** *ketenli* ‘di lino’ (II-1259).

Pg (1665) *keten örekeye sarmak* ‘inconocchiare, metter il lino sopra la conocchia’ (1097); *keten taramak* ‘pettinare il lino’ (II-1577).

(1680) ... *Item* (= *yine*) *yebān ketān, keten* ‘linaria’ (II-3869) = Linaria: *ketan kuşu*, ~ linaria, *yeban ketan, keten, keteni*; **HI (1730)** *ketan kuşu* (*k. kouchi*) ‘une linote’ (78); **Vg (1790)** *ketenkuşu* ‘linotte’ (399).

M Lex. (1680) → کتان *ketān... Porro* (= ayrıca, bundan başka, son olarak) *kettān* ‘alga, muscus aquaticus, ~ spuma’ (II-3869); کتانچق *ketancıq, vul.* (= günl.) *ketencik* ‘alga’ (II-3869) = Alga: کتانچق *ketancıq* (*deñiz otı, deñiz eriştesi*).

e – a – u (> e – a – ü) > e – e – ü:

[LN شفتالو *şeftālū* ~ شفتالود *şeftālūd* ~ شفتالوج *şeftālūc*] **M Lex. (1680)** شفتالو *şeftālū* ~ شفتالود *şeftālūd* ~ شفتالوج *şeftālūc* *f. t. vulg.* (= günl.) *şeftelū t.* خوخ *hāvḥ a.* *şeftālū*, شفتالود *şeftālūd*, ~ شفتالوج *şeftālūc* *f. t. vulg.* (= günl.) *şeftelū t.* *malum Persicum*’ (II-2828) = Malum, pomum: شفتالو *şeftālū*, شفتالود *şeftālūd*, ~ شفتالوج *şeftālūc*, *vul.* (= günl.) *şeftelū* (*tüffāh-ı farsī*); **Mg (1612)** D *şefteli* (4) D *şefdeli* = *şeftali* “Pfirsich” (**Stein** 159); **MI (1641)** *sc=eutalu* [*şevtalu*] 301.24 Ind.; *sc=eutelū meiue* [*şevtelū meyve*] ‘persico, frutto’ (301); **Pg (1665)** شفتالو *şeftālū* (*tālānik*) ‘persico, frutto’ (II-1566); *şeftālū ağacı* ‘persico albero’ (II-1567); *et şeftālūsi* ‘persico che non si spicca dall’osso’ (II-1567); **HI (1730)** *şeftalū* (*cheftalu*) ‘peche’ (88); شفتالو *şeftalū* *agacı* (*cheftalu aghadgi*) ‘pêcher’ (85); **Vg (1790)** *şeftali* ‘pèche’ (413).

(1680) ... *metaph.* = *metaphoricè* (= *mecazlı, mecazen*) شفتالو *şeftālū*, *vul.* (= günl.) *şeftelū* ‘osculum, basium, suaviū amatori datum ac amasio’ (→ بوسه *buse, bōse f.*) = Osculum: شفتالو *şeftālū*, *şeftelū* (*öpüş, kuble, buse*); **Mg (1612)** D (*şchefebi* [!]) (*dutak*) ‘labium’; *şefdeli* (*sceffdeli*) ‘osculum’; **Pg (1665)** شفتال *şeftālū* (*öpüş, kuble, būs*) ‘bascio’ (I-239).

= Osculari’ basium → osculum: *şeftālū al-, vir-* (*öp-, bos et-*); **MI (1641)** *sc=eutelū* [*şevtelū*] *al-* (*opmek*) ‘baciare’ (68) (68 *sc=eutalu al-* Ind.); **Vg (1790)** *bir şeftalū al-* (209).

[LN زردالو *zerdālū*] **M Lex. (1680)** زردالو *zerdālū f. t. vulg.* (= günl.) *zerdelū* ‘malum Armeniacum vilius nucleo amaro’ (II-2440); **MI (1641)** *szerdelhi* [*zerdeli*] (*musc=musc* [muşmuş]) ‘armellino’ (60), (60 *serdeli* Ind.); **Pg (1665)** زردالو *zerdālū* ‘armellino, frutto’ (I-165), ‘bacio, bacoco’ (I-221), ‘muniaca’ (II-1408); *zerdālū ağacı* ‘armellino albero’ (I-165); *zerdālū kıysı* ‘gariglio, ò gariolo del Armellino’ (I-166); *zerdālū muşmıř* (*kıysı*) ‘meliaca, chi non hà il dentro dolce’ (II-1344); **Vg (1790)** *zerdali* ‘abricot (à noyau amer)’ (355).

i – a > i – e :

Lex. (1680) کلار *kilar*, *vul.* (= *günl.*) کِلَر *kiler t.* ‘cella penuaria, promptuarium’ (II-3990); کلر *kiler t.* ‘cella penuaria’, & c. → کلار *kilar* (II-3997); کِلار *kilar, kiler* ‘cella penuaria’, & c. → کلار (II-4120); **HI (1730)** *kiler* ‘la credance’ (103); **Vg (1790)** *kiler* ‘crédence’ (371).

کِلارچی *kilarci, kilerci* ‘penuarius, cellarius, promus condus’ (II-3990).

Gerileyici:

a – e > e – e :

Lex. (1680)’te Farsça asıllı *bedye* (< *bādyē*) ve *kelek* (< *kālek*) kelimelerinde ise günlük dildeki biçimler, Farsça asılları yanında kaydedilir:

بادیه *bādyē f.* بدیه *bedye t.* ‘œnophorum, seria, vas fictile magnum, in quo vinum recondunt, & catinus amplior profundiorve, in quo vinum generosius apponitur mensæ ex eoque pocula implent, ne vires amittat’ (III-App.5899)

بدیه *bedye* ‘seria’ (III-App.5926) = Seria: بادیه [bādyē] (küp, ħum, ħumb...).

پافته *pefte, pro* (= *yerine*) پافته *paftē* (III-App.5956)

پافته *pāfte, pafta* ‘bulla aurea vel argentea elaborata, quæ ornatus ergo habenis, cingulis aliisque affigitur’ (III-App.5956).

کَالک *kālek f.* کَلک *kelek t.* ‘sandaliorum species, ~ stultus, anguria, pepo immaturus, ~ informis, vilior’ (II-3851) [**Ml (1641)** *kielek* [kelek] (*kaun*) ‘pipone, melone’ (307)].

مانند *mānend f. vul.* (= *günl.*) *menend*, بکدش *bendeş*, مثل *misl*, ~ کبی *gibi* ‘similis, consimilis, æqualis, instar, sicut’ (III-4254) [**Pg (1665)** مانند *mānend* ‘simigliante, simile’ (III-2050); **V (1709)** *maunend* 2:43 [mānend] ‘so, so as, as tho, as’ (Gilson 187)].

[**LN** ناگس (*birl*) ~ نَگس (*birl*) { ناگس } ‘fūrūmāye’] **M Lex. (1680)** ناکس *nākes f.* *q. non homo, i.e.* ‘vilis, ignobilis, illaudatus, ~ *pec. avarus*, sordidus, *etiam de fæmina, item* abjectus, illiberalis, beneficentiæ expers, homo nequam, in genere...’ (III-5109);

نكس *nekes*, *vulg.* (= *günl.*) *pro* (= *yerine*) ناكس *nākes* ‘vilis, miser, parcus, avarus, sordidus’ → ناكس (III-5250); **Mg** (1612) *D nekes* (3) = *nakes, nekes* “geizig, niedrig” (Stein 160); **MI** (1641) *nekies* [nekes] ‘misero’ (257), ‘parco, scarso’ (291), ‘stittico, cioè che ristringhe’ (432); *nekies adem* ‘tenace, uomo stretto’ (450); **Pg** (1665) ناكس *nākīs* ‘auaro’ (I-204) = ناكس *nākes* [f.] ‘misero, auaro’ (II-1375), (*mümsik, hārīs, ġáliz, hāsīs, bāhīl*) ‘parco, scarso’ (II-1515); **Vg** (1790) *lekes, nekes* ‘mesquin. chiche’ (404); *lekes* ‘taquin’ (443).

MI (1641) *nekiesluk* [nekeslūk] ‘cupiditia’ (112); **Pg** (1665) *nākesliġile* (*hāsīsliġile, buhl ile*) ‘auratamente’ (I-203); *nākeslik* (*hāsīslik, támá, buhl*) ‘auaritia’ (I-203), ‘cupidigia, auaritia’ (I-579), ‘pidocchieria’ (II-1588); **Vg** (1790) *lekeslik* ‘taquinerie’ (443).

M Lex. (1680) يافته *yāfte*, *vul.* (= *günl.*) يفته *yefte* ‘scheda diversorii assignati januae affigi solita’ (III-5547) = Diploma: يافته *yāfte*, scheda: يافته *yafte*, *vul.* (= *günl.*) يفته *yefte* (*müsellem nāme*); **Pg** (1665) *yāfte* (*bulunmış, mevcūd*) ‘ritrouato’ (III-1856), ‘trouato’ (III-2340).

Farsça *rāvend* de **Comp.** (1687)’ta ilk hece ünlüsünün uzunluk değerini yitirerek /e/’leştiği söylenişyle kaydedilir:

[LN رَوْنْد ~ رَوْنْد] **M Lex.** (1680) راوند *rāvend f. t.* ‘rhabarbarum’; *rāvend-ī ċīnī*. *Idem.* (II-2266); روند *rivend, i.q.* = *idem quod* (= *yine bu*) راوند *rāvend* ‘rhabarbarum’ (II-2389) = Rhabarbarum: راوند *rāvend, vul.* (= *günl.*) روند *revend, rāvend-ī ċīnī*; **MI** (1641) *reuent* [revent] ‘riobarbaro’ (352); *kiocei reuent* [!] ‘riopontico’ (352); **Pg** (1665) رونت *revent* ‘riobarbaro’ (III-1823); **H** (1672) *ravent* [*rāvent*] *rāvent* “Rhabarber” (Hazai 253); **Vg** (1790) *ravend* ‘rhubarbe’ (430).

a – i > e – i

M Lex. (1680) كابين *kābin* ‘dos, sponsalitia dona’ → *usit.* (= *işlek*) كابين (II-3834); كابين *kābīn f. vul.* (= *günl.*) *kebin*, ~ *kūbin* ‘matrimonium, seu *potius* confirmatio ejus, quæ à judice sit; sponsalia, seu sponsalitia promissa quibus solutis ducta repudiari possit; matrimonia alla Turchesca, dote, ò contradote, che bisogna pagare, se si repudia la moglie, ò la concubina’;

‘áht-ĩ kabĩn-ĩ izdivāc ‘pactum seu promissio dotis matrimonialis, seu donorum sponsalitorum’ (II-3834); **Mg** (1612) D *kebin* (6) = (Redh.) *kyabin* “a dower” (**Stein** 160); **Ml** (1641) *kiebin* [kebin] ‘sposalitio’ (425) Ind. 424.9; *kiebinli auret* [kebinli auret] ‘moglie’ 259.18 Ind.; **H** (1672) *kebĩn* ≠ *kābĩn* “Mitgift” (**Hazai** 368); **V** (1709) *kabyn* 5:94 ‘Dower’ (**Gilson** 173); **Vg** (1790) *kābin* (kiabin) (*nikāh*) ‘kabin’ (397).

(1680) كابينليك *kābinlik* ‘donatio, aut quod donatur pro nuptiis ~ matrimonio’ (II-3834); **Ml** (1641) *kiebinlik* [kebinlik] ‘sponsalitio’ (424). *khiebinkiiimak* [kh. kıy-] (*nikiah* = *nikāh* et-) ‘sposare’ (425).

a – i > e – i (> e – e):

Keşke ünleminde de ilk hece ünlüsü /e/’leşmiştir:

Lex. (1680) کاش *kāş*, کاشا *kāşā*, کاشکی ~ کاشکه *kāşki*, vul. (= *günl.*) *keşki* ‘vtinam’ (II-3846); کاشک *kāşk*, ~ *usit.* (= *işlek*) کاشکی *aut etiam* (= *ya da bununla birlikte*) کاشکه *kaşki*, ~ کاشکا *kāşkā* ‘utinam’ (II-3847). **Mg** (1612) D *gaiski* (2) ‘licet, id eſt, poteſt fieri’; D *keşke* (*kescke*) (2) ‘utinam’; G *keşke* (*kheschke*) (Caput XI De Adverbiis – Hortandi); **Pg** (1665) کاشکی *kāşki* ‘dio voglia che’ (I-662), ‘voglia iddio’ (III-2431); **H** (1672) *keske* [*keşke*] *keşke* “wäre doch” (1) (**Hazai** 240); **Hl** (1730) کَشْکْ *keşke* (*kecheké*) (*ol- fiiliyle çekimlenmiş biçimleri*) (30-32, 41-43), ‘plût à Dieu’ (57) **V** (1709) *kyashky* 2:43 [kīāşki] ‘I wish’ (**Gilson** 180); **Vg** (1790) *kāşki* (*kiachki*), *kāşke* (*kiachké*), *plus communément* (= *daha yaygın*) *keşke* (211).

İlerleyici ve Gerileyici:

e – a – e > e – e – e :

[**Türkst** 52 فَرَاجَه *feredže, feradže*, Oberkleid mit langen Ärmeln; Überwurf über die Kleidung der Frauen’: ist arabisch فَرَجِيَّة Plural. فَرَاجِي. Dozy, Dictionnaire des noms de vêtements 327 ff. Man leitet es aus spätgriech. φορεσία, φορεσιά, Kleid, Rock‘ her.] **M Lex.** (1680) فَرَاجَه *ferāce*, ~ فَرَاجَه *ferrāce*, vulg. (= *günl.*) *ferece t.* ‘vestis exterior cum largis & patulis manicis’ (II-3480); **Mg** (1612) D *fereci* D *ferici* (2) = *ferace* “Umhang” (**Stein** 159); **Ml** (1641) *feragie* [ferace] ‘cappa, mantello’ (80); **Pg** (1665) فَرَجَه *ferece*

‘sopraueste’ (III-2093); فَرَجَه *ferece*, فَرَاَجَه *ferāce* ‘mantello’ (II-1317); فَرَجَه *ferece*, فَرَاَجَه *ferāce* ‘feraiuolo’ (II-852), ‘giubba’ (II-968), ‘tabarro’ (III-2232); *zencifli ferece* ‘veste con le maniche corte, e paramenti’ (III-2393); فَرَاَجَه *ferāce*, فَرَجَه *ferece* ‘zamarra’ (III-2450); فَرَاَجَه *ferāce*, فَرَجَه *ferrece* ‘toga’ (III-2285); V (1709) *ferigy* [ferèci] 5:94 ‘a long loose Vest, like a Night-Gown’ (Gilson 158); Hl (1730) فَرَاَجَه *ferace* (*feradgé*) ‘manteau de femme’ (97); Vg (1790) *ferace* ‘manteau à manches non fendues’ (402), ‘simarre’ (436). Pg (1665) *ferececik* ‘manto’ (II-1318). Pg (1665) *ferece geyinmiş, geyinmiş* ‘mantellato’ (II-1317), ‘zamarra’ (III-2450).

M Lex. (1680) كندانه *gendāne, kendāne f.* پراسه *prasa t.* ‘porrum; porro: ~ lectus, ~ omnis locus, ubi animal dormit’ (II-4035); كندنا *kendenā f.* ‘porrum’, *ut* (= *gibi*) كندانه *kendāne, vul.* (= *günl.*) *kendene item Nom.* ‘herbæ amaræ, hederæ instar in hortis nascens’ (II-4037); Hl (1730) كندانه *kendané* ‘porée rouge’ (89).

Kestene (< *kestāne*) ve *menend* (< *mānend*) gibi konuşma dilindeki söyleyiş farkları da bu örnekler arasına eklenir:

[Türkst 31, كستانه *kestane*, ‘Kastanie’: gr. (= Grek.) *καστανέα, καστανιά*, ‘Kastanienbaum’ *κάστανον*, ‘Kastanie’: lat. *castanea*, ‘Kastanie’. (...)] M Lex. (1680) كستانه *kestāne t.* قسطل *qástál a.* شهبُلُوط *şehbellūt f.* ‘castanea fructus’; كستانه اغاجى *kestāne ağacı* ‘castanea arb’; göl *kestānesi* ‘castanea aquatica’ (II-3949); كستنه *kestene t.* ‘castenea’ → كستانه (II-3950); Mg (1612) D *kestene* (4) = *kestane* ‘Kastanie’ (Stein 159); D *kestene ağaç* (2) = ‘Kastanienbaum’ (Stein 265); Ml (1641) *kiestene* [kestene] ‘castagna, frutto’ (82); *kiestene aghagi* [k. ağacı] ‘castagna albero’ (82); Pg (1665) كستانه *kestāne* ‘castagna’ (I-360); *kestāne ağacı* ‘castagno, castagnaro’ (I-361); *aşlama kestāne* ‘castagna grossa’ (II-1326); *su içinde kaynamış kestāne* ‘succiola, castagna cotta nell’acqua con la scorza’ (III-2213); كستنه *kestene (k. üst kabuğı)* ‘pegia, guscia pungente della castagna’ (II-1543); Hl (1730) كستانه *kestané* ‘chataigne’ (88); كستانه اغاجى *kestané ağacı (k. aghadgi)* ‘chataigner’ (85); Vg (1790) *kestane* ‘chataigne’ (366); Bursa *kestanesi* ‘marron’ (402); deniz *kestanesi* ‘oursin’ (411); *kestane turpu* ‘raifort rond, noir’ (423).

MI (1641) *kiestenelik* [kestenelik] ‘castagneto’ (82); **Pg (1665)** *kestānehik* ‘castagneto’ (I-360).

M Lex. (1680) سکسانه *seksāne*, ~ *vulg. (= günl.) seksene t.* بارگیر *bārgīr* ‘jumentum, equus clitellatus, onerarius’ (II-2642).

M Lex. (1680) یلپازه *yelpāze*, *vul. (= günl.)* یلپزه *yelpeze* ‘flabellum’ (III-5600); *yelpeze*, ~ یلپزه لمک *yelpezelemek habes in præc.* (III-5600); ییلپزه *yilpeze*, *yelpeze* ‘flabellum’ ~ *c.* → یلپازه *yelpāze*, ~ *c.* (III-5646); **MI (1641)** *ielpese* [yelpeze] (*sinek kouan*) ‘paramosche; ventaglio’ (291), ‘ventaglio’ (476); **Pg (1665)** یلپزه *yelpeze* ‘cacciamosche’ (I-303), ‘paramosche’ (II-1514), ‘ventaglio’ (III-2378); **Vg (1790)** *yelpaze* ‘écran portatif’ (377), ‘éventail’ (382).

(1680) یلپازه صالمق *yelpeze salmaq*, ~ یلپازه لمک *yelpezelemek* ‘flabello ventum auramve ciere, & muscas abigere’ (III-5600); **Pg (1665)** *yelpezelemek*, *yelpeze salmaq* (*mervecele-*) ‘suentolare’ (III-2215); ‘ventolare’ (III-2380).

e – e – a > e – e – e:

M Lex. (1680) بدستان *bedestān t.* ‘forum regium’ → بزستان *aut (= ya da)* بزستان (I-730); *bezestān*, *bezesten*, ~ بدستان *bedestān Vul. (= günl.) pro (= yerine)* بزستان *bezzāzistān* ‘forum regium, nundinale atrium’ (I-809) = Forum: بزستان *bezzāzistān*, *vul. (= günl.)* بزستان *bezestān*, *bezesten* ~ *bedestān*; **MI (1641)** *besestan* ‘fondaco’ (151), (*151.12 besesten* Ind.).

Katı harfler (literas duriores. Meninski *Gr.* 1680: 5) bölümündeki belli harfler yanında işaretlenen æ (= á) sesi, komşu hece ünlülerinin ya da kimi ünsüz seslerin etkisiyle /e/’leşmiştir:

hekim < *hákīm* (→ 3.1.8.3.); *hergele* < *hárgele* (→ 3.1.8.3.); *hezārān* < *háyzūrān* (→ 3.1.8.3.); *lehem* < *lāhm* (→ 3.1.8.3.); *leklek* < *lákłák* (→ 3.1.3.5.) *mehenk*, *máhenk* < *máhákk* (→ 2.1.2.2.); *mehkeme* < *máhkeme* (→ 3.1.8.3.).

Şu kelimelerde kısalan ses /u/ yerine incelerek /ü/’ye değişmiştir:

/u/ > /ü/ :

Lex. (1680) *dürbāş* < *dūr bāş*, *hārbūze* [< *hārbūze*] (→ 3.1.2.1.); *şeftelū* < *şeft-ālū*; *üstropa*, *üstürpa* < *stropa* ‘başlı değnek’ (→ 2.2.1.); *teneşşür* < *ten(e)şūy* (→ 2.1.2.4. ; 3.1.5.3.); *zerdelū* < *zerd-ālū*.

Bunlardan ilki hem **Lex. (1680)** hem de **Comp. (1687)**’ta Farsça aslı yanında hece ünlüsünün kısalarak incelendiği biçimiyle kaydedilmiştir:

Lex. (1680) ... *Item* (= *yine*) درباش *dürbāş*, *pro* (= *yerine*) دورباش *dürbāş* ‘apage, procul esto’ (II-2046); *dūr bāş*, ~ درباش *dürbāş* f. كوتك *kōtek*, چوماق *çomak*, ~ طيق *dayak*, ~ اراق او *iraq ol-*, صاوله *sāvuḷa* ‘fustis, baculus, pec. quo abiguntur homines, ne propius accedant ad Principis praesentiam, clava lignea, baculus manualis crassior scipio, quo senes se fulciunt, ~ procul esto, abi, cede, discede, apage, abstine, cave’(II-2161).

Bir kelimedede kısalan ses /ü/ yerine /e/’ye değişmiştir: *zemberek* < *zemburek* (→ 3.2.4.).

Şu kelimelerde kısalan ses /ü/ yerine /i/’ye değişmiştir: *pelīd*, *pilid*, *pilit*, *pelīt* < *belūt* (→ 3.1.1.8. ; 3.1.2.1. ; 3.2.2.); *tekir bağı* < *tekfūr bağır*, *tekir dağı* (→ 1.1.4.3. ; 3.2.3.).

İncelemedeki monografik çalışmalarda: Megiser (1612) / Stein, 1975: 159-161; Molino (1641) / Święcicka, 2020: 101-104; Parigi (1665) / Kartallıoğlu, 2010: 98-99; Harsany (1672) / Hazai, 1973: 367-369; Vaughan (1709) / Gilson, 1987: 70-71.

3.2.7. Kalınlaşma

Türkçeye alıntılama yoluyla girmiş yabancı kelimelerde yakın hece ünlülerinin etkisiyle ve kimi ünsüzlerin etkisiyle ince ünlülerin kalın sıraya geçmesidir. Örneklerini büyük ölçüde Arapça ve Farsça asıllı kelimelerin Türkçenin ses düzenine uydurulması sürecinde vermektedir. Meninski’nin **Lex. (1680)**’te uyumlu biçimleriyle günlük dilin örnekleri arasına eklediği bu kelimeler aşağıda sıralanmıştır.

Bu kelimeler önceki bölümlerde ses değişmelerinde değerlendirilmiş ise, *kalınlaşmada* aynı kayıtları tekrarlamak yerine, incelemedeki ilgili

yerlere gönderme yapılması tercih edilmiştir. Bu sebeple aşağıda yalnızca uyumlu söylenişleriyle kaydedilen halklılaşmış kelimelere yer verilmiştir:

e – e > a – a : *abraş < ebreş; balgam < belgám, bálgám; barata < berete; çamça < çemçe; ekte: -dan < -den* [دن *den*, ~ *vul. (= günl.) dan* ‘postpositio’ (Lex. II-2144)]; *ablak < eblák, áblák; hafta < hefte; hamza < hemze(t)* [همزة *hemzet*, ء, *vul. (= günl.) hamza* (Lex. III-5128)]; *harman < hürmen, hármen* (→ 3.1.8.3.); *ha(v)uc < hevc* (→ 3.1.2.2. ; 3.2.5.); *mandal < mendel; mantar < menter; masal < mesel; maşrapa, muşrapa < meşrebe* (→ 3.1.2.1. ; 3.2.5.); *pancā < pence, pençe; sandal < sándel* (I) ‘sandal, çinden sandal ağacı’ (< Ar. *sandal*); (II) (< Grek. *sandalis*) ‘kayıq, zevrák, oraniça, zember, ~ zembel’ (III) *sandal < sendel* (Fr. *sandale*) *başmak, ná‘lín; sandalos < sendelos, sindelos; savza < sebze* (→ 3.1.8.1.); *şast < şest; tavra < tefre; talab < táleb, táláb* (Lex. II-3118) [Vg (1790) *talab* ‘recherche’ (425)]; *yançar ağa < yeñiçeriağasi* (Comp. (1687) Aga, vocc Turcica, i.e. dominus’, ~ c. : يکجری اغاسی *yeñiçeriağasi*, *vul. (= günl.) yançar ağa* krş. Lex. (1680) يکجری *yeñiçeri, yeñiçeriler ağasi* (III-5596).

İlerleyici:

a – e > a – a : *astar < aster* (→ 3.1.8.1.); *ayna < āyīne* (→ 1.2.1.1.); *çarşaf, çarşav < çār-şeb, çādir-ī şeb* (→ 1.1.4.2. ; 3.1.2.8. ; 3.1.6.3. ; 4.4.); *Fatma < Fātime* (→ 1.2.1.1.); *fayda < fāide* (→ 4.2.); *hała < hāle(t)* (→ 3.1.8.3.); *kałfa, hāłfa, hālıfa* (< hālīfet) (→ 1.2.1.1. ; 3.1.3.2.); *hasta < hāste* (→ 3.1.8.3.); *havan < hāven* (→ 3.1.8.3.); *hazna < hāzīne* (→ 1.2.1.1. ; 3.1.8.3.); *kałfat < kálfet; kalya, kálye < kálīye(t)* (→ 1.2.1.1.); *kaymakam < kāim-ī mekām, mákām* (→ 1.2.1.1. ; 4.2.); *kułambara < gūlām-pāre* (→ 3.1.1.6. ; 3.1.2.5.); *mağaza < máhzen* (→ 1.1.3.4.); *masra < māsūre* (→ 1.2.1.1.); *maya < māye, para, pare < pāre; payvan < pāy-bend* (→ 1.1.4.2.); *şatranc < şátrenc; tava, taba < tābe* (→ 3.1.6.3. ; 3.1.8.4.); *tahratlanmak < táhāretlenmek* (→ 1.2.1.1.); *taraf < táref, táráf* (Lex. II-3098); *tassa < tāse, tāsse* (Lex. I-1040); *tavla < távīlet* (→ 1.2.1.1.); *zarar < zārer, zārār* (II-3038).

a – e – e > a – a – a : *canavar < cān[e]ver, kałpazan; kálbe zen, < kálbzen* (→ 3.1.2.1.).

$a - a - e > a - a - a$: *maṣḥara* < *máṣḥāre(t)* (→ 3.1.3.2.); *nağara* < *náḡāre* (→ 3.1.1.4.); *çağana*, *çağane* < *çágāne* ‘ıkhık, kemānce’; *farfara* < *farfare*.

$a - e - e > a - a - a$: *kaḷaba* < *gálebe(t)* (→ 3.1.2.5.); *kaḷpazan*; *kaḷbe zen* < *kaḷbzen* (→ 3.1.2.1.)

$a - e - i > a - a - i$: *mayasıl* < *māyesıl*.

$a - i > a - i$: *kāğır*, *kāğır* < *kārgır* (*binā*) (→ 1.1.3.2. ; 3.1.8.6.); *talih*, *taḥh* < *tāli* (→ 3.1.4.4.); *yahnı*, *yahnı* < *yāhni* (→ 3.1.8.3.).

Meninski *Gr.* ve **Comp. (1687)**’a başka söyleyiş örneklerini de kaydeder: *kaḥrib* < *gārīb* (غريب *gārīb*, *vul.* (= *günl.*) *kaḥrib* (**Comp. (1687)** ‘advena’); *kayrı* < *gáyri* (غیری *gáyri* (*gájri*), *vel* (= *günl.*) بر غیری *bir gáyri*, *vulg.* (= *günl.*) *kaýrı*, *pro Arab.* غیر *gáyri* (= *Arapça* غیر *gáyri* yerine) *Gr. s. 54*); *hasır* < *hásir* (**Comp. (1687)** ‘storea’, ‘teges’).

$\bar{a} - i > \bar{a} - i$: *cāhıd* < *cāhid* (**Comp. (1687)** *cāhıd* (*savaşçı*) ‘bellator’); < *cāhid* (*sā’y*, *ceht idici...*) ‘studiosus’ *zālım* < *zālim* (**Comp. (1687)** *zālım* ‘barbarus’ < *zālim* ‘injustus’).

$a - i (> a - i) > a - a$: *haḥar*, *gaḥar* < *háfır* (→ 3.1.1.3. ; 3.2.4.).

Başka bir örnek yalnızca **Comp. (1687)**’ta kaydedilmiştir: *bayat* < *bāyıt* (**Comp. (1687)** *bayat* ‘exoletus’; *bāyıt*, *vul.* (= *günl.*) *bayat* ‘hesternus’).

$a - i > a - i (> a - u)$: *çarmık*, *çarmuk* < *çār-mīḥ* (→ 3.1.3.2. ; 3.2.5.); *hāmūr*, *hāmur* < *hāmır* (→ 3.2.5.); *kaḥp*, *kaḥup* < *kaḥeb*, *kaḥib* (→ 3.1.2.1. ; 3.2.5.).

$a - u - e > a - u - a$: *zarbuzan* < *zárbuzen*, *zárbzen*.

$i - e (< i - e) > i - a$: *sıla*, *sılá* < *sıle(t)*.

$i - a < i - a > u - a$: *imırza*, *mırza*, *murza* (< *mīrzād*, *emīr zād*) ‘beg zāde’ (→ 3.2.2. ; 3.2.5.).

$u - a - e > u - a - a$: *muhayyar* < *muḥáyyer* (→ 3.1.8.3.).

$u - e > u - a$: *bora* < *būre* ($\rightarrow$ 3.2.4.); *hordalamak* < *hurdelemek* [خرده لمك]; *hurdelemek*, vul. (= günl.) *hordalamak* ‘وافتمق’ *ufatmak*’ (I-1880)]; *sura* < *sūre* [Comp. (1687) سورة *sūret*, سورة *sūre*, vul. (= günl.) *sura* ‘surata, ~ sura. Caput Corani’].

$u - u - e > u - u - a$: *ķumķuma* < *ķumķume(t)*.

$ü - e > u - a$: *nuzla* < *nüzle(t)*.

$ü - e (> u - a) > u - u$: *muştuci* < *müjdecı* ($\rightarrow$ 3.1.2.3. ; 3.1.2.7. ; 3.2.5.).

$ü - e (> u - a) > o - a$: *noķta* < *nükte* ($\rightarrow$ 3.2.4.); *sofra* < *süfre(t)* ($\rightarrow$ 3.1.8.1. ; 3.2.4.)

$ü - i (< u - i) > u - ı > u - u > o - u$: *turtu*, *tortı*, *turtı* < *dürdī* ($\rightarrow$ 3.1.2.3. ; 3.2.5.).

$ü - i (< u - i) (> ü - ü) > u - u$: *turşu*, *turşı*, *türşı*, *türşü* < *türşī* ($\rightarrow$ 3.1.8.4. ; 3.2.5.).

$o - e (< u - e) o - a$: *softa* < *soķte* ($\rightarrow$ 3.1.10.1.1.; 3.2.4.).

$o - u - e > o - u - a$: *boruzan* < *boruzen* (Comp. (1687) ‘buccinator’.

Gerileyici :

$e - a > a - a$: *asrar* < *esrār* ‘hápp-ı müsrık’ (Lex. I-212); *baķmat* < *behīm at* ‘yebān atr’ ($\rightarrow$ 1.2.1.1. ; 4.4.); *caba* < *cebā*; *ķapraz* < *ķep ü rāst* ($\rightarrow$ 1.1.4.5. ; 3.1.1.7.); *dara* < *der‘át*; *fātha* < *fethá(t)* [Item vocalis ´ feth, vel (= ya da) fethát, fethá, vulgo (= halk arasında) *fātha dicta* (II-3463)]; *k‘ahyā*, *k‘aya*, *kihaya*, *ķehiyā* < *ked-ķudā[y]*; *káthudā*, *kethudā[y]* ($\rightarrow$ 1.1.4.1. ; 1.1.4.2. ; 1.2.1.1. ; 4.4.); *kamha*, *kemha*, *kemhā* < *kemķhā* ($\rightarrow$ 3.1.8.3.); *macar* < *mecār* [مجار *mecār*, seu vul. (= ya da günl.) *macar t. ex Hungar. = ex Hungarico (= Macarcadan) Hungarus, ~ Hungaria*]; *paha* < *behā* ($\rightarrow$ 3.1.2.1.); *selāķhor*, *salaķhor* < *serāķhor* ($\rightarrow$ 3.1.8.1. ; 3.1.10.1.8.); *savat*, *sávāt*, *savad* < *sevād* ‘mīnā’ ($\rightarrow$ 3.1.8.1.); *ķalvar* < *ķelvār*, *ķamdan*, *ķamadan* < *ķem‘dān* ($\rightarrow$ 1.1.2.2.); *ekle genişlemiş biçimlerde*: *salāmķaķmak* < *selāmķaķmak*; *zavallū* < *zevāllū* (Lex. II-2480).

$e - e - a > a - a - a$: *matrabaz* < *medrebāz* ($\rightarrow$ 3.1.2.3.).

$e - u > a - u$: *armut, armud* < *emrūd* (→ 4.3.); *mahmuz* < *mehmūz* (→ 3.1.8.3.); *samur* < *semmūr* (→ 1.1.5.1.).

$e - o > a - o$: *sarhoş* < *ser-hoş* (→ 3.1.8.3.); *māyhoş, meyhoş, meyhōş, mayhoş* < *māye-hoş* (→ 3.1.8.3. ; 3.2.6.).

$i - a (> ı - a) > u - a$: *pusat* < *bisāt* (→ 3.1.2.1. ; 3.2.5.).

$u - e (> u - a) > o - a$: *bora* < *būrē, pota, puta* < *pūte* (→ 3.2.4.); *sura* < *sūre* [Comp. (1687) سورة *sūret*, سورة *sūre*, vul. (= günl.) *sura* ‘surata, ~ sura. Caput Corani’].

$ü - a > u - a$: *zurna, zūrna* < *sürnā[y]* (→ 3.1.1.7.).

$ü - ü - a > u - u - a$: *zulumpad, zülumpād* < *zürümbād* (→ 3.1.2.1. ; 3.1.5.1.).

İlerleyici ve Gerileyici:

$a - e - a > a - a - a$: *rafadan, rafedān* < *rüfedān*

$a - e - u > a - a - ı$: *çamaşır* < *cāme-şūy* (→ 3.1.2.2. ; 3.1.5.3. ; 3.2.3.).

$e - a - e > a - a - a$: *çağaçağ, çekāçek, çekāçāk; mağara* < *meğāre, mágāre* [Comp. (1687) *meğāre, mağara* ‘antrum’; *mágāre* ‘crypta, specus, spelunca’]; *şamata* < *şemāte, zampara* < *zenpāre*.

$e - a - i > a - a - ı$: *çamazı (çoğa)* < *çemāzī; çimazi (çoğa); pana(y)ir* < *penāgīr*.

$ü - a - e > u - a - a$: *zurnazan* < *sürnāzen* (→ 3.1.1.7.)

Meninski’nin **Lex. (1680)**’te Türkçe günlük söyleyişteki uyumlu biçimleriyle aktardığı alıntı kelimelerle ilgili kayıtları aşağıda sıralanmıştır:

$e - e > a - a$:

Lex. (1680) ابرش *ebreş a. vulg. (= günl.) abraş t. ‘albo, nigroque variegatus, & corpore maculoso, lentiginoso equus, ~ perdice coloris, leucophæus, ~ scutulatus equus. fortè sic dictus q. ابرص ebrás, leprosus; aliàs (= diğeri) ابرش ebreş, i.q. = idem quod (= yine bu) بریش beriş, quod habes in Appendice, ~ diverso herbarum genere variegatus locus, etiam albis aliisque punctis variegatus, ~ cognomen Giadimæ Ibni Melik gratiæ ergo impositum, pro ابرص ebrás, quod leprosus esset (I-25) =*

Leucophæus: leucophæus *equus*, ابرش *ebreş*, vul. (= *günl.*) *abraş* ‘*kır at*’; perdicei coloris *equus*: ابرش *ebreş*, vul. (= *günl.*) *abraş*; lentiginosus: *de equo* ابرش *ebreş*, vul. (= *günl.*) *abraş* (*de equo*); variegatus: ابرش [*ebreş*]; leprosus: ابرص ابرش بریش *ebrás*, *berīs* (*cüdām, cüzām, al tenlū, alacá, gevdesi bers olan, beráslū, teni ala olan*).

Lex. (1680) ابلق *eblák*, vulg. (= *günl.*) *ablaq* ‘bicolor, pec. albo nigroque colore variegatus’, *de pecudibus potissimum dicitur*. ابلق *tūsen-ī áblák* ‘equus bicolor’ *Est pro mundo respectu dici ~ noctis; invenitur ~* ابلق *eblek in eadem ferè significatione* (I-30) = Bicolor: *iki renklü, ala*; equus: ابرق *ebrák*, ~ ابرش *ebreş*, vul. (= *günl.*) *abraş*.

[**Türkst** 40 *belgam*, ‘Schleim’ Barb. I 312: gr. (= Grek.) *φλέγμα*. Zunächst aus dem Arabischen.] **M Lex. (1680)** بلغم *belgám*, vulg. (= *günl.*) *balgam a. f. t. nüḥāmet a.* ‘pituita, phlegma’; بلغم سوكن *bálgám sōken* ‘phlegma diluens, solvens’ (I-877) = Humor: بلغم *belgám* (*küş*), phlegma; pituita: (*küş-ī sipīd*); **MI (1641)** *belgham* [belgam] ‘sputazza’ (426); **Pg (1665)** بلغم *belgám* ‘flemma’ (II-881); **Vg (1790)** *balgam, balgam* ‘flegme’ (385), ‘pituite’ (416).

(1680) بلغمى ~ بلغمى *belgámī a.* ‘flegmatique’ بلغملى *balgamlü t.* *belgámī* ‘chalcedonius, gemma’; بلغمى المزاج *belgámīyül mizāc* ‘phlegmaticæ complexionis, seu temperamenti’; امراض بلغميه *emrāz-ī bálgámīye* → امراض (I-877); **Pg (1665)** بلغملى *balgamlī*, بلغمى *belgámī* ‘flemmatico’ (II-881); **Vg (1790)** *balgami, balgamli* ‘flegmatique’ (385); *balgamli, balgamli* ‘pituiteux’ (416).

(1680) بلغمى يشيم *bálgámī yeşim* ‘onyx’ → (877 App. 5965); **Pg (1665)** *belgám-i beşim* [!] (*yeşim?*) ‘*balgamî taş, balgam taşı*’ ‘onice pietra pretiosa’ (II-1471).

M Lex. (1680) خردل *hárdel a. f. vul. (= günl.) hardal t.* ‘semen sinapi’ (I-1879); **Mg (1612)** D *hardal* (2) ‘[sinapi]’; **MI (1641)** *chardal* ‘mostarda’ (263); *chardal ot* ‘senape, herba’ (395); *kardal* ‘salsa, cioè sapore fatto d’herbe’ (370); **Pg (1665)** خردل *hárdel* ‘senape, herba’ (III-2007); خردال *hárdel*, خردال *hardal* ‘mostarda’ (II-1403); **HI (1730)** خردل *hardal* (*qhardal*) ‘de la moutarde’ (77); **Vg (1790)** *hardal, hardel* ‘moutarde’ (406). (1680) خردلجى *hardalci* ‘conditor & venditor sinapi’ (I-1879).

M Lex. (1680) درعة *der'át* “*Numidia ejusve pars, vul. darā, ~ dūr'āt. Nom. unit. dur'.* (II-2057); = Numudia, aut ejus pars: درعة *der'át, vul. dara.*

M Lex. (1680) چمچه *çemçe, seu vul. (= ya da günl.) çamça t. f. چمچق çamçaq, etiam (= yanı sıra) چمشق çamşaq* ‘cotyla, ~ *vel aquiminarium, trua*’; چمچه *çümçe, quod explicat* ‘poculum ligneum, spatha sine foraminibus, cochleare, *pecul. majus, quo ex olla hauriunt cibum, & in vasa transfundunt*’ (I-1649).

M Lex. (1680) هفته *hefte f. t. vul. (= günl.) hafta* ‘hebdomas, septimana, octiduum’; هفته يه دك *bir hefteyedek* ‘usque ad octiduum’ (III-5478); **Mg (1612)** D *hafta (haffta)* ‘septimana’; D *hafta*, septimana; D *haıta*, septimana [**Stein** 76 D *haıta* (2) = *hafta* “Woche”]; **MI (1641)** *haute* ‘settimana’ (400); **Pg (1665)** هفته *hefte (hafta)* ‘settimana’ (III-2024); **H (1672)** *hafta [hafta] hafta* “Woche” (8) (**Hazai** 226); **HI (1730)** *bir hefte* ‘one semaine’ (71); **Vg (1790)** *hafta* ‘semaine’ (435). **Vg (1790)** *haftalık (aylık, yıllık)* ‘gage, salaire pour une semaine, un mois, une année’ (387).

[**Türkst** 44 ماندال *mandal*, Riegel: ngr. (= Yeni Grek.) *μαντάλι*, agr. (= Antik Grek.) *μάνδαλος*.] **M Lex. (1680)** ماندال ~ ماندال *ac (= ve) madnał t.* (4253. Lin. II. ماندل *lege (= oku) mandal* ‘pessulus’, & c. (III-App.6077) ‘obex, pessulus, repagulum’ (III-4253); → شنگینه *şengînet f. توقاچ tokaç*, مندل *mendel, seu (= ya da) vul. (= günl.) mandal* ‘tudes lotorum, ~ pessulus januae, seu vectis & palus, quem januae ex adverso apponunt ad eam claudendam vel clausam servandam, ~ baculus, quo propellitur bos vel asinus’ (II-2870); → فندل *fendel f. ماندال mandal*, ~ كازرلرك توقاجى *kāzirlerüñ tokaçı* ‘pessulus januae ligneus vel transversus, vel ex adverso contra portam positus, ~ tudes seu malleus lotorum vestium’ (II-3551); **MI (1641)** *mandal* ‘cadenazzo’ (75), ‘cattenaccio’ (83); *mandal, kapi mandali* ‘stanghetta, trauerso della porta’ (430); **Pg (1665)** مَنْطَال *mandal* ‘saliscende’ (III-1895), مَنْدَال *mandal* ‘lochetto’ (II-1264); *demür mandal* (*demür sürme*), *mandal* ‘cadenazzo’ (II-304); *kapu mandalı, demir mandal* (*demir sürme*), *mandal* ‘stanga per serrare la porta’ (III-2164); مَنْدَل *mandal* ‘catenaccio, catorcio’ (I-365); **HI (1730)** ماندال *mandal* ‘le loquet’ (104); **Vg (1790)** *mandal* ‘loquet’ (400).

لمق مندل (1665) *mandallamak* ‘obdere pessulum obicem ve’; Pg (1665) *mandallamak* ‘catenacciare la porta’ (I-365), ‘strangare con la stanga’ (III-2165).

M Lex. (1680) منتر *mantar*⁶⁸ ‘fungus’ → منطر *mantar* (III-4936); منطر *mantar* t. ‘fungus, ~ suber’; منطر اغاجی *mantar ağacı* ‘suber arbor’ (III-4967); → رآب *reeb*, Act. ‘divisum colligere, fractum consolidare poculum, interpolare, reparare’ ~ منتر *menter*, seu (= ya da) vul. (= günl.) *mantar* ‘fungus’ (II-2249); **MI (1641)** *mantar* ‘fongo’ (151); *ier mantari* [yer mantarı] ‘tartufalo’ (446); **Pg (1665)** منتر *mantar* ‘fongo’ (II-888), ‘fungo’ (II-924); منطر *mantar* ‘sughero, sogaro’ (III-2220); *mantar ağacı* ‘souero, albero’ (III-2108); **HI (1730)** منتر *menter* ‘champignon’ (76); منطر اغاجی *mantar ağacı* (m. aghadgi) ‘liege’ (87); **Vg (1790)** *mantar* ‘champignon’ (366), ‘liège’ (399). **(1680)** منطرلماق *mantarlamak* ‘subere subducere’ (III-4967); **Pg (1665)** *mantarlamak* ‘acconciare col sugaro’ (I-24).

M Lex. (1680) مثل *mesel*, Act. ‘similem esse, referre alterum, ~ erectum stare, seque sistens coram aliquo, uti fit obsequii ergo’ Item (= yine) usit. parabola, parœmia, adagium, proverbium, exemplum, sententia, gnome: ~ vul. (= günl.) *masal*, fabula, apologus; *zārb-ī mesel* (vul. = günl. *masal*) *oğumak* ‘narratio fabularum, narrare fabulas’ (III-4378); **Mg (1612)** D *mesel* (*meşel*) (2) ‘proverbium’; **MI (1641)** *masal* ‘enigma; fauola; problema’ (133), (143), (319); **Pg (1665)** مثل *mesel* (*latife, horata, kıssa*) ‘fauola’ (II-843), ‘frappa’ (II-906), ‘parabola’ (II-1512); **Vg (1790)** *mesel*, *masal* (*menakıb*) ‘conte. fable’ (369); *masal* ‘fable’ (383). **Pg (1665)** *meselcik* ‘fraschetta’ (II-907); *mesel ile* ‘fauolosamente’ (II-843); *mesel söyleyci*, *meselli* ‘fauoloso; parabolano’ (II-843).

(1680) مثل اوقومق *mesel* (vul. = günl. *masal*) *oğumak* ‘narratio fabularum, narrare fabulas’ (III-4378); **Pg (1665)** *mesel söylemek* ‘fauolare’ (II-843).

⁶⁸ **Türkst** 32 مانطار *mantar*, Pilz: ngr. (= Yeni Grek.) *μανιτάρι* von agr. (= Antik Grek.) *αμανίτης*; **TKBS** *mantar* ‘Emeçleri bir gövde ve bunun üstünde bir şapka biçiminde gelişmiş, ilkel bitkilerin genel adı’ = OT. *mandar* ‘ağaçlara sarılan bitki, sarmaşık’ (DLT) **An.ağl.** *mantar* ‘1. hayvanların burunlarının ucundaki tüysüz yer; 2. çürük’ (DS.IX, 3125) [...] maddedeki açıklamalar için bkz. s. 599.

M Lex. (1680) پنجه *pence*, ~ پنجه *pençe f. vulg. (= günl.) pancā* كَفَّه *keffè*, *vel (= ya da)* كَف *kef* ال اياسى *el ayasi* ‘vola manûs, ~ femoris; pugnus, ~ vola manus cum digitis expansa, pes avium expansus, unguis, unguis’ (I-895); **MI (1641)** *pence* [pençe] (*Persiano*) ‘zampa, branca’ (491); **Pg (1665)** پنجه *pence* ‘artigli di bestie, come di Leone, gatto’ & c. (I-172); *pençe* ‘branca degl’animale’ (I-282), ‘onghia d’animale’ (II-1471), (*pā-çe, zıfr*) ‘piede di cane, gatto’ & c. (II-1589); *kuş pençesi* ‘artigli delli vccelli’ (I-171), ‘vnghia d’vccello’ (III-2425); **Vg (1790)** *pençe* ‘griffe’ (389), ‘patte’ (413); *şirpence, şiripençe* ‘charpon de peste’ (366).

(1680) پنجه لمك *pençelemek* = پنجه زدن *pençe zeden* ‘unguibus arripere’ (I-896).

(1680) پنجه لو *pençelü* ‘habens unguis’, *ut (= gibi) şır pençelü* ‘unguibus leonis præditus’ (I-896); **Pg (1665)** *pençelü (tırnaqlı)* ‘vnghiuto’ (III-2425).

HI (1730) *arşlan pañçası (a. pantchiasi)* ‘pas d’âne’ (91); **Vg (1790)** *arşlan pañçası* ‘pas-d’âne tussilage’ (412); *arşlan pençesi* ‘tussilage, pas-d’âne’ (451); *ķurd pençesi* ‘bistorte’ (362).

Comp. (1687) *ayu pañça* ‘acanthus’; **HI (1730)** *ayü pañçası (aiü pantchiasi)* ‘oseille’ (*bitki*) (90); **Vg (1790)** *ayı pañçası* ‘oreille d’ours. plante’ (410).

(1680) → قورد *ķurd t.* ‘vermis, lupus’ → قورت *ķurt*, ~ *adde (= ekle)* قورد پنجه سى *ķurd pençesi, vel (= ya da) pañçası* ‘bistorta herba’ (II-3788); **Pg (1665)** *ķurd pençesi (pañçası)* ‘herba bistorta’ (II-1021); **Vg (1790)** *ķurd pençesi* ‘bistorte’ (362).

Pg (1665) *pençesine alup getürmek* ‘anagraffiare, pigliar con l’artigli’ (I-118); (1680) پنجه صالمق *pençe salmak* ‘Ungues mittere in...’ (I-896).

[**Türkst** 53 سندل *sendel*, Sandale, Pantoffel‘ Bianchi I 1059: persisch, aus gr. σάνδαλον, σανδάλιον, Nöldeke, Pers. Stud. II 40.] **M Lex. (1680)** سندل *sendel f. vul.*

(= *günl.*) *sandal*, بشمق *başmağ*, ‘sandalium, calceamenti genus’ (II-2686) = Sandalium: سندنل *sendel, sandal* (*başmağ, ná‘līn*).

[**Türkst** 55 صندال *sandal*, Taffet: ‘arabisch, aber im Arabischen Fremdwort, das, über m.lat. *cendalum, sindalum*, it. *zendado* u. s. w., auf agr. *σινδών* zurückgeht Cihac II 610. Dozy, Vêt. 378. (...)] **M Lex.** (1680) صندال, *pro* (= *yérine*) سندنل *sandal t.* ‘scamnum, solium, sedile; *item* scapha, cymba; *item* sandalum, lignum’, & c. *sed propriè est* سندنل (II-2991); سندنل *sándel, vulg.* (= *günl.*) *sandal a. çğl.* سندنل *sunādil, sánādil* ‘camelus capite crassus, durus, magnusque, ~ sandalum ligni odorati species, seu arbor medica Orientalibus notissima’; *item* (= *yine*) *vulg.* (= *günl.*) *ut suprà* (yukarıdaki gibi) صندال *sandal, solium, sedile, ~ cymba, & c.* *Item* genus panni semisericeï, santalum’; *sándel sāy olmağ* ‘affricare sandalum fronti, ~ c. *bir murássá‘ sandali kōndiler* [d. *koydiler*], *altıne bir zerrīn sandali kōdiler...* (II-2991)

= Sedile: (*imkemle, kürsī, sece, → mák‘ád, mástābet, ketel*); scamnum: (*iskemle, trapeze, peşkūn, pro = yérine pīşkūn, etiam = yanı sıra pīşhūn*)

cymba; fasellus, navicula; linter; navis; scapha: صندال سندنل *sandal* (*ķayık, zevráğ, oraniça, zember, ~ zembe*) **MI** (1641) *sandal* ‘battello’ (69), ‘scafa, battello di barca’ (376); **Pg** (1665) سندنل *sandal* (*ķayık, barça, pereme, ķarab*) ‘barca’ (I-237), ‘battello’ (I-243), ‘burchio’ (I-298), ‘scafa, batello che segue la naue grande’ (III-1925); **Vg** (1790) *sandal* ‘esquif’ (381); *sandal* ‘vaisseau (chaloupe de)’ (452); **Pg** (1665) *sandalciğ* ‘barchetta’ (I-237), ‘schiso, battello’ (III-1951).

sandalum, ~ sandalinum lignum, *species ligni odorati*: صندال سندنل *sandal, çīnden sandal ağacı*; **Pg** (1665) صندال *sandal ağacı* ‘sandalo, albero’ (III-1902); **Vg** (1790) *sandal* ‘sandal. bois’ (433).

M Lex. (1680) سندروس *sinderos, senderos, ~ سندلوس sindelos, sendelos a. f. t. vul.* (= *günl.*) *sandalos* ‘sandaracha, gummi juniperinum, *vul.* vernix’; طاق انبوسه و نطاق *tāğ-ī embūse ve nītāğ-ī senderūse irmiş...* (II-2686) = Vernix, *icis*: سندروس *senderos, سندلوس sendelos*; **MI** (1641) *sandalos* ‘vernice’ (478); **Pg** (1665) *sandalos, senderos, sendoros* ‘vernice’ (III-2388); **Vg** (1790) *sandalos* ‘sandaraque’ (433).

Pg (1665) *sandaloslamak* ‘inuernicare’ (II-1191); *sandaloslanmış* ‘inuernicato’ (II-1191), ‘vernificato’ (III-2388).

M Lex. (1680) شست *şest f. vulg. (= günl.) şast. büyük parmağten kiriş tutacak yer ki ok atacak tutarler* ‘locus, aut modus ille tenendi, quo chorda arcûs attrahitur pollice & digito indice’; *item (= yine) bahk oltasi, ince ve lâtîf neşter; ~ altmış* ‘hamus piscatorius; rete piscatorium, ~ esca: phlebotomum subtile ac elegans, ~ sexaginta’ (II-2811).

M Lex. (1680) تفره *tefre vul. (= günl.) tafra, q. = quasi (= yine) طفره tafra* ‘fastus, superbia, affectata magnificentia’ (II-1286); *طفره tafra t.* ‘fastus, elatio, arrogantia, sumptuositas’ (II-3113); **MI (1641)** *tafra* ‘orgoglio, superbia’ (284); **Pg (1665)** تفره *tefre* ‘boria’ (I-275); *طفره ~ تافرہ tafra* ‘pompa, superbia’ (II-1622), ‘suntuosità’ (III-2085), ‘suntuosità, vedi sontuosità’ (III-2222); *طفره tafra* ‘fasto’ (II-837); *tafra ile* ‘suntuosamente’ (II-838); **Vg (1790)** *tafra (fodulluk)* ‘fierté, arrogance’ (384).

(1680) ايله *tafra ile* ‘fastuosè, cum fastu, superbè’ (II-3113); **MI (1641)** *tafrailhe* [tafra ile] ‘orgogliosamente’ (284), ‘suntuosamente’ (411), ‘superbamente’ (442).

Pg (1665) *tafrahğıla* ‘brauamente’ (I-284). (1680) لو *tafralü* ‘fastuosus, superbus’ (II-1286); *طفره لو* ‘fastosus, fastuosus, superbus’ (II-3113); **MI (1641)** *tafraili d. tafrali* [tafralı] ‘orgoglioso, superbo’ (284); *tafralü* ‘suntuoso’ (412); *tafralüszijafet* [tafralü ziyāfet] ‘suntuosita ne’ (412); **Pg (1665)** *tafrali* ‘borioso’ (I-275), ‘fastigioso, fastolo’ (II-837), ‘suntuoso’ (III-2085); *tafralü* ‘brauo’ (I-284); **Vg (1790)** *tafrali (fodul)* ‘fier. arrogant’ (384).

(1680) صاتمق *tafra satmak* ‘fastum præ se ferre aut affectatam magnificentiam & superbiam’ (II-1286); *طفره صاتمق tafra satmak* (II-3113); **Pg (1665)** *tafra itmek, tafra satmak* ‘pompeggiare’ (II-1622); *tafra satmak* ‘brauare, far il brauo’ (I-284).

$$e - e - e > a - a - a :$$

Lex. (1680) برته ~ باراته *barata t. kellepoş f. t.* ‘pileus ex lana, pileolus’ (I-643); *berete, seu (= ya da) vul. (= günl.) barata t. ‘tákye’* ‘pileus simplex, calantica’ (I-755) **Pg (1665)** بَرَاتَه *barata*, بِرَتَه *birete* (‘áráқыe, ‘áráқçin) ‘beretta’ (I-254) [**Türkst** 51 *bareta*, Mütze‘ Barb. I 256: it. *berretta*].

İlerleyici:

$a - e > a - a$:

M Lex. (1680) پاره *pāre vul. (= günl.) para* ‘pars, frustum, portio, buccella, fragmentum, segmentum (~ *donum quo corrumpitur Judex r.*) ~ nummus duorum asprorum’; *bir pāre vul. (= günl.) bir para* ‘frustum, parum, parumper’ *i.q. = idem quod (= yine bu) bir ez, bir sehel* ‘frustum, parum’; *beş pāre kırā ~ beş pāre köy* ‘quinque numero pagi’; *yek pāre* ‘solidus’ *q. ex uno frusto*; → پیکپاره *porrò (= ayrıca, bundan başka, son olarak) pāre pāre* ‘in frusta, frustatim’ (I-648); **Mg (1612)** D *para* (2) ‘commiffura panni’; D *bir para* (2) ‘paululum’; D *bir parace (bir parage)* (2) ‘per puşillum’; **MI (1641)** *para* ‘pezzo’ (303), (433); *paraler, pareler* ‘ritagliatura’ (357), Ind; *para para* ‘à pezzo, à pezzo’ (53); *pare pare* ‘stracciato, rotto in pezzi’ (433); **Pg (1665)** پاره *pāre (kıtá‘, kátı‘á)* ‘brano’ (I-283), ‘pezzo come di carne, pane’ (II-1579), ‘ritaglio, pezzo’ (III-1847); *pāre pāre* ‘a brano a brano’ (I-13), ‘a frutto à frutto’ (I-64), ‘a pezzo à pezzo’ (I-138) ‘pezzo à pezzo’ (II-1580); *paraşar (parçalar)* ‘rottame, quantità di pezzi rotti’ (III-1875); **V (1709)** *para* 5:83 ‘a Silver Piece of uncertain Value, formerly counted 40 to the Dollar’ 1:19 (**Gilson** 198); **HI (1730)** *paré paré* ‘par morçeaux’ (56); *para (bir para [anl. parça])* (153); **Vg (1790)** *para, pare* (209). **Pg (1665)** *pāre pāre idici* ‘spezzatore’ (III-2132). **MI (1641)** *paragiuk* [paracuk] ‘pezzetto, picciolo’ (303); *paragikler* [paracikler] ‘fragmento’ (154); **Pg (1665)** *pārecik* ‘pezzotto’ (II-1579).

(1680) پاره لَمْک *pārelemek, vul. (= günl.) paraşamak* = پاره پاره *pāre pāre et- vul. (= günl.) para para et- خرده لَمْک ~ خرده لَمْک táktı‘ etmek* ‘in partes & frustra concidere, aut dividere, distribuere, dissecare, disfringere, confringere’ (I-649); **Mg (1612)** T *paralamış (paralamişch)* (PSALMUS LI); **MI (1641)** *paralamak* ‘minuzzare, fare in pezzi’ (257), ‘smembrare, fare impezzi’ (406), ‘tagliare

à pezzi' (444); **Pg (1665)** پاره لك *pārelemek* 'gualcire' (II-1005); *parałamağ* (پاره لك) *parałamağ* 'conquassare' (I-491), 'dilaniare' (I-649), 'dipergere, guastare, far in pezzi' (I-708), 'disrompere' (I-715), 'metter in pezzi' (II-1361); *parałanmağhık*, (*hurda olmağhık*) 'conquassatione, conquasso' (I-491); **Vg (1790)** *parałamağ* 'pièces (mettre en)' (415).

(1680) پاره لك *parałanmağ* 'disfringere', *vitiosè pro* پاره لك *e göre kusurlu olarak* (I-643); پاره لك *parelenmek* 'disfringi, dividi in partes', & c. *pass. præcedentis* (I-649); **MI (1641)** *parałanmisc* [parałanmış] 'stracciato' (433); *pare pare parenlemisc* [parelenmiş?] 'stracciato, rotto in pezzi' (434); **Pg (1665)** *parałanmağ* 'spezzare' (III-2132).

Pg (1665) *gemi parałaması* 'rotta di mare' (III-1875); *gemi parałanmamak* 'fare naufragio' (II-1422); **Vg (1790)** *gemi batması, parałanması* 'naufrage' (407); *gemisi batmış, parałanmış* 'naufragé' (407).

(1680) پاره لك *pāre pāre et- i.q. = idem quod (= yine bu)* (I-648); **MI (1641)** *para para et-* 'stracciare, rompere in pezzi' (433); **Pg (1665)** *pāre pāre it-* 'abocconare, sminuzzare' (I-7), 'romper à boccone à boccone' (III-1868), 'spezzare' (III-2132).

Lex. (1680) پارچه *parčā* 'frustulum, segmentum' (I-644); پارچه *parča t. pro (= yerine)* 'frustulum, buccella' (I-757); **Pg (1665)** *parča* 'naulio' (II-1423); **H (1672)** *parčša [parča] parča* "Stück; Teil" (1) (**Hazai** 252); **Vg (1790)** *parča* 'lambeau; morceau; partie, retaille, rouelle; tranche de jambon, tronçon' (398), (405), (*hisse*) 'partie. portion' (412), (429), (431), (448), (450); *çam tahtası parçası* 'latte' (398); *parča odun* 'buche' (364); *parçacık* 'parcelle. particule' (412); *parča parča etmek (kesmek)* 'fracasser; tronçonner' (386), (450).

Satranç, LN'de شطرنج *šátranc*: Farsça شترنگ *šatrang*'dan Arapçalaşmış biçim notuyla kaydedilir. Bunun gibi شطرنج *šátranc* da bu notla madde başıdır.⁶⁹ Meninski gibi kimi Avrupalı yazarların kayıtları:

⁶⁹ LN شطرنج *šátranc*: Farsça *šatrang*'dendir ve bilinen bir oyundur: Nuşirevan döneminde bu oyun Hindistan'dan İran'a getirildi ve Bozorgmehr (Nuşirevan'ın veziridir) bu oyuna karşı *nard (tavla)* geliştirdi ve Hindistan'a gönderdi (Nazimül Etibba). *Šatranç (šetrenğ'in muarrebidir)*. Bahar-ı Acem

MLex. (1680) شطرنج *satranc t.* ‘latrunculorum lusus’ → شطرنج (II-2614); شطرنج *şátrenc f. vul. (= günl.) şatranc t.* ‘latrunculorum lusus; *hunc lusum sic appellari dicunt alii, quasi esset صد رنج sád renc*, centum molestiarum & curarum lusus, *ut de sacto esse videtur: alii, ut quasi esset şah renc*, regia, præcipua cura aut molestia, *vel ut ipse explicat*, regis dolor ac molestia: *Alii porrò, quasi esset şeş renk, sittete elvân*, sex species, *ut de dacto sunt in eo lusu, nimirum şah*, rex; *fil*, elephas, *seu (= ya da) filler*, elephant, *seu moriones. feres, at, seu (= ya da) atler t.* equites; *ruḡ* turris angularis, *seu (= ya da) ruḡler*, angulares; *piyādegān, baydaḡler* ‘pedites, latrunculi; *şatranc bezi*, tabula alveusve latrunculorum, *alveolus, quòd plurimàm orientalibus ex tela est*, *şatranc bāz*, *Comp. (= Compositum Nomen)* ‘lusor latrunculorum’; *şatranc bāzhḡ*, *Abstr.* ‘ars lususve ludendi latrunculis’ (II-2814); صد رنج *sád renc*, *Comp. (= Compositum Nomen) V. in* شطرنج (II-2943); **MI (1641)** *satrangz* [satranc] ‘scacchi da giuocare’ (376); **Pg (1665)** شطرنج *satranc (s. ālāti)*, (*esbāb-ī s.*), (*eşhās-ī s.*), (*ruḡ-ī s.*) ‘scacchi da giuocare’ (III-1923); *tevlī, s. bezi, besātī, besāt-ī s.* ‘scacchiere’ (III-1923); شطرنج *şatranc (ferzānū’l-ş.)* ‘cauallo nelli scacchi’ (I-370); *şatranc fili* ‘delfino delli scacchi’ (I-608); **Vg (1790)** *satranc, sañtranc* ‘échecs (jeu d’)’ (377). **MI (1641)** *satrangzgi* [satranccı] ‘giuocatore di scacchi’ (376).

(1680) *şatranc oynamaḡ* ‘latrunculis ludere’ (II-2814); **HI (1730)** شطرنج *şatrenc oynamak (satrendge d. chatrendge oñadylar)* (145).

Ḳalfat da uyumlu biçimiyle günlük dilin örnekleri arasına eklenir. Buna ek olarak, **Comp. (1687)**’ta, ilk hece sonundaki /l/’nin sonraki hecenin kapanma sesiyle benzeştiği *ḡalfatlamak* söylenişi de kaydedilmiştir:

[**Türkst** 78 قلفات *kalafāt*, ‘das Kalfatern’ Barb. II 530: it. *calafatare*, ...] **MLex. (1680)** قلفت *ḡālfet, vul. (= günl.) ḡalfat* ‘stipatio navis’; قلفت *ḡālfet, seu (= ya da) ḡalfat et- ~ قلفتلحق ḡalfatlamak* ‘stipare, oblinire’ (II-3749) = Oblinere, oblinire: قلفتلحق

sahibi der ki: Bazı araştırmacılar, *Çatrang*’ın (Hince bir lafızdır) muarrebidir: *çatr + ang = çatrang*, *çatr* = dört; *ang* = uzuv. Bunun ‘çatrang fuci’ oyunundan ayrılma olduğuna inanılır. Zira bu oyunun dört rüknü vardır. Satrançta da padişah ve vezir hariç dört rükn vardır: fil, at, kale, piyon).

katfatlamak (ziftlemek); stipare: *kālfet etmek* (tıkamak). [Vg (1790) *kalafat etmek, kalafatlamak* ‘calfater’ (365)].

Lex. (1680)’teki ilgili maddelerde uyumlu biçimler açıklama notlarıyla aktarılır. Kimi örnekler ise bu biçimleriyle yalnızca **Comp. (1687)**’ta not edilir. Bunlardan Farsça asıllı *maya* ekle genişlemiş biçiminde uyumlu olarak gösterilir:

māyelemek, mayalamak **Comp. (1687)** ‘fermentare’; krş. **Lex. (1680)** *māyelemek* ‘fermentare’ ~ *māyelenmiş* ‘fermentatus’ → *māyelemek* ‘fermentare’ [Vg (1790) *mayalamak* ‘fermenter (faire)’ (384); *mayalanmak* ‘fermenter’ (384)].

$a - e - e > a - a - a$:

[LN جانوار *cānvār*, جانور: *cānvar*, جان آور *cān āver*, جانلور *cānāvar*] **M Lex. (1680)** *cānvār*, جانوار ~ *usit.* (= *işlek*) *cānver*, seu (= *ya da*) *cānever f. vul.* (= *günl.*) *canavar* ‘animal, fera, pec. aper’ (I-1568); → *ور* *ver f. pro* و *ve eger & si.* جانور *canver*, *vul.* (= *günl.*) *cānever* ‘animam habens, animal’ (III-5354); **Mg (1612)** D *canavar* (*ganavar*) (2) ‘fera’, (*g/ianauar*) (2) ‘altilia’; **Pg (1665)** *cānever* ‘bellua, animale’ (I-251); *cānever* جانور (*yavaş, yavaşlanacak, rām, muti, me’nūs*) ‘bestie domestiche’ (I-258), ‘domesticheuoole’ (II-746); **Vg (1790)** *canavar* ‘féroce (bête)’ (384), ‘monstie’ (405).

(1680) *cānevercik* جانورچك ‘animalculum’ (I-1568); **Pg (1665)** *yer* يَر جانورچقلى *canavarcıkları* (*yer böceği*) ‘ogni sorte di vermicelli piccioli vermi’ (III-2387).

MI (1641) *iaban gianuari* [yaban canavarı] ‘cinghiale’ (91), ‘porco cignale’ (311); **Pg (1665)** *yebānī cānever* (yebān atı) *yebānī* جانور *saluaggina, carne d’animale saluatico* (III-1898), ‘seluaggine’ (III-2003); *yaban hayvanı* يَبَانُ حَيَوَانِي ‘fiera, bestia seluatica’ (II-864); *yaban hayvanı, canavarı* (vâhş) يَبَانُ حَيَوَانِي جانور *‘fera’* (II-852).

$a - a - e > a - a - a$:

[LN *sāgāne* صَغَانَه ~ *çāgānih* چَغَنَه ~ *çāgāne* چَغَنَه ~ *çāgānih* چَغَنَه ~ *çāgāne* چَغَنَه] **M Lex. (1680)** *çāgāne f.* ~ *çāgāne t.* صَغَانَه *sāgāne f.* ‘instrumentum ligneum instar sceptri, cui tri sunt inserta cymbalorum paria, quorum

concussione musicus excitatur sonus, *ferè inter alia instrumenta adhiberi solet*, aut quatuor crepitacula lignea ejusdem usus' ~ اقلق *ıkhık*, *aliàs (= diğeri)* کمانجه *kemānce* (I-1622); چغنه *çağana* 'instrumentum musicum' → چغانه (I-1622) = Instrumentum: چغنه *çağana*, صغانه *sağana* (*çalğı, çalğu, melhā çğl. melāhi*); fides, fidis: چغانه *çağana* (*sāz, ıkhğ, kemānce, berbut*); pandura: چغانه *çağana* (*kemānce, ıkhğ, rebāb, kōpuz*).

M Lex. (1680) فرفار *ferfār*, *Fæm. ē. 'levis mente, multiloquus', (hinc f. vulg. = günl. farfara)*, 'qui omnia frangit, *Nom. arboris, ex qua scutellæ edolantur, ~ vehiculi muliebris*' (II-3503); فرفره *farfāra t.* 'blatero, rabula, futilis', & c. → فرفره *farfāra t.* 'blatero, garrulus, scurra, jactator' (II-3453) = Blaterator, *seu usit. blatero; futilis; garrulus*: فرفره *farfāra*; loquaculus, ~ loquax: فرفره *farfāre*; multiloquus: فرفار *ferfār*, ~ *vul. (= günl.)* فرفره *vel (= ya da)* فرفره *farfāra*; **MI (1641)** *farfāra* (*fantasia*) 'bizarro' (72); **Pg (1665)** فرفره *farfāra* (*çok söyleyci...*) 'chiacchierone' (I-393), 'cianciatore' (I-402), 'ciarpone, chi non conclude nel parlare' (I-404), 'ciarlatano' (I-404), 'farfallone' (II-833), 'linguacciuto' (II-1259); **Vg (1790)** *farfāra* 'précipité (homme)' (419).

(1680) فرفره لُق *farfārahk*, *Abstr. 'garrulitas, scurrilitas, ostentatio'* (II-3453); **Pg (1665)** فرفره لُق *farfārahk* 'frasche, frascherie; ostentatione'; فرفره لُک *farfāralik itmek* 'ciarlare, cicalare' (I-403).

$$a - e - i > a - a - i:$$

Comp. (1687) مایسِل *māyesil*, *vul. (= günl.) mayasıl* (*bevsir, bevsir, bāsūr çğl. bevāsir*) 'hæmorrhoids'; krş. [**Lex. (1680)** مایسِل *māyesil* 'hemorrhoides', & c. → مایه (III-4261); مایه سِل *māyesil* 'hæmorrhoids, hæmorrhoids' (III-4262)]; **MI (1641)** *maiasil* [mayasıl] 'morice (moroide); moroide' (262), (263); **Pg (1665)** مِیَاسِل *mayasıl* (*bevāsir, bāsūr, bevāsir*) 'creste marœlle' (I-568); مِیَاسِل *myasıl* 'marœlle' (II-1326); مِیَاسِل *myasıl* (*bevāsıl*) 'morice, moroide' (II-1397); **HI (1730)** مایه سِل *mayesil* (*maiesyl*) 'les hemorrhoides' (101); **Vg (1790)** *mayasıl* (*basur*) 'hémorroïde' (390).

Pg (1665) اُوکچَه مِیَاصِلِی *ökçe mayasılı* 'buganza' (I-296), speronaglia, pedignone... (III-2128) مِیَاصِلِی اُوکچَه *ökçe mayasılı* 'pedignoni' (II-1543).

$$a - u - e > a - u - a:$$

M Lex. (1680) ضربون *etiam* (= *yani sıra*) *zarbuzan, pro* (= *yerine*) *zárbüzen* ‘falconium tormentum’ (II-3037) = Falconeum tormentum: ضربون ضربون *zárbusen, zárben; Pg (1665)* ضَرْبُونُ *zárben, ضَرْبُونُجُقُ* *zarbuzancıq (~ zárbüzencik)* ‘falconetto artegularia’ (II-816).

$$i - e (< i - e) > i - a:$$

M Lex. (1680) صلة *silet*, صلة *sile*, *çğl.* صلات *sılāt, i.q. = idem quod* (= *yine bu*) وصل *vásl*, ‘Jungere rem *rei*, copulare, affigere, dare, donare, conjungi *alicui*, aut conjunctum esse, *pecul.* fœdere, amicitia aut consuetudine ~ *usit. sile, ipsa* conjunctio, copulatio, donatio, donum, copula *pec.* cum amicis, consanguineis, ~ *hinc vul.* patria’; *hârf-î sile* ‘particula conjunctiva, præpositio nomini præfixa’; *behısâr* ad castrum; *sile-î ráhm* ‘propinquorum, consanguineorum amicorumque visitatio, seu cum illis conjunctio’; *sile-î ráhm et-* ‘visitare parentes, consanguineos, amicos, illisque conjungi’; ~ *hinc vulgo sılaya varmak* ‘visere patriam’; *çoğtan sile itmemiş idi* ‘jam pridem patrios non viserat lares’ (II-2979); صلة *sile, sıla, vulg.* Patria, conjunctio, & c. → صلة (II-2983) = Patria: صلة *silet, vul.* (= *günl.*) *sıla* (*vátân, vilāyet, vel = ya da doğduğu vilāyet, zâd bûm*); conjunctio: (*ulaşıkhk, birlik, me‘îyet, ittihād, yegānegî...*); visere: *sılâ-î ráhm etmek, sılaya varmak; Pg (1665)* صلة *sile, sıla* (*vátân*) ‘patria’ (II-1536); **H (1672)** *ßila [sıla] sıla* “Besuch in der Heimat” (2) (**Hazai** 258); **Vg (1790)** *sıla* (*vatan*) ‘patrie’ (413).

$$u - u - e > u - u - a:$$

M Lex. (1680) قمقمة *qumqumet, seu* (= *ya da*) *Turcis qumquma* ‘lagenae stannea, plumbea’, & c. (II-3762), (II-3807) **Comp. (1687)** (*gügüm, qumqım, qámqáme*) ‘cucuma’; قمقمة *qumquma* ‘amphora’.

$$ü - e > u - a:$$

M Lex. (1680) نازله *nāzile, etiam pro* (= *yerine*) نزله *nezle, aut* (= *ya da*) *usit.* (= *işlek*) *nüzle, vul.* (= *günl.*) *nuzla* ‘defluxus humorum, rheuma, catharrus’ (III-5095); نزله *nüzlet, nüzle, vul.* (= *günl.*) *nuzla* ‘descensus humorum, rheuma, catarrhus’; نزله

اوتى *nüzle, nuzla oti* ‘pyrethrum’ (III-5166); **MI (1641)** *nusle* [nüzle] (*sukiem*) ‘catarro’ (83); *nusla* [nuzla] ‘discesa del capo’ (121) (*83, 121 nuszla* [nuzla] Ind.); **Pg (1665)** *nüzle*, نَزْلَه *nāzle*, نَزْلَه *nezle* ‘catarro’ (I-364); نَزْلَه *nüzle* ‘discesa di capo ò scesa’ (I-679), ‘infreddamento, infreddatura’ (II-1134), ‘raffreddamento’ (III-1730), ‘rema, catarro’ (III-1763) ‘reuma’ (III-1778), ‘scesa, catarro’ (III-1944); **Vg (1790)** *nazile, nevazil* ‘fluxion’ (385).

Pg (1665) *nüzlelenmiş* ‘affredato’ (I-63); *nüzleli, -lü* ‘catarroso’ (I-364), ‘raffreddato, chi patisce freddo, catarro’ (III-1730), ‘rematico’ (III-1763), ‘reumatico’ (III-1778); *nüzlendürici* ‘infreddatiuo’ (II-1134); *nüzlenmiş* ‘infreddato’ (II-1134).

$o - e > o - a$:

M Lex. (1680) سواخته *sohta*, vul. (= *günl.*) *softa* ‘studiosus academicus, alumnus’, & c. → سواخته (II-2999) = Seminarium: سواخته *sohtá*, vul. (= *günl.*) *softa*, academia: سواخته لر *sohteler*, vul. (= *günl.*) *softaler (tālibler, tālibān)*; studiosus, *a, um*: سوخته *sohta (tālib, ‘ılme tālib, ~ tālib-ı ‘ılm, oğur yazar, şāgird)*; **Mg (1612)** D *sohta (sochta)* (2) ‘schola[sticus]’; **MI (1641)** *sokda* ‘scuolare’ (389); *sokta* ‘scolare’ (385); **H (1672)** *szofta [softa] softa* “Medresestudent” *lar [lar]* (1) (**Hazai** 258).

Gerileyici:

$e - a > a - a$:

M Lex. (1680) جبا *ceba, seu (= ya da) caba t.* ‘donum, dono, gratis, gratuitò’; سكا جبا *cebā et- ويرمك* *cebā virmek* جبالمق *cabalamak* ‘dono dare, gratis dare’; ساña *cebā* ‘tibi sit gratis, dono datur, ~ condonatur’ (I-1574) = Gratis, & gratuitè, gratuitò: جبا جابه *ceba*, vul. (= *günl.*) *caba (aylak, müft, müfte, pulsız, rāyegān, sumeye, sūmeye...)* *saña cebā; cabalamak, cebā et- (bağışlamak)*; donum: جبا *cebā (virgü, ‘átā)*; جبا *cebā (bād-ı hevā)*; *cebā etmek, virmek, cabalamak (bağışlamak)*; donare: *cebā etmek*; impunitus: *cebalanmış*.

H (1672) *gsaba [džaba] caba* “umsonst; gratis” (2) (**Hazai** 224); **MI (1641)** *giaba* [caba] (*baghsc=isc* [bağışış], *pesc=kiesc* [peşkeş]) ‘dono, ouero presente’ (128), ‘gratis, cioè senza pagamento’ (170-171); **Pg (1665)** جابه *caba (müft, bād-ı hevādan,*

mecānen) ‘gratis, senza premio’ (II-993), ‘gratuito, gratis’ (II-994), ‘per niente’ (II-1555). **MI** (1641) *giaba* [caba] *ver-* (*baghisc=lamak, pesc=ghiesc vermek, chdaiuermek*) ‘presentare, donare’ (316).

$$e - a - e, e - a - a > a - a - a :$$

[LN چكچك *çakāçak* ~ چكچاك *çakāçāk* ~ چخاخ *çahāçāḥ* ~ چقچق *çakāçāq*] **M Lex.** (1680) چكچك *çekāçek*, ~ چكچاك *çekāçāk* *f.* چكش *çekiş* ‘tractio’ چقچق *çakaçak* *t.* ‘expressio soni, qui ex collisione duarum rerum duriorum provenit’ (I-1629) = Expressio: چكچك *çekāçek*, چكچاك *çekāçāk*, چكش *çekiş*, *vul.* (= *günl.*) *çikaçak* [!].

$$e - u > a - u :$$

M Lex. (1680) ميمون *meymūn* [a.], *vul.* (= *günl.*) *maymun* *t.* ‘cercopithecus simius, simia’ (III-5079); **Mg** (1612) *T maynon* p. 12 *D maymon* (2) = *maymun* ‘Affe’ (Stein 78); **MI** (1641) *maimun* [maymun] ‘gatto maimone (159), scimia, animale’ (384), ‘simia’ (404); **Pg** (1665) مایمون *maymun*, ميمون *meymūn* ‘bertuccia’ (I-256); ميمون *meymūn* ‘gatto maimone’ (II-940), ‘scimmione, scimia grande’ (III-1956), ‘simia’ (III-2049); **V** (1709) *maymún* 5:99 [maymún] ‘a Monkey’, *maimúnler* 4:72 (Gilson 187); **HI** (1730) ميمون *meymun* (*meimun*) ‘un singe’ (81); **Vg** (1790) *maymun*, *meymun* ‘singe. guenon’ (437).

(1680) ميمونجي *maymunci* *t.* ‘simiarum rector’ (III-5079). **MI** (1641) *maimungiuk* [maymuncuk] ‘scimietta’ (384). **Vg** (1790) *maymunluḡ* ‘singerie. grimace’ (437).

$$e - a > a - a :$$

M Lex. (1680) نماز *nemāz* *f. t. vul.* (= *günl.*) *namaz* ‘preces solennes cum ritibus suis, quales quotidie quinquies peragere tenentur, oratio lege praecepta’; *kıddās nemāz, nemāz-ī bāmdād, sábh nemāzi*: unde (= *ve bundan*) *sábh nemāzine, vel* (= *ya da*) *nemāzinde, nemāz-ī pişin, öyle nemāzi, nemāz-ī diğer, ikinci nemāzi nemāz-ī şam, áhşām nemāzi, nemāz-ī huften, yatsi nemāzi, beş vâkt nemāz, nemāz güzār...* (III-5255); **Mg** (1612) *D nemaz* (2) *D namaz* (6) = *namaz* ‘Gebet’ (Stein 163); *D ikinci nemaz* (*ikindi nemas*) ‘preces velpertinæ’; *D yadsu nemaz* (*yad/ü nemas*) ‘preces

noctunæ'; **Pg (1665)** *nemāz* (*namaz*) (*sālāt*) 'oratione' (II-1478); *aḥṣam n.-i* 'vespro, vespero, sera' (III-2392); *ikindī n.-i* 'compieta' (I-456); *ḳiddās n.* (*mesā, liturya* < *Grek.*) 'messa, il santo Sacrificio dell'Altare' (II-1357); *sābāh n.-i* 'al far del giorno' (II-963); *yatsi n.-i* (*yatsu zamanī, vaḳti*) 'due hore di notte...' (II-1443); *n. peymānesi* (*mīsā ḳādehi, kās*) 'calice' (I-312); **H (1672)** *namaz* [*namāz*] *namaz* "Gebet" (7) (**Hazai** 247); *szaba namazi* [*sabā namazi*] *sabah namazı* (485); *üjle namazi* [*üyle namazi*] *öğle namazı* (485); *jatzi namazi* [*yatsi namazi*] *yatsı namazı* (485); **V (1709)** *namáz* 5:100 [*namáz*] 'Prayer' 5:77 5:78 5:81 5:84 5:91 5:92 5:95 (**Gilson** 192); *aksham namez* 5:78 'the 4th Prayer at Sunset' (**Gilson** 132); *ikindy namaz* 5:77 'the third Prayer, about 2 Hours before sun-set' (**Gilson** 171); *kadar* 5:95 [*kadār*] *k. namaz* '(the Prayers all Night, on the 27th of the Moon *Ramazan*, when 'this said the *Alcoran* descended from Heaven)' (**Gilson** 174); *'sabah namaz* 5:91 'the first Prayer, about 2 Hours before Sunrise'; *auile* 5:81 [*öylé*] 'Noon' *oilé* 3:54 2:42 *a. namaz* 'the second Prayer at Noon' (**Gilson** 196); *yatsy* 5:101 *y. namáz* 5:101 'the fifty and last daily Prayer, just before going to Bed' (**Gilson** 222); *'salah* 5:92 [*salā*] *s. namaz* 'a Prayer extraordinary on every Friday, between sun-Rising and Noon' (**Gilson** 203); *temgid* 5:84 [*temcid*] *namaz* 'the first Prayer, 2 Hours before Day' (**Gilson** 203); **Hl (1730)** *aḥṣam nemazi* (*aḥṣham nemazi*) 'le crepuscule' (72); *sabah namaz+* (*inda*) (165).

(1680) *nemāz ḳılmak, nemāz kerdn, ~ güzārden* 'sacra precum obire, orationem lege præceptam facere aut absolvere' (→ *nemāz* III-5255); **Mg (1612)** *D namaz bulmak*, 'orare, preces fundere'; *namaz kılmak* (*namaz kelmak*) 'orare', (*namas külmak*) 'preces fundere'; **Ml (1641)** *namasa ghietmek* [*namaza getmek*] 'andare all'orationi' (46); *namas chlmak* [*namaz k(ı)lmak*] 'orare, pregare' (283); **Pg (1665)** *nemāz ḳılmak* 'celebrare la messa' (I-378), 'dire la messa' (I-667), 'far oratione' (II-829) 'orare' (II-1477); **V (1709)** *namaz kılmak* 2:29 'to pray' (**Gilson** 192); **Hl (1730)** *nemaz kılmak* (*nemaz kylmagha guitti = nemaz kıлмаға gitti*) 'il est allé prier Dieu' (48).

$$e - a > a - a :$$

[LN شلوار *birl.*: شل + وار] **M Lex. (1680)** شلوار *şelvār, vul. (= günl.) şalvar f.* ایچ طون *iç don, iç donı, ~ سروال servāl a.* 'subligaculum, femoralia interiora ad pedes

dimissa, quibus tibialia juncta' [*femorale exterius usque ad talos dicitur* تنبان *tümbān*]
Aliàs Turcis شلوار *şalvar dicitur* 'superfemorale amplum ex vili panno, seu brachæ
laxiores quibus viatores utuntur'; شلوار بند *şelvār bend*, 'zona seu vinculum quod per
superiorem partem trajectum femoralia constringit' *Aliàs Turcis* شلوار *şalvar dicitur*.
Hinc شلوار بند *şelvār bend* 'zona seu vinculum quod per superiorem partem trajectum
femoralia constringit' (II-2853) = Bracca seu braccæ: شلوار *şilvar*, *vel* (= *ya da*) *usit*.
(= *işlek*) *şalvar* (*çağşır*, *çintiyān*); femorale, femoralia: شلوار *şelvār*, سروال *servāl*, *çğl*.
serāvīl (*çağşır*, *çáhçır*); ...subligaculum, subligacula: سلوار *selvār*, ...: شلوار **Pg** (1665)
çalvār 'calze marinesche' (I-315) [→ LN چلوار]; **V** (1709) *shalva* 5:91 [šalva] 'a
Pair of Trowsers' (Gilson 209); **HI** (1730) شلوار *şalvar* (*chalvar*) 'culotes de drap
plissées' (97); **Vg** (1790) *şalvar* 'culotte de drap, pour les femmes' (372).

$e - a - e > a - a - a :$

[LN [زَمَ / ر] زَنپاره . (*birl.*)] **Comp.** (1687) زَنپاره *zempāre* (*zempare*), *vul.* (= *günl.*) *zampara* 'mulier; scortator'; [**Lex.** (1680) زَنپاره *zempāre f.* 'ganeo, scortator, mœchus, fornicator, mulierum sectator' (II-2470)]; **MI** (1641) *szampara* [zampara] 'puttaniere' (329), (329 *szampare* [zampare] Ind.); *sampara adem* 'uomo, che va dietro à donne' (186) (186 *szampare adem* Ind.); **Pg** (1665) زَنپَرَه *zempāre*, *zampara* (*kem*, *şerīr*, *hábīs*, *nekbetī*, *fāsiḳ*) 'bagascione' (I-222), 'ribaldo' (III-1779), 'gaglioffone, furbo' (II-931), (*fāsiḳ*, *şehvesine tābi*, *münhāmīl*) 'impudico' (II-1075), (*şehvetine mā'īl*, *fāsiḳ*, *zānī*, *nefsānī*) 'carnale' (I-349), 'feminiare' (II-850); **H** (1672) *zampārelikten* (1) ~ *zampāre* (1) ≠ *zampara* "Schürzenjäger" (Hazai 367). **Pg** (1665) زَنپَارَه لِعَلَه *zamparahıḡla* (*nefs ile*, *şehvetile*) 'carnalmente' (I-349), (*fışkıla*, *şehve ile*) 'impudicamente' (II-1075); (1680) زَنپَارَه لِك *zempārelik* 'mulierum sectatio, scortatio' (II-2470); **Pg** (1665) زَنپَارَه لِق *zamparahıḳ* 'ribalderia; carnalita'; **MI** (1641) *szamparalikden farakat et-* [*zamparalikden f. et-*] 'ritirarsi dal putanesimo' (358) (358 *szamparelikden ferakat et-* [*zamparelikden f. et-*] Ind.).

$e - u > a - u :$

M Lex. (1680) زَبُون *zebūn f. t. vul.* (= *günl.*) *zabun*, ضعیف *zá'īf*, عاجز *āciz* 'debilis, infirmus, invalidus, impotens, ægrotus'; *zebūnū bītāb olüp*; *zebūn düştiler...*

(II-2427); **MI (1641)** *sabun* [zabun] ‘impotente, debole’ (198); *szabun* [zabun] ‘debile’ (113), (*selil* [zelil]) ‘debole’ (114), ‘imbecillo, cioè debile’ (191), (*chasta, dertli*) ‘infermo’ (209), (*aruk*) ‘scarmo, magro’ (379), (*arik*) ‘secco, magro’ (392); **Pg (1665)** زابون *zabun* ‘malsano’ (II-1302); زبون *zebūn* (*kuvvetsiz, nā-tüvān, hasta, marazh...*) ‘debole’ (I-599), ‘fiacco’ (II-860), ‘fieuoie, fiacco’ (II-865) ‘indebolito’ (II-1107), ‘indisposto’ (II-1110), ‘languido’ (II-1218), ‘macero’ (II-1285), ‘scriato, debile’ (III-1981), ‘spossato, debole’ (III-2147), ‘valetudinario’ (III-2354); *zebūnlar* ‘deboli’ (I-599); **Vg (1790)** *zabun, zebun* ‘infirmi. abattu’ (394); *zabun (arik)* ‘maigre’ (401).

MI (1641) *sabunlighile* [zabunliḡile] ‘fiaccamente’ (145); *szabunlughilhe* [zabunluḡile] ‘languidamente’ (227); **Pg (1665)** *zebūnhḡila* ‘con debolezza debolmente’ (I-600); *zebūnliḡile* ‘fiaccamente’ (II-860). (1680) زبونلق *zebūnhīk* ‘debilitas, infirmitas’ (II-2427); **MI (1641)** *szabunlik* [zabunlık] (*kiehlelik* [kehlelik]) ‘pidocchieria, miseria’ (304), *szabunluk* [zabunluk] ‘debilità’ (114); **Pg (1665)** *zebūnhīk* ‘debolezza, languore’ (600), ‘indispositione’ (II-1110), ‘languore’ (II-1218); *zebūnlik* ‘fieuoiezza’ (II-865); **Vg (1790)** *zabunluḡ, zebunluḡ* ‘infirmi. abattement’ (394); *zabunluḡ (arıkılık)* ‘maigre’ (401).

(1680) زبونلتماق *zebūnlatmaq*, زبون *zebūn et-* ‘infirmare, debilitare, frangere’ (II-2428).

Pg (1665) *zebūnlamak* (*zá‘īf itmek, táz‘īf itmek*) ‘debilitare’ (I-598), (*zá‘īflenmek*) ‘debilitarsi’ (I-598); (1680) ... / ~ *Pass. زبونلتماق zebūnlanmaq*, ‘infirmari, debilitari, frangi’ (II-2428); **Pg (1665)** *zebūnlanmış* ‘indebolito’ (II-1107).

Mg (1612) T *zabun et- (sabun etmek)* (III, PROVERBIA ET); **MI (1641)** *szabun etmek* [zabun et-] ‘sneruare, indebolire’ (407); **Pg (1665)** *zebūn it- (kuvvetsiz it-, zá‘īf it-, nā-tüvān it-)* ‘fiaccare, indebolire’ (II-859), ‘indebolire’ (II-1106); **MI (1641)** *sabun olmak* [zabun ol-] ‘fiaccare, indebolire’ (145); *szabun olmak* [zabun ol-] ‘debilitare, indebolire’ (114); **Pg (1665)** *zebūn ol- (soł-)* ‘amoscirsi’ (I-117), (*yüreksiz ol-*) ‘indebolirsi’ (II-1106), ‘infiacchire’ (II-1125) ‘languire’ (II-1218); **MI (1641)** *szabun olmisc* [zabun olmış] ‘sneruato, indebolito’ (407).

Lex. (1680) سلاملشمق *salamlaşmaq* **مسالمة** *müsāleme et-* ‘se invicem salutare’ (II-2651) [**Mg (1612)** D *salam* (2) = *selam* “Gruß” (**Stein** 162)].

سلطان بایزید *sultān bāyezid*, (*vul. = günl. bayazet*), *altunleri, sārı dirhemler* (*dümriler, çinçinler*) **Comp. (1687)** ‘abaculi’; بایزید *bāyezīd* ‘Bajazetes’ [**H (1672)** *bajazet [bāyazīt]* (5); *bajazeth [bāyazīt]* *Beyazıt* ‘EN’ (14) (**Hazai** 269)].

$o - e > o - a$:

M Lex. (1680) سواخته *sohta*, *vul. (= günl.) softa* ‘studiosus academicus, alumnus’, & c. → سواخته (II-2999) = Seminarium: سواخته *sohtá*, *vul. (= günl.) softa*, academia: سواخته لر *sohteler*, *vul. (= günl.) softaler (tālibler, tālibān)*; studiosus, *a, um*: سواخته *sohta (tālib, ‘ılme tālib, ~ tālib-ī ‘ılm, oğur yazar, şāgird)*; **Mg (1612)** D *sohta* (*sochta*) (2) ‘schola[ticus]’; **MI (1641)** *sokda* ‘scuolare’ (389); *sokta* ‘scolare’ (385); **H (1672)** *szofta [softa] softa* “Medresestudent” *lar [lar]* (1) (**Hazai** 258).

Türkçeye Batı dillerinden girmiş örneklerin bir kısmı **Lex. (1680)**’te okuyuş farklarıyla bulunmaktadır. İlki yazılışa bağlı bir seslendirmeyeyle dar bir çevrenin *okuma diline*, ikincisi ise günlük dildeki ortak söyleyişe göre düzenlenir: **Lex. (1680)** سلاموره *selamura t. ex Ital. (= İtalyancadan)* ‘muria; salamora’ (II-2652); سلاموره *salamura* → سلاموره (II-2978).

Yine İtalyanca aracılığıyla dilimize girmiş başka bir örnek de *vul.* kısaltması ile Türkçe günlük ortak dil için uyumlu biçimiyle aktarılır:

[**Türkst** 57 صلاطه *salata*, Salat’: it. (in) *salata*, ngr. (= Yeni Grek.) *σαλάτα*. صلاطه لق *salatalek* ist eine Bezeichnung für ‚Gurke‘ Jussuf 1013.] **Lex. (1680)** صلاطه *salata t.* → سلوطه *sellūtá* (II-2657); سلوطه *sellūtá*, *vul. (= günl.) salata* ‘acetarium’ (II-2663); صلاطه ~ صلاطه *salata*, ~ سلوطه *sállūtá* ‘acetarium’ (II-2977); صلاطه *salata*, صلیطه *sálitá*, ~ سلوطه *sálūtá* ‘acetarium’ → صلاته (II-2982) = Acetaria, *orum*: صلاطه *salata*, سلوطه *sállutá*, v. صلیطه ~ ترشی; olitor: صلاطه جی *salataci*.

Lex. (1680)’te Farsça aracılığıyla dilimize girmiş başka bir örnek de ikili biçimiyle madde başıdır. Buna karşılık **Comp. (1687)**’ta yalnızca Farsçadaki biçimleriyle kaydedilir:

[Türkst 36 صومیره *sumpere*, *vulg. sumpara*, 'Schmirgel' Bianchi II 133: gr. (= Grek.) *σμίρις* Pers. (= Farsça) سنپاره...] **Lex. (1680)** صومیره *sumpere*, *sumpara* 'smiris' *Smeriglio* (II-3012); سنبادج *sümbādec a. pro* (= *yerine*) سنباده *sümbāde f.* 'sīm pāre taş' 'genus lapidis quo poliuntur enses, ~ quo vitra sculpuntur, *scil.* smyris' (II-2681) = Smyris, *lapis*: سنبادج *sümbādec*, سنباده *sümpāde*.

Farsça asıllı başka bir örnek de günlük ortak dil için uyumlu biçimiyle aktarılmıştır: استره *üstüre*, *yerine* اوستره *üstūrā*, استرا *üstūra*, *ustura* (→ 3.1.8.1.).

Sözlükte Arapça ve Farsça asıllı kimi kelimelerin asıllarındaki hece ünlüsü, *yumuşak harfler* (Meninski Gr. 5) bölümünde değerlendirilen harfler yanında, /u/ yerine /ü/ ile işaretlenmiş; ancak bu kelimelerin günlük dil için kaydedilen biçimlerinde /u/'lu söylenişlerine geri dönmüştür:

Arapçadan: *cüz*, *cuz* < *cüz'* (→ 1.1.2.1.); *tult* < *süls* (→ 3.1.8.1.); *murtad* < *mürtedd*; *mürtadd* (→ 1.1.5.2.); *bunlar yanında*: *tura* < *dürre* (→ 1.1.5.1.).

Farsçadan: *çul* < *cül* (→ 3.1.2.2.); *çulha* < *cüllāh* (→ 1.1.5.1. ; 3.1.2.2. ; 4.3.); *put*, *püt* < *büt* (→ 3.1.2.1.); *turfāda*, *turfende* < *türvende*; *turbanda* (→ 3.1.2.8.); *turp*, *trup* < *tür[ü]b* (→ 3.1.2.1. ; 3.1.8.4.); *turtu*, *tortı*, *turtı* < *dürdī* (→ 3.1.2.3. ; 3.2.5.); *turşu*, *turşī*, *türşī*, *türşü* < *türşī* (→ 3.1.8.4. ; 3.2.5.); *zurna*, *zürna* < *sürnā[y]* (→ 3.1.1.7.); *zurnazan* < *sürnāzen* (→ 3.1.1.7.).

$u - u - e > u - u - a$:

M Lex. (1680) قمقه *qumqumet*, *seu* (= *ya da*) *Turcis* (=) *qumquma* 'lagena stannea, plumbea', & c. (II-3762), (II-3807) **Comp. (1687)** (gügüm, *qımqım*, *qámqáme*) 'cucuma'; قمقه *qumquma* 'amphora'.

$ü - e > u - a$:

M Lex. (1680) نازله *nāzile*, *etiam pro* (= *yerine*) نازله *nezle*, *aut* (= *ya da*) *usit.* (= *işlek*) *nüzle*, *vul.* (= *günl.*) *nuzla* 'defluxus humorum, rheuma, catharrus' (III-5095); نازله *nüzlet*, *nüzle*, *vul.* (= *günl.*) *nuzla* 'descensus humorum, rheuma, catarrhus'; نازله *nüzle*, *nuzla oti* 'pyrethrum' (III-5166); **MI (1641)** *nusle* [nüzle] (*sukiem*) 'catarro'

(83); *nusla* [nuzla] ‘discesa del capo’ (121) (83, 121 *nuszla* [nuzla] Ind.); **Pg (1665)** *nüzle*, نَزْلَه *nāzle*, نَزْلَه *nezle* ‘catarro’ (I-364); نَزْلَه *nüzle* ‘discesa di capo ò scesa’ (I-679), ‘infreddamento, infreddatura’ (II-1134), ‘raffreddamento’ (III-1730), ‘rema, catarro’ (III-1763) ‘reuma’ (III-1778), ‘scesa, catarro’ (III-1944); **Vg (1790)** *nazile*, *nevazil* ‘fluxion’ (385).

Pg (1665) *nüzlelenmiş* ‘affredato’ (I-63); *nüzleli*, -lî ‘catarroso’ (I-364), ‘raffreddato, chi patisce freddo, catarro’ (III-1730), ‘rematico’ (III-1763), ‘reumatico’ (III-1778); *nüzlendürici* ‘infreddatiuo’ (II-1134); *nüzlenmiş* ‘infreddato’ (II-1134).

İlerleyici ve Gerileyici:

$a - e - a > a - a - a :$

[**Türkst** 57 رافدان *rafedan*, weich gekochtes Ei‘ Barb. II 10: gr. (= Grek.) ὠγά ρομφητά, weiche Eier‘, von ῥοφέω, schlürfe‘.] **M Lex. (1680)** رُفْدَان *rüfedân a. vul.* (= *günl.*) *rafadan t.* ‘ovum sorbile’ (II-2341) = Sorbilis res: رُفْدَان *rüfedân, vul.* (= *günl.*) *rafedân*; **Hl (1730)** *rafadan* (*r. ioumourta = yumurta*) ‘des oeufs à la coque’ (75); **Vg (1790)** *rafadan* (*r. yumurta*) ‘œuf à la coque’ (409).

$e - a - e > a - a - a :$

[**LN** چَاكَچَاك *çakāçak* ~ چَاكَچَاك *çakāçāk* ~ چَاخَاچَاخ *çaḥāçāḥ* ~ چَاكَچَاك *çakāçāk*] **M Lex. (1680)** چَاكَچَاك *çekāçek*, ~ چَاكَچَاك *çekāçāk f.* چَكِش *çekiş* ‘tractio’ چَاكَچَاك *çakāçak t.* ‘expressio soni, qui ex collisione duarum rerum duriorum provenit’ (I-1629) = Expressio: چَاكَچَاك *çekāçek*, چَاكَچَاك *çekāçāk*, چَكِش *çekiş, vul.* (= *günl.*) *çiķaçak* [!].

M Lex. (1680) شَمَات *šemāt*, ~ *usit.* (= *işlek*) شَمَاتَة *šemātet item (= yine) usit.* (= *işlek*) شَمَاتَه *šemāte, vul.* (= *günl.*) *şamata*, كُوتُرْدَى *kütürdî*, هَنْكَامَه *hengāme* ‘clamor, vociferatio, strepitus, rumor, tumultus, insultus’; شَمَاتَه كَذَار *šemāte gūzār*, ‘ovans, exultans ob malum alterius’; *tehāmmül-i şemāte* ‘toleratio insultationis’; شَمَاتَه تَلَى دَلَى *şamata telî, dilî*, ~ شَمَاتَه تَنْكَه *şamata teneke* ‘folia auri seu bracteolæ orichalci tremulæ & strepitosa’ (II-2854); **MI (1641)** *sc=amata* [şamata] ‘schiamazzo, grido’ (381), ‘strepito’ (436); **Pg (1665)** شَمَاتَة *şamata (gāvḡā, hengāme, velvele)* ‘baccano, rumore, ò strepito’ (I-220); شَمَاتَة *şamata* ‘fragore’ (II-904), ‘garbuglio’ (II-938), ‘romore,

strepito' (III-1866), 'schiamazzo, grido' (III-1947), 'strepito' (III-2198); *şamata dili, ya labık tel* 'orpella' (II-1487), 'tremolante, sorte d'orpello che tremola' (III-2328); *anlaruñ öykelenmesi ve şamatası ile* 'per lor corruccio e strepito' (I-545); **H (1672)** *şamata [şamata] şamata* "Lärm; Geschrei" (1) (**Hazai** 254); **Vg (1790)** *şamata (seda, ses)* 'bruit' (364), 'tapage' (443), (*kavga*) 'tintamarre' (446), (*bozghunluk*) 'tumulte' (451), 'vacarme' (452).

MI (1641) *sc=amataği* [şamatacı] 'quel che schiamazza' (381), 'strepitoso' (436); **Vg (1790)** *şamatacı* 'tapageur' (443).

(1680) شَمَاتَة *şamata et-* 'strepitare, vociferari, strepitum edere, tumultuari ~ *ut supra* ovare, jubilaré de malo alterius' (II-2854); **MI (1641)** *sc=amata etmek* [şamata et-] 'schiamare, schiamazzare' (381); **Pg (1665)** *şamata çok it-* 'nabissare, infuriare' (II-1414); *şamata it- (ğávğā it-, hengāme it-, velvele it-...)* 'romoreggiare, far romore' (III-1866), 'far strepito' (III-2198), 'tramazzare, far rumore; far tumulto' (III-2307); **Vg (1790)** *şamata et- (ş. , kavğa et-)* 'tempêter' (444).

Comp. (1687) زَنْپَارَه *zempāre (zempare), vul. (= günl.) zampara* 'mulier; scortator'; [**Lex. (1680)** زَنْپَارَه *zempāre f.* 'ganeo, scortator, mœchus, fornicator, mulierum sectator' (II-2470)]; **MI (1641)** *szampara* [zampara] 'puttaniere' (329), (329 *szampare* [zampare] Ind.); *sampara adem* 'uomo, che va dietro à donne' (186) (186 *szampare adem* Ind.); **Pg (1665)** زَنْپَارَه *zempāre, zampara (kem, şerîr, ħābîs, nekbetî, fāsîk)* 'bagascione' (I-222), 'ribaldo' (III-1779), 'gagliofoffone, furbo' (II-931), (*fāsîk, şehvesine tâbî', münhāmîl*) 'impudico' (II-1075), (*şehvetine māl'îl , fāsîk, zānî, nefsānî*) 'carnale' (I-349), 'feminiare' (II-850); **H (1672)** *zampārelikten* (1) ~ *zampāre* (1) ≠ *zampara* "Schürzenjäger" (**Hazai** 367). **Pg (1665)** زَنْپَارَه لَغْلَه *zamparahlğıla (nefs ile, şehvetile)* 'carnalmente' (I-349), (*fiskıla, şehve ile*) 'impudicamente' (II-1075); (1680) زَنْپَارَه لَك *zempārelik* 'mulierum sectatio, scortatio' (II-2470); **Pg (1665)** زَنْپَارَه لَق *zamparahık* 'ribalderia; carnalita'; **MI (1641)** *szamparalikden farakat et- [zamparalikden f. et-]* 'ritirarsi dal putanesimo' (358) (358 *szamparelikden ferakat et- [zamparelikden f. et-]* Ind.).

$$e - a - i > a - a - i :$$

MLex. (1680) چمازی چوقه *çimazi çoğa, seu (= ya da) vul. (= günl.) çoha* ‘pannus ruber, cramoësius, *vul. cremesinus*’; چمازی چوقه *çamazı çoğa* ‘cremesinus pannus’ (I-1647) **Comp. (1687)** چمازی چوقه *çemâzî, çamazı çoğa, seu (= ya da) vul. (= günl.) çoha* ‘cramesius pannus’.

$$e - a - i > a - a - i :$$

[**Türkst** 67 پناير *panair, panajer* ‚Markt‘: gr. = Grek. *πανήγυρις, πανηγύρι* ‚Kirchweihfest, Fest, Markt‘. Vgl. Mi. , Türk. El. II 37. Ueber das e der zweiten silbe vgl. S. 14. Die türkische Form hat wieder ngr. (= Türkçe formu için Yeni Grek.) *παραῦρι* hervorgerufen, mit dessen a sich Thumb Idg. Fo. II 80 umsonst abmüht.] **MLex. (1680)** پناگیر *penāgîr* ‘nundinæ’, *vul. ~ fortè meliùs (= yeğlenen, öncelik verilen, tercih edilen)* پناير *pana(y)îr* (I-892); پناير *pana(y)îr t.* ‘nundinæ’ (I-893) = Nundinæ: پناگیر *penāgîr, seu (= ya da) vul. (= günl.)* پناير *panair* [panayır] (*bāzār*); **MI (1641)** *panair* [panayır] (*Greco*) (*basar*) ‘fiera, mercato’ (147); *panair szāmani* [panayır zamanı] (*Greco* = Grek.) ‘tempo di fiera’ (450); **Pg (1665)** پناير *panayır* ‘assemblea di festa’ (I-181); **Vg (1790)** *panayır* ‘foire’ (385).

İncelemedeki monografik çalışmalarda: Megiser (1612) / Stein, 1975: 161-163; Molino (1641) / Święcicka, 2020: 101-104; Parigi (1665) / Kartallıoğlu, 2010: 99; Harsany (1672) / Hazai, 1973: 367-368; Vaughan (1709) / Gilson, 1987: 70-71.

3.2.8. Kısalma

Meninski **Lex. (1680)**’te Osmanlı Türkçesi yazı diline Arapça ve Farsçadan girmiş kelimelerin açık ve kapalı hecelerindeki ünlülerin uzunluk değerlerini koruyan bir işaretleme düzeni kurar. Bu uzunluk değerleri şehirli okumuşların dilinde özellikle açık hecelerde bugün de korunur.

Buna karşılık, incelemedeki başka Avrupalı yazarların metinlerinde bu uzunluk değerleri hiçbir yerde gösterilmez. Bu sebeple incelemede uzunluk işareti, ancak belli örneklerde, damak ünsüzünün niteliğini göstermek üzere (Farsça -kîar [-kār] gibi) ve de kimi okuyuşlarda özellikle *büzülme uzunlukları* için kullanılmıştır.

Lex. (1680)'te günlük dile inmiş alıntı kelimelerin açık ve kapalı hecelerindeki *uzun /a/* Türkçenin normal uzunluktaki kendi /a/'sı ile kaydedilir:

kapalı hecede: *battaḷ, bataḷ < báttāl* (→ 1.1.5.1.); *bazarlaşmak* [*< bāzārlaşmak*] (**Lex. I-651**); *çufut, cifut, çifud < cehūd, cühūd* (→ 3.1.1.1. ; 3.1.2.2. ; 3.1.2.3. ; 3.1.1.0.1.1.); *çapraz < çep ü rāst* (→ 1.1.4.5. ; 3.1.1.7. ; 3.2.7.); *çardaḵ < çār-tāḵ* (→ 3.1.1.8.); *çarmıḵ, çarmuḵ < çār-mīḥ* (→ 3.1.3.2. ; 3.2.5. ; 3.2.7.); *çarşaf, çarşav < çār-şeb, çādir-ī şeb* (→ 1.1.4.2. ; 3.1.2.8. ; 3.1.6.3. ; 3.2.7. ; 4.4.); *çarşu < çār-sū* (→ 3.1.10.1.11.); *çiriş < sirīş, şiriş* (→ 3.1.10.1.10.); *çulha < cüllāh* (→ 1.1.5.1. ; 3.1.2.2. ; 4.3.); *çüval < cüvāl* (→ 1.1.5.1. ; 3.1.2.2.); *divit, divīd, divid < devāt* (→ 3.1.1.8. ; 3.2.2. ; 3.2.6.); *filcan, filcān < fīncān* (→ 3.1.10.1.6.); *hekim < hākīm* (→ 3.1.8.3); *imūrza, murza, murza (< mīrzād, emīr zād) 'beg zāde'* (→ 3.2.2. ; 3.2.5.); *kāḡır, kāḡir < kārgīr (binā)* (→ 1.1.3.2. ; 3.1.8.6. ; 3.2.7.); *kelpetin < kelbetīn* (→ 3.1.2.1.); *matrabaz < medrebāz* (→ 3.1.2.3. ; 3.2.7.); *māyhoş, mayhoş, meyhoş, meyhoş < māye-ḥoş* (→ 3.1.8.3. ; 3.2.6.); *maymun < meymūn* → 3.2.7. *nar < enār* (→ 1.2.2.1.); *patlican < bādlicān, bādilcān* (→ 3.1.2.1. ; 3.1.2.3. ; 4.3.); *panzeher < bād-i zehr* (→ 2.1.2.2. ; 2.2.2.); *papuç, pāpuc < pāpūş* (→ 3.1.1.6. ; 3.1.10.2.2.); *payvan < pāy-bend* (→ 1.1.4.2. ; 3.2.7.); *pusat < bisāt* (→ 3.1.2.1. ; 3.2.5.); *sana'āt, zanaat < sinā'āt* (→ 1.1.2.2. ; 3.1.1.7. ; 3.2.4.); *soḵaḵ < zuḵāḵ* (→ 3.1.2.9. ; 3.2.4.); *rafadan, rafedan < rūfedān* (→ 3.2.7.); *saba'l-ḥayr < sábhāhu'l-ḥáyr* (→ 1.1.4.1.); *sarnic < sıhrīc* (→ 1.1.4.1. ; 2.1.2.2. ; 3.2.4.); *soḵaḵ < zuḵāḵ* (→ 3.1.2.9. ; 3.2.4.); *şalvar < şelvār* (→ 3.2.7.); *şamdan, şamadan < şem'dān* (→ 1.1.2.2. ; 3.2.7.); *tābe-ḥāne, tap-ḥāne < debbāḡ-ḥāne* (→ 1.1.1.1. ; 1.1.5.1. ; 1.2.1.1. ; 3.1.2.1. ; 3.1.2.3. ; 3.1.8.4.); *tassa < tāse, tāsse 'üzüntü'* (**Lex. I-1040**); *tekke nişin > tekeşin* (→ 1.2.2.3. ; 4.4.); *vallaha < vāllāhi* (→ 3.2.4.); *yaban < yebān* (**Lex. III-5558**); *zulumpad, zülumpād < zürümbād 'cedvār, cidvār, zedvār. bitki'* (→ 3.1.2.1. ; 3.1.5.1. ; 3.2.7.).

açık hecede: *aba < 'ábā* (→ 1.1.2.2.); *ayna < āyīne* (→ 1.2.1.1. ; 3.2.7.); *Bayazet < Bāyezīd* (→ 3.2.7.); *bayat < bāyit* (→ 3.2.4. ; 3.2.7.); *bazarlaşmak* [*< bāzārlaşmak*] (**Lex. I-651**); *caba < cebā* (→ 3.2.7.); *canavar < cān[e]ver, cānvār* (→ 3.2.7.); *çağana, çağane < çāḡāne* (→ 3.2.7.); *çaḡaçaḵ < çekāçek çekiş'* (→ 3.2.7.); *çamazı çoha < çemāzī çoḡa* (→ 3.2.7.); *çamaşır < cāme-şūy* (→ 3.1.2.2. ; 3.1.5.3. ; 3.2.3. ; 3.2.7.);

çorba < *şorbā* (→ 3.1.10.2.2.); *fayda* < *fāide* (→ 3.2.7. ; 4.2.); *haḷa* < *ḥāle(t)* (→ 3.1.8.3. ; 3.2.7.); *ḥālī, ḥāli, hālī, halı* < *ḵālī, ḵālī* (→ 3.1.3.1. ; 3.1.8.3.); *havan* < *hāven* (→ 3.1.8.3. ; 3.2.7.); *ḵadı* < *ḵāzı* (→ 3.1.8.2.); *ḵadı esker* < *ḵāzı (-i)* ‘*asker*’ (→ 1.1.2.2. ; 1.2.1.1. ; 3.1.8.2.); *k’ahyā, k’aya, kihaya, kehiyā* < *ked-ḥudā[y]*; *kāthudā, ketḥudā[y]* (→ 1.1.4.1. ; 1.1.4.2. ; 1.2.1.1. ; 1.1.4.2. ; 4.4.); *kamha, kemhā* < *kemḥā* (→ 3.1.8.3. ; 3.2.7.); *ḵavga* < *ḡavgā* (→ 3.1.2.5.); *kehrubar, kehrübar* < *keh-rübā* (→ 2.1.3.2.); *ḵaymaḵam* < *kāim-meḵām* (→ 1.2.1.1. ; 4.2.); *ḵına, hına* < *hinnā* (→ 3.1.3.2.); *ḵulambara* < *ḡulām-pāre* (→ 3.1.1.6. ; 3.1.2.5. ; 3.2.7.); *ḷaḷa* < *lālā* [ʕʕ *ḷaḷa t. seu* (= *ya da*) *lālā*; ʕʕʕ *ḷaḷam* (III-4134)]; *masra* < *māsüre* (→ 1.2.1.1. ; 3.2.7.); *maya* < *māye* (→ 3.2.7.); *mayasıl* < *māyesıl* (→ 3.2.7.); *molla, molla* < *mevlā, menlā* (→ 2.1.2.2. ; 2.1.2.4. ; 3.2.5.); *nacaḵ* < *nācāḥ* (→ 3.1.3.2.); *paha* < *behā* (→ 3.1.2.1.); *papuç, pāpuc* < *pāpūş* (→ 3.1.1.2. ; 3.1.1.6. ; 3.1.10.2.2.); *para, pare* < *pāre* (→ 3.2.7.); *pota, puta* < *pūte* (→ 3.2.4. ; 3.2.7.); *sahat* < *sā’āt* (→ 3.1.1.4.); *saḵa, sáḵā* < *sáḵḵā* ‘*ābkeş*’ → 1.1.5.1. ; *selāḥor, salaḥor* < *serāḥor* → 3.1.8.1. ; 3.1.10.1.8. ; 3.2.7.); *sana’āt* < *sınā’āt* (→ 1.1.2.2. ; 3.1.1.7. 3.2.4.); *satır* < *sātūr* (→ 3.1.8.1. ; 3.2.3.); *tava* < *tābe* (→ 3.1.6.3. ; 3.1.8.4. ; 3.2.7.); *talih, talıh* < *tālī’* (→ 3.1.4.4. ; 3.2.7.); *tava, taba* < *tābe* (→ 3.1.6.3. ; 3.1.8.4.); *vallaha* < *vāllāhi* → 3.2.4.); *zampara* < *zenpāre* (→ 3.2.7.); bir özel adda: *Fatma* < *Fātime* (→ 1.2.1.1. ; 3.2.7.).

Türkçe söyleyişte uzun ünlülerin açık hecelerde kısalarak düşmesi de gösterilir. Bu gibi örneklerde düşen ses kısa ve vurgusuzdur: *ayna* < *āyīne*, *masra* < *māsüre* (→ 1.2.1.1.).

Aşağıdaki kelimelerde, komşu hece ünlülerinin ve kimi ünsüzlerin etkisiyle kısalan ses /e/leşmiştir:

bādem < *bādām* (→ 3.2.6.); *bēgır, beygır* < *bārgır* (→ 1.1.3.3. ; 3.1.10.1.8.); *bedesten, bedestān, bezestān* < *bezzāzistān* (→ 3.2.6.); *bezer* < *bī-zār* (→ 3.2.4.); *ceyrān, ceyrān* < *cāyran* (< *Far.* < *Moğ.* *cegeren*) (→ 3.2.6.); *çengel* < *çengāl* (→ 3.2.6.); *çekic* < *çākūc* (→ 3.2.3. ; 3.2.6.); *çeyrek* < *çār yek* (→ 3.2.6. ; 4.3.); *çirkef* < *çirk-āb* (→ 3.1.6.3. ; 3.2.6.); *eyreti, egreti* < ‘*āriyetī*’ (→ 1.1.2.2. ; 1.2.1.1. ; 3.1.3.5. ; 3.2.6. ; 4.3.); *ferece,* < *ferāce, ferrāce* (→ 3.2.6.); *kebin, kebīn* < *kābīn* (→ 3.2.6.); *kef* < *kāf* ‘yarık’ (*şikāf-ī kāf gibi*) (→ 3.2.6.); *kendene* < *kendāne* ‘prasa’ (→ 3.2.6.);

kereste, kireste < *kerāste, kārāste* (→ 3.2.2. ; 3.2.6.); *keriz, geriz* < *kāriz* (→ 3.1.1.5. ; 3.2.6.); *kerleme* < *kernāme* (→ 3.1.5.5. ; 3.2.6.); *kervan* < *kārvān* (→ 3.2.6.); *kerhane* < *kārḥāne* (→ 3.1.8.3. ; 3.2.6.); *kestene* < *kestāne* (→ 3.2.6.); *keten* < *ketān* (→ 1.1.5.1. ; 3.2.6.); *kiler* < *kilār* (→ 3.2.6.); *kilise* < *kilīsā, kelīsā* (→ 3.2.4.); *leş* < *lāş* (→ 3.2.6.); *nekes* < *nā-kes* (→ 3.2.6.); *nişeste* < *nişāste* (→ 3.2.6.); *peksimet, peksimāt, peksümāt* < *beksemāt* (→ 3.1.1.6. ; 3.2.5.); *pergel* < *pergār* (→ 3.1.10.1.8. ; 3.2.6.); *reçel* < *riçāl* (→ 3.2.4. ; 3.2.6.); *ref* < *rāf* (→ 3.2.6.); *seymen* < *segbān* ‘köpek bekçisi’ (→ 3.1.3.5. ; 3.1.6.1. ; 3.2.6.); *seys* < *sāis* (→ 3.2.6. ; 4.2); *seysene* < *sāis-ḥāne* (→ 1.1.4.1. ; 3.2.6. ; 4.2.); *şeftelü* < *şeft-ālū* (→ 3.2.6.); *tebeşir, tebeşür* < *tebāşir* (→ 3.1.1.8. ; 3.2.5. ; 3.2.6.); *yefte* < *yāfte* (→ 3.2.6.); *yelpeze, yılpeze* < *yelpāze* (→ 3.2.6.); *zerdelü* < *zerd-ālū* (→ 3.2.6.).

Kimi kelimelerde kısalan ünlü türlü ses etkileriyle başka ünlülere değişmiştir: *sihhtār, sihtār* < *silāhtār, silāhtār* (-dār) (→ 3.1.2.3. ; 3.1.3.1. ; 3.2.2.); *çilingir, çilinger* < *cilānger* (→ 3.1.2.2. ; 3.2.2. ; 3.2.4.); *divit, divīd, divid* < *devāt* (→ 3.1.1.8. ; 3.2.2. ; 3.2.6.); *ḡafar, ḡafār* < *ḡáfir* (→ 3.1.1.3. ; 3.2.4.); *ḡalbur, ḡálbur* < *ḡirbāl* (→ 3.1.2.5. ; 3.2.5. ; 4.3.).

Aşağıdaki kelimelerin de günlük dil için kaydedilen biçimlerinde açık ve kapalı hecelerindeki *uzun /i/* kısalmıştır:

açık hecede: *testi* < *tásti* (→ 3.1.2.3.); *hemşeri* < *hem-şehrī* (→ 1.1.4.1.); *orospı* < *rūspī* (→ 2.2.1. ; 3.1.2.1. ; 3.2.4.); *yahni, yahnı* < *yáhnī* (→ 3.1.8.3. ; 3.2.7.).

kapalı hecede: *bēgir, beygir* < *bārgir* (→ 1.1.3.3. ; 3.1.10.1.8.); *cerīd, cirid, cirit, cirīd* (→ 3.1.5.1. ; 3.2.2.); *fītil* < *fetīl* (→ 3.2.2.); *ḡámūr, ḡámur* < *ḡámīr* (→ 3.2.5.); *hekim* < *hákīm* (→ 3.1.8.3.); *ḡandil* < *ḡındil* (→ 3.2.4.); *peynir* < *penir* (→ 2.1.2.3.); *sarnic* < *sıhrīc* (→ 1.1.4.1. ; 2.1.2.2. ; 3.2.4.); *tekeşin* < *tekke-nişin* (→ 1.2.2.3. ; 4.4.); *terīd, terid, terit, terīt, tirit, tirid, tirīd* < *serīd, sirīd* (→ 3.1.8.1. ; 3.1.10.1.12. ; 3.2.2.); *zembil* < *zimbīl* (→ 3.2.4.).

imrohor, mirahor (< *mīr-i āḡor*)da kısalan ünlü ünsüz ile yer değiştirmiştir: (→ 1.2.1.1. ; 3.1.8.3. ; 3.2.5.).

Farsça asıllı başka bir kelimenin hece ünlülerindeki kısalma da aşağıdaki maddelerde görülmektedir:

Lex. (1680) زيبق *zībāḳ* (~ *zībīḳ*) ژيوه *jīve*, *vulg.* (= *gūnl.*) *jīvā f.* ‘argenteum vivum’ (II-2497)

ژيوه *jīve*, *vul.* (= *gūnl.*) *jīva f.* زيبق *zībāḳ a.* عطاره *‘utārid a.* ‘argenteum vivum, mercurius, hydrargyrum’ (II-2504)

ژيوه *jīvelū* ‘ex argento vivo factus, argento vivo imbutus, infectus’ (II-2504)

Comp. (1687) ژيوه *jīva*, زيبق *zībāḳ*, عطاره *‘utārid*, جيوه *cīve*, ex argento vivo, ژيوه *jīva*لو *‘argentum’*; ژيوه *jīve*, *jīva* (*sīmāb*) ‘hydrargyrum’; عطاره *‘utārid*, *ābīḳ*, ~ *c.* ‘mercurius, planeta’ [Vg (1790) *cīva*, *cīva* ‘mercure, vif-argent’ (404)].

Söyleyişte kısalan ünlünün türlü ses etkileriyle başka ünlülere dönüştüğü halklılaşmış kelimeler:

çarmıḳ, *çarmuḳ* < *çār-mīḥ* (→ 3.1.3.2. ; 3.2.5. ; 3.2.7.); *hasır* < *hāsīr* (→ 3.2.7.); *ḳarīb* < *ḡārīb* (→ 3.1.2.5. ; 3.2.7.); *mayasıl* < *māyesīl* (→ 3.2.7.); *turtu*, *tortı*, *turtı* < *dürdī* (→ 3.1.2.3. ; 3.2.5. ; 3.2.7.); *turşulamaḳ* < *türşilemek* (→ 3.2.5.); *çehiz*, *çeyiz* < *cihāz* (→ 3.1.2.2. ; 3.2.2. ; 3.2.6.); *Bayazet* < *Bāyezīd* (→ 3.2.7.); *bezer* < *bī-zār* (→ 3.2.4.); *esāme* < *esāmī* (→ 3.2.4.); *kese* < *kīse* (→ 3.2.4.); *orospı* < *rūspī* (→ 2.2.1. ; 3.1.2.1. ; 3.2.4.); *peşin* < *pīşīn* (→ 3.2.4.); *peşkeş* < *pīş-keş* (→ 3.2.4.); *peşrev* < *pīş-rev* (→ 3.2.4.); *peştahta* < *pīş-táhtá* (→ 3.2.4.); *peştümāl* < *pīstemāl* (→ 3.2.4.); *reçel* < *rīçāl* (→ 3.2.4.); *tebeşir*, *tebeşür* < *tebāşīr* (→ 3.1.1.8. ; 3.2.5. ; 3.2.6.); *terece* < *derīçe* (→ 3.1.1.1. ; 3.1.2.3. ; 3.2.4.); *terkeş* < *tīrkeş* (→ 3.2.4.) gibi.

Meninski’nin **Gr.** (1680: 5)’de *katı harfler* (*litteras duriores*) olarak nitelendirdiği bölükteki harflerden önce ve sonraki ي (ye) yerine kullandığı ünlü /ī/ (*uzun* /ı/) da kimi kelimelerde niceliği değişerek kısalmıştır:

kapalı hecede: *hasır* < *ḥasīr* حصير ‘storea’, ‘teges’; *ibriḳ* < *ibriḳ* ابريق ‘guttunium’ (*ibriḳ* ابريق ‘guttunium’, & c. *vitiosè pro* ابريق *ibriḳ* (*ibriḳ* ابريق’e kusurlu olarak) *quod vide* (= *Buna bak*) **Lex.** I-25).

açık hecede: *ḳadı* < *ḳāzī* (→ 3.1.8.2.); *rāḳī*, *raḳı* < ‘*árāḳī* (→ 1.1.2.2.).

Bu gibi kelimelerdeki *uzun* /u/ da günlük dil için kaydedilen biçimlerde kısalmıştır:

açık hecede: *papuç* < *pāpūş* (→ 3.1.1.6. ; 3.1.10.2.2.); *puta, pota* < *pūte* (→ 3.2.4. ; 3.2.7.); *sura* < *sūre* (→ 3.2.7.).

kapalı hecede: *buhur, buhur* < *buḥūr* (→ 3.1.8.3.); *çufut, cifut, çifud* < *cehūd, cūhūd* (→ 3.1.1.1. ; 3.1.2.2. ; 3.1.2.3. ; 3.1.1.0.1.1.); *kaḫbur, ġálbur* < *ġirbāl* (→ 3.1.2.5. ; 3.2.5. ; 4.3.); *mahmuz* < *mehmūz* (→ 3.1.8.3. ; 3.2.7.); *noḥud* < *nuḥūd* (→ 3.1.8.3. ; 3.2.4.); *samur* < *semmūr* (→ 1.1.5.1. ; 3.2.7.); *tandur* < *tennūr* (→ 3.1.10.1.7.); *papuç, pāpuc* < *pāpūş* (→ 3.1.1.6. ; 3.1.10.2.2.).

Kısalan ünlünün türlü ses etkileriyle başka ünlülere dönüştüğü kelimeler aşağıda sıralanmıştır:

dürbāş < *dūr bāş* (→ 3.2.6.); *şeftelü* < *şeft-ālū* (→ 3.2.6.); *zerdelü* < *zerd-ālū* (→ 3.2.6.); *nasır* < *násūr* (→ 3.2.3.); *tandur* < *tennūr* (→ 3.1.10.1.7.); *orospı* < *rūspı* (→ 2.2.1. ; 3.1.2.1. ; 3.2.4.); *çekiç* < *çākūc* (→ 3.2.3. ; 3.2.6.); *tembelid* < *tembelūd* ‘*yūkūn bir tārāfi*’ (→ 3.2.3.); *bora* < *būre* (→ 3.2.4. ; 3.2.7.); *fodoḫ* < *fuzūlī* ‘*çirtavi, ögünici*’ (→ 3.1.8.2. ; 3.2.4.) *kör* < *kūr* (→ 3.2.4.); *köşe, koşe* < *kūşe* (→ 3.2.4.); *köy* < *kūy* (→ 3.2.4.).

Kimi kelimelerde kısalma ikili biçimlerle ya da kelimenin ekle genişleyen biçimlerinde gösterilir:

Lex. (1680) پولاد *pūlād f. t.* فولاد *fūlād a.* ‘chalybs, ferrum Damascenum, *h.e.* præstantissimum’; *kum puladı* ‘præstantissimum ferrum ex urbe kum dicta advectum; acier de la ville de coum, (I-938) = Chalybs: پولاد *pulād*, فولاد *fūlād* (*çelik*)

میخ *mıḫ* ‘clavus’, & c. → میخ (III-4465); مخلاجی *mıḫlaci* (*q. = quasi = yine* مخلاجی *mıḫlaici t.*) ‘jaculum’ → مخلاجی (III-4492); میخلامق ~ مخلامق *mıḫlamaq* ‘ekserle-’ (III-4492); مخلمق *mıḫlamaq*, → مخلامق *mıḫlamaq*, unde (= ve bundan) مخلمش *mıḫlanmış* ‘clavo firmatus & confixus’ (III-4495)

میخ *mıḫ*, میخ *f. t.* ‘clavus’ item (= *yine*) میخ *mıḫ*, ‘harpago, uncus’ (III-5067); میخلامق *mıḫlamaq* ‘clavo figure & configere’ (III-5068)

مينا *minā f. t. q. = quasi (= yine) pro (= yerine)* مينو 'vitrum, essentia vitri, color cæruleus, ~ *usit. encaustum*' (III-5079); مينا لاما *minaḷamaḵ = مينا ا* *minā et-* 'encausto pingere'; مينا ل *minālū* 'encausto pictus' (III-5079)

مينه *mīne f.* 'vitrum; paradisus' (III-5080) [Vg (1790) *mine* 'émail' (378)] gibi.

Parigi (1665)'deki *kısalma* örneklerine Kartallıoğlu (2010: 99-100) kendi çalışmasında yer verir.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

SES DÖNÜŞMESİ

4.1. Çatışma

Türkçe kelimedede iki ünlü yan yana gelmez. Bu sebeple dilin kendi kelimelerinde görülen ünlü çatışması ancak ünlüler arasında /y/, /v/, /ğ/, /h/ ünsüzlerinin eriyip kaybolması sonucu görülür.

Türkçede kimi kelimelerde yuvarlak ünlü komşuluğundaki damak ünsüzleri süreklileşerek bir çeşit dudaksılaşmayla /v/’ye değişmiştir. Mertol Tulum (2011) “*Meninski Türkçede akıcı bir dış-dudak sesi olan bu ünsüzün, söyleyişte, süreklileşen damak ünsüzleri gibi iki ünlü arasında düşmesinden söz etmez; ancak işaretlediği kelimeler arasında bu ses hadisesinin örneklerine yer vermiştir*” diyerek **On.**’daki (**Onomasticum**, **Thesaurus**’taki ek cilt, bu incemedeki kısaltması **Comp.** = **Complementum**) kimi örneklerini kaydetmiştir (s. 97). **Lex. (1680)**’te *sovuğ*, ~ *usitat.* (= *işlek*) *souğ gibi* (bu örnekler için bkz. 3.1.3.4.).

Damak sesleri eriyerek yerlerinde bir sesli çatışması da bırakırlar. Tulum (2011) “*Türkçede /y/, söyleyişte /v/ gibi ya da süreklileşip /y/’leşen damak ünsüzleri gibi, iki ünlü arasında çok yerde düşer, bu gibi durumlarda yan yana gelen iki ünlü genel olarak iki hece, bazen de diftong teşkil ederler*” der ve *Meninski*’nin çeviri yazılı metin malzemesinden aktardığı kimi örnekler üzerinden kendi değerlendirmesine yer verir ve bununla ilgili olarak Bergträsser (bkz. Türkçe terc. 1936, 23-24)’in tespitlerine bakılmasını önerir (s. 97).

Thesaurus’ta *j = y, i = y, i = yi, i = iy: şimdi-e (ama: şimdiye)* (daha fazla örnek için bkz. s. 97-98). Bunun yanına Stein’in Megiser’in **Institutionum**’u için kaydettiği başka bir örnek de eklenebilir: Stein, 1975: 250: *D neree (2) = nereye* “wohin”.

Meninski gibi kimi Avrupalı yazarlar da bu fonetik gelişmeyi Türkçenin kendi kelimeleriyle birlikte alıntı kelimeler üzerinden de gösterirler: **Lex. (1680)**’te *gāvur*, *gāur* < *gebr, geber* (→ 3.1.6.3.); *havuc, hauc* < *hevc* (→ 3.1.2.2.) gibi. Stein (1975) da

-ğ- > -v-, -u- (> Ø, > -f-, > -b- gelişmeleriyle Megiser'in **Institutionum** (1612)'daki metin malzemesini inceler (→ 3.1.3.4.).

Dile yabancı olan kimi ünsüzler sebebiyle alıntı kelimelerde çatışmaya sık rastlanır. *āit, gāib, nāil* gibi kelimelerde çatışma durumundaki ünlüler bugün yazı dilinde de korunur. Ancak Avrupalı gramer ve sözlük yazarları bunları konuşma dilinde rastlanan türemeli biçimleriyle de yazıya aktarırlar (bkz. 4.2.).

Çatışma durumundaki ünlüler söyleyişte, özellikle *halk ağzında ses dönüşmesine*, dereceli *büzülmeye* devam ederler (Banguoğlu, 1998: § 41).

4.2. Toplanma

Dile alıntılama yoluyla girmiş yabancı kelimelerde çatışma kimi zaman dar ünlünün yani zayıf ünlünün bir yarım ünlüye (y) dönmesiyle giderilir (Banguoğlu, 2007: § 42).

Lex. (1680)'te *fayda* (< *fā'ide*), *tayfa* (< *tā'ife*), *seyis*, (< *sā'is*) gibi kelimeler gelişmeli biçimleriyle açıklayıcı notlarla günlük dil için kaydedilir.

Çatışma toplanma yerine ünlüler arasına bir yarım sesli, yani bir koruma ünsüzü /y/ getirilerek de giderilir.

Aşağıdaki kayıtlardan bugün yazı diline geçmiş birçok kelimedede görülen türemenin *XVII. yüzyıl Türkçesi* konuşma dilinde yaygın bir gelişme olduğu anlaşılmaktadır. *āit, gāib, nāil* gibi kelimelerde çatışma durumundaki ünlüler bugün yazı dilinde de korunur. Ancak Meninski bunları konuşma dilindeki türemeli biçimleriyle de aktarır:

Lex. (1680) عايد 'ājid, 'āid 'rediens, qui redit aut refertur, pertinet, relationem habet, spectans, restituens', ~ çğl. 'uvvād, 'visitor ægroti' ~ 'ājid ol- 'reverti, referri, pertinere, spectare, restituere, visitare ægrotum' (II-3201); فِإَم fiām, vulg. (= günl.) sine ُ (= ُ hemze olmadan) fijām 'stratum pilenti camelini similis ve vehiculi, ~ ceu Pl. carens Sing. multi homines, eorum caterva', q. فِإَت fijāt (II-3563) **Comp. (1687)** فِإَم [fiyām] 'düşenecek nesne' 'stratum' [< فِإَت fi'ām]; → فِإَت fiyet, fiet, çğl. فِؤَن fiyūn, ~ فِإَت fiāt, i. q. = idem quod (= yine bu) طایفه tāyfe 'gens, agmen hominum' ~ i. q. = idem

quod (= *yine bu*) *feyet* (II-3564) [< *fī'āl*]; *qājib* 'absens', *pro* (= *yerine*) غایب (II-3604) [*gāib* < غائب *gā'ib*] [Mg (1612) D *gaip* (2) 'absens']; خائن *hāin*, *hāinet*... 'deceptor, infidus, perfidus, proditor' [< *hā'in*] (I-1851) خاشی *hājīn kiši* 'perfidus' (*nā üstüvār*: III-5081).

[Mg (1612) D *hain* (2) = *hain* "verräter" (Stein 104); Ml (1641) *chain* [*hāin*] 'traditore' (462); *ch. dostler* 'amici traditori' (42); Pg (1665) خَائِن *hā'in* ~ *hāyin* 'rebello, ribello' (III-1752), 'ribello' (III-1780); H (1672) *hain* [*hāin*] *hain* "verräterisch; falsch" 201, 252, 369 *dür*, *dür* [*dür*] 92 (Hazai 226); V (1709) 'kain 2:15 [kain] 'a Traitor' (Gilson 164); Vg (1790) *hayin* (*hiyanet edici*) 'traître' (448); (1680) *hāinhk* 'infidelitas, perfidia' (I-1851); Ml (1641) *chainlik* [*hāinlik*] (*chiianetlik* [*hiyānetlik*]) 'tradimento' (462); V (1709) 'kainlik 2:15 [kainlik] 'Treason' (Gilson 164); Vg (1790) *hayinlik* (*hiyanet*, *hiyanet*) 'trahison' (448); (*h.*, *hiyanet et-*) 'trahir' (448)].

لايق *laik*, *lājik*, 'dignus, condignus, conveniens, aptus, decens, debitus' (II-4139); مرایی *mūrāi*, *seu* (= *ya da*) مرایی *mūrāji* 'hypocrita' (III-4550); مرایی *mūrāji* → مرایی [*mūrā'i*] (III-4550); مرایی *mūrājihk* 'hypocrisis' (III-4550); نایل *najil*, *Part.* (= *Participium = sıfat-fiil*) *irişici* 'qui consequitur, assequitur, obtinens, reportans *boni quid...*' *nāil oł-* 'pervenire *ad intentum scopum*, consequi, assequi, obtinere, reportare, compotem fieri' *cum Dat. rei.* (= *verme durumu eki ile, bir şeye*) [نائل *nā'il*] (III-5124); صایب *sājib* 'sávablü' 'rectus, rectè tendens & in scopum, ~ scopum contingens' [صائب *sā'ib*] (II-2926); صایت *sājīt* 'exclamans' [صائت *sā'it*] (II-2927); شایق *şajik* 'veneris appetens, item desiderabilis' [شائق *şā'ik*] (II-2765) gibi.

Bununla birlikte, bu ünsüz boğaz harfinin yazıda gösterilmediği başka örneklerin çeviri yazılarında söyleyişteki türemeli biçimlere de işaret edilmiş olabileceği düşünülebilir: (çeviri yazıda: *j = y*, *i = y*, *i = y*). Nitekim bunlar /y/ türemesinin ardından hece ünlüsünün söyleyişten silindiği biçimleriyle de aktarılırlar:

Lex. (1680) عجایب 'ácājib çğl. عجيب 'ácībet 'mirabilia, portenta, prodigia, res admirandæ, stupendæ' / ~ vulgo (= *halk arasında*) 'ácājib pro (= *yerine*) عجيب 'ácīb 'mirabilis, mirus' (II-3219) [عجائب 'ácā'ib].

H (1672) *agsaib* [adžāyib] *acayip* "sonderbar" 138 (Hazai 202); Pg (1665) عَجَائِبُ 'ácāyib 'marauiglie' (II-1319), 'miracoli di natura' (II-1373), 'paradosso' (II-1513), 'stranio, inusitato' (III-2192); عَجَائِبُ إِلَهْ (عَجَائِبُ?) 'á. ile 'mostruosamente' (II-1405).

Lex. (1680) دَائِم *dā'im a.* 'permanens, perennis, quiescens, ~ ita restagnans aqua' (II-2018) [دَائِم < *dā'im*].

Ml (1641) *daim* 'continuo' (105), 'sempre' (395); Pg (1665) دَائِم *dā'im* ~ *dāyim* 'eterno' (II-807); دَائِم *dāim* ~ *dāyim* 'incessabile' (II-1089); يَمْدًا *daym* 'in eterno' (II-1120); Vg (1790) *daim* (*mūdavim*) 'continuel' (370); *da-im* (*mūdām, mūdēm*) 'perpétuel, continuel' (414).

(1680) دَائِمْلِق *dāimhik* 'æternitas, perpetuitas' (II-2019); Pg (1665) دَائِمْلِق *dā'imhik* ~ *dāyimhik* 'eternità' (I-807); Vg (1790) *da-imlik* 'perpétuité' (414).

(1680) دَائِمًا *dāimen*, ~ دَائِمًا *dāimā* 'continuò, semper, æternum' (II-2019).

Mg (1612) D *daima* (2) 'semper'; Ml (1641) *daima* 'a perpetuo' (53), 'eterno' (138), 'ineterno' (207), 'sempiterno' (395); Pg (1665) دَائِمَةً [?] 'eterna' (I-807); دَائِمًا *daymā* 'di lungo' (I-653), 'incessatamente' (II-1089) دَائِمًا *daymā* 'dozinalmente, triuialmente' (I-756), 'sempre' (III-2007); H (1672) *daima* [*daymā*] (1) "immer; stets" 16, 60 (Hazai 213) V (1709) *daima* 2:42 'always' (Gilson 147); Hl (1730) *dayma* (*daïma*) 'toujours' (54), (176), (186).

Lex. (1680) دَائِرَة *dāiret, seu usit* (= *veya işlek ve yaygın olarak*) دَائِرَة *dāire, çğl. devāir* 'circulus, circumferentia, circuitus, orbis, spira, pec. crinium in capitis humani vertice...' (II-2017); → گِرد کرد *gird f. dājre* (II-3908) [< *dā'ire*].

Ml (1641) *daira* 'timpano' (456); Pg (1665) دَائِرَة *dā'ire* ~ *dāyire* 'circolo' (I-416); Vg (1790) *da-ire* 'cercle' (366), 'période. révolution' (414), rond (un) (430). Pg (1665) *dā'ire* ~ *dāyire it-* 'circolare, verbo' (I-416), 'circonserenza' (I-417).

Lex. (1680) فَايْدَة *fāidet, fāide, vul. (= gūnl.) fajda çğl. fevajid.* 'utilitas, commodum, fructus quem quis reportat, lucrum, emolumentum' ... (II-3460) Comp. (1687) فَايْدَة *fāide vul. (= gūnl.) fayda* 'utilitas'; فَايْدَة *fāide* 'quæstus' [< فَايْدَة *fā'ide*].

Mg (1612) D *faide*+ (2) OTD *faida* (7) D *fejde*+ (2) = *faide*, *faida* “Nutzen” (**Stein** 162); **MI (1641)** *faida* ‘commodo vtile’ (98), ‘necessario, vtile’ (268), ‘profitto’ (321), ‘vtile, vtilita’ (489); *faidailhe* ‘vtilmente’ (489); *kaiatiartuk faida* ‘vtilissimo’ (489); *faide* ‘interesse, vtile’ (218), ‘ristoro, cioè vtile’ (357), ‘vtile, vtilita’ (489); **Pg (1665)** فَايْدَه *faida* ‘cambio di denari’ (I-317); فَايْدَه ‘ciuanza’ (I-422); فَايْدَه [?] *fā’ide* ~ *fāyide* ‘emolumento’ (I-778); فَايْدَه *faida* ‘guadagno’ (II-1004), ‘huopo, profitto’ (II-1038), ‘interesse, vtile’ (II-1174), prò, cioè vtile’ (II-1667), ‘profitto’ (II-1675); فَايْدَه *fā’ide* ~ *fāyide* ‘vantaggio, vtilità’ (III-2358), vopo, huopo’ (III-2439), ‘vtile, vtilità’ (III-2448); فَايْدَه [?] *fā’ide* ~ *fāyide* ‘ristoro, vtile’ (III-1844); **H (1672)** *faida* (9) ~ *faide* (4) ≠ *faida* “Nutzen” (**Hazai** 367); **V (1709)** *faide* 5:94 [faydä] ‘Gain, Profit’ 3:63 (2x) 4:74 (2x) 4:75 (**Gilson** 158); **HI (1730)** *faide*+ (*faide*) (*si*) (47), (141), (*mi*) (135); *faida*+ (*m*) (185), (... *faïdané bakarsyn*) (135), (138); **Vg (1790)** *fa-ide*, *faida* ‘avantage’ (360), ‘fruit. avantage. utilité’ (387), ‘service. utilité’ (436), ‘utilité’ (452); *faida* (*fā-iz*) ‘intérèt’ (395).

(1680) فايده *fāidelü* ‘utilis, commodus, lucrosus, conducibilis’ (II-3460); **Mg (1612)** D *feydely*(*feidely*) (< *faidali*) (**Stein** 39); **MI (1641)** *faidali* ‘salubre, salutifero’ (371); **Pg (1665)** فَايْدَه لُو *fāyidelü* ‘chi fà porta guadagno’ (II-1004); **Vg (1790)** *fā-ideli*, *faidali* ‘utile’ (452), *faidali* (*ağır, dilber*) ‘intéressant’ (395), *faidali* (*gökse yarar*) ‘pectoral’ (413); *faidesiz*, *faidasız* (*menfe-’atsız*) ‘inutile’ (395). (1680) فايده سز *fāidesiz* ‘inutilis, ~ inutiliter, in cassum’ (II-3460); **MI (1641)** *faidasiz* ‘disutile’ (126), ‘inutile’ (221); *faidasus dostluk* ‘amicitia...’ (43).

(1680) *faide et-* ~ *faide gör-*, *faide doğun-*, *cum Abl.* ‘lucrari, emolumentum capere ex aliqua re’ (*fāide[t]*: II-3460); **Mg (1612)** D *faida et-* (2) ‘lucrari’; **MI (1641)** *faida et-* ‘acquistare, guadagnare’ (16); **Pg (1665)** *faidalü ot-* ‘valere, giouare, esser di profitto’ (III-2354); **HI (1730)** *faida gör-* (*faida gueurur* = *f. görür*) (138); *faide dokun-* (... *né fāidê dokounmiche?* = *ne f. dokunmış?*) (135); **Vg (1790)** *faida et-* (*yara-*, *f. et-*) ‘servir. être utile’ (436).

Lex. (1680) غَايِلَة *gājlet*, *gājle*, *fæmin.* (= *fæmininum*) *præc.* (= *præcedens*, *præcedentis*, & c.) ~ *çğl. gāvājil*, *i.q. dāhijet* ‘malum, infortunium’ (II-3376); **Comp. (1687)** غَايِلَة *gāilet* ‘infortunium, malum’ [< *gā’ile(t)*].

Lex. (1680) قایل *ḡl. ḡl. kuvvel* ‘dicens, qui dicit’, ~ *usit. (= işlek) rāzī* ‘contentus, assentiens, adstipulans’; قایل او *ḡl. ḡl. ol- ~ olmamaḡ...* *Item (= yine)* قایل *ḡl. ḡl. kailen* ‘dicendo, dicens’ (II-3606) [*< ḡl. ḡl.*].

[**Vg (1790)** *ḡl. ḡl. ol-* ‘trouver, bon’ (451); *ḡl. ḡl. ol-* ‘accorder’ (356)].

Lex. (1680) → قایم *ḡl. ḡl. kaim*... قایم مقام *ḡl. ḡl. kaim máḡām* (*pro = yerine kaim-ī máḡām*) ‘Locumtenens, Vicesgerens, Vicarius, pec. Bassæ, Vesirii, aut Gubernatoris provincia absentis, vulg. Caimacam’ ... *Usit. (= işlek) etiam (= yanı sıra)* قایم *ḡl. ḡl. kaim* ‘Ædituus’ (II-3606) [**V (1709)** *ka-im* 5:96 ‘a Church-Warden’ (**Gilson** 175)].

قایم مقام *ḡl. ḡl. kaymaḡām* ‘Locumtenes’ *vulg. (= günl.) pro (= yerine)* قایم مقام *ḡl. ḡl. kaim meḡām*, → قایم (II-3607) (→ 1.2.1.1.).

rāyhá < rāyihá(t) [*< رائحه rā ḡl. ḡl. ihá(t)*] (→ 1.2.1.1.).

Lex. (1680) رئیس *ḡl. ḡl. rejs*, رئیس *ḡl. ḡl. rejjis*, *pro (= yerine)* رئیس *ḡl. ḡl. reīs a.* ‘caput, princeps, præses, primus, nauclerus’ (II-2407) [*< رئیس re ḡl. ḡl.*].

[**Mg (1612)** *D rais* (2) = *reīs* “Führer” (**Stein** 161); **MI (1641)** *reīs* ‘padronedi naue’ (288), ‘patron di naue’ (295); **Pg (1665)** رئیس *ḡl. ḡl. re-is, reyis* ‘prelato’ (II-1647), ‘superiore’ (III-2225); **H (1672)** *rez [rēz] reīs a* “Vorsitzender” 261, 262 (**Hazai** 276); **V (1709)** *reys* 5:88 ‘a Chief, or Captain’ *reīs* 3:67 *r. effendy* 5:88 ‘Chief of the Writers, or Bookmen’ (**Gilson** 200); **Vg (1790)** *re-is, reyis* ‘capitaine’ (365); *re-is (baş, server, serdar)* ‘président’ (419); *liman reizi* ‘port (capitaine de)’ (417)].

Lex. (1680) سائیس *ḡl. ḡl. sāīs*, *vul. (= günl.) seīs, ḡl. ḡl. sāset* ‘rector, administrator, pec. equiso, qui carandis regundisque præest jumentis, hippocomus’ (II-2529) = *Equiso, & equisio, equus*: سائیس *ḡl. ḡl. sāīs*, *vul. (= günl.) seīs*; *hippocomus*: سائیس *ḡl. ḡl. sāīs*, *vul. (= günl.) seīs*; *agaso*: سائیس *ḡl. ḡl. seīs* [*< سائیس sā ḡl. ḡl.*].

[**Mg (1612)** *seys* [Caput I De Nominum Declinationibus]; **MI (1641)** *seīs* ‘pala, ferniere’ (289); **Pg (1665)** سائیس *ḡl. ḡl. seīs*, سائیس *ḡl. ḡl. sāīs* ‘palafreniere’ (II-1503); **H (1672)** *szeiz [seyiz] seyis* “Stallknecht” 62, 79; *e [e] 76; βeiz [seyiz] 433* (**Hazai** 257); **V (1709)** *seīs* 5:90 [seys] ‘a Groom’ (**Gilson** 205); **Vg (1790)** *seyis* ‘palafrenier’ (411)].

Lex. (1680) سايسخانه *sāishāne*, *vul.* (= *günl.*) (*aliàs* = *diğeri* سكبانه *segbāne*) ‘jumentum, equus onerarius, clitellatus’ (II-2529) = Clitellarius *equus*: سايسخانه *sāishāne*, *vul.* (= *günl.*) *segsāne* (*semerlü bārgīr*, *vul.* = *günl. begīr, pālān at*); jumentum: سايسخانه *sāishāne*, *vul.* (= *günl.*) سكبانه *segsāne*, *sejsene* (*bārgīr, mātīyet*); equus: سكبانه *segsāne*, سايسخانه *sejshāne*, *vul.* (= *günl.*) *sejsene* (*semerlü bārgīr, mağçı, kevel*).

MI (1641) *seischane* [seyshāne] ‘cauallo, che porta le bagaglie’ (83); **Pg (1665)** سايسخانه *sāyishāne* ‘cauallo di soma’ (I-370); **HI (1730)** سايسخانه *seyshāne* (*séisqhané*) ‘cheval de charge’ (81).

Lex. (1680) طایفه *tāifet, tāife*, *vulg.* (= *günl.*) *tajfā, çğl.* طوايف *tāvāif* ‘pars rei, pec. noctis, ~ turba hominum, populus, quidam’; *tāifesile* ‘cum suo comitatu’; *fūlān tāyfesī (tājfesi) gāyetile mekkārū hīlekār bir tāife dūr* (II-3080) [*< tā’ife(t)*].

[**Mg (1612)** D *tayfa (taiffā)* (halk) (2) ‘populus’; **MI (1641)** *taifa* ‘brigata, compagna’ (74), (*millet*) ‘gente, natione’ (161); **Pg (1665)** طایفه *tayfā* ‘brigata, compagna’ (I-286); طایفه *tayfā* ‘gente, natione’ (II-947); طایفه *tā’ife* ~ *tāyife* ‘natione’ (II-1419); طایفه *tā’ife* ~ *tayife+* (*müzden*) ‘nostrate’ (II-1441); **H (1672)** *tayfā* (25) ~ *tayfe* (1) ≠ *tayfā* ”Bemannung (**Hazai** 367); **V (1709)** *taifé* 5:84 [tāyfé] a Society or Gang’ (**Gilson** 213)].

krş. عقاید *‘ākājīd* [*< ‘ākā’id*] (II-3292); علايق *‘ālājīk* [*< ‘ālā’ik*] (II-3311); فراید *ferājīd* [*< ferā’id*] (II-3488); فرایض *ferājīz* [*< ferā’iz*] (II-3488); قصاد *‘kāsājīd* [*< kāsā’id*] (II-3704).

Arapça boğaz harfi ع (‘ayn)’ın hece başında /y/’ye değişerek yerini koruması da az sayıdaki örnekte yazıya aktarılır:

M Lex. (1680) یر قایده سی *yer kayidesi (kajidesi)* ‘merces, quæ datur ad conferendum agrum alterius’ (*f.* قاعده (II-3605) [**H (1672)** *kaide [kāyde]* *kaide* ”Grundlage; Regel” *Bi [si]* 56; *kajide [kayde]* *kaide* ”Grundlage; Regel” 151 (**Hazai** 238); **Vg (1790)** *ka-’ide (kanun)* ‘règle’ (426)].

Harsany (1672) / Hazai, 1973: 348: *itāyet* (1) ~ *itāet* (2) ≠ *itaat* "Gehorsam". [Preindle (1791) *ziyamet* (< *ze'āmet*) 'fief' (329)].

Kartallıoğlu (2010) sayfa 87-88'de *çatışmayı gidermek için türeme* başlığında Parigi (1665)'nin eski harfli sözlüğündeki örneklerini inceler.

4.3. Göçüşme

Kelime içindeki iki sesin göçüşmesi, yer değiştirmesidir. Banguoğlu (2007) "*göçüşme çoğu zaman açıklığı daha yüksek olan bir sesin kelime başına, daha düşük olanın kelime sonuna doğru kayması şeklinde olur*" açıklamasından sonra göçüşmenin büyük ölçüde çok heceli kelimelerde iç seste yan yana bulunan sesler arasında görülmekte olduğunu kaydeder (§ 43).

Türkçenin kendi kelimelerinde de göçüşmenin örnekleriyle sıkça karşılaşılır. Bu değişiklik de genellikle söyleyişi kolaylaştırmak için yapılır. Ancak, bunların çoğu konuşma dilinde kalır, yazıya aktarılmaz. Özellikle /r/, /l/ akıcılarının yer değiştirdiği örneklerine sık rastlanır: **Lex. (1680)**'te: *çölmek* < *çömlek* gibi. Bununla birlikte, bitişik olmayan ünsüzler arasında da göçüşmelere (*uzaktan göçüşme*) de rastlanır (Banguoğlu, 2007: § 43). **Lex. (1680)**'te: *bulgur* < *burgul* gibi. Kimi kelimelerde ise ünlü ve ünsüzler arasında olmaktadır: Molino (1641) *sarmusağ* 'aglio' (26); Viguier (1790) *sarimsağ*, *sarmusağ*, *sarmisağ* 'ail' (357); Holdermann (1730) *sarimsak* 'de l'ail' (76) gibi.

Lex. (1680)'te Türkçe *çömlek* göçüşmüş biçimiyle madde başıdır, ancak yanında *vulg.* kısaltmasıyla ortak kullanımdaki söylenişi not edilir:

ml ≠ *lm* : **Lex. (1680)** چولمك *çölmek*, *vulg.* (= *günl.*) *usit.* (= *işlek*) چوملك *çömlek* t. 'olla, cacabus, vas luteum' (I-1684); چوملك *çömlek* t. 'olla', ~ c. → چولمك (I-1684).

Mg (1612) D *çölmek* (2) D *çümlek* (2) T *çümlek*+(3) = *çömlek* "Topf" (**Stein** 88); **Ml (1641)** *ciolmek* [çölmek] 'pignatta' (306); **Pg (1665)** چوملك *çömlek* 'pentola' (II-1552), 'pignatta di terra' (II-1599); *sidik çömleği* (*hâvrüz*, *kârûre*, *ördek*, *sidik*

çölmesi) ‘orinale’ (II-1484), ‘pisciatoio’ (II-1605), ‘vrinale’ (III-2441); **Hl (1730)** چولمك *çölmek* (*tchieulmek*) ‘le pot’ (104); **Vg (1790)** *çömlek* ‘pot de terre’ (418).

(1680) *avadanlık t.* ‘vasa, mobilia, utensilia, instrumenta, supellex’ *sic* چولمك چولمك اوادانلىق *çölmek, seu (= ya da) vul. (= günl.) çömlek avadanlığı* ‘fictilia, vasa argillacea, figulina, aut figlina’ (I-477).

(1680) → اورتا ~ *frequentius* = اورته *orta t.* ‘medium, centrum, ~ mediocris, medius’; چولمك اورتا بوى *orta boy çölmek* ‘mediocriter magna olla’ (I-497).

(1680) → داش *dāş f.* چولمكچى فرونى *çölmekçi furuni, ~ simpl. = simplex (= tekli, yalın, tek olarak) furun* ‘fornax, pec. calcaria, furnus figuli, ~ fictile planum, testa, ~ ut suprā (= yukarıdaki gibi), ‘socius, collega’ (II-2004).

(1680) چولمكچى *çölmekçi, vul. (= günl.) çömlekçi* ‘figulus’ (I-1684); **Ml (1641)** *ciolmekgi* [çölmekçi] (*kasangi = kazancı*) ‘pignattaro’ (306); **Pg (1665)** چولمكچى *çömlekçi* (*kab yapıcı, bardakçı, destici*) ‘pentolaio’ (II-1553), ‘vasaio, vasellaio’ (III-2361), (*tıncaracı*) ‘pignattaro’ (II-1599); **Vg (1790)** *çömlekcı* ‘potier’ (418).

Ml (1641) *ciolmekgik* [çölmekcik] ‘pignattella’ (306); **Pg (1665)** *çömlekcik* ‘pentolino’ (II-1553). **Pg (1665)** *çömlek hâne, çömlekcilik* ‘bottega di vasaro’ (I-279). **Vg (1790)** *çömleklik* ‘poterie’ (418).

mr ⇌ rm : [LN امروت *amrūt* { امرود }; *amrūd*. Pehlevice امروت *ve*. انبرود *ambarūd*] **M Lex. (1680)** *armud vul. (= günl.) pro (= yerine) امرود* (I-151); *amrud ft. [= f. t.] vul. (= günl.) armud* ‘pyrum’; *emrūd, armud ağacı* ‘albero di pero’; *buzdığan armudı* ‘pyrum Pompeianum’; *misket* مسكت *armudı* ‘muscatum, appianum pyrum’; *beg armudı* بك *armudı* ‘falernum pyrum’ (I-419).

المه *alma, armud kurusi* ‘fructus exsiccati, ut pyra, poma siccata; ~ arulla *seu granum mali*’ (→ *kişte* II-3964); ... *Hinc vulg. Prov. المدّ* *alma alma, emrūd, seu ut vul. (= ya da günl. dildeki gibi) armut bir mut* ‘poma ne

accipito, pyra ad modium usque sumito' (→ *müdd* III-4502); امرود اغاجى *misket armud* 'muscatum pyrum' (→ *misket* II-4652).

Mg (1612) D *armut* (2) 'pyrum'; *armut ağaç* (*armut agat/ch*) (2) 'pyrus'; **MI (1641)** *armud*, *emrut* 'peri' (300); *armud aghagi* (*ağacı*) 'pero, cioè l'albero' (300); *armud meive* [meyve] 'pero, il frutto' (300); **Pg (1665)** اَرْمُودُ *armud*, اَمْرُودُ *emrūd* 'pero, e peraro frutto' (II-1563); *armud ağacı* 'pero albero' (II-1563); **H (1672)** *armut* [*armut*] *armut* (2) "Birne" 72ün; *Iere* [*Iere*] 210 (**Hazai** 204); **HI (1730)** اَمْرُود *emrud* 'poire' (88); *emrud ağacı* (*emroud aghadgi*) 'poirier' (85); **Vg (1790)** *armud* 'poire' (417).

Bir Türkçe kelime de günlük dil için kaydedilen biçimi yanında, bu dilden Arapça ve Farsça gibi dillere girmiş ortak biçimlerle de not edilir:

$r-l \rightleftharpoons l-r$: [TKBS 181 *bulgur* < Tü. **bur-* 'eğir-' + *-ku-* 'büzül-' + /] **M Lex. (1680)** بُرْغُل *bürgül*, → برغول (I-775); برغول *burgul*, ~ برغور *burgur f. a. t. vul. (= günl.)* *bulgur* 'alica, ~ cibus ex ea, frumentum, seu triticum, vel far decorticaum, & leviter molâ fractum' (I-775); بلغور *bulgur f. t.* 'alica, ejusve genus crassius, ~ ex ea cibus'; کندم بلغوری *kendüm bülğürü*, ~ بغدای بلغوری *bogday bülğürü* 'alica triticea, triticum, vel far decorticaum & leviter molâ fractum' → برغول (I-877) = Far: برغول *burgul, vul. (= günl.)* بلغور *bulgur*, frumentum: بلغور *bulgur*, برغول *bürgül*, برغور *bürgür*.

kalbur ~ gálbūr ~ ğırbāl: **M Lex. (1680)** غرابیل *gárābīl*; قلیبور *qalıbur* 'cribrum, secerniculum, *pec. Majus*'; غربال بند *ğırbāl bend, Comp. (= Compositum Nomen)* قالیبورجی *qalıburcī* 'cribrorum confector' (II-3388); غلبار *ğılbar f.* 'cribrum' (II-3418); غلبور *ğálbūr f.* 'cribrum' *i.q. = idem quod (= yine bu)* غلبار (II-3419); قالیبور *qalıbur t.* غربال *ğırbāl a. f.* غلبور *ğálbūr*, ~ غریبل *ğárbīl* 'cribrum' (II-3592); قلیبور *qalıbur* 'cribrum' → قالیبور *sic (= böyle)* قلیبورلماق *qalıburılmaq* 'cribrare' → قالیبورلماق (II-3743) (→ 3.1.2.5.).

Arapçadan alınma bir kelime ise göçüşmüş söylenişi yanında bir notla kaynak dildeki asıl biçimiyle kaydedilir:

$r-y \rightleftharpoons y-r$: *eyreti, egreti* < 'ārīyetī' (→ 1.1.2.2. ; 1.2.1.1. ; 3.1.3.5. ; 3.2.6).

[TKBS 922 *toygar* ‘Tarla kuşu’; → *turgay* [$< *torıg$ ‘*doru*’ + *a* (+*y*) [/y/ sonradan türemiştir] OT *toriğa*] **Lex. (1680)** *tuyğar* ‘alauda’, *pro quo alii* *turgay* (=*turgay yerine*). *Vide hoc* ~ *tuyğar* (II-3156); *tuyğār*, ~ *tuyğar* *tuyğar* قوшы, ~ *tuyğar* *tuyğar* قوشى ‘alauda, galerita’ (I-1482) = Alauda: *tuyğar* (*ça[y]ir kuşı*), *turgay*, *galericus*, *galerita*: *tuyğar* قوشى, *tuyğar* قوشى.

Pg (1665) *tuyğar* ‘allodola’ (I-94), ‘calandra vcello’ (I-308); *ibıklı tuyğar*, *tuyğar* ‘calendra’ (I-312), ‘couarella, capellina allodola’ (I-559); *ibikli tuyğar* ‘lodola’ (II-1265); **Hl (1730)** *toyghar kuşı* (*toıghar kouchı*) ‘une aloüette’ (77).

Lex. (1680) *boyraz* ~ *boyras*, *poyras* (I-) = Borealis: *boyraz*, *boryaz*, *boyraz*, *boryāz* = Ventus [Deny: Principes § 88 *poyraz* > *halk dili*. *poryaz* (mod. yun. da *boryas*, kl. yun. Boreas)].

Göçüşme, Türkçenin kendi kelimeleri yanında alıntı kelimelerde de olmaktadır. Çeviri yazılı metinlerde kimi kelimeler konuşma dilinin farklı seviyelerindeki göçüşmüş biçimleriyle de yazıya aktarılır.

Bu kayıtlarla ilgili kelimelerin dilin değişik kullanım seviyelerinde rastlanan söyleyiş farklarını gösterilir. Bunlar gibi yan yana bulunan ünsüzlerin yer değiştirdiği bir kısım örnek ise kullanım sıklığı kazanarak bu biçimleriyle dile yerleşmiştir:

$r - l \rightleftharpoons l - r$: *kalbur*, *gálbūr* < *gırbāl* (→ 3.1.2.5. ; 3.2.5.).

$br \rightleftharpoons rb$: *torba*, *torva* < *tübre* (→ 3.1.6.3. ; 3.1.8.4.) gibi.

Bugün ortak dildeki *hoyrat* da iki yerde göçüşmüş söylenişle not edilir:

$ry \rightleftharpoons yr$: [Türkst 38 خوريات , خوريات *hoirat*, *horjat*, grober, ungeschlechter Mensch‘ Barb. I 719: gr. (= Grek.) *χοριάτης* [khoriates] ,Bauer‘ von *χορίον*.] **Lex. (1680)** *horyād* f. vul. (= günl.) *horyat*, ~ *hoyrat* ex. Græc. (= Grekçeden) (I-1970); *hoyrāt* ‘Rusticus’, & c. *pro* (= *yerine*) *hoyrad* (I-1980).

Mg (1612) D *horyat* (2) = *hoyrat* “täppisch” (Stein 88, 105); **MI (1641)** *choirat* [hoyrat] ‘contadino, villano; rustico; scortese’ (105), (366),

(388); *choiret* [hoyret] (*Greco = Grek.*) ‘ruuido, aspro’ (366); **Pg** (1665) *hoyrād* ‘ballordo’ (I-229), ‘barbaro, rozzo’ (I-235), ‘bertone, rustico’ (I-256), ‘bestione, grossolano’ (I-258), ‘ignobile’ (II-1040), ‘mal gratioso’ (II-1299), ‘rustico, scortese’ (III-1884); *hoyrāt* ‘inciuiile’ (II-1093), ‘zotico, rozzo’ (III-2457); **Vg** (1790) *hoyrat* ‘ignoble’ (391), ‘lourdaud’ (400); *hoyrat* ‘rustique’ (432).

MI (1641) *choiratgiuk* [hoyratcuk] ‘rustichetto’ (366); **Pg** (1665) *hoyrādcik* ‘rustichetto’ (III-1884), ‘saluatichetto’ (III-1899); *choiratlughilhe* [hoyratluğile] ‘rusticamente; scortesemente’ (366), (388), ‘villanescamente’ (481); **Pg** (1665) *hoyradhğıla* ‘discortesemente’ (I-686), ‘inciuilmente’ (II-1093), ‘rusticamente’ (III-1884), ‘villanesca metne, da villano’ (III-2406), ‘zoticamente, rusticamente’ (III-2457).

(1680) خورياتلق *seu* (= *ya da*) خورياتلق *horyathık*, *Abstr.* ‘Rusticitas’ (I-1970); **MI** (1641) *choiratlik* [hoyratlık] ‘ruuidezza’ (366); *choiratluk* ‘rustichezza’ (366); **Pg** (1665) *hoyradhık* ‘ballordia’ (I-229), discortesia’ (I-686), ‘ignobiltà’ (II-1046); **Vg** (1790) *hoyratlık* ‘rusticité’ (432).

ry ≠ *yr* : ایرتی *eyreti*, اكرتی *egreti* < عاریتی *‘āriyetī* (→ 1.1.2.2. ; 1.2.1.1. ; 3.1.3.5.; 3.2.6.);.

[LN چھاریک [چ / چ / ی / ی] *ça(ā)hār-yek*; چاریک [چار / ی / ی] *çār-yek*] **M Lex.** (1680) چاریک *çāryek*, ~ چھاریک *çārik* ‘ex quatuor unum, quadrans’ *ex hoc vulgare Turcicum* چیرک *çeyrek* (I-1549); چھاریک *çehār yek*, ~ چھاریک *çehārik* ‘ex quatuor unus, ~ una quarto, pars quarta’ (I-1689).

MI (1641) *ceiregh* [çeyreğ] ‘quarto’ (332), (332 *ceirek* [çeyrek] *Ind.*); **Pg** (1665) چیرک *çeyrek*, چھاریک *çihār yek* (رُبْع *rub‘*) ‘quarta, misura come di grano’ (II-1713); *çeyrek*, *çehār yek koyun* (رُبْع *rub‘* *koyun*) ‘quarto di castrato’ (II-1714); **H** (1672) *çejrek* [çeyrek] *çeyrek* ”Viertel” 122 (**Hazai** 211); **HI** (1730) *çeyrek* (*bir tcheirek sahat* = *bir ç. sahat*) ‘un quart d’heure’ (71); *üç çeyrek sahat* (*utchetcheirek sahat*) ‘trois quarts d’heure’ (72); **Vg** (1790) *çeyrek* ‘quart. quartier. quart d’heure’ (422).

MI (1641) *ceireklemek* [çeyreklemek] ‘squartare’ (427); **Pg (1665)** *çeyreklenmek* ‘squartarsi’ (III-2157); *çeyreklendürmek* ‘squartare’ (III-2157); **MI (1641)** *ceireklenmisc* [çeyreklenmiş] ‘squartato’ (428); **Pg (1665)** *çeyreklendürülmüş* ‘squartato’ (III-2157); *çeyreklenmiş* ‘squartato da se’ (III-2157).

yl ≠ *ly* :

[**Türkst** 69 باليوس *balios*, بايلوس *bailos*, früherer Titel der diplomatischen Agenten Venedigs und Frankreichs bei der Pforte: venez. *bailo*, gr. (= Grek.) *μτᾱῖλος*] **Lex. (1680)** باليوس *bālyos*, ~ بايلوس *bāylos* ‘legatus, pec. Venetus ad portam. *Bailo di Venetia*’ (I-690); بايلوس *baylos t.* ‘legatus, pec. Venetus’, *V. (= Vide = Bak)* باليوس (I-701); وندك بايلوسى باليوسى *Venedik balyosi*, ~ *baylosi* ‘Legatus Venetus Constantinopolim missus’ (III-5417).

V (1709) *baylo* ‘the Title given the Venetian Ambassador, or Resident’ (5:82); *baylús* ‘a Consul’ (5:82) (**Gilson**); **Vg (1790)** *baylos*, *balyos* ‘venise (baile de)’ (453).

Göçüşme ünlüler arasında da olur. Arapça *iştihā* yerine *iştāh* söyleyişi için de *erroneè (= hatalı)* notu kullanılır. Nitekim **Comp. (1687)**’taki maddelerde ise bu söyleyiş *vul.* kısaltmasıyla aktarılır:

M Lex. (1680) اشتها *iştāh* ‘appetitus’ *err. pro* (= اشتها’e göre hatalı olarak) اشتها ~ اشتها وارد *iştāhūm vārdür*, *pro* (= yerine) اشتها وارد *iştihām vārdür* → اشتها (I-231); اشتها *iştihā* [8. شها شهو] آرزو *ārzü* ‘appetitio, appetitus’; *iştihām vārdür mancaye* ‘esurio’; *iştihāsi tekyeli külāhinden sivrī dūr* ‘appetitum habet, aut famem acutiorum cucullo Monachi’ (I-234) = Esuries: اشتها *iştihā*; appetentia, appetitus: اشتها *iştihā*, *vul.* (= günl.) *iştāh*: *iştihāsi* (*vul. = günl. iştāhi*) *tekyelü külāhinden sivrīdūr*, esurire: *iştihām var dūr*, (*vul. = günl. ~ erroneè = hatalı iştāhūm vār*,) ~ *rectiūs iştihām vār dūr mancayā*.

MI (1641) *isc=tah* [iştah] ‘appetito’ (54), ‘fame, apeto’ (141); **Pg (1665)** *iştāh*, *iştihā* (*hirs, tāmá*) ‘appetito’ (I-145); *iştihā* ‘brame, plur.’ (I-282); **HI (1730)** *iştah+* (*ichetahum war dur*) ‘j’ ai appetit’ (28); *iştihā+* (*ichetihām iök dur*) (190); **Vg (1790)** *iştah*, *iştihā* ‘appétit’ (359); **Pg (1665)** *iştihāh* (*imrenmelü*) ‘appetibile’ (I-145). **Mg (1612)** D *iştahaluk* (*iştahaluk*) (2) ‘deñiderium’. **Pg (1665)** *iştāhsız* ‘inapetente’ (II-

1079), ‘suogliare, senza voglia di mangiare’ (III-2223); *iştāhsızlık* ‘inapetenza’ (II-1079), ‘suogliamento’ (III-2222).

Ml (1641) *isc=tahi durdurmak* [iştahı durdur-] ‘achetare l’appetito’ (9); **Pg (1665)** *iştāhsız it-, iştāhi çıkar-* ‘suogliare, chi non ha voglia di mangiare’ (III-2222); *iştāhsız ye- (yapça yapça ye-)* ‘sbocconcellare, mangiar senza appetito’ (III-1919), ‘spizzicare, mangiar senza appetito’ (III-2140); *iştāhsız yeycek ye-* ‘denticchiare, mangiar senza appetito’ (I-615); **Hl (1730)** *iştahüm vardür (ichetahum war dur)* ‘j’ai appetit’ (28); *iştiham yokdür (ichetiham iök dur)* ‘je n’ai point d’appetit’ (190).

Yukarıdaki örneklerde göçüşme daha çok /r/, /l/ akıcı ünsüzleri arasındadır. Bununla birlikte ünlülerle ünsüzler de yer değiştirir. *Sözlükte* ünlü ve ünsüz sesler arasındaki bu yer değiştirmeye Türkçenin hece yapısına uygun hâle getirilmiş başka örnekler de kaydedilmiştir:

b + ünlü:

Lex. (1680) بروسه *burūse. Prusa, vul. (= günl.) Bursa* ‘Urbs Bithyniæ’ (I-796).

h + ünlü:

Lex. (1680) جلاه *cüllah, ~ چلاه çüllāh, چلاه çülāh, ~ چله çüleḥ, vul. (= günl.) چلهها vel (= ya da) چولها çulhā, دو قیچی doḡu(y)ici* ‘textor’ (I-1637).

l + ünlü:

Lex. (1680) مسلمان *müsülmān t. f.* ‘Fidelis, orthodoxus, verè credens in Deum, *ipsis* Mahometanus’; *aliàs* مسلمان *müslimān est Pl. p. præc. (= præcedens, pracedentis, & c.)* مسلم *müslim, i.e.* ‘Orthodoxi, Fideles’ (III-4656) (→ 3.2.5.).

Lex. (1680) بادلجان *badlicān, badilcan, ~ vul. (= günl.) patlican* ‘melongena’ (I-640); بادنجان *bādincān, ~ بادنگان bādingān* ‘melongena’ *uti (= gibi)* بادلجان *bādlicān* (III-App. 5898); بادنجان *bāzincān, i.q. = idem quod (= yine bu)* بادنجان *bādincān* ‘melongena, unde possess’; بادنجانى *bāzincānī* (III-App.5899); باشنگان *bāšingān* ‘melongena’ (III-App.5905); **Vg (1790)** *patlican* ‘mélongène. aubergine’ (403) (→ 3.1.2.1. ; 3.1.2.3.)

r + ünlü:

M Lex. (1680) ترب *türb, seu (= ya da) türüb f. vul. (= günl.) trup* ‘raphanus’ (I-1139); ترب *türub, trup* ‘raphanus’, *scribe* ~ → ترب (II-1163); طروب *turp, trup t. vulg.* Raphanus → ترب (II-3141) (→ 3.1.2.1. ; 3.1.8.4.)

m + ünlü:

Lex. (1680) امير آخور *emîr-î aḥor, vel (= ya da) mîr-î aḥor, vul. (= günl.)* *Mirāhor ~ ineptè imrohor* ‘præfectus stabuli’ = Stabulum: امير آخور *emîr-î aḥor, ~* مير *mîr-î aḥor, vul. (= günl.) miraḥor ~ imrohor* (→ 1.2.1.1. ; 3.1.8.3. ; 3.2.5. ; 3.2.8.).

Lex. (1680) ام غيلان *umm a. انا ana t. ‘mater’; umm-î gâylân vul. ~ usitatus (= günlük, işlek kullanım)* مغيلان *muğâylân* ‘arbor spinosa, spina ægyptiaca’ (I-406/407); مغيلان *muğâylân, f. a. pro (= yerine)* ام غيلان *umm-î gâylân. Spina Ægyptia scil. Arabica ab Acacia diversa.* (III-4801).

n (> l) + ünlü:

Lex. (1680) بادلجان *badlicân, badilcan, ~ vul. (= günl) patlican* ‘melongena’ (I-640); بادنجان *bādincân, ~* بادنگان *bādingân* ‘melongena’ *uti (= gibi)* بادلجان *bādlicân* (III-App. 5898) (→ 3.1.2.1.).

Megiser (1612) / Stein, 1975: 88-89; Molino (1641) / Święcicka, 2020: 101; Parigi (1665) / Kartallıoğlu, 2010: 106; Harsany (1672) / Hazai, 1973: 340; 352; Vaughan (1709) / Gilson, 1987: 70.

4.4. Kaynaşma

Banguoğlu (2007), bir kelimedede ayrı hecelerdeki seslerin birleşmesini *büzülme* terimiyle açıklar. Buna göre iki sesli arasındaki damak ünsüzünün düşmesinin ardından bu seslerin çatışması ve büzülmesiyle kimi kelimeler bir hecelerini yitirerek kısalırlar (§ 14; § 34; § 35):

Meninski **Lex. (1680)**’da: *tuġa < tuġuġa*; Viguier (1790)’de: *yirmi < yigirmi*; *bağırsak, barsak* ‘boyau’ (363); *bağırsak* ‘intestin, boyau’ (395) gibi.

Birleşen iki kelimeye oturma ve kısalma yönündeki gelişmeleri de *kaynaşma* terimiyle karşılar (§ 49). Bu birleşiklerde de birincinin son ya da ikincinin ön sesi düşerek kelime büzülür diyerek söyleyiş örneklerini kaydeder (§ 50).

Bu durumdaki *bura, ora, şura* gibi yer zarfları da eski *bu ara, ol (> o) ara, ve şol ara* birleşiklerinden ünlülerden birinin düşmesi ya da bunların birleşmesi yoluyla gelişmiştir.

Lex. (1680)'te bu birleşiklerin gelişmiş biçimleri *vul.* ve *vulg.* kısaltmalarıyla konuşma dilinin örnekleri arasına eklenir:

bu arade pro (= yerine) vulg. (= günl.) burada, i.q. = idem quod (= yine bu) بونده bundá 'hîc'; bu araye vulg. (= günl.) burayá 'hûc'; bu araden vulg. (= günl.) buradan 'hinc'; bu aralár vulg. (= günl.) buralar, q. 'hæc loca' (I-124).

orada, ~ اورايه oraya, ~ اورادن oradan 'illic, illuc, illinc' → ارا (I-496).

Comp. (1687) *anda, onda, orada, pro (= yerine) ol aradá, orahıkta, oraciıkta 'ibi'; anda, orada, pro (= yerine) ol aradá, oraciıkta 'illic'; شورا şura (ş.-ya buraya gez-) 'oberrare'.*

Ne soru zamiriyle kurulan benzer durumdaki kaynaşma örnekleri:

Lex. (1680) *nerede? 'Ubi, quo in loco? pro (= yerine) نه یرده ne yerde, vel (= ya da) نه اراده ne arade (III-5161)*

nerede 'ubi?' نه دن nereden, 'unde & quâ?' نه یره nereye, 'quo?' نه لو nerelü, 'cujas?' sunt pro (= yerine) نه یرده neyerde, نه یرلو neyerlü, ~ c. (III-5162).

nāsıl, pro (= yerine) نه اصل ne asıl? 'qualis, cujusmodi, q. cujus originis, generis', ~ c. (III-5102)

→ ne t. نه اصل ne asıl, 'qualis, cujusmodi', ~ c. → vulg. ناصل nasıl (III-5282/5283)

olsun, نه اولا ne ola, seu ut vul. (= ya da günlük dildeki gibi) noła 'fiat, benè, ita, libenter' i.q. = idem quod (= yine bu) اوسون (I-542)

noġa t. pro (= yerine) نوله ~ نولا *ne oġa* ‘quid fiat? ~ *usit. sit ita, fiat, ~ libenter faciam, aut exequar mandata*’ (III-5279)

nolsá gerek, pro (= yerine) نه اولسه كرك *ne olsá gerek* ‘quid est, erit, fit, fiet’, & c. (III-5279).

niçün t. q. = quasi (= yine) pro (= yerine) نه ايچون *ne içün* ‘propter quid, quamobrem, quare, quidita?’ (III-5297).

Ne soru zamirinin yardımcı fiillerle kurduğu birleşiklerdeki kaynaşma örnekleri de gösterilir:

ne + et- (< it-) : **Lex. (1680)** *neyde(y)im t.* ‘quid faciam’ *pro (= yerine)* نه نيديم *ne ide(y)im* (III-5298);

ne + eyle- : **Lex. (1680)** *neyler t.* ‘quid faciat, quid rei illi est?’ ... *pro (= yerine)* *ne eyler* (III-5304)

neylesün ‘quid faciat?’ *neylesün, elinden ne gelür* ‘quid faciat, quid possit facere’, *pro (= yerine) ne eylesün* ‘hæc ad Gramm. pertinent, quam consule’ (III-5304) **Comp. (1687)** *ne eyle(y)im* ‘facere’; *neyle(y)im* ‘quid’.

Megisier (1612) / Stein, 1975: 238: O *neylesen = ne eylesin* “was soll or machen?” [Holdermann (1730) *neylemeli (neilemeli)* (149)].

ne + ol-: GD *nola* (4) = *ne ola* “was soll sein?”, GD *nola idi* (3) = *ne olaydı* “was sollte sein?”.

Holdermann (1730) *nola* ‘soit’ (58); *nolaydı (nolaıdy)* ‘plût à Dieu’ (57).

Viguier (1790)’de iste- fiiliyle:

ne + iste- : *nistersin? que voulez-vous?, - au lieu de ne istersin?* (246).

Birleşiklerde orta hece düşmesi biçiminde kaynaşma örnekleri:

Lex. (1680) *birle, seu = ya da birile, ferè i.q. = hemen hemen aynı* ايله ‘cum, unà cum, simul, insimul, unà’ (I-784), *bile t.* ‘simul, unà’ (I-886), (I-1005); قومرال *ķumraġ, etiam (= yanı sıra)* قومران *ķumran t.* ‘castanei coloris’; *açık ķumraġ* ‘flavus’;

ḳumran saḳal ‘barba castanea, subnigra, ex rufo nigra’ (II-3806) [Pg (1665) *ḳumraḥ* (açık k.) ‘biondo’ (I-264); *ḳumraḥcık* ‘biondetto’ (I-264); *ḳumraḥlık* ‘biondezza’; *ḳumraḥ ol-* ‘biondeggiare’ (I-264); Vg (1790) *ḳumral* (k. saçlı) ‘rousse’ (431)] ve *ḳoy vermek*, *ḳoyu vermek* ‘laisser aller’ (397); *ḳoyvermemek* ‘empêcher’ (378)].

Meninski gibi kimi Avrupalı yazarlar tarafından Türkçe günlük söyleyişteki başka kaynaşma örnekleri de kaydedilir:

Lex. (1680) جبه خانه *cebe ḥāne f. t. vulg. (= günl.) cebḥāne* ‘armamentarium’ (I-1580) [Vg (1790) *ceb-hane*, *cebe-hane* ‘arsenal’ (359)].

Lex. (1680) طابه خانه *tabe ḥane*, ~ *taḫḥane* ‘coriarii officina’ (II-3062) = Coriarius: coriaria officina: دبّاغ خانه *debbāḡ ḥāne*, طابه خانه *tābe ḥāne*, *vul. (= günl.) tapḥāne* ; officina: طابه خانه *tābe ḥane* (→ 1.1.1.1. ; 1.1.5.1. ; 3.1.2.1. ; 3.1.2.3. ; 3.1.8.4.) [Pg (1665) دبّاغ خانه *debbāḡ ḥāne* ‘concia’ (I-467), ‘cuoiaia’ (I-578)].

Lex. (1680) طبخانه *tábīḥḥāne*, *vul. (= günl.) távḥāne* ‘xenodochium, culina publica’ (II-3084) = Culina: طبخ خانه *tábīḥ ḥāne* (*mátbāḥ*, *vul. = günl. mutpāḥ*, *āṣ ḥāne*, *kebāb ḥāne*); xenodochium: طبخانه *tábīḥḥāne* (... *mūsāfirler için yapılan tekye*, *rubāt, mūsāfir ḥāne*) [Vg (1790) *tav-hana* ‘hôpital pour les malades’ (391)].

Bunların yanına başka söyleyiş örnekleri de eklenir:

Lex. (1680) اوغلی قچه *ḳahpe oḡlı*, *ḳahpoḡlı* ‘meretricis filius, nequam’ (II-3633) [Megiser (1612) / Stein, 1975: 57: D *ḳahpe* (3) D *ḳahp+(oḡlı)* (2) = *ḳahpe* “Hure”].

اورسپی اوغلی *oruspı oḡlı*, *quod efferunt ferè oruspoglı* (= *ki hemen hemen oruspoglı söylenir*) ‘meretrix filius, spurius’ (I-502). (→ 2.2.1.)

Birleşik yapılardan gelişen başka örnekler de vardır:

Lex. (1680) *çarşaf*, *çarşav* < *çārşeb*, *çādir-ī şeb* (→ 1.1.4.2. ; 3.1.2.8. ; 3.1.6.3. ; 3.2.7.); *k’ahyā* ~ *k’aya* ~ *kihaya* ~ *kehiyā* < *ked-ḥudā[y]*; *káthudā*, *kethudā[y]* (→ 1.1.4.1. ; 1.1.4.2. ; 1.2.1.1.)

teke nişin, vul. (= *günl.*) *tekeşin idem* ‘monachus cœnobio affixus’ → تکه نشین (I-1354); → تکیه نشین *tekye nişin* Comp. (= *Compositum Nomen*) ‘in cœnobio sedens, ei affixus monachus’ (I-1355).

Comp. (1687) تکه نشین *tekke nişin*, vul. (= *günl.*) *teke şin* ‘cœnobita’; تکه نشین *tekke nişin* ‘claustralis, monachus; monachus’; تکیه نشین *tekye nişin* ‘cœnobium’.

Lex. (1680) وشناب *vişnāb*, pro (= *yerine*) وشنه آب *vişne āb* ‘vinum Ex aut cum succo cerasorum apronianorum confectum’ (III-5375)

vişne ab, vul. (= *günl.*) وشناب *vişnāb* (III-5376).

ḳaynata (< *ḳayın ata*)’daki düşme **Comp. (1687)**’ta yalnızca bir madde de gösterilir:

Comp. (1687) انا قین قاین *ḳa(y)in ana* ‘socrus’; اته قین قاین *ḳajn ata* ‘socrus’ *krş.* **Lex. (1680)** قاین اته *ḳa(y)in ata* ‘socer’; انا قاین *ḳa(y)in ana* ‘socrus’ (II-3607).

Mg (1612) D *cainatha* (2) ‘[ocer’; *cainanna* (2) ‘[ocrus’; **MI (1641)** *kaynana* ‘suocera...’ (441); **HI (1730)** *kaïn ata* ‘beau-pere’; *kaïn ana* ‘belle mere’ (93); **Vg (1790)** *ḳayn*, *ḳayın* ‘frère...’ (386), *ḳayn ana*, *ḳayın valide* ‘belle-mère’ (362); *ḳayn ata*, *ḳayın ata (peder)* ‘beau-père’ (362).

ḳaymaḳam < *ḳāim-ī māḳām* (→ 1.2.1.1. ; 3.2.8. ; 4.2.).

Comp. (1687)’taki başka bir örnek de vul. kısaltmasıyla aktarılır: بهیم ات *behīm at*, vul. (= *günl.*) *baḥmat (yebān atı)* ‘equiferus’.

āa > *a*: **HI (1730)** *iṣṣallah (inchallah)* (189).

Vg (1790) *iṣṣa Allah*, *iṣṣallah*, *iṣṣallah*, *iṣṣallah* ‘Si Dieu le veut’ (210).

maşa Allah, ou (= *ya dā*) *maşallah* ‘C’est l’œuvre de Dieu. cela est admirable. ô bienfait de Dieu!’ (211).

ie > *e* : **Lex. (1680)** کندر *kender*, pro (= *yerine*) که اندر *ki ender* ‘qui quia intra, in’, & c. (II-3855).

كأنه *keennehu*, *seu usit*. (= veya işlek ve yaygın olarak) *kennehu* كويا *goyā*, كويآكه *goyāki* (II-3855).

ea > a : Viguier (1790) *ḡahvaltı*, *ḡahve-altı* ‘collation du matin’ (368) gibi.

İncelemedeki monografik çalışmalarda: Megiser (1672) / Stein, 1975: 133; Molino (1641) / Święcicka, 2020: 95; Parigi (1665) / Kartallıoğlu, 2010: 106; Harsany (1672) / Hazai, 1973: 337; Vaughan (1709) / Gilson, 1987: 70.

SONUÇ

Osmanlı Türkçesi döneminde Meninski gibi Avrupalı kimi yazarlar tarafından yazılmış çeviri yazılı metinlerden alınarak incelenen söz varlığı üzerinden Türkçenin tarihî bir döneminin ses özelliklerini kavramak mümkündür. Türkçenin günlük dil seviyesinde uyum kanunları işlemektedir. Bu incelemede ses kanunlarının işleyişi Meninski'nin **Thesaurus** (= Hazine)'unda kaydettiği çoğu Arapça ve Farsçadan alıntı kelimenin Türkçe söyleyişteki halkılaşmış biçimleri üzerinden değerlendirilmiştir. Bu değerlendirmeye göre, Meninski'nin günlük dilin örnekleri arasına eklediği çoğu alıntı kelimenin Türkçe söyleyişe uyarak uyumlara bağlandığı görülür:

ayna (< *āyīne*); *bayat* (< *bāyit*) (**Comp. 1687** 'exoletus; hesternus'); *beygir*, *bēgir* (< *bārgīr*); *cāhid* < *cāhid* (**Comp. 1687** 'bellator'); *canavar* (< *cān[e]ver*); *çağana* (*çeğāne*); *çehiz*, *çeyiz* (< *cihāz*); *çeyrek* (< *çār yek*); *çirkef* (< *çirk-āb*); *çulha* (< *cüllāh*); *eyreti* (< 'āriyetī); *fayda* (< *fāide*); *ferece* (< *ferāce*), *furun* (< *fürn*), *fodoṭ* (< *füzūlī*); *hasta* (< *hāste*); *harman* (< *hürmen*); *hekim* (< *hākīm*); *hergele* < *hārgēle*; *kaḷaba* (< *gālebe*); *kaḷfā*, *ḫalfā*, *ḫalifa* (< *ḫālīfe*); *kaḷfat* (< *kaḷfet*); *karīb* (< *gārīb* **Comp. 1687** 'advena'); *kayrı* (< *gāyri* Gr. s. 54); *keriz*, *geriz* (< *kārīz*); *mağara* (< *meğāre*); *masra* < *māsūre*; *maya* < *māye*; *nişeste* (< *nişāste*); *paha* (< *behā*); *para* (< *pāre*); *pergel* (< *pergār*); *puta*, *pota* (< *pūte*); *soḳaḳ* (< *zūḳāḳ*); *softa* (*suḫte*); *sura* (< *sūre*); *taba* (< *tābe*); *tandur*, *tandır* (< *tennūr*); *tōhfe* (< *tuhfe*); *tōḫmet* (< *tuḫmet*); *tōḫm* (< *tuḫm*); *tō'me* (< *tu'me*); *turşu* (< *türşī*); *turtu*, *turtı* (*dürdī*); *zampara* (< *zen-pāre*), *zerdelü* (< *zerd-ālū*); *zurna* (< *sürnā*) gibi.

Türkçe kelime içinde yan yana gelen ünsüzlerin birbirlerini etkileyerek tonlu-tonlu, tonsuz-tonsuz düzenini aldığı benzeşme kanunu da günlük dile inen alıntı kelimeler üzerinden incelenmiştir. Meninski'nin işaretlemeleri bu uyumun alıntı kelimelerde de büyük ölçüde işlediğini gösterir. Sözlükte Arap harfli yazımın yanında aktarılan çeviri yazılı karşılıklar söyleyişteki bu düzenli işleyişin alıntı kelimelerdeki görüntüsünü yansıtır. Bu işleyiş, kimi Avrupalı yazarların metinlerinden de, bu yazarların söyleyişi yazılışa aktarma tercihleri ölçüsünde, takip edilebilir. Bu çalışmada benzeşme örnekleri alıntı kelimelerde iç seste ve eklemede olmak üzere üçüncü bölümde incelenmiştir: (bkz. *b > p*, *c > ç*, *d > t*).

Türkçe yabancı dillerden aldığı kelimelerde değişik yapıdaki heceleri ünlü türemesiyle ikiye böler. Özellikle Arapça ve Farsça gibi dillerden alınmış düzensiz, çift doruklu heceleri de dilin düzenli, tek doruklu hecelerine benzeştirir. Bu benzeştirmeye Meninski'nin çeviri yazılı metin malzemesinde ortak konuşma dili için kaydettiği örnekler için ünlü türemesinde yer verilmiştir.

Bunun gibi kelime bünyesinde ya da eklemede ve birleşmede meydana gelen *tonlulaşma* örneklerini de çeviri yazılı metin malzemelerinden izlemek mümkündür. İncelemede bu örneklerinde *t/d*, *ç/c*, *k/ğ* (*> ğ*) gibi değişmelerde değerlendirilmiştir.

Edebî dilde ise yazının tutucu tavrı sebebiyle alıntı kelimeler alındıkları dillerdeki biçimlerine sadık kalınarak yazılmış ve böyle okunmuştur. Eklemede de uyum kanunlarına bağlı biçimler kalıplaşmış yazılış sebebiyle çok uzun zaman yazıdan okunamamıştır.

Meninski sözlüğünde Türkçe kelimelerle: اردن *ardtan* (I-137); قلچى *kılıççı* (II-3745); قوردچىز *kurdçigáz* (II-3788); ama: قوردچىز *kurtçigáz* (II-3925) Arapça: تاجىز *tācçigez* **Comp.** (1687) 'coronula' ~ تاجىز *tācçigáz* 'corolla'; Farsça: رنجبرلك *rencperlik* **Comp.** (1687) 'mercatura, negotiatio' gibi dillerden alınmış kimi kelimeleri de eklemede tonsuz başlı eklerle işaretler. Meninski'nin **Thesaurus**'unun kaynaklarından olan **Vocabolario Italiano-Tvrchesco** üç ciltlik İtalyanca Türkçe sözlüğünde de Parigi (1665) bu kez Türkçe bir kelime hece sonunda söyleyişteki kurallı işleyişe göre işaretlediği چ (çim) harfinin tonsuz karşılığı /ç/'den sonra eki kalıplaşmış yazılışıyla kaydeder: قِلچَدَن *kılıçdan* (söyleyiş: *kılıçtan*) 'andar à fil di spada' (I-121). Buna karşılık kalıplaşmış yazılışlarını koruduğu Arapça دَرْد ve قَيْد gibi kelimelerin eklemede aldığı ayrılma durumu ekinin د (dal) ile olan ön sesini söyleyişte uydurarak ت (te) ile işaretler: دَرْدَتَن *derdten* 'consumarsi di dolore' (I-504), قَيْدَتَن *kaydten* 'slegarsi' (III-2058). (Böylece söyleyişte: *dertten*, *kaytten*). Söyleyişteki bu kurallı işleyiş, kimi Avrupalı yazarların metinlerinden de, takip edilebilir. Bunlara da *b > p*, *c > ç*, *d > t* değişmelerinin sonunda yer verilmiştir.

Meninski **Thesaurus** (= Hazine)'taki maddeleri anlam ayırıcı işaretler, kısaltmalar, açıklayıcı sözler ve söz öbekleri kullanarak aktarır. Böylece devrinin

Türkçe söz varlığını dilin çeşitli kullanım seviyelerinde söyleniş değerlerindeki değişiklik ve ayrılıklara göre düzenleyerek aktarır.

Avrupalı metin yazarlarının çeviri yazılı malzemelerinin değerlendirilmesinde bir ölçü de bu yazarların çeviri yazılı malzemelerini *günlük konuşma dili* ile *edebiyat dili* (okuma dili)ne göre düzenlemeleridir. Meninski **Thesaurus**'un malzemesini *edebiyat dili* (okuma dili)ni önceleyerek aktarır. XVIII. yüzyılda Viguier ise gramerinde eski harfli yazılışları yanında çeviri yazılı okunuşlarıyla aktardığı kimi öğütleri ikili çeviri yazı uygulamasıyla *okuma dili* ve *konuşma dili* ayrımına göre düzenleyerek kaydeder. Yazarın bu uygulamasına çeviri yazılı metinlerin tanıtımında örnekler verilmiştir.

Meninski gibi kimi Avrupalı yazarlar da bu tercihlerine göre metin malzemelerini düzenler. Bu metinlerin kimilerinde Latin harfleriyle aktarılan diyalog parçaları da vardır. Bunlar, dilin değişik çevrelere ait seslendirme farklarını tespit etmekte de önemli imkanlar sunarlar. İncelemenin Girişinde çeviri yazılı metinlerin tanıtımında bu diyaloglara da örnekler verilmiştir.

Avrupalı yazarların Türkçe üzerine yazdıkları bu metinlerdeki açıklayıcı dil, Latince, İtalyanca, Almanca, Fransızca olarak değişse de metin malzemesi Türkçenin kendi söz varlığı ve gramer yapısıdır. Bu sebeple dilin ses, biçim ve anlam yapısını söz konusu metinlerin işlediği malzeme üzerinden incelenebilir. Bu malzeme ile uyumların gelişme süreçlerini de izlemek mümkündür. Bu incelemede uyum kanunlarının işleyişi Meninski'nin **Lexicon (1680)**'da kaydettiği kimi alıntıların Türkçe söyleyişteki halkılaşmış biçimleri üzerinden değerlendirilmiştir.

Çeviri yazılı metin malzemeleri üzerindeki incelemeler Osmanlı Türkçesinin eski harfli Türkçe metinlerini Latin harflerine çevirecek araştırmacılar için de değerlidir. Çünkü bu metinlerdeki söz varlığının değerlendirildiği incelemelerle Türkçenin tarihî bir dönemindeki söz varlığı, seslendirme özellikleri ile ortaya konulmaya çalışılmaktadır. Özellikle kalıplaşmış yazılışın dışına çıkan yazılışların taşıdığı söz değerleri için araştırmacılar bu metinlere de başvurmalıdırlar.

KAYNAKÇA

- Adamović, Milan: **Floransalı Flippo Argenti'nin Notlarına Göre (1533) 16. Yüzyıl Türkçesi**, Çev. Aziz Merhan, Ankara, TDK, 2009.
- Aksan, Doğan: **Anlambilim: Anlambilim Konuları ve Türkçenin Anlambilimi**, Ankara, Engin Yay., 1997.
- Aksan, Doğan: **Her Yönüyle Dil: Ana Çizgileriyle Dil Bilim**, Ankara, TDK Yay., 2007.
- Arat, Reşit Rahmet: **Kutadgu Bilig İndeks**, Hazırlayanlar: K. Erarslan, N. Yüce, O. F. Sertkaya, İstanbul, İ. Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1979.
- Âsım, Ahmed (Mütercim): **El-Ûkyânûsü'l-Basît fî Tercemeti'l Kâmûsi'l-Muhît ve'l-Kâbüsi'l-Vasît**, I-III, İstanbul, 1305 (1887).
- Ayverdi, İlhan: **Misalli Büyük Türkçe Sözlük** (3 Cilt), Kubbealtı Neşriyatı, İstanbul, 2005.
- Banguoğlu, Tahsin: **Türk Grameri Ses Bilgisi**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1959.
- Banguoğlu, Tahsin: **Türkçenin Grameri**, 8. Baskı, Ankara, TDK, 2007.
- Bergsträsser, G. : “Zur Phonetik des Türkischen nach gebildeter Konstantinopler Aussprache”. *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft* 72 (1918) 233-262; Türkçe terc. Akkaya, M. Ş. *Türk Fonetigi*, İstanbul, 1936.
- Brendemon, Brent: “Labiyal Ünlü Uyumunun Gelişmesi üzerine Bazı Notlar”, **Türkiyat Mecmuası**, Cilt: 19 (1977-79), 1980, ss. 223-240, (Çevrimiçi) <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/653466>, 26 Mart 2021.

- Bombaci, Alessio: **La ‘Regola del parlare Turcho’ di Filippo Argenti**, Napoli, Regio istituto universitario orientale di Napoli, Centro di studi di Turcologia, 1938.
- Bruinessen, M. Van, Boeschoten, H.: **Evliya Çelebi Diyarbakır’de**, Çev. Tansel Güney, 2. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 2009.
- Caferoğlu, Ahmet: “Anadolu Ağızlarındaki Metathèse Gelişmesi”, **Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten**, Cilt: 3, 1955, ss. 1-7, (Çevrimiçi) <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/493364>, 26 Mart 2021.
- Caferoğlu, Ahmet: “Anadolu Ağızlarında İçses Ünsüz Benzeşmesi”, **Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten**, Cilt: 6, 1958, ss. 1-11, (Çevrimiçi) <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/493810>, 26 Mart 2021.
- Caferoğlu, Ahmet: “Anadolu Ağızları Konson Değişmeleri”, **Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten**, Cilt: 11, 1964, ss. 1-32, (Çevrimiçi) <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/504505>, 26 Mart 2021.
- Caferoğlu, Ahmet: “Anadolu ve Rumeli Ağızları Ünlü Değişmeleri”, **Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten**, Cilt: 12, 1965, ss. 1-33, (Çevrimiçi) <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/504901>, 26 Mart 2021.
- Caferoğlu, Ahmet: “Türkçede “V” Morfemi”, **Türkiyat Mecmuası**, Cilt: 16, Sayı: 0, 2010, ss. 27-38, (Çevrimiçi) <https://dergipark.org.tr/tr/pub/iuturkiyat/issue/18511/195145>, 27 Ocak 2021.
- Carbognano, C. **Primi Principi Della Gramatica Turca**, Roma, 1794 (Costantinopoli 12 Agosto 1786).
- Comidas:

- Clauson, Sir Gerard: **An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish**, London: Oxford University Press, 1972.
- Clodius, J. C. : **Compendiosum lexicon Latino-turcico-germanicum**, 1730.
- Coles, Elisa: **A Dictionary Latin-English-Latin**, Sixth Edition, London, 1775.
- Dankof, Robert- **Evliya Çelebi Seyahatnâmesi**, 1. Kitap, İstanbul, YKY, Kahraman, 2006.
- Seyit Ali-Dağlı, Yücel:
- Dankof, Robert: **Evliya Çelebi Seyahatnâmesi Okuma Sözlüğü**, Çev. Semih Tezcan, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2008.
- Dehhoda, Ali Ekber: **Logat-name**, (Çevrimiçi) <https://www.parsi.wiki/>, 30 Aralık 2020.
- Demircan, Ömer: **Türkçenin Ses Dizimi**, İstanbul, Der Yay., 2001.
- Demirezen, Mehmet: “On some allophones of Turkish /f/ and /v/ phonemes(1)” **Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi**, Cilt: 1, Sayı: 1, 1986, ss. 151-158, (Çevrimiçi) <https://dergipark.org.tr/tr/pub/hunefd/issue/7836/103189> 7 Mart 2021.
- Demiriş, Bedia: “Megiser’in Institutionum Linguae Turcicae Libri Quatuor Eserinin İthaf Yazısı Üzerine Bir Değerlendirme”, **Uluslararası Türkçenin Batılı Elçileri Sempozyumu Bildirileri 5-6 Kasım 2012**, Ankara, TDK, ss. 127-135.
- Deny, Jean: **Türk Dili Grameri (Osmanlı Lehçesi)**, Çev. Ali Ulvi Elöve, İstanbul, Maarif Matbaası, 1941.

- Deny, Jean: **Türk Dili Gramerinin Temel Kuralları, Türkiye Türkçesi**, Çev. Oytun Şahin, Ankara, TDK, 1995.
- Develi, Hayati: **Evliya Çelebi Seyahatnamesine Göre 17. Yüzyıl Osmanlı Türkçesinde Ses Benzeşmeleri ve Uyumlar**, Ankara, TDK, 1995.
- Develi, Hayati: **XVIII. Yüzyıl İstanbul Hayatına Dair Risâle-i Garibe**, İstanbul, Kitabevi, 1998.
- Develi, Hayati: “18. Yüzyıl Türkiye Türkçesi Üzerine”, **Doğu Akdeniz, Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi**, Sayı: 1, Gazimagosa, 1998, ss. 27-36, (Çevrimiçi) https://www.academia.edu/30694708/18_Yüzyıl_Türkiye_Türkçesi_Üzerine, 26 Mart 2021.
- Develi, Hayati: “Türkiye Türkçesinde İç Seste Ünsüz Benzeşmesi ve Yansızlaşma”, **3. Uluslararası Türk Dili Kurultayı**, 1996, Ankara, TDK, 1999, ss. 295-302, (Çevrimiçi) https://www.academia.edu/26066346/Türkiye_Türkçesinde_İçseste_Ünsüz_Benzeşmesi_ve_Yansızlaşma_Phonological_Neutralization_in_Turkish, 26 Mart 2021.
- Develi, Hayati: **Osmanlı’nın Dili**, İstanbul, Kesit Yayınları, 2010.
- Devellioğlu, Ferit: **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat**, 16. Baskı, Ankara, Aydın Kitabevi, 1999.
- Dilaçar, Agop: **Dil, Diller ve Dilcilik**, Ankara, TDK, 1968.
- Dilaçar, Agop: “1612’de Avrupa’da Yayımlanan İlk Türkçe Gramerinin Özellikleri”, **Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten**, Cilt: 18, 1971, ss. 197-210.
- Doerfer, Gerhard: **Türkische und Mongolische Elemente im Nuepersischen**, I-IV, Wiesbaden, 1963, 1965, 1967, 1975.

- Drimba, Vladimir, “Guillaume Postel (1575) in Türkçedeki Kelimelerin Bingöl, Necdet: Öğretimi”, **Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten**, Cilt: 14, 1967, ss. 103-126, (Çevrimiçi) <https://dergipark.org.tr/tr/pub/belleten/issue/38307/443387>, 13 Nisan 2021.
- Drimba, Vladimir: “XVII. YÜZYILDA YAYIMLANMIŞ BİR TÜRK ATASÖZLERİ VE VECİZELERİ DERLEMESİ”, **Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten**, Cilt: 33, Sayı: 1985, 1989, ss. 9-26, (Çevrimiçi) <https://dergipark.org.tr/tr/pub/belleten/issue/43588/530735>, 13 Nisan 2021.
- Duman, Musa: **Evliya Çelebi Seyahatnamesine Göre 17. Yüzyılda Ses Değişmeleri**, Ankara, TDK, 1995a.
- Duman, Musa: “Türkiye Türkçesinin Tarihî Kaynaklarından Carbognano’nun Grameri ve İmlâ-Telaffuz İlişkisi Bakımından Önemi”, **İlmî Araştırmalar**, İstanbul, Cilt: I., 1995b, ss. 95-106.
- Duman, Musa: **Vasiyyet-name**, Birgili Muhammed Efendi, İstanbul, R Yayınları, 2000.
- Duman, Musa: **Makaleler (Eski Türkiye Türkçesinden Osmanlı Türkçesine)** İstanbul, Kesit Yay., 2008.
- Eckmann, János: “Kelime Ortasında Anorganik B, P, ve M-nin Türemesi”, **Türkiyat Mecmuası**, Cilt: 10, 2010, ss. 313-320, (Çevrimiçi) <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/172719>, 26 Mart 2021.
- Eckmann, János: “Türkçede D, T, N Seslerinin Türemesi”, **Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten**, Cilt: 3, 1955, ss. 11-22,

- (Çevrimiçi) <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/493386>, 26 Mart 2021.
- Eckmann, János: “Dinler (Makedonya) Türk Ağzı”, **Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten**, Cilt 8, 1960, ss. 189-204, (Çevrimiçi) <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/500282>, 26 Mart 2021.
- Eren, Hasan: “Evliya Çelebi ve Anadolu Ağızları”, **Bilimsel Bildiriler**, TDK Yayınları, 1972, Ankara, TDK, ss. 113-119, (Çevrimiçi) <http://www.bilgicik.com/yazi/evliya-celebi-ve-anadolu-agizlari-prof-dr-hasan-eren/>, 26 Mart 2021.
- Eren, Hasan: **Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü**, 1. Baskı, Ankara, Bizim Büro Basımevi, 1999.
- Ergin, Muharrem **Türk Dil Bilgisi**, İstanbul, Bayrak yayım, 2009.
- Gabain, Annemarie von: **Alttürkische Grammatik: Eski Türkçenin Grameri**, Çev. Mehmet Akalın, 5. Baskı, Ankara, TDK, 2007.
- Gallotta, Aldo: “LATİN HARFLERİ İLE YAZILMIŞ BİRKAÇ OSMANLI ATASÖZÜ”, **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi**, Cilt: 24, 2012, ss. 235-249, (Çevrimiçi) <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/157961>, 26 Mart 2021.
- Gemalmaz, Efrasiyap: “TÜRKÇENİN MORFO-SENTAKTİK YAPISININ FONOLOJİSİNE ETKİLERİ”, **Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten**, Cilt: 40, Sayı: 1992, 1995, ss. 169-173, (Çevrimiçi) <https://dergipark.org.tr/tr/pub/belleten/issue/44289/546755>, 29 Mayıs 2021.

- Gemalmaz,
Efrasiyap “TÜRKİYE TÜRKÇESİ’NDE SES OLAYLARI”, A. Ü. **Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, Cilt: 0, Sayı: 13, 1999, ss. 1-25(?), (Çevrimiçi) <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ataunitaed/issue/2847/39008>, 29 Mayıs 2021.
- Gemalmaz,
Efrasiyap “YAZIYA GEÇİRME (TRANSCRIPTION) VE YAZI ÇEVİRİMİ (TRANSLITTERATION)”, A. Ü. **Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, Cilt 8, Sayı: 17, 2001, (Çevrimiçi) , <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ataunitaed/issue/2843/38882> 29 Mayıs 2021.
- Gilson, Erika
Hitzgrath: **The Turkish Grammar of Thomas Vaughan: Ottoman Turkish at the end of XVIIth century according to an English ‘Transcriptiontext’**, Wiesbaden, 1987.
- Gołasz, Ewa
Siemienieć: **Turkish Lexical Content in Dittionario della lingua Italiana, Turchesca by Giovanni Molino (1641)**, Krakow, Księgarnia Akademicka, 2005.
- Göksel, Aslı &
Kerslake, Celia: **Turkish: A comprehensive grammar**, London & New York: Routledge, 2005.
- Gülensoy, Tuncer: **Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü**, C.I-II, Ankara, TDK, 2007.
- Gülensoy, Tuncer: “YAŞAYAN FARŞÇA VE ARAPÇADAKİ TÜRKÇE KELİMELEER ÜZERİNE NOTLAR”, **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi**, Cilt: 21, 2012, ss. 127-157, (Çevrimiçi) <https://dergipark.org.tr/tr/pub/iutded/issue/17060/178187>, 25 Mart 2021.

- Gülsevin, Gürer: “Türkiye Türkçesi Ağızlarında #h Sesi Üzerine” **Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten**, Cilt: 49, 2001, ss. 129-146, (Çevrimiçi)
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/belleten/issue/45180/565516>, 25 Mart 2021.
- Gülsevin, Gürer: “AĞIZ ARAŞTIRMALARIMIZDA YAYGINLAŞMIŞ YANLIŞLIKLAR (3): ‘üzüm/yüzüm; öllük/höllük’ türeme mi düşme mi?”, **Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi**, Cilt: 5, Sayı 2, İzmir 2005, ss. 207-213, (Çevrimiçi) ,
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/egetdid/issue/34467/380865>, 25 Mart 2021.
- Gümüşkılıç, Mehmet: “Vigüier’in Elemens De La Langue Turque (Türk Dilinin Unsurları) Adlı Eserinin Ses Uyumları Bakımından İncelenmesi”, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), 1992.
- Gümüşkılıç, Mehmet: “XVIII. Yüzyılda Lâtin Harfleriyle Yazılmış Fransızca-Türkçe Bir Sözlük”, **Milli Folklor**, 11 (54, Yaz) 2002, ss. 25-29.
- Gümüşkılıç, Mehmet: “Vigüier ve Elemens de la Langue Turque Adlı Eseri”, **İlmi Araştırmalar** Cilt: 0, Sayı: 10, 2014, ss. 39-64, (Çevrimiçi)
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/fsmiadeti/issue/6487/85871>, 26 Mart 2021.
- Gümüşkılıç, Mehmet: “Rumeli Türkçesinin İstanbul Türkçesi Konuşma Diline Etkisi”, **V. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri** 2004, Cilt: 1, ss. 1309-1314.

- Gümüşkılıç, Mehmet: **Phonological Features of the 18th Century Ottoman Turkish**, I-VI, Harvard University The Department of Near Eastern Languages and Civilizations, 2005.
- Gümüşkılıç, Mehmet: “18. Yüzyıl İstanbul Ağzı Hakkında Bazı Gözlemler”, **Turkish Studies**, Volume 3/3 Spring 2008, ss. 387-401.
- Gümüşkılıç, Mehmet: “Orta Osmanlıcada İmlâ-Telaffuz İlişkisi”, **Turkish Studies**, Volume 3/6 Fall 2008, ss. 286-302.
- Gümüşkılıç, Mehmet: “Tarihten Günümüze İstanbul Türkçesi”, **Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı: 28, 2012, ss. 49-62.
- Harsanyi-Nagy, Jakab: **Colloquia Familiaria Turcico Latina seu Status Turcicus Loquens**, Coloniae Brandeburgicae, Köln, 1672.
- Hazai, Georgy: “Jakab Harsanyi-Nagy’ın Latin Harfleri İle Yazılmış Türkçe Metinleri”, **Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten**, Cilt: 19, 1971, ss. 47-59, (Çevrimiçi) <https://dergipark.org.tr/tr/pub/belleten/issue/38363/444724>, 26 Mart 2021.
- Hazai, Georgy: “Rumeli Ağızlarının Tarihi Üzerine”, **Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten**, Cilt: 8, 1960, ss. 205-211, (Çevrimiçi) , <https://dergipark.org.tr/tr/pub/belleten/issue/38139/440272>, 26 Mart 2021.
- Hazai, Georgy: **Das Osmanisch-Türkische Im XVII. Jahrhundert: Untersuchungen An Den Transkriptionstexten Von Jakab Nagy De Harsány**, Budapest, AKADÉMIAI KIADÓ, 1973.
- Hitzel, Frédéric (Hazırlayan): **Enfants de Langue et Drogomans (Dil Oğlanları ve Tercümanlar)**, Çev. Mehmet Sert, İstanbul, YKY, 1995.

- Holdermann, J. B.: **Grammaire Tutque ou Methode Courte et Facile Pour Apprendre la Langue Turque**, İstanbul, 1730.
- İnalcık, Halil: “İSTANBUL: BİR İSLÂM ŞEHİRİ”, Çev. İbrahim Kalın, İSLÂM TETKİKLERİ DERGİSİ, Prof. Dr. Nihad M. Çetin Hatıra Sayısı, CİLD – VOLUME : IX, **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları**, 1995, ss. 243-268, (Çevrimiçi) <https://dergipark.org.tr/en/pub/iuislamtd/issue/1186/13952>, 30 Aralık 2020.
- Kabağaç, Sina- **Latince / Türkçe Sözlük**, İstanbul, Sosyal Yay., 1995.
- Alova, Erdal:
- Kaçalin, Mustafa S.: “Galat”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, Cilt: 13, 1996, ss. 300-303. (Çevrimiçi) <https://islamansiklopedisi.org.tr/galat>, 11.1.2021.
- Kappler, Matthias: “An unedited sketch of Turkish grammar (1711) by the Venetian *giovane di lingua Pietr’ Antonio Rizzi*”, **Turkic Languages**, 18 (2014) 1/2, ss. 104-127, (Çevrimiçi) <https://core.ac.uk/download/pdf/41143469.pdf>, 12 Ocak 2021.
- Karağaç, Günay: **Türkçenin Ses Bilgisi**, İstanbul, Kesit Yay., 2010.
- Karağaç, Günay: “TÜRKÇE’NİN KOMŞULARIYLA İLİŞKİLERİNE GENEL BİR BAKIŞ”, **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi**, Cilt: 28, Sayı: 0, 2012, ss. 359-406, (Çevrimiçi) <https://dergipark.org.tr/tr/pub/iutded/issue/17067/178315>, 13 Nisan 2021.
- Karağaç, Günay: **Dil Bilimi Terimleri Sözlüğü**, Ankara, TDK, 2013.
- Karağaç, Günay: **Türkçenin Alıntılar Sözlüğü**, Ankara, Akçağ Yay., 2015.

- Karaağaç, Günay: “Türkiye Türkçesinin Geri Döner Alıntıları”, Aydın Türklük Bilgisi, Cilt: 2, Sayı: 2, 2016, ss. 67-78, (Çevrimiçi) <https://dergipark.org.tr/tr/pub/atb/issue/40077/476829>, 13 Nisan 2021.
- Karaağaç, Günay: “SÖZLÜKLERİMİZDE HALK ETİMOLOJİSİ”, Belgü, Sayı 5, 2020, ss. 7-18, (Çevrimiçi) <https://dergipark.org.tr/tr/pub/belgu/issue/55301/686345>, 22 Şubat 2021.
- Kartallıoğlu, Yavuz: “Çeviri Yazılı Metinlerde Türkçenin Ünsüzleri”, Dil Araştırmaları, Sayı: 6, Bahar, Ankara, 2010, ss. 87-146.
- Kartallıoğlu, Yavuz: “The Vowels of Turkish Language in Transcription Texts’, Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, Sayı: 27, Bahar 2010, ss. 57-84.
- Kartallıoğlu, Yavuz: Bernardo da Parigi’nin SÖZ KİTABI 400 YILLIK İtalyanca – Türkçe Sözlük, Ankara, Gazi Kitabevi, 2010 [Bernardo da Parigi, Söz Kitabı (Roma 1665) İtalyanca-Türkçe Sözlük, Ankara, TDK, 2015].
- Kaşgarlı Mahmud: Divanü Lugat-it-Türk, Çev. Besim Atalay, C. I-IV, Ankara, TDK, 2006.
- Korkmaz, Zeynep: “Türk Dili ve Arap Alfabeti”, Dil ve Alfabe Üzerine Görüşler, 1991, ss. 11-20.
- Korkmaz, Zeynep: Türk Dili Üzerine Araştırmalar I, II, Ankara, TDK 1995.
- Korkmaz, Zeynep: “Anadolu ve Rumeli Ağzlarının Tarihî Devirlerle Bağlantısı Üzerine”, Ağız Araştırmaları Bilgi Şöleni, Ankara, TDK, 1999, ss. 62-77.
- Kültürel, Zuhâl: Galatât Sözlükleri, İstanbul, Simurg, 2008.

- Mayer, Gustav: **Türkische Studien Die griechischen und romanischen Bestandteile im Wortschatze des Osmanisch-Türkischen (Türkçe İncelemeleri Osmanlı Türkçesinin Sözcükvarlığındaki Yunanca ve Latince Ödünçlemeler)**, Hazırlayan: Mehmet Ölmez, Ankara, Kebikeç Yayınları, 1998.
- Megisero, Hieronymo: **Institutionum Lingvæ Turcicæ**, Leipzig, 1612.
- Meninski, F. à Mesgnien: **Complementum Thesauri Linguarum Orientalium**, C. V, Yayına Hazırlayanlar: Stanisław Stachowski, Mehmet Ölmez, İstanbul, Simurg, 2000. (1687).
- Meninski, F. à Mesgnien: **Thesaurus Linguarum Orientalium Turcicæ-Arabicæ-Persicæ Lexicon Turcico-Arabico-Persicum**, C. I-III, Yayına Hazırlayanlar: Stanisław Stachowski, Mehmet Ölmez, İstanbul, Simurg, 2000. (1680'den tıpkıbasım).
- Meninski, F. à Mesgnien: **Linguarum Orientalium Turcicæ, Arabicæ, Persicæ Institutiones Seu Grammatica Turcica**, Yayına Hazırlayanlar: Stanisław Stachowski, Mehmet Ölmez, İstanbul, Simurg, 2000. (1680'den tıpkıbasım).
- Merhan, Aziz: “Filippo Argenti'nin ‘Regola del Parlere Turcho’ Adlı Eserindeki Bazı Sözcükler Hakkında”, **Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, Sayı: 18, 2005, ss. 115-129, (Çevrimiçi)
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/sutad/issue/26305/277252>, 26 Mart 2021.
- Molino, Giovanni: **Dittionario Della Lingua Italiana-Tvrchesca**, Roma, 1641.
- Németh, Gyula: “Bulgaristan Türk Ağızlarının Sınıflandırılması Üzerine”, **Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten**, Cilt: 28-29, Sayı:

1980-1981, 1983, ss. 113-167, (Çevrimiçi)
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/belleten/issue/43252/523420>,
26 Mart 2021.

Németh, Gyula: **Vidin Türkleri**, Çev. Abdurrahman Güzel, İstanbul, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 1996.

Oxford Advanced American Dictionary: (Çevrimiçi) <http://www.oxfordlearnersdictionaries.com>,
30 Aralık 2020.

Glare, P. G. W. **Oxford Latin Dictionary**, Oxford, Clarendon P., 1968.

Ölmez, Mehmet: “Türk Dillerinin Sözlükleri ve Türk Sözlükçülüğü”, **Uygulamalı Dilbilim Açısından Türkçenin Görünümü**, ss. 88-100, Ankara, Dil Derneği Yay., 1994.

Ölmez, Mehmet: “Etimoloji Sözlükleri Üzerine Kısa Bir Değerlendirme, Tanımı ve r-‘li Yabancı Kelimelerin Türkçeye Giriş Yolları”, **İstanbul Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi**, Cilt: 59, Sayı: 1, 2019, ss. 119-130, (Çevrimiçi) <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/747545>, 26 Mart 2021.

Ölmez, Zuhall Kargı: “Meninski’nin Sözlüğündeki ‘Tatarca’ Sözcükler” **Türkoloji Dergisi**, 15-1 (1, 2002), ss. 61-73, (Çevrimiçi) <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/650063>, 26 Mart 2021.

Özcam, Çimen: “Türkiye Türkçesi ile ilgili Gramer Çalışmaları Bibliyografya Denemesi”, **Türk Dünyası Araştırmaları**, Sayı: 110, 1997, ss. 121-163.

Özkan, Mustafa: **İNSAN İLETİŞİM VE DİL**, 3F Yayınevi, İstanbul, 2008.

- Özkan, Mustafa: **TARİH İÇİNDE TÜRK DİLİ**, Genişletilmiş 4. Baskı, Filiz Kitabevi, İstanbul, 2009.
- Parigi, Bernardo da: **Vocabolario Italiana-Tvrchesco**, C. I-III, Roma, 1665.
- Preindle, J. V.: **Grammaire Turque D'une Nouvelle Methode Avec un Vocabulaire**, Berlin, 1791.
- Räsänen, Martti: **Versuch eines etymologischen Wörterbuchs der Türkssprachen**, Helsinki 1969; *II Wortregister* 1971 (I. Keckskemeti).
- Redhouse, Sir James W.: **A Turkish and English Lexicon**, 2. Baskı, İstanbul, Çağrı Yayınları, 2001.
- Stachowski, Marek: "SOME FEATURES OF THE VOWEL ADAPTATION OF ARABIC LOAN-WORDS (ALONG WITH A FEW REMARKS ON THEIR CONSONANTS) IN AN OTTOMAN TURKISH DICTIONARY BY ARCANGELO CARRADORI (1650)", **FOLIA ORIENTALIA** Vol. 49, 2012, pp. 491-502.
- Stachowski, Marek: "ON THE CONSONANT ADAPTATION OF ARABIC (AND SOME PERSIAN) LOAN-WORDS IN AN OTTOMAN TURKISH DICTIONARY BY ARCANGELO CARRADORI (1650)" **Studia Linguistica Universitatis Iagellonicae Cracoviensis** 129 supplementum, 2012, pp. 373-381.
- Stachowski, Marek: "REMARKS ON THE PHONETIC VALUE OF THE LETTERS <Y> AND <Ü> IN FRANCISCUS MENINSKI'S OTTOMAN TURKISH *THESAURUS* (1680)", **Studia Linguistica Universitatis Iagellonicae Cracoviensis** 129, 2012, pp. 189-197, (Çevrimiçi), https://www.academia.edu/2199678/Remarks_on_the_pho

- netic_value_of_the_letters_y_and_ü_in_Franciscus_Menin
ski_s_Ottoman_Turkish_Thesaurus_1680_, 1 Nisan 2021.
- Stachowski,
Stanisław: **Wörterbuch der neupersischen Lehnwörter im Osmanisch-Türkischen (Osmanlı Türkçesinde Yeni Farsça Alıntılar Sözlüğü**, İstanbul, Simurg Yayınları, 1998.
- Stachowski,
Stanisław: **Lexique Turc Dans Le Vocabulaire De P. F. Viguiet**, Krakow, Księgarnia Akademicka, 2002.
- Stein, Heidi: “Der Türkische Transkriptionstext des Hieronymus Megiser, Ein Beitrag zur Sprachgeschichte des Osmanisch-Türkischen”, Karl-Marx Universität Leipzig Sektion Africa und Nahost Wissenschaften, Basılmamış Doktora Tezi, 1975.
- Stein, Heidi: “Eine Türkische Sprichwortsammlung des 17. Jahrhunderts”, *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, 38, nos. 1-2 (1984), 55-104 [“17. Yüzyıla Ait Bir Türk Atasözü Koleksiyonu”, Çev. Volkan Coşkun, **Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt: 1, Sayı: 2, 2000, ss. 263-292].
- Steingass, F.: **A Comprehensive Persian-English Dictionary**, London, 1892 (1988, 8th impression).
- Świąteczna, Elżbieta: “Interpreter Yovhannēs Ankiwrac’i also called Giovanni Molino”, *Folio Orientalia*, XXXVI, 2000, ss. 329-342. (Çevrimiçi)
https://www.academia.edu/2605780/Interpreter_Yovhannēs_Ankiwrac_i_also_called_Giovanni_Molino, 30 Aralık 2020.
- Świąteczna, Elżbieta: **Dictionary of Italian-Turkish Language (1641) by Giovanni Molino: Transcribed, Reversed and Annotated**,

- Berlin/Boston: De Gruyter, 2020. (Çevrimiçi)
<https://books.google.com.tr/books?>, 30 Aralık 2020.
- Şemseddin Sami: **Kâmûs-i Türkî (1900-1901)**, 7. Baskı, İstanbul, Çağrı Yay, 1996.
- Tanış, Asım: **Giovanni Molino'nun İtalyanca-Türkçe Sözlüğü ve Halk Türkçesi**, Ankara, 1989.
- Tanış, Asım: **Büyük İtalyanca-Türkçe Öğretici Sözlük/ Grande Dizionario Didattico Italiano-Turco**, 2. Baskı, İstanbul, İnkılâp, 2004.
- Taymas, Abdullah: "DİVANÜ LÜGAT-İT-TÜRK TERCEMESİ", **Türkiyat Mecmuası**, Cilt: 7, sayı: 0, 2010, ss. 212-252, (Çevrimiçi) , <https://dergipark.org.tr/tr/pub/iuturkiyat/issue/18514/19519> 7, 29 Mayıs 2021.
- Tekin, Talat: "A. N. KONONOV, Grammatika sovremennogo turetskogo literaturnogo yazıka, Moskva-Leningrad, 1956, 569 s. (Akademiya Nauk SSSR, Institut vostokovedeniya) **Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten**, Cilt: 7, 1959, ss. 331-378, (Çevrimiçi) <https://dergipark.org.tr/tr/pub/belleten/issue/38133/440206>, 13 Nisan 2021.
- Tekin, Talat: **Ana Türkçede Aslı Uzun Ünlüler**, Hacettepe Üniversitesi Yay. Ankara 1975.
- Tekin, Talat: **Türkoloji Eleştirileri**, Genişletilmiş 2. baskı, Ankara, Simurg Yayınları, 1997.
- Tekin, Talat: **Makaleler 3 Çağdaş Türk Dilleri**, Hazırlayanlar: Emine Yılmaz, Nurettin Demir, Ankara, Grafiker Yayınları, 2005.

- Tietze, Andreas: **Wörterbuch der griechischen, slavischen, arabischen und persischen Lehnwörter im Anatolischen Türkisch /Anadolu Türkçesindeki Yunanca, İslavca, Arapça ve Farsça Ödünçlemeler Sözlüğü**, İstanbul, 280 s. [Hasan Eren, “Anadolu Ağzlarında Rumca, İslâvca ve Arapça Kelimeler”, **Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten**, Cilt: 8, 1960, ss. 295-371, (Çevrimiçi) <https://dergipark.org.tr/tr/pub/belleten/issue/38139/440295>, 26 Mart 2021; “Anadolu Türkçesinde Yabancı Öğeler”, **Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten**, Cilt: 51, Sayı: 2003/2, 2006, ss. 156-169, (Çevrimiçi) <https://dergipark.org.tr/tr/pub/belleten/issue/45337/567928>, 26 Mart 2021.
- Tietze, Andreas: **Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugatı I (A-E)**, İstanbul-Wien: Simurg, 2002.
- Timurtaş, F. Kadri: **Eski Türkiye Türkçesi, XV. Yüzyıl Gramer-Metin-Sözlük**, 3. Baskı, Ankara, Akçağ Yay., 2005.
- Tören, Hatice: “ŞEHİRLEŞME, ÖLÇÜNLÜ DİL, AĞIZ”, **İstanbul Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi**, Cilt: 50, Sayı: 50, 2015, ss. 113-120.
- Tulum, Mertol: **Tarihî Metin Çalışmalarında Usul: Menâkıbu’l-Kudsiyye Üzerinde Bir Deneme**, İstanbul, Deniz Kitabevi, 2000.
- Tulum, Mertol: “XVII-XVIII. Yüzyıllarda İstanbul Türkçesi: Sesler ve Uyumlar Üzerine Bir Değerlendirme”, **Osmanlı Klasik Dönemi Dil ve Edebiyat, Türkler**, Cilt: XI, Ankara, 2002, ss. 489-508.
- Tulum, Mertol: **Osmanlı Türkçesine Giriş**, Eskişehir, Anadolu Üniversitesi Yay., 2009.

- Tulum, Mertol: **17. Yüzyıl Türkçesi ve Söz Varlığı**, Ankara, TDK, 2011.
- Tulum, Mertol: “Meninskiye Göre XVII. Yüzyıl İstanbul Türkçesi’nde /ı/ Ünlüsü”, **Türkiyat Mecmuası**, C. 24, Bahar: 2014, ss. 99-112.
- Turan, Fikret: “OSMANLI AĞIZ ÇALIŞMALARINDA AMAÇLAR, KAYNAKLAR VE PROBLEMLER”, Sayı: 4, 2002, ss. 125-135, (Çevrimiçi) <https://dergipark.org.tr/tr/pub/turkbilig/issue/52779/696899>, 26 Mart 2021.
- Türk, Vahit: “Türkçede Ön Seste Ünlü Düşmesi Örnekleri”, **Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten**, Cilt: 49, Sayı: 2001, 2003, ss. 223-233, (Çevrimiçi) <https://dergipark.org.tr/tr/pub/belleten/issue/45180/>, 19 Mayıs 2021.
- Türk, Vahit: “SAĞ, ON, SOL SÖZLERİ VE KAVRAM ALANLARI”, **Türkbilig**, Cilt, Sayı 7, 2004, ss. 125-136, (Çevrimiçi) <https://dergipark.org.tr/tr/pub/turkbilig/issue/52782/696977>, 19 Mayıs 2021.
- Türk Dil Kurumu: **Derleme Sözlüğü** I (2. Baskı 1993), II-XII (1965-1983), 1993, Ankara.
- Türk Dil Kurumu: **Türkçe Sözlük**, C. I-II, Ankara, 1998.
- Türk Dil Kurumu: **Tanıklarıyla Tarama Sözlüğü** I (1995), II-VIII (1996), Ankara.
- Türk Dil Kurumu: **Yazım Kılavuzu**, Ankara, 2005.
- Türk Dil Kurumu: **Yeni Tarama Sözlüğü**, Hazırlayan: Cem Dilçin, Ankara, 1983.

- Üçok, Necip: **Genel Fonetik (Ana Çizgileri)**, İstanbul, Multilingual Yay., 2007.
- Ünal-Logacev, Özlem- Żygis, Marzena-Fuchs, Susanne: “Phonetics and phonology of soft ‘ğ’ in Turkish”, **Journal of the International Phonetic Association** / Volume 49 / Issue 2 / August 2010 Published online by Cambridge University Press: 14 August 2010, pp. 183-206, (Çevrimiçi) https://www.cambridge.org/core/search?q=soft+g&_csrf=ChLBXgvS-f31BPoFKoF1QinPU5zd3HPLRMus, 7 Mart 2021.
- Viguiet, M.: **Éléments De La Langue Turque, Ou Tables Analytiques De la Langue Turque Usuelle, Avec Leur Développement** Constantinople, 1790.
- Vaughan, Thomas: **A Grammar of the Turkish Language**, London, Printed by J. Humfreys, 1709.
- Yağmur, Ömer: “Latin Harfli Çeviri Yazılı Metinlerde Türkçe Söz Dizimi (16.-19. Yüzyıllar)” İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), 2013.
- Yağmur, Ömer: “Erken Dönem Türkçe Transkripsiyon Metinleri ve Bunların Dil Araştırmaları Açısından Önemi”, **FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi**, Cilt: 0, Sayı: 4, 2014, ss. 201-217, (Çevrimiçi) <https://dergipark.org.tr/tr/pub/fsmia/issue/6476/85618>, 26 Mart 2021.
- Yağmur, Ömer: “XVII. ve XIX. Yüzyıllar Arasında Avrupalılar Tarafından Yazılan Türkçe Gramerlerde İzlenen Metot Üzerine”, **XI. Millî Türkoloji Kongresi Bildirileri** 11-13 Kasım 2014, Cilt 1, İstanbul Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 2015, ss. 645-663.

- Yağmur, Ömer: “Progression of Palatal /ŋ/ and Some Remarks on Palatalization in the 18th Century Istanbul Turkish According to Viguier”, **Rocznik Orientalistyczny/Yearbook of Oriental Studies**, T. LXX, Z. 1, 2017, ss. 33-50.
- Yağmur, Ömer: “Esrârını Molino'dan aldım / Çaldım velî mîrî malı çaldım: On the Italian-Turkish Dictionary of Antonio Mascis (1677)” **Rumelide Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi**, Sayı: 12, 2018, ss. 68-83, (Çevrimiçi) <https://dergipark.org.tr/tr/pub/rumelide/issue/39863/47275> 2, 26 Mart 2021.
- Yağmur, Ömer: “Georgius de Hungaria’nın Gotik Harflerle Aktardığı İki Yunus Emre Şiiri (1480/1481) Üzerine Notlar”, **Dil Araştırmaları**, Cilt: 12, Sayı: 22, 2018, ss. 79-83, (Çevrimiçi) <https://dergipark.org.tr/tr/pub/dilarastirmalari/issue/60219/873883>, 26 Mart 2021.
- Yağmur, Ömer: **Antonio Mascis, Vocabolario Toscana e Turchesco (1677) ve Giovanni Molino, Dittionario della lingua Italiana Turchesca (1641)’ya Göre 17. Yüzyılda Yaşayan Türkçenin Söz Varlığı**, Kesit Yay., İstanbul, 2019.
- Yelten, Muhammet: “MENINSKI, François à Mesgnien”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, C. 29, 2004, ss. 144-145. (Çevrimiçi) <https://islamansiklopedisi.org.tr/meninski-francois-a-mesgnien>, 11 Ocak 2021.
- Yelten, Muhammet: “MENİNSKİ, FRANÇOİS DE MESGNIEN VE ESERLERİ”, **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi**, Cilt: 30, Sayı: 0, 2012, ss. 581-589, (Çevrimiçi)

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/iutded/issue/17069/178375>,
26 Mart 2021.

Yelten, Muhammet: “E. S. – GOLAS, XVII. YÜZYIL OSMANLI
TÜRKÇESİNDE -lık EKLİ İSİMLER” **İstanbul
Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı
Dergisi**, Cilt: 29, Sayı: 0, 2012, ss. 267-284, (Çevrimiçi)
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/iutded/issue/17068/178340>,
26 Mart 2021.

Yusuf Has Hacıp: **Kutadgu Bilig Metin**, Hazırlayan: Reşit
Rahmeti Arat, Ankara, TDK, 2007.

Zieme, Peter: “Meninski Sözlüğünün Dili Üzerine”, **XI. Türk Dili
Kurultayında Okunan Bilimsel Bildiriler 1966**, Ankara,
TDK, 1968, ss. 71-75.

Zsuzsa, Kakuk: 1973 **Recherches Sur L’Histoire De la Langue Osmanlie Des
XVIe Et XVIIe Siècles** AKADÉMIAI KIADÓ, Budapest,
1973.

ÖZGEÇMİŞ

Adı Soyadı: Sinem Ceyda Baysal

Eğitim Durumu

Lisans: Fatih Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü (1999-2003)

Yüksek Lisans: Fatih Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı (2005-2008) / Yüksek Lisans Tezi: Hamzanâme (yedinci cilt), Gramer Özellikleri, Metin, Sözlük, İndeks (2008)

Doktora: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı (2009-2021) / Doktora Tezi: “Meninski’nin Thesaurus Linguarum Orientalium Turcicae, Arabicae, Persicae (Doğu Dilleri Türkçe-Arapça-Farsçanın Hazinesi) Adlı Eserindeki Vulgarize (Halklılaştırılmış) Kelimelerin Fonetik Açından İncelenmesi” (2021)

İş Durumu: 2003-2011 yılları arasında Milli Eğitim Bakanlığına bağlı özel öğretim kurumlarında Türk dili ve edebiyatı öğretmeni